

FƏRİDƏ BÜNYATOVA

ƏMİRCAN (XİLƏ) ŞƏCƏRƏLƏRİ

Bakı - 2012

Redaktor: **Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyasının prorektoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, baş ədliyyə müşaviri prokurorluğun fəxri işçisi İlham Qurban oğlu ABBASOV**

Hüquq məsləhətçisi: **Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəxri işçisi, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Eynal Hacı oğlu ƏLİYEV**

Müəllif və tərtibatçı: **tarixçi Fəridə Kərim qızı BÜNYATOVA**

Fəridə Kərim qızı Bünyatova, ƏMİRCAN (XİLƏ) ŞƏCƏRƏLƏRİ, Bakı-2012, 512 səh.

F _____
-2012

© Fəridə Bünyatova

ÖN SÖZ

Kitab Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən biri, zəngin tarixi keçmişə, nəsillərə, memarlığa malik Əmircana həsr olunmuşdur. Burada qədimdən maraqlı nəsillər, şəxsiyyətlər yaşamışdır.

Lap uşaqlıqdan atam kimsə barəsində danışanda ilk əvvəl onun nəsli haqqında məlumat verərdi. Bu məlumatları eşidib məni maraq bürüyərdü. Sonralar bu nəsillər haqqında qeydlər aparmağa başladım. Mən də Xilə kəndim haqqında kitab yazmaq marağı oyandı. Nəsillərin şəcərəsini dəqiq hazırlamaq üçün evləri gəzib məlumatlar topladım. Sonra bütün arxivləri, kitabxanaları gəzib, məlumatları dəqiqləşdirirdim. Nəhayət uzun-uzadı axtarışlardan sonra yığdıqlarımı qaydaya salıb, kitabı hazırladım. Muasir texnologiyalar əsrində maraqlı kitablara da ehtiyac duyulur. Zənnimcə Əmircan (Xilə) kitabı geniş oxucu kütləsi üçün maraqlı olar.

A.A.Bakıxanov "Gülüstani-irəm" əsərində Əmircanı xanlar, ağalar, bəylər, XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində neft ustaları, xozeyinlər kəndi adlandırıbdır. Bu gün Əmircanı Azərbaycanda ən çox ziyalısı olan qəsəbə adlandırmaqda səhv etməyiblər. Kitabı oxuyub başa vurandan sonra bunlar daha da aydın hiss olunacaq.

Müəllif kitabın hazırlanmasında göstərdikləri köməyə görə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının arxivinə, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun arxivinə, Mİİ Azərbaycan filialının partiya arxivinə, Azərneft Birliyinin mərkəzi arxivinə, Dzerjinski adına zavodun arxivinə, Azərbaycan Respublikası Dövlət Mərkəzi arxivinə, Azərbaycan Film fonduna, Azərbaycan Respublikası Kino-foto sənədləri arxivinə, Azərbaycan Respublikası Tarix Muzeyinə, M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasına, Azərbaycan Respublikası Nizami adına Milli Ədəbiyyat Muzeyinə, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Memarlıq İnstitutuna, Əmircan S.Bəhlulzadə adına mədəniyyət sarayının kitabxanasına, Əmircan S.Mənsur adına mədəniyyət evinin kitabxanasına, Suraxanı rayon İcra Hakimiyyətinə, Suraxanı NQÇİ-nın arxivinə, Bakı ətrafı qəsəbələrin yaşlı əhalisinə, Əmircan qəsəbəsinin bütün əhalisinə, kitabın çapına köməklik edən nəşriyyatın kollektivinə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Müəllif

Hər bir insan doğulduğu vətəni sevir. Azərbaycanın hər yeri onun hər bir nümayəndəsi üçün əzizdir. Azərbaycan ən qədim insan məskənlərindən biridir. Azərbaycan xalqı bəşər sivilizasiyasının fitri istedadlı xalqıdır. Onun qədim qəhrəman tarixi keçmişi və bu günü var. Əlimdə tutduğum "Əmircan (Xilə) şəcərələri" kitabı çox maraqlı faktlara əsaslanaraq tərtib edilmişdir. Müəllif bütün biliyini və zəngin təxəyyülünü kitabında verə bilmişdir. Əmircan (Xilə) Azərbaycanın, Abşeron yarımadasının qədim insan yaşayan məskənlərindən biri sayılır. Əmircan tarixi keçmişi, abidələrilə yanaşı, görkəmli şəxsiyyətlərilə də məşhurdur. Bu şəxsiyyətlər özünəməxsus qədim tarixə malik nəsillərdən çıxmışdır. Əmicanın Xilə, Darülelm kimi qədim adları da olmuşdur. Xilə Strabonun 26 tayfa adlandırdığı ərazinin bir tayfası olan hillilərdən formalaşmışdır. Xilənin tarixi e.ə.V əsrə və hətta ondan da əvvələ aid edilə bilər. Bunu bir neçə faktlarla müəllif kitabında sübut etmişdir. Əmircan adını Nizaməddin mülkündə hakimiyyətdə olmuş "sahibi əl-əzəm Fəxr əd-dilinin", "əmir-həccin" adından almışdır. Onların dəfn olunduğu yer-movzoley bu günə qədər Əmircanda saxlanılır. Bu tarixi memarlıq abidəsi qorunub qalır. Uzun əsrlər Nizaməddin olan iqamətgah kimi tarixi qoruq hesab olunur. Əmircanın varlı nəsillərindən Hacı Hacıbaba, Hacı Bəbir, Hacı Yusif Qəhrəman oğlunun 300-350 dəvəsi olmuşdur. Bu dəvələrlə uzaq Şərq ölkələrinə və şimal ölkələrinə ticarət etmək üçün gedib, gələrdilər. Əmircanın Şərifli, Aydəmir, Doudbəyli, Dəmirqaya, Binyətlilər, Pirqulu, Əlpənah, Canbulat, Telimxan, Rubil, Kovsərli, Turablı, Şahbulat, Şıx Nəcəf, Şıxibrahim, Dövlətəli, Rüstəməli, Şeydabəy, Xidırağa, Umud kimi nəsillərini qeyd etmək olar. Həmin nəsillər xalqımıza çoxlu sənətkar, tacir, hərbçi, ziyalılar vermişdir. General A.A. Bakıxanov, general Cəfərqulu Bakıxanov, general Həsən ağa Bakıxanov, general Abdulla xan Bakıxanov, tarzən Əhməd ağa Bakıxanov, bəstəkar Tofiq Bakıxanov dövlət xadimi Sumbat Fətəlizadə, akademik Əlisöhbət Sumbazadə, 1907-ci ildə II Dövlət Dumasının deputatı olmuş Zeynal Zeynalov, akademik Məmmədpaşa Piri oğlu Quluzadə, akademik Rafiq İsrafil oğlu Quliyev, akademik Malik Ramazanzadə, akademik Mirzəağa Əlizadə, Ziyali-axund Mirzə Əbu Turabi, neft milyonçuları Murtuza Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin adları Azərbaycan tarixinin parlaq səhifələrini təşkil edir.

Redaktor

Kitabı atam Kərim Babaya və anam Xəlilova Fatma xanıma ithaf edirəm.

Kəndin baş planı. Ş.Fətullayev, Bakı, 1991

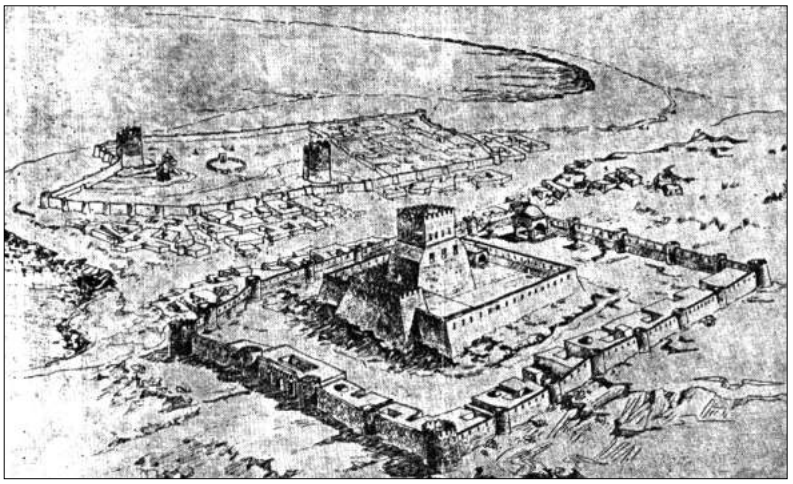

Рисунок из книги А. А. Ахундов, «Архитектура древнего и ранне-средневекового Азербайджана», Азернешр 1986, стр. 106.

Qədim və erkən orta əsrlərdə cənubi və şimali Qafqazda müxtəlif türkdilli tayfalar yaşamışlar. Türkdilli tayfaların yayıldığı ərazi Şirvana çox yaxın idi. Abşeron bir toponim kimi farsca «ab»- su, «şeron» - şoran sözü ilə əlaqədardır. Abşeronun yaranışı eramızın əvvəllərinə aid edilir. Uzun illər Abşeron kəndlərində aparılan arxeoloji qazıntılara əsaslanaraq belə fikrə gəlmək olar ki, burada daş dövründən üzü bəri yaşayış məskənləri olmuşdur.

Bizim söhbət açdığımız Abşeron kəndlərindən qədimi olan Əmircan (Xilə) tarixi nöqteyi baxımdan ən qədimə aid edilir. Konkret ən qədimliyi haqqında məlumat və fakt Sara Aşurbəylinin «Bakı şəhərinin tarixi» əsərində verilmişdir.

Bütün bu materiallar (qəbirlər və s.) Abşeronda eramızdan bir neçə min il əvvəl Qobustandan başlayaraq Xəzər dənizinin sahilləri boyunca şimala tərəf uzanıb gedən qədim yaşayış yerlərinin olduğunu şəksiz sübut edir. Abşeronun qədim əhalisi haqqında digər tapıntılar da vardır. Əmican kəndində həyətdə yer qazılarkən tapılmış terrakotadan hazırlanmış sınmış heykəlciyin bir hissəsi (hündürlüyü 4,5 sm, eni 2,5 sm) xüsusi maraq doğurur. Heykəlciyin başı başlığa bənzər bir şeylə örtülmüş kişi büstünün təsvirindən ibarətdir. Çinin yaxınlığında əlləri və kürəyi, sanki iki dəfə qalın kəndirlə sarınmışdır. Almacıq sümükləri çıxmış yaşlı kişinin uzun saqqalı və bığlı, geniş alınlı, yoğun burunlu, qalın dodaqlı, qaşüstü qövsləri aydın seçilən sifəti olduqca realistcəsinə təsvir edilmişdir. Heykəlcik əsir qulu, ehtimal ki, "skifi" xatırladır.[1]

Sara Aşurbəyli «Bakı şəhərin tarixi», Bakı - 1992, səh. 25. Şəkil səh. 392

Bu heykəl miladdan əvvəl V əsrə aiddir. Əmircanda düzəldilməsi və ya haradan gətirilməsi haqda məlumat yoxdur. Həyətlərin birində tapılmış balaca kişi heykəli Azərbaycan rəssamı Səttar Bəhlulzadəni çox maraqlandırmışdır. Tapılmış büst professor Mürsəl Nəcəfova verilmiş, o isə büstü tarixçi-alim Sara Aşurbəyliyə bağışlamışdır. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının VIII cildində «Skiflər» məqaləsində belə yazılmışdır: «Skif döyüşçülərinin dəfn edildiyi qəbirlərdə onların daşdan, gildən yonulmuş heykəlləri də qoyulurdu. Eramızdan əvvəl V əsrdən yunan ustaları skiflər üçün dekorativ tətbiqi sənət əşyalarıda hazırlamışlar».

Rus tarixçisi Karamzinin yazdığına görə, İran padşahı Dara Azərbaycanda və ətraf ölkələrdə qarətçilik yürüşlərində iştirak etmişdir. Skif tayfalarını cəzalandırmaq üçün ucsuz-bucaqsız çöllərdə onların üzərinə yeridi. Lakin onlarla bacara bilməyib geri qayıdır.

Əmircanda qədim alban tayfalarından biri olan h i l l i l ə r yaşamışlar. Əgər Strabonun «Coğrafiya» kitabına müraciət etsək orada adı çəkilən 26 alban tayfasından biri hillilər olmuşdur. Ehtimal ki, kəndin qədim adı olan Xilə bu tayfanın adından götürülmüşdür. Uzun illər Azərbaycanda bir çox yerlərdə Xilə, Xile, Xillu, Xıllı kəndlərinin adı bu gün də qalmaqdadır. Abşeronda aparılmış arxeoloji qazıntılar əsrlər ərzində dəyişikliyə uğramadan dövrümüzədək saxlanıb qalmış Xilə adının tarixi Azərbaycanın ərəblər tərəfindən istilasından əvvəllərə gedib çıxdığını sübut edir. Bərdəyə, Şamaxıya, Abşerona rəbiə tayfaları köçüb gəlib məskən salıblar. Burada ərəb tayfaları qədim türk tayfaları ilə qaynayıb-qarışmış, məskən salmışlar. Eyni zamanda Abşeronun Xilə kəndinin əhalisi haqqında danışarkən skiflərin də yaşadıqlarını təsdiq edən tapıntılar aşkar edilmişdir. Abşeronun

cənub sahillərində o cümlədən Xilədə massaget-maskut tayfalarının yaşaması haqqında məlumatlar var. Binyətlilər tayfasının kökünün Xilədə - Abşeronun cənubunda yaşayan bduinər tayfasından olduğu ehtimal olunur.

Əmircan qəsəbəsi Abşeron yarımadasının cənub-qərb hissəsində yerləşmişdir. Vaxtilə Suraxanı yaşayış sahəsi də Əmircan (Xilə) kəndinin ərazisinə daxil idi. Xilənin nefti və qazı bütün şərqdə məşhur idi. Bu bir tarixi həqiqətdir ki, hələ Sasani şahları dövründə sonralar da ərəb xilafəti zamanı Abşeronun, o cümlədən Əmircanın neftindən və duzundan geniş istifadə edilmişdir. Abşeron yarımadasında olduğu kimi bu ərazinin də təbiəti kasıbdır. Burada meşə, çay yoxdur. Heyvanat və quşlar aləmi də kasaddır. Lakin bu ərazinin yeraltı sərvətləri - nefti, qazı ona şöhrət qazandırmışdır. Təpə üzərində salınmış kənd dörd tərəfdən təpələrlə əhatə olunmuşdur.

Azərbaycan xalqı odu lap qədimdən müqəddəs bilib, ona sitayiş edib. El arasında hələ də bu adətin bəzi əlamətləri qalmaqdadır. İsti ocağa su atmamaq, bayramlarda tonqal qalayıb üstündən atılmaq, xonçalarda şam yandırmaq, bəylə gəlinin əlinə yanar şam vermək, ocağı murdarlamamaq və sair belə əlamətlərdəndir. Təsadüfi deyil ki, bu günlərədək qorunub saxlanan Atəşgah tarixi qoruğu Azərbaycan xalqının simvolu kimi saxlanılır. Rəvayətə görə Makedoniyalı İskəndər Azərbaycana yürüşü zamanı Atəşgahı dağıtmışdır. İrandan qovulmuş atəşpərəstlər isə 636-cı ildə Atəşgahı bərpa etmişlər. 7 il sonra Ərəb xilafəti zamanı Atəşgah yenidən dağıdılmışdır. Sonralar yenə də atəşpərəst hind tacirləri Atəşgahı bərpa edib orada ibadətlə məşğul olmuşlar.

Kəndin sərhədi şimal tərəfdən indiki Bakıxanov (Razin) və Qaraçuxur qəsəbəsi, qərb tərəfdən Zığ dağı və cənubdan Suraxanı, şərq sərhədi Bül-Bülə qəsəbəsidir. Əmircanda Şor adlanan böyük göl vardır. Bu göl Bül-Bülədən Əmircanın bütün hissəsi ilə Zığ dağının ətəyinə qədər uzanır. Onun uzunluğu 2,5 km, eni 0,4 km.dir. Şor ərazisində ağ və göy gilabı çıxırdı. Bu sabunu əvəz edirdi. Şəhər və kənd əhalisi ağ və göy gilabıdan sabun yerinə baş yumaq üçün, paltar, palaz, xalça yumaq üçün istifadə edirdi. XX əsrin əvvəllərinə qədər bu göldən məişətdə istifadə edilən duz yığırmışlar. XX əsrin 20-ci illərindən sonra duzun keyfiyyəti pisləşir, ondan daha istifadə etmirlər. 1935-ci ildən isə Şorda suyun səviyyəsi qalxmış, artıq böyük gölə çevrilmişdir. Kənddə bir neçə bulaq vardır. Bu bulaqlar Şor gölün ətrafında üzə çıxmışlar. Bu bulaqların bəziləri şirin və kəmşirin, bəziləri şor, bəziləri də yarı şor və yarı acı olmuşdur. Şorun ətrafında xırda bulaqlar var idi və bu bulaqlardan çıxan su göldə suyun artmasına səbəb olmuşdur. Bu bulaqların müalicəvi əhəmiyyəti də vardır. Qədim Xilə kəndi bu bulaqların yanında salınmışdır. Ən qədimdən kənddə bu bulaqların yanında onlarla hamam (Qızlar hamamı, Məşədi Xəlil hamamı və s.) salınmışdır.

Bu böyük bulaqlardan birinin yanında Bül-Bülə kəndi salınmışdır. Rəvayətə görə burada üzə çıxan bulaqlar bul-bul edərək səs salırmış. XVII əsrdə indiki Bakıxanov küçəsində kükürdlü isti su çıxmış və «Qızlar hamamı» tikilmişdir. İndi də həmin hamamın xarabalıqları qalmaqdadır, su isə tibbi-müalicəvi müəssisə kimi 1962-ci ildən fəaliyyət göstərir. Xilənin Suraxanı küçəsində həyətlərdə çoxlu şirin su quyuları qalmışdır. Əvvəllər bu quyuların yanında naxır bulağı, qədim bazar, sallaqxana, karvan dayanacağı və çöl hamamı olmuşdur. Kəndin şirin sularının tarixi əhəmiyyəti bir də ondan ibarət olmuşdur ki, XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində salınmış neft mədənlərinə sənaye obyektlərinə Sabunçu, Ramana və Suraxanıya su arabalarla Əmircandan daşınırdı. Əmircan kəndinin ərazisindən iki qədim yol keçir. Qədim Dərxilə karvan və araba yolu qədim tarixin izi olaraq bu gündə də qalmaqdadır. Qədim insanlar bu yolu Abşeron yarımadasının ortasından salmışlar. Bu yol Pirallahıdan Bakıya gedən XIX əsrə qədər yeganə yol olmuşdur. Bu da əhəmiyyətlidir ki, Bakı ərazisində qədim Abşeronun cənubuna getmək üçün yeganə təbii keçid qapı Dərxilə olmuşdur. Xilə kəndinin əhalisinin əkin yeri Bakıxanov dağüstü ərazisi, 8-ci km. ərazisi, Qaraçuxur ərazisi olmuşdur. Bu əkin sahələrində arpa, buğda əkilərmiş. Kəndin varlı nəsillərindən olan Hacı Hacıbaba, Hacı Bəbir, Hacı Yusifin əkin yerləri, hətta Kərbəla və Nəcəf şəhərlərinə qədər gedib çıxırdı. 1843-cü ildən başlayaraq Əmircanın əkin yerlərində neft mədənləri salınmağa başlandı. Abşeronda, o cümlədən Əmircan ərazisində ən qədimdə vəhşi heyvanlar olmuşdur. Neft quyuları qazılarkən çox dərin qatlarda nəsli kəslmiş heyvan sümükləri tapılmışdır. Burada mağara şiri, mağara ayısı, kərkədan, canavar, tülkü, at, öküz, dəvə və maral sümüklərindən ibarət bütöv bir qəbirstanlıq aşkar edilmişdir. Bu qədər böyük sümük yığını qədimdə burada, ehtimal ki, göl olduğunu və müxtəlif heyvanların su içmək üçün buraya gəldiyini göstərir. [1]

A. Bakıxanov Xaqani Şirvaninin XII əsrdə hökmdar Mənüçöhrün oğluna yazdığı şeirdə «Bakı ətrafında vəhşi heyvanlar ovuna çıxmasını təsdiq etmişdir». «1733-cü ildə səyyah Lerx Abşeronda ceyran ovunu Səlim xan və Dərgahqulu xanın 100-dən artıq rəiyyəti ilə iştirakını təsvir etmişdir».[2]

XX əsrin əvvəllərindən kəndin əhalisi də ova Qaraçuxura gedərmişlər. El arasında «Qaraçuxur» təhlükəli, qorxulu dərə adlanırdı. Bütün bunlar təsdiq edir ki, bu ərazinin təbiəti, heyvanlar aləmi qədim keçmişdən zəngin olmuşdur. Xilə kəndi salınandan sonra Dərxilə-Xilə qapısı adlanırmış. İndi həmin yol Bakı ilə Xiləni birləşdirən yoldur. Maraqlı burasıdır ki, lap qədim vaxtlarda bu yoldan ayrılıb Bilgəhə, Zirəyə və başqa kəndlərə gedən yolların izi dənizin içərisinə qədər uzanıb qalmaqdadır. Bakıdan Türkmən sahillərinə quru yol getdiyi xalq

1. Azərbaycan tarixi, I cild, səh. 13

2. Sara Aşurbəyli «Orta əsr Bakının tarixi oçerki», Bakı 1964, səh. 204

arasında çox məşhurdur. Şərq sahillərində yaşayan əhali at belində Bakıya çapqına gələrdilər. Bakı şəhəri qarşısında dəniz içərisində görünən bürclərdən, hasarlardan və qəbir daşlarından aydın olur ki, vaxtilə bu yerlər quru olmuşdur. Müəllif daha sonra qeyd edir ki, İran əhalisi bir çox hadisələri böyük İsgəndərə istinad edərək verirlər. Bakı şəhərində Hacı Ağa Hüseyn oğlu Hacıbabanın otağının yerində quyu qazdığı zaman dəniz səthindən aşağıda daşla döşənmiş bir yol çıxmışdır.[1] Daha sonra Herodotun yazdığına görə Kəyan padşahlarından Keyxosrovun massaget skifləri onların amazon məlaikəsi Tomirisə qarşı açdığı müharibə Albaniyada olmuşdur. Yunan tarixçisi Herodot qədim Azərbaycan haqqında məlumatlar vermişdir və qeyd etmişdir ki İran şahı Arazı, Kürü keçib sürətlə Albaniyaya irəliləyir və dar bir dərənin içərisinə soxulur. Dağ əhalisi onun qoşununu məğlub edir. Keyxosrovun sonrakı taleyi haqqında məlumat yoxdur. Lakin onun Albaniyada dar dərədə qeyb olması qeyd olunur. Həmin dar dərə «Sur» dərəsi olmuşdur. Qaraçuxur qorxulu dərə adlandığı kimi, Suraxanı da dar dərə mənasında işlənmişdir. Xilədə bu ərazilərdə yaşayış məskəni kimi qədimdən öz adını qoruyub saxlamışdır. Bu adların qədimliyi haqda Herodotun əsərlərində Azərbaycanın qədim tarixi, coğrafiyası və etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından bu məlumatlar qiymətli mənbədir. Herodot Midiya əfsanələrini ilk dəfə "Tarix" əsərində yazıya almışdır. Əsərdə Qafqaz Albaniyasının və Atropatenanın adı bir başa çəkilməsə də, bu ərazilər, onlarla bağlı hadisələr, o cümlədən skiflərin Dərbənddən cənuba hücumları, Araz, Kür çayı və Xəzər dənizi, bu ərazidə yaşamış kaspilər, utilər, skiflər, amazonlar, matianlar və sairə haqqında məlumatlar var. [2]

Şirvan ərazisində qədimlərdə müxtəlif tayfalar məskunlaşmışdı. Onların arasında irandilli tatlar da var idi. Ehtimal ki, irandilli əhali bu əraziyə eramızdan əvvəl I minilliyin birinci yarısında gəlmişdir. Məlumdur ki, skif tayfaları Azərbaycandan keçmiş və şübhəsiz, onların müəyyən hissəsi də bu ərazidə məskən salmışdır. Lakin Sasani hökmdarı I Qubad, I Xosrov Ənuşirəvan V-VI əsrlərdə özlərinin şimal sərhədlərini köçəri türklərin basqınlarından qorumaq üçün istehkamlar və Dərbənd divarını tikdirmişdir. Və bu zaman İranın Lahican, Təbəristan, Gilan və s. yerlərdən irandilli tayfalar Azərbaycana, daha doğrusu Şirvan bölgəsinə köçürülmüşdü. Tatlar heç də Şirvanın ən qədim etnik əhalisi sayıla bilməz.[3]

Abşeron toponimikasının təhlili eyni ərazidə bir neçə toponirmika qatının mövcud olduğunu göstərir. Bu baxımdan Əmircan kəndi səciyyəvidir. Onun müasir adı ilə yanaşı heç bir dəyişikliyə uğramadan köhnə adı-Xilə də qalmışdır. Bu adı Azərbaycanın digər rayonlarında (məsələn keçmiş Xıllı rayonu və rayon mərkəzi, Qazıməmməd rayonunda Dağ Xıllı kəndi) rast gəlmək olar. Zeydlits keçmiş Cavad qəzasında Xilə və Xillu adlı iki kəndin adını çəkir. 13 əsr ərzində dəyişikliyə uğramadan dövrümüzədək saxlanıb qalmış Xilə adının tarixi Azərbaycanın ərəblər tərəfindən istilasından da əvvələ gedib çıxır. Lakin ərəblər bu yerin ilk sakinləri deyildilər. Abşerondakı Xilənin qədim əhalisi haqqında burada skiflərin yaşadıqlarını təsdiq edən arxeoloji tapıntılar xəbər verir.

Azərbaycanda məskunlaşmış ərəb tayfaları yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmış, dilləri sıradan çıxmış, onun izləri yalnız toponimikada və məhəlli leksikada qalmışdır.

Neft və yanar qaz mənbələri ilə zəngin olan Abşeron əyalətinə daxil idi. Ehtimal ki, Atəşi Bağavan adı qədim zamanlarda Bakı həndəvərində, yaxud Abşeronda mövcud ola bilən qədim atəşpərəstlik məbədləri ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, Bakı əhalisi arasında indiyədək belə bir rəvayət dolaşır ki, İçərişəhərdəki Cümə məscidi qədim atəşpərəstlik məbədinin yerində tikilmişdir. 1873-cü ildə Bakıda Cümə məscidini görmüş səyyahların təsvirinə görə məscidin ortasında üstləri örtülməmiş dörd tağ ucalırdı. Bu tağlar məsciddən qədim olub, müsəlmanların məscidə çevirdikləri qədim atəşpərəstlik məbədinin qalıqları idi.

Gətirilən toponimik məlumatlar və yazılı mənbələr, ehtimal ki, Zaqafqaziyada Zərdüştiliyin mərkəzi olan Abşeron bölgəsində və Bakıda Xilədə ta qədimdən oda sitayişin mövcud olduğunu göstərir.

IX əsrdən etibarən və sonralar ərəb, fars və türk mənbələri Bakıdan atəşpərəstlərin yaşadığı əbədi odlar şəhəri kimi bəhs etmişlər. 862-ci ildə Xilafətin uyğur xaqanı Bölgü xanın yanına göndərdiyi səfir yolüstü Bakıda olmuş və xaqana Bakı haqqında əbədi odlar diyarı kimi danışmışdır.

"VII əsr erməni coğrafiyası"nda Paytakaran əyalətində -Yeotiporakian-Bagnik toponiminin adə çəkilir. Yeotiporakian-Bagink qədim erməni dilində "yeddi oyudlu məbəd" deməkdir. Bu toponimin adı, görünür,atəşpərəstlərin ibadətgahı, yaxud Abşeronda Xilədə məşhur yanar qazların çıxması ilə bağlıdır. Burada söhbət məzdəgizmin sitayiş abidəsindən kənd adına çevrilmiş atəşpərəstlik məbədindən gedir. Abşerondakı Xilə kəndində bir çox yerdə yanar qaz üzə çıxırdı. Bu barədə orta əsr mənbələrində məlumat verilir. 1863-cü ildə səyyah Kempfer Xilədə odların təsvirini vermiş bu yeri "yanan çöl" adlandırmışdır. Kempfer xəbər verir: "...qədim fars tayfası nəslindən olan iki nəfər, gəlmə atəşpərəst hindlilər bərpa etdikləri divarın ətrafında hərəkətsiz halda oturaraq, əbədi tanrıya dua oxuyur, yerdən çıxan alova baxaraq ona səcdə edirdilər". O, sonra yazır: "...əvvəllər buradan beş yüz metr

1. A. Bakıxanov, «Gülüstani-İrəm», Bakı 1951, səh. 38-39

2. ASE, cild 10, səh.178

3. S. A. «Şirvanşahlar dövləti», Bakı 1997, səh. 25

aralarında bir vaxtlar bu alovun yandığı yan-yana yeddi oyuq görünürdü. Həmin alov sönəndən sonra od mənim təsvir etdiyim yerdən üzə çıxmışdır". Kempferin təsvirinə əsasən həmin yerdə XVII əsrin sonundan və XVIII əsrdə Xilə ibadətgahdan hind atəşpərəstlərinin bərpa etdikləri hücrələrindən ibarət Atəşgah (həmin atəşgah dövrümüzədək gəlib çatmışdır) xeyli əvvəl atəşpərəstlərin "yeddi oyuqlu ibadətgahı" olmuşdur. Yeotiporakian Baginе-yeddi oyuqlu məbəd adı altında Kempferin yeddi sönmüş oyuq kimi təsvir etdiyi od məbədinin gizləndiyi də ehtimal edilə bilər.

Suraxanı adı tat (İran) leksikasına mənsubdur. Məlumdur ki, Suraxanıda qədimdən irandilli tatlar məskunlaşmışlar. Suraxanı toponimii iki komponentdən ibarətdir: surax-fars və tat dillərində çala, çuxur, oyuq, deşik, xanı isə mənbə, qaynaq, çeşmə, fəvvarə deməkdir. Beləliklə, Suraxanı oyuqdan, deşikdən qaynayıb daşan, fəvvarə vuran deməkdir. Məsudi Suraxanıdan od püskürən mənbə kimi bəhs etmişdir. Bütün bunlar bizə onu Yeotiporakian-Baginklə-yeddi oyuqlu ibadətgahla eyniləşdirməyə imkan verir.

Şirvana, o cümlədən Abşerona, hələ erkən orta əsrlərdə, yəni V əsrdə hunların da hücumu olmuşdur.[1]

Rus tarixçisi Karamzinin yazdığına görə İran padşahı Dara Ermənistanda və Azərbaycanda qarətçiliklə məşğul olan skif tayfasını cəzalandırmaq üçün çoxlu qoşunla onları ucsuz bucaqsız çöllərinə ordu yeridib. Dara skiflərlə heç cür bacarmadı. Yenə bu hadisə ilə əlaqadar farsların qədim kitabı «İsgəndərnamə» əsərində, məşhur bir əfsanədə belə yazılıb ki, İsgəndər səfəri əsnasında Bakıya gəlir. Bakılı və əsrin qəhrəmanlarından sayılan Sədan bu şəhəri bəzəyib əyyanları ilə İsgəndəri qarşılamağa hazırlaşırlar. Sədan İsgəndərin qoşununu yaxşı atlarla təmin etdi. Həmin ətrafda Firuz adlı bir qocanın yaxşı at ilxısı var idi. Bu ilxı guya keçmişdən Bəhmən şahın olmuşdur. İlxı sonradan Firuzun ixtiyarına keçmişdir. Humay və Dara nə qədər at istəyibsə, o verməyib. Onda İsgəndər Bədpay adlı bir nəfəri Firuzun yanına göndərir ki, onun vəziyyətindən xəbər tutsun. Bədpay gəlib gördü ki, dağın ətəklərində rəngbərəng çadırlar qurulmuşdur. Bunların arasında çin atlasından bir çadır qurulmuş və ətrafında camaat toplanmışdır. Çadırda turanlı, qırmızısaqqal bir qoca oturmuşdur, onun əynində pələng dərisindən bir qaftan, başının dövrəsi qızıl zəncirlə işləmiş bəbir dərisindən papaq və qarşısında da böyük bir əsa var idi. Bu qoca Firuz qırx min qoşunla İsgəndərlə müharibəyə çıxır. Firuz məğlub olduğunu görüb atları İsgəndərə təhvil verir.[2]

Miladdan dörd yüz il əvvəl yunan tarixçisi Herodot Xəzər ətrafında Şirvan və Dağıstan vilayətlərində Asiyadan Midiya ölkəsinə gələn kimmer və skiflərin buranı ələ keçirdiklərini yazır. Həm də bu vilayətlərdə qrek və skiflərin qədim asarında çoxlu nişanələri indi də mövcüddur. Daha sonra A. A. Bakıxanov qeyd edir ki, Bakı ölkəsində tərəkəmə türk kəndi var idi, yerdə qalan kəndlər tat dilində danışanlar idi. Bakıda Alan, massagetlərin nəslindən tayfalar da yaşayırdı. Bakıdakı Məşqətə - «S» hərfi «Ş» hərfi ilə əvəz edilən Maştağa kəndidir, massagetlərlə qohum idi. Bakıda əhalinin əksəriyyəti albanlar, türklər, türk dilində danışırdılar.[3] Bakıxanov səh 36.

Herodot daha sonra yazır ki, Skif gəncləri ilə Amazon qızlarının evlənməsindən Sarmat tayfası meydana çıxmışdır. Alman tarixçisi Qatterer «Qədim dövrlərdən başlayan ümumdünya tarixi» kitabında isbat edir ki, Sarmat tayfası Asiyadan Avropaya İsanın anadan olmasından səksən il əvvəl gəliblər, Don çayı ətrafında Skif tayfası ilə qarışmış, sonralar get-gedə Skif adı aradan çıxmış, Sarmat adı ilə məşhur olmuşlar. Alan tayfaları Sarmat tayfasını məğlub edərək onların yerlərinə sahib çıxmışlar.

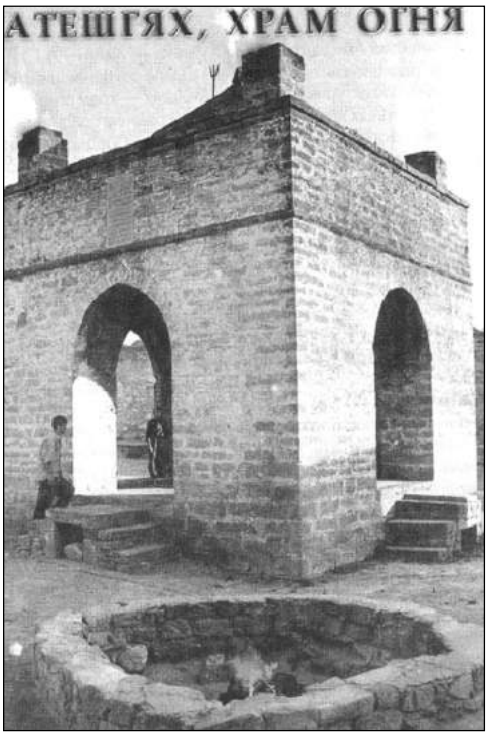
1826-cı ildə Hacı Zeynalabdin Axund İskəndər oğlu Şirvani (1780-1838) Bakıya gəlmiş, Xilə «Atəşgədə»-sində olmuş və yazmışdır ki, atəşpərəstlərin əsas ayinləri həmişə işıq verən vəziyyətdə yanar halda saxlanılır. Z. Şirvani qətiyyətlə qeyd etmişdir ki, Zərdüştün vətəni Azərbaycandır.

1689-cu ildə fransız səyyahı və missioneri Villot Atəşgahda olmuş və yazırdı ki, Abşeron yaxınlığında on müxtəlif dəlikdən alov püskürən vulkan gördüm, bu Atəşgah idi. Yerli əhali söhbət edir ki, Hacı Zeynalabdin Şirvani Xilə kəndində Hacı Hacıbabanın və Hacı Bəbirin evində qonaq olmuşdur. Kənddə moltanı məbədinə (indiki Nizaməddin mülkünə) baxmışdır.[4]

Daha sonra qeyd edir ki, əhali torpağı əkib becərir, lakin torpağa qulluq lazım gəlmirdi. Meyvələr yeyilib torpağa düşür, tumları özləri göyərir və böyüyüb meyvə verirlər. Xilə kəndinin torpağında buğda, əncir, üzüm, püstə, badam, heyva, nar, ərik və ən çox da zəfəran qədimdən çox bol olmuşdur.

Почти двести лет в науке ведется спор о месте рождения Зардушта (Заратуштра) или Зороастра, как называли его древние греки, - основателя религии, названной в его честь зороастризмом. Несмотря на это, окончательно вопрос о месте рождения пророка до сих пор не решен. Большинство средневековых мцсульманских историков (Бируни, Балазури, Казвини, Ягут аль-Хамави и др.), ссылающихся на поздние зороастрийские источники, считали, что Зороастр был родом из Азербайджана. Азербайджан с его многочисленными госу-

1. S. A. «Şirvanşahlar dövləti», Bakı 1997, səh. 26, 28
2. A. Bakıxanov, «Gülüstani-İrəm», Bakı 1951, səh. 39
3. A. Bakıxanov, «Gülüstani-İrəm», Bakı 1951, səh. 36
4. Hacı Zeynalabdin Axund İskəndər oğlu Şirvani, «Bustanus - səyahət», səh. 129

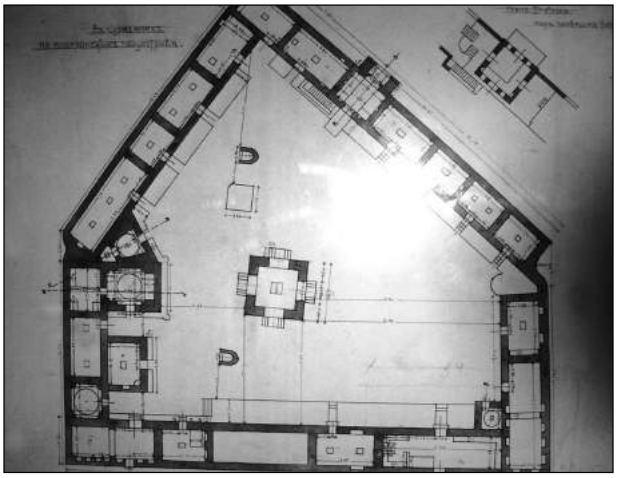

дарственными храмами огня сыграл огромную роль в создании и распространении канонизированного текста священного писания зороастрийцев -Авесты и оформлении зороастризма как государственной религии. Здесь, в Шизе (ныне Тахти-Сцлейман), находится один из трех самых почитаемых храмов огня -Адургушнапс. Около трех тысяч лет тому назад (согласно древним хроникам Зороастр жил за 258 лет до Александра Македонского) на юго-западе Азербайджана около города Урмия во дворце, стоящем на берегу реки Дараджа на горе Збар, живет некто Пурушаспа с женой по имени Догдо. У них рождается сын Зороастр. В средневековой книге Зардуштнамэ рассказывается, что в детстве Зороастр выделяется от других детей тем, что он никогда не плачет, а его постоянный смех озаряет родительский дом небесным сиянием. Уже в детстве он отличается особой мудростью, и все попытки злых волшебников покончить с ним заканчиваются неудачей. С раннего возраста Зороастр обучается у священнослужителей, а в пятнадцать лет сам становится таковым, скитаясь по свету в поисках истины. В возрасте 30 лет Зороастр выступает в качестве пророка, проповедующего новую религию. Не найдя у себя на родине последователей, Зороастр для проповеди нового учения отправляется на Восток. Когда он переходит священный поток, к нему является небесный дух - Бахман и возводит его к престолу бога Ахура Мазды. Там Зороастр получает божественное откровение. Отсюда Зороастр попадает в ад, где его хочет отвратить от религии злой дух Днгхро Манью (Ахриман). Сделать это ему не удается, и, сойдя на землю, Зороастр излагает свое учение в виде священного писания, получившего название Авеста. Злые духи преследуют его и на земле, но каждый раз Зороастр отгоняет их молитвами из Авесты. Получив вдохновение свыше, Зороастр, одетый в белую одежду, со священным огнем и кипарисовым скипетром в руках является ко двору царя Виштаспа и обращает его в свою веру. Соседние правители требуют возвращения к религии предков и идут войной на Виштаспа. Виштасп одерживает победу, и учение Зороастра укрепляется в стране Виш-таспы. Виштасп строит в Бактрии храмы огня. Здесь протекают последние годы Зороастра, здесь же его убивают то ли злые волшебники, то ли вражеские воины. Учение Заратустры проповедует единобожие и существование в мире извечной борьбы двух начал - доброго и злого. Добрые силы возглавляет Ахура Мазда, злые - Ахриман. Согласно учению Зороастра, цель жизни человека - это помощь Ахура Мазде в его борьбе с Ахриманом. В конце концов Ахура Мазда должен выиграть эту битву и уничтожить зло в этом мире навсегда. Мораль, проповедуемая Зороастром, включает в себя добрую мысль, доброе слово, доброе дело, предписывает быть щедрым, честным, умеренным в желаниях, избегать жестокости и беззакония. Человек должен охранять чистоту огня, воды и земли. Землю и огонь нельзя осквернять соприкосновением с трупом. Поэтому труп помещается на возвышенном каменистом месте или на напоминающем такое место каменном строении - дахма (башня молчания), где его терзают звери или птицы. Кости прячутся в специальных помещениях, чтобы не осквернять землю. Учение зороастрийцев изложено в их священной книге, вернее в собрании священных книг - Авесте. Зороастрий-ские жрецы проповедовали мысль, что как Гаты (наиболее древняя часть книги), так и другие ее части написаны самим Зороастром, как божественное откровение, полученное от Ахура Мазды. С этой целью во многих случаях в текст священного писания вводится фраза: Так сказал Заратуштре Ахура Мазда. Современные исследователи считают, что произведением самого пророка является только ее наиболее древняя часть - Гаты. В конце концов новая религия - Зороастризм побеждает не только на Востоке, но и распространяется на запад до Мидии. Зороастризм - самая древняя религия в мире. Он оказал заметное влияние на

развитие таких религий, как Иудаизм, Христианство, Мцсульманство и Буддизм, и стал первой государственной религией. Зороастрийцы, как уже говорилось выше, а в дальнейшем и мцсульмане, родиной зороастризма и Зороастра считают Азербайджан. Здесь коронуются легендарный Джамшид и сасанидские шах-ин-шахи, здесь впервые записывается Авеста. Ямпольский считал, что Азербайджан был как бы Папской областью Зороастризма. Самые почитаемые зороастрийские храмы находились в Азербайджане, здесь же жили маги - зороастрийские жрецы из азербайджанского племени магов. Слово маг вошло во все языки мира, кроме своего основного значения, также в значении фокусник и волшебник. В Азербайджане маги (азерб. - муг) остались жить в названии Прикуринской низменности Муган дузю (степь магов) и большого количества населенных пунктов (Муганлы, Муган и др.), разбро-санных по всему Азербайджану. У мцсульман слово означало зороастриец или огнепоклонник, и названия эти могут быть связаны с поселениями зороастрийцев среди мцсульман. До настоящего времени у азербайджанцев сохранилось очень много зоро-астрийских обычаев, широко распространены имя Зардушт (Зороастр) и слово дахма в смысле лачуга. Ежегодно отмечается Новруз (Новый день - праздник весеннего равноденствия и первый день нового года), самый почитаемый зороастрийцами праздник, с прыжками через костер, зажиганием свечей, раскрашиванием яиц, приготовлением ритуальных блюд и т.д. Во многих районах Азербайджана до сих пор считается грехом задувание горящей свечи и тушение .костра или очага водой. Внезапное потухание свечи, лампы и пр. означает несчастье для семейства в скором будущем, например, умрет старший член семьи. Бранить огонь или понапрасну клясться огнем - большой грех; нельзя зараз тушить огонь, а особенно заливать его водой. Вода тоже священна; нельзя бранить ее и понапрасну клясться ею. Зороастрийское происхождение имеют, очевидно, такие блюда, как самани халвасы, аш и пахлава, до сих пор сохранившие свое ритуальное назначение. Через мцсульманскую религию сохранился ритуал пяти ежедневных молитв с омовением рук и ног. Под влиянием Зороастризма в Азербайджане зародились такие религиозные течения, как хуррамизм, хуруфизм и др. Считается, что особенно значительна роль Зороастризма в становлении шиизма. Основными культами, которым поклонялись зороастрийцы, были вода, огонь, хаома и Гауш-Урван (душа быка). Кроме богов этих четырех культов, существуют боги, связанные с различными явлениями природы. Были боги неба, земли, солнца, луны, ветра и т.д. Ежедневные богослужения заключаются в приношениях и возлияниях огню и воде. Для поклонения огню (Бог огня - Атур) и воде (Богиня воды и плодородия -Аредви - Сура - Анахита) строятся специальные храмы. О роли огня в Азербайджане сви-детельствует тот факт, что в слове Азербайджан в течение 2300 лет его существования корень слова АТУР-АТРО-АДУР-АДЕР-АЗЕР всегда означает огонь (тюрк. - одур, перс. - адур). хотя истоки его происхождения давно забыты. В храмах огня храмовый огонь помещается на подставках в виде алтарей, поднимается на крыши высоких культовых храмов. Храм Огня называется Место Огня или Дом Огня. Культ воды находит свое отражение в названии полуострова Абшерон (Аб - вода, Сура - одно из имен Богини Воды), перешедшего от названия поселка или Храма Воды - Абшерон, находящегося у переправы на священный остров Пи-раллахи, где с давних времен непрерывно горели огромные факелы природного газа. В Таджикистане до сих пор существует праздник воды Абпа-шон. Недалеко от Храма Воды - Абше-рона на месте современного поселка] Туркян находится Храм Огня - А-Тур-Кян. Очевидно, на Абшероне должен был существовать и культ ветра. Не зря местные и персидские источники называли его, после окончательной побе) мцсульманства, Бакдубе, что, по их мнению, означало (место, которое) бьет ветер. Ал-Хорезми слово Айаг-Байкап объясняет, как место дуновения зимнего ветра, исходя из названия девятого месяца - Агёаг (огонь) и Бай - ветер (т. е. страна огня и ветра). Абшерон и окружающие его острова с вечно горящими огнями на суше и на море, со множеством озер и прекрасным, полным всевозможной живности морем,-плантациями необыкновенно вкусного винограда и ураганными, поражающими первобытного человека ветрами, были идеальной средой для зарождения культов огня, воды, ветра и хаомы. Можно предположить, что задолго до появления Зороастризма Абшерон становится крупным культовым центром, о чем свидетельствуют наскальные рисунки Абшерона и Гобыстана. И если даже зороастризм не зародился на Абшероне, он должен был вместе с маздаизмом найти здесь благодатную почву на базе местных культов огня, воды, ветра и хаомы. О том, что Абшерон был маз-даитским и зороастри неким центром, существует множество свидетельств, лежащих на поверхности и давно уже всем известных. Во-первых, присутствие до сих пор на Абшероне парсов (самоназвание персоязычных татов, заселяющих в свое время большинство поселков Абшерона). Не исключено, что они являются потомками бежавших сюда от преследования мцсульман зороастрийцев. Во-вторых, топонимия Абшерона несет в себе очень много культовых и зороас-трийских терминов. Бага - ван (Баку) -Бага - Бог, ван - место, Кала - Храм разведения Огня, Нардаран - производящий огонь, Ху(ы)рдалан (Хур - Огонь, Солнце), Кюрд-хана (Гюрд-хана) -круглый храм, Кишлы (Гиш, Киш) -культ, священное место, Загульба -келья на берегу, Аташгях (Сураханы и Шихово) - Алтарь Огня. Античные авторы говорят о священных землях в Албании и о вечных огнях, горящих на островах Каспия. Средневековые арабские историки пишут об албанских огнепоклонниках. Еще в конце ХЫХ в. были живы старожилы, помнящие абшеронских огнепоклонников-азербайджанцев. Они же рассказывали о мечетях и церквях, построенных на развалинах храмов огнепоклонников. Средневековые мцсульмане часто называли Зороастризм огнепоклонством, так как огонь в этой религии играл большую роль. Например, согласно местным преданиям и древним хроникам, в Ичери шэхэр Джума мечеть и албанская церковь были возведены на месте храмов огня и воды, на острове Пираллахи был глубоко почитаемый Храм Огня. Изображения почитаемого у зороастрийцев Быка наблюдались на многочисленных археологических находках в Ичери шэхэр и в его окрестностях. Одно из них находится над воротами Гоша гапы в окружении двух сефевидских львов. Символика этого барельефа может означать подавление последних зо-

роастрийцев в Баку и на Абшероне людьми шаха Аббаса. Тем более, что название ворот Гоша гапы может быть искаженным Гауш гапы (ворота Быка). Азербайджанскими учеными собраны очень убедительные материалы о том, что бакинская Девичья башня в древности была зороастрийским храмом. Некоторые ученые относят к храмам и многочисленные башни Абшерона. О наличии этих башен во всех селах Абшерона говорил еще средневековый азербайджанский географ Бакуви. Явно оборонительный характер некоторых из них не исключает их храмового назначения, так же, как это было у христианских монастырей. Хорошую сохранность башен, кроме их оборонного назначения, можно объяснить возрождением зороас-тризма на Абшероне с приходом на Ближний Восток сельджуков и монголов. В эти годы зороастрийцы бегут от преследований мусульман на юг провинции Фарс, где в городах Туркобад и Шарифабад создают новый центр Зороастризма. В это же время, очевидно, зороастрийские беженцы появляются и на Абшероне. Известный специалист по средневековой керамике С.Б.Гусейнова на основе анализа большого числа клейм на керамических сосудах Азербайджана и в частности Абшерона и Баку пришла к выводу, что некоторые из них в эпоху Низами изготовлялись специально для использования в ритуальных церемониях зороастрийцев. Парсы и тюрки-зороастрийцы, прибывшие из богатых зоро-астрийскими традициями Ирана и Средней Азии в известный им с давних времен абшеронский храмовый центр, строят новые и реставрируют старые храмы, возрождают приглушенные Исламом традиции. Любопытно, что и здесь появ-ляется свой Туркобад - Туркян. Туркян расположен в месте переправы с полуострова Абшерон на остров Вечных Огней - Пираллахи (переправа осуществлялась и от села Абшерон, располагавшегося в районе нынешнего маяка. Специалисты установили существование там трех башен. Эти башни могли быть связаны с культом воды), и название этого поселения, так же как название соседнего поселения - Абшерон, должно как-то отражать их культовый характер. Если поселки были заложены для обслуживания паломников-зороастрийцев, следующих на остров, естественно было бы назвать их (А) Туркянд (Место, Дом Огня) и Абшерон (Место Воды-Суры) и возвести здесь соответствующие храмы-башни. Зороастрийские храмы, так же как храмы многих других религий, посвящались определенным божествам, культам или празднествам этих божеств или культов. Известно, что названия божеств, культов и культовых празднеств очень живучи (например, Новруз), и если только башни Абшерона как-то связаны с этими культами или празднествами, в названиях населенных пунктов, в которых расположены башни, должны были сохраниться названия божеств или культов. В зороастри иском календаре было 360 дней, разбитых на 12 месяцев, каждый из которых состоял из 30 дней. Каждый из двенадцати месяцев и каждый из тридцати дней месяца посвящались какому-либо из божеств и отмечались религиозными праздниками. Особенно торжественно отмечались дни, носящие имя того же божества, что и месяц и каждый сезон года. На праздники все собирались в храмах огня для еды, питья и веселья, что считалось богоугодным занятием. Всего зороастрийские жрецы признавали тридцать главных божеств, достойных почитания. Количество башен (храмов) на Абшероне тоже приближается к этой цифре. Последняя двадцать пятая башня (основание) была недавно обнаружена в Сабунчи, который так же в свое время был заселен парсами. За пределами Абшерона известна всего одна аналогичная башня в селении Саадан Девечин-ского района. Анализ топонимов Абшерона показывает, что для названий населенных пунктов, в которых сохранились башни-храмы, в основном характерны окончания хан-(а), сан, кан, кян, ан, ван в значении место, дом. Мы уже писали, что Храм Огня тоже называли Дом или Место Огня. Поэтому, если принять идею, что эти окончания также указывают на присутствие там храма (пира), большинство абшеронских топонимов очень легко может быть связано с зороастрийскими терминами. Если предположить, что все башни Абшерона были храмами огня (пирами) или были построены на местах бывших храмов, станет ясно, почему они так тщательно отделывались тесаным камнем и почему их было так много на небольшом Абшероне (в каждом, даже небольшом селе должен был быть свой храм). Приводимые ниже рассуждения о возможном происхождении названий сел Абшерона могут привлечь внимание научной общественности к несомненно зороастрийскому происхождению хотя бы некоторых из них: Город Баку (Багаван)._Храм Бога. Баге (Богу) посвящались седьмой месяц -багаядис (месяц поклонения Богу - Мит-ре) и шестнадцатое число каждого месяца. Поселок Сурахана. Сура-Хана. Храм Суры. Сура - одно из имен богини воды и плодородия Аредви - Сур- Анахит. Поселок Мардакан. Марда-Кян. (М) Арта-Кян. Храм Арты. Поселок Шаган. (А) Ша-Хан (а). Храмы Ашы. Арта (Аша) - божество праведности и космического порядка. Ему посвящались второй месяц года в третье число каждого месяца. Поселок Ноу-Хана. Храм Новруза. Новруз - новый день. Новруз посвящался огню и отмечался в день весеннего равноденствия. Считалось, что в этот день родился Зороастр. Поселок Туркян. А-Тур-Кян. Храм Огня. Атур - Огонь, ему посвящались девятый месяц года и девятый день каждого месяца. В девятый день девятого месяца отмечался праздник Азер-чешн. В этот день посещали храмы огня, приносили жертвы, разжигали домашние очаги. Поселок Амираджан. Храм Амира -тато - божества бессмертия. Этому божеству посвящались каждый пятый месяц года и каждый пятый день месяца. Поселок Гоу-сан. Храм Быка. Гау -бык. Празднество почитания быка отмечалось 14-го числа каждого месяца. Поселок Бузовна. Храм Быка. Полная калька Гоу-сан на азербайджанском языке. Вузов - бычок (азерб.). Бузовна находится строго на одном меридиане с Гоусан. Поселок Маштага. Храм Мазды -верховного божества. В глубокой древности было известно написание имени Ахура Мазды в виде Машдаку, Маздака и Маздука. Ахура Мазде посвящались десятый месяц года и первые дни всех месяцев и каждой недели. Поселок Рамана. Храм Рамано - божества мира, покоя. Праздник Рамано отмечался очень торжественно 21-го числа седьмого месяца в день осеннего равноденствия. Поселок Фатмаи. Храм Фатмаи -Эдас - посвящен Ахура Мазде и душам умерших праведников. Праздник - Хамас Фатмаи - Эдас самый почитаемый после Новруза и отмечался в последний день года, накануне Новруза. И сейчас азербайджанцы накануне Новруза поминают умерших, посещают

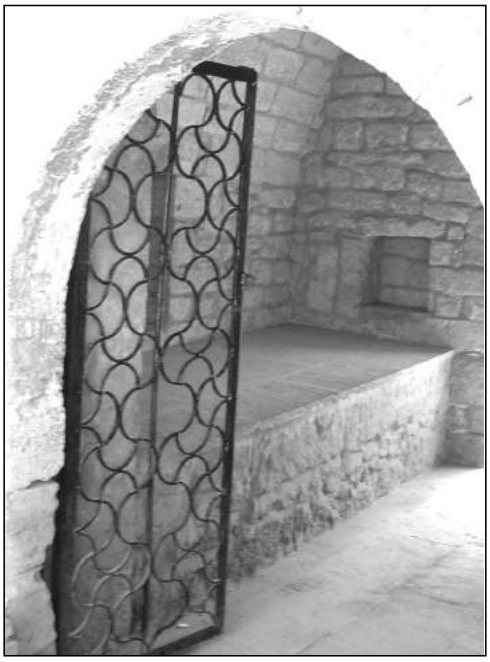
их могилы и оставляют там самани и праздничные хонча. Поселок Саадан (Девечи). Храм Сада посвящен древнему зороастрий-скому празднику огня. Праздник Сада отмечался за сто дней до Новруза (фарс, сада - сто) в ноябре или декабре. Поселок Нувади. Нувад - руз. Праздник, отмечаемый за девяносто дней до Новруза (фарс, нувад -девяносто). В этот день, чтобы уберечься от злых духов, нужно было есть чеснок, пить вино и варить сабзи-говурма. В названиях поселков Сараи, Забрат и Хырдалан также явно просматриваются зороастрийские термины сура, рат(у), хур(ахур). Таким образом, все вышесказанное может свидетельствовать о том, что Абшерон, бывший с глубокой древности крупнейшим центром местных и ближневосточных культов, в том числе и огнепоклонства, впоследствии становится крупным центром Зороастризма. Паломники приходят сюда по берегу и приплывают по морю. Прибывших по берегу встречают храмы Гобыстана, Шихово, Сабаила, Баку и Абшерона. Приплывших по морю встречают великолепные храмы их любимых божеств, расположенные по всему побережью Абшерона. В дальнейшем паломники обходят все храмы, делая приношения и возлияния. Маршруты паломников и их состав можно легко проследить по расположению и названиям караван-сараев и овданов на Абшероне и на подходах к Баку. Одновременно раскрывается много лет мучившая исследователей тайна назначения этих караван-сараев и овданов, стоящих далеко в стороне от торговых караванных путей. Все данные свидетельствуют о том, что паломники прибывали из Инди, Ирана, Средней Азии и Армении, где с глубокой древности исповедовался Зороастризм. Маршрут их проходил после посещения Шихово от Баку к Нардарану через Сураханы и Маштага и далее по берегу моря через Мардакан, Шаган и, наконец, Туркян или Абшерон до конечного пункта - острова Пираллахи. Туда можно было добраться и через Говсан.

Çingiz Qaçar

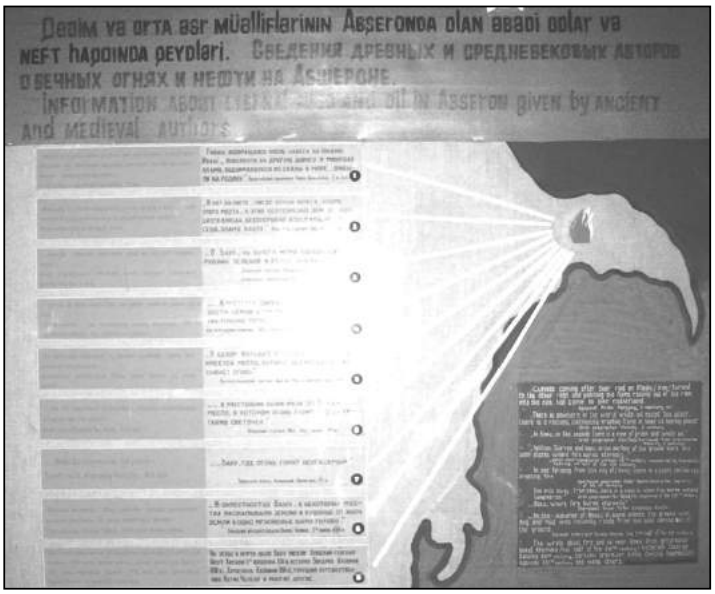

Atəşgahın 1911-ci il ölçüsü

Stendin yazıları:

1. «Midiyaya basqın edən Hunlar geri qayıdarkən başqa yola döndülər və dənizdəki qayadan yüksələn alovun yanından ötərək... vətənlərinə qayıtdılar» - Bizans diplomatı Paniyskiy, V əsr

2. «Dünyada bu yerdən başqa heç yanda ağ neft yoxdur. Nefti olan bu torpaqda daima alov püskürən alov vardır» - Ərəb coğrafiyaşünası Məsudi, X əsr.

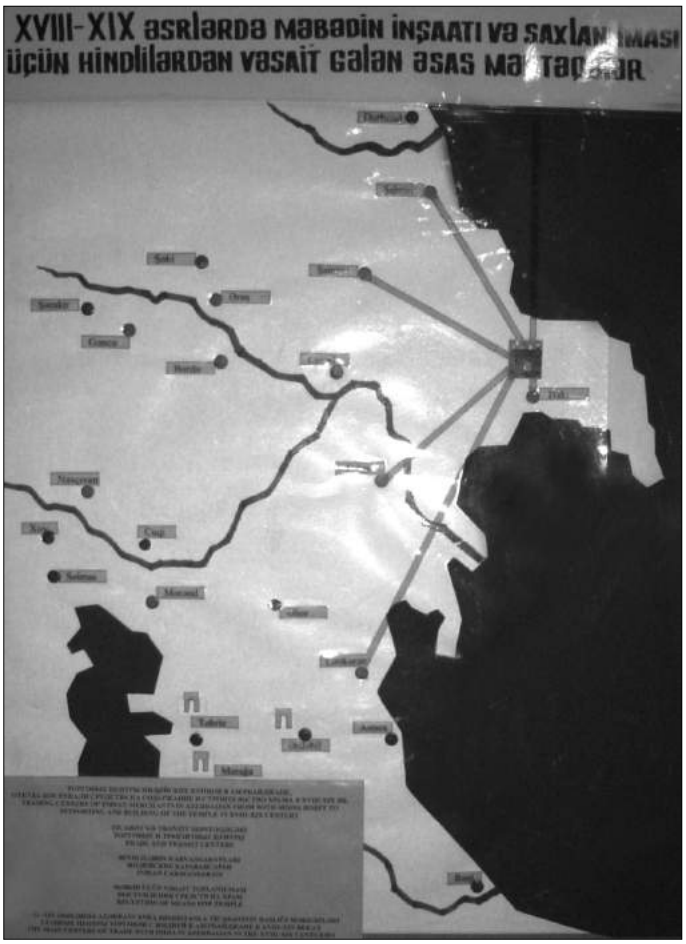
3. «... Bakıda ... dənizin kənarında yaşıl və ağ neft mədəni vardır» - Ərəb coğrafiyaşünası Əbulfəda (ərəb tarixçisi İsməxrudən götürülüb, X əsr).

4. «... Şirvan və Bakı ərazisində belə yerlər vardır ki, orada od yanır» - «Cahan-namə» çap olunmuş əlyazması. XIII əsr, Həmdullah Qəzvini XIV əsrn I yarısı.

5. «Bu şəhərdən (Bakıdan) bir fərsəng kənarda daima alov püskürən alov vardır» - Azərbaycan coğrafiyaçısı Əbdür Rəşid Bakuvi, XV əsrin əvvəli.

6. «... Bir mil məsafədə (Bakıdan) məşəllə alışdırılmadan od yanan bir yer vardır». Ərəb coğrafiyaçısı İbn-Ayaz, XVI əsr.

7. «... Bakıda sönməyən od yanır»- Tverli tacir Afanasiy Nikitin, XV əsr.

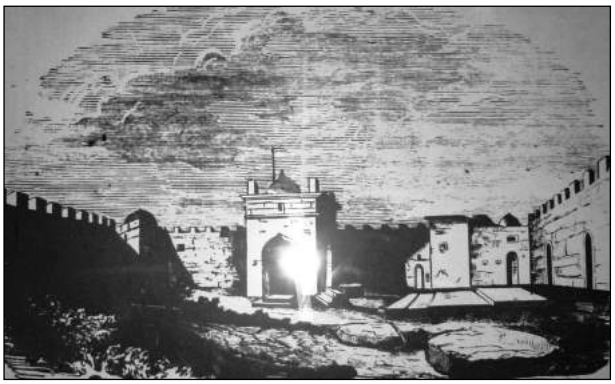

Ticarət və tranzit məntəqələri. Hindlilərin karvansarayları

8. «Bakının ətrafında ... bəzi yerlərdə torpağı qazıyırlar. Onun istisindən bir anda xörək hazır olurdu» - Türk səyyahı Övliyə Çələbi, XVII əsr II yarısı.

9. Bakı ətrafındakı neft və od haqqında ərəb coğrafiyaçısı Yaqut Həməvi (XIII əsrin I yarısı) tarixçi Zəkəriyyə Qəzvini (XIII əsr), türk səyyahı Katib Çələbi və b. yazmışlar.

1969-cu il Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin əmri ilə vəsait ayrılmış və Atəşgah bərpa edilmişdir. «Atəşgah» muzey statusu alaraq «Şirvanşahlar sarayı» kompleksinə daxil edilmişdir. Muzeyin 26 hücrəsi var. İyirmi hücrənin on doqquzunun üstündə yazılar sanskritcə, biri isə fars dilində yazılmışdır. Sanskrit yazıları kitabəsinin surətləri çıxarılmış, Hindistana göndərilib oxunmuş, tərcümələri Bakıya qaytarılmışdır.

«Qafqaz atəşpərəstləri» məqaləsinə çəkilmiş illustrasiya. «Kaleydoskop» jurnalı, 1960-cı il

«Bakı yaxınlığında Allaha ibadət» İ. Svinin, 1820-ci il

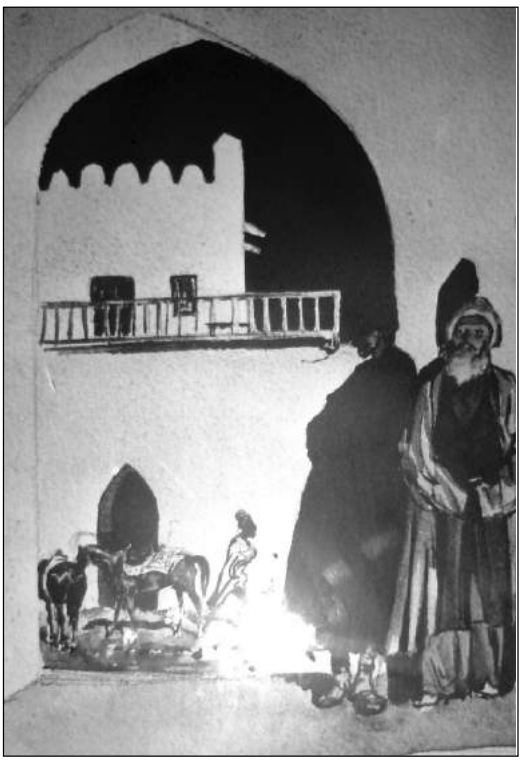
«Bakı yaxınlığında atəşpərəstlərin (kebrlərin) məbədi»

«Xəzər dənizindəki Bakı şəhərində Atəşpərəstlər» M. Mikeşin (Şəkil naturada çəkilmişdir)

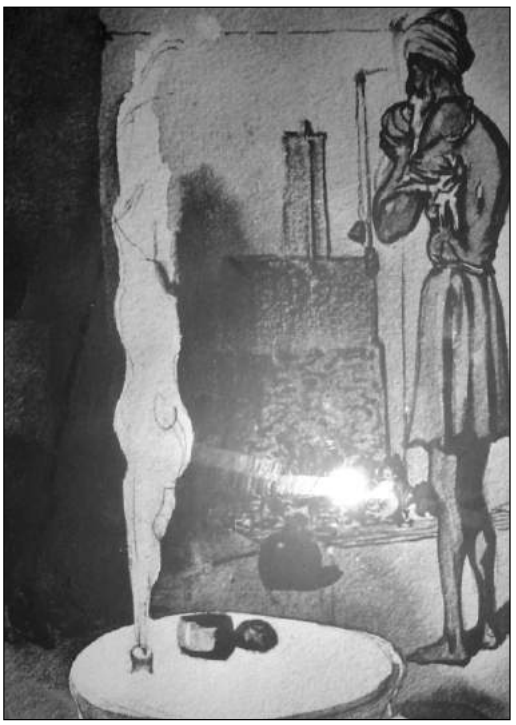
«Məbədin hücrəsi», «Dər-mənş»- nəşrinə çəkilmiş şəkil

«Atəşgahda məişət səhnəsi» Q. Qaqarin

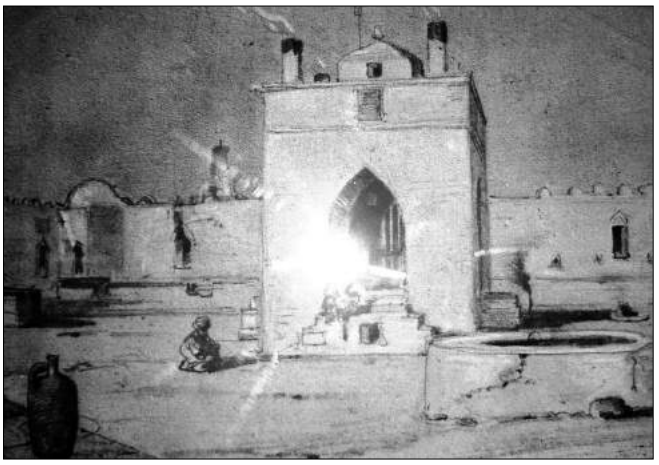
«İndus-kebr» Q.Qaqarin

«Buzova sitayiş edən» Q. Qaqarin

«Üç eskiz (Atəşpərəstlər)» Q. Qaqarin

«Bakıda Hind Atəşləri» A.P. Boqolyubov

«Atəşpərəstlər» S.P. İvanov, 1875-ci il

«Məbədin cənub-qərb küncü» N. Bunyatov, akvarel 1911-ci il

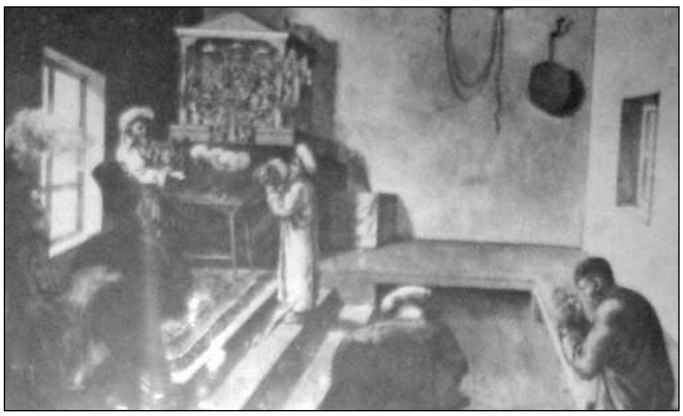
«Bakı 1825-ci il atəşpərəst məbədindən səhnə»

«Suraxanıda daimi odlar» V. Vereşaqin, XIX əsrin ortaları, qravyura

«Atəşpərəst hindli Pars» rəssam V.Vereşaqin
Художник В.Верещагин «Индиец огнепоклонник парс»
Printer Vereshagin "Indian firewarshipper pars"

«Qafqazda Hindlilərin Allaha ibadəti» 1800-cü il

«Döşəmədə oturan hindlilər» - foto XIX əsr
Индийцы, сидящие на полу» – фото XIX века.
"Indians sitting on the floor" – photo XIX century

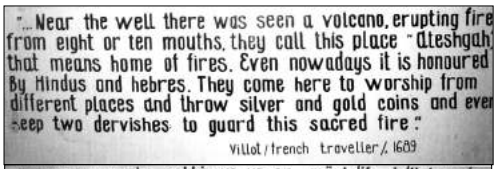

Afanasiy Nikitin Hindistana gedərkən Bakıdan keçdiyi yol

Atəşgaha səyahət etmiş şəxsiyyətlər

1671 г. Стрейс /Стрюйс/ Я.Н.-голландский моряк.
1683 г. Кемпфер Э.-немецкий путешественник.
1689 г. Виллот -французский миссионер путешественник.
1733 и 1747 гг. Лерх И.-немецкий путешественник.
1743 -1744 гг. Ганвей Джонас- английский купец путешественник.
1747 г. Кук Джон-путешественник, хирург русского посольства в Иране.
1770 г. Гмелин С.Г.-русский ученый путешественник.
1780 г. Рейнеггс Я.-русский ученый путешественник.
1784 г. Форстер Г. -английский путешественник.
1789 г. Гюйгнес де -французский путешественник.
1803 г. Дюри -французский путешественник.
1820 г. Гамба -Французский консул в Тифлисе (Тбилиси)
1823 г. Броневский С. русский чиновник в Баку.
1825 г. Эйхвальд Э.И.-русский ученый путешественник.
1825 г. Кеппель Г.-немецкий путешественник.
1842 г. Березин И.Н. русский востоковед путешественник.
1843 г. Гакстгаузен А. немецкий путешественник.
1843 г. Шварц-путешественник, спутник Гакстгаузена.
1843 г. Кох К.-немецкий путешественник.

1843 г. Боденштедт Ф.-немецкий по[illegible] путешественник.
1846 г. Ленц Г. -русский-ученый.
1848 г. Спасский-Автономов К.Ф.-чиновник Бакинской таможни
1854-1855 гг. Верещагин В.В.-русский художник путешественник.
1856 г. Писемский А.Ф.-русский писатель путешественник.
1858 г. Дюма А. /отец/-французский писатель путешественник
1860 -1861 гг. Дорн Б.А.-русский востоковед путешественник.
1862-1870-1886 гг. Менделеев Д.И.-великий русский ученый /химик/
1862 г. Гагарин Г.Г.-русский художник.
1863 г. Ашер Дж.-английский путешественник.
1866 и 1887 гг. Стюарт Ч.-английский консул в Одессе.
1866 г. Джюст Г.-английский путешественник.
1866 г. Строковский.
1870 г. Траутшольд-русский путешественник.
1871 г. Микешин М.О.-русский художник.
1879 г. Доновэн Э-английский путешественник.
1880 г. Боголюбов А.П. русский художник.
1883 г. Урсель Э-французский путешественник.
1880 г. Ярошенко Н.А.-русский художник.
1903 г. Джексон В.-американский ученый

1961-1977-1998-2001 Tur Heyerdal-Norveç səyyahı, 1969 İndira Qandi-Hindistan Əmircanda Atəşgahda olmuşlar

"...Near the well there was seen a volcano, erupting fire from eight or ten mouths, they call this place "Ateshgah" that means home of fires. Even nowadays it is honoured By Hindus and hebres. They come here to worship from different places and throw silver and gold coins and ever keep two dervishes to guard this sacred fire."
Villot / french traveller / 1689

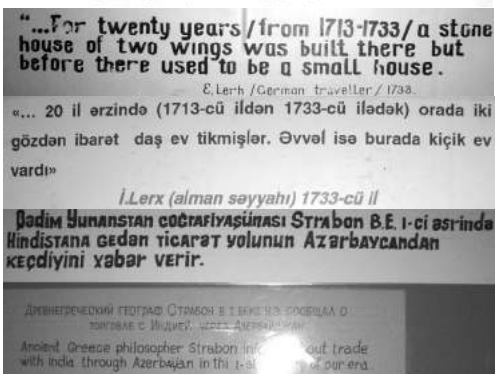
«Quyunun yanında səkkiz və ya on müxtəlif dəlikdən alov püskürən vulkan görünür. Bu yeri «Atəşkəh» adlandırırlar. Hələ Hindin özündə də hindlilər və gebrlər ona sitayiş edirlər. Onlar sitayiş etmək üçün buraya müxtəlif yerlərdən gəlir, oda qızıl və gümüş pullar atır və hətta bu müqəddəs odu «saxlamaq üçün iki dərviş də saxlayırlar.

Villot (fransız səyyahı) 1689-cu il

"Here,...near the fire some were cooking for the settlement Sroganny ates-gava, called so up to this fire; others were Burning lime... two descendants of the ancient Persian tribe, newcomers hindus-fireworshippers were passively sitting around the wall, built by them and prayed... gazing at the flame gushing out of the ground and worshipped
Kempher / German traveller / 1683

«Burada ... odların yanında bəziləri... həmin odun adı ilə adlanan Sroqani, Ates-Qava sakinləri üçün yemək hazırlayırdılar; digərləri ... əhəng yandırırdılar...Qədim İran tayfalarından ikisi gəlmələr atəşpərəst hindlilər, tikdikləri divar ətrafında işsiz otururdular və dua edirdilər... gözlərini yerdən püskürən alova digərək ona sitayiş edirdilər...»

B.Kempfer (alman səyyahı) 1683-cü il

"...For twenty years / from 1713-1733 / a stone house of two wings was built there but before there used to be a small house.
E. Lerh / German traveller / 1738.

«... 20 il ərzində (1713-cü ildən 1733-cü iləd ək) orada iki gözdən ibarət daş ev tikmişlər. Əvvəl isə burada kiçik ev vardı»

İ.Lerx (alman səyyahı) 1733-cü il

Qədim Yunanstan coğrafiyaşünası Strabon B.E. I-ci əsrində Hindistana gedən ticarət yolunun Azərbaycandan keçdiyini xəbər verir.

Ancient Greece philosopher Strabon in[illegible]out trade with India through Azerbaijan in thi[illegible]

Число поклоняющихся в храме в разные периоды его истории

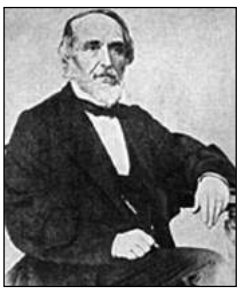
1683 2 чел. Э.Кемпфер
1746 40-50 чел. Дж.Ганвей
1770 3 чел. С.Гмелин
1796 5 чел. С.Броневский
1803 63 чел. С.Броневский со слов Ахвердова
1825 12 чел. Э.Эйхвальд
1843 10 чел. А.Гакстгаузен, Шварц
1844 5 чел. К.Кох
1846 20 чел. Г.Ленц
1848 5 чел. журн."Русский инвалид"
1856 3 чел. А.Писемский
1860 3 чел. Геи[illegible]-статистич. словарь
1861 5 чел. Б.Дорн
1862 1 чел. Д.Менделеев
1883 1 чел.

После ухода в Индию последнего жреца в 1883 году храм перестал действовать.

Tarixin müxtəlif dövrlərində məbəddə olan hindlilərin sayı.

1683 - 2 nəfər	E.Kespfer
1746 - 40-50 nəfər	C.Qanvey
1770 - 3 nəfər	S.Qmelin
1796 - 5 nəfər	S.Bronevski
1803 - 63 nəfər	S.Bronevski Axverdova əsasən
1825 - 12 nəfər	E.Eyxvald
1843 - 10 nəfər	A.Havsthauzen Şvarts
1844 - 5 nəfər	K.Kox
1846 - 20 nəfər	Q.Lents
1848 - 5 nəfər	«Russkiy invalid» jurnal
1856 - 3 nəfər	A.Pisemski
1860 - 3 nəfər	Coğrafi statistik lüğət
1861 - 5 nəfər	B.Dori
1862 - 1 nəfər	D.Mendeleyev
1883 - 1 nəfər	

1883- cü ildə sonuncu kahin Hindistana gedəndən sonra məbəd öz fəaliyyətini dayandırır.

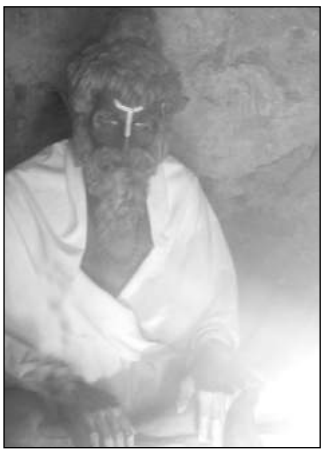
Dorn

Mendeleyev

Tur Heyerdal Atəşgahda

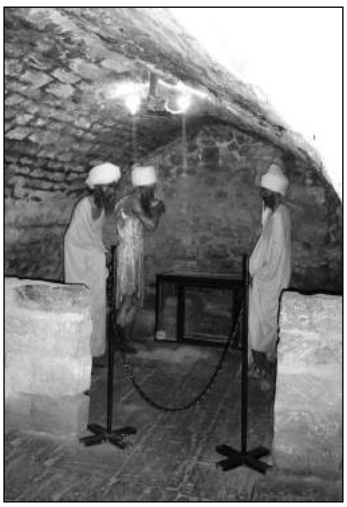

«Atəşpərəst»

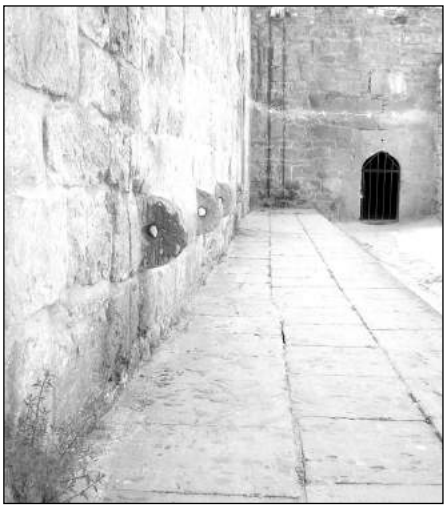

1859-cu ildə böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma Xəzərdə möcüzə görməsi haqqında belə yazır: «Biz sahilə tələsdik. Gəmiyə minib, dənizə çıxdıq. Xeyli aralanıb 3-4 metrlik dərinlikdə suyun altında dağılmış karvansarayı göstərdilər. Güllələri bir-biri ilə birləşdirən divar hələ də dururdu. Gördüyümüz bu karvansaray alimlər qarşısında həllini gözləyən qəribə bir sual qoymuşdur. Guya bu şəhər quruda olmuşdur. Getdikcə Xəzər dənizinin səviyyəsi artmış və bu tikililər suyun altında qalmışdır. Çünki ağlabatan deyildir ki, o vaxtlar suyun altında belə bir şəhər salmaq mümkün olsun. Dənizçilərdən biri yanacaq tökülmüş raketə bənzər patronu yandırıb güllələrdən birinin dibinə atdı. O saat dəniz işıqlandı və gülləni aydın gördük. Və güllənin yanındakı balıqlar qorxudan ora-bura çırpınmağa başladılar. Karvansarayın güllələri hava yaxşı olanda dənizdən suyun səthində aydın görünür». A.Düma qeyd etdi ki, bu sözləri A. Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsərindən oxumuşam. [1]

Tarixçilər şəhərin keçmiş vəziyyəti haqqında yazılardan belə nəticəyə gəlirlər ki, dörd-beş yüz il bundan əvvəl gördüyümüz bu yerlər suyun altında qalmışdır. Ehtimal ki, nə vaxtsa Xəzər dənizində sular çəkiləcək, bu yerlər yenə zahirə çıxa bilər.[2]

Qeyd etmək lazımdır ki, A. Düma (ata) Bakıya səyahəti zamanı, o cümlədən Atəşgaha səyahəti zamanı Xilə kəndində də olmuşdur. Bakı Atəşgahı bütün dünyada məşhurdur. Bakıdan 26 km uzaqdadı. Daimi alov yerin altında olan mazut, neftdən və qazdan baş alıb yanır. Atəşgahın sahəsi 4,5 km-dir. Atəşgahda olarkən Xilədə qonaq olduq. Rəssam Mone və məni çay süfrəsinə dəvət etmişdilər. Lakin buna çay süfrəsi demək günah olardı. Bu süfrədə Azərbaycanın yeməkləri zənginliklə düzülmüşdür. Qonaq olduqları ev tacirlər - Hacı Bəbir və Hacı Hacıbabanın olmuşdur.[3]

El arasında geniş yayılmış rəvayətlərə görə lap qədim keçmişlərdə dənizin içindən quru yol olmuşdur. Türkmənistana qədər uzanan bu yol ilə karvanlar, arabalar gedib-gəlmişlər. Tarixən Xəzər dənizinin səviyyəsi qalxmış və bu yol suyun altında qalmışdır. Dəniz kənarındakı yaşayış məntəqələri də suyun altında qalmışdır. Bu haqda A. Bakıxanov yazmışdır: «Bütün qədim alban əhalisi bütün hadisələri Makedoniyalı İsgəndərə istinad etdiklərindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qədimdə Bakı ölkəsində Bilgəh, Zirə, Bibiheybət, Xilə kəndlərində və bəzi adalarda daşlar üzərində dənizə doğru gedən yollar görünür. Bakı şəhərində Hacı Ağa Hüseyn oğlu Hacı Hacıbabanın otağının yerində quyu qazdıqları zaman dəniz səthindən aşağıda daşla döşənmiş bir yol çıxmışdır». Bakıxanov daha sonra yazır: «Qədimdə Bakıda Türkmən sahilinə quru yol getdiyi xalq arasında məşhurdur. Bakı şəhərinin qarşısında dəniz içərisində qəbirlər, daş hasarlar, bürclər, karvansaraylar indi də suyun altında durur». Bakı ilə Salyan arasında dəniz sahilində təxminən 8 coğrafi mil aralı suyun altında bir şəhər vardır.[4]

Lakin Dərxilə yolu dənizin içində batmış yollardan asılı olmayaraq Abşeron yarımadasının mərkəzi yolu kimi, özünün qədim tarixi ilə yaşamaqdadır. Bu yol Əmircan kəndinin kənarı ilə keçdiyi üçün qədimdə Şorun içi

1. A. Düma, «Qafqaz səfəri», Bakı 1985, səh 58
2. A. Bakıxanov «Gülüstani-İrəm» Bakı 1951, səh 39
3. A. Düma, «Qafqaz səfəri», səh. 50-51
4. A. Bakıxanov «Gülüstani-İrəm» Bakı 1951, səh 38-39

ilə daş yol salınmışdır. Az. EA, arxivində 1933-cü ildə Əmircanda olmuş tarixçi N. Minkeviç belə bir yazını qələmə almışdır. Əhalinin danışdıqları və sonradan özünün əmin olduğu faktları belə yazır ki, Əmircan boyu əhatə olunan Şorun içindən daş yol çəkilib. Bu daş yol suyun altında indi də qalmaqdadır. Yolun uzunluğu 120 m, eni 3 m-ə qədərdir. Bu sətirləri yazarkən yaşlı əhali ilə söhbətlərindən də məlum olduğu kimi bu yolu görənlər olub. Həqiqətən də bu yol indiki Bakıxanov və 8-ci km qəsəbələrinə gedən araba, dəvə karvanı və piyada yolu olmuşdur. Minkeviç qeyd edir ki, bunları yazan vaxt əhalidə 300-dən çox dəvə, 60-dan çox at və s. heyvan var idi. Kənddə 10 ovdan qeydə alınmışdır. Kənddən 2 yol keçir. Birincisi Keşlə istiqamətindəki yol, ikincisi Mərdəkan istiqamətindəki yoldur. Kənddə həyətlərdə 1000-dən çox quyu vardır. Kəndin əhalisi 14000 nəfərdir. Əhalinin əksəriyyəti neft mədənlərində və dövlət vəzifələrində çalışırlar. Qadınlar ictimai həyatda fəal iştirak edirlər. Kənddə böyük mədəniyyət sarayı, qadınlar klubu, yay klubu, 3 uşaq bağçası, xəstəxana, məktəblər, neft avadanlığı hazırlayan zavod vardır. Əmircan kəndinin qədimliyini sübut edən çoxlu faktlar yazılmışdır. Xilə kəndi haqqında Sara Aşurbəyli yazır: «Məşhur ərəb coğrafiyaçısı Əl Məsudi 332-ci il (hicri 943-44) yazır ki, Bakı ətrafında neft çıxır. Həmin dənizdə (Xəzər dənizi) Şirvan şahlığında Babul-Əbvabın (Dərbəndin) yaxınlığında. Burada ağ neft çıxarırlar, vulkan püskürür, yerdən yanar od çıxırdı». Əl-Məsudinin qeydindən məlum olur ki, ağ neft bildiyimiz kimi ən qədimdən indiyə kimi Əmircan ərazisi sahəsindən çıxır. Bakının yaxınlığında yanar qazın qədimdən çıxmasını sübut etmək üçün yalnız Atəşgahın adını çəkmək kifayət edər».[1] Məlumdur ki, ən qədimdə Sasani şahları dövründə, sonra ərəb xilafəti zamanı Xilənin eləcə də Abşeronun neftindən və duzundan həm daxildə, həm də xarici ixracda geniş istifadə olunmuşdur. Qədim keçmişdə bütün Azərbaycan xalqı kimi Xiləlilər də odu müqəddəs sayıb ona sitayiş edərdilər. Atəşgah məbədi buna əyani sübutdur. Oda sitayiş, atəşpərəstlərin dini ayinləri bu məbəddə yaranmışdır. El arasında indi də qədim keçmişin, atəşpərəstliyin, oda meyl etmək adətlərinin bəziləri qalmışdır.

Böyük Azərbaycan coğrafiyaşünası, səyyahı dəfələrlə Xilədə olmuş Hacı Zeynalabdin Şirvani Atəşgədə haqqında yazır ki, «Bakı şəhəri yaxınlığında, şərqdə üç verstlik məsafədə qədim Atəşgədə yerləşir. Bura qədimdən uzaq yerlərdən ibadət etmək üçün atəşpərəstlər gələrdilər». Bu haqda Hacı Zeynalabdin Şirvani «Bustanus-səyahət» əsərində (səh. 129-da) yazır. 1826-cı ildə Hacı Zeynalabdin Şirvani Bakıda olarkən Xilə Atəşgədəsində olmuş və bu haqda yazmışdır: «Atəşpərəstlərin əsas ayinləri Atəşqədədə həyata keçirilərkən odu yanar halda saxlamışlar və ayinləri yerinə yetirirmişlər». Atəşgədədəki odun yandırılması haqqında belə yazır: «Əgər bir şəxs atəşi yandırmaq istəsə, oda yaxın yeri bir az qazaraq kənardan torpağa alovu yaxınlaşdırır və od dərhal yanırdı, söndürmək istədikdə odun üstünə bir qədər torpaq töküb söndürürdülər». Bir çox yerli və xarici tarixçilər dəfələrlə qeyd ediblər ki, Zərdüştün vətəni Azərbaycandır. 1858-ci ildə Bakıya səyahətə gələn, «Xəzəri öz gözlərimlə görməsəm, ölərəm» sözlərinin müəllifi böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma «Qafqaz səfəri» əsərində Xilə Atəşgahında gördüklərini belə yazır:

«Bakıda atəşpərəstlərin müqəddəs məbədi Atəşgaha gedəndə yolun yuxarıdan çoxu dəniz qırağı ilə uzanırdı. İki saatlıq yoldan sonra mənzil başına çatıb təpəliyə qalxdıqda qarşıda təsəvvürə gəlməyən bir mənzərə açılırdı. Atəşgah dövrəsindəki binalar, tüstü və alov sovuran yüzlərlə irili və xırdalı ocaqlar ovuc içi kimi görünürdü. Onlar bir kvadrat liyalü sahədə yerləşirdi. Külək əsdikcə alovun zolaqları, dilləri qaynayır, dalğalar kimi şahə qalxırdı. Binanın içəri tərəfində dövrələmə düzəldilmiş ocaqlardan şölələnən qaz nəhəng məşələ bənzəyirdi. Bu ocaqlardan hər birisinin yanında dördkünc gümbəz vardır. Hər küncdəki gümbəzdən alov püskürürdü. Atəşpərəstləri iki min ildən çoxdur ki, təqib edirlər. Bu axırıncı ocaq idi ki, qorunub saxlanılır».

Müasir hindlilər İnduizm dininin bəzi əlamətlərini, zərdüştiliklə birləşdirmişlər».[2] Tarixə istinad edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, qədimdən bu məbədin adı dəyişikliyə uğrayaraq. Atəşhun, Atəşqədə və Atəşgah kimi adlandırılmışlar.[3] Xiləlilər Atəşgaha əvvəldən müqəddəs yer kimi baxmışlar. Atəşgahı atəşpərəstlərin Məkkəsi adlandırıla bilər. El arasında indi də qədim keçmişin, atəşpərəstliyin, oda meyl etmək adətlərinin bəziləri qalmışdır. Məsələn, mənim xalqım Novruz bayramında köhnə adət üzrə tonqal yandırıb yeni ili qarşılayar və bu sözləri tonqalın üstündən atlananda deyirlər: «Köhnə ildəki ağırlığım-uğurluğum bu tonqala tökülsün. Yeni ilə yüngüllüklə qədəm basım». Evlərdə bayram axşamı xonçalar qurular və dövrəsində şamlar yandırırlar. El adətincə toy zamanı bəy və gəlinin yanında şam yandırar, ayağının altında neft lampası yandırar və tonqal qalayardılar. Bu adət indi də elimizdə saxlanan adətlərdən biridir.

Azərbaycan yazıçısı Nurəddin Kərimov «Qırx il səyahətdə» kitabında yazır: «Demək olar ki, Bakıya gələn məşhur səyyahlar, alimlər, dövlət xadimləri Xilədəki Atəşgah məbədi ilə maraqlanmış və oraya baş çəkməyi lazım bilmişlər».[1] Atəşgah haqqında axtarışlarımdan belə məlum olur ki, bu gün də Atəşgah dünyanın səyyahlarının və alimlərinin ziyarət etmək istədikləri müqəddəs yerdir. Müasir dövr üçün belə faktları nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, Hindistan prezidenti İndira Qandi şəxsən oranı ziyarət etmişdir. Norveçin görkəmli səyyahı, tarixçisi, yazıçısı dünyanı qarış-qarış gəzmiş Tur Heyerdal dəfələrlə Atəşgahda olmuş, buranın qədimliyi və

1. S. Aşurbəyli, «Очерки истории средних веков Баку», Bakı 1964, səh. 53

2. S. Aşurbəyli, "Очерки истории средних веков Баку" , Bakı 1964, səh. 26.

3. D. Axundov, "Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана","Azərnəşr"1986, s.104

müqəddəsliyini qeyd etmişdir. Yenə Azərbaycana gəlsəydim yenə Atəşgahda və Qobustanda olmaq istərdim. Bu yerlər bəşər insanlığının bizə qoyub getdiyi və izaha ehtiyacı olmayan canlı T A R İ X D İ R...».

Xilənin ərazisində çoxlu arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. Əhali həmişə təsərrüfatla məşğul olmuşdur. Həyətlərdə təsərrüfat işləri görülən zaman, quyular qazılan zaman çoxlu məişət əşyaları, sümüklər və qədim əşyaların qalıqları, küplər, əski parçaları, zinyət əşyaları, pullar, silahlar, hətta heykəllər də tapılmışdır. Əfsuslar olsun ki, bunlar əhali arasında dildən-dilə keçərək bizə gəlib çatmışdır. Vaxtı ilə bu tapıntılar qeydə alınsa da, lazımi idarələrə bildirilsə də yazılı faktlara rast gəlinmir. Bunlar da mənə kəndin tarixi haqqında ətraflı məlumat verməyə çətinlik törədir. Bir bunu qeyd etmək istəyirəm ki, həyətlərin birində qazıntı aparılarkən kişi heykəli (büst) tapılmışdır. Bu heykəl Azərbaycanın xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadəyə verilmiş və o bu büstü görkəmli sənətşünas Mürsəl Nəcəfova və tarixçi Sara Aşurbəyliyə göstərmişdir. Onlar tədqiqat aparmış və belə nəticəyə gəlmişlər ki, heykəl eramızdan əvvəl V əsrə aiddir. Heykəlin şəkli Sara Aşurbəylinin «Bakı şəhərinin tarixi» adlı kitabında səhifə 392-də vermişdir.

1932-ci ildə kəndin mərkəzində qədim bir qəbirstanlıq sökülür. Sökülərkən aşkar olundu ki, qəbirstanlıq yeddi mərtəbədən ibarətdir. Qəbirstanlığın dörd üst mərtəbəsi islamaqədərki basdırılan insanların qəbirləri olduğu aşkar olunur. Digər qatlar isə atəşpərəstlik və ondan əvvəlki dövrə aid edilmişdir. Lap alt qatlarda bir qəbirdə iki skeletin olması faktı aşkar edilmişdir. Alt qəbirlərdə məişətdə işlənən qablar, qədim pullar, parça qırıqları, ox, yay, xəncər, daş çıraq qabı, qadın qızıl zinyət-bəzək əşyaları aşkar edilmişdir. Bütün bunlardan məlum olur ki, burada yaşayış bizim eradan çox-çox əvvələ gedib çıxır. Kəndin lap qədim yaşayış məskəni olması haqqında kəndin özü öz qüvvəsi ilə məlumat verir. Mənim məqsədim müxtəlif dövrlərdə müxtəlif alimlərin dedikləri və yazdıqları məlumatları üzə çıxarmaq və həmin faktlara əsasən kəndin özünə layiq və insanlarına layiq böyük tarixini Azərbaycan oxucularına çatdırmaqdır.

Azərbaycanın qədim kəndlərindən biri Əmircandır. Kəndin ən qədim adı Xilə, sonradan dəyişdirilib ikinci adı Əmircan olmuşdur. El arasında geniş yayılmış rəvayətlərdən birində deyilir ki, çox-çox qədim zamanlarda burada Hillə qəbiləsi, bəzən onlara Xilə tayfaları deyildiyinə görə kəndin adı buradan götürülərək Xilə adlanmışdır. Bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, aparılan arxeoloji qazıntılar bunu deməyə əsas verir ki, yaşayış burada qədimə gedib çıxır. Lakin Azərbaycanın bir çox ərazilərində Xilə kəndləri vardır. Onlarda nə qədər arxeoloji qazıntılar aparılıb deyə bilmərəm, lakin miladdan əvvəl V əsrə aid tapılmış kişi büstü belə deməyə əsas verir ki, Abşerondakı Xilə kəndi bu kəndlərdən ən qədimidir.

Sara Aşurbəylinin «Şirvanşahlar dövləti» kitabında Xilənin qədim adının yaranması haqqında belə bir məlumat verir: «Abşeron toponimikasının təhlili eyni bir ərazidə bir neçə toponimika qatının mövcud olduğunu göstərir. Bu baxımdan Əmircan kəndi səciyyəvidir. Onun müasir adı ilə yanaşı, heç bir dəyişikliyə uğramadan köhnə adı - Xilə adı da qalmışdır. Bu adla Azərbaycanın digər rayonlarında Xıllı, Xilə, Dağ Xıllı, Xile, Xilu, bir neçə kəndin adı çəkilir.

Məlumdur ki, VII əsrdə ərəblər tərəfindən istila edildikdən və burada islam dini yayıldıqdın sonra Arranda, Şirvanda və Zaqafqaziyanın digər ölkələrində qədim məbədlər müsəlmanlaşdırılmağa, ərəb-müsəlman dini adları ilə adlandırılmağa başlandı. Qədim məbədlərin, bütxanaların yerində pirlər, xanəgahlar, türbələr, məqbərələr, meydana gəldi.[2]

Kəndin ikinci adı «Əmir-həc» ərəb sözü olub, tərcüməsi - hacılar əmiri deməkdir. Ərəb xilafəti zamanı bir vəzifə və ya rütbə kimi meydana gəlmişdir. Əmir sozünün lüğəvi mənası - böyük, başçı, bəydir deməkdir. Xilə kəndinin ərəb xilafəti zamanı sahibi, böyük mülkədar, Əmir Nizaməddini Şirvan şahı və şeyxülislam Əmirhəc təyin etmişdir. Əmirhəc Nizaməddin XIV əsrdə Bakı mahalında çox məşhur və hörmətli şəxs olmuşdur.

1. N. Kərimov, " Qırx il səyahətdə", Bakı 1977, səh. 56

2. S. Aşurbəyli, "Şirvanşahlar dövləti", Bakı 1997, səh. 32

73. Представляет интерес термин «амир-и хадж», упомянутый в надписи. Ал-амир Низам ад-Дин амир-и хадж б. сахиб ал-а'зам Фахр ад-Дин, по повелению которого было построено здание мечети в 730 г. х. = 1329/30 гг., был амир-и хадж при дворе ширваншахов. Амир-и хадж возглавлял группу паломников в священный город Мекку. Лица, назначенные на эту должность, утверждались государством. По описанию позднейшего историка Мирзы Мехти Астрабади должность «амир-и хадж» имела международное значение. Надир-шах, заключая мирное соглашение в 1736 г. на Муганском курултае с турецким правительством, особое внимание уделял репутации лица, назначенного на должность «амир-и хадж».

Этот вопрос являлся одним из пяти пунктов соглашения о том, что «амир-и хадж» должен назначаться Иранским государством и должен быть призван Турецким государством как «амир-и хадж Египта и Шама» [259, *167*].

На основе этого можно сказать, что должность «амир-и хадж» имела политическое значение в мусульманских государствах Ближнего Востока.

Отец Низам ад-Дина Фахр ад-Дин, как видно из его эпитета «сахиб ал-а'зам», был визирем в государстве Ширван в конце XIII — начале XIV вв. Эпитет «сахиб ал-а'зам», по ал-Калкашанди, являлся лакабом визирей [236, *17*].

Его сыновья, как можно констатировать из других надписей на стене мечети «Низам ад-Дин» в пос. Амираджан и соборной мечети в крепости г. Баку, находились на ответственных должностях в Ширване.

Первый сын, Шараф ад-Дин Махмуд, был на должности главнокомандующего армией — «малик ал-умара ва-л-акабир», второй сын Низам ад-Дин был «амир-и хадж», третий сын — Шейх Насир ад-Дин Кутлуг-шах. Эпитет «шейх» говорит о том, что он был ученым. Сын Насир ад-Дина Кутлуг-шаха, носивший имя своего дяди Шараф ад-Дина Махмуда, расширил и отремонтировал здание мечети, которая была построена его дядей Низам ад-Дином в 730 г. х. = 1329/30 гг., о чем повествует другая надпись амираджанской мечети [143, *64*].

Пос. Амираджан свое название получил по должности «амир-и хадж» амира Низам ад-Дина. Здесь и по сей день существует предание о том, что оно основано когда-то жившими здесь братьями Амиром и Шарифом.

По всей вероятности, местность, где расположен поселок и его окрестности, были имениями визиря Фахр ад-Дина и его сыновей Низам ад-Дина, Насир ад-Дина Кутлуг-шаха и сына последнего — Шараф ад-Дина Махмуда

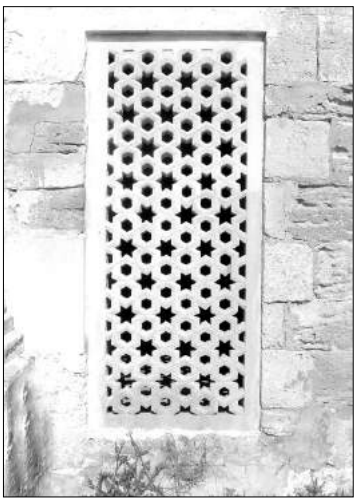

Alban memarlığından sütun altlığı

327. Пос. Амираджан.

Мечеть «Низам ад-Дин». Двухстрочная арабская надпись, почерк — насх:

١) انما يعمر مساجد الله من آمن بالله و اليوم الآخر و اقام الصلوة و آتى الزكوة [1]

٢) قد بناء هذ المسجد فاطمه خانم بنت حاجى بدل فى تاريخ سنة ١٢٩٣ كتبه محمد تقى

1. ...[1].

2. Эту мечеть построила Фатима-ханум дочь Хаджи Бадала в 1293 году. Написал Мухаммад Таки[2].

1293 г. х. = 1876 г.

[1] Коран, IX — 18.

[2] *Нейматова, Рзаев.* Мечеть «Низам ад-Дина», с. 249, 250; *Она же.* Докторская, ч. 1, надпись № 137.

290. Пос. Амираджан.

Мечеть «Низам ад-Дина»[1]. Арабская надпись на главном фасаде, почерк — насталик. В картушах:

١) بسم الله الرحمن الرحيم

٢) فاد خلوها بسلام آمنين ١٢٤٦

٣) عمل سليمان

1. Во имя Аллаха милостивого, милосердного

2. Входите в нее (мечеть) с миром в безопасности, 1246.

3. Сделал Сулайман[2].

Имя мастера выходит за рамки надписи и высечено в ее верхних углах.

1246 г. х. = 1830/31 гг.

[1] Мечеть построена в 730 = 1329/30 гг. См. № 73.

[2] *Рзаев, Нейматова.* Мечеть «Низами ад-Дина», с. 247, 248; *Нейматова.* Докторская, надпись № 134.

315. Пос. Амираджан.

Мечеть «Низам ад-Дина». Двухстрочная арабская надпись вмонтирована над стрельчатой аркой двери, почерк — насх:

١) [هو]الحى [الذى لا يموت وكل حى س]يموت

٢) عمل استاد عباسعلى ١٢٨٣

1. Он [Аллах] живой [не умирает, а все живое] умирает.

2. Сделал мастер Аббас Али. 1233.

1283 г. х. = 1866/67 гг.

290. Пос. Амираджан.

Мечеть «Низам ад-Дина»[1]. Арабская надпись на главном фасаде, почерк — насталик. В картушах:

١) بسم الله الرحمن الرحيم

٢) فاد خلوها بسلام آمنين ١٢٤٦

٣) عمل سليمان

1. Во имя Аллаха милостивого, милосердного

2. Входите в нее (мечеть) с миром в безопасности, 1246.

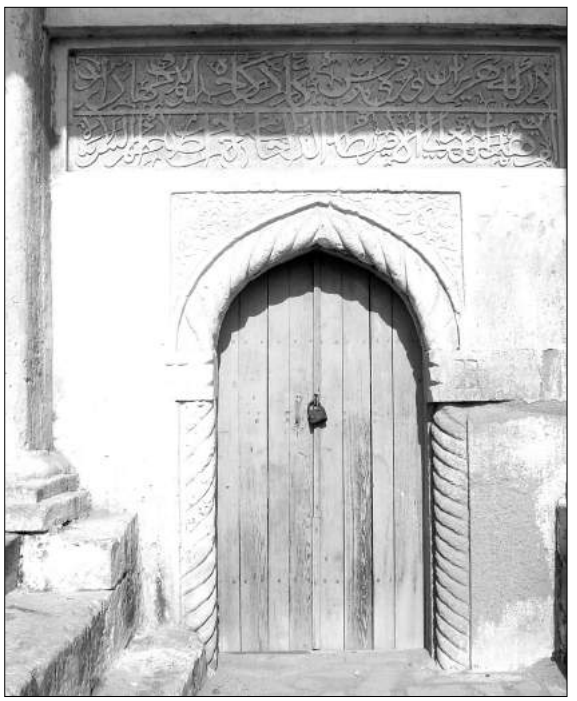
3. Сделал Сулайман[2].

Имя мастера выходит за рамки надписи и высечено в ее верхних углах.

1246 г. х. = 1830/31 гг.

[1] Мечеть построена в 730 = 1329/30 гг. См. № 73.

[2] *Рзаев, Нейматова.* Мечеть «Низами ад-Дина», с. 247, 248; *Нейматова.* Докторская, надпись № 134.

73. Пос. Амираджан. Мечеть «Низам ад-Дин».

Надпись выполнена в гармоническом сочетании с растительным орнаментом на горизонтально вмонтированной над дверью плите на восточной стене центральной части мечети. На этом камне высечены две первые строки надписи, третья — на тимпанах дверного проема.

Первая строка содержит двустишие на персидском языке. Текст первого стиха сильно поврежден, что затрудняет его чтение. Первое слово о нем начинается со слога در . Все слово можно прочесть как درگه далее текст неразборчив, и по остаткам букв можно составить слово مرگز Последующие слова можно прочесть как زور و هوس .

Второй стих хорошо сохранился и читается легко:

كار درگاه خداوند جهان دارد وبس

Имеется дело до чертогов Властелина мира (Бога. — *М. Н.*), и только.

Весьма возможно, что дальнейшая работа над этой надписью приведет к более точному чтению[1].

Вторая строка — арабская:

١) امر هذ[ا] بيت الله تعالى الامير نظام الدين امير حاج ابن صاحب الاعظم فخر الدين لابده

٢) فى شهور سنه ثلاثين و سبعمائه

1. Приказал [построить] этот дом Аллаха всевышнего амир Низам ад-Дин амир-хадж б. сахиб ал-а'зам Фахр ад-Дин навеки.

2. В месяцы семьсот тридцатого года.

730 г. х. = 1329/30 гг.

Надпись в настоящее время выветрилась.

[1] *Нейматова.* Ширван, с. 27—29.

Əmirhəc mavzoleyi

Uzun illər axtardığım elmi arxivlərdə bu dövrə aid çox maraqlı bir sənədi sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. 1951-ci ildə tarixçi və tədqiqatçı S. Kərimzadə kənddə maraqlı bir abidəyə rast gəlir. El arasında ona bu abidə ilə əlaqədar maraqlı söhbətlər danışırlar. Bu tədqiqatçını çox maraqlandırır, o, abidəyə baxır. Həqiqətən də bu abidə «Mavzoley» tipli bir tikilidir. XIV əsrə aid abidənin quruluşu haqqında «Göyçək pir»in qərb tərəfindəki tikili məlumat verir. «Göyçək pir» üstündəki qədim daş butalar 786-cı ildə (1384-1385 illər) bərpa edilmiş Nizaməddin məscidinin üstündəki daş butaların eynidir, oxşarıdır. Türbənin planı dörd bucaqlı olub, xaricdən 7.10x4.90 metr, daxildən isə 5.70x3.50 metrdir. Divarın qalınlığı 70 sm-dir. Abidənin düz səthi, damı və döşəməsi torpaqla örtülmüşdür. Tavanı çatma tağlı olduğu üçün daxili cənub və şimal divarlarında çatma tağ şəklini almışdır. Türbənin qapısının hündürlüyü 150 sm, eni 80 sm-dir. Türbənin daxili yüksəkliyi 3.3metr, xarici yüksəkliyi 3.6 metrdir. Türbənin iki pəncərəsi vardır. Birinci pəncərə 70 sm x 50 sm-lik, yerdən 1.9 metr hündürdədir. Türbənin içində üç qəbir yan-yanadır. İki qardaşın qəbri olan Əmir və Şərifdir. Həmin qəbirlərin birinin üstündə kitabədən üç sətirlik belə yazını oxuyuruq: «Allah, bu qəbir Cahan banunundur». Digər qəbrin baş daşının arxasında buta şəkli və Əmir həcc sözləri yazılıb. Bütün bunlar düşünməyə əsas verir ki, Əmir həcc bu kənddə yaşayıb və burada dəfn edilib. «Göyçək pir» və movzoley Azərbaycanın memarlıq tarixi üçün ən dəyərli maddi bir vəsiqə və maraqlı tapıntıdır.[1]

Əmircandakı Nizaməddin haqqında bunları demək olar. Kənddə belə rəvayət edirlər ki, ərəblərin gəlişinə qədər müqəddəs yerlər Atəşhun və Multanı məbədi (Nizaməddin) olmuşdur. VIII-IX əsrlərdə ərəblər Azərbaycana gəlməklə bütün məbədləri məscidlərə çevirdilər. Nizaməddin də o vaxt yenidən bərpa olundu. Lakin ətrafında aparılan arxeoloji qazıntılar burada qədim qəbirlərin olduğu və həmin qəbirlərdən çox qədim zamanlarda yaşamış insanların sümükləri və onlara məxsus əşyalar bunu deməyə əsas verir ki, buradakı tikili islamdan əvvələ aiddir. Məscidin qapısının üstündə yazılmışdır: «Bu məscidi Əmir Nizaməddin - «Əmir həc» böyük mülkədar Fəxrəddin Qutluqşah oğlu bərpa etmişdir. Hicri 730 (1329-1330 il). Daha sonra yazır: «Əmir Nizaməddin - Əmir həc kəndin böyük mülkədarı olmuş onun adı ilə kəndi Əmircan adlandırmışlar. Şirvanşahlar sarayında ona verilən şərəfli ad sahibi Məkkəyə ziyarətə gedənlərin rəhbəri hesab olunur».

Sonralar da Abşeron kəndlərində və Bakı mahalında Məkkəyə gedənlər Xilə kəndinə gəlib buradan həccə gedərdilər. Qədim zamanlardan kənd Nizaməddin məbədi, mülkü ətrafında tikilib böyüyürdü. O dövrün evləri yeri qazıb hündürə qaldırırdılar. Buna görə də evlər alçaq, tağlı və bir iki pəncərədən ibarət olurdu. Uzunluğu 7-8 metr, eni 3 metr olan bu tağlı evlərin 1 hissəsi ailə üçün, 2 hissəsi mal-qara üçün idi. Evin damında bir baca tikilirdi - bu baca həm işıq düşmək üçün, həm də tüstü çıxmaq üçün idi.

XVIII əsrin ikinci yarısı və XIX əsrin əvvəllərində yaşamış qədim nəsllərdən olan Mirzə Məhəmməd xan atası, babası və Abbasqulu ağa Bakıxanov Əmircanda Nizaməddin mülkündə yaşamışlar. Mülkün ətrafında qədim nəslə malik evlər indidə qalmaqdadır. Bu nəsillərdən Hacı Hacıbaba, Hacı Bəbir, Hacı Şeydabəy, Şıx Nəcəf, Hacı Nəzərəli, Şərifli, Aydəmir, Dəmirqaya, Doudbəylilər, Şahpulatı göstərmək olar.[2]

Nizaməddinin yanında Abbasqulu ağa Bakıxanovun yaşadığı mülkün bir hissəsi qalmaqdadır.

1. Azərbaycan EATİ elmi arxivi, inventar 2192.
Azərbaycan EATİ elmi arxivi , S. Kərimzadə , "Xilədə movzoley, XIV əsr", 1951-ci il
2. Azərbaycan EATİ elmi arxivi, sənəd 2, səh. 127

XVII-XVIII əsrlərə aid Əmircanda «Meydan yeri» deyilən həftə bazar yeri bu gün də qalmaqdadır. XIV əsrə aid Nizaməddin məscidi dəfələrlə bərpa edilmişdir. Bu məscid yonulmuş əhəng daşından tikilmişdir. Bu abidənin memarlıq baxımından əhəmiyyəti böyükdür. Məscidin baş qapısının üstündəki kitabələr bir neçə tarixi dövrü əhatə etdiyi üçün Xilə kəndinin tarixi haqqında məlumat verir. Son bərpa işi memarlıq abidəsində Kəsrani Şirvanşahlar sülaləsinin dövründə edilmişdir. Məbədin üstündə olan kitabələrdən ən qədimi onun qərb fasadının mərkəz hissəsindəki qapının üzərindədir. Birinci sətir fars dilində yazılmış bir beytdir: «Dünya bir əyləncə, dəbdəbə, şan-şövkət və iztirabdan başqa bir şey deyildir». Kitabənin ərəb dilində yazılmış ikinci sətri belə oxunur: «Bu Allah evinin bərpasını əzəmətli Fəxrəddin oğlu Əmir Nizaməddin Əmirhəc təmir etdi. Hicri qəməri 730-cu il, miladi tarix 1329-1330».

Həmin abidə üzərində adı qeyd olunmuş Əmir Nizaməddin Kəsrani Şirvanşahlar dövründə hörmətli mövqeyə malik olmuşdur. Kitabədə Nizaməddin kəlməsindən əvvəlki Əmir titulu məbədi tikdirən feodalın abidə tikilərkən Əmircan kəndinin və ya Abşeronun bir hissəsini idarə etdiyi ehtimalını yürütməyə imkan verir. 1384-85-ci illərdə Nizaməddin məbədi iki qardaş Əmir həc və Şərifətdin tərəfindən təmir edilmiş və onun cənub tərəfə baxan həyətində yeni bir qapı tikdirmişdir. Qapının üstünə kitabə qoyulmuşdur. Ərəb dilində iki cərgədə həkk olunmuş kitabənin oxunuşu belədir: «Bu imarətin tikilməsini Nəsrəddin Qutluqşah oğlu Şeyx Mahmudun oğlu Şərifətdin əmr etmişdir. Hicri 786, miladi (1384-1385)». Məbədin üzərində olan digər kitabələrə əsasən demək olar ki, 1830-1831-ci illərdə məbədə əsaslı təmir işləri aparılmışdır. Onun şimal divarının yanında əlavə yeni xanə tikilmişdir. Məbədin qərb fasadının şimal tərəfində qoyulan qapı yerinin yuxarısında yerləşdirilmiş iki üfüqi kitabədən nəstəliq xətti ilə yazılan üst kitabədən görünür ki, məscidi təmir etdirən yerli usta Süleyman Abbasqulu oğlu olmuşdur. 1876 - cı ildə Nizaməddin məbədində əsaslı təmir işləri aparılmışdır. İnşaat işləri haqqında kitabədə belə məlumat verilir: «Həqiqətən bu məscidi Hacı Rəsul qızı Fatma xanım tikdirmişdir. Kitabəni Məhəmməd Nağı yazmışdır. Hicri qəməri 1293, miladi tarixi 1876 cı il». Kitabədən bir daha məlum olur ki, 1876-cı ildə Fatma xanım tərəfindən məscid təmir etdirilmiş və cənuba tərəf xeyli genişləndirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Nizaməddin məbədində Rizvan oğlu Hacı Xələf tərəfindən bir daha təmir və bərpa işləri aparılmışdır. Məbədin qərb fasadının mərkəzində Nizaməddinin tikdirdiyi qapının qarşısında dörd daş sütundan ibarət portik düzəldilmişdir. Burada ərəb əlifbası ilə bir sətirlik kiçik kitabə vardır. Onun tərcüməsi belədir: «Bu portikin banisi Rizvan oğlu Hacı Xələfdir».

Əhalinin sayı artıqca bir məbəd darısqal olmuşdur. XVII-XVIII əsrlərdə kənddə bir neçə məhəllədə məscid tikdirilmişdir. Bunlardan Binyətdilər məscidini göstərmək olar. Bu məscid 1904-cü ildə Binyətin özü tərəfindən öz vəsaiti hesabına tikilmişdir və məscid onların nəslinin adı ilə adlanmışdır. Bu məscidlər dövlət tərəfindən mədəniyyət abidəsi kimi qorunur.

Əmircan kəndinin qədim tikililərindən danışarkən özünəməxsus tikililərdən olan ovdanlardan söz açmaq lazımdır. Ovdan - (farsca ab, təhrif olunmuş şəkli ov-su+dan - yer bildirən şəkilçi, su olan yer deməkdir). Bəzi şərq ölkələrində o cümlədən Azərbaycanda (xüsusən Abşeronda) yağış, süxur və kəhriz sularını toplamaq üçün qədimlərdə tikilən su təchizatı qurğusudur. Ovdanlar yerüstü və yeraltı hissələrdən ibarətdir. Yerüstü hissə giriş yaraşıqlı baştaq şəklində tikilir. Müəyyən dərinliklərdə yerləşən hovuzda üstü tağvarı örtülmüş maili pillələr enir. Xilə yolu üstündə bir neçə ovdan olmuşdur. Bakıxanov dağı üstündə hal-hazırda dörd su ovdanı qeydə alınmışdır. Xilə kəndinin şərq hissəsində qədimdə içində kəhrizlər olan ovdanlar qeydə alınmışdır. Quyularda suyun artdığı, yağışların gur yağdığı vaxtlarda bu sular ovdanlara yığılar, yaxın kəndlərə və mədənlərə çəlləklərlə su daşınılardı. Kəndin yuxarı hissəsi olan indiki 232 saylı məktəbin yaxınlığında qədim bir ovdan qalmaqdadır. Bu ovdana «Bakirə qız ovdanı» deyirlər. Rəvayətə görə qız nişanlı olan zaman adaxlısı ölür. Qız adaxlısının xatirəsini əbədiləşdirmək üçün birinci dəfə görüşdükləri yerdə və adaxlısına su verdiyi yerdə ovdan tikdirmişdir.

187. **Пос. Амираджан.**
Водохранилище, ныне не сохранившееся. Фотонегатив надписи находится в НАИИ АН Азерб. ССР под инв. № 1559. Надпись врезная, почерк не каллиграфический. Текст содержит грамматические ошибки:

١) این تعمیرات شد مرسافلی
٢) بن امامعلی[1] وقف کرد و
٣) مرظتن[2] الله کاتب الرقه[3] کربال[4]
٤) هیتقلی سنة ١٠٣٣

1. Этот ремонт сделал, Мурсакули
2. б. Имамали пожертвовал его
3. ради милости Аллаха. Писец Кербалаи
4. Хайбат Кули. Год 1033.
1033 г. х. = 1623/24 гг.

[1] Должно быть لمرضات
[2] Должно быть الحروف
[3] Должно быть كربلائي
189. Пос. Ка[illegible]

187. В надписи речь идет о ремонте водохранилища в 1033 г. х. = 1623/24 гг. По-видимому, оно существовало еще задолго до этого. Но ныне водохранилище не сохранилось. В списке об охране памятников культуры и археологии оно не регистрировано.

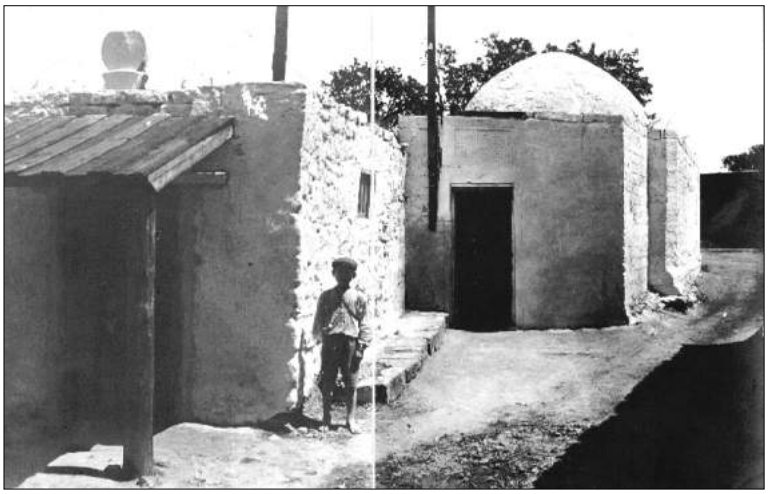

380. Пос. Амираджан.
Мечеть у поселкового Совета. Надпись над входом. Почерк — насх:

١) المسجد اسس على التقوى يا الله
٢) سنة ١٣٢٢ اوستاد ميرزه ملك عباسقلى‌زاده

1. ...[1].
2. Год 1322. Мастер Мирза Малик Аббас Кули-заде.
1322 г. х. = 1904/05 гг.

[1] Коран, IX — 109. Стих не закончен.

Səkinə xanım Mirmehdi Seyid qızı (17??-1880)

XX əsrin əvvəllərində Bakıxanov qəsəbəsində Hacı Xonça ovdanı tikilmişdir. Azərbaycanın görkəmli milyonçusu Murtuza Muxtarov arvadı Gonçənaz Hacı Yusif qızı ilə nigahdan ayrılanda onun şərəfinə ovdanı tikdirib. Ovdan zövqlə yonulmuş ağ daşdan tikilmişdir. Bu ovdanlar müharibə vaxtı qorunmaq üçün istifadə olunmuşdur. Sonralar onları saxlamaq heç kimi maraqlandırmamışdır. Lakin, Abşeron və Bakının bəzi yerlərində bu ovdanlar saxlanılmışdır. Azərbaycanda və Şərqdə içməli su quyuları qazdırmaq və ovdanlar tikdirmək çox şərəfli iş sayılardı. Adətən ovdanların üstündə onu tikdirən adamların adları daş kitabələrdə həkk olunardı və tikildiyi tarix yazılardı. Ovdanlar əsas etibarı ilə karvan və araba yolları üstündə tikilərdi.[1]

Orta əsr kəndlərində ən çox işlənən bəqərə dəyirmanlarından da danışmaq lazımdır. Abşeronun bir çox kəndlərində hər məhəllədə bəqərə dəyirmanı olmuşdur. Onlar iki metr diametrində, 30-50 sm qalınlığında iri daşlardan düzəldilirdi. Bəqərə at və öküzlərlə hərəkətə gətirilərdi. Xilə kəndinin özündə dəyirman daşları düzəldən, yonan, dişli daşlar düzəldən ustalar olmuşdur. Bu ustalardan Süleyman, Abbasqulu, Əhməd, Məsmalı, Mirzə Məlik, Şeydabəyin adını çəkmək olar. Onlar yaxın kəndlər üçün də sifarişlər qəbul edərdilər. XIX əsrin birinci yarısına qədər bu dəyirmanlardan istifadə edərdilər.

Bəşər tarixində baş vermiş böyük coğrafi kəşflərin sədası kəndə də gəlib çatmışdır. XIX əsrin ikinci yarısında kənddə buxar maşını ilə işləyən dəyirman işə salındı. Bu Xələf kişinin dəyirmanı idi. 1896-cı ildə Xilə yolu üstə motor ilə hərəkətə gətirilən dəyirman işə salındı. Bu Paşa dəyirmanı ilə məşhur olmuşdur. Yaxın kəndlər də uzun illər bu dəyirmanın suyundan istifadə etmişlər. Əmircan kəndinin ərazisi olan Bakıxanov dağının altında bir mağara vardır. Qocaların dediyinə görə burada iki «küül» var idi. Biri kiçik, digəri isə 200 adam tutan böyük küül idi. Həmin adamlar atlarını da orada bağlayıb saxlayardılar. Orada daşdaq qazılmış böyük su anbarı da var imiş. Deyilənlərə görə, küülün çox möhkəm qapısı var idi. Həmin küüllərin üstündə bir neçə qələçə də var idi. Qələçələrə çıxmaq üçün pilləkənlər var idi. Onların ətrafında dövrələmə bürclər tikilmişdir. Beş-altı min

1. S. Aşurbəyli, "Очерки истории средневекового Баку", Баку - 1964, стр. 167

Yel dəyirmanları

adam tutan bürcün hündürlüyü üç sajen idi. Bürclərin içində böyük su anbarı var idi. Elə tikilmişdir ki, xüsusi daş yollarla yağış suları oraya toplanırmış. 1918-ci il erməni-müsəlman qırğınında, 1945-ci il müharibəsində Sabunçu, Bül-Bülə, Zığ, Əhmədli kəndlərinin əhalisinin amangah yeri olmuşdur. Həmin küül haqqında daha çox rəvayətlər danışılırdı. Rəvayətə görə Stepan Razin həmin dağın altına gəlib çıxmış, qaçaqlarını bir müddət orada saxlamışdır. Sonradan Stepan Razin hökumətə təhvil verilmiş və həmin yaşayış yeri uzun illər onun şərəfinə adlandırılmışdır. Deyilən rəvayətlərə baxmayaraq, bu yerlərdə tədqiqat işi aparılmamış və bir neçə dildən-dilə gəzən rəvayətlər bu günə qədər qalmaqdadır.

Kənddə heyvandarlıqdan danışarkən, böyük heyvandarlar nəsli olmuşdur. Bunlardan, böyük qoyunçular nəsli Şahpulat, Əlqılınc və Atabala nəslini göstərmək olar. Böyük dəvə karvanları olan nəsillərin də adlarını çəkmək olar. Bunlar kəndin varlı adamları sayılan Hacı Hacıbaba və Hacı Bəbirdir. Bunların dəvələrinin sayı 1000-ə çatırdı. Onların böyük taxıl zəmiləri var idi. Onlar taxılı toplayıb dərin quyularda saxlayarmışlar. Dəvə karvanları ilə bu taxılı Kərbəla, Nəcəf və Məkkəyə aparardılar. Bundan əlavə onlar zəfəran, quru meyvə və zinyət əşyaları, toxunmuş xalçalar aparardılar. Bu ticarətdən çoxlu gəlir götürürdülər.

Kənddə Xıdır nəslinin adamları atları saxlarmış. Kənddə çoxlu at arabası olan faytonçular da var idi. Hətta yaxın kəndlərdən at və fayton almaq üçün buraya gələrdilər. Faytonlar dəridən zövqlə bəzədilər, xalçalarla və qiymətli daş-qaşlarla bəzədilərdilər. Buna görə də kənddə bir neçə xalça karxanası və dabbaqxanalar var idi. Burada toxucular, papaqçılar, dulusçular, dərzilər, tuluq-motal qayıran peşə sahibləri var idilər. Xalçaçılıq qədim sənət olmaqla bu işlə kənddə əsasən qadınlar məşğul olurdular. Bu sənətin tarixi Abşeronda çox qədimdir. Buna görə də Xilə kəndinin xalçaları - «Xilə buta» və «Xilə əfşan» dünyanın hər yerində məhşurdur və dünyanın bir çox muzeylərində saxlanılır. Ən qədimdən bu günə qədər bu kənddə xalça toxunur. Bu gün də adları məşhur olan ustalardan Zibaxanım, Nurşərəf Həsən qızı, Umnisə Həsən qızı, Nistər və Meyri Nəməd qızları, Fatma Zeynalabdin qızı, Məstan xanım, Ağanisə Məlgümüd qızı, Tərlan Şıxverdi qızı, Pərzad xanım, Pəri xanım, Umxanım və başqalarının adlarını göstərmək olar.

Sub-Group: Khila Buta

Origin Country: AZERBAIJAN, Baku

GeneralHistorical Information: Khila village is located 15 km to the east of Baku. Today the name of the village changed to Amirjan.

Foreign sources erroneously name this carpet "Dagestan".

Pile: pure wool

Warps: wool

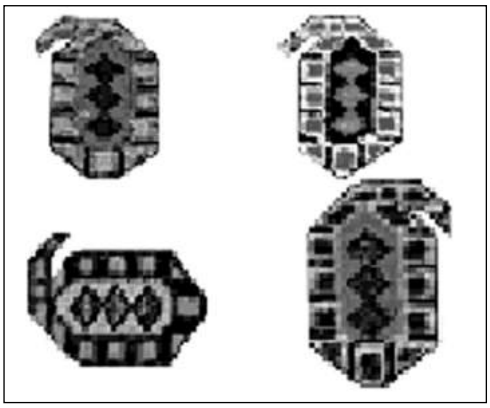
Wefts: cotton
DensityKpsm (knots per square meter): (40x50) up to 200 000
Colors: Naturally dyed
Size: 126cmx190cm
Area: 2.4m2
AGE: circa 1975
Art Analysis:

"Hila-buta" carpet has received its name from the village of Hila (Amirjan) while carpets of such pattern are produced in all other carpet-weaving centers of Baku-Absheron as well. Sometimes the name of a carpet type even doesn't have any connection with a certain place at all.

Carpet weaving really is a hard work. In some cases the complexity of this process has found its reflection in the name of a carpet type. For example, one from the "Hila-buta" varieties is named "Gizgaridan", meaning a carpet, that makes a weaving girl grow old - so long and complicated the process of its manufacturing is.

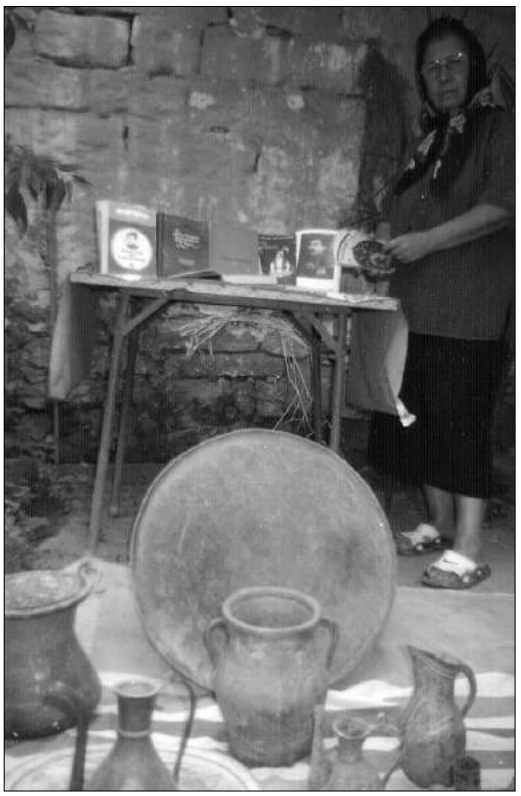
The local nature and dominant colors of the environment necessarily find their reflection in a carpet style's "color language". Dark-blue and yellow tints - colors of sea and sand, are typical for the carpets of the Baku group.The main element of composition of this group of carpets is Buta - one of the richest ornamental elements of Azerbaijan's decorative arts. Buta is frequently used for expression of the fire, flame images.

Chains of these elements are traditionally used either framing carpet's middle field or in the shape of helical tree branches. These chains are integrating separate main and auxiliary decorative elements of a carpet into a complete composition. Besides, they serve to integrate compositionally several Gels - special element groups, which are located horizontally and vertically in a carpet. Gels are medallions, decorating a middle field of a carpet. Sometimes Buta itself is placed in the middle of a Gel. In such carpets the fourth part of Gel happens to be repeated in each of four corners of a middle field, with addition of some elements symbolizing traditional items of household activities, such as wheel of well ("guyu charkhi"), small metal shovel ("kurek"), candlestick ("shamdan"), butterfish ("yagdan"), images of animals, vegetative elements.

Buta ornaments

Every new composition with Gels usually appeared as expression of a joy, celebration, wedding. For example Gels, referring to as "Khoncha", are symbolically featuring a bride's adornments and traditional big plates with sweets.

Technical Analysis: Density of "Khila Buta" carpets varies from 40x40 to 45x45 per square decimeter. (from 160.000 to 200.000 knots per square meter)

The height of pile: 5-7 mm

Comments: Khila Buta is considered as one of the best of Azerbaijan Carpets. There are very unique samples of Khila Buta carpets in The State Museum of Azerbaijan Carpet and Applied Art, and also in State Historical Museum of Moscow.

Khila Buta. Baku. 18th century

Khila Buta. Baku. 19th century

Apardığım tədqiqatlardan bunu aşkar etmişəm ki, Moskvada Dövlət Tarix Muzeyində «Xilə buta» və «Xilə əfşan» xalçaları saxlanılır. Bu xalçalar XVIII-XIX əsrlərdə toxunmuşdur. Ölçüsü 1.10x1.80 sm-dir. Ortasında göy rəngli medalyon şəkli, xalçanın üst tərəfində yazılmışdır: «Xilə karxanası hicri 1248-ci il, miladi 1803-cü il»[1]. Qeyd etmək lazımdır ki, evlərin çoxunda bu gün də xalça toxuyan dəzgahlar qalmaqdadır.

1. S. Aşurbəyli, "Очерк истории средних веков Баку", səh. 205, 209

Kənddə əhalinin digər məşğuliyyəti də duz istehsalı idi. Kəndin şoru qədimdən duz mənbəyi idi. Onun sahəsi 1.4 km-dir. Abşeron yarımadasında ən böyük şorlardan hesab olunur. Abşeronun bir çox kəndlərindən duzu toplamaq üçün buraya gələrdilər. Hər adam 50-60 batman duz yığar, bir hissəsini məişətdə işlətmək üçün saxlar, qalan hissəsini isə satardılar. Hər ilin iyul ayı duz yığımı ayı sayılırdı. Ailə üzvləri hamı Şora girib kürəklə duzu koma-koma yığıb, arabalara yığıb evlərə daşıyıb qurudardılar. Sonradan həmin duzu karvanlarla gəmilərə yükləyib Rusiya, Astraxan, Türkmənistan, İran və başqa ölkələrə göndərərdilər. Əhalinin bir qismi də əhəng yandırmaqla məşğul idi. Təbii qazın və daş karxanalarında əhəngli daşın olması əhəng yandırmağa şərait yaradırdı.[1]

Orta əsrlərdə Əmircanın mühüm sərvətlərindən biri də neft olmuşdur. XVII-XVIII əsrlərdə Suraxanı sahəsində neft çıxarılırdı. Neft çıxarılmasında işləyənlərin çoxu Xiləlilər idi. Suraxanıda ən qiymətli ağ neft çıxarılırdı. Ağ neft haqqında məlumatları xarici mənbələrdən öyrənirik. Məsələn, 1683-cü ildə Kempferin verdiyi məlumata görə, iki işləyən ağ neft quyusu və səkkiz atılmış quyu var idi.

Kempferin verdiyi məlumatda deyilir: «Suraxanı quyularında, hər quyuda 32 nəfər tər içində işləyən fəhlələr ayda 7-8 abbası pul alırdı». Neft istehsalı ilə məşğul olan fəhlələr nefti çıxarır, tuluqlara doldurur, lazımi yerlərdə anbarlara doldurur və satırdılar. Hər gün 80 araba, 7-8 batmanlıq tuluqlarda neft daşınırdı. Abşeron neftinin gəlirindən şahın xəzinəsinə 7000 tümən yığılardı.

Kənddə əhalinin bir qismi də kənd təsərrüfatı ilə məşğul idi. Varlı adamlar böyük sahələrdə buğda əkdirirdilər. Kənddə suvarma sistemi olmadığı üçün dəmyə taxıl əkilərdi. Kəndin bir qisim əhalisi də bağçılıq və bostançılıqla məşğul olurdu. Kəndin Şor tərəfi deyilən hissəsində başdan-başa böyük bağlar olmuşdur. Burada əncir, üzüm, nar, püstə, heyva, ərik və s. meyvə ağacları olmuşdur. Bostançılıqda qarpız, yemiş və digər tərəvəz bitkiləri yetişdirilirdi. Bunlar arabalarla yaxın kəndlərə satılmağa aparılırdı. Kempferin verdiyi məlumata görə bağlara yaxşı baxıldığına görə bol bəhrə verirdi. Kənddə ən qiymətli bitkilərdən olan zəfəran da yetişdirilirdi. Onun iki növü var: əla növ və sadə növ. Sonra həmin məlumatda deyilir: «XVIIIəsrin əvvəlində Bakı ətrafı ərazidə bir neçə yüz zəfəran bağı var idi. Bu zəfəran xarici ölkələrə göndərilirdi».[2]

Lap qədimlərdə Abşeronda əhali əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurdu. İqtisadiyyatın inkişafı əhalinin dolanacağı üçün əsas sahələr idi. Arpa-buğda əkini ən çox üstünlük təşkil edirdi. Təbiətin quraqlıq vaxtı belə dəmyə taxıl əkini ilə yanaşı süni suvarma ilə də əkin əkirdilər. Feodal münasibətləri ömrünü başa vursa da əkinçilik əhalinin başlıca məşğuliyyəti idi. XIX əsrin ikinci yarısında kapitalizmin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olaraq neft mədənlərinin salınması nəticəsində Abşeronun bir çox yerlərində olduğu kimi Əmircan sahəsində də əkinlər azalmağa başladı, kəndlilər neftli əkin sahələrini sataraq xeyli hissəsi varlanırdı. Kənd əhalisi arasında sürətlə təbəqələşmə baş verirdi. Artıq XIX əsrin sonunda bir tərəfdən yoxsul kəndliləri istismar edən varlılar kapitalistlər, digər tərəfdən yoxsullar, muzdurlar və fəhlələr meydana gəlirdi. Bunlara baxmayaraq, əhalinin dolanacağı bağçılıq, əkinçilik və heyvandarlıqdan gələn gəlirdən idi. Kəndin bağlarında becərilən meyvə, tərəvəz, zəfəran, meyvə qurusu, üzüm, əncir, tutdan bişirilən doşab, riçal istehsal edilirdi.

Kəndin əhalisinin çoxlu mal-qarası var idi. XX əsrin əvvəlində mal-qaranın sayı azalmağa başladı. Buna səbəb neft sənayesinin sürətli inkişafı idi. Kənddə məşhur heyvandarlar nəsli öz sürülərini qoruyub saxlayırdılar.

---

1. S. Aşurbəyli, "Oçerk istorii srednix vekov Baku", səh. 204, 205, 209

2. S. Aşurbəyli, "Oçerk istorii srednix vekov Baku", səh. 200

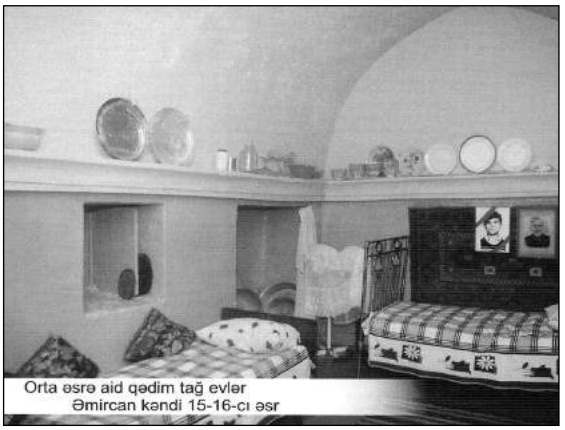

Orta əsrə aid qədim tağ evlər
Əmircan kəndi 15-16-cı əsr

Ət-süd, yun satmaqla məşğul olurdular. Məsələn, məşhur qoyunçulardan Şahpulat və Atabala nəsli mal-qara surülərini saxlayırdılar. Onların 1500-dən artıq qoyunu olmuşdur[1] .

Kəndin varlı nəsllərindən olan Hacı Bəbirin və Hacı Hacıbabanın 200-250 dəvələri qalmaqda idi. Neftli sahələrdən varlanan sahibkar, «xozeyin» adlandırılan Ağa Şərif, Balaş Xıdır oğlu, Kərbalayi Muxtar, Məşədi Soltan, Kiçmirzə Babayev, Məşədi Babaş, Hacı Yusif, Məşədi Səməd, Abbasqulu, Süleyman, Məşədi Xəlil, Məşədi Sübhan, Kərbəlayi İsmayıl, Kərbəlayi Mülük, Kərbəlayi Şəmsi, Kərbəlayi Rəşid kimi adamlar bu kənddəndir. Onların həyətlərində 10-15 at arabası olardı. Onların böyük mülkləri və yaşayışı digərlərindən fərqlənirdi. XX əsrin 20-30-cu illərində kənddə telefon xətti, müasir texniki avadanlıq var idi. Onlar mədənlərində «götürə» (podryat) iş götürüb, muzdla arabaçılar götürüb işlədərdilər. Bu dövrdə podryat iş işləyənlərin sayı daha çox olmuşdur. Kənddə faytonçular və atı-arabbası olan kəndlilər podryat qrupuna daxil olurdular və birlikdə işləyirdilər. Podryatçılar heç vaxt iş axtarmırdılar. Çünki podryatçı sahibkarlar da böyük iş görmək üçün sifarişlər qəbul edirdilər, sonra da bu işlər briqadalar tərəfindən icra olunurdu. Bəzən podryatçılar qrupu 30-40 arabadan ibarət olurdu. Podryatçılar arabaçıları bu yolla istismar edirdilər və bu yolla daha çox varlanırdılar. Artıq XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq kəndin ərazisində sürətlə neft mədənlərinin salınması başlandı.

Tarixə müraciət etsək görərik ki, Abşeron yarımadasında neft qaz yataqlarının olması ən qədim dövrdən məlumdur. Burada neft sənayesinin inkişafı Əmircanın Suraxanı sahəsindəki ərazisi olmuşdur. Bu ərazi ən qədim dövrlərdə özünün daimi odu və ağ nefti ilə tanınmışdır. Bu gün də Əmircanda keçmiş atəşpərəstlərin məbədi Atəşgah qalmaqdadır. Lap əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Atəşgah daimi işləyən muzey statusu alıb. Qədim dövrlərdən şərq ölkələrindən atəşpərəstlər buraya gəlirdilər. Azərbaycan bütün dünyada qədim adı odlar ölkəsi gedir. Bu adı ona ulu babalarımız vermiş və bütün ərazisində çıxan neft onu daimi odlar ölkəsi kimi dünyaya tanıtmışdır və bu gün Əmircandakı Atəşgah dünya atəşpərəstlərinin ən qədimdən bu günədək qalan canlı şahididir. Yunan tarixçisi və filosofu Plutarx Makedoniyalı İsgəndərin yürüşlərindən bəhs edərkən Abşerondakı Atəşgah və neft haqqında yazmış, eramızdan əvvəl I əsrdə yaşamış yunan tarixçisi və coğrafiyaşünası Strabon neftin təkcə yanacaq kimi yox, həm də təbabətdə tətbiq edilməsindən yazmışdır. Yunan tarixçisi və tarixin atası sayılan Herodot «Tarix» əsərində qədim Azərbaycan hökmdarı və sərkərdəsi Tomris haqqında yazılarında Tomrisin ordusundakı döyüşçülərin odlu mayedən istifadəsi haqqında qeydlər etmişdir.

Arxeoloqların fikrincə, neftdən eramızdan əvvəl VI minillikdən istifadə etməyə başlamışlar. Qədim dövrlərdə neftdən çıraqlarda yandırılır, dərman kimi istifadə edilir, hərbi yürüşlərdə «yandırıcı ox» hazırlanmasında istifadə edirdilər. VIII əsrdə yaşamış məşhur səyyah bakılıların ocaqlarında od əvəzinə neftli torpaq yandırılmasını qeyd edir. IX əsrin ikinci yarısında ərəb tarixçisi Əhməd Balazuri yazırıdı ki, 754-cü ildə Azərbaycan hökmdarı Abşeronda çıxarılan neft və duzun üzərinə vergi qoyurdu. Abşeron yarımadasındakı neft haqqında tarixi məlumatlar X əsrə təsadüf edir. O zamanlar neft Əmircan və Balaxanı kəndlərində, dərinliyi 8-10 metr olan, dayaz quyulardan çıxarılırdı. Venesiyalı səyyah Marko Polonun yazdığına görə, Abşeronda çıxarılan neft dəvə

1. Azərbaycan SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, iş № 7802, sənəd №6, səh. I

karvanlarında aparılaraq Bağdad bazarlarında satılırmış. Bakı nefti haqqında 1683-cü ildə İsveç müvəkkilinin katibi Kempfer məlumat vermişdir. O, Bakının ağ nefti haqqında danışarkən Əmircanda çıxarılan ağ nefti nəzərdə tuturdu.

XVIII əsrdə I Pyotr Bakının ağ nefti ilə ətraflı maraqlanmışdır. Neftin dünyada emalının vətəni - Azərbaycan sayılır. Belə ki, yerli sahibkar Cavad adlı şəxs Əmircanın yuxarı hissəsində ağ neft zavodu tikdirmişdir. Bundan sonra xarici ölkələrin şirkətləri Bakıya axışırdılar. Bakı mədənlərində gözlənilmədən elə fontanlar olurdu ki, bəzən gündə 1000 tonlarla neft çıxırdı. Heç yerdə, heç kəsin tanımadığı adi bir adam birdən-birə dönüb olurdu milyonçu. Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov və yüzlərlə adamlar belə varlanmışlar.

Kəndin əhalisinin həyatında böyük dəyişiliklər əmələ gəlirdi. Burada sürətlə neft quyuları qazılır, yollar çəkilir, müxtəlif texniki avdanlıqların düzəldilməsi, təmiri emalatxanaları meydana gəlir, buharxanalar, yaşayış evləri, qazarmalar tikilməyə başlayırdı. Suraxanı sahəsində əmircanlıların «Vurma» mexaniki üsul ilə birinci quyu 1873-cü ildə qazılmışdır. Mexaniki vurma üsulu neft quyularının qazılmasında tətbiqi quyuların qazılmasını xeyli sürətləndirdi ki, bunu Əmircanın Suraxanı sahəsində 1874-1878-ci illərdə qazılmış neft quyularının sayından görmək olar.

Cədvəl 1

İllər	1874	1875	1876	1877	1878	Cəmi
Qazılmış quyular	1	9	9	14	22	55

Bu cədvəldən məlum olur ki, yeni qazma üsulu ilə 5 ildə 55 neft quyusu qazılmışdır. Çox çəkmədi ki, ştanq ilə fırlanma qazma üsulu meydana gəldi. Bu üsul ilə də buruqdan, ştanqdan, balta, kanat və blokdan istifadə edilirdi. Qazılmış süxur jelonka vasitəsi ilə təmizlənirdi. Lakin bu üsul ilə baltanı vurma əvəzinə fırlatmaq lazım gəlirdi.[1]

Rza Mirzəyev firmaları istifadə etməyə başladı. Əvvəl Suraxanıda, sonralar Balaxanı və Ramanıda quyular qazılmağa başladı.

Azərbaycanda, o cümlədən Bakıda neft sənayesinin balta, jelonka, kanat və s. ilə təmin edən bir neçə xırda emalatxana və texniki cəhətdən geridə qalan kiçik zavodlar var idi. Fabrik, zavod məhsulları istehsalı aşağı səviyyədə olduğuna görə sənayenin kustar şəkildə artmasına səbəb olmuşdur.

Neft istismarı sahəsində yeni üsullar tətbiq edilmədiyindən əsrin əvvəlində neftin hasilatı azalırdı.

Maksim Qorki «Fabrika zavodların tarixi» adlı məqaləsində göstərmişdi: «Köhnə zavodların inkişafı və yeni zavodların yaranması fəhlələrin inqilaba qədər vəziyyəti, fəhlələrin zavodlarda istismarı, fəhlələrlə sahibkarların mübarizəsi, yaşayış şəraiti, işçi tiplərinin dəyişməsi, yeni mütəxəssislərin cəlb olunması istehsalatın inkişafına təsir göstərirdi»[2].

Neftçıxarma sahəsində dərinlik nasoslarının tətbiqi Əmircanlı ustalara XIX əsrin 80-ci illərindən məlumdur. Həmin dövrdə Abşeronun bütün kəndlərində Əmircanın qocaman neft ustaları böyük şöhrət qazanmışlar. Bunlardan Hacı Heybətqulu Məmmədqulu oğlu, Məmmədhüseyn Hacıbaba oğlu, Hacıbaba Hacı Hacıbaba oğlu, Yusuf Əbdülrəhman oğlu, Cəbrayıl Əyyub oğlu, Səməd Fərzəli oğlu, Dostməmməd Mürvətəli oğlu, Cənnətalı Güləli oğlu, Əlimədət Muradəli oğlu, Dövralı Yarəli oğlu, Həmzəli Fətəli oğlu, Əmirxan Mirzə oğlu, Əlihəsən Nadir oğlu, Dünyamalı Ağaəli oğlu, Məşədi Bünyət Hümbət oğlunu göstərmək olar. «Vışka» qəzeti birinci «Neftçilərin vətəni» məqaləsində yazır: «Hacı Heybətqulu birinci neft ustası Abşeron mayakı yanında (Pirallahıda) birinci buruğu qazmışdır. O, Yusuf Əblülrəhman oğlu və Əlimədət Muradəli oğlu həmin quyunu qazmışdır»[3].

XIX əsrin ortaları XX əsrin əvvəllərində Bakı nefti dünyaya səs salır. Abşerona Rusiyadan və dünyanın hər yerindən neftlə maraqlanan mütəxəssislərin axını başlayır. Peterburqdan böyük kimyaçı alim Mendeleyev Suraxanıya ağ neftlə əlaqədar tədqiqatlar aparmaq üçün göndərilir. Atam danışışr ki, Mendeleyev və Varonçov-Daşkov babamın bir neçə gün qonağı olmuşdur. Bir yerdə çəkdirdikləri şəkil Tbilisidə Dövlət arxivində saxlanılır[4].

1866-cı ildə sahibkar Mirzoyev Atəşgah yanında qüvvətli ağ neft zavodu tikdirdi. Bu zavodda hər birinin 100 pud tutumu olan qazanlar var idi. Bir dənə altı at qüvvəli buxar maşını var idi[5].

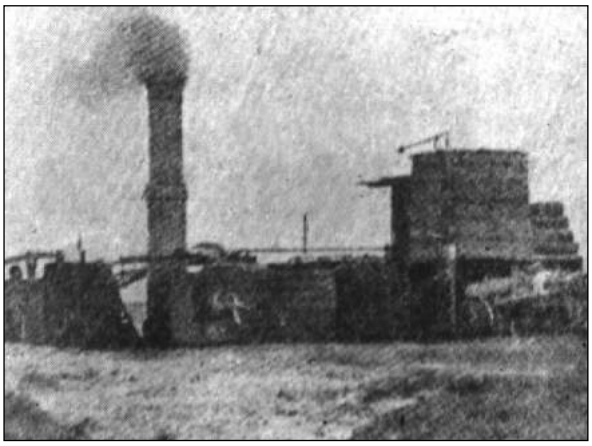
Neft hasilatı artdıqca neft emalı işi də inkişaf edirdi. Ağ neft, neftdən hazırlanan yağa ehtiyac artırdı. Əmircanın şimal hissəsi ərazisində birinci ağ neft zavodu işə salındı. Bu zavod haqqında kəndin qocaman neftçilərindən Hacı Heybətqulu Məmmədqulu oğlu (1827-1942) belə deyir: «Yadımdadır, Hacı İbrahim öz yerini (Atəşga-

1. S. M . Quliyev, "Azərbaycanda neft quyularının qazılması tarixindən", Bakı, 1962, səh. 22.
2. "Pravda qəzeti", 7sentyabr 1931-ci il
3. "Vışka" qəzeti, 7 noyabr, 1935
4. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd № 5, səh. I
5. A.S. Sumbatzadə, "Промышленности Азербайджана в XIX век", səh. 287

hın yanındakı torpağını) sahibkar Kokorevə satdı. Sonra Kokorev, Qubonin və Baron Tornao ilə o yerdə ağ neft zavodu tikdilər. Mən özüm onun tikintisində iştirak etmişəm. Zavod tikilib qurtardı, onun yaxınlığında olan bir neçə ağ neft quyusu sahmana salındı. Zavod bir müddət qüsurlu işlədi».

Sonralar qazmada buxarla, sonra isə neft və elektriklə işləyən dəzgahlar tətbiq olundu. İri neft sahibkarı Lüdviq Nobel neft quyularında nasos qoyulmasını tətbiq etdi. Bu əvvəllər yaxşı nəticə verdi. Lakin bu yeniliyin də ömrü uzun olmadı. Həmin dövrdə yeni qazma dəzgahları, baltalar, məhlul vuran dəzgahlar tətbiq olunurdu. Lakin bu yeniliklərin də ömrü uzun olmadı. Neft kapitalistləri hər bir texniki yeniliyi boğmağa çalışırdı. Fəhlələrin əməyinin vəhşicəsinə istismarı onlara daha çox gəlir gətirirdi.

«Gilli məhlul ilə fırlanma rotoru qazma dəzgahı ilə birinci dəfə 1913-cü ildə 45 nömrəli quyu qazıldı». Neftin istehsal olunması, quyulardan neftin əl ilə çəkilməsi də ağır və təhlükəli olmuşdur. Suraxanı sahəsində XIX əsrin 70-ci illərində 20-yə yaxın a ğ n e f t quyuları olmuşdur. Onlardan bəziləri daş ilə hörülmüş, bəziləri hörülməmiş, bəziləri isə ağızlarında dolama çarxlar vardı. Nefti çəlləklərlə çəkərdilər. Quyu yanında daşdan tikilmiş hovuz və ya qazılmış anbara tökərdilər. Oradan boçkalı arabalarla daşıyırdılar. Suraxanı ağ nefti dünyada bu gün də ən əla neft sayılır. Neft hasilatı artdıqca neft emalı işi də inkişaf edirdi. Dünyada ağ neft, neftdən hazırlanan yağlara da ehtiyac durmadan artırdı. Əmircanda dünyada ilk dəfə olaraq birinci ağ neft zavodu 1859-cu ildə tikilmiş və işə salınmışdır.

1859-cu ildə tikilmiş ilk Ağ Neft zavodu.

Ağ neft zavodunun qalıqları

Birinci Ağ Neft Zavodunun qalıqları. XIX əsr.

Emanuil Nobel (Lüdviq Nobelin oğlu)

Xilə 1895-ci il (Hazırda Şəfəq küç. №1), Neft xozeyini Kəblə Muxtar Əbdül Həsən oğlunun həyətində çəkilmiş foto. Ailə foto arxivindən nəvəsi Bilqeyis xanım tərəfindən

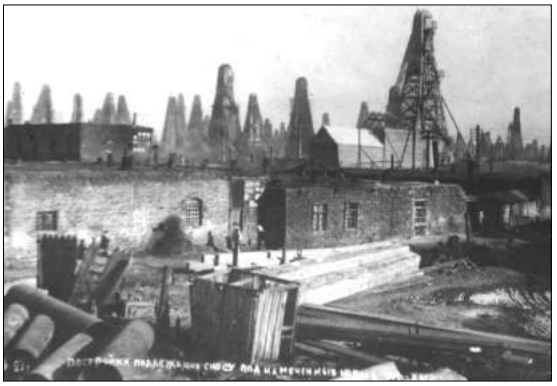
,

Xilə. Emanuil Nobel mexaniki zavodun yaşlı nəsil fəhlələri arasında, 1897-ci il (ortada oturub)

Xilə. Nobel Ağ Neft Zavodunun qalıqları (1879-cu il)

Xilədə neft mədənləri. XIX əsr

Xarici kapitalistlərlə yanaşı yerli neft milyonçuları sahibkarlar meydana çıxırdılar. Neft avadanlıqlarından və qazma işinin bilicisi və ustası Əmircanlı Murtuza Muxtarovun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Lap gənc yaşlarından səhər saat beşdən evdən çıxıb Zabrata neft mədənlərinə işləməyə gedən bu şəxs fəhləlikdən dünyanın neft milyonçularından birinə neft maqnatlarından ən görkəmlisinə yüksələ bilmişdir. Heç də təsadüfi deyil ki, XIX əsrin sonlarına qədər «bəy, xan, ağalar», XX əsrin əvvəlləri Abşeronda Əmircan «xozeyinlər», neft ustaları, neft milyonçuları kəndi kimi məhşur olmuşdur.

Əmircanda müxtəlif sənət sahələri ilə məşğul olanlar da çox olmuşdur. Kəndin kənarında Zığ və Xilə dağı vadisində kərpic bişirmək üçün yararlı gil olduğundan XIX əsrdə burada kərpicxana salınmışdır. Buranın sahibləri Durmuş və Nəcəfalı Əmircanlı olmuşdur. Onlar günəmuzd işləyən fəhlələrdən istifadə edirdilər. XX əsrin əvvəlində kəndin kənarında daha bir kərpic zavodu işə salındı. Bu zavodun tikilməsinə vəsaiti kəndxuda Məşədi Yaqub vermişdir. Zavodun (Univermağın arxasında) sahibi Ağakişi olmuşdur. Burada buraxılan kərpic Suraxanı, Zabrat, Ramanı, Sabunçu müəssisələrinin tikilməsinə və əhalisinə satılırdı.

Neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq kəndin kənarında (indiki geofizika zavodunun yerində) Hümbət Bunyatov adlı sahibkarın mədən avadanlığı, alətlər və onları təmir edən emalatxanası olmuşdur. Bu emalatxanada 10-15 nəfər çilingər, dülgər və fəhlə işləyirdi. Həmin emalatxana 1920-ci ilə qədər işləmişdir. İnqilabdan sonra həmin emalatxana fabrik-zavod məktəbinə çevrilmişdir. İndi orada geofizika zavodu yerləşir.

XIX əsrin sonlarında kənddə 1880-cı ilə Bakı-Balaxanı-Sabunçu-Suraxanı dəmir yolunun salınması iqtisadi inkişaf üçün çox əhəmiyyətli oldu. 1873-cü ildə Bakı şəhərində dar dəmir yolu çəkilməsi üçün Abşeron kompaniyası təşkil olundu. Abşeronda neft mədənlərini Bakı ilə birləşdirmək üçün 45 verst uzunluğunda «Neft uçastoku» proyekti nəhayət 1878-ci il iyunun 16-da təsdiq olundu. 1926-cı ildə Bakı-Sabunçu-Suraxanıya gündə 6 sərnişin qatarı işləyərək fəhlələri mədənlərə daşıyırdı.[1] Bu yolun çəkilməsində kəndin bütün əhalisi ilə yanaşı arabaçılar da işləmişlər. Dəmir yolunda neft daşınırdı. Beləliklə, çəkilən dəmir yolu arabaçıları sıxışdırdı. Arabaçıların çoxu neftçilərin sıralarına daxil olurdular. Bəziləri ömürlərinin axırınadək dəmir yolunda işlədilər. Məsələn, Kərbəlayi Rəşid Rəhim oğlu, Bədirov Sadıx İbad oğlu, Hadiyev Ağahadi Vəli oğlu, Əbdül Hüseyn Hacıheybətqulu oğlu, Heybətov Nadir Baba oğlu və başqalarını göstərmək olar[2].

Kənddə sənətkarlar və xırda peşə sahibləri geniş fəaliyyət göstərirdilər. Bunlardan xalça-palaz, xurcun toxuyanlar, yun əyirən və iplik qayıran, gön-dəri emal edənlər, bənnalar, dülgərlər, ərəbəbənd, nalbənd, başmaqçı, papaqçı, misgərləri və başqalarını göstərmək olar.[3] Onların bəzilərinin həyətlərində öz dükanları var idi. Bəzilərinin şagirdi, nökəri və köməkçiləri də olurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, ən qədim zamanlardan Əmircanda memarlıq sənətinin çox mahir ustaları olmuşdur. Onu da qeyd etməliyik ki, eramızdan əvvəl V əsrə aid Əmircanda həyətlərin birində tapılmış kişi büstü sübut edir ki, bu sənətin tarixi bu kənddə çox-çox qədimlərə gedib çıxır. Lakin XX əsrin əvvəllərində kəndin milyonçularından olan Murtuza Muxtarov öz kəndinin ağsaqqallarından kənddə məscid tikdirmək xahişini alır. Bu hadisə belə olmuşdur. Murtuza Muxtarov ikinci dəfə nigaha daxil olduğu Liza xanımın şərəfinə Vladiqafqaz şəhərində iki minarəli, çox gözəl göy məscid tikdirir. Bunu eşidən kəndin ağsaqqalları təvəqqe edirlər ki, əsli-kökü Əmircandan olan kəndində də nəsllərə yadigar olacaq ikinci belə məscid tikdirsin. Murtuza Muxtarov bu xəbəri eşidir və tikdirilməsinə razılıq verir. 1908-ci ildə vəsait ayıraraq məscidin tikilməsi üçün göstəriş verir. Bu məscidin layihəsini də Zivərbəy Əhmədbəyov hazırlamışdır. Məscidi tikən sənətkar kəndin görkəmli ustası Kərbəlayi Əhməd Səməd oğludur. Yerli ustalardan ona usta Məsməli, Şeydabəy, Fərzəli, Mirzə Məlik kömək etmişlər. Bu sənət nümunəsi olan iki minarəli məscid yaxın şərqdə memarlıq sənətinin gözəl nümunələrindən biri sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu sənətkarlardan usta Mirzə Məlik Abbasqulu oğlunun bir çox tikililəri olmuşdur və bu günə qədər qalmaqdadır. 1910-cu ildən bu yana hal-hazırda Suraxanı maşınqayırma zavodunun iki böyük sexini, Səbail maşınqayırma zavodunun iki böyük sexinin daş divarlarını və həmin sexlərin pəncərə-qapılarını Əmircanlı dülgərlər düzəltmişlər. Bu günə qədər Əmircanda məhəllə məscid sayılan Binyətlilər məscidini usta Mirzə Məlik tikdirmişdir. Binə kəndindəki əsas məscidin tikintisi də onun işidir. Əmircan kəndinin mədəniyyət evinin tikintisi, öz yaşadığı ev onun əl işidir. Bütün bunlar tərifə layiq memarlıq sənəti nümunələridir. Kənddə adları çəkilən ustalar daşlarda naxışlar açmaq, saatlar təmir etmək, xalçalar üçün dəzgahlar (hanalar) qayırmaq, çilingərliklə, dülgərliklə də məşğul olmuşlar. Bunlar öz kəndlərindən başqa qonşu kəndlər üçün də sifarişlər qəbul edirdilər. İnqilabdan qabaq kənddə 15 xalça toxuyan usta, 10 nəfər dəri-gön emal edən usta, 110 papaqçı, 5 başmaqçı, 2 dərzi, 5 dəllək, 5 memar usta, 5 bənna, 2 dülgər, 2 nalbənd, 2 dəmirçi, 2 dəyirmançı, 5 çilingər, 2 zərgər olmuşdur.

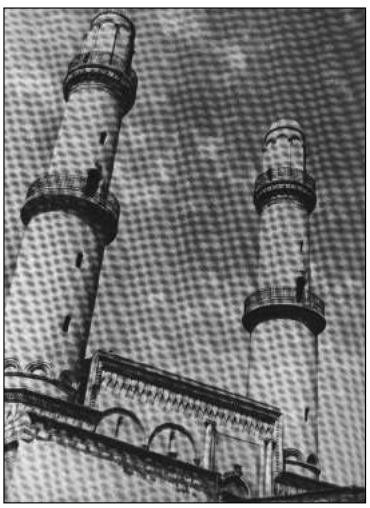
---

1. История Азербайджана, том II səh. 230-231.

2. Z. A . Zeynalov, N. B. Kərimbəyov, "Стальной магистрали Азербайджана 100 лет", Azərnəşr, Bakı, 1980. 3,2,3 Azərbaycan SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd № 6, səh. 3,4,4.

12 avqust 1912
kişi əhalinin siyahısı

Starşina Bala Baba Ağa Rza oğlu
1. Əbdül Hüseyn Hüseyn
2. Qədim Səhya Bala
3. Mirzə Baba Dadaş
4. Əli Cəfər Məmməd Əli
5. Baba Can Məlik
6. Heydər Bədəl
7. Atakişi Güli
8. Məmməd Əli Abbasqulu
9. Məzəf Mövlan Verdi
10. Ata Baba Şıxı
11. Qulverdi Şıxverdi
12. Zülfüqar Əli Bəy
13. Ağa Alverdi
14. Babaxan Rədcəb
15. Kövsər Paşa
16. Qəhrəman Abbas
17. İslam Rəfi
18. Süleyman Misir
19. Kamil Xan Mirzə
20. Fərəc Məlik
21. Qasım Əli Can Mirzə
22. Calal Can Mirzə
23. Ağa Baba Əli Abbas
24. Qasım Məmməd Səlim
25. Nuru Ağa Məmməd
26. Əbdül Rza Qul Mirzə
27. Hidayət Mürşüd
28. Ata Əli Baba Əli
29. Murad Əsgər
30. Cavad Qara
31. Rüstəm Allahverdi
32. İsgəndər Əzimxan
33. Balağa Abbas
34. Məmməd Nəbi
35. Rəsul Əbdülrəhim
36. Almaz Yusif
37. Dadaş Murad
38. Nadir Kərim
39. Əsəd Qəndi
40. Məmməd Bağır
41. Mülük Abbas
42. Hacıbaba Hacıbaba bəy
43. Zərbəli Fəfəli
44. Əbdülqasım Məmmədxan
45. Əbdüləli Fərzəli
46. Heybət Əli Bünyət Əli
47. Əlimövsüm Məmmədsadıx
48. Həsən Ağamoğlan
49. İmana Əli Heybət
50. Məmməd Nəzərəli
51. Fətulla Misir
52. Gülhüseyn Sultan
53. Məmməd Rəhim
54. Şəfi Məlik Rza
55. Allam Mütəllim
56. Nüsrət Gümüş xan
57. Dovzali Tazəli
58. İmaməli Məmmədqulu
59. Balağa Ağayar
60. Müqabil Hüseyn
61. Həmzəli Fətəli
62. Əlibala Şəfər
63. Dovralı Mürsəqulu
64. Qulu Xafaqulu
65. Nəcəfqulu Qara
66. Əmir İsrafil
67. Məndil Əliağa
68. Hacıəli Hacıverdi
69. Əlihümbət Canməmməd
70. Ramazan Əhməd
71. Mənsur Baxış
72. Məlikəhməd Pərizad
73. Balakişi Mürsəl
74. Xanbufar Kəlbi
75. Baba Agasəf
76. Hacırza Məmmədxan
77. Səlim Baba
78. Mübaşir Seyid baba
79. Hacıyusif Əbdülrəhim
80. Cabbar Ağarəhim
81. Göyçay Şıxməmməd
82. Vəlixan İmamverdi
83. Səid Cəbrayıl
84. Bəşir Məmmədhüseyn
85. Mirzə Məmməd Manaf
86. Əhməd Səməd
87. Heybət Nəsrulla
88. Hüseyn Xəlil
89. Məmməd Qasım Qədiməli
90. Əbdül Mömün Qulam
91. Məmmədbağır Nəbi
92. Nadir Nağı
93. Əbdülmanaf Məmmədhəsən
94. Ağadadaş Cavad
95. Kərim Ağa Baba
96. Əlihümbət Xanməmməd
97. Şəbgül Əmhali
98. Yusif Əbli
99. Baba Rza Qulam
100. Baba Zorbalı
101. İbrahim Əbli.
102. Hüseyn Əli Mövlan
103. Hətəm Baxış
104. Əlicəfər Qulhüseyn
105. Qulhüseyn Hacıəli
106. Məmmədxan Baba
107. İsa Bədəl
108. Əmirxan Mirzə
109. Xaliq Salar
110. Rzaqulu Dərviş Kərim
111. Əli Hənifə İslam
112. Uman Hüseyn Əli
113. Baloğlan Dadaş
114. Qovlali Ağaməli
115. Vəzirxan Nadir
117. Dəmirqaya Əlibaba
118. Sultan Nəcəfqulu
119. Bənnal Nəcəfqulu
120. Abbasəli Gülməmməd
121. Müseyib Allah Nəzər
122. Cəfər Pənah
123. Qasım Müzəffər
124. Əlipaşa Zeynal
125. Əbdül Rəsul Kərim
126. Ədilcan Kərim
127. Hilal Rəhim
128. Məmmd Rəşid Rəhim
129. Hüseyn Məmməd
130. Xanmurad Apar
132. Məmmədəli Həmzə
133. Mirzə Məlik Abbasqulu
134. Əlihəsən Nadir
135. Əfras Əmiraslan
136. Allahverdi Rəhmətəli
137. Ağasəfər Əbduləzim
138. Əlihüseyn Allahverdi
139. Soydüm Seyidqulu
140. Abdin Nurəli
141. Hənifə Əli Nəcəfəli
142. Salam Əsmal Bala
143. Əhməd Məmməd
144. Salam Rəhim
145. İbrahim Cəbrayıl
146. Abbasqulu Məstan
147. Ağakişi Qara
148. Sadıx Gündüz
149. Turab Qərib
150. Səftər Bədəl
151. Əliqulu Qərib
152. Məlik Mustafa
153. Qasım Rəsul
154. Kazım Ağahacı
155. Əlihəsən Əmirhəmzə
156. Xanəli Xanmurad
157. Ataxan Murad
158. Nəcəfqulu Zeynalabdin
159. Bəyverdi Əliverdi
160. Dünyamalı Ağaəli
161. Ummay Zeynalabdin
162. Qədir Qafar
163. İmanəli Ağaəli
164. Təhməz Yaxşı
165. Sarab Əli
166. Əziz Qurban
167. Əbdüləzim Qurban
168. Hüseyn Novruz
169. Həbib Zair
170. Hüseyn Əmir Əhməd
171. Haşım Həbi
172. Əbdülhüseyn Həsən
173. Mirzə Hüseyn
174. Atabala Hüseyn
175. Əlibala Səfərəli
176. Atakişi Qulu
177. İskəndər Əzimxan
178. Dünyamalı Ağaəli
179. Dərgah Zeynalabdin
180. Haşım Həmzəxan
181. Bala Oğlan Dadaş.

Xilədəki M. Muxtarov məscidi.

Murtuza Muxtarov

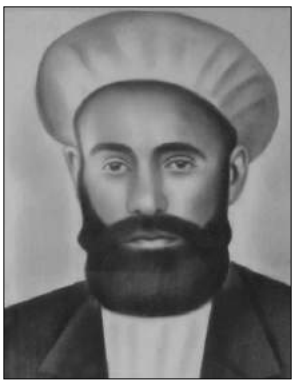

Zivərbəy Əhmədbəyov

Axund Əbu Turabi

1908-ci ildə M. Muxtarovun vəsaiti ilə memarı Zivərbəy Əhmədbəyov, ustaları Kərbəlayi Əhməd Səməd oğlu, Mirzə Məlik Abbasqulu oğlu, Şeyda bəy, Məsmalı tərəfindən tikilib başa çatdırılmışdır. İlk axundu Mirzə Axund Əbu Turabi olmuşdur.

Axund Hənifə

Kərbəlayi Əhməd Səməd oğlu

«Qurani - Kərim»

1909-cı ildə Murtuza Muxtarovdan məscid üçün Quran yazdırmağı xahiş edirlər. Həmin il Pakistanda 26 kiloqram ağırlığı, 60x40 həcmi olan bu Quran 7 kiloqram qızıl suyu ilə yazılmışdır. Hal-hazırda məscidin özündə qorunub saxlanılır.

XIX əsrin axırı XX əsrin əvvəllərində kənddə 2 bazar olmuşdur. Onlardan biri Xilənin mərkəzində meydan yeri idi. Bu gündəlik bazar idi. Bu bazarda ərzaq malları, göyərti, yerli bağların meyvəsi, yerli sənətkarların hazırladıqları məhsullar bir-biri ilə dəyişdirilirdi. Mal-qara, heyvan alıb satmaq bazarda həyata keçirilirdi. İkinci bazar Xilə yolu üstündə indiki Suraxanı küçəsində yerləşən həftə bazar idi. Bu bazarda həftədə bir gün böyük alver keçirilərdi. Buraya gələn tacirlər, alverçilər öz mallarını gətirərdilər. Məsələn, karvanlarla gələn yəhudilər arşın malı və müxtəlif xırdavat satardılar. Əvəzində buradan xalça-palaz, gön-dəri, müxtəlif toxuculuq malları, zərgərlik əşyaları alıb aparardılar. Volqa çayı ilə Xəzərə gələn gəmilərdə ruslar da bu bazara gəlib çıxırdılar. Ruslar bu bazara kənd təsərrüfatı alətləri, ev əşyaları, gümüş əşyalar, qab-qacaq gətirib satar, əvəzində xalça-palaz, gön-dəri, zəfəran, duz, yundan toxunmuş geyimlər, mis qab-qacaqlar və müxtəlif əşyalar alıb aparardılar. XIX əsrin axırında neft quyularının qazılması ilə əlaqədar bu bazar yerini dəyişdi. Yeni çəkilmiş Bakı-Sabunçu-Suraxanı dəmir yolu da bu bazarın yerini dəyişdi. İndi də bu bazar Bakının yeddi kəndini birləşdirən yeganə bazar olaraq qalır.

Əmircan kəndinin əhalisinin siyahıya alınması XIX əsrin əvvəli 1813-cü ildə keçirilmiş, 14000 nəfər qeydə alınmışdır. Sonralar əhali daha da artmışdır. Bu də neft quyularının sürətlə qazılması ilə əlaqədar işləməyə gələn fəhlələrin hesabına olmuşdur. Təkcə bunu demək olar ki, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq əsasən kənd təssərrüfatı ilə məşğul olan kəndlilər arasında sürətlə təbəqələşmə gedirdi. Torpaqların azlığı, əkin yerlərində neft mədənlərinin və başqa sənaye müəssisələrinin salınması nəticəsində kəndlilərin xeyli hissəsi təsərrüfatlarını atıb günəmuzd-muzdur işləməyə məcbur olurdular. Təkcə kəndlilər deyil, digər sənət sahələrinin gəlirli olmaması nəticəsində fəhləliyə keçirdilər. Azərbaycanın bir çox kəndlərində Bakı neft mədənlərində bir par-

ça çörək dalınca bir çox insanlar muzdla işləməyə gəlirdilər. Bakı qəzasının neft sənayesi sahəsində işləyən fəhlələr arasında sürətli proletarlaşma prosesi daha qüvvətli idi.[1]

XX əsrin əvvəllərində Əmircanda neft sənayesində işləyən fəhlələrin sayı sürətlə artmağa başladı. Belə ki, mövsümlə işləyən kəndlilər, muzdurlar və kasıb kəndlilər tamamilə neft sənayesi fəhləsinə çevrildilər. Cavanların çoxu da sənət öyrənməyə neft sənayesinə, zavodlara, dəmir yolunda və başqa sənaye müəssisələrində işləməyə gedirdilər.

Kənddə fəhlələrin çoxalması təkcə yerli əhali hesabına deyildi. Əsrin əvvəllərində qazanc dalınca gələn kəndlilər, Azərbaycan qəzalarından öz kəndlərini tərk edib Bakıya neft sənayesində işləməyə gəlirdilər. Belə ailələrin çox hissəsi Əmircan kəndində məskən salır və neft mədənlərində fəhlə işləyirdilər.

Bundan əlavə cənubi Azərbaycandan qazanc dalınca Bakı neft mədənlərinə gəlmiş 10-15 ailə Əmircanda daimi məskən salmış və bu da Əmircan əhalisinin sürətlə artmasına səbəb olurdu. Əhalinin bu sürətlə artımı bu gün də davam edir.

Fəhlələrin güzəranı həddindən artıq ağır idi. Neft mədənlərində işləməyə gələn insanlar çox çətinliklə kiçik, çox darısqal, natəmiz yaşayış evi düzəldə bilirdi. 14-16 saat ağır işdən çıxan fəhlələr yarı ac - yarı tox fəhlələr evlərdə də hisli lampaların işığında ağır vəziyyətdə yaşayırdılar. Həmin dövrdə fəhlələrin ağır şəraitdə yaşamalarının canlı şahidi olmuş qocaman fəhlə İsmayılov Seyfulla belə deyirdi: «Evlər darısqal, su çatışmır, neft buruqları arasında yaşadıqları üçün səhərdən-axşamadək neft və mazutun ağır iyi onların yaşayışını daha da ağırlaşdırırdı. Biz fəhlələr dəfələrlə narazılığımızı sahibkarlara bildirmişik, tətillər keçirmişik, lakin heç bir nəticə əldə etməmişik»[2].

Əmircanda neft mədənlərində işləyən fəhlələrin ağır həyat şəraitinin nəticəsi olaraq bir tətil haqqında Azərbaycan tarixində yazılmışdır: «XIX əsrin sonlarında 1896-cı ildə Ramanıda Şəmsi Əsədullayevin mədənində işləyən əmircanlı fəhlələr tətil etdilər. Bu tətilə Əmircan kəndi yaxınlığında su çəkən nasos qurub, buradakı bir neçə quyudan öz mədənlərinə su vuran Nobel qardaşları və Şəmsi Əsədullayevin neft sənaye şirkətlərinin hərəkəti səbəb oldu. Hərçənd ki, polis bu tətili yatıra bildi və tətilin bir neçə fəal iştirakçısı həbs edildi, lakin fəhlələrin həyəcanları dayanmaq bilmirdi»[3]. Bu tətilin iştirakçısı və şahidi olmuş Hacı Heybətqulu (1827-1942) - kənd sakini həmin günlər haqqında belə deyirdi: «Tarix miladi 1894-cü il sənədə Nobel qardaşları, Şəmsi Əsədullayev gəldilər. Əmircanda kənd əhalisini saya almadan kəndin aşağı tərəfində vodokaçka qurdular. Mən Hacı Heybətqulu Məmməd oğlu kəndin camaatını yığıb dedim: «Camaat, qoymayın». Lakin camaat mənim sözümə baxmadı. Dedilər ki, su qurtarmaz. Bir il tamam olanda kəndin quyularının suyu qurudu. Mən şikayətə başladım. Cəmi divanxanaları gəzdim, neçə dəfə protokol yazıldı, qubernator qərar çıxardı, vodokaçkanı bağlasınlar. Onlar rüşvət verir, vodokaçkanı işlədirdilər. Məni öldürmək istədilər, fürsət vermədim. Fəhlələr cana gəlib tətil etdilər, varlılar pul verib tətil edənlərin başçılarını öldürmək istəyirdilər. Sumbat Fətəli, Hafət Beyitov, Məhəmməd Rəhim Heybətov, Bürcəli Məmmədov, Məmmədhüseyn Məmmədqulu tətildə iştirak edirdi"[4].

Bir il sonra 1897-ci ildə Bülbülə daş karxanasında daş çıxaran fəhlələrin tətili baş verdi. Burada 50 nəfərdən artıq əmircanlı fəhlə və arabaçı işləyirdi, o zaman böyük tikinti işləri gedirdi, daş vacib tikinti materialı idi. Kapitalistlər daşı ucuz qiymətə alırdılar. Onlar xırda daşları atırdılar. Nəticədə xırda daşlar çoxalıb araba yolunu kəsdi, arabalar daha uzaqda dayanır, arabaçılar ağır daşları uzaq məsafəyə daşımalı olurdular. Fəhlələr və arabaçılar qəzəbə gəlib birlikdə tətil etdilər.Tətil bir neçə ay davam etmişdi. "1897-cı ildə Bülbülə kəndi yaxınlığındakı daş karxanası fəhlələrinin çıxışı oldu. Bu tətildə 400-dən artıq adam iştirak edirdi. Tətilə əsas səbəb dözülməz iş şəraiti idi. Tətil fasilələrlə uzun zaman davam etdi və fəhlələrin 2 tələbinin qismən ödənilməsi ilə qurtardı"[5].

O zaman kənddə fəal fəhlələr 5-6 nəfər idi: Z.Zeynalov, S. Fətəlizadə, Babayev M.H., Quliyev Piri, H.Heybətqulu, K.Rəşidi göstərmək olar.

Rusiyada 1905-1907 illər inqilabı siyasi partiya və təşkilatların formalaşmasına güclü təkan verdi. bu dövrdə Rusiyanın müstəmləkələrindən olan Azərbaycanda da ictimai hərəkatlar, siyasi partiya və təşkilatlar meydana gəlmişdir. Azərbaycanda maarifçi demokratlar, inqilabçı demokratlar, milli demokratlar, milli liberal burjuaziya, sosialist, sosial demokratiya və başqa ictimai hərəkatlar təşəkkül tapmışdı. Bu dövrdə Azərbaycanda da siyasi partiya və təşkilatlar yaranmağa başlamışdı.

Bunlarla yanaşı bu siyasi arenada Əmircanlı sosial-demokratların, inqilabçı demokratların, milli liberal burjuaziyanın nümayəndələrinin fəaliyyətini qeyd etməliyəm. Onlardan Sumbat Fətəlizadə, Zeynalov Zeynal, Hacıheybətqulu, Məmmədhüseyn Babayev, Piri Quliyev, Pirbaşı Ağadadaş, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, Məşədi Sübhan, Ağaşərif, Məşədi Əlişah, Kəblə Muxtarovu göstərmək olar.

1. Azərbaycan tarixi, II cild, səh. 278
2. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 8, səh. 3
3. Azərbaycan tarixi, II cild, səh. 319
4. Az.SSR EATİ Elmi arxivi.iş №7802,sənəd №2, səh.121
5. Azərbaycan tarixi, II cild, səh.319

1904-ci ildə fəhlələr və zəhmətkeş kəndlilər arasında geniş iş aparmaq üçün RSDFP-nin Bakı Komitəsi «Hümmət» sosial demokrat qrupu yaratdı. Həmin ildə Əmircanda «Hümmət» sosial demokratik təşkilatı yarandı. Onun təşkilində kəndin fəal fəhlələrindən Sumbat Fətəlizadə, Zeynalov Zeynal Eynal oğlu, Məmmədhüseyn Heybətqulu oğlu, Məmmədhüseyn Babayev yaxından iştirak etmiş və bu təşkilata rəhbərlik etmişlər.

Onlar fəhlələr arasında «Hümmət» qəzetini oxuyur, müsəlman fəhlələrini «Hümmət» təşkilatına cəlb edirdilər. «Hümmət»in fəaliyyəti nəticəsində fəhlələr siyasi cəhətdən fəallaşır, onun ətrafına toplaşır, siyasi mübarizəyə qoşulurdular.

Çox çəkmədi «Hümmət» təşkilatının sıraları çoxaldı, onun hörməti el arasında artdı. Bu təşkilatın fəal üzvlərindən: Babayev Məmmədhüseyn, V. Nüriddin, Rəfiyev Kərim, Həsən Paşa oğlu və başqaları qabaqcıl mübariz fəhlələr olmuşlar. Neft sənayesi fəhlələrinin həmkarlar təşkilatında İsmayılov Seyfulla, Əlidadaş Quliyev, Piri Pirbaş Ağadadaş oğlu və başqaları fəal iştirak edirdilər.

1905-ci ildə Əmircanda həmkarlar Təşkilatının özəyi yarandı. Bu özəyin üzvləri başda Sumbat Fətəlizadə və Zeynalov Zeynal olmaqla, qazarmalarda, mədənlərdə fəhlələr arasında təbliğat apararaq fəhlələri həmkarlar təşkilatına cəlb edirdilər.

«M. Məmmədyarov və S. Fətəlizadə ilə birlikdə Zeynalov Zeynal Balaxanıda azərbaycanlı fəhlələr arasında inqilabi iş aparırdı. Birinci rus ilqilabı illərində Z. Zeynalov sosial demokrat «Hümmət» təşkilatında və neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqında fəal işləyirdi»[1].

Sumbat Fətəlizadə (1871-1938) inqilabi hərəkatın ən köhnə xadimlərindən biridir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulması uğrunda mübarizənin fəal iştirakçılarından biridir. Bakı qəzasının Əmircan kəndində, yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. 16 yaşından Balaxanı və Zabrat neft mədənlərində işləməyə başlamışdır. Sonralar Suraxanıda işləmişdir.

Fətəlizadə hələ XIX əsrin 90-cı illərində inqilabi hərəkata qoşulmuşdur. 1905-ci ildə birinci rus inqilabı ərəfəsində və həmin inqilab dövründə Bakı fəhlələrinin kütləvi çıxışlarının təşkilində fəal iştirak etmişdir. Fətəlizadə sosial-demokrat «Hümmət» təşkilatının və neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının fəal üzvlərindən biri idi. Azərbaycanlı fəhlələrinin bu ittifaqın sıralarına cəlb etməkdə böyük iş aparırdı.

İrtica illərində Fətəlizadə mədəni maarif işi ilə məşğul idi. Suraxanıda və öz kəndi olan Əmircanda fəhlələr üçün axşam kursları, məktəb təşkil edirdi. 1917-ci il Fevral inqilabından sonra S.Fətəlizadə Suraxanı mədən komitəsinin sədri, Suraxanı rayon fəhlə deputatları sovetinin üzvü seçilmişdir. Həmkarlar ittifaqlarının bərpa olunmasında iştirak edirdi. Neftçilər həmkarlar ittifaqının Suraxanıda şöbəsini təşkil etmiş və şöbəyə sədr seçilmişdir.

1918-ci ilin martında Fətəlizadə bolşeviklər partiyası sıralarına daxil olmuşdur. 1919-1920-ci illərdə gizli inqilabi fəaliyyət şəraitində müsavat üsul idarəsinə qarşı mübarizə edirdi. Digər yoldaşlarla birlikdə «Hümmət» təşkilatının Suraxanı şöbəsini həmin təşkilatın Əmircan, Binə, Hövsan kəndlərindəki özəklərini təşkil edənlərdən biridir.

1919-cu ildə «Hümmət»in Suraxanı rayon komitəsinin sədri seçilmişdi.

S. Fətəlizadə tez-tez fəhlə yığıncaqlarında çıxış edirdi. Mitinq və nümayişlər təşkil edirdi. 1919-cu ildə S.Fətəlizadə Suraxanı fəhlələrinin 1 may tətilinə rəhbərlik edirdi.

Digər bolşeviklərlə birlikdə zəhmətkeşlərin ingilis müdaxiləçilərinə qarşı minlərlə adam iştirak edən izdihamlı protest nümayişini təşkil etmişdi. İnqilabi fəaliyyət üstündə dəfələrlə müsavat hökumət orqanları tərəfindən həbs edilmişdir.

1920-ci ilin fevralında S. Fətəlizadə Azərbaycan Kommunist partiyasının gizli çağırılan 1-ci qurultayının işində iştirak etmişdi. Qurultayın direktivlərini yerinə yetirərək, S.Fətəlizadə əksinqilabi müsavat hökumətinin devrilməsini hazırlamaqda coşğun fəaliyyət göstərirdi.

1920-ci ilin martında o, Bakı general-qubernatorunun sərəncamı ilə «ictimai asayiş və dövlət quruluşu üçün zərərli və təhlükəli xadim» kimi tutulub həbs cəzasına məhkum edilmişdi və Azərbəycandan sürgün edilməli idi. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti qurulduğu gün həbsxanadan azad edilmişdir. 1920-ci ilin mayında S.Fətəlizadə Azərbaycan SSR Xalq torpaq komissarının müavini vəzifəsi və təyin olunur. Xalq torpaq komissarlığının fövqəladə müvəkkili olaraq Azərbaycanın Bakı, Şamaxı, Göyçay, Quba və digər qəzalarını gəzmiş, kənd təsərrüfatının yüksəldilməsində yerli Sovet hakimiyyəti orqanlarının möhkəmləndirilməsinə çoxlu qüvvə sərf etmişdir.

1922-ci ildə S. Fətəlizadə RSFSR-in aclıq çəkən əhalisinə yardım göstərmək üçün ümumi Rusiya sovetləri MİK yanında təşkil olunmuş Mərkəzi Komissiyanın Azərbaycanda müvəkkili idi. 1922-ci ildən 1924-cü ilin axırınadək Azərbaycan SSR Ali inqilabi tribunalının kollegiya üzvü və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin sədr müavini idi. 1924-1925-ci illərdə «Azərneft» yanında neft mədənlərinin abadlaşmasında şöbə müdiri idi. 1925-ci ildən etibarən S.Fətəlizadə «Azərneft»in texniki bürosunun ixtiralar şöbəsində işləmişdir.

S. Fətəlizadə dəfələrlə Bakı Sovetinin deputatı, Azərb. SSR MİK Rəyasət heyətinin üzvü, Zaqafqaziya və

1. "Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti uğrunda fəal mübarizlər", Bakı,1958, səh.46

Ümumrusiya Mərkəzi icraiyyə komitələrinin üzvü, habelə AK(b)P MK və BK-nın üzvü seçilmişdi. Azərbaycanda nümayəndə olaraq 1921-ci ilin dekabrında IX Ümumrusiya sovetlər qurultayının işində iştirak etmişdir.

Kommunist partiyası və Sovet hökuməti S.Fətəlizadənin xidmətlərinə görə yüksək qiymət verib, onu Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif etmiş və ona əmək qəhrəmanı adı vermişdir.

Ş. Əsədullayev pul vəsaiti ilə kənddə 1906-cı ildə 84 nömrəli məktəbin tikintisinə kömək etmişdir. Məktəbin açılışında Şəmsi Əsədullayev və Sumbat Fətəlizadə də iştirak etmişdir. Bu məktəbi gənc fəhlələr üçün açmışdılar.

Əmircanlı görkəmli inqilabçılardan biri də Zeynal Eynal oğlu Zeynalovdur (1876-1938). O, Bakı qəzasının Əmircan kəndində fəhla-bənna ailəsində anadan olmuşdur. Yeniyetmə ikən neft mədənlərində işləməyə başlamışdır. Tornaçı və buruq ustası olmuşdur. 1901-1904-cü illərdə Z. Zeynalov Bakı fəhlələrinin tətil və nümayişlərində iştirak edirdi. M. Məmmədyarov və S. Fətəlizadə ilə birlikdə Z. Zeynalov Balaxanıda azərbaycanlı fəhlələr arasında inqilabi iş aparırdı, birinci rus inqilabı illərində Z.Zeynalov sosial demokrat «Hümmət» təşkilatında və neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqında fəal işləyirdi. Bolşevik qəzeti «Təkamül»də, habelə «İrşad» qəzetində əməkdaşlıq edirdi.

Coşğun inqilabi fəaliyyəti sayəsində Z. Zeynalov fəhlələr və kəndlilər arasında böyük nüfuz qazanmışdı. 1907-ci ildə o, Bakı quberniyasından II dövlət dumasına deputat seçilmişdi. Peterburqda onun redaktorluğu ilə Azərbaycan dilində «Duma» qəzeti çıxırdı. Z. Zeynalov dumadakı öz nitqində fəhlələrin və kəndlilərin mənafeyini qətiyyətlə müdafiə edirdi.

Mülkədar torpaqlarının əvəzsiz olaraq əllərindən alınıb kəndlilərə paylanmasını tələb edirdi. II Dövlət duması qovulduqdan sonra çar hökumət orqanları tərəfindən təqib olunan Z. Zeynalov, xaricə mühacirət edir. Çox çəkmədən Bakıya qayıdır və inqilabi iş aparmaqda davam edir. O, eyni zamanda maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olurdu. Suraxanıda və Əmircanda fəhlələr üçün məktəblər və axşam kursları təşkil olunmasında iştirak edirdi. Z. Zeynalov Əmircanda «Əkinçilər və işçilər» adında təşkil edilmiş cəmiyyətin və istehlak kooperativinin yaradılması təşəbbüsçülərindən və rəhbərlərindən biri olmuşdur.

1917-ci ildə Z. Zeynalov Bakı qəzasının ərzaq komissarı vəzifəsində işləyirdi. 1918-1920-ci illərdə Əmircan kəndində «Hümmət» təşkilatının rəhbərlərindən biri idi. 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Z.Zeynalov Az. SSR Xalq Komissarlığında təlimatçı, sonra isə Mərdəkan, Qala və Buzovna rayonlarındakı nümunəvi sovet malikanələri idarəsinin rəisi, Bakı qəzasını su ilə təchiz etmə komissiyasının sədri vəzifəsində işləyirdi. Zeynalov Zeynal Eynal oğlunun şəxsi arxivindən bir sənəd tapılmışdır. Bu sənəd rus dilində yazılmış siyahıdır. Siyahıda Əmircan fəhlələrinin 30 nəfərinin adı və atasının adı qeyd olunmuşdur. 1917-ci il fevralın 11-də 60 nəfərin iştirakı ilə «Əkinçilər və İşçilər» adlı təşkilat yaradır. Həmin təşkilatın protokolunu olduğu kimi veririk: (Zeynal Zeynalov şəcərəsinə)

Bu təşkilatın vəsaiti ilə kənddə 97 saylı məktəbin tikintisini başa çatdırılmışdır. Əhalinin ərzaqla təmin edilməsində də bu təşkilat kömək göstərmişdir.

Bu sənəd əsasında ehtimal etmək olur ki, Əmircanda RSDFP BK qanuni fəaliyyət göstərmişdir. Ola bilsin ki, bu dərnək, ya özək, bəlkə də, yerli təşkilat formasında iş aparmışdır. Qrupun üzvlərindən: Məmmədəli Hacı Heybətqulu oğlunu, Əliyev Əbdül Hüseyni, Əliabbas İmamməmməd oğlunu, İslam Nəzər oğlunu, Eyvaz İsa oğlunu, İman Əli Rəfi oğlunu, Qardaş Güləli oğlunu, Dadaşbala Yusif oğlunu və başqalarını göstərmək olar.

1922-ci ilin oktyabrından 1934-ci ilin axırınadək N.Nərimanov adına pedaqoji texnikumda müəllimilik etmişdir[1].

Fəhlə sinfinin sayının və keyfiyyətcə üstünlüyü ona gətirib çıxarırdı ki, kapitalizmin neft sənayesinin coşğun inkişafı neft ustalarının işinə geniş meydan verirdi. Bu ustalar Bakı kəndlərinin hər yerində öz işləri ilə tanınmışdılar. Əmircana ustalar kəndi, sonralar neft akademiyası filialı kimi adlar verilib. Azərbaycanın müxtəlif geoloji qatlarında uğurlu qazma işlərinə rəhbərlik edən qazma neft ustalarının şöhrəti artırdı. Onlardan Paşayev Məmmədəli, Quliyev Əliməmməd, Heybətov Xeyrulla, Piri Quliyevi qeyd etmək olar.

Onlar 1924-cü ildə ABŞ-a göndərilmişdilər. Neft sənayesində əsl inqilaba səbəb olan turbabur üsulu kəşf edildi. Bakı neft mühəndislərinin bu cahanşümul ixtirasında usta Xeyrullanın həlledici xidməti olmuşdur. Beləliklə, ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin əsas göstəricisi olan neft istehsalının sürətli inkişafında usta Xeyrullanın adı ixtiraçı mühəndislər sırasında ilk yerdə gedir.

XIX və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın mədəniyyətinin inkişafı üçün geniş imkanlar əmələ gəldi. Azərbaycan mədəniyyətinin qabaqcıl xadimləri vasitəsi ilə mütərəqqi ictimai ideyalar Azərbaycana nüfuz etdi.[2] O zaman Əmircanda 3 mollaxana var idi. Onlardan biri Nizaməddin məscidində idi. «1866-67-ci illərdə Nizaməddin məscidinin Şimal şərq küncündə üzəri çatma tağ tavanla örtülmüş 3,06 x 3,88 metr ölçüdə alçaq bir xanə tikilib əlavə edilşmidir. Bu xanəni Seyid Məmməd adlı bir şəxs tikdirərək orada dərs deyərmiş, bura mollaxana olmuşdur».[3] 1908-ci ildə yeni məscid tikiləndən sonra burada mədrəsə açılmışdır.

1. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda fəal mübarizlər, Bakı, 1958

2. "Azərbaycan tarixi", II cild, səh.106.

3. "Azərbaycan incəsənəti", V cild, Bakı,1956.

1920-ci ildə kənddə bir mədrəsə, bir qız mollaxanası və 7 kişi mollaxanası fəaliyyətdə olmuşdur. Bunlardan əlavə 1906-cı ildə rus-tatar məktəbi 4 il işləyib sonra bağlanmışdır.

Əmircanda «tatar-rus» məktəbi Z. Zeynalov və fəhlələrin təşəbbüsü ilə açılmışdı. Kəndin camaatı pul yığmış, özləri məktəb binasını iki otaqdan ibarət tikmişlər (97 saylı məktəb). Lakin müəllim yox idi. O zaman Zeynalov Zeynal fəhlələrin adından «İrşad» qazetinə bir məktub yazdı. Hamı məktubu imzaladı. Məktubda müəllim məsələsində redaksiyanın köməyinə müraciət edilirdi, ancaq bunun bir nəticəsi olmadı.

1906-cı ildə Nəriman Nərimanov kəndə gəldi. O, məktəbə baxdı, çox sevindi və razı qaldı, sonra çıxış etdi. Məktəbin açılışı münasibəti ilə hamını təbrik etdi. O, məktəbə iki kitabça bağışladı, biri «Türk Azərbaycan dilinin sərf-nəhvi», ikinci «Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrənmək üçün».

1906-cı ildə N.Nərimanovun «İrşad» qəzetində «Əmrican-Xilə kəndinə səyahətim» məqaləsi dərc edilmşdir: (Zeynal Zeynalov şəcərəsinə).

Kənddə ikinci məktəb 1912-ci ildə Şəmsi Əsədullayevin öz fəhlələri üçün vaxtilə kəndin kənarında tikdirdiyi yataqxanada məktəb açdılar. Məktəbin 50% xərcini Ş.Əsədullayev ödəyirdi, qalan xərcini fəhlələr və «Xeyriyyə cəmiyyəti» verirdi. 1913-ci ildə Ş.Əsədullayev öləndən sonra 1917-ci ilə qədər məktəb fasilə ilə fəaliyyət göstərmiş, sonra bağlanmışdır. 1917-1920-ci illərdə S.Fətəlizadə və Zeynalov Zeynalın təşəbbüsü ilə fəhlə-gənclər üçün məktəb və axşam kursları açılmış idi[1]. Buna görə kapitalist Musa Nağıyev öz fəhlələri üçün tikdirdiyi iki otağından istifadə etmişlər. Bu məktəbdə gündüz fəhlə balaları, axşam fəhlələr oxuyurdu.

Azərbaycan xalqının görkəmli simalarından biri ***Abbasqulu ağa Bakıxanov*** 1794-cü il iyulun 3-də Əmircan kəndində anadan olmuşdur.

Abbasqulu ağa Bakıxanov 1826-cı ildə Kərbəlayı Hüseyn ağanın qızı Səkinə xanım ilə evlənmişdir. Ondan iki qızı olmuşdur. Zibanisə bəyim və Tuğra xanım[2].

A.Bakıxanov öz ailəsi ilə Əmircanda yaşamışdır. Hacı Heybətqulu Məmmədqulu oğlu deyərmiş ki: «10-12 yaşım var idi, mollaxanada oxuyurdum, bir gün molla bizə dedi: «Sabah cənab Abbasqulu ağa bizim mollaxanaya təşrif gətirəcək». «Sabahı gün otaq bəzənmişdi. Həmişə həsir üstündə oturardıq. O gün palaz salındı. Abbasqulu ağa çərkəs paltarında gəldi. Hamımız ayağa durub onu ehtiram ilə qarşıladıq. Bir neçə şagird çərəkə oxudu, şəriətdən sorğu-sual olundu. Sonra bizi buraxdılar, onlar qaldı».[3] Çoxları belə güman edir ki, A. Bakıxanov yalnız uşaqlıq dövründə 8 yaşına qədər Əmircan kəndində keçirmiş, sonra Qubada yaşamışdı. Lakin Bakixanov Əmircanla əlaqəni kəsməmiş həmişə məktublaşırmış və kəndə gəlib gedirmiş. Onun Əmircan ünvanı ilə ailəsinə yazdığı bir məktubu oxuyaq. Məktub bu sözlər ilə başlanır: «Şirin canım, əzizim, mehribanım! Yazdığınız məktub çatdı. Sizin və uşaqların səlamətliyindən çox xoşhal oldum, bir azdan sonra yaz fəsilində Bakı bağlarında olacağam. Mirzəalını göndərdim ki, kitablarımı və bəzi şeyləri mənim üçün gətirsin. İki qamış arabası kəndlilərdən ya rəiyyətlərdən alıb onları göndərin

Qardaşım Əli Paşa ağaya da yazmışam. Onun adamlarından və ya əmircanlılardan beş-altı nəfər yaxşı atlı Xızır-zindəyə gəlmək üçün ona qoşun»[4].

Buradan və başqa məktublarından məlum olur ki, A. Bakıxanovun ailəsi Əmircanda yaşamışlar, özü də fasilə ilə kəndə gəlib getmişdir.

Elin sözü düz olur. El onu Qüdsi deyərək çağırırmış. «Adı Qüdsi, özü Qüdsi, sözü qüdsi», «elin sevimli oğlu», «elin dayağı, şair Qüdsi», «Damad Qüdsi» belə söz ifadələri indi də qocaların yadındadır. O kəndə gələndə el onu hörmətlə qarşılarmış, gedəndə də hörmətlə yola salarmışlar».

A. Bakıxanov XIX əsrin birinci yarısında görkəmli Azərbaycan tarixçisi, maarifpərvəri, yazıçısı və şairi Azərbaycan tarixinə dair ilk dəfə əsl elmi tədqiqat əsərinin müəllifidir. Bu 1848-ci ildə yazılmış «Gülüstani irəm» tarixi kitabıdır. Onun haqqında ədəbiyyat çoxdur və biz burada bu məsələ üzərində dayanmaq fikrində deyilik. Lakin A.Bakıxanovun ailəsi haqqında ədəbiyyatda məlumatlar verilmir.

Polşa inqilabçısı M. Qrolevski Qubada yaşarkən Abbasqulu ağanın qardaşı Cəfərqulu ağa ilə dostlaşmış, onun evində tez-tez qonaq qalmışdır. M.Qrolevski yazır: «Abbasqulu ağanın iki qızı var idi. Zibanisəbəyim və Tuğra xanım. Atası hər ikisinə savad vermişdi. Böyük qızı Zibanisəbəyim həddi-buluğa çatan kimi atasının malikanəsini idarə edirdi. Təhsilli, şeirlər yazan Zibanisəbəyim haqqında yazılar çoxdu. 1857-ci ildə qonşu Koür xanlığının hakimi Yusif bəy Zibanisəni oğluna ərə getməsini təklif etmişdi. Zibanisə razılıq vermişdi. Bunu eşidən əmisi Cəfərqulu ağa demişdi: «Zibanisə mənim oğluma ərə getməyə bilər. Lakin o sünnilərə ərə gedə bilməz. Yusif bəy də bir sünni evinə şiə qızı apara bilməz» Cəfərqulu ağa qardaşı qızlarını öz iki oğlu üçün almaq istəyirdi. Bu əhvalat bütün Quba mahalını, sünni və şiələrin müharibə etməsinə səbəb olmuşdu.

---

1. S.Fətəlizadə və Z.Zeynalovun bioqrafiyası

2. Azərbaycan SSR EATİ Elmi arxivi, iş №7802 sənəd №4.

3. Yenə orada, sənəd № 3.

4. "Azərbaycan" jurnalı , №7,1968, səh. 189-200

Hamı qohumlar Zibanisədən üz döndərmişdilər. Bu məsələyə şiələrin başçısı müctəhid İsmayıl əfəndinin oğlu Hacı əfəndi qarışmış və bu işin müharibə ilə nəticələnə bilməsini Zibanisəyə demişdir. O cavabında demişdir : «Atamız bizə belə təlim verməmişdir, mən Yusif bəyin oğlunu rədd edirəm. Müharibəni sülh ilə əvəz edin. Bacım Tuğra Əhmədə, mən də Həsən ağaya ərə getməyə razılıq verirəm».

Bu şad xəbər şəhərə yayıldı və toy tədarükü görüldü. Zibanisə əvvəl kiçik bacısı Tuğranın toyunu gördü. 1857- ci ildə Tuğranın toyu oldu. 1859 - cu ildə isə Zibanisəbəyim ilə Həsən ağanın toyu oldu. Çünki o evin böyüyü idi, anasını əvəz edirdi. Öz toyunu bir müddət təxirə saldı»[1].

M. Qrolevski toy mərasiminin qonağı olmuşdur. Toy haqqında maraqlı məlumat verir.

Bircə onu qeyd etmək istəyirik ki, Abbasqulu ağanın nəsli indi də yaşayıb yaradırlar. Bu böyük şəxsiyyətin xeyirxah əməl və hərəkətlərini, elmini, mədəni-maarif işini, xalqa xidmətini davam etdirilər.

Azərbaycan SSR-nin əməkdar artisti Məmmədxan Bakıxanov tar sənətinin ustası olmuşdur. Əhməd Bakıxanov (1892-1973) Azərbaycan xalq musiqisinin mahir ifaçısı və müəllimi, Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan SSR xalq artistidir. Xalqımız onun adını iftixar hissi ilə çəkir.

Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, əməkdar incəsənət xadimi, bəstakarlar ittifaqının üzvü, Bakı Musiqi akademiyasının kamera-ansamblı kafedrasının professoru, bəstəkar Tofiq Bakıxanov, Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi Zirvəxanım Bakıxanova və Məmməd Rza Bakıxanov musiqi müəllimləridirlər, kamança ustası Tələt Bakıxanov, Bakıxanov Əli Soltan oğlu həkim, Bakıxanov Həşim Məmməd Rza oğlu geoloqdur. İndi Əmircanda A. Bakıxanov adına böyük bir kitabxana, bir küçə və bir xiyaban vardır. Bu xiyabanda onun heykəli qoyulmuşdur, onun yaşadığı evə xatirə lövhəsi vurulmuşdur.

Xiləli Murtuza Muxtarov Mərdəkanda bağında qonaqlıq verirmiş. Hörmətli qonaqlar içərisində Axund Mirzə Əbu Turabi, katolikos keşiş, Bakının general-qubernatoru da var idi. Usta Məsmalı da dəvət olunubmuş. Hansısa çirkin və pis əməllər barəsində mübahisələr gedir, hərə öz fikrini söyləyir. Nəticə hasil olmayanda söz usta Məsmalıya verilir. O deyir: «Çirkin şey kasıbçılıqdır. Əgər belə olmasaydı, Seyfullanı da dəvət edərdiniz» (Seyfulla kəndin ən yoxsul adamı imiş).

Bir gün usta Məsmalı bir nəfəri qovurmuş. Kimsə qışqırır: «Hə, usta az qalıb ha! Bir az da!». Bu vaxt usta Məsmalı dayanır, geri qayıdıb, həmin adama hirslə:«Paxıllıq nə yaxşı şeydir. Kimisə döyülməkdən qurtarır» deyir.

Kənddə danışırlar ki, əmircanlılar zəngin süfrə açmaq mədəniyyətinə də malik olublar. Şərq mətbəxinin ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlaya bilmişlər. Düşbərəni, bozbaşı, quru xingəli, dəvə ətindən qutabı bişirməkdə məharət sahibi olan xiləlilər bəzən ifrat tələbkarlığa gətirib çıxarırdılar. Belə söyləyirlər ki, Kərbəlayi Vəli arvadı Qızyetərin hazırladığı quru xingaldakı soğanın Hövsanın günçıxan tərəfindən olmadığı üçün xörəyi yeməyib, geri qaytarıb və gülə-gülə demişdir: «Xingal hazırlanar Dəli Məmmədin unundan, ucar camışının qatığından, Göyçay cöngəsinini ətindən, Kürdəmir sarımsağından, Buzovna nanəsindən, Bilgəh zəfəranından, Hövsanın soğanından, özü də günəçıxan tərəfindən, çünki çox acı olur. Sənin xörəyində hamısı var idi, bircə soğanı Hövsanın günbatan tərəfindən idi».

Kəndin fəhlələri içərisindən maarifpərvər şəxsiyyətlər çıxmışdır. Onlardan biri də, Hacı Heybətqulu Məmməd oğludur. Hacı Heybətqulu fəhləlikdən neft ustasına qədər yüksəlmiş, adlı-sanlı buruq ustası olmuşdur. Kənddə 1906-cı ildə məktəbin açılmasında fəal iştirak etmişdir və iki oğlu (Məmmədəli və Əbdülhüseyn) o məktəbdə oxumuşdur.

Kənddə ruhanilərin təqibinə baxmayaraq, 1915-ci ildə özü həyətində iki otaqlı məktəb tikmək istəmişdir. Lakin tikib qurtara bilməmişdir (indi Vaqif küçəsi 48-də o binanın bir divarı qalıb).

Hacı Heybətqulu rus dilini bildiyi üçün müsəlman fəhlələri ilə rus kapitalistləri və onların xidmətçiləri ilə çar məmurları arasında tərcüməçi olmuşdur.

1860-cı ildə Kokorevin zavodunu səhmana salmaq üçün Peterburqdan gəlmiş böyük rus alimi D.İ. Mendeleyev Hacı Heybətqulunun və Hacı Hacıbabanın evində qonaq olmuşdur.

Hacı Heybətqulunun şəxsi kitabxanası olmuşdur. 1920-ci ilə qədər evində kəndin tərəqqipərvər adamları yığışıb qəzet və jurnallar oxuyardılar. Hacı Heybətqulu həm də teatr həvəskarı olmuşdur.[2]

Hacı Heybətqulunun Bakı tarixinə aid iki dəftər əl yazması vardır. O, cəfalətə, avamlığa, ədalətsizliyə nifrət etmişdir. Hacı Heybətqulu 1894-cü ildə baş vermiş Əmircan fəhlələrinin çıxışında iştirak etmişdir.

Hacı Heybətqulunun bir oğlu Məmmədəli Heybətqulu oğlu 1917-ci ildə Əmircanda RSDFP-nin (Rusiya sosial demokrat fəhlə partiyası) üzvü olmuşdur.[3] İkinci oğlu Əbdülhüseyn və 3-cü oğlu Əbdüləhəd kəndin fəal fəhlələrindən olmuşlar. Hacı Heybətqulu 1942-ci ildə 115 yaşında vəfat etmişdir.

1."Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 6IX-1964, Sulduz Rüstəmov

2. Az..SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802 sənəd №5, səh. 1

3. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, iş 7802, sənəd № 5, səh. 1

Əmircanda mahir xalça ustaları olmuşdur. Onlardan biri də Ümnisə Həsən qızıdır. Onun toxuduğu «Xilə buta» və «Xilə əfşan» xalçaları tərifə layiq görülmüşdür. Bu xalçaların nümunələri Moskva Tarix Muzeyində saxlanır.

Ümnisə Həsən qızının toxuduğu bir xalça indi nəvəsi Həbib Pirbaş oğlundadır (tarixi 1856-cı il). Ümnisə Həsən qızı kəndin görkəmli tərəqqipərvər qadınlarından biri olmuşdur. O həmçinin saz çalan, aşıq havaları, nəğmələri oxuyan bir xanəndə kimi tanınmışdır.

Ümnisə hələ 100 yaşında ikən «Əsli və Kərəm», «Aşıq Qərib» dastanlarını və 100-ə qədər nağılları əzbərdən danışardı.

Ümnisə Həsən qızı 1938-ci ildə 124 yaşında vəfat etmişdir.

1879-cu ildə Əmircanda anadan olmuş şair Səməd Mənsurinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri var. Onda «İqbal», «Səda», «Bəsirət», «Azərbaycan fəhləsi», «Qırmızı əsgər», «Molla Nəsrəddin», «Tuti», «Zənbur», «Ədəbi parçalar» kimi qəzet və jurnallarda şeirləri çap olunurdu.[1]

Səməd Mənsur rus, türk və fars dillərini bilirdi. Bir neçə pyesi «Tənqid və təbliğ» teatrında oynanmışdır.[2]

Onun rejissorluğu ilə kəndin gənc fəhlə və kəndliləri, Sabunçu teatr həvəskarları və Suraxanı teatr həvəskarları Balaxanıda və Suraxanıda teatr tamaşaya qoymuşlar.

Azərbaycan teatrının salnaməsi kitabında yazılıb:

1. «24 yanvar 1914-cü il Bakıda şəhər teatrı, Səfa artistləri, Ş. Sami «Əhdə Vəfa», təbdil Səməd Mənsur Rəcəb və Dəmirbəy-Abbasmirzə Şərifzadə, rejissor A.M. Şərifzadə» (s. 353).

2. «Kərimbəy Şərifov «Məmmədəli şah Qacar», yaxud «Səttar xan» dramını, Əhməd Məlikov «Rüstəm və Zöhrə», Mirzə Qədir İsmayılzadə «Seyful Mülk», Səməd Mənsur «Əhdə Vəfa» əsərlərini yazmışlar» (s.386).

XlX əsrin axırı və XX əsrin əvvəlində şifahi söz ustası olmuş Kərbəlayı Rəşid Rəhim oğlu (1842-1927) dəmir yolunda fəhlə işləmişdir. Mollaxanada oxumuş, sonralar rus dilini öyrənmişdir, qoşmaları ilə hamının rəğbətini qazanmışdır.

«Kəndin birinci məktəbi 1906-cı ildən onun həyətində tikilməsində iştirak və kömək etmişdir»[1].

K. Rəşid daima deyərdi: «Yaşasın Rəşidin hökuməti, kasıblar hökuməti, şura hökuməti». O, ömrünün sonuna qədər kənddə elmin, mədəniyyətin inkişafına kömək etmişdir. Ona Əmircanın «Molla Nəsrəddin»i deyərdilər.

Heç də təsadüfi deyildir, onun ailəsindən, oğlanları və qızları kəndin ən fəallarından olmuşlar. Oğlu Məmmədəli 1917-ci ildə partiyaya üzv olmuşdur. Oğlu Malik Rəşid oğlu 1920-30-cu illərdə kənddə artel-kooperativ təşkil etmişdir. Bacısı Xalmana kənddə qadınlar hərəkatının fəal iştirakçısı olmuşdur. Qohumu Xəlfə Hüseynov kəndin fəallarından biri olmuşdur. 1937-ci ildə repressiya qurbanı olmuşdur. 1956-cı ildə SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət qazanmışdır.

Kənddə xalq sənəti də xeyli inkişaf etmişdir. Memar usta Süleyman XIX əsrin birinci yarısında yaşamışdır. 1830-31-ci illərdə Nizaməddin məscidini təmir etmişdir. Daş kitabədə usta Süleymanın adı həkk olunmuşdur.

Usta Süleymanın nəslindən ustalar çıxmışdı. Onun oğlu Abbasqulu da XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllində memar usta olmuşdur. Daşdan tağ çatmaqda mahir usta olmuşdur. Məhəllə məscidində daş kitabədə «Abbasqulu və Mirzə Məlik» adları həkk olunmuşdur.

XX əsrin əvvəlində Əmircan kəndində memarlıq sənətinin iki görkəmli ustası meydana çıxmışdır. Onlardan biri Mirzə Məlik Abbasqulu oğludur. O, atası başladığı kənd məhəllə məscidini ustalıqla tikib qurtarmışdı. Bu memar ustanın əli ilə Binə kəndində tikilən məscid tərifə layiqdir (1914-cü ildə tikilmişdir).

Daha sonra Murtuza Muxtarovun sifarişi ilə Mirzə Məlik Bayılda Mexaniki zavodun sexlərini tikmişdir. Bu tikinti işi bu gün də memarlıq cəhətdən hamının heyrətinə səbəb olur.

Binə məscidinin günbəzinə 1918-ci ildə top gülləsi dəyib deşmişdir. Lakin günbəz uçmamışdır. İndidə də o deşiyin yeri məlumdur. Nəhayət bu ustanın əli ilə Əmircan klubu 1926-cı ildə bərpa edilmişdir. Klubun qabaq hissəsi ağ daşla onun əli ilə tikilmişdir.

Usta Mirzə Məlik ən çətin obyektlər də tikmişdir. Başqa ustalar buna cürət etməmişdir. Məsələn, İsmailiyyə binasının üstündə usta Mirzə Məlik və Məsmalının adları həkk olunmuşdur, Sanqaçal körpüsü və Dzerjinski adına zavodun «kuznets sexi» və digər məsuliyyətli obyektlər indiyə qədər qüsursuz işləyirlər.

Usta Mirzə Məlik 1859-cu ildə anadan olmuş, 1943-cü ildə vəfat etmişdir.

Digər memar usta Kərbəlayi Əhməd Səməd oğludur (1860-934). Kənddə iki minarəli məscidi o tikmişdir. Memarlıq sənətinin gözəl nümunələrindən biridir .

XX əsrin tarixi mədəniyyət abidələrindən biri olan bu iki minarəli məscid 1908-ci ildə tikilmişdir.

1905-ci ildə Bakı quberniya idarəsinin inşaat şöbəsində işləmiş memar mühəndis Zivərbəy Əhmədbəyov, Əmircanda tikilmiş iki minarəli məscidin günbəzinin və minarətlərinin layihəsini vermişdir. Onun haqqında «Qobustan» incəsənət toplusu yazır:

---

1. C.R. İsmayılzadə, "Deyilən söz yadigardır", Bakı, 1981, səh. 163

2. Yenə orada, səh. 168

«Memar Zivərbəy Əhmədbəyov 1902-ci ildə Peterburq mülki mühəndislik institutunu bitirmişdir. Bakı quberniya idarəsinin inşaat şöbəsində işləmişdir. Onun layihəsi əsasında 1905-ci ildə Təzə Pir məscidi və indiki göz xəstəxanası Bakıda tikilmişdir. O, ilk azərbaycanlı mühəndisdir[1].

Mən bu kitabın materiallarını uzun illər toplamışam. Lakin gəlib indiki müasir dövrdə ictimai proseslərin dəyişdiyi, yeni fikirli siyasi xadimlərin demokratik nəzəriyyələrinin yarandığı dövrdə tarixdə baş vermiş hadisələri dəyişə bilmərəm.Yeni baxışlar yarada bilmərəm. Bunlar tarixdə baş verib. O dövr tarixi bu gün öz qiymətini itirməməlidir. O tarixi dəyərlərə qiymət verənlər də lazımi şəxsiyyətlər, simalar və dövlət xadimləri, həm də sadə insanlar olmuşlar. Gəlin tarixə yamaqlar vurmayaq, onu dəfələrlə saxtalaşdırmayaq. Əgər həmin tarixi hadisələr gizlədilibsə, tarixin dönüklüyündən yox, dövlət xadimlərinin «öz şəxsi hisslərindən, milli mənsubiyyətləri üzündən baş verdiyi üçün» tarixi hadisələri bu gün olduğu kimi, sağ qalanların doğru-düzgün deyimlərindən irəli gələrək verə bilək. Sovet hakimiyyəti dövrü, 1918-ci il mart qırğını, 1937-ci ilin faciələri olduqca ziddiyətli faktlarla, bir çox yalanlarla bizə çatdırılıb . Mən 15 il əvvəl yazdıqlarımı çox dəyişmək istəmirəm, bu gün isə Sovetlər imperiyası dağıldığı üçün o illərin şəxsiyyətlərinin fədakarlığını olduğu kimi saxlamaq istəyirəm. Mənim buna tarixçi kimi haqqım olmalıdır.

1917-ci ildə V.İ. Leninin rəhbərliyi altında Rusiyada Böyük Oktyabr sosialist inqilabı qalib gəldi. Yeni Sovet dövləti yarandı. Proletar diktaturası quruldu. Fəhlə sinfi Kommunist partiyasının rəhbərliyi altında hakim sinfə çevrildi. Ölkəmizin fəhlələri Bakı proletariatı Oktyabr çevrilişindən sonra Sovet hakimiyyəti uğrunda, öz milliazadlığı uğrunda daha qətiyyətlə mübarizəyə qalxdı.

1990-cı ilə qədərki sovet tarixşünaslığında Oktyabr çevrilişi «ümumdünya əhəmiyyəti olan qanunauyğun bir tarixi proses», «kapitalizmin ümumi böhranının birinci mərhələsinin mütləq nəticəsi», «XX əsrin dünyanın inkişafına köklü surətdə təsir göstərən başlıca hadisəsi», «inhisarçı kapitalizm şəraitində sinfi mübarizənin qanunauyğun nəticəsi», «dünya ölkələrində bütün siniflərin şüuruna və əxlaqına nüfüz edən hadisə», «milli azadlıq hərəkatının inkişafına güclü təkan verən», «marksizm-leninizmin sosialist inqilabı haqqında təliminin təntənəsi olan», «bəşəriyyətin kapitalizmdən sosializmə keçid dövrünün təntənəsi dövrü» hadisəsi kimi qiymətləndirilirdi. Artıq Birinci dünya müharibəsi dövründə Rusiyada baş vermiş ümummilli böhranın nəticəsi olan Oktyabr çevrilişi XX əsrin mühüm hadisəsi kimi qiymətləndirilib.

Qərbin tarix ədəbiyyatında Oktyabr çevrilişi «tarixi təsadüf», «bolşeviklərin avantürizmi», «qeyri-proletar», «öz nəzəriyyəsini təcrübədə sınamağı qərara almış peşakar inqilabçılar, bolşeviklər tərəfindən yuxarıdan zorla qəbul edilmiş əsası olmayan» çevriliş, «təhlükəli və ehtiyatlı oyun» kimi qiymətləndirilmişdi.

1990-cı ildən sonra Oktyabr çevrilişinin mənasızlığını sübut edən faktlar üzə çıxdı. Bu çevrilişdən keçən onilliklər ərzində sovet cəmiyyətində və sosialist Rusiyası modeli ilə gedən ölkələrdə baş vermiş dərin ictimai, siyasi və iqtisadi böhran, SSRİ-nin və dünya sosializm sisteminin dağılması bir daha oktyabr çevrilişinin mahiyyətcə uğursuzluğunu sübuta yetirdi. Oktyabr çevrilişi bölünməz, toxunulmaz və tənqid olunmaz vahid ideyalı, vahid siyasi partiyalı sistemin yaradılmasının başlanğıcını qoymuşdur. Habelə «xalqlar həbsxanası» adlandırılan keçmiş Rusiya imperiyasının beynəlmiləlçilik şüarı altında avtomatik olaraq sovet imperiyasına çevrilməsinə təminat vermişdir. Keçən onilliklərdə millətlərarası münasibətlərdə özünü göstərən dərin böhran sosial və milli qarşıdurmalar, məhz bu çevrilişin uğursuz nəticəsidir.

Oktyabr inqilabının Petroqradda qələbəsinin altıncı günü, 1917-ci il noyabrın ayının 2-də Bakıda Sovet hakimiyyəti elan edildi. Beləliklə, Bakı, Azərbaycanın inqilab qalasına çevrildi. Bu inqilabda iki cəbhə arasında mübarizə gedirdi. Onlardan biri Bakı proletariatının inqilab cəbhəsi idi, digəri burjuaziya əksinqilab cəbhəsi idi.

1917-ci il noyabrın 22-də Sovet hökuməti «Rusiya və Şərqi bütün müsəlmanlarına müraciət» elan etmişdir. Orada deyilirdi ki, müsəlmanların dini adət-ənənələri, milli-mədəni təsisatları sərbəst və toxunulmazdır, onlar milli həyatlarını azad, maneəsiz qura bilərlər. Azərbaycan xalqının milli mənlik şüurunun artdığı keçmiş milli-müstəmləkəçilik əsarətinin bütün təzahürlərinə son qoymağa çalışdığı bir şəraitdə suveren Azərbaycan Respublikası tələb olunurdu. Bu cəhətdən Azərbaycan Demokratik Respublikası mövzusunun obyektiv araşdırılması sahəsində Azərbaycan mühacır ədəbiyyatı və xarici Azərbaycanşünaslıq nümunələri nəzərə alınmazsa, bu sahədə az işlər görülməmişdir. İndi demokratiya şəraitində, müstəqillik əldə etdiyimiz bir vaxtda arxivlər açılmış, tarixin bu qaranlıq səhifəsini işıqlandırmaq mümkün olmuşdur. 1918-ci ilin mart hadisələri ilə əlaqədar ola-

1. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş №7802, sənəd №13, səh. 1

raq Zaqafqaziya seyminin müsəlman fraksiyası istefa verdi, buna səbəb Bakıda və onun ətraf kəndlərində on minlərlə azərbaycanlının erməni daşnakları tərəfindən qırılması idi.

1918-ci il aprelin 17-də Bakı məsələsinin Nazirlər kabinetinin təcili iclasında həll olunması qərara alındı, çünki bu gün Bakı məsələsi respublikanın ölüm-dirim məsələsi idi. Bakıya çoxlu dəstələr göndərilir, seymin azərbaycanlı üzvləri həbs edilir, ermənilər Bakıda tam ağalıq uğrunda çalışmağa başlayırdılar. Daşnaklar Salyan, Quba, Kürdəmirdən başlayaraq kütləvi qırğınlar törətməyə başladılar. 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə dörd partiyanı təmsil edən qırx dörd nəfərlik azırbaycanlı deputatlar Milli Şurada birləşərək yeni dövləti - Azərbaycan Demokratik Respublikasını yaratdılar. Həmin gün İstiqlal Bəyannaməsini imzaladılar. Bu bəyannamədə deyilirdi ki, Azərbaycan öz sərhədləri daxilində suveren hüquqlu, müstəqil dövlətdir.

Bu dövrdə kəndin əhalisi iki yerə ayrılmışdı, birinci fəhlələr, kasıb kəndlilər, sənətkarlar, muzdurlar təşkil edirdilər. Yerdə qalanlar M. Muxtarov və Ş. Əsədullayevin xidmətçiləri - din xadimləri idi ki, azlığı təşkil edirdilər.

1918-ci ilin aprel ayının 25-də Bakıda Sovet Hakimiyyəti qələbə çaldı, xalq komissarları şurası (XKŞ) yaradıldı. Onun sədri S.Q. Şaumyan, Bakı quberniya komissarı M.B. Əzizbəyov, üzvləri P.A. Caparidze, N. Nərimanov, M.Q. Vəzirov, İ.D. Zevin, İ.N. Kolesnikov, Fioletov və başqaları idi.

1917-ci ilin sonlarında V.İ. Lenin tərəfindən Cənubi Qafqazın fövqəladə komissarı təyin edilmiş Şaumyan Qafqaz ordusunun Tiflisdə çağrılan qurultayında milliyətcə erməni olan Korqanovun başçılığı ilə yaradılmış Hərbi inqilab komitəsi Bakıya gəlmişdi. Şərq və Qafqaz cəbhələrindən dönən altı min rus, səkkiz min erməni əsgərini Bakıya topladılar. Bundan başq, bolşevik-daşnak qrupunun kök saldığı Bakı Sovetinin ixtiyarında Qırmızı ordu adı ilə çoxlu ermənilərdən təşkil olunmuş iyirmi minlik silahlı qüvvə də cəmlənmişdir.

1918-ci il martın 30-da saat 16:40-da Bakıda erməni kilsəsinin yanında toplaşan daşnak dəstələri müsəlmanlara ilk atəşi açdı. Bundan istifadə edən erməni millətçiləri şəhərin dinc əhalisinə divan tutdular. Bundan sonra erməni millətçiləri Bakı ətrafı kəndlərində də, o cümlədən Əmircanda da qırğınlar törətdilər. Lakin əhalini tez bir zamanda kənddən çıxarıb Mərdəkan, Şüvəlan bağlarında yerləşdirə bildilər. Əhali kəndə yalnız 1920-ci ilin payızında qayıda bildi. Bu zaman Bakıda hakimiyyəti ələ keçirən erməni - bolşevik cəlladları bütün Azərbaycanda türk-müsəlman əhalisini yox etmək və kökünü kəsmək istəyirdilər. Bəşər tarixindən bilirik ki, bir xalqın başqa xalq tərəfindən şüurlu surətdə kökünü kəsmək - s o y q ı r ı m adlanır. Soyqırım günü kimi ermənilər Azərbaycan türklərinin ən əziz bayramı olan Novruz gününü seçdilər. 1918-ci il martın axırları Bakıda otuz minə yaxın silahlı erməni-rus əsgəri var idi. Bu hadisələrlə əlaqədər bir neçə məlumatı nəzərinizə çatdırmaq maraqlı olardı. Bu qırğınlar zamanı Bakı kəndlərinin əhalisi də köməklik göstəmişdir. 1918-ci ildə Bakını qutarmağa gələn Türk-İslam ordusu kəndlərdə möhkəmlənib Bakı kəndlərinin əhalisinə köməklik göstərdilər. Çünkü bu kəndlərdə əhali əli silahsız idi və gələn ordudan silah alaraq, düşməni qırmaqda Türk-İslam ordusuna kömək edirdilər.

Bu yaxınlarda əlimə keçən Məmməd Əsəd bəyin «Şərqdə neft və qan» kitabında həmin dövrün Bakı ilə əlaqədar bu misralarını oxudum. Onları sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm:

«1918-ci ilin həmin günlərini xatırlayanlar, bolşevik hökmranlığı, yaxud Azərbaycanın «azad sosialist respublikasının» yaranması belə başlandı. Hər gün yüzlərlə adam həbs olunur, qoçular, bankirlər, kapitalistlər, sahibkarlar, xozeyinlər, mülkədarlar, müəllimlər, tələbələr, jurnalistlər, həkimlər, bir az varlı adamlar, əvvəlki varlı nəsildən olanlar, onlara xidmət edib varlananlar ç e k a n ı n zindanlarına atılırdılar. Çekanın başında dənizçilik təcrübələrini tətbiq etməyə imkan tapmış bir rus matrosu dayanmışdı. Bütün bu tutulanlar gəmilərlə Nargin adasına aparılardı, çünki çekanın rəsmi qərarqahı orada yerləşdirilmişdir. Həqiqətdə isə əsirlər adaya çatmamış gəmidəcə güllələnir, boğazlarına ağır yük bağlanıb adada qırağa atılırdı. Nargində minlərlə əsirlərin vəd edilən görünüşü belə başa çatmışdır. Bütün əhali təbəqəsinin kökünün planlı şəkildə kəsilməsinə qəti tələb bununla verilmirdi. Bunuda çeka məhz ozünə bir vəzifə seçdi: «Sahibkarlar sinfinin» kökünün planlı kəsilməsi... Bu dövrü kommunistlər «terrorun böyük günləri» adlandırdılar. Bunun üçün heç bir cinayət etmək lazım deyildi, bütün ailə üzvləri ilə Nargin adasına sürükləmək üçün ailənin bir üzvünün qeyri-loyal fikirdə olması bəs edirdi. Əsas o idi ki, bu adam neft sənayesi üçün əvəzsiz olmasın. Şübhəlilərin yaşı heç bir rol oynamayırdı. Çekanın fikrincə, on beş yaşından tutmuş səksən yaşınadək olan hər bir adam ölüm yetkinliyinə malik idi. Milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağızadəyə ölüm hökmü çıxarıldı. Lakin xalqın və fəhlə sinfinin qəti etirazlarından sonra Moskvadan general üçün əfv fərmanı gəldi. Qoca generalın bütün varidatı əlindən alınaraq Mərdəkandakı bağına sürgün edildi və H.Z. Tağızadə səksən altı yaşında vəfat etdi. Qocalardan biri deyirdi ki, var-yoxu əlindən alınanlar yoxsul camaatla bir səviyyədə olurdular. Onlar bunu dərk edib, belə söyləyirdilər ki, zərdüştün məmləkəti bu anlarda qırmızılar tərəfindən toxunulmamış qalırdı - elə bil, yeni bahar idi. Köhnə dünyaya vida səfəri belə başa çatırdı. Artıq köhnə dünya bizə nağılları xatırladırdı. Sonralar köhnə dünyadan qalan əşyaları əlimizə götürəndə dərindən ah çəkirdik. Bunları bizə danışanda, elə bil, üstümüzdən ağır yük götürülürdü. Bunu başa düşmək bəzən asan, bəzən də çətin olurdu mənə ...»

1918-ci ilin aprel ayında Məşədi Əzizbəyov Əmircan kəndinə gəldi. Böyük bir yığıncaqda əhali qarşısında

nitq söylədi. Bu haqda o zaman «Hümmət» qəzeti belə yazmışdı:

«Məşədibəy Əzizbəyov bu günlərdə Bakı ətrafında olan müsəlman kəndlərinə getmiş, kəndinə məxsus bir məharətlə həmin kəndlərdə təşkilat yığmağa səy etmişdir. Bir neçə gün müddətində M. Əzizbəyov Əmircan, Bülbülə, Suraxanı, Mərdəkan, Şüvəlan kəndlərinə gedərək həmin kəndlərin əhalisini Şura hökuməti ilə əl-ələ verib camaatı öz zəhməti ilə işləməyə dəvət etmişdir. Yoldaşımız Əzizbəyovun belə ciddi və hərarətli çalışması gözəl nəticələr vermişdir»[1].

Hələ o günü kəndin fəal fəhlə və kəndliləri Əmircan kənd sovetini seçdilər (1918) və onun katibi Novruzov Əli Zahab Dövralı oğlu oldu. Lakin hələ kəndin işlərini kəndxuda Məşədi Yaqub onunla birlikdə aparırdı. "Bolşeviklərin mübariz işi nəticəsində az bir müddətdə Abşeronun 17 kəndində M. Əzizbəyovun şəxsən iştirakı ilə Sovet hökuməti quruldu və kənd sovetləri seçildi". M. Əzizbəyovun işi haqqında o zaman «Bakinskiy raboçiy» qəzeti yazırdı: «Bu günlərdə Bakı qurberniya komissarı təyin olunmuş yoldaş Məşədi Əzizbəyov ona məxsus məharəti ilə müsəlman kəndlərində kəndliləri təşkil etmək üçün bir neçə gün ərzində kəndləri gəzmişdi. O, şura hökuməti tərəfindən çıxış edərək əsarətdə qalmış müsəlman kütlələrini sinfi düşmən ilə mübarizə etməyə və Rusiya sosial-demokratiyası ilə birlikdə işləməyə çağırmışdır. M. Əzizbəyovun hərarətli çıxışı və işi böyük nəticələr vermişdir. İcraiyyə komitəsinə biri-birinin ardınca kənd cəmiyyətindən sovet hökumətini tanımaları haqqında qərarlar gəlir»[2].

Əmircan kənd soveti yaranan gündən hər cür imkanlardan istifadə edərək aclığın qarşısını alır, nizam-intizam yaradır, əks-inqilabi qüvvələrlə mübarizə aparır.

Kənddə çoxları işə çıxmırdı. Ələlxüsus Suraxanı sahəsində, qazarmalarda yaşayan fəhlələrin bir qismi öz vətənlərinə qayıdırdılar. Fəhlələrin sayı azalırdı. Mədən və zavodların yarısı işləmirdi. «Nəticədə 1918-ci ildə Bakıda neft sənayesində işləyən fəhlələrin, qulluqçuların sayı azalmışdı».[3]

Kapitalistlər bilə-bilə, qəsdlə neft hasilatını azaldırdılar ki, yeni Rusiya Sovet Respublikasını neft ilə təmin etməsinlər. Bakı xalq komissarlar şurası 2 iyun 1918-ci ildə Bakı neft sənayesini milliləşdirmək haqqında dekret verdi. Dekretdə deyilir:

«Bu gündən etibarən bütün mədənlərin, zavodların, emalatxanaların və avadanlığın yeganə sahibi xalqdır, fəhlə və kəndli hökumətidir»[4].

Bu şad xəbər kəndə yayıldı. Bu dekreti evlərdə, küçələrdə, dükanlarda, hətta məscidlərdə oxuyurdular.

Kəndin varlıları, sahibkarlar, ruhanilər Sovet hökuməti əleyhinə təbliğat aparırdılar. Onlar fəhlələri qorxudurdular ki, Sovet hökuməti mədənləri işlədə bilməsin. Hamı işsiz qalacaqdır. Ruhanilər deyirdilər ki, sahibkarların mədən və zavodların malını, dövlətini əlindən almaq «haramdır».

Sonra o mədəndə işləmək «günahdır». Onların bu təbliğatı nəticəsində hətta kənddə qohumlar arasında biri-birilə ədavət və narazılıq əmələ gəlirdi. Onlar mədənlərdə, zavodlarda talanlar, yanğın, qəzalar törədirdilər. Sənayeyə böyük ziyan vururdular. Abşeronun ən qədim kəndi olan Xilədə bu hadisələrin baş verməsini uzun illər böyüklərdən eşitmiş adamları dinlədik. Kəndin tarixi ilə əlaqədər kəndin yaşlı əhalisinin bir çoxunu dindirib belə məlumatlar əldə etdim.

Bu qırğın ilə əlaqədar doxsan yaşlı ağbirçək Mənzər xalanın dediklərini olduğu kimi sizə çatdırıram. Qeyd edim ki, bu adamlar daim gileylənirdilər ki, 1905-1907, 1918-1920 erməni soyqırımı, 1937-ci ilin repressiyası çox az öyrənilmişdir. Lakin bunlar da Azərbaycan tarixinin səhifələridir. Bu bolşevik rejimi kitablardan silinsə də, yaddaşlardan silinə bilməmişdir. Kəndin yaşlı əhalisinin söhbətlərindən çox məsələlər agah oldu. Belə ki, əmircanlı milyonçu Şəmsi Əsədullayevin oğlu Əli Əsədullayev 1918-ci ilin mart qırğınlarında kəndin əhalisinə böyük köməkliklər göstərib. «Evelina» gəmisindəki Rusiyadan bolşeviklərə gətirilən silahların xeyli hissəsini kəndin əhalisinə göndərib. Həmin silahlardan istifadə edərək əhali özünü ermənilərdən qorumuşdu. Xəzərdə olan gəmilərin çoxu neft daşıyırdı. Lakin bolşeviklər gəmiləri ələ keçirməyə çalışırdı. Bu gəmilərin çoxu Şəmsi Əsədullayevə məxsus idi. Arxiv materiallarına nəzər saldıqda həmin gəmilərin çoxunun Şəmsi Əsədullayevin şəxsi vəsaiti ilə düzəldiyinin şahidi oluruq. Bunlardan «Amerika», «Afrika», «Asiya» gəmiləri şəxsən Şəmsi Əsədullayev tərəfindən düzəltdirilmişdir və Xəzər dənizində neft daşınmasına xidmət edirdi. Onun ölümündən sonra əmlakı oğlanlarının və ailəsinin ixtiyarına verilmişdir[5].

1918-1920-ci illərdə erməni-müsəlman qırğınından danışarkən ADR-in xidmətlərinin də bu günkü gün qeyd etməliyik. Həmin dövrdə Məmmədəmin Rəsulzadə Xilə kəndinə gəlir, ağsaqallar və əhali ilə görüşür. Belə qərara gəlirlər ki, başqa kəndlərə də xəbər göndərib bütün qüvvələri birləşdirsinlər. 1918-ci il martın 21-də Nov-

1. "Hümmət" qəzeti, aprel 1918-ci il.
2. Azərbaycan tarixi, cild III, səh. 135
3. Azərbaycan tarixi, cild III, səh. 146
4. Yenə orada, səh. 144
5. Azərbaycanın Mərkəzi arxivi, fond 530

ruz bayramı günü gecədən keçmiş, əhali nə mümükünsə, götürüb arabalara yığışaraq kənddən köçürülüblər. Onlar Şağan və Şüvəlandakı bağ evlərinə köçürülüblər. Bu dövrdə Məmmədəmin Rəsulzadə bilirdi ki, əhalidə silah yoxdu və müdafiə olunmaq üçün silah tapmaq lazımdı. Bu zaman Şəmsi Əsədullayevin oğlanları Mirzə və Əli Əsədullayevlər belə dar gündə kömək əlini uzadırdılar. Çünki artıq kömək üçün Türkiyəyə müraciət olunmuşdur və onlar gələnə qədər kəndlərdə özünü müdafiə dəstələri yaratdılar. Kürdəxanlı Məşədi Adil, Maştağalı Xunxar məhəlləsinin qoçusu Əziz Əbdüləzim oğlu, Hacı Mirabtalıb öz dəstələri ilə köməyə hazır olduqlarını bildirdilər. Yaşlı adamlar belə nəql edirlər ki, o zaman kəndlərdə qoçular arasında küsülülük var idi. Maştağalı qoçu Əziz və Mirabtalıb bir-birindən küsülü imiş. Onları görüşdürürlər. Mirabtalıb tapançasını açıb yanındakına verib Əziz ilə belə söhbət edir: «Gəl indi, vaxt o vaxt deyil, vəziyyət çox ağırdı, düşmənçiliyimizi qoyaq bir tərəfə. Camaatımızı erməninin bu qırğınından xilas edək. Sonra yenə küsülülüyümüzü davam etdirərik.

Ermənilərin hücumlarının qarşısını almaq üçün bir şey fikirləşək. Mənim Zabratda əlli min qoyunum var. Bir neçə atlı göndərək qoyunları sürüb gətirsinlər, onun yarısını buraxaq ermənilərin qabağına, var dövlət şirin şeydi, qoy onların başları qarışsın yemək içməyə, iki-üç gün vaxt qazanaq ki, türklər gəlib çıxsın. Yarısını da kəndlərin əhalisinin arasında bölüşdürək, qoy dolansınlar, çünki camaat acdır, həm də qurban bayramı gəlir.

Bu zaman Bilgəh, Nardaran, Buzovna, Ramana əhalisi də köməyə gələr, həm də o tərəflərə top qoyarıq ki, türklər gələnədək kəndləri qırğınlardan qoruyaq».

Bu hadisələri xatırlayan Əmircanın doxsan yaşlı ağbirçək qocası Mənzər xala və yaşlı ağsaqqal Məmmədəmi deyirlər ki, həqiəqətən, çox ağır vaxtlar idi. Türkiyədən Ənvər paşa və Nuru paşanın dəstələri köməyə gəldilər. Əhalini silahla təmin etdilər və kəndlərin müdafiəsinə qalxdılar. Nuru paşa Xilə kəndinə gəlib, həqiqətən də əhali ilə söhbət edib. Nuru paşa (Türkiyədən gələn Möminin dedikləri) Kürdəxanlı Məşədi Adilin hünərini çox qiymətləndirib onun şəklini Türkiyəyə apararaq orada Ankara şəhərində heykəlini qoydurtdurub.

1918-1920-ci ildə kənddən öldürülənlərdən ilk Mənzər xalanın atası Mirzobba olub. Kəndin əhalisinin varlı xozeyinləri olan Kiçmirzə Babayev, Mülük əmi, Kəblə Mirzə əhaliyə və ailəsinə o vaxtlar barəsində tez-tez söhbət açarmış. Onlar gecələr də yatmırmış, kəndin bir neçə yerində pusqu qurub, ermənilərin kəndə girməsinin və evləri dağıdıb talan etməsini görüblər. Bütün öldürülənlər kəndin mərkəzi qəbirstanlığında dəfn olunublar. 1931-ci ildə həmin qəbirstanlıq açılarkən, onların sümükləri başqa qəbirstanlıqda yenidən dəfn edilib.

Ərzaq mallarının çatmaması, bahalaşması, aclıq əhalini ruhdan salmırdı. Kəndin bolşevikləri, fəhlə və kəndliləri Bakı xalq komissarlarına inanırdılar. Mədən və zavodları fəhlələr daxili düşmənlərdən qoruyurdular. Hər cür əksinqilabi hərəkətlərə qarşı mübarizə aparırdı.

Şura hökuməti iş gününü 8 saata keçirməsi, fəhlələrin əmək haqqını 90% artırması, fəhlələri, onların ailəsini çörəklə təmin etməsi sübut edirdi ki, gələcəkdə zəhmətkeşlərin güzəranı daha da yaxşı olacaq.

O zaman beynəlxalq vəziyyət çox gərgin idi. Rusiya Sovet respublikasına xarici və daxili düşmənlər hər tərəfdən hücum etmişdilər.

İyunun sonunda Bakıda Sovet hakimiyyəti müvəqqəti yıxıldı, ingilislər Bakıya soxularaq şəhəri işğal etdilər.

Bakıda Sovet hakimiyyəti müvəqqəti süqutundan sonra şəhərdə «Sentrokaspi» adlı əksinqilabçı hökumət təşkil edildi. Bu hökumətin menşevik-daşnak başçıları ingilis ağaları ilə birlikdə Bakı fəhlələrinə, onun təşkilatlarına və rəhbərlərinə qarşı hücuma keçdilər.

Əksinqilabi qüvvələrin cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, bütün Azərbaycanda, Bakıda olduğu kimi Əmircanda da inqilabi qüvvələr qəti hücuma hazırlıq götürürdülər. «Bolşevik partiya təşkilatlarını səylə möhkəmləndirdilər. 1919-cu ilin yazında iri sənaye müəssisələrinin demək olar, hamısında özəklər var idi.[1] 1919-cu ildə Sumbat Fətəlizadə Suraxanı «Hümmət» rayon partiya komitəsinin sədri seçilir»[2]. Həmin ildə «S. Fətəlizadə «Hümmət» təşkilatının özəklərini Əmircanda, Suraxanıda, Binədə, Hövsanda təşkil edir. 1919-cu il 1 may nümayişinə Suraxanıda rəhbərlik edir»[3].

«1918-1920-ci illərdə Zeynal Zeynalov Əmircan, Hümmət təşkilatına rəhbərlik etmişdir»[4].

Kəndin Suraxanı sahəsində, mədənlərdə «Hümmət» Kommunist partiya təşkilatlarının özəkləri yarandı. Bolşeviklər fəhlələri çətin iqtisadi və siyasi vəziyyətdən xilas etmək üçün müsavat hökumətinə qarşı mübarizəyə qaldırdı.

1919-1920-ci ilin əvvəllərində neçə-neçə Suraxanı mədənlərində və partiya təşkilatının özəkləri yarandı.

Suraxanı kommunist təşkilatlarının yaranmasında S. Fətəlizadə, Vaşikidze (Kote), Bunyatov Bəşir, Parfyonov Semyon, Safkina Zinaida, Savkin Stepan, Ramazanov Hüseyn, Gülrəhim və Rəhmətulin Yaqub fəal iştirak etmişlər[5].

1. "Azərbaycan tarixi", III cild, səh. 193
2. S. Fətəlizadənin bioqrafiyası
3. Yenə orada.
4. Zeynal Zeynalovun bioqrafiyası
5. İz materialov part.arxiv Az.filial NML pri KPSS

1920-ci il fevralın 2-də Bakıda gizli şəraitdə Azərbaycan kommunist təşkilatlarının 1-ci qurultayı toplandı. Qurultay Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasını yaratmaq haqqında qərar qəbul etdi.[1] Kommunist «Hümmət» təşkilatları Azərbaycan kommunist (bolşeviklər) Partiyasının yaranmasından sonra daha böyük qüvvə ilə fəhlə və kəndliləri silahlı üsyana hazırlamağa başladı.

Suraxanıda hərbi ştab yarandı. Əmircanda qvardiya dəstəsi yarandı. Bu qvardiya dəstələrində kəndin fəal gəncləri; Əliyev Cabir, Hüseynov Xəlfə, Əliyev Murtuz, Bunyatov Cabir, Hadıyev Ağahadı, Ağaqulu Səməd oğlu, bolşeviklərdən Quliyev Piri, Babayev M. H., Heybətov Ə. V., Əliyev Ə. H. «Fəhlə döyüşçü dəstələri kommunistlərdən, komsomolçulardan və bitərəflərdən yaradılırdı. Kəşfiyyat işində çoxlu komsomolçu iştirak edirdi.

O zaman müsavat ordusunda da Əmircan gəncləri bolşevik təbliğatı aparmış, partiya ilə əlaqə saxlamışlar. Məsələn, Novruzov Əlizahab Dövrəli oğlu, Kərimov Sabbar Əlican oğlu, Yusifov Hənfə Hacı Yusif oğlu, Quliyev Ağa Södüm oğlu və başqaları Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə aparmışlar.

Digər Əmircanlı Novruzov Əlizahab Dövrəli oğlu Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda fəal mübariz olmuşdur. O, 1895-ci ildə fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini kənd məktəbində almışdır. Uşaq yaşlarından çobanlıq edirdi. 1910-cu ildə Suraxanıda neft mədənində fəhləliyə girmiş, 1913-cü ildə inqilabi hərəkata qoşulmuşdur.

1917-ci ilin oktyabrında Suraxanı fəhlələri onu həmkarlar ittifaqı mədən komitəsinin sədri seçmişlər. Suraxanı fəhlələrinin numayəndəsi olaraq Bakı fəhlə və əsgər deputatları sovetinin işində iştirak edirdi.

1918-ci ilin fevralında bolşevik partiyası sıralarına daxil olur, «Hümmət» təşkilatının işində fəal iştirak edir. Qızıl qvardiya sıralarında olan Novruzov silah götürüb Bakıda və onun rayonlarında sovet hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi uğrunda vuruşurdu. 1918-ci ildə Əmircan kəndli deputatları soveti icraiyyə komitəsinin katibi seçilmişdi. O, eyni zamanda Suraxanı qızıl qvardiya ştabının tərkibinə daxil idi.

Həmin qızıl qvardiya neft mədənlərini eserlərin yandırmasından qoruyurdu.

O, Bakı bolşevik təşkilatı ilə sıx əlaqəyə girib əsgərlər arasında gizli surətdə təşviqat işi aparırdı.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1921-ci ildə iyun ayınadək 2-ci Azərbaycan fəhlə kəndli atıcı polkunda rabitə rotasının komandiri idi. 1921-1925-ci ilin axırınadək rəhbər həmkarlar ittifaqı işində idi. Kommunal təsərrüfatı işçiləri həmkarlar ittifaqı şurasının sədr müavini idi.

Sonrakı illərdə partiya icraiyyə komitəsinin sədri Kürdəmir MTS-in direktoru, Azərbaycan su təsərrüfatı idarəsinin sədri, 1941-1945-ci illərdə Azərbaycan K(b)P MK inzibati şöbəsinin müdiri və partiya kollegiyasının sədri, 1950-1953-cü illərdə Azərbaycan SSR-in maliyyə nazirinin müavini vəzifələrində işləyirdi.

Novruzov dəfələrlə Azərbaycan və Zaqafqaziya sovetlər qurultayında, habelə Azərbaycan KP-nın qurultayına nümayəndə seçilmişdir. Bakı Sovetinin üzvü, Zaqafqaziya MNK, Azərbaycan K(b)P BK və MK üzvü olmuşdur. Qırmızı Əmək bayrağı ordeni və medallarla təltif edilmişdir[2].

Hər şeydən əvvəl kənddə ərzaq çatışmamazlığının, bahalığın, aclığın qabağını almaq lazım gəlirdi. Ona görə hökumət tərəfindən çörək, ərzaq və başqa malları zəhmətkeşlər arasında düzgün bölüşdürmək, əhalini çörəklə təmin etmək vacib məsələlərdən biri idi. «Ərzaq çatışmamazlığı ilə əlaqədar olaraq, respublika hökuməti əhaliyə ərzaq payı verilməsini tətbiq etdi və birinci növbədə fəhlələri və uşaqları təmin etdi».[3]

1920-ci ildə yaz aylarından başlayaraq kənddə əhali iməcilik keçirərək abadlaşma işlərinin səhmana salırdılar. Fəhlələr mədənləri səhmana salır, dayanan quyuları yenidən işə salırdılar. Kəndin inqilab komitəsi kənd təsərrüfatını və neft sənayesini bərpa etmək üçün kənddə əhalini səfərbərliyə alırdı. Sovet hakimiyyətinin ilk günlərində neft sənayesi bərbad halda idi. Neft quyularının yarıdan çoxu dayanmışdı. İşləyən quyular da qüsurlu işləyirdi. Yeni neft quyularının qazılması işi tamamilə dayandırılmışdı. Alət və avadalıqlar sıradan çıxmışdı. İşçi qüvvəsinə böyük ehtiyac var idi. Yerli əhalinin çoxu fəhlələr aclıq üzündən mədənlərdə işi atıb çörək axtarmaqla, bəziləri dənizdə balıq tutmaqla, bəziləri də bağ-bağça əkməklə ailəsini dolandırırdı. Hələ inqilabdan qabaq və inqilabdan sonra da kəndin əhalisinin 50%-dən çoxu neft sənayesində işləyən təcrübəli fəhlələr idi. Bakı kəndlərinin neft sənayesində işləyən fəhlələrin və təcrübəli neft ustalarının çoxu Əmircan kəndindən idilər. Buna görə də bu kəndi «ustalar kəndi» deyə fəxrlə adlandırırdılar.

Bu dövrdə Birinci dünya müharibəsi, xarici hərbi müdaxilə, vətəndaş müharibəsi getdiyi üçün neft sənayesi çox acınacaqlı bir halda idi. Neftçıxarma və neftayırma sənaye məhsulunun kəskin surətdə azalması ilə əlaqədar olaraq, maşınqayırma və metal emalı sənayesinə də böyük zərbə dəymişdir. İnqilabdan qabaqkı maşınqayırma zavodları öz fəaliyyətlərini tamamilə dayandırmış və ya çox cüzi miqdarda məhsul istehsal edirdilər. Bu zaman neft sənayesinin balta, jelonka və s. təmin edən bir neçə xırda emalatxana və texniki cəhətdən geridə qalmış kiçik zavodlar var idi. Bunlardan Əmircanda alətqayıran emalatxana, Bayılda Murtuza Muxtarovun alətqayırma emalatxanaları və sexləri, yenə də onun Zabratda, Ramanada və Balaxanıda emalatxanaları fəaliyyət göstə-

1. Azərbaycan tarixi, III cild, səh. 230

2. "Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti uğrunda fəal mübarizələr" kitabından Novruzovun bioqrafiyası.

3. Yenə orada, 253

rirdi. İnqilabdan sonra yeni üsullar neft sənayesinə tətbiq edilmədiyindən neft hasilatı gündən-günə azalırdı. Köhnə üsul olan dərinlik nasoslarından istifadə də neftin azalmasına səbəb olurdu.

Azərbaycan neft sənayesi milliləşdirildikdən sonra qəhrəman Bakı neftçiləri, o cümlədən Əmircan neftçiləri və neft ustaları neft sənayesində yaranmış ağır vəziyyəti aradan qaldırmaq, istehsalatı qaydaya salmaq, neft hasilatını ölkənin tələbləri səviyyəsinə çatdırmaq üçün əzm və fədəkarlıqla yenidən işə başladılar. Neft sənayesinin bərpası və inkişaf etdirilməsi mühüm sənaye sahələrindən biri də mexaniki zavodların bərpası və yenilərin tikilməsi idi. Artıq 1923-cü ildə Bakının bir sıra mexaniki zavodlarının bərpası başa çatdırılmış və yeni avadanlıqla təmin edilib işə salınmışdı. O dövrdə Əmircan sahəsində Fomin adına qazma alətləri hazırlayan mexaniki zavod işə salındı. İlk əvvəllər bu zavod ABŞ-dan gətirilən «Qall» zənciri buraxmağa başladı.[1]

Bakı və onun ətrafındakı neft mədənlərinin neft avadanlığı ilə təmin edəcək yalnız kustar emalatxanalar hələ də qalmaqda idi. Bunlar keçmiş neft sahibkarları Rotşild, Nobel qardaşları, Bekkendorf, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, Qubonin, Kokorev və başqalarından qalma zavodlar və emalatxanalar idi. Bakı neft mədənlərində dərinlik nasoslarına olan tələbat onu istehsal edən bir zavodun yaradılmasını lazım bilirdi. Bu məqsədlə yeni iqtisadi siyasət dövründə Bakıda tikilən zavodlardan biri də Əmircandakı F. Dzerjinski adına maşınqayırma zavodu idi.[2]

1923-cü ilin payızında Əmircanın yaxınlığındakı düzənlikdə ilk emalatxanın tikintisinə başladı. Emalatxanın tikintisində S. M. Kirov yaxından iştirak edirdi. Kəndin görkəmli ustası Mirzə Məlik Abbasqulu oğlu bütün tikinitinin məsuliyyətini öz üzərinə götürdü. Qeyd edək ki, Bakı və ounun ətrafındakı bir çox ictimai binalar və məscidlərin tikintisi onun əlindən çıxmışdır. Emalatxana dörd binadan ibarət idi:

1. Emalatxananın baş binası
2. Kompressor qurğusu
3. Anbar
4. Yüngül tipli saray

Bakı soveti emalatxananın sürətlə tikilib, başa çatdırılmasına təkan vermək üçün sənaye bölməsi komissiyasını bu işə təhkim etmişdir.[3]

Emalatxanaya lazım olan avadanlıq və dəzgahlar xaricdən gətirilirdi. Bu işdə Azərneft idarəsinin rəisi A. Serebrovskinin xidməti qeyd edilməlidir. S.M. Kirov, A. Serebrovski tez-tez zavoda gəlib yeni avadanlıqların Amerikadan gətirilməsinə şəxsən nəzarət edirdilər.[3]

Yeni-yeni işçi qüvvələrinin emalatxanaya cəlb edilməsində Əmircan, Bülbülə, Ramana, Suraxanı, Balaxanı fəhlə qəsəbələrinin «El köməyi təşkilatları» yaxından yardım göstərirdilər.[3]

1925-ci il noyabr, dekabr aylarında emalatxana artıq 100 ədəd dərinlik nasosu istehsal edib ölkənin neft sənayesinə təhvil verdi.[3]

Artıq 1930-cu ildə Azərneftin əmri ilə Baş emalatxana kimi müstəqil oldu və «F. Dzerjinski adına mexaniki zavod» adlandırıldı. Zavodun yenidən qurulması 1932-ci il yanvarın 1-də başa çatdırıldı.[3]

Bu zavodda Məmmədhüseyn Babayev, Piri Dostməmməd oğlu, Xeyrulla Heybətov kimi əmircanlılar təcrübələr aparırdılar. Qocaman neft ustası Piri Dostməmməd oğlunun şagirdi Müseyib Dadaş oğlu 1921-ci il iyun ayında kommunist beynəlmiləli III konqresinə nümayəndə seçilmişdir. 1921-ci il iyun ayında kəndin klubunda keçirilən yığıncaqda konqresdən təəssüratlarını danışmışdır.[3]

Kommunist iməcilikləri, «avral həftələri» ilə kəndin Suraxanı sahəsindədə böyük işlər görülmüşdür. Bu dövrdə xarici və daxili düşmənlər hər vasitə ilə neft sənayesinə ziyan vurmağa çalışır, hətta yanğınlar da törədirdilər. Məsələn, Suraxanıda 1922-ci il aprel ayının 10-da gecə eserlər tərəfindən təşkil olunmuş yanğın böyük dağıntılar törətdi. II-III mədənlər təhlükə altında idi. Həmin dövrdə qocaman neftçi Manaf Rza oğlu öz xatirəsində bunların haqqında belə deyirdi: «Üç gün, üç gecə yanğınla mübarizədə fəhlələr qalib gəldilər. Bütün kənd əhli bacardığı köməyi etdi. Yanğının söndürülməsində Əliyev Məhərrəm, S. Kirov və Serebrovski iştirak edirdilər, orada onlarla tanış oldum. Yanğının söndürülməsində iştirak edən əmircanlı fəhlə və ustalara, mühəndis-texniki işçilərə V. Lenin şəxsi teleqramla təşəkkür etmişdi[4]».

Teleqramda deyilirdi: «Aprelin 9-dan 10-na kecən gecə fəhlə sinfinin düşmənləri Suraxanı neft mədənlərində yanğın törətdilər. Həyat üçün çox böyük bir təhlükə şəraiti yaradıldı. Mədənlərin fəhlələri və mühəndislərinin qeyri adi qəhrəmanlıq və fədakarlıq faktları ilə tanış olduqdan sonra Sovet Rusiyası adından Suraxanı neft mədənləri fəhlələri və mühəndislərinə təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm». Bu tarixi hadisəyə qiymət verərək, ümumi Rusiya mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Bakı fəhlələrini Qırmızı Əmək bayrağı ordeni ilə təltif etdi[5].

---

1. MLİ Azərbaycan filialının partiya arxivi, fond 1, ş. 789, bölmə 41, vərəq 222

2. F. Dzerjinski adına zavodun arxivi. "Историческая справка", vərəqə 6

3. "Qızıl Bakı" (məcmuə), 1925-ci il, səh. 7

4. "Bakinski raboçi" qəzeti, 11 oktyabr, 1925-ci il.

5. Azərneft Birliyinin Mərkəzi Arxiv, f. 47, iş 12. vərəqə 27.

Əmircan neftçiləri dahi rəhbəri V.İ. Leninin təbrik teleqramından ruhlanaraq, onun xatirəsini əziz tutaraq, 1923-cü ildə qocaman neft ustası Quliyev Pirinin rəhbərliyi ilə Suraxanıda 3-cü mədəndə 55 №-li buruğu qazıyıb istismara verdilər. «V.İ. Leninin adına qazıyıb işə buraxılmış quyu sutkada 15.000 pud neft verir və İliç mədən komitəsinin fəxri sədri seçilmişdir».

1921-1925-ci illərdə neft hasilatı iki dəfə artmışdı. Neftçilər tez bir zamanda nəinki dağılmış neft mədənlərini bərpa etdilər, həm də yeni texnikadan istifadə etdilər. 1923-cü ildən başlayaraq Əmircanda dərin tulumba nasosu, mancanaq dəzgahından, fırlanma qazma dəzgahından istifadə etdilər.[1]

Beləliklə dartayçıların ağır, az məhsuldar «jelonka» üsulunu dərin tulumba nasosları və kompressor üsulu əvəz etdi. 1925-ci ildə 30% neft hasilatı, dərin tulumba nasosu və kompressor üsulu ilə hasil edildi.[2]

Azərbaycanda quyuların dərin tulumba üsulu ilə işlədilməsi

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra görülən ilk tədbirlərdən biri, neft sənədinin milliləşdirilməsi haqqında dekrekt verilməsi idi.

Əsrlərcə davam edən ağır zülm və istismardan azad edilmiş Sovet Azərbaycanı zəhmətkeşlərinə komunistlərdən irs olaraq qalan mədənlər yarım dağınıq halda idi və həmin mədənlərdə ibtidai texnika tətbiq edilirdi. Kapitalistlər zamanı neft texnikasının və səviyədə olduğunu bundan görmək olar ki, 200-300 metr dərinlikdə olan bir quyu zərbə üsulu ilə 10-12 ay ərzində qazılırdı. Neft əsasən jelonka ilə, yəni ucunda qapağı olan uzun vedrə ilə çıxarılırdı. Açıq fantan xoşbəxtlik hesab edilirdi. Acgöz neft sahibkarları bunu nəzərə almırdı ki, açıq fantan nəticəsində zəngin neft yataqlarında qəza çıxır və həmin yataqları su basır. Sahibkar ancaq öz mənfəətini güdür, sərvətini artırır və qalan şeyləri düşünmürdü.

Çıxarılan neft açıq anbarlara yığılırdı. Fantan vurduqda neft bütün mədən ərazisinə tökülür, sel kimi axır, onlarca fəhlə göydən yağış kimi tökülən neftin altında qanov qazaraq nefti anbarlara axıdırdı. Təbiidir ki, belə şəraitdə çoxlu yanğın baş verirdi. Yanğın söndürmək texnikası da çox zəif olduğundan onlarca buruq məhv olur və qiymətli mədənlər viran qalırdı.

Neftçilər belə şəraitdə gündə 12-14 saat işləyirdilər. 1921-ci ilin may ayında V,İ,Lenin partiyanın Mərkəzi Komitəsi üzvlərinin müşavirəsində Azərbaycan neft sənayesini bərpa və inkişaf etdirilməsi məsələsini irəli sürdü. Stalin həmin müşavirədə neft məsələlərinə baxan müvəkkil təyin edildi. 1921-ci ilin payızında Vladimir İliç bu məsələni yenə müzakirəyə qoydu. Stalin neft sənayenin yenidən silahlandırmaq üçün böyük məramnamə ilə çıxış etdi. O, zərbəli qazma üsulundan çox məhsuldar olan hərlənmə üsuluna keçmək haqqında layihə verdi.

Beləliklə biz dərin tulumba ilə iş üsuluna keçmək haqqında birinci sözü Stalin yoldaşdan eşitdik. O, özünə məxsus uzaqgörənliklə hələ 1921-ci ildə neft sənayesinin əsas inkişaf yollarını göstərdi ki, indiyədək Sovei İttifaqı neftçiləri bu yola getməkdədirlər. Stalin yoldaşın planlarını həyata keçirmək üçün 1921-ci ildə ÜMK(b)PMK Sergey Mironoviç Kirovu Azərbaycana göndərdi. Kirov yoldaşın rəhbərliyilə Azərbaycan bolşevikləri sənayesini yenidən silahlandırmaq üçün ciddi işə başladılar. 1923-cü ilin iyun ayında İliç buxtasındakı 52 nömrəli quyuda birinci dəfə olaraq dərin tulumba işləməyə başladı. Həmin gün, sənayemizdə dərin tulumba üsulunun həyata keçirilməsinin başlanğıcı hesab edilir.

Quyuların köhnə qayda ilə, vəhşicəsinə üsullarla işlədilməsini görmüş və bu ruhda tərbiyə edilmiş mühafizəkar, geridə qalan adamlar dərin tulumba üsuluna müqavimət göstərdilər. Onlar bu üsulun baş tutmayacağı haqqında təbliğat aparırdılar.

Azərbaycan bolşevikləri bütün bunlara baxmayaraq, Kirovun rəhbərliyi altında yeni iş üsulunu tətbiq etmək üçün ciddi fəaliyyətə başladılar. Dərin tulumba üsulunun tətbiq edilməsi ilə fəhlələrdən və qabaqcıl mütəxəsislərdən ibarət fəallar yaradıldı.

Dərin tulumbaların ilk nümunəsi və buna aid başqa avadanlıq xarici ölkələrdən gətirilmişdi. 1923-cü ilin may ayında Şmidt adına Zaqafqaziya metal zavodunda xaricdən gətirilmiş tulumba hissələrindən birinci dərin tulumba quraşdırıldı. Elə həmin ilin avqust ayında zavodun özü 3-5 tulumba istehsal etdi və ilin axırınadək buraxılan tulumbaların sayını gündə 10-a çatdırdı.

Lakin bu qədər tulumba mədənlərin getdikcə artan tələbini ödəyə bilməzdi. Mədənləri sovet dərin tulumbaları ilə lazımınca təchiz edə bilmək üçün öz maşınqayırma müəssisəmiz olmalı idi.

Budur, Suraxanı rayonu mexanika şöbəsi partiya təşkilatının qərarı ilə1923-cü ilin payızında Əmircan kəndinin yaxınlığındakı düzənlikdə Dzerjinski zavodunun təməli qoyuldu. Mədənlərimizdə dərin tulumbanın tətbiq edildiyi günün 25 illiyini qeyd edərkən həmin zavodun neft sənayesinin dərin tulumba üsulu ilə işləməyə keçməsində oynadığı böyük rolu göstərməmək olmaz.

1925-ci ildə tikilib qurtaran bu zavod dərin tulumba istehsal etmək üçün Şmidt zavoduna təhkim edildi. Sergey Mironoviç Kirov hər gün özü zavoda yardım göstərir, demək olar ki, hər gün buraya gələrək zavodun ava-

1. "Qızıl Bakı" (məcmuə), 1925-ci il, səh. 7

2. SSRi OİMDA, Fond 5446, səh. 13, iş №265, vərəqə 41-42

danlıq lavazimat, fəhlə və mühəndis-texnik kadrları ilə təmin olunması üçün tədbirlər görürdü. Kirov yoldaş başqa zavodlarda fəhlələrin yığıncağını çağırır, Dzerjinski zavodunun əhəmiyyətini izah edir və arzu edənlərə yeni zavoda işləməyə gəlməyi təklif edirdi. Beləliklə Dzerjinski zavodu getdikcə böyüyür, avadanlıqla təchiz olunur, ixtisaslı fəhlələr, mühəndis və texniklər toplayırdı.

1925-ci ilin noyab-dekabr ayında Sergey Mironoviç köməyilə Dzerjinski zavodunda xarici ölkələrdən gətirilmiş maşın hissələrindən quraşdırılan birinci 100 dərin tulumba buraxıldı. Zavod ayrı-ayrı hissələrin istehsalını təşkil edərək 1926-cı ildə daha xaricdən maşın hissələri gətirməməklə özü müstəqil surətdə dərin tulumbalar buraxmağa başladı. Həmin ildə zavod 3813 dərin tulumba istehsal etdi.

1929-cu ildə mədənlərdən jelonkalar tamamilə yığışdırıldı. Sonrakı illərdə öz avadanlığını getdikcə artıran və kadrlar yetişdirən Dzerjinski zavodu bir ildə 32000-ə qədər dərin tulumba istehsal etdi.

Dzerjinski zavodu öz fəaliyyəti dövründə 49 cür dərin tulumba buraxmışdır ki, bunların çoxu zavod işçilərinin təklifilə hazırlanmışdır. Azərbaycan bolşeviklərinin rəhbəri M.C.Bağırov gündəlik və bilavasitə yardımı sayəsində Dzerjinski zavodu yeni avadanlıq və texnika ilə gündən-günə qüvvətlənir, fəhlə, mühəndis və texnik kadrları getdikcə kamilləşir. Hazırda zavodda istehsalatı genişləndirmək üçün bir sıra tədbirlər görülür.

Tulumbaların keyfiyyətinin hər cəhətdən yüksəldib, onları mürəkkəb iş şəraitinə uyğunlaşdırmaq üçün tədbirlər görülür.

Eyni zamanda "Bakı fəhləsi" və L.Şmidt zavodlarında da ştaqn mancanaq dəzgahları və başqa avadanlıq buraxılışı tamamilə yeniləşmişdir.

Hazırda Sovet İttifaqının neft sənayesində yeni avadanlıqla təchiz edilən minlərlə quyu işləyir. Bu quyuların avadanlığı sovet layihə təşkilatlarının təklifi əsasında öz zavodlarımızda istehsal edilmişdir.

Keçən 25 il ərzində quyuların dərin tulumbalarla işlədilməsi texnikası xeyli irəliləmişdir. Mədənlərdə quyuları dərin tulumbalarla işləmək qaydasını çox yaxşı öyrənən ixtisaslı işçilərin sayı xeyli artmışdır. Dişamoqraf, Yakovlev cihazı, Exolot və sairə kimi ən yeni yoxlama-ölçü cihazları tətbiq edilməkdədir.

Lakin sovet adamları əldə edilən nailiyyətlərlə kifayətlənməyə adət etməmişlər. Daha artıq irəliləmək üçün mədən, zavod, ali və texnika işçilərinin qarşısında böyük vəzifələr durur.

Çox keçməz ki, 2500 metr və daha dərin quyuları dərin tulumba ilə işlədəcəyik. O zamanadək biz həmin quyular üçün münasib avadanlıq layihələri hazırlamalı və bu cür avadanlıq istehsal etməliyik.

Dərin tulumbanın özünü yaxşı öyrənmək lazımdır. Bu və ya digər quyu üçün tulumba layihələri hazırlamaqdan ötrü hələ müəyyən nəzəri əsaslar yoxdur. Quyuların müxtəlif xasiyyətdə olması tulumbaların da müxtəlif çeşiddə olmasını tələb edir. Halbukt tulumbaların çeşidi azdır. Buna görə bir sıra quyularda tulumbalar cəmisi 10-15 gün işləyir.

Lazımı çeşiddə tulumbalar yaratmaq üçün bir sıra elmi-tədqiqat işləri aparılmalıdır. Quyuların təmiri işi də texniki cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Görülən tədbirlər mədənlərin ayrı-ayrı işçilərinin mülahizələrinə deyil, quyuların ətraflı öyrənilməsi nəticələrinə əsaslanmalıdır ki, çox fayda versin.

Ən yeni növ dərin tulumba avadanlığı icad edilməsi və tədqiq olunması məsələlərilə məşğul olmaqdan ötrü xüsusi konstruktor-tədqiqat bürosu yaradılmalıdır. Dərin tulumba vasitəsilə quyuların işlədilməsi sahəsində əldə edilən təcrübə burada ümumiləşdirilməlidir. Həmin büro tulumbalar hazırlayan zavodlarla sıx əlaqə şəraitində işləməlidir.

Tulumbalar hazırlamaq, endirmə-qaldırma əməliyyatını yaxşılaşdırmaq və bu kimi işlər sahəsində böyük fəaliyyət göstərmək lazımdır. Mədən və zavodlar üçün ixtisaslı kadrlar hazırlamağa ciddi girişmək tələb olunur.

Quyuların dərin tulumba ilə işlədilməsi sahəsində 25 illik təcrübəmiz vardır. Bu təcrübə, qarşıya çıxan hər bir çətinliyin aradan qaldırıla biləcəyi üçün təminatdır. Qarşıdakı vəzifələr mədən və zavodların bütün işçilərindən yorulmadan yaradıcılıq işilə məşğul olmağı tələb edir.

Biz əminik ki, neft sənayesinin işçiləri partiya təşkilatının rəhbərliyi altında qarşılarında duran vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirəcək və vətənimizin tələblərini həyata keçirəcək neft çıxarılmasını xeyli artırmağa müvəffəq olacaqlar.

Dzerjinski zavodunun tədqiqat rəisi A.Q.Mirantsev

«Бакинский рабочий» qəzeti, 1925 il, 11 oktyabr

1925-ci ildə mühəndis Kapelyuşnikovun qazma turbini dünyada ilk dəfə olaraq Suraxanıda, Quliyev Pirinin iştiraki ilə tədbiq olundu. 1929-1930-cu illərdə neft sənayesində ən böyük texniki nailiyyətlərdən biri olan elektrik karatajı tətbiq edilməyə başladı. Bu quyunun açdığı bütün layları öyrənməyə imkan verdi və işi asanlaşdırdı.

1930-cu ildə fevral ayında quyuların əyriliyini göstərən «inklinometr» quyunun şaquli qazılmasında böyük rol oynadı. Bu cihazın icad olunması gələcəkdə maili qazma üsulunun əsasını qoydu.

Nəhayət, yeni texnikadan biri də 1938-ci ildən çoxpilləli reduktorsuz qazma turbini tədbiq olunması idi. Bu da qazma texnikası tarixində yeni sahifə açdı.

1932-33-cü təsərrüfat ilində ölkədə 22 milyon ton neft hasil edilməlidir. Onun 11.250 250 min tonunu Azər-

baycan verməli idi.

Qəhrəman Bakı neftçiləri, o cümlədən Əmircan neftçiləri sosializm yarışına qoşularaq zərbəçi briqadalar yaratmışlar. Zərbəçilərin sayı aydan-aya artırdı. Əmircan ərazisində (Qaraçuxur sahəsində) neft quyuları qazılmağa başladı (1928-ci il). Həmin ildə neft mədənləri elektrikləşdirildi, elektrik matorları işə salındı.

1930-cu ilin əvvəlində Bakı neftçiləri 5 illik planı 2 il yarımda həyata keçirmək uğrunda təşəbbüs irəli sürdülər. Bu təşəbbüsü Azərbaycan kommunist partiyası təbrik etdi.

Qəhrəman neftçilərin mərd sözü, doğrudan da, 1930-cü il 31 martda yerinə yetirildi.

Partiya və hökumət Bakı neftçilərinin əməyinə qiymət verərək «Aznefti» Lenin ordeni ilə, neftçilərin həmkarlar təşkilatını və Azərbaycan Lenin Komsomolu təşkilatını Qırmızı Əmək bayrağı ordeni ilə təltif etdilər. 100-dən artıq zərbəçi fəhlələr, mühəndis-texniki işçilər Lenin ordeni ilə təltif olundular. O cümlədən Əmircan neftçilərindən Nuriyev Piri və Quliyev Məhərrəm Lenin ordeni ilə təltif olundular və 7 nəfər Qırmızı əmək bayrağı ordeni və fəxri fərmanlarla təltif olundular. Bunların arasında Məmmədov Məhərrəm Hüseyn oğlu və başqaları da vardı.

Əmircan neftçilərinin birinci beşillikdə ikinci qələbəsi ondan ibarət olmuşdu ki, onlar kəndin «Qara-Çuxur» sahəsində yeni neft mədəni açmışdılar.

Suraxanıda, Qalada, Qara-Çuxurda yeni neft laylarının kəşf edilməsi və bununla əlaqədar yeni neft mədənlərinin salınması böyük neft ustası «professor» Quliyev Pirinin adı ilə bağlıdır.

1930-cu illərin adlı-sanlı ustalarından Nuriyev Piri, Paşayev Məmmədəli, Əliyev Əmbiya Əliağa oğlu, Əlimirzə Eynulla oğlu, Baba Cənnətəli oğlu, Usta Mehdixan və başqalarının Azərbaycan neft sənayesinin inkişafında böyük zəhmətləri olmuşdur. Onlar hələ texnikanın inkişaf etmədiyi bir zamanda özlərinin təcrübələri ilə, əməli təklifləri ilə neft quyularının qazma sürətini artırmışlar. Onlar mühəndis-texniki işçilər çatmadığı bir zamanda onları əvəz etmişlər.

Neft ustası Quliyev Piri Dostməmməd oğlu 1869-cu ildə mayın 2-də Əmircan kəndində anadan olmuşdur. Əmək fəaliyyətinə 1885-ci ildən Bakı neft cəmiyyətinin çəllək zavodunda başlamışdı. 1887-1904-cü illərdə Balaxanı və Suraxanı neft mədənlərində açarçı, qazmaçı, usta köməkçisi, usta, 1904-1920-ci illərdə baş usta işləmişdir. 1917-1920-ci illərdə Bakıda inqilabi hərəkatda iştirak etmişdir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, neft sənayesinin bərpası və qazma işinin yenidən qurulmasında fəal çalışmışdır. 1925-ci ildə qazma işinin təşkili ilə tanış olmaq üçün ABŞ-da olmuşdur.

Biz neft sənayesi sahəsində Sovet-Amerika elmi texniki əməkdaşlığı tarixindən danışarkən bu münasibətlərin yaradılması tarixinə də nəzər yetirməliyik. Azərb. SSR mərkəzi dövlət arxivlərinin fondlarında aşkara çıxarılmış çoxsaylı sənədlər 20-30-cu illərdə SSRİ-ABŞ arasında neft sənayesi sahəsində aparılmış elmi-texniki əməkdaşlıqdan söz açır.

20-30-cü illərdə ölkənin əsas yanacaq mənbəyi olan Bakı bu əməkdaşlığın əsas mərkəzi idi. 20-30-cu illərdə özümüzdə texniki bazanın çatışmadığı bir dövrdə Amerikadan bir sıra avadanlıq neftçi mütəxəssislər göndərilmişdir. O dövrə də neft problemlərinə dair çağırılmış konfrans və konqreslərə neft mütəxəssisləri və neftçiləri göndərilmişdir və onların çıxışları böyük marağa səbəb olurdu.

O dövrün arxiv sənədləri sübut edir ki, neft və neft texnikasının təkmilləşdirilməsi üzrə sənaye obyektlərinin layihələndirilməsi gedişində o zaman qarşıya çıxan problemlərin müzakirəsində sovet təşkilatlarının alim və mütəxəssislərinin qərarları əsas götürülmüşdür. Bizim mütəxəssislər təkcə Amerika mütəxəssislərinin layihə və konstruksiyalarında dəyişikliklər etməklə kifayətlənməmişlər. Həm də yeri gəldikdə özlərinin daha ucuz, texniki cəhətdən daha mükəmməl yeni plan və konstruksiyaları ilə əvəz edilmişdir. Həm də sənədlərdən göründüyü kimi neft texnikasının bir çox nümunələri sayəsində məhz bizim ölkəmiz irəli çıxmış, Amerika kompaniyaları sovet dövlətinin neft işlərinə, xüsusilə Xəzərdə neft hasilatı problemlərinə daha böyük maraq göstərməyə başlamışlar.

Bu gün reallıq göz qabağındadır.

«Бакинский рабочий», 8 fevral, 1925 il.

(Usta Piri Quliyev, Piri Nuriyev, Xeyrulla Heybətov, Əlməmməd Məmmədov, Məmmədəli Paşayev, Məmmədhüseyn Babayev 1925-ci ildə ABŞ-da təcrübədə olmuşdu.

Проводы нефтерабочих в Америку

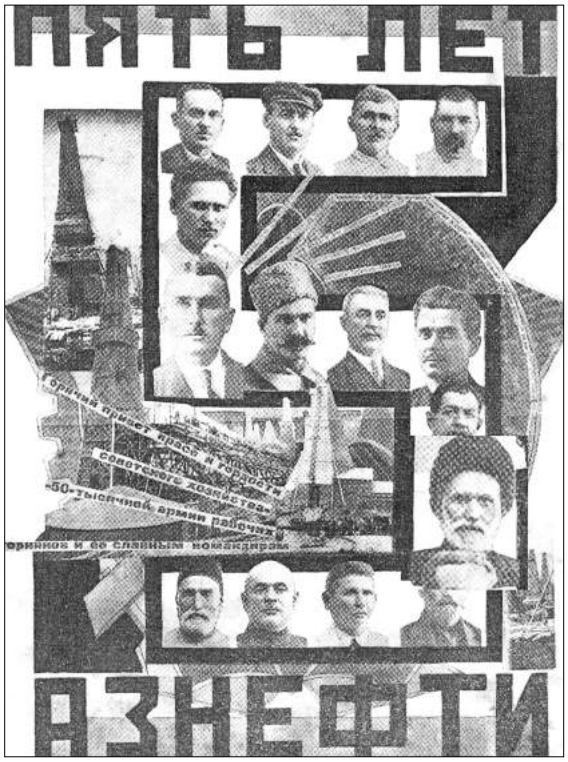
ПЕРВЫЙ РЙАД: 1) Шахоркин, 2) Габкин, 3) Матаушек, 4) Кулиев, 5) Рйумков, 6) Скитаев, 7) Сйамриков, 8) Серебрйаков, 9) Мордовин.

ВТОРОЙ РЙАД: 10) Золин, 11) Тарусов, 12) Алекперов, 13) Магеррамов, 14) Рыжов, 15) Додонкин, 16) Мирошников, 17) Куделин, 18) Салманов, 19) Коклйаэин.

Вчера в клубе «Нефтяник» состоялись торжественные проводы нефтерабочих, командируемых Азнефтьйу в Америку для практических работ в нефтяной промышленности ходящего в нашем союзе, - одна из задач тех, кто сегодня отправляется туда.

НАПУТСТВИЕ ТОВ. СЕРЕБРОВСКОГО.

Шумными аплодисментами было встречено … даем, невозможна. Нам необходимо воспринять у американцев их наилучшие методы работы, перенять их опыт и позаимствовать их знания, и приложить все это к нашему Советскому Родину….

Награжденые Орденом Красного Трудового Знанении. Слева направо Осакин, Кабанов, Сараков, Джалалов, Лаврантьев. Посредине: Серебровский, Баринов, Рустамбеков, Опарин, внизу справо налево: Калмыков, А.З.Кашимов, Ранов, Грушенков и Али Худат.

1925-ci ildə Sov. İKP sıralarına daxil olmuşdur. 1925-ci ildə Azərneftin yeni neft sahələrində kəşfiyyat şöbəsinin müdiri işləmişdir. Quliyevin xüsusi ilə Qara-Çuxur, Qala və sairdə yeni neft yataqlarının kəşfi və istifadəyə verilməsində, neft quyularının qazılması sahəsində mütəxəssislər hazırlanmasında xüsusi xidmətləri olmuşdur.[1]

Əmək qəhrəmanı adına layiq görülmüş. Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif edilmişdir.

Usta Piri nəinki neft ustası kimi məşhur olmuşdur, o həm də kənddə sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizədə də fəal bolşeviklərdən biri olmuşdur.[2]

«Yadımdadır, 1918-ci ildə birinci şura hökuməti qurulanda usta Piri qazarmaları gəzib fəhlələri işləməyə, dayanan quyuları buraxmağa, qazılıb qurtarmayan quyuları qurtarmaq üçün təbliğat aparırdı».[3] Qocaman neftçi S. İsmayılovun xatirəsindən məlum olur ki, usta Piri inqilabi yürüşlərdə fəhlələrlə birlikdə köhnə üsuli idarəyə qarşı çıxmışdır.

Yazıçı Süleyman Vəliyev usta Pirinin həyat və fəaliyyətini «Деды, отцы, внуки» (Babalar, atalar, nəvələr), «Династия Гулиевых» (Quliyevlər şəcərəsi) sənədlər əsasında, tərifə layiq əsərlər yaratmışdır. Əlavə etmək lazımdır ki, Quliyeva Fatma xanım ərindən geri qalmamışdır. 1921-ci ildən qadınlar hərəkatına qoşulmuş, qadınlar klubunun açılmasında, savadsızlığı ləğv etməkdə fəal iştirak etmişdir, iclaslarda çıxış etmişdir. «Moskvaya nümayəndə göndərilmiş, Bakı sovetinə deputat seçilmişdir».[4]

Qocaman neft ustası Nuriyev Piri (1872-1938). Suraxanıda neft quyularının qazılması onun adı ilə bağlıdır. Ömrünün çoxunu qazma ustası işləmişdir. Onun haqqında Hacı Heybətqulu 1935-ci ildə «Vışka» qəzetində belə yazmışdır: «Piri Nuriyev, mənim dostum, köhnədən buruq ustasıdır. Özü də Lenin ordenlidir. Yadımdadır, 25 il bundan əqdəm kazaklar Əmircan küçələrini? inqilabçı fəhlələri izləyən zaman o, onları məharətlə gizləmişdir. Qızı Sona Nuriyeva təyyarəçidir. Həmişə gümüş quşda kəndimizin üstündən uçur».[5]

«Piri Nuriyev 1930-1935-ci illərdə quyuların sürətlə qazılmasının təşəbbüsçüsü idi. Bu qocaman ustanın o zaman 60 yaşı olmasına baxmayaraq, beşillik planı 2 il yarımda həyata keçirmişdi (onun şəkli briqada üzvləri ilə çəkilmiş və yazılmışdır: «Əməkdar usta Piri Nuriyev birinci beşilliyin qəhrəmanıdır»).[6]

Paşayev Məmmədəli Paşa oğlu. 1893-cü ildə anadan olmuşdur. Qocaman neft ustalarından biridir. 1912-1928-ci illərdə neft quyularının qazma ustası. 1929-cu ildə ABŞ-a təcrübəyə göndərilmişdir. 1930-cu ildə baş qazma ustası işləmişdir. 1931-1934-ci illərdə Moskva «Prom akademiya»nı oxuyub qurtarmışdır. 1934-1937-ci illər kəşfiyyat idarəsində rəis, 1937-1954-cü illər qazma kəşfiyyat idarəsinin rəisi olmuş, sonra təqaüdə çıxmışdır. O, ye-

1. "Trud" qəzeti, 1925 II-8
2. "Bakinski raboçiy", 1925 II-8
3. Az. EATİ Elmi arxivi, iş №7802, sən. №8
4. Süleyman Vəliyev, "Династия Гулиевых", Moskva, 1979 il
5. "Vışka" qəzeti, 7 noyabr 1935
6. "Bakı", 22 aprel 1971-ci il

ni neft yataqlarının (Düvannı, Xilli, Babazan, Türkan və s. yerlərdə) kəşf edilməsində böyük işlər görmüş, medallarla təltif olunmuşdur.

1935-ci ildə onun haqqında «Yeni yol» qəzeti yazır: «Zığ-Türkan kəşfiyyatının müdiri Paşayev Məmmədəli yoldaş onun rəhbərliyi ilə bütün buruqlarda yeni neft yataqlarının tezliklə aşkara çıxarılması uğrunda mübarizə aparır».[1]

Əmircan ustalarının adı təkcə Suraxanı-Qara-Çuxur mədənlərində deyil, Balaxanı, Bibiheybət, Binəqədi, Sabunçu, Ramanı, Əzizbəyov, Buzovna neft mədənlərində də fəxri lövhələrdə bu mədənlərin qəhrəmanları tarixinə yazılmışdır.

Bunlardan Həsən Ağadadaş oğlunu, Baxışov Bəyəlini, Babayev Əbdülkərimi, Heybətov Xeyrullanı, Pirbaş Məmməd Qasım oğlunu və başqalarını göstərmək olar.

Əmircan kəndliləri kənd təsərrüfatı ilə də məşğul olurdu. Əkin yerlərinin, mədənlərin salınması üçün satılması ilə əlaqədar olaraq kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan kəndlilərin sayı ildən-ilə azalırdı.

1920-ci il may ayında kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan kəndlilərin sayı 50-60 nəfər idi. Bir o qədər də muzdurlar, yarım kəndli, mövsümi kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanlar var idi ki, onların 50%-i yalnız maldarlıq, bağçılıq və arabaçılıqla məşğul olurdu.

Kəndli Əliyev Məhərrəm öz xatirəsində belə deyir: «Biz 3 qardaş kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurduq. Qardaşlarım fəhlə oldular. İnqilab ərəfəsində bir at-ərəbə və bir parça əkin yeri ilə ailəni dolandıra bilmirdik. Bizim kənddə 1921-ci ildə kəndli dükanı, sonra kooperativ açdı, sonra artel açdı, üzərimizdən kənd təsərrüfatı vergisini götürdü. 1925-ci ildə biz kasıb bir kəndlidən ortabab kəndli səviyyəsinə qədər yüksələ bildik».[2]

Kəndli Məmməd Salam öz xatirəsində belə deyir: «1922-ci ilin axırı idi. İnqilab komitəsi biz kəndlilərin iclasını çağırdı. Orada bizə şad xəbər verdilər. Hökumət kasıb kəndlilərə kömək olaraq kredit pul buraxırdı ki, kimin atı, inəyi, keçi və qoyunu yoxdursa, alsın. Çox çəkmədi ki, mən Ağaqulu Abbasqulu oğlu və Mirzəbaba Məmməd Şəfi oğlu artelin və inqilab komitəsinin bizə verdiyi sənədlər əsasında gedib bankdan hərəmiz 600 manat kredit pul aldıq. Mən özümə bir at aldım. O çətin zamanda hökumətin bizə köməyi bizi ruhlandırdı. Kənd təsərrüfatımız ildən-ilə inkişaf etməyə başladı».[3]

Hökumətin köməyi nəticəsində 10 il ərzində ortabab kəndlilərin sayı 10-15 nəfərdən 1930-cu ildə 30-40 nəfərə çatdı. Yoxsulların azalması səbəbinə ortabab təbəqəsi artdı.

1926-1927-ci ildən başlayaraq əkin yerləri azalırdı. Arpa, buğda əkini azalırdı. Yeganə əkin yerləri olan Razin dağı sahəsində fəhlə qəsəbəsi salındığına görə 1929-cu ildən tamam arpa-buğda əkini kəsildi. Kəndin arteli fərdi kəndlilər, xır-bostan əkini ilə məşğul olurdular, bunun üçün sahələr kəndin ətrafında və həyətlərdə idi. Bu dövrdə ən çox inkişaf etmiş maldarlıq idi.

Bəzi fəhlələr ailələrində qoyun, keçi saxlayırdı. Kənd təsərrüfatının bərpası işi 1927-ci ildə başa çatmaqda idi.

Kəndli fəhlə dükanı, kooperativ ticarəti yavaş-yavaş ticarətdə özünə yol açа bilmişdi. Mal dövriyyəsi, ticarət ildən-ilə çoxalırdı. Lakin ticarət kənddə əsas etibarı ilə xüsusi dükançıların - alverçilərin əlində idi. Onlar malı nisyə buraxaraq alıcıları öz tərəflərinə çəkir, onlardan qazanc əldə edirdilər.

Fəhlə-kəndli dükanı kooperativ əhalini gündəlik ərzaq malları ilə təmin edə bilmirdi. Lakin kənd zəhmətkeşləri sənaye mallarını yalnız hökumət dükanından ala bilirdilər.

Sevindirici halı əhalinin əhvali-ruhiyyəsinin yüksək olması, məhsulun artması, malların qiymətinin artması ilə izah etmək olur. Daha bir sevindirici hal onunla izah olunur ki, kəndli-fəhlə ittifaqı, onların dostluğu kəndlilərin fəallaşmasına səbəb olmuşdu. Fəhlə və kəndlilərin əlaqəsinin möhkəmlənməsi, biri-birilərinə köməyi kənddə kolxozun təşkil olunması üçün zəmin yaratdı. Torpaqların paylaşdırılması zamanı ortaya çıxan çətinliklər nəzərə alınmağa başladı. Belə ki, korlanmış, əslində yararlı olmayan torpaqları yenidən təmizləmək məsələsi qarşıda dururdu. Kənd təsərrüfatı və Torpaq komissarlıqları bunları nəzərə alaraq, fərman imzaladı.

1929-cu ilə qədər kənd kooperativ-arteldə kəndlilər torpağı birlikdə əkib becərdilər. Torpaq ilə əmək ictimai xarakter aldı. Kənd təsərrüfatı avadanlığı inventar - at, araba, kəndlinin xüsusi malı idi.

Kollektiv təsərrüfatda isə at-araba, inventar hamısı birlikdə ictimai kolxozun malı olmaqla inkişaf etməlidir.

«1930-cu ildə kənddə kolxoz təşkil olundu. Onlar üçün ferma tikildi. Su kəməri və elektrik xətti çəkildi. Xır və bostan quyularında nasoslar qoyuldu. Bütün bu işlərin görülməsində, tikinti materialları, nasos, truba və s. şeyləri fəhlələrin köməyi ilə əldə etdilər.

1930-cu ildə kolxozçu 16 nəfər idisə, 1931-ci ildə 35, 1932-ci ildə 56 nəfərə çatmışdı.

1930-cu ildə kolxozun 17 atı, 25 arabası, 26 kotanı, 20 inəyi, 150 qoyunu var idi. 1932-ci ildə 25 at, 30 araba, 60 inək, 200-ə yaxın qoyunu var idi».[4]

1. "Yeni yol" qəzeti, 26 aprel 1935-ci il
2. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17 inv. №7802, sən. №6
3. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17 inv. №7802, sən. №6
4. Az.SSR EATİ Elmi Arxivi, iş № 7802, s. 6.

1933-cü il 22 may Az. EA tarix arxivində Əmircanda olmuş N. Minkeviç belə bir yazını qələmə almışdır: «Kəndin kənarında Şor gölü var. Kəndin içində Şorun o biri tərəfinə keçmək üçün daş döşənmiş yol vardır. Həmin yol suyun altında qalıb. Yolun uzunluğu 120 metr, eni 3 metrdir. Bu yol indiki Bakıxanov və 8-ci kilometr qəsəbələrinə aparıb gedən araba, dəvə karvanları və piyadalar üçün olmuşdur. Kənddən kənara 2 yol çıxır. Birinci yol Keşləyə gedir, ikinci yol isə Mərdəkana tərəf gedir. Keşlə yolu üstündə Əmircan varlıları tərəfindən - «Hacı Xonça», «Bakirə qız», «Qızlar» və s., Mərdəkana gedən yolda isə dörd ovdan salınıb. Əmircanda 1 - TOZ, 200-300 dəvə, 55 at siyahıya alınmışdır. Kəndin təsərrüfat işlərinə Ağadadaş Qasımov sədrlik edirdi. Əhalinin sayı 14 000 idi. Həyətlərdə 1 000-dən çox quyu qeydə alınmışdı. 1916-cı ildən kəndə şollar suyu çəkilmişdi. Kəndin 14 000 əhalisindən 6 472 nəfəri neft mədənlərində işləyirdi. Kəndin neft ustaları, görkəmli adamlarla 100 yaşlı kişi və qadınlar qeydə alınmışdı.[1]

Əmircan F.Dzerjinski adına Bakı maşınqayırma zavodu 1924-cü ildən fəaliyyətə başlayıb. Əvəllər kiçik emalatxanadan və sexlərdən ibarət idi. İlk zavod kimi 1928-ci il avqust ayından işə başlayıb.

1930-cu illərdə böyük proletar yazıçısı M.Qorki ilk dəfə ölkəmizdə fabrik və zavodların tarixinin yazılması ideyasını irəli sürdü. Həmin ildə «Pravda» qəzetində "fabrik və zavodların tarixi" adlı məqaləsini yazır.

Milyonlarla insanların şəxsi enerjisini cəmləşdirilmiş fəhlə sinfinin əməyi ilə nəzər edildiyini son dərəcə çox pis bilirik. Zavodun fəhlə sinfinin yarandığı işlərin tarixini bilmədən xalq kütlələrinin rolunu düzgün qiymətləndirmək çox çətindir.

Kollektiv surətdə öz ölkəsində hər ildə hakim olmuş xalq tamamilə yeni həyat şəraiti yaratmağa can atır, xalq bunu ətraflı bilməlidir. O, necə təsərrüfatçılıq edir, nəyə yiyələnmişdir, nə əldə etmişdir. 1930-cu illərdə M. Şoloxov yazırdı ki, fəhlə sinfinin şöhrət və şərəfinə aid zavodların tarixi haqqında kitablar yazılmalıdır.

Dzerjinski adına maşınqayırma zavodu ümumittifaq əhəmiyyətli mühüm sənaye obyektlərindən hesab olunur. Zavodun tarixinə aid iki kitab nəşr edilmişdir. «Опыт стахановского коллектива завода им. Дзержинского» və «Передовой опыт коллектива машиностроителного завода им. Дзержинского»

Birinci kitabı Q. D. Bardin: U.A Savelyev, M. L. Qostontexizdat, 1953. U.A. Mir Mövsümov, M. N. Matus, S.İ Şapuro, A.B Kuliyev. (Baku, Azneftizdat 157). Hər iki kitab zavodun qısaca tarixi dövrünü əhatə etmiş və texnixi əhəmiyyətə malik olan əsərlərdir. Zavodda ilk məhsul 1928-ci il avqustun 4-də 924 N-li əmrlə baş emalatxana dərinlik nasosu istehsal etmək üçün L. Şmidt zavodu ilə birgə fəaliyyətə başlayıb. Zavodun tarixi ilə əlaqədar olaraq. (Marksizim Leninizim İnstitutunun Azərbaycan filialının partiya arxivindən) Azərbaycan OİMDA Azərneft Birliyinin mərkəzi arxivindən Azərneftmaş və AHİMŞ arxivlərindən istifadə etmişəm. Zavodun öz arxivindən ümumi əmək, ixtira səmərələşdirmə və başqa şöbələrdən əmək işçilərindən istifadə etmişəm. Bundan başqa əmək qvardiya aralarından «Qızıl əllər» kimi tanınan, zavodda uzun müddət yeganə əmək qəhrəmanı olan azərbaycanlı (həm də mənim atam) Kərim Baba oğlu, M. Mirzəyev, A.Sayqanov, L.Tuferis, S.Kuzovkin, A.Stepenkin xatirələrindən istifadə etmişəm.

S.M.Kirov 1923-cü ildə Dzerjinski adına zavodda dərinlik nasosu quraşdırmaq və istismara verilməsi haqqında texnik L. D. Tiferisə göstəriş verir. Dərinlik nasoslarının tədbiqi xüsusi əhəmiyyətli iş kimi ilk dəfə bu istehsal 1923-25-IV ayında başlanır. Zavodda istehsal olunan bu dərinlik nasosu Əzizbəyov neft 7-ci mədənində işə başladı. Nasosu ilk işə salan S. M. Kirov özü oldu». Bakinskiy raboçiy» qəzeti Nasosun işə başlamasında usta Piri Məmmədəli Ramayev, Xeyrulla Heybətov, Həsənbala, Əlməmməd Məmmədov, Məmmədhüseyn Babayev, Cənnətalı, usta Səməd, Kəblə Muxtar, Kiçikmirzə Babayev, S.Fətəlizadə, Hüseynov Xəlfə, Əliyev Murtuz, Əliyev Məhərrəm, Ağaqulu Səməd oğlu, Ağayev Ağahadı, Novruzov Əlizahab, Zeynalov Zeynal iştirak ediblər. S.M.Kirov Azneft idarəsinin rəisi A. Serebrovski iştirak edirdilər.

Zavoda ABŞ-dan avadanlıqlar gətirilməsinə S. M. Kirov və A. Srebrevski V.İ.Leninin göstərişinə özləri nəzarət ediblər. Təsadüfi deyil ki, 1925-ci ildə ABŞ təcrübə mübadiləsinə dəvət olunan 20 neftçidən 9-u Əmircandan idi. Onların ABŞ-a getməsinə şəxsən V. İ. Lenin, S. M. Kirov və A. Srebrovski göstəriş vermişdir. Dərinlik nasosunun istehsalına ilk dəfə L.Şmidt zavodunda başlansa da ən çox istehsal Dzerjinski adına zavodun payına düşür. Texniki cəhətdən Amerika nasoslarından o vaxt azca geri qalırdı. 1923-cü ildə Bakıda 7 quyuda dərinlik nasosu işləyirdi ki, bu da çıxan neftin 231 tonunu təşkil edirdi.

Artıq 1925-ci ildə noyabr-dekabr aylarında 100 ədəd dərinlik nasosu istehsal edildi. Zavod həm də geri qaytarılan dərinlik nasoslarının təmiri ilə də məşğul olurdu. (Azərbaycan SSR OİMDA fond 1393, iş1313, vərəq 160). 1926-cı ilin sonu zavod 1800 dərinlik nasosu istehsal etdi.

1917-ci ildə 1239 ədəd dərinlik nasosu buraxılmışdır. 1928-ci ildə F.Dzerjinski adına zavodun mexaniki avadanlığı SSRİ üzrə ən birincilərdən biri sayılırdı.

(Azərbaycan SSR OİMDA fond 2943 s.1 in 328 Vərəq 12).

1928-ci il avqustun 1-dən Dzerjinski adına emalatxana zavod kimi fəaliyyətə başladı.

(MM Azərbaycan filialı, partiya arxivi fond 2364 s.1. bölmə 1. iş 4. vərəqə 131).

1. Az. EA tarix institutunun elmi arxivi, inv. 279

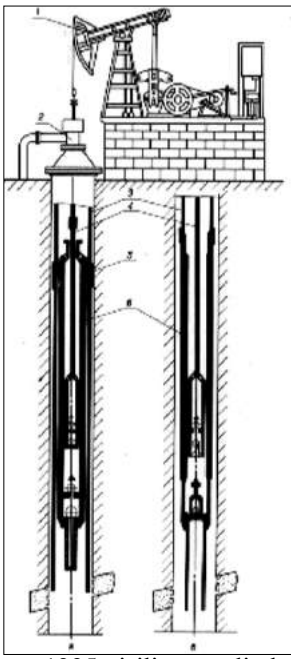

Dzerjinski adına zavodun 1-ci sexi

Dzerjinski adına zavodun 2-ci sexi

ŞTANQLI QUYU NASOSLARI

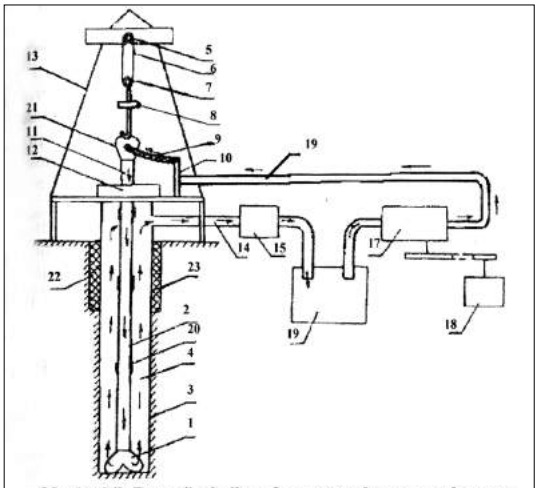
Suraxanı maşınqayırma zavodunda Amerika Neft İnstitutunun (ANİ) API Specification 11AX (SPEC 11AX) standartı əsasında · Azərbaycan Respublikasının Dövlət Standartı AzS012-98-ə uyğun ştanqlı dərinlik nasosları istehsal olunur.

Konstruksiyasına, şərti işarəsinə və nominal ölçülərinə görə bu nasoslar göstərilən standarta tam uyğundur. Birləşdirici yivlərin ölçüləri isə həm ANİ standartına uyğun "düymə" sistemi ilə, həm də DÜİST 91-50-yə uyğun Sİ sistemi ilə metriki sistemdə göstərilmişdir.

Həmçinin ölkədə və xaricdə geniş tətbiq tapmış yığılma silindrli (ornaqlı); mürəkkəbləşmiş istismar şəraiti olan quyular üçün xüsusi nasoslar istehsal olunur.

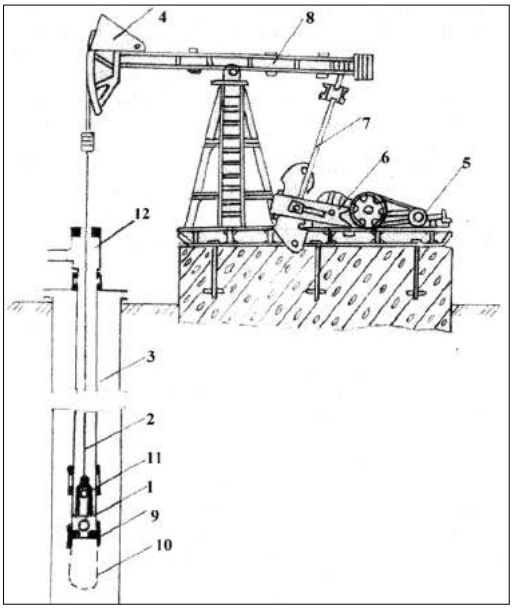
Dərinlik nasosları istehsalı üzrə tanınmış zavodlardan biri olan Suraxanı maşınqayırma zavodu hələ SSRİ dövründə ölkədə yeganə zavod olaraq, istehsal etdiyi nasosları bir sıra sosialist ölkələrinə də ixrac edirdi.

1. Mancanaq dəzgahı.
2. Quyuüstü kipkəc.
3. Nasos-kompressor boruları kolonu.
4. Nasos ştanqları kolonu.
5. Qıfıl dəyağı.
6. Quyu nasosları: a) R- tipli ;b) T - tipli.

22–ci şəkil. Rotor üsulu ilə neft–qaz quyularının qazılmasının teoxnoloji sxemi

lulu (və ya digər yuyuntu məhlulu–***C.M.***) qəbul çənindən (16) soraraq manifold adlanan xətt (19), dik boru (10), rezin buruq şlanq (9), fırlanğıc adlanan mexanizm (21) vasitəsilə qazıma kəmərinə vurur. Baltanın gözlərindən sür'ətlə çıxan gilli məhlul quyu dibində qazılmış süxur hissəciklərini özü ilə bərabər qazıma kəməri ilə quyu divarının arasındakı həlqəvi fəza (4) ilə yuxarı qaldırır. Quyudan çıxan gilli məhlul mail istiqamati olan novlar (14) və təmizləyici qurğular (15) vasitəsilə süxurlardan təmizlənərək, yenə də nasosun qəbul çəninə daxil olur. Beləliklə, gilli məhlulun hərəkət dövranı yaranır.

1925-ci ilin əvvəlində D. Dzerjinskinin (DTK sədri) təklifi ilə «Fəhlə ixtiraçılarına kömək» komissiyası daha sonra daimi bürosu, soqra fondu yaradıldı. (SSRİ AXTŞ ilə birgə).

Səmərələşdirici və ixtiraçıların araşdırılması ilə əlaqədar olaraq zavodu 1928-ci ilin əvvəlində fəhlə ixtiraçılarının işlərinə baxmaq üçün 4 nəfərdən ibarət komissiya yaradıldı. 1929-cu ildə təkcə Dzerjinski adına zavodda 30 səmərələşdirici təklifə baxılmışdır. Zavoda F. E. Dzerjinskinin adı verilmişdir.

1928-ci il torpaqçı köməkçisi D. N. Baybakovun «Dərinlik nasosu üçün yastıq»ın yeni istehsalına başladı. 1927-ci ildə zavodun

ətrafında 150 mənzillik evlər tikilib fəhlələrə verilir. Zavodun ümumi yığıncağı həmin əraziyə Dzerjinski qəsəbəsi adı verilir. 1928-30-cu illər ABŞ-dan gələn fəhlələrə hörmət əlaməti olaraq ABŞ-ın bir qrup varlı adamları həmin qəsəbədə «Amerikanka evlər» və 87 №-li məktəb tikib fəhlə uşaqlarına verirlər.

SSRİ XKS 1931-ci il fəhlələrin komunal məişət xidmətinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar Əmircan Dzerjinski zavodunun fabrik mətbəxi tikildi. Zavodun aşxanası işçiləri isti xörəklə təmin etməyə başladı. Sonra həmin aşxana Atəşgah restoranı adı ilə yenidən tikildi.

Birinci beşillikdə Azərneftin zavodları içərisində fərqlənənlərdən biri də F. E. Dzerjinski adına zavod idi. 1933-34-cü illərdə zavodda zərbəçilik üsulu geniş yayılmağa başlamışdır. Zavodun 1934-cü il yanvar ayında I qırmızı lövhəsi yaradıldı. Həmin lövhədə ilk 16 nəfər tornaçı Kərim Baba, Çikanov, frezerçi B.Fefer, dəmirçi Nasıfayev əks edildi.

1935-ci ildə SSRi-də Staxanov hərəkatı geniş vüsət aldı. Yenilikçilər 3 növbədə işləyərək 82 nəfər zavodda staxanovçu adını aldı. Zavod yeni məmulatlar hazırlamağa başladı: 1. «RİD» tipli fasonlu «FD» baltası.

Almas Yunis oğlunun evində qızlar məktəbinin şagirdləri

İsmayıl Babayevin evindəki məktəbin şagirdləri

İndiki 84 №-li məktəbin məzunları

97 №-li məktəbin müəllimləri

Məktəbin 70 illiyi yubileyindən çəkilmiş şəkil

Qadınlar klubunda dərs (T.Bayram №65)

Qadınlar klubunda dərs

2. Elektrorefrejeratorlar

3. «QOFKO» tipli «FD» markalı salınma nasoslar.

1939-I - SSRİ XKS qərarı ilə vahid əmək kitabçaları tətbiq edildi. Bu da əmək intizamının yüksəlməsinə, əmək məhsuldarlığının artmasına və möhkəmlənməsinə böyük təsir etdi.

1941-ci ildə artıq gündə zavodda 135 dərinlik nasosu yüksək keyfiyyətli məhsul buraxılmağına başlandı.

1939 mart 5 günlərində zavodda sosializm yarışı kütləvi xarakter almağa başladı. Bu hərəkata XVIII partiya qurultayı geniş təkan verdi. Zavodda çoxlu dəzgahda işləmək üsulu kütləvi xarakter almağa başladı. Bu hərəkat xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə yayılmağa başladı. Zavod bu üsula 1939-cu ilin noyabrda keçdi. Hər işçi eyni zamanda bir neçə ixtisas və dəzgahda işləməyə başladı. 1940-cı ildə Dzerjinski adına emalatxana kiçik bir istehsal müəssisəsindən böyük bir zavoda və SSRİ neft sənayesinə dərinlik nasosları verən mühüm bir sənaye bazasına çevrildi.

Müharibə dövründə zavodun gənc fəhlələri Vladimir Balandin və Əvəz Haşım oğlu Verdiyev Rostov, Xarkov, Orlov, Lvov şəhərləri uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıqla vuruşaraq igidliyə görə, 1944-cü il sentyabrın 23-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı almışlar. 1941-ci il iyulun 14-ü zavodda toplanmış mitinqdə qərara alındı ki, əmək məhsuldarlığını daha yüksəyə qaldırmaq, neft sənayesinə daha çox məhsul vermək, yüksək keyfiyyətli dərinlik nasosları vermək, çoxlu baltalar hazırlamaq, üçün hamı çalışırdı, düşmən üzərində böyük qələbəyə xidmət etməlidir. (MLİ Azərbaycan filialı, partiya arxivi fond 2304 s.1. v.4. iş 61.vərəqə 74).

Cəbhəyə gedən ərləri arvadları əvəz etdi. Əminə Rüstəmova, Mariya Simyonova, Ağabacı və başqa qadınlar işə başladılar.

Müharibə dövründə istehsalatda vaxta qənaət əsas yer tuturdu. Zavoda Kərim Baba oğlu dəzgahların uzun müddət dayanmadan təmirsiz işləməsi təklifini irəli sürür. Bu iş üsulu ölkədə kütləvi hal almağa başladı. Daha sonra avadanlıqların təmirarası vaxtının uzadılması və işlənmə dövrünü artırmaq üsulu təklif edildi. Bu üsullar o vaxt SSRİ də bir çox zavodlarda geniş yayılaraq məhsuldarlığın yüksəlməsinə və artmasına kömək etdi.

Bu üsulu Moskvada Lixaçov adına zavodu, Kiyevdə Arsenal zavodlarında tətbiq etdilər. Zavodda tank və təyyarə eskadrliyaları yaratmaq üçün hərəkata qoşuldu. Müdafiə fondu toplanışı zavodda ənənə halını aldı. «Dzerjinski» adına tank yaratmaq üçün fond yaradıldı. Suvorov hərbi məktəbinə kömək məqsədilə vəsait toplayıb göndərilirdi. İşləməyə gələn gənclər, qadınlar, qardaş və oğullar cəbhəyə gedənləri tez bir zamanda əvəz etmək

üçün özləri təcrübə keçirdilər. Sosializm yarışının bütün formalarına tez bir zamanda yiyələnib işləyirdilər. Zavod o dövrdə SSRİ-də ən çox hərbi sursat istehsal edirdi. 1-2 sexlərdə Dövlət Müdafiə komitəsinin yeni seriyalı silahlar istehsal edilməsinə görə tanınırdı.

II sexi «zavodun ürəyi» adlandırırdılar. Burada iş 3 növbədə idi. 1944-cü ildən SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsinin əmri ilə xüsusi məhsul buraxılışı dayandırılırdı və zavod bütünlüklə dərinlik nasosları buraxmaq üçün işləməyə keçdi. (MLİ Az. filialı partiya arxivi f.2364 s.2.v.5. iş 26. vərəqə 3).

Müharibədən sonra da Kərim Babanın yeni iş üsulları, təklifləri irəli sürüldü. Dzerjinski adına zavod ilk dəfə növbəni təhvil alarkən dəzgahları dayandırmadan təhvil almaq işinin ustası kimi məşhurlaşmağa başlamışdı. «Vışka» qəzeti. 1946-12 mart.

SSRİ kimya və neft maşınqayırma sənayesi müəssisəsi. 1974-cü ildə F.Dzerjinski adına Bakı maşınqayırma zavodu və neft quyularının ayrılıqda istismarı avadanlıqlarının konstruksiyası tədqiqi və tətbiqi üzrə xüsusi konstruktor bürosu əsasında yaradılmışdır. Birlik dünya naliyyətləri səviyyəsinə cavab verə bilən sənayenin artan ənənələrinə uyğun olan bir sıra neft və qazçıxarma üsulları üçün yeraltı quyu avadanlıqlarının yaradılmasını, kütləvi istehsalını və geniş tətbiqini mərkəzləşdirir. SSRİ-də dərinlik nasosları yalnız bu zavodda hazırlanır (1975-ci ildə 85,1 min ədəd). Dərinlik nasosu xarici ölkələrə ixrac edilib. 1976-cı ildən zavod mexaniki yığma sexi istifadəyə verilmişdir. Burada mütərəqqi üsulla neft və qaz çıxarılması üçün avadanlıq buraxılır. Bu avadanlığın tətbiqi sayəsində bir quyu vasitəsilə bir neçə laydan məhsul almaq mümkündür.

Bakı Mayesiz Transformatorlar zavodu

Baki mayesiz transformatorlar zavodu 1961-ci ildən Azərbaycan elektrik zavodunun əsasında yaradılmışdır. Zavod TSZ, TSZV, TSZP tipli II, III qabaritdə mayesiz transformatorlar istehsal edir. Məhsulu 20-dən çox xarici ölkəyə göndərilir.

1930-cu ildə kolxozda 4 qadın, 1932-ci ildə 12, 1935-ci ildə 16 qadın işləyirdi. Sonralar bir neçə kəndin kəndliləri (Bülbülə, Zığ, Suraxanı və başqaları) Əmircan kolxozuna daxil oldular. Beləliklə, kolxoz böyüdü və inkişaf etdi. 1935-ci ildə kolxozda Bülbülə kəndindən 10, Zığdan 20, Suraxından 15 nəfər kolxoza daxil oldu. Kolxozun bir traktoru, iki yük maşını və s. texnikası var idi, bundan əlavə iki ferması, Hövsan kəndi sahəsində əkin yeri, Qobustan sahəsində heyvanları saxlamaq üçün qışlaq və əkin sahələri olmuşdur. Əlavə etmək lazımdır ki, 1920-1935-ci illərdə Əmircanın qabaqcıl fəhlələri, kommunist və komsomolları, Azərbaycan rayonlarında Sovet hakimiyyətinin möhkəmlənməsində və inkişafında fəal iştirak etmişlər. Onlardan: Əliyev Əbdülrəhman, Qulamov Yaqubəli, Səfərəliyev Əliyusif və başqalarını göstərmək olar.

Beynəlxalq vəziyyət bu dövrdə xeyli sabit idi. 1922-28-ci illərdə ABŞ-ın varlı adamları «Zəif və geridə qalmış ölkələrə yardım» adı altında dövlətlərə kömək edirdilər. Əmircanda fəhlələr üçün bir neçə qəsəbə salındı. Əhali bu evlərə köçdü.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qələbəsi zəhmətkeş kütlələrin mədəniyyətini, maarifini inkişaf etdirmək üçün böyük imkan yaratdı. 1920-ci ildən başlayaraq kənddə savadsızlığın ləğv edilməsi sahəsində tədbirlər görülürdü. Əhalinin 90% -i savadsız idi. 1921-ci ildə kənddə bir neçə kurs açıldı.

1923-cü ildə kişilər klubunda iki məktəbdə 25-30 nəfər dərs keçirdi. 1923-cü ildə qadınlar klubunda bir məktəb 10-15 nəfər, axşamlar da oğlan məktəbində bir sinifdə 30 nəfər dərs keçirdi. 1925-ci ildə kənd təsərrüfatı artelində və qadınların tikiş artelində daha iki kurs açıldı. 1927-1928-ci illərdə kənddə daimi 6 yerdə savadsızlığı ləğv etmək kursları fəaliyyət göstərirdi. Burada oxuyanların sayı 100 nəfərdən artıq idi.[1]

1930-cu ildə savadsızlığı ləğv etmək məqsədilə məktəb və kurslar üçün fasiləsiz dərs ili müəyyən edildi. Kənddə ziyalıların sayı çoxalmışdı. Bu işə məktəb müəllimləri, ali məktəb tələbələri və orta məktəbin yuxarı sinif tələbələri cəlb olunmuşdu. Onlar könüllü olaraq və heç bir haqq tələb etmədən yaşlı əhali arasında savad-

1. Az.SSR EATİ Elmi Arxivi, f. I - 17, sənəd №17, iş № 7802.

sızlığı ləğv etməklə məşğul olurdular. Bunlardan əlavə məktəbdə iki sinif azsavadlılar üçün ayrılmış idi. Bura axşamlar oxumaq üçün əsas etibarı ilə fəhlələr cəlb edilmişdi.

Orta hesabla hər il 100-150 adam öz savadsızlığını ləğv edirdi. 1930-cu ildə əhali arasında savadsızlıq 30% təşkil edirdi. O cümlədən qadınlar (Məleykə Babanlı, Mehri xanım, Mikeymə Baba qızı, Qəmər Rəhimova və s.) təxminən 20%-ni təşkil ediridi.[1]

Əlavə etmək lazımdır ki, fəhlələrin bir qismi müəssisələrdə, mədən və zavodlarda, həmkarlar təşkilatının təşkil etdiyi kurslarda öz savadsızlığını və az savadsızlığını ləğv edirdilər. Bunlardan əlavə «texnikum» kurslarında savadlı fəhlələr öz sənəti üzrə texniki savad alırdılar.

«1935-ci və 1940-cı illərdə savadsızlığın ləğv edilməsi və ümumi təhsilin həyata keçirilməsi uğrunda başlanan maarif yürüşü nəticəsində əhalinin savadlanması 70% təşkil edirdi».

Kənddə köhnə məktəblər əvəzinə yeni tipli məktəblər yarandı: 1. beşillik təhsil müddəti olan, bir dərəcəli məktəb; 2. doqquz il təhsil müddəti olan, iki dərəcəli məktəb açıldı.[2]

Kənddə inqilabi komitə bu işə başlayarkən bəzi tədbirləri çətin vəziyyətdə həyata keçirirdi. Məsələn, məktəb binası. ləvazimat, inventar, müəllim yox idi. Bu işdə də əhali köməyə gəldi.

Belə çətin vəziyyətdə fəhlələrdən Babayev İsmayıl evini məktəb açmaq üçün elin ixtiyarına verdi.[3]

Bununla məsələ bitmədi, camaat oğlanlarla qızların bir yerdə oxumasına razı olmurdular. İkinci bir bina tapmaq lazım gəlirdi. «Bu dəfə qızlar məktəbi açmaq üçün fəhlələrdən Almas Yunus oğlu və Məmmədhüseyn Babayev öz evlərini elin ixtiyarına verdi».[4] Eləcə də fəhlə Abbas Xamtay oğlu və Məşədi Soltan da öz evlərini kənddə xəstəxana açmaq üçün verdi.

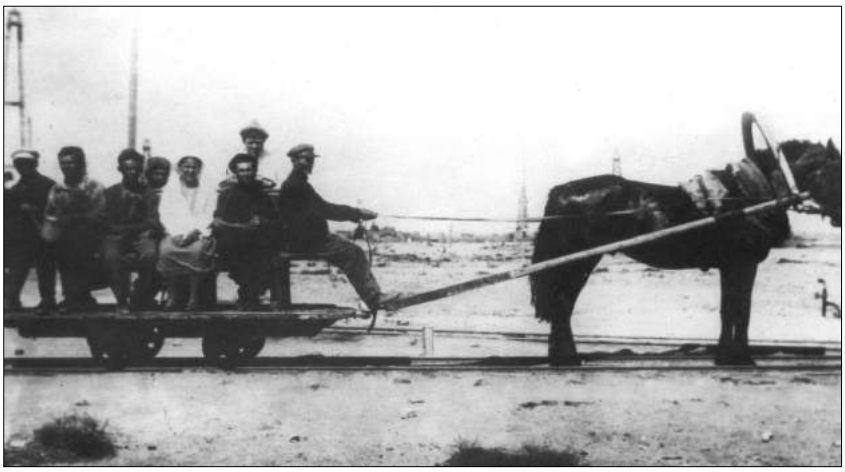
Yaşlı uşaqları məktəbə cəlb etmək məsələsində çətinliklər var idi. Ələlxüsus, qızları məktəbə cəlb etmək çox çətin məsələlərdən biri idi.

Qocaman müəllim Məhəmmədəli Məmməd öz xatirəsində deyir: «Yadımdadır, 1920-ci ildə Balayev Əsəd müəllimlə evləri gəzib valideynlər arasında təbliğat aparırdıq. Əməkdar müəllimlər: Kübra Şıxəliyeva, Bağır Bağırov, Bikəxanım Salamova, Ümbulbanu, Əsəd Balayev, Zeynəb Bünyadova, Məmmədəli Məmmədhüseyn, Əsgərova Fatma xanım, Axundova Anaxanım, Əlibəyli Sara, Əbülhəsən Bağırov, Bəbirov Ağacavad. Dərslər başlamışdı, üç sinifdə 30 şagird var idi. Bu çox az idi.

1921-ci tədris ilində şagirdlərin sayı 60, 1925-ci ildə 100 nəfərə çatmış idi. Artıq bir növbədə dərs keçmək darısqal olduğu üçün iki növbədə dərs keçirdik».[5]

Birinci qızlar məktəbinin müəlliməsi Əsgərova Fatma xanım öz xatirələrində belə deyir:

«1922-ci ildə qızlar məktəbində cəmi 15-20 nəfər şagird oxuyurdu. 1925-ci ildə onların sayı iki dəfə artdı. 40 nəfərə çatdı. Qadınlar klubunun fəalları bizə kömək edirdi. Evləri gəzib qadınlar arasında təbliğat aparırdıq. Mən və Sara müəllimə bəzən hətta söyülüb təhqir olunurduq. Buna baxmayaraq, ruhdan düşmürdük. Birinci dəfə çətin vəziyyətdə biz məktəb təşkil etmişik və qalib gəlmişik».[6]

İlk tramvay yolunda at qoşqusu ilə

1925-ci il aprelin 10-da ilk elektrik stansiyasının bünövrəsi qoyuldu. Azərneft elektrik stansiyası tikintisi üçün xeyli vəsait ayırdı. Əmircan elektrik stansiyasının tikintisində kənd camaatı da yaxından iştirak etmişdi. Yaxınlıqdakı Dzerjinski adına zavodun ətrafında fəhlə qəsəbəsi və məktəb tikildi. Vəsaitin xeyli hissəsini ABŞ-ın varlı adamları ayırmışdılar. Bu qəsəbəni zavod fəhlələrinin xahişi ilə «F. Dzerjinski adına fəhlə qəsəbəsi» adı verildi. 1 (Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, səh. №17 №7802)

1. Az.SSR EATİ Elmi Arxivi, iş № 7802, sənəd № 17
2. Az.SSR EATİ Elmi Arxivi, iş № 7802, sənəd № 17
3. Az.SSR EATİ Elmi Arxivi, iş № 7802, sənəd № 11
4. Yenə orada.
5. Yenə orada.
6. Azərbaycan tarixi, cild III , səh. 443

Heç də təsadüfi deyil ki, partiya və hökumət 50 illik yubileyi münasibəti ilə Ali Sovetin Rəyasət heyyətinin Fərmanında deyilir: «Böyük Oktyabr inqilabında, Vətəndaş müharibəsində və Sovet hakimiyyətinin möhkəmlənməsində fəal iştirak etdiklərinə görə təltif edilsinlər. O cümlədən əmircanlılardan:

Qırmızı Ulduz Ordeni ilə:
1. Kərimov Cabbar Əlican oğlu
2. Quliyev Ağa Södüm oğlu

Şərəf Nişanı Ordeni ilə:
1. Novruzov Əlizaab Dövrəli oğlu

«Rəşadətli əməyə görə» medalı ilə:
1. Baxışov Bəyəli Abbasəli oğlu
2. Qafur Xanbaba oğlu
3. Qədimov Nadir Əsgər oğlu

Moskva, Kreml, 28 oktyabr 1967-ci il.

1927-ci ildə kənddə iki mərtəbəli, 12 sinifli məktəb binası tikilib istifadəyə verildi. Bu məktəb beşillik təhsil müddəti olan I dərəcəli ibtidai məktəb idi. Həmin ildə kəndin oğlan və qızları bir yerdə oxumağa başladılar. Onların sayı 300 nəfərə çatırdı. 1930-cu ildə kənddə ikinci yeni məktəb tikildi. Bu məktəbdə dördillik təhsil müddəti olan ikinci dərəcəli orta məktəb idi. Burada rus sektoru da var idi. Həmin ildə bu məktəbdə 300-ə yaxın şagird təhsil alırdı. 1932-ci ildə iki məktəbdə oxuyan şagirdlərin sayı 800 nəfər idi. 1926-cı ildən başlayaraq məktəblərdə rus dili və xarici dil dərsi də keçirilirdi. 1930-40 illərdə kənddə daha iki yeni məktəb tikilib istifadəyə verildi. Bunlardan biri 87 №-li məktəb idi. Bu məktəblərdə yaxında yaşayan Bülbülə kəndindən və Suraxanı sahəsindən şagirdlər oxuyurdular. Bundan əlavə 1922-ci ildə Əmircanda «Hümmət» emalatxanasında (İndiki geofizika zavodunun həyətində) fabrik-zavod məktəbi açıldı. Bu məktəb neft sənayesi və zavodlar üçün mühəndis kadrlar və ixtisaslı fəhlələr hazırlayırdı. Bu məktəbin hazırladığı 100-lərlə kadlar birinci və ikinci beşillik planların yerinə yetirilməsində görkəmli qabaqcıl ustalar və istehsalat rəhbərləri olmuşdur.

«ÜİK (b)P XIV qurultayı (1930-cu ilin iyun-iyulu) ümumi icbari ibtidai təhsilin həyata keçirilməsi haqqında direktivlər verdi. 1930-31-ci dərs ilindən etibarən bütün ölkədə 8-10 yaşlı uşaqlar üçün icbari ibtidai təhsilin həyata keçirilməsini müəyyən etdi».

Tələbələrlə birlikdə müəllimlərin də sayı ildən ilə artırdı. Hərgah 1920-30-cu illərdə kənddə 7 müəllim vardısa, 1932-ci ildə 15 müəllim, 1935-ci ildə 30 nəfərdən artıq idi. Məktəblərlə yanaşı, maarif və mədəniyyətin digər sahələri də inkişaf edirdi.

1920-ci ildə Murtuza Muxtarovun mülkü bərpa edilib və klub binasına verilir. Klubda qızlardan ibarət tar ansamblı, dram dərnəyi, ilk nəfəsili orkestr, özfəaliyyət dərnəkləri təşkil olunur. Klubun ikinci mərtəbəsində kitabxana və qiraət guşəsi açıldı. Klubda mühazirələr görkəmli elm, dövlət xadimləri, incəsənət adamları ilə görüşlər keçirilir və konsertlər verilir. Bu klub yalnız kişilər üçün idi. Həmin ildə kənddə qadınlar klubu da açıldı (Tofiq Bayram küçəsi, 65).

1918-30-cu illərdə Əliağa Vahid tez-tez kəndin əhalisi qarşısında çıxış edirdi. Söhbətlərində deyirdi ki, Əmircanlılar həyatsevər, üzügülər, zarafatçılıqda məşhur idilər. Sonradan 1925-ci ildə bu misraları yazmışdır:

Dost olublar biliyə, əldə tutublar kitab.
Bir zarafat həvəsi, bir də ki təndir qutabı.
Alimin, mirzələrin, axundların olmaz hesabı.
Xilələrdir mərsiyəxan əhli üçün.

Klubda fəaliyyət göstərən nəfəsli orkestrin fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. 1926-28-ci illərdə nəfəsli orkestrin bədii rəhbəri - Qancumandır, 1932-38-ci illərdə isə Matvey Borisoviç Bortşumbinder olmuşdur. Orkestrin ilk iştirakçıları:

Trombetlər: Musa Rzayev, Bunyatov Nadir, Nəhmətov Turab, Nəhmətov Yəhya, Qafarov Məmmədağa
Baritonlar: Nəhmətov Qabil, Məhərrəm Humay oğlu, Kərimov Şərif Cavad oğlu
Tuba: Əliabbas Xaliq oğlu
Tenor: Bunyatov Nuru Hafiz oğlu, Quluzadə Məmmədpaşa Piri oğlu
1946-48-ci illərdə orkestr yenidən təşkil olundu. Bədii rəhbəri Kərimov Şərif Cabbar oğlu oldu.
Tronpetlər: Əziz Əkbər oğlu Əzizov, Rahib Məmmədov.
Bariton: Azər Məmmədov

Tenor: Akif Nərgiz oğlu, Davud Hənifə oğlu
Tuba: Mehdi Xankişi oğlu Əlizadə
Zərb alətləri: Əsgər Quluzadə

Orkestrin repertuarında Azərbaycan, sovet və xarici bəstəkarların əsərləri səslənmişdir. Rzayev Musa orkestrin 20 il rəhbəri olmuşdur. Dram dərnəyinə isə Atamoğlan Rzayev həm rəhbərlik edib, həmdə rejissoru olmuşdur.

Sonra kənddə uşaq bağçaları açıldı. Anaların hüququnun müdafiə olunması, hüquq bərabərliyi, onları yüngül ictimai faydalı işə cəlb edilməsi, qadınlar üçün şəfqət bacıları kursu və başqa dərnəklər açıldı. 1922-ci ildə qadınlar klubuna 20-25 qadın gəlirdisə, 1925-ci ildə 50-60 qadın gəlirdi. 1930-cu ildə yalnız tikiş artelinə cəlb olunanların sayı 100 nəfərdən çox idi. 1 (Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, iş №7802, sən. 12)

Dadaşova Səriyyə 1930-cu illərdə qadınlar klubunun müdiri işləyirdi. O deyirdi: «1930-cu ildə klubda təşkil etdiyimiz dram dərnəyi, tar çalan qızlar ansamblı və xanəndələrimiz var idi. Öz klubumuzdan başqa Bülbülə, Suraxanı, Hövsan, Binə kəndlərində də qadınlar üçün konsertlər və teatr tamaşaları verirdik». 2 (Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, iş №7802, sən.14).

1927-ci ildən başlayaraq Əmircan qadınları arasında çadranı atmaq uğrunda hərəkat genişləndi. 1935-ci ildən başlayaraq kəndin 50% qadınları çadranı atmışdılar. 1 (Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, iş №7802, sən.13)

Klubun gənc texniki həvəskarlarının təşəbbüsü ilə kino qurğusu və radio qurğusu 1928-ci ildən işə başladı. Əliyev Rəhman, Nuriyev Yusif və Yunus Ələkbər oğlunun rəhbərliyi ilə radio, foto dərnəkləri təşkil edildi. 1930-35-ci illərdə kəndin evlərində küçə və meydançalarında radio səsləndi.

1928-30-cu illərdə kino seanslarının verilişi kəndin bütün əhalisinin marağına səbəb olmuşdur. 1928-ci ildə Əmircan neftçilərinin topladığı pul vəsaiti hesabına yaraşıqlı və zəngin mədəniyyət sarayı tikilib istifadəyə verildi. Burada iki zal, kitabxana, qiraətxana, foye, geniş otaqlar, məşğələlər üçün idman zalı Suraxanı və Əmircan neftçilərinə xidmət edirdi. Bura hal-hazırda Səttər Bəllulzadə adına mədəniyyət sarayı adlanır.

KİTABXANAMIZA GƏLİN

Orconikidze rayonunun ən yaraşıqlı güşəsində əzəmətli bir bina yerləşir. Bu, mədəniyyət sarayıdır. Saray 1929-cu ildə təşkil olunmuşdur. Elə həmin ildən kitabxana da fəaliyyətə başlamışdır və 50 ildən çoxdur ki, oxuculara xidmət edir.

Bu müddət ərzində kitabxananın fondu zənginləşmiş, oxucuların sayı və kitab verilişi artmışdır. Hər il oxucular 155 min adda kitabdan istifadə edirlər.

S. Orconikidze adına mərkəzi kitabxananın 3 şöbəsi və 6 filialı vardır.

Oxu zalı müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Burada oxucular istədikləri sorğuya tez cavab tapırlar. Hər həftə oxu zalında tədbir keçiririk. Bu tədbirlər kitabxana işçilərinin birgə səyi ilə hazırlanır. Oxucularımızın əksəriyyəti gənclərdir. Tez-tez oxucu konfransları, kitab xülasələri, şair və yazıçılarla görüş və müzakirələr keçiririk.

Oxuculara kömək məqsədilə «Sov. İKP XXVII» qurultayını ləyaqətlə qarşılayaq», «Azərbaycan KP XXXI qurultayı», «Ateizm və din» və başqa vitrinlər, kartotekalar və tövsiyə göstəriciləri tərtib etmişik. Oxucuların əksəriyyəti kataloq kartoteka və tövsiyə göstəricilərindən istifadə etməyi bacarmırlar. Bu zaman şöbənin biblioqrafı onların köməyinə çatır. Xidmət şöbəsində kitablar yeni kitabxana-biblioqrafiya təsnifatına əsasən düzülmüşdür. Oxucular üçün açıq rəf üsulu da təşkil olunmuşdur ki, burada onlar istədikləri ədəbiyyatı seçirlər. Təcrübə göstərir Ki, bu üsul oxucu sorğusunun daha tez ödənilməsinə köməklik edir.

Kitabxanaçılarımız müntəzəm olaraq öz ixtisasını təkmilləşdirir, partiya və dövlətimizin qərarları ilə tanış olurlar.

Oxucularımızın əksəriyyətini neftçilər təşkil edir. Veteran oxucularımızın da sayı az deyil. Bu yaxınlarda «biz fəhlə qüvvəsiyik» adlı maraqlı tədbir keçirildi. Tədbirdə Suraxanıda çalışan veteran neftçilər və gənc fəhlələr iştirak edirdi. Axşama dəvət olunmuş şair Söhrab Tahir neftçilərə öz yeni şeirlərini oxudu.

Qeyd etmək istəyirəm ki, fəhlələrlə şair və yazıçılarımızın görüşləri tez-tez təşkil olunur. Bu da oxucuları kitabxanaya daha da yaxınlaşdırır.

Xidmət şöbəsinin nəzdində səyyar kitabxana fəaliyyət göstərir. Kitabxananın 40-a qədər ünvanda gözləyəni vardır. Kitabxananın işçisi böyük biblioqraf Zoya Qurbanova tez-tez müqavilə bağladığı təşkilatlara gedir, fəhlələri yeni kitablarla sevindirir.

Kitabxanamızın 6 filialı vardır. Metodika şöbəsinin işçiləri tez-tez filiallara gedir, fondun düzgün yerləşdirilməsində, kataloq və kartotekaların hazırlanmasında kitabxana işçilərinə kömək edir, bəzi göstərişlər verirlər. Mərkəzi kitabxana bir sıra tövsiyyə vəsaitləri tərtib etmişdir ki, filial işçiləri bundan istifadə edirlər.

Kitabxanamızın nəzdində «şəlalə» adlı ədəbi-bədii birlik yaratmışıq. Bu birliyə yaradıcı gənclərlə bərabər rayonun ədəbiyyat müəllimlərini də dəvət edirik. Onların maraqlı söhbətləri yaradıcı gənclərimizə daha düzgün istiqamət verir. Kitabxananın bütün bu nailiyyətlərində Pərviz Kazımi və Zenfira İsmayılovanın əməyi az deyil.

Ədilə ƏZİZOVA,
Səttar Bəhlulzadə adına kitabxananın böyük biblioqrafı

1935-ci ildə kənddə böyük hamam və univermaq tikilib istifadəyə verildi və kəndə qaz kəməri çəkildi. 3, 4 (Az. SSR EATİ Elmi arxivi, fond 1-17, iş №7802, sən.17,20 səh 1)

1930-35-ci illərdə kəndin mərkəzində olan 5-7 mərtəbəli kənd qəbirstanlığı açıldı. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi həmin qəbirstanlıqdan kəndin tarixinə aid xeyli məlumatlar əldə edilmişdir, sonradan həmin qəbirstanlığın yerində əhalinin istirahəti üçün park salınmışdır. Həmin illərdə kəndin neft mədənlərinə yaxın elektrik qatarı xətti yanında gözəl park salındı və hal-hazırda görkəmli rəssam Səttar Bəhlulzadənin adını daşıyan möhtəşəm mədəniyyət sarayı tikilib fəhlələrin istifadəsinə verildi.

1930-35-ci illərdə kəndin bütün palçıq yollarına daş döşəndi, 1940-cı ildən asfalt çəkilmişdir.[1]

1935-40-cı illərdə kəndin ətrafında elektrik stansiyası tikildi, dəmir yolu çəkildi, stansiyalar tikildi, elektrik nəqliyyat idarəsi yaradıldı. 7-ci mədən tərəfdə Qazelin zavodu tikildi və beləliklə də, Əmircan kəndi Orconikidze rayonunun mərkəzinə çevrildi. Hələ Oktyabr inqilabının ilk illərində, yəni 1919-cu ildə komsomol təşkilatının ilk özəyi Əmircanda yaradılmışdı. Ə. Ənnağıyev «Qəhrəmanlıq unudulmur» kitabında kəndlərdə komsomol təşkilatlarının yaranması haqqında yazmışdır: «Əmircanda, Bülbülədə, Binədə, Zirədə və Mərdəkan kəndlərində, Russkiy neft şirkətində (mədənində) Cabir Əliyevin başçılığı ilə, Balaxanı, Sabunçu, Zabrat, Ramanada Müseyib Dadaşovun başçılığı ilə ilk komsomol təşkilatları yaranmışdır».[1]

Azərbaycanda Sovet həkimiyyətinin qələbəsi və möhkəmlənməsi uğrunda mübarizədə fəal iştirak etmiş Cabir Əliyev və onun təşkil etdiyi gənclərdən ibarət döyüş drujinası 1920-ci ildə Suraxanıda polisin və jandarmların tərkisilah edilməsində və rayonda qayda-qanun yaratmaqda böyük işlər görmüşlər.

1920-ci iln may ayından başlayaraq komsomol təşkilatı, kənddə öz ətrafına gənc fəhlələri, fəal gəncləri toplayaraq öz sıralarını artırmış və böyük komsomol komitəsi yaratmışdır. 1921-ci ildə onun sıralarında 50-yə yaxın komsomolçu olmuşdur ki, bu da rayonda ən böyük komsomol təşkilatı olmuşdur.

1920-ci ilin may ayından 1921-ci ilin sentyabrınadək Əmircan yayım rayon komsomol təşkilatının 1920-1930-cu illərdə tərbiyə etdiyi 100 nəfərdən artıq komsomol, sonralar partiya, sovet və komsomol təşkilatlarında məsul rəhbər vəzifələrdə işləmişlər. Bəziləri təsərrüfat rəhbərləri, bəziləri elmi işçi olaraq akademik rütbəsinə qədər yüksəlmişlər.

Komsomollar xalq təsərrüfatının bərpasında və inkişafında partiyanın yaxın köməkçisi olmuşlar. 1929-cu ildən başlayaraq zərbəçi komsomol gənclər briqadaları yaranırdı.

1923-24-cü illərdə kənddə komsomol təşkilatının rəhbərliyi ilə fəal komsomollardan Əliyev Məhərrəm və Paşayev Məmmədşahın iştiraki ilə birinci pioner klubu açıldı. Bu ilk pioner təşkilatı idi. 1926-27-ci illərdə kənddə artıq 4 pioner klubu, 300-ə yaxın pioner var idi.[2]

Birinci pionerlər şurasının sədri Qarayev Məhərrəm idi. «1930-32-ci illərdə Şəki komsomol təşkilatında təlimatçı işləmişdir».[3]

1921-ci ilin əvvəlində kənddə qadınlar klubu açıldı. Bu klubun açılışında kəndin ən fəal qadınlarından Qəmər xanım Rəhimovanın zəhməti tərifə layiqdir. O, bir-bir evlər gəzərək qadınlar arasında təbliğat aparmış, kəndin qadınlar hərəkatına rəhbərlik etmişdir. Kənddə birinci qadınlar təşkilatının «Jen otdel» yaratmış və onun ilk rəhbəri olmuşdur.[4]

---

1. Ə. Ənnağıyev "Qəhramanlıq unudulmur", Bakı, 1968, səh. 56.
2. Az. SSR EATİ Elmi arxivi fond 1-17, işⅈ 7802, sənəd 15
3. Az. SSR EATİ Elmi arxivi fond 1-17, işⅈ 7802, sənəd 15
4. Az. SSR EATİ Elmi arxivi fond 1-17, işⅈ 7802, sənəd 15, səh. 6

1921-ci ildə Azərbaycan qadınlarının birinci qurultayı açıldı. Qurultayda kəndin fəal qadınlarından Qəmər Rəhimova, Fatma Quliyeva, Xanımana Həsənova, Sara Əlibəyli, Şahzaman Rəfiyeva, Şirvan Muradova, Səriyyə Dadaşova Xurşud, Safura, Mikeymə, Meri iştirak etmişlər.

Həmin ildə Moskvada qadınların birinci qurultayında Qəmər Rəhimova, Şahzaman Rəfiyeva iştirak etmişdilər.

Kəndin qadınlar təşkilatı Əli-Bayramov klubu ilə (Bakının mərkəzi qadınlar klubu) sıx əlaqədə olmuşdur və onun rəhbərliyi ilə kənddə qadınlar klubunda tikiş arteli açılaraq qadınları kluba və işə cəlb etmişdir.

1925-ci ildə qadınların işə cəlb olunması hərəkatı daha da genişləndi. Həsənova Xanımana qadınlar klubunda artelin müdürü işləyirdi. O, öz xatirələrində deyir:

«Qadınlar klubunda təşkil etdiyimiz tikiş dərnəyi və toxuculuq əl işi üzrə qadınların sayı 20-25 nəfərə çatmışdı. Biz Bakı Mərkəzi qadınlar klubunun yaxından rəhbərliyi və köməyi ilə bu dərnəyi tikiş artelinə çevirdik. Ayna xanım Sultanova və Qəmər xanım Rəhimova qadınlar təşkilatının rəhbərləri idilər. Bunlar kəndin qadınlarına böyük köməklik göstərirdilər. 1923-cü ildə qadınlar klubunun yanında iki böyük otaqlı binada arteli təşkil etdik. Həmin arteldə qadınların sayı 30-40 nəfərə çatırdı. 20 ədəd tikiş maşını verilmişdir və bəziləri də evdə tikiş maşını olduğu üçün işi evə aparıb tikirdilər».[1]

1927-ci ildən başlayaraq qadınlar təşkilatının təşəbbüsü ilə kənddə boş qalmış böyük, iki minarəli məsciddə və məhəlli Nizaməddin mülkündə tikiş arteli açdılar. 1930-cu ildə artel böyük tikiş fabrikasına çevrildi və bir neçə binalarda da tikiş fabrikinin sexləri fəaliyyətə başladı. 1940-cı ildə Əmircanda tikiş fabrikinin işçiləri 300 nəfərə çatdı. Burada yaxın kəndlərdən başqa, başqa xalqların nümayəndələri - rus, erməni, tatar, gürcü, osetin, alman, polyak, fransız - millətlərdən qadınlar işləyirdi. Xalqlar dostluğunu nümayiş etdirən bir ailə kimi birləşən bu kollektiv birinci və ikinci beşillik planları vaxtından qabaq yerinə yetirmişdi. O zaman üçün bu qadınlar ölkə üçün böyük işlər görürdülər.

1917-ci ildən başlayaraq qadınlarla kişilər bərabər hüquq əldə etdilər və texnika sahəsində fərqlənməyə başladılar. İlk təyyarəçi qadın Bəyimxanım Zəfər qızı (Şəmsi Əsədullayevin bibisi nəvəsi) Peterburqda təyyarəçilik məktəbini bitirib qayıtmışdı.

Nuriyeva Sona Piri qızı ilk təyyarəçi qadınlardan hesab olunur. 1939-cu ildə birinci dəfə olaraq SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. İki çağırış 1935-ci ildə Azərbaycanın Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 15 illik yubileyi ilə əlaqədar Lenin ordeni ilə təltif edilmişdir.

Qadınlar təşkilatının əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərindən biri də qadınların çadralarını atmaq kimi mühüm və çətin bir məsələni həll etməsidir.

Əlibəyli Sara Əliverdi qızı (1900-1966) 1921-25-ci illərdə kənddə qızlar məktəbini təşkil etməkdə iştirak etmiş, həmin məktəbin müəllimi və müdiri işləmişdir. Kənddə mədəni maarif işində və savadsızlığı ləğv etməkdə, qadınlar arasında böyük işlər aparmışıdır. 1930-33-cü illərdə Şəki rayon partiya komitəsində təlimatçı işləmişdir. 1934-35-ci ilərdə Bakı partiya məktəbini bitirmiş, 1935-37-ci illərdə Maştağa rayon partiya komitəsinin təlimatçısı, 1937-39-cu illərdə Azərbaycan həmkarlar ittifaqının mərkəzi komitəsində işləmişdir. Dəfələrlə şəhər və rayon sovetinə deputat seçilmiş, müxtəlif orden və medallarla təltif edilmişdir.

1937-ci il represiyası bizim kənddən də yan keçməyib, neçə-neçə oğul-qızlar represiyanın qurbanı olub. Sonralar onların övladları sürgün olunub, damğalanıb, yaşadıqları kənddən didərgin salınıb. Ən böyük zərbə ziyalı ata-anaların övladlarına dəyib, onların çoxu təhsil almaqdan məhrum olublar.

1937-ci ildən real tarixi hadisələri, real adamların fəaliyyətinin üstündən sükutla keçilməsi, onlar birtərəfli, subyektiv işıqlandırılması xaricdə bu gün də dərhal əleyhimizə təbliğat üçün istifadə edilir. Bütün bu tarixi reallıqları və həqiqətləri heç bir hadisəni yaxşılaşdırmadan və pisləşdirmədən, düzgün tədqiq edib vermək lazımdır. Bu halda biz 1937-ci ilin faciə qurbanlarının qarşısında borcumuzu verə bilərik.

Ötən əsrin 20-50-ci illəri bir sıra xüsusiyyətləri ilə bərabər, eyni zamanda kütləvi represiyaların aparılması ilə də tarixdə dərin iz buraxmışdır. Bu illər ərzində kommunist diktaturası və totalitar rejim dövründə qanunçuluğun icrasında təhlükəsizlik və daxili işlər orqanlarına böyük səlahiyyətlər verilməsi nəticəsində qanunlar kobud şəkildə pozulmuş, kütləvi represiyalarla minlərlə günahsız insanlar, o cümlədən görkəmli ziyalılar, təsərrüfatın müxtəlif sahələrində işləyən insanlar, hüquq-mühafizə orqanları işçiləri amansız cəza tədbirlərinə məruz qalmışdır.

1956-cı ildən başlayaraq represiyalara uğramışların təmizə çıxarılması ilə əlaqədar dövlət orqanlarının yerinə yetirilməsi vəziyyətində prokuror nəzarətinin gücləndirilməsinin nəticəsi olaraq prokurorluğun təqdimatları, məhkəmələrin qanunsuz qərarlarından verdiyi protestlər əsasında kütləvi represiyaya məruz qalmış minlərlə vətəndaş təmizə çıxarılmışdır. Lakin sonralar bu nəcib iş dayandırılmış və SSRİ Ali Sovetinin "20-30-cu illər represiya qurbanlarına bəraət verilməsi" haqqında 1989-cu il tarixli fərmanı əsasında yenidən bərpa edilmişdir. Göstərilən fərmanın icrası üçün Respublika Prokurorluğunda siyasi repressiya qurbanlarının təmizə çıxarılması şöbəsi yaradılmış, təqaüddə olan təcrübəli kadrlar yenidən işə çağırılaraq cinayət işlərinin öyrənilməsi və rəy

1. Az. SSR EATİ Elmi arxivi fond 1-17, iş№ 7802, sənəd 13, səh. 2

verilməsi onlara həvalə edilmişdir. Bununla əlaqədar E.H.Əliyev də təqaüdə çıxmasına baxmayaraq, 1989-cu ildə göstərilən şöbənin böyük prokuroru vəzifəsinə təyin edilmiş və 1999-cu ilin dekabr ayının 31-nə kimi bu vəzifədə çalışmışdır.

E.H.Əliyev Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivində nazirliyin işçi qrupunun köməyi ilə dörd il ərzində 3500-dən artıq cinayət işlərini öyrənərək 60 minə yaxın adamın təmizə çıxarılması haqqında rəy vermiş, məhkəmə qərarlarından protestlər hazırlamış və repressiyaya məruz qalmış vətəndaşlara, onların ailə üzvlərinə vəraət verilməsi barədə arayışlar göndərmişlər. Kitabda toplanmış materiallardan görünür ki, XXəsrdə totalitar rejim diktaturasının ən dəhşətli olaylarından sayılan siyasi repressiyalar fırtınası bütün keçmiş sovet respublikalarını bürümüş milyonlarla günahsız insan amansız diktatura rejiminin qurbanı olmuşdur. Bu dövrdə bizim xalqımız repressiyalara ən çox məruz qalanlardan olmuşlar. Belə ki, keçmiş SSRİ DİK-in məlumatlarından görünür ki, 1920-50-ci illər ərzində əksinqilabi cinayətlərə görə dövlət siyasi idarələrinin kollegiyaları, onların təşkil etdikləri "Üçlük", "Beşlik", "Yeddilik", "Xüsusi müşavirələr" və "Hərbi tribunal"lar tərəfindən 3778234 nəfər əsassız olaraq repressiyalara məruz qalmışlar ki, bunların da 79852 min nəfəri həmin dövrdə 3 milyon əhalisi olan Azərbaycandan olmuşdur.

Əldə edilmiş məlumatlara görə, onların 5752 nəfəri güllələnmiş, minlərlə insan yaşayış yerlərindən sürgün edilmişdir. Müəllif topladığı məlumatlar və sənədli faktlar əsasında, repressiyaya məruz qalmış günahsız insanların cinayət işlərinin saxtalaşdırılması, qanunsuz metodlardan istifadə edərək cəzalandırılması faktını belə halların baş vermə səbəblərini kitabda açıqlaya bilmişdir.

Müəllif möhtərəm prezidentimiz cənab H.Ə.Əliyevin 15 mart 1996-cı il tarixli "Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında" fərmanın Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu tərəfindən lazımınca yerinə yetirilməsi haqqında məlumatlar vermişdir.

Bu kitab faktlar, XX əsrin repressiya tarixini əks etdirən arxiv materialları, o dövrün canlı şahidlərinin müşahidələri, xatirələri əsasında yazılmış maraqlı tədqiqat əsəridir.

Kitabda olan materiallar respublikamızda XX əsrdə baş vermiş repressiyaların gələcək nəsillər tərəfindən öyrənilməsində istifadə edilə bilər. Bu kitabın çap olunması hüquq mühafizə orqanlarının işçilərinə universitetlərin hüquq fakültələrinin tələbələri, müəllim və professor heyətinə böyük əyani köməklik göstərə bilər.

Fərəhlidir ki, E.H.Əliyev yaşının müdriklik çağında, təqaüddə olmasına baxmayaraq, repressiya qurbanlarının təmizə çıxarılması işinə öz məsləhətləri ilə yaxından kömək edir. Onun prokurorluq orqanlarının yaranmasının 85 illik yubileyinə həsr etdiyi "Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları" kitabı bu insanın öz peşəsinə olan məhəbbət və bağlılığını bir daha sübut edir.

8 oktyabr 2003-cü ildə E.H.Əliyevin 80 yaşı tamam olur. O, ömrünün 50 ilini cinayətkarlıqla mübarizə, qanunçuluq və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması işinə sərf etmişdir. O, bu gün də gənclik illərində olduğu kimi yüksək iş qabiliyyətini qoruyub saxlaya bilmişdir. Eynal müəllim ona müraciət edən hər bir kəsə, kimliyindən asılı olmayaraq düzgün yol göstərən, məsləhət verən, köməyini əsirgəməyən bir ağsaqqaldır. Bu münasibətlə ona uzun ömür, can sağlığı diləyib, yaradıcılıq işlərində uğurlar arzulayırıq.

Xalqımızın çox əsrlik tarixində elə hadisələr, tarixi məqam və anlar vardır ki, onların araşdırılması və gələcək nəsillərə çatdırılması, milli şüura hopdurulması hər bir Azərbaycan ziyalısının, ilk növbədə tədqiqatçı alimlərin çox mühüm vəzifələrindəndir. Xüsusən xalqımızın soykökü, qəsdən saxtalaşdırılmış və təhrif edilmiş dövrlərlə bağlı yazılan hər bir məqalə, əsər əsl vətənpərvərlik nümunəsi olmaqla gənc nəslə böyük ərmağandır.

Vaxtilə ağlasığmaz dərəcədə saxtalaşdırılmış, təhrif olunmuş və ictimaiyyətə qeyri-obyektiv şəkildə çatdırılmış repressiya dövrü (XX əsrin 20-30-cu illəri və 50-ci illər) məhz bu qəbildəndir. Həmin illərin əsl həqiqətlərinin üzə çıxarılması ilə bağlı bir sıra tədqiqat və araşdırılmalar aparılsa da, bu istiqamətdə axtarışların davam etdirilməsi olduqca zəruridir.

Respublika prokurorluq orqanlarında uzun illər böyük əmək sərf etmiş, peşakar hüquqşünas kimi gənc kadrların yetişdirilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmiş əməkdar hüquqşünas Eynal Əliyevin "Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları" kitabı yuxarıda göstərilən məqsədlərə xidmət etməklə bərabər, eyni zamanda prokurorluq orqanlarının yaranmasının 85 illiyinə layiqli töhfədir. Məlumat üçün bildirək ki, bu, E.Əliyevin işıq üzü görmüş ikinci kitabıdır. Onun "Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun tarixindən səhifələr" adlı birinci kitabı isə Respublika prokurorluq orqanlarının 80 illik yubileyinə həsr olunmuşdur.

Baş ədliyyə müşaviri, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun veteranı, prokurorluğun fəxri işçisi, əməkdar hüquqşünas, hüquq elmləri namizədi, görkəmli tədqiqatçı-alim Eynal Hacı oğlu 1923-cü ildə Bakının Əmircan kəndində sadə neftçi ailəsində anadan olmuşdur. 1941-ci ildə orta təhsilini başa vurduqdan sonra o, Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olur.

Böyük vətən müharibəsi illərində ordu sıralarında xidmət edən böyük qardaşı Novruzun ölüm xəbərindən sonra gənc Eynal, təhsilini yarımçıq qoyaraq, vətəndaşlıq börcünü yerinə yetirmək üçün 1942-ci ildə könüllülər

sırasında alman faşistləri ilə döyüşməyə gedir. Lakin 1943-cü ilin axırlarında ağır xəstəliyə görə cərrahiyə əməliyyatı keçirdiyindən ordudan tərxis olunur.

1944-cü ildə VDU-nun hüquq fakültəsinə daxil olan E.Əliyev prokurorluq orqanlarında kadr çatışmadığından, təhsilini başa vurmamış, 1947-ci il oktyabr ayının 6-da keçmiş Lenin rayon prokurorluğunda indiki (Sabunçu rayonu) prokuror köməkçisivəzifəsinə təyin olunur.

1948-ci ildə hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra Bakı şəhərinin Əzizbəyov, Oktyabr (Yasamal) rayonlarında prokuror, Bakı Şəhər Prokurorluğunda istintaq şöbəsinin prokuroru, 1969-1974-cü illərdə Qaradağ rayon prokuroru vəzifəsində işləyir. Mərhum akademik, hüquq fakültəsinin kafeda müdiri V.P.Qəhrəmanovun rəhbərliyi altında 1972-ci ilin noyabr ayında T.Şevçenko adına Kiyev İniversitetinin hüquq fakültəsinin elmi şurasında dissertasiya müdafiə edib, hüquq elmləri namizədi adına layiq görülən E.Əliyev 1975-ci ilin yanvarından Respublika prokurorluğunun Cinayət işləri üzrə məhkəmə qərarlarının qanuniliyinə nəzarət idarəsinin böyük prokuroru vəzifəsinə təyin edilir. 1989-cu ildə təqaüdə çıxmasına baxmayaraq, 1989-cu ildə siyasi repressiya qurbanlarının təmizə çıxarılması işi ilə əlaqədar yenidən sonuncu vəzifəsinə təyin edilərək 1999-cu il dekabr ayının 31-nə kimi həmin vəzifədə çalışmışdır.

Eynal müəllim həmin dövrü belə xatırlayır: "1989-1998-ci illər ərzində bizim şöbə prokurorları tərəfindən 14444 cinayət işi öyrənilərək, 25524 nəfər siyasi repressiya qurbanına bəraət verilmişdir. Şəxsən mən 3500-dən artıq cinayət işi öyrənmiş və MTN arxivlərinin işçi qrupunun köməkliyi ilə 6 minə yaxın adamın təmizə çıxarılması haqqında rəy vermişəm. Azərbaycan Respublikası MTN-in arxivlərində qalaq-qalaq yığılmış qovluqları gözdən keçirmiş, saralıb-solmuş, əl vurduqca qopub-tökülən qovluqları vərəqləmişəm.Cansız kağızların qoxusu adamı vurduqca o illərin xofunu bir daha yaşayırdım. Bir insan taleyini bir neçə dəhşətli cümlə ilə həll edən sənədləri, hökmləri, imzaları həyəcansız oxumaq mümkün deyildi. Ən işıqlı, nurlu şəxsiyyətlərin anfas-profildən çəkilmiş isti nömrəli şəkilləri, bu şəkillərdən baxan ümidsiz, qorxu dolu gözlər, miskin görkəmlər ürək ağrıdırdı. Ona görə də saatlarla və günlərlə belə qovluqlar vərəqləmək, diqqətlə öyrənmək qrupumuzun prokuroluğundan böyük səbr tələb edirdi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, biz 10 il müddətində də bitün əziyyətlərə dözdük və minlərlə insanın təmiz adlarının onlara qaytarılmasında yaxından iştirak etdik".

Ayrı-ayrı vətəndaşlardan, repressiya qurbanlarının ailələrindən alınan təşəkkür məktubları və teleqramlar Eynal müəllimin və onun həmkarlarının apardıqları işin vacib olduğunu bir daha sübut edir.

Eynal müəllimin prokurorluq orqanlarında çalışdığı uzun illər ərzində topladığı zəngin materiallar əsasında yazdığı "Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun tarixindən səhifələr" adlı kitabı 1997-ci ildə "İşıq" nəşriyyatı tərəfindən çap edilmişdir. 1980-1990-cı illər ərzində Azərbaycan Prokurorluğu və Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun müstəqilliyi dövrü (1991-1997-ci illər) adlanan iki bölmədən ibarət kitabın müəllifi Azərbaycan prokurorluq orqanlarının yaradılması və inkişafının aktual məsələlərini şərh etmişdir. Respublika Prokurorluğunda yaradılan Prorukorluğun tarixi muzeyi mövzusuna, eksponatlarının zənginliyinə, əhatə dairəsinə görə buraya gələnlərin zövqünü oxşayır. Eynal müəllimin təşəbbüsü və iştirakı ilə, onun kitabına əsaslanaraq tərtib edilmiş muzeyin ziyarətçiləri buradan joş təsuratla ayrılırlar. Gərgin əməyin bəhrəsi olan bu kitabda prokurorluq orqanlarının təşəkkülü tarixi, ölkəmizin inkişaf edərək, daha da təkmilləşməsində prokurorluq orqanlarının oynadığı çox böyük rol diqqətlə araşdırılmışdır.

"Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları" kitabında isə repressiya dövrünün cəza üsulları, qeyri-qanuni istintaq metodları, günahsız insaların, xüsusən düşünən beyinlərin həyatından məhrum edilməsi, onların ailə üzvlərinin acı taleyi zəngin arxiv materialları əsasında araşdırılmış və oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Eynal müəllimin ciddi axtarış aparmaqla, əsl tədqiqat səri yaratmış, peşəkar hüquqşünas, təcrübəli istintaqçı kimi müstəqil mülahizələr söyləmiş, tariximizdə baş verən ədalətsizlikləri, qeyrətli Vətən oğullarına qarşı edilən zorakılıqları, erməni hiyləgərliyini özünəməxsus ustalıqla ifşa etmişdir. Kitabın sonunda günahsız güllələnmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslərin siyahısının çap edilməsi, eləcə də həmin şəxslərə bəraət verilib təmizə çıxarılması istiqamətində aparılmış araşdırmalara geniş yer ayrılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Kitabın müsbət məziyyətləri çoxdur, o, təkcə tarixçi və hüquqşünaslar üçün deyil, həmçinin digər ixtisas sahibləri, siravi vətəndaşlar üçün də olduqca gərəklidir.

Bütün bunlara görə mənalı ömrünün 80-ci payızını yaşayan əməkdar hüquqşünas, hümanist insan, tanınmış ziyalı Eynal Əliyevə böyük zəhmət hesabına ərsəyə gətirdiyi məzmunlu və çoxəhatəli kitabı üçün dərin minnətdarlıq edir, ömrünün müdriklik çağında gənc nəslin maariflənməsi istiqamətində göstərdiyi xidmətləri qarşısında baş əyirik.

Son illər, xüsusən mənfur sovet imperiyasə dağıldıqdan, zorla imperiya zəncirləri ilə buxovlanan xalqlar ilər boyu həsrətində olduqları azadlıq və müstəqillik arzularına qovuşduqdan, eləcə də cəmiyyətdə demokratikləşmə prosesi dərinləşdikdən sonra tarixin bir çox qaranlıq səhifələrində işıq düşməyə, uzun müddət ərzində təhrif olunmuş, xalqdan gizlədilmiş hadisə və faktlar obyektiv qiymətini almağa başladı. Belə ağrılı-acılı və məhrumiyyətlərlə dolu dövrlərdən biri kimi XX əsrin 20-30-cu illəri və 50-ci illərin əvvəlləri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Çünki həmin dövrün reallıqları elə "məharətlə" ört-basdır edilmişdir ki, onların üzə çıxarılması üçün hələ

bundan sonra da xeyli gərgin axtarış, tədqiqat və təhlillər aparılması zəruridir və bu tarixi missiya gənc nəslin üzərinə düşən ən mühüm vətəndaşlıq borclarından biridir.

XX əsrin ən dəhşətli olaylarından sayılan siyasi repressiyalar fırtınası bütün keçmiş sovet məkanını bürümüş, milyonlarla günahsız insan amansız diktatura rejiminin qurbanına çevrilmişdir. Elə bir millət və xalq olmamışdır ki, "qırmızı terror" və Stalin diktaturası dövründə bu və ya digər sayda qurban verməsin. "Əksinqilabçı", "eser", "qolçomaq", "pantürkist", "xalq düşməni", və sairə yarlıqlarla damğalanan alim, mütəxəssis, hərbçi, müəllim, həkim, şair, yazıçı, inzibati orqan işçiləri, bir sözlə ziyalı ordusunun ən fəal üzvləri kütləvi şəkildə həyata keçirilən həbs, sürgün və güllələnməyə məruz qalmışdır. Maraqlıdır ki, bu cəza tədbirləri siyasətdən tamamilə uzaq, hətta ölkədə baş verənlər hadisə və proseslərdən heç bir xəbəri olmayan minlərlə fəhlə və kəndlidən də yan ötməmişdir. Tədqiqat və araşdırmalar göstərir ki, XX əsrin siyasi repressiyalar siyahısında Rusiya birinci yerdə dayanır. Prefessor Kurqanovun fikrincə, Sovet hakimiyyəti dövründə baş verən repressiya zamanı həlak olanların sayı aşağıdakı kimidir:

"Qırmızı terror" illərində (1917-1923-cü illər) 160 min akademik, professor, yazıçı, rəssam, müəllim, tələbə, 1,7 min dövlət məmuru, zabit, ticarətçi, 50 min polis və jandarm, 40 min din xadimi, 130 min kəndli və fəhlənin həyatına son qoyulmuşdur.

"Çekist" terrorunun ikinci dalğası zamanı (1923-1930-cu illər) 2 milyon insan, o cümlədən 750 min "qolçomaq" həlak olmuşdur.

1 milyon 600 min adam isə "çekist" terrorunun üçüncü dalğasının qurbanı olmuşdur.

"Yejovşina" dövründə (1937-1938-ci illər) 635 min kəndli və fəhlə, 340 min Kommunist Partiyasının üzvü, qızıl ordunun təmizlənməsi zamanı isə 30 min hərbçi məhv edilmişdir.

SSRİ MTN-nin keçmiş sədri Y.Kriçkov isə tamamilə başqa fikirlər söyləyib. Müsahibələrindən birində o bildirir ki, repressiyalara məruz qalanların sayı 20 milyon nəfərdən 60-70 milyona qədərdir.

Əslində isə 30-40-cı illərdə və 50-ci illərin əvvəllərində 3.778.234 adam məhkum olub ki, onların da 786.098 nəfəri güllələnib.

"Arqumentı i faktı" qəzetinin 1990-cı il tarixli 35-ci sayında "Faciəli dövrlərin sənədləri" sərlövhəli məqalədə göstərilir ki, 1 yanvar 1939-cu ilə kimi ölkədə 1.317.195 nəfər vətən xaini adı ilə həbs edilib. Bunlardan 830.491 nəfəri rus, 181.095 nəfəri ukraynalı, 44.725 nəfəri belarus, 24.894 nəfəri tatar, 24.499 nəfəri alman, 17.123 nəfəri qazax, 16.860 nəfəri polyak, 11.723 nəfəri gürcü, 11.064 nəfəri erməni olub. Azərbaycanlıların adı çəkilmir. Yerdə qalanlar isə siyahıda olan 100 xalqın nümayəndələrindəndir ki, azərbaycanlılar da onların içərisindədir.

"Komsomolskaya pravda" qəzetinin 17 oktyabr 1990-cı il tarixli sayında dərc olunmuş SSRİ Daxili İşlər orqanlarının məlumatından görünür ki, totalitar rejim illərində əksinqilabi cinayətlərə görə 1920-50-ci illər ərzində Dövlət Siyasi İdarələrinin kollegiyaları, Daxili işlər orqanlarının təşkil etdikləri "Üçlük", "Beşlik", və "Yeddilik"lər, Xüsusi Müşavirələr, Dövlət Siyasi İdarələri və Hərbi Tribunalar tərəfindən 3.778.234 nəfər adam əsassız olaraq cəzalandırılaraq repressiyalara məruz qalmışdır. Bunlardan 642.980 nəfərə güllələnmə cəzası verilmiş, 2.396.220 nəfəri həbsxana və islah düşərgələrində saxlanılmış, 765.180 nəfər məcburi surətdə sakin edilmə yerlərinə göndərilmişdir. Həmin şəxslərdən 2 milyon 900 min nəfəri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və SSRİ Xalq Komissarlar Sovetinin 5 noyabr 1934-cü il tarixli qərarı əsasında Xalq Daxili İşlər orqanları tərəfindən təşkil edilmiş qeyri-qanuni məhkəmə orqanları olan "Üçlük", "Beşlik", "Yeddilik" və Xüsusi Müşavirələr tərəfindən, 877.000 nəfəri isə Hərbi tribunalar tərəfindən məhkum edilmişdir. Bunların 75.852 nəfəri isə Azərbaycan Respublikasının payına düşür.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda tək-tək ailə tapılar ki, siyasi repressiya ondan yan keçsin. İlkin məlumatlara görə, keçmiş ittifaq respublikaları arasında ən çox Azərbaycan siyasi repressiyalara məruz qalmışdır. Əgər 150 milyon əhalisi olan RSFSR-də 3 milyon 778 min insan siyasi repressiyaya məruz qalmışdırsa, o vaxtlar 3 milyondan bir az artıq əhalisi olan Azərbaycanda 75.852 nəfər siyasi repressiya qurbanı olmuşdur. Bu insanlar 1920-ci il aprelin 28-dən başlayaraq siyasi əqidələrinə, fəaliyyətinə, düşüncə tərzinə, milli mənsubiyyətinə və digər səbəblərə görə müxtəlif cəza tədbirlərinə məruz qalmış, bir çoxu güllələnmiş, bir qismi isə sərt iqlim şəraiti olan şimali Qazaxıstana və Sibirə sürgün edilib uzun müddət xüsusi rejim şəraitində saxlanılmışdır.

27 may 1997-ci ildə respublikamızın müstəqilliyinin ildönümü ilə əlaqədar keçirilən yığıncaqda xalqımızın qayğıkeş, sevimli oğlu, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev bu mövzuya toxunaraq demişdir: "Sovet hakimiyyəti dövründə, ümumiyyətlə SSRİ ərazisində -bir yerdə az, bir yerdə çox-bütün xalqlara qarşı repressiya olmuşdur. Ancaq mən bu gün bunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, 1937-38-ci illərdə Azərbaycan xalqına qarşı edilən repressiya başqa respublikalardakı repressiyalardan daha ağır, çox itkili olmuşdur".

Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin orqanı olan "Sərhəd" qəzetinin xüsusi buraxılışının 4-cü sayında "Yaddaşın bərpası" başlığı altında əməkdaşı Cəlal Qasımovun arxiv sənədləri əsasında dərc edilən repressiya qurbanlarının siyahısında görünür ki, Azərbaycanda 1920-1941-ci illər ərzində 5752 nəfər güllələnmişdir. Bunlardan 5485 nəfər 1920-1940-cı illər ərzində güllələnənlərdir. İllər üzrə bu miqdar aşağıdakı kimi-

dir:

1920-1925 -ci illər	527 nəfər
1930-1936-cı illər	328 nəfər
1937-ci il	1572 nəfər
1938-ci il	2741 nəfər
1939-1940-cı illər	317 nəfər

Yuxarıda göstərilən günahsız güllənənlərin milli tərkibi belədir: 4.842 nəfəri azərbaycanlı, 114 nəfəri erməni və 529 nəfəri rus, yəhudi, alman və başqa millətlər.

Bundan əlavə, siyahıdan görünür ki, 1941-ci ildə məhkum olunanlardan 397 nəfəri güllələnmişdir. Milliyyət etibarı ilə onlardan 106 nəfəri azərbaycanlı, 133 nəfəri erməni, 155 nəfəri başqa millətlərdən olmuşdur.

Hörmətli xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə "qırmızı terror" qurbanlarının siyahısı ilə bağlı yazır ki, bu siyahını oxuyarkən adam dəhşətə gəlir, inanmaq istəmirsən. İlahi görən həqiqətən bir belə günahsız adam güllələyiblər? Görən o illər insan niyə belə ucuz olub? Görən dövlət niyə belə insan ovuna çıxıb? Bu suallara belə birmənalı cavab vermək çox çətindir. Amma bütün bunlar bir həqiqəti tam təsdiqləyir ki, Azərbaycan xalqı öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda daim mübarizə aparmış və Azərbaycan cümhüriyyətini istər gizli şəkildə təşkilatlanaraq, istərsə də açıq üsyanlar vasitəsilə bərpa etməyə çalışmış, təəssüf ki, nəticədə öz haqq işi uğrunda mübarizə aparanlar amansızcasına məhv edilmişlər.

Oxucular üçün daha maraqlı olmaq və deyilənləri bir daha təsdiq etmək üçün həmin siyahı kitaba əlavə olunur və bu siyahını hazırlayan Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əməkdaşı Cəlal Qasımova və başqalarına minnətdarlığımı bildirirəm.

(Müəllif: Eynal Əliyev «Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları». Bakı 2003, səh 4-18.)

1937-1940-cı illərdə Azərbaycan üçün çox dəhşətli nəticələrə gətirən hadisələri izlədik. Bu dövrün daha başqa bir faciəvi hadisəsi də qərbi Azərbaycandan əzəli yurdlarından kütləvi surətdə təqib və təhqirlərlə qovulmuş on minlərlə azərbaycanlının Azərbaycana gəlib məskən salması oldu. Belə bir çətin beynəlxalq şəraitdə Azərbaycan həm iqtisadiyyatını, həm də əhalinin inkişaf səviyyəsini qaydaya salmalı idi. 1939-cu ildə senyabrın birində Almaniya Polşaya hücum etməklə İkinci Dünya müharibəsinə başladı. Almaniyanın işğalçılıq planlarında Azərbaycan da var idi. Azərbaycanın sərvətləri, Qərb ilə Şərq arasındakı əlverişli strateji coğrafi mövqeyi faşistlərin nəzər-diqqətini özünə cəlb edirdi. Almaniya hökuməti Bakı neftindən istifadə etməklə bütün Şərqi istila edəcəyinə böyük ümidlər bəsləyirdi. Bakı zəbt edildikdən sonra Azərbaycan şimallı-cənublu Almaniyanın özündən asılı hala salacağı, türk xalqlarının yaşayacağı «Böyük Türküstan» dövlətinə qatılmalı idi. Bakı neftinin hasil edilməsi, emalı və daşınması 1941-ci ilin martında Almaniyanın «Kontinental neft cəmiyyəti»nə tapşırılmışdı. Bütün Azərbaycanın neft və sənaye müəssisələrinə alman rəhbərləri təyin edilməli idi. Artıq Qafqaza dair hücum planı - «Edelveys» hazırlanmışdı. 1941-ci il sentyabr 25-də bu plana uyğun olaraq Bakı tutulmalı idi.

Digəri isə Sovet rəhbərliyinin Azərbaycan üçün hazırladığı çirkin bir plan idi. Mənfur plana görə Azərbaycan əhalisi zorla Orta Asiya və Qazaxstana köçürülməli idi. Səbəbi isə Sovet dövlətinin Qafqazda azərbaycanlılara etibar etməməsi idi. Lakin hamıya «düşmən kimi tanıdılan» Mircəfər Bağırov gətirdiyi tutarlı arqumentlərlə və faktlarla Stalini bu yoldan çəkindirə bilmişdi. Və o zaman M. Bormanın qeydlərində Fürer qeyd edirdi ki, Bakı və onun ətrafları alman hərbi məskəninə çevrilməlidir. Belə ki, qeyd etməliyik ki, Əmircanın kənarındakı alman əsirlərinin müharibə və müharibədən sonra tikdikləri qəsəbələr bu planın yerinə yetirilməsi kimi də qəbul etmək olar.

1941-ci il iyunun 22-də Almaniya SSRi üzərinə hücum etdi. Bununla da sovet xalqlarının faşist Almaniyasına qarşı Böyük Vətən müharibəsi başladı. Azərbaycan xalqı var qüvvəsi ilə bu müharibəyə qoşuldu. Müharibənin ilk günlərində düşmənin şəhər və kəndləri müvəqqəti işğal etməsinə baxmayaraq, sovet adamları ruhdan düşməmişdi. SSRİ-nin hər yerində olduğu kimi, Əmircanın gənc oğlan və qızları, qəddar düşmənə qarşı vuruşmaq üçün öz vətənpərvərlik borcunu yerinə yetirmək üçün yüzlərcə mübarizlər könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdülər.

«Müharibənin ilk günlərindən qırx mindən çox gənc, o cümlədən minlərlə qadınlar könüllü olaraq cəbhəyə getmək üçün Azərbaycan SSR Hərbi komissarlığına ərizə vermişdi».[1]

Hər yerdə yığıncaqlar çağırıldı, o cümlədən də Əmircanda ümumi yığıncaqda Sovet hökumətinin orduya səfərbərlik haqqında qərarı oxundu. Hamı cəbhəyə getmək haqqında qəti qərarını bildirdi. Elə ailələr var idi ki, ilk günlərdən vətənin müdafiəsinə beş-altı nəfər döyüşçü göndərdi. Məsələn, Əliyevlər ailəsindən Əminağanın

1. Qaraş Mədətov "Azərbaycan Böyük Vətən Müharibəsində -1941-1945", səh 20.

dörd oğlu, Fərzəlinin iki oğlu, Bunyatovlar ailəsindən yeddi nəfər, bəzən ata və analar öz oğul və qızları ilə birgə müharibəyə getmişdilər. Müseyib Qulu oğlunun üç oğlu, Əli Səfər oğlunun dörd oğlu, Məmmədəli Paşa oğlunun üç oğlu və bir qızı - Suğra Məmmədəli qızı Paşayeva, Səkinə İbrahim qızı Əliyeva, Sona Piri qızı Nuriyeva, Yusifova Fatma Əliyoldaş qızı, Quliyev Pirinin üç oğlu, Ağaəli kişinin dörd oğlu, Fatma xanım Əcəmova və yüzlərcə başqaları vətənin müdafiəsinə getmişdilər. Vətənin müdafiəsinə gedənlərdən əlavə arxada özünü müdafiə dəstələri də hazırlanırdı.

Əmircan fəhlələri cəbhəni yanacaq, silah, hərbi sursat, paltar və sair avadanlıqla təmin etmək üçün faşizm üzərində qələbə çalmaq naminə əmək növbəsində durmuşdular. Həmin günlərdə «Pravda» qəzeti yazırdı: «Orconikidzeneft» trestinin kommunistləri, təmir ustaları, mexanikləri, maşinistləri iki yüz əlli saatlıq işi fasiləsiz olaraq otuz altı saata başa çatdırmış, yüksək keyfiyyətli neft verən quyunu təmir edib qurtarmışdılar».[1]

«Orconikidzeneft»in birinci mədəninin yeraltı təmiri, qocaman ustası, Lenin ordenli Yusifov Əlikömək Hacı Yusif oğlu iki vəzifə, usta və açarçını əvəz edərək normanı yüz əlli-yüz altmış faiz yerinə yetirmişdir. Çox zaman istehsalatda fəhlələr çatışmadığından tək özləri, bəzən üç nəfəri də əvəz edirdilər. Quyuları bir an belə saxlamadan təmir edib işə buraxırdılar.[2]

Qocaman neftçi, Lenin ordenli Abbasəli Nəcəfəli oğlu 1924-cü ildə «Əzizbəyovneft» mədənində birinci neft quyularını qazmış, qazmaçı 1927-ci ildə isə Qarçuxur neft mədənində birinci neft quyularının qazılmasında iştirak etmiş, müharibənin əvvəlindən axırına qədər kəşfiyyat qazmasında işləyərək yeni-yeni neft yataqları kəşf etmişdir. Qoca yaşlarında cəbhəyə gedənləri əvəz edərək çoxlu cavan kadrlar hazırlamışdı.[3]

Müharibə illərində hökumətin qərarı ilə neftçilər, ixtisaslı fəhlələr ordudan geri istehsalata çağırılırdılar. Bu dövrlərdə çoxlu gənclər briqadaları yaradılmış, çoxlu neft ustaları yetişdirilmiş, onlar iş planından artıq neft hasil edirdilər.

Müharibə illərində tikiş arteli kəndin qabaqcıl müəssisələrindən sayılırdı. 1941-45-ci illərdə bu artel cəbhə üçün yalnız xüsusi geyimlər, əsgərlər üçün geyimlər və sair hazırlayırdılar. 1942-ci ildə kənddə yetmiş faiz qadınlar istehsalatda, müəssisələrdə və ictimai həyatda işləyirdilər. 1940-cı ildə kəndin qadınlarının təxminən otuz faizi istehsalatda işə cəlb olunmuşdular. 1942-ci ildə işləyən qadınların əlli faizi Suraxanı, Qaraçuxur neft mədənlərində, Dzerjinski adına zavodda, Qazelin zavodunda və başqa vacib sayılan, cəbhəyə hərbi sursat verən istehsalatda işləyirdilər.

Müharibəinin ilk günlərindən kənddə Dzerjinski adına zavod hərbi qaydada işləməyə keçir. Zavodda yalnız əsl ixtisasçıları saxlamışdılar. Onlar ən çətin və gizli müharibə planlarının yerinə yetirilməsinə xidmət edirdilər. Məsələn, «təcrübəli tokar staxanovçu, ixtiraçı, Lenin ordenli Kərim Baba oğlu, 1942-ci ildə yeni növ silahların ilk istehsalına birinci başlamışdır. Silahın ilk nümünəsini hazırladıqdan sonra təsdiq olunurdu və sonra seriya ilə istehsalına başlayırdı. Müharibəyə gedənləri yeniyetmə cavanları və qadınları əvəz edənləri Kərim Baba oğlu beş-altı ay ərzində öyrədərək gündəlik normanı üç yüz-dörd yüz faiz yerinə yetirmişdi».[4]

Zavod 1942-ci ilin may ayına nisbətən iyun ayında silah istehsalını 144%, avqustda 268%, 433%, 449% artırmışdı.[5]

Dzerjinski adına bu zavod illik planı yerinə yetirmək haqqında vətən müdafiəçilərinə 1942-ci ilin dekabrında raport verdi. Zavodun kollektivi üç ay dalbadal cəbhənin sifarişlərini artıqlaması ilə yerinə yetirərək Dövlət Müdafiə Komitəsinin keçici Qırmızı bayrağını əldə etdilər.[6]

«Yüzlərcə vətənpərvər kəndimizin ana, bacı, gəlin və qızları toxuduqları isti corab, əlcək, tikdikləri dəsmal və sairə şeyləri toplama məntəqəsinə verirdi. 1942-1943-cü ilin axırına qədər 1000 ədəd müxtəlif paltar, 4 maşın müxtəlif şeylər cəbhəyə yollanmışdır».[7]

«Orconikidzeneft» rayonunun neftçiləri qısa müddət ərzində sovet döyüşçülərinə 1139 yeşik bağlama göndərmişdilər. Cəbhəyə göndərilən hədiyyələrin üzərinə sovet əsgərlərini igidlik və qəhrəmanlığa çağıran sözlər yazılırdı. Qaraçuxur neftçilərinin birgə 1942-ci il bir may münasibəti ilə cəbhəyə göndərdikləri 800 yeşik bağlamanın üzərində «Alman faşistləri ilə döyüşdə fərqlənən qızıl əsgərə», «Cəsur kəşfiyyatçıya», «Sərrast atıcıya», «Qartal kimi şığıyan şahinə» sözləri yazılmışdır.[8]

Əmircan neftçilərini əksəriyyəti Orconikidzeneft və Qaraçuxurda işləyirdilər.

---

1. "Pravda" qəzeti, 10 iyul 1941-ci il
2. Az. SSR EATİ elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 24, səh. I
3. Az. SSR EATİ elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 24, səh. I
4. Az. SSR EATİ elmi arxivi iş № 7802, sənəd 24 səh. 24
5. Yenə orada, sənəd 24
6. Qaraş Mədətov, "Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində-1941-1945", səh 176
7. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 3
8. "Vışka" qəzeti , 1 iyun 1942.

Həmin günlərdə müharibənin ədalətli xarakterini dərk edən və vətənin müdafiəsinin zəruri olduğunu başa düşən döyüşçülər hamını kütləvi qəhrəmanlıq göstərməyə çağırırdılar. Bu deviz müharibə dövründə döyüşçülərimizin əksəriyyəti üçün əxlaqi keyfiyyət oldu.

Zavodun kollektivi müharibənin ilk günlərindən müdafiə fondu hesabına dəfələrlə bir günlük əmək haqqını keçirmişlər.

Zavod tank və təyyarə eskadrilyarı yaratmaq üçün başlanan hərəkata fəal qoşulmuşlar. 1943-cü il dekabr ayında iki günlük əmək haqqının «Dzerjinski» adına tank yaratmaq üçün pul köçürdülər.[1]

Müharibənin ilk günlərindən zavoda gələn yeni-yeni kadrlar dəstəsinin əsas hissəsini qadınlar təşkil edirdi. Onlar cəbhəyə getmiş ərlərini, qardaş və oğullarını, ana və bacılarını əvəz etməyə hazır olduqlarını bildiriridilər. 1942-ci ilin aprelin birində zavodda 272 qadın işləyirdi.[2]

Keçmiş evdar qadınlar da zavoda gələrək dəzgah arxasında dayanaraq kişi peşəsinə yiyələnirdilər. 1943-cü ildə zavodda qadınların sayı 539 nəfər idi.[3]

Mühəribə dövründə zavodda müstəqil işləmək üçün ixtisaslı fəhlələr 131 nəfər, ondan 32 nəfəri tornaçı dəzgahında, 8 nəfəri çilingər dəzgahında işləmək üçün hazırlandı.[4]

Zavodu ixtisaslı fəhlələrlə təmin etmək üçün :

İxtisasartırma kurslarına - 83 nəfər;

Qabaqcıl əmək metodu kursuna - 35 nəfər;

Yeni kadr hazırlanması kursuna - 157 nəfər adam göndərildi.[5]

Beləliklə, Dzerjinski adına zavodda Böyük Vətən Müharibəsi dövründə cəbhəyə gedən ixtisaslı fəhlələri əvəz etmək üçün hazırlanan kadr problemi belə həll edildi.

Zavodda minlərlə fəhlə və qulluqçu sosializm yarışının yeni formalarına qoşuldular. Zavodda altı cəbhəçi briqada yaradıldı. Bunlara rəhbərlik edən briqadirlər Kərim Baba oğlunu və Babayevi göstərmək olar.[6]

Zavod SSRİ Neft Sənayesi Komissarlığının Keçici Qırmızı Bayrağını beş dəfə almışdı.[7]

Azərbaycan SSR digər maşınqayırma zavodları ilə birlikdə Dzerjinski adına zavod cəbhənin hərbi sursat, xüsusi silah və ləvazimatla təchiz etmək işindəki istehsalat nailiyyətlərinə görə bütün SSRİ-də tanınmışdır.[8]

Azərneft kombinatının əmri əsasında 1944-cü ilin may ayında zavodda dərinlik nasoslarının quraşdırılması üçün xüsusi komissiya təşkil edildi.[9] Zavodda 1941-45-ci illərdə dərinlik nasosları istehsalı üzrə dövlət planını dörd yüz on iki faiz yerinə yetirərək SSRİ Neft Sənaye Komissarlığının Keçici Qırmızı Bayrağını aldı.[10]

«Zavodda işləyən fəhlələrdən yeganə zərbəçi azərbaycanlı Kərim Baba oğlu idi.

Artıq müharibənin sonunda zavod SSRİ-də neft avadanlığı istehsal edən məşhur maşınqayırma zavodlarından birinə çevrilmişdir».[11]

Kənd zəhmətkeşlərinin vətənpərvərliyi nəticəsində kənd məktəblərinin və mədəniyyət sarayının qospitala çevrilməsi ilə daha çox büruzə verdi. Daha sonralar əhali könüllü olaraq onun təşkilində ən yaxşı avadanlıqları qospitala bəxş edirdi. Kəndiin zəhmətkeşləri müdafiə fonduna yüz min manat nəğd pul, əlli min manat istiqraz, iki kiloqram qızıl, bir kilo gümüş qaşıq və gümüş şam qabları vermişdilər.[12]

Bütün bunlar cəbhə ilə arxanın sarsılmaz birliyinin sübutudur.

«223-cü atıcı diviziyasının əsgər və zabitləri respublika zəhmətkeşlərinə göndərdikləri məktubda yazırlar: «Sizin cəbhəyə köməyinizi biz heç zaman unutmayacağıq. Sizin pullarınızla düzəldilən tank və təyyarələri biz cəsarətlə düşmən üzərinə sürəcək, rəşadətli Sovet ordusunun sıralarında qardaş Ukraynanı, Belorusiyanı, bütün Sovet torpağını tezliklə düşməndən azad edəcəyik. Biz vətənə ancaq qələbə ilə qayıdacağıq»[13]

Kommunist partiyası və sovet hökuməti əsgər ailələrinə qayğı göstərməyi, onların güzəranının yaxşı olmasına xüsusi fikir verirdi. Partiya və hökumət müharibə şəraitində zəhmətkeşlərin ərzaq təchizatını yaxşılaşdırmaq üçün yerli imkanlardan istifadə etməyi mühüm məsələ hesab edirdi. Yerli təşkilatlar və təsərrüfat rəhbərləri kən-

1. "Pravda" qəzeti , 7 mart 1942
2. MLİ Partiya arxivi, fond 2364, sənəd №1, iş 81, vərəq 15
3. Yenə orada, sənəd №2, b. 5, iş № 9, vərəq 45
4. MLİ Partiya arxivi, fond 2364, sənəd №2,b 5, iş 15, vərəq 86
5. Yenə orada, s.3, b.6, iş №2 , vərəq 24
6. Yenə orada, s.2, b.5, iş №9 , vərəq 15
7. Yenə orada, s.1, b.4, iş №84 , vərəq 89
8. Qaraş Mədətov "Azərbaycan Böyük Vətən Müharibəsində -1941-1945", Bakı 1965, səh. 163
9. MLİ Partiya arxivi, fond 2364, iş 17, sənəd 147
10. MLİ Partiya arxivi, fond 28, iş 536, sənəd 2, b. 108, vərəq 47
11. MLİ Partiya arxivi, fond 28, iş 862, sənəd 1, b. 42, vərəq 8
12. Az. SSR EATİ elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 13, səh. 3
13. "Bakinskiy raboçiy" qəzeti, 14 yanvar, 1943 il.

din ətrafında boş yerlərdə bağça, bostan əkməyi lazım bildi. Buna görə də qədim su quyularından istifadə edildi. Bu işə təcrübəli rayon təşkilatı rəhbərlərindən olan İbrahimov İsrafil rəhbərlik edirdi. Beləliklə də, müharibə illərində kəndin ətrafında 20-yə yaxın mədənlərin, zavod və müəssisələrin bağ-bostan təsərrüfatı, xırda quşçuluq, donuzçuluq, qoyunçuluq fermaları fəaliyyət göstərməyə başladı.[1]

Azərbaycanın oğulları, o cümlədən əmircanlılar Böyük vətən müharibəsi cəbhələrində müxtəlif ordularda və diviziyalarda cəsarətlə vuruşur, qəhrəmanlıq nümunəsi göstərirdilər. Əliyev Ağahüseyn Taman yarımadasının Feodosiya şəhərinin müdafiəsində iştirak etmişdi. Novorossiysk uğrunda qanlı vuruşmada yaralanıb, lakin vuruşu davam etdirmişdir.[2] Yalnız ikinci dəfə başından ağır yaralanmış, vuruş meydanın tərk etmişdir. Vuruşmada fərqləndiyi üçün medal ilə təltif edilmişdir. Cəbhədən qayıdandan sonra bu cəsur döyüşçü əmək cəbhəsində Orconikidzeneftin kompressor sexində çilingər, maşinist, mexanik işləmişdir. Azərbaycan SSRİ fəxri fərmanı ilə, Lenin ordeni ilə, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuşdu.

Əliyev Ağahüseynin qardaşı Əliyev İsmayıl (1916-1978) İkinci dünya müharibəsinin cəsur döyüşçülərindən biri olmuşdur. Onun keçdiyi yol Berlinə qədər davam etmişdir. Döyüşlərdə fərqləndiyinə görə II dərəcəli Qırmızı ulduz ordeni, «Qəhrəmanlığa görə» medal və ordenlərlə təltif edilmişdir.

Rzayev Hüseyn Həsənbala oğlu 1942-ci ildə Mozdok istiqamətində, 1944-cü ildə isə Melitopol istiqamətində vuruşmalarda 8 dəfə fərqlənmiş, orden və medallarla təltif edilmişdir. Minamyot vzvodu komandiri Hüseyn Rzayev iki dəfə ağır yaralandıqdan sonra arxa cəbhəyə əmək fəaliyyətinə qayıtmışdır. Qeyd etməliyik ki, 1961-ci ildə dahi sənətkarımız Bül-bül İtaliyanın Milan şəhərindən vokalçı kimi qayıtdıqdan sonra Əmircanda klubda ilk konsertində Hüseyn Rzayev onun böyük portretini işləmiş və özünə təqdim etmişdir. Portret Bülbülün ev muzeyində saxlanılır . H. Rzayev ömrünün sonuna qədər rəssam və müəllim işləmişdir.

«1942-ci il oktyabr ayında azərbaycanlı leytenant Mikayıl Həbibovun komandanlığı altında 11 nəfər döyüşçü ilə mühüm strateji məntəqəni 12 gün 400 nəfər faşistin hücumundan müdafiə etmiş, həmin təpəni yeni qüvvə gələnə qədər əldə saxlamışlar. «Komsomolskaya pravda» qəzeti yazırdı: «Müdafiənin 12-ci günü patron və başqa hərbi ləvazimat qurtardıqda 10 nəfər döyüşçü başda leytenant Mikayıl Həbibov olmaqla faşistlərlə süngü davasına girdilər. Bu zaman köməyə gələn Sovet əsgərləri döyüş meydanında 120-dən çox faşistin meyidini gördülər. M.N. Həbibov göstərdiyi bu qəhrəmanlığa görə Lenin ordeni ilə təltif edildi».[3]

1942-ci ildə Stalinqrad uğrunda qanlı döyüşlərdə Əlirza Əliyev də iştirak edirdi. O, ikinci tank korpusunda sürücü mexanik kimi vuruşurdu. Cənub-qərb döyüşləri zamanı Əlirza Əliyevin tankının heyəti düşməni 4 tankını, 7 topunu və xeyli canlı qüvvəsini tələfata uğratmışdır. Tank heyətinin bütün üzvləri döyüşlərdə mərdlik göstərdiklərinə görə Qırmızı Ulduz ordeni ilə təltif edilmişdilər. Sonra döyüşlərin birində düşmən mərmisi Əlirza Əliyevin tankına dəyir, onu alovlandırır. Ağır yaralanan həmyerlimiz müalicə olunub yenidən cəbhəyə qayıdır. Belorusiyanın, Polşanın faşistlərdən azad olunmasında iştirak etmişdir. Ə. Əliyev Könsberq qalasının alınması uğrunda fədakar döyüşlərinə görə İkinci Qırmızı Ulduz ordeni ilə təltif olunmuşdur».[4]

Ağayev Kərim Namazəli oğlu da cəsur döyüşçülərdən biri olmuşdur. Birinci Ukrayna cəbhəsində, Cənub cəbhəsində tank batalyonu, rabitə, serjantlıqdan böyük leytenant rütbəsinə qədər yüksəlmişdir. Boqdan Xmelnitski adına Qırmızı Ulduz ordeni ilə təltif edilmişdir.

Pribaltika cəbhəsində vuruşan döyüşçülərimizdən biridə Hacıyev Novruzəli Heydər oğlu İkinci Pribaltika cəbhəsində 22-ci orduda 36-cı qvardiya Qırmızı Bayraqlı Suvorov ordenli hissədən cəsur igid döyüşçü kimi tanınmışdır. Qvardiya baş leytenantı Hacıyev Novruz döyüşlərdə xüsusi fərqləndiyinə görə Aleksandr Nevskiy adına II dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordeni ilə təltif edilmişdir.

Pribaltika cəbhəsində vuruşan igid təyyarəçi Vladimir Balandin döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərmişdir: «1944-cü ilin oktaybr ayı V. Balandinin döyüş hesabatında 16 məhv edilmiş təyyarə qeyd edilmişdir. Artıq dekabr ayının 30-da növbəti döyüşündə igid şahin iki faşist təyyarəsini də məhv etmiş, yanan təyyarədən tullanarkən paraşüt açılmamış və həlak olmuşdur. Ölümündən sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdir».[5]

İndi Əmircanda gözəl küçələrdən biri V. Balandinin adını daşıyır. Mühəribədən əvvəl Dzerjinski adına maşınqayırma zavodunda işləmişdir. İndi zavodun həyətində V. Balandinə və qonşu Bül-bülə qəsəbəsində Əvəz Verdiyevə, yəni bu iki Sovet İttifaqı Qəhrəmanının abidəsi qoyulmuşdur.

Əmircandan müharibəyə gedən igid oğlanlarımızla yanaşı qızlarımızın da adı çəkilir.

Qvardiya polkovniki Heybətov Musa Həmdulla oğlu, Əliyev Rəhman Əbdülrəhman oğlu, Dadaşov Həsən Ağadadaş oğlu, polkovnik Əliyev Rəhman Kərim oğlu, Sadıqov Rza, Nəhmədov Nadir, Əliyev Teymur, Ağayev Ağaqulu, Bünyadov Xankişi, Rzayev Mövsüm qardaşları Müqatil və Ağahüseyn Rzayevlər müharibədən qayıtmadılar və başqaları cəbhədə xüsusilə fərqlənmişdir.

1. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd 24, səh. 2, fond 1-17
2. "Baku" qəzeti, 21 mart, 1970 il
3. Yenə orada, səh. 99
4. "Komsomolskaya pravda" qəzeti, 9 yanvar, 1970-ci il
5. Azərbaycanın Sovet İttifaqı Qəhrəmanları", Azərnəşr, Bakı, 1963, səh. 74

Böyük Vətən Müharibəsində Əmircandan təxminən 1460 nəfər vətən müharibəsində iştirak etmişdir. Bunlardan cəmi 696 nəfəri qayıtmışdır.

Əmircanın qorxmaz, igid qızları da Böyük Vətən müharibəsi illərində misilsiz fədakarlıqlar göstərmişlər. Onlar neft buruqlarında, dəzgahlarda, dəmir yolunda, traktor sükanı arxasında kişiləri əvəz edirdilər.

Sov. İKP MK Siyasi bürosuna namizəd Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə. Əliyev yoldaşın «Azərbaycan qadını» jurnalının 50 illik yubileyində söylədiyi nitqində deyilir:

«Azərbaycan qadınlarının möhkəm iradəliliyi, vətənpərvərliyi, xüsusi ilə Böyük Vətən müharibəsində özünü göstərmişdir. Onlar neft mədənlərində, zavodlarda dəzgəhlarda, dəmir yolunda, traktorlar arxasında kişiləri əvəz edirdilər. Ləyaqətli vətəni müdafiə edənlər içərisində Əmircanlı qəhrəman qızlar da var idi. Suğra Paşayeva və onun rəfiqəsi Səkinə Əliyeva Əmircanda məktəbi bitirib birlikdə Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuşlar. Birlikdə də könüllü olaraq cəbhəyə getmişdilər. Onlar 47-ci ordunun səhra poçtunda rabitəçi olmuşlar. Hətta lazım gələndə canlı döyüş meydanında şəfqət bacısı və sanitar vəzifəsini yerinə yetirmişlər. «1942-ci ilin may ayında döyüş meydanında Suğra və Səkinə düşmənin arası kəslmədən atışları altında mina partlayışından yaralandılar. Yaralanmalarına baxmayaraq, döyüşü davam etdirdilər. Döyüşçülərin yaralarını sarıyıb və onları qospitallara göndərirdilər. Qolundan ağır yara almış Suğra 183 döyüşçünün yarasının sarımışdır».

İkinci dünya müharibəsində iştirak edən qadınlardan Yusifova Fatma xanım, Vəliyevə Səkinə, Zamanova Gülizar Məşədi Sübhan qızı, Əliyeva Mənzər Əliyunus qızı, mühəribəyə getməyib arxa cəbhədə əvəzolunmaz işçiləri saxlayıb əmək fəaliyyətlərini davam etdirirdilər.

Alman faşistləri 1941-ci il iyul ayının 22-də Sovet İttifaqına xaincəsinə basqın etdilər.

Ölkənin hər yerində olduğu kimi, əmircanlı oğlan və qızlar da qəddar düşmənə qarşı vuruşmaq, öz vətənpərvərlik borcunu yerinə yetirmək üçün cəbhəyə yola düşdülər. Təkcə onu demək kifayətdir ki, müharibənin ilk günlərində 40 mindən çox komsomolçu gənc, o cümlədən qadın könüllü olaraq cəbhəyə getmək üçün Azərbaycan SSR hərbi komissarlığına ərizə verdi.

Əmircan fəhlələri cəbhəni yanacaq, silah, hərbi sursat, paltar və sairə ilə təmin etmək, faşizm üzərində qələbə çalmaq üçün gecə-gündüz əmək növbəsində dururdular. «Pravda» qəzeti hələ müharibə başlananda yazırdı: «Orconikidzeneft» trestinin kommunistləri-təmir ustası Dzoqayev, mexanik Podkletkov və maşinist Quliyev 250 saatlıq işi fasiləsiz olaraq 36 saata başa çatdırmış, yüksək keyfiyyətli neft verən quyunu təmir edib qurtarmışlar».(«Pravda» qəzeti, 10 iyul 1941)

«Orconikidzeneft»in 1-ci mədəninin yeraltı təmir ustası, qocaman neftçi, Lenin ordenli Əlikömək Yusifov iki nəfəri - usta və açarçını əvəz edərək normanı 150-160% yerinə yetirirdi. Çox zaman fəhlələr çatışmadığından tək özü bəzən üç nəfərin yerinə işləməli olurdu.

Partiya və hökumətin qərarı ilə ixtisaslı fəhlələr ordudan arxa cəbhəyə çağırılmışdı. Onlardan biri də Kərim Paşayev idi. «Əzizbəyovneft» trestinin 3-cü mədənində gənclər briqadasının neft ustası işləyən bu əmək qabaqcılı müharibə illərində plandan artıq tonlarla neft hasil etdiyinə görə 1947-ci ildə Lenin ordeninə layiq görülmüşdür.

Müharibə illərində tikiş arteli cəbhə üçün yalnız əsgəri müxəlləfat və sırıqlı (isti paltar) hazırlayırdı.

1942-ci ildə işləyən qadınların 50%-i Suraxanı, Qaraçuxur neft mədənlərində Dzerjinski adına zavodda, Qazelin zavodunda və başqa istehsalat sahələrində çalışırdılar.

Dzerjinski adına zavod 1942-ci ildə illik planı yerinə yetirmək haqqında Vətən müdafiəçilərinə ilk raport verənlər sırasında idi. Zavodun kollektivi üç ay dalbadal cəbhənin sifarişlərini artıqlaması ilə yerinə yetirərək DMK-nin Gənclər Qırmızı bayrağını öz əlində saxladı. Əmircanlılar cəbhədə vuruşan əsgərləri corab, əlcək, dəsmal və sairə şeylərlə təmin etməkdə fəallıq göstərirdilər. Onlar 1942-1943-cü illərdə cəbhəyə min ədəd müxtəlif paltar, 4 maşın və s. yollamışdılar. Ümumiyyətlə, Orconikidze rayonunun neftçiləri qısa müddət ərzində Sovet döyüşçülərinə 1139 ədəd hədiyyə qutusu göndərmişdi. Cəhbəyə göndərilən hədiyyələrin üzərinə sovet əsgərlərini igidlik və qəhrəmanlığa çağıran sözlər yazılırdı. Qaraçuxur neftçilərinin 1942-ci il 1 May bayramı münasibəti ilə cəbhəyə göndərdikləri 800 ədəd hədiyyə qutusu üzərində «Alman faşistləri ilə döyüşdə fərqlənən qızıl əsgərə», «cəsur kəşfiyyatçıya», «Sərrast atıcıya», «Qartal kimi şığıyan şahinə» sözləri yazılmışdı.

Ümumiyyətlə, kənd zəhmətkeşləri müdafiə fonduna yüz min manat nəqd pul, yüz əlli min manat istiqraz, on iki qızıl üzük, on bir kiloqram ağırlığında gümüş qaşıq və s. vermişdilər.

Xankişi Bünyatov, Paşayev Paşa İmangül

İmran, Paşa, Ağaqulu, Xankişi

Zeynalov Cabbar Əlipaşa 1904-1975. Əmək fəaliyyətinə Balaxanıda Şıbayevin mədənlərində fəhləlikdən başlayıb. 1914-cü ildə "Ruskaya tovarişestvo" neft şirkətində qazmaçı işinə keçirilib. 1924-1928-ci illərdə Zaqafqaziya Kommunist Universitetini (ZKU) bitirib. 1921-ci ildə Şamaxı qəzasının İnqilab Komitəsinin sədri seçilib. 1930-1931 illərdə Salyan qəzasının Partiya Komitəsinin sədri seçilib. Tbilisidə keçirilən Zaqafqaziya Kommunist təşkilatlarının qurultaylarının nümayəndəsi olub. 1932-ci ildə Sovnarkomun İxtiraçılar komitəsinin sədri işləyib.

1946-1960-cı illərdə Bakıda Artel koperativ şöbəsinin sədri, sonra nəzarətçi işləyib.

Zeynalov Əlövsət Əlipaşa oğlu. 1931-ci il 8 fevraldan Bakı şəhər sovetinin sədr müavini işləyib. 1931-ci il noyabrın 30-da vəzifəsindən azad edilib, Moskvada oxumağa göndərilib. 1932-34-cü illərdə IX çağırış Bakı sovetinin deputatı olub. Bakı şəhər sovetinin şöbə müdüri işləyib. Müxtəlif dövlət orden və medalları ilə təltif olunub.

Müharibə veteranı Məmmədhüseyn

Bağırov Qulu Müslüm oğlu. (1912-1977) ADU-nun hüquq fakultəsini bitirib. Göyçay, İsmayıllı, Ucar, Yevlax rayonlarında prokuror işləyib. Bakı Yol Polis idarəsində müfəttiş, 2№ li taksi parkının müdiri olub.

Əliyev İbrahim Alı oğlu (1908) Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında, Lənkəran, Şamaxıda polkovnik rütbəsində işləmişdir.

Əliyev Novruz İmangül

Dəmir yolunda çoxillik fəaliyyətinə görə Sovet hökumətinin Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, «Şərəf ordeni», Böyük Vətən müharibəsinin bir neçə medalları ilə, Lenin ordeni ilə, əmək veteranı ordeni ilə təltif olunmuşdur. Uzun illər Azərbaycan Ali Məhkəməsinin xalq iclasçısı olmuşdur, ittifaq əhəmiyyətli fərdi təqaüdçüdür.

Ukrayna uğrunda vuruşda Kursk ətrafında «Odlu qövs»də Ağakişi Niyətbala oğlu 70-ci qvardiya atıcı diviziyasının 207-ci polkunda qəhrəmacasına döyüşmüşdür. Baş leytenant pulemyotçular vzvodunun komandiri Qorodiş kəndi uğrunda, düşmənin böyük qüvvəsinə qarşı döyüşdə həlak olmuşdur. Qoradiş kəndində qardaşlıq məzarında dəfn olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsində 700 minə qədər azərbaycanlı iştirak edib.

XX əsrdə II dünya müharibəsi illəri bəşəriyyət üçün ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. Almaniyada və Italiyada yaranmış faşizm nəinki bu ölkələrin özünü, hətta bütün bəşəriyyəti təhlükə altına almışdı.

Haqqında yazmaq istədiyim insan da Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısıdır.

Mən o insanı görməsəm də, haqqında çox eşitmişəm və onunla fəxr edirəm. O, çox xeyirxah, mehriban, səmimi, mülayim, ailəsini sevən, övladlarına qarşı çox diqqətli, üzü nurlu olan (bunlar sadalandıqca bitməz) bir şəxs olub. Deyilənlərə görə, o, həddindən artıq təvazökar bir insan olduğu üçün heç vaxt istəməyib ki, kimsə onun haqqında nə isə qələmə alıb yazsın. Hər zaman deyib ki, «mənim mükafatlarım mənə bəsdir». Amma mən bu gün onun haqqında cürət edib yazmaq istədim.

Mayor Əliyev Mövlan Məzahir oğlu 17 iyun 1909-cu ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. 1926-cı ildə FZO məktəbini bitirdikdən sonra, təhsilə olan marağı onu 1930-cu ildə Lassal adına Bakı Neft Texnikumuna gətirir, sonra isə 1937-ci ildə Bakı Neft İnstitutunu (indiki Neft Akademiyası) bitirir. Bir neçə il neft sahəsində işlədikdən sonra M. Əliyev 1939-cu ildə Bakıda Kirov adına Sənaye Akademiyasını bitirib, 1940-cı ildə "Körgöz" rayonuna ikinci katib təyin edilir.

Bakı şəhərinin meri Hacıbala Abutalıbov Məmmədhüseynlə

1941-ci ildə o, ailəsi ilə birlikdə Moskvaya V. I. Lenin adına Hərbi-Siyasi Akademiyada təhsilini davam etdirməyə yollanır. Həmin ildə də Moskva şəhərində ÜIK(b)P MK-nın 6 aylıq kursunu bitirir.

Almaniya ordusunun Polşaya hücuma başladığı 1 sentyabr 1939-cu il tarixi İkinci Dünya Müharibəsinin başlanma tarixi sayılır.

Qəflətən başlanan Böyük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandan İ. V. Stalinin 3 iyul 1941-ci ildə xalqa müraciəti çox böyük əhəmiyyətə malik idi. Hitlerçilərin ölkəmizə basqın etməsi haqqındakı xəbər hamı kimi M. Əliyevin də qəlbini qəzəblə doldurur. O, ailəsini Bakıya yollayaraq, hərbi komissarlığa ərizə yazıb cəbhəyə könüllü göndərilməsini xahiş edir.

Beləliklə, Müharibə!

1941-ci ilin sonu - 1942-ci ilin əvvəllərində Şimal-Qərb cəbhəsinin bazasında 52-ci atıcı briqada yaradılır və həmin briqadanın batalyon komissarı mayor Əliyev Mövlan təyin olunur.

1942-ci ilin may ayında 780-ci Artilleriya alayının komandir müavini təyin edilir, həmçinin də 207-ci Don və Stalinqrad cəbhəsinin atıcı diviziyasında vuruşur.

Qvardiyaçı mayor M. Əliyev 1942-ci il sentyabrın 13-dən əfsanəvi Stalinqrad (indiki Volqoqrad) döyüşlərində topçu komandiri kimi iştirak etməyə başlayır. Həmin ilin noyabr ayında o, Stalinqrad şəhərində iki ayağından da yaralanır. Amma buna baxmayaraq, döyüşlərə davam edir. M. Əliyev dekabrın 22-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin qərarına əsasən "Stalinqradın müdafiəsi uğrunda" orde-

ni, həmin ildə də "Varşava şəhərinin azad edilməsi uğrunda" medalla təltif edilir.

Beləliklə, 1943-cü il fevralın 2-də Stalinqrad döyüşü sona yetir.

1943-1944-cü illərdə M. Əliyev 27-ci qvardiyanın 54-cü atıcı diviziyasının siyasi hissəsinin topçuluq üzrə diviziyon komandirinin müavini kimi döyüşməkdə davam edir.

1944-1945-ci illərdə atıcı alayının komandiri olmuş mayor Mövlan Əliyev 1944-cü ilin iyun ayında Polşanın Visla çayı ətrafında sağ ayağından güllə yarası alır. Həmin ilin noyabr ayında isə Estoniyanın Narva çayı ətrafında gedən döyüşlərdə kontuziya alır.

1944-cü ildə M. Əliyev "SSRİ-nin Böyük Vətən Müharibəsinin II dərəcəli" ordeni və həmin ildə də "Qırmızı Ulduz" ordeni ilə təlif edilir.

23 aprel 1945-ci ildə o, yenidən SSRİ Ali baş komandanı, marşal İ.V.Stalinin əmrinə əsasən təşəkkür alır və SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin qərarına əsasən 09 iyun 1945-ci ildə "Berlinin alınması" uğrunda medalla təltif edilir.

1945-ci il aprelin 25-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin qərarına əsasən SSRİ Ali baş komandanı, marşal İ.V.Stalinin əmri ilə Mövlan Əliyev təşəkkür alır və 09 may 1945-ci ildə "Almaniya üzərində qələbə" uğrunda medalla təltif edilir.

Qeyd edim ki, ümumilikdə, qvardiyaçı mayor M. Əliyev və onun döyüşçüləri bütün döyüşlərdə göstərdikləri şücaətlərə görə Generalissimus Stalindən 12 dəfə təşəkkür məktubu almışlar.

İkinci Dünya müharibəsi çox böyük miqyas alaraq, demək olar ki, bir çox dünya dövlətlərini əhatə etmişdi. 1945-ci il sentyabrın 2-də qələbə ilə başa çatan bu dəhşətli müharibə 10 milyonlarla insanın ölümünə səbəb olmuşdu. Belə ki, döyüş meydanlarında, əsirlikdə, düşərgələrdə 27 milyon hərbi xidmətçi həlak olmuş, 25 milyona yaxın dinc əhalinin həyatına son qoyulmuşdu.

Böyük Vətən müharibəsi illərində neftçilərimizin fədakar əməyi nəticəsində Azərbaycanın neft tarixində ən çox 23,5 milyon ton neft istehsal olundu ki, bu da SSRİ-də istehsal olunan neftin 71,4%-ni təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, müharibə illərində Azərbaycan neftçiləri ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları vermişdilər. Tam əminliklə demək olar ki, Bakı nefti faşizm üzərində qələbə qazanılmasında əsas amillərdən biri idi. Bunu demək kifayətdir ki, hər beş təyyarənin, hər beş tankın, hər beş avtomobilin dördü Bakı benzini ilə işləyirdi. İkinci Dünya Müharibəsi məhz sovet xalqının və Azərbaycan xalqının fədakarlığı sayəsində, cəsarətli xalq olduğunu bir daha sübut etdi və bütün Avropanı ağuşuna almış alman faşizmi 1945-ci ildə öz yuvasındaca məhv edildi.

Həmin illərdə qvardiyaçı mayor Mövlan Əliyevi Almaniyada qazanılmış qələbənin keşiyində durmaq üçün ilk azərbaycanlı olaraq 1945-ci ilin fevralından Bilzen şəhərinin Şverin rayonunun hərbi komendantı təyin edirlər. Ailəsi ilə birlikdə Almaniyada yaşayan Mövlan Əliyev sonrakı illərdə Maqdeburq mahalının Blankerburq şəhərində kənd təsərrüfatı üzrə hərbi komendantın köməkçisi və 1946-1947-ci illərdə Veniqerod, Maqdeburq mahalının Hərbi Komandanlığında plan-uçot şöbəsinin müdiri işləyir.

Üç il yüksək vəzifələrdə çalışdığına baxmayaraq, Vətən həsrəti onu rahat buraxmırdı. Elə məhz bu səbəbdən də o, 3 ildən sonra öz doğma Vətəninə qayıdır və yenidən neft sahəsində işləməyə başlayır. Mövlan Əliyev 1947-ci il avqustun 15-də Bakı şəhər İcra komitəsinə direktor müavini təyin edilir. 1951-ci ildə "Əməyə görə" medal ilə təltif olunur.

M.Əliyev 1948-1952-ci illərdə baş mühəndis vəzifəsindən tutmuş buruq ustası, sex rəisi, sahə müdiri, mədən müdiri vəzifələrində çalışır. O, Abşeronun bir çox səfalı və gözəl yerlərində neft sahəsində çalışıb. (Duvanny, Qobu, Novxanı, Corat, Bilgəh, Fatmayı və s.). Son iş yeri Qum adası olur və sonra da o, təqaüdə çıxır.

1955-ci il fevralın 15-də isə kənd əhalisinin istəyi ilə Əmircanda Kənd Soveti sədrinin müavini seçilir. Kənd sovetinin müavini işlədiyi dövrlərdə o, insanlarla görüşüb onların problemlərini həll etməyə çalışırdı. Məhz buna görə də o, dəfələrlə yerli sovetlərə deputat seçilmişdir. Respublikamızın müxtəlif bölgələrindən gələn gənclərə qayğı ilə yanaşar, onları neft mədənlərində işlə və evlə təmin edərdi.

1965-ci ilin mayında M. Əliyev SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin qərarına əsasən "Böyük Vətən Müharibəsinin 20 illiyi" ilə əlaqədar medalla, avqustda isə müharibədən sonra əmək cəbhəsində qüsursuz çalışdığına görə qabaqcıl işçi kimi medalla təltif edilir.

1967-ci ilin dekabrında isə o, SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin qərarı ilə "Silahlı Qüvvələrin 50 illiyi" ilə əlaqədar medalla, 1970-ci ildə "V. İ. Leninin anadan olmasının 100 illik yubileyi münasibətilə şanlı əməyə görə" medalı ilə və "Böyük Vətən Müharibəsinin 25 illiyi" medalı ilə təltif edilir.

Hər ilin 9 May Qələbə günündə Mövlan Əliyev bir çox kənd və şəhər məktəblərində keçirilən tədbirlərə hər zaman dəvət alar, həvəslə Böyük Vətən müharibəsi illərindən danışar, xatirələrini onlarla bölüşər, həmçinin ordu sıralarına yazılan əsgərləri yola salıb onlara mərd olmağı və düşmənə baş əyməməyi nəsihət edərdi.

Mayor Əliyev Mövlan Məzahir oğlu 1971-ci il oktyabrın 12-də 62 yaşında ürək xəstəliyindən vəfat edir.

Əmircan kəndinin camaatı onun xeyirxah əməllərindən hələ də danışır!

Qvardiyaçı mayor Əliyev Mövlanın 3 oğul, 5 qız övladı var, onun adının daşıyıcısı olan nəvəsi Əliyev Mövlan

Zakir oğlu baba yolu ilə gedir. O, Neft Akademiyasını bitirdikdən sonra Qum adası neft-qaz çıxarma idarəsində neftçıxarma üzrə operator vəzifəsindən Quyuların Əsaslı Təmir sexində buruq ustası vəzifəsinə kimi qalxıb öz işini layiqincə davam etdirir.

Yəqin, hər birinizə maraqlıdır ki, haqqında yazdığım bu böyük insan kimdir?

Vətən üçün məğlubedilməz, nümunəvi QVARDİYAÇI MAYOR, Təcrübəli NEFTÇİ,

Ailəsi üçün mehriban, qayğıkeş ATA və BABA. Əmircan kənd əhalisi üçün XEYİRXAH İNSAN. Mənim üçün isə onu görmədiyimə görə təəssüf hissi keçirdiyim sadəcə BABAM!

Lamiyə NƏBİYEVA

HƏMYERLİLƏRƏ ABİDƏ

Orconikidze rayonundakı Əmircan kəndində 1941-1945-ci illərdə Sovet Vətənini qorumaq uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş yerli sakinlərə xatirə abidəsi açılmışdır.

1941-ci ildə kəndin yüzlərlə sakini doğma evlərini tərk edərək sosialist Vətənini düşmənlərdən qorumaq üçün cəbhəyə yola düşdü. Onlardan bir çoxu Kerçdə və Moskva yaxınlığında Kaxissberqdə və Ukrayna çöllərində düşmən gülləsi ilə qarşılaşdıqları yerlərdə həmişəlik uyumaqdadır.

Bir vaxtlar onlar bu meydandan cəbhəyə yola düşmüşdülər. İndi oktyabrın son günlərinindən birində isə Əmircan kəndinin yüzlərlə əhalisi buraya toplaşaraq həmyerlilərini qoyulan abidənin ətrafına toplaşır.

Abidə tamamilə əmircanlılardan könüllü surətdə verdikləri vəsait hesabına ucaldılmışdır.

Budur abidənin açılışı günü gəlib çatmışdır. Meydana qocaman kommunistlər, müharibə veteranları, bayraqlı pionerlər, neftçilər, qəhrəmanların qohumları toplaşmışlar. Azərbaycan KP Orconikidze PK katibi Elxan Kərimov qırmızı lenti kəsir. 26 Bakı Komissarının movzoleyindən yandırılmış məşəli əbədi məşəl alovlanır. Heykəlin üzərindən örtük açılır. Əmircanlılar öz həmyerlilərinin - bu günkü dinc həyatını təmin edənlərin xatirəsini yad etmək üçün abidəyə yaxınlaşırlar.

«Komsomolskaya pravda» qəzeti.
"Bakı" qəzeti 1983 oktyabr 27

Sovet xalqı böyük Vətən müharibəsini qalibiyyətlə qurtarıb. Kommunist partiyasının rəhbərliyi altında xalq təsərrüfatının bərpasına başladı.

Azərbaycan ərazisində hərbi əməliyyat getməsə də, müharibə xalq təsərrüfatına böyük yara vurmuşdu. Neft sənayesində qazma işi tamam dayandırılmışdı, yeni quyular qazılmırdı. Köhnə quyular sıradan çıxırdı. Avadanlıq köhnəlir, alət çatmır, ixtisaslı kadrlar çatışmır və sairə bu səbəblərə görə «1945-ci ildə çıxarılan neftin miq-

Пламя Амираджан

Рассказ о том, как в азербайджанском селе воздвигли памятник не вернувшимся с войны землякам.

ЖАРКИМ летом 1945 года по узким, кривым улочкам азербайджанского селения Амираджаны шел молодой старшина. Никто не узнавал его. И в этом не было ничего удивительного. Он ушел на фронт добровольцем с тремя тысячами земляков, едва успев отметить шестнадцатилетие. Кто бы узнал теперь в механике-водителе танка веселого и быстрого Али? Если б даже нашелся такой человек, то и он не поверил бы себе: в Амираджанах Али Рза Алиева считали погибшим.

В одном из боев загорелся его танк. Повинуясь команде, Али выбросился через десантный люк... Раненого водителя подобрала пехота. Потом госпиталь, другая часть. А боевые товарищи видели, как горел танк Алиева, искали его после боя и, не найдя ни среди живых, ни среди мертвых, решили: сгорел...

Так в Амираджаны пришла еще одна «похоронка».

Великое счастье, когда судьба объявляет недействительной хотя бы одну «похоронку». Это счастье, такое же большое, как и редкое, вошло в дом Алиевых с возвращением сына. Другим домам возвращение не было суждено.

Ханниши Абдулла-оглы Бунятов, член президиума республиканского комитета ветеранов войны, сказал мне:

— Плох тот народ, который не чтит своих предков. Но дважды плох тот народ, который не чтит своих героев.

Этой весной в Амираджанах была создана секция ветеранов войны. Ветераны предложили построить памятник погибшим землякам. Построить своими руками, на свои средства.

Со стройки начинался теперь рабочий день Ханниши Бунятова — он был автором проекта, председателя поссовета Саттара Керимова, парторга, гвардии майора запаса Мовлана Алиева.

Тянулся ввысь обелиск. Если кончался цемент, кто-нибудь приносил куль своего, не хватало песку — утром на площадке обнаруживали целую гору свежего.

У народного художника Азербайджана Саттара Бахлулзаде, как всегда, было много работы. Но он все отложил в сторону: «Я ведь тоже амираджанец».

Художник предложил украсить обелиск чеканными украшениями. Эскизы по его темам взялся выполнить студент художественного училища Гайюр Юнусов.

Когда потребовался мрамор, заведующий библиотекой Агаэули Мирзабаба-оглы Агаев сам погрузил, привез в Амираджаны и разгрузил десять кубометров мраморной плитки. Ему потом здорово досталось от товарищей: бывший военный моряк Агаев потерял под Севастополем обе ноги. Но никто не решился помешать ветерану, когда он целый день, сидя на своих протезах, подгонял плитки к кайме постамента...

...Тот день выдался сумрачным. Лил дождь, правда, не сильный, но беспрерывный.

Все селение пришло к памятнику. Ждали факельщиков, отправившихся в Баку к могиле 26 бакинских комиссаров. И когда они появились, принеся с собой жаркую частицу Вечного огня, с обелиска медленно, словно нехотя расставаясь с мрамором, сползло белое покрывало.

Обнажилась медь чеканки — орден Отечественной войны, барельеф солдата, застывшего с автоматом на фоне Кавказских гор, и несколько слов по-азербайджански: «Воинам-амираджанцам, павшим в боях...»

Летом у памятников всегда живые цветы, зимой — венки. Женщины псковских деревень говорили нам у братских могил: «Здесь спят наши дети». На памятниках я видел имена — русские и украинские, грузинские и татарские, белорусские, казахские, азербайджанские. Как знать, может, там, в глубине России, остался навсегда кто-то из этого азербайджанского поселка.

...По вечерам в Амираджаны врывается ветер Каспия. Промчавшись по узким улицам, стиснутый стенами домов, он налетает на пламя Вечного огня. И, кажется, еще сильнее раздувает это пламя.

Б. БАРЫШНИКОВ.
(Наш спец. корр.).
Амираджаны,
Азербайджанская ССР.

darı 2,5 milyon ton təşkil edirdi. 1941-ci ildə 23,5 milyon ton idi».[1] Neft hasilatı respublikada yarı azalmış idi.

12 mart 1946-ci ildə SSRİ I sessiyasında 5 illik plan qəbul etdi.

Beşillik planın vaxtından qabaq yerinə yetirilməsində kəndin qabaqcıl staxanovçularının rolu az olmamışdır. Əzizbəyovneftin 3-cü mədəninin müdiri Hacıyev Ağahüseyn, kəndin tikiş artelindən Mirzəyeva Püstə, Nərgiz Hilal qızı, geofizika idarəsinin qabaqcıl staxanovçusu Əliyev İsmayıl, Dzerjinski adına zavodun qabaqcıl staxanovçusu, ixtiraçı Kərim Baba oğlu və Babayev Mustafa, yüzlərcə başqaları fədakar əməyi ilə elimizin şöhrətini, vətənimizin qüdrətini daha da inkişaf etdirmişlər.

Neft sənayesinin inkişafında yeni-yeni metodlardan istifadə etmək, neft hasilatının artmasına səbəb oldu.

Dördüncü beşilliyin nailiyyətlərindən biri də dənizdə «Neft daşları» neft mədəninin açılmasıdır.

Cəsur dəniz neftçilərindən Sadam Məmmədəli oğlu, Şamil Əmir oğlu Azərbaycan SSR Fəxri neftçisi, Mirzə Məmmədovu, Xanoğlan Bayramovu, Zeynalov Şökəti və başqalarını göstərmək olar. Məmmədov Mirzə Böyük Vətən müharibəsi veteranı 1970-ci ildən SSRİ-nin fəxri neftçisi və ÜİLKGİ MK «Gənclərin tərbiyəçisi» nişanı ilə təltif edilmişdir.

Vətən X. O. Bayramovun əməyini yüksək qiymətləndirmişdir. O, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin ordeni, Qırmızı Əmək bayrağı ordeni, neçə-neçə medallar və əlaçı nişanları, 5 fəxri fərman ilə təltif edilmişdir. X. O. Bayramov Az.KP-nın 28-29-30-cu qurultaylarına nümayəndə seçilmişdir.

1958-ci ildə zərbəçi kommunist əməyi briqadası adı almaq uğrunda sosializm yarışı başladı. Respublikada bu təşəbbüsə qoşulanlardan Əmircanlılardan Yusif Fərzəliyev və Mirzə Məmmədov olmuşdur.

Kommunist əməyi briqadasına layiq görülmək üçün, daha doğrusu, bu fəxri ad uğrunda mübarizədə Əmircan zəhmətkeşləri də, ələxüsus, komsomol gəncləri fəal iştirak etmişlər. Yüzlərlə oğlan və qızların adları qəzetlərdə, radio və jurnallarda çəkilirdi.

1960-ci ildə Azərbaycan zəhmətkeşləri ölkəyə 178 milyon ton neft, 5,8 milyard kubmetr qaz vermişlər. Bu zəhmətin payından Əmircan neftçilərinə də düşür.

1960-cı ildə Yusif Fərzəliyev Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

9-10-cu beşilliklərdə əmircanlılar planları, öhdəçilikləri, artıqlaması ilə yerinə yetirmişlər, neftçilər misli görülməmiş xarüqələr yaratmışlar. Bu sözlər başqa sənaye müəssisələrində zəhmət adamlarına aiddir.

Sov. İKP MK-nın Baş katibi, SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin sədri L. İ. Brejnevin Respublikamıza gəlməsi əmək coşğunluğuna səbəb oldu. «Azərbaycan iri addımlarla irəliləyir» bu sözlər və L. İ. Brejnevin adı hər

1. "Историйа Азербайджана", 3 t., II hissə , səh. 167

bir azərbaycanlının ömrünə, gününə yazılmışdır. Ona görə ki, L. İ. Brejnev 1970-ci ildə respublikamızın 50 illik təntənəsi yubileyində iştirak etmişdir.

8 il ondan sonra 1978-ci ildə L. İ. Brejnevin respublikamıza ikinci səfəri və Bakı şəhərinə Vətənin ən yüksək mükafatını Lenin ordenini təqdim etməsi xalqımızı yeni-yeni qalibiyyətlərə ruhlandırdı.

Orconikidzeneftin 3-cü mədənində operator işləyən Tapdıqova Gülsüm Məmməd qızı 8, 9, 10-cu beşilliklərdə kommunist əməyi zərbəçisidir. Neft sənayesi əlaçısıdır. Dəfələrlə sosialist yarışının qalibi olmuş, 3 medal, və 5 fəxri fərman ilə təltif edilmişdir.

Məmmədova Laləxanım Məmməd qızı-36 ildir ki, Orconikidzeneftdə işləyir. 1950-ci ldə Kommunist əməyi zərbəçisidir. XUŞ Az. LKGİ qurultayına, XXV Azərbaycan KP Qurultayına nümayəndə olmuşdur, Bakı Sovetinin V çağırış-deputatı idi.

Əcəmov Nadir - yeraltı təmir ustası 25 ildir dənizdə işləyir. O, 1970-ci ildən fasiləsiz sosialsist yarışının qalibidir. Əcəmov Nadir iki dəfə Bakı Soveti deputatı, Azərbaycan Kommunist Partiyasının 29 və 30-cu qurultaylarına nümayəndə seçilmişdir. Əmircan ərazisində Orconikidzeneftin nəqliyyat sexi fəaliyyət göstərir. 1960-cı ildə sexə «Kommunist əməyi» müəssisəsi adı verilmişdir.[1]

Maraqlı burasıdır ki, 1960-cı ildən başlayaraq sexin kollektivi hər il 13 sentyabrda özünün ad gününü bayram kimi qeyd edir. Budur, 20 ildir ki, kollektiv bu şərəfli adı qoruyur. Kollektiv 9-10 beşillik planları bütün texniki iqtisadi göstəricilərlə artıqlaması ilə yerinə yetirmişdir. Sexə 20 ildə 15 fəxri fərman və 12 vimpel verilmişdir.

1980-ci ildən SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi sexə «yüksək mədən müəssisəsi» adı vermişdir.

Kollektivin qocaman əmək və partiya veteranlarından Rzayev Musa Rza oğlu Azərbaycan SSR-in fəxri fərmanına və SSRİ-nin fəxri neftçisi adına layiq görülmüşdür.

Balağa Babayev-partiya və əmək veteranı 45 ildir ki, fasiləsiz Orconikidzeneftin nəqliyyat bazasına və nəqliyyat sexinə rəhbərlik edir, kollektivin əldə etdiyi nailiyyətlərdə onun zəhməti az olmamışdır.

«Əmircanda ən böyük maşınqayırma zavodu Dzerjinskinin adını daşıyır. Bu zavod müharibə dövründə İttifaq dərəcəli maşınqayırma zavodu adına layiq görülmüşdür. Müharibədən sonrakı dövrdə 1950-1965-ci illərdə rekonstruksiya və yeni sexlərin açılması ilə əlaqədar olaraq zavod böyümüş, əsas dərinlik nasosları neft sənayesi üçün buraxılmağa başlanıb.[2]

8-9-10-cu beşilliklərdə zavodda kommunist əməyi briqadaları və sexlər çoxalmışdır.

1980-ci ilin yekunlarına görə 7 sex tamam kommunist əməyi zərbəçisi adına layiq görülmüşdür. 10-cu beşillik planın yerinə yetirilməsi münasibəti ilə 1981-ci ildə zavodun 28 işçisi orden və medallarla təltif edilmişdir. O cümlədən bir nəfər - Emin Ağaqulu oğlu Lenin ordeni ilə təltif edilmişdir. Onun Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, 3 medal, 6 fəxri fərmanı və 3 dəfə sosializm yarışı qalibi nişanı vardır.

Zavodun hazırladığı nasoslar SSRİ Neft Sənayesində geniş istifadə olunur, həm də xarici ölkələrə göndərilir. Zavodla birlikdə onun əməkçi kollektivi də artmışdır. 1980-ci ildə zavodun işçilərinin sayı 1490, ondan 588 nəfəri ali və orta savadlı, 1211 nəfəri fəhlədir.[3]

Müharibədən sonrakı dövrdə Əmircanda daha iki böyük zavod işə salınmışdır. Onlardan biri geofiziki cihazların təcrübə-sınaq zavodu, digəri mayesiz transformatorlar zavodu, məişət kimyası və məişət materialları kombinatı, 1947-ci ildən kiçik mexaniki emalatxanadan 1972-ci ildə isə böyük bir mexaniki zavoda çevrilmişdir.

9-10-cu beşilliklərdə zavodun buraxdığı cihazlar 3 dəfə artmış, SSRİ neft sənayesini və kimya sənayesini təmin edən yeganə zavod olmuşdur. Zavod işçilərinin əlli faizi əmircanlı gənclərdir. Onlardan biri - kommunist əməyi zərbəçisi «Xalıqov Cahangir Əliabbas oğlu 8-9-10-cu beşillik planı vaxtından qabaq yerinə yetirmişdir. Kommunist əməyi zərbəçisi adına layiq görülmüş, öz təcrübəsini gənclər arsında yayır».[4]

Mayesiz transformatorlar zavodu 1961-ci ildə işə salınmışdır. Bu zavod Avropada və SSRİ-də yeganə olaraq 160-1600 kv. mayesiz transformator buraxır. Zavodun buraxdığı məhsul 9-10-cu beşillikdə iki dəfə artmışdır. Buraxılan məhsulun 70 faizi dövlət keyfiyyət nişanı ilə SSRİ və xarici ölkələrə göndərilir. SSRİ-nin 250 şəhərinə və 40 xarici ölkəyə ixrac olunur. Özü də bu məhsulların ən çoxu inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinə - Fransaya, Norveçə, Argentinaya, Finlandiyaya, Yaponiyaya, Türkiyəyə, İraqa, Bolqarıstana, Almaniyaya, Yuqoslaviyaya, Yunanıstana və sair ölkələrə göndərilirdi. 10-cu beşillikdə zavodda 14 yeni texniki proses həyata keçirilmiş və hər il plan bütün göstəricilər üzrə yerinə yetirilmişdir. Zavod «nümunəvi müəssisə» adına layiq görülmüşdür.

Bu zavodda kommunist əməyi zərbəçisi çoxdur. Onlardan Əliyeva Əminə «Oktyabr inqilabı», «Şərəf nişanı» orden və medallarla təltif edilmişdir. O, 29-30-cu Az. KP qurultaylarının və 26-cı Sov. İKP Kommunist Partiyası qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. SSRİ qadınlar komitəsinin üzvü və Bakı sovetinin deputatıdır.

Bülbülə tikiş fabrikinin adlı-sanlı ustalarından biri Müzəffərova Səkinə Murtuz qızı bir beşillikdə, 9-10-cu

1. "Бакинский рабочий" qəzeti, 28 mart 1979-cu il.

2. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, f. 17, iş № 7802, sənəd № 32

3. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd № 38

4. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd № 36

beşillikləri vaxtından əvvəl yerinə yetirmişdir.[1]

Bu qələbələrin nəticəsi olaraq xalqımızın iqtisadi, mədəni inkişaf səviyyəsi ildən -ilə yaxşılaşır. Bununla əlaqədar olaraq Orconikidze rayonunun mərkəzi əmanət kassasının verdiyi məlumata görə «1972-ci il 1 yanvar əmanətçiləri sayı 17 119 nəfər qoyulan əmanətin miqdarı 8. 729. 033 manat idisə, 1981-ci il 1 yanvardan isə 25 422 nəfər əmanətin miqdarı 24. 903. 098 manat olmuşdur».[2]

Kənddə ticarət daha çox inkişaf etmişdir. Əmircan ərazisində tikilən 4-5 mərtəbəli böyük evlərin çoxunun birinci mərtəbələri iri mağazalar, mədəni-məişət şəbəkələri və sairə əhaliyə xidmət etmək üçün təşkil edilmişdir. 1960-cı ildə kənddə 7 maqaza vardısa, 1980-cı ildə onların sayı 20-dən artıqdır. Əhalini mənzillə təmin etmək partiya və hökumətimizin mühüm məsələlərindən biridir. «Orconikidze rayonunda 9-cu beşillikdə 28 200 kv.m. 520 mənzilli 7 bina tikilmişdir, onlardan Orconikidzeneft idarəsi bir ev, 80 mənzilli, 2800 kv. m. zavod mayesiz transformator öz işçiləri üçün bir ev 40 mənzilli, 1400 kv. m. tikmişdir».[3]

Orconikidze rayon sovetinin verdiyi bu məlumatdan məlum olur ki, 9-cu beşillikdə 520 ailə yeni 3-4 otaqlı evlərə köçmüşdür. «10-cu beşillikdə isə 5 il ərzində Orconikidze rayonunda 771 mənzil, 16 ev, 52 049 kv. m. cəmində evlər tikilib istismara verilmişdir».[4]

Bu da 9-cu beşilliyə nisbətən 30 849 kv. m. çoxdur.

1970-1980-cı illərdə, yəni 10 ildə 1 291 ailə yeni evlərə köçmüşdür. Orta hesabla 6 000-dən çox əhali öz mənzil yaşayışını yaxşılaşdırmışdır. Bu da Əmircan zəhmətkeşlərinin təxminən 1 291 mənzildən 25%-i onların payına düşür. 10 ildə 300-dən artıq Əmircanlı yeni mənzillərə köçmüşdür. 1950-ci ildə isə o, Suraxanı sahəsi ilə birləşmişdir. «1981-ci ilin 1 yanvarına qədər kənddə 2 187 fərdi evlər vardır».[5]

İndi Əmircan kəndinin bir başından o biri başına qədər iki avtobus marşrutu var.

Müharibədən sonrakı dövrdə əhaliyə səhiyyə xidməti artırdı. 1960-cı ildə 60 çarpayılı xəstəxana, 1970-ci ildə 50 çarpayılı uşaq və ana xəstaxanası tikilib istifadəyə verildi.

1960-cı ildən sonra təcili yardım məntəqəsi, konsultasiya və başqa səhiyyə məntəqələri açılmışdır. Analara və uşaqlara səhiyyə xidməti daha çox artmışdır. «8 nömrəli uşaq xəstəxanasında çarpayıların sayı 1960-cı ildə 75, tibb xidmətçilərinin sayı isə 223 nəfərdir».[6]

Əmircan zəhmətkeşlərinə səhiyyə xidməti kəndin poliklinikasından daha aydın görünür. 1960-cı ilə nisbətən 1980-cı ildə 5 kabinet əlavə açılmışdır. Kabinələrin hamısı yeni tibb avadanlığı və müalicə qurğuları ilə təchiz edilmişdir. Kəndin ərazisində sağlamlıq ocaqları da vardır. Onlar bu ərazidə olan böyük istehsalat müəssisələrinin hesabına açılmışdır. Əmircan elindən adlı-sanlı səhiyyə işçiləri çıxmışdır. Məsələn;

Əmircanlı M. B. Əbiyev yüksək ixtisaslı cərrah - uroloq idi. O, 75-dən çox elmi əsər yazmışdır. Respublikada səhiyyə xidməti sahəsində onun əməyi partiya və hökumət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. M. B. Əbiyevə Azərbaycan SSR-in əməkdar həkimi adı verilmişdir»[7]

Partiya və hökumətimizin xalqımıza göstərdiyi qayğılardan biri də çoxuşaqlı analara vəsait verməkdir. Onların adını və hörmətini qaldırmaqdır.

1980-ci ildə Orconikidze rayonunda ümumi çoxuşaqlı anaların sayı 887 nəfər, onlara verilmiş vəsaitin miqdarı 83. 092 manat olmuşdur. «Əmircanda «Qəhrəman Ana» adını almış 35 qadın vardır. Məsələn, Sona Qılman qızı - 13 uşaq, Babayeva Ümbülbanı - 11 uşaq, Xəlilova Fatma - 12 uşaq anasıdır».[8]

Əmircanda 12 uşaq bağçası və körpələr evi vardır. Onlardan biri 150 yerlik uşaq bağçası üçün və 50 yerlik uşaq və məktəb yaşına çatmamışlara xidmət şəbəkəsi 3-cü beşilliyin gözəl tikintilərindəndir.

10-cu beşillikdə Əmircanda 140 yerli gözəl uşaq bağçası və rayonda 320 yerlik daha 3 uşaq bağçası tikilib istifadəyə verilib.

İdman və bədən tərbiyəsi Əmircan gənclərinin sevimli məşğuliyyətlərindəndir. 1952-ci ildə tikilmiş 6 000 nəfərlik stadion və hovuz, sonralar əlavə olunmuş idman yolları, meydançalar 1, 6 h.a. yer tutur. İndi burada (1980-cı ildə) «1215 nəfər idmançı gənclər bədən tərbiyəsi ilə məşğul olurlar. Hər il burada 500-600 nəfər QTO normasını verir. 18 idman seksiyası fəaliyyət göstərir. 600 nəfər idmançı bu seksiyalarda məşğələ keçirlər».[9]

Vahabov Mürrəhim dosent, Azərbaycan İdman-bədən tərbiyəsi əməkdar işçisi, SSRİ idman ustası, Azərbaycan SSR əməkdar treneri, Ümumittifaq dərəcəli hakimdir.

---

1. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, f. 17, iş № 7802, sənəd № 20, səh.5
2. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, f. 17, iş № 7802, sənəd № 20
3. "Vışka" qəzeti, 13 mart, 1970-ci il
4. "Bakı" qəzeti, 7 yanvar, 1976-ci il.
5. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, sənəd № 42
6. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, sənəd № 30, iş № 7802, f. 1-17
7. "Bakı" qəzeti, 10 mart 1975-ci il.
8. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, sənəd № 43, iş № 7802
9. Az.SSR EATİ Elmi arxivi, sənəd № 26, iş № 7802, f. 1-17

Kənddə abadlıq işləri daha sürətlə inkişaf etmişdir. Belə ki, indi Əmircanın yollarına asfalt çəkilmiş, yeni asfalt səkilər salınmışdır.

İndi Əmircanda bir ev tapılmaz ki, televizoru, soyuducusu olmasın. Çox-çox evlər yeni mebellər ilə bəzədilib.

«1980-cı ilin dövlət avtomobil müfəttişliyinin verdiyi məlumata görə, kənddə 477 xüsusi avtomaşın vardır. 1970-ci ildə isə bu rəqəm 117 ədəd idi».[1]

İndi çox evlərdən kondisioner, royal, pianino, rəngli televizor və sair vardır. Həyati təcrübədən bunlar da məlumdur ki, indi əhalinin mal dövriyyəsində də dəyişiklik olmuşdur. 1970-ci ilə qədər əsas alıcılıq - ərzaq mallarına xərclənirdisə, indi əhali pulu mədəni - məişət mallarına xərcləyir.

Əhali istirahətini yay aylarında Abşeron bağlarında keçirir. Xəzərin sahil kəndlərində yerləşən yay bağlarında dənizin təmiz havası, qumu, üzümü, ənciri və sair meyvələri insanların sağlamlığını qoruyur və istirahətini təmin edir.

Əhali hər cür təşkil edilmiş nəqliyyat vasitəsi ilə səhərdən axşama qədər işə, bağa gedib-gələ bilir. Bir xüsusiyyəti qeyd etməliyəm ki, Abşeronun bütün kəndləri içərisində yeganə kənddir ki, Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra əhalinin kişi və qadınları bərabər hüquqlu kimi işləyirlər. Kənddə təqaüdçü qocalardan başqa məktəb yaşlı uşaqlar məktəblərdə, məktəbi bitirən gənclər ali məktəblərdə təhsillərini davam etdirirlər, daxil olmayanlar istehsalatda çalışırlar və digərləri isə müxtəlif müəssisələrdə çalışırlar. Əhalinin çox hissəsini ziyalı təbəqə təşkil edir. Müharibədən sonrakı dövrdə əhlinin yaşayış səviyyəsi artmış və xidmət sahələrində də inkişaf özünü göstərməkdədir. Belə ki, nəqliyyat şəbəkəsi xeyli inkişaf etmişdir. 1960-cı ilə qədər Əmircan keçən elektrik dəmir yolu əsas nəqliyyat vasitəsi hesab olunurdu. 1970-80-ci illərdən başlayaraq əsas nəqliyyat avtobus marşrutlarına üstünlük verilməyə başlandı.

Həm də qeyd etməliyik ki, Sovet hakimiyyətindən sonra Əmircanda başqa millətlərin nümayəndələri də birlikdə mehriban ailə kimi yaşayırlar. 100-dən artıq başqa millətlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayır və qarışıq ailələri də qeyd etmək olar.

Əmircanlılardan Moskvada, Leninqrada, Kiyevda, Kazanda, Sverdlovskda, Beloqorskda, Xarkovda, Yaltada və SSRİ-nin başqa respublikalarında təhsil alıb geri qayıdanlar da, həmin institutlarda qalıb işləyənlər də olub.

Həmyerlimiz Səfərov Kazım Əli oğlu Mojaysk adına Hərbi Hava Akademiyasını bitirdikdən sonra 25 il ölkənin görkəmli təyyarə zavodlarında sifarişçi nümayəndə, 1975-ci ildən isə Daşkənd aviazavodunun baş mühəndis müavini işləmişdir. O, iki Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və 12 medal ilə təltif olunmuşdur.[2]

Əmircan neftçi-mühəndis texniki işçiləri SSRİ respublikalarında və hətta xarici ölkələrdə də işləyirlər. Təkrar olsa da qeyd etməliyəm ki, Əmircanlı neftçilər 1925-29-cu illərdə Amerikanın Oklahoma və Kaliforniya ştatlarında ilk neftçilər idi ki, təcrübə mübadiləsi aparmaq üçün göndərilmişdilər. Onların adları əfsanəvi neftçilər kimi xarici ölkələrdə işləyən ilk neftçilərdən sayılır. Bu günlərdə isə Tümenneft Baş qazma idarəsində O. B. Babayev 20 ildir ki, orada işləyir. İbrahimov Altay Bayram oğlu 15 ildir ki, Nebitdağda «Türkmənneft»də geoloq işləyir. Beləliklə, bu siyahını davam etdirmək olar.

Elm və texnika üzrə Dövlət Komitəsinin Patent və Lisenziya işləri üzrə sədr müavini Əliyev İlham Əli oğlu (1942-1994) texnika elmləri doktoru, professor.

Təhməzov Fərman Əlibala oğlu: tibb elmləri namizədi, ATU-nin dossenti.

Paşayeva Tahirə Paşa qızı: ekologiya üzrə elmlər doktoru.

4 may 2009-cu il tarixdəAzərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Suraxanı rayonunda Heydər Əliyev Mərkəzinin açılışında iştirak etmiş, ümummilli liderin adını daşıyan mədəniyyət və istirahət parkı və rayon icra hakimiyyətinin yeni binası ilə tanış olmuşdur. Dövlətimizin başçısı əvvəlcə Heydər Əliyev Mərkəzinin qarşısında ümummilli liderin büründən hazırlanmış abidəsi önünə gül dəstəsi qoydu.

Prezident İlham Əliyev sonra Heydər Əliyev Mərkəzinin açılışında iştirak etdi. Dövlətimizin başçısı açılışı bildirən lenti kəsdi, mərkəzlə tanış oldu.

Suraxanı Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı İlqar Abbasov Prezident İlham Əliyevə məlumat verərək bildirdi ki, Heydər Əliyev Mərkəzinin üçmərtəbəli binası ümummilli liderin adını daşıyan parkın ən gözəl guşəsində, özünəməxsusluğu ilə seçilən orijinal layihə əsasında inşa edilmişdir. Binanın hər mərtəbəsinin sahəsi 400 kvadratmetrdir.

Heydər Əliyevin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyəti olan mərkəzdə ümummilli liderin həyatının və çoxşaxəli dövlətçilik fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərini əks etdirən materiallar, fotoşəkillər və eksponatlar nümayiş etdirilir.

Mərkəzin birinci mərtəbəsi ilə tanış olan Prezident İlham Əliyev ulu öndərin həm keçmiş sovet hakimiyyəti, həm-

1. Az. SSR EATİ Elmi arxivi, iş № 7802, fond 1-17, sənəd № 31

2. "Udarnik" qəzeti, 21 yanvar, 1981-ci il, Daşkənd, Özbəkistan SSR

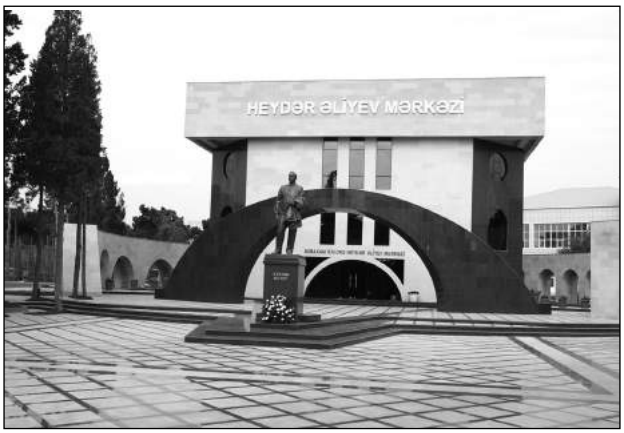
də müstəqillik illərində respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrlərdə Suraxanı rayonunda müxtəlif tədbirlərdə iştirakını əks etdirən fotoşəkillərə baxdı. Dövlətimizin başçısına buradakı multimedia və rəsm studiyaları, elektron kitabxana haqqında ətraflı məlumat verildi. Bildirildi ki, elektron kitabxana hələlik 50 min səhifəlik 200 adda müxtəlif kitabları əhatə edir. Multimedia studiyasında uşaqlar üçün ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyəti haqında üçhissəli film hazırlanmışdır. Bundan başqa, mərkəzin xüsusi internet səhifəsi də yaradılmışdır. Mərkəzin fəaliyyəti ilə tanış olmaq istəyənlər girişdə quraşdırılan elektron informasiya köşkünün xidmətindən istifadə edə bilərlər.İkinci mərtəbədəki geniş sərgi salonunda "Ulu öndər" əsəri ilə yanaşı, ümummilli liderin həyatının müxtəlif anlarını əks etdirən çoxsaylı şəkillər nümayiş etdirilir. Burada, həmçinin mərkəzi ziyarətə gələn qonaqlarla, xüsusən də gənclərlə ulu öndərin zəngin irsini, həyat və fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərini öyrənmək məqsədi ilə məşğələlər keçirilməsi üçün xüsusi fərdi səs sistemi olan oturacaqlar və plazma panellərlə təmin olunmuş üç elektron auditoriya yaradılmışdır. Üçüncü mərtəbədə "Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının ümummilli lideridir" mövzusunda elektron sərgi nümayiş etdirilir, həmçinin müasir texnoloji avadanlıqla təchiz olunmuş konfrans zalı - lektoriya fəaliyyət göstərir.Mərkəzdə toplanmış materiallar həyatının mənasını xalqına və Vətəninə xidmətdə görən ulu öndərin zəngin və çoxşaxəli fəaliyyəti, ümumən Azərbaycan tarixinin bütöv bir qərinəsi barədə dolğun təsəvvür yaradır. Dövlətimizin başçısı mərkəzlə tanışlıqdan sonra xatirə kitabına ürək sözlərini yazdı. Sonra Prezident İlham Əliyev ümummilli liderin adını daşıyan yeni mədəniyyət və istirahət parkı ilə tanış oldu.

Suraxanı rayonunun Əmircan qəsəbəsinə xüsusi yaraşıq verən park sakinlərin sevimli istirahət guşələrindən biridir. Prezident İlham Əliyevə məlumat verildi ki, Heydər Əliyev adına Parkın ərazisi 4 hektardır və onun 3 hektara qədəri yaşıllaşdırılmışdır. Burada 15 min müxtəlif ağac və gül kolları əkilmiş, bütün ərazi yaşıl çəmənlə örtülmüş, əyləncə, ən müasir tələblərə cavab verən idman-trenajor qurğuları, kölgəliklər quraşdırılmış, uşaq meydançası və qumluq sahə düzəldilmişdir. Parkda müxtəlif formalı 100-ə qədər oturacaq, ən müasir işıqlandırma sistemi quraşdırılmış, musiqili fəvvarələr və "Su teatrı" yaradılmışdır. Fəvvarələrin ətrafında amfiteatrı olan meydanda təqribən 3 min nəfərin iştirak edə biləcəyi kütləvi tədbirlər keçiriləcəkdir. Parkdaxili piyada yolları salınmış, transformator və generator məntəqəsi tikilmiş, su quyusu qazılmış, ərazidə suvarma sistemi quraşdırılmış, su anbarı inşa edilmişdir. Çoxlu sayda dekorativ daş, gül və başqa landşaft kompozisiyalarından ibarət guşələr parkın simasını daha da gözəlləşdirir. Buradakı "Bayraq meydanı"nda hündürlüyü 26 metr olan qüllədə Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı dalğalanır. Həmin meydanda "Günəş saatı" da vardır. Gənc heykəltəraşların əl işlərindən ibarət heykəltəraşlıq guşəsi parka xüsusi yaraşıq verir. Parkın ərazisində müxtəlif yerlərdə xüsusi müşahidə kameraları quraşdırılmış, mühafizə təmin edilmişdir. Dövlətimizin başçısı daha sonra Suraxanı Rayon İcra Hakimiyyətinin yeni inzibati binası ilə tanış oldu.

Prezident İlham Əliyevə məlumat verildi ki, binanın ümumi sahəsi 4186 kvadratmetrdir. Yeraltı avtomobil dayanacağı olan binanın birinci mərtəbəsində vestibül, qəbul otağı, 70 yerlik yeməkxana, qarderob və 320 yerlik akt zalı yerləşir. Akt zalı ayrıca tikilərək keçid vasitəsilə əsas korpusa birləşir. İkinci, üçüncü və dördüncü mərtəbələrdə işçi və xidməti otaqlar, qəbul otaqları və konfrans zalı vardır. Kompleksdə işıqlandırma, su təchizatı, havalandırma, rabitə, videomüşahidə, təhlükəsizlik, kompüter, televiziya sistemləri qurulmuşdur. Binanın fasadının bəzək işlərində yüksək keyfiyyətli ağ lövhələrdən, qranitdən istifadə olunmuş və zövqlə işıqlandırılmışdır. Bildirildi ki, yeni binada əməkdaşların fəaliyyəti üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Bu isə icra strukturunun işinin daha mükəmməl qurulmasına kömək edəcəkdir. Prezident İlham Əliyev akt zalı, konfrans salonu, iş otaqları ilə tanış oldu, dördüncü mərtəbədəki açıq eyvandan Heydər Əliyev adına Parkı seyr etdi. Dövlətimizin başçısı yaradılmış şəraitdən, habelə ərazidə aparılmış yenidənqurma və abadlıq işlərindən razılığını bildirdi, tövsiyələrini verdi.

Suraxanı rayonu İcra Hakimiyyəti

Bayraq meydanı

Musiqili fəvvarə və "Su teatrı"

Suraxanı rayon prokurorluğu

"Atəşgah" restoranı

Poçt

Sosial-Müdafiə mərkəzi

Seçki dairəsi

"Neftçi" İdman - Sağlamlıq Mərkəzi

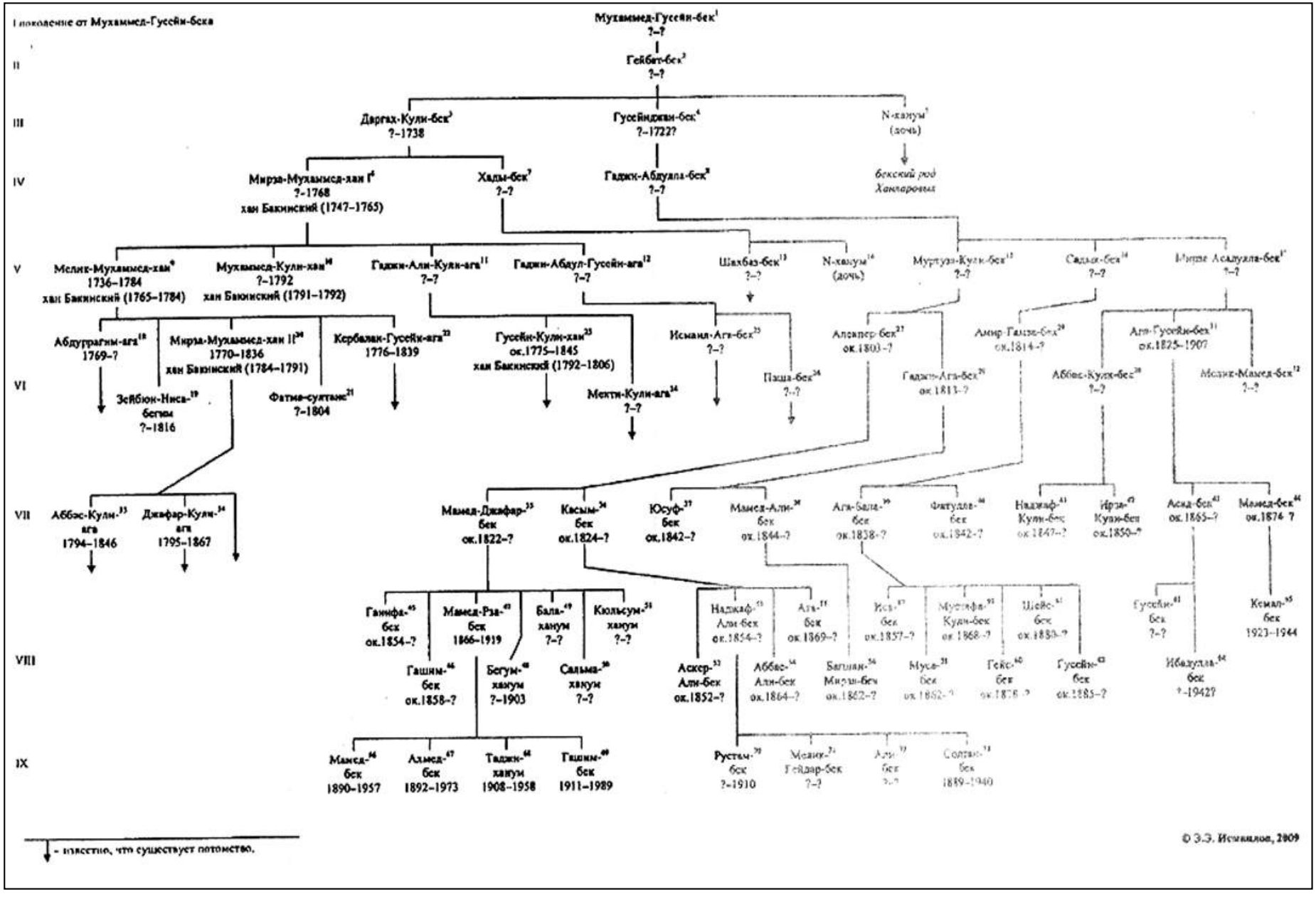

Suraxanı Polis idarəsi

I Mirzə Məhəmmədxan
Məlikməhəmməd
Dərgəhqulu
Heybətqulu
II Məlikməhəmmədxan
Cavad ağa
Cəfərqulu ağa
Qədir ağa
Abdulla ağa
Mustafaqulu ağa
Abbasqulu ağa
Xeyransa xanım
Səkinə xanım
Hüseynqulu ağa
Əlipaşa ağa
Mehdi ağa
Ümsəlmə Qasımağa
Həsənağa
Əhmədağa
Hidayətağa
Aynaxam
Nurcahan
Ismət,
Zinyət
Məsmə
Pərizadxanım
Tubuxanım
Abdullaağa
Fatmaxanım
Heybət ağa
Kərim ağa
Hacızeynal ağa
Hüseyn ağa
Parıcahan
Musaxan
Əbdül-
rəhmanağa
Məmməd-
quluxan
Həmzəxan
Nəcəfqulu
ağa
Məmməd-
Həsən ağa
Bağır ağa
Heydər ağa
Qutbıxa
Qəmər xanım
Fərrux ağa
Ürpeyxər xanım
Məmmədsadıq
ağa
Qulıxan ağa
Abdul ağa
Zibənisə xanım
Tura xanım
Heybət ağa
Kərim ağa
Musa xan
Abdulla xan
Hüseyn xan
Paricahan
Həmzəxan
Mülükağa
Həsənquluağa
Reyhanxanım
Mahrux x.
Məmmədzabəy
Abbasqulu ağa
Məlikməmməd
xan
Səkinə xanım
Məmmədxan
Həşimxan
Tacıxan
Məmmədzabəy
Tofiq
Zivər xanım
Həsənağa
Məxtaq
Abbasqulu ağa
Əhmədxan
Yusif,
İsmayıl
Kərim
Ağa
İbrahim
Tərgul
Sarıy,Sənəm
Adıgözəl,
Həsəxanım
Səfərqulu

I поколение от Мухаммед-Гусейн-бека
Мухаммед-Гусейн-бек[1] ?–?
II
Гейбат-бек[2] ?–?
III
Даргах-Кули-бек[3] ?–1738
Гусейнджан-бек[4] ?–1722?
N-ханум[5] (дочь)
бекский род Ханларовых
IV
Мирза-Мухаммед-хан I[6] ?–1768 хан Бакинский (1747–1765)
Хады-бек[7] ?–?
Гаджи-Абдулла-бек[8] ?–?
V
Мелик-Мухаммед-хан[9] 1736–1784 хан Бакинский (1765–1784)
Мухаммед-Кули-хан[10] ?–1792 хан Бакинский (1791–1792)
Гаджи-Али-Кули-ага[11] ?–?
Гаджи-Абдул-Гусейн-ага[12] ?–?
Шахбаз-бек[13] ?–?
N-ханум[14] (дочь)
Муртуза-Кули-бек[15] ?–?
Садых-бек[16] ?–?
Мирза Асадулла-бек[17] ?–?
VI
Абдурагим-ага[18] 1769–?
Мирза-Мухаммед-хан II[20] 1770–1836 хан Бакинский (1784–1791)
Кербалаи-Гусейн-ага[22] 1776–1839
Гусейн-Кули-хан[23] ок.1775–1845 хан Бакинский (1792–1806)
Исмаил-Ага-бек[25] ?–?
Мехти-Кули-ага[24] ?–?
Пашa-бек[26] ?–?
Алекпер-бек[27] ок.1803–?
Амир-Гамза-бек[29] ок.1814–?
Гаджи-Ага-бек[28] ок.1813–?
Ага-Гусейн-бек[31] ок.1825–1907
Аббас-Кули-бек[30] ?–?
Меликмамед-бек[32] ?–?
Зейбюн-Ниса-бегим[19] ?–1816
Фатма-султан[21] ?–1804
VII
Аббас-Кули-ага[33] 1794–1846
Джафар-Кули-ага[34] 1795–1867
Мамед-Джафар-бек[35] ок.1822–?
Касым-бек[36] ок.1824–?
Юсуф-бек[37] ок.1842–?
Мамед-Али-бек[38] ок.1844–?
Ага-Бала-бек[39] ок.1838–?
Фатулла-бек[40] ок.1842–?
Наджаф-Кули-бек[41] ок.1847–?
Ирза-Кули-бек[42] ок.1850–?
Асад-бек[43] ок.1865–?
Мамед-бек[44] ок.1874–?
VIII
Гашим-бек[46] ок.1858–?
Мамед-Реза-бек[47] 1866–1919
Бала-ханум[49] ?–?
Кюльсум-ханум[51] ?–?
Бегум-ханум[48] ?–1903
Сальма-ханум[50] ?–?
Аскер-Али-бек[52] ок.1852–?
Наджаф-Али-бек[53] ок.1854–?
Аль-бек[55] ок.1869–?
Гусейн-бек[61] ?–?
Кемал-бек[45] 1923–1944
Ибадулла-бек[54] ?–1942?
IX
Мамед-бек[56] 1890–1957
Ахмед-бек[57] 1892–1973
Тадж-ханум[58] 1908–1958
Гашим-бек[59] 1911–1989
Рустам-бек[70] ?–1910
– известно, что существует потомство.
© Э.Э. Исмаилов, 2009

Ensiklopedik alim, görkəmli tarixçi, etnogenez alim, Azərbaycan tarixşünaslığının və maarifçiliyinin banisi, mütəfəkkir, şair, ictimai xadim, general Abbasqulu ağa Bakıxanov

Başqaları qızılgül və yasəmən, biz isə tikan olsaq da,
Bir gülzarın pərvərdəsiyik.

I Pyotr Dərgahqulu xana (1674-1738) polkovnik rütbəsini vermişdir. Bakı sultanı Dərgahqulu xan I Pyotrun Xəzərsahili vilayətlərə hərbi səfəri ərəfəsində yüzbaşı idi. Bakını tutduqdan sonra (1723) I Pyotr Dərgahqulu xan polkovnik rütbəsi verir və onu şəhərə sultan təyin edir. 1735-ci ildə rus qoşunları Xəzərboyu əyalətləri tərk edəndən sonra Azərbaycanı İran yenə işğal edir. Dərgahqulu xan Nadir şahın qardaşı İbrahim xanın başçılığı altında Car-Balakənə göndərilmişdir. Cəza dəstəsinin əməliyyatları zamanı döyüşdə ağır yara almış, ondan ölmüşdür. Nizaməddin mülkündə yaşayıb.

I Mirzə Məhəmməd xan Sani 1692-1768-ci illərdə Xilədə - Nizaməddində yaşamışdır. Bakı xanı (1747-1768) Dərgahqulu xanın oğludur. Gilan valisi olub. Nadir şahın ölümündən sonra (1747) özünü xan elan etmiş və Bakı xanlığının əsasını qoymuşdur, Xəzərdə gəmiçiliyin inkişafına diqqət yetirmişdir. Onun zamanında iqtisadi inkişaf yüksəlmiş, həyat şəraiti nisbətən dirçəlmiş, ticarət inkişaf etmişdir.

II Mirzə Məhəmməd xan I Mirzə Məhəmməd xanın oğlu idi (1740-1801). Əmircanda Bakıxanovun iqamətgahı Nizaməddin olub. Burada pul zərbxana, divanxana da tapılmışdır.

Bu kəmmaya, günahkar Abbasqulu Qüdsi Mirzə Məhəmməd xan Sani oğlu, hicri 1208-ci ildə, zilhiccə ayının 4-də pəncşənbə günü, 1-ci saatda (=1794-cü ildə iyun ayının 10-da) Bakının Əmircan kəndində anadan olmuşdur.

Məni 7 yaşından oxumağa qoydular, lakin vəziyyətin qarışıqlığı və müharibələr nəticəsində olan dəyişikliklər, məqsədin lazımi qədər əldə edilməsinə mane oldu. 10 il içərisində farsca azacıq savaddan başqa heç bir şey qazanmadım. Bundan sonra Qubada 10 il ərəb dili və başqa fənləri təhsil etməklə məşğul oldum. Vəsaitin azlığı və sair əngəllərə baxmayaraq, mən yenə bir qədər təhsil almağa müvəffəq olmuşdum. Bu zaman Qafqaz ordusu və vilayətlərinin fərmanfərması (baş komandanı) general Yermolov hicri 1235-ci (=1820) ildə məni dəvət edib dövləti vəzifələrdə işə təyin etdi. Tiflisdə rus dili və yazısını öyrəndim, bu dilə tərcümə edilmiş kitablar vasitəslə cürbəcür elmlər və müxtəlif tayfaların əhvalı ilə tanış oldum. Vəzifə işlərilə əlaqədar olaraq və bu dövlət böyüklərinin hüzurunda olmaq münasibətilə Şirvan, Ermənistan, Dağıstan, Çərkəzistan və Gürcüstan vilayətlərinin bir çox yerlərini dolandım. Anadolu və Azərbaycan şəhərlərinə də gedib böyük şəxslər və əhalinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub adamlarla görüşdüm. İran və Rum (Osmanlı) dövlətlərilə olan müharibə və barışıq işlərində rus əsgərlərinin fərmanfərması (baş komandanı) böyük əmir Paskeviçin yaxın adamlarından biri oldum. Hicri 1248-ci (=1833) ildə səyahət qəsdilə səfərə çıxıb iki il Don ölkəsini, Malorossiyanı, Velikorossiyanı, Lifliyandiyanı, Litvanı və Lehistanı (Polşanı) gəzdim. Avropa ölkələrinin təcrübəli dövlət adamları, məşhur alimləri və bilici sənətkarları ilə görüşdüm. Bir çox qəribə işlər və saysız təəccüblü əsərlər gördüm. Hər bir ölkədə hər bir işdən bilik və təcrübəmi artırdım. Get-gedə cəhalətim azaldı. Yavaş-yavaş xəyalat və təsəvvüratımın puçluğu aydınlaşdı və gördüm ki, dünyanın yüksək mənsəbləri çox alçaqdır və bizim əziz saydığımız tədbirlər bir sərxoşun ağıl sınamasına bənzər, çünki mal və dövlət hər halda puç olacaq, ixtiyar və iqtidar əldən gedəcəkdir. Sənaye cürbəcür alətlərə və bədən qüvvəsinə möhtacdır. Şəxsi ləyaqət olmadan, nəsəb və sülalə şərafəti qürbətdə naməlum, vətəndə isə məzəmmətə məruzdur. Bunlara təkyə etmək mənasızdır, etibar ediləcək və arxalanacaq bir dövlət varsa, o da hər bir halda elm və ədəbdan ibarətdir... bu elm və ədəb da zahirpərəst adamların boşboğazlıq edib özləri üçün fəzilət sandıqları mənzum kəlmələrdən və mövhumi (xəyali) qaydalardan ibarət deyildir.

Ağlasığmaz şeyləri deyərlər,
Hiss olunan (ağlasığan) şeyləri isə axtarmazlar.

Bəlkə bu elm və ədəb, sərf olunan mərifət və edilən əməldən ibarətdir ki, bu da ümumun mənfəəti, sülh və asayiş üçün yararlıdır. Əsərləri vasitəsilə bir çox əsrlər boyu öz xeyir və mənfəətini saxlar...

Dünyada əsərlərin ən möhkəm və dayanaqlısı təlifdir. Təlif kitab yazmaq, tərtib etməkdir. Bunun fəziləti tərifə möhtac deyildir. Bunsuz nə məişətin səpk və qaydaları qala bilər, nə də şəriət işləri davam edə bilər.

Rübai

Gözəl əsərlər yazan sənətkarın qələmi,
Əski rəsm və ayindən yeni bir tərh yaratmazsa,
Keçmişlərdən kim bir nişan və xəbər verə bilər,
Və kim gələcək nəslə yadigar olaraq bir töhfə qoya bilər?

Yuxarıda söylənilənlərə nəzərən, bu kəmmaya müəllif firsət zamanı vaxtlarımı cürbəcür təlifat və təsnifata sərf edərək cüziyyatdan başqa bir neçə nüsxə əsər yazmışam. Doğrudur, bunlardan əsl məqsəd ələ gəlməmişdir, lakin bu qədər kifayətdir ki, şərafətli bir işdə və xeyir arzusunda olmuşam.

Hər kəs öz mətaını bazara aparar,
Birisi ipək aparar, birisi iplik.

1) Riyazülqüdsdür. Azərbaycanca olub, 14 fəsildən ibarətdir...

2) Qanuni-Qüdsidir. Fars dilinin sərf və nəhvinə aiddir. Bu əsər elə bir yoldur ki, təhsil ölkəsinin müsafirləri bunun üç mənzilini keçməklə fars dilinin danışmaq və yazmaq sərhəddinə çata bilərlər.

Birinci mənzil - hərflərin bəyanındadır. Hərflərin ayrılması, tərkibi və bunlara məxsus nişan və əlamətləri üç fəsildə bəyan edir.

İkinci mənzil - kəlmələrin bəyanındadır. Farsca və ərəbcə sözlərin iştiqaqını - əsl kökdən ayrılmasını iki fəsildə göstərir.

Üçüncü mənzil - cümlələr haqqındadır. Cümlələrin tərkibini və tərtibini iki fəsildə sona çatdırır. Asan anlamaq və yadda saxlamaq üçün, onun bir çox qayda və misallarını nəzmə çəkdim. Rus məktəblərində işlənmək üçün, həmin kitabı imperatorun əmri ilə rus dilinə də tərcümə etdim. Bu kitab hər iki dildə Tiflisdə çap edilmişdir.

3) Kəşfülqəraibdir. Bu kitab farsca olub, Amerikanın, yəni yer kürəsinin yarım qərbi hissəsi olan Yeni Dünyanın kəşfini və vəziyyətini iki məqalədə bildirir.

4) Təhzibi-əxlaqdır. Əxlaqi fəlsəfəni asimani kitabların bəyanatına və islam, yunan və firəng hükəmasının təyininə görə, bir müqəddimə, on iki fəsil və bir xatəmədə izah edir.

5) Eynülmizandır. Bu əsər ərəb dilində bir müqəddimə, iki fəsil və bir xatəmədən ibarət olub, məntiq elmini təşkil edən ləfzin təqsimatından, kəlmənin dəlalət yollarından, təsəvvür və təsdiqin başlanğıc və məqsədlərindən bəhs edir. Münazərə elmi və onun ədəbını izah edir.

6) Əsrarülməlәkovtdur. Heyət elminə dair farsca bir əsər olub, əski qaydaları yeni üsul və qanunlara tətbiq və əqli dəlilləri nəqli rəvayətlərlə təsdiq edərək, yer kürəsinin və sair əcramın imkan sahəsində əhvalını, vəziyyətlərini və onların intizamına səbəb olan qanunları söyləməklə bərabər, təhqiq edir. Bu kitabı ərəbcəyə də tərcümə etmişəm.

7) Coğrafiya kitabıdır. Bu əsər farsca olub, dünyanın riyazi, təbii və siyasi əhvalından, əcramın vəziyyətlərindən, ünsürlərin xassələrindən, məvalidin (camaat, nəbatat və heyvanatın) məhsulatından, iqlimlərin hüdudunu təyin etmək və yer kürəsi əhalisinin siniflərini müəyyən etməkdən və hər bir ölkənin yaşayış tərzindən bəhs edir. Bu kitabı sona çatdırmaq dövlətin, allahın yardımından asılıdır.

8) Mişkatülən vardır. Farsca olan bu əsərdə cürbəcür sirlər, gözəl hal və hərəkətlər şeir və hekayələr şəklində ifadə edilir. Başlanğıcı belədir:

Ey zöhd və təqva sahibləri, eşqi məzəmmət etməyin!
Zahidlikdə nicat asari görmədim.
Küfr ilə din kimin sərgəştəsi və heyranıdır?
Daraq kimin müşk saçan zülflərindəndir?
Dimağıma canan qoxusu gəlir,
Ruh aləmindən gözəl qoxu hiss edirəm.
Bir camdan bir udum şərab içmişəm,
Bu kitabı bir adla bəzəmişəm.
O pak ruhun himməti feyzindən,
Qara torpaqdan günəş tulu etdi,

Onun vəsflərindən nə qədər söyləsəm, yenə azdır,
O, insana bilmədiklərini öyrədəndir.
O şadlıq günəşi öz zərrələrilə məni işıqlandırdı,
Hər bir zərrəmdən yüz nur şöləsi parladı.
Mənim canım onun nurlarının çırağıdır,
Ürək xəzinəsi onun sirlərinin dəfinəsidir.
Bu kitabda onun sirlərini yazmaq istəyirəm,
Onun nurlarının çırağını təsvir etmək olurmu?

Bunlardan başqa, bir də müxtəlif şeirlər məcmuəsi vardır ki, hələ dağınıq bir şəkildə olduğundan «Divan» adı ilə adlanır. Bundan nümunə olaraq bir neçə şeir yazılır:

Qəzəliyyatdan

O könülə mərhəba olsun ki, onun sövdasına eşq rəhbərdir.
Eşq özü vəhy, Cəbrail, kitab və peyğəmbərdir.
Bütün Aləm aşiqin küfrinə fitva verir.
Bu macəra Səlman ilə Əbuzərin hekayəsidir.
Həqiqət aləmində xas və əvam yoxdur.
Rəhm ilə cövr, küfr ilə iman arasında fərq yoxdur.
Bu nüktə əql tərəfindən həll edilə bilməz,
Saqi, şərab gətir!
Tainki onu sənə şərh edim, əgər mənə inanırsan.
Əməli özündən bilməyən kimsə mömin deyildir,
Əməli Allaha nisbət verməyən də kafirdir.
Qüvvəsiz heç bir iş üçün aləmdə varlıq yoxdur,
Əməl bizim ixtiyarımızda olmaqla bərabər müqəddərdir.
Qüdsi, cənab dostdan hər nə gəlsə, gözəldir, yaxşıdır,
Hər bir fəsad içərisində bir səlah qoyulmuşdur.
Yenə onundur:
Onun zülfünün qıvrımına yol tapdım, çünki könül ələ almaq gözəldir.
Onun üzündə gördüm ki, hər şeydən yaxşılıq gözəldir.
Mənim sevgilimin üz və zülfünü bəzəmək üçün məşşatəyə ehtiyac yoxdur,
Çünki təbii gül daha gözəldir.
Onun boy və buxununun mənim gözümdə başqa bir cilvəsi vardır,
Doğrusunu söyləyim, gözəl sərv bir axın kənarında olsa daha gözəldir.
Sənin can bəsləyici dodağından acı söyüş şirin olar.
Allah! Allah! Bu nə lütf və iltifatdır ki, hər nə desən gözəldir!
Divanənin könlünə zəncir rahətlik verər,
Bu cəhətdən dəli könül bir zülfün qeydində olsa daha gözəldir.
Onun dodağı üzərində olan müşk rəncində qara xal bir ulduzun təsviridir,
Yaxud günəşə səcdə etmiş olan bir hindudur,
Bu hal daha gözəldir.
Tusli Qüdsi pak torpaqdan müqəddəslik feyzini aldı,
Bizim bakılı Qüdsinin də bakılı olması daha gözəldir.

Müqəttəatdan
(Beytlərdən)

1 Quran
2 Zülm
3 Qabaqcadan müəyyən edilmişdir
4 Allahdan

Mən o şəxsəm ki, hər bir an hərbdən dəm vururam.
Düşmənin qəsdində belimi bağlayıb, əldə qılınc durmuşam.
Ey düşmən, mən sənin ölümünün ayinəsiyəm.
Əgər inanmırsansa, gəl gör!

Rübaiyyatdan

Ey könül, yanmaqdan qorxmursan!
Məgər pərvanə xasiyyətindəsən?
Ey can quşu, sənin qanadını hansı quş sındırdı ki,
Öz aşiyanənə doğru gəlmək fikrində deyilsən.

Qəzəliyyatdan

Gün üzrə ay tüluimi ya gün kamanıdır,
Ya qaşdürər, bu cümləsi aşiq kamanıdır.
Cami-cahannümayə düşüb əksi-asiman,
Xaki-səvadı əxtəri-bəxtin nişanıdır.
Göstərsə yox əcəb yədi-beyza Kəlimi-təb.
Hala ki, şaxi-güldə təcəlla zamanıdır.
Badi-səba əbir fişani-çəmənmidir?
Ya büstani-hüsnü rüxün büstanıdır?
Şövqi-təranə qüvvəti-pərvaz olurmu hiç,
Ol əndəlib üçün ki, qəfəs aşiyanıdır?
Dilbər bəyani-halım eşitməzsə, yox əcəb,
Pərva qılırmı əhli-çünun dasitanıdır.
Qüdsi, üzari-zərdimi əşk etdilaləgün,
Bu gülşənin baharı zamani-xəzanıdır.

Rübaiyyatdan

Güldür bu deyil, gül belə xandan olmaz,
Gündürmü deyil, gün keçə rəxşan olmaz.
Dirdim mələk-ü-mələk məhəbbət bilməz,
Kimdir ki, bu təşhibinə imkan olmaz.

2. Колониальная политика царизма

После присоединения Азербайджана к России царизма начал проводить здесь свою колониальную политику, определившую собой всю систему управления краем. Все попытки царизма по административно-судебному и социально-экономическому устройству Азербайджана, как и всего Закавказья, были направлены на установление колониальных порядков в стране и создание на месте социальной базы для эксплуатации ее природных ресурсов. В целях разработки системы колониального управления Азербайджаном в Тифлисе был создан «комитет об устройстве магометанских провинций», который в течение более 15 лет собирал сведения об аграрных и социальных отношениях, господствовавших в крае составлял различные планы и проекты, отвечающие интересам колониальных властей.

Вскоре после окончания русско-турецкой войны 1828-1829 гг. ген. Паскевич поставил перед царским правительством вопрос о необходимости пересмотра административного управления Закавказским краем указывая на «разнообразие в организации управления», «неопределенность прав и обязанностей начальствующих лиц, смешение законов российских с обычаями мцсульман», «неуравнительность в податях» и «беспорядок в финансах» края. Он предлагал упразднить комендантское управление, «ввести во всех закавказских провинциях русский образ правления и законов». Ген. Паскевич полагал, что находясь под действием общих законов и учреждений, мцсульмане «будут более и более сближаться с Россиею».

Эта точка зрения легла в основу проекта сенаторов П.И. Кутайсова и М.И. Мечникова, приехавших в Закавказье в начале 30-х годов для «административного устройства» края. Царские сенаторы предложили «сделать край сей полезным для России», «оный связать с Россиею гражданскими и политическими узами в единое тело и заставить жителей тамошних говорить, мыслить и чувствовать по-русски». Их проект заключал в себя идею «озарения жителей края лучом православной веры и водворения животворящего креста на развалинах исламизма», идею создания в крае только такого дворянства и духовенства, которые были бы «преданы правитедльству», служили бы «орудиями к исполнению оного предначертаний».

Но ген. Г.В. Розен, сменивший ген. Паскевича на посту главноуправляющего осенью 1831г., решительно выступил за сохранение комендантского правления. По его мнению, замена существующих военных форм администрации и суда русскими с их бюрократизмом и волокитой возбудило бы «неудовольствие и недоверенность в народе невежественном, привыкшем к азиатскому, всегда к единовластному и всегда скорому способу управы».

Проект сенаторов Кутайсова и Мечникова не получил своего осуществления из-за подобных разногласий. Царские чиновники ограничились лишь исследованием податной системы края. Но попытка колониальных властей упорядочить податную систему, унаследованную от ханских времен (объединение многочисленных мелких поборов и повинностей, выравнивание их видов и размеров, замена натуральных податей отчасти денежными), не оказались серьезной мерой для изменения социально-экономического устройства края. В податной системе по-прежнему царили хаос и произвол. К прежним поборам и повинностям в пользу ханов и беков прибавились новые подати и отработки в пользу казны. К тому же коменданты, магальные наибы, диван-беки, разного рода чиновники, пользуясь отсутствием должного правительственного контроля, стали злоупотреблять своим военно-служебным положением. Они часто реквизовали у населения продовольствие, требовали выполнения непредусмотренных законом повинностей, взымали сверх нормы разные подати, брали взятки, торговали должностями, всякого рода махинациями, отбирали у жителей имущество, подвергали их телесному наказанию.

Притеснения и произвол царской администрации распространялись на все слои населения края, начиная от беков, агаларов и купцов и кончая крестьянами и ремесленниками. Сенаторы Кусайсов и Мечников вынуждены были писать в своем отчете, что «рассматривая управление мцсульманскими провинциями, воображение содрогается от неистовства управляющих и страдания народа. Здесь уже совершенно попрано человечество, забыто всякое правосудие, закон служил только орудием в притеснению, а корысть и буйное самовластие руководствовали действиями окружных начальников, комендантов, приставов и прочих начальствующих лиц...».

Сверх того царская администрация сгоняла массу азербайджанских крестьян из их веками насиженных мест и передавала их земли так называемым колонистам из внутренних губерний России и Украины - молоканам, духоборам и немцам. Так, царское правительство переселило из Одессы в Тифлисский и Елизаветпольский уезды 2617 семей вертембергских немцев, дав им 100000 руб. материальной помощи. В течение 1833-1843 гг. этими колонистами были основаны в Азербайджанее более 20 деревень. В связи с тем, что основная масса крестьянства сама по себе была малоземельна, переселенческая политика царизма, проводившаяся в интересах «русификации окраин», ухудшила без того тяжелое положение местного крестьянства, вызвало его ропот и возмущение. Все это вызвало целую волну антиколониальных и антифеодальных выступлений крестьян и части горожан.

В 1830 г. Джаро-Балаканские джамааты восстали против введения на их земле комендатского управления. На помощь восставшим поспешил отряд горцев во главе с будущим имамом Хамза-беком. Но войска ген. Пасевича нанесли повстанцам полное поражение. Джаро-Балаканские джамааты были окончательно покорены.

В 1831 г. в Талыше произошли сильные беспорядки, вызванные незаконными действиями местной администрации. Беки, духовенство, крестьяне под предводительством Мир-Хасан-хана Талышского, вернувшегося после бегства в Персию, выступили против царских властей. Но мятеж был легко подавлен поспевшими сюда войсками ген. Паскевича.

Самым крупным антиколониальным выступлением в Азербайджане в первой половине ХЫХ в. явилось известное Кубинское восстание 1837 г., охватившее около 12 тыс. крестьян и 4 тыс. горожан. Поводом к выступлению кубинских крестьян против царских властей послужил очередной набор всадников в так называемый конно-мцсульманский полк, стоявший в то время в Варшаве. Но действительной причиной этого восстания были колониальные злоупотребления царских властей и их местных приспешников.

Восставшие крестьяне с сельским старшиной Хаджи-Мухаммадом и крестьянином Йар-Али во главе требовали «удаления» своих притеснителей - коменданта провинции полк Гимбута и двух его наибов - Джафар-Кули-агу Бакиханова и Мухаммад-хан-бек Алпанского. Но удовлетворение этих первоначальных требований повстанцев не остановило движения крестьян Кубинской провинции. Воодушевленные своими первыми успехами повстанцы перешли в широкое наступление на г. Кубу. На помощь к повстанцам явился из Южного Дагестана Агабек Рутульский с отрядом, собранным из жителей Ахтинского, Докузпаринского и Алтыпаринского обществ. Около двух недель повстанцы атаковали город, пока, наконец, войскам ген. Розена не удалось снять блокаду Кубы, нанести поражение основным силам повстанцев. Хаджи-Мухаммад был пойман и казнен, а его сподвижник Йар-Али бежал в горы. Более 30 зачинщиков восстания по «высочайшему повелению» были переданы военно-полевому суду в Баку и приговорены к различным срокам и видам наказания. В то же самое время царские власти «обнаружили в Кубинской области людей из секты мюридов» и выслали их из провинции «за антиправительственную агитацию среди населения».

В 1839 г. выступает население Шекинской провинции. Некоему Машади Мухаммаду, видимо, родственнику бежавшего в Персию Селим-хана Шекинского, и тому же Ага-беку Рутульскому удалось собрать около 5 тыс. человек и повести их на город Нуху. Но войска ген. Е.А. Головина, сменившего в 1837 г. ген. Розена, пришли на помощь осажденному гарнизону и разогнали повстанцев.

Антиколониальные выступления убедили царизм в несостоятельности системы комендантского управления. В 1837 г. в Закавказье приехала специальная комиссия во главе с сенатором П.В. Ганом, которая, однако, не сочла нужным изучить «особенности, законы и обычаи туземцев» и предложила устроить край по примеру внутренних губерний России. В начале 40-х годов по проекту реформы сенатора Гана была упразднена система комендантского управления в Закавказье и введена общероссийская система административного деления. Большая часть территории Азербайджана была преобразована в так называемую Каспийскую область с главным городом Шемахой. В ее состав входили Шемахинский, Шушинский, Нухинский, Бакинский, Ку-

бинский, Ленкоранский и Дербентский уезды. Остальная часть азербайджанской территории - уезды Елизаветпольский (туда же вошли Казахский и Шамшадильскитй округа), Балаканский (составленный из Джаро-Балаканского и Илисуйского округов) и Нахичеванский - была включена в состав так называемой Грузино-Имеретинской губернии.

Коменданты провинций были замещены уездными начальниками, а магальные наибы - участковыми заседателями. «Земский элемент» был отстранен от всякого участия в управлении. Было введено сечение розгами «для всех лиц податного сословия». Провинциальные суды, заседавшие под председательством комендантов, были упразднены, и на их месте учреждены участковые, уездные и областные суды с подчинением верховной палате. Все уголовные и гражданские дела были переданы в ведение этих судов, дествовавших на основе общеимперских законов. За духовными судьями оставалось лишь право разбора бракоразводных дел. Диван-беки и заседатели были отстранены от участие в судопроизводстве.

ГЛАВА 2. ЛИТЕРАТУРНЫЕ И ЛИЧНЫЕ СВЯЗИ А-К. БАКИХАНОВА

1. А.-К. Бакиханов и русские (и польские) писатели на Кавказе.

... Бакиханов дружил также с А.А Бестужевым-Марлинским, который в 1829 г. был переведен рядовым на Кавказ. «Наконец я увидел Кавказ, - восторгался Бестужев, - который жаждал видеть с самого дества...»....

Бестужев много ездил по Дагестану и Азербайджану, везде записывая увиденное. В Курахе он «по целым часам прислушивался к ропоту горных речек и любовался игрой света на свежей зелени и яркой белизне света». В Касумкенте «все горцы» были от него без ума. В Кусарах он слышал, как «плодовые лема шумят кругом».

Бакиханов дружил и имел тесные литературные связи с ссыльным поэтом Фаддеем (Тадеуш-Лада) Заблоцким, обладавшим незаурядным поэтическим талантом. Заблоцкий был студенческим товарищем В.Г. Белинского по московскому университету, состоял членом «литературного общества 11 нумера», организованного им в студенческом общежитии. За распространение «песень возмутительного содержания», наполненных идеями польского революционного освободительного движения, он был исключен из университета и сослан рядовым на Кавказ в 1837 г. он принимал участие в походах против горцев и в 1839-1847 гг. побывал в Кубе, Шемахе, Хазре, Ахтах, Дербенте. В 1843-1844 гг. Заблоцкий жил в Тифлисе. В последующие годы, он управлял Кульпинскими соляными промыслами, где в 1847 г. умер от холеры. «в Кульпах умер от холеры, - сообщала газета «Кавказ», - управляющий кульпинскими соляными промыслами Лада-Заблоцкий, обладавший значительным поэтическим талантом». Будучи человеком разносторонних духовных запросов, Заблоцкий изучал историю, литературу, этнографию народов Кавказа, собрал большой материал о грузинских и азербайджанских писателях. В 1847 г. канцелярия наместника объявила ему благодарность за подаренные им в публичную библиотеку книги.

Заблоцкий написал ряд замечательных стихотворений, посвященных природе и людям Кавказа. Среди них: «К березе в Кавказских горах» (подписано: «1839 июля 29; Куба»), «Дума на берегу Каспийского моря» (подписано: «1841 апреля 6; Дербент в Дагестане»), «К Нисе» (подписано: «1841 марта 2; Шемаха»); «Вид Ширвана с Шемахинской горы» (подписано: «1839; Шемаха»); «Ночь перед сражением» (подписано «1839 мая 21; Хазра в Лезгистане»), «Лезгинка. На мотив лезгинского танца» (подписано: «1839; Ахты в Лезгистане»), «Памяти Зенона М...ского» (подписано: «1839, Куба»), «Отпустите меня» (подписано: «1839; Куба»).

В стихотворении «К Нисе» поэт воспевает свою любовь к шемахинской красавице Нисе, зовет ее удалиться от людей, забыть: «Ты об ауле своем, я о Европе, где мечтал и страдал». В стихотворении «Вид Ширвана с Шемахинской горы» поэт с большой наблюдательностью описывает панораму, открывающуюся с вершин Фит-дага на Ширванскую равнину. В стихотворении «Ногчь перед сражением», «Лезгинка», написанных на мотив лезгинского танца, Заблоцкий воспевает борьбу горцев (ахтынцев) за свою свободу и независимость.

Бакиханов и Заблоцкий были знакомы с 1837 г. но сблизили их совместные литературные занятия в Тифлисе в 1843-1844 гг. бакиханов состоял подписчиком стихотворений Заблоцкого, издаваемых польским литературным деятелем Ромуальдом Подбереским в Петербурге. Среди подписчиков «Литературного еженедельника», изданного в 1844 г. в Петербурге, в котором были опуюликованы несколько стихотворений Заблоцкого, значатся: «Аббас-Кули-хан Бакинский, персидский поэт и историк - 2 экз.». бакиханов также подписался на избранные «стихотворения» Заблоцкого, вышедшие годом позже. Среди подписчиков этого издания указан: «Аббас-Кули-хан Бакинский, персидский поэт и историк, известный под именем Кудси».

Məxdumeyi-mükərrəmə və mütaeyi-müəzzəmeyi-bəndə!

Sizin yazdığınız təliqə ən gözəl vaxtda çatdı. Onun şadlıq gətirən məzmunu böyük bir fərəhə səbəb oldu. Bundan əvvəl göndərdiyiniz iftixarnaməçə də çatıb, yenidən hücrələrin satılması barədə yazdığınıza görə mən də sizin buyruğunuzu nəzərə alıb vilayətin dəllallarını çağırıb, məsələni onlara başa saldım. Onlar da gedib işin nə yerdə olduğunu Badikubə əhalisinə söylədilər. Bu günlərdə Badikubədə mülk alım-satımı o qədər də rəvac deyil. Çünki divanxanadan belə əmr verilib ki, bəzi adamların evini uçurub xarab etsinlər və şəhərdə bir neçə

küçə salsınlar. Buna görə də mülk alan az tapılar. Nəhayət, bir nəfər məsihi ilə hücrələr barədə danışdıq. Bir dükanı bir hücrə ilə birlikdə əlli ədəd əşrəfiyə almaq istəyir. Dediyim kimi, imarətləri sökürlər və küçə düzəldirlər. Bu cəhət məsihini də peşiman edibdir. Dükan və hücrəyə yaxın gəlmir. Əgər məsihi dükan və hücrəni almaq istəsə, gərək ki, siz vəkalətnaməçə yazıb göndərəsiniz. Vəkalətnaməçə Qübbə şəhərinin divanxanasının təsdiqinə çatdırılmalıdır ki, mən hücrə və dükanı ona verim. Bu barədə artıq nə baş ağrısı. Əgər bir hücrə ilə bir dükanı əlli ədəd əşrəfiyə vermək meyliniz varsa, onda vəkalətnaməçə göndərin ki, mən onların satılmasına iqdam edim.

Eşitdik ki, bir qədər xəstə olmuşsunuz. Əhvalımız çox məxşuş oldu. Allah-təala öz mərhəməti ilə Sizi bəlalardan hifz eləsin! Bəndələrin həqiri və hacıların kiçiyi, həqiqi müxlisiniz Hacı Baba İbni-mərhum Hacı Ağa Hüseyn.

Tarix kitablarından öyrəndiklərim, ulularımdan eşitdiklərim...

Abbasqulu Ağa Mirzə Məhəmməd xan Sani Bakıxanov, 215 yaşlı böyük mütəfəkkir alim bu gün də bizim müasirimizdir. O, 215 il əvvəl (1794) Xilə (indiki Əmircan) kəndində anadan olmuşdur. 1847-ci ildə müqəddəs məkanda Məkkə yaxınlığında «Vadiyi Fatimə»də dəfn olunmuşdur. A. A. Bakıxanov rəsmi dövlət qulluğunda xidmət etmişdir. Onun qulluq illəri Rusiyanın müharibələri dövrünə təsadüf etmişdir. A. A. Bakıxanov məsuliyyətli və ağır qulluq işləri ilə yanaşı, elmlə məşğul olmuş, elmin bütün sahələrinə aid çox qiymətli əsərlər yazıb, xalqına yadigar qoymuşdur. Elmdən xəbərsiz olan bəzi üzdəniraq insanlar bəzən onu müxalif hesab edir, bəzən də ateist kimi qələmə verməyə çalışırdılar. Halbuki, ədibin müqəddiməsi və 14 fəsildən ibarət «Riyazül-Qüds» əsərinin birinci fəsli peyğəmbərimiz Məhəmməd (s), qalan fəsilləri isə Həzrəti Fatimə və Həzrəti Əli (ə), imam Hüseynin və digər əshabələrin, eləcə də Kərbəla müsibətləri təsnifatı ilə həmin əsərdə öz tarixi həllini tapmışdır. «Riyazül-Qüds» məhərrəmlik təziyadarlığı ilə əlaqədar olaraq yazılmış dini bir əsərdir. A. A. Bakıxanovun ailə üzvləri də islam adət-ənənələrilə bağlı olmuş, islami dəyərləri yüksək qiymətləndirmişdir. 1890-cı ildə qızı Tuğra xanımın qələmindən çıxan bu misraları fikrimizin sübutudur:

Tuğra xanımam, Aləm araz çünki əzizəm
Ababsqulu Ağa qızı, Zəhraya kənizəm.

Ulu babalarım və nənələrimin söyləməsinə görə Abbasqulu Ağa, onun ailəsi və sevimli zövcəsi olan xiləli qızı Səkinə xanım Xilə (Əmircan) kəndinin bütün ailəsi ilə, öz qohum-əqrabası ilə son dərəcə mehriban davranmış, qohumluq, tanışlıq əlaqələrini qoruyub saxlamışlar.

Harada, hansı diyarda olursa, həmin yerdən məktub gələr, kənd əhlindən və yaxınlarından hal-əhval tutardılar.

Bu məktublar vasitəsilə Abbasqulu Ağanın şəxsi həyatı, rəsmi dövlət qulluğunda işlədiyi müddətdə görüşdüyü şəxsiyyətlər barədə, qohum-əqrabası, ailəsi haqda, dövr və mühitlə əlaqədar məlumatlar əldə etmək olar. Bu sətirlərin müəllifinin ulu babaları Nizaməddin mülkü ilə qonşuluqda yaşamışlar. Əmircan kəndində hal-hazırda da o mülklər durur, mülkün üstündə Abbasqulu Ağa Bakıxanova aid xatirə lövhəsi vurulub, lakin bu böyük tarixi şəxsiyyətin anadan olduğu kənddə ev muzeyi hələ də yoxdur.

Nizaməddin mülkü (məbədi, məscidi) bağlı qalıb, onu ev muzeyi etmək, zənnimizcə, məqsədəuyğun olardı. Ümumiyyətlə, Xilə (Əmircan) kəndi tarixən böyük şəxsiyyətlər, şair və ziyalılar kəndi hesab olunur. Bu kənd Abbasqulu Ağa Bakıxanovu, yüksək rütbəli hərbçilər, çoxlu sayda alimlər yetişdirmişdir. Bizim kəndimiz - xiləlilər həmişə bu tarixi şəxsiyyətləri qürur və iftixar hissi ilə yad edir, onların unudulmaz xatirələrini əziz və uca tutur.

Bunyatova Fəridə xanım
Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbinin tarix müəllimi,
Xilə kəndinin sakini

1947-ci ildə A.Bakıxanovun vəfatının 100 illiyi ilə əlaqədar M. C. Bağırov bu tarixin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasına dair MK-nın müvafiq şöbələrinə tapşırıq vermişdir. A. Bakıxanovun 1847-ci ilin hansı ayının hansı günündə dünyasını dəyişməsi tarixçi və şərqşünaslar tərəfindən dəqiq müəyyən edilmişdir. Bu işə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti Heydər Hüseynov başçılıq etmişdir. Böyük filosof və tarixşünasın Mərkəzi Komitəyə göndərdiyi məktubda oxuyuruq:

Azərbaycan KP MK katibi H. Həsənov yoldaşa 1947-ci il may ayının 31-də böyük alim, tarixşünas və mütəfəkkir Abbasqulu Ağa Bakıxanovun vəfatının 100 illiyi yubileyinin respublika miqyasında keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Məsələyə dair Sizin göstərişinizi gözləyirəm.
Azərbaycan SSR Elmələr Akademiyasının vitse-prezidenti H. Hüseynov.

21 mart 1947-ci il

Mərkəzi Komitənin təbliğat işləri üzrə katibi məktubu M. C. Bağırova göstərmiş, o isə məsələni MK bürosuna çıxarmağı məsləhət görmüşdür. İki həftədən sonra Mir Cəfər Bağırovun imzaladığı aşağıdakı qərar tarixə düşmüşdür:

«Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin 1947-ci il 4 aprel tarixli qərarı:

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun vəfatının 100 illiyinin keçirilməsi barədə:

Bu il may ayının 31-də Azərbaycanın tarixşünas-alimi, şair və mütəfəkkiri Abbasqulu Ağa Bakıxanovun vəfatının 100 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan KP MK Bürosu

Qərara alır:

1. Tarixşünas-alim, şair və mütəfəkkir Abbasqulu Ağa Bakıxanovun vəfatının 100 illiyinin keçirilməsi Azərbaycan SSR Elmələr Akademiyasına həvalə edilsin.

2. Yubileyə hazırlıq və onun keçirilməsi üçün aşağıdakı tərkibdə komissiya təşkil olunsun:

H. Hüseynov - sədr
M. İbrahimov
H. Həsənov
Ç. Aslanova
S. V. Vəkilov
S. İbrahimov
N. İmanquliyev

3. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasına (Mirqasımov, Hüseynov yoldaşlar) tapşırılsın ki, bu il may ayında Abbasqulu Ağa Bakıxanovun həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş sessiya keçirilsin.

Sessiyaya qədər Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası «Xəbərlər»inin A. A. Bakıxanovun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş xüsusi nömrəsi nəşr edilsin.

4. Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqına (Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm yoldaşlar) tapşırılsın ki, Azərbaycan alimi və şairi A. A. Bakıxanovun həyat və fəaliyyətinə dair mühazirə və məruzələr təşkil edilsin.

5. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Mədəni-maarif müəssisələri işləri üzrə komitəyə (Rəhimov S. yoldaş) tapşırılsın ki, Bakı şəhərindəki kitabxanaların birinə A. A. Bakıxanovun adını versin.

6. Bütün respublika qəzetləri redaktorlarına, «İnqilab və mədəniyyət», «Müəllimə kömək» jurnallarının redaktorlarına tapşırılsın ki, A. A. Bakıxanovun həyat və yaradıcılığına dair silsilə məqalələr dərc etsinlər.

7. Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsinə (Abbasov yoldaş) tapşırılsın ki, A. A. Bakıxanova həsr olunmuş mühazirələr və bədii verilişlər təşkil etsin.

8. Bakı Şəhər İcraiyə Komitəsinə və Quba rayon İcraiyə Komitəsinə tapşırılsın ki, Bakı və Quba şəhərlərində küçələrdə birinə A. A. Baxanovun adı verilsin.

Azərbaycan KP MK-nın katibi M. C. Bağırov».

Qərarın bütün maddələrinə əməl olunmuşdur. Üstəlik, bu sənəddə göstərilməyən bir təklifi də Mir Cəfər Bağırov həyata keçirmişdir - Akademiyanın Tarix İnstitutuna Abbasqulu Ağa Bakıxanovun adı verilmişdir.

Выдающийся историк, филолог, поэт, философ и ученый-энциклопедист первой половины XIX в. Аббас-Кули-ага Бакиханова является основоположником азербайджанской научной историографии, а его труд *Гюлистан-и Ирам* — первым монографическим исследованием академического плана.

После присоединения Азербайджана к России появилась целая плеяда местных историков и хронистов, каждый из которых внес в отечественную историографию свой вклад; ценность этих произведений с течением времени многократно увеличивается. Назовем здесь Керим-агу Фатеха Шекиханова, автора «Сокращенной истории Шекинского ханства» (1829), Мирза Адыгезал-бека, создавшего в 1845 г. хронику Карабахского ханства («Карабаг-наме»), Мирза Джамала, автора другой «Карабаг-наме» (1847), Искендер-бека Гаджинского, автора «Жизнеописания Фатхали-хана Кубинского» (первая половина XIX в.), Мирза Ахмеда Мирза Худаверди оглу, автора хроники Талышского ханства (1883), Шейха Ибрагима Насиха, автора «Истории Гянджи».[1]

Отдавая должное виднейшим представителям азербайджанской науки и культуры М. Ф. Ахундову, Г. Б. Зардаби, М. Казем-Беку, М. А. Топчибашеву и ряду других, мы должны признать, что особое место в развитии науки в Азербайджане и вкладе в изучение Востока принадлежит Аббас-Кули-аге Бакиханову (1794—1846).

Высокообразованный для своего времени, одинаково хорошо владевший основными восточными языками, русским, французским и даже польским, А. К. Бакиханов являлся автором целого ряда нравоучительных, лингвистических, поэтических, философских, логических, астрономических и географических сочинений[2] . Не будем здесь анализировать эти произведения А. К. Бакиханова, ибо все они досконально изучены профессором Э. М. Ахмедовым, ведущая роль которого в изучении наследия А. К. Бакиханова неоспорима[3] .

Передо мной стояла задача подготовки к изданию полного текста исторического сочинения А. К. Бакиханова *Гюлистан- и Ирам*, написанного самим автором на русском языке, причем текст этот не является адекватным одноименному его сочинению на языке персидском[4] .

Для написания своего труда А. К. Бакиханов использовал огромное количество материалов и сведений о Ширване и Дагестане, почерпнутых им из сочинений римских, греческих, византийских, армянских, грузинских, арабских, персидских и турецких средневековых авторов и трудов современных ему авторов, в том числе и синхронных европейских и русских авторов. Широко использованы автором и литературные памятники, памятники материальной культуры, топонимии, нумизматики и эпиграфики.

Знакомство с *Гюлистан-и Ирам* заставляет читателя обратить внимание на огромную эрудицию А. К. Бакиханова, его подвижнический труд, энциклопедические познания и аналитический ум.

По существу труд А. К. Бакиханова является первым для своего времени исследованием, в котором отражены все достижения исторической науки того периода. Творчество Бакиханова сложилось на стыке двух, даже трех культур — традиционной восточной, новой европейской и русской. Можно сказать, что А. К. Бакиханов был для азербайджанской историографии последним хронистом средневековья и первым историографом, историком нового времени, в творчестве которого органически переплетались традиции восточного классицизма и синхронной для него русской и европейской науки.

Заслуга А. К. Бакиханова особенно значительна в связи с тем, что он первым подарил своему народу его отечественную историю, ибо народ, знающий свои корни и свою историю, стоит выше, чем народ, пребывающий в неведении. И *Гюлистан-и Ирам* именно та первая книга, которая содействовала формированию национального самосознания азербайджанского народа.

Сочинение *Гюлистан-и Ирам* на персидском языке было закончено А. К. Бакихановым в 1841г.[5] В 1844г. с помощью Василия Кузьмина, служившего, как и А. К. Бакиханов, переводчиком при канцелярии Главноуправляющего Грузией, перевел *Гюлистан-и Ирам* на русский язык[6]. Можно предположить, что А. К. Бакиханов к этому времени имел достаточные познания в русском языке и самостоятельно изложил свои изыскания, а Василий Кузьмин помогал ему шлифовать переведенный текст. Кроме Кузьмина большую помощь при подготовке русского текста *Гюлистан-и Ирам* (тогда *История восточной части Кавказа*) оказал А. К. Бакиханову сосланный из Польши на Кавказ писатель Тадеуш Лада Заблоцкий[7]. Вероятно, это тот список, являющийся автографом самого А. К. Бакиханова, который хранится в Институте рукописей АН Грузинской ССР (фонд *РОС*, № 370).

Первоначально русский текст сочинения именовался *Историей Дагестана*, о чем свидетельствует Фридрих Боденштедт, который в 1844 г. писал: «Ученый хан приехал в Тифлис только на несколько недель, чтобы организовать русский перевод «Истории Дагестана», написанный им на персидском языке»[8]. Далее Ф. Боденштедт пишет, что сочинение это «вышло в печати три года тому назад (1846) и дает непроверенный, но богатый материал для ознакомления со странами Прикаспия»[9].

В 1844 же году русский текст сочинения был представлен командиру Кавказского корпуса генералу Нейгарду, который отправил его в Петербург военному министру России А. И. Чернышеву. В рапорте от 25 августа 1844 г. на имя министра генерал писал: «Аббас-Кули-ага Бакиханов написал Историю восточной части Кавказа от древнейших времен до Гюлистанского мира, заключенного 12 октября 1813 года»[10]. Министр представил рукопись Николаю I и 8 марта 1845 г. было объявлено, что император повелел «автору дать подарок в 800 рублей серебром, а сочинение его рассмотреть в Академии наук». 17 марта 1845 г. в Тифлис были отправлены бриллиантовый перстень и 800 рублей для вручения А. К. Бакиханову[11].

8 марта 1845 г. военный министр А. И. Чернышев отправил рукопись сочинения А. К. Бакиханова министру народного просвещения С. С. Уварову, который переслал ее в Академию наук для рассмотрения и вынесения заключения «о достоинстве этого сочинения». 21 марта 1845 г. вице-президент АН Долгоруков предложил специалистам «рассмотреть сию рукопись».

В протоколе заседания историко-филологического отделения АН от 16 мая 1845 г. в частности говорится: «Академики М. Ф. Броссе и Б. Дорн сделали очень интересное сообщение об Истории восточной части Кавказа, написанной полковником Аббас-Кули-ага Бакихановым из Баку... Она содержит очень важные сведения о различных географических местностях и дает научный обзор истории Ширвана и Дагестана, начиная от самых древних времен до наших дней, так что его книга может служить ценным дополнением к истории и географии стран Кавказа; она заслуживает, несомненно, внимания и одобрения»[12].

Однако когда был поставлен вопрос об издании, тот же А. И. Чернышев послал 4 июля 1845 г. рукопись А. К. Бакиханова вместе с отзывом Академии наук и просил М. С. Воронцова сообщить «считает ли он полезным напечатание «Истории» Бакиханова в политическом отношении и если печатание будет разрешено, то какая именно сумма необходима в пособии на это полковнику Аббас-Кули-ага Бакиханову». 26 декабря 1845 г. тот же Чернышев пришел к заключению: «Я со своей стороны полагал бы «Историю» Бакиханова не печатать на казенный счет. Представить ему печатать «на свой собственный счет»[13].

Лишенный возможности издать свой труд полностью, так как денег для этого он не имел, А. К. Бакиханов стал публиковать в периодической печати отрывки из своего произведения. В 1846 г. в петербургской газете «*Русский инвалид*» была опубликована часть сочинения А. К. Бакиханова — *О походах Надир-шаха в Дагестан* за подписью Кудси[14]. Эта же глава под названием *О походах Шах-Надира в Дагестан. Из истории восточной части Кавказа. Сочинение Кудси Аббас-кули Бакинского* была напечатана в газете Кавказ[15] и в том же 1846 г. перепечатана в *Сборнике газеты Кавказ*[16].

А. К. Бакиханова *Происхождение племен, населяющих нынешние закавказские провинции. Из записок полковника Аббас-Кули Бакиханова*[17].

Кроме этих публикаций есть сведения (правда недостоверные) о наличии изданного русского перевода исторического труда А. К. Бакиханова. Так, под годом 1844 в каталоге Тифлисской публичной библиотеки помечено: «История восточной части Кавказа. Составленная на персидском языке и переведенная на русский полковником Аббас-Кули Бакихановым»[18].

В. В. Бартольд пишет: «первоначальную рукопись русского перевода я видел в 1908 г. в Тифлисе в библиотеке Кавказского музея. Рукопись носит название «История восточной части Кавказа, состав-

ленная полковником Аббас-Кули Бакихановым»; после слова «составленная» красными чернилами другой рукой прибавлено на персидском языке и переведенная на русский». Красными чернилами изменена дата, посвящения монарху (вместо «26 февраля 1844 года» написано «9 мая», сделаны поправки в слоге перевода»[19]. В. В. Бартольд приводит также сведения о русском переводе *Гюлистан-и Ирам* А. Золотунина, сделанном в 1875 г. в Дагестане, который в 1879 г. был прислан в редакцию газеты «*Каспий*» и позднее найден среди книг бывшего ее редактора А. М. Топчибашева[20].

В 1925 г. Джейхун Гаджибейли на заседании Азиатского общества сделал сообщение о найденном в Париже русском переводе *Гюлистан-и Ирам*[21]. В статье, опубликованной в *Журналь Азиатик*, Джейхун Гаджибейли пишет: «по счастливой случайности я обнаружил русский вариант Гюлистан-и Ирам у одного кавказского эмигранта в Париже. Этот труд был также известен под названием «Дербенд-наме». С русского варианта была снята копия на машинке и переплетена. Она состоит из 320 страниц небольшого формата. Этот русский перевод имеет заглавие «История Ширвана и Дагестана»[22].

Итак, *История восточной части Кавказа* отдельной книгой не издавалась ни под этим названием, ни под заголовками *Дербенд-наме* или *История Ширвана и Дагестана*.

В 1923 г. в Баку Азгосиздатом была выпущена *История Азербайджана* на азербайджанском языке, в которую целиком безо всяких исправлений включен переведенный с русского оригинала материал *Гюлистан- и Ирам* (до присоединения Азербайджана к России).

В 1926 г. в Баку Обществом обследования и изучения Азербайджана (вып. 4) впервые был издан русский текст труда А. К. Бакиханова *Гюлистан Ирам*[23]. В основу этого издания было положено два русских сочинения: список Общества обследования и изучения Азербайджана (158 листов или 375 страниц), в котором отсутствует заключительная часть — глава о писателях Ширвана, и список библиотеки Госплана ЗСФСР (277 листов или 553 страницы)[24].

Настоящее издание *Гюлистан-и Ирам* осуществляется по автографу А. К. Бакиханова, хранящемуся в Институте рукописей АН Грузинской ССР. Рукопись эта имеет 340 страниц. Текст ее отредактирован (Василием Кузьминым или Тадеушем Лада Заблоцким?), однако при этом было снивелировано своеобразие авторского стиля. А. К. Бакиханов, излагая свое сочинение на русском языке, мыслил, конечно же, на азербайджанском языке, которыми он владел одинаково. Мысли свои он старался переводить на русский, придавая им восточный колорит и соблюдая классику русской речи. На мой взгляд, после редактирования была утрачена прелесть бакихановского стиля, манера изложения потеряла первоначальную красоту. Поэтому я счел необходимым восстановить первоначальный авторский текст и таким представить его читателю. Я приводил к современным требованиям только имена собственные, не комментируя рассуждения в области этимологии и топонимии. Не добавлял я также и артикли к арабским и персидским именам и названиям.

При составлении комментариев и примечаний (а их около 950) я шел вслед за А. К. Бакихановым и перепроверил (за некоторым исключением) все его ссылки на цитируемые им источники и литературу. Это было не просто, так как А. К. Бакиханов использовал огромное количество разноязычных древних и средневековых письменных источников и был знаком с большинством синхронных исследований, в которых имелись материалы по исследуемому им региону. Для времени А. К. Бакиханова это являлось подвигом в науке, ибо ни один исследователь Востока до него такой эрудицией не обладал. Читатель при знакомстве с указателем использованных им источников и литературы сам убедится в колоссальной эрудиции А. К. Бакиханова. Феноменальное для первой половины XIX в. творчество!

Для периода истории Ширвана и Дагестана (да и сопредельных стран тоже!) до XVIII в. сведения А. К. Бакиханова могут показаться читателю несколько упрощенными, но нужно учесть, что они приводятся впервые и отличаются оригинальностью. А. К. Бакиханов поистине вдумчивый исследователь, озабоченный описанием истории родного края, с которой он хотел познакомить своих соотечественников — и не только их!

Что касается истории Ширвана и Дагестана XVIII — начала

ся впервые и отличаются оригинальностью. А. К. Бакиханов поистине вдумчивый исследователь, озабоченный описанием истории родного края, с которой он хотел познакомить своих соотечественников — и не только их!

Что касается истории Ширвана и Дагестана XVIII — начала

ее аналитик. Ведь наша современная азербайджанская историография до сего времени не имеет монографических исследований по истории Азербайджана периодов правления Надир-шаха, Сефевидов после шаха Аббаса I, Зендов, времени существования азербайджанских ханств (за исключением работ Г. Б. Абдуллаева по Кубинскому ханству и С. Б. Ашурбейли по Бакинскому ханству). В связи с этим мне пришлось оставить без комментариев множество имен и событий, особенно в части, касающейся истории Шекинского, Карабахского, Гянджинского, Бакинского и Ленкоранского ханств. Проблемы и лакуны в истории Азербайджана XVII — начала XIX вв. настолько велики, что труд А. К. Бакиханова *Гюлистан-и Ирам* до сего времени остается первоисточником по этому большому временному отрезку. Это не делает, конечно, чести большому коллективу сотрудников Института истории АН Азербайджанской ССР, призванному решать задачи, которыми был занят еще А. К. Бакиханов. Для создания серьезных исследований по истории Азербайджана периода XVI — начала XIX вв. необходимо использовать весь комплекс источников на всех языках, иначе все ограничится только написанием политической и военной истории, что на данном этапе развития науки уже не является достижением.

Труд А. К. Бакиханова *Гюлистан-и Ирам*, уникальный для времени создания, не теряет своей значимости и в наше время, а эрудиция А. К. Бакиханова, его энциклопедический талант должны быть примером для подражания и для нынешнего поколения азербайджанских историков

В заключение считаю своим долгом отметить труды профессора Э.М.Ахмедова, так много сделавшего для издания наследия замечательного представителя азербайджанской науки Аббас-Кули Бакиханова. Э. М. Ахмедов был настоящим подвижником, и пусть это издание станет своего рода данью памяти его многолетней деятельности по пропаганде творчества А. К. Бакиханова*.

Выражаю признательность проф. В.Г.Гаджиеву за помощь при составлении комментариев.

Академик АН Азербайджанской ССР
З.М.Буниятов

Май — август 1986г.

Gülüstan müqaviləsi imzalanır (1813 oktyabr 12)

Türkmənçay müqaviləsi (1828 fevral 10)

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun həyat yoldaşı Səkinə xanım öz vəsaiti ilə Quba şəhərində bu məhcidi tikdirib.

"Gülüstani - irəm" əsərinin fars dilində nüsxələri

GENERAL BAKIXANOVLAR

Bakı xanı Mirzə Məhəmməd xan Saninin övladlarından neçə nəfəri hərb xidmətində olub, hörmət və izzət kəsb etmişlər. Cümləsindən məşhuru və qabili mərhum Abbasqulu Ağa Bakıxanov olubdur. Bu zati-şərif ağıl və zəkavəti sayəsində az vaxtın içində bir ülum və fününa dara olub, müasirləri beynində ad və san qazanmışdı və Qafqazın hər yerində adı söylənirdi. Mərhum Salikin (Kazım Ağa Salik Şıxlinski – Ş.N) müasiri imiş ki, ona "diyari-nəzmü şerdə padşahlıq" ləqəbi verməklə onu yad etmişlər.

Biri Qüdsi ləqəb Abbasqulu bəy,
Diyari-nəzmü şerə padişahdır.

Firidun bəy Köçərli

* * *

ŞAİR, ALİM, GENERAL BAKIXANOV

Abbasqulu Ağa artıq çoxdan rus ordusunda xidmətdədir və onu tanıyanların hamısı bilir ki, atasının ümidləri tamamilə doğrulmuşdur. İndi o, Avropa mədəniyyətinə daha yaxından bələd olmaq üçün və maraqlandığına görə Rusiyanı səyahət edir.

Y.N. Ozeretskovski
dekabrist yazıçı

* * *

Abbasqulu Ağa Bakıxanov general olmuşdurmu? Bu sual çoxlarını düşündürür. "Azərbaycan gəncləri"ndə mənim "General Bakıxanovlar" adlı məqaləmdən sonra bu sualla tez-tez mənə (Şəmistan Nəzirli) müraciət edirlər. Vaxtilə bir tədqiqatçı arxiv materiallarında rast gəldiyi "General A.Bakıxanov"u Abbasqulu Ağa bilib və bu barədə mətbuatda çıxış etmişdi. Sonralar məlum oldu ki, həmin general Qüdsinin kiçik qardaşı Abdulla Ağa Bakıxanovdur. Hər ikisinin adının baş hərfi "A" ilə başladığına görə tədqiqatçı onları səhv salmışdı. Amma Bakıxanovlar nəslinin nümayəndəsi Məmmədrza Bakıxanov ata-babalarının söhbətlərinə istinad edərək inadla deyirdi ki, Abbasqulu Ağa Bakıxanov da general olub. Əldə heç bir sənəd olmadığına və inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatlarda bu barədə hələlik yazılı mənbə tapılmadığına görə bu fikrə inanmaq çətin idi.

Lap bu yaxınlarda azərbaycanlı generallar haqqında tədqiqat apararkən Azərbyacan Dövlət Tarix Muzeyinin kitabxanasından mütaliə üçün bir kitab aldım: Arnold Zisserman "İyirmi beş il Qafqazda". Bir əsrdən çox rəflərdə qalan bu kitabın vərəqləri az qala bir-birinə yapışmışdı. Səhifələrindən hiss etmək olurdu ki, bu qiymətli kitab çoxdan istifadəsiz qalıb.

Kitabın adından göründüyü kimi müəllif düz iyirmi beş il – 1842-ci ildən 1867-ci ilə kimi Qafqazda hərbi xidmətdə olub. Poruçik kimi xidmətə başlayan A.Zisserman podpolkovnik rütbəsinə qədər yüksəlib. Gəncədə, Qazaxda, Qubada, Dərbənd və Teymur Xan Şurada hərbi qərargahda işləyib. İlisu sultanlığındakı komendantlıqda xüsusi işlər rəisi olub.

Arnold Zissermanın beşcildlik monumental əsəri 1879-cu ildə Sankt Peterburqda nəfis tərtibatla çap olunub. Kitabın ikinci cildinin əlli üçüncü səhifəsində maraqlı bir fakta rast gəldik. Müəllif yazır: "... Kiçik bir keçiddən sonra biz Gülüllü kəndində düşərgə saldıq. 1842-ci ildə knyaz Arqutinski Qazıkumık xanlığını hiddətləndirən, öz dairə rəisləri podpolkovnik Snaksaryovu başqa zabitlərlə birgə əsir tutan dağlıları burada qırmışdı. O vaxtlar hələ general mayor rütbəli knyaz Arqutinski Samur dəstəsi adlanan və Cənubi Dağıstanda hərbi əməliyyat rayonuna malik çox da böyük olmayan polkun rəisi idi. Knyaz Moisey Zaxaroviç Arqutinskinin məşhurlaşmasında və yüksək mənsəbə çatmasında başlıca rol oynamış həmin xəbər bütün Qafqaza yayılmışdı. Gülüllü hadisəsi barədə bir əsgər mahnısının nəqarəti hələ də yadımdadır: "ay lülü, ay lülü, ələ keçdi Gülüllü, general Abbasqulu itirdi bir cüt tufli" və i.a. Sonra müəllif mötərizədə yazır: "General-mayor Abbasqulu Ağa Bakıxanov, rus rəisliyi tərəfindən Quba aristokratı mənsəbinə yüksəlmişdir. O, Rusiyaya sədaqətli olmuşdur. Arqutinskinin böyük istəklisi idi və həmişə də dəstə süvarilərinə rəis təyin edilirdi. Çünki süvarilər əksəriyyətlə, müstəsna hallarda isə, qala bütünlüklə yerli milislərdən ibarət olurdu, yalnız bir neçə yüz Don kazakı əlavə edilirdi. O, (Bakıxanov–Ş.H.) yaxşı adam idi".

İyirmi beş il Əlahiddə Qafqaz Ordusunun tərkibində hərbi yürüşlərdə müvəffəqiyyətlə iştirak etmiş Abbasqulu Ağa Bakıxanovun "hərbi xidmət kitabçası" ilə tanış olaq.

Məlumdur ki, A.Bakıxanov Qafqazın baş hakimi general A.P.Yermolovun təşəbbüsü ilə Tiflisə hərbi qulluğa dəvət olunmuşdu. 1819-cu il dekabrın 20-dən Baş qərargahın dəftərxanasında Şərq dilləri üzrə mütərcim kimi xidmətə başlayan Bakıxanova doqquz ay tamam olar-olmaz – sentyabrın 4-də praporşik hərbi rütbəsi verilir. Tam altı il sonra poruçik rütbəsi ilə təltif olunur. Bakıxanov ona görə altı il bu rütbədə qalmışdır ki, həmin illərdə, Gəncədə, Car-Balakəndə, Qubada tez-tez çar üsul-idarəsinə qarşı kəndli üsyanları olurdu. Yerli məmurlar tərəfindən incidilən, ağır vergilərdən imtina edən yoxsul kəndlilərin tərəfini saxlayan Abbasqulu Ağa Bakıxanovdan baş hakim Yermolovun xoşu gəlmirdi. Azərbaycanlı bəyin, ağanın, xanın qanuni hüququnun sıxışdırılması, torpağının əlindən alınıb komendantlara verilməsi bir ziyalı kimi, əsilzadə kimi Abbasqulu Ağa Bakıxanovu bərk narahat edirdi. Yermolovun bu cür qəddar əməllərinin şahidi olan A.S.Qriboyedov yazır ki, Yermolov yerli əhalinin gözünü "dəyənəklə, dar ağacı və hər cür edam cəzası ilə, yanğınlarla qorxudurdu. İtaət etməyənləri asmaqla, kəndlərini odlamaqla mütiləşdirirdi".

1825-ci il mart ayının 28-də general-feldmarşal İ.F.Paskeviç Əlahiddə qafqaz korpusunun komandanı təyin olunduqdan sonra A.Bakıxanovun hərbi rütbəsi sürətlə artmağa başlayır. Bakıxanova hörmət və məhəbbətlə yanaşan Paskeviç Qars, Ərzurum, Axalsixi yürüşlərinə onu da aparırdı. Paskeviç gələndən beş ay sonra A.A. Bakıxanov stabs - kapitan rütbəsi alır. On ay sonra kapitan, səkkiz ay sonra mayor, 1832-ci il martın doqquzunda podpolkovnik, on ildən sonra da – 1842-ci ildə polkovnik kimi yüksək rütbəyə layiq görülür.

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun "hərbi xidmət kitabçası" burda qurtarır. Bundan sonra heç bir qeyd-filan yoxdur.

Sual olunur, oxucunun yüz iyirmi il bundan əvvəl Qafqazı qarış-qarış gəzərək, kitab yazmış podpolkovnik Arnold Zissermana inanmağa haqqı varmı? Cəsarət edib, elə bəri başdan "bəli" deyirik. Ona görə ki, Zisserman hərbçi idi. O, hərbi rütbələri səhv sala bilməzdi. Axı, Arnold Zissermana nə düşmüşdü ki, yalan yazsın. Bakıxanov onun nə həmməzhəbi idi, nə də yaxın dostu, sirdaşı.

...Deyilənlərə görə Abbasqulu Ağa Bakıxanov Məkkəyə gedərkən məharrəm ayı imiş. Məkkəyə böyük təntənə və dəbdəbə ilə gedənlərdən biri də İran vəliəhdi imiş. Aşura gününü onlar Məkkənin bir günlük məsafəsində qarşılayırlar. Vəliəhd öz çadırının önündə iri hərflərlə yazdırıb vurdurubmuş:

Bu sərbazü əsas şahzadə,
Olaydı kaş o dəmdə Kərbələdə!

Abbasqulu Ağa çadırın yanından keçərkən yazıya gözü sataşır, oxuyur və altında yazır:

Büsati-cəng olan saət qaçardı,
Qoyardı sərvəri-dini aradə!

Bunu vəliəhdə xəbər verirlər. Abbasqulu Ağanı tutub vəliəhdin çadırına aparırlar. Qəzəblənmiş vəliəhd Abbasqulu Ağanın qətlinə fərman verir. Abbasqulu Ağa namaz qılmaq arzusu ilə vəliəhddən xahiş edir ki, bir neçə dəqiqəliyə öz çadırına getməyə ona icazə versin. Namaz sözünü eşidən vəliəhd ona icazə verir. Abbasqulu Ağa öz çadırına gəlib, general paltarını geyir və vəliəhdin çadırına yollanır. Bakıxanovu çar generalı paltarında görən vəliəhd özünü itirir. Abbasqulu Ağanın ayaqlarına döşənir.

- Qurban olum, ağa, günahımdan keç!

Bakıxanov onu ayağa qaldırır:

- Mən sənin günahından keçirəm. Amma ağılla iş görməyi unutmayın, hər şeydən tez qəzəbnak olmayın. Bəlkə mən general yox, adi adamam. Uşaqlarımı yetim, gözüyaşlı qoymağı özünüzə necə rəva bilirdiniz?!

Bu, podpolkovnik Arnold Zissermandan düz yüz il sonra Abbasqulu Ağa Bakıxanovun general olmasını təsdiq edən ikinci faktdır.

Ensiklopedik biliyə malik olan Abbasqulu Ağa Bakıxanov ötən əsrin əvvəllərində Qafqazda yaşayan qabaqcıl ziyalılarla yaxın dost olmuşdur. A.S.Qriboyedov, V.K.Kuxelbeker, N.N.Muravyov, S.A.Sankovski, Şərq dillilərinin, Şərq tarixinin bilicisi kimi tanınmış polkovnik Abbasqulu Ağadan fəxrlə söhbət açırlar.

Hələ 1829-cu ilin oktyabrında Ərzurum döyüşlərində A.A.Bakıxanovla birgə fəaliyyət göstərən dekabrist yazıçı A.Bestujev-Marliniski Abbasqulu Ağanın tatar (azərbaycanlı-Ş.N) süvarilərinin cəsarətli mayoru kimi öz ləyaqətinə görə bütün zabitlərdən qat-qat yüksəkdə dayandığını "Hərbi-antikvar" hekayəsində məhəbbətlə təsvir edir:

"Bu an qapılar açıldı və bizim tatar süvarisinin cəsur mayoru Abbasqulu Ağa daxil oldu. O, yüksək dərəcədə savadlı və nəcib bir şəxsdir".

Rus-türk müharibəsindən sonra mayor Abbasqulu Ağa Bakıxanovun döyüş xidmətləri layiqincə qiymətləndirilib. 1829-cu il iyunun 24-də Xorto kəndi ətrafında və həmin il sentyabrın 27-də Bayburt altındakı döyüşlərdə göstərdiyi igidliklərə görə Bakıxanov imperator tacı ilə bəzədilmiş ikinci dərəcəli müqəddəs Anna ordeni ilə təltif olundu.

Onu da xatırladaq ki, Bakıxanov ordudakı iyirmi beş illik nümunəvi xidmətində imperiyanın ən yaxşı yeddi orden və medalı ilə təltif olunub. Müqəddəs Anna ordeninin ikinci (iki dəfə) və üçüncü dərəcəsi ilə, üçüncü dərəcəli Stanislav ordeni ilə, müqəddəs Vladimir ordeninin dördüncü dərəcəsi ilə və 1829-cu ildə İran hökumətinin ən yüksək "Şire-Xorşid" ordeni ilə mükafatlandırılmışdır.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov 1835-ci ildə hərbi qulluqdan istefaya çıxıb Qubadakı doğma kəndi Əmsarda elmi və bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Altı il sonra Y.A.Qolovinin xahişi ilə yenidən həqiqi xidmətə çağırılır. 1845-ci ildən isə Məkkə səfərinə yola düşür.

A.A.Bakıxanov Məkkə səfərinə yola düşməzdən əvvəl çarın qəbulunda olur. Tədqiqatçı F.Qasımzadə, K.Məmmədov, Ə.Əhmədov və müxtəlif arxiv sənədləri sübut edir ki, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun hərbidən tərxis olunması haqqında ərizəsinə şəxsən imperator birinci Nikolayın özü baxıb. İmperator ona ömürlük maaş verilməsinə və lazım gələrsə, yenidən hərbi qulluğa geri çağırılmaq şərtilə hələlik məzuniyyətə çıxmasına sərəncam vermişdir.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov Peterburqda olarkən Dövlət Şurasında baş katib köməkçisi kimi məsul vəzifədə işləyən Nikolay İvanoviç Pavlişşevlə dostlaşmışdı. Varşavada isə feldmarşal qraf Paskeviçin şəxsi qonağı olmuşdu. Yenə Peterburqda Puşkinlər ailəsinin sevimli qonağı idi. Bir sözlə, Bakıxanov hara səfərə gedirdisə, onu yüksək mədəniyyətinə, ensiklopedik biliyinə görə ali cəmiyyətlərdə çox hörmətlə qarşılayırdılar.

Bir neçə ay Varşavada qalmışam,
Hər cür eyşü-işrətdən kam almışam.
Çox adamla tanış oldum, mötəbər,
Həvəs əhli, hər bir işdən baxəbər –
Şəxslərlə məclislərdə oturdum,
Hər mədəni cəmiyyətə baş vurdum.

Eldə, obada ağız-ağız gəzən bir əhvalat da sübut edir ki, Abbasqulu Ağanı imperator şəxsən tanıyıb.

....Bakıxanov Peterburqda olanda imperator birinci Nikolayın qonaqlıq məclisinə dəvət olunur. Çara və arvadına çatdırırlar ki, Qafqazdan gələn qonağın ömründə dilinə içki dəyməyib. İmperatorun arvadı gürrələnərək söyləyir ki, mən Abbasqulu Ağaya şərab içirdərəm. O, bir qədəh şərabı qızıl podnosa qoyur və özü gətirib Bakıxanova təqdim edir. Padşahın arvadının şərab təqdim etməsi qonaq üçün ən yüksək hörmət sayılırmış. Abbasqulu Ağa ayağa qalxıb podnosdan qədəhi götürür və üzünü imperator birinci Nikolaya tutaraq deyir:

- Ey mənim həşəmətli hökmdarım, siz deyirsiniz bu şərabı için, allahım deyir içmə, hansınızın sözünə baxım?

Çox dindar olan çar birinci Nikolay bir anın içində:

- Əlbəttə, allahın – söyləyir.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov qədəhi qaytarıb padşah arvadının əlindəki podnosa qoyur.

Çar üsul-idarələri qarşısında öz xalqını müdafiə etdiyinə, xüsusilə, 1837-ci il Quba üsyanına görə Abbasqulu Ağa Bakıxanovun başı çox ağrılar çəkdi. Qardaşı Cəfərqulu Ağa vəzifədən çıxarılıb Bakıya sürgün olundu, əmisi oğlu və qaynı Əlipaşa Ağa qiyamçılar tərəfindən öldürüldü, üsyançılar kütləvi həbs olundu. Onlardan 42 nəfəri hərbi-siyasi məhkəmədə mühakimə olunmaq üçün Bakıya göndərildi. Həmin illərdə Əlahiddə Qafqaz ordusunun komandanı baron Q.V.Rozenin fitvası ilə Bakıxanovun "qol-qabırğası" sındırıldı. 1837-ci ilin oktyabrında üsyan iştirakçılarını istintaq etmək üçün qraf Vasilçikov Qubaya ezam olundu.

Baron Rozen Peterburqa göndərdiyi tamamilə məxfi məktubunda yazırdı: "Bakıxanovlar ailəsini Rusiya hökümətinə qarşı xainliklə təqsirləndirmək üçün əlimizdə heç bir sübut yoxdur, amma nəinki Bakıxanovlar, hətta hər hansı bir müsəlman haqqında qəti demək olmaz ki, səmimi qəlbdən bizə bağlıdır. Kim qəti deyə bilər ki, həmin bu ailə başqa bir şəraitdə düşmənlərə qoşulub əleyhimizə çalışmayacaq?...".

Quba üsyanında Bakıxanovlar ailəsinin və şəxsən Abbasqulu Ağanı günahlandırırdılar. Ona görə də "Quba sakini, podpolkovnik Abbasqulu Ağa bəzi izahatlar" üçün zati-alilər (baron Rozen – Ş.N.) tərəfindən Tiflisə çağırılmışdı.

A.A.Bakıxanovu Qubadan, xalqdan belə uzaqlaşdırdılar. Abbasqulu Ağa da bütün bu ağrı-acıları unutmaq üçün dostu qraf feldmarşal Paskeviçin yanına, Varşavaya səfər etdi. Qafqaza qayıtmaq istəmədiyini və onun nələr çəkdiyini yaxşı duyan Paskeviç dostuna kömək etmək üçün təşəbbüs göstərdi. O, xarici işlər naziri qraf K.V.Nesselrodeyə rəsmi məktubla müraciət etdi: "İran müharibəsində Abbasqulu Ağanın fəaliyyətindən çox razı idim. Fars dilində mükəmməl biliyi və yorulmadan çalışmağı bizim üçün faydalı oldu. İran dövləti ilə məktublaşmamız onun əlindən keçirdi və beləliklə, iranlılarla əlaqələrimizdən, İranda yürütdüyümüz siyasətdən xəbərdar idi. Abbasqulu Ağanı mütləq qulluğumuzda saxlayıb Qafqaz müsəlmanlarına göstərməliyik ki, hökümətimiz bizə can-başla xidmət edənlərin qədrini bilir, bir daha qətiyyətlə bildirirəm ki, Bakıxanov Xarici İşlər Nazirliyinin sərəncamında qalmalıdır."

Xarici İşlər Nazirliyində işə düzəlmək üçün yeddi ay Varşavada, iki ay da Peterburqda gözləyən Abbasqulu Ağa Bakıxanov uzunmüddətli məzuniyyət götürüb 1834-cü ildə Qafqaza qayıdır. O, vəzifənin puçluğuna, "hər yüksək mədəni cəmiyyətin saxtalığına" və müqəvva kimi gəzən fraklı məmurların boş-boş danışıqlarına, ağlasığmaz vədlərinə nifrət edərək yazırdı: "Bir çox qəribə işlər və saysız təəccüblü əsərlər gördüm. Hər bir ölkədə, hər bir işdən bilik və təcrübəmi artırdım. Get-gedə cəhalətim azaldı. Yavaş-yavaş xəyalət və təsəvvüratımın puçluğu aydınlaşdı və gördüm ki, dünyanın yüksək mənsəbləri çox alçaqdır və bizim əziz saydığımız tədbirlər bir sərxoşun ağıl sınamasına bənzər; çünki mal və dövlət hər halda puç olacaq, ixtiyar və iqtidar əldən gedəcəkdir... Şəxsi ləyaqət olmadan, nəsəb və sülalə şərafəti qürbətdə naməlum, Vətəndə isə məzəmmətə məruzdur. Bunları təkyə etmək mənasızdır, etibar ediləcək və arxalanacaq bir dövlət varsa, o da hər halda elm və ədəbdən ibarətdir."

Qalan ömrü keçirərəm firavan,
Şükr edərəm allahıma hər zaman.
Qüdsi, xoşdur Əmsar adlı məskənin,
Şəhərlərdən çox üstündür öz kəndin.

Bakıxanov qəsəbəsində parkda qoyulmuş heykəl: 2011-ci il

НУКЕР

Мирза-Мухаммед-хан, лишенный Бакинского ханства Гусейн-Кули-ханом, удалился в кубинския свои поместья, с женой и десятилетним сыном Аббасом-Кули[1].

Кубинским ханством владел тогда двоюродный брат его, Шейх-Али-хан, издавна враждовавший против русских и связанный узами дружбы с Гусейн-Кули-ханом, который питал, как и он, ненависть к бывшему тогда главнокомандующему в Грузии, князю Цицианову: они вместе готовили ему погибель под стенами Баку.

Шейх-Али-хан, хотя и знал пре́данность брата своего, Мирзы-Мухаммед-хана, Русскому правительству, видя смиренную жизнь его, позволял ему спокойно оставаться в своем ханстве и надеялся тем легче исполнить коварные замыслы с похитителем братняго наследия.

Десятилетний сын Мизры-Мухаммед-хана, Аббас-Кули, привезен был в Кубу к тетке своей Бегюм-Бике, жене Шейх-Али-хана, которая не имея детей, любила его как сына и заботилась об его воспитании.

Однажды, когда знойное дагестанское солнце спускалось за вершины Кавказа, холодея как бы от прикосновения к вечным его снегам, множество народа стремилось на небольшую площадь Кубинскую. Одни шли туда пользоваться, по обыкновению, свежестью вечерняго воздуха, другие—толковать о городских новостях; но большая часть спешила посмотреть на зрелище, всегда привлекающее любопытных, — на казнь преступника. Площадь наполнилась народом, и вскоре из главной улицы показалась скромная процессия: два или три человека вели одного, чтобы, по приказанию хана, вынуть ему глаза. Исполнители казни были нукеры (служители) Шейх-Али-хана, так же, как и осужденный. Они привели товарища своего на середину площади, связали его, повалили на землю и прикатили тяжелое бревно,—инструмент, употребляемый тогда для этой

[1] В 1802 г.

лище. Погруженный в думы о будущей судьбе своей, он бродил в лесу, по крутым берегам реки Кара-чай и останавливался иногда любоваться прекрасными видами гор. Лес становился гуще, уже приметно смеркалось.

—Аббас-Кули!—прошептал какой-то голос в кустарниках.

Он взглянул в сторону и увидел в нескольких шагах от себя человека, вооруженного с головы до ног. Не зная, за кого принять его, юноша остановился в недоумении, но незнакомец шел к нему скорыми шагами, пристально вглядывался в черты его лица и вдруг упал перед ним на колени.

Аллах! Аллах!—воскликнул он радостным голосом: это ты хан! Предопределение Аллахово неисповедимо. Я, ничтожный раб, удостоился увидеть еще раз своего благодетеля, коснуться его одежды, и сохранить драгоценную жизнь того, кто сохранил мне зрение! Аббас-Кули! Я— Наки, тот самый нукер Шейх-Али-хана, которого ты, будучи еще ребенком, спас от казни. Ты сохранил мне глаза, и они же привели меня сюда для твоего спасения. Спеши домой; под стенами вашего дворца подкопано шесть бочонков пороху. Шайка Шейх-Али-хана только ожидает его приказания, и часа через два совершится страшное злодеяние. Я тайно скрылся оттуда, чтобы пробраться в дом ваш. Судьба свела меня с тобою.

Аббас-Кули обнял благородного нукера; они простились и удивленный юноша быстро и со страхом достиг своего жилища. Тотчас отыскали зарытый порох; все слуги Мирзы-Мухаммед-хана и жители его деревни Амсар, вооруженные, стали вокруг дома охранною стражею: дано известие в Кубу о покушении Шейх-Али хана, и вместо успеха, неожиданно встреченная шайка злодеев потеряла множество людей убитыми и ранеными. Изменники со своим предводителем бежали не оглядываясь далеко от кубинских владений.

В 1925 году Шейх-Али-хан умер. Нукер Наки поспешил в дом спасенного им Мирзы-Мухаммед-хана и теперь он живет в соседней деревне, осыпанный милостями благодарного семейства.

В этом происшествии нет ничего вымышленного. Аббас-Кули давно уже в русской службе, и кто знает его, тот скажет, что надежды отца сбылись в полной мере. Теперь он путешествует по России из любопытства и желания познакомиться более с европейской образованностью. Мирза-Мухаммед-хан и Софие-ханум, его супруга, уже состарились. Они по-прежнему живут спокойно в загородном доме своем в деревне Амсар и ожидают возвращения сына. Вместе с ними ждет его молодая Секине[1], единственная жена Аббас-Кули, которой он не променяет на весь гарем персидского падишаха и не забудет даже в кругу русских красавиц.

[1] Дочь Келб-Гусейн-аги. Вышла замуж за Аббас-Кули-агу в 1826 г.

В. К. КЮХЕЛЬБЕКЕР

(1797—1846)

Поэт-декабрист В. К. Кюхельбекер по окончании лицея в 1817 году был зачислен вместе с А. С. Пушкиным в Коллегию иностранных дел, где служил к тому времени и А. С. Грибоедов. В1820—21 годы выехал за границу ,был в Ницце (во время Пьемонтской революции), в Париже, где выступал с публичными лекциями по русской литературе, которые вскоре были запрещены русским правительством. Это создало ему репутацию «неблагонадежного». Вернувшись на родину, благодаря хлопотам друзей, он получил место при главнокомандующем на Кавказе генерале Ермолове, где пробыл до мая 1822 года. Там он сблизился с Грибоедовым, состоявшим при Ермолове секретарем по иностранной части. Скоро это знакомство благодаря единству политических взглядов и любви к литературе превратилось в задушевную дружбу. Кюхельбекер посвящает Грибоедову стихотворение, в котором предсказывает ему как поэту блестящую будущность. В дальнейшем не раз умоминает его в своих стихотворениях и пишет поэму о нем. Грибоедов же, работая тогда над «Горем от ума», имел в его лице самого близкого советчика.

Увлечение Грибоедова Востоком, его поэзией и языками передалось и Кюхельбекеру (это видно по его произведениям за данный период).

Когда Грибоедов брал уроки турецкого языка у Н. Муравьева, на этих уроках иногда присутствовал и Кюхельбекер. С арабским языком и восточной литературой они, надо полагать, познакомились через Бакиханова.

В незаконченной поэме Кюхельбекера о Грибоедове (относящейся к 1823 году) рассказ ведется от некоего Аббаса: это, по всей вероятности, Аббас-Кули Бакиханов, который...

...раскрыл его глазам
Премудрость сладостных уроков
Восточных старцев и пророков,
И приковал его к стихам,
Дающим тысячью потоков
И жизнь и счастие векам[1].

А. С. ГРИБОЕДОВ

(1795—1829)

Близкая дружба связывала великого русского писателя А. С. Грибоедова и А. Бакиханова. Правда, у Грибоедова нет отдельного воспоминания о Бакиханове, но имеющиеся записи и заметки Грибоедова дают возможность судить об их взаимоотношениях. Как известно, в конце 1819 года А. Бакиханов был приглашен на службу переводчиком восточных языков к генералу Ермолову—тогдашнему верховному правителю Кавказа. В это время Грибоедов выполнял должность секретаря русской миссии в Персии. В сентябре 1819 года А. С. Грибоев, сопровождая возвращавшихся на родину из Персии русских пленных, прибыл в Тифлис и тогда же был вызван Ермоловым в Чечню, где находился главнокомандующий. Получив от Ермолова благодарность за успешное выполнение задания, Грибоедов возвратился в Тифлис и оставался там до 10 января 1820 года, откуда он вновь вернулся в Иран. Во время пребывания в Тифлисе А. С. Грибоедов, конечно, встретился с новым переводчиком А. Бакихановым и познакомился с ним. К этому времени Грибоедов обладал уже солидными знаниями персидского языка. Начав изучать его еще в Петербурге, тотчас при определении своем на дипломатическую службу в Персии (он брал уроки у такого знатока восточных языков, как проф. Демани), по прибытии туда Грибоедов продолжал еще более усидчиво заниматься им.

Присмотревшись к жизни и нравам жителей нового края и разобравшись в массе впечатлений, он увлекся не только этим языком, но и историей края и его богатой литературой. Об этом говорят его «Записки». Интересны записи, сделанные по пути в Тегеран: «Руины Султание», «История Кодабенде», «мечеть внутри изложена двойными изразцами» (тут же приводится обмер ее) и т. п.

По приезде в Казвин Грибоедов отмечает, что «Казвин — древняя метрополия поэтов и ученых», а в Султание (резиденции шаха) он знакомится с поэтом Фат-Али-Ханом, писавшим стихи под псевдонимом Саба и имевшим звание Мьялик-уш-Шуари — глава придворных поэтов.

Как удостоверяет поэт Кюхельбекер, за свое кратковременное пребывание в Иране Грибоедов написал поэму из персидской жизни, назвав ее «Путник» или «Странник». Сохранившийся отрывок поэмы, условно озаглавленный «Кальянчи», все же позволяет судить о начитанности Грибоедова, о знании им персидской мифологии и литературы.

В феврале 1821 года Грибоедов был вызван в Тифлис для составления вместе с канцелярией Ермолова проекта договора о транзитной торговле. В это время Бакиханов служил переводчиком.

По прошествии всего лишь нескольких месяцев Грибоедов вновь прибывает в Тифлис с донесением о ходе военных дей-

ствий между Персией и Турцией. Здесь Ермолов назначил его секретарем по иностранной части управления Кавказа.

Тогда же приехал в Тифлис по служебным делам и Н. Н. Муравьев, находившийся в долгой командировке в Хиве и Бухаре. С ним у Грибоедова завязались самые дружеские отношения. В своих «Записках» Муравьев уделяет много места новому другу и приводит такие подробности, что Грибоедов посещал его иногда вместе с находившимся тогда в Тифлисе на службе Кюхельбекером. Далее он отмечает: «... я учил его по турецки, а он меня — по персидски. Успехи, которые он сделал в персидском языке, учась один, без помощи книг, которых у него тогда не было, поразительны. Он в точности знает язык персидский и знакомится теперь с арабским».

В канцелярии Ермолова из переводчиков, в совершенстве знающих этот язык, тогда были лишь Мирза Априам Ениколоп (ов) и Аббас-Кули-ага Бакиханов. Можно предположить, что Грибоедов предпочел заниматься у своего сверстника Бакиханова. Грибоедову часто приходилось выезжать из Тифлиса, большей частью в Кахетию и Азербайджан. В сохранившемся письме к Кюхельбекеру (от 1 октября 1822 г.) имеется подробное упоминание об одной из таких поездок. «Однако, куда девалось то, что мне душу наполняло какой-то спокойной ясностью, когда напитанный древними сказаниями, я терялся в развалинах Берды, Шамхора и в памятниках арабов, в Шемахе? Это было во время рамазана...» Рамазан совпадает с январем месяцем. Таким образом, устанавливается пребывание Грибоедова в Азербайджане в то самое время, когда он (как это видно из отношения Ермолова от 12 января 1822 г.) занимался арабским языком.

Такими местами, как Берда, Шамхор, Шемаха, мог заинтересоваться только поэт, а правильное объяснение имеющихся там достопримечательностей мог дать только хороший знаток литературы Востока. Берда в пору посещения Грибоедова представляла заброшенное селение на р. Тертер, вдали от тракта. Но для поэта Берда — это главный город Аррана, страница «Хосров и Ширин» и «Искендер-намэ», памятный для русского набегом (944 г.) и взятием этого города-крепости. «Шамхор», некогда древний город, известен величественной битвой и своим минаретом. «Памятник арабов»—это летопись из «Дербент-намэ» о Кавказской стене. «Шемаха»—это воспоминания о походах Надир-шаха. В том же письме Грибоедов приводит одно «предание из книги» о двух ангелах — Эруте и Меруте, ниспосланных «богом для отвращения человеков от соблазнов любви. Тогда же долу спустилась планета Венера...» (название планеты дается в арабской транскрипции).

Упоминаемые здесь «Эрут» и «Мерут»—арабские названия двух духов. Говорится о них в Коране.

Этот миф приводит для образных сравнений великий Низами в своей «Сокровищнице тайн».

Грибоедов должен был знать и «Хосров и Ширин». В поэме Кюхельбекера, посвященной Грибоедову, фигурируют имена Шапура, Мариам, Ширин—главных персонажей; упоминается царь Дарий, о котором также говорится в этой поэме. Такие знания мог передать Грибоедову только Бакиханов—поэт, знаток классической литературы, этнограф и историк.

Насколько сам Бакиханов поклонялся Низами, видно хотя бы из таких фактов. В перечне книг его библиотеки (составленном проф. Березиным) на первом месте значится «Искендер-намэ». В пылу сражений, в персидскую войну, Бакиханов дает объяснение Грибоедову, что «елисаветпольское сражение дано на могиле поэта Низами». В своем историческом труде Бакиханов большое место уделяет Александру Македонскому и походу руссов; приводятся отдельные эпизоды из «Искендер-намэ» и «Хосров и Ширин».

В марте 1823 года Грибоедов должен был выехать в столицу, а Бакиханов—в Карабах для описания этой провинции и установления вместе с комиссией границ с Персией.

Возвратился Грибоедов на Кавказ к концу августа 1826 года, когда война с Персией была в самом разгаре.

Заменивший в марте 1827 года Ермолова новый главнокомандующий И. Паскевич назначил Грибоедова, приходившегося двоюродным братом его жене, начальником своей дипломатической канцелярии и предоставил ему заведование всеми заграничными сношениями с Турцией и Персией.

До середины мая 1827 года Грибоедов оставался в Тифлисе и, как видно из его письма к Булгарину, весь отдался служебной деятельности: «Не ожидай от меня стихов; горцы, персияне, турки, дела управления, огромная переписка нынешнего моего начальника, поглощают все мое внимание». Только в середине мая 1827 года главные силы Кавказской армии, под личным командованием Паскевича группировавшиеся в окрестностях Тифлиса, выступили в поход. Вместе с ними выступил и Грибоедов, в ведении которого находился большой штат переводчиков. Выделив каждой войсковой части своего переводчика и оставив себе лучших из них, знавших отлично местные условия, нравы и обычаи, Грибоедов присоединился к штабу Паскевича. В числе этих переводчиков находился и Бакиханов.

Достигнув за короткое время Эчмиадзина, главные силы армии направились на занятие Нахичевани, чтобы лишить эриванский гарнизон помощи с этой стороны. Кроме того, в Нахичевани находилась главная квартира принца Аббас-Мирзы, командовавшего армией, и там была база его армии.

3 июня 1827 года Грибоедов в своих путевых заметках делает запись: «Подъм на Безобдал. Трудность обозам. Я боковой стеной дохожу до самого верха, где ветер порывистый. Спуск грязный на кишлаки. Гвардейский лагерь прелестен. Палатка Аббас-Кули над рекою. Заглохшие тропы к опустелым саклям».

Эти путевые заметки говорят о том, что исполняя свои служебные обязанности, Грибоедов интересовался одновременно и всем окружающим. Особенно восторгался он архитектурой двух древних мостов через бурную реку; внимательно изучал он развалины церквей и замков близ г. Лори и размышлял о царствовавшей здесь в VII—XII вв. сильной династии Таи.

По прибытии в Нахичевань Грибоедов выслушивает «рассказ Аббас-Кули о том, что елисаветпольское сражение дано на могиле поэта Низами». Видно, такие величественные памятники старины, как Гумбязи Ата баба (в квартале Шахаб), сооруженный в 657 году хиджры зодчим Аджами Нахичеванским, сыном Абу-Бекра, не менее величественный мавзолей Атабека и ворота, ведущие к нему, сооруженные им же и находящиеся тут же недалеко от ханского дворца, где остановился Грибоедов, повеяли на него старым, виденным им в прошлом вместе с Бакихановым в Берде, Шамхоре, на могиле Низами.

В походе Грибоедов надумал издавать газеты. Официальным мотивом для возбуждения ходатайства о разрешении издавать в Тифлисе газету явилась необходимость держать население в курсе происходивших тогда на Кавказе событий в связи с войной. Листовки, расклеиваемые по городу, не достигали цели и потому встал вопрос о создании постоянного периодического органа.

Хлопоты кавказского начальства в Петербурге увенчались успехом. 4 июля 1828 года вышел первый номер «Тифлисских ведомостей» на русском языке, вскоре после этого на грузинском и с 1 января 1829 года на фарсидском. Официальным редактором этих газет назначался литератор П. С. Санковский—чиновник особых поручений при Паскевиче. Если учесть хорошее отношение Санковского[1] к Бакиханову, можно считать бесспорным участие Бакиханова в этом органе (выходившем на фарсидском языке).

Осада крепости Абас-Абад увлекла в гущу боев как Грибоедова, так и Бакиханова (письмо Грибоедова Архвердовой П. 3 июля 1827 года, формулярный список Бакиханова).

После сдачи Абас-Абадской крепости Аббас-Мирза через своего статс-секретаря Мирза-Сале обратился с предложением начать мирные переговоры. Паскевич ответил, что мир может быть заключен лишь при условии, если Персия передаст России Эриванскую и Нахичеванскую области и, кроме того, возместит все убытки, понесенные Россией в войне. С этими условиями для ведения переговоров Паскевич отправил тогда в Чорсский лагерь к Аббас-Мирзе Грибоедова, снабдив его инструкцией. В качестве переводчика Грибоедов взял с собой Бакиханова.

Весь ход переговоров с Аббас-Мирзой Грибоедов изложил в известном «доношении» Паскевичу.

В этом «доношении»» Грибоедов, отмечая роль Бакиханова как переводчика, писал: «Переводчик мой пространно объяснил ему (Аббас-Мирзе), чего требует наше правительство; но по данным ему от меня наставлениям ни разу не уклонился от должной учтивости и уважения к тому, с кем говорил, всячески щадя его самолюбие. Шахзаде несколько раз покушался его прервать, но я с покорностью просил его быть терпеливее, иначе мое поручение останется недовершенным».

Далее Грибоедов пишет: «Я поручил нашему Аббас-Кули вступить в разговор с курдами (не эриванскими), которые на обратном пути были у меня в конвое. Они тайно просили его, чтобы русский главноначальствующий написал доброе слово их хану, и они тотчас перейдут все к нам».

27 августа Паскевич выступил с главными силами из Кара-бабы. С ним находились Грибоедов и Бакиханов. Во взятии крепостей Сардар-Абад и Эривань приняли участие как Грибоедов, так и Бакиханов (из «Воспоминаний» С. Бегичева, формулярный список Бакиханова). Последовавшее вскоре за этим занятие русскими войсками Тавриза (13 октября 1827 г.) — главного города Иранского Азербайджана, окончательно решило участь войны. Персидское правительство запросило о мире, беспрекословно соглашаясь уступить России Эриванскую и Нахичеванскую области. На этих условиях Паскевич согласился вступить в переговоры. Местом встречи сторон он назначил местечко Дей-Кагран — свою главную квартиру.

[1] Это усматривается хотя бы из следующего места его письма к Бакиханову. При печатании в Тифлисе фарсидской грамматики Бакиханова, Санковский брался «наблюдать за печатанием ее» (из «дела» об издании персидской грамматики, соч. Бакиханова, ЦГИА Груз. ССР, ф. 2, № 2831).

Самые переговоры с документальной точностью представлены в интересном архивном «деле» «О заключении мира с Персией в Туркменчае»[1], хранящемся в Центральном государственном историческом архиве Грузии. Начались они 6 ноября, когда была выделена комиссия по установлению границ и условлено было, что переговоры будут вестись на французском и персидском языках.

Первая конференция состоялась 10 ноября 1827 года. Русская делегация была представлена генералом Паскевичем, Обрезковым и Вламгали — от министерства иностранных дел;

Аббас-Кули-ага (Бакихановым) в качестве драгомана и Грибоедовым—редактором протоколов конференции при помощниках Амбургере и Киселеве. Персидская сторона представлялась Аббас-Мирзой, каймакамом (Абуль-Касим), Мирза-Махмед-Али и драгоманом Мирза-Масудом. Но и эти переговоры, несмотря на ряд заседаний (вплоть до 21 декабря), не дали результатов, и делегаты разъехались. В это время профессор-ориенталист Сенковский обратился к начальнику штаба—графу Дибичу с проектом о приобретении от персиян редких восточных манускриптов, находящихся в их книгохранилищах». И. Дибич, переслав самый проект Сенковского Паскевичу, высказал при этом и свое желание, «чтобы не выпустили из виду сего предмета, а для отыскания оных и для открытия других любопытных сочинений употребить состоявшего при вас Грибоедова».

Грибоедов, несомненно, хорошо зная, где хранятся ценности, и заботясь о сохранении их, взялся за поручение. Для этого ему пришлось использовать специальный отряд, стоявший в Карабахе, которому было приказано занять Ардебиль, где хранились ценности, собранные Сефевидами, и по овладении городом вывезти оттуда собрание восточных рукописей. В начале февраля рукописи находились уже по пути в Тифлис, под конвоем двух рот. Затем они были отправлены в Петербург в Государственную публичную библиотеку, где находятся и сейчас.

Следует отметить, что реестры приобретенных книг и рукописей как из Ардебильской, так и из Ахалцихской библиотек были составлены А. Бакихановым.

А. А. БЕСТУЖЕВ-МАРЛИНСКИЙ

(1797—1837)

Один из образованнейших людей России начала XIX века, писатель, издатель альманаха «Полярная Звезда» (совместно с Рылеевым), А. А. Бестужев-Марлинский в 1825 году за участие в декабрьском восстании был арестован, разжалован в солдаты и сослан в Якутск.

В 1829 году после долгих хлопот, главным образом, со стороны Грибоедова, он был переведен на Кавказ в действующую армию, принял участие в последних крупных сражениях с турками, при селах Харт и Байбурте[1], где сражался и Бакиханов[2]. Здесь они и познакомились. После этого Бестужев некоторое время жил в Тифлисе.

А. А. Бестужев с 1830 по 1834 год служил в Дербенте. Там он захватил тяжелую лихорадку и ему пришлось лечь в лазарет. В дальнейшем гарнизонная жизнь сменилась для Бестужева частыми походами и стоянками на бивуаках — в ужасных условиях. Участвуя в экспедиции 1831 года на Северном Кавказе, он вторично встретился с Бакихановым, который принимал непосредственное участие в походах под начальством генерала Панкратьева. Бестужев отмечает важную роль Бакиханова в переговорах с горцами, в результате которых последние сложили оружие. За это время Бестужев ознакомился с историей и бытом края, азербайджанским и арабским языками, что дало ему возможность написать большую часть своих повестей и романов, создавших ему громкую известность. В этих «кавказских повестях» сказывается прекрасное знание им истории края и его особенностей. По всему видно, что таких известных авторов книг по Востоку, как Шарден, Тавернье, Барбаро, Гельденштедт, Рейнегс, Клапрот (о котором он невысокого

[1] Об этом Бестужев рассказывает в «Русских повестях и рассказах» (ч. VI, изд. 3, 1838, стр. 215).

[2] Это известно из его послужного списка.

мнения), Гамба, Броневский и других, он не только упоминает, но и основательно их проштудировал.

Прекрасно изучил Бестужев азербайджанский язык. В его произведениях чувствуется не только значение отдельных слов; он приводит изречения, пословицы, отрывки из песен, места из Корана. «Замечательно,—пишет он,—что у татар читать и петь выражается одним и тем же глаголом охумах». Хорошее знание языка дало ему возможность блестяще перевести на русский язык в таких же цветистых выражениях знаменитую скорбь Мирза Фатали Ахундова на смерть Пушкина.

Интересуют Бестужева и памятники старины — Кавказская стена за Дербентом, Шамхорский минарет и другие, от которых он в восторге.

В одну из своих поездок Бестужев побывал в Кубе (судя по его дневнику, в начале апреля 1834 года), которую подробно описывает. В это время Бакиханов находился в Петербурге; но Бестужев и Бакиханов имели возможность встречаться летом 1837 года в Тифлисе.

Намечалась экспедиция крупных сил русских войск для военных действий на Черноморском побережье против горцев, в каковых принял участие Бестужев, уже произведенный в прапорщики. К этому времени Бакиханов в связи с кубинскими событиями находился в Тифлисе.

Приводимые отрывки из рассказа «Военный антикварий»[1]— эпизод из прифронтовой жизни, в бытность Бестужева в Турции в октябре 1829 года. Здесь выводится один офицер, который собирает разные антикварные вещи, но не разбирается в них.

Военный антикварий

...К небольшому, но почтенному кругу ученых Кавказского корпуса принадлежал один офицер, посвятивший себя на изыскание древностей. Занятие это как по большей части случается, превратилось у него в страсть ослепляющую. Он спит и—видит древние медали, ходит и — грезит о рунах, надписях, иероглифах. Для образчика я опишу вам вчерашнее с ним свидание. У самых Эрзинганских ворот столкнулся я с этим занимательным чудаком...

— Пойдем ко мне обедать. — Пойдем. — Полдня еще не было, но военный меридиан протянут через желудок. На дороге он завербовал еще двоих товарищей...

Входим. Прежний гарем походил на щепетильную лавку, или театральную уборную. Ржавые оружия, турецкие уборы, банки и кофейные чашечки, арабские книги и снимки с надписей разбросаны были везде. На римском топоре сушился плащ;

[1] А. А. Бестужев-Марлинский. Полное собрание сочинений, т. IV, СПб, 1838, стр. 227.

окно было приперто курдинскою пикою, а на кровати, вместо подушки, лежала пара древних кирпичей. Он с гордостью смотрел, как мы лавировали между его редкостями. — Так эту то дрянь, — сказал я, — ты возишь с собою? Так для нее-то лишаешь себя необходимых в походе вещей и припасов, и тратишь все свои деньги! — Вандал, Острогот!—вскричал с негодованием антикварий. — И ты называешь дрянью сбор чудес, которые обогатят любой народный музеум! Этот остеклевший кирпич, например, подарен мне английским путешественником: он из развалин вавилонских. По нем, может быть, ходила стопа Семирамиды, лилась кровь Сарданапала, и огонь пожара Александра Великого сохранил его для вечности. Этот прозрачный роговой щит восходит до времени Бактриан; эта стальная поручь с золотою насечкою — века халифов бармесидов...

...— Вы, я думаю, знаете, что Александр, прогуливаясь по Азии, велел раскидывать огромные оружия, стремена, узды, чтобы потомки воображали воинов его великанами?—Читал. —Очень рад. Это не сказка: я в Байбуртском ущелии, послан будучи засыпать перекоп дороги, испорченной, как вы помните, ретирующимися турками—нашел в земле ужасной величины узду. В самом деле, он вытащил перержавелое железо, имеющее совершенный вид узды; большие кольца на концах, два средние коленца на третьем, удила—та и только! Видя, что мы начинаем убеждаться, он принес еще старый клинок с надписью Marino Falieri.

— Меч этот не слишком древен, — произнес он с довольным видом, — но он принадлежал знаменитому по своим подвигам, но несчастному дожу... и кто не читал трагедии Байрона под этим именем?... Но вот, г-да, клад, а не диковинка! — прибавил он, вытаскивая огромный шишак.—За эту вещь мусульмане готовы бы дать мне миллион рублей, или столько же ударов кинжала, если б узнали об ее существовании — это шлем Магомета!!! — Мы кинулись его рассматривать: он был граненый и остроконечный, наподобие русских шишаков, и очень заржавлен; однако ж богатая золотая насечка проглядывала сквозь, а кругом светлела арабская надпись, недавно отчищенная. Нас приводила в смятение только величина его; при том же по краям не было обычных скважин для ваты и прикрепления налобника и нашейника. Но догадливый антикварий богат на изъяснения: он утверждал, что голова необыкновенного человека долженствовала быть поукладистее наших: что вместо нашейника он носил, вероятно, кольчатую шапочку с лопастями, а статься может, надевал его на чалму.

В эту минуту дверь растворилась и вошел храбрый майор татарской нашей конницы, Аббас-Кули, человек весьма просвещенный и милый. Мы обступили его с расспросами о трех древностях. Началось с клинка, потому что дагестанцы — знатоки в оружии.

— Знаете ли, каков и какой этот клинок?

—Очень знаю, — отвечал он: — шалун П. Б. выпросил у меня эту старую дряпную полосу, которая служила вместо шашлыка (вертела), велел мастеру вырезать буквы и потом положил в уксус поржаветь.

— А это что за вещь? — сказали мы, предлагая македонскую узду.

— Это... это турецкий треног,—отвечал он,—к трем кольцам пристегиваются путы! — Мы засмеялись; антикварий побледнел.

— Переведите, пожалуйста, — сказал он гордо, — эту надпись — вот отсюда, где я вычистил сначала.

— При-над-лежит про-ро-ку Магомету — прочел Аббас-Кули, и хозяин вспрыгнул от радости.

— Не прав ли я? Не говорил ли я, что эта одна вещь стоит сотен других редкостей!

Между тем Аббас-Кули читал далее. — Мы прочли не всю надпись, — сказал он: — вот полный смысл ее: «Слава принадлежит пророку Магомету; счастие тому, кто следует корану его; да благославит аллах сию пищу!».

— Пищу! — воскликнули мы все: — да разве у вас кушают под хреном головы правоверных? Ведь это шлем?

— Извините, господа, — хладнокровно отвечал ученый мусульманин: — это крышка с блюда пилаву.

Электрическая искра смеха потрясла нас, и долго не могли

Электрическая искра смеха потрясла нас, и долго не могли мы остановиться. Едва затихал один, хохот другого опять увлекал всех. — Чудесный шлем! — говорил тот сквозь слезы. — Ай-да македонская узда! — прибавлял другой, держась за бока. — Этот дож мог бы выехать на обручение с морем на палочке, —замечал третий. — Аббас-Кули поглядывал на нас, как на сумасшедших, и комическое отчаяние антиквария довершало картину...

Здесь приводится характерная подробность о Бакиханове, что он состоит «майором татарской (нашей) конницы». С некоторыми командирами этой конницы близко сошелся Пушкин. Определенный интерес к ним должен был проявить и Бестужев, который увлекался Востоком и знал Бакиханова как ученого и как близкого друга Грибоедова.

По подробному описанию деятельности Бакиханова в отряде на Северном Кавказе можно судить о симпатии Бестужева к нему.

Как уже отмечалось, вторая встреча А. Бестужева с Бакихановым произошла в походе на Дагестан—в отряде генерала Панкратьева в 1831 году.

В состав отряда Панкратьева входили три отряда, в одном из которых находилось три конно-мусульманских полка, сформированные из азербайджанцев, две сотни Куринской и Бакинской конницы и другие части под командованием генерала Келбали-хана Нахичеванского[1].

Бакиханов и Бестужев приняли непосредственное участие в боях за овладение аулом Чиркей за рекою Сулах, лежащей «в обрывистой, мрачной впадине»[2].

«Славен и богат Чиркей издавна», — пишет Бестужев, описывая все подробности боя. Далее он отмечает ту решающую роль, которая принадлежит Бакиханову в предотвращении кровопролития между горцами и русскими. В начавшихся переговорах Бакиханову предстояло склонить горцев «предаться великодушию русского правительства». Это ему удалось.

Бестужев так описывает эти переговоры.

«С нашей стороны командующий войсками прислал для переговоров Аббас-Кули Бакиханова, мусульманина, известного своею ученостью, достойного преданностью. Со стороны чиркейцев договаривался именитый между них человек, Джамал. После многих споров и возражений чиркейцы передались великодушию Русского Правительства на следующих условиях:

1-ое. Местечко Чиркей покоряется отныне Престолу Его Императорского Величества, и обязывается исполнять все приказания Русского Начальства.

2-ое. Чиркейцы обещают не принимать к себе ни Кази-Муллы, ни его сообщников.

3-ое. Они должны возвратить орудие, взятое Кази-Муллою у отряда генерала от кавалерии Эммануэля.

Итак в один день совершенно покорены жители одного из неприступных селений Кавказа»[3]...

С. Л. и Н. О. ПУШКИНЫ

Приводимые нами выдержки из писем родителей А. С. Пушкина представляют огромный интерес для установления взаимоотношений между великим русским поэтом и Бакихановым. Публикуются они с подлинников, хранящихся ныне в Институте русской литературы Академии наук СССР (Пушкинский дом). Даются в переводе (с французского).

Эти письма были использованы Л. Н. Павлищевым[1] — племянником А. С. Пушкина. Но в его публикации они не заслуживают никакого доверия и не могут быть приняты во внимание. Павлищев переписывал письма, написанные Н. О. Пушкиной и С. Л. Пушкиным О. С. Павлищевой и наоборот, составлял произвольные композиции из разных мест и даже разных писем, большую часть текстов сочинял сам, желая придать им «интерес» особенно в том, что касается А. С. Пушкина.

Уже первая фраза Л. Н. Павлищева «о приезде в Петербург из Варшавы полковника Аббас-Кули-аги, служившего в находившемся в распоряжении фельдмаршала Паскевича мусульманском эскадроне» в 1834 году, грешит односторонностью. Аббас-Кули-ага не служил в этой воинской части. К тому же эта часть, именуемая «Закавказский конно-мусульманский полк», в это время лишь формировалась в Тифлисе и в Варшаву прибыла только в марте 1835 года. Это сообщение, однако, дает основание предполагать о какой-то связи Бакиханова с этой воинской частью.

Нет сомнений в том, что упоминаемый в письмах родных Пушкина Аббас-Кули-ага и есть Бакиханов.

Если раньше такое утверждение вызывало некоторое сомнение из-за того, что в тексте писем, опубликованных Павлищевым, упоминалось, что Бакиханов знал французский язык (о чем ничего не говорится в его автобиографии), то сейчас такое сомнение отпадает, так как в подлиннике письма этого вовсе нет.

В бытность Пушкина в 1829 году в Эрзеруме там находился и Бакиханов, который числился в коннице, сформированной из азербайджанцев.

Известна его большая роль в формировании этих армейских конных частей, принявших деятельное участие в войне с Турцией в 1828—1829 годы. С этими частями общался будучи на фронте Пушкин. Он посвятил стихотворение Фархат-беку; на портрете Фараджулла-бека, отличавшегося в боях и посланного с донесением к Николаю I, он ставит свой автограф. Под конец кампании Бакиханов, в должности обер-квартирмейстра замещал генерала В. Д. Вольховского и имел возможность часто видеть Пушкина в ставке главнокомандующего.

Приезд Бакиханова в Варшаву (о чем он сам говорит в своей автобиографии), возможно, имел чисто деловой характер.

Бакиханову, участвовавшему в формировании войсковых частей из уроженцев Азербайджана в период турецкой войны, пришлось осуществлять честолюбивые замыслы Паскевича «окружить себя (в Варшаве) живыми воспоминаниями славной своей кавказской жизни», т. е. азербайджанской конницей.

Отношение Паскевича к Бакиханову (равно как и к Измаил-беку Куткашенскому), как усматривается из целого ряда документов, было самое благожелательное. В Варшаве завязалась дружба между Бакихановым и семьей Павлищевых, обосновавшейся в Варшаве с 1832 года. Одно время жил в Варшаве и Лев Пушкин. Заручившись письмом от Павлищевой, Бакиханов представился в Петербурге семье Пушкиных.

Кого-нибудь другого, носящего имя Аббас-Кули-ага, к тому же имеющего чин полковника, мы не знаем. В 30-х годах прошлого столетия упоминается иногда Аббас-Кули-бек, хан Эриванский, но с 1830 по 1835 год он находился в Персии, считаясь «в бегах» (ЦГИА Груз. ССР, ф. 2, № 4209).

ВЫПИСКА ИЗ ПИСЬМА МАТЕРИ А. С. ПУШКИНА — НАДЕЖДЫ ОСИПОВНЫ ОТ 25 МАЯ 1834 ГОДА

Моя дорогая Ольга, мы получили твое письмо как раз в день рождения папы, как ты рассчитала, это внимание нас чувствительно тронуло; привязанность, которую ты не перестаешь нам свидетельствовать, делает счастливыми дни нашей старости.

Аббас-Кули-ага представился нам через несколько часов после твоего письма, какой интересный человек, как он хорошо объясняется, я люблю его манеру держаться, он мне бесконечно нравится, я благодарю тебя за то, что ты его прислала к нам, он долго был в пути, потому что он остался одну неделю в Риге и еще где-то. Леон[1] и Александр были очень обрадованы видеть его, он обедал у нас, у нас были: мадам Вревитинова[2] со своим сыном и братом, графиня Ивелич[3], мадам Неймич и Соболевский[4]. Аббас-Кули нам много говорил о тебе, мой хороший друг, о твоем желании приехать в Петербург, но когда он сказал мне, что не было дилижанса от Ковно до Риги, и о всех невзгодах, которые могли быть у тебя, совершая этот путь, я благодарю бога, зная, что ты хорошо себя чувствуешь в Варшаве, прогуливаясь спокойно каждый день и вдыхая более теплый воздух, чем наш.

Приписка С. Л. Пушкина (от 26 мая)

Сегодня день рождения Александра... он едет в Кронштадт с Мещерской[1], которая уезжает в Италию с Софией Карамзиной[2]; все их друзья их сопровождают, до следующего дня...

Ты можешь, дорогая Оленька, представить удовольствие, которое я испытал, получив твое письмо 23, как раз когда я возвратился из церкви. Утром я был грустным и почти в плохом настроении. Твое письмо начало рассеивать туман и через час Аббас принес нам еще одно письмо от тебя и, чтобы сказать не без преувеличения, солнце после этого показалось более блестящим как никогда и я повеселел на весь день. Аббас обедает у нас, он так привязчив, так приветлив, так полон предупредительности, что мы с ним как старые друзья. Я навестил его на следующий день. Я надеялся сегодня, в день рождения Александра, познакомить его с Вяземским[3], м-ль Мещерской и м-ль Карамзиной Софией, они отплывают через два часа в Италию. Александр сам сопровождает их до Кронштадта... Я его поведу к Вяземским в одно утро перед нашим отъездом в деревню, куда я собираюсь уехать...

---

[1] Из семейной хроники. Воспоминания об А. С. Пушкине. М., 1890, стр. 354—258.

[1] Л. С. Пушкин—брат поэта. Имел чин капитана за участие в русско-персидской и русско-турецкой войнах.

[2] Апполинария Михайловна, урожд. Вельгорская.

[3] Е. М. Ивелич отличалась замечательным остроумием. Писала недурные стихи на русском языке. Пушкин часто посещал ее.

[4] С. А. Соболевский—близкий друг братьев Пушкиных. Ведал изданием второй главы «Евгения Онегина» и других сочинений А. С. Пушкина.

Выдержка из письма Н. О. Пушкиной от 8 июня

Мы надеемся уехать в воскресенье, до настоящего времени это было невозможно, несмотря на наше нетерпение покинуть Петербург, обстоятельства задерживали нас и, вероятно, задержат еще несколько дней, наш отъезд зависит от Александра, все готово кроме денег, которые он хочет дать нам на дорогу. Леон еще здесь, он останется недолго, эта разлука огорчает меня, но я не эгоистка — любя вас всех больше жизни, я желаю только вашего удовлетворения, его желание — быть в Тифлисе... Я очень рассержена, что почти не вижу Аббас-Кули-ага, он обедал один раз у нас, затем был еще два—три раза, не застав меня, последний раз он остался несколько часов с папой, меня не было дома...

Письма Н. О. Пушкиной из с. Михайловка от 19 июня 1834 года

Напрасно я ждала вестей от тебя, перед тем как покинуть Петербург, моя дорогая Ольга, я надеюсь получить их вскоре здесь, я предполагаю, что твое письмо давно в дороге и что я получу его завтра, вот почему я тороплюсь послать в Новоржев. И вот мои мучения начнутся с этой проклятой почтой. Мы совершили наше путешествие с большой быстротой, выехав 11 в семь часов вечера из Петербурга, 13 мы были уже в Пскове, выпив чай, идя по улицам, делая визиты. Папа был у губернатора и у моей дорогой Мадам Бибиковой, следующий день мы провели 24 часа на Острове с Катериной Исаковной и Кирьяковыми, оттуда мы направились в Врев, где мы переночевали, и 11 мы были в Тригорском, а затем в Михайловском; я не говорю тебе, с каким удовольствием наши добрые соседи нас приняли, ты знаешь, как они нас любят, я еще не видела Тимофеевых, они придут завтра, Александрина Беклишева тоже в Тригорском, Ефросинья приезжает сегодня, чтобы провести день ярмарки 9 в пятницу...

...Александр догонит свою жену и совершит поездку в Болдино. Леон накануне своего отъезда в Тифлис, я признаюсь тебе, что я немного плакала, покидая его, надо, чтобы он занялся, он, должно быть, бездельничает и скучает в Петербурге, сейчас мечтал только о поездке. Аббас-Кули простился с нами, ему не терпится покинуть Петербург, он уезжает в Одессу. Все твои друзья желают тебе тысячу приятных вещей...

Приписка С. Л. Пушкина

Дорогая Оленька! Вон я наконец в Михайловском и хотя у меня много что сказать, хотя надежда видеть тебя на некоторое время с нами — напрасна, хотя я очень опасаюсь за неточность Псковской почты, я блаженствую от пребывания в нашем маленьком доме и прогуливаюсь в наших прекрасных садах... Аббас-Кули простился с нами очень нежно. Он обнял меня несколько раз. Я уверен, что имею право к дружбе, которую он питает к тебе и к Леону, но это для меня приятнее, я люблю его от всего сердца. Он действительно очень интересный и безусловно таков, каким ты его нам описала и я чувствовал себя с ним совсем свободно...

Soldan: bəstəkar Mixail Qlinka, şair Aleksandr Puşkin və Abbasqulu Ağa Bakıxanov

[1] Дочь историографа Н. М. Карамзина, в альбом которой Пушкин написал «Акафист». После смерти отца, Екатерина Николаевна Мещерская вместе с матерью в своем салоне объединила лучший литературный круг Петербурга.

[2] Дочь историографа Н. М. Карамзина, в альбом которой Пушкин написал посвященное ей стихотворение «Три ключа»; была особенно дружна с поэтом в 1837 г.

[3] П. Я. Вяземский — один из ближайших друзей Пушкина.

И. Ф. ПАСКЕВИЧ

(1782—1856)

Генерал-фельдмаршал Пасчевич в 1827 году заменил генерала Ермолова в управлении Кавказским краем. Здесь ему пришлось вести войну с Персией в 1826—1828 гг., а в следующем году и с Турцией.

В 1831 году он был назначен главнокомандующим русской армии, действовавшей против восставших поляков, и скоро возведен в звание князя с титулом светлейшего и наименованием Варшавского. С 1832 года он — наместник царства Польского с особыми полномочиями.

Как видно из публикуемого ниже письма[1] и из ряда других, Паскевич относился к Бакиханову с уважением, ценя его прошлые дипломатические заслуги. С назначением на Кавказ нового главнокомандующего, барона Розена, начавшего проводить противоположную Паскевичу политику, Бакиханов резко отмежевался от службы на Кавказе, предпочитая оставаться не у дел.

Настоящее письмо Паскевича адресовано тогдашнему министру иностранных дел К. В. Нессельроде:

«Милостивый государь граф Карл Васильевич! Вашему Сиятельству небезызвестен подполковник Аббас-Кули Ага, бывший при мне в Турецкую и в особенности в Персидскую войну в должности драгомана. Аббас-Кули Ага, сын бывшего Бакинского хана, племянник хана Кубинского, как по происхождению, так и по личным достоинствам пользуется между своими соотечественниками большим уважением.

[1] «О дозволении состоящему при главноуправляющем Грузией подполковнику Аббас-Кули-Аге посвятить государю императору им составленную персидскую грамматику и о награждении его бриллиантовым перстнем». Из дела № 5 Главного архива Министерства иностранных дел за 1830—1842 гг. стр. 27.

Приехав в Грузию и заметив способности и благородные его качества, я с полной доверенностью продолжал занимать его по части дипломатической. В персидскую войну службою Аббас-Кули Аги я был особенно доволен; совершенное знание его Персидского языка и неутомимая деятельность принесли много пользы. Через него шла почти вся переписка с Персидским двором и таким образом сделались ему известны все сношения наши в Персии и весь ход нашей Персидской политики.

Следовательно, Аббас-Кули Ага может пригодиться нам и вперед; но в настоящее время расстроенное его здоровье и некоторые другие обстоятельства заставили его удалиться от занятий и жить дома.

Чтобы удержать на службе Аббас-Кули Агу и вместе показать нашим закавказским мусульманам, что правительство не оставляет без внимания людей, усердно ему служащих, я обращаюсь к Вашему Сиятельству с покорнейшей просьбой, приняв Аббас-Кули Агу, находящегося ныне при Отдельном Кавказском Корпусе, в Ваше милостивое покровительство, исходатайствовать у Государя Императора, чтобы он находился в распоряжении Министерства Иностранных Дел с состоянием по кавалерии и с сохранением получаемого ныне содержания. Граф Паскевич, Варшава. 30 ноября 1833 года».

В ожидании ответа на это письмо А. Бакиханов продолжал жить в Варшаве и только по получении ответа от Нессельроде он выехал в Петербург. О своем выезде Бакиханов уведомил тогда Главноначальствующего на Кавказе барона Розена[1]. Это письмо Бакиханова помечено 2 мая 1834 года, а уже 25 мая (того же года) мать Пушкина писала дочери о приезде Аббас-Кули-аги в Петербург.

В. Д. ВОЛЬХОВСКИЙ

(1798—1841)

В. Д. Вольховский—товарищ А. С. Пушкина по лицею, о котором в стихотворении «19 октября» говорится:

«Спартанскою душой пленяя нас,
Воспитанный суровою Минервой,
Пускай опять Вольховский сядет первый».

За связь с декабристами он (в чине капитана генерального штаба) был переведен на Кавказ, где принял участие сперва в русско-персидской войне, исполняя, главным образом, дипломатические поручения, а вскоре и в русско-турецкой войне—оберквартирмейстром. Под конец кампании был вынужден покинуть службу из-за придирок Паскевича. С тех пор определилась между ними вражда, затянувшаяся на многие годы. Особенно сказалась она в правлении главнокомандующего на Кавказе барона Розена, у которого Вольховский исполнял ответственную должность начальника штаба армии, будучи уже генералом. Отсюда неприязненное его отношение и к Бакиханову, как приверженцу Паскевича. Настоящие письма Вольховского вызваны предстоящим тогда приездом на Кавказ Николая I.

Выдержки приводятся из книг Н. Гастфрейнда «Товарищи Пушкина по Царскосельскому лицею» (т. II, из главы «В. Д. Вольховский»).

Письмо из Тифлиса барону Розену от 19 сентября 1837 года.

«Здесь Корганов[1], Арцруни[2] и, как говорят, к сожалению, Аббас—Кули, продолжают возбуждать недовольство про-

[1] Офицер для поручений при генерале Паскевиче; не раз исполнял его секретные поручения в русско-персидской войне.

[2] Адъютант генерала Паскевича в бытность его на Кавказе, впоследствии генерал.

тив начальства или, лучше сказать, против Вашего высокопревосходительства, но сколь знаю, они мало находят сообщников. Я просил Гринфельда[1] наблюдать за ними. Аббас-Кули огорчен предпочтением, которое имеет перед ним Мадатов[2], и тем, что теперь без него дела обойдутся; он и Корганов, кажется, надеются иметь доступ к ген. Адлербергу[3], коему оба они лично известны. Но, вероятно, его превосходительство знает и все достоинства их добрые и худые. Аббас-Кули верен нам по расчету, но слывет за большого фанатика».

Письмо от 21 сентября 1837 года из Тифлиса барону Розену.

«Я говорил с Аббас-Кули, он клянется, что далек от каких-либо интриг, но что о личном недовольствии своем он откровенно некоторым говорил. Причина оного та, что он вызван сюда, как лицо подозрительное, унижен сим во мнении народа и потерпел большое расстройство в хозяйстве своем. Ему приписывают, будто бы он подстрекает к неудовольствию Муштеида, он отвергает сие: с Муштеидом послезавтра я увижусь».

Письмо от 1 октября 1837 года.

«С Муштеидом я объяснился, он мне сказал, что точно некоторые лица приходили к нему с заявлением своих неудовольствий, но уверяет, что он им давал лишь добрые советы и сам кроме благодарности к Вам ничего не может иметь».

[1] Майор Нижегородского драгунского полка. Ему первому было поручено дознание по кубинскому восстанию.

[2] Майор кавалерии, более известен как поэт (псевдоним Мирза-Джан). Состоял на службе в качестве переводчика восточных языков.

[3] Министр двора; сопровождал Николая I в его поездке на Кавказ в 1837 году.

ЛАДА-ЗАБЛОЦКИЙ

(1809—1847)

Польский поэт Тадеуш Лада-Заблоцкий был сослан в 1837 году на Кавказ и отдан в солдаты за распространение «возмутительных стихов». Время пребывания его в Кубе относится к 1839 году, когда он, восторгаясь природой Кавказа, пишет свои лучшие стихотворения «В горах Кавказа», «Памяти Зенона М-ского», «Отпустите меня!». Тогда же он познакомился с Бакихановым. В последующие годы он побывал и в других местах Азербайджана. Его любовь к этой стране и симпатии к Бакиханову выразились в сделанном им переводе на русский язык «Истории восточной части Закавказского края» Аббас-Кули-хана Бакинского». Он намеревался сделать и польский перевод этого произведения, но не успел осуществить его.

Известие о его смерти было помещено в газете «Кавказ» (1847 г., № 33), где значилось: «В Кульпах умер от холеры управляющий Кульпинескими соляными промыслами Лада-Заблоцкий, обладавший замечательным творческим талантом».

В сообщении поэта Я. П. Полонского приводится интересный факт о переводе им одной песни, озаглавленной «Татарская песнь», которая «была поставлена покойным Аббас-Кули-ханом одному польскому поэту Лада-Заблоцкому. Он перевел эту песнь по-польски прозой, я как умел русскими стихами». Когда в 1845 году вышел сборник стихотворений Лада-Заблоцкого под названием «Поэзия», среди подписчиков на эту книгу значился «поэт и историк Аббас-Кули-хан Бакинский, известный более под именем Кудси».

Приводим эту песнь в переводе Я. П. Полонского[1].

[1] Я. П. Полонский. «Стихотворения и поэмы», 1935, стр. 46.

Татарская песня

Посв. Г. П. Данилевскому

Он у каменной башни стоял под стеной;
И я помню, на нем был кафтан дорогой;
И мелькала под красным сукном
Голубая рубашка на нем...
Презирайте за то, что его я люблю!
Злые люди, грозите судом —
Я суда не боюсь и вины не таю!
Не бросай в меня камнями!..
Я и так уже ранена...
Весь народ ходит в праздничных одеяниях;
Я одна только в трауре!
Золотая граната растет под стеной:
Всех плодов не достать никакою рукой;
Всех красивых мужчин для чего
Стала б я привораживать! Но
Приютила б я к сердцу, во мраке ночей
Приголубила б только его —
И уже больше любви мне не нужно ничьей!
Не бросай в меня камнями!..
Я и так уже ранена...
Разлучили, сгубили нас горы, холмы
Эриванские! Вечно холодной зимы
Вечным снегом покрыты они!
Говорят, на чужой стороне,
Девы Грузии блеском своей красоты
Увлекают сердца... Обо мне
В той стране, милый мой, не забудешь ли ты,
Не бросай в меня камнями!
Я и так уже ранена...
Говорят, злая весть к нам оттуда пришла!
За горами кровавая битва была!
Там засада была... Говорят,
Будто наших сарбазов[1] отряд
Истреблен ненавистной изменою... Чу!
Кто-то скачет... копыта стучат...
Пыль столбом... Я дрожу и молитву шепчу...
Не бросай в меня камнями!..
Я и так уже ранена...

ГРАФ СЮЗАННЭ

Граф Сюзаннэ — известный французский путешественник, один из описателей тогдашней действительности Кавказа. Он резко критиковал действия царских правопорядков, за что его книга „Souvenirs de voyages», изданная в Париже в 1846 году, долго находилась под запретом и так и не увидела русского перевода.

Выехав из Константинополя летом 1840 года, граф Сюзаннэ совершил свое путешествие на Кавказ по Турецкой Армении, следуя на Тифлис, далее через Кахетию в Дагестан. Он побывал в Дербенте и осмотрел достопримечательности этого города, оттуда через Кубу он направился в Баку, где подробно ознакомился с городом, и через Шемаху и Гянджу вернулся в Тифлис. В Кубе Сюзаннэ познакомился с Бакихановым. Обоюдное увлечение археологией сблизило их. Сюзаннэ приводит в своей книге знаменательный факт—присутствие в Кубе в его приезд ссыльных поляков, которые радушно его приветствовали.

«Я познакомился с Аббас-Кули-ханом—потомком старинных ханов Бакинских, который с неутомимым рвением отдался историческим изысканиям происхождения всех народов Кавказа. Он поделился со мной теми, почти непреодолимыми препятствиями, которые удерживают историка в его работах. Переселения народов следовали на Кавказе так нестройно, что просто невозможно проследить последовательность миграции какого-либо народа или племени. Достоверное свидетельство подтверждает, что крестоносцы в свое время заходили в провинции Кавказа; старинные доспехи рыцарей, клинки шашек с французскими надписями, кресты, еще почитаемые с святым благоговением, даже традиции черкесов—все говорит за проникновение (на Кавказ) крестоносцев; но восстановить происхождение черкесов к временам старинного рыцарства—догадка скорее случая.

Аббас-Кули обнаружил большое количество укрепленных замков генуэзской или венецианской постройки, например, Чирак-кале («Освещенная крепость») по дороге из Кубы в Баку на самом краю Ша-дага, близ Каспийского побережья. Чирак-кале когда-то служил местом, откуда подавались сигнальные огни, чтобы предостеречь в случае опасности жителей, подвергшихся угрозе от десанта татар или туркмен. В настоящее время он в развалинах и вся местность, которую он должен был защищать,—необитаема и покинута».

И. Н. БЕРЕЗИН

(1818—1896)

Илья Николаевич Березин—известный ориенталист профессор Петербургского университета. По окончании Казанского университета (1837 г.) он получил степень кандидата по Восточному отделению историко-филологического факультета и как один из отличнейших воспитанников был оставлен при университете. Получив затем степень магистра восточной словесности, он и другой магистр то же университета В. Диттель в 1842 году были отправлены в ученое путешествие по Персии и Турции на три года. План путешествия по поручению попечителя Казанского Учебного округа был составлен ординарным профессором Казанского университета Казембеком. Отчет о своих занятиях на Востоке за это время Березин напечатал в 1845/46 гг. в «Ученых записках» Казанского университета. По возвращении из путешествия И. Н. Бебезин был определен (1846 г.) экстраординарным профессором Казанского университета по кафедре турецкого языка. Большой запас впечатлений, бсльшой фактический материал и соответствующая литература дали возможность молодому ученому описать свое путешествие по Востоку. Он написал две книги—«Путешествие по Дагестану и Закавказью» (1850 г.) и «Путешествие по Северной Персии» (1852 г.), изданные Казанским университетом. В «Путешествии по Дагестану и Закавказью» приводится много интересных сведений исторического характера, много интересных наблюдений и соображений самого автора, указаны первоисточники.

Проезжая через Кубу, автор «Путешествия» познакомился с Аббас-Кули Бакихановым и, как видно, имел с ним продолжительные беседы относительно местных памятников старины, но, к сожалению, в книгах эти беседы приводятся только в отрывках. В Баку Диттель и Березин осмотрели богатую библиотеку Бакиханова в его бакинской квартире и прислали в университет список находящихся в ней сочинений. В своей книге Березин приводит в виде приложения краткий каталог бакинской библиотеки Бакиханова. Сведения Березина о Бакиханове носят полемический характер, тем не менее они представляют определенный интерес.

Переведенный в Петербург (в 1855/56 г. отдел восточной словесности был преобразован в факультет восточных языков с девятью кафедрами) Березин получил там кафедру «турецко-татарского» языка. Он издал много книг, например: 1. «Библиотека восточных историков, заключающая в себе историю монголов и турок на джагатайском и казанском наречии» (1849—1853 гг.). 2. «Грамматика персидского языка» (1853 г.). 3. «Булгаре на Волге» (монография). 4. «Турецкая хрестоматия». 5. В подлиннике с переводом и комментариями сочинение Рашид-эд-Дин'а—«Джами-эт-Таварих» (в шести томах, где говорится о Чингис-хане и др.) (1858—1869 гг.).

В «Путешествии по Дагестану и Закавказью» И. Н. Березин, посетивший Кубу 13 августа 1842 года, пишет: «Вскоре я отыскал туземного ученого, покойного Аббас-Кули Ханова, и провел у него два дня очень приятно: в первый раз мне довелось пользоваться восточным гостеприимством, и дай бог, чтобы всякое другое гостеприимство походило на это! Аббас-Кули Ханов занимался в это время составлением полной истории Дагестана по восточным авторам, книга высокого интереса, которая, к сожалению, осталась, за смертью автора, неизданной» (стр. 171).

Из сообщений Березина явствует, что будучи в Кубе, он познакомился с трудом А. Бакиханова по истории Азербайджана и Дагестана, ибо иначе он бы не мог судить о ней. Кроме того, Березин пишет: «Почтенный Аббас-Кули Ханов простирает свое пристрастие к Кубе до того, что считает западных кубинцев потомками древних Алгонов или Аланов, а последних —потомками Массагетов, основываясь, между прочим, на том, что некоторые кубинцы говорят непонятным языком, который должен быть Аланским. Это еще раз доказывает, что Березин и Бакиханов обменивались мнениями по поводу его труда. Березин пишет:

«Непонятные наречия Дагестана еще так мало известны, что нельзя утвердительно называть их аланскими, а Кубинское Ханство, или Табасаран, нельзя на этом основании считать Аланией» (стр. 180).

И. Н. Березин, покинув Кубу и направляясь в Баку, по пути вспоминает еще ряд высказываний А. Бакиханова. Он пишет: «Отъехав от Дивичи верст десять, я вспомнил, что Кубинский мой знакомый Аббас-Кули много говорил мне об Аланской стене, будто бы проходившей между Дивичем и Кизил-Буруном. И было уже время вспомнить это: я находился у речки Гильген, как раз на месте Аланской степи.

Несмотря на то, что во все время пребывания в Кубе я старался разуверить Аббас-Кули и убедить его, что «Баб аль-Алан» ворота Аланские и «Каля эль-Алан» крепость Алан были во внутренности гор, а не на берегу моря, как ясно видно из слов Табари и других писателей, кубинский ученый никак не хотел отказаться от своего предубеждения. Невольно потрясенный археологическим любопытством, я слез с тележки и отправился на поиски Аланской стены.

Действительно, по левому берегу Гильгена тянулись обводный ров и незначительная насыпь вправо от большой дороги; перейдя Гильген на правой руке, находится оставленный небольшой караван-сарай, а кверху в горы тянутся остатки стены со рвом, скрывающиеся в грудах земли, в отдалении же к морю налево от дороги виднеются какие-то развалины.

Кладка стены из мелкого кирпича уже ничтожностью своей постройки обнаруживает новейшую эпоху, а рассматривая ее, внимательно находишь мало отличия от соседнего караван-сарая. Может быть на этом месте существовало какое-нибудь украшение во времена Сефевидов, но не ранее. Море здесь довольно близко от гор и поэтому образуется свой проход, который это укрепление и закрывало.

Аббас-Кули утверждает совсем не то, а вот что: «Аланская или Алгонская стена на правом берегу речки Гильгена в Шабронском магале построена Исфендиаром, возобновлена Нушираваном; она идет от моря на деревню Алыханлю, может быть, Алган-лу, на «Чираг-каля»—крепость-светильник, так названную оттого, что здесь зажигались сторожевые огни, потом подымается выше Кунакента и идет к «Баба-дагу» (горе-дедушке).

Я представляю решение этого вопроса будущим странствователям: я не имел времени побывать в горах и проверить известие Аббас-Кули, но все же думаю, что Аланские ворота и крепость Аланская не здесь» (стр. 203—204).

16 августа 1842 г. И. Н. Березин прибыл в Баку. Разбирая историю Бакинского ханства, Березин отмечает: «По смерти Мелик Мухаммед Хана наследовал юный сын его Мирза Мухаммед-хан, у которого вскоре отнял престол дядя его Мухаммед Кули-хан: Мирза Мухаммед бежал в Кубу, где и остался, хотя Шейх Али Хан дербентский старался о возвращении ему законного владения. Кубинский мой знакомый Аббас-Кули Ханов происходит от этого низложенного бакинского владетеля» (стр. 215—216).

Далее, говоря о потопленном городе Шагри-юнан, Березин отмечает, что «по словам одного почтенного бакинца Хаджи-бабы (не того, который ездил из Персии в Лондон, а бакинского «Хаджи-бабы», Шагри-юнан простирается в море на целый фарсах или немецкую милю, в расстоянии сорока верст от берега, на пути из Баку в Сальяны между Нефтяной Банкой и Погорелой плитой. Хаджи-баба очень ясно видел своими собственными... глазами целые улицы, при них дома и даже башню, очень похожую на ту, которая находится под водою в бакинской гавани.

Некоторые утверждают, будто бы тут даже есть арабские надписи...» (стр. 234). Затем Березин заявляет:

«Покойный Аббас-Кули Ханов просил главнокомандующего Грузией о розыскании потопленных остатков Шагри-юнана. По просьбе его два брига в 1840 году на пути из Сары в Астрахань обследовали прибрежное пространство, означенное Аббас-Кули Хановым, и ничего не нашли»[1] (стр. 234).

[1] Акад. Дорн в книге «Каспий» (СПб. 1875 г.) подтверждает это. «Говорят,—пишет он,—по дороге в Сальян находятся развалины греческого города (Шегр-юнан), которые в 1840 году тщетно отыскивал Аббас-Кули-хан».

К. Г. КОХ

(1809—1879)

Карл Генрих Кох—доктор медицины и ботаники, профессор естественной истории Иенского университета; он путешествовал по Кавказу преимущественно с целью изучения естественно-производительных сил страны два раза: в первый раз в 1836—1839 гг. через Россию, заручившись рекомендациями в Петербурге из императорского Ботанического сада. Это путешествие было описано им в 1842—1843 гг.

Результаты своего второго путешествия (1843—1844 гг.) по Малой Азии, Армении, Курдистану, восточному берегу Кавказа и Крыму он опубликовал в сочинении „Wanderungen in Orient".

Профессор Кох познакомился с Бакихановым в 1844 году, проезжая Кубу. Настоящие выдержки приводятся из третьей части этого сочинения, озаглавленной „Reise in Crusian am Kaspischen Meere und in Kaukasus".

«В Кубе я познакомился также с другим представителем, который посвятил себя науке и пользовался славой крупного ученого. Это был Аббас-Кули Ага, племянник—если я не ошибаюсь, последнего Бакинского хана, Гусейна Кули. Этот Аббас-Кули—тот самый предводитель, который был известен также по сообщениям корреспондента всеобщей аугсбургской и немецкой лейпцигской газеты из Константинополя (в ноябре 1846 г.).

Но корреспондент последней газеты глубоко заблуждается, когда он, пользуясь случаем пребывания Аббас-Кули Аги в Константинополе и принятием его султаном, называет его черкесом и даже связывает его с Шамилем, тогда как он принадлежит к верноподданным русского царя...

Аббас-Кули Ага, которому я обязан множеством сведений, много занимается историей своей родины и написал на персидском языке специальную книгу об этом. Для того, чтобы ознакомить с ней также и запад, он послал несколько лет тому назад рукопись для печатания и перевода на русский язык в Петербургскую Академию наук. В настоящее время она находится там и ждет своего опубликования. Пусть Академия не медлит с опубликованием такого важного произведения, которое смогло бы объяснить во многих местах неполноценную, вследствие недостатков, связанных с цензурой, историю Ширваншахов Дорна.

К сожалению, Аббас-Кули Ага до сих пор еще не исполнил своего обещания и не прислал мне ни одного экземпляра этой рукописи, ибо в Германии не пришлось бы так долго ждать опубликования этого произведения.

Наряду с историей своего отечества, Аббас-Кули Ага интересовался в высшей степени астрономией и, владея русским языком, он перечитал все, что на этом языке напечатано.

Подобно тому, как у нас естествознанию понадобились века для того, чтобы отвоевать себе у человечества права как науки, так же обстоит, по-видимому, дело на Востоке, и подобно тому, как раньше на Западе люди предпочитали предаваться размышлениям, лишенным какого бы то ни было разумного основания, вместо того, чтобы, разумеется, с большими усилиями просто наблюдать и, основываясь на наблюдении, делать дальнейшие выводы, также обстоит дело и в Азии и там будет так еще много веков. И Аббас-Кули Ага охотнее погружается в массу астрологических вычислений и сопоставлений, вместо того, чтобы просто наблюдать за движением светил. Таким образом он постепенно приходит к твердому убеждению, что земля, не помню уже когда, но, во всяком случае, в недалеком будущем столкнется с какой-то звездой и соответственно этому идет навстречу всеизменяющей революции (катастрофе)».

Ф. Р. БОДЕНШТЕДТ

(1819—1892)

Немецкий поэт и переводчик Ф. Р. Боденштедт в конце 1843 года приехал в Тифлис, где получил место преподавателя французского языка в гимназии. Там он познакомился с известным азербайджанским поэтом Мирзой Шафи, состоявшим тогда учителем азербайджанского языка в местном городском училище, и стал брать у него уроки персидского и азербайджанского языков.

Получив от Мирзы Шафи его стихи для перевода и издания их в Германии, Боденштедт впоследствии присвоил их, выдав за собственные (к тому времени автор уже умер). Обман этот разоблачен азербайджанскими литературоведами.

В своей книге «Тысяча и один день на Востоке» Боденштедт говорит и о Бакиханове, подчеркивая его ученость, расположение к русским и т. п.

Интересно сообщение о готовившемся в 1844 году переводе на русский язык труда Бакиханова «Гюлистан-Ирам». Ссылка автора, что это сочинение Бакиханова увидело свет в 1846 году, не соответствует действительности, ибо в этом году в газете «Кавказ» и в «Русском инвалиде» появились лишь незначительные выдержки (в двух номерах газет) из всего обширного сочинения А. Бакиханова.

«Между многими учеными страны, с которыми я познакомился за время, как я учился мудрости у Мирзы Шафи, самым выдающимся по своему достоинству и знанию был Аббас-Кули-хан, отпрыск старого царствующего дома Баку. Он значительно отличался от улемов своего племени наибольшим знанием нравов, обычаев и положения на Западе, а также определенной склонностью (расположением) к русским. Благодаря длительному пребыванию в Петербурге и Москве, он в совершенстве усвоил русский язык, был принят при дворе и обладал даже чином полковника русской армии. Среди улемов он пользовался большим уважением за глубокие знания восточных языков, за искусные стихотворения и за обширно написанную, с большим знанием дела, но без критического отношения, историю народов Дагестана, в то же время простонародье почитало его из прирожденной верности к высокому влиятельному Бакинскому дому.

Аббас-Кули-хан был одним из тех двусторонне одаренных натур, которым всюду удается вселять уважение, не внушая в то же время доверия, так как они держатся мудрого правила —ни с кем не ссориться, поэтому и случилось, что даже Мирза Шафи, подкупленный большой похвалой, которую Бакинский хан расточал ему, когда он однажды поразил нас своею мудростью, объявил его большим мудрецом. Взаимно, в изобилии расточаемые похвалы, привели обоих в веселое настроение. Каждый доказывал другому из Корана, Саади, Хафиза и Физули, что он является воплощением всей мудрости на земле. Между ними произошло форменное состязание в пении чужих и собственных песен, ибо каждая лесть (похвала) сопровождалась цитатой, в форме песни. К сожалению, беседа протекала так быстро, что я не смог связно ее записать, но чтобы продолжительное собеседование не прошло для меня без пользы, я попросил хана написать мне на память его искусные песни. Он обещал написать наилучшую песню, которую когда-либо пели человеческие уста, песню, восхваляющую его Фатьму за игрой на струнном инструменте. В то время, как в глазах Мирзы Шафи отразилось сомнение, когда он услышал такое самовосхваление, этот последний взял перо и написал: «Фатьма за игрою на струнном инструменте». Мирза Шафи громко прославил красоту песни и сказал, что она должна послужить стихотворцу вершиной его славы. Но Аббас-Кули привстал, чтобы удалиться, обещая опять посетить меня на следующий день и принести с собой составленную им фарсидскую грамматику.

Ученый хан приехал в Тифлис только на несколько недель, чтобы устроить дела с русским переводом истории Дагестана, написанной им по-фарсидски. Это произведение было напечатано и появилось 19 лет назад (1846 г.) и представляет богатый, но неразобранный материал для познания Прикаспийских стран».

«Едва Аббас-Кули-хан оставил комнату, как Мирза Шафи взял стоявшую на столе бутылку и поспешно осушил бокал вина.

— Почему ты не пил в присутствии хана, Мирза, — спросил я.

— Потому что он принадлежит к благочестивым и не пьет вина, во всяком случае, при людях.

— Как можешь ты воздерживаться от питья, хотя он и принадлежит к благочестивым?

— Он старше и могущественнее меня, моей выпивкой я бы оскорбил его, а я должен был, поскольку он твой гость, уважать его»[1].

[1] Fr. Bodenschtedt. Tausend und ein Tag im Orient. Берлин. 1893, стр. 93—96.

СООБЩЕНИЕ ГАЗ. «КАВКАЗ» НА ТРУД БАКИХАНОВА «ГЮЛИСТАН-ИРАМ»

«Полковник Аббас-Кули Ага Бакиханов, один из образованнейших мусульман в наших владениях за Кавказом, составил Историю Восточной части Кавказа, которую имел счастие повергнуть на Высочайшее Государя Императора воззрение. Его Величество изволил Всемилостливейше наградить Полковника Бакиханова драгоценным бриллиантовым перстнем и вместе с тем повелел препроводить труд его на рассмотрение Российской Императорской Академии Наук. Академики гг. Дорн и Броссе в отзыве своем служащем верною оценкою книги Полковника Бакиханова, между прочим, говорят:

«На историю прежних шахов Ширвана, еще столько покрытую для нас мраком, мало пролито света; а равно и некоторые пункты позднейшей истории Ширвана остались без дальнейшего пояснения. Но взамен того, сочинение Аббас-Кули Аги содержит в себе много сведений и сообщений из восточных источников, доселе недоступных европейским ученым и значительно дополняющих уже имеющиеся данные, представляет желаемые справки на счет разных географических местностей и дает столь поучительное обозрение истории Ширвана и Дагестана, начиная с древнейших до новейших времен, что мы вправе почесть его весьма полезным и важным дополнением истории и землеописания Кавказских стран и не можем отказать усилиям автора в совершенном нашем признании»[1].

ИЗВЕЩЕНИЕ О СМЕРТИ А. К. БАКИХАНОВА

Имея рекомендации от наместника Кавказа князя М. С. Воронцова, Бакиханов в 1846 году предпринял поездку на Восток. Выехал Бакиханов в апреле 1846 года, после Новруза, побывав предварительно в Кубе, хотя имел отпуск с августа прошлого года.

В начале апреля Бакиханов прибыл в Тавриз, откуда направился в Тегеран. Русский посланник в Персии князь Долгорукий 27 июня 1846 года сообщал М. С. Воронцову: «Считаю долгом довести до сведения вашего сиятельства, что сего 26 июня отправился из Тегерана полковник нашей службы Аббас-Кули Ага Бакиханов, пробывший в персидской столице более двух месяцев и умевший приобрести здесь общее уважение, как ученостью своею, так и поведением, достойным русского офицера»[1].

Пробыв в Тегеране более двух месяцев, получив от персидского шаха награду — орден Льва и Солнца 2-й степени со звездой, Бакиханов, как пишет в том же письме кн. Долгорукий, «...имел намерение прямо из Тегерана направить путь свой на Багдад, но я, принимая в соображение, что присутствие его в сем городе могло бы подавать повод к каким-либо неумест-

ным заключениям по случаю недовершенного еще турецко-персидского дела, отсоветовал ему в настоящее время ехать на берега Ефрата и полковник Бакиханов, вняв моему совету, отправился в Мекку через Тавриз, Требизонд и Константинополь»[2].

Из Египта он запрашивает штаб армии о продлении отпуска еще на год и получает таковой.

Скончался Бакиханов в пути из Мекки в Дамаск в последних числах января 1847 года.

8 апреля 1847 года наместник Кавказа М. С. Воронцов получил из Константинополя от русской миссии следующее извещение:

«Милостивый государь, князь Михаил Семенович. Генеральный консул наш в Сирии, надворный советник Базили от 2 февраля донес Миссии, что он получил известие о смерти полковника Абас-Кули-хана Бакинского, который прибыв сюда прошедшей осенью с рекомендательным письмом от Вашего Сиятельства, отправился вскоре после того через Египет на поклонение в Мекку. Совершив сие путешествие, Абас-Кули-хан возвращался с караваном в Дамаск, когда в Аравийской пустыне был поражен холерою, которая в нынешнем году с необыкновенною силою свирепствовала между мусульманскими поклонниками.

Сообщая мне известие сие, Г. Базили в прилагаемом здесь в копии донесении присовокупил, что находившиеся в услужении у полковника Абас-Кули-хана Бакинского люди прибыли в Дамаск с намерением возвратиться в Россию. Между тем они вручили агенту нашему в сем городе письмо, коим извещают родственников покойного о кончине его.

Зная благосклонность, которую Ваше сиятельство изволили принимать в путешествии покойного Абас-Кули Бакинского, я приемлю смелость препроводить при сем помянутое письмо с покорнейшею просьбою приказать доставить оное по назначению.

Честь имею быть с истинным почтением и совершенною преданностью Вашего сиятельства покорнейшим слугою Михаил Устинов»[1].

[1] ЦГИА Груз. ССР, ф. 11, д. 1586, л. 11–12.

[2] ЦГИА Груз. ССР, ф. 11, д. 1586, л. 1.

[2] Там же, л. 1—1 об.

ПЕРВОЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ СРЕДНЕУЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ И УЧАСТИЕ В НЕМ А. БАКИХАНОВА

В конце 1845 года наместник Кавказа кн. Воронцов обратился к тогдашнему министру народного просвещения Уварову со следующим письмом[1]:

«Милостивый государь Сергей Семенович!

Собирая подробные сведения о положении вообще магометанского духовенства Закавказья, я увидел, что здесь до сих пор нет ни одного училища или заведения для образования детей магометанского исповедания. По положению о Закавказских училищах хотя определено преподавать в гимназии и уездных училищах туземные языки, но к этому воспитанники не приготовляются и из них почти нет ни одного магометанского исповедания. Это важное обстоятельство не могло не обратить особого моего внимания и я немедленно вошел в личные объяснения по этому предмету с Тифлисским Ахундом Алиевым секты и Шейх Аль Исламом. Он принял в этом деле живейшее участие, описывал неисчислимую пользу, которую принесет для края и правительства подобного рода заведение, и мы убедились, что начало оного должно быть положено в Тифлисе, как центре управления, и где можно будет следить за ходом и успехом этого училища». Далее шла просьба Воронцова о «принятии участия в этом общеполезном деле и оказать пособие из сумм вверенного вам министерства или из каких-нибудь других источников, около 750 рублей».

Упоминаемый в этом письме Шейх-уль-Ислам, исполняющий обязанности и тифлисского ахунда, был Мамед-Али Сальяни. Это, видимо, о нем (упоминая и его племянника Молла Ахмета) так лестно отозвался Лермонтов в бытность свою в Тифлисе, в 1837 году, назвав его «ученым татарин» [ином].

Прежде чем обратиться с письмом в Петербург, Воронцов имел уже разработанную Мамед-Али программу такого училища. Основные положения его сводились к подысканию помещения, выработке программы обучения и решения некоторых хозяйственных задач. Первый вопрос был разрешен быстро. Напротив мечети Шах-Аббаса помещался дом, принадлежавший той же мечети, в помещении которого (только что отремонтированном) можно было открыть заведение человек на 50. Предметы занятий, изложенные Шейх-уль-Исламом, сводились к изучению татарского (азербайджанского) и персидского языков («история, повести, предания, нравоучения, правила письмоводства, география») и вслед за тем арабского. «Предметы же оного, суть — грамматика, логика, риторика, арифметика, закон божий, толкование аль курана, богословие, физика, астрономия...». Русский язык преподавался особо. В первый год занятий преподавание вверялось одному учителю, «известного ученостью и особенно нравственностью». Плата ему назначалась не менее 400 рублей. Прочие виды расходов выдерживались в сумме 250 рублей.

Положение об училище, составленное Шейх-уль-Исламом, было переведено М. Ф. Ахундовым. В таком виде оно служило основным документом в дальнейшей судьбе этого училища. Директор канцелярии наместника Сафонов тогда же направил его Бакиханову, имея в виду его «опытность и обширные сведения по этой части», с просьбой «рассмотреть в подробности это предположение и сообщить по оному ваши замечания».

На это письмо А. Бакиханов ответил следующим:

«Милостивый государь Степан Васильевич!

Почтеннейшее письмо вашего превосходительства от 31 июля за № 1160 и при нем предположение Шейх-уль-Ислама и Тифлисского ахунда насчет устройства училища я имел честь получить. Оно для первоначального устройства такового заведения во всех пунктах своих весьма удобно. Вперед же, судя по мере распространения этой части, можно будет применить к тому некоторые другие распоряжения. Вообще это предприятие должно иметь весьма полезное последствие. Относительно только суммы жалования учителя и училищного расхода видно, что Шейх-уль-Ислам придерживался к самой необходимости, в таком случае если прибавить к каждому из этих двух статей по 50 руб. сер., то представилось бы более удобства. Представляя при сем прилагаемое предположение с переводом оного, имею честь и с глубочайшим почтением и совершенной преданностью пребыть Вашего превосходительства милостивого государя покорнейший слуга Аббас-Кули Бакиханов. 3 августа 1845 г. Тифлис».

Имея такой отзыв, Воронцов уже не сомневался в пользе предпринимаемой им меры и тогда же приступил к ее осуществлению. Понадобилось порядочное время, чтобы преодолеть упорство, главным образом, Кавказского комитета, имевшего председателем всесильного тогда военного министра гр. Чернышева, чтобы предположение это осуществилось. Бакиханову так и не пришлось дождаться открытия училища. Только 18 апреля 1847 года устав и штабы были утверждены самим Николаем I и заведение, имея первым попечителем ориенталиста Н. Ханыкова, открылось в декабре того же года. Обучение было рассчитано на шесть лет. Каждый курс проходили за два года. На первом занятия шли на азербайджанском языке, на втором изучался персидский и на третьем — арабский. На этих языках проходились предметы. Училище привлекало с самого начала многих учеников. Первым учителем был приглашен известный поэт и ученый Фазиль-хан, с которым Пушкин познакомился по дороге в Тифлис.

[1] ЦГИА Груз. ССР, ф. 30, № 596. «Об учреждении в Тифлисе училища для воспитания мусульманских детей Алиевой секты».

СПУТНИКИ БАКИХАНОВА

МИРЗА ГЕЙДАР

Известный путешественник по Востоку профессор И. П. Березин в бытность свою в Дербенте в 1842 году вынес такое впечатление от знакомства с дербентскими учеными: «Я посетил корреспондента Казанского университета Муллу Таги и Мирзу Хайдара. Эти два светила дербентской премудрости враждовали друг с другом во всех ученых вопросах и каждый из них имел свою толпу поклонников. Мулла Таги был болен и с трудом мог говорить, однако я заметил в нем гораздо больше критической учености, нежели в Мирзе Хайдаре. Есть еще здесь мусульманский археолог Арслан-бек».

Обнаруженное нами архивное «дело»[1] дает возможность несколько шире представить личность одного из них—Мирзы Гейдара. Судя по переписке, он очень крупный историк. Им описаны события в Азербайджане после смерти Надир-шаха, труд, к сожалению, оставшийся ненапечатанным, как и труд Бакиханова (в свое время), из-за чрезмерных требований, предъявленных к нам академиками.

Если бы была осуществлена широко задуманная им тема — события в Азербайджане от смерти Надир-шаха до начала XIX века, труд Мирзы Гейдара, судя по рецензируемой академиком Френом первой его части, представлял бы незаменимый вклад в общую историю народов СССР.

В первой части имелись описания таких событий из жизни Фатали-хана Кубинского, в большинстве случаев сейчас нигде не известных, как помощь ему русской армии, действия хана в Дербенте, Ширване, Шеки; встреча его с Ираклием II — царем грузинским и др. Не менее подробно говорилось о действиях Ага Магомед-хана в Карабахе и Грузии.

Этот труд был направлен на рецензию и М. Ф. Ахундову, который дал о нем хвалебный отзыв. Участь первой части труда и последующих трех (если они были написаны) остается неизвестной. В «деле» упоминается, что она после просмотра в Петербурге вручена владельцу с пожеланием закончить остальные, после чего ему будет выдано вознаграждение.

Из предисловия историка выясняются кое-какие подробности из жизни автора. Именовался он—Мухамед Гейдар ибн Хаджи Мирза Агаси. Уроженец Дербента, 62 лет (т. е. год рождения — 1776). С раннего детства находился около «знаме-

[1] ЦГИА Груз. ССР, ф. 2, № 4753.

нитых ханов»; на службе у русского правительства в должности мирзы или секретаря. Описывает он большинство событий, свидетелем которых был сам.

С Бакихановым его связывала общность занятий. Характерная деталь: Бакиханов дал в своих газетных статьях из всей написанной им истории перечень событий из жизни Надир-шаха, его походы в Дагестан. Он как бы увязывает эти статьи с событиями, изложенными Мирзой Гейдаром про того же шаха. И Бакиханов и Мирза Гейдар решаются представить свои труды, написанные по-персидски, на усмотрение Николая I.

В год, когда Мирза Гейдар представил свою рукопись на рассмотрение (1838), административным центром для Дагестана и Кубинской провинции был город Куба; там была резиденция окружного начальника, которому Мирза Гейдар вручил свой труд для представления выше. Бывая в Кубе, Мирза Гейдар, естественно, встречался с Бакихановым, таким же, как и он, поклонником Фатали-хана Кубинского.

Дальнейшие архивные находки должны установить их взаимоотношения, равно как и взаимоотношения Бакиханова с Молла Таги, о котором в официальном отчете (за 1833 г.) сообщалось: «Молла Таги Молла Дадашев хорошо знает арабский и персидский языки; в уважении у жителей»[1].

Молла Таги передал рукописи Дербенд-намэ профессору Казем-беку, о чем сообщает М. Алиханов-Аварский в своей книге «Тарихи Дербенд-намэ».

Здесь мы приводим отзывы М. Ф. Ахундова и академика Френа на первую часть труда Мирзы Гейдара.

Отзыв М. Ф. Ахундова на труд Мирзы Гейдара

Дербентский житель Мамед Гейдар сын Гаджи Мирза Агаси в предисловии своей Кавказской истории пишет, что он, приступив к описанию разных событий, случившихся в Кавказ-

[1] ЦГИА Груз. ССР, ф. 2. № 8207.

ском крае по смерти персидского шаха Надира, полагает поместить оные в четырех книгах. Теперь, представляя первую книгу на благорассмотрение правительства, ожидает его одобрения и позволения о сочинении других следующих книг. Автор после хвалы богу и прославления великих качеств ныне царствующего государя императора начинает свое повествование со времени кончины Надир-шаха, то есть почти 90 лет тому назад, и описывает разные события, сию эпоху сопровождавшие: описывает жизни разных владельцев, друг от друга независившихся, междоусобные их войны, образ их правления, рождение, кончину и характер состояния народа, нашествие Ага Мамед-хана в Карабах и Грузию, смерть сего хана, потом напоминает о нашествии графа Зубова с русским войском в Дербент, осаде сего города и покорении оного и некоторых других городов, и о возвращении графа в Россию. В следующих частях сей истории сказано будет о новом нашествии русских в Кавказский край и будут помещены все происшествия, случившиеся до настоящего времени и оконченные подробно и удовлетворительно.

История сия по своим сведениям, доселе еще никем с подробностию и порядком не сообщенным свету, довольно важна и полезна.

Мирза Фет Али Ахундов[1].

[1] ЦГИА Груз. ССР, ф. 2/8, оп. 1, д. 4753, л. 9.

В конференцию императорской академии наук
Академика Френа

Донесение

Конференция поручила мне рассмотреть первую часть рукописной истории военных происшествий, случившихся в странах Кавказа со времени убиения шаха Надира, которые один старый Дербентский Мирза, по имени Мугаммед Гайдар, предпринял описать на персидском языке.

Как старший сын мой, находясь у меня в отпуску, любит ученые занятия, то видя, что я занят другими трудами, он просил меня предоставить ему прочтение этой рукописи. Результат своего исследования он изложил в особом донесении, которое имею честь вручить при этом конференции. Молодой ориенталист довольно хорошо проник в дух и содержание труда нашего Дербентского историографа. Справясь с самою рукописью и я также нашел, что заслуга автора, конечно, весьма второстепенна, на что среди поэтических прикрас, которыми испещрено повествование и в которых как бы уточают события и нередко исчезает хронология, кое-где мелькают также сведения и подробности, немаловажные для истории Кавказа. И как подобное литературное стремление во всяком случае заслуживает похвалу и поощрение то я полагаю, что автору можно бы было исходатайствовать какое-нибудь признание со стороны правительства[1].

Подпись: Академик Х. Френ.

Муштеид, о котором говорится в письме Вольховского, на протяжении многих лет приковывал к себе внимание широких кругов населения Кавказа и неоднократно упоминался в официальной переписке. Его имя впервые получило известность на Кавказе в конце 1827 года.

При занятии русскими войсками Тавриза, тамошнего муштеида—Ага-Мир-Фетта сеида, который почитался главою духовенства не только в Азербайджане, но и во всех кавказских мусульманских провинциях, русские власти сумели настолько расположить к себе, что уговорили его переместить свою резиденцию в Тифлис, откуда бы он руководил своею паствою в желательном для России духе.

Отъезд Ага-Мир-Фетта сеида из Тавриза, как удостоверяют летописцы, был «сплошным несчастием для народа», который с плачем его не отпускал; понадобилось вмешательство русских войск, под прикрытием которых он смог выбраться из Тавриза. По прибытии в Тифлис муштеид действительно был отблагодарен: награды, почести, денежные подарки выдавались ему периодически; особенную же признательность русского правительства он заслужил, когда при его участии удалось сформировать четыре конных мусульманских полка, принявших участие в войне с Турцией. Ему был «пожалован» участок в предместье Тифлиса и все средства для приведения его в благоустроенный вид. Памятником его пребывания в Тифлисе остался и до настоящего времени устроенный им сад, известный под старым названием «муштеид».

Во время пребывания Николая I в Тифлисе в 1837 году муштеид подал ему жалобу на тогдашнего главнокомандующего барона Розена и просил за себя—«взять в Россию, или уволить в Мекку».

Из этого «прошения» можно узнать многое из его биографии. Полное его имя Ага-Мир-Фетта Таба-Табай сеид[1]. Он сын влиятельного тавризского муштеида Мирзы Юсуфа, почитаемого там за «святого». По «заключению» генерала Паскевича, «услуги муштеида во время последней персидской войны были чрезвычайно важны. Своим значительным влиянием на персиян он облегчил последний успех наших войск и умел до такой степени привязать к нам своих единоверцев, что во все время пребывания нашего в Адербжане не было там ни одного бунта». Этим объясняется, почему он в свое время хлопотал о переезде муштеида на Кавказ. «Он может быть весьма полезен в наших мусульманских провинциях»,—писал Паскевич. Когда же были сформированы конные полки из жителей закавказских провинций, «за оказанные услуги при наборе мусульманского ополчения» Паскевич представил его к ордену Анны I степени (от 3 июня 1829 г., д. № 185). Тогда же он получил этот орден.

Муштеид переехал в Тифлис вслед за подписанием Туркменчайского договора. В 1830 году он едет «по распоряжению Паскевича» в Петербург и «удостаивается высочайшего приема».

С назначением нового главноначальствующего на Кавказе барона Розена (с конца 1831 г.) муштеид явно в немилости у него. Уже в следующем году, недовольный распоряжением Розена и не спросив у него разрешения, он поехал в Варшаву к Паскевичу. Вернувшись на Кавказ, муштеид поселяется в Ширванской провинции в одном из 15 селений, «пожалованных» ему в Сардаринском магале. Туда он перевез значительную часть своего состояния—«приобретение многих веков», которое «истреблено пожаром, производимым неблагонадежными людьми». «Случай этот оставляется поныне без внимания местным начальством», заканчивал он свое прошение.

Как выясняется из «дел», пожар в имении муштеида произошел в 1835 году. «...В числе имуществ моих,—пишет он,—сгорели мои книги, оставшиеся мне от предков моих, и разные грамоты и фирманы от персидских царей», «сгорела библиотека моя, известная в Персии, которая стоила 30000 червонцев, в которой находились редкие книги, коих нигде нельзя достать, разве в библиотеках государей. Вместе с сею библиотекой сгорели разные рукописи славных писателей и инструменты известных художников»[2].

В 1838 году муштеид выезжает в Хорасан, скоро возвращается, спустя 3 года вновь едет в Персию, не испрашивая разрешения, что послужило обвинением его в «побеге». С тех пор Ага-Мир-Фетта не возвращался, а в 1843 году ему объявили,

[1] Потомок Магомета.
[2] ЦГИА Груз. ССР, ф. 2, № 7392, стр. 12.

что он «исключен из российского подданства» с запрещением «въезда в пределы России». Поселился Ага-Мир-Фетта в Тавризе.

О муштеиде упоминает в книге «Закавказский край» известный немецкий путешественник барон Гакстгаузен. Посетив в 1843 году его обширный сад в Тифлисе (который тогда составлял окраину города), он был поражен его хорошим устройством, обилием воды, которая доставлялась по специальной канаве из Авчал, роскошью его особняка.

Не менее хорошее впечатление произвело хозяйство Ага-Мир-Фетта на английского путешественника Р. Вильбрехема

Мир-Фетта на английского путешественника Р. Вильбрехема (1837 г.)[1]. «Инициатива по переводу Ага-Мир-Фетта в Тифлисе и использование его авторитета в правительственных целях тогда всецело приписывались Грибоедову»[2]. Лучше всего это подтверждается письмом самого муштеида в начале 1828 года на персидском языке, перевод с которого заверен «надворным советником Грибоедовым»[3]. Принимая во внимание, что в то время Грибоедов и Бакиханов работали вместе, можно сделать предположение, что они принимали участие в привлечении муштеида на жительство в русские пределы.

Деятельность муштеида по набору «среди жителей мусульманских провинций Закавказского края в течение двух недель четырех полков ополчения» проводилась при непосредственном участии Бакиханова. В 1832 году Бакиханов встречает к себе такое же отношение со стороны нового главноначальствующего барона Розена, как и муштеид. Это заставляет Ага-Мир-Фетта искать защиты у Паскевича, для чего он снаряжается в столь далекое путешествие. Не без того, что муштеид предложил Паскевичу иметь там личную охрану из закавказских мусульман, участников русско-турецкой войны, и обещал свое содействие в формировании нового полка.

Поездка Бакиханова на следующий год в Варшаву к тому же Паскевичу, быть может, была вызвана теми же соображениями.

Как усматривается из «дела», муштеид, владея исключительной библиотекой, уже только на этой почве должен был привлечь к себе Бакиханова, жадного к познанию и страстного любителя книг.

По представленному муштеидом большому списку «восточных» книг с пожеланием их «приобрести» в Константинополе, можно судить о кругозоре муштеида[4]. Помимо книг духовного изведения изящной литературы (Шах-намэ, Хамсэ, Хагани, Физули, Джами и др.), история, география, а также учебники по всем отраслям наук, главным образом, по астрономии.

Несмотря на наличие тогда в канцелярии главноначальствующего (помимо Бакиханова) опытных и знающих переводчиков восточных языков, среди которых нужно отметить полковника Шамир-хана Мелик-Беглярова, полковника Мирза Априама Ениколопова (скончался в 1836 г.), его сына майора Михаила Ениколопова, штабс-капитана Цилосани (составителя словаря), прапорщика Искандер-бека Гаджинского (автора очерка в газете «Кавказ» о Фатали-хане Кубинском), прапорщика Мирза Фатали Ахундова, большая часть писем и жалоб муштеида переведена на русский язык последним. Лишь одно письмо из Тегерана (за 1838 г.) переведено моим дедом майором Ениколоповым[1]. Это позволяет судить о расположении пожилого ученого к начинающему тогда свою плодотворную деятельность на культурном поприще М. Ф. Ахундову, а со стороны Ахундова—к восприятию богатых знаний от него. Когда муштеид представил список книг приобретения взамен сгоревших в его библиотеке (перечень таковых составил он сам собственноручно), перевел его на русский язык опять-таки Мирза Фатали Ахундов.

Этот факт заставляет предполагать о наличии близкой дружбы муштеида и Бакиханова с М. Ф. Ахундовым.

[1] Travels in the Transcaucasian Provinces of Russia, London, 1839.
[2] И. К. Ениколопов. Грибоедов в Грузии и Персии. Тифлис, 1929, стр. 188.
[3] Щербатов. Генерал-фельдмаршал И. Ф. Паскевич, т. III, приложения, стр. 25.
[4] ЦГИА Груз. ССР, ф. 11, № 134.

НӘСИһӘТЛӘР

...Гүдси тәхәллүслү Аббасгулу ибн мәрһум Мирзә Мәһәммәд хан Бакуи белә дејир:

—Елмләрдән хәбәрдар олдуғум заман, мәнә мә'лум олду ки, ушаглар бә'зи китаблары өјрәнмәк истәркән, елә долашыг ибарәләрә раст кәлирләр ки, һәтта мүәллимләрин өзләри онлары дәрк едә билмирләр.

Бә'зи китаблар исә о гәдәр узун вә пәракәндәдир ки, онлары анламаг вә мәнимсәмәк чох чәтиндир. Буна көрә дә «Ушаглыгда өјрәнилән елм дашда газылмыш шәкил кимидир» зәрбүл-мәсәлин мәзмунундан гәфләт олунур. Әхлаг көзәллијини һәр замандан артыг ушаг јашларында онлара өјрәтмәк лазымдыр. Көзәл әхлаг төкрар олундугу јаман адәтә чевриліб инсан тәбиәтинә дахил олараг, чәтин анлашылан елм вә әдәб гајдаларыны онлара вәрдиш олар. Белә ликлә, ничәрәгдән мин ики јүз әлли ики ил кечән бир заманда нәсиһәтләр ады илә аjдын вә садә анлашылан мүхтәсәр бир китаб јаздым... үмид едирәм ки, бу әсәр ушаглара фајдалы олуб онларын тәрбијәсинә кетдикчә даһа артыг тә'сир етсин.

Ушаглара үз тутуб белә нәсиһәт верирәм:

Еј мәним әзизим, сән инсансан. Аллаһ инсаны дүнјада һәр шејдән јахшы јаратмышдыр. Көрмүрсәнми ки, һејванлар о гәдәр бөјүк бәдән вә күчә малик олмагла јенә инсанын әлиндә әсирдирләр. Бу исә иши јахшы бачармаг сәбәбиндәндир. Инсанлар арасында да һәр кәс чох биликли вә ишбилән олса һәмишә һөрмәтли олар. Демәли, көрәк иш биләк вә јахшылыг етмәк гајдаларыны о адамлардан өјрәнмәк лазымдыр ки, онлар һәјатда төчрүбәли вә габилијјәтли олмушлар. Белә адамларын сөзләри бизә нәсиһәтдир:

1. Өз ата-ананы һамыдан артыг әзиз тут вә һәр нә буjурсалар әмәл елә, онлары һеч вахт инчитмә... Сонра, бөјүк гардашына, бачы, әми вә дајына да итаәт елә!

2. Һәр кәс вәзифәдә, елмдә вә јашда сәндән бөјүкдүрсә, она һөрмәт елә, та ки, сәндән кичикләр дә сәнә һөрмәт етсинләр.

3. Дөвләт башчыларына итаәт еләмәји өзүнә вачиб бил, әкәр онлар олмаса, өлкәдә низам-интизам олмаз вә адамлар бири бириниң малына, чәнинә вә намусуна һәсд едәрләр.

4. Һәр өлкәдә олсан о вилајәтин ганун-гајдаларына зидд иш көрмә ки, чәзаја дүчар олмајасан.

5. Халгын хејринә олмајан бир ишә еләмә вә ја бир сөзү демә ки, сәнә ондан зәрәр јетишәр.

6. Һәр кәсә раст кәлəндә она сәлам вер. Әкәр о сәнә бир сөз сөјләсә әдәблә динлә вә чаваб вер ки, һамы сәни севсин.

7. О адамларла отур-дур ки, бөјүкләр онлары јахшы адам һесаб едирләр, әксинә һәрзә данышан адамлардан кинәр кәз ки, сән дә онлар кими олмајасан.

8. Бир адамы мәһтач көрəндә бачардығын гәдәр она кемәк елә, та ки, башгалары да сән мәһтач оланда сәнә кемәк етсинләр.

9. Һеч кәсин пислијини башгасына демә, чүнки о шәхс сәнә дүшмәнсә һаман сөзү сәһибинә чатдырар. Әкәр дост исә, сәнин һагтында бәдкүман олар.

10. Јалан данышмагдан чәкин, чүнки һәр кәс сәни јаланчы таныса, доғру сөзүнә дә инанмаз.

11. Һәр кәс сәнә башгасының ејбини ачыб десә, ондан узаг кәз, чүнки о сәнин ејбини дә башгаларына сөјләјәр.

12. Һеч кәслә дүшмәнчилик етмә ки, бир күн онунла дост олсан утанарсан.

13. Инсан һирсләнəндә әгли јеринdән ојнајар. Белә һалларда һеч бир иш көрмə. Анчаг һирсин сојуjандан сонра ишә башла!

14. Сәнə ташырылмајан иши көрмәjə чалышма, чүнки ондан хејир көрмәзсән, әксинdән дә кери галарсан.

15. Гаибәлидән горх ки, ән бөјүк ејиб одур. Дүнjада һеч шеј инсандакдән пис ола билмәз.

16. Бу дүнjада һәр шеј бир иш үчүн jарадылыбдыр. Бир шеј башга шејин көмәји олмадан јашаја билмәз. Сән дә онлардан бирисән, әкәр бекар отурсан, демәли, даш вә палчыг сәндән даһа јахшыдыр, чүнки онлар бир ев тикмәк ишиндә кара кәлирләр.

17. Елм вә камал төһсилинә һәр шеjдән чох чалыш, чүнки һәр шеј онларын көмәjилә одә одилир.

18. Башгаларына пислик едənләрə јахшылыг елəмə. Бу писләрə јахшылыг, ја да јахшыларa пислик демәкдир.

19. Һәр ешитдијин сөзə тез инанма. Бәлкə, сәнə бу сөзү дејән адамын бир гәрəзи вардыр. Бәлкə дə, һаман сөзү һеч өзү јахшы анламамышдыр, она көрə дə ешитдијин сөзү бир дə аjры jерлəрдən тəһгиг елə!

20. Чох олур ки, биз ишин нечə олмасына əмин олдуғумуз заман сонра һаман ишин башга чүр олдуғу мə'лум олур.

21. Зарафат вə шухлугу өзүнə адət елəмə ки, нəзəрлəрдə jүнкүл көрүнəрсəн вə истəһза етдијин мөвгедə халг сəндən инчиjəр вə нагтында пис фикрə дүшəр.

22. Мүбаһисə заманы бир адама галиб кəлсəн, чалышма ки, онун наданлығы орада отуранлара ашикар олсун. Бу һалда о гəлбиндə сəнə кин бағлајар вə фүрсəт вахты сəндən интигам алар.

23. Сөһбəт заманы башгаларынын данышығына мане олма! Мүмкүндүр, һиjləкəр бир шəхс сəһв едиб сəнə лазым олан һəгигəти ашикар едəр вə дүшмəн сəнə өз хејрини башa салар. Амма сən чох данышсан, белə нөгсанлар сөнин төрəфиндəн баш верəр.

24. Рəһатлыг вəзиjjəтин jахшылығындадыр, мал, дөвлəт вə вəзифədə дејилдир. Чох олмушдур ки, бир кəсиб бир тикə чөрəк тапыб, асудəлик вə шадлыгла jеjиб, амма дөвлəт вə чаһ-чалал саһибləри өз ишləринин долашыглығы үзүндən төшвиш вə мөһнəт ичиндə jашајыб.

25. Сəнə бир мүсибəт үз версə төвəккүл едиб дөз вə сəбир елə, чүнки əлдən кедən шеј бир дə дарыхмаг вə төəссүфлə кери гаjытмаз, бəлкə, итираб вə аһү-зарлыг кəлəчəк ишləрин тədбирləринə дə əлиндən алар.

26. Өз мүсибəтини башгаларына сөjləмə. Əкəр дүшмəндирləрсə, сəнə ришхənd едиб севинəр вə гүввəт көстərəр, əкəр биканədирləрсə, онларын нəзəриндə гəдр вə гиjмəтини көрүнмəjə башларсан, əкəр дост олсалар онларын кəдərланмəсинə сəбəб оларсан ки, бу да сəнин дərдини төзələр.

27. Пис хасиjjəт əксəр һалда арзунун əксинə нəтичələрə сəбəб олар. Хəсис адам доланачағынын чəтинлиjи горхусундан пис јашајар. Төкəббүрлү адам халг ичərисиндə алчаг көрүнəр, худбин адам данлаг көрүб өзүнү чамаата күлдүрəр. Һирсли адам башгасынын күнаһы үзүндən əзаб чəкəр.

28. Пахыллыг габилиjjətсизлик əламəтидир. Һəр кəс өз гүввəсинə инанса, о өзү һамыдан чох истəдиjини əлдə етмəjə чалышар. Һүнəрсиз адам арта билмəдиjини көрүб башгаларынын да төнəззүл етмəсини арзулар ки, өзү илə бəрабəрləшсин.

29. Пахыллыгдан даһа бетəр jандырычы од олa билмəз. Пахыл адам һеч вахт рahat jашаја билмəз. Онун өз кəдəри вə башгаларынын фəрəһи һəр икиси она дəрд олар.

30. Көзү ач вə һəриc адам һəмишə азлыгдан шикаjət едиб дərдли олар, чүнки о нə гəдəр мал-дөвлəт топласа елə оиаjр ки, аздыр.

31. Дүшмəнин меһрибан сөзləринə инанма, бəлкə, о сəни алдадыр вə ја əкəр зəифдирсə фүрсəт вахтыны көзлəjир.

32. Башгаларынын сəни тə'рифləмəси илə өзүнү исте'дадлы зənn етмə, бəлкə, онун бир мəгсəди вардыр вə бу тə'рифлəрлə өз мүддəаларыны пəрдələмəк истəjир.

33. Һəр мəнсəбдə олсан өз һəддини бил, өзүнү нечə олдуғундан нə ашағы, нə јухары тут!

34. Халг сəнин əһвалынын нечə олмасындан тез хəбəр тутмаз, сəнин өз дилиндəн чыхан сөзləрлə онлар сəнин јахшы вə ја пис һалда олдуғуну өjрəнəрлəр. Белə исə дилини јахшы сахла вə дејилмəси лазым кəлмəjən сөзləрдən өзүнү чəкиндир!

35. Һəр иши əгл вə фəрасəтинə мүвафиг ичра ет, əкəр бахтын кətирмəсə дə, һеч олмаса дүнjада виличи ады сəндə галар.

36. Билмəдиjин бир шеjи инкар етмə вə билдиjин шеjин дүзлүjүнə дə о гəдəр инан-

mə, çünki bizim bilijimiz hələ çox az və ağlımız çox kasıbdır.

37. Təvazökar və şirin dilli adamın dostları da çox olar.

38. Dostu çox olan adamlar xoşbəxtdirlər, büdən közəl nə var ki, sənə mycibət yz verəndə dost dərdinə şərik olub sənin nəqsanını köstərər və ehtijac olduqda kömək elərər.

39. Dünja malını sevən və jüksək məvqe axtarmağa həris olan adam dostluqa jaramaz, çünki o həmişə öz xejrini küdüb başqalarına zijan vermjə çalışar.

40. Hər işdə özündən biliklı və tərəzsiz adamlara məsləhət elə. Bir adamın əqli hər işi səlahına bilə bilməz.

41. Sözün tədrini ony dejənin halı ilə tijas etmə, vaxt olar ki, anlamaz elə bir söz dejər ki, ağıllılar ona hejran qalarlar və ja ağıllı bə'zən elə sənbə jol verər ki, nadanlar ony etməzlər.

42. Jaxşılıq etməklə azad kişini özünə qul edərsən. Əzijjət versən, tabelijindən olanlar səndən yz döndərərlər.

43. Çox jeməkdən çəkin, çünki bədənin səlamətlijinə və ağıla zərəri vardır.

44. Nəfsin istəjini etmə, bəlkə əqlin istəjini ičra et, çünki jaxşı və pisi ağıl seçir.

45. Ağıldan və əməldən üstün bir dövlət joxdur. Çünki onlar həmişə sənindədir və onları heç kəs səndən ala bilməz.

46. Bir adama nəsihət və məsləhət vermək istəjib, onun işinin səlahını demək istəsən, xəlvətdə de ki, xalq arasında qəbul etməz, hələ bəlkə, səndən inčijər də.

47. Hər nə bə'də vermiş olsan, ony jerinə jetirməjə çalış ki, başqa vaxt jenə bə'də verəndə onun jerinə jetiriləcəjinə inansınlar.

48. Mümkün, qədər başqasından boş-boş şej alma, çünki onun közündə alčaq olarsan və o sənə böjük körünər.

49. Bu kün körə biləčəjin işi sabaha qoyma, bəlkə, sabah ony edə bilmədin.

50. Düzlüjü özünə şüar elə, hər kəs ərilijə gurşansa, həjası və dini əlindən kedər və xalq içində pusbaş olar.

51. Əkər bir şəxsin ejbini bilirsənsə ony jalmağa çalışma ki, allah da sənin ejbləriniin üstünü örtsün.

52. Jaxşılıq ehtimalı olan jerdə adamların işlərini pislijə joxma, bəlkə, məsləhət beladir və sən onun mə'nasını hələ dərk etmirsən.

53. Insanın şərafəti öz qabilijjətinə körədir, nəslinə körə dejildir. Ağıllı evladın nəslə ehtijaçı joxdur, nəxələf evlad isə nəslin adını batırar.

54. Özünə pəva körmədijin pis bir şeji başqasına pəva körmə ki, onun əvəzində bir başqasından qəza alarsan.

55. Bütün dinlərin, hətta bütpərəstlərin belə jaxşı inandıqları odur ki, hər əməlin bir qəzası vardır. Hər kəsə nə jaxşılıq və ja pislik etsən, deməli, özünə edirsən.

56. Kizlində hər söz desən və ja nə iş körsən, arxajın olma ki, sən xəlvətdəsən və başqası buny bilməz. Çox olur ki, o sözün və ja əməlin üstü açılar və sən rüsva olarsan.

57. Heč kəsə zərər vermə, öz hesabında pak ol, əmanətə xəjanət eləmə, ta... xalq səndən üz çevirməsin.

58. Qohum-qardaşa və onlarla bağlı olan adamlara mehribən ol, onlara kömək elə ki, onlar da sənə mehribən olsunlar.

59. Qonum-qonşu və jerli əhali ilə jaxşılıqla müdara elə ki, onlar da sənlə müdara etsinlər. Bil ki, sən təksən, onlar isə çoxdurlar... Birin çoxa ehtijaçı ajdındır.

60. Pis xasijjətli adamlardan və pis xasijjətliliqdən qorx ki, o, közəl əxlaqı qorlajar, çünki bədməčaz adam özü özündən inčik olduğu halda, xalqdan nə közləjə biləp?

61. Hər kimə jaxşılıq etdikdə ačıq və ja işarə ilə ona minnət qoyma ki, jaxşılığın gijməti itər və xoşluq əvəzinə inčiklik törəjər.

62. O adam ağıllı hesab olunur ki, öz nəqsanını başqalarında çox körsün və hünərini az bilsin.

63. Hər kəs sənə pislik etsə, təmkinliklə ony qarşıla, əkər ona pisliklə čavab vermzli olsan, ančar şəprini başından sovur və artıq əzijjət vermə!

64. Mümkün qədər dost qazanmağa çalış, çünki düşmənčilik peşmančılıq törədər.

65. Heč düşməni küčsüz sanma, ehtimal onun bir küčlü dostu olar və ona kömək çıxar.

66. Qəlbində heč kəsə kin saxlama ki, öz rahatlığın əlindən alınar.

67. Hər kəsdən sənin haqqında pis xəbər vermişlərsə, buny onun özünə demə ki, eşitdijin sözün düz və əjri olmasını onun hərəkət və söhbətindən başa düşərsən.

68. Topladığın dövlət dünja və axirət işlərinə sərf etmək üçündür. Hər kəs xəsis olub mal jığsa, özünü bu maldan məhrum edər, çünki bu mal ja bir hadisədən təlaf olar, ja da bəpəsəjə qalar.

69. Mal-dövləti sərf edərkən israf etmək lazım dejildir. Çünki başqa daha lazımlı jerə sərf etmək lazım kəldikdə əldə olmaz.

70. Kördüjün pis əməlin sənə xejri qalmaz, pis adı qalar.

71. Insan jaxşı əməldən iki dəfə zövq alar: birisi ony edən zaman, ikinčisi əvəzini kerən zaman.

72. Dünjada heč şej əbədi dejildir. Odunu hər mahı olub kedən şejlə əzaba qalma!..

73. Ömrünü elə işlə tələf etmə ki, sonra ondan əl čəkməli olačaqsan.

74. Bir işin tədbirində təlasma, ičrasında isə tələs! Çünki işin əhəmijjətini anlamaq üçün çox, ičrası üçün isə az vaxt lazımdır.

75. Kasıblıq və bičarəlikdən şikajət eləmə ki, dünjada səndən də çox kasıb və bičarə vardır ki, onlar sənin kimi ola bilsəjdilər, özlərini xoşbəxt hesab edərdilər...

76. Kördüjün iş istənilən nəticə vermədikdə joxla, bəlkə onun küpahlı özündədir. Çox olur ki, biz işimizi ağlımızın müpakiməsilə etmirik və sonra başqalarını küpahkar hesab edirik...

77. Həmişə o'rtadla (orta vəzijjətə) riajət etmək lazımdır. Xəsislijə və israfa jol versək, xejir körmərik. Mehribanlıq, közəl xasijjət olsa da, bə'zən qəzəb də öz jerində bəjənilir. Deməli, ağıllı adam odur ki, hər işdə orta vəzijjəti özünə adət etsin.

78. Təsirkar olr adamı bağışlatdırmağa çalışma, çünki belə oldukdə pis adamlar küt'ət kəsb edib zəifləri əzijjət verərlər.

79. Küpahsız bildijin bir adamı nahardan qəzalandırırlarsa, hər bəxtlə olur-olsun, ony bəla və iftiradan xilas elə.

80. Bədbəxt o adama dejərlər ki, başqasına jaxşılıq etməji bačardığı halda etməçin...

81. Hər işin varsa, özün onun jerinə jetirilməsinə nəzarət elə, çünki heč kəs sənin mənfəətini öz xejrindən üstün tutmaz. Bundan başqa, səlğrələr müxtəlif olduğu üçün çox çətindir ki, başqası o işi sənin istədijin səvijjədə hər təhətdən jaxşı ičra edə bilsin.

82. Köməksiz bir iş körmək mümkün dejildir. Çünki, bir adam hər işi tək ičra edə bilməz, bəlkə o işin xırdalıqları ilə məşqul olub, müpüm təhətləri unudar. deməli, lazımdır ki, hər işi bir adama tapşıranda özün də onun nečə ičra olunmasına nəzər jetirəsən.

83. Öz qüvvət və bə iste'dadın dərəčəsində bojuna iş kötür, nəinki nəfsin istədijin qədar. Çox körünmüşdür ki, adam çox dalınča qaçdıqda, azdan da əli çıxar. jaxşılıqı elə, çox olmuş ki, çüzi bir şej böjük şejdən daha artıq bir adamın karına kəlmiş olsun.

GENERAL ABDULLA AĞA BAKIXANOV (1792-1878)

Abdulla Ağa Abbasqulu Ağa Bakıxanovun ata bir, ana ayrı qardaşıdır. Onların atası II Mirzə Məhəmməd xan üç dəfə evlənmişdi. Birinci arvadı gürcü qızı Sofiyadan Abbasqulu ağa və Cəfərqulu ağa, ikinci arvadı Xeyransa xanımdan Qədir ağa, Mustafaqulu ağa, Cavad ağa və Abdulla ağa dünyaya gəlmişdi. Üçüncü arvadı Xanbikə xanımdan isə övladı olmamışdır.

Cəfərqulu ağanın vəfatından sonra Bakıxanovlar nəslinin qanuni varisi Abdulla ağa olmuşdur.

Etiraf etmək lazımdır ki, A. Bakıxanovun hərbi fəaliyyəti haqqında məlumat azdır. Hələlik onun general olmasını təsdiq edən iki arxiv sənədi var. Birincisi Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyindədir. Həmin sənəd 29 aprel 1894-cü ilə məxsusdur. Orada deyilir ki, 1859-cu ildə qubalı zadəgan, polkovnik Ağabəy Sadıqov Quba qəzasındakı Xudat adlı kəndini hazırda general-mayor rütbəsində olan Abdulla ağa Bakıxanova dövlət qanunu ilə satmışdır.

İkinci sənəd isə Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanan general-mayor Abdulla ağa Bakıxanovun görkəmli maarifpərvər Həsən bəy Zərdabiyə yazdığı məktublarıdır. Birinci məktubda - 4 may 1873-cü ildə general Abdulla ağa yazır ki, qəzet nəşr etmək xəbərini eşidəndə sevindim. Sizə mətbəə açmaqdan ötrü min manat vəsait göndərrəm. 24 oktyabr 1873-cü il tarixli ikinci məktubunda isə general-mayor Abdulla ağa Bakıxanov Zərdabiyə bildirir ki, «Əkinçi»ni çıxartmaq üçün heç şeydən, xüsusilə maddi çətinlikdən çəkinməsin, lazım gələrsə, əlavə yenə pul verməyə hazırdır.

Qəzetin kütlələrə, xüsusilə Azərbaycan xalqına böyük kömək edəcəyini yaxşı başa düşən general Abdulla

ağa Bakıxanov müxtəlif idarələrə müraciət edib «Əkinçi»nin çıxması üçün var qüvvəsi ilə çalışmışdır. Zərdabiyə isə abunəçi «toplamaqda» çar çinovniklərini narahat etməməyi məsləhət görmüşdür. Məktubların məzmunundan məlum olur ki, maarifpərvər Zərdabi ilə general A. Bakıxanov yaxın dost olmuşlar. 19 iyul 1875-ci il tarixli məktubunda yazırdı:

«Əziz və istəkli Həsən bəy!

Sizin məktubunuzu Tiflisdə aldım. Qəzetin nəşri haqqında elan isə Qubada mənə məlum oldu. Ona görə də mən Tiflisdən məktub yazmaq imkanından məhrum oldum.

Qubaya gəldikdə öyrəndim ki, Əhməd ağa onları paylamış, bir neçə nüsxəni isə özündə saxlamışdır. Elə burada da öyrəndim ki, elanların paylanması üçün siz hökumətə müraciət etmisiniz və onların vasitəsi ilə abunəçi toplamısınız. Onu da deməliyəm ki, yuxarı dairələri narahat etməkdənsə, qəzetin labüdlüyünü dərk etdirmək yolu ilə abunəçilər axtarmaq daha yaxşı olardı. Onda xeyrini dərk edən xalq könüllü olaraq sizin qəzeti qəbul edərdilər. Qəzet möhkəm zəmin üzrə yayılardı.

Nə isə, bu mənim şəxsi mülahizəmdir. Ona görə də sizi vadar etmirəm.

Hər halda, mən sizin tədbirə kömək etməyə çalışacağam. Allah eləsin ki, müsəlman əhalisi arasında savadlanma geniş yayılsın. Sonra sizin qəzetin sadiq abunəçiləri olacaqdır. O zaman sizin qəzetin xalq kütlələrinə mənfəət gətirəcəyini inamla söyləmək olar.

Başladığınız işdə sizə səmimi qəlbdən müvəffəqiyyət arzulayıram. Baxmayaraq ki, ilk vaxtlar bəzi uğursuzluqlar da ola bilər. Yaxşı olar ki, ruhdan düşməyərək həmişə olduğu kimi xeyirxah işi inamla davam etdirəsiniz.

18 iyul 1875-ci il
Quba.

1877-ci il iyunun 23-də «Əkinçi» qəzeti birinci səhifəsində belə bir elan dərc etmişdi:

«Cənab şahzadə sərəsgər, Qafqazın ixtiyarında hesab olunan general Abdulla ağa Bakıxanov Bakı quberniyasına gəlib. Quba şəhərində olan zaman Qafqazda zəxmdar (y a r a l ı l a r - Ş. N.) olan əsgərlər üçün oranın müsəlmanlarından 233 manat siyahı ilə cəm edib, iyun ayının üçündə qubernatora göndərib. Cənab qubernator isə o məbləği və siyahını cənab sərdarın övrətinin qofmeysteri tolstoya göndərib ki, zəxmdar onlara məsrəf olunsun».

Bakıxanovlar nəslinin sonuncu generalı Abdulla ağa Bakıxanov ömrünün sonlarını Tiflisdə yaşamışdır. O, 1878-ci ildə orada da vəfat etmişdir. Bir nəsildən, bir kökdən qanadlanan üç general oğlumuzun fəaliyyətindən sizə söhbət açdıq. Doğma Azərbaycanımızda belə adlı-sanlı nəsillər çox olub. Onların yetirdiyi sərkərdələr haqqında axtarışlarımızı davam etdiririk. Ümid edirik ki, general oğullarımızın həyatını, döyüş fəaliyyətini öyrənməkdə siz oxucular da bizə kömək edəcəksiniz.

Bu ianə 1877-ci ildə başlayan Rusiya-Türkiyə müharibəsinin Qafqaz cəbhəsində vuruşub yaralanmış azərbaycanlılardan ibarət süvari dəstənin əsgərlərinə göndərilmişdir. Elandan görünür ki, general Abdulla ağa qocalığına görə müharibədə iştirak etməsə də, arxa cəbhədə fəaliyyətini dayandırmamışdır.

Cəfərqulu ağa Bakıxanov (1799-1867) Bakının Əmircan kəndində anadan olub. Rusiyada Peterburqda hərbi məktəbdə təhsil almışdır. O, Müşküc mahalına naib təyin olunur. 1826-28-ci illərdə II Rusiya-İran müharibəsində fərqlənmişdir. 1829-cu ildə «Müqəddəs Anna», 1853-cü ildə Krım müharibəsində IV dərəcəli «Müqəddəs Georgi» ordeninə layiq görülüb. 1853-cü ildə general-mayor rütbəsi verilmişdir. XIX əsrin 60-cı illərində Quba qəzasının varlı torpaq sahibkarlarından biri idi. 1863-cü ildə general Cəfərqulu ağa ordu heyətindəki nümunəvi xidmətinə görə general-leytenant rütbəsinə layiq görülmüşdür.

Həqiqətən, bu kitab zəngin faydalar xəzinəsidir. Nəzəri və əməli cəhətdən müəllifinin fəzl və kamalına möhkəm bir dəlildir. Eşitdiyimizə görə, indi də o cənab Fars ölkəsində irşad büsatını açıb, vücudunda cürbəcür fəziləğdər meydana gəlməkdə və batini kamalatından saysız mənfəətlər görünməkdədir.

Elm aləmində görkəmli yer tutan və həqiqət günəşinə nisbətən şaxis (günəş saatı) sayılan bu şəxslərdən başqa daha bir çox fəzilət sahibləri yetişmişdir. Şeyxlərdən: rudbarlı Əbuəli, şabranlı Şeyx Yaqub Çərxi, qubalı Şeyx Əbdülkərim və şirvanlı Baba Rüknəddin, üləma sinfindən: Sədulla, qarabağlı Hənəfi, ərəşli İbrahim, ağdaşlı Bürhanəddin, şəkili Əbdürrəhim, Məhəmmədəmin, Hacı Əyyub əfəndi, şirvanlı Hacı Axund Şərif, bakılı Axund Nəcəfqulu və dərbəndli Mola Ağaelm və təqrirdə çox tanınmış simalardır. Şairlərdən: Nişat, Məsih, Mirzə Əsgər, şirvanlı Zülali, Kosa Yusif, Ləmbəranlı Asəf, Mola Pənah Vaqif, qarabağlı Mirzə Məhərrəm Məriz və gəncəli Ziyad oğlu Fətəli bəy Hali təblərinin gözəlliyilə məşhur olmuşlar. Dağıstanda da ərəb dilində olan elmləri bilən və müxtəlif dövrlərdə yüksək şöhrətə malik bir neçə şəxs yetişmişdir. Məsələn, Məhəmməd Qədəqi, Hacı İbrahim Ürəvi, Fazil Eyməki, Yusif Zərir Qumuqi, Davud Üsüşi, Səid Şünasi və başqaları.

Kitabın sonunda bu həqir müəllif, fəzilət və şöhrət iddiası ilə deyil, bəlkə, bu ölkəyə mənsubiyyəti etibarilə fəxr etmək üzündən öz tərcümeyi-halını da, qısaca olaraq bəyan edir:

Bakıxanovlar nəslindən ötən əsrdə on yeddi nəfər hərbçi olub. Cəfərqulu Ağa Bakıxanov, Həsən ağa Bakıxanov, Abdulla ağa Bakıxanovlar isə general kimi yüksək rütbəyə layiq görülüblər. Hətta Cəfərqulu ağa general-leytenant rütbəsinə qədər yüksəlib.

Ötən əsrin iyirminci illərində hərbi xidmətə başlayan Cəfərqulu ağa 1799-cu ildə Bakının Əmircan kəndində anadan olub. Hərbi təhsilini əvvəl Dərbənddə, sonra isə Peterburqda alıb. Kiçik zabit rütbəsi ilə hərbi məktəbi bitirən Cəfərqulu ağa Müşkür mahalının naibi təyin olunur. 1824-cü ildə Qafqaz canişini general Aleksey Petroviç Yermolov ştabs-kapitan C. Bakıxanovun qüsursuz hərbi xidmətlərini nəzərə alaraq, komendantlıq dövründə alınıb dövlətin ixtiyarına keçirilmiş dədə-baba torpaqlarını Cəfərqulu ağaya qaytarmış və Hacı Ərəb kəndini ona bağışlamışdır.

Cəfərqulu ağa Bakıxanov ilk döyüş sınağını 1826-28-ci illərdə Rusiya ilə İran arasında olan müharibədə keçirmişdir. Quba süvari dəstəsinin komandiri kapitan Cəfərqulu ağa Salyanı, Zərdabı və Kür çayı sahilini İran basqınçılarından təmizləmişdir. Şamxor və Gəncə yaxınlığında gedən odlu döyüşlərdə C. Bakıxanov süvarisi şah qvardiyasından bir dəstəni əsir almışdı. Həmin günlərdə komandan İvan Paskeviçə göndərilən raportda yazılırdı: «Azərbaycan döyüşçüləri misilsiz qəhrəmanlıq göstərir və həmişə də ön sıralarda getməyə icazə verilməsini tələb edirlər».

Fərəhləndirici haldır ki, bu döyüşlərdə əlli səkkiz azərbaycanlı döyüşçünün qəhrəmanlığı orden və medallara layiq görülmüşdür.

Müharibədən bir il sonra, 1829-cu il fevralın 8-də imperatorun sərəncamı ilə döyüşlərdə göstərdiyi qəhrəmanlığa görə mayor Cəfərqulu ağa Bakıxanov üçüncü dərəcəli bantlı «Müqəddəs Anna» ordeni ilə təltif olunur.

Podpolkovnik Cəfərqulu ağa Bakıxanov uzun illər Dağıstan hərbi dairəsində qulluq etmişdir. O, dairənin komandanı general M. Z. Arqutinski ilə yaxın dost olmuşdur. General M. Arqutinski öz qeydlərində Cəfərqulu ağaya, onun qardaşı şair Abbasqulu ağaya səmimi münasibət bəslədiyini və dəfələrlə Qubada onların evində qonaq qaldığını iftixarla yazır. Abbasqulu ağa Bakıxanov isə «Gülüstani-İrəm»in yazılması səbəbi barədə» adlı şeirində general Arqutinskini hörmətlə yad edir:

Bir möhtərəm cənab üçün, ələ alıb qələmi,
Çox həvəslə yazmışam bu Gülüstani-İrəmi.

Qalsın, bəlkə, məndən ona yadigar,
Hər baxanda fərəh versin qəlbinə bu xoş bahar.

Bunda keçmiş məliklərdən, ruzigardan xəbər var,
Bu kitabda çox hikmətli və qiymətli gövhər var.

Yarandısa xahişilə Moisey Zaxariçin,
Yazılmalı oldu, lakin bu əsərim xalq üçün.

1829-cu ildə Cəfərqulu ağa Bakıxanov Həzrə kəndinin çox da varlı olmayan bəyi Xanbutayın qızı Çimnaz xanımla ailə qurur. Kiçik qardaşının xeyir işinə sevinən Abbasqulu ağa Bakıxanov Tiflisdən arvadı Səkinə xanıma yazırdı:

«Əzizim, mehribanım!

... Qardaşım Cəfərqulunun xeyir işi barədə bərk sevindim. Mən canla-başla bu işə razıyam. İstəyir, xan, bəy, ya da başqa bir kəsin qızı olsun. Könlü necə istəyir, elə də etsin. Siz də bu barədə əlinizdən gələni edin. Pulum olsaydı, belə bir xeyir iş üçün göndərərdim. Ancaq yoxumdur. Öz şallarından birini onun gəlininə bağışla. Artıq nə yazım. Siz qardaşımdan, qardaşım da sizdən muğayat olun. Bir-birinizə mehribanlıq eləyin. Analarımıza, qardaşlarımıza salam-dua yetirin. Bacım Xeyransa xanıma xüsusi salamım var. Günləriniz arzunuzca olsun. Abbasqulu».

1853-cü ildə Krım müharibəsi başlananda Cəfərqulu ağa Bakıxanov polkovnik kimi döyüşürdü. Onun bu müharibədəki igidliyi dördüncü dərəcəli «Müqəddəs Georgi Ordeni»nə layiq görülüb. Azərbaycanlılardan ibarət süvari dəstəsinin komandiri olan Cəfərqulu xana general-mayor rütbəsi verildi.

Arxiv sənədlərində göstərilir ki, 1856-cı ildə II Aleksandrın tacqoyma mərasiminə tanınmış yerli feodallardan ibarət nümayəndələr göndərilmişdi. Nümayəndə heyətinin tərkibində Dərbəndin ali təbəqəsindən general-mayor Cəfərqulu ağa Bakıxanov, Dargin mahalından mayor Nubahənd Hadi, Samur mahalından poruçik Qazi Əhməd Hacı oğlu, Qazıqumıq xanlığından kornet Həsən xan, Qaytaqdan poruçik Atambəy İbahoğlu, Tabbasarandan podporuçik İsmayılbəy Mirzə Hadı oğlu var idi.

Nümayəndə heyətinin başçısı general-mayor Cəfərqulu ağa Bakıxanov olmuşdur.

XIX əsrin altmışıncı illərində Cəfərqulu ağa Quba qəzasında torpaq sahibkarlarından biri idi. General Cəfərqulu ağa Bakıxanov özünün şəxsi torpaqlarından əlavə 1855-ci ildə dövlətdən on beş il müddətinə yüz əlli desyatin torpaq icarəyə götürmüşdür.

1863-cü ildə Cəfərqulu ağa Bakıxanov ordu heyətindəki nümunəvi xidmətinə görə general-leytenant rütbəsinə layiq görülmüşdür.

Axtarışlarımız zamanı hələlik müəyyən edə bilmişik ki, ilk azərbaycanlı general-leytenantımız Cəfərqulu ağ Bakıxanovdur. Bu, keçmiş rus ordusunda ən ali rütbələrdən biridir. Müasir ordu ilə müqayisə etdikdə, general-polkovnik rütbəsinə bərabərdir. Bir faktı da xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, Zaqafqaziya Rusiya ilə birləşəndə Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xan və Cəfərqulu xan Şəkinskiyə də general-leytenant (1806-cı ildə) rütbəsi verilmişdi. Hərbi nizamnaməyə görə adlarını çəkdiyimiz hər iki general-leytenantdan Cəfərqulu ağa Bakıxanovun üstünlüyü ondadır ki, o, nizami orduda uzun illər xidmət etdikdən sonra əla və qüsursuz xidmətinə görə bu rütbəyə layiq görülmüşdür. Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xanı və Şəki hakimi Cəfərqulu xanı isə çarizm öz tərəfinə çəkmək məqsədilə general-leytenant rütbəsi ilə təltif etmişdi. Bu faktı qeyd etməklə nə İbrahimxəlil xanın, nə də Cəfərqulu xanın xidmətlərini azaltmaq fikrində deyilik. Lakin döyüşən orduda general-leytenant kimi ali rütbəyə layiq görülmək böyük şərəfdir. Bu isə hər zabitə qismət olmur.

General-leytenant Cəfərqulu ağa 1867-ci ilin sentyabr ayında Qubada vəfat etmişdir. Moskvadakı Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin 191 nömrəli Yefremov fondunda həmin ildə «Vostok» qəzetindən köçürülmüş bir vərəq saxlanılır. Vərəqdə oxuyuruq:

«Vostok» qəzetinin yazdığına görə keçən ay Qubada general-leytenant Cəfərqulu ağa Bakıxanov vəfat etmişdir. Bakıxanovun cənazəsi Qubadan Bakıya Şıx vadisində dəfn olunmağa gətirilmişdir. Xanın dəfn mərasimi onun mənsəb və rütbəsinə layiq hərbi şərəflə təşkil olunmuşdur. Qubernator və onun şəxsi heyəti vidalaşmaq üçün Şamaxı yoluna gəlmişdilər.

Mərasim hərbi matəm musiqisi və qaladan atılan hərbi yaylım atəşi ilə müşayiət olunmuşdur. Matəm dəstəsinin önündə bəziləri barabanlarla, bəziləri isə bayraq və müxtəlif ordenlərlə irəliləyirdilər. Onların ardınca mollaların müşayiəti ilə tabutda mərhumun cənazəsi aparılırdı. Cənazənin yanınca qurşağa kimi çılpaq, sinələrinə və başlarına yumruqla döyən azərbaycanlılar gedirdilər.

Mərhum xanla təntənəli vidalaşma Bayıl burnuna qədər davam etdi. Döyüşçülər orada dayandılar. Axırıncı hörmət əlaməti olaraq tüfənglərdən üç dəfə yaylım atəşi açdılar. Sonra xanın ordenləri onu məzara qədər müşayiət edəcək azərbaycanlılara verildi».

General Həsən ağa Bakıxanov (1834-1899). Cəfərqulu ağanın ölümündən sonra onun üç övladı qalmışdı: Həsən ağa, Əhməd ağa və qızı Nurcahan xanım.

Oğlanlarının hər ikisi atasının yolu ilə gedib, onun hərbi işini davam etdirmişlər. Böyük oğlu Həsən ağa general-mayor, kiçiyi Əhməd ağa isə qvardiya polkovniki rütbəsinə qədər yüksəlmişdir.

Həsən ağa Bakıxanov 1834-cü ildə Qubada anadan olmuşdur. On dörd yaşında Tiflis kadet korpusunu bitirən Həsən ağa hərbi təhsilini artırmaq üçün Peterburqdakı paj korpusuna daxil olur. Hərbi məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra o, xidmət etmək üçün əlahiddə Qafqaz Ordusuna göndərilir. Döfələrlə hərbi yürüşlərdə iştirak etdiyinə görə orden və medallarla təltif olunmuşdur.

1894-cü ildə tərtib olunmuş bir arxiv sənədində general-mayor Həsən ağa Bakıxanovun təltif olunduğu orden və medallar qeydə alınmışdır.

O, üçüncü dərəcəli Müqəddəs Vladimir, üzərində igidliyə görə yazısı olan dördüncü dərəcəli Müqəddəs Anna, ikinci və üçüncü dərəcəli Müqəddəs Stanislav, bundan başqa yüz on altı nömrəli ikinci dərəcəli hərbi fərqlənmə ordeni, Georgi lenti üzərində qızıl medalla, Müqəddəs hərbi Georgi ordeninin yüz illiyi şərəfinə buraxılmış bürünc medalla, 1877-1878-ci il müharibəsi xatirəsinə buraxılmış tunc bürünc medal və Qafqazda xidmətinə görə xaçla təltif olunub.

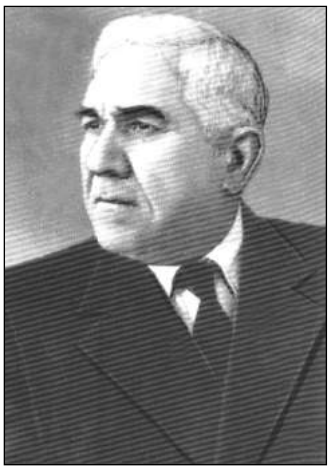
Bir müddət İrandakı Rusiya səfirliyində xidmət etdiyinə görə Həsən ağa Bakıxanov həmin ölkənin ən ali ordeni olan «şire-Xorşid» ordeninə layiq görülmüşdür.

1856-cı ildə Həsən ağa, əmisi Abbasqulu ağa Bakıxanovun qızı Zibənisə bəyimlə ailə qurmuşdur. 1880-ci ildə isə general-mayor rütbəsində istefaya çıxan Həsən ağa Bakıxanov ömrünün axırınadək Qubada yaşamışdır.

Qvardiya polkovniki ***Əhməd ağa Cəfərqulu oğlu Bakıxanov*** (1838-1901). 1875-ci ildə A.A.Bakıxanovun qızı Tuğra xanımla evlənib. 1876-cı ildə Abbasqulu adlı oğlu olmuşdur.

Məmmədrza bəy

Əhməd ağa Bakıxanov Xalq artisti, Əməkdar İncəsənət xadimi. Əməkdar müəllim, görkəmli tarzən (1892-1973)

Əhmədxan Bakıxanov, müəllimi Üzeyir Hacıbəyov

ḤƏJAT SƏḤIFƏLƏRI

Əḥməd Məmmədrzabəj oғlu Bakıxanov 1892-ci ildə Bakıda zadəkan ailəsində anadan olmuşdur. Məmmədrzabəj (1866-1919) kөrkəmli Azərbajcan tarixçisi, jazıçısı və rus ordusunun ḥərbi diplomatı Abbasgulu ağa Bakıxanovun (1794-1847) nəslindən idi. Bu roḥumluғ mүnasibətini təsdiq edən sənədlərdən biri 1898-ci il majın 22-də Tiflis məḥkəmə palatasы 1 cinajət departamentinin Bakıda kөçirilən iclasının protokoludur. Orada kөstərilir ki, «Məmmədrzabəj Bakıxanov kenerał Bakıxanovun (ḥəsənağa Bakıxanovun—R. Ə.) roḥumudur[1]. Abbasgulu ağa Bakıxanovun tərcүməji-ḥalından mə'lum olur ki, kenerał-major Ḥəsənağa Bakıxanovun birinci arvadı өz əmisi qızı, jə'ni Abbasgulu ağa Bakıxanovun qızı Bikə xanım olmuşdur. Bu faktı Abbasgulu ağa Bakıxanovun tədqigatçısı P. Ağajan da təsdiq edir.[2]

Məmmədrzabəjin istər kenerał-major Ḥəsənağa Bakıxanovla, istərsə də Abbasgulu ağa Bakıxanovla roḥumluғ mүnasibətlərini başqa sənədlər də təsdiq edir.[3]

Dөvrүnүn mүtərəqqi fikirli adamlarından biri olan Məmmədrzabəj uzun illər tiçarətlə məşғul olmuşdur. O, xүsusilə musiqisini үrəkdən sevir, çalıb-oxujanlara rəғbət bəsləjirdi. Əḥməd mүəllimin və onun gardaşı Ḥaşımxanın sehbətlərindən belə mə'lum olur ki, Məmmədrzabəj həm tarda, həm də sazda jaxşı çalar, xoş avazla oxujarmış. Musiqi həvəskarlarına, sazəndə və xanəndələrə gajғıkeşliklə janaşan Məmmədrzabəj oғlanları Məmmədxanı və Əḥmədi musiqiçi kөrmək istəjirdi. O, bu niјjətlə də çalmağı və oxumağı başaran, musiqisini sevən adamları tez-tez өz evinə də'vət edirdi. Belə bir ailə mүḥitində jaşajan balaça Əḥmədin musiqijə bağlanmaması, onu kələçəkdə өzүnүn ḥəjat məqsədinə, idealına çevirməsi, şүbḥəsiz ki, təbii ḥaldır.

Məmmədrzabəj өmrүnүn son illərini Bakıda ata-baba mүlkүndə kөçirmiş və 1919-cu ilin sentjabrında orada vəfat etmişdir.

Məmmədrzabəj өz övladlarını bөjүk ata məḥəbbəti ilə sevmiş, onların gajғısına galmış və imkanı daxilində onlara təḥsil verə bilmişdir. Məmmədrzabəjin zəḥmətı ḥədər kətməmiş, onun ailəsində kөrkəmli sənətkarlar jetişmişdir.

Əḥmədin dajısı Mirzağa kişi, bөjүk gardaşı Məmmədxan Bakıxanov tar sənətinə ḥəmdəm idilər. M. Bakıxanova sonralar Azərbajcan SSR əməkdar artisti fəxri adı verilmişdir. Belәliklə, Əḥmədkilin evi ailə ansamblına çevrilmişdi. Burada təşkil olunan musiqi məçlisləriндə Azərbajcan xalg ḥavalarına, xүsusilə mүğamlara bөjүk jer verilirdi. Bүtүn bunlar Əḥmədin ilk musiqi tərbijəsinə dərin tə'sir kөstərmiş və onun kələçəkdə kamil bir sənətkar kimi jetişməsinə zəmin jaratmışdır.

Ə. Bakıxanov ilk təḥsilini 1905-ci ildə Iranın Rəşt şəḥərində mollaxanada almışdır. 1908-ci ildə Iranın məşhur inçəsənət xadimi Əbdүlḥəsənxandan (Igbal Azər)[1] (1871-1970) musiqi təḥsili almağa başlajan on altı jaşlı Əḥmədi qısa bir müddətdə tarda çalmağı өjrənmiş və өzүnү çox gabilijjətli bir şakird kimi kөstərmişdir.

1912-ci ildə Bakıxanovlar ailəsi Rəştdən Bakıja kөçүr.[2] Burada Əḥmədi jenidən oxumaq imkanı tapır. O, əvvəlçə «Səadət» adlanan məktəbə daxil olur, orada 5 il oxudugdan sonra şəḥər məktəbinə keçir. Lakin nə «Səadət» məktəbi, nə də şəḥər məktəbi onun musiqi təḥsili almaq arzusuna, musiqi marağına çavab vermirdi. Ingilabdan əvvəl Azərbajçanda peşəkar musiqi təḥsili almaq үçүn ḥeç bir imkan joх idi. Fəḥlə və az əmək ḥaggı alan gulluguçuların uşaglarının үzүnə musiqi məktəblərinin gapıları bağlı idi. Xүsusilə azərbajçanlılar musiqi təḥsili almagdan məḥrum idilər. «Jalnız 1908—1909-cu illərdə ilk azərbajçanlı şakirdlər meydana kəldi. Onların sajı çox lənk artırdı: 1912-ci ildə musiqi sinifləriндə jalnız 7 azərbajçanlı oxujurdu[1]». Əlbəttə, belə bir şəraitdə Ə. Bakıxanov өz musiqi təḥsilini davam etdirə bilməzdi. Bunun үçүn onun nə imkanı, nə də vəsaiti var idi. Buna kөrə də, musiqi məktəbinə deјil, 1918-ci ildə Bakıda mөvçud olan Fon Korzunun[2] mүḥasibat kursuna daxil olmuş, ḥəmin ildə də oranı bitirmişdir. Ə. Bakıxanov istər «Səadət» və şəḥər məktəbləriндə, istərsə də mүḥasibat kursunda oxujarkən imkan tapıb өz dөvrүnүn kөrkəmli xadimlərindən Məşədi Məmməd Ḥүsejnov, Ələskər Abdullajev, Ağabala Ağasəidoғlu,

---

[1] Бах: ИГИА Грузинской ССР, фонд 113, оп.1, ед. хр. 1758, лист 171.
[2] Бах: *П. Агаjан.* Аббасгулу Бакыханов. Бакы. Азәрб. ССР ЕА-нын нәшриjjаты, 1948-ci ил, сәh. 36.
[3] Бах: ИГИА Грузинской ССР, фонд 113, оп.1, ед.хр. 1758, лист 172.

[1] *Əbdүlḥəsənxan Igbal Azər Soltan* Təbrizlidir. O, 1914-cү ildə «Граммофон» şirkətinin də'vəti ilə Kүrcүstana kəlmiş, Tiflisin «Kazjonnы teatr»ında çıxış etmişdir. Onun konsertləri dinləjiçilərin marağına səbəb olmuş, Kүrcүstan opera sənətinin baniси Vano Saraçaşvili Əbdүlḥəsənxanın sənətkarlığına jүksək qijmət vermişdir.
[2] Бах: *Ə. Bakıxanov.* Musiqi ḥaggında fikirləri. Ə. Bakıxanovun şəxsi arxivi, səh. 33.

[1] *K.Səfərəliјeva.* Музыкальное образование в Азербайджане. «Азербайджанская музыка». Москва, Госмузиздат, 1961-ci il. səh. 278.
[2] *Ə. Bakıxanov.* Tərcүməji-ḥal. Ə. Bakıxanovun şəxsi arxivi.

Əhməd Bakıxanov, Yusif Haşımov, Məmmədxan Bakıxanov

Ҷаббар Гарјағды оғлу, Ислам Абдуллајев, Сејид Шушински, тарзәнләрдән Гарабағлы Зејнал, Ширин Ахундов, Гурбан Пиримов, Арсен Јарамышев кими устадларын јанына кедәр, онларын ифачылыг усталығына диггәт јетирәрди. О, бу минвалла мусиги тәчрүбәси әлдә едирди[1].

1919-чу иләдәк атасынын һимајәси алтында јашајан Ә. Бакыханов онун вәфатындан сонра мүстәгил һәјат јолуна гәдәм гојур вә әмәк фәалијјәтинә башлајыр.

1920-чи ил апрелин 28-дә Азәрбајчанда Совет һакимијјәти бәргәрар олду. Шәргин гапысында илк Совет дөвләтинин јаранмасы хәбәри кәнч Ә. Бакыхановун гәлбини севинчлә долдурду. О, артыг һәм тәһсилини давам етдирә, һәм дә ишләјә биләрди. Ә. Бакыханов 1920-чи илдә халг әрзаг комиссарлығынын јеничә ачылмыш кооператив курсуна дахил олур вә һәмин ил ораны битирир.[2]

Ә. Бакыханов әввәлләрдә олдуғу кими, мусиги тәһсили алмаға чан атыр, бош вахтларында дилләндирирди. О, 1922—1925-чи илләр арасында евләрдә мусиги дәрси демәјә башлајыр вә бу чүр'и газанчла күзәранына кечирирди.

Әһмәд Бакыханов 1926-чы илдән е'тибарән Бакыдакы I нөмрәли орта мәктәбдә ишләмәјә башлајыр. Бунунла јанашы 27 нөмрәли совет мәктәбиндә, Хәзәр Кәмичилији Идарәсинин дәнизчиләр клубунда, Әмиргачыјан кәнд клубунда, нефтчиләрин Сабунчу рәсәбәсиндәки мәдәнијјәт сарајында вә башга јерләрдә тәшкил олунмуш бәдии өзфәалијјәт дәрнәкләринә рәһбәрлик едир.

Ә. Бакыханов 1927-чи илдә Азәрбајчан ССР Радио Верилишләри Комитәсинә ишә дә'вәт олунур вә солист сифәти илә бурада хидмәт едир. Онун радиода чыхышлары һәлә о заман ичтимаијјәтин диггәтини өзүнә чәлб етмишди. Бу вахтлар Ә. Бакыхановун һәјатында бөјүк дөнүш јаранмышдыр. О, Азәрбајчан милли мусигисинин баниси Ү. Һачыбәјовла таныш олмушдур.

Ә. Бакыханов бөјүк бәстәкар һаггындакы хатирәләриндә бу көрүшә јүксәк гијмәт верәрәк јазыр: «Севимли бәстәкарымыз Үзејир Һачыбәјовла илк көрүшүм 1927-чи илдә «Әдәбијјат чәмијјәтиндә» олмушдур. Бир күн Һачыбәјов «Чаһаркаһ» муғамынын һиссәләри һаггында һәмин чәмијјәтдә мусиги һәвәскарларына мә'рузә едирди. Мән дә бу чәмијјәтдә муғаматын һиссәләри һаггында данышдым»[3].

Бу илк танышлыг уғурлу олду. Ә. Бакыхановун габилијјәти, онун халг муғамларынын инчәликләрини билмәси, һабелә, усталыгла тар чалмасы Үзејир Һачыбәјовун хошуна кәлир вә ону 1930-чу илдә Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасына муғамат дәрси демәјә дә'вәт едир.[1]

Ә. Бакыхановун халг мусигиси саһәсиндәки хидмәтләриндән сөз саланда, мараглы бир мә'луматы да гејд етмәлијик. Бу, онун бир сыра театр тамашаларына мусиги тәртибаты вермәсидир. О, һәлә 1930-чу илләрдә Азәрбајчан Дөвләт Драм Театрында тамашаја гојулан «Шаһнамә» пјеси үчүн бир нечә сәчијјәви мусиги парчасы тәртиб етмишдир. Бунларын ичәрисиндә «Сәламы», «Маһур» муғамы әсасында бәстәләнмиш мүгәддәмә, «Чаһаркаһ» рәнки вә бир нечә рәгс һавасы вар иди. Бундан башга о, М. С. Ордубадинин «Думанлы Тәбриз» пјесинин мусиги тәртибатына да јахындан көмәк көстәрмишдир. Бу әсәрин тамашасындакы Сәттархан мүчаһидләринин хоруна бир рәгс мусигисини Ә. Бакыханов һазырламышды.[2]

30-чу илләрдә мөвчуд олан мусиги мүәссисәләри республиканы мусиги кадрлары илә тә'мин етмәкдә мүәјјән гәдәр иш көрсәләр дә, заманын тәләб вә вәзифәләринә гәнаәтбәхш дәрәчәдә чаваб вермирдиләр. Мәһз буна көрә дә Азәрбајчан мусигисинин кәләчәк инкишаф перспективләри илә әлагәдар олараг тез-тез мүсаһибәләр, сөһбәтләр кечирилирди.

Бу бахымдан Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасында Шәрг мусигисинә аид кениш мүзакирәләри, хүсусилә гејд етмәк лазымдыр Ү. Һачыбәјов һәлә 1924-чү илдә мусигимизин инкишафына бөјүк әһәмијјәт верәрәк көстәрирди ки, Шәрг мусигисинин јолларыны мүсбәт бир сурәтдә тә'јин етмәк вә о јоллар үзәриндә мусигимизин тәрәггисинә рәвач вермәк үчүн чохдан бәри бир мусиги мәктәбинә еһтијач вар иди.[3]

Бу мүсаһибә вә мүзакирәләрдә Азәрбајчанда мусиги һәјатынын јенидән гурулмасы, мусиги тәһсили шәбәкәләринин јахшылашдырылмасы үзүму да ираәли сүрүлүрдү. Буну нәзәрә алараг Азәрбајчан мусигиси саһәсиндә кадрларын һазырланмасы ишиндәки гүсурлары гыса бир мүддәтдә арадан галдырмаг үчүн Үзејир Һачыбәјовун тәшәббүсү илә республикада консерваторија нәздиндә мөвчуд факүлтәләрдән башга, доггузиллик мүстәгил Азәрбајчан халг мусиги шө'бәси јарадылды.[4] Азәрбајчан халг мусиги шө'бәси, онун кәләчәк фәалијјәти бу дөврүн бүтүн инчәсәнәт хадимләрини дүшүндүрүрдү. Халг мусиги саһәсиндә тәһсил нечә тәшкил олунмалыдыр мәсәләси әтрафында кедән мүзакирә вә мүбаһисәләрдә көркәмли ханәндәләрдән Чаббар Гарјағдыоғлу, Кечәчиоғлу Мәммәд, Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев, Сејид Шушински, Бүлбүл, Зүлфү Адыкөзәлов, тарзәнләрдән Гурбан Пиримов, Мәнсур Мәнсуров, каманчачы Александр Оганезашвили вә башгалары јахындан иштирак едирдиләр.

Һәмин мүзакирәләрдә халг мусиги аләтләри һаггында да сөһбәтләр кедирди. Хүсуси илә гәдим чалғы аләти олан тарын арадан көтүрүлмәси үчүн бә'зи бәдхаһлар она һүчумлар едирдиләр.

Лакин даһи бәстәкарымыз Ү. Һачыбәјов бу аләти Шәрг мусиги аләтләриндән «ән мүһүмү вә ән гијмәтлиси» адланды-раraг онун бәдхаһларына гаршы амансыз мүбаризә апармышдыр.

Ајдындыр ки, мусиги аләтләри олмасајды, классик вә ел наваларымыз әсрләри адлајараг зәманәмизә гәдәр кәлиб чыха билмәзди. Мәһз буна көрә дә бөјүк сәнәткар мусиги аләтләрини, хүсусилә дә тары, јабанчы үнсүрләрдән — «јенилик» шүары алтында она һүчума кечән һәр чүр «мүнәггидләрдән» мәтанәтлә горумушдур.

Ә. Бакыханов тарын јашајыб-јашамамасы әтрафында гызғын мүбаһисәләр апарылан дөврдә Ү. Һачыбәјов вә башга сәнәт адамларынын сәсинә сәс верир, онларын фикринә шәрик олурду. О, тарын мејдана кәлмәси тарихиндән, онун Азәрбајчан милли мусиги аләти олмасындан, мусигимиздә «ән инчә сирrләри бәјан» етмәсиндән ағыз долусу данышыб көстәрирди ки, тар әвәзсиз мусиги аләтидир»[1].

Ә. Бакыханов тары нәинки бир мусиги аләти кими мүдафиә едир, һәм дә онун үзәриндә лүзумсуз дәјишикликләр апарылмасына гаршы чыхырды. Тар һаггында данышаркән онун ән доғма, ән әзиз симли аләтимиз олмасыны сүбута чалышар, тарын гурулушунда баш верән дәјишикликләрин вә јениликләрин сәбәбини ајдынлашдырар вә әсасландырарды. Әһмәд мүәллимин тарла әлагәдар инкишаф едән муғамларымыз һаггында сөјләдији фикирләрлә мусиги ичтимаијјәтимиз һәмишә һесаблашарды. О, өз хатирәләринин биринди јазыр: «Јадымдадыр, консерваторијада тар барәдә гызғын мүбаһисә кедирди. Вә тәклиф олунурду ки, тарда муғамата аид олан 5 пәрдә ләғв олунсун. Дүзү, мән чох әсәбләшдим вә Үзејир Һачыбәјовдан хаһиш етдим ки, буна јол вермәсин. О заман консерваторијада ишләјән профессор Рудолф да бу мүбаһисәдә иштирак едирди вә өз чыхышында гејд етди ки, «буну халг дүзәлдиб, 5 пәрдә инчә сәсләрдир, муғаматын ән инчә пәрдәләридир». Ахырда чыхыш едән Ү. Һачыбәјов өз фикрини елми әсасларла сүбут етди. Онун чыхышы о заман һәм бизим јығынчагда, һәм дә о вахт мәтбуат сәһифәләриндә тарын милли Азәрбајчан аләти олдуғуну шүбһә алтына аланлара зәрбә вурду».[2]

1930-чу илдә Ү. Һачыбәјову халг мусиги аләтләриндә нотла чалмаг мәсәләси дә олдугча марагландырырды. О, тарда, каманчада вә балабанда нотла чалмағы тәчрүбәдән кечирә-

[1] *Ә. Бакыханов.* Тәрчүмеји-һал, сәһ. 1. Ә. Бакыхановун шәхси архиви.
[2] Јенә орада.
[3] *Ә. Бакыханов.* Ү. Һачыбәјов һаггында хатирәләрим, сәһ. 1. Ә. Бакыхановун шәхси архиви.

[1] Бах: *Ә. Бакыханов.* Үзејир Һачыбәјов һаггында хатирәләрим, сәһ. 6, Ә. Бакыхановун шәхси архиви.

[1] Бах: Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын архиви. 10 октјабр 1930-чу ил тарихли 70 №-ли әмр.
[2] *Д. Мәммәдбәјов.* Муғам устасы Әһмәд Бакыханов. Бакы, Азәрнәшр, 1966-чы ил, сәһ. 28-30.
[3] Бах: *Ү. Һачыбәјов.* Әсәрләри, II чилд, Бакы, Азәрб. ССР ЕА-нын нәшријјаты, 1965-чи ил, сәһ. 225.
[4] Бах: *Ә. Бакыханов.* Үзејир Һачыбәјов һаггында хатирәләрим, сәһ. 6. Ә. Бакыхановун шәхси архиви.

1 №-li musiqi məktəbində, məşq zamanı

Əhməd Bakıxanov, Soltan Nəcəfov. 1934.

рək бу системи мусиги мәктәбләрининн тәдрис курсуна дахил етмишди. Илк вахтлар истәр каманчада, истәрсә дә тарда нот илә чалмаг дәрсләрини Y. Һачыбәјов өзү апарырды. Сонралар каманчанын нот дәрсләрини скрипка мүәллиминә һәвалә едир, тарда исә нот дәрсләрини өзү давам етдирир[2]. Белә-ликлә, Y. Һачыбәјовун рәһбәрлик етдији мусиги мәктәби пешәкар ифачылар јетишдирән очаға чеврилир[3].

Нәһајәт, 1931-чи илдә Y. Һачыбәјов Бакы мусиги техникуму тәләбәләриндән ибарәт илк нотлу халг чалғы аләтләри оркестри тәшкил едир. Оркестрин тәркибинә тар, каманча, балабан, дәф, нағара, Авропа мусиги аләтләриндән исә роjал дахил олунур. Һәмин ил апрелин 28-дә мусиги мәктәбинин салонунда оркестрин илк консерти олур. Бу консертдә Y. Һачыбәјовун оркестр үчүн јазылмыш «Биринчи фантазија»сы мүәллифин дирижорлуғу илә сәсләнмишдир.[4] Бу әламәтдар һадисәдән сонра, 1932-чи ил јанвар ајынын 1-дә Мүслүм Магомајевин тәшәббүсү илә республика радио верилишләри комитәси нәздиндә биринчи нотлу «Шәрг оркестри» тәшкил етмәк Y. Һачыбәјова тапшырылыр (о вахт радио верилишләри идарәсинин мусиги шө'бәсинин рәһбәри бәстәкар М. Магомајев иди)[5].

Y. Һачыбәјов халг чалғы аләтләри ифачылығы саһәсиндә габилијјәти олан чалғычылары оркестрә дә'вәт едир. Јени јарамыш мусиги коллективинин исте'дадлы ифачыларындан бири дә Әһməд Бакыханов иди. Белəликлə, оркестрин тәркибинə 24 нәфәр ифачы[1] дахил олмушду. Y. Һачыбәјовун нотлу оркестр јаратмаг тәшәббүсү бүтүн Шәрг аләминдә јени бир мәдәни һадисәјә чеврилмишди.

Билаваситә бөјүк бәстәкарын башчылығы илә фәалијјәт көстәрән нотлу оркестрдә чалышмасы Ә. Бакыхановун һәјатында мүһүм рол ојнамышдыр. О, оркестрдә ишләмәклә бәрабәр, консерваторијада ачылан халг мусиги шө'бәсиндә муғаматдан дәрс дејир вә бурада үч илә кими чалышыр. Ә. Бакыханов консерваторијада ишләркән өзүнү фәал бир ичтимаијјәтчи кими дә көстәрир вә 1932-чи илдә «Зәрбәчинин китабчасы» илә тәлтиф олунур[2].

1933-чү илдә Азәрбајчанда Халг Маариф Комиссарлығының көстәриши илә мүстәгил мусиги техникуму (индики А. Зејналлы адына мусиги мәктәби) фәалијјәтә башлајыр вә Ә. Бакыханов өзүнүн педагожи фәалијјәтини орада давам етдирир. Техникумда Азәрбајчан халг мусиги шө'бәсинә Y. Һачыбәјов рәһбәрлик едирди. Шө'бә мусиги мәктәбләри үчүн мүәллимләр вә пешәкар ифачылар һазырлајырды. Азәрбајчан халг мусиги шө'бәсинә Мирзә Фәрәч, Һүсејнгулу Сарабски, Мәнсур Мәнсуров чәлб олунмушду.

1934-чү илдә дүнја ичтимаијјәти, һабелә республикамызын сәһмәркәшләри Иранын вә Тачикистанын бөјүк классики, шаир Фирдовсинин анадан олмасынын 1000 иллијини тәнтәнә илә едирди. Бу мүнасибәтлә кечирилән јубилеј кечәсиндә Ә. Бакыханов мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишдир. Онун рәһбәрлији илә ансамблын ифасында «Әбу-әта», «Дәшти», «Маһур-һинди» вә «Һумајун» муғамлары алғышларла гаршыланмышды.[3] О, сонралар бу консерти хатырлајараг јазырды: «Фирдовсијә һәср етдијимиз консерт чох мүвәффәгијјәтлә кечди. О, һәтта Бакыја кәлән гонагларын хошуна кәлди. Консерт гуртардыгдан сонра Иран нүмајәндәси Сејид Зијәддин миннәтдарлыгла мәнә деди: «Мусиги саһәсиндә биринчи Италија сајылырса, икинчи Азәрбајчан торпағыдыр»[4].

Ә. Бакыханов Азәрбајчан халг мусигисинин маһир ифачысы иди. О, бу бачарығына вә мәһарәтинә көрә һәтта гардаш республика вә харичи өлкә нүмајәндәләринин диггәтини чәлб етмишдир.

1941-чи илдә Y. Һачыбәјовун тәшәббүсү илә халг чалғы аләтләри ансамблы јарадылыр вә онун рәһбәрлији Ә. Бакыханова тапшырылыр. Әлбәттә, бу зәрури һал иди. Ә. Бакыханов һәлә А. Зејналлы адына мусиги мәктәби нәздиндә јарадылмыш ансамбла рәһбәрлик етмиш, кифајәт гәдәр тәчрүбә газанмыш вә бир сыра исте'дадлы ифачылар һазырламышды. Бунлардан Адил Кәрај (Мәммәдбәјли), Ә. Мәммәдбәјли, О. Өрханбәјли, Ә. Гулијев, һ. Бајрамов, Н. Ахундов, Х. Бабајев, А. Ајрепетов, Ф. Әлизадә, һ. Мирзәјев вә башгаларынын адларыны чәкмәк олар. Мәһз бу мусигичиләр дә јени тәшкил олунмуш коллективә чәлб олунмушдулар.

Бу илләрдә Шәрг мусигисинин тәблиғи дөврүн мүһүм бир проблеми кими мејдана чыхмышды. Буна көрә дә 1941-чи илдә халг чалғы аләтләри ансамблынын гаршысында дуран вәзифәләрдән бири дә Шәрг өлкәләри халглары үчүн радио васитәсилә консертләр тәшкил етмәк иди.

Ансамбл гыса бир мүддәтдә өз гаршысында дуран вәзифәләри лајигинчә јеринә јетирир, динләјичиләрин рәғбәтини газаныр вә ифачылыг усталығыны артырырды...

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә бир сыра мусиги коллективләри илә јанашы, Ә. Бакыхановун башчылыг етдији халг чалғы аләтләри ансамблы да бөјүк фәалијјәт көстәрмишди. О, тәкчә радиода дејил, шәһәрләрдә, кәндләрдә, һабелә госпиталларда, һәрби һиссәләрдә Вәтәнимизә вә халгымыза сәдагәт мотивләри руһунда консертләр верирди. Бу консертләрдә Азәрбајчан муғамлары илә јанашы, Y. Һачыбәјовун «Јаллы», «Чәнки», «Сәни көзләјирәм», «Шәфгәт бачысы», Адил Кәрајын «Дөјүш маршы», С. Әләскәровун «Рәгс» вә с. әсәрләр әсас јер тутурду. Халг чалғы аләтләри ансамблы өз програмыны вәтәнпәрвәрлик руһунда јазылмыш әсәрләрлә зәнкинләшдирәрәк совет дөјүшчүләриндә дүшмәнә нифрәт һисси ашылајырды.

Вәтән мүһарибәси совет халгының алман фашизми үзәриндә гәләбәси илә башa чатды. Халгымыз динч гуручулуг дөврүнә гәдәм гојду. Ә. Бакыханов узун заман Азәрбајчан радиосу нәздиндә јарадылан ансамбла рәһбәрлик етдијинә көрә онун бөјүк әмәји вә хидмәти мусиги ичтимаијјәти тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланды.

Партија вә һөкумәт халга көстәрдији мәдәни хидмәтләрә көрә Ә. Бакыханову 1946-чы илдә «Шәрәф нишаны» ордени илә тәлтиф етди. О, Азәрбајчан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин фәрманы илә 1943-чү илдә республиканын әмәкдар мүәллими, 1964-чү илдә Азәрбајчан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими вә 1973-чү илдә Азәрбајчан ССР халг артисти фәхри адларына лајиг көрүлдү.

1973-чү ил сентјабрын 26-да Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин гәрары илә сәнәткарын узун илләр рәһбәрлик етдији

---

[1] Нотлу оркестр 1935-чи илдә јенидән тәртиб едиләрәк, 38 нәфәрә чатдырылмышдыр.

[2] Сәнəд Ә. Бакыхановун шәхси архивиндә сахланылыр.

[3] Б а х: *Фирдовси кечәси.* «Коммунист» гәзети, 28 сентјабр 1934-чү ил.

[4] *Ə. Бакыханов.* Үзејир Һачыбәјов һаггында хатирәләрим, сәһ. 6. Ә. Бакыхановун шәхси архиви.

[1] *Ə. Бакыханов.* Үзејир Һачыбәјов һаггында хатирәләрим, сәһ. 6. Ә. Бакыхановун шәхси архиви.

[2] Б а х: *С. Рүстәмов.* Y. Һачыбәјов вә Азәрбајчанда јени мусиги коллективләри. Азәрб ССР ЕА-нын Хәбәрләри. 1946-чы ил, № 12. сәһ. 69.

[3] *Y. Һачыбәјов* халг чалғы аләтләринин, хүсусән тарын, каманчанын вә балабанын мусиги мәктәбләриндә јалныз нотла чалынмасыны өјрәтмәклә кифајәтләнмәјиб, онларын үзәриндә елми-тәдгигат ишләри апармышдыр, бунун нәтичәсиндә Y. Һачыбәјовун редактәси илә *С. Рүстәмовун* «Тар мәктәби» (Бакы, 1935), *Ч. Һәсәнованын* «Каманча мәктәби» (Бакы, 1940), *С. Абдүлсәлимовanын* «Балабан мәктәби» (Әлјазмасы. Азәрб. ССР ЕА-нын Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Институтунун елми архиви, гов. № 24) адлы дәрсликләр һазырланмышдыр.

[4] Б а х: *К. Кәримов.* Биринчи фантазија. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 22 нојабр 1958-чи ил.

[5] Оркестрин илк тәркиби: *Әмирулла Мәммәдбәјли, Хосров Мәликов, Сүлејман Һүсејн оғлу, Әһмәд Бакыханов, Әлиһәсән Нуријев, Сәид Рүстәмов, Гурбан Пиримов, Бәһрам Мәнсуров, Әнвәр Мәнсуров, Гылман Сәлаһов, Һафиз Мирзәлијев, Әһəд Әлијев, Халыг Бабајев, Ағасы Гафаров* вә с. Госуд. Аэрадиокомитет по радиовещанию при Аз. ЦИК-е опис-3 приказ № 1. 1 јанвар 1932-чи ил, § 9.

1943-cü il. Məşq zamanı

Əhməd Bakıxanov oğlu Tofiq Bakıxanovla birlikdə

Ə. Бакыханов оғлу әмәкдар инчәсәнәт хадими, бәстәкар Т. Бакыхановла бирликдә.

халг чалғы аләтләри ансамблына Ə. Бакыхановун ады верилди[1].

Ə. Бакыхановун мусиги илә бағлы өмрү мə'налы кечмишдир. Бу бөјүк сәнәткар Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин тәрәггиси уғрунда јарым әсрдән чох јорулмадан чалышмышдыр. Ə. Бакыханов 1973-чү ил мартын 26-да 81 јашында вәфат етди. Бөјүк бир сәнәт фәдаиси инди арамызда олмаса да онун өлмәз ирси, Азәрбајчан халг мусигисинә көтирдији јенилијләр, нәчиб ән'әнәләри јашајыр вә јетишмәкдә олан мусигичиләр нәсли тәрәфиндән даһа да инкишаф етдирилир.

[1] Бах: Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин 1973-чү ил 26 сентјабр тарихли, 61 №-ли әмри.

ТАР СИНФИНИН МУҒАМАТ ПРОГРАМЫ

Мусиги мәктәбләринин халг чалғы аләтләри шө'бәси үчүн

(Тәртиб едәни *Əһмəд Бакыхановдур*)

Биринчи курс

1. Једдиллик мусиги мәктәбиндә кечилмиш материаллары нәзәрдән кечирмәли.
2. **Раст** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Үшшаг
   Һүсејни
   Вилајәти
   Шикәстеји-фарс
   Ираг
   Пәнчкаһ
   Гәрачи
   Раста ајаг (каденсија)
3. **Бајаты-Шираз** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Нишиби-фәраз
   Бајаты-Исфаһан
   Хавәран
   Үззал
   Бајаты-Шираза ајаг (каденсија)
4. **Чаһаркаһ** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Бәстә никар
   Һисар
   Мүхалиф
   Мәнсуриҗҗә (зәрби илә)
   Чаһаркаһа ајаг (каденсија)
5. **Шаһназ** (һиссәләри илә)
   Шаһназ
   Дилкеш
   Зил дилкеш
   Шаһназа ајаг (каденсија)
6. **Гатар** (һиссәләри илә)
   Зили
   Бәмн
   Гатара ајаг (каденсија)
7. Кечилмиш муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил әрзиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә).

Икинчи курс

1. Раст, Бајаты-Шираз, Чаһаркаһ, Шаһназ, Гатар муғамларыны нәзәрдән кечирмәли.
2. **Маһур** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Үшшаг
   Һүсејни
   Вилајәти
   Шикәстеји-фарс
   Ираг
   Пәнчкаһ
   Гәрачи
   Маһура ајаг (каденсија)
3. **Бајаты-Гачар** (һиссәләри илә)
   Мајә
   Һүсејни
   Шикәстеји-фарс
   Зил бајаты-гачар
   Бајаты-гачара ајаг (каденсија)
4. **Шур** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Шур-шаһназ
   Бајаты-гачар
   Шикәстеји-фарс
   Симаји-шәмс (зәрби илә)
   Һичаз
   Сарәнч
   Нишиби-фәраз
   Шура ајаг (каденсија)
5. **Забул-сәкаһ** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Мүхалиф
   Сәкаһ
   Шикәстеји-фарс
   Мүбәрриғә
   Ираг
   Забул-сәкаһа ајаг (каденсија)
6. Мәктәбин ансамбл синфиндә чалмалы.
7. Кечилмиш муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил мүддәтиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә).

Үчүнчү курс

1. Раст, Бајаты-Шираз, Чаһаркаһ, Шаһназ, Гатар, Маһур, Бајаты-Гачар, Шур вә Забул-сәкаһ муғамларыны нәзәрдән кечирмәли.
2. **Һүмајун** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Фе'ли
   Шүштәр
   Тәркиб
   Үззал
   Һүмајуна ајаг (каденсија)
3. **Орта маһур** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Мајә
   Үшшаг
   Һүсејни
   Вилајәти
   Шикәстеји-фарс
   Маһура ајаг (каденсија)
4. **Раһаб** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Раһаб
   Шикәстеји-фарс
   Ираг
   Раһаба ајаг (каденсија)
5. **Шүштәр** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт
   Шүштәр
   Тәркиб
   Шүштәрә ајаг (каденсија)
6. **Бајаты-күрд** (һиссәләри илә)
   Бајаты-күрд
   Зил Бајаты-күрд
   Бајаты-күрдә ајаг (каденсија)
7. Харич сәкаһ, Мирзә Һүсејн сәкаһы вә Сол сәкаһ муғамларының спесифик характери һагда тәсәввүр вермәли.
8. Мәктәбин ансамбл синфиндә чалмалы.
9. Кечмиш муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил мүддәтиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә)

Дөрдүнчү курс

1. Раст, Бајаты-Шираз, Чаһаркаһ, Шаһназ, Гатар, Маһур, Бајаты-гачар, Шур, Забул-сәкаһ, Һүмајун, Орта маһур, Раһаб, Шүштәр, Бајаты-күрд, Харич сәкаһ, Мирзә Һүсејн сәкаһы вә Сол сәкаһ муғамларыны нәзәрдән кечирмәли.
2. **Ритмик муғамлардан:**
   Һејрати
   Симаји-шәмс
   Мәнсуриҗҗә
   Мани
   Овшары
   Аразбары
   Чобанбајаты
   Гарабағ шикәстәси
   Кәсмә шикәстә
3. Мәктәбин ансамбл синфиндә чалмалы.
4. Мәктәбин бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (бурахылыш имтаһанында мүлаһизә олунан муғамлары чалмаг шәртилә)

Програм Ə. Сәфа Зејналлы адына Бакы мусиги мәктәбинин Халг чалғы аләтләри шө'бәсинин мүәллимләри тәрәфиндән мүзакирә едилиб бәјәнилмишдир.

СӘС СИНФИНИН МУҒАМАТ ПРОГРАМЫ

Мусиги мәктәбләринин халг чалғы аләтләри шө'бәси үчүн

БИРИНЧИ КУРС

1. Сәси тарын мүхтәлиф пәрдәләриндә үјғунлашдырыб мәшғәләләр кечмәк.
2. Охуҗан заман даҗанмаг гаҗдасы.
3. Ағызын ачылмаг гаҗдасы вә сифәтин вәзиҗҗәти.
4. Тәләффүз үзәриндә ишләмәк, охуҗаркән сөзләри ајдын демәк вә сөз чүмләләриниң мусиги чүмләләри илә дүзкүн үјғунлашдырмаг.
5. Асан зәнкуләләр кечмәк.
6. Беш халг маһнысы.
7. Беш күтләви маһны (Азәрбајчан бәстәкарларының әсәрләриндән).
8. **Мирзә Һүсејн сәкаһы** (һиссәләри илә).
   Мәнәнди-мүхалиф
   Мајә
   Зил сәкаһ
   Мүбәрриғә
   Сәкаһа ајаг (каденсија)
9. **Харич сәкаһ** (һиссәләри илә)
   Бәрдашт

Majə
Шикәстеји-фарс
Һисар
Мәнәнди-мүхалиф
Зил секаһ
Мүбәрригә
Харич секаһа ајаг (каденсија)
10. Бајаты-күрд (һиссәләри **илә**)
Бајаты-күрд
Majə
Бајаты-гачар
Бајаты-күрд
Азәрбајҹан
Бајаты-күрдә ајаг (каденсија)
11. Гатар (һиссәләри **илә**)
Зили
Бәми
Гатара ајаг (каденсија)
12. Раст (һиссәләри илә)
Majə
Үшшаг
Һүсејни
Вилајәти
Шикәстеји-фарс
Ираг
Пәнчкаһ
Гәрајн
Раста ајаг (каденсија)
13. Кечилмиш маһны вә муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил мүддәтиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә)

ИКИНЧИ КУРС

1. Халг вә күтләви маһнылар: Мирзә Һүсејн секаһы, Харич секаһ, Бајаты-күрд, Гатар, Раст муғамларыны нәсрдән кечирмәли.
2. Беш халг маһнысы.
3. Беш күтләви маһны (Азәрбајҹан бәстәкарларынын әсәрләриндән).
4. Бајаты-Шираз (һиссәләри **илә**)
Бәрдашт
Majə
Нишиби-фәраз
Бајаты-Исфаһан
Зил Бајаты-шираз
Хавәран
Үззал (Шикәстеји-фарс **да** олар).
Бајаты-гачара ајаг (каденсија)
5. Раһаб (һиссәләри илә)
Бәрдашт
Раһаб
Шикәстеји-фарс
Мүбәрригә
Ираг
Маһсиһи
Раһаба ајаг (каденсија)
6. Гарабағ шикәстәси
7. Кәсмә шикәстә
8. Маһур (һиссәләри илә—гызлар үчүн)
Үшшаг
Һүсејни
Вилајәти
Шикәстеји-фарс
Ираг
Пәнчкаһ
Гәрајн
Маһура ајаг (каденсија)
9. Шаһназ (һиссәләри илә)
Дилкеш
Зил шаһназ
Шаһназа ајаг (каденсија)
10. Кечилмиш маһны вә муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил мүддәтиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә)
11. Мәктәбин ансамбл синфиндә охумалы.

Мүәллимин мүлаһизәсинә көрә бир муғам, бир маһны.

Имтаһан комиссијасынын көстәриши илә тәләбә кечдији муғамларын һиссәләринин адларыны шифаһи олараг чәкмәли, истәнилән һиссәни охумалыдыр.

ҮЧҮНҶҮ КУРС

1. Халг вә күтләви маһнылар: Мирзә Һүсејн секаһы, Харич секаһ, Бајаты-күрд, Гатар, **Раст**, Бајаты-шираз, Раһаб, Гарабағ шикәстәси, Кәсмә шикәстә, Маһур, Шаһназ муғамларыны нәсрдән кечирмәли.
2. Беш халг маһнысы
3. Беш күтләви маһны (Азәрбајҹан бәстәкарларынын әсәрләриндән)
4. Шур (һиссәләри илә)
Majə
Шур-шаһназ
Бајаты-түрк
Шикәстеји-фарс
Симаји-шәмс
Һичаз
Сарәнч
Нишиби-фәраз
(Симаји-шәмсин зәрбини ајрыча кечмәк)
Шура ајаг (каденсија)
5. Орта маһур (һиссәләри **илә**)
Бәрдашт
Маһур
Үшшаг
Һүсејни
Вилајәти
Шикәстеји-фарс
Әширан
Маһура ајаг (каденсија)
6. Чаһаркаһ (һиссәләри **илә**)
Majə
Бәстә-никар
Һисар
Мүалиф
Гәрра
Мүхалиф
Мәнсуријјә
Үззал
Чаһаркаһа ајаг (каденсија-мәнсуријјәнин зәрбини ајрыча кечмәк)
7. Бајаты-гачар (һиссәләри илә)
Бәрдашт
Majə
Һүсејни
Шикәстеји-фарс
Зил Бајаты-гачар
Бајаты-шираза ајаг (каденсија)
8. **Шүштәр** (һиссәләри илә)
Бәрдашт
Шүштәр
Тәркиб
Шүштәрә ајаг (каденсија)
9. **Араәбары**
10. **Мани**
11. Мәктәбин ансамбл синфиндә охумалы
12. Кечилмиш маһны вә муғамлардан бағлы вә ачыг тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (ил мүддәтиндә беш дәфәдән аз олмамаг шәртилә)

ДӨРДҮНҶҮ КУРС

1. Халг вә күтләви маһнылар: Мирзә Һүсејн секаһы, Харич секаһ, Бајаты-күрд, Гатар, Раст, Бајаты-шираз, Раһаб, Гарабағ шикәстәси, Кәсмә шикәстә, Маһур, Шур, Орта маһур, Чаһаркаһ, Бајаты-гачар, Шүштәр, Араәбары, Мани муғамларыны нәсрдән кечирмәли.
2. Һумајун (һиссәләри илә)
Majə
Фе'ли
Шүштәр
Тәркиб (ја да Бидад)
Үззал
Кичик мәснәви
Һумајуна ајаг (каденсија)
3. **Забул-секаһ**
Бәрдашт
Majə
Мәнәнди-мүхалиф
Секаһ
Зил забул
Һисар
Мәнәнди-мүхалиф
Мүбәрригә
Забула ајаг (каденсија)
4. **Ритмик муғамлардан:**
Һејраты
Овшары
5. Мәктәбин ачыг вә бағлы тәләбә консертләриндә чыхыш етмәли (бурахылыш имтаһанында мүлаһизә олунан маһны вә муғамлары охумаг шәртилә)
6. Мәктәбин ансамбл синфиндә охумалы.

БУРАХЫЛЫШ ИМТАҺАНЫНДА ТӘЛӘБӘ БУНЛАРЫ ОХУМАЛЫДЫР

Мүәллимин мүлаһизәсинә көрә кечилән муғамлардан бирини;
Ритмик муғамлардан бирини;
Бәстәкар вә халг маһныларындан бирини.

Г Е Ј Д: Бурахылыш имтаһанында мүәллимин әввәлчәдән тә'јин етмиш олдуғу бир муғамдан башга, мусиги мәктәбини гуртаран тәләбә имтаһан комиссијасынын көстәриши илә истәнилән муғамы вә ајрыча олараг һәр һиссәнин адыны чәкиб, охумалыдыр.

Програмы Асәф Зејналлы адына Бакы мусиги мәктәбинин халг чалғы аләтләри шө'бәсинин баш мүәллими Әһмәд Бакыханов тәртиб етмиш вә һәмин мәктәбин халг чалғы аләтләри шө'бәси мүәллимләринин јығынчағында **мүзакирә едилиб бәјәнилмиш** вә **тәсдиг олунмушдур.**

АЗӘРБАЈЧАН ТЕЛЕВИЗИЈАСЫ ВӘ РАДИОСУ Ә. БАКЫХАНОВ АДЫНА ХАЛГ ЧАЛҒЫ АЛӘТЛӘРИ АНСАМБЛЫНЫН РЕПЕРТУАРЫНЫН ТӘГРИБИ СИЈАҺЫСЫ

I. Муғамлар

1. Раст.
2. Чаһаркаһ.
3. Шур.
4. Маһур
5. Орта секаһ
6. Харич секаһ
7. Мирзә Һүсејн секаһы
8. Орта маһур
9. Маһур-һинди
10 Бајаты-Шираз
11 Бајаты-күрд
12. Күрд-Шаһназ
13. Гатар
14. Шүштәр
15. Һумајун
16. Раһаб
17. Сарәнч
18. Бајаты-Гачар
19. Забул

II. Ритмик муғамлар

1. Араәбары
2. Мани
3. Овшары
4. Гарабағ шикәстәси
5. Кәсмә шикәстә
6. Симаји-шәмс
7. Һичаз.
8. Мәнсуријјә-зәрби
9. Һејраты
10. Саламн
11. Бајаты-әчәм

III. Дәрамәдләр

1. Шур дәрамәди
2. Раст дәрамәди
3. Һумајун дәрамәди
4. Секаһ дәрамәди
5. Чаһаркаһ дәрамәди
6. Бајаты-Шираз дәрамәди
7. Нәва дәрамәди
8. Бајаты-күрд дәрамәди
9. Бајаты-гачар дәрамәди
10. Орта Маһур дәрамәди
11. Маһур-һинди дәрамәди
12. Шаһназ дәрамәди
13. Раһаб дәрамәди

IV. Тәснифләр

1. Шур тәснифи
2. Раст тәснифи
3. Вилајәти тәснифи
4. Чаһаркаһ тәснифи
5. Бәстә-Никар тәснифи
6. Һисар тәснифи
7. Мүхәлиф тәснифи
8. Маһур тәснифи
9. Секаһ тәснифи
10. Бајаты-Шираз тәснифи
11. Бајаты-күрд тәснифи
12. Шүштәр тәснифи
13. Раһаб тәснифи
14. Күрд-Шаһназ тәснифи
15. Забул тәснифи
16. Дилкеш тәснифи
17. Гатар тәснифи
18. Бајаты-Гачар тәснифи

V. Рәнкләр

1. Шур рәнки
2. Шур-шаһназ рәнки
3. Бајаты-Гачар рәнки
4. Шикәстеји-фарс рәнки
5. Сарәнч рәнки
6. Һичаз рәнки
7. Раст рәнки
8. Үшшаг рәнки
9. Вилајәти рәнки
10. Ираг рәнки
11. Пәнчкаһ рәнки
12. Һумајун рәнки
13. Чаһаркаһ рәнки
14. Бәстә-никар рәнки
15. Һисар рәнки
16. Мүхалиф рәнки
17. Бајаты-Шираз рәнки
18. Бајаты-Исфаһан рәнки
19. Шүштәр рәнки
20. Секаһ рәнки
21. Забул рәнки
22. Раһаб рәнки
23. Гатар рәнки
24. Харич-секаһ рәнки
25. Бајаты-күрд рәнки
27. Шикәстеји-фарс рәнки
28. Шаһназ рәнки

VI. Диринкәләр

1. Турачы
2. Шәлалә
3. Нәлбәки
4. Севкилим
5. Чәрван
6. Експресс
7. Шушаник
8. Назбары
9. Инчаби
10. Хан-чобаны
11. Хош рәгс
12. Дәрбәнди
13. Лалә
14. Гызыл күл
15. Раһидә

VII. Халг маһнылары

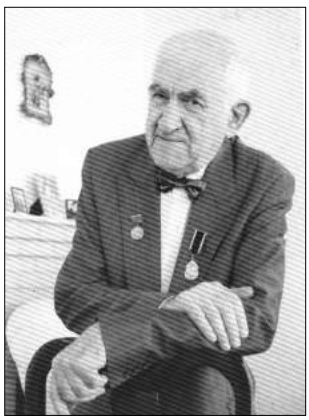
1. Нәби
2. Әлиндә сазын гурбаны
3. Сүсән сүнбүл
4. Гәмәрчан
5. Сүрмәли гыз
6. Бәһ-бәһ
7. Ашығәм
8. Чешмә башында
9. Бизим дағлар
10. Гаракилә
11. Дәрәдән ашдым
12. Дали чејран
13. Губаның ағ алмасы
14. Азәрбајҹан маралы
15. Ирәванда хал галмады
16. Шүшә чејран
17. Көзәлим сәнсән
18. Ај салланыб көлән јар
19. Јахан дүјмәлә
20. Гара гыз
21. Хумар олдум
22. Евләри вар хана·хана
23. Севәчәк мәни
24. Ләбу-ләб
25. Дағыстан халг маһнысы «Кәндимиз»
26. Өәбәк халг маһнысы «Аначан»
27. Мән доланым
28. Мән нејним
29. Гара көзләр
30. Јадымдадыр, көзәл јар.
31. Јери-јери, пәри, гурбанын олум
32. Көклик
33. Сары сүнбүл
34. Ај киши
35. Севкилим
36. Пәнчәрәдән даш кәлир
37. Кәлмә-кәлмә
38. Ај гыз, кимин гызысан?
39. Чејран
40. Күрд гызы
41. Әмәк маһнысы
42. Бағчадан кәлән
43. Көзәл
44. Көзәл пәри
45. Әмим оглу
46. Чал папаг
47. Ону дема, көзәл јар
48. Сона ханым
49. Ај бүлбүлләр
50. Бизим јердәдир
51. Дағларда чичәк
52. Чешмә башында
53. Кәклик
54. Бир чүт сона
55. Гара гыз
56. Наз олајды
57. Хал јанағында
58. Уча дағлар башында
59. Ај гыз, амандыр
60. Күллү гафијә

VIII. Азәрбајҹан бәстәкарларының маһны вә рәгсләри

1. Y. Һачыбәјов «Сәни көзләјир»
2. Y. Һачыбәјов «Ананын оғлуна нәсиһәти»
3. Y. Һачыбәјов «Гаракөз»
4. Ф. Әмиров «Реjһан»
5. Ф. Әмиров «Көј көл»
6. Ф. Әмиров «Асланын маһнысы»
7. С. Рүстәмов «Бәһар олсун»
8. С. Рүстәмов «Сәһәр»
9. С. Рүстәмов «Кетмә-кетмә»
10. С. Рүстәмов «Кәлмәди»
11. Ә. Аббасов «Гарабағын гызлары»
12. Ә. Аббасов «Ипәк һаггында маһны»
13. С. Әләскәров «Аначан»
14. С. Әләскәров «Шамама»
15. С. Әләскәров «Вәтәнимдир»
16. Ч. Чаһанкиров «Көнүлдә»
17. Ч. Чаһанкиров «Бакы»
18. Ч. Чаһанкиров «Лирик маһны»
19. Ч. Чаһанкиров «Ала көз»
20. А. Рзајева «Ај пәри»
21. А. Рзајева «Муған гызы»
22. А. Рзајева «Бәһар нәғмәси»
23. А. Рзајева «Тарла Дилбәри»
24. А. Рзајева «Бакы»
25. А. Рзајева «Јохдур хәбәрин»
26. А. Рзајева «Памбыг маһнысы»
27. А. Рзајева «Телли сазым»
28. А. Рзајева «Ил тәзәләнир»
29. А. Рзајева «Кәлин кәлир»

30. A. Rzajeva «Qəklik»
31. A. Rzajeva «Xoş kəldin»
32. H. Xanməmmədov «Ketmə»
33. H. Xanməmmədov «Qurban olduğum»
34. H. Xanməmmədov «Xəjali rəgs»
35. R. Mustafajev «Bakının uldüzləry»
36. R. Mustafajev «Elə bağlyjam»
37. R. Mustafajev «Jolunu közləjirəm»
38. R. Mustafajev «Közəllik nəğməsi».
39. T. Bakıxanov «Sevməjir goj sevməsin»
40. T. Bakıxanov «Jajlagларym»
41. T. Bakıxanov «Nikar»
42. T. Bakıxanov «Kərğuş jerimiz»
43. Z. Bağırov «Közəl bahar»
44. Z. Bağırov «Rəgs»
45. Z. Bağırov «Kur ğırağında»
46. V. Adıközəlov «Bajram süitası»
47. V. Adıközəlov «Gərənfil»
48. İ. Gulijev «Gəhrəman ana»
49. Ğ. Hüsejnli «Bizə nija kalmirsən?»
50. Hüsejnli «Tel nazik»
51. Ğ. Hüsejnli «Kəndimiz»
52. Ş. Axundov «Nə dedim»
53. Ş. Axundova «Közəl oğlan».
54. Ş Axundova. «Hind gızı»
55. Adil Kəraj «Kəndimiz»
56. Adil Kəraj «Tarla mahnısı»
57. Adil Kəraj «Bizim gızlar»
58. Adil Kəraj «Mərdlik rəgsi»
59. Adil Kəraj «Neftçilər rəgsi»
60. Adil Kəraj «Alakəz»
61. Adil Kəraj «İnsaf elə»
62. Adil Kəraj «Tarla düşərkəsi»
63. Adil Kəraj «Bojun gurbanı»
64. Ə. Tağıjev «Bakı kecələri»
65. Ə. Tağıjev «Şirin arzular»
66. Ə. Tağıjev «Bülbül»
67. Ə.Tağıjev «Gonşu gız»
68. Ə. Tağıjev «Azərbajcan»
69. Ə. Tağıjev «Tbilisi».
70. Ə. Tağıjev «Arzu» rəgsi.

Əhməd Bakıxanov həyat yoldaşı Məsumə xanım və nəvələri Elşad, Nigar və Elçin

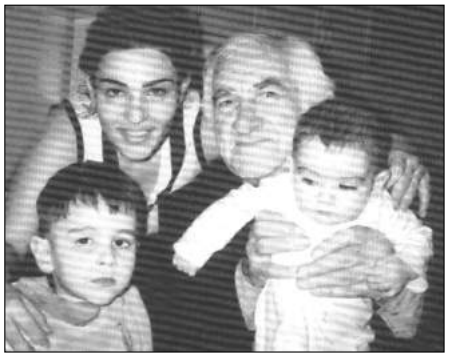
Əhməd Bakıxanovun ailə üzvləri; oğlu Məmmədrza, qızı Zivər və oğlu Tofiq

Tofiq Bakıxanov, qızı Nigar, oğlu Vahid və həyat yoldaşı Ofeliya xanım (Moskva 1994)

Hacı Fərhad Mirzə, İttifaq Mirzəbəyli və Tofiq Bakıxanov

Tofiq Bakıxanov, nəvələri Fail və Fatimə, anaları Tünzalə ilə

Tofiq Bakıxanov sənətşünaslıq namizədi, Bakı Musiqi Akademiyyasının dossenti, kripka ifaçısı Hökumə Əliyevanı təbrik edir

TOFIQ BAKIXANOVUN ƏSƏRLƏRININ JANR ƏLAMƏTINƏ KÖRƏ VERILMƏSI

Musiqili səhnə əsərləri:

1964 – "Altı qızdan biri - Pəri" musiqili komediyası. 3 hissəlidir (H.Məmmədovla birkə bəstələnib)

1966 – Bir - aktlı "Xəzər balladası" balеti, librettosu S.Məmmədzadədir.

1969 – "Məmmədəli kurorta kedir" musiqili komediyası, 2 hissəlidir, librettosu A.Zeynallıyındır, (H.Məmmədovla birkə bəstələnib).

1976 – Bir aktlı "Şərq poeması" balеti, S.Yesenininin motivləri əsasında librettosu S.Məmmədzadənindir.

1978 – 2 hissəli "Qız körüşə tələsir" musiqili komediyası, librettosu A.Babayevindir, (H.Məmmədovla birkə bəstələnib).

1991 – Bir aktlı "Xeyir və Şər" balеti, Nizaminin motivləri əsasında, librettosu P.Əhmədovundur.

ORKESTR ÜÇÜN ƏSƏRLƏR:

1953 – Violonçel və simfoniк orkestr üçün "Elekiya".
1956 – Böyük simfoniк orkestr üçün simfoniк poema "Uzaq sahilllərdə".
1956 – Skripka və simfoniк orkestr üçün 1N-li konsert.
1957 – Skripka və simfoniк orkestr üçün 2N-li konsert.
1958 – Böyük simfoniк orkestr üçün simfoniк poema.
1958 – Violonçel və simfoniк orkestr üçün 1N-li konsert.
1960 – Böyük simfoniк orkestr üçün 1N-li simfoniya.
1961 – Böyük simfoniк orkestr üçün "salamlayıçı uvertüra".
1962 – Böyük simfoniк orkestr üçün 2N-li simfoniya.
1963 – Böyük simfoniк orkestr üçün 3N-li simfoniya.
1963 – Kamera orkestri üçün "Passakaliya".
1967 – Flеyta və kamera orkestri üçün 1N-li konsert.
1970 – Skripka, violonçel və kamera orkestri üçün ikili konsert.
1972 – Simfoniк poema "Səhər". (Əsər S.Vurğunun komsomol poemasы motivləri əsasında böyük simfoniк orkestr bəstələnilib".
1973 – Böyük simfoniк orkestr üçün süita.
1974 – Flеyta və simli alətləri üçün 2N-li konsert.
1976 – Böyük simfoniк orkestrin müşaiətи ilə simli alətlər orkestri üçün bəstələnmiş "Poema-Xatirə".
1978 – Simfoniк orkestr üçün "Şərq poeması" balеtindən 1N-li süita "Nəva".
1978 – Simfoniк orkestr üçün "Şərq poeması" balеtindən 2N-li süita.
1978 – Violonçel və simfoniк orkestr üçün 2N-li konsert.
1980 – Simli alətlərin müşaiətи ilə qaboj üçün konsert.
1981 – Simfoniк orkestrin müşaiətи ilə tar üçün 1N-li konsert. (Əhməd Bakıxanovun xatirəsinə həsr edilib).
1982 – Simli alətlər orkestri üçün 4N-li simfoniya.
1983 – Kamera orkestrinin müşaiətи ilə səs üçün konsert.
1984 – Skripka və simfoniк orkestrinin müşaiətи ilə 3N-li konsert.
1985 – Tar və simfoniк orkestr üçün 3N-li konsert.
1986 – Skripka, tar və simfoniк orkestr üçün ikili konsert.
1987 – Skripka və simfoniк orkestr üçün 4N-li konsert.
1988 – Viola və simfoniк orkestr üçün 1N-li konsert.
1990 – Skripka və orkestr üçün "Melodiya", "Rəqs", "Ekspromt", "Skerso".
1990 – Skripka və simfoniк orkestr üçün 5N-li konsert.
1992 – Böyük simfoniк orkestr üçün simfoniк muğam "Humayun".
1993 – Tar və simfoniк orkestr üçün 4N-li konsert.
1994 – Böyük simfoniк orkestr üçün 5N-li simfoniya.
1994 – Truba və simfoniк orkestr üçün konsert.
1994 – Böyük simfoniк orkestr üçün simfoniк muğam, "Rahab".
1995 – Qaboj və simli alətlər orkestri üçün 2N-li konsert.
1996 – Böyük simfoniк orkestr üçün simfoniк muğam "Şahnaz".
1997 – Skripka və simfoniк orkestr üçün "Türk rapsodiyası".
1998 – Simfoniк orkestr üçün simfoniк muğam "Duxah".
1998 – Güzeş Kıbrıs fasilləri (Şimali Kipr fasilləri), kamera orkestri üçün skripka və f-no üçün işlənilib.
1998 – Güzeş Kıbrıs süitası (Şimali Kipr süitası), kamera orkestri üçün, skripka və f-no üçün işlənilib.
1999 – Böyük simfoniк orkestr üçün 6N-li türk simfoniyası.

XOR ÜÇÜN ƏSƏRLƏR:

1968 – Səs, xor və f-no üçün "Vətən haqqında mahnı", sözləri T.Mütəllibovundur.
1969 – Xor və f-no üçün 7 azərbaycan xalq mahnısının işlənməsi.

KAMERA-INSTRUMENTAL ƏSƏRLƏR:

1951 – Violonçel və f-no üçün "sözsüz mahnı".
1951 – F-no üçün variasiyalar fa minor və lya minor.
1953 – Flеyta və f-no üçün "Səhər nəğməsi".
1954 – Violonçel və f-no üçün 1N-li sonata.
1954 – Skripka və f-no üçün 15 azərbaycan xalq mahnısının işlənməsi.
1954 – Skripka və f-no üçün anданte.
1954 – Qaboj və f-no üçün melodiya.
1954 – F-no üçün 5 prelyudiya.
1955 – Skripka və f-no üçün 15 pyes.
1955 – Simli kvartet.
1955 – F-no üçün 9 fuga.
1956 – Skripka və f-no üçün "Elekiya".
1960 – Skripka və f-no üçün azərbaycan xalq mahnılarının işlənmələri.
1962 – Violonçel və f-no üçün 2N-li sonata.
1964 – Violonçel və f-no üçün 3N-li sonata.
1967 – Flеyta və f-no üçün "Anданte".
1970 – Skripka və f-no üçün 1N-li sonata.
1970 – Tar və f-no üçün 3 pyes: "Anданte", "Körüş yeri", "Neft fontanı rəqsi".
1971 – F-no ilə 1N-li trio (Kənçlik).
1971 – Skripka və f-no üçün 2N-li "Romantik sonata".
1974 – Tar və f-no üçün "Nikar" pyesi.
1974 – Flеyta və f-no üçün 1N-li sonata.
1975 – F-no ilə 2N-li trio.
1975 – F-no üçün uşaq süitası.
1976 – Skripka üçün 1N-li solo süita.
1976 – Skripka və f-no üçün 3N-li sonata.
1976 – Flеyta və f-no üçün 2N-li "Elekik" sonata.
1976 – Flеyta və f-no üçün "intermessо".
1976 – F-no ilə kvintet-poema.
1977 – Flеyta və f-no üçün 3N-li sonata.
1978 – "Skripkaçının dərslіyi".
1979 – F-no ilə 3N-li trio.
1980 – Violo və f-no üçün 1N-li sonata.
1981 – Violo və f-no üçün 2N-li sonata.
1982 – Viola və f-no üçün 3N-li sonata.
1982 – Flеyta və f-no üçün "Melanxolik romans".
1985 – Skripka və f-no üçün 4N-li sonata.
1988 – Skripka və f-no üçün 5N-li sonata. (Türk xalq musiqisinin məvzusu əsasında bəstələnilib).
1991 – Skripka və f-no üçün 6N-li sonata. (Iran xalq musiqisinin məvzusu əsasında bəstələnilib).
1992 – Skripka və f-no üçün 7N-li sonata. (Ərəb xalq musiqisinin məvzusu əsasında bəstələnilib).
1995 – Skripka və f-no üçün 8N-li sonata. (Azərbaycan xalq musiqisinin məvzusu əsasında bəstələnilib və T.Gulіyeva həsr edilib).
1996 – Skripka və f-no üçün 9N-li sonata. (Bəhram Məmmədzadəyə həsr edilib).
1996 – Skripka və f-no üçün 10N-li sonata (Arzu Əlizadəyə və Fəridə Əhmədbəyovaya həsr edilib).

KAMERA-VOKAL ƏSƏRLƏRI:

1954 – "Gıış yolu" romansı, söz.A.Pushkiniindir.
1960 – "Sevən könül" mahnısı, söz.S.Rustəmindir.
1967 – Səs və f-no üçün azərbaycan şairlərinin sözlərinə bəstələnmiş dörd mahnı "Közəllіklər məskəni" məcmuəsi.
1967 – "Künəş" uşaq mahnısı söz L.A.Ibrahimovundur.
1970 – Səs ilə f-no üçün azərbaycan şairlərinin sözlərinə jazılmış 11 mahnı və romanс. "Nikar" məcmuəsi.
1978 – "Gudsidən söz düşəndə" romanс silsiləsi söz.A.Bakıxanovundur. (8 romanс).

1978 – "Ana" romansı sözə N.Nekrasovundur.
1979 – Səs və f-no üçün "Yüрək sözü" məcmuəsində 11 mahnı. Azərbaycan şairlərinin sözlərinə bəstələnilib.
1983 – Azərbaycan şairlərinin sözlərinə bəstələnmiş 12 mahnı və romanс səs ilə f-no üçün.
1996 – Səs ilə f-no üçün 12 mahnı və romanс.
1997 – Səs ilə üçün f-no romanс məcmuəsi "Firdovsinі jad edərkən".
1993 – "Gudsi" oxumaq ilə fortepiano üçün romanslar məcmuəsi.
1994 – "Gudsi" ikinci dəftər. Oxumaq ilə fortepiano üçün romanslar məcmuəsi.

NƏŞR EDILMIŞ NOT-MUSIQI ƏDƏBIYJATI

1. Skripka, violonçel və f-no üçün "15 azərbaycan xalq mahnısı" məvzuları üzərində skripka üçün əlavə məşqlər partijası ilə "Azərbaycan Dövlət Musiqi nəşrijjatı" Bakı-1955.
2. Violonçel (skripka və orkestr üçün "Elekija". Violonçel və ja skripka və f-no üçün işlənmişdir. Bakı-1956. Azərb.Dəv.mus.nəşrij.
3. "17 uşaq mahnısı". Azərbaycan xalq melodijalarının skripka üçün işlənməsi. (Violonçel və fortepiano üçün işlənmişdir. Bakı-1957. Azərb.Dəv.mus.nəşrij.
4. Violonçel və f-no üçün sonata. Azərb.Dəv.mus.nəşrij. Bakı-1969.
5."Sevən könül" səs və f-no üçün. Bakı-1961. Azərb.Dəv.mus.nəşrij.
6. "Anданte" skripka və f-no üçün. Azərnəşr-1963.
7."Konsert" violonçel və orkestr üçün. Violonçel və f-no üçün işlənmişdir. Azərnəşr-1966.
8. "Közəllіklər məskəni" səs və f-no üçün mahnılar məcmuəsi. Azərnəşr-1966.
9. "Uzaq sahilllərdə" simfoniк poema partitura. Böyük simfoniк orkestr üçün.

10. "Симфониja N 1" симфоник оркестр үчүн партитура. Азәрнәшр-1968.
11. "Консерт" флејта вә камера оркестри үчүн партитура. Флјета вә ф-но үчүн ишләнмишдир. Азәрнәшр-1969.
12. "Никар" сәс вә ф-но үчүн маһнылар мәчмуәси. Азәрнәшр-1970.
13. Виолончел вә ф-но үчүн "Ики соната" Азәрнәшр-1975.
14. "Хәзәр балладасы". Бир актлы балет. "Клавир" Москва-1975.
15. "Гүдсидән сөз дүшәндә сөз А.Бакыхановундур. Сәс вә ф-но үчүн романс вә маһнылар. Бакы-1978. "Ишыг" нәшрижјаты.
16. "Сүита N 1" скрипка үчүн соло. Ишыг-1980.
17. "Соната N 1" скрипка вә ф-но үчүн. Ишыг-1980.
18. Тар вә симфоник оркестр үчүн "консерт". Тар вә ф-но үчүн ишләнмишдир. Ишыг-1983.
19. "Ики трио" скрипка, виолончел вә ф-но үчүн. Партитура вә һәр аләт үчүн ајры партија. Москва "Совет бәстәкары" 1987.
20. "Консерт N 2" тар вә симфоник оркестр үчүн. Тар вә ф-но үчүн ишләнмишдир. Ишыг-1980.
21. "Хејир вә шәр". Балет. Клавир. Бакы-1994. Туси адына АДМИ.
22. "Гүдси" сөз. А.Бакыхановундур. Сәс вә ф-но үчүн романслар мәчмуәси. Бакы-1993 "Шур" нәшрижјаты.
23. "Гүдси" II дәфтәр сөз. А.Бакыхановундур. Сәс вә ф-но үчүн романслар мәчмуәси. Бакы-19947 "Азәрбајчан мәтбәәси".
24. "Консерт N 3" тар вә симфоник оркестр үчүн. Тар вә ф-но үчүн ишләнмишдир. Туси адына АДПИ-дә нәшр едилиб.
25. "Гузеј Кибрис фәсилләри" камера оркестри үчүн. Партитура. Кипр-Леркоша 1999.
26. "Гузеј Кибрис" сүитасы камера оркестри үчүн. Партитура. ККТЧ-Лефкоша 2000.

МӘЧМУӘЛӘРДӘ ЧАП ОЛУНМУШ ӘСӘРЛӘР

1. Аккомпонемент үзрә хрестоматија. VII синиф "Совет бәстәкары". Москва – 1962.
2. "Вәтән, Ленин, Партија" сәс, хор вә ф-но үчүн. Азәрнәшр – 1967.
3. "Күнәш" ушаг маһнылары. Сәс вә ф-но үчүн. Азәрнәшр – 1968.
4. Мәктәбли маһнылары (Күнәш). Музична Украина – 1980.
5. Загафгазија бәстәкарларынын мусигиси. Күнәш "Совет бәстәкары". Москва – 1985.
6. "Мусиги" Совет ушаг маһныларынын анталокијасы. Музгиз – 1959.
7. "Бизим дијар" Музична Украина – 1981.
8. Тар вә ф-но үчүн азәрбајчан бәстәкарларынын маһнылары.
а/ Көрүш јери; б/ Анданте; в/ нефт фонтаны рәгси. Азәрнәшр – 1970.
9. Флејта үчүн оркестр чәтинликләри. Азәрнәшр – 1969.
10. Азәрбајчан бәстәкарларынын пјесләри ("Никар") Азәрнәшр – 1974.
11. Гәһрәманлыг һагда маһнылар мәзмуәси ("Вәтән нәғмәси") Азәрнәшр – 1968.
12. Азәрбајчан вә Украина бәстәкарларынын пјесләри адлы мәзмуәдә скрипка вә ф-но үчүн "Елекија". Кијев – 1979.
13. Совет бәстәкарларынын пјесләри мәчмуәсиндән флејта вә ф-но үчүн "Анданте". Москва. Музгиз – 1979.
14. Совет бәстәкарларынын сонаталары мәчмуәсиндән флејта вә ф-но үчүн 3 N-ли соната. Москва – 1980.
15. Совет бәстәкарларынын симфоник әсәрләри мәчмуәсиндә тәнтәнәли увертүранын партитурасы. Москва "Совет бәстәкары" – 1990.
16. Загафгазија бәстәкарларынын ушаг маһнылары ("Күнәш"). Москва – 1985 "Совет бәстәкары" нәшрижјаты.
17. Маһны төвһәси мәчмуәсиндә. а/ Көнч космонавтлар; б/ Горујаг көрпәләри; в/ Вәтән нәғмәси; г/ "Күнәш".
18. "Көнд әмәкчиси тәгвими" журналы мәчмуәсиндән ("Абшерон бағларында") – 1982.

БРОШЈУРАЛАР

Чаһанкир Чаһанкировун скрипка вә оркестр үчүн "Консерт"индә Азәрбајчан халг мусигисинин сәчијәви чәһәтләри — Новая книжная типография 1983

Сүлејман Әләскәровун скрпика вә фортепиано үчүн "Сонатасында" муғам Азинефтехин 1984 көкләри вә онларын тәзаһүрү

Фикрәт Әмировун "Икигат консерт" индә муғам үнсүрләри вә онларын ифачылыгда тәзаһүрү — Типография АПИИ им.ленина 1990

Y.Һачыбәјовун "Аршын мал-алан" мусигили комедија мәвзуларында Н.Карнитскајанын фантазијасы — Типографија АПИИ им.Ленина 1990

Y.Һачыбәјовун "Ашыгсајағы" әсәри — Елм вә һәјат 1981 N 1 (сәһ.35-36) (Журнал)

Н.Мәммәдовун скрипка вә симфоник оркестр үчүн вариасијалары — Типографија АПИИ им.Ленина 1990

Мусиги нечә јаранмышдыр. Мәктәбли- "Ишыг" нәшриј. 1986 нин мусиги аләми" китабындан

Хатирәләрдә. Зүлфү Адыкөзәлов "Аиләмизин садиг досту" — "Шур" нәшриј. 1999 сәһ.57-60

ТОФИГ БАКЫХАНОВУН ЕЛМИ ИРСИ

Аббасгулу ага Бакыханов вә мусиги — Чүмә ахшамы VI.2000
Аиләмизин садиг досту — Шур нәшриј. 1989
Азәрбајчан бајрағы — Бакы 15.IV.1993
Алғышлара лајиг — Бакы 22.II.1997
Бәстәкарын төһвәси — Бакынын сәси 20.X.1994
Бу кечә — Бакынын сәси 20.X.1994
Бahар һәм дә, севкиләр, Шәргиләр-мөвсүмүдүр — Халг 18.IV.1999
Бәстәкарлар үчүн фачиә, мусиги сәнәтимиз үчүн итки — Халг 27.VI.1996
Бизим нәслә гаршы һагсызлыг бу күн дә давам едир — Резоканс 18-19.III.1998
Чәфәрим мәним — Бакы 9.X.1969
Әламәтдар күнләр — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 6.II.1971
Фортепиано триосу — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 22.VII.1971
Фортепиано үчлүјүнүн ифасында — Бакы 15.V.1979
Фирдовсини јад едәркән — Халг 4.V.1997
Көзәлликләр мәскәни — Азәрбајчан гадыны 1965
Көзәл мүәллим, истедадлы ифачы — Азәрбајчан мүәллими 23.IV.1989
Һүнәри вәсф едирик — Азәрбајчан көнчләри 28.IX.1982
Һамымызы дүшүндүрән мәсәләләр — Азәрбајчан көнчләри 13.VI.1982
Харичи сәфәрдән јадикар әсәр — Халг 4.V.1997
Ики суала алты чаваб — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 4.I.1976
Инструментал әсәрләр сәсләнирди — Бакы 1V.1983
Ирадәјлә, дөзүмлә — Азәрбајчан көнчләри 9.IX.1989
Илләрин нәғмәси — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 1.I.1982
Комсомол јубилејинә — Азәрбајчан көнчләри 10.X.1970
Гурултајда јарадычылыг рапорту — Азәрбајчан көнчләри 26.II.1981
Гәһрәман оғуллар, гәһрәман гызлар — Коммунист 22.VII.1982
Гармонун сеһри — Шәһријар 8-14.V.1997
Ленин орденли — Бакы 21.IX.1982
Мусиги нәшрижјаты — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 30.VШ.1969
Мусиги сорһәдләр ашыр — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 28.VШ.1971
Мусиги орбитиндә — Әдәбијјат вә

Мусиги улу бабама мәһәббәтимдир — Бакынын сәси 20.X.1994
Мусиги фәдаиси — Азәрбајчан көнчләри 20.V.1986
Мусигинин әсас ифадә васитәләри — Азәрбајчан пионери 23.IX.1970
Мараглы нот нәшри — Инчәсәнәт 30.IX.1993
Мараглы програмла — Азәрбајчан көнчләри 2.VI.1988
Мараглы консерт — Бакы 12.III.1976
Мусиги һаггында — "Көјәрчин" (журнал) N 5 V.1986
Оғлун әскәр кедир — Халг 20.V.1992
Өзбәк бачым — Азәрбајчан көнчләри 9.XII.1966
Өмрүн зирвәсиндә — Јени Азәрбајчан 7.XI.1998
Полша.
"Азәрбајчан тарихи" — Коммунист 16.X.1988
Сонаталар сәсләнир — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 26.Ш.1998
Сизин үчүн көзәл маһнылар — "Көјәрчин" журналы N10.X.1982
Сизә нәғмә гошуруг — Коммунист 22.VII.1982
Сәнәт әсәрләринин итмәсини өрт-басдыр едәнләрә ар олсун! — Милләт 24.X.1996
Софија мусиги фестивалында — Бакы 19.VII.1982
"Шаһнамәси" үрәкдәдир — Мәдәнијјат 25.VII.1997
Унудулмаз сәнәткар — Шәрг-гәрб нәшр 1996
Усталыг — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 25.V.1984
Вәтәнимә кәтирмишәм — Бакынын сәси 25-30.VI.1997
Јарадычылыг һесабаты — Азәрбајчан көнчләри 1986
Јүксәк сәвијјәли мусигичи — Коммунист 16.VI.1985
Јенидәнгурма вә мусигимиз — Әдәбијјат вә инчәсәнәт 20.XI.1987
Јарадычылыг сынағы — Азәрбајчан көнчләри 13.IX.1979
Јахшы таныдығым инсан — Чүмә 16-22.X.1998
Јахшы таныдығым инсан — Сәс 23.X.1998
Јахшы таныдығым инсан — Республика 1.XI.1998
"Мәним таныдығым Тофиг Гулијев" "Чүмә ахшамы" 12-13.10.2000
"Аббасгулу Ага Бакыханов јара- "Чүмә ахшамы" 21-28.10.2000
дычылығы Азәрбајчан мусигисиндә"
"Аббасгулу Ага Бакыханов јарады- "Чүмә ахшамы" 05-11.10.2000
чылығы Азәрбајчан мусигисиндә"
"Аббасгулу Ага Бакыханов" јарады-"Чүмә ахшамы" 09.11.2000
чылығы Азәрбајчан мусигисиндә"

ТОФИГ БАКЫХАНОВ ҺАГДА МӘТБУАТДА

В.Азәрашвилинин мүәллиф консерти	Бакы	16.XI.1983
Алты нөмрәли соната	Екран ефир	22-28.VII.1992
Азәрбајчан балети Парисдә Зорин	Азәрб.кәнч.	5.XII.1969
Азәрбајчан мусигиси Кипрдә сәс-ләнир	һагг гәзет.	6.VI.1998
Азәрбајчан балети Франсаја кедир. М.Ахундов	Азәрб.кәнч.	22.XI.1969
Азәрбајчан мусигиси Тбилисидә	Екран ефир	25.XI.1998
Азәрбајчан балети Франсада чыхыш едәчәк	Коммунист	9.V.1969
Азәрбајчанлы бәстәчи Т.Бакыха-нов Күзеј Кипр Түрк Чүмһуријјәтиндә	Бирлик гәз.	24.V.2000
Азәри бәстәчи Т.Бакыханов К.К.Т.Чүмһурријәтиндә	Јени демок.	24.V.2000
Бөјүк имтаһан	Бакы	27.XI.1969
Бәстәкарын јени әсәри	Азәрб.телр.	29.X.1988
Т.Бакыханов "Шәрг" поемасы	Т.В.Р.	29.V-4.VI.1989
Балетимиз Парисә кедир	Әдәб.вә инч.	15.XI.1969
Бәстәкарын јубилеји С.Рамазанова	Азәрбајчан	3.V.2000
Бәстәкарын мүәллиф кечәси Р.Нәсибли	Халг	4.V.2000
Т.Бакыханов 70	Республика	21.V.2000
Бакыхановлар аиләсиндә 6-мусигичи вардыр Т.Мүтәллибов	Азәрб.кәнч.	14.VII.1957
Бәстәкарын мүәллиф кечәси	Коммунист	20.XII.1977
Бәстәкарын мүәллиф кечәси	Бакы	3.XII.1974
Бәстәкар, ифачы, педагог Тәлман Һачыјев	Әдәб.вә инч.	26.V.1973
Бәстәкарла көрүш Ә.Рәһмәтов	Нефт кадрлары уғрунда	8.I.1973
Бәстәкарын јарадычылыг кечәси И.Әфәндијев	Әдәб.вә инч.	21.X.1972
Бәстәкарлыг вә мүасирлик	Бакы	28.IX.1972
Бәстәкарын јарадычылыг кечәси З.Гафарова	Азәрб.кәнч.	20.V.1971
Бәстәкарын мүәллиф мүсамирәси	Коммунист	11.V.1971
Бәстәкар төләбәләрин гонағыдыр А.Рзајева	Азәрб.кәнч.	29.X.1983
Бәстәкар һаггында сөз Һәчәр Бабајева	Әдәб.вә инч.	11.XI.1964
Бәстәкарын јени әсәрләри А.Садыгов	Бакы	17.XI.1989
Бакыда илк дәфә	Бакы	1.IV.1978
Бәстәкарын мүәллиф кечәси	Азәрб.кеч.	17.XI.1990
Т.Бакыхановун јени сонатасы Е.Бабајев	Бакы	31.XII.1991
Т.Бакыхановун шәрг сонаталары	Мәдәнијјәт	13.VIII.1992
Т.Бакыханов-65 Р.Зөһрабов	Халг	16.XII.1995
Бәстәкар-скрипкачы Тофиг Р.Зөһрабов Бакыханов	Азәрбајчан	2.XII.1995
Т.Бакыханов Н.Һәсәнзадә	Бакынын сәси	20.X.1994
Бәстәкарла көрүш	Коммунист	10.III.1977
Бәстәкарларымызын портрети Т.Бакыханов З.Гафарова	Азәрб.Дөвләт полиграфија бирлији	1992
Т.Бакыхановун камера инс-тал мусигиси сәһ.64-65 Р.Адыкөзәлов	"Гобустан" инчәсәнәт топлусу N3	1988
Т.Бакыхановун јарадычылығы Т.Гулијев	"Гобустан инчәсәнәт топлусу N2 сәһ.25-27	1978
Т.Бакыхановун Измирдә мүәллиф кечәси	Екран-ефир	7-13.VI.1999
Т.Бакыхановун әсәрләринә харичдә мараг Азәртач.	Азәрбајчан	20.IV.1999
Бакыхановун әсәрләри Измирдә сәсләнмишдир Азәртач	Азәрбајчан	9.V.1999
Бәстәкарын Измирдә мүәллиф кечәси Ш.Тағызадә	Бакы	21.V.1999
Бөјүк Үдсијә һәср едилмишдир Тофиг Бакыхановун түрк мусигиси Ш.Тағызадә	Азәрбајчан	9.IV.1994
Тофик Бакыхановун маһнылары Бәстәкарын јени төһвәси Н.Һәсәнзадә	Бакы	11.XI.1999
	Азәрб.телер. прогр.	31.V.1975
	Бакынын сәси	20.X.1994
Бәстәкарларымызын портрети Бәстәкар харичи сәфәрә пул тапмыр	Азәрб.телер. прогр.	23.II.1974
	"Һәр күн"	8.XII.1998
Тофиг Бакыхановун әсәрләринә Түркијәдә мараг П.Гулијев	Азәрб.мус. дүнјасы (журнал)	1999
Тофиг Бакыхановун түрк мусигиси Ш.Тағызадә	Бакы	21.V.1999
Бизим нәслә гаршы һагсызлыг бу күндә давам едир	Мәдәнијјәт	18-19.III.1998
Сафура Чәркәз гызы Бакыхановлардан бири С.Елсевәр	Пресс-факт	01-07.VIII.1997
Бәстәкарларымыз һаггында сөз (сәһ.67-72) Р.Зөһрабов	Шур нәшријјаты	1995
Т.Бакыханов-50 ил јарадычылыгда С.Әләскәров	Азәрбајчан	10.II.2000
Т.Бакыхановун мусигичи кими фор-малашмасында јашадығы дөврүн әһәмијјәти һ.Әлијева	"Еколокија" фәлсәфә мәдәнијјәт (журнал)	1999
Бакыхановлар сүлаләсинин Азәр-бајчанын ичтимаи һәјатынын вә инчәсәнәтинин инкишафында ролу вә јери һ.Әлијева	"Еколокија фәлсәфә мәдәнијјәт	1999
А.А.Бакыханов-2000.Јени романс-лар јубилеја төһфәдир. К.Дадашова	Бакы	16.III.1993
Бир тамаша һаггында Ш.Салманов (сәһ.79-80)	"Гобустан" инчәсәнәт топлусу N4	1970
Бәстәкарларымызын иш отағында Тофиг Бакыханов	Екран-ефир	17-23.IV.2000
Бәстәкарын Кипр көрүшләри Тағызадә Ш.	Бакы	21-27.VII.2000
Бәстәкарларымызын отағында Т.Бакыханов	Екран-Ефир	17-23.IV.2000
Дөрд үсуллар арасы музик фести-фалы	"Ортај" гәз.	24.V.2000
Дөрд нәғмә	Азәрб.кәнч.	24.01.1967
Динләјичиләр разы галдылар Х.Гулијев	Әдәб.вә инч.	15.V.1971
Достлуг консерти Ф.Әскәрова	Азәрб.кәнч.	13.12.1982
Достлуг маһнылары	Коммунист	13.05.1976
Дөрдүнчү улуслар арасы музик фестифалында Кыбрыс фәсилләри	"Кыбрыс" гәзети	24.05.2000
Әсл сәнәтин учушу	Коммунист	30.05.1989
Әдәбијјат вә инчәсәнәтин күндә-лији Фәттаһ Халыгзадә	Әдәб.вә инч.	01.03.1985
Күларә Әлијевин лент јазылары гызыл фонда верилди. И.Мирзәбәјли Әсәрләримиз опера вә балет театрына јол тапа билмир	Халг	28.02.1988
Т.Мәһәррәмова	Аргумент	02.08.1999
Фәхри диплом верилмиш	Азәрб.кәнч.	09.12.1969
Кәнч мусигичи Р.Исмајылов	Азәрб.кәнч.	25.05.1947
Кәләчәк мусигишүнаслар	Коммунист	20.09.1947
Кәнч ифачылар	Коммунист	24.06.1953
Кәнч мусигичиләрин илк сынағы	Әдәб.вә инч.	29.05.1976
Көј көлдәнгу көлүнә кедән јоллар (сәһ.43-44)	Гобустан инч. топлусу	1988
Кәзмәја гүрбәт илләр "Анар" (сәһ.65-66)	Гобустан инч. топлусу	1978
Көзәл һәдијјәләрлә	Әдәб.вә инч.	22.10.1968
Кәзмәја гүрбәт өлкә "Анар" (сәһ.65-66)	Гобустан инч. топлусу N3	1969
Көзәл рәгс фестивалы	Коммунист	07.12.1969
Y.Һачыбәјов енсиклопедијасы Тофиг Бакыханов сәһ.46-47	Гобустан инч. топлусу	1966
"Азәрбајчан нәшријјаты" һәмаһәнклик оланда		
Фәхри Әскәрова	Бакы	07.12.1990
Һүмајун симфоник муғамы Сүлејман Әләскәров	Бакы	24.10.1992
Һөкүмәт бәстәкара 50-60 доллар јол пулу тапмајыб	Резонанс	03.06.1898
Һагга, әдаләтә верилән мүкафат	Халг	17.06.1998
"Хәзәр балладасы" вә сәһнәдән бир шәкил Р.Фәрһадова	Әдәб.вә инч.	03.02.1968
Хәзәр фатеһләри һаггында балет	Бакы	16.01.1968
Хәзәр фатеһләри һаггында балет	Азәрб.кәнч.	20.01.1968
Хәбәрләр	Әдәб.вә инч.	21.05.1977
Рауф Адыкөзәлов Хејир вә Шәр Е.Бабајев	Мәдәнијјәт	4.06.1992
Хејир вә Шәр	Екран-ефир	19-25.08.1993
Хочалы һарајы	Халг гәзети	20.05.1992
"Хәзәр һаггында балет" Н.Мәммәдов	Коммунист	18.02.1968
Инсан вә әмәк Д.Мәммәдбәјов	Бакы	04.02.1969
Ики соната З.Гафарова	Әдәб.вә инч.	25.01.1975
Ики үчлүк Т.Андреева	Бакы	16.01.1981
Илһамлы сәнәткар В.Адыкөзәлов	Коммунист	08.12.1990
Имканлара бәләдиликлә О.Гулијев	Әдәб.вә инч.	15.05.1987
Илк дәфә сәсләнир	Азәрб.телев.	06.1983

İnsanı əbədiləşdirən xoş əməllərdir R.Xəlilov	Azərbaycan	08.06.1998
İlk təəssürat Ş.Babəyeva	Ədəb.və inc.	25.05.1990
İfaçılar tələbələr idi	Azərb.kənc.	15.12.1987
Kamera musiqisi kecəsi T.Hacıyev	Bakı	26.11.1976
Konsert hesabatı B.Məmmədzadə	Ədəb.və inc.	5.12.1975
Kamera musiqisi səsləndi Z.Cəfərova	Azərb.kənc.	31.07.1974
Kamera musiqisi səslənir T.Quliyev	Ədəb.və inc.	23.02.1974
Kamera musiqisi səsləndirdi T.Hacıyev	Bakı	05.12.1980
Kamera musiqisi səsləndirdi E.Babəyev	Azərb.kənc.	16.11.1989
Kipr musiqi festivalında T.Quliyevin 80 illiyinə həsr olunmuş əsər R.Zöhrabov	Ekran-efir Xalq	12.06.1998 15.07.1997
Qastrol davam edir	Kommunist	21.12.1969
Qız qəhrəmanlıq tələsir	Bakı	24.11.1978
Qız qəhrəmanlıq tələsir R.Zöhrabov	Kommunist	14.02.1979
Qız qəhrəmanlıq tələsir B.Qurbanov	Ədəb.və inc.	03.02.1979
Qız qəhrəmanlıq tələsir A.Məmmədov	Bakı	05.05.1979
Qız qəhrəmanlıq tələsir M.Allahverdiyev	Azərb.kənc.	20.01.1979
T.Quliyevin xeyir duası ilə Ş.Tağızadə	Bakı	07.04.2000
Litvadan təhfələr	Kommunist	22.02.1985
Litva musiqisi E.Babəyev	Bakı	06.03.1985
Musiqi məktəbində orta və kənc musiqiçilər	Azərb.kənc.	27.11.1946
Musiqiçi uşaqlar	Azərb.kənc.	09.07.1947
Müəllif kecəsi	Bakı	14.11.1978
Minlərlə tamaşaçı dinləyici alqışlı S.Ələsgərov	Bakı	30.11.1976
Müəllif kecəsi İ.Əfəndiyeva	Ədəb.və inc.	14.12.1974
Musiqi boyaları T.Hacıyev	Ədəb.və inc.	27.04.1974
Müəllif konserti X.Soltanov	Bakı	01.05.1977
Musiqi ilə yaranan dostluq A.Məliков	Azərb.kənc.	24.01.1980
Musiqi dostluğu Z.Əhmədzadə	Kommunist	29.01.1989
Musiqi xəbərləri	Ədəb.və inc.	17.12.1977
Musiqi kecəsi	Bakı	25.05.1988
Moskva səhnəsində müəllif kecəsi D.Məmmədbəyov	Kommunist	19.05.1988
Müəllif kecəsi İ.Quliyev	Ədəb.və inc.	11.02.1978
Məmmədəli kurorta kedir A.Məliков	Azərb.kənc.	13.11.1969
Məmmədəli kurorta kedir Ç.Səfərov	Kommunist	16.11.1969
Müəllif kecəsi	Kommunist	04.03.1987
Müəllif konserti	Xalq gəzeti	30.04.1998
Moskva tamaşaçılarının rəyi D.Məmmədbəyov	Kommunist	19.05.1988
Melodiya azərbaycan sovqatı-moskva K.Xobotayev	Kommunist	29.01.1989
Müvəffəqiyyətə inanırıq L.Goldştejn	Bakı	04.02.1969
Nizami mövzusuna yeni muracıət R.Zöhrabov	Incəsənət	13.07.1993
"Nəva" simfonik muğamı S.Ələsgərov	Ədəb.və inc.	12.01.1990
"Nəva" simfonik muğamı	Ekran-efir	28.10.1989
Nizami mövzusuna yeni muracıət R.Zöhrabov	Incəsənət	13.07.1990
Nəğədərki əlim gələm tutur? Z.Fərəcova	Hürriyyət N71	1990
"Türkiyə" rapsodiyası minilərin dilində səsləndi I.Mirzəbəyli	Xalq	31.10.1999
Uğurlu sənət yolu N.Rəhimova	Kənənin səsi	20.12.1990
Unudulmaz küllərin xatirələri R.Mustafayev	Ədəb.və inc.	14.02.1970
Ulusarası musiq festivalı	"Kıbrıslı"	24.05.2000
Bellapaisdə Kuzey Kipris fəsilləri	"Vətən"	24.05.2000
Yubiley müsabiqəsinin qalibləri	Ədəb.və inc.	13.07.1969
Jaradıcılıq hesabatı qardaş Ukraina	Kommunist	07.03.1970
Jaradıcılıq üfüqlərində A.Məmmədov	Bakı	09.10.1974
Jaradıcılıq hesabatı E.Babəyev	Azərbaycan kənclərı	17.11.1981
Jaradıcı zijalılar Z.Cəfərova	Bakı	23.10.1980
Jaradıcılıq axtarış deməkdir R.Zöhrabov	Ədəb.və inc.	21.12.1990
Yeni lent yazıları	Ekran-efir	03-09.08.1992
Yubilejlər-portretlər T.Bakıxanov-65	Ekran-efir	04-10.12.1995
Yeni körüşlərədək dostlar (Kiyev)	Kommunist	25.08.1970
Səsin professoru I.Mirzəbəyli	Paritet	13-14.07.2000
Simfonik muğam: yeni bahış, yeni pozum Hərminə Bəyraməlibəyli	Bakının səsi	08.06.1994
Sənət ən'ənələrini davam etdirmək bizim və kələcək nəsilərin ümdə vəzifəsidir R.Nəbi	Millət	28-29.05.1997
Skripka musiqi kecəsi	Ədəb.və inc.	25.12.1980
Şimali Kipr Beynəlxalq musiqi festivalı	Ekran-efir	12.06.1988
Şərq poeması	Kommunist	23.04.1989
Şərq xalqlarının musiqisi mövzusunda A.Rzəyev	Bakı	22.05.1993
"Şahnaz" simfonik muğam	Ekran-efir	26.05.1994
Şərq poeması	Bakı	24.04.1989
Şərq poeması E.Babəyev	Ədəb.və inc.	26.10.1989
"Şərq poeması" səhnədə A.Iskəndərova	Bakı	05.06.1989
"Şərq poeması" balеti E.Dadaşova	Azərb.kənc.	15.07.1989
Türkiyədə Tofiq Bakıxanovun əsərlərindən ibarət konsert		15.05.1998
Təbrik edirik	Mədəniyyət	17.04.1991
Tar üçün yeni konsert O.Quliyev	Ədəb.və inc.	23.11.1998
Tarın nəğmələri İ.Əfəndiyeva	Bakı	18.01.1986
Ənlü Azəri və bəstəçi T.Bakıxanov K.K.T.Ç-də	Xəbər-gəzeti	24.05.2000
Parис alğışlayır. Parис valeh olur.	Bakı	3.12.1969
Parис bizi közləyir G.Almaszadə	Azərb.gadını	11.1969
Paytaxtda çıxışlar ərəfəsində	Kommunist	06.05.1980
Parис azərbaycan balетini alğışlayır	Bakı	06.12.1969
Pərgələrə vurğun ürək M.Həsənzadə	Kommunist	08.03.1969
"Pahab" simfonik muğamı S.Ələsgərov	Azərbaycan	15.10.1994
"Pahab" (simfonik muğamı)	Ekran-efir	04-10.07.1994
Rəfiqə və Maqsudun əlifbası səh.41 R.Axundov	Gobustan inc. topluşu SK3	1998
Sovet artistlərinin mübəffəqiyyəti	Bakı	08.12.1969
Suraxanıda A.Bakıxanovun büstü açılmışdır	"Respublika"	18.05.2000
Simfonik poemalar, lövhələr, arijalar	Ədəb.və.inc.	13.10.1973
Simfonik arkestra ifasında T.Quliyev	Bakı	04.11.1981
Simfonik musiqi kecəsi	Ədəb.və inc.	1980
Skripka və fortepiano üçün sonata	Ekran-efir	16-22.12.1991
Sənətə həvəc olanda E.Abbasova	Bakı	24.01.1967
"В этом доме воздух пропитан музыкой С.Мирзоева	"Бакинский рабочий"	12.10.2000
"Tofiq Bakıxanov" I.Tağızadə	"Bakı" gəzeti	6-12.2000
Tofiq Bakıxanov	"Ekran-Efir"	25.09-1.10.2000
Bəstəkar haqqında ekran əsəri "Tofiq Bakıxanov" televizija filmi haqqında düşüncələrim. R.Imrani	"Xalq gəzeti"	29.10.2000

Azərbaycan radiosunun fonotekasından /"Qızıl fond"/ Respublikanın xalq artisti, professor bəstəkar Tofiq Bakıxanovun müxtəlif alətlər ilə simfonik orkestr üçün jazılmış konsertlərin sijahısı.

N:	Əsərlərin adı	İfa edirlər:
1.	Skripka ilə simfonik orkestr üçün konsert N1	Əli Muxtar Babajev
2.	Skripka ilə simfonik orkestr üçün konsert N1	Zülfijjə Jagubova
3.	Skripka ilə simfonik orkestr konsert N1	Tofiq Bakıxanov
4.	Skripka ilə kamera orkestri üçün konsert N2	Sərvər Gənijev
5.	Skripka ilə simfonik orkestr üçün konsert N3	Əli Muxtar Babajev
6.	Skripka ilə simfonik orkestr üçün konsert N5	Arzu Əlizadə
7.	Viola və simfonik orkestr üçün konsert	Tofiq Asланov

8. Виола вə симфоник оркестр үчүн "Експромт" "Вокализ" вə "Валс" /консерт-"Вокализ"/	Акиф Бакыханов
9. Виолончел вə симфоник оркестр үчүн консерт	Виктор Симон
10.Виолончел вə симфоник оркестр үчүн консерт	Сабир Əлијев
11.Скрипка виолончел вə симфоник оркестр үчүн	Азад Əлијев вə Гара Əлијев
12.Скрипка тар вə симфоник оркестр үчүн икили консерт	Əли Мухтар Бабајев вə Һəмид Вəкилов
13.Флејта вə камера-оркестри үчүн консерт N1	Телман Һачыјев
14.Флејта вə симли оркестр үчүн консерт N2	Телман Һачыјев
15.Флејта вə симли оркестр үчүн консерт N2	Ələкбəр Искəндəров
16.Гобој вə симли оркестр үчүн консерт N1	Мећди Ахундов
17.Гобој вə симли оркестр үчүн консерт N2	Мећди Ахундов
18.Тар илə симфоник оркестр үчүн консерт N1	Рамиз Гулијев
19.Тар илə симфоник оркестр үчүн консерт N2	Рамиз Гулијев
20.Тар илə симфоник оркестр үчүн консерт N3	Рамиз Гулијев
21.Скрипка илə симфоник оркестр үчүн "Елекија", "Мелодија" вə "Скертсо"	Арзу Əлизадə

Мүхтəлиф алəтləр үчүн јазылмыш камера мусигиси

1. Соната N1 скрипка вə фортепиано үчүн	Сəрвəр Гəнијев-Зəһраб Адыкөзəлзадə
2. Соната N2	–
3. Соната N1	Азад Əлијев вə Зəһраб Адыкөзəлзадə
4. Соната N2 Скрипка вə фортепиано үчүн	Азад Əлијев вə Зəһраб Адыкөзəлзадə
5. Соната N3 Скрипка вə фортепиано үчүн	
6. Сонта N3 Скрипка вə фортепиано үчүн	Лалə Һəсəнова вə Фəридə Əһмədбəјова
7. Соната N4 Скрипка вə фортепиано үчүн	Əли Мухтар Бабајев вə Фирəнкиз Һачыјева
8. Соната N5 Скрипка вə фортепиано үчүн /Түрк халг мусигиси əсасында/	Азад Əлијев Зəһраб Адыкөзəлзадə
9. Соната N5 Скрипка вə фортепиано үчүн	Арзу Əлизадə вə Фəридə Əһмədбəјова
10.Соната N6 Скрипка вə фортепиано үчүн /Иран халг мусигиси əсасында/	Бајазət Ахундов Сəидə Бећбудова
11.Соната N7 Скрипка вə фортепиано үчүн /Əрəб халг мусигиси əсасында/	Бајазət Ахундов Сəидə Бећбудова
12.Соната N8 Скрипка вə фортепиано үчүн	Арзу Əлизадə вə Фəридə Əһмədбəјова
13.Соната N9 Скрипка вə фортепиано үчүн	Арзу Əлизадə вə Фəридə Əһмədбəјова
14.Соната N10 Скрипка вə фортепиано үчүн /Чаз сајағы соната/	Арзу Əлизадə вə Фəридə Əһмədбəјова
15.Сонатина скрипка вə фортепиано үчүн	Тофиг Бакыханов
16.Соната N1 виола вə фортепиано үчүн	Тофиг Асланов вə Сəидə Бећбудова
17.Соната N2 виола вə фортепиано үчүн	
18.Соната N3 виола вə фортепиано үчүн	
19.Соната N1 виолончел вə фортепиано үчүн	Сабир Əлијев вə Елмира Əлијева
20.Соната N1 виолончел вə фортепиано үчүн	Аншелевич Владимир вə Əдилə Вəкилова
21.Соната N2 виолончел вə фортепиано үчүн	Аншелевич Владимир вə Əдилə Вəкилова
22.Соната N2 виолончел вə фортепиано үчүн	Јевкениј Алтман вə Брановскајаранса
23.Соната N3 виолончел вə фортепиано үчүн	Фəрһəнг Гулузадə вə Акиф Абдуллајев
24.Соната N3 виолончел вə фортепиано үчүн	Јура Абдуллајев вə Акиф Абдуллајев
25.Соната N1 флејта вə фортепиано үчүн	Телман Һачыјев вə Акиф Абдуллајев
26.Елекијалы соната N2 флејта вə фортепиано үчүн	Телман Һачыјев вə Акиф Абдуллајев
27.Соната N3 флејта вə фортепиано үчүн	Телман Һачыјев вə Əдилə Əлијева
28.Соната флејта вə фортепиано үчүн	Телман Һачыјев
29.Сјута N1 соло скрипка үчүн	Сəрвəр Гəнијев
30.Трио "Кəнчлик триосу" N1 (Скрипка вə фортепиано үчүн)	Рауф Адыкөзəлов, Расим Абдуллајев вə
31.Трио N2 Скрипка, виолончел вə фортепиано үчүн	Күлнарə Садыгова Азад Əлијев, Гара Əлијев вə Əдилə Əлијева
32.Трио N3 Скрипка, виолончел вə фортепиано үчүн	Сəрвəр Гəнијев, Гура Абдуллајев вə Намиг Султанов
33.Фортепиано квинтети "поема" I-II Скрипка, виола, виолончел вə фортепиано	Азад Əлијев, Заманов Р., Р.Сејидзадə, Ј.Абдуллајев А.Абдуллајев
34.Фортепиано квартети:скрипка, виола, виолончел вə фортепиано	А.Əлијев, Тофиг Асланов, Елдар Искəндəров, Сəидə Бећбудова
35.Симли квартет: I-II Скрипка, виола вə виолончел	Тамилла Абдуллајев, Хавəр Рəһимова, Тофиг Асланов вə Назилə Аббасзадə
36."Түрк рапсодијасы" скрипка вə фортепиано үчүн	Лалə Һəсəнова вə Фəридə Əһмədбəјова
37.Соната N5 Скрипка вə фортепиано үчүн	Талећə Əлијева вə Фəридə Əһмədбəјова
38.Кузеј Кипр фəсилləри скрипка вə фортепиано үчүн	Лалə Һəсəнова вə Фəридə Əһмədбəјова
39.Кузеј Кипр сүитасы скрипка вə фортепиано үчүн	Һөкүмə Əлијева Фəридə Əһмədбəјова

Симфоник əсəрлəр:

Дирижорлар:

1. Симфонија N1	Əли Чаваншир
2. Симфонија N2	Чамал Далгат
3. Симфонија N3	Назим Рзајев
4. Симфонија N4	Назим Рзајев
5. Симфоник муғам "Нəва"	Əли Чаваншир
6. Симфоник муғам "Һүмајун"	Исмајыл Һачыјев
7. Симфоник муғам "Рahаб"	Јашар Иманов
8. Симфоник муғам "Шаһназ"	Јашар Иманов
9. Симфоник поема "Узаг саһилləрдə"	Əли Чаваншир
10.Симфоник поема "Сəһəр"	Рамиз-Мəлик-Асланов
11.Симфоник-поема "Хатирə" симфоник вə симли алəтләр оркестри үчүн	Рамиз-Мəлик-Асланов
12."Тəнтəнəли увертүра"	Леонид Вигнер
13."Пассакалија" камера оркестри үчүн	Назим Рзајев
14."Түрк рапсодијасы" тар вə симфоник оркестр үчүн	Елчин Һашымов (тар) Јашар Иманов (дирижор)
15."Никар" симфонија N5 төлерадионун Нијази адына симфоник оркестри	Јашар Иманов (дирижор)
16."Гүзеј Кыбрыс фасиллари"	Јашар Иманов
17."Гүзеј Кыбрыс сүитасы"	Јашар Иманов
18.Түрк рапсодијасы скрипка илə симфоник оркестр	Рəвшəн Мүзəффəров
БАЛЕТЛƏР:	
19."Хəзəр балладасы"	Казым ƏлиВердибəјов
20."Шəрг поемасы"	Əли Чаваншир
21."Хејир вə Шəр"	Јашар Иманов
22."Шəрг поемасы" балетиндə II сјуита	Əли Чаваншир
23."Хəзəр балладасы" балетиндəн фрагментләр	Казым Əливердибəјов
МУСИГИЛИ КОМЕДИЈАЛАР /бəстəкар Нəриман Мəммəдовла/	
24."Алты гызын бири Пəри" фрагментләр	Камал Аббасов
25."Мəммəдəли курорта кедир" фрагментләр	Камал Аббасов
26."Гыз көрүшə төләсир" /бүтөвлүклə/	Əли Чаваншир
ИНСТРУМЕНТАЛ ПЈЕСЛƏР:	
1."Анданте" виолончел вə фортепиано үчүн	Исаак Турич Владимир Козлов
2."Елекија" виолончел вə фортепиано үчүн	Сабир Əлијев Елмира Əлијева
3.Мелодија скрипка илə фортепиано үчүн	Азад Əлијев Лејла Һүсејнова
4.Рəгс	
5."Експромт"	
6.Скертсо	
7.Анданте скрипка илə фрортепиано үчүн	Арзу Əлизадə Сəидə Бећбудова
8.Баллада	
9.Експромт	
10.Рəгс	
11."Елекија" скрипка илə фортепиано үчүн	Тофиг Бакыханов Јелена Мустафајева
12.Беш прелјуд фортепиано	

үчүн	Акиф Абдуллајев
13."Ушаг сүитасы" /беш пјес/	Наидә Әһмәдова
14."Бир нағыл истәрәм" саксофон илә естрада оркестри үчүн	Камал Гасымов
15."Көрүш јеримиз" тар илә фортепиано үчүн	Әвәз Рәһмәтов
16."Көрүш јеримиз" тар илә фортепиано үчүн	Рамиз Гулијев
17."Салами" тар илә фортепиано үчүн /ишләмәси/	Тофиг Бакыханов
18."Севән көнүл" инструментал ансамблы үчүн	Вагиф Мустафазадә
19."Севән көнүл" "Севил" ансамблы үчүн	
20."Шәрг поемасы" балетиндән	Ә.Искәндәров Е.Искәндәров Матјушкин
21."Хәзәр балладасы" балетиндән "Нефт фонтаны рәгси"	
22."Елекија" скрипка илә фортепиано үчүн	Рүфәт Манафов
23.Интерметсо флејта илә фортепиано үчүн	Телман Һачыјев
24.Сәһәр маһнысы	
25.Контсанетта	
26.Анданте	
27.Елекија	
28."Хәзәр балладасы" балетиндән нефт фонтаны рәгси	
29."Баллада" флејта илә фортепиано үчүн	Телман Һачыјев
30."Елекија" виолончел илә фортепиано үчүн	Расим Абдуллајев

БӘСТӘКАР ТОФИГ БАКЫХАНОВУН АЗӘРБАЈЧАН ШАИРЛӘРИНИН СӨЗЛӘРИНӘ БӘСТӘЛӘНМИШ ЈҮЗӘ ГӘДӘР МАһНЫ ВӘ РОМАНСЛАРЫ

Мүғәнниләрдән:

Зејнәб Ханларова
Флора Кәримова
Илһамә Гулијева
Елмира Рәһимова
Сона Асланова
Нәзакәт Мәммәдова
Мобил Әһмәдов
Фирудин Мећдијев
Рауф Адыкөзәлов
Јашар Сәфәров
Чаваншир Әлијев
Огтај Ағајев
Суғра Ибраһимова
Валидә Маһмудова
Рүһәнкиз Мусәви

Азәрбајчан Телерадионун хору вә Вокал-Инструментал ансамблы "Севил" ин ифасында лентә јазылмыш вә радионун гызыл фондуна дахил едилмишдир.

Инструментал ифачылардан:

Күларә Әлијева /ф-но/
Вагиф Мустафазадә /ф-но/
Рүфәт Манафов /скрипка/
Әһмәдова Наилә /ф-но/
Акиф Абдуллајев /ф-но/
Рамиз Гулијев /тар/
Әвәз Рәһмәтов /тар/
Матјушкин /ф-но/
Искәндәров Елдар /виолончел/
Сәидә Бећбудова /ф-но/
Закир Мирзәјев /гармон/
Кәмалә Мирбабајева /ф-но/

Ифасында инструментал әсәрләр дахилдир.

Москва радиосунда фонд үчүн јазылмыш лент јазыларынын сијаһысы:

1. Флејта вә опера-симфоник оркестринин мүшајиәтилә консерт N2.
2. Симфонија N2.
3. Тәнтәнәли увертјура.
4. Вилончел во симфоник оркестр үчүн консерт.
5. "Хәзәр балладасы" балети ПВ-о38263, хр.24 30
6. Скрипка вә фортепиано үчүн соната N1 ДКС-16299/хр 14 38
7. Скрипка вә фортепиано үчүн соната N2 /романтик соната/ ДКС-16300 Хр 13 16.
8. Вилончел вә фортепиано үчүн соната N2, ДВ-82576 Хр 22 08.
9. Вилончел во фортепиано үчүн соната N3, ДКС-6746 Хр 17 13.
10. Флејта вә фортепиано үчүн соната N1, ДКС-19445 Хр 14 56
11. Елекијалы соната N2, флејта вә фортепиано үчүн ДИКС-19442 Хр 11 19.
12. Флејта вә фортепиано үчүн сәһәр маһнысы ДКС-19443 Хр 2 21
13. Флејта вә фортепиано үчүн интерметсо ДКС-19444 Хр 2 42.
14. "Сәбр елә" охумаг вә инструментал ансамбл II-09007 Хр 4 14.
15. "Севмәјир, гој севмәсин" охумаг илә инструментал ансамбл ДС-18113 Хр 3 17.

АРАЈЫШ.

Верилир Үзејир Һачыбәјов адына Бакы Мусиги Академијасынын профессору, бәстәкар, республиканын халг артисти Тофиг Бакыханова.

Баш редактор Имза /Һ.Мәммәдов/

ГРАММАФОН ВАЛЛАРЫНЫН КӨСТӘРИЧИСИ

"Соната N 1" флејта вә ф-но үчүн. хр.15 56
Елекик соната N 2 флејта вә ф-но. үчүн хр. 11 19
Сәһәр нәғмәси хр. 2 21
Интермессо хр. 2 42
Стерео 33. С10-10231-32 1978 ил
"Хәзәр балладасы" балетиндән нефт фонтаны рәгси хр. 1 48
Соната N 3 флејта вә фортепиано үчүн хр. 17 30
Стерео с 1022381 003 1984 ил
"Азәрбајчан камера мусигиси"
а/ Т.Бакыханов — "Кәнчлик" триосу
б/ виолончел вә ф-но үчүн "Елекија"
Стерео 33 с 10 — 06259-60
Г.Гарајев адына Азәрбајчан Дөв.камера оркестри
Т.Бакыханов — камера оркестри үчүн симфонија N 4 хр.20 03
Стерео с 1026735000 1987 ил
Т.Бакыханов — виола вә ф-но үчүн сонаталар
Соната N 1, хр. 18 10
Соната N 2, хр. 16 11
Соната N 3, хр. 14 51
Стерео с 1029869008 1990 ил
"Азәрбајчан бәстәкарларынын әсәрләри"
Т.Бакыханов — консерт N 2 флејта вә оркестр үчүн. хр.12 10
Т.Бакыханов — консерт флејта вә камера оркестри үчүн
Стерео 10251000 1989 ил
Т.Бакыханов — "Хәзәр балладасы" бир актлы балет. ГОСТ 5289-68 УЗД — 033327

Ифа едиб. Үмумиттифаг радио вә телевизијанын бөјүк симфоник оркестри.

Т.Бакыханов — Н.Мәммәдов
"Мәммәдәли курорта кедир" опереттасындан фрагментләр.
Либретто А.Зејналлынындыр. ГОСТ 5289-68 ЗЗД — 033328

Т.Бакыханов — Н.Мәммәдов
"Мәммәдәли курорта кедир" опереттасындан фрагментләр
либретто А.Зејналлынындыр. ЗЗД-031437-40

Т.Бакыханов — Н.Мәммәдов
"Алты гызын бири Пәри" опереттасындан "субајын маһнысы"
либретто М.Әлизадәниндир. ГОСТ 5289-61 44503

Т.Бакыханов
"Севән көнүл" сөз.С.Рүстәминдир. Ифа едиб Зејнәб Ханларова. ГОСТ 5289-69 ЗЗД 019069

Т.Бакыханов "Севән көнүл" сөз. С.Рүстәминдир. Ифа едиб Зејнәб Ханларова. ГОСТ 5289-61 ЗЗД 019068

"Азәрбајчан халг мелодијалары"
Т.Бакыханов — "Көзәлликләр мәскәни"
сөз.Т.Мүтәллибовундур. Стерео 01749-50

"Еј залым јар" (Т.Бакыханов азәрбајчан халг маһнысыны ишләмишдир".
Ифа едиб. Халг чалғы аләтләри ансамблынын мүшаиәти илә азәрбајчан радио хору ГОСТ 5289-68 Д-00023087

Т.Бакыханов — "Сәбр елә" сөз.А.Бакыхановундур.
Ифа едиб. Елмира Рәһимова. Азәрбајчан халг чалғы аләтләри мүшаиәт едирди. ГОСТ 5289-73 ЗЗД-0002172

Азәрбајчан бәстәкарларынын романсы
Т.Бакыханов "Сөз дүшәндә" сөз.А.Бакыхановундур.
Ифа едиб. Рауф Адыкөзәлов мүшајиәт едиб. Азәрб.Дөвләт камера оркестри.
Охујур Зејнәб Ханларова.
Т.Бакыханов "Севән көнүл" сөз.С.Рүстәминдир.
Т.Бакыханов
"Севән көнүл" сөз.С.Рүстәминдир.
Ифа едиб. Семра Асилјазичи (Түркијә)
Диско студио оркестри
DTG-59 DLS-5027B

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО СОСТАВИТЕЛЯ

Данный нотно-библиографический указатель жизни и творчества народного артиста Азерб.республики профессора Тофика Ахмед Ага оглы Бакиханова посвящается семидесятилетию и пятидесятилетию творческой деятельности композитора.

В этом указателе представлены нотографические и библиографические сведения.

К нотографии относятся:

1) Представление произведений Бакиханова Т. по жанру.
2) Изданная нотно-музыкальная литература.
3) Грамзаписи.
4) Находящиеся в фонотеке азербайджанского и всесоюзного радио записи произведений Бакиханова Т.

К библиографии относятся.

1) Основные исторические моменты жизни творчества.
2) Творческий и жизненный путь композитора Тофика Бакиханова.
3) Слово профессионала о Бакиханова Т.
4) Научное наследие Т.Бакиханова.
5) О Т.Бакиханове в печати.
6) Программы, отражающие исполнительскую и творческую деятельность Т.Бакиханова.

Нотно-библиографический указатель представлен на азербайджанском и русском языках. Этот указатель задуман не только для музыкантов профессионалов, а также для широкой читательской публики. Если при представлении статьи в указателе не указывается фамилия автора, значит данные сведения носят информационный характер.

Кроме того, некоторые слова даны в сокр. варианте:

Азерб. — Азербайджан
Муз. — Музыка
Изд. — Издание
Ф-но — Фортепиано
АГК — Азербайджанская Государственная Консерватория
БМА — Бакинская Музыкальная Академия

Приношу глубокую благодарность профессору Т.Бакиханову, редакторам — доктору философских наук, Г.Абдуллазаде и доктору искусствоведческих наук Р.Имрани, оказавшим мне огромную помощь в составлении данного указателя.

ОТ РЕДАКТОРОВ

Достойный представитель Азербайджанской композиторской школы Тофик Бакиханов своим богатым творческим наследием внес прекрасные произведения в нашу музыкальную историю.

Огромная возможность в формировании Тофика Бакиханова, как личности высокоэтичной, интеллигентной, преданной национальным традициям, была создана той средой династии Бакихановых, к которой он относится, и в которой он родился и вырос. Тофик Бакиханов наряду с композитором — педагогом является прекрасным исполнителем и общественным деятелем.

Своей широкой и весомой деятельностью в области развития культурной жизни республики композитор снискал большую любовь общественности и любителей искусства. Основываясь на национальных традициях и одновременно опираясь на западные методы композиторской техники с точки зрения национального исполнения и высокого профессионализма делает ее привлекательной. Интересно то, что содержательная жизнь композитора, отвечающая выским этическим нормам, нашла свое отражение в его творчестве. Через все творчество композитора красной нитью проходят характерная для него национальность, человечность, лирико-драматические особенности. В результате этого выявляются свой музыкальный язык композитора, богатая палитра его гармонии, качество его профессиональных методов. И поэтому в его творчестве сформирован свой почерк, как у Уз.Гаджибекова, К.Караева, Ф.Амирова, Р.Гаджиева, Дж.Гаджиева, А.Меликова и др.

Т.Бакиханов является одним из плодовитых композиторов с широким полем деятельности. Благодаря национальному духу, национальному мышлению, что является кредо для композитора, его сочинения своей мелодичностью, особенностями ладовых интонаций, богатством ритмического построения отличают его от других композиторов.

Зная глубокую восточную музыку, ее специфические черты, он достиг успеха, создавая в виде цикла прекрасные симфонические произведения на основе восточных тем.

Создавая произведения в разных жанрах, композитор в своем творчестве верен национальным традициям, исполнительству. Т.Бакиханов, процветая в своем творчестве, также занимается научным творчеством. Обладая глубоким научным мышлением, он часто выступает на научных конференциях, на страницах печати. Он играет особую роль в развитии азербайджановедения. Композитор проявляет активную деятельность в организации научных семинаров, конференций по основам общества. Т.Бакиханов оказывает посильную помощь в развитии культурных связей Азербайджана с Ираном, Турцией, Кипром. Его произведения были поставлены и озвучены во многих странах. Особенно важно отметить, что композитор Т.Бакиханов является одним из тех специалистов, которые играют особую роль в развитии и пропаганде азербайджанской музыки.

Доктор философских наук,
профессор Г.А.Абдуллазаде
Доктор искусствоведения,
профессор Р.Г.Имрани

ОСНОВНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ МОМЕНТЫ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА

1930 — 8-го декабря в г.Баку родился Т.Бакиханов.

1938-1948 — получил образование по классу скрипки у педагога Н.И.Цимберова в музыкальной школе десятилетке.

1941 — Т.Бакиханов в первый раз выступил с "Мелодией" А.Рубинштейна и "Ахшам олду" Узеира Гаджибекова перед великим Узеиром Гаджибековым.

1948-1953 — закончил класс скрипки сначала у профессора С.Л.Бретаницкого, а затем у профессора А.Н.Амитона на кафедре струнно-смычковых инструментов АГК

1953-1957 — получил образование по композиции в классе профессора К.Караева на кафедре композиции.

1957 — композитор сочинил Концерт N 1 для скрипки с симфоническим оркестром, и сонату для виолончели и фортепиано, за что автор получил звание лауреата II республиканского фестиваля и диплом I степени

1958 — Впервые в Москве в Союзе композиторов СССР был исполнен первый Концерт для виолончели с оркестром заслуженным деятелем искусств РСФСР, профессором С.Н.Кнушевицким.

*) Было проведено в республике и за ее пределами свыше 60 авторских концертов.

1958 — Принят в члены Союза Композиторов СССР
1958 — Избран членом музыкального фонда СССР
1970 — Принят в члены театрального общества Азербайджана
1992 — Избран в члены общества деятелей науки и культуры имении Узеира Гаджибекова
1996 — Избран членом общества самостоятельных Азербайджановеда

1961 — Прозвучала "Приветственная увертюра" в исполнении оперно-симфонического оркестра под управлением народного артиста Латвийской республики дирижора Леонида Вигнера

1962 — Прозвучала "Вторая симфония" для большого симфонического оркестра Всесоюзного телевидения и радио под управлением заслуженного деятеля искусств РСФСР дирижора Джамала Далгат.

1968 — Исполнена "Вторая соната" для виолончели и фортепиано в Москве в Центральном Доме композиторов СССР лауреатом международного конкурсе виолончелистом Е.Альтманом и пианисткой Р.Брановской

1968 — Удостоен балет "Каспийская баллада" на Всесоюзном конкурсе спектаклей Диплома II-ой степени

1969 — Балет "Каспийская баллада" успешно показан на VII Международном фестивале танцев в Париже (а также он был увенчан успехом во многих городах Франции, Люксембурга и Монте-Карло)

1969 — Исполнен концерт для виолончели и оркестра в Москве Большим симфоническим оркестром Всесоюзного радио и телевидения под управлением Ивана Шпиллера виолончелистом В.Симоном

1970 — Балет "Каспийская баллада", показан в Кремлевском Дворце в г.Москве

1972 — Балет "Каспийская баллада" показан в г.Киеве, в Театре оперы и балета им.Шевченко

1978 — Балет "Каспийская баллада" был показан в театре оперы и балета им.Кирова в городе Ленинграде

1973 — Удостоен звания заслуженного деятеля искусств Азербайджана является профессором с 1982 г. Композитор кафедры камерного ансамбля Азерб.Гос.Консерватории

1988 — В г.Тбилиси проведен вечер камерной музыки Т.Бакиханова, посвященный 80-летию со дня рождения К.Караева. На вечере произведения автора исполнялись пианисткой Ф.Ахмедбековой и скрипачкой Л.Гасановой

1990 — Удостоен звания народного артиста Азербайджана

1995 — В Москве в Доме композиторов было исполнено трио N: 1 "Юношеское".

В состав трио входили:
Н.Бумажникова (скрипка)
И.Бобович (виолончель)
П.Изюмов (ф-но)
на 2-ом Межд.музыкальном фестивале

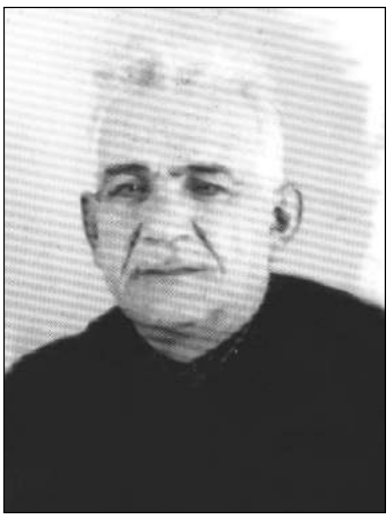
1998 — В Северном Кипре состоялся из двух отделений авторский концерт камерных сочинений, на скрипке играла А.Али-заде, на ф-но Ф.Ахмедбекова

1998 — Авторский Концерт в госуд.консерватории при Стамбульском университете
Арзу Али-Заде — скрипка
Фарида Ахмедбекова — ф-но

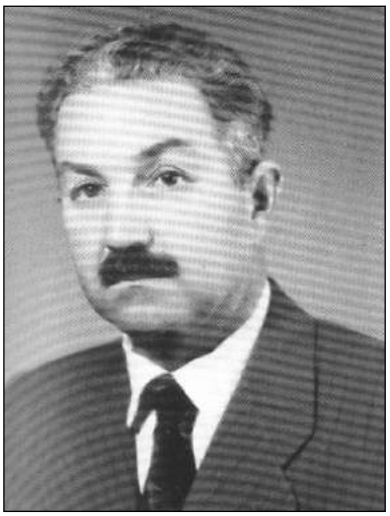
1999 — Были исполнены в Измире в салоне им.Аднан Сайгуна Ровшаном Музаффаровым (скрипка) и Чийдем Борлаком (ф-но) произведения Бакиханова с 1991 член Союза Композиторов Азербайджана

2000 — Удостоен звания лауреата премии им.Аббас Кули ага Бакиханова

2000 — Состоялся авторский концерт из двух отделений в Северном Кипре на 4-ом Междун.музыкальном фестивале.
Скрипка — Ровшан Музаффаров
Ф-но — Чийдем Борлак

Əməkdar artist, görkəmli tarzən Məmmədxan Bakıxanov

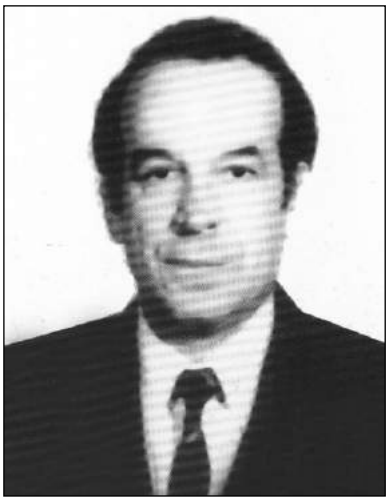
Görkəmli geoloq Haşımxan Bakıxanov

Əhməd ağa Bakıxanovun qızı Zivər xanım Bakıxanova, pianoçu

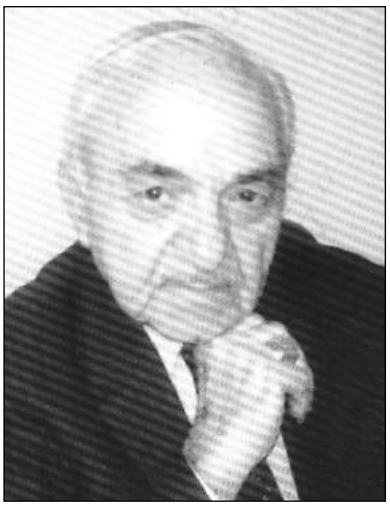
Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına mükafatın laureatı, musiqiçi Məmmədrza Əhmədağa oğlu Bakıxanov

Əməkdar artist, görkəmli kamança ifaçısı Tələt Sultan oğlu Bakıxanov

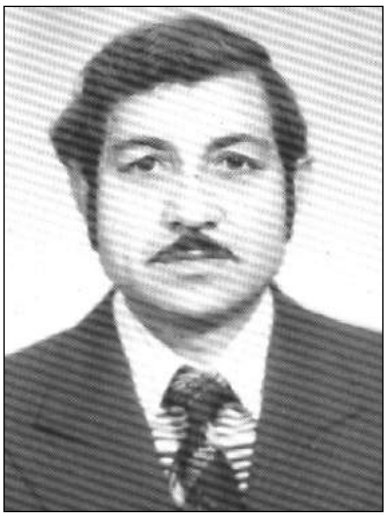
Filologiya elmləri namizədi, AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun baş elmi işçisi Nigar Tofiq qızı Bakıxanova

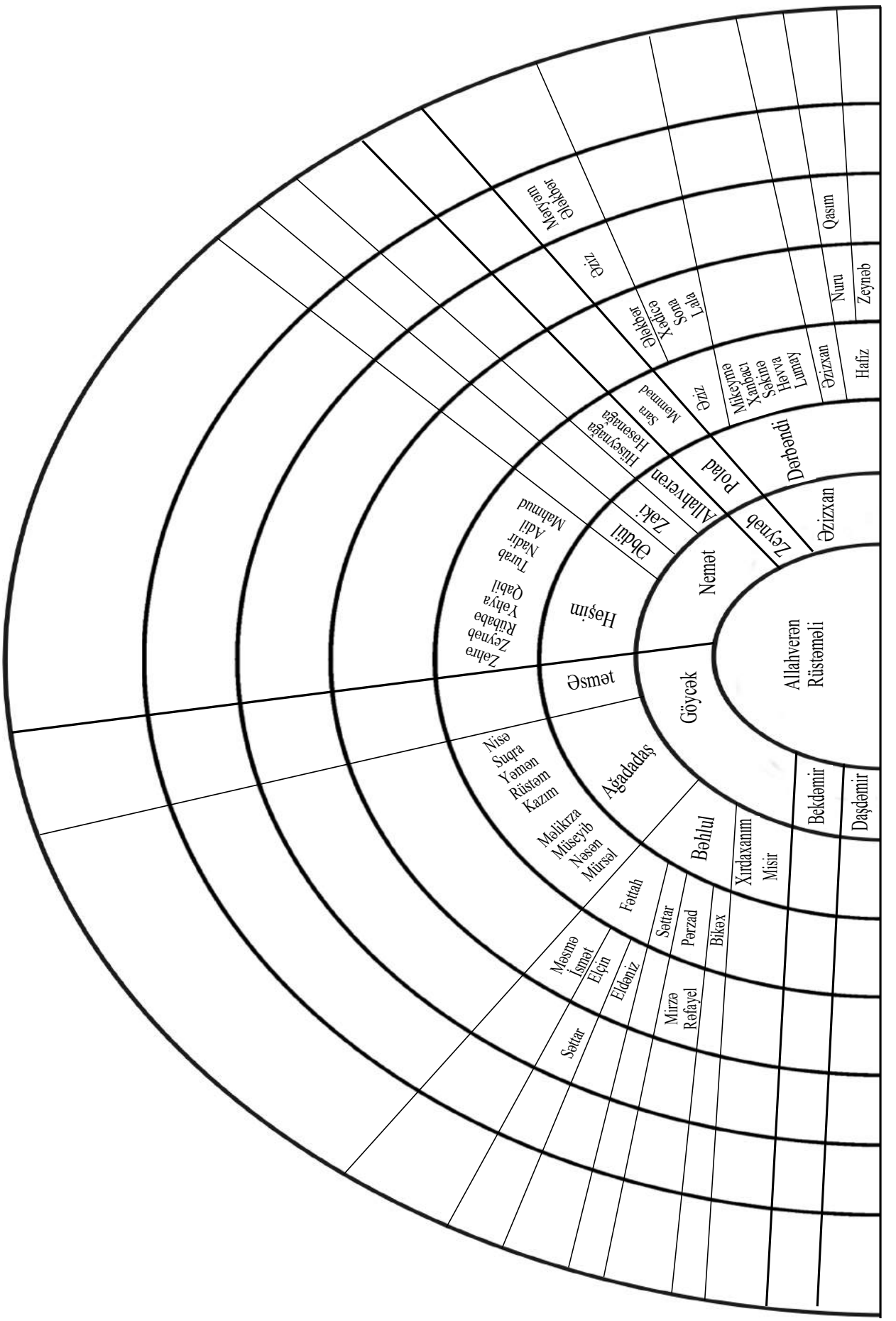
Əməkdar artist, Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin konsertmeysteri, viola ifaçısı Akif Məmmədxan oğlu Bakıxanov

Fəxri dəmir yolçu mühəndis Rəna Məmmədxan qızı Bakıxanova

Azər Əliyev Respublikanın xalq maarif əlaçısı, AzTV xalq çalğı alətləri və ansamblının solisti

Allahverən Rüstəməli
Nemət
Göyçək
Həşim
Əsmət
Ağadadaş
Bəhlul
Bəkdəmir
Daşdəmir
Xırdaxanım
Misir
Zeynəb
Əzizxan
Dərbəndi
Polad
Allahverən
Hüseynağa
Həsənağa
Sara
Məmməd
Əziz
Mikeyme
Xanbacı
Səkina
Həvva
Lumeay
Əzizxan
Hafiz
Zeynəb
Nuru
Qasım
Əlakbər
Xanca
Sona
Lətə
əziz
Məryəm
Əlakbər
Obdül
Zəki
Məhmud
Adil
Nadir
Tuvab
Zəhra
Zeynəb
Rüqəbə
Yəhyə
Qabil
Nisə
Suqra
Yəmən
Rüstəm
Kazım
Məlikrza
Müseyib
Nəsən
Mürsəl
Fəttah
Səttar
Pərzad
Bikəx
Məsmə
İsmət
Elçin
Eldəniz
Mirzə
Rəfayel
Səttar

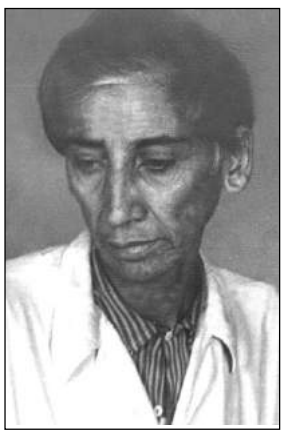
Azərbaycan SSR Rəssamları İttifaqı və Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi Sizi, rəssam Səttar Bəhlulzadənin əsərlərindən ibarət SƏRGİYƏ dəvət edirlər

Sərgi 1960-cı il fevralın "___"-da saat 16-da İncəsənət Muzeyində (Çkalov küçəsi, № 9) açılacaqdır

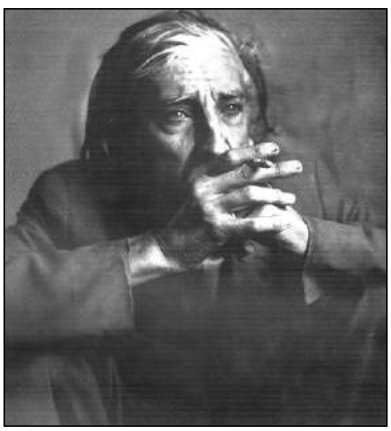
SƏRGİDƏ AÇILMIŞ ŞƏKİLLƏR

Araz tərəfdə	30x53
Bilgəh	35x58
Qarlı yol	23x42
Qış	29x48
Bərəkətli yer	36x51
Qəçreş	35x61
Qəçreş	35x43
Qarlı dağlar	35x54
Qəçreş	42x57
12-ci sovxoz	40x50
Qağayılar	42x60
Sübh çağı	62x42
Kənd yolu	43x69
Amear	42x62
Alma bağı	47x70
Ərməki yolunda	50x70
Uzaq dağlar	50x70
Qız-bənöfşə meşəsi	50x70
Amear	50x70
Xəzər	70x50
Quba stadionu	33x48
Səhər	33x48
Mavi dağlar	33x48
Zoğal	33x48
Yoxuş	33x48
Quba pilləkəni	48x33
Alma bağı	48x33
Quba stadionu	33x48
Laləzarlıq	33x48
Ağaclar	33x48
Duman	33x48
Çöl çiçəkləri	33x48
Axşamüstü	33x48
Yol kənarında	25x50
Qız-bənövşəyə yol	114x182
Qudyal-çay vadisi	72x121
Yaşıl xalı	102x194
Quba mənzərəsi	101x139
Şah-dağ vadisi	101x139
Bağlar arası	105x195
Qızıl payız	120x195
Dənizdə	40x60
Bahar axşamı	40x60
Qızıl axşam	65x110
Ördəklər göldə	65x96
Doğma yurd	125x170
Cıdır düzü	106x121
Çaxmaq meşəsi	70x140
Bahar mahnısı	91x141
Yuxarı daşaltı	70x141
Şuşa ətrafı	78x121
Dumanlı dağlar	56x170
Çiçəkləşən torpaq	125x191
Amcar bağlarında	132x200
Bizim payız	110x300
Laləzarlıq	122x232
Xəzər üzərində axşam	132x200
İlk bahar	96x200
Amcar dağları	30x73
Qürub	15x16
Əmircan	21x31
Amcardan görünən dağlar	24x32
Bilgəh	21x41
Yol	30x50
Xaçmaz tərəfdə	23x55
Çiçəklənən ağaclar	33x48
Alma budağı	48x33
Lənkəran tərəf	25x50
Quba ətrafında qar	20x41
Qız-bənövşə tərəfdə	35x17
Çinarlar	35x17
Payız	47x35
Qarlı dağlar	47x35
Payız çinarlar	35x47
Lənkəran tərəf	25x34
Zuğulba	25x34
Şuşanın yuxuşu	25x34
Amcar	25x34
Alma budağı	25x34
Amcar	25x31
Amcar	25x31
Qış	25x34
Yol	25x34
Dağlar	25x34
Ağaclar	31x25
Ağaclar	25x34
Ağaclar	25x34
Ağaclar	25x34
Uzaqda yol	25x34
Dağlar	25x34
Alma budağı	25x24
Amearın dağları	12x25
Amcarın alma bağları	25x18
Ay işığında	74x142
Payız.Xəzan tökülən	75x150
Qış	76x150
Alma bağında	65x100
Bahar	120x50
Qəçreş	65x100
Quşlar	50x73
Mənzərə	65x105
Xəzər gözəli	75x120
Füsunkar torpaq	133x200
Zəhmət təranəsi	133x200
Bülbül baharı	132x200

Kitab 2009-cu ildə YUNESKO-nun qərarı ilə anadan olmasının 100 illiyi qeyd edilən Azərbaycanın xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin həyat və yaradıcılığına həsr olunur.

YUNESKO-nun 2008–2009-cu illərdə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı

YUNESKO-nun görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramı çərçivəsində YUNESKO Baş Konfransının 34-cü sessiyası 2008–2009-cu illərdə «Leyli və Məcnun» operasının ilk tamaşasının, xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin və akademik Musa Əliyevin 100 illik yubileylərinin rəsmi qeyd olunması ilə bağlı qərar qəbul etmişdir.

Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» əsərinin 1908-ci ildə birinci tamaşası milli musiqi mədəniyyəti tarixində yeni dövr açmışdır. Muğamla Avropa operasının üzvi vəhdəti əsasında yaradılan «Leyli və Məcnun» Azərbaycan musiqisinin həqiqi ensiklopediyasıdır. Müsəlman Şərqində opera janrının əsası da muğam operasının bu ilk nümunəsi ilə qoyulmuşdur.

Xalq rəssamı, Dövlət mükafatı laureatı Səttar Bəhlulzadənin adı Azərbaycan boyakarlıq sənəti tarixinə mənzərə janrının yaradıcılarından biri kimi həmişəlik həkk olunmuşdur. Səttar Bəhlulzadə müxtəlif rənglərin yeni çalarlarını kəşf edərək, onların ahəngindən gözəl lövhələr yaratmışdır. Rəssamın rəng palitrasının zənginliyi, poetik əhvali-ruhiyyə və kolorit gözəllıyi ilə seçilən orijinal üslublu əsərləri milli təsviri sənətin ən qiymətli inciləri sırasındadır.

XX əsr milli ədəbi-bədii fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi, yazıçı Mir Cəlal Paşayev Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı və onun məzmunca zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Xalq yaradıcılığı ilə klassik bədii irsin qabaqcıl ənənələrinin vəhdətini yeni formada yaşadan və ədəbiyyata həyat gətirmiş yazıçı kimi tanınan Mir Cəlal Paşayev eyni zamanda görkəmli tədqiqatçı alim olmuşdur.

Tanınmış geoloq-alim, 1939–1941-ci illərdə indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının rektoru, 1950–1958-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti olmuş akademik Musa Əliyev ölkəmizdə elmin inkişafı naminə müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

2008–2009-cu illərdə «Leyli və Məcnun» operasının ilk tamaşasının, xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin və akademik Musa Əliyevin 100 illik yubileylərinin Azərbaycanda dövlət səviyyəsində keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının, Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təklifləri müvafiq şəkildə nəzərə alınmaqla, «Leyli və Məcnun» operasının ilk tamaşasının, xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin və akademik Musa Əliyevin respublikada, xarici ölkələrdə və YUNESKO miqyasında 100 illik yubileylərinin təşkili ilə bağlı tədbirlər planlarını hazırlayıb həyata keçirsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

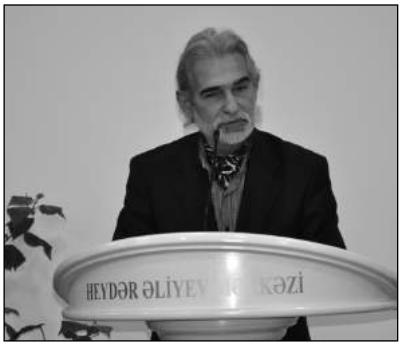
İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 31 yanvar 2008-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

ZİYADXAN ƏLİYEV

Sənətin Məcnunu

RƏSSAMIN HƏYATI VƏ YARADICILIQ YOLU

Səttar Bəhlul oğlu Bəhlulzadə (1909-1974) bütün həyat və yaradıcılığı Bakının yaxınlığındakı Əmircan qəsəbəsində keçmişdir. Atası Bəhlul kişi (1871-1943) ailəsinin çörək pulunu şəxsi təsərrüfatından çıxarardı. Anası Hökumə xanım (1876-1965) isə evdar qadın idi. Dörd övladları vardı: Bikəxanım (1903-1996), Pərzad (1906-1978), Səttar (1909-1974) və Fəttar (1902-1977). Bir-birindən üç il fərqlə dünyaya göz açan bu uşaqların arasında (evin böyük uşağı Bikəxanımın taleyinə evdar olmaq yazılmışdı, Pərzad fəhlə fakültəsini bitirsə də, müəllim işləmədi, Fəttah isə neftçi oldu) məhz Səttarın rənglər dünyasına, gözəlliyə vurğunluğu səbəbsiz deyildi. Göz açdığı gündən kənddə məşhur "Xilə" xalçalarının toxunmasına şahidlik edən, ecazkar biçimli möhtəşəm Murtuza Muxtarov məscidini, qədim ovdanları, evlərindən yaxşı müşahidə olunan gölü, püstə və badam ağaclarının bahar libasını özünə ilk gözəllik qaynağı sayan balaca Səttarın məktəb illərində özünün rəssamlığa meylliliyini nümayiş etdirməsi yəqin ki, təbii idi. Onun rəssamlıq qabiliyyətini yaxınlarının vaxtında dəyərləndirməsini və ona düzgün istiqamət verməsini də bu gün ancaq minnətdarlıqla qeyd etmək olar. Yaxınlarının söylədiklərinə görə, Səttar yaxşı bir riyaziyyatçı da ola bilərdi. Belə ki, ailədə duyulası sakitliyi ilə diqqəti çəkən balaca Səttarın bu sahədə xüsusi istedadı olub. Qonşuluqda bu fəndən işi çətinə düşən yoldaşlarına kömək etməkdə ad da çıxarmışdı. Odur ki, hamı onun rənglərə olan marağını ötəri hesab edirdi. Amma Səttarın bir tərəfə çəkilib rəngi-rəngə calaması, xüsusilə qum üzərində azömürlü gözəl rəsmlər cızması daha yaddaqalan idi. Odur ki, sonda onun romantik rənglər dünyasına sevgisi ciddi rəqəmlər aləminə uzanan yola sipər çəkdi. Beləliklə, Səttar 1927-ci ildə müvəffəqiyyətlə imtahan verib sonralar "Əzimzadə məktəbi" kimi məhşurlaşacaq Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Texnikumunun tələbəsi olur. Burada 1931-ci ilə qədər təhsil alan gənc müəllimlərindən təsviri sənətin sirlərini öyrənir. Gənc rəssamın təhsil illərində akvarel texnikasına bələdçiliyini onun çəkdiyi müxtəlif janrlı əsərlərdə müşahidə etmək mümkündür. Onun təhsil illərindəki ilk uğurları görkəmli fırça ustası Əzim Əzimzadənin diqqətindən yayınmır və o, Səttarı son kursda oxuya-oxuya özünün baş rəssamı olduğu "Kommunist" qəzetində işləməyə dəvət edir. Böyük sənətkarın bu etimadına razılığını bildirən gənc Səttar iki il burada çalışır. Gördüyü işlər bilavasitə qəzetdə çap olunan müxtəlif mövzulu yazılara karikatura çəkməkdən ibarət idi. Həmin işlərlə tanışlıq göstərir ki, qrafikanın bu sahəsi gənc rəssam üçün nə qədər yeni olsa da, o, çəkdiyi rəsmlərdə satira ilə qroteskin uğurlu vəhdətinə nail olmaqla diqqətçəkən və düşündürücü bədii görüntülər yaratmağa nail olmuşdur. Onun tənbəl pambıqçılara, qatar təmirini keyfiyyətsiz yerinə yetirənlərə, təcili yardımın səhlənkar həkimlərinə, əlifba dəyişiklərindən narazı qalanlara həsr etdiyi rəsmlərin ifadəliliyi onların bədii dəyərinin yüksəkliyindən, oxucu rəğbəti qazanması ilə müəllifin məqsədinə çatmasından xəbər verir. Bu rəsmlərdə mövzunun çox yığcam cizgilərlə, geniş umumiləşdirmələrlə ifadəsi, kompozisiyaların təsiri formada təqdimatı, heç şübhəsiz, gənc qrafikin ustalığının göstəricisi idi. Çox qısa müddət ərzində bu qrafik işlərdə Səttar özünə məxsus dəst-xəttinin formalaşdığı hiss olunur. Odur ki, onun ali təhsil almaq məsələsi gündəliyə gələndə Əzim Əzimzadə ona qrafika sahəsində oxumağı məsləhət görür. Beləliklə, o, 1933-cü ildə Moskvaya gedərək V.İ.Surikov adına Moskva Rəssamlıq İnstitutunun qrafika fakültəsinə qəbul olunur.

Səttar Bəhlulzadənin yaşadığı ev. Foto Elxan Kərimovundur

Səttar Bəhlulzadənin şəxsi kolleksiyalarının birində qorunan qiymət kitabçası ilə tanışlıq onun Moskvadakı təhsil illərinə duyulası işıq saldı desək, yanılmarıq. 404 saylı bu sənədə əsasən demək olar ki, gənc rəssam 1934-1935-ci dərs ilində institutun birinci kurs tələbələri sırasına qəbul olunub və zaçot-imtahanlarda iştirak edib. Bu vaxta qədər bu təhsilin 1933-cü ildən başlandığı qeyd olunub. Bizcə, S.Bəhlulzadə bir il bu nufuzlu ali məktəbin hazırlıq kursunda oxuyub. Sənəddən həm də aydın olur ki, bu heç də gənc Səttara məhz 1934-cü ildə verilən sənəd deyil. Ola bilsin ki, rəssam əvvəlkini nə vaxtsa itirib və yenisini almağa məcbur olub. Odur ki, kitabça 1934-1940-cı illərdə aldığı qiymətlər göstərilsə də, onların qarşısında müəllim imzaları yoxdur. Sadəcə fənnin adı, tarix (ay və il) və qiymət yazılıb. 1934-cü ildən tələbə adını qazanmış Səttar Bəhlulzadənin qiymət kitabçasının birinci səhfəsindəki fotoşəklinin yanında SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin və ÜK(b)P MK-nın "Ali təhsil ocaqlarında iş və ali məktəblərə rəhbərlik haqqında" 23.06.1936-cı il tarixli qərarından çıxarışın verilməsi də göstərir ki, sənəd sonradan təkrar yazılıb. 1934-1940-cı illərdə qırx səkkiz dəfə bilik sınağından keçən Səttarın cəmisi üç dəfə "əla" alması müəyyən mənada diqqətimizi çəkdi. Belə ki, o, bu "beş"ləri "Anatomiya"

və"İncəsənət tarixi", bir də "Marksizm-leninizmin əsasları" fənlərindən alıb... Əslində bu beşlərin hər biri Səttar barəsində müxtəlif fikirlərdə olanlar üçün kifayət qədər düşündürücüdür. Xüsusilə də rəssamın mənzərə janrına meylliliyini onun anatomiyanı zəif bilməsi ilə əlaqələndirənlər üçün... Elə Səttarın kitaba daxil edilən natura rəsmləri və çoxsaylı qrafik əsərləri də onun rəsm etməyə kifayət qədər yiyələndiyini əyani nümayiş etdirir...

Sonralar Səttar Moskvadakı təhsil illərini xatırlamaqdan usanmazdı, dövrünün görkəmli qrafikləri olan V.A.-Favorski, P.Y.Pavlinov, K.N.İstomin və L.A.Brunidən sənətin bu növünün incəliklərinə yiyələndiyini fəxrlə söyləyərdi. Doğrudan da, Səttar bu görkəmli sənətkarlardan , xüsusilə də bilavasitə emalatxanasında çalışdığı V.A.Favorskidən qrafikanın sayagəlməz texniki və bədii ifadə vasitələrini öyrənə bilib və bunu bütün yaradıcılığı boyu çəkdiyi qrafik əsərlərin əlçatmaz bədii məziyyətləri ilə təsdiqləyib. Lakin elə təhsil illərində Səttarın həyatında çox önəmli bir hadisə baş verir. Özü də hiss etmədən onun qeyri-adi rəng duyumunu müəlimləri görür və buna biganə qalmırlar. Krımda keçirilən yay təcrübəsi zamanı Səttarın uğurlu rəngkarlıq etüdlərini görən məşhur rəssam Q.M.Şeqal ona rəngkarlıq fakültəsinə keçməyi təklif edir və o da tərəddüd etmədən buna razılıq verir. Beləliklə, Səttar Bəhlulzada üçüncü kursdan başlayaraq institutda Q.M.Şeqalın rəhbərlik etdiyi emalatxanada təhsilini davam etdirir, realist sənət ənənələrini dərindən mənimsəyir. Gənc Səttarın həmin illərdəki uğurlarını yağlı boya ilə çəkdiyi "Naturaçı qız" (1939) və "Qaraçı qadın" (1939) etüdləri də təsdiqləyir. O, müəllimin tövsiyyəsi ilə tez-tez A.S.Puşkin adına təsviri sənət muzeyinə gedər, orada nümayiş olunan xarici ölkə rəssamlarının çəkdikləri mənzərələrə baxar, müxtəlif janrlarda işlənmiş əsərlərin surətlərini çıxarardı. Rəssam sağlığında söyləyərdi ki, belə surətlərin arasında özündə lirizmi yaşadan tablolar daha çox idi. Təsadüfi deyil ki, Səttar Bəhlulzadənin mənzərə yaradıcılığının ilk dövrlərində, yəni Quba mənzərələrində xüsusilə də "Qudyalçay vadisi", "Qızbənövşəyə gedən yol", "Qudyalçay sahili"əsərlərində bu təsirin müsbət cəhətləri ilə rastlaşırıq. Moskvada bir-birindən maraqlı təhsil illərinin sonu hiss olunmadan yaxınlaşır. Səttar Bəhlulzadə diplom işi olaraq Babək hərəkatı mövzusunu seçir. Mövzu ilə əlaqədar material toplamaq üçün 1939-cu ildə Bakıya qayıdır. Mövzusunun kifayət qədər təsirli və əhatəli olması qarşılığında o, bir yox, iki əsər yaradır. Onlardan birincisi "Babək üsyanı" adlanır və hazırda əsər Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində saxlanılır. İkinci əsər - "Bəzz qalasının müdafiəsi" adlanan tablo da həmin muzeyin kolleksiyasındadır. Bu əsərlərdə gənc rəssam öz qarşısına böyük sərkərdə Babəkin işğalçılara qarşı apardığı mübarizəni tərənnüm etmək məqsədi qoymuşdur. Bu çoxfüqurlu kompozisiyalar barəsində zamanında o qədərdə təqdiredici fikirlər söylənilməsə də, qədim və keşməkeşli tariximizin bədiiləşdirilməsi istiqamətində həmin tabloların yaradılması gənc rəssamın cəsarətinin və vətənpərvərliyinin ifadəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Bütün bunlarla yanaşı demək lazımdır ki, hər iki tablo ölçüsünə görə bir o qədər kiçik görünməsələr də, kompozisiya biçiminə və personajların çoxluğuna görə yalnız uğurlu hazırlıq işi-etüd xarakteri daşıyır. "Bəzz qalasının müdafiəsi" (100x200 sm) tablosunda yadelli işğalçılara qarşı mübarizəyə qalxan xürrəmilərin çoxsaylı ümumiləşdirilmiş füqurların müdafiənin uğurlu olması təəssüratını yaradır. Digər tablodakı (65x112 sm) süjeti Babakin fiquru ətrafında cəmləşən döyüşçülərin ağır məqamda əqidə dostlarını həlledici döyüşə səsləyən xalq qəhrəmanının müraciətini dinləməsi təşkil edir. Ancaq birinci tabloda olduğu kimi, burada da kompozisiya döyüşçülərin qələbə ruhunu və məqamın gərginliyini göstərməyə yönəldiyindən bədii ümumiləşdirilmələrlə həll olunub. Hadisəyə uzaqdan göz qoyan rəssam təbii ki, bu səbəbdən Babəkin və döyüşçülərin psixoloji yaşantılarını qabarıq göstərə bilməyib. O, yaşanan gərginliyi əsərin koloriti ilə göstərməyə çalışıb. Hər iki çox fiqurlu əsərdəki arxa planı təşkil edən və ilk baxışdan diqqət çəkməyən müxtəlif ovqatlı mənzərələri bu gün duyulası zaman distansiyasından Səttar Bəhlulzadənin mənzərəçi istedadının ilk işartıları hesab etmək olar. Bu iki tablonun rəssamın diplom işinin daha tutumlu-yekun variantı olduğunu birmənalı söyləmək çətindir. Ehtimal etmək olr ki, gənc rəssam bu iş bir qədər də etüd xarakterli əsərlərin əsasında diplom işinin yekun variantını da işləyə bilərdi. Ancaq, bəzən diplom işlərinin etüd səpgili olduğunu və rəssamın yenidən bu mövzuya qayıtmamasını nəzərə almalı olsaq "Babək üsyanı" əsərinin də yekun mahiyyətli olduğunu söyləyə bilərik. Elə bu tabloların müxtəlif sərgilərdə nümayiş etdi-

Atası Bəhlul Bəhlulzadə *Anası Hökumə xanım* *Bacısı Bikəxanım*

Bacısı Pərzad xanım *Səttar Bəhlulzadə* *Qardaşı Fəttah Bəhlulzadə*

rilməsi də əldə olunan nəticədən başqalarından fərqli olaraq rəssamın özünün razı qaldığını göstərir.

Sərbəst yaradıcılıq yoluna qədəm qoymağa hazırlaşan Səttarın elə ilk sərlərində vətənpərvərlik nümunəsi nümayiş etdirməsinin nəticəsi bu oldu ki, Azərbaycan təsviri sənəti öz torpağını ürəkdən sevən, onun keçmişini və bu gününü tablolarında vəsf etməyə qüdrəti çatan bir sənətkar qazandı. Səttarın başqalarından üstünlüyünü görmək üçün ondan sonra Bakıdan kənarda təhsil alanların əksəriyyətinin işlədikləri diplom işlərinin mövzularına diqqət yetirmək kifayət edər.

Gənc rəssam diplom işini tamamlasa da, onu müdafiə edə bilmədi. 1941-ci ildən başlanan Böyük Vətən müharibəsi onu Bakıda qalmağa məcbur etdi. Ancaq müharibə qurtarandan sonra dəfələrlə Moskvadan dəvət gəlsə də o, diplom müdafiəsinə getmədi. Səbəbini soruşanlara da "Məgər diplomsuz rəssam olmur?" cavabını verərdi. Səttar çəkdiyi diplom işini müəllimləri qarşısına çıxarıb onu rəsmi qaydada müdafiə etməsə də, 1940-cı ildə Bakıda və Moskvada Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasının 20 illiyinə həsr olunmuş yubiley sərgilərində geniş ictimaiyyətə təqdim etdi. Elə müəllimləri də Moskva sərgisində tələbələrinin hesabat işini gördülər və müsbət dəyərləndirdilər. Bir il sonra (1941) isə o, SSRİ Rəssamlar İttifaqına üzv qəbul olundu.

Səttar Bəhlulzadə tələbəlik illərində. Moskva

Müharibə illərində o, vaxtilə təhsil aldığı rəssamlıq texnikumunda dərs dedi. Müharibədən sonra pedoqoji fəaliyyətinə bidəfəlik son qoydu. Bunun nə ilə bağlı olduğunu soruşanda əsl müəllim olmağın çətinliyini vurğulamaqla, bu işin onu çox yorduğunu dilə gətirərdi. Görünür, müəllimliyə ürəkdən bağlanmağının nəticəsidir ki, o, müharibə illərində fərdi yaradıcılıqla duyulası dərəcədə az məşğul olub. Elə sonrakı dövrlərdən kifayət qədər məhsuldar işləyən rəssamın "Qubalı Fətəli xan" (1945) və "Xəttat Mirəli Təbrizinin portreti" (1945) tablolarını yaratması da bunun təsdiqidir. Səttar Bəhlulzadə yaradıcılığının tədqiqatçıları rəssamın müharibə illərində "Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları" adlı tarixi mövzuda əsərlər çəkdiyini qeyd etsələrdə, nə muzeylərin saxlanclarında, nə şəxsi kolleksiyalarda, nə də ki rəssamın öz arxivində bu adda heç bir əsər aşkarlanmayıb. Amma bloknotlarında vətənpərvərlik ruhlu bəzi qeydlərə rast gəlmək mümkündür. Buradakı "Ölüm kabusuna yol verə bilmərik", "Vətənimin keşiyində", "Biz vətən yolunda həlak olduq" və "Gülüstan-sülhüstan vətənim" kimi ifadələrin mövcudluğu rəssamın hansısa kompozisiyalar üzərində düşündüyündən xəbər verir. Onun yaradıcılıq metodunda əvvəlcə fikrin-sözün, ardınca ilk eskizlərin, sonda isə bitkin kompozisiyanın yaradılması ardıcıllığının mövcudluğu qarşılığında "Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları" mövzusunda əsərlərin yarandığını da ən azı ehtimal etmək olar. Elə təkcə Fətəli xan mövzusu ilə bağlı üzə çıxarılan çoxsaylı eskizlər və rəngli etüdlər göstərir ki, rəssam Quba xanının həyatına sujetli tablo həsr etmək istəyib. Bəlkə də, belə bir əsər çəkilib, amma hələlik onun yerini dəqiqləşdirmək mümkün olmayıb. Onun Fətəli xanı əks etdirən əsəri isə Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin saxlancındadır. Şaquli kompozisiyada təntənəli geyimdə görüntüyə gətirilən Fətəli xan ayaq üstə, inamlı görkəmdə təsvir olunub. XVIII əsrdə parçalanmış şəkildə olan feodal Azərbaycan xanlıqlarının vahid dövlətdə birləşdirilməsinə çalışan dövlət xadimi düşüncəli, baxışları naməlum istiqamətə yönəlidir. Tirmə ilə örtülmüş mizin üzərindəki əlyazmaları və Fətəli xanın çöhrəsini işıqlandıran mənzərə az atributlu kompozisiyanın başlıca köməkçi komponentləridir. Bu portretdə böyük arzularla yaşayan xanın psixoloji yaşantılarına vətənpərvərlik duyğularına arxa planda görünən Qubanın rahiyəli bahar mənzərəsi zirvəsi qarlı Şahdağın görüntüsünün kifayət qədər yardımçı olması du-

ЗАЧЕТНАЯ КНИЖКА № 604

Qubalı Fətəli xan, 1945-ci il Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

"Qubalı Fətəli xan" əsərinin eskizi. 1944-cü il. "E"-nin kolleksiyası

yulandır. Həm bu, həm də elə həmin yaratdığı "Xəttar Mirəli Təbrizi" əsərlərində rəssamın kompozisiyaya daxil etdiyi bahar mənzərəsi onun mənzərəçi istedadının yüksələn xətt boyunca artdığını nümayiş etdirir. Bəzən bu iki portretdə psixologizmin azlığını rəssama irad tutan və hər şeyə ifrat gerçəkli, "soalist realizmi" bədii prinsipi çərçivəsindən baxanlara xatırlatmaq lazımdır ki, həmin illərdə daha çox milli bədii ənənələrə müasir görkəm vermək arzusunda olan Səttarın obrazların bədii-plastik şərhinə münasibəti də tamam fərqli olmuşdur. Sadəcə, o, doğma mövzuya elə doğma da görünə biləcək forma-biçimdən imtina edə bilməzdi. Axı niyə də etməli idi? Rəssam hələ 30-cu illərdə (S.Bəhlulzadənin tələbəlik illəri nəzərdə tutulur) özündən bir qədər yaşlı olanların və yaşıdlarının miniatür ənənələrinə müraciətlərini ideoloqların təpgisi ilə qarşılandıqlarından xəbərdar idi, olubkeçənləri də unutmamışdır. Odur ki, elədiklərinə görə "Sağ ol!" eşitməyəcəyinə əmin ola-ola, yenidən Azərbaycan rəssamlarının öz əski bədii ənənələri unutmadığını sovet gerçəkliyində sərgiləməkdən çəkinməmişdir. Bu mənada rəssamın dekorativliyə və geniş ümumiləşdirmələrə meyl etməsi bəzilərinin hesab etdiyi kimi "zəiflik" yox, sənətkar cəsarəti və milli ənənələri dirçəltməyə meylin göstəricisidir. Özü də hər iki portretə daxil edilmiş mənzərələr bədii-plastik həllinə görə rəssamın sonrakı bütün dövrlərdə yaratdıqlarından fərqlidir, özünəməxsusdur.

Xəttat Mirəli Təbrizi. 1945-ci il. N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Müəyyən mənada "Qubalı Fətəli xan"əsərinin ardınca onun "Xəttat Mirəli Təbrizi"(1945) tablosunu işləməsi elə rəssamın "Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları" silsiləsinin reallaşdırılması kimi də qəbul etmək olar. Belə ki, məhz ağır müharibə illərində azərbaycanlı rəssamların tarixi keçmişə, ötən əsrin şanlı qəhrəmanlıq səhifələrinə müraciət etmələri, bununla da döyüşçülərdə qələbəyə inam, arxa cəbhədəkilərə qürur və vətənpərvərlik hissləri aşılamağa çalışmaları faktları (T.Tağıyev. "Koroğlu", 1942;M.Abdullayev, B.Mirzəzadə, S.Şərifzadə, "Böyük Babəkin" 1942; S.Şərifzadə, "Babək" 1944; F.Əbdürrəhmanov. "Koroğlu", 1942; C.Qaryağdı. "Fərhad qaya çaparkən") kifayət qədərdir. Belə əsərlərin işlənilməsi təqdir olunası fakt sayılsa da, onların bilavasitə rəsmi sifarişlə yaradıldığı və ideoloji psixoloji mübarizədə vasitə rolu oynadığı da istisna deyil. Elə Xəttat Mirəli Təbrizinin obrazı da o vaxtlar Nizami muzeyinin sifarişi ilə çəkilmişdir və hazırda əsər həmin muzeyin kolleksiyasındadır... Tabloda başında sarımtıl çalma, əynində sürmeyi qurşaqlı uzunqol yaşıl köynək, üstü zərli qırmızı arxalıq olan, saçları boynunun ardına tökülmüş xəttat xalçanın üstündə oturmuş və yazı ilə məşğuldur. Qarşısındakı üstü naxışlı rəhil, kiçik kətilin üstündəki rəng qabı və fincan kompozisyanın rəssam düşüncələrinin açılmasına xidmət edən əsas atributlarıdır...

Əsəri bütünlükdə rəssamın xalqının şərəfli tarixinə məhəbbətinin ifadəsi, tarixi janrda söz demək istəyinin əksi hesab etmək olar. Ancaq hər şey birdən-birə dəyişdi. Rəssam doğma Abşeron motivlərini əks etdirən və çox da böyük ölçülü olmayan əsərlərin ("Sübh çağı, "Maştağaya yol", "Xəzərin axşamı", "Buzovnaneft"-hamısı 1947-ci il) ardınca çoxtutumlu sayıla biləcək "Atəşfəşanlıq"(1947) adlı mənzərəsini yaradır. Rəssam etiraf edir ki, məhz bu əsərində ilk dəfə olaraq öz duyğularını incəliyinə qədər kətana köçürə bilmişdi. Bunu sənət xiridarları, həmkarları da hiss etmiş və rəssamı bu yaradıcılıq uğuru münasibətilə təbrik etmişdilər. Onları ilk növbədə əsərin yadda qalan rəng həlli heyran etmişdi. Dəniz üzərində "Üzən" yelkənlərin arxasında şəhərin əzəmətli silueti, rəngarəng işıqlara qərq olmuş gecənin poetik təsvirinin oyatdığı lirik ovqat kifayət qədər duyğulandırıcı idi. Əsərin tuşla çəkilmiş hazırlıq eskizlərindəki şəkilaltı yazıya əsasən demək olar ki, rəssam onu Bakıda qələbə bayramı şərəfinə keçirilən atəşfəşanlığın təəssüratı əsasında çəkmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, onun həm bu, həm də sonrakı illərdə yaratdığı qrafik mənzərələri rəngkarlıq əsərləri kimi heyratamiz lirik və romantik ovqatlıdırlar. Onun elə həmin il yaratdığı "Sübh çağı" əsərinin də Moskvada uğurlu nümayişi rəssamın mənzərə janrında uğur qazanacağına uğur yaratmışdır. Əllinci illərdən başlayaraq Səttar Bəhlulzadənin bu istiqamətdə axtarışları əvvəlki dövrə nisbətən daha ardıcıl, məqsədəuyğun aparılır. O, tez-tez yaradıcılıq səfərlərinə çıxır, Abşeronu başdan-ayağa gəzir, Buzovnada, Zuğulbada, Əmircanda, Bilgəhdə çoxlu etüdlər çəkir. Bu işlərində rəssamı rənglərin uyarlığı və ahəngi, eləcə də təbiətdən alınan ilk təəssuratın təravətini saxlamaq daha çox maraqlandırmışdır.

Atəşfəşanlıq. 1947-ci il. Şəxsi kolleksiya

1952-ci ildən isə rəssamın yaradıcılığında yeni dövr başlanır. Həmin ildə o, Azərbaycan rayonlarını gəzir, doğma yurdun təbiətinin səciyyəvi cəhətlərini dərindən öyrənməyə başlayır.

Rəssam öncə bağlar diyarı Qubada olur. Qısa müddət ərzində xeyli etüd işləyir. Az sonra isə bilavasitə naturadan çəkilmiş kiçik etüdlər irihəcmli epik mənzərə-tablolara çevrilirlər. Səttar Bəhlulzadənin Quba mənzərələrində Şahdağın möhtəşəmliyi, sakit yay axşamlarının lal sakitliyində hifz olunan gözəlliyi, bahar vaxtı yaşıl don-

Xəzərin axşamı. 1947-ci il. N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

lu çəmənlərin və meyvə bağlarının incə rayihələri duyulur.

"Qudyalçay vadisi" (1953) əsərində rəssam yayın əvvəlində, Şahdağın ətəklərində qar əriyən zamanı coşğun bir axınla gedən Qudyalçayı təsvir edib. Çayın hərəkətini aydın göstərmək üçün müəllif mənzərənin kompozisiyasını bir qədər maili qurmuşdur. Getdikcə uzaqlaşan sildırım sahil mənzərənin əhatə etdiyi məsafəni duyulası dərəcədə genişləndirib. Sol tərəfdə görünən hündür yaşıl sahil, kompozisiyanın bu tərəfini çox diqqətlə işlənmiş sağ sahillə müvazinətdə saxlayır. Mənzərinin ürəkaçan gümüşü-yaşıl koloriti rəssamın rəng axtarışlarının nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu əsərdən əlavə, Səttar Bəhlulzadə Qubada gördüklərini ümumiləşdirərək "Qudyalçay sahili" (1953), "Qızbənövşəyə gedən yol" (1953) və s. tablolarını yaradır.

Yeni lövhələrin müəllifinin bədii ifadə tərzi, təsvir dili göstərir ki, o, insanın doğma təbiətlə, ana diyarla bağlılığını vəsf etmək istəyi ilə yaşayıb yaradır. Təzadların qarşıdurmasından alınan qüvvətli emosional effekt qarlı zirvələri, göylərə baş vuran Şahdağın əzəmətli siluet təsvirlərinin Qızbənövşə vadisinin zərif öytüyü ilə, qaynaqlarını dağ döşündən götürən Qudyalçayın sakit axan suları ilə çıçəklənən alma bağlarının ürəkaçan mənzərəsinin müqayisəsindən yaranır. Bu isə öz növbəsində, aramsız davam edən axtarışların və nəhayətsiz düşüncələrin, həssas və qüdrətli duyğularının bədii təcəssümüdür.

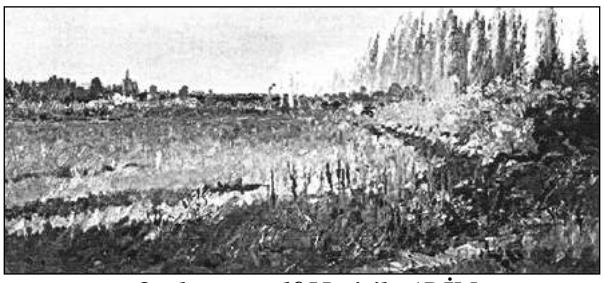
"Qudyalçay vadisi"1954-cü ildə Zaqafqaziya rəssamlarının Moskva sərgisində, onun 1955-ci ildə Bakıda, 1956-cı ildə isə İrəvanda və Tiflisdə açılmış fərdi yaradıcılıq sərgilərində göstərilir. 1957-ci ildə həmin əsər Praqada "Sovet təsviri sənəti" sərgisində göstərilir, tamşaçılar və bədii tənqid tərəfindən yüksək qiymət alır.

Səttar Bəhlulzadənin "Qızbənövşəyə gedən yol" mənzərəsində Quba ətrafının təbiəti daha lirik səpkidə təsvir edilmişdir. Burada rəssam müşahidə zamanı aldığı təəssuratın təravətini bütünlüklə saxlaya bilmişdir. Boyaların harmoniyası, kolorit zənginliyi, bağ-bağatlı vadidən Şahdağın dümağ zirvələrinə qədər baş alıb gedən geniş sahənin bütövlükdə, vəhdətdə verilməsi təsvirə monumental,əzəmətli bir görkəm verir, tabloya epik bir həyəcan, lirik əhvali-ruhiyyə bəxş edir. Havanın açıq yaşılı-qızılı rəngi kolların tünd yaşıl rəngi ilə birlikdə həzin yay axşamının gözəlliyini çox düzgün əks etdirir.

Səttar Bəhlulzadə öz müşahidələrindən, gəzib-gördüyü yerlərdən aldığı təsiri ümumləşdirmə nəticəsində konkret obraz yaratmağa çalışır. Bu mənada onun Neft daşlarından aldığı təəssüratdan yaratdığı "Dəniz mədənləri" (1953), "Yeddi gəmi adası" (1954), "Neft daşlarında" (1955), "Estakada" (1955), "Dəniz mədənlərində" (1955), "Neft daşlarının görünüşü" (1955), "Dəniz buruqları" (1955) və s.tabloları yaddaqalandırlar. Xəzərin dərinliklərində insan əli ilə qurulmuş estakadalar və buruqlar bu əsərlərə yeni məna gətirib. Dənizin müxtəlif anlarını özündə cəmləşdirən bu tablolar həm lirikliyi, həm də dramatik gərginliyi ilə seçilirlər.

Rəssamın 1954-cü ildə Qubaya növbəti səfərindən sonra yaranmış "Yaşıl xalı", "Payız", "Qızıl axşam", "Bahar", "Meyvə bağı", "Dağlar", "Çinarlar", "Yol kənarında", "Almalar çiçəkləyəndə", "Qürub çağı" əsərləri də kompozisiya bitkinliyi, rəng həlli cəhətdən diqqəti cəlb edir.

"Qızıl axşam" tablosunda təsvir olunmuş payız mənzərəsindəki əsrarəngiz gözəllik, sarı, narıncı rənglərin vəhdətindən yaranan kolorit olduqca uğurlu və inandırıcıdır.

Qızıl axşam 1955-ci il. ADİM

Bahar nəğməsi. 1957-ci il. ADİM

"Yaşıl xalı" əsərinə xas olan lirik ovqatı şərtləndirən bədii məziyyət isə dağlar qoynunda uzanıb gedən meyvə bağının çəmənlik boyu yaratdığı ecazkar və duyğulandırıcı ritm və koloritdən yaranıb. Elə digər Quba təbiəti ilə bağlı mənzərələr də lirik və yadda qalandırlar.

1955-ci ilin yayında Səttar Bəhlulzadə respublikanın cənubuna-Lənkəran zonasına gedir. Bu yerlərin başqa bölgələrdən fərqli və bənzərsiz təbiəti çoxdan rəssamı özünə cəlb etmişdir. Büllur, zümrüdü çəmənlər, dünyanın hər yerindən uçub gələn quşların məskən saldığı kiçik göllər onun üçün yeni və maraqlı təsvir obyekti idi.

"Doğma düzənlər" (1957) adlı tablosunda rəssam sözün əsl mənasında Lənkəran torpağının, onun özünə məxsus təbiətinin monumental səpkidə umumiləşdirilmiş təsvirini verə bilmişdir. Geniş düzənliklər, yamyaşıl ağaclar, qamışlıq, bir də ki, yaşılbaş ördəklər və quşlar buranın gözəlliyini birəbeş artırmışdı.

"Lənkəranda", "Payız", "Ördəklər gölməçədə" və digər cənub ünvanlı əsərlərində rəssam subtropik zonanın payız mənzərəsini gözoxşayan rəng həlli ilə ifadə etməyə nail olmuşdur.

1955-ci ilin payızında R.Mustafayev adına Azərbaycan

Yaşıl xan. 1954-cü il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Doğma düzənlər. 1957-ci il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Anam. 1962-ci il. Ağalı İbrahimovun kolleksiyası

Bacım Pərzad. 1966-cı il. Ağalı İbrahimovun kolleksiyası

Rəssamın anası Hökumə xanım. 1958-ci il

Bacısı Pərzad oğlu Rafael ilə. 1947-ci il

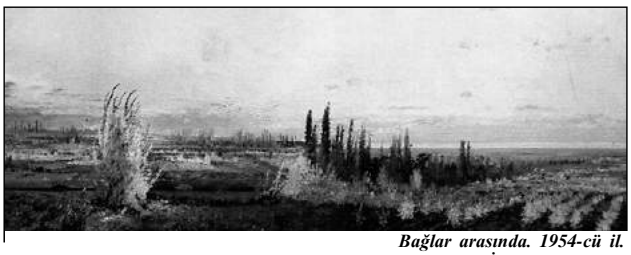

Cıdır düzü. 1956-cı il. Üzeyir Hacıbəyovun ev muzeyi

Dövlət İncəsənət Muzeyində Səttar Bəhlulzadənin fərdi sərgisi açıldı. Sərgidə artıq görkəmli mənzərə ustası kimi tanınan rəssamın təxminən son üç il ərzində yaratdığı 180-ə qədər mənzərə və etüdləri nümayiş etdirildi. Sərgi böyük müvəffəqiyyətlə keçdi və müəllifinə ümumxalq şöhrəti gətirdi.

Əllinci illərin ortalarında rəssam Qarabağa səfərindən sonra topladığı zəngin təsvir materialı əsasında bu yerlərin bənzərsiz təbiətinə həsr olunmuş silsilə əsərlər üzərində çalışır. Şuşanın şairanə gözəlliyi rəssamın "Cıdır düzü" (1956) "Çaxmaq meşəsi" (1956), "Bahar nəğməsi" (1956), "Dağlarda yol" (1956), "Şuşa ətrafında" (1957), "Yuxarı Daşaltı" (1957), "Dumana bürünmüş dağlar" (1957) və sair əsərləri də şux boyalarlarla canlandırılmışdır.

"Cıdır düzü" və "Dumana bürünmüş dağlar" tablolarındakı buludlardan süzülüb gələn günəş şəfəqləri, gümüşügöy rənglərin ahənginin vəhdətindən yaranmış dağların təsviri güclü emosional təsir bağışlayır.

Bağlar arasında. 1954-cü il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Həmin mənzərələr 1957-ci ildə Moskvada və Bakıda Oktyabr inqilabının 40 illiyinə həsr olunmuş sərgilərdə müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirildi. Artıq arxada qalan bu illərin nəticəsi olaraq onun Quba və Şuşa ünvanı mənzərələrini təbiətin daşıdığı, özünə "hopdurduğu" rənglərin bütün incəliyinə qədər rəssam tərəfindən kəşf olunması əsl sənətkarlıq nümunəsi hesab etmək olar. "Qızbənövşəyə gedən yol" (1953), "Yaşıl xalı" (1954), "Çiçəklənən torpaq" (1954), "Səhər şəfəqləri" (1955), "Bağlar arasında" (1955), "Cıdır düzü" (1956) "Əmsar bağlarında" (1959) tablolarının özünəməxsus- "əllinci illər Səttar görümü"nün təntənəsi, zirvəsi hesab etmək olar. Bu əsərlərdə rənglərin axıcılığı, keçidləri, harmoniyası və onlrın yaratdığı lirizm və romantik ruh sənətkarlıq baxımından əlçatmazdır desək, əsl həqiqəti ifadə etmiş olarıq. O, az sonra əldə etdiyi bu bədii məziyyətləri sənət xiridarlarına göstərmək qərarına gəldi.

Rəssamın 1960-cı ildə Bakı, Tiflis və İrəvan şəhərlərində açılan yeni fərdi sərgilərində də tamaşaçılar onun axırıncı beşillik axtarışlarının nəticəsi olan dünyaya özünəməxsus baxışa şahidlik etdilər.

Ötən əsrin ikinci yarısını çoxəsrlik Azərbaycan təsviri sənətinin yenidən dirçəlişi mərhələsi də hesab etmək olar. Belə ki, həmin dövrdə yaşayıb-yaradanların sırasında qibtə ediləsi sənətkarlar az deyildir. Naturanı kölə kimi təkrarlamağı tövsiyyə edən "sosialist realizmi" bədii prinsipinə mahiyyətcə "əlvida" deyənlərin sırasında müxtəlif nəsillərin nümayəndəsi vardı. Həbsxana və sürgün həyatını başa vuran Ələkbər Rzaquliyev, "formaca milli, məzmunca sosialist" göstərişinə "öz yeni realizmi" ilə cavab verən

Cıdır düzü. Etüd. 1956-cı il.
Şəxsi kolleksiya

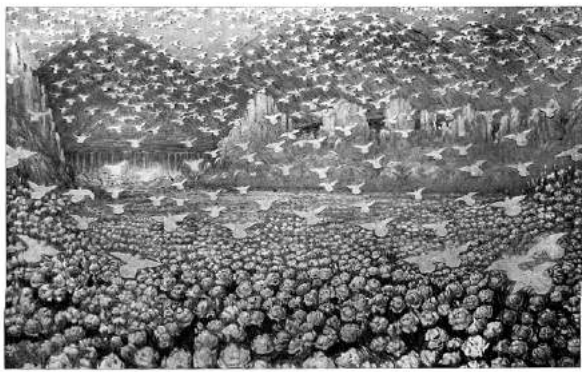
Şuşa ətrafında. 1957-ci il.
İlqar Qurbanovun kolleksiyası

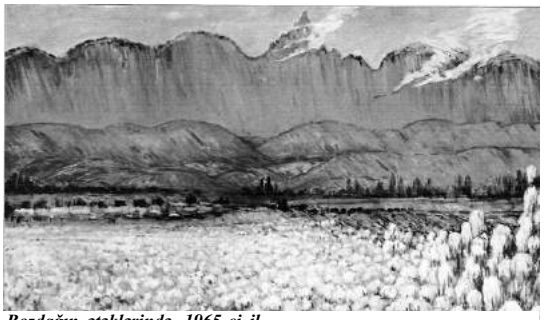
Qarabağ mənzərəsi. 1957-ci il.
İlqar Qurbanovun kolleksiyası

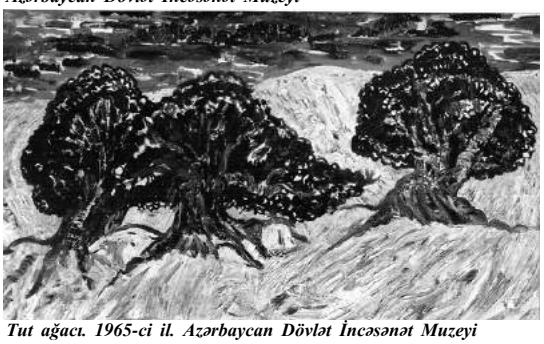
Araqvi. 1960-cı il.
Şəxsi kolleksiyası

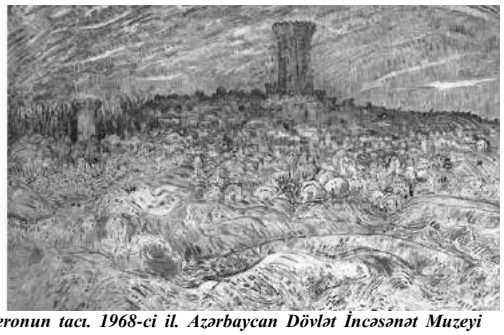
Gülüstan. 1965-ci il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

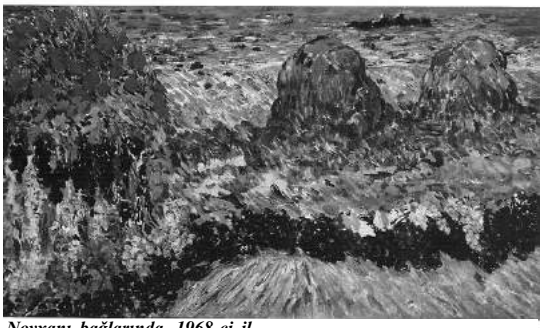
Bozdağın ətəklərində. 1965-ci il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Tut ağacı. 1965-ci il. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

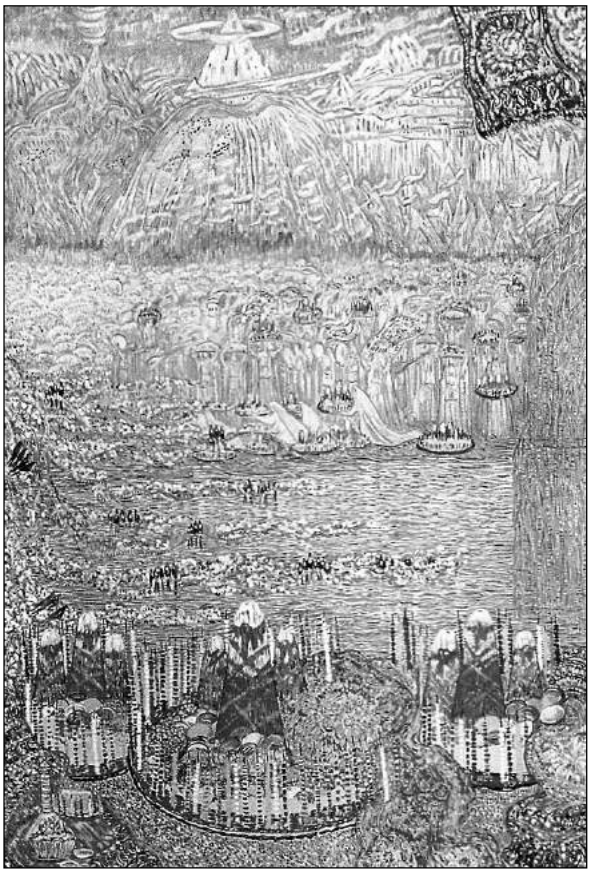
Abşeronun tacı. 1968-ci il. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Novxanı bağlarında. 1968-ci il.
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Səttar Bəhlulzadə, "sığallı-üstülü" rəngkarlığa sərt görüm tərzi gətirən Tahir Salahov, dünyaya milli folklor qəhrəmanlarının gözü ilə baxan Mircavad Mircavadov, Toğrul Nərimanbəyov və Rasim Babayev, gerçəkliyi mütərəqqi bədii vasitələrlə göstərməyə çalışan Əşrəf Muradoğlu və Qorxmaz Əfəndiyev, sonda da gözəllik qaynaqlarını adi gün-güzəranımızda axtaran "Abşeron məktəbi"nin mövcudluğu keçmişdən zamanına və daha uzaqlara uzana biləcək çətin yolda sarban mayakdı desək, yanılmarıq. Bu sənətkarlar bəzi cəhətlərinə görə bir müstəvidə duruş gətirə bilməsələr də, sənətə və dünyamıza münasibətdə bir gəminin sərnişinləri idilər. Zamanının axarına təsir göstərməyə çalışan yerli və moskvalı ideoloqlar bütün mənalarda bu milli kadrların axtarış dolu yaradıcı səylərinə nə qədər "yox" deməyə çalışsalar da, onları inamlarından döndərə bilmədilər. Səttar da, onun həmfikirlərini də özünəinam səsləyən onlara Təbriz miniatür məktəbi və digər neçə-neçə nəhayətsiz ədim bədii qaynağın arxa olması idi. Bu gün çox da uzun olmayan zaman distansiyasından bu yaradıcıların artıq tarixə dönən cəsarəli axtarışlarına güzgü tutanda görünür ki, onlar, həqiqətən də, böyük iş görmüş, təsviri sənətimizi duyulası dərəcədə yeni görüm tərzi ilə zənginləşdirmişlər.

Altmışıncı illəri rəssamın yaradıcılığında kəskin dönüş mərhələsi hesab etmək olar. Belə ki, bu dövrdə rəssamın kompozisiya həlli üçün önəmli olan formata münasibəti kəskin şəkildə dəyişir. Bununla yanaşı, əsərlərində ayrı-ayrı hissələrin bütövlüyə, tamlığa köklənməsi qabarıq şəkil alır. Rəssamın tablolarında kölgə də yoxa çıxır, onu rənglərin təzadı əvəz edir. Bütün bu köklü dəyişikliklər ilk növbədə onun qədim miniatür sənəti kimi ruhi mənəvi qaynaqdan yaradıcılıqla bəhrələlənməsinin nəticəsi idi. Deyilənlərin əyani görüntüsü onun əsərlərində gerçəkliyə, canlı təbiətə daha fəal nüfuz etməyə başlaması, boyakarlıq manerasının ifadəliliyi, emosionallığının qüvvətlənməsi sayıla bilər. İnsan əli ilə canlanan sərt təbiətin

Azərbaycan nağılı. 1970-ci il.

monumental, həqiqi və həssas təcəssümünün əsərlərinin başlıca leytmotivinə çevrilməsi təbii ki, təbiətin bakirə gözəlliyini təsvir etməkdən fərqli idi. Bu mənada doğma təbiətin dəyişilib-yeniləşən və şairanə sürətdə ümumiləşdirilən bədii obrazı panoram xarakterli yeni kompozisiyaların yaranmasına səbəb olur. Bu mənada rəssamın "Qəhrəmanlıq haqqında povest" (1959), "Torpaq, su, günəş və əmək" (1961), "Yaz səhəri" (1961), "Əbədi alovlar" (1963), "Kür boyunca" (1961), "Xəzər gözəli" (1961), "Abşeronda axşam" (1962), "Xınalıq yaylağı" (1962), "Torpağın arzusu" (1963), "Yaz axşamı" (1963), "Nərgiz gülləri" (1962), "Muğanda bahar" (1961), "Payız mənzərəsi" (1964), "Abşeronun bəzəkləri" (1967), "Bozdağın ətəklərində" (1965), "Kəpəzin göz yaşları" (1965), "Oyanma" (1965), "Gülüstan" (1965), "Qədim alov" (1967) tabloları zəngin koloriti, əhatəli- üfüqi kompozisiya biçimi və bitkinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərdə biz ilk növbədə tanış obyektlərə, ənənəvi mövzulara özünəməxsus münasibətin şahidi oluruq. "Sosialist realizmi" bədii prinsipini gerçəkliyə ifrat köklənmək kimi qəbul edən əksəriyyətdən seçildiyini təbiət və əmək motivli əsərlərində sərgiləyən Səttar Bəhlulzadə, əslində ideoloji buxov rolunu oynayan "ali tövsiyyə"ni başqa cür başa düşdüyünü qarşı tərəfin istəyinin əksinə olsa da davamlı şəkildə nümayiş etdirməklə, həm də öz sənətkar müstəqilliyini heç nəyə qurban verməyəcəyini təsdiqləmiş oldu. Etiraf edək ki, həmin dövrdəki özünəməxsus Səttar görümü nəinki idealoqlara, hətta öz həmkarlarına qəribə gəlirdi. Ancaq Azərbaycan bədii məkanı üçün ənənəvi olan neft və pambıq mövzusuna Səttarsayağı şairanə və lirik yanaşma o qədər fərqli və cəlbedici idi ki, yığcam və lakonik rəng qatından "boylanan" gerçəklik nə qədər ideal və irreal görünsə də, inadırıcı qəbul olunurdu. Rənglərin yumşaq "akvarel görüntüsü" yaratması və kompozisiyaların az qala qəlibləşən formatdan çıxması ("Payız mənzərəsi", "Kür boyu", "Muğanda", "Nərgiz gülləri", "Xəzər gözəli", "Torpağın arzusu") ən azı Azərbaycan rəngkarlığı üçün yeni idi. Bütünlükdə isə rəssamın altmışıncı illər yaradıcılığı milli təsviri sənətimizin yeni bədii nəfəslə zənginləşməyə başlaması demək idi. Bu yerdə qeyd edək ki, Səttar öz axtarışlarında artıq tək deyildi. Sənətsevərlər də artıq hər yeni sərgidə onunla yanaşı, T.Salahov, T.Nərimanbəyov, T.Cavadov, M.Mircavadov, Ə.Rzaquliyev və b.əsərlərini də axtarırdılar. Rəssamlar kimi tamaşaçılar da gerçəkliyə, onları əhatə edənlərə fərqli münasibət görmək istəyirdilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Səttarın və digərlərinin "sosialist realizmi" adlı bədii prinsipin çərçivəsində "boğulmaqdan" yaxa qurtarmalarına elə hökümətin daxilində mənəvi dəstək verənlər vardı. Bu mənada o vaxtlar Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi vəzifəsində işləmiş P.M.Yelistratovun qaygısını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onun birbaşa dəstəyi olmasaydı, nə Səttar Bəhlulzadə, nə də Tahir Salahov və Toğrul Nərimanbəyov öz sənət axtarışlarını duyulası sərbəstliklə davam etdirə bilməzdilər. Xatırladaq ki, onlar o vaxtlar üçün çox yüksək dəyərləndirmə sayılan Lenin beynalxalq mükafatına təqdim olunan azərbaycanlı şair Rəsul Rzaya bu mükafatın verilməməsi üçün Moskvaya donoslar yazanların məkanında yaşayıb-yaradırdılar.

Sonrakı illərdə rəssam respublikanın, demək olar ki, bütün rayonlarında, o cümlədən Şamaxıda, Naxçıvanda Göyçayda, Qazaxda və s. yerlərdə olur, bir-birindən yapışıqlı, təravətli lövhələr yaratmağa nail olur. Sonda da rəssamlığımızda "fəlsəfi mənzərə"nin yaradıcısı kimi tanınır.

Səttar doğma yurda, onun zəngin təbiətinə kifayət qədər bələd olduğundan bölgələrə xas rəngləri də ustalıqla bir-birindən fərqləndirə bilirdi. Onun Quba təbiətində üzə çıxardığı və motiv ovqat yaxınlığına qədim Naxçıvan torpağına həsr etdiyi tablolarda rast gəlmək, demək olar ki, mümkünsüzdür. Özü həmişə vurğulardı ki, Naxçıvan torpağı rəngarəngliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Yaxşı haldır ki, rəssam bunu təkcə sözdə deməyib və yaratdığı neçə-neçə rəngkarlıq ("İlandağ", 1969; "Bizim dağlar", 1970; "Naxçıvanda payız", 1971) və qrafika ("İlandağ", 1963; "Araz sahillərində", 1964; "Naxçıvan", 1965) əsərləri ilə Naxçıvanın cəzbedici təbiətə malik olduğunu başqalarına göstərməyə nail olub.

Etiraf edək ki, bu təbiətə Səttardan əvvəl də, sonra da heç kəs yalnız Naxçıvan dağlarına xas olan zəngin "rəng seli"nin Səttar kimi göstərə bilməyib...

Rəssamın yaratdığı hər yeni mənzərə insan qüdrəti sayəsində dəyişdirilən, yeniləşən təbiətə onun sevgisini

"Mənim anam" əsərinə eskiz. 1960-cı illər. "E"-nin kolleksiyası

Ədəbiyyat, incəsənət və arxitektura sahəsində 1972-ci il Azərbaycan SSR Dövlət mükafatlarının verilməsi haqqında

Azərbaycan KP MK-nın və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı

Azərbaycan KP MK katibi
H. ƏLİYEV

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri
Ə. İBRAHİMOV

SƏTTAR BƏHLULZADƏNİN DÖVLƏT MÜKAFATINA LAYİQ GÖRÜLMÜŞ ƏSƏRLƏRİ

Mərdəkan bağlarında

Azərbaycan nağılı

Piti

Şahnabad dağları

Suraxı torpağının qədim alovları

Kələğayı ilə natürmort

"Mənim anam" əsərinə eskiz. 1960-cı illər. "E"-nin kolleksiyası

əks etdirirdi. O, tez-tez Azərbaycanın şəhər və kəndlərini gəzir, sənətini dəyərləndirənlərlə görüşür, çiçəklənən bağların, bol məhsullu pambıq tarlalarının, üzüm plantasiyalarının, bütünlükdə, respublikanın ürəkaçan, yaddaqalan guşələrini cazibədar mənzərələrini yaradırdı. Respublikanın hər guşəsində böyükdən-kiçiyə kimi hamı onu "özününkü" hesab edirdi. Baharın əksər günlərini, yayın, bəzən də payızın çox hissəsini qəlbən bağlandığı dağlarda, kəndlərdə və meyvə bağlarının əhatəsində keçirərdi. Bir an belə, etüd çantasından və rəsm albomundan ayrılmayan rəssam yazda almaların çiçəklənməsindən qızıl payıza- məhsul toplanışına kimi gördüklərini kətana, kağıza köçürər, gələcək əsərləri üçün təsvir materialı toplayardı.

O, təbiətin qoynunda yorulmadan, rahatlıq etmədən çalışardı. İstirahəti də, yeməyi də çox vaxt unudardı. Onu sübhdən qürub çağına kimi iş başında görmək mümkün idi. Havanın yaxşı-pisliyinə baxmadan, qızmar günəş altında da, yağış yağanda da işləyərdi. Çoxlarının bütün günü fasiləsiz işləməyə qadir olan bu çəlimsiz adamdakı enerjinin tükənməzliyi və sonsuz həvəs heyrətləndirirdi. Bu yerdə rəssamın 1973-cü ildə Moskvada açılmış sərgisində iki nəfərin söhbətini xatırlamaq yerinə düşərdi... Əsərlərə heyranlıqla tamaşa edən qadın ərindən soruşur ki, görəsən, bu rəssamın neçə yaşı var? Kişi cavab verir ki, yəqin cavandır. Çünki əsərləri təbiətlə bağlıdır. Bunları çəkmək üçün çox gəzmək, görub-götürmək lazımdır. Həmişə hərəkətdə olmaq, dağa-daşa çıxmaq hər yaşlı adamın işi deyil. Rəssamın əsərlərindəki heyrətamiz baxış nöqtələri, ecaskar rəng duyumu, qeyri-adi təravət və yaxıların ekspressiyası, yəqin ki, kişini bu qənaətə gəlməyə məcbur etmişdi. O vaxt isə Səttar Bəhlulzadənin nə az, nə çox, düz 64 yaşı vardı...

Moskva sərgisi ilə bağlı bir deyimi də xatırlasaq, Səttar sənətinin bəşərliliyini bir daha təsdiqləmiş olarıq. Rəssam Moskvadan geri qayıdandan sonra dəfələrlə dilə gətirmişdi ki, mən gərək çoxdan orada fərdi sərgimi göstərmiş olardım. Özü də, elə oradakılar da bu fikirdə idi. Üzünə deyilən bir tamaşaçı fikri isə çox ibrətamizdir: "Görün Azərbaycan xalqı nə qədər "istedadlıdır" ki, Səttar kimi bir rəssamı 60 il ərzində dünyadan gizlədə bilib!". Düşündürücüdür, elə deyilmi? Biz də xatırlatdıq ki, bir daha təkrarlanmasın...

Vətən torpağının gözəllik rəmzi kimi tərənnümü Səttar Bəhlulzadənin tam bir silsilə tablolarının ana xəttini təşkil etməklə yanaşı, bayramsayağı, nikbin ruhlu əsərlərində həssas və həzin nəğmələrə çevrilir. Bu münasibəti xüsusilə rəssamın yaradıcılığının son dövründə müşahidə etmək mümkündür. Rəssamın növbəti dəfə yeniləşən dəst-xətti, yaxıların daha ekspressiv və dinamik şəkil alması 60-cı illərin ortaları və 70-ci illərdə yaradılan əsərlərin başlıca bədii məziyyət ifadəçiləridir. "Dədə günəş" (1970), "Corat yemişləri" (1971), "Bilgəhdə dəniz sahili" (1964), "Mərdəkan bağlarında" (1969),"Azərbaycan nağılı" (1970), "Azərbaycan bağlarında" (1970), "Bazardüzü"(1970), "Laza kəndinin şəlalələri" (1972), "Sərv ağacları"(1972),Şamaxı üzümlükləri"(1971), "Gəncə çinarları"(1973), "Girdman təpələri" (1971), "Qədim Şamaxı" (1971), "Qırmızı mənzərə" (1973), "Naxçıvan dağları" (1973), "Suraxanı torpağının qədim alovları" (1971), "Laza ətrafi" (1974), "Mənim anam" (1972-1973) və digər lövhələrin dekorativ boyalar, ekspressiya dolu yaxılar aləmində Səttarın ilhamlı fırçasından silinməz izləri yaşayır. Tablolarda ayrı-ayrı su-

jetlər həssaslıqla və dərin məhəbbətlə təcəssüm etdirilmiş, lirik romantika ülvi və pak duyğular yeni kompozisiya həllində, eləcə də boyakarlıq üslubunun zənginliyində təsirli ifadəsini tapmışdır.

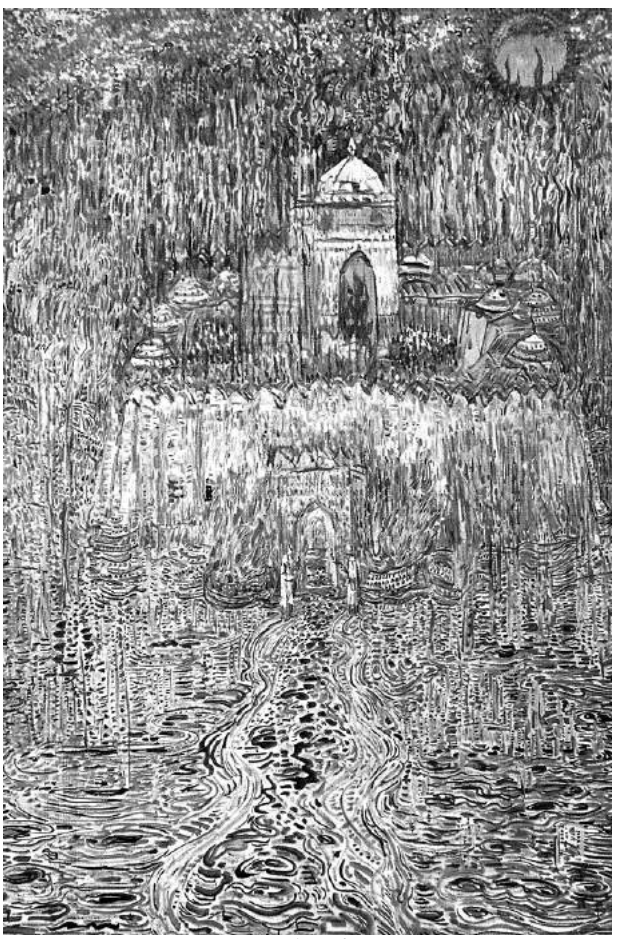
"Mənim anam" əsərinə eskiz. 1960-cı illər. Şəxsi kolleksiya

"Mənim anam" əsərinə eskiz. 1960-cı illər. Şəxsi kolleksiya

Mənim anam. 1972-1973-cü illər. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Atəşgah

Ümidsizlik. 1968-ci il. Yusif Ümidin kolleksiyası

Leyli. 1974-cü il. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası

Məhəbbət və kədər. 1969-cu il. Qəyyur Yunusun kolleksiyası

Leyli sorağında. 1969-cu il. Qəyyur Yunusun kolleksiyası

Məcnun. 1965-ci il. Şəxsi kolleksiya

Nofəl. 1969-cu il. Qəyyur Yunusun kolleksiya

Səttar Bəhlulzadə Meksika rəssamı D.Sikeyros və azərbaycanlı həmkarları ilə. Bakı, 1973

Səttarların görüşü. 1967-ci il. Foto Kamal Babayevindir

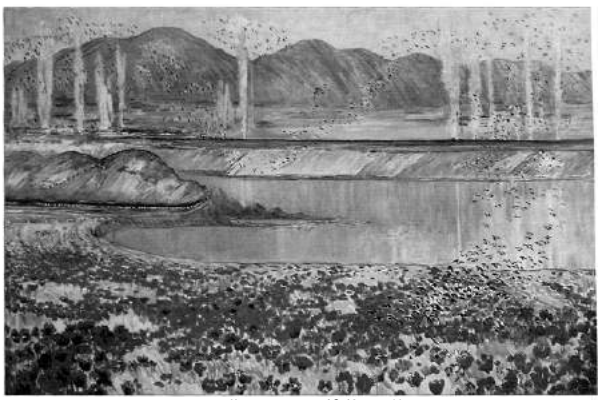
Fətəli xana həsr olunmuş kompozisiyanın eskizi. 1940-1950-ci illər. Fərhad Əhmədovun kolleksiyası

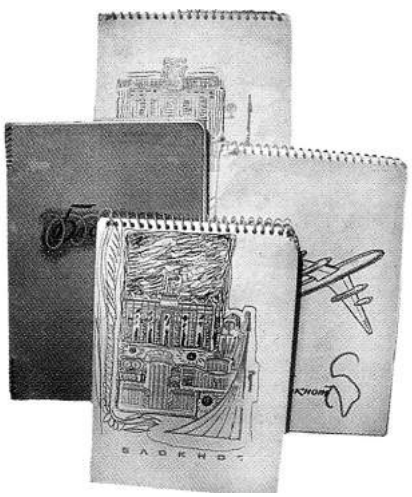
Fətəli xana həsr olunmuş kompozisiyanın eskizi. 1940-1950-ci illər. Fərhad Əhmədovun kolleksiyası

"Torpağın arzusu" əsərinə eskiz. 1963-cü il. Ziyadxan Əliyevin kolleksiyası

Torpağın arzusu. 1963-cü il. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

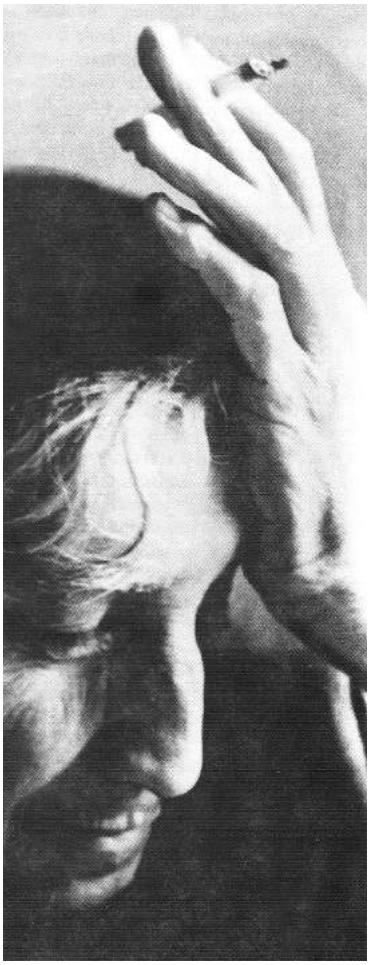
Əmircanda rəssam büstü. 1994-cü il. Müəllif: Natiq Əliyev

Xatirə lövhəsi. Bakı. 1978-ci il. Müəllif: Xanlar Əhmədov

Xatirə lövhəsi. Əmircan. 1980-ci il. Müəllif: Cümşüd İbrahimli

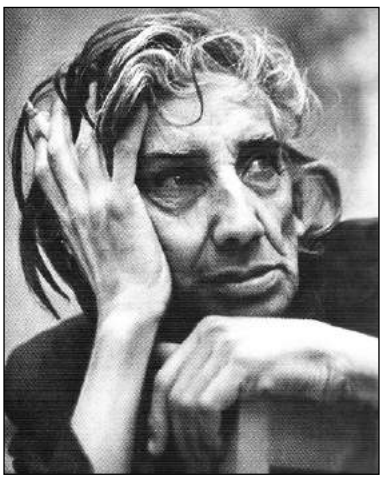

"Azərmarka" şirkətinin Səttar Bəhlulzadənin 100 illik yubileyi münasibətilə buraxdığı poçt markası dəsti. 2009-cu il

Səttar Bəhlulzadənin Londonda fərdi sərgisinin açılışı. 1995-ci il

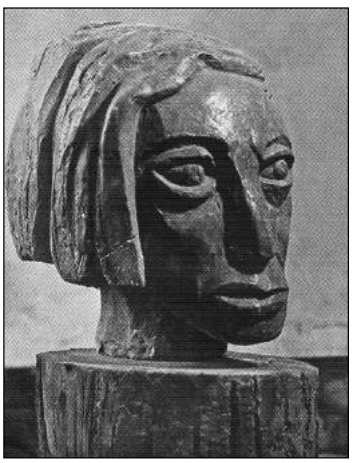

Tofiq Bayram

SƏTTAR BƏHLULZADƏNİN XATİRƏSİNƏ

O fırça barmaqlar büküldü birdən,
O mavi gözlərin işığı söndü.
Göylər də hönkürdü qara xəbərdən,
Təbiət Səttarsız yetim göründü.

Danışa bilmirəm dərddən, qubardan,
Köməyə çağırın coşan Xəzəri.
Sanki yellər əsdi, qopdu divardan
Sənət sərgisinin bir şah əsəri.

Bilirdi dünyadan bir gün köçəcək,
Yatacaq kəndinin bir bucağında.
Yazda köçmədi ki, solar gül-çiçək,
Köçdü təbiətin xəzan çağında...

Bakı yola salır rəssam oğlunu
Qıy çəkib ağlayan küləkləriylə.
Durnalar Səttarın nekroloqunu
Göylərə nəqş etdi lələkləriylə.

Bir duman yeridi Qızbənövşədən,
Vurdu xəzan yeli çiçəyi, gülü.
Sonuncu ceyran da çıxıb meşədən,
Yollara göz dikdi boynu bükülü.

Dağların zirvəsi hüznlü, həzin,
Şimşəklər ayrılıq nəğməsi çaldı.
Axdı göz yaşları qoca Kəpəzin
Ahından Göygölün rəngi qaraldı.

Bu xəbər Qoşqarın büküb dizini,
Dağlar mehribandır, dağlar səmimi.
Yamaclar Səttarın ayaq izini
Köksündə saxlayır təbərrük kimi.

Biri turac vurdu, kəklik ovladı,
Qırdı ağacları gur ocaq üçün.
Gəzdi bu sənətin Məcnun övladı,
Ana təbiəti sağaltmaq üçün.

Sənət tufanıydı o zərif bədən,
O zərif ürəkdən bir dağ hünəri.
Füzuli dünyaya gəlib təzədən,
Fırçayla nəqş etdi gözəllikləri.

Elə nəqş etdi ki, ürəyimizi
Həmişə vüsala, eşqə səsləyə.
Onun hər lövhəsi çağırdı bizi
İşığa, paklığa, müqəddəsliyə.

Sənət daimidir, ömür ötərgi,
Solar məzar üstə güllər, çiçəklər.
Əbədi muzeydir, əbədi sərgi
Səttar sənətini sevən ürəklər.

Səttər Bəhlulzadənin əsərlərinin siyahısı Rəngkarlıq

1936

M.Bağırov və İ.V.Stalin neft mədənlərində. Etüd. Karton, yağlı boya. 32x16 sm "E"nin şəxsi kolleksiyası.

1937

Naturaçı qadın. Karton, yağlı boya. 25x35 sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kolleksyiası.

1939

Naturaçı qadın. Kətan, yağlı boya. 69x54 sm. "Yeni qalereya"

Qaraçı qadın. Kətan, yağlı boya. 60x80 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Babək üsyanı. Kətan, yağlı boya. 65x112 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bəzz qalasının müdafiəsi. Kətan, yağlı boya. 100x200 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

"Babək üsyanı" əsərinə çəkilmiş eskiz. Karton, yağlı boya. 31x14,5 sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

1943

M.P.Vaqifin portreti. Karton, yağlı boya. 10x10 sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kollenksiyası.

1944

Şair. Karton, yağlı boya. 8x20 sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kollenksiyası.

Fətəli xan. Etüd. Karton, yağlı boya. 28x11,5 sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

1945

Qubalı Fətəli xanın portreti. Kətan, yağlı boya. 230x120 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çayda. Kətan, yağlı boya. 52x72 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çaya gedən yol. Kətan, yağlı boya. 60x78 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Xəttah Mirəli Həbibinin portreti. Kətan, yağlı boya. 100x75 sm. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi.

Fətəli xana həsr olunmuş eskizi. Karton, yağlı boya. 40x70 sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Fətəli xana həsr olunmuş eskizi. Karton, yağlı boya. 20x50 sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

1946

Dənizkənarı park (əsər Tağı Tağıyevlə birlikdə işlənilib). Kətan, yağlı boya. 71x121 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Əmircanda həyət. Karton, yağlı boya. 50x70 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Təzə doğulmuş ay. Karton, yağlı boya. 22x29 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1947

Atəşfəşanlıq. Kətan, yağlı boya. 79x140 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buruqlar. Kətan, yağlı boya. 37x53,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Erkən səhər. Karton, yağlı boya. 60x70 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Maştağaya gedən yol. Karton, yağlı boya. 36,5x24 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buzovnaneft. Kətan, yağlı boya. 72x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sənaye mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 41,5x57 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Kənd üzərində axşam. Karton, yağlı boya. 17x34 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Xəzərin axşamı. Kətan, yağlı boya. 54x43 sm. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi.

1950

Quba mənzərəsi. Karton, yağlı boya. 35x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bağlar diyarında. Karton, yağlı boya. 35x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1951

Qaraqumda 26 Bakı komissarlarının abidəsi (əsər Tağı Tağıyevlə birlikdə işlənilib). Kətan, yağlı boya. 24,5x50 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

1953

Qızbənövşəyə gedən yol. Kətan, yağlı boya. 112x180 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dənizmədəni. Kətan, yağlı boya. 23x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qudyalçay. Kətan, yağlı boya. 90x85 sm. (Səməd Vurğunun 50 illik yubileyində ona hədiyyə olunub). Səməd Vurğunun Bakıdakı ev muzeyi.

Natürmort. Kətan, yağlı boya. 44,5x60 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma ağacı. Kətan, yağlı boya. 40x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Budaq. Karton, yağlı boya. 7,5x6,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba ətrafında. Kətan, yağlı boya. 60x130 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qudyalçay vadisi. Kətan, yağlı boya. 72x121 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qudyalçay sahili. Kətan, yağlı boya. 94x200 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qubada etüd. Karton, yağlı boya. 35x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1954

Yaşıl xalı. Kətan, yağlı boya. 101x201 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bizim bağlar. Kətan, yağlı boya. 136x200 sm.

Bağlarda. (Bağlar arasında.) Kətan, yağlı boya. 88x200 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Quba mənzərəsi. (Şahdağ vadisi.) Kətan, yağlı boya. 100x200 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qovaqlar qürub çağı ərəfəsində. Karton, yağlı boya. 24,5x35,5 sm. Şəxsi kolleksiyasiyada saxlanılır.

Meyvə bağı. Karton, yağlı boya. 25x35 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çinarlar. Karton, yağlı boya. 34x48,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Düzənlik. Karton, yağlı boya. 33,5x48 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yol kənarında. Karton, yağlı boya. 34,5x48 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yeddi gəmi adası. Karton, yağlı boya. 25x35 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma çiçəkləyir. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qürub ərəfəsində. Karton, yağlı boya. 34x48 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Təpələr. Karton, yağlı boya. 34x48 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bağda. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mənzərə. Kətan, yağlı boya. 46,5x110 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mənzərə. Karton, yağlı boya. 22,5x50 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Əmircan. Kətan, yağlı boya. 25x35 sm. Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Neft daşlarında. Kətan, yağlı boya. 25x35 sm.Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Gavalı. Kətan, yağlı boya. 20x30 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Payız mehi. Kətan, yağlı boya. 65x135sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba mənzərəsi. Şahdağ. Karton, yağlı boya. 25x40 sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyasiyada saxlanılır.

1955

Qızıl axşam. (Payız). Kətan, yağlı boya. 60x110 sm.Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Neft daşları. Kətan, yağlı boya. 46x74 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qızılgüllər. Kətan, yağlı boya. 39x40sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çimərlik. Kətan, yağlı boya. 27,5x47,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Lənkəranda. Karton, yağlı boya. 30x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ördəklər nohurda. Kətan, yağlı boya. 97x66 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qovaqlar payızda. Kətan, yağlı boya. 66x135 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Estakada. Karton, yağlı boya. 30x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dəniz sahili. Kətan, yağlı boya. 20x30sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dənizdə. Kətan, yağlı boya. 40x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar axşamı. Kətan, yağlı boya. 40x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Lənkəran mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 120x65sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Astara kənarında. Karton, yağlı boya. 35x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Almalar çiçəkləyir. Karton, yağlı boya. 27x36 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yol kənarında. Kətan, yağlı boya. 35x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Əmircanın köhnə guşəsində. Karton, yağlı boya. 30x36 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma ağacları. Karton, yağlı boya. 35,5x24,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağaclar çiçəkləyəndə. Karton, yağlı boya. 24x34sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tala. Karton, yağlı boya. 24x34sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Meşə. Karton, yağlı boya. 24x35,2sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağ buludlar. Karton, yağlı boya. 14x49sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qarlı dağlar. Karton, yağlı boya. 14x49sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yelkənli qayıqlar. Karton, yağlı boya. 13x24sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağüstü parkdan Bakının görünüşü. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dənizdə mədənlər. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Neft daşlarının görünüşü. Karton, yağlı boya. 28x38,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Lənkəran motivi. Kətan, yağlı boya. 120x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dəniz buruqları. Karton, yağlı boya. 24,5x34,5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Körpü. Karton, yağlı boya. 25x35sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Səhər şəfəqləri. Kətan, yağlı boya. 150x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Cənub motivi. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Etibar Babayevin şəxsi kolleksiyası.

Bahar gəlir. Karton, yağlı boya. 27x50sm. "S"-nin şəxsi kolleksiyası.

Bakıda yaz səhəri. Kətan, yağlı boya. 140x260sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Xaçmaz. Kətan, yağlı boya. 95x63sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Yol. Karton, yağlı boya. 50x35 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Amsar bağları. Kətan, yağlı boya. 30x73sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gölə gedən yol. Kətan, yağlı boya. 60x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sülh göyərçinləri. Kətan, yağlı boya. 80x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar nəğməsi. Kətan, yağlı boya. 60x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar. Kətan, yağlı boya. 50x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəklənən yurd. Kətan, yağlı boya. 110x140sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Laləzarlıq. Kətan, yağlı boya. 110x140sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qubada baharın gəlişi. Kətan, yağlı boya. 80x130sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəklənən torpaq. Kətan, yağlı boya. 130x170sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Amsar bağlarında. Kətan, yağlı boya. 132x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Payız. Kətan, yağlı boya. 120x195sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağ mənzərəsi.Etüd. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağlar. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağın zirvəsi.Etüd. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qəhrəmanlıq haqqında povest. Kətan, yağlı boya. 133x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

İlk bahar. Kətan, yağlı boya. 96x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quşlar. Kətan, yağlı boya. 59x73sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Xəzər gözəli. Kətan, yağlı boya. 75x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Füsunkar torpaq. Kətan, yağlı boya. 133x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Zəhmət təranəsi. Kətan, yağlı boya. 133x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bülbül baharı. Kətan, yağlı boya. 133x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Füzuli. Kətan, yağlı boya. 80x120 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yaz natürmortları. Karton, yağlı boya. 47x67sm. Xəyyam Mirzəzadənin şəxsi kolleksiyası.

Xəzər sahili. Karton, yağlı boya. 5x10sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

"Şirvanşahlar sarayının həyətində.Etüd. Kətan, yağlı boya. 38x60 sm. "S"-nin şəxsi kolleksiyası.

1960

Birinci qar. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Payız fəsli. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Rəssamın emalatxanasından görünüş. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Payız.Etüd. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Payız mənzərəsi. Etüd. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mənzərə. Kətan, yağlı boya. 59x95sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Göl sahili. Kətan, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Alma ağacının budağı. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mənzərə. Karton, yağlı boya. 50x120sm. Rəsul Rzanın şəxsi kolleksiyası.

Kür kənarında. Karton, yağlı boya. 50x25sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Araqvi. Kətan, yağlı boya. 65x140sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1961

Xəzər gözəli. Kətan, yağlı boya. 134x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Kür boyunca. Kətan, yağlı boya. 70x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Muğanda bahar. Kətan, yağlı boya.140x290sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çuvari. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Torpaq, su, günəş və əmək. Kətan, yağlı boya. 200x234sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Kürdə axşam. Kətan, yağlı boya. 218x138sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Səhər. Kətan, yağlı boya. 112x168sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Muğanda. Kətan, yağlı boya. 62x94sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mavi əfsanə. Kətan, yağlı boya. 75x120sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Kür boyu. Kətan, yağlı boya. 52x120sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Düzənlik (Tarlalar). Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Nağıl(Azərbaycanın nağılı). Kətan, yağlı boya. 106x183sm. Dövlət Tretyakov Qalereyası.

Abşeron motivi. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Neft daşları əfsanəsi. Kətan, yağlı boya. 10x140sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çinarlar. Kətan, yağlı boya. 60x80sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

Əmircan mənzərəsi. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

1962

Bilgəhdə sahil. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bilgəh. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bakı bağlarında axşam. Kətan, yağlı boya. 134x218sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Nərgiz gülləri. Kətan, yağlı boya. 71x202sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Lalələr. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mənzərə.Etüd. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qarlı dağlar.Gürcüstan. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Xonça. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Tiflis.Etüd. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Gürcüstan mənzərəsi.Etüd. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Otlaq. Xınalıq. Kətan, yağlı boya. 59x116sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Yaz gülləri. Karton, yağlı boya.

50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağ ətəyində. Etüd. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Xınalıq.Etüd. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Sarı bülbül. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

Payız. Karton, yağlı boya. 10x15sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

1963

Torpağın arzusu (Torpağın həsrəti). Kətan, yağlı boya. 150x225sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Yaz axşamı. Kətan, yağlı boya. 115x295sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Əbədi alovlar. Kətan, yağlı boya. 153x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Sarı natürmort. Orqalit,yağlı boya. 68x73sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qədim od. Kətan, yağlı boya. 83x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qafqaz. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

Qumruların bayramı. Kətan, yağlı boya. 80x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dostum Toğrul Nərimanbəyovun portreti. Kətan, yağlı boya. 60x40sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1964

İsmayıllı. Kətan, yağlı boya. 103x150sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çöl gülləri. Karton, yağlı boya. 50x70sm. (Şair Əlağa Vahidə hədiyyə olunub.) Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Nərgizlər. Kətan, yağlı boya. 60x130sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar mənzərəsi. (Beşbarmaq dağı). Kətan, yağlı boya. 75x202sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Sahil. Kətan, yağlı boya. 79x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

İsmayıllı dağları. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Payız mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 53x111sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çiçəklənən heyva. Kətan, yağlı boya. 70x50sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bakı buxtası. Karton,yağlı boya. 50x70sm. Svetlana Mirzəyevanın şəxsi kolleksiyası.

Abşeron motivi. Kətan, yağlı boya. 100x90sm. Anar Rzayevin şəxsi kolleksiyası.

Qarlı zirvə. Kətan, yağlı boya. 50x70sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

Tut ağacları. Kətan, yağlı boya. 60x90sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Kəpəzin göz yaşları. Kətan, yağlı boya. 105x150sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Novxanı bağlarında. Kətan, yağlı boya. 66x111sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Cənub küləyi. Kətan, yağlı boya. 70x107sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bozdağın ətəklərində. Kətan, yağlı boya. 104x150sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mavi ox. Kətan, yağlı boya. 60x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qusar mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 70x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad şəlalələri. Kətan, yağlı boya. 60x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gülüstan. Kətan, yağlı boya. 155x235sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bazardüzü. Kətan, yağlı boya. 100x90sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Laza kəndinin şəlalələri. Kətan, yağlı boya. 80x100sm.Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Oyanma. Kətan, yağlı boya. 120x180sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Rus nəğməsi.Kətan, yağlı boya.70x120sm.P.M.Yelistratovun şəxsi kolleksiyası.

Üvəz. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çöl gülləri. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Qoşqar Əliyeiin şəxsi kolleksiyası (vaxtilə tanınmış naşir Əlican Əliyevə hədiyyə olunub).

Quba mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 67x75sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağaclar. Karton yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağlar. Karton yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Üvəz. Karton, yağlı boya. 76x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Oyanış. Kətan, yağlı boya. 120x160sm. Şərq xalqlarının Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Nar ağacı. Kətan, yağlı boya. 80x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ ətəyi. Kətan, yağlı boya. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göyçay natürmort. Kətan, yağlı boya. 80x130sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Güllər. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar. Karton, yağlı boya. 8x15sm. Xəyyam Mirzəzadənin şəxsi kolleksiyası.

Qarlı dağlar. Kətan, yağlı boya. 120x40sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Yaz motivi. Kətan, yağlı boya. 90x120sm.Maqsud İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

Bahar. Karton, yağlı boya. 70x50sm. Nazim Bağırovun şəxsi kolleksiyası.

Çıraq qalası. Karton, yağlı boya. 20x30sm. Saleh Tahirovun şəxsi kolleksiyası.

Lalələr. Karton, yağlı boya. 33x43sm.“S”-nin şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Kətan, yağlı boya. 100x70sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

1966

Lalələk. Kətan, yağlı boya. 100x200 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Azərbaycan nağılı II.Kətan, yağlı boya.100x210sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Təbiətin nisgilm (Kəpəzin göz yaşları II). Kətan, yağlı boya. 110x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar silsiləsi. Kətan, yağlı boya. 200x50sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Mənim balkonumdan Bakının görünüşü. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Svetlana Mirzəyevanın şəxsi kolleksiyası.

Doğma yerlər. Kətan, yağlı boya. 55x65sm. Anar Rzayevin şəxsi kolleksiyası.

Yurdumuzun nemətləri. Orqalit, yağlı boya. 80x120sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

1967

Abşeron möcüzəsi. Kətan, yağlı boya. 80x110sm Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Payız gəldi. Kətan, yağlı boya. 50x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Abşeronun bəzəkləri. Kətan, yağlı boya.117x261sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qədim od. Kətan, yağlı boya.137x202sm. Rusiya Federasiyası Mədniyyət və Turizm Nazirliyi.

Nardaran. Kətan, yağlı boya.100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bolluq yaradan torpaq. Kətan, yağlı boya. 120x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Kəlağayı. Kətan, yağlı boya.100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gülab qabları. Kətan, yağlı boya. 60x120sm. Ramiz İsgəndərovun şəxsi kolleksiyası.

Bizim bağ çiçəkləyəndə. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Svetlana Mirzəyevanın şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Karton, yağlı boya. 34x48sm.“S”-nin şəxsi kolleksiyası.

1968

Dağların ritmi. Kətan, yağlı boya. 70x90sm. Zərifə Salahovanın şəxsi kolleksiyası.

Abşeronun tacı (Qadim od). Kətan, yağlı boya. 132x202sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Quba. Kətan, yağlı boya. 100x80sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Lalələr. Kətan, yağlı boya. 70x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mərdəkan. Kətan, yağlı boya. 100x110sm. Rusiya Federasiyası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi.

Yaz motivi. Kətan, yağlı boya. 10x18sm. Xəyyam Mirzəzadənin şəxsi kolleksiyası.

Narlar. Kətan, yağlı boya. 120x130sm. Arif Məlikovun şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Kətan, yağlı boya. 50x70sm. Rafael Abdullayevin şəxsi kolleksiyası.

Laləlik. Şamaxı motivi. Karton, yağlı boya. 50x60sm. Svetlana Mirzəyevanın şəxsi kolleksiyası.

Qəzəlxan (M.Fzulinin portreti). Kətan, yağlı boya. 60x90sm. Elçin Orucovun şəxsi kolleksiyası.

1969

Qoca ağac. Kətan, yağlı boya. 92x105sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Xalqımın baharı. Kətan, yağlı boya. 220x160sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mərdəkan bağlarında. Kətan, yağlı boya.90x110sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şahnabad. Kətan, yağlı boya. 180x140sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çiçəkləyən heyva. Kətan, yağlı boya. 70x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Zəfəranla natürmort. Kətan, yağlı boya. 75x89sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Zəfəran və püstələr. Kətan, yağlı boya.110x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

İlandağ. Kətan, yağlı boya. 95x121sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Təbiətin nemətləri. Kətan, yağlı boya. 136x151sm. Arxangelsk vilayət təsviri sənət muzeyi.

Güllər. Karton, yağlı boya. 35x50sm. Rafael Abdullayevin şəxsi kolleksiyası.

Çayxana. Kətan, yağlı boya. 100x110sm.Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şəbi-hicran. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göyəzən. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Tanrıyel Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Dumanlı gün. Karton, yağlı boya. 50x70sm. İbrahim Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Göl kənarı. Kətan, yağlı boya. 100x80sm. İbrahim Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Abşeronda həyat. Kətan, yağlı boya. 90x80sm. İbrahim Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Füzuli. Karton, yağlı boya. 50x70sm. İbrahim Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Məcnun şamla. Kətan, yağlı boya. 80x110sm. İbrahim Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Bahar nəğməsi. Kətan, yağlı boya. 100x50sm. Eldar Şəfiyevin şəxsi kolleksiyası.

Mərdəkan motivi. Orqalit, yağlı boya. 90x110sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Gül açan ağac. Kətan, yağlı boya. 70x50sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 100x120sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

1970

Azərbaycan bağlarında. Kətan, yağlı boya. 102x222sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dədəgünəş. Kətan, yağlı boya. 85x105sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Çəhrayı dağlar. Kətan, yağlı boya. 61x71sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Natürmort. Karton, yağlı boya. 50x70sm. Eldar Şəfiyevin şəxsi kolleksiyası.

Qara tut. Kətan, yağlı boya. 80x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bahar. Qaranquşların gəlişi. Kətan, yağlı boya. 100x160sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəklənən badam ağacı. Kətan, yağlı boya. 61x66sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Erkən yaz. Kətan, yağlı boya. 150x200sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bahar motivi. Karton, yağlı boya. 90x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad. Kətan, yağlı boya. 92x104sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Pirşağı. Qara tut. Kətan, yağlı boya. 90x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Muğan söyüdləri. Kətan, yağlı boya. 131x106sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Azərbaycan nağılı. Kətan, yağlı boya. 250x180sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Piti. Orqalit, yağlı boya. 80x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad dağları. Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mavi vaza. Kətan, tempera. 100x116sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sahil. Kətan, yağlı boya. 80x99 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göygöl. Orqalit, yağlı boya. 65x65sm. . Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Oyanış. Kətan, yağlı boya. 100x130sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gəlin güşəsi. Kətan, yağlı boya. 100x130sm. Şərq xalqlarının Dövlət İncəsənət muzeyi.

Bazardüzü. Kətan, yağlı boya. 90x90sm. Dövlət Tretyakov Qalereyası.

Dağlar. Kətan, yağlı boya. 110x140 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bolluq. Kətan, yağlı boya. 100x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan mənzərəsi ("Bizim dağlar"). Kətan, yağlı boya. 80x120 sm. Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Quba mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeron motivi. Kətan, yağlı boya. 35x50sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Meyvələr və güllər. Kətan, yağlı boya. 110x140sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeronda. . Kətan, yağlı boya. 80x150sm. Həsən Babayevin şəxsi kolleksiyası.

Abşeron natürmortu. Orqalit, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mavi əfsanə. . Kətan, yağlı boya. 90x110sm. Azad Şərifin şəxsi kolleksiyası.

Abşeronun tacı. Karton, yağlı boya. 39.5x49.5sm. Bayram Hacızadənin şəxsi kolleksiyası.

Lalələk. Kətan, yağlı boya. 75x60sm. Nazim Bağırovun şəxsi kolleksiyası.

Bahar gəlir. Kətan, yağlı boya. 46x38sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1971

Füzulinin portreti. Orqalit, yağlı boya. 75x79sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Xəzər sahili. Kətan, yağlı boya. 102x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şahdağ. Kətan, yağlı boya. 115x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şahnabad dağları. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Abşeron mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 160x194sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Buzovna. Kətan, yağlı boya. 88x152sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Tut ağacı. Kətan, tempera. 80x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Corat yemişləri.(Yemişlər). Kətan, yağlı boya. 90x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şamaxı mənzərəsi. Karton, yağlı boya. 49x71sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Muğan gözəlləri. Kətan, yağlı boya. 200x230sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Nimçə ilə natürmort. Orqalit, yağlı boya. 80x120sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şahnabad şəlalələri. Orqalit, yağlı boya. 104x1400sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ gölü. Orqalit, tempera. 85x92sm. Dövlət Tretyakov Qalereyası.

Naxçıvanda payız. Kətan, yağlı boya. 105x120sm. Şərq xalqlarının Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Naxçıvan motivi. Orqalit, yağlı boya. 100x115sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şamaxı üzümlükləri. Kətan, yağlı boya. 90.5x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Kəpəzin səhəri. Kətan, yağlı boya. 90x102sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Girdiman təpələri. Kətan, yağlı boya. 79x99.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qəzəlxan. (Füzuli). Kətan, yağlı boya. 75.5x99.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qədim Şamaxı. Kətan, yağlı boya. 84x95sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Göygöl. Kətan, yağlı boya. 66x65sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Lənkəran gülləri ilə natürmort. Kətan, yağlı boya. 65x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Nağılvari torpaq. Kətan, yağlı boya. 200x230sm. Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Odlu torpaq. Kətan, yağlı boya. 200x230sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mərdəkan bağları. . Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Girdiman təpələri. Kətan, yağlı boya. 90x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Kəpəzin güzgüsü. Kətan, yağlı boya. 90x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Vətənimin baharı. Kətan, yağlı boya. 80x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qara tut (Buzovna). Kətan, yağlı boya. 110x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Nar ağacları gül açıb. Kətan, yağlı boya. 110x90sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeron motivi. Kətan, yağlı boya. 96x77sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba motivi. Kətan, yağlı boya. 110x110sm. Svetlana Mirzəyevanın şəxsi kolleksiyası.

Quba mənzərəsi. Karton,yağlı boya. 50x70sm. Adil Şıxəliyevin şəxsi kolleksiyası.

Gözəlliyin mənzərəsi. . Kətan, yağlı boya. 150x140sm. Cəlil Hüseynovun şəxsi kolleksiyası.

Pirşağı sahili. Karton,yağlı boya. 80x120sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buzovna motivi. Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Bayram Hacızadənin şəxsi kolleksiyası.

Natürmort. Kətan, yağlı boya. 80x60sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Qədim Şamaxı (eskiz). Karton,-yağlı boya. 50x70sm. Bayram Hacızadənin şəxsi kolleksiyası.

Natürmort. Kətan, yağlı boya. 80x65sm. Sevinc Xəlilovanın şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Kətan, yağlı boya. 100x90sm. Turqut Ozalın şəxsi kolleksiyası.

Xəzərin sahilində. Orqalit, yağlı boya. 124x93sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mavi dağlar. Kətan, yağlı boya. 100x90sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvanda bahar. Kətan, yağlı boya. 110x160sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1972

Azərbaycan mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 130x100sm. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Mənim anam(1972-1973). Kətan, yağlı boya. 200x230sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Analar yanar, ağlar. Kətan, yağlı boya. 200x145sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Girdiman mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 79x59sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bilgəh. Kətan, yağlı boya. 65x66sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Astara naringiləri. Kətan, yağlı boya. 65x66sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şamaxı örtüyü ilə natürmort. Kətan, yağlı boya. 120x92sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Əmircan mənzərəsi. Karton, yağlı boya. 49.5x70sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Göyçay. Kətan, yağlı boya. 94x106sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Şahnabad. Kətan, yağlı boya. 97x160sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Romantik dağlar. Kətan, yağlı boya. 70x90sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Nardaran. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Mavi ovqat. Kətan, yağlı boya. 38x46sm. Bayram Hacızadənin şəxsi kolleksiyası.

Pirşağı qumu. Kətan, yağlı boya. 85x90sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Kəpəz. Kətan, yağlı boya. 101x104sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gəncə gölü. Orqalit, yağlı boya. 109x142sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mərdəkan. Orqalit, yağlı boya. 99x112sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qara tut. Kətan, yağlı boya. 95x112sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Xatirə. Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göygöl mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 120x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlarda bahar. Kətan, yağlı boya. 85x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qudyalçay. Orqalit, tempera. 85x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gülüstan qalası. Orqalit, tempera. 85x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qarayazı mənzərəsi. Karton, yağlı boya. 100x80sm. Teymur Kəbliyevin şəxsi kolleksiyası.

Qusar. Kətan, yağlı boya. 72x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Laza kəndinin şəlalələri. Kətan, yağlı boya. 90.5x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Narlar çiçəkləyir. Kətan, yağlı boya. 95x85sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buzovna bülluru. Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bilgəh. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sərv ağacları. Kətan, yağlı boya. 81x87sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ çayı. Kətan, yağlı boya. 79x90sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bakı natürmortu. Kətan, yağlı boya. 75x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qayalar. Kətan, tempera. 70x85 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şamaxı dağları. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Yusif Ümidin şəxsi kolleksiyası.

Şamaxıda payız. Kətan, yağlı boya. 60x79sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeron narları. Kətan, yağlı boya. 80x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yaz çiçəkləri. Kətan, yağlı boya. 65x65sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəkləyən ağaclar. Orqalit, yağlı boya. 60x66sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Əmircan (1972-1973). Orqalit, yağlı boya. 75x82sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qayaların ritmi. Kətan, yağlı boya. 80x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Pirşağı qumluqları. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeron mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 110x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar. Naxçıvan mənzərəsi.

Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mavi nağıl. Kətan, yağlı boya. 146x92sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Mavi dağlar. Kətan, yağlı boya. 60x80sm. Səlhab Məmmədovun şəxsi kolleksiyası.

Narlar. Orqalit, yağlı boya. 80x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qürub. Kətan, yağlı boya. 70x90sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Bahar. Kətan, yağlı boya. 100x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sahil. Kətan, yağlı boya. 60x130 sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

1973

Qayalar. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Kəlağayı ilə natürmort. Kətan, yağlı boya. 90x115sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Odlu torpaq. Kətan, yağlı boya. 200x230sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qırmızı mənzərə. Kətan, yağlı boya. 70x95sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mavi qayalar. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Qəzəlxan. Füzuli. Orqalit, tempera. 122x81sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buzlaşmış qayalar. Kətan, yağlı boya. 50x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan dağları. Kətan, yağlı boya. 90x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Portağallar. Kətan, yağlı boya. 100x105sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Əfsanəvi torpaq. Kətan, yağlı boya. 120x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şamaxı dağları. Kətan, tempera. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qəçrəş. Kətan, yağlı boya. 76x86sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qırmızı dağlar. Kətan, yağlı boya. 85x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gəncə çinarları. Kətan, tempera. 70x90sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Novxanı. Kətan, yağlı boya. 85x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəkləyən badam. Orqalit, yağlı boya. 60x66sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mənim doğulduğum kənd. Kətan, yağlı boya. 50x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Kəpəzin aynası. Kətan, yağlı boya. 180x200sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Külək. Kətan, yağlı boya. 48x53sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yaz etüdü. Kətan, yağlı boya. 48x53sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mərdəkan qalası. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Üvəz. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Quba motivi. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Yusif Ümidin şəxsi kolleksiyası.

Buzovna motivi. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad dağları. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 110x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mənim yurdum. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Təbiətin ərməğanı. Kətan, yağlı boya. 120x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gülüstan qalası. Kətan, yağlı boya. 80x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Xəzər sahilində. Orqalit, yağlı boya. 124x93sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Abşeron natürmortu. Orqalit, yağlı boya. 135x115sm. Rafael Abdinovun şəxsi kolleksiyası.

Quba mənzərəsi. Kətan, yağlı boya. 60x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tanrıyla söhbət. Kətan, yağlı boya. 120x80sm. Rafiq Məmmədovun şəxsi kolleksiyası.

Sarı mənzərə. Kətan, yağlı boya. 70x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Üvəzlər. Orqalit, yağlı boya. 60x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1974

Dağ gölü. Kətan, yağlı boya. 132x122sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Laza ətrafı. . Kətan, yağlı boya. 92x90sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Güllər. Karton, yağlı boya. 15x25sm. Ağali İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

Lalələr gül açanda. Kətan, yağlı boya. 60x80sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Batabat. Kətan, yağlı boya. 100x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Azərbaycan nemətləri (rəssamın son əsəri). Kətan, yağlı boya. 120x168sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qrafika

1931-1933- Bu illərdə onun "Kommunist" qəzetində çoxlu sayda qrafik rəsmləri və karikaturaları çap olunmuşdur.

1933-1940- Rəssamın təhsil aldığı dövrü əhatə edən bu illərdə çoxlu sayda qrafik nümunələr yaradılmışdır. Onların bir qismi iş adamı Qabil Əliyevin kolleksiyasında, qalanları isə ailəsində və dost tanışlarında saxlanılmaqdadır.

1940-1945- "Azərbaycanın qəhrəman oğulları" adlı silsilə rəngkarlıq- qrafika əsərləri işləmişdir. Onların saxlanıldığı yeri müəyyənləşdirmək hələ ki, mümkün olmamışdır.

1945-1958- Bu illərdə çəkdiyi mətbuatda təstiqlənən "Quşlar", "Ceyran", "Nağılvari bahar" və s. qrafiq lövhələri rəssamın 1960-cı il (Bakı) fərdi sərgisində nümayiş etdirilmişdir.

1935-1940

Neft buruqları. Kağız, ksiloqrafiya. 28x22sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Neft buruqları. Kağız, ksiloqrafiya. 28x22sm. "E"nin şəxsi kolleksiyası.

1936

Bacımın portreti. Kağız, kömür. 20x40sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

Kişi portreti. Kağız, karandaş. 25x45sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

Qadın portreti. Kağız, karandaş. 30x40sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

1940-1950

Neft buruqları. Kağız, ksiloqrafiya. 28x22sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Füzulinin portreti. Kağız. Ofort. 31.5x22 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

Məhəmməd Füzuli. Kağız, linoqravüra. 10x15sm. Ağali İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

M. P. Vaqif. Kağız, akvarel. 16.5x12sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Milli geyimli qadın. Kağız, akvarel. 14x25sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Atəşfəşanlı. Kağız, mürəkkəb. 20x15,5sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Fətəli xan. Kağız, akvarel. 15x23sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Kor oğlan. Kağız, karandaş. 17.5x24sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Azərbaycanlı qadın. Kağız, akvarel. 30x22sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Fətəli xan. Kağız, akvarel. 30.5x22sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Fətəli xanın portreti, . Kağız tuş. 31x20sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

M. P. Vaqifin portreti. Kağız tuş. 35x15sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

1959

Yaz mənzərəsi. Kağız, sulu boya, quaş. 64x100sm. Rəsul Rzanın şəxsi kolleksiyası.

Qarlı dağlar. Kağız, tuş. 15x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1960

Almalar. Kağız, akvarel. 40x50 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Nərgizlər. Kağız, tuş. 100x60 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1962

Estakada. Kağız, tuş. 100x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma budaqları. Kağız, akvarel. 50x72sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bar verən budaq. Kağız, tempera, tuş. 110x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göl. Kağız, tuş. 90x61sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çinarlar. Kağız, tuş. 84x57sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bərəkətli budaq. Kağız, tuş, akvarel. 100x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Anam. Kağız, akvarel. 30x40 sm. Ağəli İbrahimovun şəxsi kolleksiyası.

1963

Araz. Dağlar və ağaclar. Kağız, tuş. 72x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sahildəki söyüdlər. Kağız, tuş. 100x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağ buludlar. Kağız, akvarel. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Torpağın arzusu. Kağız, pastel. 25x35sm. Ziyadxan Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Kağız, tuş, mürəkkəb. 100x70sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Pambıq tarlası. Kağız, akvarel, tempera. 37x74sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Lirik motiv. Kağız, tuş. 27x47 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağ göyərçinlər. Kağız, akvarel, quaş. 54x77sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma budağı. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Güllər. Kağız, rəngli flomaster. 62x43sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi

İlandağ. Kağız, rəngli flomaster. 64x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Füzuli. Kağız, tuş. 30x40sm. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.

1964

Dağlar və buludlar. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quşlar səltənəti. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Söyüdlər külək əsəndə. Kağız, tuş, flomaster. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quşlar söyüdlər üzərində. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar fonunda meyvələr natürmort. Kağız, akvarel, quaş. 59x83 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar və göl. Kağız, tuş. 65x90 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Araz sahilində. Kağız, tuş. 70x100sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Natürmort. Güllər. Kağız, tuş. 70x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Mavi səmada. Kağız, tuş. 67x80 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bahar. Kağız, tempera. 40x30 sm. Ziyadxan Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Dağlar. Kağız tuş. 65x110sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alma bağları. Kağız, tuş. 70x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad dağları. Kağız, tuş. 32x94sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Göygöl. Kağız, akvarel. 100x80 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bazardüzü. Kağız, tuş, flomaster. 30x40sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Girdiman təpələri. Kağız tuş. 20x30sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şamaxı ətrəfı. Kağız tuş. 35x50sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qara çıraq. Kağız, tuş, rəngli

flomaster. 10x15sm. "E"-nin şəxsi kolleksiyası.

Bənövşə. Kağız, tuş, akvarel. 10x15sm. S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi.

1965

Dağ çayı. Kağız, tuş. 93.5x62 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar və düzlər. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Uçurum yanında. Kağız, tuş. 115x61sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buludlu dağlar. Kağız, tuş. 63x93sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Möcüzəli dağlar. Kağız, akvarel, rəngli flomaster. 84x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şəlalə. Kağız, pastel, tuş. 84x60 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ gölü. Kağız, tuş. 70x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Günəş və dağlar. Kağız, tuş. 60x84sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlarda. Kağız tuş. 60x84sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Meyvələr. Kağız, tuş. 60x84sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tut ağacları və dağlar. Kağız, tuş. 45x65sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan. Qayalar. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tut ağacı. Kağız, tuş. 62x94sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Mənzərə. Kağız, akvarel, flomaster. 43x52sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qafqaz ahəngləri. Kağız tuş. 56x79sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Daşlı meşə. Kağız, tuş. 62x94 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Yağışdan əvvəl. Kağız, tuş. 67x80sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qubadan Şahdağın görünüşü. Kağız, tuş. 66x83sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Qar və güllər. Kağız, tuş. 62x94 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bərəkətli torpaq. Kağız, tuş. 100x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan dağları. Kağız, tuş. 70x120sm. Rafael Gülməmmədlinin şəxsi kolleksiyası.

Mənzərə. Kağız, tuş, akvarel. 60x80sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Abşeron motivi. Kağız, rəngli flomaster. 31x44sm. Azərbaycan Tarixi Muzeyi.

Göygöl. Kağız, flomaster. 15x25sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Torpaq. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bağlar diyarı. Kağız, tuş. 30x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Meyvələr. Kağız, tuş. 40x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba bağlarında. Kağız, tuş. 60x80 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Leyli və Məcnun. Kağız, tuş, rəngli flomaster. 14x22sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məcnun. Kağız, tuş. 27x35sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ümidsizlik. Kağız, tuş. 25x35 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buludlu hava. Kağız, tuş. 30x30 sm. Müasir İncəsənət Muzeyi.

1966

Göl yanındakı ağaclar. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bulud spiralı. Kağız, tuş. 70x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yasəmən. Kağız, tuş. 83x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar üzərində günəş. Kağız tuş. 84x59sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məcnun kədəri. Kağız, tuş. 50x65sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çiçəklənən bağlar. Yasəmən. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Alp çəmənliyi. Kağız, tuş. 62x94sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Quba. Kağız, tuş. 60x84sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məcnun. Kağız, flomaster, tuş. 45x54sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Sənaye mənzərəsi. Kağız, tuş. 59.5x84sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Leyli. Kağız, flomaster. 43x53 sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Bərəkətli torpaq. Kağız, tuş, akvarel. Emin Seyidzadənin şəxsi kolleksiyası.

Narlar. Kağız, tuş. 60x80sm. Fərhad Əhmədovun şəxsi kolleksiyası.

Mənim anam. Kağız, flomaster. 15x25sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

"Mənim anam" əsərinə çəkilmiş eskiz. Kağız, flomaster. 20x35sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba motivi. Kağız, tuş, flomaster. 83x59sm. "S"nin şəxsi kolleksiyası.

Araz sahilində. Kağız, tuş. 100x70 sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Qürub çağı. Kağız, tuş. 30x40 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tək ağac. Kağız, tuş. 70x100 sm. Dövlət Tretyakov Qalereyası.

Salxım söyüdlər. Kağız, tuş. 30x40sm. "E"nin şəxsi kolleksiyası.

Abşeron motivi. Kağız, tuş. 40x50sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buludlu gün. Kağız, tuş. 70x100 sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Ordubad bağlarında Kağız, tuş, flomaster. "S"nin şəxsi kolleksiyası.

1967

Tut ağacları. Kağız, tuş. 75x99 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar ətəyində bağlar. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar. Kağız tuş. 86x61sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan dağları. Kağız, tuş. 59x99sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar və dərələr. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan mənzərəsi. Kağız, tuş. 60x96sm. Şəxsi kolleksiyada saxla-

nılır.

Naxçıvanda pambıq tarlası. Kağız tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba mənzərəsi. Kağız, tuş. 70x100sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Dağlar. Kağız, tuş. 94x62sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məcnun. Kağız, tuş, akvarel. 20x30sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məcnun kədəri. Kağız, flomaster. 15x25.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağların möcüzəsi. Kağız, tuş. 40x60sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tut ağacı. Kağız, tuş. 45x55sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

1968

Dağ meşələri. Kağız, tuş. 100x70 sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Dağ silsilələri. Kağız, tuş. 70x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Muğan. Sərvlər. Kağız, tuş. 63x88sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qala və günəş. Kağız, tuş. 60x100 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvanda dağ. Kağız, tuş. 62x93sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar və dəniz. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bizim dağlar. Kağız, tuş. 100x70 sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Qrafik düşüncələr. Kağız, tuş, akvarel. 35x25sm. Hacı Eldar Mikayılzadənin kolleksiyası.

Narlar. Kağız, tuş, akvarel. 7x12sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qara çıraq. Kağız, tuş, akvarel. 16x12sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Avtoportret. Kağız, tuş. 25x35 sm. Qəyyur Yunusun kolleksiyası

1969

Dağlar, ağaclar, bostanlar. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Meyvə bağları. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ gölü. Kağız, tuş. 59.5x83 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sərv ağacları ilə mənzərə. Kağız, tuş. 60x83sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Məhəmməd Füzulinin çıraqla portreti. Kağız, rəngli tuş. 33x67 sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Ağ libaslı Şahdağ. Kağız, tuş. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Natürmort. Meyvələr. Kağız, flomaster. 70x100sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ gölü. Kağız, tuş. 100x70 sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Dağlar və buludlar. Kağız, tuş. 100x70sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Lalələr. Kağız, tuş. 91x61.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

"Ey xoş ol günlər ki, mən həmraz idim canan ilə...". Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

"Eşq dərdi, ey müalic, qabilidərman deyil!" Kağız, akvarel. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Eşqin qürubu. Kağız, tuş. 25x35 sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

"Yandı canım hicr ilə". Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

"Bülbülü- zarəm, deyil bihudə əfgan etdiyim". Kağız, tuş. 25x35 sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Leylisiz günlər. Kağız, tuş. 25x35 sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Yaz mənzərəsi. Kağız, rəngli flomaster. 29x41sm. "S"-nin şəxsi kolleksiyası.

Füzuli. Kağız, tuş, akvarel. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Şamü - qəriban. Kağız, tuş. 25x35 sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Əhli- təmkinəm. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Füzuli və Məcnun. Kağız, tuş. 22x30sm. Yusif Ümidin şəxsi kolleksiyası.

Məcnun muqəddəs Kəbədə. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

"Ya rəbb, bəlayi- eşq ilə qıl aşina məni...". Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

"Saqiya mey paylananda camımı tök torpağa". Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Leylinin sorağında. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Səhralardır həmdəmim. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Məcnun kədəri. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Dahi aşiq. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Məhəbbət və kədər. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

Nofəl. Kağız, tuş. 25x35sm. Qəyyur Yunusun şəxsi kolleksiyası.

1972

Göyəzən. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Səməd Vurğunun Bakıdakı ev muzeyi.

1973

Şamaxı. Ağsuya gedən yol. Kağız, rəngli flomaster. 45x55.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bardaqda güllər. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Üvəz. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Üvəzli vazalar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağlar və qırmızı ağaclar. Kağız, rəngli flomaster. 45x64sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Şahnabad. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Payız gülləri və meyvələr. Kağız, rəngli flomaster. 43x54sm.

Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

Narlar və heyvalar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi.

1974

Ordubad bağlarında. Kağız, rəngli flomaster. 45x55.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Nəhəng ağac. Kağız, rəngli flomaster. 45x55.5sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan haqqında xatirə. Kağız, rəngli flomaster. 45x55.5sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Naxçıvan dağları. Kağız, rəngli flomaster. 45x55.5sm. Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin şəxsi kolleksiyası.

Quba mənzərəsi. Kağız, rəngli flomaster. 45x55sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Güllər vazada. Kağız, rəngli flomaster. 45x55sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Meyvə və güllər. Kağız, rəngli flomaster. 64x45sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Keramik əşyalar və meyvələr. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Gözəllər. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Leyli obrazı. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Qrafik etüd. Dağlar. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yaşıl ağac. Kağız, rəngli flomaster. 56x45sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Çəhrayı dağlar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağ meşələri. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Yaşıl yarpaqlı tut ağacı. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Dağların ətəyindəki qovaqlar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Naxçıvan. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Tut ağacı və üç qovaq. Kağız, rəngli flomaster. 70x100sm. Dövlət Tretyakov Qalereyası.

Ay və ağac gövdələri. Kağız, qara mürəkkəb. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Abşeronda. Kağız, flomaster, qara mürəkkəb. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qərənfillər. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Portağallar və narlar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Quba. Küpçala gedən yol. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Sərv ağacları. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Buzovnada bənövşəyi ağaclar. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Bilgəh kəndi. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Bilgəh. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Şəxsi kolleksiyada saxlanılır.

Qara tut ağacı. Kağız, rəngli flomaster. 45x56sm. Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası.

Qeyd. Siyahıya daxil olan bu rəngkarlıq və qrafika nümunələri Səttar Bəhlulzadə təxəyyülünün nəticəsi olan çoxsaylı əsərlərin müəyyən bir qismidir. Bunlar əsasən müxtəlif muzeylərdə qorunan əsərlərdir. Şəxsi kolleksiyaların da Səttar ruhuna ehtiram olanları bizi onlarda olan əsərlər barəsində məlumatlandırmaqla, işin reprudaksiyalarının kitaba daxil edilməsinə razılıq verdilər. Əlavə edək ki, rəssamın bu siyahıdan başqa da ölkədə və onun xaricində yüzlərlə yaradıcılıq mümunəsinin olması faktı bizə məlumdur. Onlarla əlaqənin olmaması bu siyahını artırmağa imkan vermədi. Elə düşünürük ki, "Sənətin Məcnunu" kitabına daxil edilən əsərlərin reproduksiyaları da Səttarımızın, doğrudan da, dahi olduğunu təstiqləməyə əsas verir. Ruhu şad olsun!

Səttar Bəhlulzadənin ömür yolu

Əsas tarixlər

Səttar Bəhlul oğlu Bəhlulzadə 1909-cu il dekabr ayının 15-də Bakının Əmircan qəsəbəsində anadan olmuşdur.

1927-1931-Bakı Rəssamlıq Texnikumunda oxumuşdur.

1931-1933- "Kommunist" qəzetində işləmişdir.

1933-1940- V.İ.Surikov adına Moskva Dövlət Rəssamlıq İnstitutunda təhsil aliışdır.

1941- SSRİ Rəssamlıq İttifaqına üzv qəbul olunmuşdur.

1942-1944- Bakı Rəssamlıq Texnikumunda dərs demişdir.

1955- Bakı şəhərində ilk fərdi sərgisi açılmışdır.

1956- Tiflis və İrəvan şəhərlərində fərdi sərgisi təşkil edilmişdir.

1959- "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

1960- Bakı, Tiflis və İrəvan şəhərlərində fərdi sərgisi təşkil edilmişdir.

1963- "Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

1965- "Xınalıq otağı" və "Oyanma" tablolarına görə SSRİ Rəssamlıq İttifaqı Rəyasət Heyətinin diplomuna layiq görülmüşdür.

1966- Praqa şəhərində qrafik əsərlərindən ibarət fərdi sərgisi təşkil edilmişdir.

1969- "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

1969- Bakıda anadan olmasının 60 illiyi təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur.

1972- Azərbaycan SSR Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

1974- Bakıda fərdi sərgisi təşkil edilmişdir.

1974, 13 oktyabr- Səttar Bəhlulzadə Moskva şəhərində vəfat etmişdir.

1974, 16 oktyabr-Bakının Əmircan qəsəbəsində dəfn olunmuşdur.

1977- Moskvada qrafik əsərlərindən ibarət fərdi sərgisi təşkil edilmişdir.

1981-1989- Əmircan qəsəbəsindəki Murtuza Muxtarov məscidində rəssamın əsərlərindən ibarət daimi sərgisi fəaliyyət göstərmişdir.

1983- Bakıda şəxsi kolleksiyalarda saxlanan əsərlərindən ibarət sərgisi təşkil edilmişdir.

1987- Bakıda şəxsi kolleksiyalarda saxlanan əsərlərindən ibarət sərgisi təşkil edilmişdir.

1988- Minskdə fərdi sərgisi açılmışdır.

1994- S.Bəhlulzadənin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev sərəncam imzalamışdır.

1999- Bakıda fərdi sərgisi təşkil olunmuşdur.

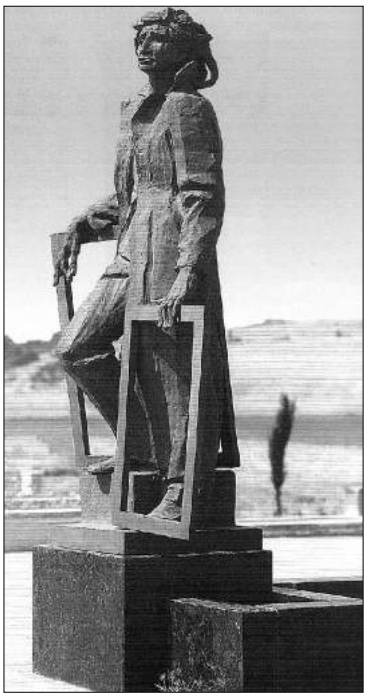
2004- Bakıda anadan olmasının 95 illiyinə həsr edilmiş fərdi sərgisi açılmışdır.

2009- Daşkənddə fərdi sərgisi təşkil olunmuşdur.

2009- YUNESKO-nun iqamətgahında (Paris) fərdi sərgi təşkil olunmuşdur.

2009- Bakıda anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş fərdi sərgisi açılmışdır.

BƏSTƏKAR, MUSİQİÇİ, PEDAQOQ

Azərbaycan professional musiqi sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biri, istedadlı bəstəkar və dirijor Əziz Əkbər Əzizlinin yaradıcılığı özünəməxsus fərdi yazı üslubu və lirik musiqi dili ilə daim diqqəti cəlb etmiş, geniş dinləyici kütləsinin rəğbətini qazanmışdır.

Ə. Əzizli yaradıcılığa 60-cı illərdə başlamışdır. İlk musiqi təhsilini Bakı Musiqi Texnikumunda (Kərim Babayevin truba sinfində) almış, sonralar Ü. Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının ifaçılıq (Elşad Əfəndiyevin truba sinfi) və bəstəkarlıq (professor Qara Qarayevin bəstəkarlıq sinfi) üzrə fakültəsini bitirmişdir. Hələ tələbəlik illərindən, ilk qələm təcrübələrindən Ə. Əzizli müdrik müəllimi, dahi bəstəkar Qara Qarayevin tövsiyəsini yerinə yetirərək, özünə vahid bir ideal seçmiş, sənətdə yüksəliş yolunu axtarışda görmüşdür.

Bəstəkarın yaradıcılıq irsi həcmcə böyük olmasa da, musiqinin müxtəlif sahələrini əhatə edir. O, üç simfoniya, truba və simfonik orkestr üçün iki konsert, kantata, bir sıra simfonik poemaların, kamera-instrumental əsərlərin, kino və estrada musiqisinin müəllifidir. Hansı musiqi janrına müraciət edirsə etsin, bəstəkar həmişə öz yaradıcılıq prinsiplərinə, özünəməxsus ifadə xüsusiyyətlərinə sadiq qalmışdır.Ə. Əzizli Azərbaycan musiqisində truba və simfonik orkestr üçün ilk konsert janrının yaradıcısıdır. Bu alətin ifaçılıq xüsusiyyətlərinə dərindən bələd olan bəstəkar yeni ifadə vasitələrindən istifadə edərək janrın imkan dairəsini genişləndirmişdir.

Bəstəkarın musiqi dilinə xas olan lakonik forma, mütənasib, ahəngdar musiqi dramaturgiyası, incə melodizm onun simfonik əsərlərində xüsusilə qabarıq şəkildə təzahür edir. Bu baxımdan onun «Nəsimi» simfonik poeması, kamera orkestri üçün «Ağlın səsi» simfoniyası, «Qadın ürəyi» poema monoloqu diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərin bədii ideya obrazını öz daxili aləmi ilə söhbət edən, yüksək təfəkkürə malik şəxsiyyətin fəlsəfi düşüncələri təşkil edir.

Müasir həyatdakı təzad və ziddiyyətlər, insan şəxsiyyəti və ləyaqəti, mənəviyyat problemləri bəstəkarı həmişə düşündürmüş, onun əsərlərində öz real musiqi təcəssümünü tapmışdır. Bəstəkarın «Əfsanəvi şəhər» kantatası, «Bizim üfüqlər» vokal-simfonik poeması, məhz müasir həyatı vəsf edən əsərlərdəndir.

Ə. Əzizlinin kamera-instrumental musiqisi dinləyicilər tərəfindən xüsusi maraqla qarşılanır. Onun fortepiano üçün sonatina, və prelüdləri, klarnet və fortepiano üçün skrtso, violonçel və fortepiano üçün poema, simli kvartetləri və romansları ifaçılarımızın repertuarında özünə layiqli yer tutur, respublikamızdan uzaqlarda da müvəffəqiyyətlə ifa olunur.

Bəstəkarın yaradıcılığında estrada musiqisi janrında bəstələnmiş əsərlər xüsusi yer tutur. O hələ gənc yaşlarından estrada janrına maraq göstərirdi, müxtəlif estrada musiqisi müsabiqələrinin, caz festivallarının («Qızıl payız» və s.) keçirilməsində fəal iştirak etmişdi. Onun mahnıları dəfələrlə mükafatlandırılmışdır. Bəstəkarın «Qaya» vokal instrumental-ansamblı üçün yazdığı «Bulaq başında» mahnısı bu məşhur kollektivin repertuarında tlk mahnı olmuşdur. Sonralar onun «Çal-oyna», «Kənd yolu», «Ləpələr», «Dan ulduzu» və başqa mahnıları yarandı və geniş dinləyici auditoriyasının hüsn-rəğbətini qazandı. Uzun illər Ə. Əzizli Azərbaycan televiziyası və radiosu estrada orkestrinin bədii rəhbəri, və dirijoru olmuşdur.

Əziz Əzizli yaradıcılıqla yanaşı, pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olur. O, A. Zeynallı adına Bakı Musiqi Texnikumunda bəstəkarlıq sinfinin müəllimi kimi gənc musiqiçi nəslinin yetişdirilməsi sahəsində əzmlə çalışır. Onun neçə-neçə tələbəsi Bakı, Moskva, Sankt-Peterburq konservatoriyalarının məzunu olub.

İstedalı bəstəkar, gözəl musiqiçi, həssas qəlbli pedaqoq, son dərəcə səmimi olan Əziz Əkbər Əzizlinin bu günlərdə 60 yaşı tamam olur. Həyatının bu çağında ona uzun ömür, can sağlığı, milli musiqi mədəniyyətimizin inkişafı naminə yeni-yeni nailiyyətlər arzulayırıq.

Sevda Məmmədova, musiqişünas

DOSTUM VƏ MÜƏLLİMİM ƏZİZ ƏZİZLİ HAQQINDA XATİRƏLƏR

Yaşar Qarayusifli

Bu məqaləni yazmaqla tanınmış musiqiçi, bəstəkar və ictimai xadim Əziz Əzizlinin ölməz xatirəsini bir daha yada salmağı özümə borc bildim. Belə bir insanın xatirəsi heç vaxt unudulmamalıdır.

Gözəl musiqiçi Əziz Əzizli ilə mən Əmircan (Xilə) qəsəbəsində qonşu olmaqla bərabər, dost olmuşuq. Əziz ilk musiqi fəaliyyəti Əmircan qəsəbəsində müharibədən sonra fəaliyyətə başlayan nəfəsli alətlər orkestrində olmuşdur. Bu orkestrə istedadlı hərbi musiqiçi Kərim Şərifov rəhbərlik edirdi. Əziz Əzizli bu orkestrdə özünü truba alətinin gözəl ifaçısı kimi göstərmişdir. Mən ondan orkestrdə iştirak etməyimi xahih etdim. O, məmnuniyyətlə məni o orkestrə cəlb etdi və düzünü deyim, mənim bmr musiqiçi kimi formalaşmağıma böyük təsir göstərdi.

Əziz Əkbər oğlu Əzizli 1933-cü il sentyabrın 30-da Bakının Əmircan (Xilə) kəndində anadan olmuşdur. İlk musiqi təhsilini A.Zeynallı adına orta ixtisas musiqi məktəbində aldıqdan sonra, Əziz Əzizli Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının ifaçılıq fıkultəsinin truba sinfinə daxil olur. Onun müəllimi görkəmli musiqiçi, professor Elşad Əfəndiyev olmuşdur. 1961-ci ildə isə təkrar olaraq konservatoriyaya, zəmanəmizin böyük bəstəkarı, XX əsrin dahi sənətkarı ölməz Üzeyir Hacıbəyovun tələbəsi Qara Qarayevin bəstəkarlıq sinfinə daxil olur. Sevimli müəlliminin rəhbərliyi altında bəstəkarlıq sənətinin sirlərinə dərindən yiyələnir. O, konservatoriyanı bitirərkən diplom işi truba ilə simfonik orkestr üçün Konserti olmuşdur. Həmin əsəri Əziz özü ilk dəfə olaraq böyük uğurla dövlət imtahanında ifa edir. Truba üçün yazılmış bu iri həcmli əsər bu janrda yazılmış ilk mili nümunədir. Beləliklə, Əziz Əkbər Əzizliyə Azərbaycanda bu janrın banisi desək, heç də yanılmarıq. Xatırladaq ki, konservatoriyada təhsil aldığı illərdə Əziz Əzizli fortopiano üçün «10 prelüd», «Sonatina», simli Kvartet, insturmental Trio, truba üçün pyeslər və s. yazır.

1951-69-cu illərdə Ə.Əzizli «Nizami», «Vətən», «Azərbaycan» kinoteatrlarında bir çox görkəmli musiqiçilərlə birgə orkestrdə çalışır. Hamı kimi Əziz də bu orkestrlərdə çalışmaqla böyük bir məktəb keçir, musiqiçi kimi püxtələşir. Sonralar o, xeyli müddət Azərbaycan Dövlət Teleradio şirkətində Estrada simfonik orkestrinin bədii rəhbəri və baş dirijoru vəzifəsində çalışır. Bu kollektivə rəhbərlik etdiyi dövr ərzində Ə.Əzizli milli koloritlə zəngin estrada mahnıları, rəqsləri və müxtəlif səpkili əsərlər bəstələyir.

Ə.Əzizli çox ciddi və tələbkar musiqiçi idi. Onu arxayın etmək, razı salmaq o qədər də asan deyildi. Mahnıları lentə yazdırarkən müğənni ilə saatlarla təkrar-təkrar məşq edirdi. Bəzən bir mahnının yazılması təxminən bir aya başa gəlirdi. Təəssüf ki, bu lentlərin çoxu fonddan silinib. Buna baxmayaraq, radionun fonunda bəstəkarın 100-dən artıq müxtəlif səpkili əsərləri saxlanılıb. Ə.Əzizlinin bir sıra gözəl, parlaq vətənpərvərlik ruhunda bəstələdiyi marşları bu gün də Dövlət Nəfəsli alətlər orkestrinin ifasında səslənir. Bakı Dövlət sirki üçün hazırladığı maraqlı və orjinal musiqi proqramları bu gün də maraqla qarşılanır. Vaxtı ilə parlaq fəaliyyət göstərən «Qaya» vokal insturmental kvarteti onun həzin estrada mahnılarını nəinki Bakıda, hətta SSRİ-nin bir çox paytaxt və şəhərlərində, eləcə də bir çox xarici ölkələrdə uğurla ifa etmişdir. Dahi caz bəstəkarı və pianoçu, cazmuğam janrının banisi Vaqif Mustafazadənin rəhbərlik etdiyi Tele-radio şirkətinin nəznindəki «Sevil» vokal instrumental ansamblı da Ə.Əzizlinin bir sıra cəlbedici və ecazkar mahnılarının ilk ifaçısı olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Dövlət Tele-radio şirkətinin estrada simfonik orkestrinə rəhbərlik etdiyi dövrdə Ə.Əzizli bir sıra müğənnilərlə çalışmış və gənc istedadlı müğənnilər üzə çıxarmışdır. Həmin müğənnilərdən Cavan Zeynallı, Cəfər Behbudov, Eldar Axundov və başqalarının adlarını fəxrlə çəkmək olar.

Bəstəkar bütün illər ərzində yalnız estrada-caz üslubunda yox, eyni zamanda cidi klassik üslubda da çalışır-

dı. Əziz istər nəfəs alətləri, istər simli orkestr və yaxud böyük simfonik orkestrinin incəliklərini yaxşı bilirdi. Təsadüfü deyil ki, keçmiş SSRİ -nin bir çox şəhərlərində Əzizin əsərlərindən ibarət konsertləri böyük təəssürat yaratmışdı. Müxtəlif estrada pyeslərini orkesləşdirmək üçün Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Ukrayna, Belarusiya və başqa yerlərdən Əzizliyə müraciətlər olmuşdur. Əziz Əzizli musiqisinin demək olar ki, bütün janrlarında gözəl və ecazkar sənət əsərləri yazmışdır. Belə ki, bəstəkar 3 simfoniya, «Nəsimi», «Dirçəliş» simfonik poeması, kamera orkestri üçün «Zəkanın səsi» simfoniyası, 2 simli kvartet, ksilofon üçün Ekspromt, skripka və simfonik orkestr üçün Konsert, truba və simfonik orkestr üçün Konsert, «Əfsanəvi Şəhər» kantatası, bir çox kinofilmlərə, dram tamaşalarına musiqi və. s. əsərlərin müəllifidir.

Unudulmaz bəstəkar ömrünün 50 ilə yaxın bir dövrünü pedoqoji sahəyə həsr etmişdir. O, A.Zeynallı adına Bakı Musiqi texnikumunda bəstəkarlıq sahəsində gənc tələbələrə dərs demişdir. Onun yetişdikləri arasında Respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, bəstəkar Sərdar Fərəcov, sənətşünaslıq namizədi, bəstəkar Azad Ozan və b. adını çəkmək olar.

Əziz uzun illər Bəstəkarlar İttifaqında da fəaliyyət göstərmişdir. O, Azərbaycan bəstəkarlarının plenum və qurultaylarında öz iri həcmli əsərləri ilə müntəzəm iştirak etmişdir.

Uzun illər Əziz Əkbər Əzizli ölməz maestro Niyazinin rəhbərlik etdiyi Zaqafqaziya üzrə Vətənpərvərlik-Hamilik komissiyasının sədr müavini vəzifəsində çalışmış və bu janrda yazdığı əsərlərin təbliğində geniş iştirak etmişdir.

Ə.Əzizli çox zəngin bir daxili aləmə malik şəxs idi. O, elə ilk baxışdan yüksək mədəni davranışı, xoş rəftarı və maraqlı söhbətləri ilə xoş təsir bağışlayır. Musiqi yaradıcılığından başqa, Əziz Əkbər linqvistika ilə maraqlanırdı. Bəstəkar Rauf Hacıyevlə birgə Fransada olarkən aldığı təəssüratdan sonra fransız dilini sərbəst öyrənmişdi. Əziz Əkbər gəncliyində hətta dağ turizmi və alpinizimlə məşğul olub. Qafqazın ən yüksək zirvələrindən olan «Babadağ», «Bazardüzü» dağlarına çıxmışdır. Su turizmi üzrə idman ustası olan bəstəkar 1963-cü ildə keçmiş SSRİ- nin çaylarının əksəriyyətində səyahətlərdə olub, qayıq sürməyi çox sevirdi.

...Son illər ürəyindən şikayət edən bəstəkar müalicəsini davam etdirir, bir an belə pessimizmə qapılmayır. Xoş ümidlərlə yaşayırdı, əməkdar artist Firudin Mediyevin yazdığı libretto əsasında «Qaçaq Nəbi» adlı operanı tamamlasa da səhhəti əsəri tamaşaya qoymağa imkanı vermir. 2005-ci il oktyabrın 22-də bəstəkar gözlərini əbədi yumur.

Çox təvəzökar insan olan Əziz Əzizli müxtəlif məsul vəzifələrdə işləməyinə baxmayaraq özü üçün heç vaxt heç nəyi xahiş eləməzdi. Həmişə başqaları üçün şərait yaradır, hamıya köməklik göstərirdi. Böyük konsert tədbirləri tərtib edərkən başqa bəstəkarların əsərlərini irəli çəkərdi. Çox təsadüfi hallarda siyahıya öz əsərlərini salardı. Bəlkə də elə buna görə də bu gözəl insan, böyük sənətkar fəxri adsız və təqaüdsüz qaldı...

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti sahəsində misilsiz xidmətləri olan, caz və estrada musiqisi, kamera instrumental, vokal və uşaqlar üçün parlaq sənət əsərləri yazmış görkəmli bəstəkarımız Əziz Əkbər Əzizlinin ölümündən 3 il ötür. Səlahiyyətli təşkilatlar bütün şüurlu həyatını əsl böyük sənətə həsr edən unudulmaz insan və təvəzökar sənətkarın əziz xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədi ilə bəstəkarın doğulduğu Əmircan qəsəbəsində yerləşən 3 saylı uşaq incəsənət məktəbinə Əzizi Əkbər Əzizlinin adını versəydilər düzgün və ədalətli olardı.

Əminəm ki, Əziz Əkbər Əzizlinin nurlu həyatı gələcək bəstəkarlara gözəl bir örnək və irs olacaqdır. Onun musiqisi hər zaman qədirbilən xalqımızın qəlbinə yol tapacaq və sevilə-sevilə yad ediləcəkdir.

Məmmədəli Əlipaşa Məmmədəli
Həsənağa
Qiyas
Paşa
Nailə
Natiq
Namiq
Yaqut
Mira
Tofiq
Qadir
Adil
Gülbahar
Şahin
Mələhət
Natiq
Tale
Ənvər
Sübra
Ana-xanım
Həqiqət
Arzu
Sahib
Billurə

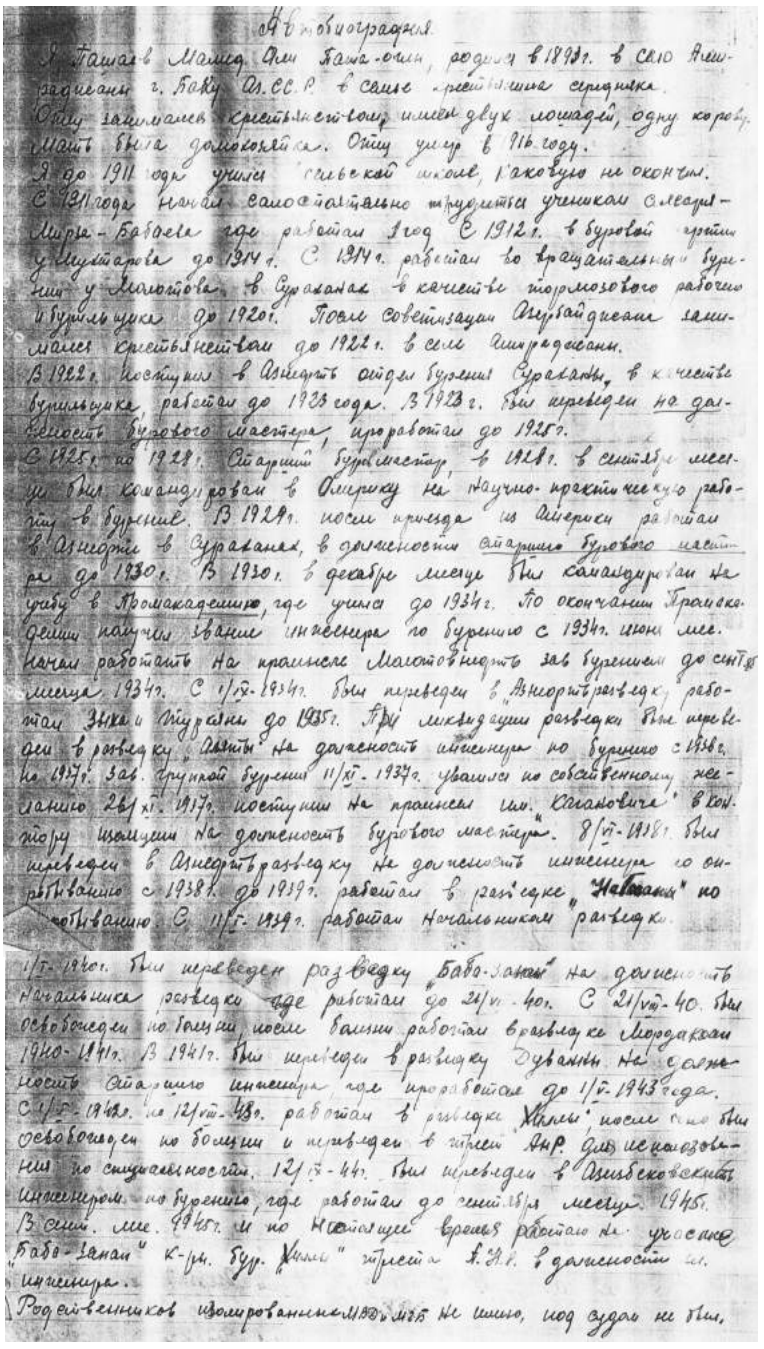

Paşayev Məmmədəli Əlipaşa oğlu (1893). Əmək fəaliyyətinə 1911-ci ildə Suraxanıda neft avadanlıqları hazırlanan emalatxanada başlayıb. Bir il sonra M.Muxtarovun mədəninə qazmaçı keçib. Molotov adlı ustadan qazmaçı işinə yiyələnib. 1920-ci ildə Sovet hakimiyyəti qurulanda əkinçiliklə məşğul olur. 1922-ci ildə yenə də Suraxanı mədənlərində qazmaçı işləməyə başlayıb. Tez bir zamanda avadanlıqlardan yaxşı baş çıxarır. 1923-cü ildə buruq ustası keçirilir. Sonra böyük qazma ustası işləməyə başlayır. 1925-ci ildə bir qrup azərbaycanlı neft ustaları ilə birlikdə ABŞ-a ezamiyyətə göndərilir. Neft kəşfiyyatı işinin mahir ustası kimi Amerikadan Əmircana qayıdır, Suraxanı qazma idarəsinə böyük buruq ustası-mühəndis təyin edilir. 1930-1934-cü illərdə Moskvada "Profakademiyanı" bitirib, Bakıya qayıdır. Azərneft idarəsi onu Zıx-Türkan-Qaraçuxur ərazisində kəşfiyyat idarəsinin müdiri təyin edilir. 1936-1939-cu illərdə Azneftin neft-kəşfiyyat idarəsində qazma-kəşfiyyat işləri üzrə işləyir. 1939-cu ildə Duvanı, Babazən, Xıllı neft-kəşfiyyat idarələrində yeni yataqların kəşfində görkəmli nailiyyətlər göstərir. Əzizbəyov neftin rəisi kimi bir çox yataqların üzə çıxarılması onun adı ilə bağlıdır. Əmək qəhrəmanı və müharibənin orden medalları ilə təltif olunub.

Автобиография

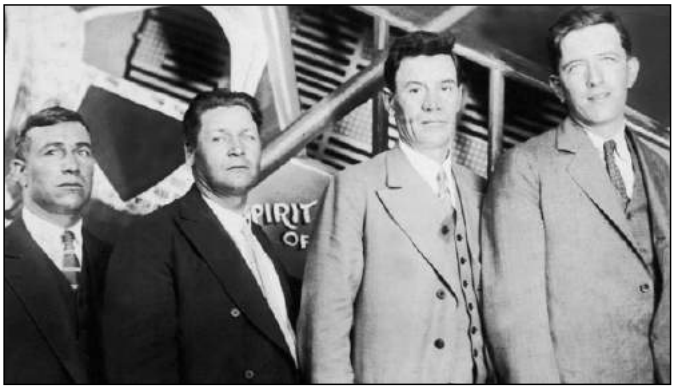
Я Пашаев Мамед Али Паша-оглы, родился в 1893г. в селе Ашрафдиган г. Баку Аз.ССР в семье крестьянина середняка. Отец занимался крестьянством имел двух лошадей, одну корову, мать была домохозяйка. Отец умер в 916 году.

Я до 1911 года учился сельской школе, которую не окончил. С 1911 года начал самостоятельно трудиться учеником слесаря-Мирза-Бабоева где работал 1 год С 1912г. в буровой группе у Мустафаева до 1914г. С 1914г. работал во вращательной бурении у Малютова, в Сураханах в качестве тормозового рабочего и бурильщика до 1920г. После советизации Азербайджана занимался крестьянством до 1922г. в селе Ашрафдиган.

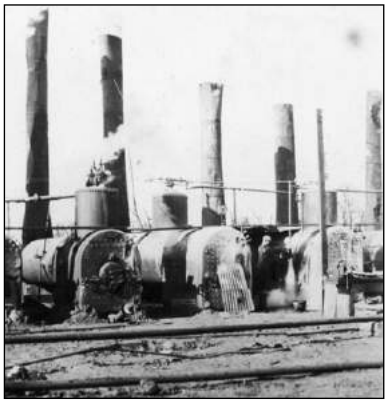
В 1922г. поступил в Азнефть отдел бурения Сураханы, в качестве бурильщика, работал до 1923 года. В 1923г. был переведен на должность бурового мастера, проработал до 1925г.

С 1925г. по 1928г. старший буромастер, в 1928г. в сентябре месяце был командирован в Америку на научно-практическую работу в бурении. В 1929г. после приезда из Америки работал в Азнефти в Сураханах, в должности старшего бурового мастера до 1930г. В 1930г. в декабре месяце был командирован на учебу в Промакадемию, где учился до 1934г. По окончании Промакадемии получил звание инженера по бурению с 1934г. июня месяца начал работать на промысле Малой Азнефть зав бурением до сентября месяца 1934г. С 1/IX-1934г. был переведен в Азнефть разведку работал Зых и Туркяны до 1935г. При ликвидации разведки был переведен в разведку "Апшерон" на должность инженера по бурению с 1936г. по 1937г. За группой бурения 11/XI-1937г. уволился по собственному желанию 26/XI-1937г. поступил на промысел им. Кагановича в контору поступил на должность бурового мастера. 8/IX-1938г. был переведен в Азнефть разведку на должность инженера по оборудованию с 1938г. до 1939г. работал в разведке "Набраны" по оборудованию. С 11/V-1939г. работал Начальником разведки 1/V-1940г. был переведен разведку Бабо-Заная на должность Начальника разведки где работал до 21/VI-40г. С 21/VII-40г. был освобожден по болезни после болезни работал в разведке Мардакяны 1940-1941г. В 1941г. был переведен в разведку Дуванны на должность старшего инженера где проработал до 1/V-1943 года. С 1/V-1943г. по 12/VII-43г. работал в разведке Хилы, после чего был освобожден по болезни и переведен в тресте Азнефть по сокращению по сокращению 12/X-44г. был переведен в Азизбековский инженером по бурению, где работал до сентября месяца 1945г. В сент. мес. 1945г. и по настоящее время работаю на участке "Бабо-Заная" К-ра. бур. Хилы" треста Б.Н.Г. в должности инженера.

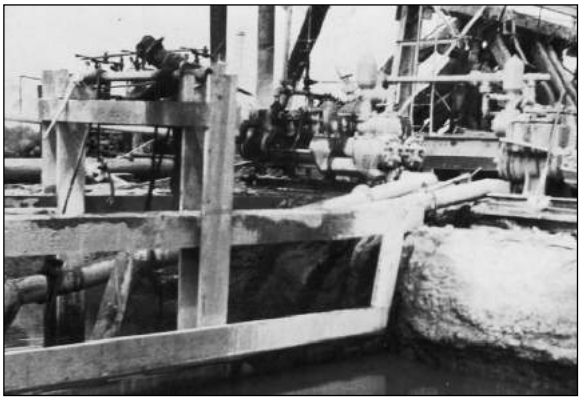
Родственников изобретавших ничего не имею, под судом не был.

PIRIT
OF

Hotel Tulsa, Tulsa, Okla.—48

HALL-Briscoe No1
Holmes farm, near Caddo Hill

The Ketchum Hotel,
Tulsa, Okla.—35
KETCHUM HOTEL

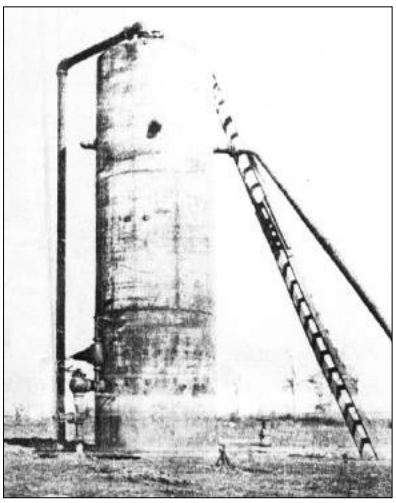
ABŞ-dan binalar 1925-ci il

AMERICAN PRODUCTS for PERFECT PERFORMANCE

THE AMERICAN RELEASING and CIRCULATING OVERSHOT
(PATENTED)

SOLD BY THE LEADING SUPPLY COMPANIES

Will catch DRILL PIPE, DRILL PIPE COUPLING OR TOOL JOINT and will release from any point.

Slips are made with offset so that they work up and down together which makes it impossible to make a fish without making the catch with both slips.

Slips are bevel in bowl and have left hand threads so by rotating to right the slips will release the fish.

Forged Steel Throughout

Rubber Packer makes a tight joint between Fish and Overshot assuring Circulation.

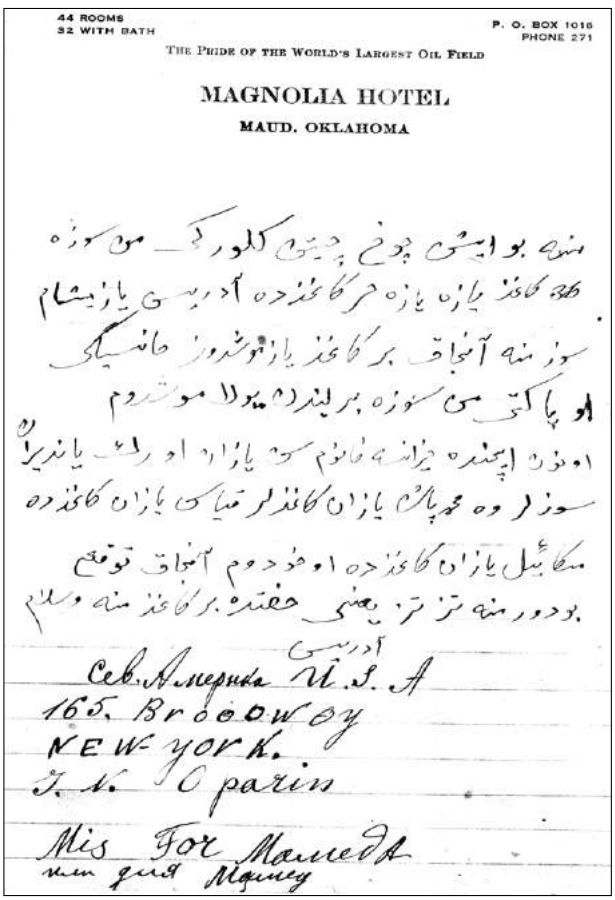
Why buy two or three fishing tools when all features are combined in the American?

The Wall Hook can be used in place of standard guide and will save many a run in and out. Made in eight, fifteen and twenty-four foot lengths.

Milling Shoe is also interchangeable with Standard Guide

Post Office Box 1177 — Manufactured by — Long Distance Phone 88

American Iron and Machine Works Co.
Oklahoma City, Oklahoma

44 ROOMS
32 WITH BATH

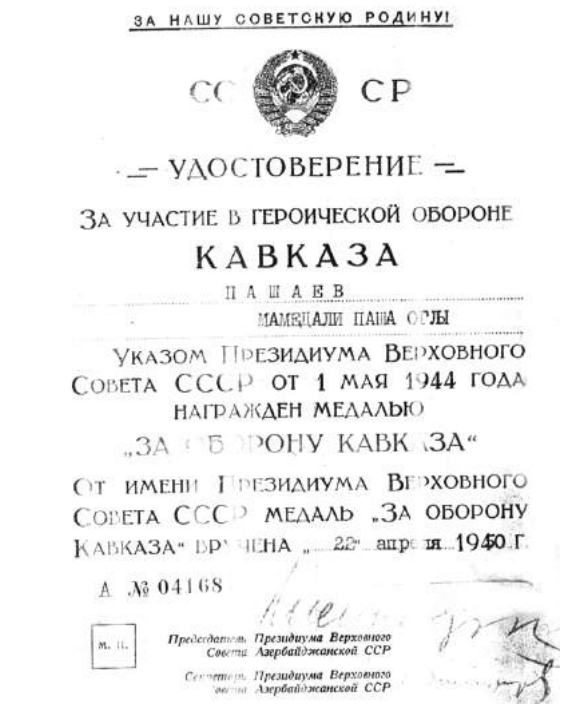
P. O. BOX 1016
PHONE 271

THE PRIDE OF THE WORLD'S LARGEST OIL FIELD

MAGNOLIA HOTEL
MAUD, OKLAHOMA

Сев. Америка U. S. A
165. Broooway
NEW-york.
J. K. Oparin

Mis For Maneda
мис для Манеду

ЗА НАШУ СОВЕТСКУЮ РОДИНУ!

СССР

УДОСТОВЕРЕНИЕ

ЗА УЧАСТИЕ В ГЕРОИЧЕСКОЙ ОБОРОНЕ
КАВКАЗА

ПАШАЕВ
МАМЕДАЛИ ПАША ОГЛЫ

УКАЗОМ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР ОТ 1 МАЯ 1944 ГОДА НАГРАЖДЕН МЕДАЛЬЮ
„ЗА ОБОРОНУ КАВКАЗА"

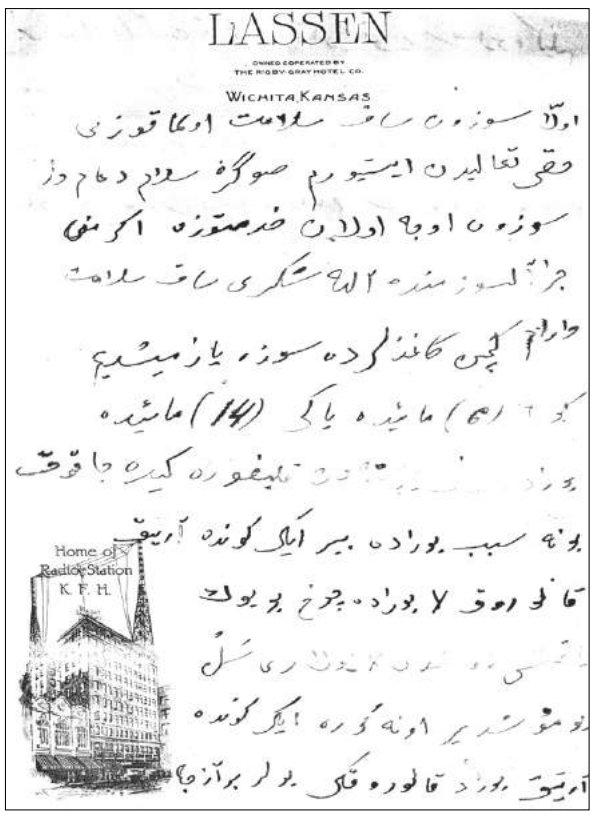
ОТ ИМЕНИ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР МЕДАЛЬ „ЗА ОБОРОНУ КАВКАЗА" ВРУЧЕНА „22" апреля 1950 Г.

А № 04168

М. П.

Председатель Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР

Секретарь Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР

LASSEN

OWNED CO-OPERATED BY THE RIGBY-GRAY HOTEL CO.

WICHITA, KANSAS

Home of Radio Station K F H

ABŞ-dan evə yazılan məktublar

oft yerlərini tez
ƏLİMƏ

3-nçy MƏHSUL TƏBƏQƏSİ

Saqlam firqə rəhbərliyi olmalıdır

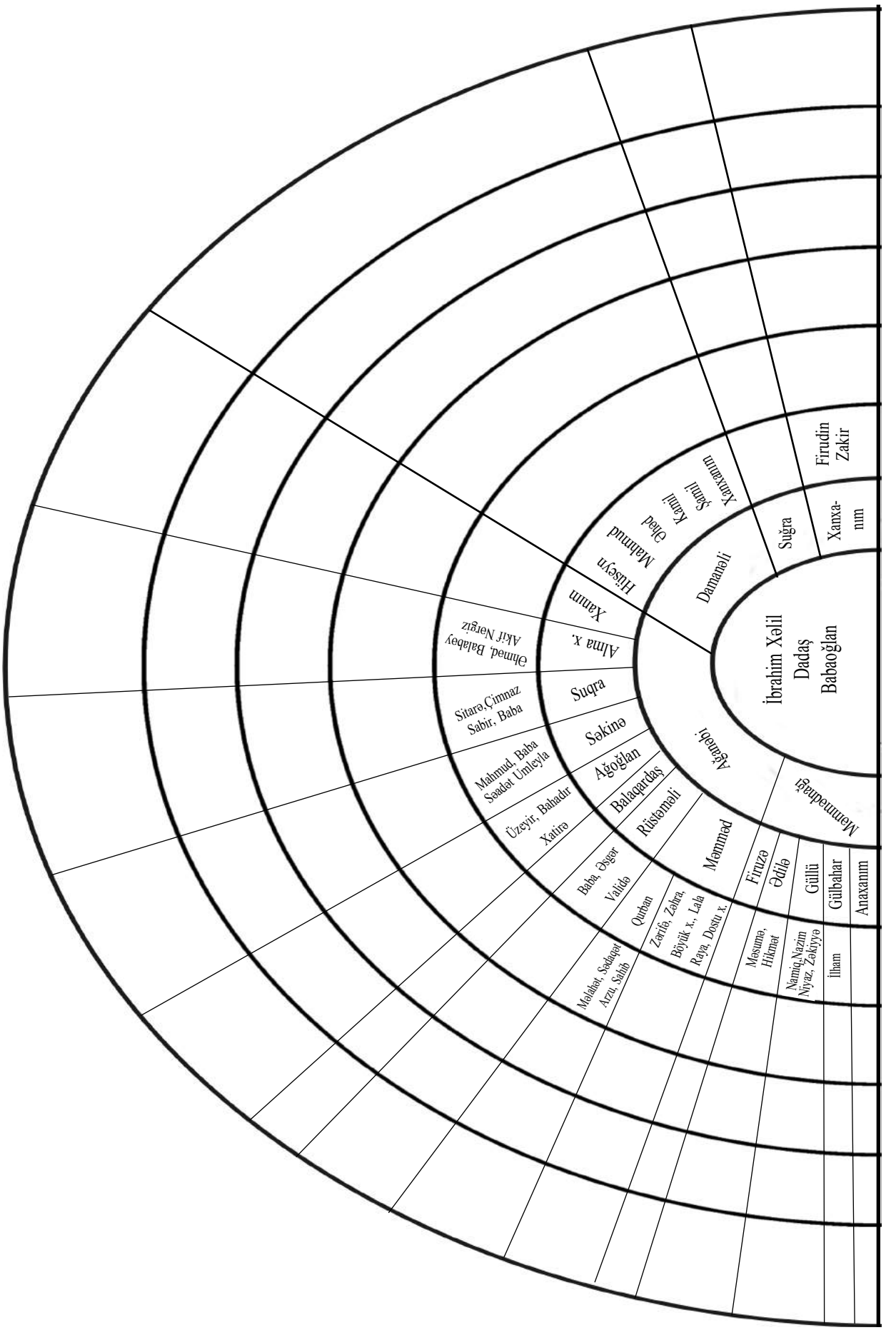
Zbq. Tyrkan kəşfiyyatının mydiri Paşayev M. Ə. joldaş

TYRKAN 2-NCİ QALA, ZBQ IKINÇI QARA-CUXUR EDƏCƏYİZ

Suğra Paşayeva və onun rəfiqəsi Səkinə Əliyeva Əmircanda orta məktəbi bitirib Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuşlar. Lakin onlar təhsilini yarımçıq qoyub, könüllü olaraq cəbhəyə getmiş, 47-ci ordunun səhra poçtunda rabitəçi olmuşlar. Döyüş meydanında şəfqət bacısı və sanitar vəzifəsində işləmişlər. 1942-ci ilin may ayında döyüş meydanında Suğra və Səkinə düşmənin arasıkəsilməz atəşi altında mina partlayışından yaralandılar. Buna baxmayaraq vuruşa davam etdirdilər. Onlar 183 döyüşçünün yarasını sarımışlar...

İndii Əmircan qəsəbəsinin mərkəzində 8 yol ayrıcındakı bağda müharibədə həlak olanların şərəfinə ucaldılmış xatirə-alidəyə hər gün yüzlərlə adam tamaşa edib, Böyük Vətən Müharibəsi qəhrəmanlarının xatirəsini ehtiramla yad edirlər.

İbrahim Xəlil
Dadaş
Babaoğlan
Xanxanım
Suğra
Damaməli
Xamxanım
Kamil
Şəmil
Mahmud
Əlhəd
Hüseyn
Xanım
Alma x.
Əhməd, Balabəy
Akif Nərgiz
Sitarə,Çinnaz
Sabir, Baba
Mahmud, Baba
Səadət Ümləyla
Üzeyir, Bahadur
Xatirə
Baba, Əsgər
Vaidə
Qurban
Zərifə, Zahra,
Böyük x., Lala
Rəyə, Dostu x.
Məsumə,
Hikmət
Nəmiq,Nazim
Niyaz, Zakiyyə
İlham
Məlahət, Sədaqət
Arzu, Salib
Rüstəməli
Balaqardaş
Ağoğlan
Səkinə
Suqra
Ağanabi
Məmmədağa
Məmməd
Firuzə
Ədilə
Güllü
Gülbahar
Anaxanum
Firudin
Zakir

XƏLİLOV Ağaoğlan Ağanəbi oğlu
Boru açarlarının konstruksiyasının müəllifi, 10.07.1915-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhəri Amircan qəsəbəsində anadan olub, azərbaycanlıdır.

KHALILOV Agaoglan Aganabi oglu
Author of the construction of the pipe wrenches, Azerbaijani, was born on 10.07.1915 in Amirajani settlement of Baku city of Azerbaijan Republic.

ХАЛИЛОВ Агаоглан Аганаби оглы
Автор конструкции трубных ключей, азербайджанец, родился 10.07.1915 в поселке Амираджаны г. Баку Азербайджанской Республики.

Cənab Xəlilov A.A. neft avadanlığı və alətləri sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssisdir. Onun bir neçə dəyərli ixtirası kecmiş Sovetlər ölkəsinin müxtəlif müəssisələrində tətbiq edilmiş və bu vaxta qədər uyğun məhsulları istehsal edirlər.

Böyük elmi və istehsalat təcrübəsinə, hərtərəfli texniki erudisiyaya malik olan, neft işini dərindən bilən alim Xəlilov A.A. 60-dan çox elmi işin, o cümlədən 5 böyük monoqrafiyanın müəllifidir. Onun neft sənayesinin inkişafındakı əməyi "Əməkdar ixtiraçı" və "Fəxri neftçi" adları ilə qiymətləndirilmişdir.

Xəlilov A.A. yaradıcılığı və ixtiraları haqqında Azərbaycan Ensiklopediyasının X cildində geniş məlumat verilmişdir. Onun ixtiraları içərisində ən çox geniş yayılanı və dünyanın bütün kontinentlərində istifadə olunan "Xəlilov açarı"dır. Bu termin dünya texniki ədəbiyyatına daxil olmuşdur. "Xəlilov açarı" ixtirası əsasında hazırlanan açarlar dəfələrlə Beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirilmiş, diplom və mükafatlara layiq görülmüşdür.

Açarlar əsasən neft və qaz mə'dənlərində tə'mir, montaj və s. işlərində boruların açılıb-bağlanması üçün istifadə olunur.

Mr. Khalilov A.A. is an expert in the sphere of oilfield tools and equipment and is the author of a number of valuable inventions, which are generalized at plants, in oil industry of USSR and aboard as well.

Rich productive experience, multi-sided technical erudition, knowledge in oil industry aleowed scientist A.Khalilov to publish more than 60 science works including 5 big monographs.

Creative activity of A.Khalilov and his major contribution in development of the oil industry are rewarded by honorary titles. He is an emeritus inventor and is honorary oil-engineer of the USSR.

Agaoglan Khalilov, his works and inventions are detailed described in X volume of Azerbaijan Soviet Encyclopaedia. Among all his inventions the "Khalilov's Arench" gained most and world fame and it is used on all the continents. The "Khalilov's Wrench" term has made it into world technical literature and his wrenches had been repeatedly demonstrated at the world exhibitions and were rewarded by diplomas and rewards.

The wrenches are intended basically to screw and unscrew a range of oil pipes during underground repairs of the oil boreholes and during other industry repairs-installation works.

Господин Халилов А.А. является высококвалифицированным специалистом в области нефтепромыслового инструмента, оборудования и автор целого ряда ценных изобретений, внедрённых и серийно выпускаемых по сей день на заводах нефтяной промышленности бывшего СССР и за рубежом.

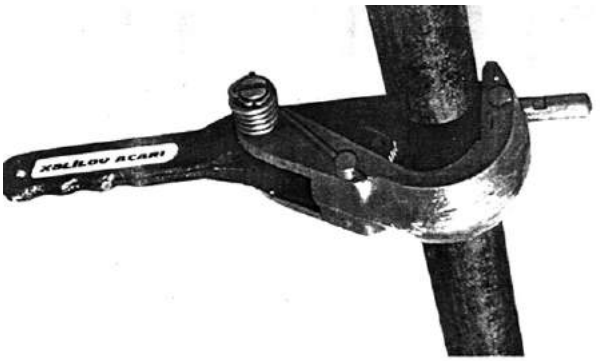
Богатый производственный и научный опыт, разносторонняя техническая эрудиция, знание нефтяного дела, позволили учёному А.Халилову опубликовать более 60 научных трудов, в том числе 5 крупных монографий.

Творческая деятельность А.Халилова и его крупный вклад внесённый в развитие нефтяной промышленности отмечены почётными званиями. Он является заслуженным изобретателем и почёным нефтяником СССР.

Об Агаоглане Халилове, о его трудах и изобретениях подробно изложенно в X томе Азербайджанской Советской Энциклопедии. Из всех его изобретений наибольшую и всемирную известность получил "Ключ Халилова", который широко применяется на всех континентах. Этот термин "Ключ Халилова" — вошёл в мировую техническую литературу, а его ключи неоднократно демонстрировались на международных выставках и отмечены дипломами и наградами.

Ключи в основном предназначены для свинчивания и развинчивания труб нефтяного сортамента при подземном ремонте нефтяных скважин и других промысловых ремонтно-монтажных работах.

Bakı Maşınqayırma Zavodu
Nərimanov küç. 1
Bakı 370036 Azərbaycan
Teletayp: 142156, Teleks: DOLOTO
Telefon: (99412) 241262, 241523

Baku Machinebuilding Plant
1 Narimanov Str.
Baku 370036 Azerbaijan
Teletype: 142156, Telegraph: DOLOTO
Phone: (99412) 241262, 241523

Бакинский Машиностроительный Завод
ул. Нариманова 1
Баку 370036 Азербайджан
Телетайп: 142156, Телекс: DOLOTO
Телефон: (99412) 241262, 241523

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif diametrli boruları açarla tutarkən, hər dəfə plaşka və suxarının yeni dişləri tutmada iştirak edir. Açarların tutma kinematikasının belw prinsipi suxarı və plaşka detallarının iş müddətinin artırılmasına imkan verir.

Şəkil 3-də verilmiş diapazonda açarın müxtəlif diametrli boruların tutulması göstərilmişdir.

Xəlilov açarları həm əl ilə, həm də APR tipli mexanikləşdirilmiş vertikal avtomatın köməyi ilə boruların açılıb-bağlanmasında istifadə edilir.

Boruların açılıb-bağlanmasında istifadə olunan Xəlilov açarları e'tibarlıdır və onları işlətmək rahatdır.

Xəlilov açarları əvvəllər istifadə olunan cənövbəli açarları tam əvəz edib.

Xəlilov açarları xalq təsərrüfatının bütün sahələrində istifadə olunur.

It should be stated that during grip by the wrench of different diameters each time new tooth of the inserted in the jaw threading die and of the block which is in the end of handle, work. Such principle of cinematics of the wrench's grip promotes significant increase of spare parts, i.e., of the threading die and of the block service life. Figure 3 shows grip by the wrench of different F diameters in the given diapason.

Khalilov's wrenches are used as well in manual as in mechanized fashion of pipe screwing and unscrewing in underground repairs of the boreholes by the rotary automation of APR type.

Khalilov's wrenches are reliable and confortable tool for screwing pipes and unscrewing in underground repairs of the oil boreholes. They have completely replaced multitude of used before wrenches.

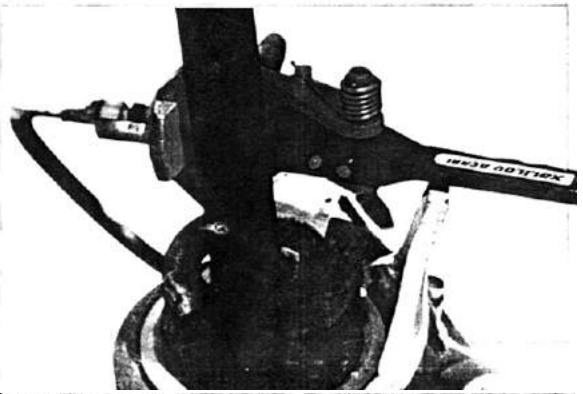
Khalilov's wrenches are used in all the branches of national economy as well.

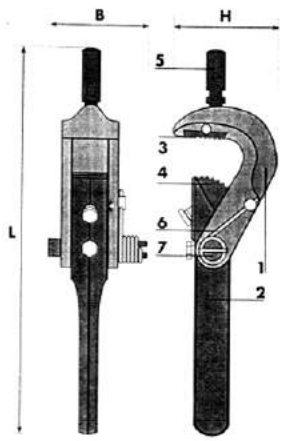
Следует отметить, что при захвате ключём различных диаметров, каждый раз вступают в работу новые зубья плашки, вставленные в челюсть, и сухаря, находящегося на конце рукояки. Такой принцип кинематики захвата ключа способствует значительному увеличению срока службы запасных деталей — плашки и сухаря, а на рисунке 3 указан захват ключём различных диаметров труб в заданном диапазоне.

Ключи Халилова используются как в ручном, так и в механизированном способе свинчивания и развинчивания труб, при подземном ремонте скважин с помощью вращательного автомата типа АПР).

Ключи Халилова являются надёжным и удобным инструментом для свинчивания и развинчивания труб при подземном ремонте скважин. Они полностью заменили применяемые ранее многочисленные ключи.

Ключи Халилова также успешно применяются во всех отраслях народного хозяйства.

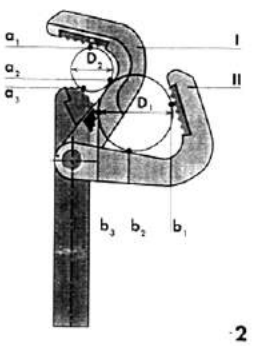

Açar (şəkil 1) şarnirlə birləşən, štamplanmış çənə(1) və dəstəkdən(2) ibarətdir. Açarı boruya sıxan xüsusi yayın(6) bir ucu çənəyə, digər ucu şarnirein barmağına(7) bərkidilir. Şarnirdə gərilmə barmağın fırladılması ilə əldə edilir. Yay kərilmiş vəziyyətdə barmağa vint vasitasi ilə bərkidilir. Açarın borunu e'tibarlı tutması üçün çənə plaşka(3), dəstək isə suxarı(4) hissələr ilə təchiz olunub. Açarla rahat işləmək üçün çənəyə kiçik dəstək birləşdirilib(5). İş zamanı lazım kəlarsə açarın dəstəyini ona əlavə boru keçirməklə 500 mm-ə qədər uzatmaq olar.

Açar vaxtında təmizlənməli, suxarı və plaşka hissələri dəyişdirilməlidir. Açarın iş vaxtını artırmaq üçün əlavə suxarı, plaşka və ehtiyat hissələri ilə komplektləşdirilir.

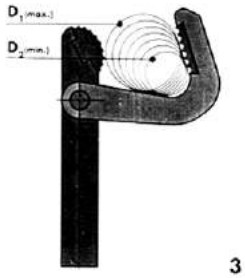
Xəlilov sisteminin açarları borunun tutulmasının prinsip e'tibarı ilə yeni kinematik sxeminin bazası əsasında yaradılıb. Borunu açarla universal-pilləsiz tutumu 60°-li çənə ağzı ilə seqment formalı dəstək suxarısının qarşılıqlı hərəkəti ilə əldə edilir (şək.2).

Şəkil 2-də görünür ki, dəstəyin tərpənməz vəziyyətində çənəni hərəkət etdirməklə açarın pilləsiz artan tutma diapazonu alınır. Tutmanın minimum diametri çənənin ilkin vəziyyətində olduğu halda olur və a_1, a_2, a_3 nöqtələri ilə ifadə olunur. Çənə hərəkət etdikcə tutma diametri artır və sıxma nöqtələri a_1, a_2, a_3 yerini b_1, b_2, b_3 nöqtələri əvəz edir.

1

2

3

Wrench (fig.1) consists of two basic pressed parts: jaw (1) and handle (2), which are articulated joint. Special spring (6), attashed by one end to jaw and by other to link pen (7), keeps the wrench on pipe. Tension on the hinge is achieved by rotation of the pen. In tightened state the spring is locked on the pen by the screw. For reliable grip of the pipe (coupling) the jaw is provided with threading die (5) and handle by block (3). For comfortable there is a handle on the jaw of the wrench (4). During work it is possible to lengthen the handle of the wrench by extension of the branch pipe up to 500 mm. All the parts of the wrench are unified and interchangeable.

The maintenance of the wrench is in cleaning and timely change of the threading dies and blocks, in regulating the tension of the springs that is easily fulfilled during borehole work.

Spring, threading die and block, which deteriorate quicker than other parts, are enclosed to wrenches as spare parts to extend the period of wrench's service.

The pipe wrench of Khalilov's system is created on the basis of principally new original cinematic scheme of pipe grip. The stepless-universal pipe grip by the wrench is achived by interrelation of the 60° jaw span and segment form of the block located in the end of handle (fig.2).

The figure 2 shows that during fixed state of the wrench handle the diapason of steplessly increasing grip of the pipe is formed as the jaw of the wrench rotates. By this, gripped minimal pipe size accordingly to initial state of the jaw touches with the wrench at 3 points a_1, a_2, a_3 as increasing diameters of gripped pipes points of clamp gradually move from a_1, a_2, a_3 to b_1, b_2, b_3 according to extreme state of the wrench's jaw.

Ключ (рис.1) состоит из двух основных шампованных деталей — челюсти(1) и рукоятки(2), соединённых шарнирно. Специальная пружина(6), прикреплённая одним концом к челюсти, а другим к пальцу(7) шарниро, удерживает ключ на трубе. Натяжение на шарнире досигается вращением пальца. В натянутом состоянии пружина закрепляется на пальце винтом. Для надёжного захвата трубы (муфты), челюсть снабжена плашкой(5), а рукоятка — сухарём(3). Для удобства работы на челюсти ключа имеется ручка(4). В процессе работы допускается удлинение рукоятки ключа наращиванием патрубка до 500 мм. Все детали ключей унифицированны и взаимозаменимы.

Уход за ключами сводися к чистке и своевременной замене плашек и сухарей, к регулировке натяжения пружин, что легко осуществляется во время работы у скважин.

Для увеличения срока службы к ключам прилагаются, как запасные части, пружина, плашка и сухарь, которые изнашиваются раньше других деталей ключа.

Трубный ключ системы Халилова, создан на базе принципиально новой оригинальной кинематической схемы захвата трубы. Бесступенчато-универсальный захват трубы ключём, достигается взаимодействием 60° зёва в челюсти и сегментной формы сухаря, помещенной в конце рукояки (рис 2).

Из рисунка 2 видно, что при неподвижном положении рукоятки ключа по мере поворачивания челюсти образуется диапазон бесступенчато увеличивающегося захвата ключа. При этом захватываемый минимальный диаметр трубы, соответствующий начальному положению челюсти, соприкасается с ключем в трех точках a_1, a_2, a_3. По мере увеличения захватываемых диаметров труб точки зажима постепенно перемещаются от a_1,a_2,a_3 к b_1, b_2,b_3 те к точкам соответствующим крайнему положению челюсти ключа.

ЕГО ИЗОБРЕТЕНИЕ ОБОШЛО ВЕСЬ МИР...

10 июля исполняется 85 лет одному из потриархов нефтяного машиностроения Азербайджана, автору всемирно известной кострукции трубных ключей- Агаоглану Аганаби оглу Халилову. А. Халилов также автор целого ряда ценных изобретений, внедренных в производство и серейно выпускаемых по сей день на заводах нефтяной промышленности бывшего Союза и дального зарубежья. А. Халилов и сегодня поддерживает тесную связь с машиностроителями, делится с ними своим боготейшим опытом.

Родился и вырос Агаоглан Халилов в поселке Амираджан, который находится между нефтепромыслами Сураханского и Сабунчинского районов. В детстве вместе с друзьями часто ходил вокруг буровых вышек, вдыхая запах «черного золота» Абшерона. Может быть, все это и предопределило его дальнейшую судьбу. В 16 лет он был уже учеником слесаря на нефтепромыслах. Но тяга к занятиям привела его в 1935 году в Московскую высшую техническую школу имени Баумана, где он был одним из первых студентов - азербайджанцев. По оканчании этого престижного учебного заведения весной 1941 года на «отлично» А. Халилов как высококлассный специалист был направлен в Приволжье. Здесь, еа секретных военных заводах. Вместе со своим товарищами, представлявшими все народы бывшего Союза, он ковал победу над фашизмом, снабжая фронт необходимым стрелковым оружием и военной техникой.

После победы Агаоглан Халилов вернулся на родину и навсегда связал свою судьбу с нефтяной промышленностью, с нефтяным машиностроением Азербайджана. Долгие годы он возглавлял бывший завод имени Володарского (ныне Сабаильский машиностроительный завод). Под его руководством здесь было освоено серийное производство элеваторов и машинных ключей, широко применяемых при бурении нефтяных и газовых скважин. Затем он был главным инжинером машиностроительного завода имени Кирова (ныне Бакинский машиностроительный завод). Тогда его предприятие выпускало трехшарошечные долота, бурильные замки, штропа. В начале шестидесятых годов А. Халилов был приглашен на работу во вновь открывшийся ВНИИПТ нефтемаш. Это продложение прешлось ему по душе, так как его притягивала научная работа. Под его руководством совершенствовались кострукции и технология изготовления нефтепромыслого оборудования на машиностроительных заводах всего бывшего Союза. Богатый производственный и научный опыт, разносторонняя техническая эрудиция, глубокие знания в области нефтяного дела позволили ученому А. Халилову опубликовать более 60 научных трудов, в том числе 5 крупных монографий. За крупный вклад, внесенный в развитие нефтяной промышленности, А. Халилов отмечен почетными званиями и правительственными наградами. Его разработки и изделия не раз демонстрировались на всемирных выставках, получали золотые, серебреные и бронзовые медали ВДНХ СССР, были запантитованы. Об Агаоглане Халилове, о его трудах и изобретениях подробно изложено в X томе Азербайджанской советской энйиклопедии, где в частности, говорится : «…Советский изобретатель, крупный специалист в области нефтяного оборудования и техники, кандидат технических наук (1963), « Заслуженный изобретатель Азербайджана» (1969), «Заслуженный изобретатель СССР» (1981), « Почетный нефтяник СССР» (1981), автор нескольких изобретений, сыгравших большую роль в развитии нефтепромысловой техники, автор фундаментальных трудов: «Влияние конструкторских особенностей гидромониторных долот на эффективность их роботы» (М; 1964), «Техника подземного ремонта нефтяных скважин» (Б; 1977), «Технология изготовления нефтепромфслового инструмента» (М; 1982)…»

Но из всех изобретений Агаоглан муаллима наибольшую известность получил «Ключ Халилова», который и ныне широко применяется на тех континентах, где занимаются добычей нефти и газа. Этот термин - «Ключ Халилова»- вошел в мировую техническую литературу, а сами ключи неоднократно демонстрировались на международных выстовках и отмечались депломами и наградами. Ключи в основном предназначенные для свинчивания и развинчивания труб нефтяного сортамента при текущем ремонте нефтяных скважин и иных промысловых ремонтно- монтажных работах, широко используются и в других отраслях народного хозяйства, где дело касается труб.

Вот как сам видный изобретатель Агаоглан Халилов вспоминает историю создания этого универсального ключа:

-Это было в 1956 году. Я работал директором завода имени Володарского. Вдруг срочно вызывает к себе министр нефтеной промышленности республики. когда секретарша пропустила меня к нему вне очереди, понял, что вопрос очень серьезный. Министр изложил свои мысли коротко и ясно: «Ремонтники жалуются, что при работе с трубами им приходиться таскать с собой чуть ли не целую телегу ркзличных ключей. Посмотрите, что можно сделать для облегчения труда наших нефтяников». После этого разговора я думал днем и ночью, ломал голову над чертежами. И наконей через несколько недель положил на стол министра свои разработки. После всестороннего обсуждения он дал согласие на изгатовление первого пробного экземпляра нового ключа. Испытания прошли успешно, а нефтяники, которое новое изобрентение очень понравилось, окрестили его «Ключом Халилова». В последующие годы ключ был не раз усовеншенствован мной.

Так «Ключ Халилова» получил путевку в жизнь и вот уже 45 лет является основным инструментом нефтяников- ремонтников, не имея аналогов в мире.

- агаоглана Халилова я знаю и помню как человека, всю свою сознательную жизнь посвятившего служению нефтяной промышленности Азербайджана- говорит известный нефтяник, зам. Директора НИИ «Гипроморнефть» Алекпер Багирович Сулейманов. - Он очень любил свою работу, трудился от души, не считаясь ни со временим, ни со своим здоровьем. Был фанатиком своего дела. И еще Агаоглан муаллим отличался высокой

скромностью, зависть и тщеславие ему были чужды. несмотря на то, он прославил Азербайджан во всем бывшем Союзе, во всех нефтедобывающих регионах мира, он никогда не требовал для себя никаких наград, никаких особых благ.

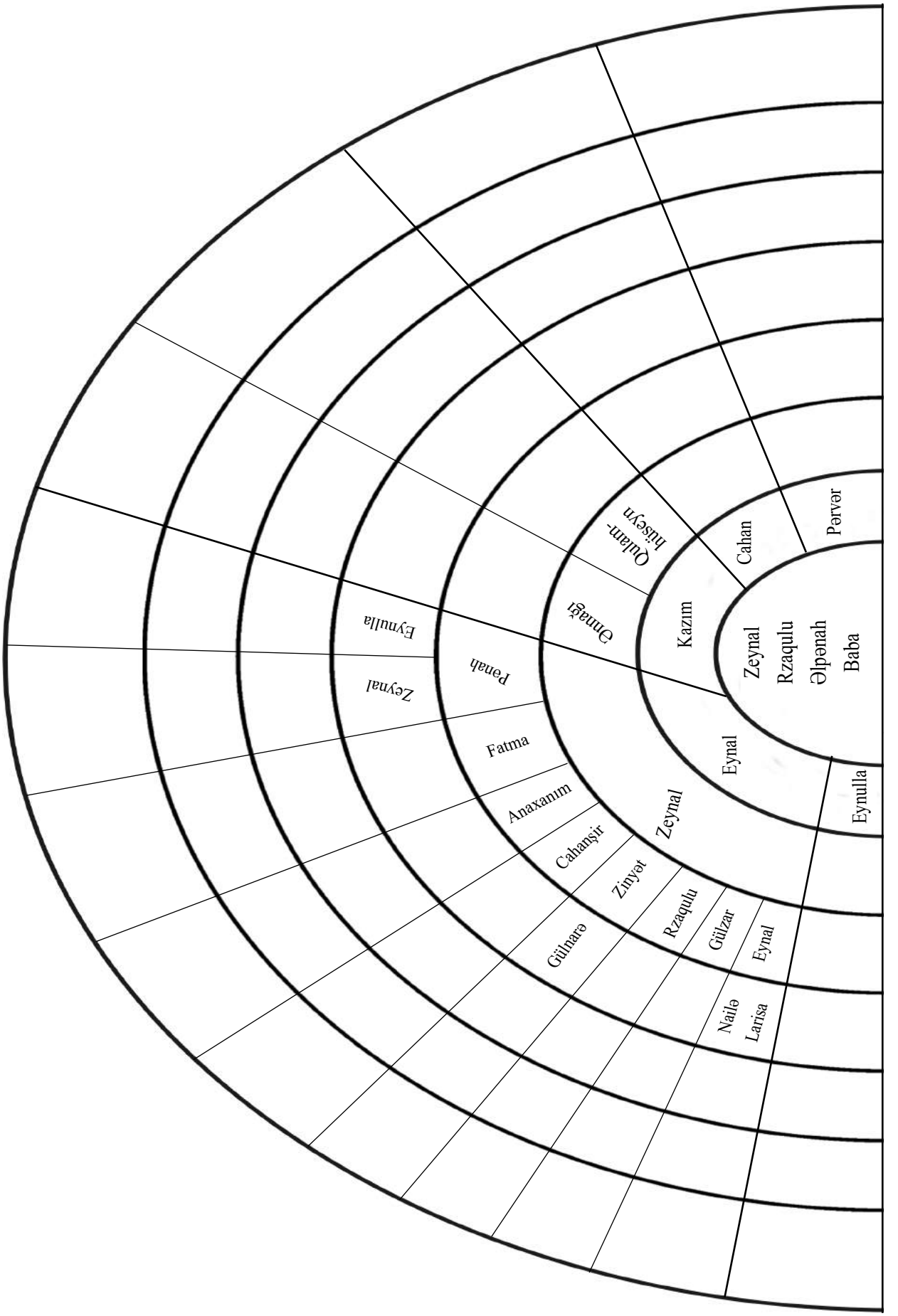
- Я часто видел Агаоглан муаллима у карифея нефтяной промышленности али Амирова,- делится своими воспоминаниями начальник НГУ им. А. Амирова Керим Керимов. - Как правило, обсуждал разные чертежи и проекты. А вскоре мы получали более усовершенствованное оборудование и инструменты, которые облегчали труд нефтяников, повышали проиводительность. А. Халилов часто приходил на промысла, но не любил засиживаться в кабинетах, а ходил по буровым, интересовался, какие трудности испытывают нефтяеики. Своими изобретениями и рацпредложениями Агаоглан муаллим внес неоценимый вклад в развитие нашего общего дела, за что его любил и уважали Али Амиров, другин руководители нефтеной промышленности, все нефтяники республики. Сегодня поздравляя ученого- агсакала с 85- летием, от имени нефтяников нашего НГДУ желаю ему крепкого здоровья и долгой плрдотворной жизни во имя возрождения былой славы нефтяного машиностроения родного Азербайджана.

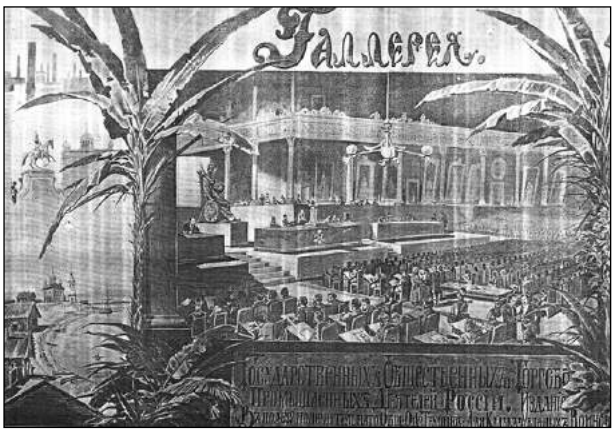
- Последнии тридцать лет Агаоглан Халилов занимался кропотливой научной деятельностью в нашем институте,- говорит директор Азербайджанского института технологии нефтяного машиностроения Акиф Ганиев. - Он возглавлял одну из ведущих лабораторий института. Многие разработки которой внедрялись на заводах нефтяного машиностроения. Трубные ключи системы Халилова, созданные на базе принципиально новой оригинальной кинематической схемы захвата трубы, которые используются как в ручном, так и в механическом способе свинчивания и развития труб, ранее выпускались только Хадыженским машиностроительным заводом (Краснодарский край), а ныне по инициативе А. Халилова выпускаются и Бакинским машиностроительным заводом. Совсем недавно два типа этих ключей демонстрировались на международной выставке «Нефть и газ Каспия- 200». Пользуясь случаем, поздравляю от имени машиностраителей Агаоглана Халилова с 85- летием и желаю ему доброго здоровья.

В свои 85 лет Агаоглан муаллим выглядил бодрым и стройным. Его ясному уму, феноменальной памяти и логическому мышлению может позавидовать иной молодой ученый. А работоспособность, как и в молодости, ему не занимать. Ухаживание за деревьями и цветами на даче он чередует с работой над чертежами и новыми разработками.

Дети А. Халилова пошли по стопам отца. Все трое- два сына и дочь- окончили АГНА и сегодня благодаря своим знаниям и трудолюбию занимают достойное место в обществе.

Еще одна примечательная деталь. Несмотря на то, что инструмент, изобретенный им, обошел весь мир, многие его разработки демонстрировались на престижных выставках, сам Агаоглан муаллим ни в одной зарубежной поездке не был. неоднократно его приглашали на высокооплпчиваемые должности зарубежные научно- технические центры и фирмы. Но он каждый раз отказывался. Для него столицей мира является Баку, а центром Вселенной- родной Амираджан, который подарил Азербайджану Абаскули Ага Бакиханов, Саттара Бахлулзаде, Тофика Байрама, которыми очень гордился видный ученый, заслуженный изобретатель, почетный нефтяник и, наконец, гражданин с большой буквы Агаоглан Аганаби оглу Халилов.

Zeynal
Rzaqulu
Əlpənah
Baba
Kazım
Cahan
Pərvər
Eynal
Eynulla
Qulam-hüseyn
Qənağı
Zeynal
Eynulla
Penah
Fatma
Anaxanım
Cahanşir
Zinyət
Rzaqulu
Gülzar
Eynal
Gülnarə
Nailə
Larisa

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uyrunda fəal mübarizə aparanlardan biri də Zeynal Zeynalovdur.

Zeynal Zeynalov (1876-1935) Əmircanda bənna-fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Erkən yaşlarından neft mədənlərində tornaçı, sonradan buruq ustası işləmişdir. 1901-1904-cü illərdə Bakı fəhlələrinnin tətil və nümayişlərində iştirak etmişdir. M.Məmmədyarov, S,Fətəlizadə ilə birlikdə Balaxanıda azərbaycanlı fəhlələr arasında inqilabi iş aparmışdır. Birinci rus inqilabı dövründə Z.Zeynalov «Hümmət» təşkilatının və neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqının ən fəal üzvlərindən biri idi. Öz üzərində daim işləyir, marksizm nəzəriyyəsini diqqətlə öyrənir. Eyni zamanda «Təkamül» və «İrşad» qəzetlərində əməkdaşlıq edirdi. Coşqun inqilabi fəaliyyəti, xalqa yaxınlaşması ona fəhlə və kəndlilər arasında böyük nüfuz qazandırmışdı. 1907-ci ildə o, Bakı quberniyasından II Dövlət Dumasına deputat seçilir. Peterburqda onun redaktorluğu ilə Azərbaycan dilində «Duma» qəzeti çıxır. Bir deputat kimi fəhlə və kəndlilərin ağır güzəranının şahidi olan Zeynalov Dumadakı nitqində onların mövqeyini müdafiə edirdi. O, mülkədar torpaqlarının əvəzsiz olaraq alınıb kəndlilərə verilməsi uğrunda mübarizə aparırdı. II Dövlət Duması dağıldıqdan sonra çar hökumət orqanları tərəfindən təqib olunan Z.Zeynalov xaricə mühacirət edir. Buna baxmayaraq, o ölkənin daxili vəziyyəti ilə maraqlanır, baş verən hadisələri izləyir və çox çəkmir ki, Bakıya qayıdır, yenidən inqilabi işə qoşulur. Kütləvi savadsızlığı ləğv etmək üçün Suraxanı və Əmircanda məktəblər və axşam kursları təşkil edir. Z.Zeynalov Əmircanda məktəblər və axşam kursları təşkil edir. Z.Zeynalov Əmircanda «Əkinçilər və işçilər» adlı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti və istehlak kooperativinin yaradılması təşəbbüsçülərindən və rəhbərlərindən olub.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Z.Zeynalov Xalq Komissarlığında təlimatçı, sonra isə Mərdəkan, Qala və Buzovna kəndlərindəki nümunəvi Sovet malikanələri idarəsinin rəisi, Bakı qəzasını su ilə təmin edən komissiyanın sədri işləyir. 1922-ci ildən pedoqoji fəaliyyətə başlayır. 1934-cü ilin axırlarınadək N.Nərimanov adına pedoqoji texnikumda müəllimlik edir. Z.Zeynalov haqda qeydlərimin sonunda maraqlı bir fakta müraciət etmək yerinə düşərdi. Onun şəxsi arxivi araşdırılarkən oradan bir sənəd tapılmışdır. Bu rus dilində yazılmış bir siyahı idi. Siyahıda 30 nəfər Əmircanlı fəhlənin adı və atasının adı qeyd olunmuşdur. Bu sənədə əsaslansaq deyə bilərik ki, Əmircanda RSDFP-nin yeri təşkilatı fəaliyyət göstərmişdir. Bəlkə də adları sadalanan fəhlələr dərnək özək və yaxud yerli təşkilatın üzvləri imiş. Burada Məmmədəli Heyvətqulu oğlunun, Əliyev Əbdül Hüseynin, Əli Hümmət oğlunun, Mirbaba Seyidbaba oğlunun, Əlabbas İmadəddin oğlunun İslam Nəzər oğlunun, Eyvaz İsa oğlunun, İman Əli Rəfi oğlunun, Qardaş Güləli oğlunun, Dadaşbala Yusif oğlunun və başqalarının adı vardır.

Членъ Государственной Думы отъ Бакинской губ., З. Э. Зейналовъ родился въ 1872 г. въ селѣ Амирджанъ, Бакинской губ. Образованіе получилъ домашнее, послѣ чего избралъ своей спеціальностью ремесло механика и въ настоящее время имѣетъ званіе механика и мастера по глубокимъ буреніямъ. Съ 1891 г., въ продолженіе 10-ти лѣтъ, З. Э. работалъ въ механическихъ мастерскихъ мастеромъ-токаремъ, а также машинистомъ и буровымъ мастеромъ на промыслахъ, послѣ чего занялъ должность механика одной изъ крупныхъ фирмъ. Вскорѣ же З. Э. былъ приглашенъ завѣдующимъ нефтянымъ промысломъ. Среди рабочаго класса Зейналовъ пользовался всегда большимъ авторитетомъ и довѣріемъ. Сотрудничая въ нѣкоторыхъ мѣстныхъ газетахъ, З. Э., въ своихъ многочисленныхъ статьяхъ, всегда стоялъ на стражѣ интересовъ крестьянъ и рабочихъ, чѣмъ и пріобрѣлъ среди нихъ большую популярность. Еще во время выборовъ въ 1-ую Государственную Думу, онъ былъ выставленъ кандидатомъ въ члены ея, но не прошелъ большинствомъ голосовъ, имѣя за собой сильныхъ противниковъ въ лицѣ соединившихся помѣщиковъ. Во время же вторыхъ выборовъ его кандидатура была вновь выставлена и дружно поддержана рабочими и крестьянами, результатомъ чего и явилось его избраніе въ Думу. Во второй Государственной Думѣ З. Э. явился однимъ изъ организаторовъ мусульманской трудовой группы и былъ избранъ единогласно предсѣдателемъ ея. Въ настоящее время З. Э. издаетъ въ С.-Петербургѣ газету на мусульманскомъ языкѣ, подъ названіемъ «Дума», гдѣ онъ, въ своихъ статьяхъ, занимается исключительно разработкой вопроса объ улучшеніи быта трудового населенія.

Мусульманская фракція второй Государственной Думы.

УКАЗАТЕЛЬ.

З. Э. ЗЕЙНАЛОВ

ЗЕЙНАЛОВ Зейнал Эйнал оглы (1876—1935) родился в селе Амираджаны Бакинского уезда в семье рабочего-каменщика. Получил начальное образование. Подростком стал работать на нефтяных промыслах, где приобрел профессии токаря и бурового мастера.

В 1901—1904 гг. Зейналов участвовал в забастовках и демонстрациях бакинских рабочих. Вместе с М. Мамедъяровым и С. Фатализаде вел революционную работу среди рабочих-азербайджанцев в Балаханах. В годы первой русской революции Зейналов активно работал в социал-демократической организации «Гуммет» и Союзе нефтепромышленных рабочих. Сотрудничал в большевистской газете «Текамюль» и в газете «Иршад».

Неутомимая революционная деятельность Зейналова снискала ему большой авторитет и популярность среди рабочих и крестьян. В 1907 г. он был избран от Бакинской губернии депутатом во II Государственную думу. Он являлся одним из организаторов мусульманской трудовой группы в думе и ее председателем. Под его редакцией в Петербурге издавалась на азербайджанском языке газета «Дума». В своих речах в думе Зейналов решительно отстаивал интересы рабочих и крестьян, выступал за безвозмездное отчуждение помещичьей земли и ее распределение среди крестьян.

После разгона II Государственной думы Зейналов, преследуемый царскими властями, эмигрировал за границу. Вскоре он возвратился в Баку и продолжал вести революционную работу. Одновременно он занимался просветительной деятельностью, участвовал в организации школы и вечерних курсов для рабочих в Сураханах и Амираджанах. Зейналов был одним из инициаторов создания и руководителей мусульманского благотворительного общества и потребительского кооператива «Экинчиляр ве ишчиляр» («Земледельцы и рабочие») в Амираджанах.

В 1917 г. Зейналов работал комиссаром по продовольствию Бакинского уезда. В 1918—1920 гг. был одним из руководителей организации «Гуммет» в селе Амираджаны.

После установления Советской власти в Азербайджане в 1920 г. Зейналов работал в Народном комиссариате земледелия Азербайджанской ССР инструктором, а затем начальником управления советскими культурными имениями Мардакянского, Калинского и Бузовнинского районов, председателем комиссии по водоснабжению Бакинского уезда. С октября 1922 г. по 1934 г. преподавал в техникуме имени Н. Нариманова.

Общество „Кавказъ и Меркурій“ въ 1909 г. будетъ исполнять почтово-пассажирское движеніе пароходами:

По Каспійскому морю.

«Императоръ Николай II».
«Императрица Александра».
«Великій Князь Алексѣй».
«Адмиралъ Корниловъ».
«Скобелевъ».
«Генералъ Куропаткинъ».
«Цесаревичъ Александръ».
«Великій Князь Михаилъ».
«Великій Князь Константинъ».
«Князь Барятинскій».
«Каспій».
«Туркменъ».
«Тамара».
«Тегеранъ».

Между Астраханью и 12 ф. рейдомъ.

«Константинъ Кауфманъ».
«Пермякъ».
«Благословенный».

По Волгѣ.

Скорые.
4 отправленія въ недѣлю.

«Императрица Марія Ѳеодоровна».
«Императоръ Александръ II».
«Фельдмаршалъ Суворовъ».
«Цесаревичъ Николай». } II классъ заново отдѣланъ и перенесенъ на верхнюю рубку.
«Цесаревна Марія».
«Великая Княжна Ольга Николаевна».
«Строгановъ».
«Ермакъ».

Пассажирскіе.
4 отправленія въ недѣлю.

«Великій Князь Александръ Михаиловичъ».
«Великая Княгиня Ксенія».
«Императрица Екатерина II».

Общество „Кавказъ и Меркурій“ въ 1909 г. будетъ исполнять почтово-пассажирское движеніе пароходами:

По Каспійскому морю.

«Императоръ Николай II».
«Императрица Александра».
«Великій Князь Алексѣй».
«Адмиралъ Корниловъ».
«Скобелевъ».
«Генералъ Куропаткинъ».
«Цесаревичъ Александръ».
«Великій Князь Михаилъ».
«Великій Князь Константинъ».
«Князь Барятинскій».
«Каспій».
«Туркменъ».
«Тамара».
«Тегеранъ».

Между Астраханью и 12 ф. рейдомъ.

«Константинъ Кауфманъ».
«Пермякъ».
«Благословенный».

По Волгѣ.

Скорые.

4 отправленія въ недѣлю.

«Императрица Марія Ѳеодоровна».
«Императоръ Александръ II».
«Фельдмаршалъ Суворовъ».
«Цесаревичъ Николай». } II классъ заново отдѣланъ и перенесенъ на верхнюю рубку.
«Цесаревна Марія». }
«Великая Княжна Ольга Николаевна».
«Строгановъ».
«Ермакъ».

Пассажирскіе.

4 отправленія въ недѣлю.

«Великій Князь Александръ Михаиловичъ».
«Великая Княгиня Ксенія».
«Императрица Екатерина II».

«Великій Князь Владиміръ».
«Владиміръ Мономахъ».
«Святославъ».
«Александръ Невскій».
«Дмитрій Донской».
«Петръ Великій».
«Олегъ Вѣщій».

1. Таксы скорыхъ пароходовъ одинаковы съ таксами скорыхъ пароходовъ О-въ «Самолетъ» и «по Волгѣ 1843 г.» Таксы пассажирскихъ пароходовъ понижены противъ таксъ обществъ «Самолетъ» и «по Волгѣ 1843 г.».

2. Плата за проѣздъ г.г. пассажировъ и за багажъ взимается по нижепомѣщеннымъ таксамъ. Дѣти до 5 лѣтъ, при взрослыхъ, перевозятся безплатно и безъ билетовъ, если они не занимаютъ отдѣльныхъ мѣстъ; за дѣтей отъ 5 до 10 лѣтъ платится половина. Одинъ пудъ багажа перевозится безплатно.

3. Воспитанники и воспитанницы всѣхъ учебныхъ заведеній, ѣдущіе во II и III кл., пользуются скидкой съ таксы: по р. Волгѣ или въ прямомъ сообщеніи—въ 25%, а между портами Каспійскаго моря—въ 50%; ѣдущимъ въ I кл. скидки не дѣлается. Для полученія упомянутой льготы, воспитанники должны имѣть удостовѣренія отъ своего начальства, которыя должны предъявлять въ кассу при полученіи билета и въ пути по требованію пароходнаго контроля. По удостовѣреніямъ, срокъ которымъ истекъ, льготы не дѣлается, а также не предоставляется льготы по удостовѣреніямъ другихъ учрежденій кромѣ своего начальства (напримѣръ полиціи), хотя-бы воспитанники были въ формѣ.

Г.г. офицерамъ, состоящимъ на дѣйствительной службѣ, ѣдущимъ по собственной надобности и помѣщающимся во II кл., дѣлается скидка съ таксы какъ на р. Волгѣ, такъ и на Каспійскомъ морѣ—въ 25%, причемъ льгота эта не распространяется на семейства офицеровъ, ихъ багажъ и на офицеровъ ѣдущихъ въ I и III кл., а равно офицеровъ, состоящихъ въ запасѣ или отставкѣ.

4. Г.г. пассажиры обязаны покупать билеты въ агентствѣ того пункта, гдѣ они садятся на пароходъ. Для перехода изъ низшаго класса въ высшій необходимо взять дополнительный билетъ.

5. Въ цѣнѣ билета I и II кл., за проѣздъ по Каспійскому морю заключается плата за *обѣдъ*. Въ I кл. обѣдъ подается въ 6 час., состоитъ изъ 4-хъ блюдъ, закуски съ водкой и чашки кофе. Во II кл. обѣдъ подается въ 2 ч., состоитъ изъ 3 блюдъ и чашки кофе.

Въ случаѣ остановокъ въ карантинѣ, отпускъ обѣдовъ за счетъ Общества прекращается.

Въ I кл. завтракъ за особую плату подается въ 11 час. утра, состоитъ изъ 2-хъ блюдъ, закуски съ водкой и чашки кофе; плата 80 к. съ персоны.

6. Г.г. пассажиры, ѣдущіе по морю по безплатнымъ и льготнымъ билетамъ, продовольствіемъ не пользуются и платятъ за обѣдъ: въ I кл.—по 1 руб. 15 к., а во второмъ—по 80 к. съ персоны.

Ограниченіе это не распространяется на гг. офицеровъ ѣдущихъ по Каспійскому морю со скидкою въ 25% съ таксы и на воспитанниковъ и воспитанницъ учебныхъ заведеній, ѣдущихъ по Каспійскому морю со скидкой въ 50% съ таксы, или въ прямомъ сообщеніи, со скидкою въ 25% съ таксы, такъ какъ лица эти пользуются продовольствіемъ наравнѣ съ платными пассажирами.

7. Для удобства г.г. пассажировъ I и II кл. на рѣчныхъ пароходахъ ежедневно готовятся завтраки отъ 11 ч. утра до 1 ч. дня, обѣды отъ 2 ч. до 6 ч. дня и ужины отъ 8 ч. до 11 ч. вечера по опредѣленной цѣнѣ. Кромѣ того имѣется табль-д'отъ (см. прилагаемый прейсъ-курантъ стр. 45).

Сервировка въ I и II кл. совершенно одинакова.

8. Буфетъ открытъ съ 8 час. утра до полуночи. Гг. пассажиры, сѣвшіе на пароходъ послѣ 12 час. ночи, могутъ получать только холодныя блюда и чай.

9. Во всѣхъ пароходныхъ буфетахъ имѣются вина лучшихъ фирмъ, какъ иностранныя, такъ и русскія.

10. Во время общихъ обѣдовъ и завтраковъ отпускъ кушаній по картѣ прекращается.

11. На вина и на кушанья имѣются утвержденные прейсъ-куранты при семъ прилагаемые.

12. Буфетчики обязаны подавать писанные счета, для сличенія съ прейсъ-курантомъ, который для этой цѣли отпечатанъ на оборотѣ счета.

13. Гг. пассажиры, въ случаѣ надобности, могутъ пользоваться безплатно медикаментами изъ пароходной аптеки, находящейся у старшаго помощника капитана.

14. Для удобства г.г. пассажировъ, росписаніе движенія пароходовъ согласовано съ росписаніемъ желѣзныхъ дорогъ; отходъ и приходъ поѣздовъ въ главнѣйшихъ пунктахъ показанъ въ особомъ приложеніи (стр. 52-я и 53-я)

Пароходы отходятъ отъ пристаней по **мѣстному** времени.

Пароходные **часы** на рѣчныхъ пароходахъ поставлены по **Нижегородскому** времени.

Пароходный **распорядокъ**—по **пароходнымъ** часамъ.

Когда въ Нижнемъ-Новгородѣ полдень,

то въ	С.-Петербургѣ	11	час.	04	мин.	утра
» »	Москвѣ	11	»	33	»	»
» »	Казани	12	»	19	»	дня
» »	Симбирскѣ	12	»	16	»	»
» »	Самарѣ	12	»	23	»	»
» »	Сызрани	12	»	21	»	»
» »	Саратовѣ	12	»	07	»	»
» »	Камышинѣ	12	»	04	»	»
» »	Царицынѣ	12	»	01	»	»
» »	Астрахани	12	»	14	»	»

15. На всѣхъ пароходахъ устроено паровое отопленіе и имѣются ванны, а также имѣются общія, семейныя и отдѣльныя каюты I и II кл. Кромѣ того, на рѣчныхъ пароходахъ имѣются отдѣльныя каюты и для г.г. пассажировъ III кл.

16. Постельное бѣлье, одѣяла, простыни и наволочки, а также подушки и полотенца съ мыломъ—отпускаются буфетчиками за особую плату (см. прилагаемые прейсъ-куранты).

17. Каждый пассажиръ можетъ имѣть при себѣ подушку и сакъ-вояжъ, вѣсомъ не болѣе одного пуда, кромѣ того, одинъ пудъ багажа перевозится безплатно, согласно п. 2.

18. Г.г. пассажирамъ III кл. и артельнымъ, при заборѣ ими не менѣе какъ на рубль, дѣлается скидка въ 20% съ установленныхъ прейсъ-курантомъ цѣнъ на кушанья, кромѣ рыбныхъ. Кромѣ сего имъ отпускаются кушанья по слѣдующимъ цѣнамъ:

Щи, съ говядиной, безъ хлѣба, съ перс.	15 к.
Картофель жареный » » . . .	8 »
Печенка » » . . .	8 »
Черный хлѣбъ 1 ф.	5 »
» » 1/2 »	3 »
Щи рыбныя безъ хлѣба	12 »
Каша » »	12 »
Поджареная рыба безъ хлѣба . . .	10 »

За приготовленіе кушанья изъ провизіи пассажира платится по 25 коп. съ персоны за каждое блюдо.

За лишній приборъ къ завтраку, обѣду и ужину г.г. пассажиры уплачиваютъ въ буфетъ 15 коп.

Храненіе на льду провизіи пассажира буфетомъ не принимается; подача столовыхъ приборовъ для провизіи г.г. пассажировъ изъ буфета не обязательна.

Нижніе чины, ѣдущіе на пароходѣ, кипяткомъ пользуются безплатно.

19. Г.г. пассажиры принимаются на пароходы и высаживаются не только на показанныхъ въ росписаніи рѣчныхъ пристаняхъ, но и въ другихъ пунктахъ съ лодокъ, по усмотрѣнію капитана.

20. За провозъ собаки, которая должна быть подъ наблюденіемъ хозяина или особаго провожатаго, взимается плата какъ за 2 пуда багажа, безъ корма. Въ пассажирскія помѣщенія вводить собакъ запрещается.

21. На всѣхъ пароходахъ имѣются книги для жалобъ; книги эти хранятся у капитана и предъявляются лицамъ, желающимъ занести свою жалобу, по первому ихъ требованію. Во избѣжаніе недоразумѣній, заявленіе должно быть скрѣплено двумя свидѣтелями. При подписи должны быть обозначены: имя, отчество, фамилія и мѣстожительство жалующагося и свидѣтелей.

22. На всѣхъ пароходахъ Общества устроены паротушители и имѣются другія противопожарныя и спасательныя средства.

23. На всѣхъ почтовыхъ пароходахъ Общества производится пріемъ почтовой корреспонденціи и телеграммъ.

24. Багажъ, сданный г.г. пассажирами на желѣзнодорожномъ вокзалѣ въ Нижнемъ-Новгородѣ, перевозится на пристань за счетъ Общества.

25. За сохранность ручного багажа Общество отвѣтственности не принимаетъ.

26. Азартныя игры на пароходахъ воспрещаются

27. На пароходахъ имѣются піанино и библіотеки.

28. Билеты на проѣздъ на пароходахъ Общества продаются на всѣхъ пристаняхъ Общества, а также въ конторахъ Международнаго Общества спальныхъ вагоновъ и въ Правленіи СПБ. Невскій, 30.

29. Грузы принимаются съ наложенными платежами и съ застрахованіемъ въ пути и на складахъ и безъ онаго въ слѣдующихъ пунктахъ:

Андижанъ,
Ардебиль, **
Астрахань,
Астара (русск. и персидск.),
Асхабадъ,
Баку,
Балаково,
Баронскъ,
Батраки *,
Бендеръ-Гязь,
Батумъ,
Богородскъ, *
Брянскъ (Кизляръ),
Бухара, (Старая Бухара и Каганъ),
Варшава,
Васильсурскъ,
Владиміровка,
Вольскъ,
Вязовые, *
Горчаково (Маргеланъ),
Дербентъ,
Джульфа, **
Джевадъ,
Дубовка,
Душакъ,
Евлахъ,
Енотаевскъ,
Золотое, *
Исады, *
Каганъ (Бухара)
Казань,
Казвинъ, **
Камышинъ,
Керки,
Кизилъ-Агачъ, *
Кизляръ (Брянскъ),
Кіевъ,
Козьмодемьянскъ,
Кокандъ,
Красноводскъ,
Куба (Хачмасъ),
Ленкорань,
Либава,
Лодзь,
Маргеланъ (Горчаково),
Маринск. посадъ (Сундырь),
Мервъ,
Мешедесеръ,
Мешхедъ, **
Москва (Лубянск. площ., д. О-ва Россія),
Наманганъ,
Нижній-Новгородъ,
Нижняя Банновка, *
Никольское,
Новодѣвичье, *
Нов. Маргеланъ (Скобелевъ),
Нуха,
Переволока, *
Петровскъ-Дагестанскій,
Петро-Александровскъ,
Работки, *
Рештъ **
Рига,
Ровное, *
Ростовъ-на-Дону,
Сальяны,
Самара,
Самаркандъ,
Саратовъ,
Сарепта, *
Сенгилей, *
Симбирскъ,
Скобелевъ (Нов. Маргел).
С. В. Банкъ.
С.-Петерб. (Невск., 30),
Сосновка, *
Спасскій Затонъ (Казан.г.),
Ставрополь (Самар.), *
Сундырь (Маріин. посадъ),*
Сызрань,
Тавризъ,
Ташкентъ,
Тегеранъ, **
Темиръ-Ханъ-Шура,
Тетюши, *
Тифлисъ,
Увекъ, *
Ургенчъ (Хива),
Фортъ-Александровскъ.
Хачмасъ (Куба),
Хвалынскъ,
Хива (Ургенчъ),
Хиллы, *
Ходжентъ,
Царицынъ,
Чарджуй,
Чебоксары, *
Черный-Яръ, *
Чикишляръ,
Шемаха,
Шуша,
Энзели.
Ярмамедъ-Баги, *

Адреса извѣстны почтамтамъ.

Адресъ для телеграммъ: **„Меркурій“, кромѣ Либавы и Риги, для которыхъ адресъ— „Либава-Гельмсингъ“, „Рига-Лерумъ“.**

*) Въ пунктахъ, отмѣченныхъ звѣздочками, не принимаются грузы съ застрахованіемъ и съ наложеніемъ платежей.

**) Гужевая доставка по соглашенію, во что таковая обойдется.

Протокол доклада членов об-ва потребителей „Ахмечитлер-Ичмелер“ состоявшаго из 11 февраля 1917 года

Председательствовал г. Вейнал Вейналов

Заседание открылось в 9 часов вечера. На заседание присутствовало из общаго числа членов 77 человек явилось 30 человек

Заседание открылось разъяснением председателя о том что членов на наблюдательной комиссии.

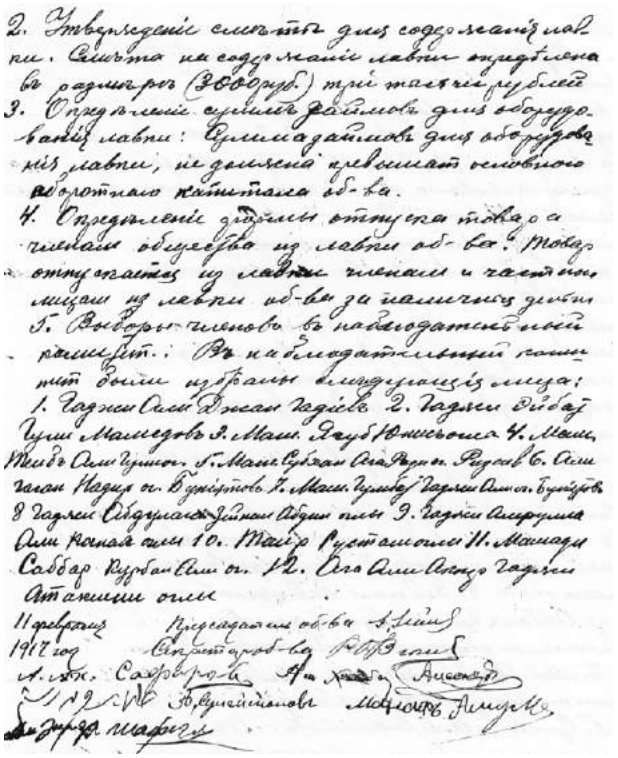
Выслушав разъяснение председателя, доклад перешел к рассмотрению вопросов, поставленных на повестку заседания

Вопросы разсмотрены и утверждены заседанием:

1. Выборы лиц в члены правления, их кандидатов; членов ревизионной комиссии и их кандидатов. Избранными в члены правлений оказались: 1. Ага Бутай Вагабов 2. Гаджи Ага Бутаев 3. Мамедали Ахмед оглы 4. Вейнал Вейналов 5. Ричард Аббас Гули оглы Ахмедов

Кандидатами оказались: 1. Гасан Баба Баш Ахмед оглы 2. Мир Ибрагим Башоров 3. Мамедали Ейбат Гули оглы Мамедов 4. Ага Фазали Мамед Гасан оглы 5. Сумбат Ага Сумбатов. В члены ревизионной комиссии были избраны: 1. Мамедали Мамед Гаджи оглы Ахмедов 2. Ибиш Мурад оглы Агаев 3. Гамбаралы Фатали оглы Сумбатов

Кандидатами были избраны 1. Ахмед Хашим оглы Ейбатов 2. Ага Вагаб Ага Гасан оглы Алиев 3. Мамедали Ага Набат оглы

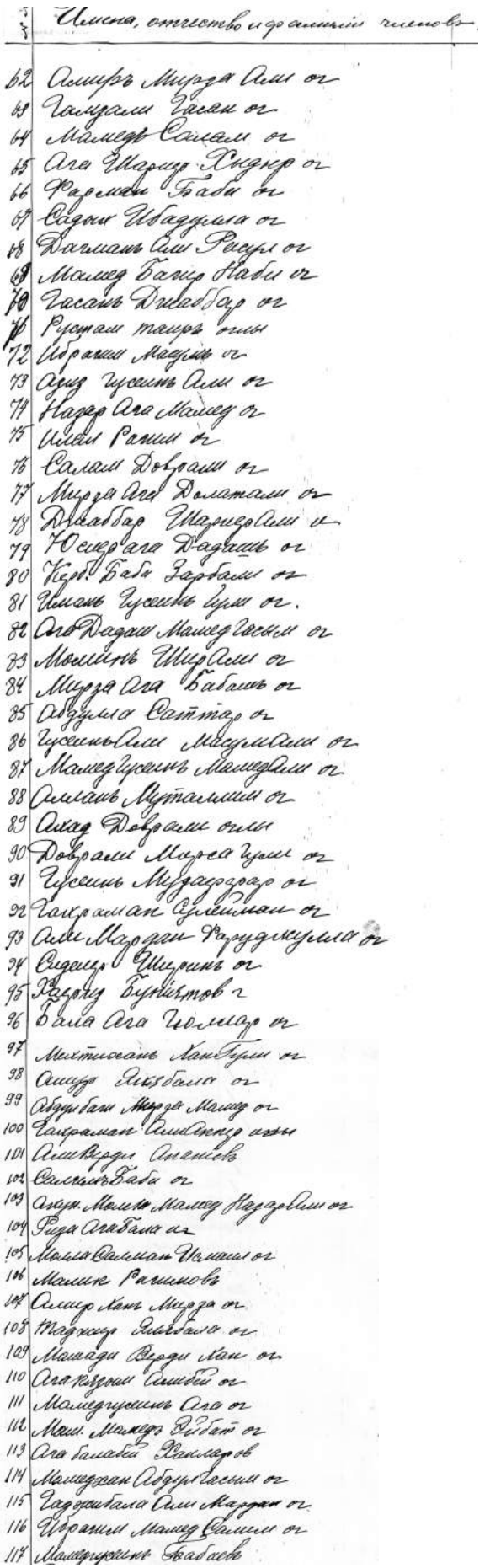
2. Утвержденіе смѣты для содержанія лавки. Смѣта на содержаніе лавки опредѣлена въ размѣрѣ (300 руб.) трёхъ сотъ рублей
3. Опредѣленіе суммы займовъ для оборудованія лавки: Сумма займовъ для оборудованія лавки, не должна превышать основного оборотнаго капитала об-ва.
4. Опредѣленіе дѣйствія отпуска товаровъ членамъ общества изъ лавки об-ва. Товаръ отпускается изъ лавки членамъ и частнымъ лицамъ изъ лавки об-ва за наличныя деньги
5. Выборы членовъ въ наблюдательной комиссіи.: Въ наблюдательный комитетъ были избраны слѣдующія лица:
1. Гаджи Али Джаватъ Гаджіевъ 2. Гаджи Дибагъ Гули Мамедовъ 3. Маш. Якубъ Юшсьевъ 4. Маш. Тейбъ Али Гулиевъ 5. Маш. Сабиръ Ага Разуевъ 6. Али Гасанъ Наджи оглы Бунятовъ 7. Маш. Гулибъ Гаджи Али оглы Бунятовъ 8 Гаджи Сафаръ Гулиевъ Али оглы 9. Гаджи Аскерумъ Али Ханага оглы 10. Таиръ Рустамовъ 11. Мамедъ Сабиръ Курбанъ Али оглы 12. Ага Али Абдулъ Гаджи Атажишіе оглы

11 февраля 1917 год. Председатель об-ва [illegible]
Секретарь об-ва [illegible]
А. Абх. Сахаровъ
№ 112 Б. Бунятовъ

	Имена, отчество и фамилія
	Зейналъ Зейналовъ
	Бунятъ Али Бунятовъ
	Гусеинъ Хашимъ оглы
	Ильясъ Муртуз оглы
	Маш. Мамедъ Гашимъ оглы
	Тейбъ Али Гули оглы
	Сабиръ Гурбанъ Али оглы
	Али Аскаръ Абдулъ Рза оглы
	Маш. Гулибатъ Бунятовъ
	Ага Али Аскеръ Атажишіе оглы
	Мамедъ Али Дибагъ Гули оглы
	Салманъ Рахимъ оглы
	Мамедъ Гоча Шихмамедовъ
	Абдулъ Гашимъ Разу оглы
	Гамбаръ Рустамъ оглы
	Габибъ Хадисбалъ оглы
	Мастанъ Мастанъ оглы
	Атаи Балашъ оглы
	Серай Муса оглы
	Бегбудъ Баба оглы
	Али Гасанъ Бунятовъ
	Бала Баба Ага Разу оглы
	Маш. Гасанъ Агамогланъ оглы
	Али Гусеинъ Бунятовъ
	Мамедъ Рза Шадли оглы
	Гусеинъ Бала Масум оглы
	Хибія Али Ага оглы
	Эльдаръ Аббасъ Гули оглы
	Сейдулла Башир оглы
	Таиръ Рустамъ оглы

Имена, отчество и фамилія чле

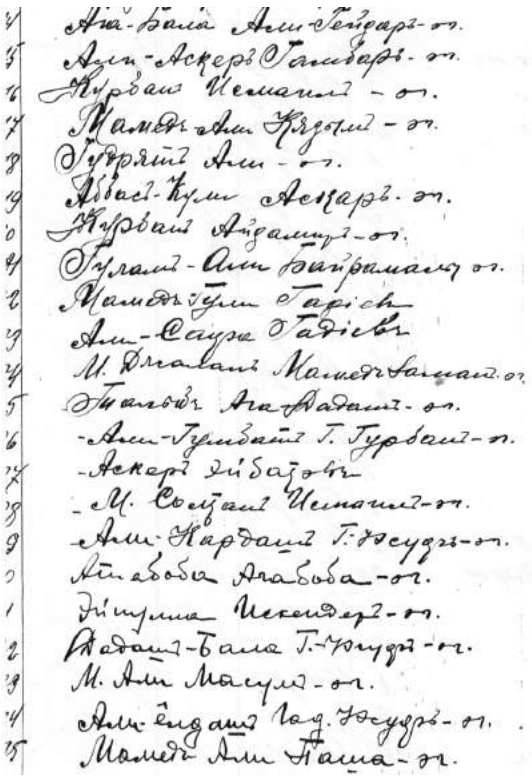
Мамедъ Али Ага Набі оглы
Мамедъ Гасанъ Гулибат Али оглы
Гадир Яхя оглы
Ага Бутай Хаджіевъ
Мей Гулиа Башир оглы
Магеррам Рза Гули оглы
Маш. Гасанъ Баба Балашъ оглы
Али Хайбар Ага Эръ оглы
Саттаръ Джамал оглы
Ядгяръ Мамедбай оглы
Надиръ Гасуп оглы
Мурадъ Аскеръ оглы
Багир Гуль за Али оглы
Али Шамъ Хашимъ оглы
Гусеинъ Ханбаба оглы
Али Ахедъ Ахмедъ оглы
Гурбанъ Молла Наза оглы
Гаджи Ахмедханъ Гаджіевъ
Гаджи Дибат Гули Мамед оглы
Маш. Якубъ Юшсь оглы
Гад. Аскерума Али Ханах оглы
Гад. Абдулага Зейналъ Абдинъ оглы
Маш. Сабиръ Ага Разу оглы
Али Юсиф Халат Гули оглы
Гасанъ Сафар-бай оглы
Гаджи Адилъ Шейдя бай оглы
Исмаил Сафаръ Али оглы
Бага ага Атажишіе оглы
Джафаръ Ибрагимъ оглы
Сулбатъ Али Рагаши оглы ?
Ибрагимъ Джафаръ оглы

№ | Имена, отчество и фамилии членов

62 Алирза Мирза Али оглы
63 Гамдали Гасан оглы
64 Мамед Самад оглы
65 Ага Шариф Хидыр оглы
66 Фарамаз Баба оглы
67 Садых Ибадулла оглы
68 Фатмагюль Али Расул оглы
69 Мамед Баиф Наби оглы
70 Гасаль Джаббар оглы
71 Рустам таира оглы
72 Ибрагим Масум оглы
73 Ариф Гусейн Али оглы
74 Наджаф Ага Мамед оглы
75 Ислам Рагим оглы
76 Салам Довгали оглы
77 Мирза Ага Доматам оглы
78 Джаббар Шариф Али оглы
79 Юсиф Ага Фадагаль оглы
80 Кер. Баба Гарбали оглы
81 Иманъ Гусейнъ Гули оглы.
82 Ага Фадали Мамед Гасым оглы
83 Мосиль Шир Али оглы
84 Мирза Ага Бабагль оглы
85 Абдулла Фаттах оглы
86 Гусейнъ Али Мирза Али оглы
87 Мамед Гусейнъ Мамед Али оглы
88 Аллагъ Муталлим оглы
89 Ахад Довгали оглы
90 Довгали Мирза Гули оглы
91 Гусейнъ Мурадгараз оглы
92 Гамдаман Сулейман оглы
93 Али Мардан Рагимкули оглы
94 Сидагь Ширинъ оглы
95 Хидыр Бурнятов г
96 Баба Ага Гюльяр оглы
97 Мехтиагаль Ханъ Гули оглы
98 Аллах Ислибала оглы
99 Абдулбаги Мирза Мамед оглы
100 Гамдаман Алибегъ оглы
101 Али Вердиевъ Алиевъ
102 Салагъ Баба оглы
103 Ахун. Мамед Мамед Наздали оглы
104 Реза Агабала оглы
105 Мамед Салман Исмаил оглы
106 Машин Рагимовъ
107 Аллах Ханъ Мирза оглы
108 Таджир Ислибала оглы
109 Мамед Вердиханъ оглы
110 Ага Кязым Алибег оглы
111 Мамедгюлюм Ага оглы
112 Маш. Мамед Рабат оглы
113 Ага Гамбар Кенгерлинов
114 Мамедхан Абдул Гасым оглы
115 Гадирбала Али Мирзаг оглы
116 Ибрагим Мамед Салим оглы
117 Мамедгюлюм Бабаевъ
118 Дадашъ Гудрат оглы
119 Гаджар Аллагкулиханъ оглы
120 Джаханшир Абдул Гасым оглы
121 Гадимага Гусейн оглы
122 Аббасъ Ханбутай оглы
123 Гасан Джабраил оглы
124 Джалил Наср Гала оглы
125 Сулейман Абдулмагид оглы
126 Кадыр Рамазан оглы
127 Гусейнбала Наср Гала оглы
128 Ага Мамед Радиаб оглы
129 Абдул Мамед Рагим Молла Мехти оглы
130 Гасан Гусейн Баба оглы
131 Ага Бала Нуралы оглы
132 Аллах Али Гасан оглы
133 Гурбанбала Исмаил оглы
134 Иман Разак оглы
135 Хамдулла Ибадулла оглы
136 Кер. Кязым Машинъ оглы
137 Молла Мехти Дадаш Бала оглы
138 Алиджан Керим оглы
139 Мехти Надир оглы
140 Раджабали Мамед Гаджар оглы
141 Дан Мехти Гули оглы
142 Али Балагиш Мехтиевъ
143 Мансур Балагиш оглы
144 Кери Нуриевъ
145 Ариф Гадал Надир оглы
146 Али Мамед Атагишиш оглы
147 Али Вердиханъ Гусейнъ оглы
148 Ибрагим Гюль Вердиханъ оглы
149 Али Хейбар Гудрат оглы
150 Ислам Ер баба оглы
151 Абдулкер Муса оглы
152 Али Хан Абдул Гасым оглы
153 Керим Алипаша оглы
154 Машади Маш Мамед Гидаятулла оглы
155 Маш. Гадаль Джаханшир Мирза Кязым
156 Мурад Мамед Шафи оглы
157 Мирза баба Ага Вердиханъ оглы
158 Гасаль Мурадгараз оглы
159 Султанбабаевъ Гаджисамед оглы
160 Кенг. Ага Дадаш Гонча оглы
161 Ага Али Ага Рашид оглы

2 Ибрагим-Бегдар Ковгар оглы
3 Наджаф-Али Бадал Али-оглы.
4 Алиаг Фатиаг оглы.
5 Али Наджаф-Гули оглы.
6 Али Наджа-оглы.
7 Наджаф Гусейн-Гули оглы.
8 Мамед-Али Бадал-оглы.
9 Керим Али-оглы.
10 Нур-Мамед Кам-Мамед оглы.
11 Гулам-Али Али-Бег-оглы.
12 Сулейман Али-оглы.
13 Кардаш Кам Шахмамед оглы.

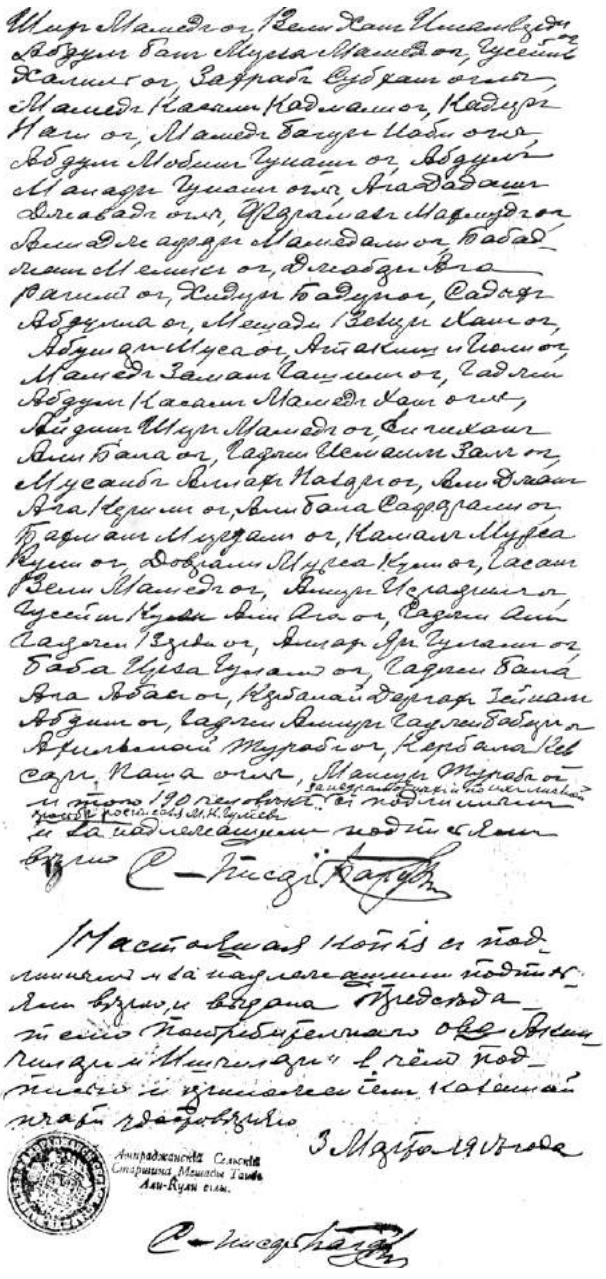
Копія №5.–1917г.

Приговоръ

1917 года февраля 27 дня, Мы нижеподписавшіеся члены общества сел. Ахмедлы Бакинскаго Градоначальства состоящаго по Кавказскому описанію 1886 года на 378 дымовъ, за исключеніемъ изъ нихъ 85 вымершихъ и посторонняго описью отсутствующихъ дымовъ въ наличномъ составѣ 200 дымовъ, имѣющихъ право голоса на сходѣ болѣе 2/3 домохозяевъ собравшихся сего числа въ присутствіи нашего Старшины Мешади Теймура Али Кули оглы, обсудивъ вопросъ, о нижеслѣдующемъ;

Принимая во вниманіе, что наше общество покупаетъ въ достаточномъ количествѣ муку, сарду и другіе жизненные продукты т. е. предметы первой необходимости черезъ нашего уполномоченнаго, котораго прочимъ заключилъ органъ кооперативный нашего общества потребительнаго Об-ва "Ахмедлы-и Шихлы" и которому поручаемъ выше указанные предметы первой необходимости покупать и раздавать нашимъ членамъ по цѣнѣ существующей такъ и сколько будетъ установлено т. е. каждой изъ членовъ пропорціонально и предоставляетъ онаму нашему потребительному Об-ву право хлопотать какъ о настоящемъ покупаемаго такъ и о будущемъ, а также уплачивать выше предметовъ, о доставленіи и раздачи конкретно нашимъ членамъ об-ву потребительному

"Ахмедлы-и Шихлы" съ свободы стоимости и доставки каждому 5 ½ пудовъ вашу мѣшку муки по сорока коп. (40 коп.) и каждому пуду сарду по сорока коп. (40 коп.) вознаграждение. Таковому единогласно постановили: уполномочивать Али вышеупомянутой и наши полномочія потребительнаго об-ва "Ахмедлы-и Шихлы", въ чемъ вместе сумѣемъ: Граноблаев Мамедъ Гасанъ оглы, Мамедъ Кулиевъ Гасанъ Бахшиевъ, Гандулла Дибабовъ Джаванширъ Расуловъ, Гейдаръ Гейдаровъ, Ибрагимъ Мамедовъ, Сулейманъ Сазаевъ, Абасъ Хамбулаевъ, Мамедъ Гусейнъ Бабаевъ, Ахмедъ Самедовъ, Гафаръ Ахундовъ Джафаръ Аливековъ, Мамедъ Гусейнъ Ага оглы, Фарманъ Гусейновъ оглы, Баширъ Мохтаровъ, Ахундъ Ага оглы, Али Абасъ Фарадженовъ, Али Кадіевъ, Ага Гусейнъ Фарадженовъ, Ибрагимъ Али Гафаръ оглы, Джавадъ Ага Мамедъ-бекъ оглы, Л. Гусеновъ, Али Гусейнъ оглы, Али Али оглы, Ф. Гусейновъ, Али Гашимъ оглы, Ибрагимъ Мурадъ оглы, Ахундъ Ага Джафаръ оглы, Али Асекеръ Абдулъ Разакъ оглы, Мамедъ Самедъ оглы, Ибрагимъ Сулейманъ оглы, Юсуфъ Кашимъ оглы, Курбанъ Мамедъ оглы, А. Ф. Дибабовъ, Мамедъ Али Баба оглы, Мирзаханъ Абдулъ Али Кули оглы, Махмудъ Гуссейнъ Кули оглы, А. Сулеймановъ, Садыкъ Разакъ Мамедъ Кули оглы, Али Джафаръ Али Гулиевъ оглы, М. Алиевъ, Али Мамедъ Ага Кули оглы, Балакиръ Керимовъ, Гасанъ Алиевъ, Абдулъ Алмасадыкъ оглы, Ахададашъ, Сафтулла Б. Мирзы Кули Баба оглы, Абдулъ Кадыровъ Мамедъ оглы, Ага Мирза Гафуръ Али Кули оглы, Юсуфъ Ахмедъ оглы, — Шерашидзе, Керимъ Кязимъ оглы, Гафуръ Баширъ оглы, Али Кули Карибъ оглы, Мурадъ Ага Ирза оглы, Сафибекъ Гафуръ Баширъ оглы, Али Кули Карибъ оглы, Мамедъ Сафаръ оглы, Аллахъ Мурадъ оглы, Ибрагимъ Исмаилъ оглы, Ага Мамедъ оглы Гасанъ Асадъ оглы, Ага-Бала Кенбе Гусейнъ оглы, Абдулъ-Гусейнъ Гасанъ оглы, Вели Бедаръ оглы, Али Мовлам Сафаръ оглы, Мамедъ Мамедъ Баба оглы, Кязымъ Али Джанъ Мирза оглы, Исмаилъ Дибабовъ, Гламбердыевъ Шихвердіевъ оглы, Ага Бала Шихи оглы, Мамедъ Али Абасъ Кули оглы Мекрамъ Кадыманъ оглы, Ахмедъ Мамедъ оглы, Кораш Макафранъ оглы, Кандранъ Макафранъ оглы, Али Алекперъ Али Зейдъ оглы, Севдулла Сеидъ Кули оглы, Ибрагимъ Кимидзеханъ оглы, Вели Кязымъ Вели оглы, Сафаръ Гафуръ Баба оглы, Гюль Гусейнъ Султанъ оглы, Курбанъ Абасанъ оглы, Мамедъ Абасъ оглы, Фаранъ Ярамъ оглы, Ибрагимъ Абдулъ Гидрулла Давудъ оглы, Керб. Баба Гафуръ Баба оглы, Мамедъ Абасъ оглы, Кязымъ Али Бекъ оглы, Хан Кули Мехти Хан оглы, Фарманъ Абасъ оглы, Джалалъ Джалалъ Мирза оглы, Кязымъ Джалал Мирза оглы, Абдулъ Гашимъ Шафи оглы,

Əmircan-Xilə kəndinə səyahətim

Bu günlərdə Xilə əhlindən biri cənab Ağazeynal Zeynalov idarəmizə bir müzdə verdi. Şu cənabın sözlərindən böylə mə'lum oldu ki, Xilə kəndinin cəmaəti xüsusilə mə'dənlərdə qulluq edən cavanlar öz kəndlərində bir məktəb açmaq istəyillər.

«Bizə bir yol göstəriniz», deyib cənab Zeynalov müdirimizdən kömək istiyordu, müdirimiz isə şu işi mənim öhdəmə həvalə etdi. Keçən bazar günü Nəsrulla bəy Aşurbəyovla Xilə kəndinə vardıq, kəndin mötəşəxslərindən bir neçə adam cənab Zeynalov ilə bərabər məktəb üçün tökülmüş iki otağı mənə göstərdilər. Mən dəxi məktəbə nə lazım olmağını söylədim. Hal hazırda bəna olunmuş və otuz şagirdə bəs edərsə cəmaət buna qənaət etməyib, gələcəkdə təzə bir evə bəna etmək fikrindədirlər.

Kənd əhlindən biri dedi:

«Mümkün olsa tikəcəyiz, mümkün olmasa ümidimiz cənab Mirzə Əsədullayevədir». Sözlərindən böylə mə'lum oldu ki, rəfiqimiz Ağamirzə şorluğun kənarında olan evi məktəb üçün əane etməyə razılıq veribdir. Lakin cəmaətini fikrinə diqqət etməlidir. Bunların fikri əbdən başlayıb işi balaca başlayıb cəmaətə məktəbin mənfəətini göstərməkdir: «Vaxtikən cəmaət məktəbin mənfətini görüb, onun gələcəkdə tərəqin tapmağa cəmaət özü cəddə-cəhd edəcəklər. Bir neçə adam məktəbin işinə qarışmır, nə etmək?. Meşə çaqqalsız olmaz. Böylə adamlar hər yerdə var. Lakin bu qism adamlara əvvəl işi göstərmək sonra bir şey tələb etmək məsləhətdir.

Vaxtilə bunlar məktəbin xeyrini gördülər, yəni həman şəxslərin uşaqları usuli cədid ilə iki illik ərzində öz dillərində yazmaq - oxumaq bildilər, əlbəttə şimdi məktəbə şimdi zidd olnalar o vaxt onun tərəqqi tapmağına çalışacaqlar.

Rəfiqimiz Nəsrulla bəy Aşurbəyov Sabunçi məktəbinin keçmişdə və hal hazırda əhvalatını müxtəsər həll edib dedi:

«Çox heyf ki, biz şimdi ancaq məktəb nə olmağın anlıyorız. Biz qaranlıqdan çıxmaq istiyorız, biz şimdi anlamışıq ki, bizi ancaq məktəb nadanlıqdan xilas edəcəkdir». Şu sözləri bir kəndçidən eşidib şadlığımdan ağlamaq istədim , doğrudur Xiləli qardaşlar.

İnsanı nadanlığdan xilas edən, milləti dirildən dinə runağ verən elmdir, məktəbdir. Qardaşlar, cavan balalarımız qazamatlarda çürüyüb, atalarımız-analarımız gecə-gündüz qanlı yaşlar tökürlər, sudların qapılarında boyunları buruq qalıb nalayiq sözlər eşidirlər. Özümüz əziyyət çəkib dərdlərində söyləmək bacarmoyorlar. Axırda varyoxdan çıxıb balalarının üzlərinə həsrət qalıyorlar. Ah, bilseydiniz şunu, cavanlar saldatlar əlində əsir qalıb, nə zəhmət, nə məşəqqətlər çəkirlər, necə ahu nalə çəkib evinizin quru çörəyini arzu edirlər. Nədir bunların səbəbi? Əlbəttə məktəbsizliyin, elmsizliyin, tərbiyəsizliyin, bəsdi xabə qəflətdə qalmağınız. Bəsdir uşaqlarınıza etdiyiniz zülmlər !. Bəsdir qeyri tayfaların istehzaları !. Yeməkdə, içməkdə, gülməkdə qənaet ediniz, məktəbə veriniz. Amandı qeyrət ediniz!

Qonşularımız atlı olub biz piyada olmuşuq!

Ümid ediriz Xilə qardaşlarımızın şu gözəl fikirləri qeyri kəndlərdə sərayət edə!. Amin!.

N. Nərimanov
«İrşad» qəzeti, 16 aprel 1906-cı il №91-92

НЕФТЯНАЯ АКАДЕМИЯ

Здание Бакинского среднего механико-строительного технического училища (ныне – Нефтяная Академия им. М.Азизбекова)

История Нефтяной Академии берет свое начало 1 июля 1888 года, когда в Баку было открыто Городское ремесленное училище. В истории Академии, равно как и в истории строительства самого здания, и в судьбе размещавшихся в нем до революции учебных заведений огромную роль сыграл Гаджи Зейналабдин Тагиев.

"Нефтяной бум" в старом Баку вызвал потребность в квалифицированных строительных и технических кадрах, и поэтому 26 июня 1896 года Ремесленное училище было преобразовано в Бакинское низшее механико-химическое техническое училище, а в 1901 году получило статус низшего механико-строительного технического училища.

В 1896 году, в связи с преобразованием ремесленного училища в техническое, Г.З.Тагиев выделяет 3,5 тысячи рублей на содержание служащих и преподавательского персонала, поскольку, изменив статус училища, городские власти не выделили ровным счетом никаких денег для его дальнейшего обустройства. Двумя годами позже, в 1898 году, Тагиев как гласный Бакинской Городской Думы поднимает вопрос о строительстве собственного здания для училища и выделении ему земельного участка. Дума приняла решение об ассигновании на строительство училища суммы в размере 100 тысяч рублей в дополнение к имевшимся 60 тысячам, большей частью пожертвованным Тагиевым. Тогда же было принято решение и об увеличении земельного участка, отведенного под училище с 2700 до 3200 квадратных саженей.

Здание технического училища (первые два этажа бывшего Азинефтехима) возводилось по проекту талантливого гражданского инженера И.В.Гославского (1865-1904г.г.), снискавшего себе славу "Кавказского Растрелли". Строительные работы осуществляла одна из самых известных в городе подрядных фирм - "Братья Касумовы и компания".

1 января 1905 года отстроенное и основательно оснащенное к тому времени техническое училище получает статус Бакинского среднего механико-строительного училища и передается в ведение Министерства народного просвещения.

Двумя годами позже училище получило свой окончательный статус, в котором оно просуществовало семь лет - "Бакинское Алексеевское среднее механико-строительное техническое училище с ремесленной и скульптурно-каменотесной при нем школами и курсами практикантов".

Бакинское среднее механико-строительное техническое училище было 4-классным учебным заведением. Однако прежде чем начать обучение в старших классах (с первого по четвертый), необходимо было пройти два года обучения в так называемых приготовительных классах. Обучение велось на двух отделениях: механическом и строительном. С определенной натяжкой эти отделения можно сопоставить с нынешними факультетами, поскольку они готовили специалистов различного профиля.

К 1913 году училище стало своеобразным средоточием технической мысли, а также центром творческой интеллигенции старого Баку. Во главе училища стояли такие талантливые инженеры-технологи, педагоги, умелые администраторы, мастера, как Д.В.Брянов, М.И.Михайлевский, А.М.Рагимов, П.А.Сахновский й многие другие. Занятия по архитектуре и гражданской инженерии вели в Механико-строительном училище такие видные зодчие старого Баку, как Е.Я.Скибинский и А.Ф.Никулин. Основы лепных работ преподавал талантливый скульптор Я.И.Кейлихис.

Идея создания в училище курсов для обучения лепным работам и тес-

Виньетка выпускника Механико-строительного училища, в центре – Почетный Попечитель училища Г.З.Тагиев.

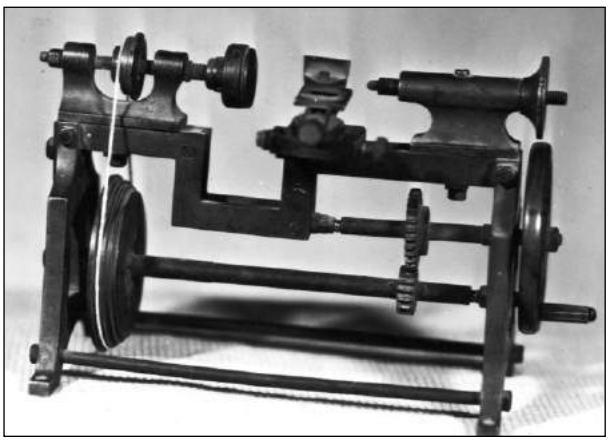
ке камня по чертежам и шаблонам принадлежала его первому директору М.И.Михайлевскому, который в 1897 году в специально составленном для этого проекте писал: "Такие курсы... весьма необходимы для Баку и будут иметь громадное значение ввиду того, что употребляемый на постройку ,местный камень весьма легко поддается всевозможной обработке и теске. Несмотря на природные, так сказать, врожденные, способности местного населения к обработке камня, в Баку все-таки недостаточно мастеров, умеющих создавать архитектурные формы по рисункам и чертежам. Для того чтобы поставить это искусство на более правильную почву, является весьма необходимым и небесполезным в целях городского населения Баку открыть подобные курсы как для юношей, желающих подготовить из себя мастеров по каменотесному делу, так и для имеющихся в настоящее время мастеров..."

Попечитель округа, а также Министерство народного просвещения очень доброжелательно отнеслись к этой идее, наложив на проект в декабре 1898 года резолюцию: "Разрешаю с удовольствием". Работы продвигались очень медленно, и лишь спустя 11 лет, 1 февраля 1909 года, в Механико-техническом училище была, наконец, открыта мастерская каменотесного дела и лепки - первая в своем роде не только в Баку, но, видимо, во всем Азербайджане. Однако не только профессиональными курсами лепки и резьбы по камню снискало себе славу Бакинское механико-строительное техническое училище. Читателям, думается, будет интересно узнать, что именно здесь, в здании нынешней Нефтяной Академии, в 1910 году по инициативе Попечителя учебного округа Н.Ф.Рудольфа была открыта ПЕРВАЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ МАСТЕРСКАЯ ПО ЧЕКАННОМУ И ЭМАЛЬНОМУ ДЕЛУ, целью которой было поддержать и развить древнейшие кавказские ремесла, столь популярные в Азербайджане.

В Бакинском механико-строительном техническом училище никогда не гнались за количеством обучаемых. Так, с 1905 по 1912 годы количество учащихся возросло с 116 до 378 человек, а на момент 25-летнего юбилея училища (1913г.) в нем обучалось 484 человека. Невелики были и выпуски училища: в различные годы механическое отделение выпускало от 13 до 22 специалистов, а на строительном отделении цифра эта была еще меньше - от 5 до 18 человек.

10 мая 1920 года Бакинское Александровское среднее механико-строительное техническое училище, наряду с другими дореволюционными бакинскими учебными заведениями, было ликвидировано декретом Наркомпроса Азербайджанской ССР. Но, к счастью, традиции, основанные им, продолжали существовать, и на его месте, в том же самом здании, "вырос шем" в советское время еще на 2 этажа (вот какой фундамент был заложен!), появился Азербайджанский Индустриальный институт, затем Институт Нефти и Химии, ныне именуемый Нефтяной Академией. Сколько прекрасных научных, преподавательских, инженерно-технических кадров подарило это учебное заведение, как бы продолжая дореволюционные традиции существовавшей здесь ранее alma-mater! И сколько еще подарит... Однако это уже тема отдельного разговора. ▮

Фуад Ахундов,
сотрудник НЦБ Интерпола в Азербайджанской Республике.

Z.Zeynalovun təkmilləşdirdiyi dəzgah

Z.Zeynalovun Əmircanda qəbri

Z.Zeynalovun, atası Eynal bəy, anası Zinyaət xanım

Z.Zeynalovun oğlu Eynal Azneftin əməkdaşı

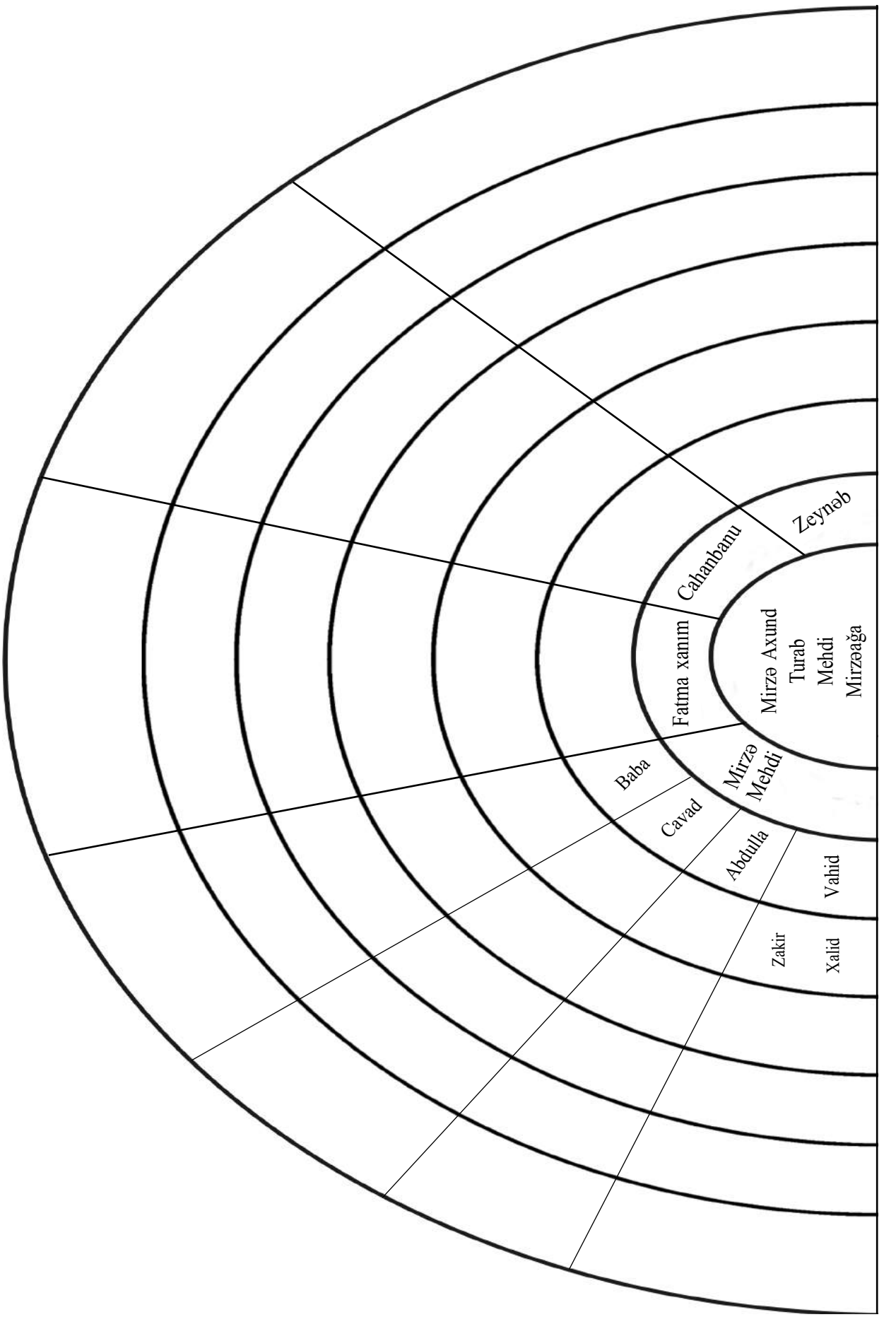
Qardaşı Eynulla DTK-əməkdaşı

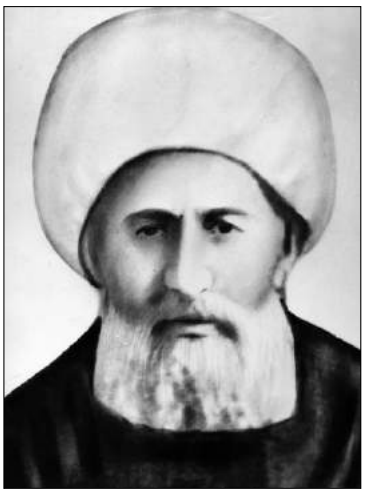

Z.Zeynalovun nəvələri Larisa və Nailə oğlu Eynal

bacısı Gülnaz

Mirzə Axund
Turab
Mehdi
Mirzəağa
Fatma xanım
Cahanbanu
Zeynəb
Mirzə Mehdi
Baba
Cavad
Abdulla
Vahid
Zakir
Xalid

Əmircanın mütərəqqi fikirli adamlarından biri də Mirzə Axund Əbu Turabi olmuşdur. O, Ərəbistanda - Bağdadda ali ruhani məktəbini bitirmişdir. Riyaziyyat, təbiət, coğrafiya, ədəbiyyat, məntiq elmlərini, ərəb, fars, türk, rus dillərini mükəmməl bilmişdir. Qəzet və jurnallar bir-birinin ardınca onun yazılarını dərc etmiş və müəllifinə mahir qələm ustası şöhrəti gətirmişdir. Sünni və şiəliyi özünün «İslamın təfriqəsi səbəbləri» kitabında kəskin tənqid etmiş, bu nifaqın əsl səbəblərini aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Məhz onun təşəbbüsü ilə kənddə birinci qızlar mollaxanası açılmışdı. O, həmişə öz çıxışlarında fırıldaqçı din xadimlərinin iç üzünü açıb-göstərmiş, elə buna görə də Bakının qatı din xadimləri tərəfindən «Babı» ləqəbi ilə məşhurlaşmışdı. Mirzə Axund Əbu Turabi həmişə gələcək nəslin qayğısını çəkmiş, onları oxumağa, savad qazanmağa çağırmışdı.

1914-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev və Murtuza Muxtarovun vəsaiti ilə «İslamın təfriqəsi səbəbləri» adlı fundamental elmi və dini kitabı çapdan çıxıb. Kitabda «Bizə hansı elmlər lazımdır» məsələləri açıqlanıb. Bu açıqlamalar o dövr üçün fövqaladə məsələ oldu. Çünki Çar Rusiyası o dördə müsəlmanların təhsil almasına hər cür əngəllər törədirdi.

Kənddəki ilk rus-tatar məktəbinin təşkilində də onun iştirakı olmuşdur. Özü də həmin məktəbdə dərs demiş, şagirdlərinə hesab, coğrafiya, təbiət elmlərini öyrətmişdi. Dindarların qorxusundan ömrünün axırına yaxın öz evində dustaq kimi yaşayan bu alim 1908-ci ildə vəfat etmişdir. Əmircanlılar onu Şüvəlan bağlarındakı Piri-Həsən qəbirstanlığında dəfn etmişlər. Murtuza Muxtarov onun qəbri üstündə gözəl bir türbə tikdirmişdir. İndii Turabi türbəsi Azərbaycanın mədəniyyət abidəsi kimi dövlət tərəfindən qorunub saxlanır.

Əmircan kəndindən çıxmış açıq fikirli adamlardan biri Hacı Mirzə Axund Əbu Turabi olmuşdur. Əbu Turabi Ərəbistanda ali ruhani məktəbini bitirmişdir. Riyaziyyat, təbiət, coğrafiya, ədəbiyyat məntiq elmlərini, ərəb, fars, türk, rus dillərini mukəmməl bilmişdir. Onun qəzet və jurnallarda 1900-1908-ci illərdə çıxışları dərc olunmuşdur. Onun «İslamın təfriqələrinin səbəbləri» kitabı, sünnü və şiəliyə tənqidi yanaşmışdır. Turabinin təşəbbüsü ilə kənddə birinci qızlar mollaxanası açılmışdır. O, öz çıxışlarında fırıldaqçı din xaldimlərini tənqid edərdi. Uşaqları oxumağa də'vət edərdi.

Axund Əbu Turabi 1906-cı ildə kənddə ilk rus-tatar məktəbinin açılmasında yaxından iştirak etmişdir. Özü də bu məktəbdə bir müddət hesab, coğrafiya, təbiət, dərsləri vermişdir. 1901-ci ildə Murtuza Muxtarov Əmircan məsçidinin açılışını Axund Əbu Turabiyə həvalə edir.

Hacı Mirzə Axund Turabi 1908-ci ildə yaz vaxtı bağda vəfat etmişdir. Onu əmircanlılar Şüvəlan bağlarında olan Pir-Həsən qəbristanlığında dəfn etmişlər.

Milyonçu Murtuza Muxtarov onun qəbri üstündə gözəl bir türbə tikdirmişdir. İndi həmin Turabi türbəsi Azərbaycanın mədəniyyət abidəsi kimi dövlət tərəfindən qorunub saxlanılır.

Əbu Turabi haqqında geniş yayılmış bir neçə rəvayətlər vardır. Onlardan biri haqqında yazmağı lazım bilirəm. Hacı Zeynalabdin Tağıyev ƏbuTurabi ilə söhbətinin qısa məzmunu:

H.Z.Tağıyev - Hörmətli alim, de görüm mənim bu gədər malım-dövlətim, pulum nə vaxtsa qurtarar?

Əbu Turabi - Bir gündə.

Z.Tağıyev - Yəni, ölərəm, bir gündə əlimdən çıxar?

Əbu Turabi - Hələ gözün baxa-baxa əlindən çıxar.

Bununla onların söhbəti bitir.

1920-ci il aprel inqilabından sonra sovet hökuməti Azərbaycanda bütün kapitalistlərin mal-dövlətini, mə'dən və zavodlarını xalq malı e'lan etdi. O zaman Zeynalabdın Tağıyev, Turabinin alimanə deyilmiş sözlərinin mənasını başa düşmüşdü.

1924 - cü ildə Z. Tağıyev ölüm ayağında belə bir vəsiyyət edir : «Məni Əbu Turabinin qəbrinin ayağı altında dəfn edin. Özüdə kiçik sadə bir qəbirdə dəfn edin». Ona sual edirlər «Nə üçün?», Hacı Əbu Turabi ilə söhbətini söyləyir və qeyd edir ki: «Onun ayağının bildiyini mənim başım bilməyir».

Qeyd etmək lazımdır ki, doğrudan da H.Z. Tağıyevin qəbri Əbu Turabi türbəsinin məhcəri içərisində kiçik sadə bir qəbir olaraq indi də durur.

Ахунд Мирза Абу Тураб родился в 20- х годах XIX века в Амираджанах вблизи Баку. Ученый- богослов, публицист, просветитель, настоятель Пятницкой мечети в Баку. Вел службы и в других мечетях. Первоначальное образование получил в моллахане в Амираджанах, высшее духовное- в Медине.

Абу Тураб был крупнейшим духовным и светским просветителем конца ХЫХ веков. Он считал, что наука и религия друг другу не противоречат, а наоборот, они помогают прогрессу. Для того, чтобы стать просвещенным, надо человека воспитывать с детства, необходима дать ему образование. «В зрелом возрасте,- писал Абу Тураб, - человека можно только лечить от болезней, но воспитать уже поздно». Он ратовал за светское и духовное обучение. Абу Тураб проповодовал свои идеи не только с высоко минбара, но и на страницах Ба-

кинской газеты «Хаят». Он свою дочь устроил в женскую школу Г.З. Тагиева, чем вызвал недовольство отдельных верующих. Абу Туоаб автор и научных работ. В назидание потомкам он оставил плод многолетних трудов- монографию «причины раскола в исламе», которая не потеряла свою актуальность и в конце ХЫХ века.

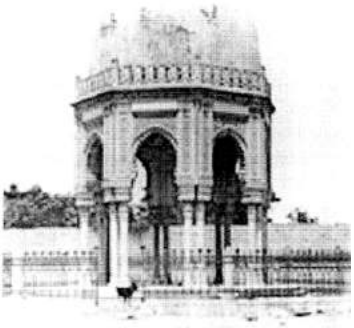
Ахунд Мирза Абу Тураб умер в 1910 году в Баку, похоронен в Мардакянах. Великий азербайджанец Гаджи Зейналабдин Тагиев незадолго до смерти завещал похоронить его у ног Абу Тураба, что и было выполнено.

ЗЕЙНАЛАБДИН ТАГИЕВ И АХУНД АБУ-ТУРАБ БЫЛИ ДРУЗЬЯМИ
Нужно ли сегодня бросать тень на эту дружбу?

На днях в редакции газеты "Вышка" раздался телефонный звонок. Встревоженным голосом внучка известного на рубеже XIX — XX вв. нефтебарона, мецената и общественного деятеля Г.З. Тагиева Сафия ханум Абдуллаева-Тагиева обратилась с просьбой предоставить ей возможность ответить через газету "Вышка" журналистке, собственному корреспонденту "Общей газеты" Эльмире Ахундовой, высказавшей ряд претензий в адрес семейства Тагиевых (да и не только!) в опубликованной на страницах газеты "Гюнай" (№ 16, 20 апреля 2002 г.) статье "Выдающийся ученый-богослов и просветитель (Ахунд Гаджи Мирза Абу-Тураб Ахундзаде)".

Наш корреспондент выехала в поселок Мардакяны, где Сафия ханум проживает на "тагиевской даче" со своими детьми, Камиллой и Тофиком. В марте сего года общественность республики отметила юбилей внучки Тагиева — 85-летие со дня рождения.

На 86-й весне своей жизни Сафия ханум живо интересуется всеми проблемами республики, радуясь ее достижениям и победам, охотно встречалась с представителями государственных и общественных организаций, СМИ, она такая же доброжелательная и отзывчивая, как и ее знаменитый дед.

— Моему сыну Тофику стало известно о публикации Э. Ахундовой в газете "Гюнай". Он прочел эту статью и мне, — рассказала Сафия ханум при встрече. — С Эльмирой Ахундовой я познакомилась в 1997 году, когда она позвонила мне и попросила дать интервью для издаваемого ею международного журнала Popular. Я согласилась. Публикация с бестактным заголовком "Блеск и нищета женщин семьи Тагиевых" появилась на страницах этого журнала. После этой статьи мне не приходилось с ней общаться. Но как-то, два года назад, Эльмира сама позвонила нам и сказала, чтобы Фонд им.

С. Тагиевой поставил надгробный камень ахунду Абу-Турабу, возле которого похоронен мой дед. Честно говоря, я удивилась.

С просвещенными, глубоко образованными духовными лицами Гаджи всегда поддерживал дружеские связи, поскольку искал в них опору в борьбе против невежества и мракобесия, в деле претворения в жизнь своих просветительских идей, создания первой в Азербайджане женской гимназии и т. п.

Одним из таких друзей моего деда был ахунд Абу-Тураб, с которым у Гаджи, родившегося в Ичери шэхэр (а род Абу-Тураба происходит из Шамахи), не было никаких родственных уз. Подчеркиваю, Тагиев ценил его за высокую образованность и прогрессивность.

От матери моей, Сары ханум, я слышала, что однажды дед, ехавший в богатой карете на свою дачу, повстречал Абу-Тураба и пригласил его пересесть из своего фаэтона в его экипаж. Тут я процитирую из известной книги Манафа Сулейманова "Дни минувшие": "Едем мы с ним и мирно беседуем... Я спрашиваю: "Как ты думаешь, богатство может выскользнуть у меня из рук?" Абу-Тураб ага отвечает: "...Тебе небезызвестны превратности судьбы. Если Аллах пожелает, он в мгновение ока лишит тебя всего состояния. Так что больше думай о вечном".

Когда Советская власть лишила Гаджи всего имущества: дома, где сейчас расположен Музей истории Азербайджана, этой дачи, нефтяных промыслов, экипажей, экспроприировала все счета в банках, именно тогда мой дед, вспомнив пророческие слова ахунда, завещал похоронить себя у ног этого мудрейшего человека.

Однако в 1924 году, когда Гаджи умер, его похоронили не в буквальном смысле слова у ног покойного ахунда, а несколько в стороне, но на территории мавзолея.

Да будет известно Э. Ахундовой, что похоронен Абу-Тураб именно в Мардакянах, хотя 52 года служил в мечети поселка Амираджан, только по настоянию моего деда. "Пир-Хасан", согласно народным преданиям, известен как место захоронения Святого Хасана, существует с XVI века. Дед решил, что прах ученого-богослова должен покоиться в этом почетном месте, и именно по его просьбе и на его личные средства другой бакинский капиталист (кстати, родом из поселка Амираджан) Муртуза Мухтаров построил над могилой ахунда мавзолей.

Далее в статье говорится, что "мавзолей превратился в мемориальное захоронение одного лишь Г.З. Тагиева. Ему поставлен бюст, новый надгробный камень. Кроме того, в 1991 году здесь же похоронили дочь Тагиева — Сару, поставили надгробный камень в память о зяте Гаджи — Селимханове, что само по себе противоречит как моральным нормам, так и Закону об архитектурных памятниках (в конце концов это же не семейная усыпальница рода Тагиевых!)". Тагиев был чистый в моральном плане человек. Его дочь Сара ханум и ее супруг Зейнал-бек также отличались высокой моральной чистотой. Решение о захоронении Сары ханум именно рядом с могилой отца было принято не мной и не моей семьей, а правительством республики, и на похоронах ее присутствовал тогдашний мэр Баку Руфат Агаев, другие официальные лица. Так была отдана дань уважения мужественной дочери азербайджанского народа, которая на протяжении многих лет неустанно взывала к людям, напоминая им о благотворительных деяниях отца-мецената, прогрессивного человека, радеющего за расцвет и прогресс Родины, благополучие народа.

Надгробный памятник Зейнал-беку Селимханову, мужу Сары ханум и моему отцу, я поставила на свои средства, и тоже с разрешения властей. Я лишь выполнила просьбу моей матери.

Никакой другой вины за моим отцом, кроме того, что он был из древнего ханского рода и имел в банках немалые деньги, недвижимость, землю, не выявилось. Зейнал-бека взяли из дома ночью, сообщив родным, что его отправили в ссылку. Больше его не видели. По рассказам очевидцев, после жесточайших пыток моего отца сбросили в море.

Что касается реплики "... в конце концов это же не усыпальница рода Тагиевых", хочу успокоить: никого из рода Тагиевых в мемориале "Пир-Хасан" хоронить больше не будут. После переезда на Родину на постоянное место жительства моя семья приобрела на мардакянском кладбище участок земли, где мы и перезахоронили останки моего мужа. Есть здесь место и для других членов нашей семьи.

— Сафия ханум! А кем был поставлен памятник Г. З. Тагиеву, сделанный из бронзы?

— По возвращении в Баку я тут же посетила Мардакяны и тоже заинтересовалась этим. Мне рассказали, что как-то племянник известного тариста Бахрама Мансурова, А. Мансуров, будучи в Кербеле, увидел в мечети роскошную люстру и спросил, откуда такая красота. Служители мечети стали с теплотой отзываться о меценате Тагиеве, который и подарил святому храму столь ценный подарок.

На свои личные средства А. Мансуров заказал скульптуру — бронзовый бюст Г.З. Тагиева, установил его 22 марта 1989 года в стороне от мавзолея Абу-Тураба. А надгробные камни над могилами Гаджи и Сары ханум Тагиевых сделаны на средства властей Азизбековского района.

— До беседы с вами я посетила мемориальный комплекс "Пир-Хасан". А сейчас на старых фотографиях вижу, что кроме "тюрбе" здесь ничего не было.

— Как вы знаете, мы смогли приехать в Баку лишь после 1989 года, когда получили от КГБ СССР официальный документ о реабилитации моего отца.

Когда мы впервые приехали в Мардакяны и посетили "Пир-Хасан", то никаких надгробий ни у Абу-Тураба, ни у Гаджи не было.

Я неоднократно записывалась на прием к шейх уль-исламу Аллахшукюру Пашазаде и, наконец, получив аудиенцию, попросила его содействовать в установлении надгробных камней над могилами и Абу-Тураба, и моего деда.

Узнав из статьи о том, что у ахунда, оказывается, есть многочисленная родня не только в Баку, но и в Иране, я была крайне удивлена. А где же они до сих пор были? Почему их не видно здесь ни в праздники, ни в будни? Почему несколько десятилетий могила была заброшена? Почему за столько лет они не смогли сделать своему предку, "выдающемуся ученому-богослову", надгробие над могилой, а дождались, когда этим займусь я?

После моей настоятельной просьбы шейх уль-ислам Аллахшукюр Пашазаде дал указание о воздвижении инкрустированного из камня надгробия над сровненной с землей (!) могилой Абу-Тураба, а от Азизбековской исполнительной власти поставили небольшой гранитный камень с надписью.

Мы постоянно ходим в эту усыпальницу, заказываем заупокойную молитву — "ясин" и Абу-Турабу, и Гаджи, и моим родителям.

В каждый байрам-ахшамы — под Новруз и на Рамазан — мы посещаем мемориал, ставим "сямяни" и на могилу ахунда, и на могилы своих родных.

Мне довелось встретиться и поговорить с коренным жителем поселка Сананом Бабаевым.

— Я был пацаном, учился в соседней с "Пир-Хасаном" школе

№ 183, — рассказал шейх Санан. — Часто мы, мальчишки, прибегали сюда, здесь еще не было ни каменных плит, ни чьих-то либо надгробий (об этом написано и в книге Абульфаза Гашимоглу Мардакянлы, вышедшей в издательстве "Элм" в 1994 году), обыкновенная земля, заросшая сорняками. Мы не понимали, кто здесь покоится, и играли в прятки, гоняли мяч.

Около мавзолея была мечеть, которую, кстати, построили здесь амирадженцы, но на заре Советской власти ее снесли, а из камней построили школу № 183. Однажды попытались разрушить и мавзолей, но жители Мардакян возмутились. Руководители Азизбековского района, выслушав доводы односельчан, согласились с тем, что мавзолей надо сохранить во что бы то ни стало.

От старожилов и своих предков не раз слышал: если бы не Г.З. Тагиев, Абу-Тураба здесь никогда не похоронили бы. Именно он велел предать земле ахунда в почетном месте "Пир Хасан", так что оно досталось Абу-Турабу не по наследству и не было отведено властями того периода. Также по рассказам старожилов известно, что могила дочери Абу-Тураба, Зейнаб, находилась за пределами мавзолея.

Будучи в "Пир Хасане", я встретилась со смотрителем мемориала кербелаи Лятифом:

— Каменные плитки на поросшей травой земле были установлены где-то в 1988 — 1989 гг., т. е.

к моменту открытия бронзового бюста Г.З. Тагиева по распоряжению Азизбековского райкома партии, — сказал он. — Ни у ахунда, ни у Гаджи не было никаких надгробий. Всего этого добилась благодаря своему патриотизму и чувству долга именно Сафия ханум.

Это она обивала пороги Баксовета, Духовного управления мусульман и, наконец, получила разрешение на установление этих каменных "сандыкча", на которых филигранно высечены строчки из Корана.

И сумела добиться всего этого именно благодаря высочайшему и немеркнущему вот уже свыше столетия авторитету Тагиева.

Летом прошлого года на "Пир Хасане" вовсю шли благоустроительные работы по указанию первого вице-президента ГНКАР

И. Алиева. Когда стало очевидно, что к 1 сентября, т. е. ко дню памяти Гаджи, работы, вероятнее всего, не завершатся, Ильхам муаллим, великое наше спасибо ему от всех мардакянцев, тут же распорядился, чтобы еще одна большая группа рабочих подоспела сюда на помощь. И мастера уложились в срок!

Действительно, трудно переоценить все то, что оставил в наследие своему народу Г.З. Тагиев. Нельзя не согласиться и с Э. Ахундовой, когда она говорит о том, что "жители республики, приходящие поклониться праху выдающегося сына азербайджанского народа Г.З. Тагиева, откроют для себя имя и другого, не менее выдающегося соотечественника — А.Г.М. Абу-Тураба". Но если поставить на символические чаши весов деяния Тагиева и Абу-Тураба, несомненно, "чаша Тагиева" намного перевесит.

— Я внимательно прочитал статью Э. Ахундовой в газете "Гюнай", — говорит правнук Тагиева Тофик Абдуллаев. — Хотел бы заметить, что знаю ее с того дня, как она позвонила нам по поводу интервью мамы для ее журнала. Ее корреспондент Светлана Турьялай была у нас, беседовала с нами. Но больше мы с Ахундовой не виделись и не беседовали. И вдруг статья в "Гюнае". Как можно было, не встретившись с нами или местными жителями, обвинять нашу семью в вандализме. В статье есть такие строки: "Представители Фонда им. Тагиева поступили с исторической памятью о выдающемся ученом-богослове Мирза Абу-Турабе столь же жестоко и бесцеремонно..."

Во-первых, фонд, созданный моей матерью, называется Фондом им. Сары Тагиевой, и так он зарегистрирован в Минюсте.

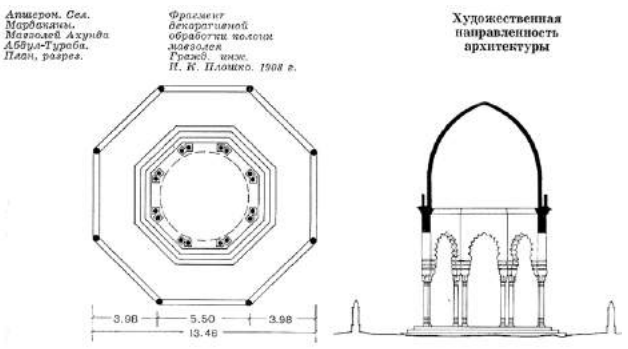
Во-вторых, благоустройством "Пир Хасана" занимались до нашего возвращения из Ашхабада в Баку, т. е. до 1990 года, и до нашего окончательного переезда на мардакянскую дачу. Когда мы впервые посетили "Пир Хасан", то увидели, что земля здесь уже была выложена каменной плиткой, а не залита бетоном. Слава о Г.З. Тагиеве шагнула далеко за пределы его Родины, еще при его жизни! Не будь моего прадеда, возможно, имя Абу-Тураба вообще кануло бы в Лету. Удивляет и то, что все претензии адресуются к моей матери — 85-летней дочери репрессированного, испытавшей все тяготы жизни в изгнании пенсионерке, страдающей диабетом и гипертонией. Как-то все это некрасиво получается....

Память о каждом нашем соотечественнике, внесшем свой вклад в национальную историю, должна быть нам дорога одинаково. И негоже в угоду одному человеку принижать другого, тем более что при жизни отношения между ними были самые дружественные и уважительные.

Ругия АЛИЕВА

Mirzə Axund Əbu Turabinin Mərdəkandakı turbəsi Hacı Zeynalabdin Tağıyev bu türbədə Мirzə Axund Turabinin yanında dəfn edilmişdir.

Axundov Abdulla Mirzəmehdi oğlu. (1882-1986) ADU-nun Hüquq fakültəsini və Leninqrad hərbi Akademiyasını bitirib. Müharibə illərində 416-cı Taqanfok diviziyasının ştab rəisi, siyasi şöbənin rəisi olub.

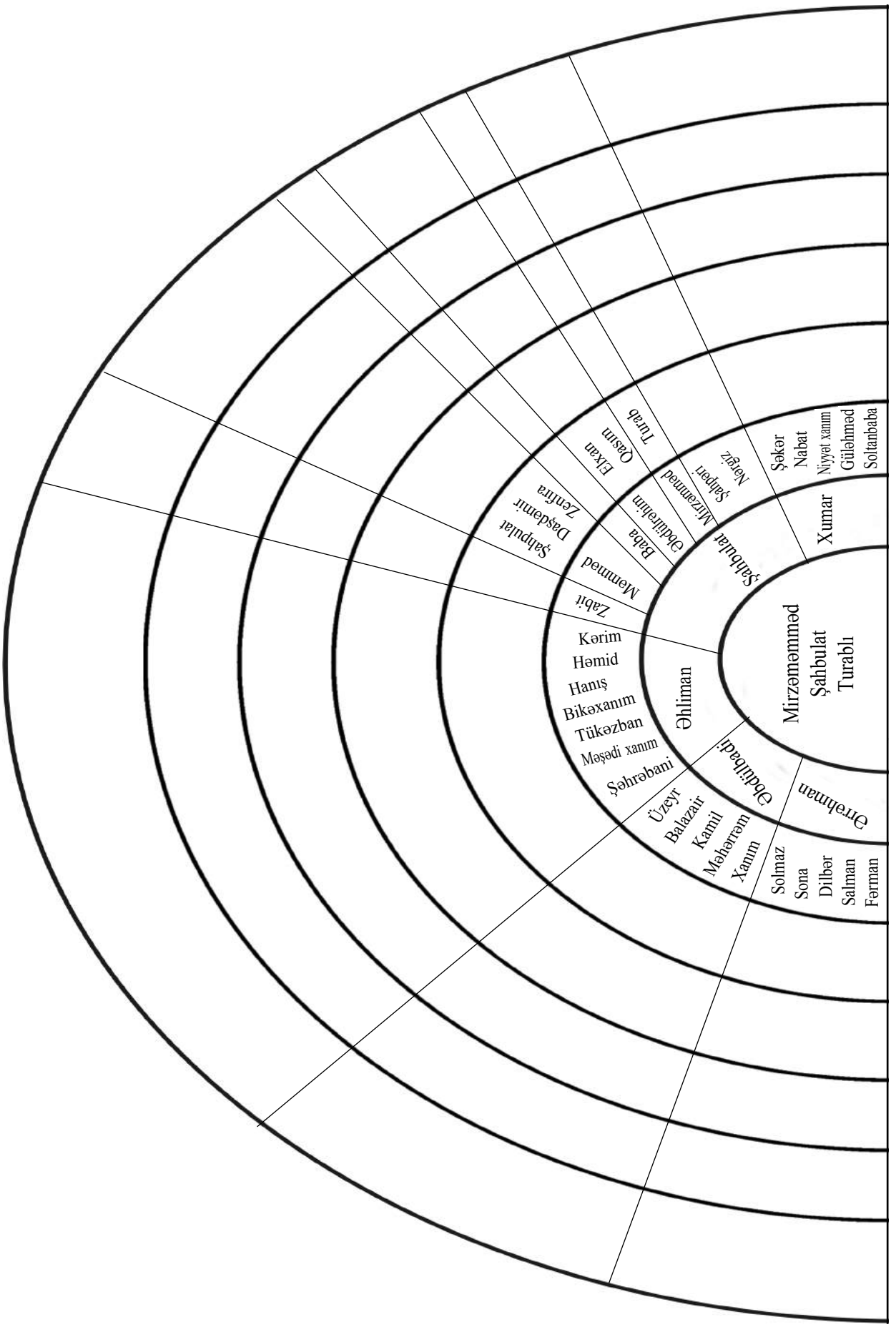
Məştağada Məhkəmənin baş əməliyyat rəisi, Mərdəkanda «Milis məktəbinin» siyasi şöbənin rəisi olub. Müharibə orden və medalları ilə təltib olunub. Şərəf nişanı ordeni ilə təltif olunub. Azərbaycanın şanlı oğulları kitabında yazılıb.

-Volqa sahilində Stalinqradın müdafiəsində öz qorxmaz cəsarəti ilə şöhrət qazanan həmyerlilərimizdən biri də, o zaman qvardiya leytenantı Abdulla Axundov olmuşdur. Stalinqrad cəbhəsində «qvardiya leytenantı Abdulla Axundov müxtəlif millətlərdən olan pulemyotçular dəstəsi ilə üç aya qədər şəhərin küçələrində vuruşmuşdur. Küçə vuruşmalarında Abdulla Axundov mahir süngü və əlbəyaxa döyüş ustası kimi tanınmışdı. 4 aylıq döyüş ərzində Axundov şəxsən 525 hitlerçi məhv etmişdi. Sovet hökuməti qorxmaz pulemyotçu zabitin xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onu Qırmızı Bayraq və Qırmızı Ulduz ordenləri ilə təltif etmişdir».[1]

Axundov Cavad Mirzəmehdi oğlu (1896-1980). Müharibə veteranı idi.

1. Q.Mədətov "Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində 1942-45", səh 102

Mirzəməmməd
Şahbulat
Turablı
Xumar
Şahbulat
Şəkər
Nabat
Niyyət xanım
Güləhməd
Soltanbaba
Əhliman
Şahbulat
Dəşdəmir
Zənfira
Eyxan
Qasım
Turab
Məmməd
Babə
Əbdüləlim
Mirzəməmməd
Şahpəri
Nəriqız
Zabit
Kərim
Həmid
Hanış
Bikəxanım
Tükəzban
Məşədi xanım
Şəhrəbanı
Əbdülbaqi
Üzeyir
Balazair
Kamil
Məhərrəm
Xanım
Əhliman
Solmaz
Sona
Dilbər
Salman
Fərman

Јамән ЈУСИФОВ

ХЕЈИРХАһ ИНСАН ӨМРҮ

"Шуша" нәшрijjаты
Бакы - 2001

* * *

Тарихин узаг кечмишини өзүндә әкс етдирән, мөһтәшәм ме'марлыг абидәләринә малик олан Азәрбајчан вә онун пајтахты Бакы шәһәри өз гәдимлији вә мүасирлији, мөһтәшәм биналары, бәнзәрсиз дәнизкәнары булвары, јашыл парклары илә е'чазкар бир дијар кими таныныр.

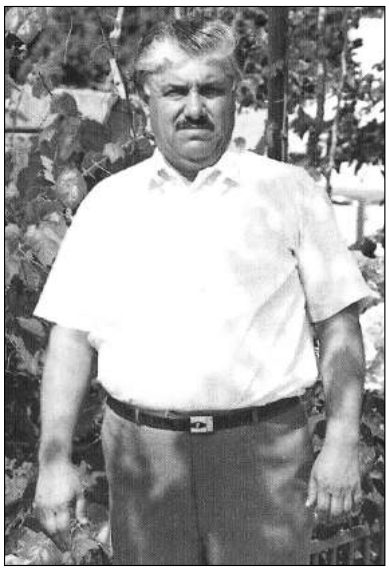
Бу дијарын бәрәкәтли, сәхавәтли торпағы бир чох дүнја шөһрәтли мүтәфәккирләрин, философларын, алимләрин, шаирләрин вә сәнәт адамларынын бешији олмушдур.

Бу дијары танымаг, олдуғу кими көрмәк үчүн бу торпағын инсанлары илә үнсијjәтдә олуб, достлуг етмәк лазымдыр.

Талејин инсана бәхш етдији өмүр пајыны бу дүнјада һәрә бир чүр јашајыр. Өмүр вар ки дәниз сularының гырчын ләпәләринә бәнзәјир, күләк далғалары илә саһилләрә чырпыларaг дашлар үзәриндә из гојуб кедир. Өмүр дә вар ки һәјатын сәрт дөнүмләриндән кечир, јүксәләрәк зирвәләр фәтһ едир. Нечә-нечә өмрә чыраг тутур, нур сачыр. Белә өмүр јолу анчаг надир инсанлара нәсиб олур.

Бүтүн тарих боју халғын хошбәхтлији наминә чалышан хејирхаһ, нәчиб, мәғрур тәбиәтли бу надир инсанлара, хүсусилә, сәнәт адамларына һәмишә һөрмәт вә иззәт көстәрилир, онлар һеч вахт унудулмур.

Белә инсанлардан бири дә Әмирчан гәсәбәсиндә јерләшән "Мәишәт-кимја пластик" өзәл ширкәтинин

президенти, әслән әмирчанлы олан Мирзәмәммәд Шаһбулат оғлу Турабовдур.

Отуз илдән артыгдыр ки, Нардаран гәсәбәсиндәки бағ евиндә бу гадир инсанла гоншулуг едирәм. Хејирхаһ инсанлара раст көлмәк, онларла тәмәннасыз үнсијjәтдә олмаг, гоншулуг етмәк адамын күнүнү-күзәраныны, өмрүнү һәмишә шад едир. Бу, мәним талејимә гисмәт олан ән бөјүк үлви бир не'мәтдир.

Мирзәмәммәд мүәллимлә мәним арамда јаранан бу достлуг ата-бабаларымызын өһд-пејманы, илгары олан үнсијjәтин ән ширин нүбары, мөһрибанлығын, сәдагәтин тәмәл дашы вә ләкә көтүрмәјән бир һәгигәтдир.

Чилвәси чүрбәчүр, рәнки чүрбәчүр олан бу гарышыг дүнјада Мирзәмәммәд мүәллим кими адамларын гојдуғу силинмәз изләр чох вахт гәләмә алыныб јазылмаса да, һәмишә јаддашларда галыр, нәсилләрдән-нәсилләрә кечир вә унудулмур.

Өз дахили аләми илә инсанлары мәфтун едән бу сәнәт адамындан ики илдән артыгдыр хаһиш едирәм ки, дост-таныш, гоһум-әгрәба үчүн өз һәјат тәрзи һаггында кичик бир хатирә китабы јаздырсын. Лакин о, тәвазөкарлыгла бундан бојун гачырырды. Өтән ил ијун ајынын 7-дә онун анадан олдуғу күнү гејд едәркән Мирзәмәммәд мүәллим мәнә деди:

- Гоншулардан икимиздән башга, һеч ким галмајыб, һамысы дүнјасыны дәјишиб.

Ики өвлад итириб, гәм ојлағынын сәјјаһы олдуғум бир вахтда дејилән бу сөзләр мәни сарсытды. Јашадығы өмрүн чох һиссәсини шәрәфли бир пешәјә сәрф едән мәғрур тәбиәтли бу хејирхаһ инсан һаггында китаб јазылмамасыны бөјүк гәбаһәт һесаб едәрәк гәрара алдым ки, гоншулуг вә достлуг борчуму јеринә јетириб, онун һаггында кичик бир өмүр китабы јазым.

Јашамаг үчүн тале мәнә бу дүнјада бир инсан өмрү бәхш едиб, јәгин ки, онун да сону бир күн чатачаг. Варлығына инандығым улу Танрыја сәчдә едиб, јалвараraг мин шүкүр едәрдим ки, мөһрибан гоншум һаггында јазачағым бу өмүр китабыны баша чатдырмаг үчүн мәнә имкан вә мөһләт версин.

Мирзәмәммәд мүәллими таныјан чәмијjәтин мүхтәлиф зүмрәләринә мәхсус олан инсанларла етдијим сөһбәтләр заманы онлар һамысы бу инсанын һәјат тәрзинә, достлуға сәдагәтдә, инсанлыг аләминдә тут-

duğu məvqejə hejran oldugларыны сөjlədiлəр. Она көрə də үрəjimin ən хош arzu və nəчib dujğu ilmələri ilə kələvək nəsilləрə ərməğan edəvəjim bu kitabda Mirzəməmməd müəllimin həjat tərzini, vəmijjətdə tutduğu məvgeji, dахili aləmini, insanlara olan münasibətini bütün zənkinliji və inчəliкləri ilə heч bir boja vermədən oldуğu kimi jazmышam.

Хejirхah bir şəхsijjət haггындакы bu kitabы varaglajыb, oхujan hər bir adam onun neчə insan olmasына dүzkün gijmət verə biləvək. Əminəm ki, bu kitab onun dostlary, roһum-əgrəbalary үчün ən jахын həmdəm, gədirbilən insanlar үчün "əmүr kitabы", goчalar və dərdliləр үчün ən sadig təsəlli, kənчləр үчün ən közəl məsləһətчi və həmsöһbət olaчag. Onun həjatda gazandыğы səһmət pajындан, insanlara olan үnsijjətindən, öjүd və nəsiһətləriндən bir хəzinə kimi kənчlərimiz istifadə edib bəһrələnəvəкlər.

On səkkizinчi əsrin orталарында Əfganыstan torpağында jaшajыb, malдарlygla məşğul olan millijjətчə azərbajчanly Turabovlar nəsli jaшadыğы gurulушun ağырlыğына, əzab və ишkənчələriнə dözə bilməjərək bu zillətdən guртarmag үчün həmişə bir үmid ишыğы və təsəlli ахtarmышlar. Anчag tөkүlən köz jaшlary, gara күnləр, ölүm və fəlakətləriн dilsiz şaһidləri olan illəр, ajlar bu nəslin ömrүndən ağыr dövə karvanlary kimi kəlib-ketmишdir.

Edilən bүtün sə'jləрə bахmajaraq, onlar öz bəхtləriнin иtkin dүşmүş aчarыны tapa bilməmишləр. Буна көрə də Turabovlar nəsliндən olan Turaб kиши 1842-чи ildə ailə үzvləри ilə birlikdə doğma Əfganыstan torpağыны tərk edərək Azərbajчana pənəh kətirmишdi.

Tarixən mə'lumdur ki, ata-babalarymыz savadsыz olsalar da, özləriнə məskən salarkən həmişə jaшajыş үчün təbii şəraitin paһat və əlveriшli olmasыны əsas kətүrmүşləр. Она көрə də Turaб kиши torpağында od, ширin su, duz topламag үчün шor kəlləри, dalдalanmag үчün təbii mağaralary, malдарlыğы inkишaf etdirmək үчün keniш vəmənlikləри, zənkin bitki aləmi olan Abşeron jarymadasыnын Əmirчan kəndini özү үчün əbədi məskən seчmишdir.

Əmirчan kəndi Abşeron jarymadasыnын vənub-gərbində dərd tərəfi təpələрlə əһatə olunmуş һündүr bir jerdə salынmышdыr. Kəndin ilk adы Хilə olmушdur. "Хilə" rəvajətə köрə, bu jerləри özləriнə məskən seчmиş ejni adlы təbiləniн adыndan kətүrүlmүşdүr. Əmirчan kəndin ikinчi adыdыr. "Əmirчan" "əmir haчыjan" sözүnүn təһrif olunmуş formasыdыr. "Əmirһaчыjan" haчылар əmiri deməkdir. Şirvan şaһы və şejхүlislam o vaхtlar Хilə kəndinin adlы-sanlы adamlarыndan olan əmir Nizaməddini əmirһaч tə'jin edirləр. Əmirчan adы da məһz, əmir Nizaməddinin "əmirһaч" titulundan kətүrүlmүşdүr.

Azərbajчanын gədim jaшajыş mənтəgələriндən bири, zənkin tarixi keчmишə və ən'ənələрə malik olan Əmirчan kəndi 1329-1330-чу illərdə tikilmиш Nizaməddin məsчidinin ətrafында salыныр və inkишaf edir. Azərbajчan Respublikasы Elmlər Akademijasыnын Tarix Institutunun elmi arхivində saхlanylan (Ф-1) 17, иш 7802 s.127) bir sənəddən köрүnүr ki, on səkkizinчi əsrin ikinчi jarысы və on doqquzunчu əsrin əvvəlləriндə körkəmli jazычы və ичtimai хadim Abbasgulu ağa Bakыхanovun atasы Mirzəməmməd хan Nizaməddin mülkүndə jaшamышdыr. Məsчidin ətrafында, köһnə kəndin jeriндə bir neчə gədim nəslə malik olan evlər inди də galmagdadыr. Şərifləр, Haчы, Haчыbaba, Шых Nəчəf, Haчы Nəzərli, Şaһbulat nəsilləри burda jaшamышlar.

Nizaməddin məsчidinin mərkəz һissəsindəki gapы үzəriндə farsca dilində jazылmышdыr: "Dünja bir əjləncə, dəbdəbə, şan-şöһrət və izтirabdan başga, bir şej dejil".

Əmirчan kəndinin bir чox sakinləри ta gədimdən sənətə mejlli olmушlar. Burda sənət növləриндən хalчaчылыг, dabbaglыg, kərpiчbiшirmə, sənaje əһəmijjətli e'malatхanalar, əһənk biшirmək үчün daş karхanalary jaradылmышdыr. Vaхtilə Suraхany kəndinin ərazisi də Əmirчan kəndinin saһəsinə dахil idi. Onun neфti, gazы bүtүn Şərgdə məşһur idi.

Azərbajчan халгы oду lap gədimdən müгədəs bilib, ona sitajiş etmишlər. Təsadüfi dejil ki, Atəşkah tarixi abidəsi Azərbajчan халгынын gəһrəmanlыg simvolu kimi şöһrət tapmышdыr. Bu mə'bəddə atəşpərəst һind taчirləри ibadətlə məşğul olmушlar.

Suraхany gəsəbəsində olan bu atəşpərəstlər mə'bədi keniш bir һəjətə malikdir və düz olmajan bешbuчaglы əmələ kətirən boz rənkli divarlarla əһatə olunmушdur. Һəjətin ortasында хüsusi formalы bir altar var. Һəjətin divarlary boju isə 24 һүcrə jerləşmишdir. Bunlardan dördүnүn uzunluğu 10-12, o biriləriniн uzunluğu isə 3-4 metrdir. Altarын mərkəzi һissəsində vaхty ilə "daimao od", jə'ni, təbii neфt gazы janan bir güjү vardы.

Abşeronun bu gədim məskəni olan Əmirчan kəndi körkəmli simalarын, gəһrəman səһmət adamlarынын şöһrət үnvanыdыr. Əmirчan kəndində dünjaja köz aчan adlы-sanlы neфt usталарындан Piri Gulijev, Haчы Əmənulla Əlijev, Piri Nuriјev, Haчы Haтəm Baхышov və başgalary neфt sənajemizin inkишafында чox mүһүm rol oјnamышlar. Халгымызын körkəmli oğullarындан bири olan Abbasgulu ağa Bakыханov 1794-чү il ijulə ajынын 3-də bu kənddə anadan olmушdur. Azərbajчan ədəbijjaty tarixində özүnəməхsus jeri, sözү olan şair Səməd Mənsur 1879-чу ildə burda dünjaja köz aчmышdыr. Azərbajчanын ilk təjjarəчi gadыны Sona Nuriјeva əmirчanly neфt ustasы Piri Nuriјevin ailəsində dünjaja kəlmишdir. Dünjanын inчəsənət aləmində tanынan халг rəssamы Səttar Bəһlulzadə 1909-чу ildə bu kənddə dünjaja köz aчmыш və inди də Əmirчan torpağында əbədi ujujur.

Əmirчan kəndinin gorхmaz, ikid oğlan və gызlary Böjүk Vətən müһaribəsi illəриндə misilsiz gəһrəmanlыglar, fədakarlыglar köstərmишlər.

Şəһər tipli gəsəbə olan Əmirчan inди Suraхany rajonunun mərkəzidir. Rajonda mədəni-məişət хidmətи müəssisələри күnү-күndən artыr. Gəsəbədə Keofizika Чiһazlarынын Təчrүbə-Sынag zavodu, maşынgajырma zavodu, majesiz transformator zavodu və dikər sənaje müəssisələри fəaliјjət köstərir...

Əmirчan kəndində məskunlaşan Turaб kиши oğlanlary Ərrəһman, Əbdүlbagi, Əһliman və Şaһbulat ilə birlikdə gojun saхlamagla məşğul olurlar. Artыg bir neчə ilin ичərisində onlar böjүk gojun sүrүləриnə malik idiləр. Kənddə onlara gojunчular nəsli dejirləр. Хejirхah bir insan kimi tanынan Turaб kиши kənd чamaatына jardым əli uzadыr, öz köməjini heч kimdən əsirkəmir.

1941-чи ildə Böjүk Vətən müһaribəsi başlajanda

Тураб кишинин ики оғлу - Әбдүлбаги вә Әһлиман орду сыраларына кедирләр. Әһлиман мүһарибәдән гајыдыр. О бири ики оғлу - Әррәһман илә Шаһбулат кәнддә гојунчулугла мәшғул олур. Тураб киши сағлығында өвладларына јашамаг үчүн һәр чүр шәраит јаратмышды.

Тураб кишинин 1872-чи илдә анадан олмуш бөјүк оғлу Шаһбулат 1892-чи илдә Әмирчан кәндиндә анадан олмуш Зејнәб ханым Кәлбә Күлү гызы илә аилә һәјаты гурур. Бу мећрибан очагда Шаһбулат кишинин беш оғлу - Забит, Мәммәд, Баба, Әбдүррәһим, Мирзәмәммәд, ики гызы - Шаһпәри вә Нәркиз дүнјаја көз ачыр. Бөјүк оғлу Забит Вәтән мүһарибәсиндә һәлак олур, Әбдүррәһим нефт мә'дәнләриндә, Мәммәд илә Баба исә малдарлыгла вә гојунчулугла мәшғул олурлар.

Тарихән сүбут едилмиш бир һәгигәтдир ки, инсанын мајасы аиләдә гојулур. О аиләдә ки аилә намуслудур, гејрәтлидир, зәһмәти вә дүзкүнлүју севәндир. О аиләнин дә өвладлары һәмишә сағлам вә көзәл әхлаглы олурлар, һәјаты вә инсанлары севирләр.

Mirzəməmmədin anadan olduğu ata evi

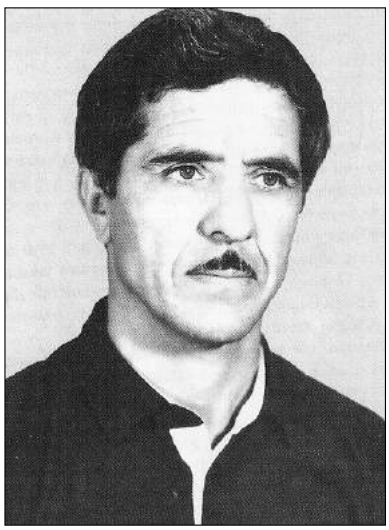
Шаһбулат киши вә Зејнәб ханым савадсыз олмаларына бахмајараг, өвладларына мећрибанлыг, достлугда сәдагәтли олмаг, бөјүклә кичијин јерини билмәк, ағсаггала һөрмәт, инсанлара гаршы тәмиз дујғу вә нәчиб арзуларла јашамаг ашыламышлар. Һәр икиси бу нәчиб әп'әнәләри гијмәтли бир мирас кими өвладларына вермәклә онларын гәлбиндә мәрдлијин, сәдагәтин, инсани дујғуларын вә ләјагәтин сөнмәз мәш'әлини јандырмышдыр. Бу мәш'әлин истисинә Шаһбулат киши 1961-чи илә, Зејнәб ханым исә 1969-чу илә кими - дүнјаларыны дәјишән күнә гәдәр гызынмышлар. Өвладлары үчүн бу, бөјүк хошбәхтликдир.

Шаһбулат кишинин гыз нәвәси Әлијусиф узун илләрдир ки, дајысы Мирзәмәммәд мүәллимин јанында ишләјир. О да дајысы кими хејирхаһ, сәдагәтли, һәр шејин јерини биләп, ағсаггала һөрмәт едән, зәһмәтсевән бир ишчи кими танынмышдыр.

Өвладлары, нәвә-нәтичәләри бу еви һеч вахт јаддан чыхармырлар. Инди бу очагда Шаһбулат кишинин оғлу Мәммәд јашајыр. Атасы кими о да һејвандарлыгла мәшғулдур. Һәмишә дејир ки, бурда ата-анамын руһу вар. Нә гәдәр ки, биз өвладлар сағыг, кәрәк бу евдә чыраг јансын, газан гајнасын. Кәрәк бурда һәр шеј өз јериндә олсун. Буну етмәк бир өвлад кими бизим борчумуздур.

Мирзәмәммәд мүәллим доғма ата евиндәки әзиз хатирәләри үрәјиндә мүгәддәс дујғу кими јашадыр. Анасынын мећрибан тәбәссүмүнү, атасынын мәрданә һәрәкәтләрини мәһәббәтлә јад едәрәк дејир:

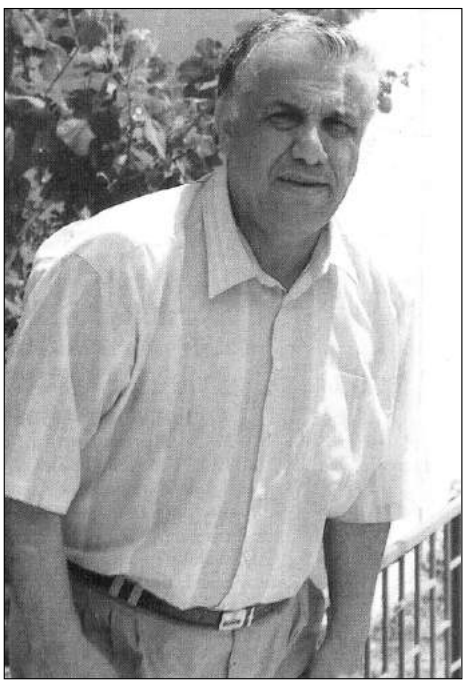
- Атам һәјатда чох сәрт, анчаг дүзлүјү, зәһмәти севән адам олуб. О, һәмишә өвладларына дејирди ки, торпаг улу Танры тәрәфиндән инсана бәхш едилән бир не'мәтдир, өмрүн, дирилијин әлифбасыдыр. Она

Mirzəməmmədin bacısı oğlu Əliyusif

Zavodun ümumi görünüşü

Mirzəməmməd Turabov. 1997-ci il

көрə дə Аллаһын бизə бəхш етдији чөрəјин гəдрини билмəк лазымдыр. Атамын сəртлији, анамын мећрибанлығы бизим аиләнин əсас амалы олмушдур.

Анам ачыгəлбли, һəмишə дејиб-күлəн, инсанларын јахшысыны, писини таныјан, гəмкин оланын көнлүнү алан бир гадын иди. О, һəмишə өвладлары, гоһум-өгрəбалары үчүн мəш'əл олан, тəмənнасыз онларын гејдинə галан, араларында мећрибанлыг көрпүсү салан бир инсан олмушдур. Аиләмиздə о, һəмишə севилмиш, 90 ил өмүр сүрдүкдəн сонра дүнјасыны дəјишмишдир. Инди о, атамла бирликдə Əмирчан гəбиристанлығында ујујур. Биз өвладлар инди дə онларын өзиз хатирəсини јаддан чыхармырыг. Атам бизə һəмишə намуслу, нəчиб олмагла јанашы, төвсијə едирди: елə јашамаг лазымдыр ки, онун атəши, шө'ləси һамыны гыздырсын. Анчаг өзү үчүн јананлар һəјатда тез күл олуб кедирləр.

Əмирчан кəндиндə сајылан, сечилəн вə һөрмəт едилəн Шаһбулат кишинин аиләсиндə 1937-чи илдə дүнјаја көз ачан кичик оғлу Мирзəмəммəд мүəллимин ушаглыг илləри чох чətин дөврə тəсадүф едиб. Бу илləр бир чохлары кими онун да һəјатында дəрин изləр, ачы хатирəләр бурахмышдыр.

Бөјүк Вətən мүһарибəсинин ганлы-гадалы илləриндə мəһрумијјətләр долу күнləрин чətинликləринə бахмајараг, о, һəјатда өз јерини тапа билмишдир.

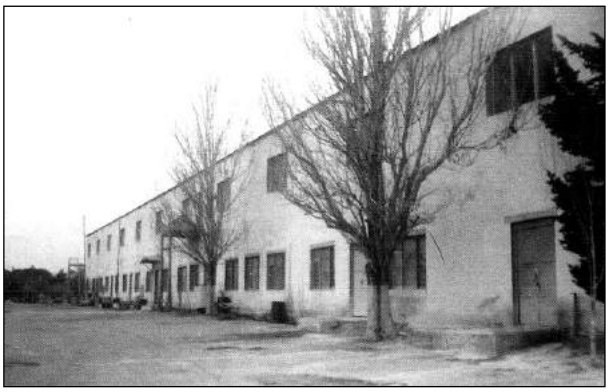
Əмирчан гəсəбəсиндəки 97 нөмрəли орта мəктəби битирдикдən сонра Мирзəмəммəд мүəллимин аилə вəзијјətинин ағырлығы онун али тəһсил алмасына имкан вермир. Она көрə дə о, Сураханыдакы əсаслы тə'мир сехинə ишə гəбул олунур вə оператор вəзифəсиндə чалышыр. Оператор ишləјən бу кənч динчлијин, јухунун нə олдуғуну билмир, һəјатда өз јерини тапмаг вə аиләләрини доландырмаг үчүн кечə-күндүз чалышыр. Өз сə'ји, чəһди, зəһмəти, өз əхлагы, шүуру вə ирадəси нəтичəсиндə көрдүјү ишләр илə коллектив арасында бөјүк һөрмəт газаныр. Бунунла да үрəјинин сəдагəти əридир бүтүн дəрд-гəмини.

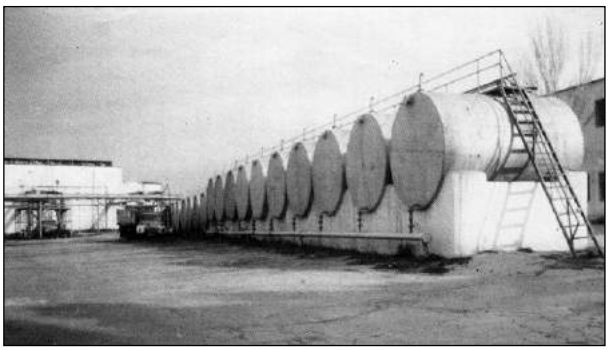
Мирзəмəммəд мүəллими һəјата бағлајан, јашајыб-јаратмаг əзмини артыран јенилмəз бир күввə онун коллективдə јаратдығы үлфəт олур. Шаһбулат нəсли бу амала һəмишə үстүнлүк вермишдир. Она көрə ки, үлфəт олмајан јердə јашамаг мə'насыз, һəјат сөнүк вə мискин көрүнərди. Мирзəмəммəд мүəллим һərби хидмəт борчуну јеринə јетирдикдən сонра вətənə гајыдыр. Зəһмəтə алышан бу инсан сənаје саһəсиндə мүвафиг иш тапа билмədијиндən сүрүчү ишləмəјə мəчбур олур. Бу мүддəтдə онун зəһмəти јүксəк гијмətləндирилир.

1961-чи илдə Əмирчанда јени ачылмыш рəнк заводунда гајнагчы вəзифəсинə ишə гəбул олунур вə сənаје саһəсиндə ишləмək арзусуна чатыр.

Заводда ишlədији мүддəтдə һəјатда өзүнə јер тапмаг, коллективин һөрмəтини газанмаг, һəјатын əзаблы, сəрт вə долашыг јолларында дүзкүн истигамəт көтүрмək, иш јолдашларынын хошбəхтлијиндə өз хошбəхтлијини көрмək кələчəјə үмид бəсləјən Мирзəмəммəд мүəллимин əсас арзусу олур.

Инсан һəјатынын, варлығынын, бəхтијарлығынын əсас амалы олан зəһмəти севиб, иш јолдашлары илə көзəл үнсијјət јарадан, кечə-күндүз тикиб-гурмаға чан атан Мирзəмəммəд мүəллим сех рəиси вəзифəсинə гəдəр учалыр. О, үрəји истədији иши тапдығына көрə бу вəзифədə 25 ил ишləјир. Бу мүддəт ərзиндə коллектив көрүр ки, Мирзəмəммəд мүəллим һəр бир

Hazır məhsul çənləri

мəсəлədə өзүнү ələ алмағы, коллективин ишинə дүзкүн гијмət вермəји, онларын гајғысына галмагла јанашы, кəдərləринə кəдərlənən, севинчləринə севинən, мадди-мə'нəви јашајыш тərзинин һəмишə јахшылашмасына чалышан бир инсандыр. Она көрə дə ону өзləринə башчы сечмəји гərара алыр.

1997-чи илдə завод өзəлləшдирилир. Мирзəмəммəд мүəллим өзəл гурума президент сечилир. Коллектив арзусуна чатдығы үчүн һəмин күнү өзүнүн бајрам күнү кими гəбул едир.

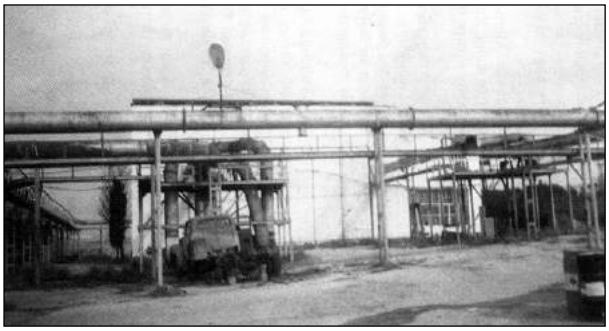
Тарихи сынаглардан чыхмыш белə бир һəгигəти унутмаг олмаз ки, инсан вар-дөвləти илə јох, өз дахили мəзмуну илə варлы вə јахуд јохсул ола биләр. Һəјатда јахшы ад, шərəфли өмүр дүнјанын ən бөјүк сərвətидир. Буна Мирзəмəммəд мүəллим дə наил олмушдур.

Мирзəмəммəд мүəллим өмрүнүн 63 илинин 56 илини əмək фəалијјətинə һəср етмишдир. Өзүнү халгы үчүн тəмənнасыз, саваб вə шərəфли бир ишə сərф едən бу инсанын хидмətləри јүксəк гијмətləндирилмиш, "Габагчыл сənаје ишчиси" дөш нишаны, "Əмək ветераны" медалы вə бир чох Фəхри фərманларла тəлтиф едилмишдир.

Бу күн елə ону јашадан вə илһам верən дə һəјата олан марағы, тələбаты, реал арзулары, мəфтунлуғу вə кələчəјə олан үмидидир.

Мирзəмəммəд мүəллим көрдүјү ишләр илə əлагəдар фəрəһдə дејир:

- "Мəишət, кимја пластик" өзəл ширкəти Əмирчан гəсəбəсиндə јерləшир. Бу ширкətин əсасы 1954-чү илдə гојулуб. О вахт "Бакы Мəишət Кимјасы вə Тикинти Материаллары Комбинаты" адланырды. Өзү дə

Zaqafqaziyada yeganə sink-belil sexi

Zavodun həyəti

Rəng tökülən sex

Prezidentin iş otağı

Prezidentin iş otağı

jerli cənaje nazirlijinə tabe idi. Müəssisə əvvəlcə əhənk istehsalı ilə məşğul idi, kustar üsulu ilə işləjirdi. 1980-ci ildə kombinat jenidən gurulду. Polşa və Maçarıstandan jeni texnoloji avadanlıq kətirilib gurашdırılды. Bununla da əl əməji aradan galdırılды. 1997-ci il müəssisənin həjatında dönüş ili oldu. Kollektivin bir grup üzv kombinaty alıb, dövlət inhisarından chıxartdı. "Məişət, kimja, plastik" əzəl shirkəti belə jaranды.

Müəssisə əzəlləshdirildikdən sonra, ilk növbədə, əraziдə abadlıq ishləri aparılды. Kəhnə avadanlıglar tə'mir edilib, saz hala salынды, xaricи əlkələrdən kifajət gədər xammal kətirilди.

Istehsal edilən məhsulların gablashdırılmasy müasirləshdirildi. Sevindiriчi halдır ki, shirkətin istehsal etdiji məhsullara dахili bazarda tələbat ketdikчə choxalyr. Belə ki, neft shirkətləri, kəmi tə'miri zavodları, dəmir estakadaların makistral xətləri korrozijaja davamlı xüsusi bojalara ehtijaч dujuldugda bu shirkətə müraчiət edirlər.

Mirzəməmməd müəllim shirkətin bukünkü vəzijjəti və kələчək planları haggында dejir:

- Elementlərin metallashdırılmasy ilə bagly gurgu üzəriндə chalышyrыg. Jaxын vaxtlarda hazыr olaчag. Bundan sonra rənkli shüshə və plastik kütlə burahan antikvar metal bojaları bərpa olunaчag. Kələчəkdə emulsija istehsalына bashlamag nəzərdə tutulub.

Bu məgsədlə shirkət tərəfindən Rusijanын "Dialog Internejshil INK" və Bakы Shəhər Icra Hakimijjəti ilə aparылan danышыglar közəl nəticə verib. Inkiltərənin "Lejonso" kompanijasы ilə danышыglarymыz da məhsulların chesidinin kenishləndirilməsi məgsədi küdür.

Istehsal etdijimiz məhsullar satылdыgча gazanылan vəsait hesabына chesidi daha da kenishləndirmək fikrindəjik. Bununla əlagədar respublikanын bir chox təshkilatları və özəl shirkətləri ilə əlagə saxlamalы, onların imkan və xahishlərinə digtət jetirməli, əməli jardымlar almalyjыg. Jaxшы olardы ki, onlar shirkət nümajəndələri ilə körүshlər kechiriб, bütün məsələləri garшылыglы surətdə və tez bir vaxtda həll etsinlər.

Bu kün shirkətimiz dүnja standartlarына ujgun jүksək kejfijjətli məhsullar hazырlajыr. Biz xammalы dүnjanын müxtəlif əlkələrindən alыb, müasir texnolokija ilə istehsal edirik. Hazыr məhsullarymыz közoxshajan müasir gablara doldurulub satылыr. Shirkət öz markasынын shərəfini həmishə jüksək tutur.

Мирзәмәммәд мүәллим бүтүн варлығы илә елинә, обасына бағланан, онун ән'әнәләринә әмәл едән бир инсандыр. Бу хеjирхаһ шәхсиjjәт һәмишә өз гәлб тәмизлиjи, паклығы илә инсанлары тәмиз, саф арзулу, дәрин мәһәббәтли вә сәдагәтли көрмәк истәjир.

Улу Танры исә бу ширинdилли, садә, нәчиб, jүксәк мәдәниjjәтли инсана уча бој-бухун, гәдди-гамәт, шүчаәт, һәсәд апарылан, нур сачан сифәт вә әрдәмли һүнәр вермишdир.

Jорулмаз әмәji илә һәjатда дәрин из бурахан, истеһсал етдиjи мәһсулларла һәр бир евә үрәкачан, jарашыг верән, севинч бәхш едән бу надир инсанын Мирзәмәммәд мүәллимин һансы кеjфиjjәтиндән башлајыб, һансына үстүнлүк вермәк олдугча чәтиндир.

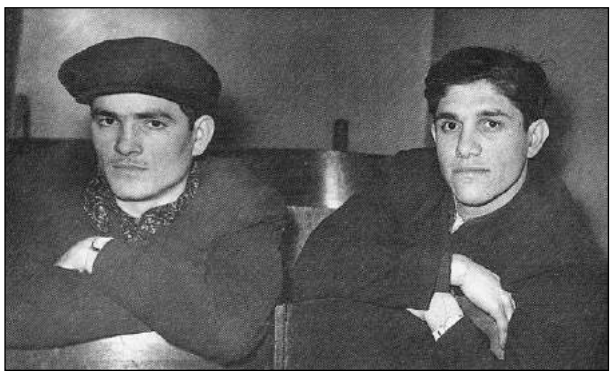
Бу инсанын көзәллиjи онун зәрифлиjиндә, һәгигәти севмәсиндә, паклығында, тәмиз вичданында вә хеjирхаһлығындадыр. Онда олан үрәк кенишлиjи, көнүл сафлығы улу Танрынын бәхш етдиjи ән бөjүк не'мәт вә әбәди бир сәрвәтдир.

Jашадығымыз бу чәтин вә сәрт әсримиздә инсаниjjәтә там саһиб олмаг инсан үчүн ән бөjүк сәадәт вә хошбәхтликдир. Гәдим дөврүн "әхлаг пеjғәмбәри" һесаб едилән Сократдан сорушурлар: - "Инсанда ән чох нәjи гиjмәтләндирирсән?" - Философ тәрәддүд етмәдән чаваб верир: — "Инсаниjjәтлиjи". — "Бәс инсаниjjәтлик дедикдә нәjи баша дүшүрсән?" — суалына исә мүтәфәккир — "Инсана лаjиг кеjфиjjәтләри" — дејә чаваб верир. Бу күнләр инсанлар үчүн зәрури һесаб едилән вә апарылачаг ислаһат мәһз, инсанлыг вә хеjирхаһлыг ислаһатыдыр.

Инсаниjjәтлик бүтүн фәзиләтләрин әсасыдыр. Инсана лаjиг олан бүтүн кеjфиjjәтләри өзүндә тәчәссүм етдирән адам һәмишә севилир. Һәjатда һөрмәт, һәгигәтән, әзәмәтли бир күввәдир. О, һәмишә хеjир кәтирир. Һөрмәт едәнә һәмишә һөрмәт едилир. Бу, һәjатын објектив ганунудур. Буну һамы баша дүшмәлидир.

Мирзәмәммәд мүәллимдә олан һөрмәтчиллик онун дахили мәдәниjjәтинин вә шәхсиjjәтинин бүтөвлүjүнүн көстәричиси, ичтимаи вә әхлаги давранышынын ме'jарыдыр. Шаһбулат киши бу ме'jары өз өвладларына кичик jашларындан ашыламышдыр.

Һәjатда бүтүн инсанлар бир-биринин көмәjинә мөһтачдыр. Бу хеjирхаһ инсан пахыллығын, кинлилиjин, гәзәблилиjин, тәкәббүрлүjүн нә олдуғуну билмир. О, һәмишә чалышыр ки, өз һәрәкәтләри илә һеч кимин шәхсиjjәтинә тохунмасын, ачы бир сөз демәсин.

Mirzəməmməd dostu Tağı ilə. 1958-ci il

"Хәнчәр jарасы сағалыр, сөз jарасы сағалмыр" аталар сөзүнү тәкрар етмәji хошлаjыр. Она көрә дә һәмишә бөjүклә кичиjин jерини билир, меһрибан үнсиjjәт jаратмаға чалышыр.

Бу хеjирхаһ инсанда олан дәрдә шәриклик, хош сөзләр вә сәмими сөһбәтләр инсан гәлбини тәлатүмдән, әзабдан хилас едир. Кәләчәjә олан инам, хеjирхаһ, идеал әмәлләри онун һәjата олан мараг вә севинчини һәмишә артырыр. Аталар jахшы дејиб: "Инсанда нә гәдәр хеjирхаһлыг варса, бир о гәдәр дә һәjат вар".

Сә'ди Ширази хеjирхаһлығы инсанын өзүндән сонра гоjуб кедәчәji ән гиjмәтли мирас вә инсанда ән әсас инсанлыг әламәти һесаб етмишdир. Онун нәзәринчә, кимдә хеjирхаһлыг, фәзиләт, сәхавәт jохдурса, онда инсанлыг да jохдур. Шаир дүз сөзү, ширин дили хеjирхаһлығын тәзаһүрү кими көстәриб дејир: "Кимин олса әкәр бир ширин дили, түк илә чәкәр фили".

Инсаниjjәтлик ән бөjүк шәрәфdир. Бу шәрәфи нә пулла, нә jүксәк вәзифә, нә дә jүксәк рүтбә илә сатын алмаг олмаз. Буну анчаг газанмаг лазымдыр. Мирзәмәммәд мүәллим буну өз инсани хүсусиjjәтләри илә газанмышdыр. О, һәмишә дејир ки, хеjирхаһлыг тәмәннасыз вә сәмими олмалыдыр. Һәjатда сәмимиjjәтсиз, дүзлүксүз хеjирхаһлыг jохдур вә әла да билмәз.

Инсанлара торпаг үзәриндә jашамаг үчүн ајрылан бу гыса вахтда Мирзәмәммәд мүәллим һәмишә чалышыр ки, инсанлар үчүн хеjирхаһ бир иш көрсүн, онлара jахшылыг етсин. О һесаб едир ки, бу чүр һәрәкәтләр онун ән бөjүк мүкафаты ола биләр.

Сәккиз илдән артыгдыр ки, Мирзәмәммәд мүәллимин рәһбәрлик етдиjи "Мәишәт, кимjа, пластик" өзәл ширкәти ики гачғын аиләсини һамилиjә көтүрүб. Әслән Туғ кәндиндән олан Абдулла Таһиров һәjат jолдашы Ағчакүл, оғланлары Чабир, Чинкиз, гызы Ајкүн илә, Надир Һәсәнову анасы Һүрзад, һәjат jолдашы Маһнурә, оғлу Афиjәддин, гызы Пәрванә илә Бејләган рајонундан кәтириб, өз төсәррүфатларында евлә тә'мин етмиш, jашамаг үчүн һәр чүр шәраит jаратмышdыр. Абдулла Таһиров ики оғлуну 156 нөмрәли орта мәктәбдә охутдурур. Онларын Мирзәмәммәд мүәллим һаггында сөjләдикләри хош сөзләр адамы һеjран едир.

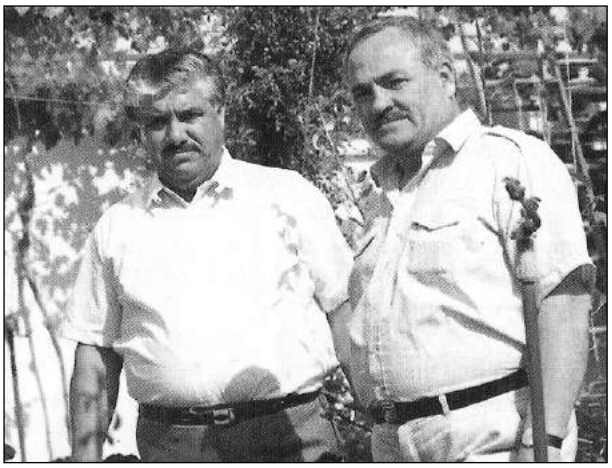
Бу хеjирхаһ инсанын хошбәхтлиjи ондадыр ки, о, һәр бир мәсәләjә сакит, тәмкинли мүнасибәт билдирир. Хидмәти вәзифәси илә әлагәдар олан проблемләрин мүзакирәсиндә өз фикирләрини дәлилләрлә сүбут етмәjи бачармагла jанашы, әкс тәрәфин фикирләринә дә нәзакәтлә, һөрмәтлә jанашыр. Бу, онун һөрмәтини һәмишә артырыр.

Инсан һәjатдан изсиз кетмәмәлидир. Бу, өлүмдән даһа дәһшәтлидир. Инсан әмәjинин һәр бир дәгигәси бө-

jүk gələbədir. Insan buna lajigdir. O, heч bir təhlүkəjə bahmadan үlviliklər, mə'nəvi sərvətlər aləminə doғru jүksəlmәlidir. "Jemək үчүn jashama, je ki, jashajasan" atalar sөzүnүn bөjүk hikmәti də elə bundadyr.

Dahi shairimiz Nizami Kənchəvi hələ səkkiz əsr əvvəl buny nəzərdə tutub jazmyshdyr:

Insana archadyr onun kamaly,
Aғyldyr hər kəsin dөvlәti, maly.
Үrəji, əməli təmiz bir insan
Pis ishə, harama mejl etməz əsla,
Gujuja salsan da jahshylyғy, bil,
Jenə gajydachag, o, itən dejil.

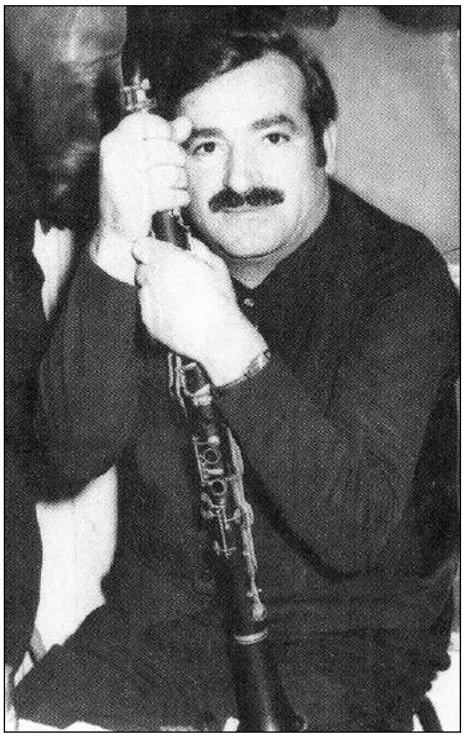
Mirzəməmməd mүəllimdə olan chomərdlik, səxavət və əliachylyg onun shəxsi ləjaғətini, dахili aləmini, mə'nəvi zənkinlijini həmishə jүksəkləրə galdyryr. Onun үnsijjətdə, təmasda oldufu adamlarla davranyshy, хoш rəftary elə bir iz burahyr ki, bu da ona garshy olan hүsn-rəғbəti, məftunluғu və hejranlyғy artyryr.

Ondakы dəgiglik, dахili yhchamlyg hamyny hejran edir. O, vахtyny - hər saatyny, hər dəgigəsini dүzkүn өlchməji və ondan səmərəli istifadə etməji bacharyr. Ejni zamanda, zəvglə, təmiz, səligəli kejinməji sevir.

Mirzəməmməd mүəllimdəki xejirхahlyg, ehtijachy olan dosta, tapyshа, gohum-əgrəbaja kөmək əlini uzatmag, dəjanət, əhdə vəfalы olmag insany hejran edir. Bədхahlyg, хəjanət, kin, gəzəb, bashgalarына zүlm etmək, hijlәkərlik, pахyllyg, gijbət - bүtүn bunlar bu insanyn təbiətinə jaddyr.

O, jashadyғy chəmijjətin ganunlarыny pozmur, vəzifə həddini ashmyr. Gəddarlyғy, lovғalyғy sevmir. Hejatda hər sheji kөzəl kөrmək istəjir. Hejatyna ilham verən torpaғy bechərmək, kүl-chichək, mejvə aғachlarы əkmək, hejvanlara gulluг etməklə məshғul olur. Bağyndakы kүl-chichək, mejvə aғachlarы adamы valeh edir, bu aləmdən ajrylmag istəmir.

Təbiətə vurғun olan Mirzəməmməd mүəllim Nardarandakы torpag sahəsində өz zəhməti ilə bir bağ da salmyshdyr. Onun əkdiji kүl-chichək өz məzmunu, forma və kөzəllijи ilə insana хoш və emosional tə'sir bağyshlajyr. Abşeronda jetishdirilən hansy mejvəni ахtarsan, bu zəhmət adamynyn bağynda tapmag mүmkүndүr. Nojabr-dekabr ajlarynda үzүm tənəkləրindən salланan salхymlar өz təravətini oldufu kimi sахlajyr.

Mirzəməmmədin dostu Şəmsi İmanov

Dejirlər ki, musigi үrəkdən-үrəjə ən tыsa jолdur və insanlary həmishə bir-birinə jахynlashdyryr. Musigi aləmində "musigi uldyzlary" ичəрisində Shəmsi Imanovun өzүnəməхsus jeri var. Onun klarnetdə chaldyғy hər bir musigini хalғymyz өlchүjəkəlməz məhəbbətlə sevir, kədərli və fərəhli күnlərdə onlarын həmdəmi olur.

Mirzəməmməd mүəllim ata-baba dostlary olan Taғy mүəllimin gardashy Shəmsinin klarnetdə chaldyғy musigijə күnlərlə gulag asmagla janashy, bu həzin musigинin sədalary altында gohum-əgrəbalary, dost və tanyshlary ilə shənliklər kechirməji, sөhbətlər etməji sevərdi. Indi də o өz dostuny jaddan chyхarmyr.

Dostluг məfhumu insanlyg aləmində ən үlvi bir ne'mət hesab ediləрək nəsildən-nəslə kechir. Үnsijjətin shirin nүbary olan dostluг birlijimizdir, təməl dashymyzdyr, dar күndə, хoш күndə silahdashymyzdyr, ata-babalarymyzyn bizə jadikar gojduғu mүgəddəs bir ilgardyr. Dostluг insan kөzүnүn zijasы və onun dəjanətidir. Heч vахt ləkə kөtүrməjən bir sədagətdir. Insanlar arasында olan үlvijjətin və halal zəhmətin inchisidir. Dostluғun məskən saldyғy үrək nə gədər təmiz və pak olsa, orda olan sədagət tохumlary həmishə inkishaf edib, mүnbit torpaғa dүshdүkdə kүchlү rishələр burахaraг jахshы kөjərir.

Mirzəməmməd mүəllim kimi insanlarla dostluг etmək həjatda bөjүk хoshbəхtlikdir. Bu, adama həmishə bashuchalyғy kətirər. Insan dujғusunun ən zərif, ən kөzəl telləri olan dostluг mүnasibətini o, gəlbində həmishə əziz sахlajyr. Ona kөrə ki, dostluг mүnasibətini jashatmag, jахud da sөndүrmək anchag insanyn өzүndən asylydyr. Dүnjanyn hər jeriндə, elə-

чə də республикамызда онун чохлу дост-танышы вар. Бу надир, хејирхаһ инсан үз чевирдији һәр елə, обаја, евə, мəчлисə өзүлə севинч кəтирир. О, достлары илə һəмишə биркə нəфəс алыр.

Мирзəмəммəд мүəллим дејир:

— Достлуг јүксəк бир али һиссдир. Һəгиги достлугда хəјанəт ола билмəз. Достлуғун сынаг дашы инсанда олан дəјанəтдир, е'тибардыр, тəмиз дујғудур. Достлуг инсан гəлбиндə өмүрлүк јува салмалыдыр.

Дост вəфасызлығы, дөнүклүјү, дост итkиси инсан үчүн һəјатда бəјүк дəрддир, көнлү јараламаг демəкдир. Достун севинчи доста севинч кəтирмəлидир. Əкəр достун кəдəри досту кəдərləндирмирсə, онда буна достлуг демək олармы?!

Һəмишə чалышырам ки, доста гаршы дүшүнүлмəмиш һеч бир һəрəкəт етмəјим. Дост гəлбинə тохунан һəр бир сөз узун мүддəт инсана əзаб верир. Ону заман сағалтса да, инсан гəлбиндə һəмишə сағалмаз из гојур.

Əлли илдən артыгдыр ки, мən Тағы мүəллимлə достлуг едирəм. Ата-бабаларымыз да дост олуб.

Ушаглыг илləримиз бир јердə кечиб. Бу мүддəт əрзиндə бизим достлуг мүнасибəтləримиздə һеч бир дəјишиклик, инчиклик олмајыб. Мən һамыја арзу едəрдим ки, онлар Тағы мүəллим кими достлуг етсинləр.

Мирзəмəммəд мүəллимин узун илləр достлуг етдији Тағы мүəллим дејир:

- Əмирчан кəндиндə дүнјаја көз ачмышам. Мирзəммəд мүəллимлə гоншу олмушуг. Ата-бабаларымыз дост олуб. Əлли илдən артыгдыр ки, бу тəмиз дујғулу, нəчиб гəлбли инсанла достлуг едирəм. Демək олар ки, бүтүн кəнчлик илləрим онунла бир јердə кечиб. Атасы Шаһбулат киши, анасы Зејнəб ханым мəни һеч вахт өвладларындан ајырмајыб.

Шаһбулат кишинин аиләсинин мəһкəмləнмəсиндə Зејнəб ханымын зəһмəти олдугча бəјүкдүр. О, өвладларынын исти јува салмалары үчүн əлиндən кələни едирди. Һəмишə дејирди ки, үрəклə гурулан аилə хошбəхт олур, онлар доғма торпағымыза дəрин көкləр салырлар.

Ана кими һөрмəт етдијим Зејнəб ханым һəр шејин гədрини билəн бир гадын иди. Өвладларыны да бу чүр тəрбијə едирди. Дејирди ки, инсан гаранлыг бир кечədə јолуну азанда бир кибрит чөпү онун көмəјинə чата биләр.

Достум Мирзəмəммəд мүəллим дə һəр шејин гədрини, ишини билəн, маһир бир сəнəт адамыдыр. О өз сəнətини севəн, бу сəнətин тəəссүбүнү чəкəн, онун сирləрини сəхавəтлə иш јолдашларына өјрədəн бир инсандыр. Онунла достлуг етдијим мүддəтдə бу инсандан наразы олан адама раст кəлмədим. Бу, онун һəјатда газандығы зəһмətин вə инсанлар арасында јаратдығы үлвиҗҗəтин инчисидир.

Достлуг етдијим əлли илдən артыг мүддəтдə онун севинчи мəним севинчим, кəдəри мəним кəдəрим олуб. Бу инсанда олан үнсиҗҗət, нəчиб үрəк вə бу үрəкдəки достлара олан сағлам вə мећрибан дујғулар адамы һејран едир. Мирзəмəммəд мүəллимин көнүл дүнјасына гијмəт вермək үчүн онун дүнјасына дахил олмаг лазымдыр.

Атасы Шаһбулат кишидə олдуғу кими, онун бир гапысындан кирəн не'мəт о бири гапысындан еһтијачы оланлара пајланылыр. О, һəмишə чалышыр ки, достлар арасында вəфа тохуму сəпсин, мећрибанлыг јаратсын.

Мирзəмəммəд мүəллим үчүн ən бəјүк дəрд дост итkисидир. Бир нечə ил бундан əввəл о, ад күнүнү гејд етмək истəмирди. Һеч кими дə дə'вət етмəмишди. Анчаг буна бахмајараг, евинə чохлу досту кəлмишди. Онлары мећрибанлыгла гаршыласа да, тəмкинли бахышларында дəрин бир кəдəр һисс олунурду. Бунун сəбəби əзиз бир достунун фачиəли сурəтдə дүнјасыны дəјишмəси иди. Достлары онун ад күнүнү гејд етмək истəмəмəсинин сəбəбини сорушанда деди:

— Бу ил ад күнүмү гејд етмək фикриндə дејилдим. Она көрə јох ки, сизинлə көрүшмək истəмирдим. Она көрə ки, һəмишə мəним сүфрəмин башында отуран, узун илləр достлуг етдијим бир əзизими итирмишəм. Бу, мəним үчүн, биз достлар үчүн ағыр бир дəрддир.

Вахтсыз солуб-јананда күлləр, орда нə хош демиш бајаты елləр:

Гызыл күл олмајајды,
Саралыб-солмајајды.
Бир ајрылыг, бир өлүм
Һеч бири олмајајды.

Мирзəмəммəд мүəллим белə бир инсандыр. Мən бүтүн инсанлара арзу едəрдим ки, достлугда вəфасызлыг, дөнүклүк етмəсинləр. Бу, инсан гəлбиндə сағалмаз бир јара олуб, һəмишə көзəрəчək.

Əзиз достума узун өмүр, чансағлығы вə сəадəт арзу едирəм.

Мирзəмəммəд мүəллимин досту Раһил дејир:

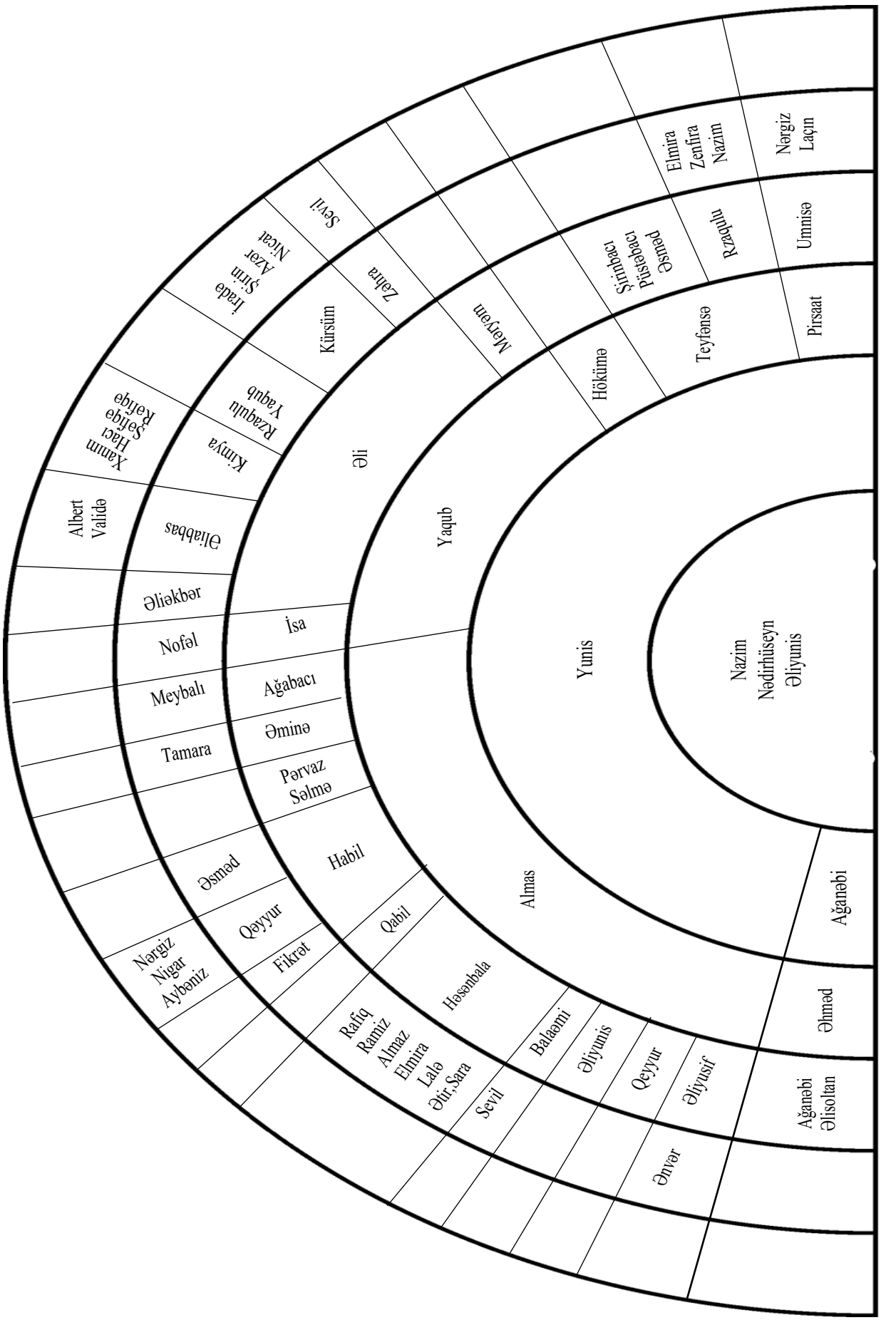
— Отуз үч илдир ки, Мирзəмəммəд мүəллимлə достлуг едирəм. Чəһрəсиндən нур јаған бир инсанла үнсиҗҗətдə олмаг, достлуг етмək һəјатымда газандығым ən бəјүк не'мətдир. Бу адамын хејирхаһлығына, доста сəдагətлилијинə, үрəкачан ширин сөһбəт вə зарафатларына адам һејран олур, ондан ајрылмаг истəмир. Бу мүддəтдə ону өзүмə бəјүк гардаш һесаб етмишəм, һəјатда јашамаг гајдаларыны, достлуғу горујуб сахламағы, јахшыны-писи сечмəји, мəрдлији вə сəдагəти ондан өјрənмишəм.

Бə'зən өзүм өзүмдən сорушурам: Нə үчүн Мирзəммəд мүəллими бу гədər севир, һөрмəтини јүксəк тутурлар? Достлуг етдијим адамлары, узун илləрдə көрдүјүм вə чанлы шаһиди олдуғум һадисələри бир кино ленти кими көзүмүн гаршысында чанландырыб чаваб верирəм: Бу, һəјатын вə тəбиəтин ганунудур. Һəјат өз һаг-сајыны һеч вахт итирмир, бүтүн јаранмышлар бу һəјатдан өз пајларыны алырлар. Кими јахшылыг, кими пислик. Јахшылыг һəмишə кəтирир јахшылыг. Бу, һəјатын һикмəтидир вə ону инсанлара бəхш едиб. Мирзəммəд мүəллимин зəһмəти илə газандығы јахшылыг һикмəти она һəмишə башучалығы вə јахшылыг кəтирир. Буна көрə дə һамы ону севир вə əзизləјир.

Мən узун илləрдир ки, Москва шəһəриндə јашајыб-ишләјирəм. Буна бахмајараг, достум Мирзəмəммəд мүəллимлə һəмишə əлагə сахлајырам. Онун көзəл вə ағыллы мəсləһəтləриндən һəмишə бəһрələнирəм. Онун Москваја кəлиши бизи һəмишə севиндирир.

Москвада һəр милləтдən онун о гədər дост-танышы вар ки, бə'зən көрүшүб-дərдləшмəјə, бир лохма чөрəк кəсмəјə белə, вахт тапылмыр.

2001-чи ил март ајынын 5-дə Гурбан бајрамы илə əлагədар Бакыја кəлиб достумла көрүшдүм. Вə улу Танрыдан она чансағлығы вə сəадəт диләјирəм.

Nazim
Nədirhüseyn
Əliyunis
Yunis
Yaqub
Əli
Almas
Ağanəbi
Höküməh
Teyfənsə
Pirsaat
Məryəm
Şirinbəcu
Püstəbəcu
Əsməd
Rzaqulu
Umnisə
Kürşüm
Elmira
Zenfira
Nazim
Zəhra
Nərgiz
Laçın
Şevri
İrəde
Şirin
Azər
Nicat
Albert
Validə
Xanım
Həcr
Şəfiqə
Rəfiqə
Əliabbas
Kimya
Rzaqulu
Yaqub
Əliəkbər
İsa
Nofəl
Ağabacı
Meybalı
Əminə
Tamara
Pərvaz
Səlmə
Əsməd
Habil
Qəyyur
Qabil
Fikrət
Nərgiz
Nigar
Aybəniz
Rafiq
Ramiz
Almaz
Elmira
Lalə
Ədif,Sara
Həsənbala
Sevil
Balaəmi
Əliyumis
Qəyyur
Əliyusif
Əhməd
Ağanəbi
Əlisoltan
Ənvər

Войди в мир Гейюра...

Скажу сразу: просвещенному любителю живописи иной культуры и цивилизации нужно непременно открыть для себя художника Азербайджана - Гейюра Юнуса. Тому есть ряд существенных причин. Во-первых - это художник, вошедший в мир живописи собственными находками и открытиями, что делает его холсты и рисунки уникальными и безошибочно узнаваемыми. При этом понимаешь, что в мастерстве своем он не пренебрегает уроками великих- Веласкеса, Гойи, Рембоандта, Каджара, импрессионистов, современных авангардистов....Во-в Торых - это художник, которому удается решить задачу превращения многослойного цветового насыщения в состояние духовного озарения собой лучезарности изображаемых ликов: делающее его работы творениями высокого искусства и нравственности, своеобразными восточными иконами...В Третьих-это художник, сумевший неповторимыми изобразительными приемами раскрыть тонкие психологические черты азербайджанцев-мужчин, женщин, детей. Ему удалось найти то, что объединяет обитателей этой древней земли, передавая зрителю понимание внутреннего состояния людей посредством чувственного восприятия. Такую задачу решить иными, описательными приемами и методами вряд ли удастся сделать столь же глубоко и последовательно....

Итак, Гейюр Юнус- профессиональный художник, живописец, работающий и живущий в селении Амираджаны, что расположилось вблизи Баку на Апшероне. Войдем же в мир его образов. Станем открывать для себя художника без спешки, как опытный бедуин пьет прохладную воду в пустыне - осторожными, затяжными глотками. Лучше сделать это, оказавшись в его мастерской, чтобы рассмотреть картины в их родной среде с запахом олифы и скипидара. И время от времени вступать в неторопливый разговор с художником.

Первое ощущение, возникающее, когда погружаешься в мир его образов: обнаруживаешь себя в светлом, лучезарном пространстве, опоясанном красочным многоцветием придуманных узоров, изысканных одежд, плодов, цветов, животных... Поражает преобладание женских портретов, вернее- ликов... Крупные, широко раскрытые глаза, дуги густых темных бровей, мягкие округленные лица, испускающие благородный матовый свет. Кажется, свет этот заполняет не только плоскость холста, но и пространство, к нему примыкающее.

Гейюр Юнус, это самобытный, ярко национальный художник, в основе творчества которого непреложные истины вечность-любовь, сострадание, красота и гармония мира, доброта и мудрость наших предков, целостность мира и бесконечность Бога и Жизни.

Он творит на границе двух временных эпох - прошлого и будущего. Он неподвластен суетности и сиюминутности сегодняшней жизни, его волнуют вечные проблемы бытия. Гейюр -очарованный художник. Он умеет видеть в обыденном - великое, в простых людях своей земли-творцов. В этом смысле его творчество в высшей степени человечно и имеет конкретную направленность - от Бога к человеку. Он как бы, берет на себя огромную миссию - помочь человеку ощутить свою причастность и свое единство с космическим бытием во времени и пространстве. Полагаю, что картины Гейюра Юнуса доставят наслаждение всем-тонким эстетам, наивным мечтателям и дотошным агностикам.

Нариманбеков Олег
Профессор, член корреспондент
Академии наук Азербайджана
Баку, апрель 24, 1990

Qara rəngin işığı

Vaxtilə şair Rəsul Rza özünün məşhur "Rənglər" silsiləsində hamıya bəlli olan rənglərin bütün mənalarda göründüyündən də daha tutumlu olduğunu dilə gətirəndə, bu gün milli təsviri sənətimizdə dünyamıza fərdi baxışı ilə tanınan, o vaxt isə dünyanı dərindən dərketmənin astanasında olan Qəyyur Yunusun əksəriyyət kimi onlara münasibəti ənənəvi, yəni, çox da fərqli deyildi. Tədricən o, görkəmli şairin "Gördüyümüzdən artıq gör-mək istəməsək - hər rəng adicə boyadır" deyiminə köklənməklə duyğularını bütün boyaların zahiri adiliyinin alt qatında gizlənən fərqli məzmun qatının, daha tutumlu bədii fəlsəfi həqiqətlərin dərkinə yönəldi. Bu yöndə yaxın qohumu olan məşhur fırça ustası Səttar Bəhlulzadə ilə ünsiyyəti və ondan aldığı həyat və sənət dərsləri, Bakı rəssamlıq məktəbində və Tiflis Rəssamlıq Akademiyasında müəllimlərindən öyrəndikləri sehrli rənglər dünyasına "güzgü tutmaqda", onların məna yükünü dərk etməkdə ona bələdçi-yardımçı oldu. Bununla belə onun təhsilsonrası keçirdiyi ilk on ili əslində özünün yaradıcı "mən"inin təsdiqinə yönəli axtarışlarla dolu bir mərhələ hesab etmək olar. Zaman baxımından çox da az olmayan bu illərdə o, axtardığını nəhayətsiz görkəm alan müasir meyllər məkanında yox, milli mənəvi dəyərlərimizin yaxın və uzaq qaynaqlarında tapa bildi. Özündə ovsunlayıcı çox qədim Qobustan qaya rəsmlərinin şərtiliyi ilə ecazkar miniatür əsərlərinin ritmini, Qərbin və Şərqin bədii üslub sintezlərinin qovuşağını yaşadan "Qacar məktəbi" ənənələrini və bizi əhatə edənlərdə qərar tutan sadəliyin fəlsəfəsini görüb gerçəkləşdirən "Abşeron məktəbi" bədii-estetik dəyərlərini birləşdirən "Qəyyur Yunus görümü" o vaxtlar artıq tənəzzülə doğru yuvarlanmağa başlayan sosialist sisteminin ideoloji məkanı üçün gözlənilməz olmaqla bərabər, həm də bir o qədər arzulanan deyildi. Başqa sözlə desək, həyatımıza bucür milli qaynaqlardan "şirələnən" bədii münasibətin "sosialist realizmi" təbliğat maşınının da qoruya bilməyəcəyi duyulan bir ictimai-siyasi gerçəkliyin əksinə yönəldiyini ehtimal edən sosialist ideoloqları gənc rəssamın həyat hadisələrinə fərqli münasibətindən narazı idilər. Ancaq arzuladığı bədii hədəfə yetişdiyinə əmin olan və bunu həm də əqidə dostu olan həmkarlarının onun axtarışlarının nəticəsinə təqdiredici münasibətindən hiss edən Qəyyur Yunus onu geri qaytara biləcək qapını nə qədər çətin olsa da, artıq birdəfəlik hörməyə qərar vermişdi. O, indi yalnız irəli baxmaqda, duyğularını əldə etdiyi bədii-estetik dəyərlərin kökləndiyi biçimdə ifadə etməkdə israrlı idi...

Doğrudan da Qəyyur Yunusun daha qədim və ən yeni milli irsdən yaradıcılıqla faydalandığı məziyyətlər onun ötən əsrin səksəninci illərin sonlarında gerçəkləşən bədii duyğularının ifadəsində kifayət qədər görünəndi. Bunun qabarıq görüntüsü heç şübhəsiz obrazların çox fərqli forma-biçimdə təqdimatı və kompozisiyaların çox yığcam koloritə malik olmasıydı. Bu vəhdətin diqqətçəkən nəticəsi isə təsvirə gətirilənlərin reallıqla irreallığın qovuşağından "boylan"ması, hətta bir qədər də arzu biçimində, ideallaşmış görünməsiydi. Hadisələrin və obrazların şərhində qara rəngə üstünlük verilməsi isə hamı üçün daha çox gözlənilməzdi. Şəxsən mənim üçün də o vaxtlar palitrasından bilərəkdən qara rəngi çıxdaş edən mənəvi ulduzu Səttar Bəhlulzadədən fərqli olaraq Qəyyur Yunusun bu rəngin ən müxtəlif çalarlarına tapınması bir qədər də təəccüblü görünürdü. Onu yaxşı tanıdığımdan və görünənləri də məqsədsiz etmədiyinə nə qədər inamlı olsam da, nədənsə hərdən bu meyllənmənin ötəri olacağını düşünürdüm. Ancaq yaradıcılıq kredosunu gerçəkləşdirməkdə olan Qəyyur Yunus elə ilk əsərindən şair sələfi kimi qaranın təkcə matəm rəngi olmadığını, onun həm də ümidsizlik və sevinc rəmzinə, məhəbbət və nifrət, eləcə də digər nəhayətsiz hiss və duyğuların daşıyıcısına çevrilmə gücünə inandı və bunu hamıya nümayiş etdirə bildi. Əgər onun özünün artıq ənənəviləşən bədii təqdimatına sonralar baş tutan bəzi məqsədli ifadə əlavələri də etdiyini nəzərə almasaq, demək olar ki, rəng palitrasında siyasətçilərin təbirincə desək, duyulası "sabitlik" hökm sürməkdədir. Söhbətlərimizin birində onun özü qara rəngə tapınmasına belə şərh vermişdi: "Rəssamlıqda bütün rənglər əhəmiyyətli olsa da, sənətkarın onlara münasibəti fərqli olur. Mənim də qara rəngə münasibətim belədir. Elə əsərim var ki, yetmiş faizini qara rəng təşkil edir. Qara rənglə mövzunun dərk olunması daha da güclənir. O, özünə yaxın rəngləri gizlədə, özündən uzaq olanları isə qabarda bilir. Qara bir çoxlarının düşündüyü kimi, bədbin deyil, ruhlandırıcıdır. Qaranın içərisində olan rənglər həmişə ona arxalanır, onun köməkliyi ilə işıqlığa çıxır. Bütün bu məziyyətləri onu mənə sevdirib". Başqa sözlə desək, Qəyyur Yunus qara rəngin işıq gücünü tapa və başqalarına göstərə bilib. Odur ki, bu rəng bütünlükdə qrafikada nə qədər işıq "udandırsa", onun palitrasında isə əksinə, ona yaradıcı münasibətdən sonra duyulası dərəcədə işıqlıdır. Onun fərdi müşahidələrinin nəticəsi olan istər konkret, istərsə də təxəyyülündən qaynaqlanan ideal obrazlarının təqdimatında qara rəngin "işıq gücü" - tutumlu və məntiqli məna-məzmun daşıyıcılığı kifayət qədər qabarıqdır. Əksəriyyəti mənfi keyfiyyətlərdən uzaq olan, müsbət əxlaq və düşüncə məcmusu olan bu obrazlar mənəvi zənginlikləri ilə diqqət çəkir. Qara rəngin müxtəlif çalarları ilə haşiyələnən insan əzaları nur çeşməsini andırır. Obrazların gözlərindən və çöhrələrindən nur çilənir, mənəvi yüksəklik "oxunur". Həyatlarını mənalı əməlləri ilə zənginləşdirən bu insanlar başqaları üçün də nümunəvi olmaq, onları duyğulandırmaq gücündədirlər. Odur ki, rəssam bu gün də belə insanların sorağında olmaqla, bəzilərinə tükənmiş kimi görünən öz ənənəvi bədii şərh üslubuna da müəyyən əlavələrlə haqlı və məntiqli olaraq sadiq qalmaqdadır. Bu mənada onun şərqli təfəkküründə tapınan düşündürücü mücərrədçilik elementlərinə, forma-biçimin analitik təqdimatına üstünlük verməsini xüsusi vurğulamaq gərəkdir...

Qəyyur Yunusun qəhrəmanları kimlərdir? Bu ağlı-qaralı, daha çox da günahlı dünyamızda rəssam özünə kimləri həmdəm - yaxın hesab edir? Əgər onları sıralamalı olsaq, onda bu mənəviyyat daşıyıcıları ensiklopediyasında Heyran xanımla yanaşı, Adəm və Həvvanın,

Nəsrəddin Tusinin, Ağabəyim Ağa Ağabacının, Cahan şahın, Mümtaz Mahalın, Səttar Bəhlulzadənin və digər neçə-neçə işıqlı əməlləri ilə tarixiləşən şəxsiyyətlərin adlarına rast gəlirik. Onun "Azərbaycan gözəlləri"ni, "Azərbaycanlı qadın portreti"ni, "Xəzər gözəli"ni, "Çəhrayı evin sakinləri"ni, "Yelpikli qadın və quş"unu, "Leyli və Məcnun"u, "Bahar gözəli"ni, "Nənə və baba"nı, "Üç nəsil"ini və onlarla bu səpgili əsərlərini konkretlikdən bir qədər uzaq olsa da, bütünlükdə onları yaddaqalan mənəviyyat məcmusu kimi qəbul etməklə, həm də geniş məzmun ümumiləşdirmələrinə keçid hesab etmək olar. Rəssam təxəyyülündən pərvazlanan mənəvi yüksəklik, psixoloji yaşantı məqamları duyulası dərəcədə çox olduğundan onun milli mənəvi dəyərlərimizi özündə yaşadan belə əsərləri yaranmış və indi də yaranmaqdadır. Bəzən kimlərsə onları ideallaşdırılmış hesab etsələr də, Qəyyur Yunusun özü görüntüyə gətirdiklərini bilavasitə müasirlərimiz arasından seçdiyi qənaətindədir. İncə müşahidə istedadına malik olanlar təbiətdə adi görünəni qeyriadiyə çevirə bildikləri kimi, o da çox vaxt müvəqqəti "həyat qatarı"nın sərnişinləri olduqlarını unudan insan selinin arasından öz əxlaqına yaxın olanları tapıb təsvirə çevirməyi bacarır, desək, yanılmarıq. Əslində bu gün həyat tərzində imanlı olduğunu sərgiləyən rəssamın təqdimatında çöhrələri Allah nuruna bələnmiş real obrazlarının ancaq xeyirxah əməl sahibi olduqlarına heç kəsdə şübhə qalmır. O bizi inandırır ki, uzaq keçmişdə tariximizin parlaq səhifələrini rövnəqləndirənlərin də, elə bizim zəmanənin çeşidli insanları arasında cənnətliklər az deyil. Sadəcə başqa bir şairin təbirincə desək, onlara bütün mənalarda həmdə vaxtında, sağlığında qiymət vermək lazımdır. Onun bir çox əsərlərinə ("Həqiqət yolu", "Bismillah", "Zikr", "Qədr gecəsi", "Çərşənbə axşamı" və s.) hakim kəsilən ilahi ruhun həm də mövzudan qaynaqlandığı birmənalı olsa da, eyni zamanda müəllifin yaradıcılıq təxəyyülünü tamamlayan Tanrıya sonsuz məhəbbət və inamdan qaynaqlandığı da danılmazdır. Rəssamın zaman-zaman müraciət etdiyi mənzərələrdə də, portret və süjetli kompozisiyalarda da bir-birini tamamlayan ruhun davamını, bütün təsvirləri öz nurlu aurasına bələdiyini görürük. Bu üç janr arasında fərqin nisbiliyinə özünü və başqalarını inandıran Qəyyur Yunus mənəvi ulduzu sandığı dahi Səttar kimi mənzərələrinə də ovqat daşıyıcılığı ilə yanaşı, həm də görünənlərin üzərinə fəlsəfi qat çəkə bilmişdir. Odur ki, onun "Abşeron bağlarında", "Əmircan mənzərəsi", "Ay işığında", "Bakı", "Xəzərin sahilində", "Dağ ətəyində" və s. tabloları zövq qaynağı olmaqla yanaşı, həm də düşündürücüdür. Rəssamınnəbatatvəheyvanataləminə münasibəti də özünəməxsusdur. Bu mənada "Üç balıq", "Qəbul olunmamış çiçəklər", "Meşə quşu", "Payız gülləri", "Ördək", "Payız armudları" lövhələrində təsvirə gətirilənlər mühitdən təcrid olunmuş yox, onunla əlaqəli, hadisələrin fəal iştirakçısı, onun davamı kimi qəbul olunurlar.

Ümumiyyətlə, Qəyyur Yunusun bu əsərləri də natürmorta ənənəvi əski münasibətlərin çərçivəsini genişləndirilməsi kimi qəbul olunur.

Onun mövzu baxımından kasad görünməyən yaradıcılığında yaşadığımız gerçəkliyin problemlərinə, tuş gəldiyimiz ağrılı hadisələrə münasibətinə rast gəlinməsini də ilk növbədə vətən daşı olmağının ifadəsi hesab etmək olar. Rəssamın 20 yanvar faciəsinə həsr olunmuş "Bakı" tablosunu, Qarabağ dərdinə işıq salan "Şuşa qalası haqqında əfsanə", "Qarabağın ümid yeri" və "Qarabağ göyərçinləri" lövhələrini əski və yeni psixoloji yaşantılara obrazlı münasibət hesab etmək olar. Rəssamın son bir neçə ildə yaratdığı əsərlərin bədii şərhində daha çox mücərrəd rəssamlığın yeniləşmiş, özünəməxsus elementlərini daha davamlı şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Təbii ki, görünənlər yüz il əvvəl bünövrəsi qoyulmuş məşhur sənət meylinin təkrarı deyil. Daha dəqiq desək, paralanmış atributlar, həndəsiləşmiş məkanlar və elementlər, ikiləşən obrazlar, həqiqət yolunu "işıqlandıran" müqəddəs kəlamlar bilavasitə azərbaycanlı yaradıcının gerçəkliyə fərdi münasibətinin yeni, milli təfəkkür süzgəcindən keçirilmiş müasir biçimli görüntüsüdür. Bu cür təqdimatın çox vaxt təsvirə gətirilən süjetin üzərinə bir qədər fəlsəfi məzmuna bələnmiş sualdoğurucu sirlilik qatı çəkdiyindən, onlar həm də tamaşaçı fikrini pərvazlandıran və düşündürücüdür. Bütünlükdə onları rəssamın yaradıcılığının yeni mərhələsinin uğurlu başlanğıcı kimi qəbul etmək mümkündür. Odur ki, müəllifin bu yöndə duyğularını reallaşdıran yeni-yeni əsərlər yaradacağına inanmaq mümkündür.

Qəyyur Yunusun yaradıcılığı barəsində düşüncələri yekunlaşdırmalı olsaq, deməliyik ki, rəssamın yaratdıqlarının özünəməx susluğunu təmin edən onlardakı həyat həqiqətlərinin daha səmimi və yaradıcı, düşündürücü və duyğulandırıcı, ən başlıcası isə vicdanla təqdimatıdır. Bu həm də bu vaxta qədər Tanrının ona verdiyi yaratmaq imkanından məntiqli istifadənin görüntüsüdür. İnanırıq ki, o, hər dəfə əlinə fırça alıb bəyaz kətanı rəng və ovqat selinə bələyəndə yəqin ki, Həzrət Əli (ə) "Allahın nemətlərini düşünənə Allah bacarıq verir. Allahın zatı haqqında düşünən isə zındıq olar" deyimini yadına salır. Odur ki, onun müasirlərinə və gələcəyə ünvanlanmış əsərləri daşıdıqları əbədi mənəvi və bədii-estetik dəyərlərə görə milli rəngkarlığımızın son bir qərinəlik tarixində yaşamağa haqqı çatan, onun təzadlı mənzərəsində iz sala bilmək gücündədir. Bunun rəssamın həyatında əldə edə biləcəyi ən böyük sənətkar nailiyyəti olduğunu etiraf etməli olsaq, onda deməliyik ki, o, ömrünün indiki - arxaya dönüb hesabat verməli bir mərhələsində bütün yaratdıqları ilə arzuladığı hədəfə yetişməyə nail olduğunu sərgiləməkdədir...

Ziyadxan Əliyev
Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi

Qəyyur Yunus – bu ad çəkiləndə ilk öncə Azərbaycan sənətsevərlərinin gözü önünə milli, tipik qadın obrazları gəlir. "Qacar üslubu"ndan qaynaqlanan həmin qadın obrazları gözəl şairə xanım-Heyran xanımın obrazı üzərində öz təməlini qurmuşdur. Rəssam Heyran xanımın qəzəllərini oxumuş, onlardan təsirlənmiş və şairənin obrazını yaratmaq qərarına

gəlmişdir. Daha sonra bu obraz rəssamın yaradıcılığında gözəl bir Azərbaycan qadınının tipajına çevrilmişdir. Nəticədə milli geyimli, çəhrayı-ağ üzlü, qaraqaşlı, qara saçlı, qara rəng ilə haşiyəyə alınmış tündşabalıdı gözlü azərbaycanlı qadının surəti əmələ gəlmişdir. Məhz bu proses rəssamın fərdiliyi nin, özünəməxsusluğunun əsasını qoymuşdur. Tablolarında Azərbaycan qadınının gözəlliyini, zərifliyini tərənnüm etmək Qəyyur Yunus yaradıcılığını səciyyələndirən başlıca amillər hesab olunur. Onun bu səpkili ən nümunəvi əsərləri sırasına "Ağabəyim Ağa Ağabacı" (2000), "Azəri gözəlləri" (1990), "Mümtaz Mahal" (1996), "Heyran xanım" (2003), "Bahar gözəli" (2004), "Armud tutmuş qız" (2004), "Azərbaycan gözəli" (2002), "Xəzər gözəli" (1996), "Azərbaycan qadınının portreti" (1997; iki variantda) və s. adlı tabloları daxildir.

Əməkdar rəssamın yaradıcılığında mənzərə janrına da rast gəlinir. Lakin bu janrda işlədiyi mənzərələri çox gözəl, lirik, ecazkar olsalar da, rəssama portretləri qədər şöhrət gətirə bilməmişdir. Zənnimcə, Qəyyur Yunusun əsas qəhrəmanları elə qadın surətləri, etnik qadın portretləri olaraq da ömürlük qalacaqlar. Əsl sənətkarın yaradıcılığında orijinal dəst-xətt heç vaxt dəyişilmir və yerini də heç bir şeylə əvəz etmək mümkün olmur.

Rəssam rəngkarlıqla yanaşı, qrafika ilə də məşğuldur. O, dəzgah qrafikası sahəsində əsasən qarışıq texnikada yaradılan rəngli qrafikalara üstünlük verir. Amma bu, yenə də yaradıcılığının ikinci planı olaraq qalır. Ön planda təbii ki, kətan üzərində yağlı boya ilə çəkilmiş rəngkarlıq əsərləri dayanır...

Nigar Yunus
rəssam-sənətşünas

Qəyyur Yunus

Azərbaycan Respublikasının əməkdar rəssamı

1948 (26 mart) - Bakının Əmircan kəndində anadan olub.
1971 – Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbini bitirib.
1972 – Müxtəlif miqyaslı yerli və xarici ölkə (ABŞ, Almaniya, Fransa, Rusya, Türkiyə, İngiltərə, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Hollandiya, Polşa, Suriya, Əlcəzair, İran və s.) sərgilərində və beynəlxalq byennalilərdə iştirak etməyə başlayıb.
1977 – Tiflis Rəssamlıq Akademiyasını bitirib.
1980 – Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvlüyünə qəbul olunub.
1995 – "Humay" mükafatına layiq görülüb.

Fərdi sərgiləri

1988 – Bakı, Azərbaycan.
1988 – Kustanay, Qazaxıstan.
1988 – Pavlodar, Qazaxıstan.
1989 – Alma-Ata, Qazaxıstan.
1992 – Bakı, Azərbaycan.
1996 – Bakı, Azərbaycan.
1998 – Bakı, Azərbaycan.
2001 – London, İngiltərə.
2005 – Bakı, Azərbaycan.
2010 – Bakı, Azərbaycan.

Qəyyur Yunusun əsərləri dünyanın nüfuzlu muzey və qalereyalarında, eləcə də şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır:
Dövlət Tretyakov Qalereyası (Moskva).
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi (Bakı).
Xalqlar Dostluğu Muzeyi (Tiflis).
İncəsənət Muzeyi (Pavlodar).
ART – Modern Qalereyası (Moskva).
Şərq Xalqlarının Dövlət İncəsənət Muzeyi (Moskva).
Vostoçnaya Qalereya (Moskva).
İncəsənət Muzeyi (Komsomolsk na Amure).
Loranjeri Qalereyası (San Pol Devans, Fransa).
D.Rokfellerin şəxsi kolleksiyası (Nyu-York).
Berlin Etnoqrafiya Muzeyi (Berlin).

Tabloların siyahısı

BOYAKARLIQ

"Qədim Xilə"
"Çiçəkli qadın"
"Əmircanda səhərin açılması"
"Qaçqınlar duz gölündə"
"Adəm"
"Həvva"
"Kasiblar və varlılar"
"Şuşa qalası haqqında əfsanə"
"Böyük qarpız"
"Kənd qadını"
"Səttara ithaf"
"Axşam nağılı"
"Balığlı"
"Zamanın əhatəsində"
"Yaralı məxluq"
"Abşeron axşamı"
"Armud tutmuş qız"
"Ailə"
"Azərbaycan gözəli"
"Novruzun yaxınlaşması"
"Bakı küləyi"
"Ağ yelpicik"
"Xəzərin sahilində"
"Zikr"
"Qarabag gözəlləri"
"Ana və qızları"
"Heyran xanım"
"Azərbaycan madonnası"
"Ağcabədi mənzərəsi"
"Bülbülədə şor qırağı"
"Əmircan ətrafında yeni evlər"
"Zirə bağlarında"
"Qala"
"Şor qırağı"
"Mərdəkan mənzərəsi"
"Əmircan"
"Rəfiqələr"
"Sarı xətli kompozisiya"
"Boz kompozisiya"
"Balaca Fatimə"
"Ağabəyim Ağa Ağabacı"
"Hüseyn"
"Göy göldə"
"Bacılar"
"Arzu"
"Axşam süfrəsi"
"Ağ buludlar"
"Üç bacı"
"Köhnə qalada"
"Əmircanlılar"
"Ana və üç gül"

"Ata, qızı və balıq"
"Üfuqi həyat"
"Yuxu"
"Sinoptik"
"Qarabağ göyərçinləri"
" 2 fiqurlu ağ kompozisiya"
"Bacılar və armudlar"
"Dayanacaq"
"Boz at"
"Xədicə"
"XX əsrin pəncərəsi"
"Ata"
"Ana"
"Mifoloji natürmort"
"Babama ithaf"
"1993-cü ilin gəlişi"
"Natürmort"
"Həndəsi proyekt"
"Dörd mələk"
"Qocalar"
"Nizaməddin məscidində axşam"
"Bakı"
"Ərim gəldi"
"Nərgiz"
"Nigar"
"Bahar gözəli"
"Ayın görünməsi"
"İstirahət"

QRAFİKA

"Dörd fiqur"
"Körpüdə"
"Müşahidə"
"Qonşular"
"Dəniz poeziyası"
"Qədim məscid"
"Kəsişən yollar"
"Ziya"
"Müqəddəs kəbə"
"Bostan"
"Merac"
"Torpağın qatları"
"Səhrada işıq"
"Həqiqət dalğası"
"Ulduzlar"
"Canlanma"
"Yeni məkan"
"Qarpız kəsən kişi"
"Səcdəgah"
"Səhər"
"Sabah yeri"
"Allah bəndəsi"
"Saray"
"Kompozisiya"
"Adəm və Həvva"

2010

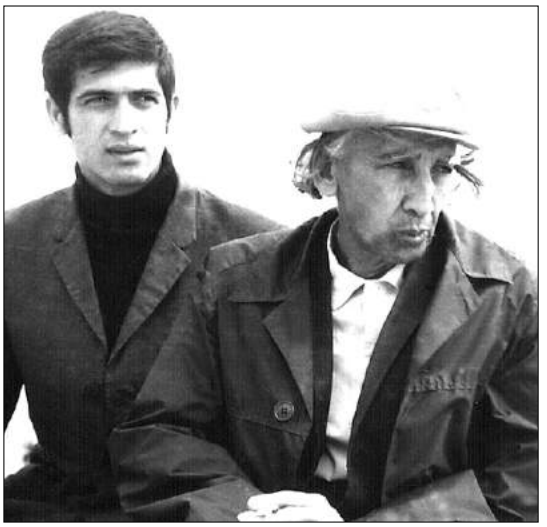

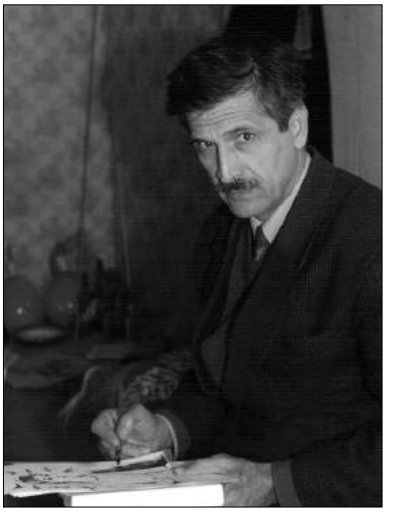
2004

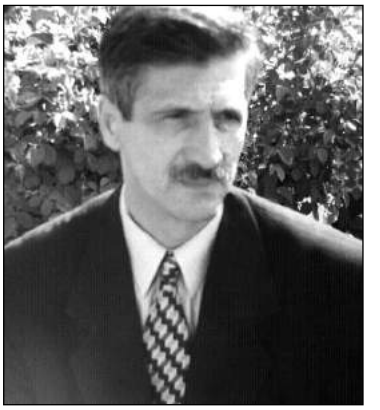
2010

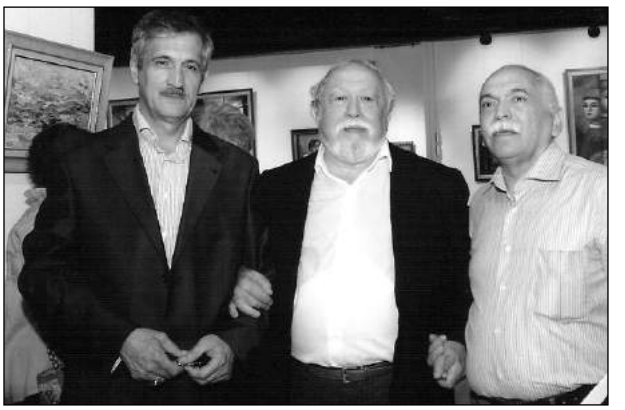

2001

2010

2010

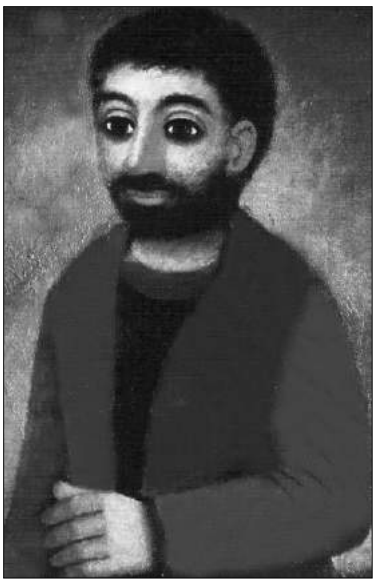
2010

Novruzun yaxınlaşması 2003

Nigar 2002

"Adəm" 2003

Azərbaycan gözəli 2006

Azərbaycan gözəli 2002

Yelpicikli qadın 1991

Nərgiz, Nigar, Aybəniz 1991

Heyran xanım 2009

Meşə quşu 2009

Birlikdə 2008

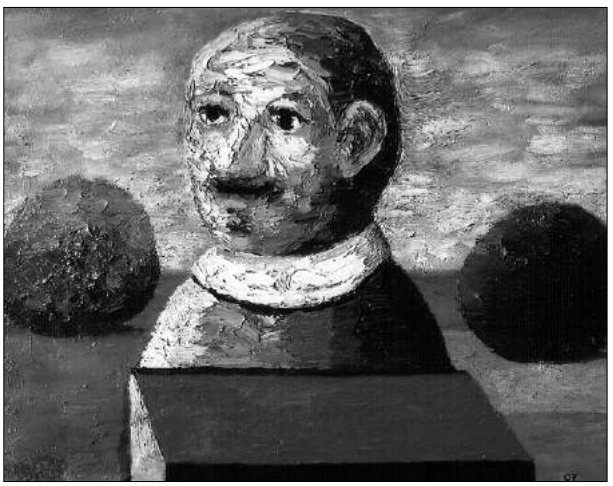

Vəhdət 2008

Başlanğıc

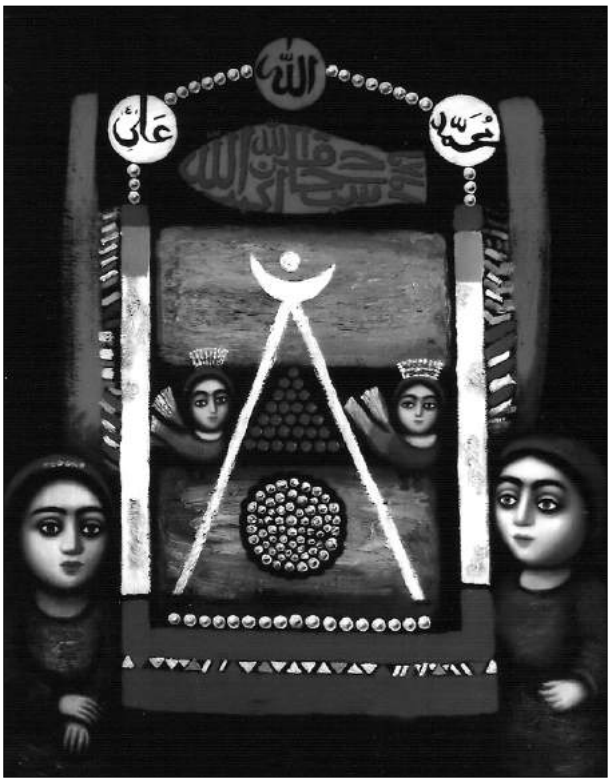
Kişi portreti 2007

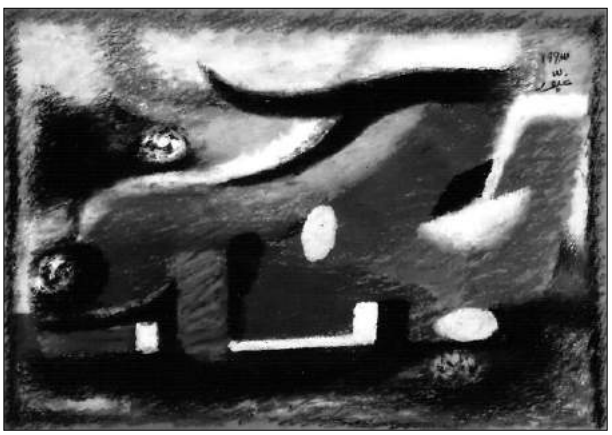
Sabah 2001

Qədr gecəsi 2000

Həqiqət düşüncələri 2001

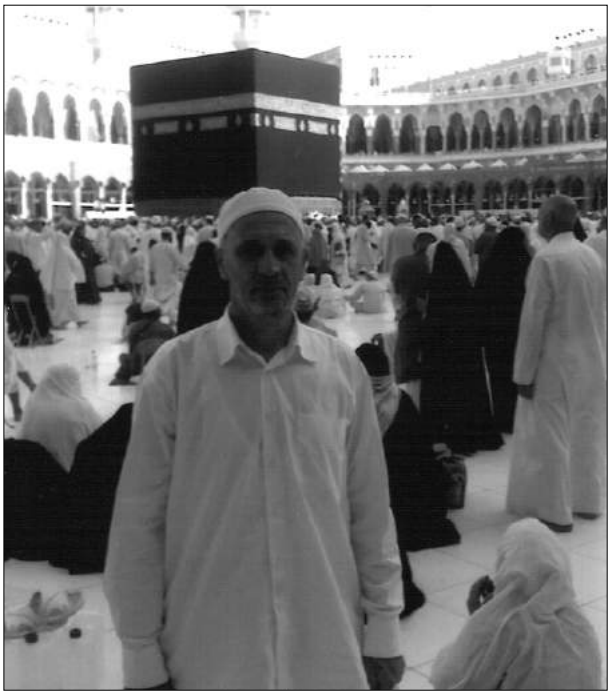

Zikr 1993

Toplantı 2001

Qəyyur Məkkədə

İsa, Əli, Məşədi Yaqub

Qabil Xəlfəli

Məşədi Yaqub

Məşədi Yaqub, Məşədi Əlişah

Bakı bulvarı 1906

Hacalı
Hacıverdi
Hacalı
Vəli
İmran
Novruz
Bəşir
Əli
Cahangir
Hümay
Sveta
Loğman
Cahangir
Tamilla
Sahib
Səidə
Dilarə
Sahib
Şahibə
Klara
Rauf
Mədinə
Kamila
Ellaza
Marina

«...ЗА ОТСУТСТВИЕМ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ...»

...В просторной бакинской квартире на третьем этаже по адресу: улица Коммунистическая, дом № 17, жила большая и дружная семья. Шел 1937 год. В начале августа Мария Антоновна, хозяйка квартиры, укладывала в чемоданы платьица своих маленьких дочерей. Накануне ее муж Саиб Алиевич, придя вечером с работы, сказал, что ему предоставили очередной отпуск, и они решили поехать всей семьей на один из южных курортов. Настроение у него было радостное, хотелось приятно провести отпуск с семьей. Ничто не предвещало плохого.

А через несколько дней в этой семье произошла трагедия. А впрочем, горе почти всегда стучится в дверь громко и неожиданно.

События, развернувшиеся в ночь с пятого на шестое августа 1937 года, навсегда врезались в память трех детей, единственных сейчас живых свидетелей того страшного дня. «Я хорошо запомнила день ареста нашего отца, — вспоминает старшая из сестер Шагиба ханум Заирова. — В то время мне было 13 лет. Помню, среди ночи раздался звонок в дверь. Отец сам встретил и впустил в дом трех мужчин в штатской одежде, которые сразу же предъявили ему какой-то документ. Позже я узнала, что это был ордер на обыск квартиры и арест. Дня за три до этого отец вернулся домой очень расстроенный. Помню, как он долго говорил с мамой, рассказал ей о том, что у него произошел неприятный разговор с Мир-Джафаром Багировым».

В шесть часов утра, уже почти рассветало, обыск был закончен. Были конфискованы оружие и документ на право его ношения, паспорт, «Большая Советская энциклопедия», множество книг из домашней библиотеки. Обнаружив письма Гамида Султанова, Султан Меджида Эфендиева, Мусы Шамсаддинского и других бакинских коммунистов, адресованных Саибу Заирову, свидетельствующих о его переписке с этими людьми, пришедшие заявили, что эти письма являются прямой уликой, подтверждающей связь хозяина дома с врагами народа.

Уходя в последний раз из своего дома, он сказал жене: «Не надо плакать. Видимо, произошла какая-то ошибка. Я честный коммунист, и у меня нет никакой вины перед Родиной. И я скоро вернусь».

Но он не вернулся. Ушел навсегда. Ушел из жизни в свои 43 года сильный, волевой человек, партийный работник, коммунист, любящий и любимый муж, заботливый отец. Вскоре после ареста мужа умерла и Мария Антоновна. Не выдержало горя ее больное сердце. Стали сиротами малолетние Шагиба, Клара и Тамилла, которой едва исполнилось пять лет.

Когда умерла Мария Антоновна, соседи поздно ночью украдкой пришли навестить детей. Старший брат Саиба Заирова, живущий в том же доме, ни разу не вспомнил о своих племянницах. Среди родственников, хороннивших молодую женщину, был Логман Заиров, младший брат Саиба, который впоследствии взял на себя нелегкую ношу отцовства, лишив себя личного счастья. Было ему в ту пору 30 лет.

Вернувшись с кладбища, дети увидели двери своей квартиры опечатанными местными властями. Шагиба получила ордер на проживание в ...подвале по улице Гаджибекова, 18. С чувством благодарности вспоминают сейчас сестры начальника жилуправления, человека с поразительно добрым сердцем, русского по национальности, который на свой страх и риск скоро отремонтировал, переделав под жилье небольшой склад для метелок. В этом убогом помещении, с потолка которого постоянно текла вода, и прожила семья вплоть до 1957 года.

За девочками приходили какие-то люди, видимо, сотрудники НКВД. Дети врага народа должны были воспитываться в специализированных детских домах. Напуганная бабушка увезла тайком внучек к себе домой, в село Амираджаны. Логман Заиров, их дядя, дал письменное заверение властям о том, что обещает воспитать своих племянниц в духе коммунистического времени, и лишь после этого получил официальное разрешение на их удочерение.

О дальнейшей судьбе своего отца они ничего не знали. Раз в месяц Шагиба вместе со своей бабушкой носила отцу деньги и одежду, а на пятый раз им сказали, что он решением суда осужден на пятнадцать лет лишения свободы, и отправлен в ссылку. И не знали они о том, что их отца уже не было в живых.

Долго, очень долго лежало на них клеймо детей врага народа. В школе № 134, в которой учились они, их не принимали в комсомол. У Шагибы после окончания школы не приняли документы для сдачи вступительных экзаменов на технологический факультет АЗИ, и только чудом ей удалось поступить в медицинский институт. Клара пыталась поступить на факультеты химии и востоковедения университета. Тщетно. Клара все-таки получила высшее образование, стала филологом. «Ведь химики работали в различных институтских и заводских лабораториях, — объясняет она, — а детям врагов народа нельзя было доверять. А став историком, они могли бы нанести вред, искажая исторические факты. Страшная логика тех лет».

...Шли годы. Выросли и повзрослели дочери Заировых. В жизни каждой из них стали появляться первые радости, первые проблески счастья. И только тоска дочерей любви по своим рано умершим родителям все-таки омрачала их души. Они обзаводились семьями. Девушки вышли замуж без принятого по свадебному обряду родительского благословения, без отцовского напутствия и материнских наказов. Такова была их сиротская доля.

Тяжело слушать горестные воспоминания о своих прожитых годах этих уже немолодых женщин, ставших бабушками и все еще оплакивающих своих родителей.

Когда началась реабилитация людей, погибших в годы сталинских репрессий, муж Клары Саибовны, Ага селим поехал в Москву в надежде найти какие-либо сведения о Заирове.

Он познакомился с заведующей Производственным отделом ЦК КПСС Ольгой Шатуновской (кстати, первым редактором нашей газеты; называвшейся тогда «Молодой рабочий» — ред). В 30-е годы она работала вместе с Саибом Заировым. Ей пришлось приложить немало усилий, чтобы найти и восстановить личный архив партийной деятельности своего старого друга.

В 1956 году Клару Саибовну Сафаралиеву (к тому времени она носила фамилию мужа) вызвали в здание военной прокуратуры. Сотрудник прокуратуры Чесноков поздравил Клару Саибовну и сказал ей о том, что ее отец Саиб Заиров посмертно реабилитирован. Взволнованная этой долгожданной вестью, дочь попросила разрешения ознакомиться с делом отца, хотела узнать, в чем он обвинялся. Увидев фотографию отца, остриженного наголо, в тюремном халате с номерным камерным знаком, Клара ханум потеряла сознание.

«Верховная коллегия Верховного суда Союза ССР.

4 июня 1956 года № 4н-0505413/56.

Москва, улица Воровского, д. 13.

СПРАВКА

Дело по обвинению Заирова Саиба Али оглы пересмотрено Военной коллегией Верховного суда СССР 12 мая 1956 года.

Приговор Военной коллегии от 5 января 1938 года в отношении Заирова Саиба Али оглы по вновь открывшимся обстоятельствам отменен и дело за отсутствием состава преступления прекращено».

«№ 11/58

Центральный Комитет Коммунистической партии Азербайджана.

8 августа 1956 г.

СПРАВКА

Выдана настоящая справка в том, что согласно архивным данным гр. Заиров Саиб Али оглы работал с 7 ноября 1927 г. по 15 октября 1930 г. заведующим отделом Ленкоранского райкома партии, с 16 октября 1930 г. по 30 сентября 1931 г. в должности секретаря Шемахинского райкома партии, с 1 октября 1931 г. по 30 июля 1933 г. в должности заведующего организационным отделом ЦК КП Азербайджана. И с 10 августа 1935 г. по 10 февраля 1937 г. в должности секретаря Мир-Баширского райкома партии.

Настоящая справка выдана для подтверждения стажа работы.

Управляющий делами
ЦК КП Азербайджана
Алиев Г.»

Две сухие официальные справки — вот и все, что им осталось в память об отце...

В деле Заирова Саиба, с которым мне разрешили ознакомиться в КГБ республики, написано: «Заиров Саиб Али оглы 1895 года рождения, уроженец села Амираджаны г. Баку. Секретарь Тертезского райкома партии, из семьи рабочих, грамотный. Учился до революции. Жена — Мария. Дочери: Шагиба — 13 лет, Клара — 9 лет, Тамилла — 5 лет от роду. Приговором Военной коллегии Верховного суда СССР от 5 января 1938 г. расстрелян в г. Баку».

В ходе следствия по уголовному делу Заирова Саиба Али оглы ему было предъявлено обвинение в том, что он состоял в повстанческой буржуазно-террористической организации, подготавливавшей вооруженное восстание в целях свержения Советской власти в Азербайджане.

Сохранились записи протокола очных ставок с людьми, подтверждающими его причастность к заговору восстания, и показания свидетелей. Я не буду называть фамилии тех людей, да это и не нужно. Многие из них сами стали жертвами сталинских репрессий, тех же чудовищных обвинений, другие не вернулись из лагерей. Не осталось в живых и тех, кто с безжалостной жестокостью выкинул на улицу маленьких детей. Ведь не окажись у них сердобольной бабушки и дяди, кто знает, как бы сложились их судьбы. Не осталось в живых людей, на совести которых была безвременная смерть молодой женщины, их матери. Не осталось в живых людей, по вине которых погиб отец Саиба Заирова — Али Гаджи киши. Когда умерла Мария Антоновна, неграмотный и простодушный старик пошел в НКВД с письмом от Сталина, которое он получил много лет назад. Когда-то они были знакомы с ним по работе в бакинском подполье. Наивный человек, он хотел сообщить сыну о смерти жены. Думал, там все поймут и отпустят на похороны. Однако, ни с чем вернулся к себе домой в село Амираджаны и вечером того же дня был арестован.

Да будет им всем земля пухом! Если верить в существование потустороннего мира, то по мусульманскому религиозному поверию, души усопших в каждый четверг возвращаются в свои дома. Пусть возрадуются они, глядя на своих детей и внуков, которые живут большой и дружной семьей.

Шагиба ханум работает врачом в детской поликлинике, ее старший сын Рауф — историк, дочь Медина — методист, Клара ханум — старший преподаватель кафедры русского языка для начальных школ АПИ имени В. И. Ленина. У нее трое детей. Дочь Камилла — врач, Элаза и Марина — педагоги, Тамилла ханум — домохозяйка, у нее тоже есть дети. Все у них хорошо. Да только горькая обида и тоскливая боль перенесенных неизгладимых детстве и юности не дает им покоя. За что они были так сурово наказаны судьбой? Почему им суждено было испить горькую чашу нужды, потери самых близких им людей.

Нелегко ответить на эти вопросы. Надо бы сказать, что их родные не единственные из миллионов, погибших в годы сталинского террора, но ведь, это они и сами знают. Да и утешает ли это?

Как-то сказали мне в одном солидном учреждении, а надо ли писать о всех погибших? Ведь много, очень много их было. Мне думается, что надо. И не важно, занимал тот или иной человек важный государственный пост или нет, были ли у него большие заслуги перед Родиной и народом или нет. Это, прежде всего, нужно нашим детям. Юное поколение должно знать правду о нашей истории не только из школьных учебников, а от нас, взрослых. И говоря им всю правду о тех годах, повлекших за собой десятки тысяч безвинно погибших людей, мы выполняем свой нравственный долг перед памятью ушедших из жизни, их родными и близкими.

З. АМИРАСЛАНОВА.

Zairov Hacalı Hacı Zair oğlu (1875-1937). Hacalı Tağıyevin Balaxanı mədənlərində neft podradçısı işləyib. Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olub.

1937-ci ildə oğlu Sahibi qurtarmaq üçün həbsxanaya gəlib , arvadının dəfnində iştirak etmək üçün bir gün evə buraxılmasını xahiş edib. Həmin gün həbs olunub, daha geri qayıtmayıb.

1937-ci il dekabrda güllələnib.

1956-cı il 25 oktyabr Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət qazanıb.

ГЕРБ КОПИЯ

Азербайджанская
Советская Социалистическая Республика
ВЕРХОВНЫЙ СУД

Баку, Полухина,II,тел. 2-26-45

При ответе ссылаться на наш №

№ 7-0/844 "25" сентября 1956 г.

СПРАВКА

Дело по обвинению Заирова Гаджи Али Гаджи Заир ог. пересмотрено судебной коллегией по уголовным делам Верховного Суда Азерб.ССР. 15 августа 1956 года:

Постановление Тройки НКВД Азерб.ССР от 31 декабря 1937 года в отношении Заирова Г.А. отменено и дело о нем производством прекращено за отсутствием состава преступления.

Заиров Г.А. по данному делу реабилетирован.

ПЕВАТЬ ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ВЕРХОВНОГО СУДА АЗЕРБ.ССР ПОДПИСЬ АЛИЕВ М.М.

19/IV г. Я, Госуд. Нотариус 1-й Бакинской Городской Государственной нотариальной конторы свидетельствую настоящую копию с подлинного документа. Приписок, зачеркнутых слов и других исправлений не оказалось

Взыскано госпошлины руб. коп

По реестру №

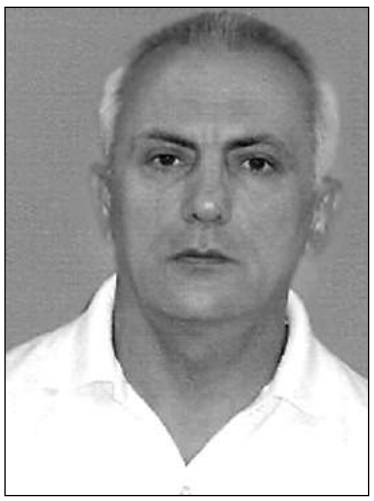
Госуд. Нотариус

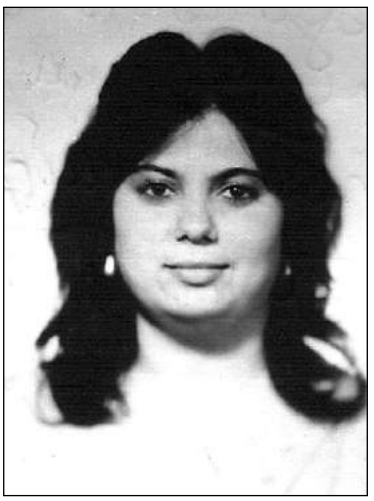
Kazımova Svetlana Loğman qızı

Zairov Cahangir Loğman oğlu

Tahirov Rauf (1952) BDU-nin tarix fakültəsini bitirib

Tahirova Mədinə (1954)

Zairov Sahib Əli (Kəlbə Hacalı) (1895-1938). Bakıdakı imperator III Aleksandr adına kişi gimnaziyasını bitirib. 1922-ci ildə Moskvada Qırmızı Professura İnstitutunu bitirib. İşləmək üçün Azərbaycana qayıdıb. Tərtər rayonuna I katib vəzifəsinə göndərilib. 1930-cu ildə Lənkəran rayonunun I katibi, 1931-ci ildə Şamaxı rayonunun I katibi 1933-cü ildə Az.K(b)PMK təşkilat komitəsinin müdiri, 1934-cü ildə Mir-Bəşir rayonunun I katibi işləmişdir.

1937-ci ilin avqustun 6-da həbs olunub. SSRİ Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının əmrilə 1938-ci il yanvarın 5-də Mikayıl Müşfiqlə bir yerdə Nargin adasında güllələnib.

1956-cı il 12 may SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət verilib.

Форма № 30

Военная Коллегия
Верховного Суда
Союза ССР

7 июня 1956 г.
№ 4н-05413/56

Москва, ул. Воровского, д. 13.

СПРАВКА

Дело по обвинению ЗАИРОВА Саиба Али оглы пересмотрено Военной Коллегией Верховного Суда СССР 12 мая 1956 года.

Приговор Военной Коллегии от 5 января 1938 года в отношении ЗАИРОВА Саиба Али оглы по вновь открывшимся обстоятельствам отменен и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ СУДЕБНОГО СОСТАВА
ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СССР
ПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ
/ЛИХАЧЕВ/

ав

Klara xanım və bacıları.
Klara xanım, Şaqıbə xanım, Tamilla xanım

Zairov Loğman Hacalı oğlu (1907-1988). ANKİ-nin energetika fakültəsini bitirib. Azqlavenerjidə şöbə müdiri işləyib Müharibə və əmək veteranıdır. Oğlu Zairov Cavanşir (1950-1972) Moldovada hərbi təlimlərdə həlak olub.

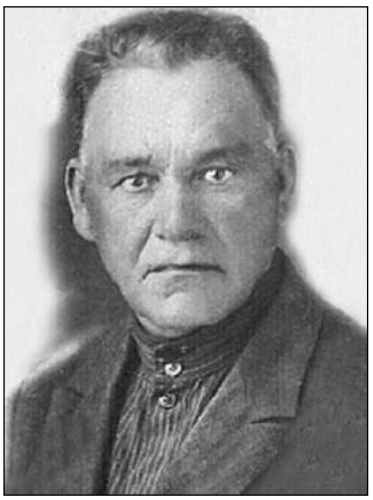
Dostməmməd
Murvətəli
Hacıqulu
Piriqulu
Sabah-xanım
Tubuxa-nım
Nurməm-məd
Yarməm-məd
Pirməmməd
Xasməm-məd
İbrahim
Safura
Xanım
İsrafil
Nadir
Allahyar
Əlixeybər
Ziba,Xalida
Fərhad
Fəxrəddin
Nəsrəddin
Ziyad
Rəhilə
Zəfirə
Namiq,Yaşar
Əhvər
Qadir
Rəsim
Əşrəf
Azərnaş
Fərda
Fəxr
Nadir, Elnur
Faiq
Elşad, Vüsalə
Vəfa,Elnarə
Elmin,Elvin
Elşən,Təlimə
Rauf, Samirə
Səmin,Azər
Nəsibə, Afət
Tunzələ,Xoşnud
Aşəbəy
Əlihüseyn
Əhvər
Məmmədpaşa
İsrafil
Daniil
Züleyxa
Validə
Natiq
Gülnarə
Dilarə
Piri
Rafiq
Gülarə
Natəvan
Leyla
Hesən
Yusif
Nərgiz,Nigar
Səidə,Cavad
Paşa,Kamran
İsrafil,Teymur
Nailə,Nigar
Laman
Nərgiz

Dostməmməd Mürvətəli oğlu (1820-1904). Evləri kəndin şor qırağı hissəsində olub. Əmircanda neft mədənlərində işləyib. Nobelin ağ neft zavodunun tikintisini görüb. Mədən ustası olub. Kənd ağsaqqalları danışır ki, Abbasqulu ağa ilə qonşu olan Mürvətəli, Hacıbaba, Hacıbəbir bir yerdə böyüyüblər.

Neft ustası kimi Ramana, Pirallahı, Ələt Balaxanı, Sabunçu, Bibiheybət, Əmircan, Zığ, Qala kəndlərində çalışıb.

Arvadı Məstan xanım gözəl xalçaçı idi. Toxuduğu xalçalar bütün evlərdə var idi. Həyat yoldaşı Məstan xanım «Xilə buta», «Xilə əfşan» və s. gözəl, maraqlı xalçalar toxuyurdu. Həmin xalçaları baha qiymətə alırdılar. Onları Əmircandan şəhərə aparıb satar, ailəsinin dolanmağına kömək edərdi. Bu xalçalar uzun illər Əmircanda evlərin bəzəyi olmuşdur.

Dostməmməd çox sakit, təmkinli, az danışan adam olub. Onun və sonra nəslin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri akademik İsrafil Quliyev yazırdı ki, babamın bu sakitliyi, az danışmağı bütün kişi nəslimizə keçib. Həqiqətən, o, nəslin bütün kişiləri az danışıb, çox böyük işlərin sahibi olublar. Bütün övladları ziyalı alimdirlər. Ailənin bu ənənəsi hələ də davam edir. Çox iş görüb, az danışmaq.

Pirməmməd Dostməmməd oğlu (1869-1951). Əmək fəaliyyətinə 1885-ci ildə Bakı neft cəmiyyətinin çəllək zavodunda başlamışdır. 1887-1904-cü illərdə Balaxanı Əmircanın Suraxanı ərazisində neft mədənlərində açarçı, qazma ustası köməkçisi, qazma ustası, 1904-20-ci illərdə böyük qazma ustası işləmişdir. 1917-20-ci illərdə Bakıda inqilabi hərəkatın ən görkəmli iştirakçısı olub. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra neft sənayesinin bərpası və qazma işinin yenidən qurulmasında fəal iştirak etmişdir.

1922-ci ildə Suraxanı neft mədənlərində yanğın törədildi. 3 gün, 3 gecə yanğını söndürməklə məşğul oldular. V. İ. Lenin yanğını söndürənlərə təşəkkür edir, teleqram göndərir. Teleqramda usta Piri, Əliyev Murtuzun da adı var idi. Cənnətalı, Səməd 1924-cü ildə qazma işinin təşkili ilə tanış olmaq üçün ABŞ-ın Kaliforniya ştatının Siqnal-Xill, Porrans mədənlərində işləmişlər. Sonra Los-Ancelesdə, Oklaxoma neft mədənlərində sərt qış günlərində qazma işlərinin fəal təşkili üçün Amerika neftçilərinin böyük təşəkkürünü qazanmışdır. 1925-ci ildə Amerikaya onunla Əmircandan Əliyev Şıxəli, Məmmədəli, Babayev Məmmədhüseyn, Heybətov Xeyrulla, Quliyev Əliməmməd də gedib. 1925-ci ildə Azneftin yeni neft sahələrinin kəşfiyyat şöbsinin müdiri olub. Qaraçuxur, Qala və s. yeni neft yataqlarının kəşfi və istismara verilməsində, mütəxəssislərin hazırlanmasında xidmətləri böyük olmuşdur. 1939-cu ildə Əmək Qəhrəmanı, «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni Böyük Vətən Müharibəsi orden və medalları ilə təltif olunub.

Имя этому—советская власть

Имя этой партии запечатлено в нашу биографию. Женщина бодрящимся, выпрямилась от вида монументального романа, шире раздвинула плечи и протянула вперед руки, чтобы по ушасть. На миг отпрянулась лицо ее—это была старуха...

Пришлось осмыслить именно. Пустые прошлого времени, уменьшие участки и беспорядочно разбросанные поля, шофер с трудом выбрался из помещичьей окраины, по направлению уюта прошлого.

Два-три резких поворота и машина плавно покатилась по асфальтированной дороге, пролегающей между двумя стройными рядами новых домов, утопающих в моросе зелени и цветах.

У трехэтажного дома машина остановилась — здесь живет помощник директора конторы по бурению района им. Орджоникидзе тов. **Пири Гулиев.**

— Только что машина за нами прошла, он куда то уехал, — говорит встретившая нас пожилая женщина с отметным добродушным лицом.

— Когда он будет дома?

— Он приезжает поздно. Он дома не ночует.

— Где ему быть, если не в буровой №1 или 126, — сказали в конторе.

После долгих поисков мы его встали в буровой № 126. Она пробурена до глубины 1.823 метров, самая глубокая в Баку. В 351 сложный номер. Пири Гулиев почетный в этих буровых. В пять часов утра он уже дома. Не успел выпить стакан чая — снова срочно вызвали на промысел.

Пири Гулиеву за 60 лет, но он выглядит моложе своих лет.

— С новой работой справился, — говорит он улыбаясь. — Только надо было кое-немного подучиться. Хотел тогда учиться, время хотел, но не смог—у отца было много детей. Он работал чернорабочим. Тогда такой другой работы не могли давать. Из шести детей он отдал в сельскую школу меня одного, так сказать способного.

— И стал я учиться 2 года, но учиться пришлось бросить на работу. Мне было 14 лет, когда я поступил учеником в механическую мастерскую Вышкомбината. Работал с утра до позднего вечера. Мастер побивал на каждый пустяк. Но и ему тоже было плохо. Никаких предохранений не было. Приказчик рабочих, управляющий рабочих. Как то мастер посмеялся и ему отрезало правой ногой обе руки.

— После этого я пошел работать к Кошелю в Балаханы. Там было труднее, чем в бондаревой. Получал я пять рублей в месяц. Праздников и выходных не давали.

— Мы спали в палатках. Там было так тесно, что спали и на полках, и под полками — прямо на голом, каменном полу в проходах. Когда в 1891 году вспыхнула забастовка, все рабочие, жившие в палатках. Все бросились тогда кулю. Машинист полез в амбар и там погиб. И я чуть не потонул в амбаре.

— Кончату с пятью годами и без отца я получил только, чтобы стал помощником бурового мастера, после 12 лет работы у одного хозяина.

— Управляющий Маркова был рабочим. Одного мальчика он тут увидел, что тот отлет. Когда мальчик управляющим Голубов, стало еще хуже—он дрался и потом бил по промыслу, ругался и дрался, проклинал и квартиры рабочих, ругал их и бил при детях...

❂❂❂

Вечером там удалось застать тов. Пири Гулиева дома.

Просторная, светлая квартира в большом новом доме, на втором этаже поселила им Двенадцатого Апрельскую проспекте. Столы. Стулья. На большом письменном столе телефон, радио, много книг. Рядом—шкаф с книгами.

Пока Гулиев просматривал какие то бумаги. Его черноокая дочурка приготовилась стола весь делать уроки — она учится в 7 группе.

— Детей мало видно, пожаловался Пири Гулиев, — то у них работу, то они в школе.

И добавил:

— Хорошо им теперь учиться. И жить хорошо, и учиться.

❂❂❂

Мы вышли на просторную улицу. Она залита электрическим светом.

— Это на просто свет, это что-то новое, — говорит мой спутник — мы находимся, собственно говоря в деревне. Посмотри — это деревня, а смотри какие прекрасные дома.

Тов. ПИРИ ГУЛИЕВ с дочерью за книгой.

Тов. ПИРИ ГУЛИЕВ.

Какие ровные широкие улицы, какой парк. Помимо того, эта деревня имеет свою волшебную школу, прекрасный дворец культуры, просторную больницу, хорошие бани, кооператив, который смело может украсить центральную улицу города, стоянную, автобусное сообщение. Тут что то совершенно новое, чему нет имени.

Нет, есть имя этому новому и это имя—**советская власть, ленинская национальная политика.**

Е. ГУРВИЧ.

Обеспечим перевод не менее 200 скважин на бесштанговую эксплоатацию

Электро - механическая мастерская им. Будённого в Ленинском районе до последнего времени производил ремонтные работы, не имея программных заданий.

Только после решения БК АКП (б) и приказа Азнефти мастерская перешла на изготовление оборудования для бесштанговой эксплоатации. Ударники мастерской включились в бой за новые номенклатуры, за новое технически более совершенное нефтяное оборудование.

В настоящее время мастерская помимо изготовления оборудования для бесштанговой эксплоатации, выпускает муфты для компрессорных труб, фланцы, а также кольцевые полукомпенсирующие головки.

Но будничные этим не ограничиваются. Обсудив на производственных совещаниях постановление БК АКП (б) и приказ Азнефти, ударники выдвинули встречный и к 1 октября успешно выполнили свое обязательство.

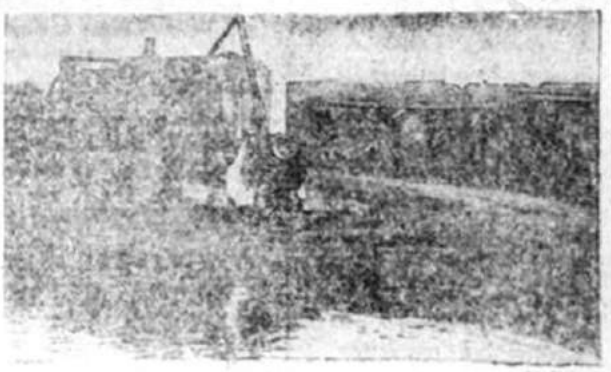
Вместо 40 трубоколов выпущено 180, вместо 50 сальников—60.

На четвертый квартал будничные получили новое задание.

— Изготовить 155 трубоколов и 83 сальника К XV годовщине. Октябрю будем с честью выполнили свое боевое задание.

Ударники будничные их большевистское упорство порукой тому, что в течение последнего квартала удастся перевести на бесштанговую эксплоатацию больше 200 скважин.

Бригада «Бакинского рабочего» и газ. «Будничный»
СТАРОСТИН, БАДЯЧУК, МАРКИН.

Один из ушат старого рабочего поселка в Балаханы.

КӨКЛӘР

Мәммәдпаша һәлә ушагкән евләриндәки фото-албому на бахмагы хошларды. Бир дәфә бурада јени шәкилләр көрдү. Калифорнија, Лос-Анжелосун екзотик мәнзәрәләри, даг јамачындакы нефт мә'дәнләринин үмуми көрүнүшү нәзәрини чәлб етди. Бу шәкилләр һамыла бөјүк мараг доғурмушду. О заман Мәммәдпашанын он бир јашы вар иди.

***

1925-чи илин гејри-ади, сәрт гыш күнләриндән бири иди. Уста Пири газма идарәсиндә ишини битириб евә кетмәк истәјирди ки, кимсә она зәнк вуруб деди:

— Серебровски хаһиш едир ки, сабаһ онун јанына кедәсиниз...

Уста Пири фикрә кетди: «Хејир олсун?!»

Этраф гарла өртүлмүшдү. Јоллар, евләр, гара мазутлу буруглар да ағаппаг иди. Күләк ара вермирди. О, мә'дәнин ичиндәки гарла өртүлмүш чыгырларла ирәлиләјәрәк өз-өзүнә дејирди: «Көрүнүр чидди мәсәләдир. Хырда шеј үчүн белә һавада адамы јериндән еләмәзләр».

Уста Пири Азәрнефтин рәиси Александр Павлович Серебровски илә беш ил бундан әввәл таныш олмушду. Серебровски Гызыл Ордунун биринчи һиссәләри илә бирликдә Бакыја кәлмишди. О заман нефтчиләрин вәзијјәти ағыр иди. Мә'дәнләрин чоху сырадан чыхмыш, гујулар бәрбад һала дүшмүш, ачлыг, хәстәлик шәһәри бүрүмүшдү.

Серебровски Бакы нефт мүтәхәссисләринин көмәји илә Азәрбајчанда илк дәфә дөвләт мә'дән бирлији (индики «Азәрнефт») вә рајонларда мә'дән вә газма идарәләри тәшкил етмәјә башлады. Бу заман дүнјада илк дәфә јаранан кәнч Совет Русијасының јаначага бөјүк еһтијачы вар иди. О, су-чөрәк кими сәнајеја лазымды. Бакы нефти өлкәни бу чәтинликдән гуртармалы иди.

О заман В. И. Ленин Серебровскијә чидди тапшырыглар вермишди. Онлардан ән мүһүмү мә'дәнләрдә олан дуру јаначағы өлкәнин мәркәзи сәнаје очагларына көндәрмәк вә дармадағын олмуш нефт тәсәррүфатыны бәрпа етмәк иди...

...Уста Пири Азәрнефт рәисинин иш отағына дахил олдугда Александр Павлович ајаға галхыб ону гаршылады, әлини сыхды:

— Хош кәлмисән. Көрүрсән, достум, бу човғунда да сәни нараһат едирәм.

— Човғун мәни горхузмур, һәлә чаванам, — дејә уста Пири јохлајычы нәзәрлә рәисә бахыб онун көзләриндәки сирли, хош тәбәссүмү сүзәрәк күлүмсүнду.

— Афәрин, һәмишә чаван оласан, сән бизә чох лазымсан... Әввәлчә бир әјләш.

Серебровски онун голундан тутуб диванда әјләшдирди, өзү дә јанында отурду.

— Сәни бир јерә көндәрсәк е'тираз етмәзсән ки?

Уста Пирини көмәк үчүн бир нечә дәфә керидә галмыш газма саһәләринә көндәрмишдиләр. Инди јәгин етмишди ки, она белә бир тапшырыг верәчәкләр. Одур ки, чох фикирләшмәдән:

— Александр Павлович, һара көндәрсәниз, мән һазыр! — дејә чаваб верди.

— Әкәр узаға көндәрсәк дә?..

Уста Пириҗә елә кәлди ки, сөһбәт Грозны вә ја Емба рајонлары һаггында кедир. Өзүнү сындырмадан:

— Әкәр чох лазымса, кетмәк борчумуздур, — дејә суалеричи нәзәрлә рәисин үзүнә бахды. — Мән һеч вахт е'тираз етмәрәм. Һара көндәрирсиниз көндәрин.

— Дүнјанын о башына көндәрсәк...

— Дүнјанын о башына дејирсиниз, көндәрин, — дејә Уста Пири күлүмсүндү.

— Чох көзәл. Демәк разылашдыг. Сәни бир нечә јолдашла Америкаја көндәрмәк истәјирик.

— Америкаја?! — Уста Пири һејрәтиндән ајаға галхды. Серебровски үрәкдән күлә-күлә онун голундан тутуб јериндә отуртду:

— Бәли, Американын лап өзүнә, дедим ки, дүнјанын о башына!

— Мән орада нә итирмишәм ки?

— Сән орада јени шејләр көрәчәксән. Даһа доғрусу, јени бурма-газма техникасыны өјрәнәчәксән. Ахы, нијә кизләдәк, онлар һәлә ки, бу саһәдә биздән ирәлидәдирләр. Һәлә ки... Орада онларын бүтүн иш тәчрүбәләрини өјрәнәчәксиниз! Бура гајыдыб кәләндә чаванлара дәрс дејәчәксиз.

— Белә де, белә де. — Уста Пири бир гәдәр сүкут етдикдән сонра јухудан ајылмыш кими деди: — Мә'чүзәдир!

Серебровски күлүмсүндү:

— Әзизим, кәләчәкдә белә мә'чүзәләр чох олачаг. Ону да бил ки, мән Баиновв вә Рүстәмбәјовла Америкаја кедәчәк адамлары сечәркән чох көтүр-гој етдик. Әлбәттә, сизин кими мүтәхәссисләри көндәрмәк бизим үчүн әлверишли дејил. Сизә бөјүк еһтијачымыз вар... Мән өзүм бөјүк мәмнунијјәтлә сизинлә бирликдә ора кедәрдим. Сиз онлардан өјрәнә-өјрәнә һәм дә онлара дәрс дејәчәксиз. Гајыдандан сонра бизә даһа чох хејир верәчәксиниз.

— Әкәр сиз мәсләһәт көрсәниз, мән нә дејә биләрәм.

— Әзизим, гурдлан горхан гојун сахламаз, дејирләр. Мән нигилабдан әввәл харичдә олмушам. Елә шәрантдә јашамышыг ки... Ленин саг олсун, мәним өхујуб мүһәндис олмагыма о, сәбәб олду. Бу јахшылыгы мән һеч заман унутмајачағам... Сизи нә Америкаја гүввәли фәһләкраһи һөкүмәти көндәрир. Бунунла фәхр етмәк лазымдыр. Сиз онлардан техниканы өјрәнмәјә кедирсиниз. Ленин һәмишә дејәрди ки, јери кәләндә дүшмәндән дә өјрәнмәк лазымдыр. Достум, һеч үрәјиниз сыхма, һәр шеј јахшы олачаг.

— Орада нә гәдәр галачағыг?

— Ән чоху бир ил.

— Бир ил? — Бу заман арвады Фатма ханым, ушаглары Мәммәдпаша, Исрафил, Зүлејха, Данил Уста Пиринин көзү гаршысында чанланды.

Серебровски, онун фикриндән хәбәрдармыш кими, әлини чијнинә вуруб деди:

— Нараһат олма, аилә үзвләриниз гајғысыны чәкәчәјик. Бир ил нәдир ки, папағыны фырлатсаг кәлиб кечәр...

Сөһбәт узун чәкмәди. Уста Пири өз разылығыны Серебровскијә билдирдикдән сонра ондан ајрылыб евә тәрәф јолланды. Сифәти һәм шән, һәм дә һәјәчанлы иди, Бакы хәбәрсиниз нә олдуғуну белә һисс етмирди.

***

1925-чи ил февралын 7-дә «Нефтчиләр» клубунда Американың нефт сәнајесиндә тәчрүбәја кедәчәк фәһләләрә һәср олунмуш төнтәнәли ичлас чағрылмышды. Бурада јола дүшәнләр, онларын аилә үзвләри, «Азәрнефт»ин рәһбәр ишчиләри, мүһәндисләр, һәмкарлар иттифагының нүмајәндәләри иштирак едирди. Фатма ханым үч оғлу, бир гызы илә ön сырада, уста Пиринин јанында отурмушду. Ушагларындан ән бөјүјү Мәммәдпашанын 11, ән кичиҗи Данилин 2 јашы варды.

Төнтәнәли ичласы һәмкарлар Иттифагының нүмајәндәси Гутин јолдаш ачыб деди ки, биз инди әмәк мәһсулдарлығы мәсәләсини чиддијјәтлә гаршыја гојмушуг. Истеһсалатын сәмәрәләшдирилмәси, сәнајемизин бүтүн саһәләриндә техники мәһдуд јахшылашдырылмасы тәсәррүфатымызын инкишафында әсас амилдир... Шүбһәсиз ки, бир дәстә фәһлә вә мүһәндисләрин бу өлкәја кедиб нефт сәнајесини өјрәнмәләри олдугча вачибдир. Сәнајенин бу саһәсиндә тәчрүбә вә билији јиғылмајачаг бу адамлар гајыдандан сонра бизим Совет гурулушуна чох хејир верәчәкләр...

Серебровски ингилис дилиндә дејә етди ки, Америкада онлар өзләри кими фәһләләрдән өјрәнәчәкләр... Мүмкүн олдугча сәмәрәли ишләјиб, өз ләјагәтләрини горумалы, коммунист олдугларыны унутмамалыдырлар. Совет адамлары сүбут етмәлидирләр ки, онлардан пис ишләмирләр...

О, сөзүнү белә битирди.

— Мән үмидварам ки, тәхминән бир илдән сонра Америкадан гајыдаркән сизи белә дә вагаалда гаршылајачајыг. Сизин кими адамлара нефт сәһәсиндә мәс'ул, мүбариз вәзифәләр тапшырачаглар. Сизин көмәјинизлә нефт сәнајеси лазымы јүксәлијә галхачаг...

Алгышлар тоиду. Даһа сонра башга јолдашлар данышдылар.

Бир аздан сонра салондакылар сүрәкли «ура» сәсләри вә «Бејнәлмиләл» маһнысы илә Америкаја кедән фәһләләри јола салдылар.

***

1925-чи ил февралын 8-дә «Бакински рабочи» гәзети јазмышды ки, Америкаја көндәрилән фәһләләр бу бөјүк

е'тимадла фəхр етдикləрини билдириб партија вə һөкумəт гаршысында анд ичдиләр ки, өз вəзифələрини ləjaгəтлə jеринə jетирəчəкləр.

Һəмин күн Москвада чыхан «Труд» гəзетиндə «Америкаја кедən 19 фəһləнин jола салынмасы» — адлы мəгалə вə кедəнləрин шəкилləри чап олунмушду. Мəгаləнин сонунда jазылмышды:

...«Биз техникадан керидəjик... Америкадан гајыдачаг 19 jолдаш бу мəсələни һəлл етмəкдə бизə көмək етмəлидир. Онлар орада jени техниканы өjрəнмəли, Америка фəһlələринə исə ленинизмин зəфəрləрини бəхш етмəлидирлəр».

А. П. Серебровски Москваја белə бир телеграм вурмушду:

«Бу күн Бакыдан Москваја 3 фəһlə дəстəси, орадан Ревел, Һамбург jолу илə Нјујорка jола дүшдү. Сəфирдən бир даһа хаһиш едиј ки, ичазə алмаг ишини асанлашдырсын».

Татар jеринdən тəрпəнди. «Америкалылар» jола дүшдү. Онлары өтүрəн партија, һөкумəт, нефт сəнаjеси һəмкарлар иттифагы тəшкилатынын нүмаjəндələри, анлə үзвləри, достлар: «Сизə уғурлу jол!» — дејə əлləрини һавада jеллəтди.

Бəли, Достмəммəдин оғлу Пири Америкаја кедирди. Она елə кəлирди ки, jуху көрүр. Һарада көрүнмүшдү ки, фəһləни дə харичə көндəрсинлəр. Өзү дə Америкаја. Əввəллəр белə jерлəрə jалныз милjончулар вə бəjүк алимлəр сəjаһəтə кедəрдилəр.

Бүтүн jолдашлары кими Уста Пири дə һисс едирди ки, һəjатында jени вə əламəтдар бир һадисə баш вермишдир. Онлары ирəлидə бəjүк бир имтаһан көзлəjир, тарихи имтаһан!

Уста Пири! Бу ачы гыш күнүндə тале сəнə хош мүждə кətирди. Ата jурду, Əмирһачыjан кəнди, ушаглыг күнлəри, кəнчлиjи, бүтүн һəjаты Уста Пиринин хəjалында чанланырды.

* * *

Биз анадан олуб боjа-баша чатдығымыз jери доғма jурд һесаб едирик. Бу «кичик» вəтəни бəjүк Вəтənимизин зəррəси сајырыг. Бурада jетишən адлы-санлы адамлар халгыхызын шəһрəтини артырыр. Сөһбəт дүшəндə биз белə һəмjерлиләримизин адыны фəхрлə чəкирик.

Тулада jашајан адам өз вилаjəти һаггында данышанда истəр-истəмəз Јаснаја Полјананын вə бəjүк jазычы Лев Толстојун адыны чəкмəсə олмур. Бакынын jахынлығындакы Əмирһачыjан тəсəббусинин сакинləри дə Абасгулуага Бакыханову унутмурлар.

Азəрбаjчан халгынын көркəмли алим вə шаири Абасгулуага Бакыханов илк ушаглыг күнлəрини бурада кечирмишди. Ону бүтүн дүнjаја таныдан бəjүк исте'дад, кенин гəлбə малик олмасы вə өз халгыны дəриндən севмəкlə, башга милləтлəрə дə һүсн-рəғбəт бəслəмəси иди. А. С. Грибоjедов, М. Ф. Ахундов, А. С. Пушкин, Мирзə Шəфи Вазеһ, И. Чавчавадзе, Ладо Заблотски вə башга мəшһур алим вə шаирлəрлə достлуг етмəси Бакыхановун шəһрəтини даһа да артырмышды. А. Бестужев-Марлински, ону мəшһур алим вə сон дəрəчə маарифпəрвəр адам кими гиjмəтлəндирмишди. Бу сөзлəр Азəрбаjчан халгынын гəлбиндə нфтхар һисси ојатмышды. Уста Пири Бакыхановун һаггында даһа гүрурла данышарды. Абасгулуага онун уду бабасынын гоншусу, ушаглыг досту олмушду.

Əмирһачыjанда ан jахын кənd Бүлбүлəдир. Онлар елə сүрəтлə бəjүмүшдүр ки, инди араларындакы сəрһəддi ајырд етмək белə чətиндир. Мəним доғма jурдум Рамана бу кəндлəрлə гоншудур. Елə ушаглыгдан Əмирһачыjан һаггында хош сөзлəр ешитмишдим. «Кəндин jахшы чамааты вар, əмək севəндирлəр, бир-бирлəри илə мəһрибандырлар, гејрəтлидирлəр. Ағсағгалlара һөрмəт едирлəр. Бəjүк-кичик jерини билир...» Jахын кəндлəрдə нефт тəбəгəлəринин тапылмасы онлара чох шеj өjрədirdi. Рамана, Балаханы, Сураханы... Бу jерлəрдə капиталистлəрин истисмары артдыгча фəһləлəрдə бирлик, һəмрəjлик һисси дə күчлəширди...

Онвəллəр гоншу кənd ушаглары бир-бирини даша басараг вурушардылар. Гəрибə көрүнсə дə, бир кəндин оғланы о бири кəндин гызы илə евлəнə билмəзди. Сонралар белə «адəтлəр» тədричən арадан чыхды.

Нефт мə'дəнləри артдыгча Бакы кəндлəриндəки фəһlə синфи күчлəниб нүхтəлəширди. Jахын мə'дəнлəрдə ишлəjən фəһləлəрин чоху Əмирһачыjанда jашајырды. Елə о вахтдан бура «Устаlар кəнди» кими шəһрəт тапды. Белə усталардан бири дə Ширинин атасы Достмəммəд иди.

Достмəммəд Новруз бајрамыны чох севəрди. Бəjүк хəрчə дүшсə дə, ону дəбдəбəли кечирəр, һəр адəт-ən'əнəсинə дүрүст əмəл едəрди.

Бајрам вахты ушагларын севинчи jерə-көjə сығмазды. Шən, əjləнчəли ојунлар чыхарардылар. Онлар бу заман бəjүкləрə јанашанда «Нүн-нүн, аллаһ сəнə оғул версин!» — дејиб бəхшиш алардылар. «Гыз версин» сөзүнү ишлəтмəздиләр (Əлбəттə, инди исə бу бизə гəрибə көрүнүр). Белə бир маһны варды:

Ај əрсин, əрсин, əрсин,
Тапры мурадын версин
Верəнин оғлу олсун,
Вермəjənin кор гызы!

Достмəммəдə елə кəлəрди ки, «нүн-нүнү» ојнајанлара бол ширни бəхшиш версə, оғул саһиби олар. Доғрудан да о, арзусуна чатды. 1869-чу илдə, мартын əввəлləриндə Пири дүнjаја кəлди. Достмəммəдин jеканə оғлу—онун архасы, евинин чырағы.

Елə бу заман Новруз бајрамына һазырлыг көрүлүрдү. Достмəммəд үчүн ики бајрам олду. Арвады Мəстан ханым адəт үзрə нəнəки еви, һəjəтин уча һасарларыны да 2—3 дəфə ағартды. Достмəммəд еһтијат үчүн сахладығы пулдан хəрчлəjиб бəjүк зијафət верди. Ən узаг гонум-гоншуjа да плов пајы көндəрди.

Достмəммəд Сураханыда ибтидаи үсулла чыхарылан нефт гуjусунда ишлəjирди. Истираһəтин нə олдугуну билмəзди. Өлүм көзлə-таш арасында иди. Нə етмəли. Лиләни сахламаг үчүн һəр əзаба дөзмəк лазым иди. Ширин бөjүдүб хош күнə чыхартмаг...

1844-чү илдə Биби-Һејбəтдə дүнjада илк дəфə олараг үч дəрин гуjу газылды. Онларын нефт вермəси саһибкарлар арасында бəjүк мараг доғурду. Бу хəбəр харичи капиталистлəрин дə диггəтини чəлб етди.

Сон илләр əрзиндə Бакыда нефт һасилаты күндəнкүнə артырды. Балаханынын Вермишев мə'дəниндəки фонтан исə (она белə ад вермишдиләр) Азəрбаjчан нефт сəнаjесинин шəһрəтини даһа да артырды.

Məmmədpaşa Quluzadə Piriyev (1914-1994). 1938-ci ildə Azərbaycan Neft Sənaye İnstitutunu bitirib. 1938-41-ci illərdə Bakının müxtəlif neft mədənlərində qazma ustası və mühəndis vəzifələrində işləmişdir. 1941-1945-ci illərdə ordu sıralarında alman fişizminə qarşı mərdliklə vuruşmuşdur. Müharibədən qayıtdıqdan sonra aspiranturada təhsilini davam etdirir. 1946-cı ildən Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında assistent, dosent, professor, kafedra müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1949-64-cü illərdə həmin institutun elmi işlər üzrə prorektoru olmuşdur. 1968-ci ildə Az EA-nın müxbir üzvü, 1972-ci ildə həqiqi üzvü seçilmişdir. Neft, elm və texnikanın inkişafında yüksək ixtisaslı elmi və mühəndis kadrlarının hazırlanmasında əvəzsiz xidmətlərinə görə müxtəlif orden və medallarla təltif olunmuşdur. Neft-qaz sənayesinin inkişafındakı xidmətlərinə görə o, əməkdar mühəndis, əməkdar elm və texnika xadimi, fəxri neftçi, Azərbaycan Dövlət Mükafatı Laureatı fəxri adına layiq görülüb. Maili quyuların qazılmasının nəzəri və təcrübi əsaslarının banisi kimi o, neft elmi sahəsində dünya şöhrətli məktəb yaratmışdır. Onun əldə etdiyi fundamental nəticələr həm quruda, həm də dənizdə neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı və istismarında həlledici rol oynamışdır. 1969-cu ildə ABŞ Okloxomo ştatında elmi ezamiyyətdə olub. II dəfə 1974-cü ildə ABŞ-da neft sənayesinin problemlərinə dair məruzə ilə çıxış etmişdir. Dəfələrlə Almaniya, Hindistan, Meksika, Çexoslovakiya və digər ölkələrdə Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil etmişdir.

400-dən çox elmi əsərlərin, sanballı monoqrafiya, ixtira və kəşflərin müəllifidir. 100-dən artıq elmlər namizədi, elmlər doktoru onun məktəbinin layiqli yetişdirmələri hesab edilir. Ömrünün əlli ilini yüksək ixtisaslı neftçi mühəndislərin hazırlanmasına sərf etmişdir.

Azərbaycan dilində yazılmış fundamental dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin müəllifidir.

1984-cü il sentyabrın 5-i SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Xalq təsərrüfatı üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanmasında, elmin inkişafında, xidmətlərinə görə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif edilib.

И ПРИЗВАНИЕ УЧЕНОГО

Академику АН Азербайджанской ССР, доктору технических наук, профессору, лауреату Государственной премии республики Мамеду Паше Пири оглы Гулизаде - 70 лет. Заслуженный деятель науки и техники, заслуженный инженер Азербайджанской ССР, он на пртяжении многих лет заведует кафедрой «Бурение нефтяных и газовых скважин» Аэербайджанского ордена Трудового Красного Знамени института нефти и химии имени М. Азизбекова, порог которого впервые переступил четыре десятилетия назад.

. П. Гулизаде представляет старшее поколение ученых республики. Но за плечами у него о большая трудовая деятельность. Он потомственный нефтяник, вместе с отцом Уста Пири, чье мастерство впоследствии стало широко известно, в десттве и юности много времени проводил на промыслах. Вполне понятным было его решение поступить в индустриалный техникум, а в последствии и в институт.

Началис дни учебы. Но вот важный момент, во многом определяющий гражданскуюу позицию М. П. Гулизаде, которой он верен все годы. Республика нуждалась в квалифицированных нефтяниках, специалистах, и он берет гождовую отсрочку и идет работать техником по бурению в «Азизбековнефть».

После защиты диплома молодой инженер-нефтяник получил направление на промысел в Карачухур. Здесь он проходит путь от бурового мастера до главного инженера. Но началась война, и М. Гулизаде ушел на фронт и вернулся лиш тогда, враг был разгромлен и страна приступила к залечиванию ран и мирному строительству.

Его научная деятельность связана с одним из важнейших и вместе с тем сложным в инженерном отношении направлением проходки скважин - с наклонным бурением. У етого метода освоения глубин значительные перспективы, что очен важно с точки зрения охраны окружающей среды. Нынешние объемы внедрения наклонного бурения как в СССР, так и в других странах дают основание утверждать, что и в дальнейшем бурениескважин будет вестись именно етим способом. Сложные проблемы требуется решать при его применении к специалистам. Наиболее важная из них - управление траектории ствола. Напомним, что он достигает сегодня глубин в 5.000-6.000 и более метров. В формировании науки управления траекторией наклонного ствола при бурении в геологически осложненных условиях Каспия большая заслуга принадлежит именно М. П. Гулизаде.

Еще в начале своей научной работы он вывел формулу для определения отклоняющего усилия на долоте в учетем податливости грунта и других основных факторов. Она является и по сегодняшний день базовой, на ее основе был создан ряд технических средств и компоновок для еффективного регулирования искривления скважин. Годы упорного творческого труда завершились для М. П. Гулизаде созданием научных основ, фундаментальных исследований в области теории и практики наклонного бурения трубинным способом. Это стало основой его докторской диссертации, которуюу он защитил успешно.

В дальнейшем М. П. Гулизаде создает на кафедре «Бурение нефтяных и газовых скважин» АзИНЕФТЕХИМа известную ныне в нашей стране и за рубежом школу наклонного бурения. Под его руководством получает

широкое развитие ряд важных научных исследований, формируются основные принципы техгологии бурения наклонных скважин.

Трудно в рамках газетной статьи осветить всю многогранную работу, проводимуюу на кафедре, в проблемной лаборатории сверхглубокого бурения и отраслевой лаборатории куставого наклонного бурения скважин на континентальном шельфе, где прлфессор М. П. Гулизаде - научный руководитель. Однако на некоторых из них стоит остановится.

Разработчики месторождения Нефтяных Камней в свое время столкнулись серъезной проблемой: нефтегазовые горизонты оказались под той частью моря, где толщя воды не позволяло исползовать известные гидротехнические сооружения, грозя им разрушением. Тогда-то и обратились к к наклонному бурению с большим отклонением стволов скважин от вертикали. Теоретические основы етого способа проходки были определены в докторской диссертации М. П. Гулизаде. Так идеи ученого нашли свое конкретные воплошение и стали реальностью.

Ныне во многих нефтяных раенах страны - Западной Сибири, на Сахалине, Черном море и в других реэионах - бурят именно такие наклонные скважины. Их отклонение от вертикали составляют 1.500-2.000 метров. М. П. Гулизаде совместно с группой ученых и специалистов был удостоен Государственной премии Азербайджанской ССР за разработку и массовое внедрение метода бурения наклонных скважин с большыми отклонениями.

Известно, что однрй из основных причин снижения технико-економических показаний бурения наклонных скважин является использование ориентируемых отклонителей. М. П. Гулизаде выдвигает оригинальную идею безориентированного бурения. Этот метод несомненно долэен получить широкое применение в будущем.

Обладая исключительным чувством предвидения перспектив развития научных направлений в отрасли, ученый всегда находится на передных рубежах научного технического прогресса. Под его руководством успешно ведутся исследованияв области создания автоматизированной системы управления технологическими процессами бурения наклонных скважин.разработаны оптимальные сземы кустования скважин на морских нефтегазовых месторождениях, решен ряд важных задачпо оптимизации процесса бурения, проектирования профилей наклонных скважин, предупреждение встречных стволов на кусте и других.

За создание трудов первостепенного значения, обогативших отучественную и мировуюу науку, М. П. Гулизаде в 1972 году был избран академиком АН Азербайджанской ССР. Он поддерживает постояннуюу связ с буровыми организациями. К нему часто приходят производственники со своими проблемами. В свою очередь он часто выезжает к ним, выступает с докладами не только в нашей стране, но также и за рубежом - в ГДР, Индии, Мексике, ФРГ, США.

Предметом особой заботы и внимания для него является студенческая и научная молодежь. Во всех уголках нашей Родины работают его уъеники - питомцы АзИНЕФТЕХИМа,которые уже сами стали крупными учиными и специалистами, организаторами науки и производства.

Наряду с огромной, неустанной и педагогической и научной деятельностью коммунист М. П. Гулизаде проводит и большуюу общественнуюу работу. Он неоднократно избирался членом парткома АзИНЕФТЕХИМа, являлся первым ответсвенным редактором научно-технического журнала «Нефть и газ», со дня выхода в светпервого номера журнала и до настоящего времени - член его редколлегии. Был инициатором пролведения и принимал самое активное участие в подготовке и работеПервой Всесоюзной конференции по наклонному бурению. Он - член экспертного совета ВАК СССР.

М. П. Гулизаде - автор многочисленных научных разработок, нашедшых внедрение не только в СССР, но и за рубежем, им написано 4 учебника, подготовлено 5 докторов наук и 40 кандидатов наук. Он к таму же является членом Научнотехнической комиссии по усовершенствованию техники и технологии бурения глубоких нефтяных и газовых скважин при Госкомитете Совета Министров СССР по науке и технике, членом научно-технического совета Министерства нефтедобывающей промышленности СССР, Главной Редакции Азербайджанской Енциклопедии. Он сегодня в расцвете творческих сил, и мы ждем от него новых свершений в развитии нефтегазовой науки и практики.

М. Аббасов,
А. Мирзеджанзаде,
Академики АН Азербайджанской ССР.

Quliyev İsrafil Pirməmməd (1917-1981). Azərbaycanın neftçi alimi, texnika elmləri doktoru (1960), professordur. 1961-ci ildə Lenin mükafatı laureatını, 1977-ci ildə SSRİ-nin fəxri neftçisi adını almışdır. 1950-ci ildən dəniz Neft Elmi-Tədqiqat və Layihə İnstitutunda («Dənizneftlayihə») direktor vəzifəsində çalışmışdır. Quliyev maili quyularda qazıma kəmərinin davamlılığını, süxurların mexanikası və onların müxtəlif tip baltalarla qazılması, neft-mədən hidrotexnika quyularının və

dərinliyi 100-200 m olan dəniz sahəsində neft mədənlərinin yaradılması üzrə elmi tədqiqatlar aparıb. 40-80 m dərinlik üçün iribloklu əsaslar, Üzən qazıma qurğuları, estakada tikən aparat və s. ixtiraların müəllifidir. Elmi kadrların hazırlanmasında xidmətləri çox böyükdür. Mexikoda 1967-ci ildə Ümumdünya Neft Konqresində, 1969-cu ildə Yaponiyanın Kioto şəhərində keçirilmiş hidravlik tədqiqatlar üzrə beynəlxalq konfransda, 1965-ci ildə Parisdə Neft İnstitutunda Dəniz və Neft məsələləri üzrə «I Ümumdünya Konqresi»ndə məruzə ilə çıxış etmişdir.

«Şərəf nişanı» və digər dövlət orden və medalları ilə təltif edilmişdir. SSRİ Ali Sovetinin Təbiəti Mühafizə komissiyasının üzvü, Ümumdünya sülhü Müdafiə Komitəsinin Rəyasət heyətinin üzvü, bir çox SSRİ Qurultaylarının nümayəndəsi olub.

Гражданин, ученый, педагог

13 февраля 1997 года исполняется 80 лет со дня рождения Исрафила Пири оглы Кулиева, доктора технических наук, профессора, лауреата Ленинской премии, Почетного нефтяника СССР.

И. П. Кулиев родился в семье знатного бурового мастера Пири Дост Мамед оглы Кулиева.

Свою трудовую деятельность он начал в 1932 г. Учеником токаря на механическом заводе в Раманах. В 1933-1935 гг. он работал техником по бурению в трестах «Азизбековнефть» и «Орджоникидзенефть».

После окончания Азербайджанского индустриального института им. М. Азизбекова в 1941 г. И. П. Кулиев был направлен в трест «Азнефтеразведка». В августе 1941 г. Он добровольно ушел на фронт и в составе действующей армии участвовал в освобождении Северного Кавказа, Украины, Польши и Чехословакии.

В 1945 г. Как специалист нефтьяной промышленности И. П. Кулиев был демобилизован из рядов Советской Армии.с января 1946 г. По февраль 1950 г. Он работал в Институте нефти АН Азерб. ССР, сначала в должности младшего научного сатрудника лаборатории бурения, а затем - ученого секретаря института. В феврале 1950 г. Он был переведен в объеденение «Азморнефть» и назначен заместителем директора по научной части института «Гипроморнефть», где работал до 1978 г.

Профессор И. П. Кулиев - автор более 300 научных работ, в том числе 17 монографийи брошюр, 195 научных статей, изданных на азербайджанском, русском, английском, немецком языках, 23 изобреений и др.

В 1949 г. Защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата технических наук, в октябре 1959 г. - доктора технических наук.

Возглавляя более 28 лет научнуюу часть института «Гипроморнефть» профессор И. П. Кулиев проявил себя как крупный ученый и умелый организатор науки, внесшый большой вклад в развитие нефтяной промышленности и особенно, в создание и развитие новой отрасли нефтяной науки - разработка морских нефтегазовых месторожлений.он руководил и принимал непосредственное участие в разработке таких крупных нефтегазовых месторождений как Нефтяные Камни, Гюргяны-море, Банка Дарвина, Песчаный-море, Сангачалы-Дуванный-море, Бахар и др.

Работая в высших учебных заведениях республики, профессор И. П. Кулиев проводил большую работу по подготовке инженерных и научных кадров высокой квалификации. Им подготовлено более 30 кандидатов наук.

Труды И. П. Кулива «Основные вопросы строителыства нефтяных скважин в море», «Строительство нефтяных скважин в море» и др. являются первыми работами в мировой и отечественной литературе по вопросам разработки морских нефтегазовых месторождений.

В 1961 г. За работу «Комплексная разработка морских нефтяных месторождений в Азербайджанской ССР» И. П. Кулиев совместно с рядом специалистов был удостоен высокого звания лауреата Ленинской премии. Он награждался правительственными орденами и медалями, а также золотыми и серебряными медалями выставки достижения народного хозяйства СССР, был удостоен звания «Почетный нефтяник СССР».

Из изобретений профессора И. П. Кулиева необходимо выделить плавучие буровые установки, эстокадостроительные агрегаты и др. построенные впервые в нашей стране.

Научная и инженерная деятельность его не ограничивалась рамками Азербайджана. Он принимал непосредственное участие в организации разведки и разработки морских нефтяных и газовых месторождений на Черном Азовском морях, и других раенах Каспийского моря.

Профессор И. П. Кулиевпроводил большую работу по расширению международных научно-технических связей с зарубежными странами в области разработки нефтягазовых месторождений, неоднократно выступая с лекциями и докладами и участвуя в работе многих международных конгрессов, симпозиумов (Франция, Мексика, Чехословакия, ГДР, Япония и др.).

Профессор И. П. Кулиев являлся членом редакционной коллегии журнала «Азербайджанское нефтяное хозяйство»,членом пленума ВИОР республики, членом президиума АзНТО НГП им. Академика И. М. Губкина, членом кардинационной комиссии по транспортным гидротехническим сооружениям, возлавлял Ученый совет института «Гипроморнефть», являлся членом ученых советов АзИНЕФТЕХИМа им. М. Азизбекова, ВНИИТБ и Института географии АН Аэерб. ССР.

Он являлся членом мехведомственных научных советов Госкомитета Совета Министров СССР по науке и технике, по проблемам: «Изучение недр земли и сверхглубокое бурение», Защита от коррозии», Научного Совета АН СССР «Проблемы Каспийского моря».

С 1978 г. И до конца своей жизни И. П. Кулиев руководил впервые организованный в азербайджанском института нефти и химии специальной кафедрой по подготовке организаторов роизводства для нефтегазовой промышленности Советского Союза, прояиви себя талантливым педагогом и умелым организатором.

Профессор И. П. Кулиев останится в истории Азербайджанской нефтяной промышленности как человек, прошедший славный путь нефтяника, ученого, педагоаг, почетного гражданина, достойно служившего своему народу.

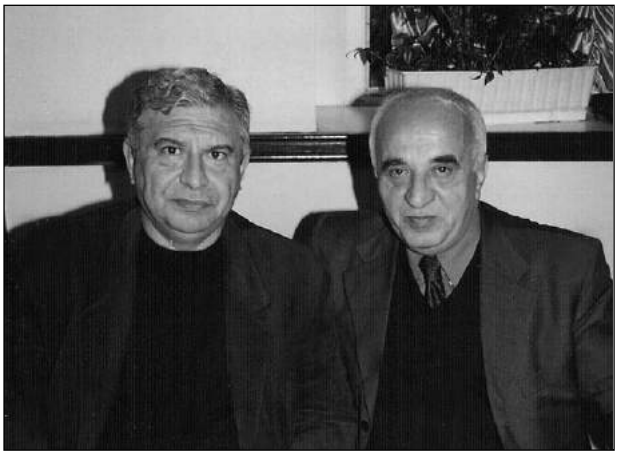
А. Х. Мирзаджанзаде, Н. А. Алиев,
А. Б. Сулейманов.

Akademik Fərəməz Maqsudov, akademik Məmmədpaşa Quluzadə, akademik Azad Mirzəcanzadə

ABŞ-da olarkən Babayev Cabir, Rza Seyidrza, Məmmədpaşa Quliyev

Quliyev Rafiq İsrafil oğlu

R. İ. Quliyev 1963-cü ildə M. Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna daxil olmuş və 1967-ci ildə «Neft və qaz yataqlarının işlənməsinin texnologiyası və kompleks mexanikləşdirilməsi» ixtisası üzrə neft-mədən fakültəsini bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə hələ orta məktəb şagirdi olduğu 1961-ci ildən Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun «Nəzarət ölçü cihazları» kafedrasının preparatoru vəzifəsindən başlamışdır.

R. İ. Quliyevin gələcək əmək fəaliyyəti neft sənayesi ilə bağlıdır.

1965-ci ildən 1969-cu ilə qədər istehsalatda «Leninneft» neft mədənləri idarəsinin operatoru, Azərbaycan dəniz neft kəşfiyyatı trestinin qazma kontorunun laborant-kollektoru, qazmaçı köməkçisi, böyük sahə mühəndisi vəzifələrində işləmişdir.

1969-cu ildən indiki vaxta qədər R. İ. Quliyev elmi, pedaqoji, elmi-metodik və təşkilat işlərində olmuşdur:

1969-cu ildən 1983-cü ilə qədər Respublika neft sənayesinin Azərbaycan elmi-tədqiqat layihə institutuna - böyük mühəndis, kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, hidromexanika bölməsinin müdiri.

Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) 1983-1988-ci illərdə sənaye müəssisələrinin təşkilatçıları fakültəsinin iqtisadiyyat, təşkilat və idarəetmə kafedrasının müdiri; 1988-ci ildən hazırkı vaxta qədər isə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında «Neft və qaz quyularının qazılması» kafedrasının müdiri vəzifələrində işləmişdir.

R. İ. Quliyev 1971-ci ildə «Başlanğıc təzyiq qradiyetinin təzahürü şəraitində quyular qazılmasının hidravlik xüsusiyyətləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1982-ci ildə isə «Mürəkkəb şəraitdə qazılan quyuların hidravlik proqramının işlənməsinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1985-ci ildə professor adının təsdiqini almışdır.

R. İ. Quliyev 160-dan çox elmi işin müəllifidir. Onların içərisində 3 kitab, 100 elmi məqalə, 30 fond elmi işləri, 20 tədris-meodik işləri, 8 müəlliflik şəhadətnaməsi vardır.

Onun rəhbərliyi altında 10 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmiş, hazırda isə 5 aspirantın elmi rəhbəri-

dir.

Aşağıda qeyd edilənləri professor R. İ. Quliyevin fundamental xarakterə malik ən əhəmiyyətli işləri hesab etmək olar:

- Quyu-lay sistemində kütlə dəyişkənliyi hesabına quyuda təzyiqlər fərqinin azaldılması üsullarının işlənməsi;
- Quyuda qazma məhlulunun hidrodinamik xarakteristikasının idarə edilməsi və ona operativ nəzarət üsullarının işlənməsi;
- Təşkilatı idarəetmə nəzəriyyəsindən istifadə etmək əsasında quyu qazılmasının hidravlik proqramının optimallaşdırılması;
- Dərin mail quyuların qazılması zamanı əyriliyin idarə edilməsi prosesinin optimallaşdırılması.

R. İ. Quliyevin elmi tədqiqatlarının nəticələri 1973-cü ildə Moskvada Nedra nəşriyyatında çapdan çıxmış «Quyuların qazılması üzrə mühəndisin məlumat kitabı»na daxil edilmiş, SSRİ neft sənayesi və Azərbaycan Respublikasında tədris-metodiki və rəhbər sənədlər şəklində nəşr edilmişdir.

Prof. R. İ. Quliyevin elmi işlərinin və ixtiralarının tətbiq edilməsi xeyli iqtisadi səmərə vermişdir.

1971-ci ildən başlayaraq prof. R. İ. Quliyev neft və qaz yataqlarının işlənməsi məsələlərinə həsr edilmiş çoxlu sayda konfransların, seminarların, iclasların iştirakçısı olmuşdur.

Prof. R. İ. BMT-nin eksperti sifətilə Çin Xalq Respublikası (1988-ci il) və Albaniyanın (1990, 1993 və 1994-cü illər) neft sənayelərinin inkişafında bilavasitə iştirak etmişdir. Neft Akademiyasının ictimai həyatında fəal iştirak edir, doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış şuranın (D.054.02.03) və Akademiyanın elmi şurasının üzvüdür.

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının «Yer haqqında elm» bölməsi nəzdində «Neftqazçıxarma» problemi üzrə elmi şuranın «Neft və qaz quyularının qazılması» seksiyasının sədridir.

1997-ci ildə Amerikanın mühəndis neftçilər cəmiyyətinə üzv seçilmişdir.

Prof. R. İ. Quliyev 1981-ci ildə X beşilliyinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsindəki nailiyyətlərinə görə «Əməkdə igidliyə görə» medalı ilə təltif edilmişdir.

2000-ci ildə prezidentin fərmanı ilə «Tərəqqi medalı» ilə təltif olunmuşdur.

2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir.

Azərbaycan Neft Akademiyasının Neft və Qaz quyuların qazılması kafedrasının müdiri işləyib.

Quliyev Danil Pirməmməd (1923-2001). Əmircanda orta məktəbi bitirən kimi orduya çağırılıb, Bakı hərbi məktəbinə daxil olub, oranı leytenant rütbəsilə bitirib. 1943-cü ildə 416 Taqanroq diviziyasının tank vzvoduna komandir təyin olunub. Yaralanıb, müalicə olunub. 1947-ci ildə ADU-nun tarix fakültəsinə daxil olub II kursdan Moskva M. V. Lomonosov adına Universitetin tarix fakültəsinə keçirilib. 1952-ci ildə MDU-nu bitirib, orada SSRİ tarixi kafedrasının aspiranturasında saxlanılıb. 1982-ci ildə tarix elmləri doktoru, Az KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunda baş elmi işçi, 1976-cı ildə həmin institutda direktor təyin olunub. Bakı Ali Partiya Məktəbində Sov İKP Tarixi kafedrasının baş müəllimi və müdiri (1959-61), sonra direktoru (1961-70), Az SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Naziri (1970-71) olmuşdur. 1971-76-cı illərdə Azərbaycan KP MK katibi işləyib. AKP Tarixinin və Azərbaycan Sovet dövrü tarixinin tədqiqatçılarındandır. «Azərbaycan Tarixi» (c. III. Hissə 2. 1963) Az KP tarixinin oçerkləri (B. 1964) «Zaqafqaziya Kommunist Təşkilatlarının Zəhmətkeşlərin beynəlmiləl tərbiyəsi sahəsində fəaliyyəti» (Tbilisi, 1977) kitablarının müəllifidir. «Az KP tarixinin oçerkləri»nin redaksiya heyətinin rəhbəri (3 cilddə c. 1, B. 1985) Azərbaycan dilində K. Mark və F. Engelsin seçilmiş əsərlərinin tam külliyyatının (55 cilddə, B. 1973-85) tərcümə redaktorlarından biridir. Nazirlər Kabineti yanında Azərbaycan Respublikası Bakı Arxiv idarəsinin direktor müavini işləyib. 2 Qırmızı Əmək Bayrağı, 2-ci dərəcəli Vətən müharibəsi ordenləri və medalları ilə təltif olunmuşdur (1990).

Гулиев Данил Пири оглы родился 17 сентября 1925 г. В с. Амираджаны. Отец его уста Пири Гулиев, был известным нефтяником, мать Фатима ханум домохозяйка, вырастившая пятерых детей.

Д.П.Т. окончил среднюю школу в Амираджанах.

В 1941 году был призван в ряды Советской Армии, поступил в Бакинское пехотное училище, которое окончил со званием лейтенанта. Затем был направлен в Действующую Армию и назначен командиром взвода противотанковых ружей в 416 Азербайджанской дивизии был ранен, лечился в госпитале, получил боевые награды.

В 1947 г. Поступил на исторический факултеть Азербайджансого Государственного Университета им. С. М. Кирова. После второго курса перевелся в Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова.

В 1952 г. Окончил исторический факултет МГУ и был оставлен при кафедре истории СССР аспирантом.

Успешно защитил дисетрацию на тему: «Борба Коммунистической партии Азербайджана за дальнейшый

технический прогресс в нефтедобывающей промышленности республики в годы четвертой пятилетки».

В сентябре 1956 г. решением объединенного Ученого совета исторического, экономического - факултетов и кафедры марксизма - ленинизма МГУ Гулиеву Д. была присуждена ученая степень кандидата исторических наук.

Вернувшись в Баку, Д. Т. Больше двух лет работал в Институте истории партии при УККП Азербайджана старшым научным сотрудником.

Позднее преподовал в Бакинской высшей партийной школе при УККП Азербайджана.

С 1961 по 1971 г.г. являлся ректором Высшей партийной школы. В течении этих лет Д. П. Г. Написал ряд научных очерков статей, посвященных истории Компартии Азербайджана, принимал участие в создании коллективного труда «История Азербайджана».

В 1971-77 был избран на должность секретаря ЦККП Азербайджана по идеологии, где проработал по 1976 г.

С 1977 г. Работал директором Института истории партии при ЦККП Азербайджана-филиала Института Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС.

В институте истории партии под его руководством проводилась дольшая работа по изданию Полного собрания сочинений В. И. Ленина, был выпущен ряд монографий и сборников документов по истории нашей республики. В том числе «Очерки истории компартии Азербайджана», «Воспоминания ветеранов партии об Октябрской революции», участвовал в создании «Азербайджанской эенциклопедии».

Был членом комиссии по подготовке проекта новой Конституции Азербайджанской ССР.

Под редакцией Д. П. Г. В 1989 г был выпущен сборник документов «К истории образования Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР», им была написана монография о Наримане Нариманове, а также многочисленные статьи по проблеме Карабаха.

В 1987 по совокунноети работ Д. Гулиеву была присуждена ученая степень доктора исторических наук.

В 1990 г. Институт истории партии был переименован в Главное Архивное управление при Совете Министров Азербайджанской ССР, где он продолжал работать в качестве замдиректора Института до 1995 г.

Многие годы был депутатом Верховного Совета республики, нескольках созывов, делегатом многих съездов республики.

Имел боевые награды: «Орден боевого Красного знамени», «Орден Отечесивенной войны», медали: «За оборону Кафказа», «За участвие в Великой Отечественной войне 1941-1945» и др.

TARİX ŞAHİDDİR Kİ...

1918-1920-ci illərin hadisələri bu günün gözü ilə: faktlar və şərhlər

XIX əsrin axırlarından indiki Azərbaycan və Ermənistan Respublikalarının Rusiya imperiyası tərkibində ərazisi o vaxtkı inzibati bölgüyə görə Bakı, Yelizavetpol və İrəvan quberniyaları hüdudlarında idi. Bölgənin çoxmillətli, polietnik tərkibi onun əhalisinin səciyyəvi xüsusiyyətləri sayılırdı. Əsrin əvvəllərində "vahid, bölünməz Rusiya" şəraitində ərazi cəhətdən parçalanma məsələləri və diyarda məskunlaşmış xalqlarda separatçılıq əhval-ruhiyyəsinin və hərəkatlarının olmaması cari siyasi həyatın gündəliyinə daxil edilmirdi.

Bununla yanaşı, çar bürokratiyası "parçala və hökm sür" siyasətini, Zaqafqaziya millətlərini və xalqlarını mütləqiyyətə qarşı əlbir çıxış etməyə qoymamaq üçün onları süni surətdə bir-birinə qarşı qoymaq siyasətini məqsədyönlü şəkildə yeridirdi. Bu siyasətdə çarizm bir para yerli mülkədarların, kapitalistlərin, xırda burjuaziyanın, mürtəce ruhanilərin və millətçi əhval-ruhiyyəli ziyalıların simasında özünə arxa, bu və ya digər formada icraçılar tapırdı. Lakin bir milləti başqasına qarşı qoymaq, Zaqafqaziya xalqlarının tarixən təşəkkül tapmış əlaqələrini qırmaq və dinc yanaşı yaşamalarına əngəl törətmək cəhdləri bu xalqların özləri tərəfindən daim dəf olunurdu. Əməkçi siniflər, tərəqqipərvər ziyalılar, inqilabi, demokratik və liberal partiya və hərəkatlar bu siyasətə qarşı çıxış edirdilər.

Millətləri bir-birinin üstünə qaldırmaq üçün çarizmin yeritdiyi siyasət birinci rus inqilabı illərində xüsusilə güclənmiş və müvəqqəti "müvəffəqiyyət" qazanmışdır ki, bu da ermənilərlə azərbaycanlılar arasında qanlı toqquşmalardan ibarət olmuşdur. Lakin bolşeviklərin, digər inqilabi partiyaların, fəhlələrin qəti tədbirləri, geniş ictimaiyyəti bürüyən hiddət və qəzəb dalğası qanlı qırğın yanğınını söndürməyə, fitnəkarların və talançıların ağzından vurmağa imkan vermişdir.

Millətlərarası ədavət və gələcək qarşılıqlı ərazi iddiaları toxumu XX əsrin ikinci onilliyində ideoloji baxımdan müəyyən dərəcədə "cücərti vermiş" və bu, 1914-1918-ci illər dünya müharibəsi dövründə xüsusilə güclənmişdir.

Hər şeydən əvvəl "daşnaksütyun" millətçi burjua partiyası və erməni millətçilərin digər partiyaları ədalətsiz imperialist müharibəsində çarizmin və Antanta ölkələri hökumətlərinin tərəfini saxlayaraq, türklərə nifrəti hər vasitə ilə qızışdırırdılar. "Türk" dedikdə isə cahil ermənilər çox vaxt müsəlmanları, eləcə də azərbacanlıları başa düşürdülər. Millətçilərin elan etdikləri "böyük ermənistan" şüarları ermənilərin şüurunu öz ərazisini qorşu torpaqları, ən əvvəl Azərbaycan torpaqları hesabına genişləndirmək kimi avanturist ideyaya hazırlayır və yönəldirdi.

1918-ci ilin mart günlərində Bakıda azərbaycanlıların kütləvi surətdə qırğın və talanlara məruz qalması daşnak partiyasının cinayətkar əməlləri tarixində ən mənhus səhifələrdən biridir.

Uzun illər ərzində naşı tarixçilərin dəridən-qabıqdan çıxaraq göstərdikləri səylərə həmin hadisələr "müsavatçıların əksinqilabi qiyamı" kimi qələmə verilmişdir. Amma arxiv sənədləri, məsələnin öyrənilməsinə yeni metodoloji mövqelərdən yanaşılması sübut edir ki, bu qırğın və talanların əsl təşkilatçıları daşnaklar olmuşlar, onlar cahil ünsürləri sovetlərə qarşı qəsdən qızışdıraraq müsəlman əhalisi üzərində dəhşətli zorakılıq əməlləri törətmişlər.

Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin, onun sədri S. G. Şaumyanın Bakıdakı erməni hərbi hissələrindən istifadə etməsi bu müsibətdə faciəli rol oynamışdır. Erməni hərbi hissələri sovetləri, bolşevikləri "müdafiəsi" bəhanəsi ilə azərbaycanlılara amansızcasına və qəddarcasına divan tuturdular.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı Soveti də, onun yaratdığı ordu da əsas etibarilə ermənilərdən ibarət idi. Sovetdə olan daşnaklar Sakko Saakyan, Arakelyan və başqaları ona müsəlman fəhlələrin qəbul edilməsinə hər vasitə ilə əngəl törədirdilər. Onlar azərbaycanlılara öz Milli ordusunu yaratmaqda mane olmaq üçün hər şeyi edirdilər. Sovetin adından sui-istifadə edən daşnaklar özlərini sosialistlər kimi qələmə verərək, öz millətçi-şovinist siyasətini canfəşanlıqla yeridir, Bakının, Şamaxının və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarının azərbaycanlı əhalisinə qaşrı qırğınlar hazırlayırdılar. Bu baxımdan Erməni Milli Komitəsi Xüsusi fəallıq göstərirdi. 1918-ci il aprel ayının əvvəllərində N. Nərimanov S. G. Şaumyana və P. A. Caparidzeyə həyəcan dolu məktub göndərmişdir. Məktubda deyilirdi ki, "müsəlmanlar sovet hakimiyyətini bütün varlığı ilə qəbul etdilər. Lakin onları narahat edən budur ki, siyasi mübarizə Milli mübarizəyə çevrilmişdir". Nərimanov yazırdı ki, tüfəngin köməyilə qazanılmış hakimiyyətə xalq arxa durmasa və hörmət etməsə, o, uzun müddət yaşaya bilməz. Buna görə də siz var qüvvənizlə çalışmalısınız ki, adamlar başa düşsün və hiss etsinlər ki, sovetlər bu mübarizəyə Milli don geydirən "qara qüvvələr"ə yoldaş deyildir. Təkcə sözdə deyil, işdə də qətiyyətlə göstərmək lazımdır ki, siz "qara qüvvələr"lə açıq mübarizə aparırsınız.

Müsəlmanlara qarşı talanlar Azərbaycanın bir çox şəhər və rayonlarını - Şamaxını və Göyçayı, Gəncəni və Nuxanı (Şəkini - red.), Qazaxı, Lənkəranı və digər yerləri bürümüşdü.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olundu. Azərbaycan hökuməti hələ parlament çağırılmazdan əvvəl bir sıra qərarlar qəbul etdi ki, onlar da respublikanın həyatının müxtəlif sahələri ilə bağlı idi. Daşnak canilərin törətdikləri cinayətin təhqiqi üçün 1918-ci ilin iyulunda Fövqəladə İstintaq Komissiyası yaradılması Azərbaycan hökumətinin birinci dərəcəli aktlarından idi. Hökumətin iclasında ADR-in xarici işlər naziri Mehdi bəy Hacınski həmin məsələ barəsində çıxış edərək bildirmişdi: "Dörd aydır ki, erməni cəlladlar dinc müsəlman əhalisinin həyatı və əmlakı üzərində görünməmiş vəhşiliklər törədirlər. Bununla yanaşı, zorakılıq təşkilatçılarının yalan xəbərləri nəticəsində Avropa ictimaiyyətində tamam əks əhval-ruhiyyə yaradılır". Buna görə də, elə bir təşkilatın yaradılması, şübhəsiz, labüd idi ki, o, bütün zorakılıq halları barəsində dəqiq məlumat verməklə, həmin zorakılıqların törədildiyi şəraiti aydınlaşdırmaqla, müqəssirləri üzə çıxarmaqla və onların vurduğu zərərin məbləğini müəyyənləşdirməklə məşğul olsun.

Həmin təşkilat Fövqəladə Komissiya xarakteri daşımalıdır, həm də bu komissiyanın zəhmətinin nəticələri azərbaycan, rus, ingilis, fransız, alman dillərində elan edilib yayılmalıdır.

Vəkil Ələkbər bəy Xasməmmədov (sonralar Azərbaycan məhkəmə palatasının sədri olmuşdur) İstintaq komissiyasının sədri təyin edilmişdir.

Bir neçə ay ərzində Fövqəladə İstintaq Komissiyası daşnak quldur dəstələrinin qanlı əməllərinin təhqiqi sahəsində böyük iş görmüşdü. Zərər çəkmiş yüzlərlə vətəndaş və şahid dindirilmiş, çoxlu material, maddi dəlil-sübut, fotosənəd toplanmışdı.

İstintaq komissiyası tərəfindən şahid kimi dindirilmiş Bakı şəhərinin sakini A. N. Kvasnik demişdi: "Bu il martın 17-21-də Bakıda baş vermiş hadisələri əsla vicdan əzabı çəkmədən belə şərh etmək olar: "Müsəlman əhalisinin əvvəlcə Bakı şəhərində, sonra isə ətrafda qismən məhv edilməsi, onların əmlakının hamısının qəsb olunması və bütün var-dövlətlərinin və siyasi üstünlüyünün ermənilərin əlinə keçməsi məqsədilə ermənilərin müsəlmanlara qarşı təşkil etdikləri qanlı qəsd".

Azğınlaşmış və vəhşiləşmiş erməni quldurlar dinc azərbaycanlı əhalini qırıb-çatmaq üçün ən amansız üsullara əl atırdılar. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvü A. Y. Kluge "Bakı şəhərinin müsəlman əhalisinə qarşı törədilmiş zorakılıqlara dair iş haqqında" bu komissiyanın sədrinə məruzəsində yazırdı: "Yaxşı silahlanmış, təlim keçmiş erməni əsgərləri çoxlu miqdarda pulemyotların mühafizəsi ilə hücum edirdilər... ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, bu evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngülərlə deşik-deşik edir, uşaqları yanan evin alovları içərisinə atır, üç-dörd günlük çağaları süngünün ucunda oynadır, baş götürüb qaçan valideynlərin atıb getdikləri südəmər körpələrin, demək olar ki, hamısını öldürür, valideynlərin özlərini isə yaxaladıqları yerdə asıb-kəsirdilər...

Müsəlmanları qırıb-çatmaqla yanaşı, ermənilər onların əmlaklarını da məhv edir, az-çox qiymətli olan şeyləri isə özləri ilə aparırdılar. Sonralar təkcə bir yerdə torpağın altından 57 müsəlman qadın və qızın meyiti tapıl-

mışdır. Onların qulaqlarını, burunlarını kəsmiş, qarınlarını yırtmışdılar. Ermənilərin nədənsə öldürməyə macal tapmadıqları qadınları onlar öz hörükləri ilə bir-birinə bağlayaraq başıaçıq, ayağıyalın arabalara mindirib aparır,- yolda isə tüfənglərin qundaqları ilə döyürdülər".

Bütün bu vəhşətlər erməni quldurların indii Xocalıda, Şuşada, Malıbəylidə, Daşaltıda və Qarabağın neçə-neçə obalarında törətdikləri cinayətlərə necə də oxşayır!

Şəhər camaatından 400 milyon manatlıq daş-qaş və əmlak oğurlanmışdır. Xalqın bir çox ziyarətgahları və tarix abidələri dağıdılıb yerlə yeksan edilmişdir. Uzaqvuran toplarla Təzəpir məscidi zədələnmişdir. Daşnaklar Bakıda dünya memarlığının incilərindən sayılan "İsmailiyyə" binasına od vurub yandırmışlar.

İstintaq Komissiyasının bu vəhşilik barəsində materiallarında yazılmışdır: "Martın 20-də bir erməni zabit yanında da üç erməni əsgər "Kaspi" qəzeti redaksiyasının və "İsmailiyyə" müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin binaları arasındakı dalana gəldi və "İsmailiyyə" binasına daxil oldu. Bir azdan binanın pəncərələrindən tüstü və alov göründü. Bakı müsəlmanlarının iftixarı sayılan, həm də bütün şəhərin yaraşığı olan bu əzəmətli bina yanğından məhv oldu. Yanğını söndürməyə adam yox idi, çünki müsəlmanlar küçəyə çıxa bilmirdilər, onları pulemyotlarla və top-tüfənglə atəşə tuturdular".

Həmin zabit "daşnaksütyun" partiyasının görkəmli xadimi Tatevos Əmirov idi. Bu həmin Tatevosdur ki, uzun illər ərzində tarix və ədəbiyyatımız, mətbuatımız onu "yenilməz inqilabçı", xalqlar dostluğu uğrunda mətin mübariz kimi təbliğ etmişdir.

Talançılar "Kaspi" qəzetinin redaksiyası və "Dağıstan" mehmanxanasının binalarını, "İslamiyyə"ni də yandırmışlar.

Bu müəssisələr təkcə Azərbaycan müsəlmanlarının deyil, bütün Qafqaz müsəlmanlarının da həyatında böyük rol oynayır. Məsələn, "İsmailiyyə"də Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti, Qafqaz müsəlman komitələri yerləşirdi, burada həmin təşkilatlara məxsus pul və sənədlər saxlanılırdı, müsəlmanların yığıncaq və qurultayları keçirilirdi. "Kaspi" qəzeti redaksiyasında Azərbaycan dilində kitablar nəşr edilirdi. Bina yandırılan vaxtadək burada Quranın yenicə çap edilmiş 5.000 nüsxəsi saxlanılırdı. Onların hamısı yanıb külə dönmüşdür.

Mart talanlarında yaxşı təşkil olunmuş hərbi hissələrlə yanaşı, erməni ziyalıların, gənclərin nümayəndələri də işitrak edirdilər. İstintaq komissiyasının materiallarında göstərilirdi ki, "erməni əhalinin bütün siniflərinin nümayəndələri bu "müharibə"də iştirak etməyi özlərinə borc bilirdilər. Burada neftxudalar, mühəndislər, həkimlər kontor işçiləri var idi, bir sözlə, erməni əhalinin bütün təbəqələri öz "vətəndaş borcu"nu yerinə yetirirdi".

İstintaq komissiyasının materiallarında insanı sarsıdan yırtıcılıq faktları gətirilir.

Fəhlə, əsgər və matros deputatları sovetinin keçmiş üzvü, "Nikolay Bunyatov" paraxodu komandirinin köməkçisi Kazım Axundova Bakının Çəmbərəkənd adlandırılan dağüstü hissəsinin mühafizəsi üçün martın 24-də təyyarəçi Rozenblyumun başçılığı ilə 10 silahlı matros göndərilmişdir. Axundov martın 25-dən Nikolayev küçəsindəki meyitlərin yığışdırılmasına başladı. Onların arasında süngülərlə didik-didik edilmiş və qılıncla tikə-tikə doğranmış 3 müsəlman gimnaziyasının, 11 gimnaziyaçı qızın, bir rus qadının, 3-5 yaşlarında üç müsəlman oğlan uşağının, 8 rus kişisinin, 19 iran təbəəli müsəlman qadının və müxtəlif peşə sahibləri olan 67 azərbaycanlının meyitləri var idi. Bundan başqa "Vulkan" cəmiyyətinin köhnə yanalma körpüsünə müsəlman kişilərin, qadın və uşaqların 6.748 meyiti gətirilmişdi. Axundov öz tanışı texnik Vladimir Sokolovu "Kərpicxana" deyilən yerə aparmışdı. Burada o, üç fotoşəkil çəkmişdi. Birinci şəkildə başında güllə yarası bədənində beş süngü yarası olan və sağ körpücük sümüyünə qılınc zərbəsi endirilmiş qadın meyiti təsvir olunmuşdur. Onun sağ döşü üsitündə hələ də sağ olan körpə uzanmışdır. Anasının döşünü əmən bu körpənin ayağında süngü yarası vardır.

İkinci şəkildə iri mismarla divara vurulmuş iki yaşlı uşaq təsvir edilmişdir. Mismarın başından aydın görünür ki, onu divara daşla vurmuşlar. Daş elə oradaca idi.

Üçüncü şəkildə 13-14 yaşlı qızın meyitidir. Biçarənin bədənindən görünür ki, onu bir dəstə kişi (əgər bu alçaqlara "kişi" demək mümkündürsə) zorlamışdır.

Axundovla Sokolov dördüncü evə daxil olduqda onlar dəhşətli bir mənzərə görmüşdülər: geniş bir otağın döşəməsi üstündə 22-23 yaşlı çılpaq bir qadının, iki qarının, 6 yaşlı qızın, 8 yaşlı oğlanın və südəmər körpənin meyitləri var idi. Körpənin əl-ayağını itlər gəmirib yemişdi. Təsvir olunan mənzərə Sokolova elə ağır təsir göstərmişdi ki, o, daha fotoşəkil çəkə bilməmişdi.

Talançılar hətta öz tanışlarına da rəhm etmirdilər. Məsələn, martın 20-də Stepan Lalayev erməni əsgərlərdən ibarət dəstə ilə Vorontsov küçəsində yaşayan həkim Bəybala bəy Sultanovun mənzilinə soxulmuş və revolverini çıxarıb onu öldürmüşdür. Həyətə düşən Lalayev müsəlman dalandarı, onun arvadını və iki yaşlı oğlunu da güllələmişdir. 30-dək silahlı erməni Məşədi Əhməd Rəhim oğlunun evinə soxulmuş, 34.840 manat dəyərində qiymətli əşya oğurlamışdır. Məşədi Əhməd cinayətkarlar arasında qorşuları - dərzi Haykı və dükançı Zexuşu tanımışdır.

Mart talanları hələ 1917-ci ildən "Daşnaksütyun" partiyası və Erməni Milli Komitəsi tərəfindən hazırlanırdı. Onlar müsəlmanları silahlı çıxışa təhrik etməyə dəfələrlə cəhd göstərmişdilər, məqsədləri də sonra onları cismən məhv etmək idi. Adamların qətlə yetirilməsi və müsəlman məhəllələrinin darmadağın edilməsi şəhərin hər

yerində mütəşəkkil erməni hərbi hissələri və ekstremist ünsürlər tərəfindən planlı surətdə, qabaqcadan müəyyənləşdirilimiş sistem üzrə həyata keçirilirdi.

Bakıda baş vermiş faciəli hadisələr şəhərə olduqca böyük ziyan vurmuşdur. Epidemiya xəstəlikləri tüğyan edərək minlərlə insanı qırmış, əhalinin su, ərzaqla təchizatı dayanmışdır. Bazar və mağazalardan, demək olar, bütün ərzaq məhsulları yoxa çıxmışdır. Talançılar olan-qalan ərzaq ehtiyatlarını toplayıb aparmışdılar. Mətbuat yazırdı ki, "əhali aclıqdan əməlli-başlı zillət çəkirdi".

Qədim Azərbaycan şəhəri Şamaxı dəhşətli talan və vəhşiliklərə məruz qalmışdır. Burada bədnam S. Lalayevin başçılıq etdiyi əsgərlər və T. Əmirovun dəstəsi azğınlaşaraq müsəlmanları soyub-talayır və qırırdılar. Şamaxının müsəlmanlar yaşayan hissəsinin hamısına od vurulmuşdu. On üç məhəllə məscidi və məşhur müqəddəs ocaq - Cümə məscidi yandırılmışdı. Bu məscid müsəlmanlara həm bir qibləgah kimi, həm də qədim abidə kimi əziz idi. Erməni quldurlar minlərlə dinc adamı qətlə yetirmişdi.

Şamaxıda böyük hörmət sahibi olan axund Cəfərquluya olmazın işgəncələri verilmişdi. Ermənilər ona axund olduğu məsciddə dəhşətli əzab-əziyyət verərək, bu Allah bəndəsinin saqqalının tüklərini bir-bir yolmuş, dişlərini, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər. Ermənilər axunda pənah gətirmiş saysız-hesabsız qadın və uşağı da öldürmüşdülər.

Şamaxı qəzasının müsəlmanlar yaşayan təxminən 80 kəndinin də bu cür faciəsi olmuşdur. Daşnakların törətdiyi vəhşiliklərin həddi-hüdudu yox idi.

1918-ci il martın 30-da "Azərbaycan" qəzetində Fövqəladə İstintaq Komissiyyasının "Çağırış"ı dərc edilmişdir. Komissiyanın sədri Ə. Xasməmmədovun imzaladığı bu sənəddə deyilirdi: "Şamaxının özündən yalnız xarabalıqlar qalmışdır. Şəhərin müsəlman hissəsindəki bu xarabalıqlarda məscidlərin ən qədimi, 800 ildən çox tarixi olan Cümə məscidinin ancaq yanıb qaralmış minarələri görünür, şəhərin on beş minlik müsəlman əhalisindən sağ qalanlar isə bütün Zaqafqaziyaya dağılmış, əllərində qoltuq ağacı və bellərində torba qapı-qapı düşüb dilənirlər ki, acından ölməsinlər. Adlarını "bolşevik" qoyan qaçaq-quldur dəstələrinin əlindən qaçıb can qurtaran əhalinin qalan hissəsi türk qoşunları Zaqafqaziyaya gəldikdən sonra öz el-obalarına qayıtmışdır. Onlar qayıdıb gəldikdə əsrlərdən bəri yaşadıqları ocaqlarını yandırılmış və yerlə-yeksan edilmiş halda görmüşlər.

"Çağırış" bu sözlərlə qurtarırdı: "Şamaxı qəzasının zərər çəkmiş əhalisinə yardım göstərmək hər bir vətəndaşın, xüsusən, müsəlmanın vətəndaş vəzifəsi və mənəvi borcudur. Vətəndaş müsəlmanlar, həlak olan Şirvanı xilas edin!".

Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvləri - Gəncə quberniyasının Nuxa və Areş qəzalarında yoxlama keçirmiş N. Klassovskinin məruzəsində dəqiqləşdirilmişdir ki, "... təkcə təsvir edilən qəzaların ermənіləri deyil, həm də başlıca olaraq, gəlmə hərbi hissələr və İrəvan quberniyasının ermənіləri müsəlman əhalisini müntəzəm surətdə qırmaq, kəndləri dağıtmaq və dövlət hakimiyyət orqanlarını və müsəlman ərazilərini tutmaq üçün bütöv bir plan hazırlamışdılar".

Lənkəranda iki minlik daşnak dəstəsi azğınlıq etmiş və müsəlmanlara divan tutmuşdur.

Göyçay qəzasının Kürdəmir kəndində daşnaklar 56 ev və dükanı, 127 malikanəni, iki məscidi yandırmış, yerli İmamın mənzilini talan etmişlər. Mənzildəki Quranın təfsirinə dair zəngin kitabxanadan tonqal düzəldilmiş, Quranın özü isə təhqir olunmuşdur. Göyçay qəzasındakı Cəngi (Çaylı), Qaravəlli, Qarabucaq, Mustafanı, Xəlil-Qasımbəy, Ərəb-Mehdibəyli, Sadalı kəndləri və digər obalar da darmadağın edilmişdir.

Daşnaklar tərəfindən azərbaycanlı əhalinin küitləvi surətdə məhv edilməsini istər hüquqi baxımdan, istərsə də mənəvi cəhətdən soyqırımı kimi qiymətləndirmək lazımdır.

O vaxtlar Azərbaycan Demokratik Respublikasının düşdüyü mürəkkəb siyasi vəziyyət daşnakların cinayətlərinin təhqiqini başa çatdırmağa mane olmuş, onların təşkilatçılarını və iştirakçılarını məsuliyyətə cəlb etməyə imkan verməmişdir.

İndi də gec deyil. Faciəvi reallığımız bu vəhşilik hərəkətini unutmağa imkan vermir. Zənnimcə, Azərbaycan əhalisinin kütləvi şəkildə qırılması hallarını işıqlandıran tarixi materialların hamısını hərtərəfli öyrənmək üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi deputatlarından, hüquqçulardan, tarixçilərdən, iqtisadçılardan və arxiv işçilərindən ibarət nüfuzlu komissiya yaradılması haqqında xüsusi qərar qəbul etməlidir. Bu sənəd qəbul edildikdən sonra Milli Məclis onu istər ölkəmizdə, istərsə də xaricdə geniş yaymalıdır.

Fövqəladə İstintaq Komissiyasının materiallarının xeyli hissəsi - dindirmə protokolları, arayışlar, qərarlar, ADR hökumətinin və parlamentinin, Ədliyyə Nazirliyinin və Xarici işlər Nazirliyinin ünvanlarına göndərilmiş məktublar, respublikanın, Moskvanın arxivlərində saxlanılır. O vaxtlar Versal sülh konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin sərəncamında olmuşbir çox sənədləri Fransa, Türkiyə və digər ölkələrin arxivlərindən xahiş edib almaq lazımdır.

İctimaiyyətçilərimiz mart hadisələri ilə bağlı problemlərin dərindən öyrənilməsi sahəsində böyük tədqiqat işi aparmalı, kök salmış yanlış dəyərləri yenidən nəzərdən keçirib dəqiqləşdirməli və tarixi həqiqəti yenidən bərpa etməlidirlər.

1918-ci ildə Zaqafqaziya respublikalarının elan edilməsi ilə əlaqədar millətlərarası münaqişələr xüsusilə şid-

dətləndi və geniş miqyas aldı. 1918-1920-ci illərdə Zaqafqaziya əslində qanlı toqquşmalar meydanına çevrilmişdi. Diyarın qarışıq etnik tərkibi bunun üçün zəmin yaradırdı. Ən müxtəlif "prinsiplər" işə salınmışdı - tarixi hüquq, iqtisadi şərtlər, əhalinin milli tərkibi, dövlət sərhədlərinin qorunması, onun təbii sərhədləri prinsipi, tarixi ənənələri və s. və i. a. başlıca səbəblərdən biri də hakim dairələrin şovinist niyyətləri, bütün qaydalara məhəl qoymayaraq öz ərazisini qonşunun ərazisi hesabına genişləndirmək cəhdləri idi. Zaqafqaziyada "parçala və hökm sür" siyasəti yeridən imperialist dövlətləri ərazi üstündə mübahisələri və münaqişələri qızışdırırdılar.

Bu mübahisələr, münaqişələr və müharibələr cəmiyyətin bütün fikir-zikrini, özünə cəlb edir və rəhbər siyasi dairələrin diqqətini respublikaların sosial cəhətdən yeniləşməsi, iqtisadi və mədəni inkişafı ilə bağlı ümdə problemlərdən yayındırırdı.

Azərbaycan xalqı respublikanın istiqlaliyyətini və ərazi bütövlüyünü fədakarlıqla müdafiə edir, erməni qəsbkarlara qarşı ağır, qanlı mübarizədə öz müqəddəs torpağını igidliklə qoruyurdu.

ADR Xarici İşlər Nazirliyinin məlumatına görə, 1920-ci ilin əvvəllərinədək Azərbaycanın ərazisi 113.896 kvadrat kilometrə bərabər idi. Onun 97.298 kvadrat kilometrini mübahisəsiz, 16.599 kvadrat kilometrini isə mübahisəli ərazilər təşkil edirdi. Mübahisəsiz ərazilərə aşağıdakı ərazilər daxil idi:

- Bakı quberniyası (39.075 kvadrat kilometr) və onun Cavad (Salyan) Lənkəran, Göyçay, Şamaxı və Quba qəzaları;

- Gəncə quberniyası (44.371 kvadrat kilometr) və onun Gəncə, Şamxor (Şəmkir), Qazax, Tovuz, Nuxa (Şəki), Şuşa, Ağdaş (Areş), Cavanşir (Tərtər), Cəbrayıl (Qaryagin), Zəngəzur qəzaları;

- Zaqatala quberniyası (3.993 kvadrat kilometr) və onun (bu quberniyada qəzalar yox idi) Əliabad, Car-Muxax, Muxax, Qax, Almalı, Balakən sahələri;

- Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzaları (9.859 kvadrat kilometr).

Mübahisəli ərazilərə İrəvan quberniyasının İrəvan, Sürməli, Yeni Bəyazid və Eçmiədzin qəzalarının, Tiflis quberniyasının Tiflis, Siqnax, Axalsixi və Borçalı qəzalarının azərbaycanlılar yaşayan rayonları aid idi.

Aşağıdakı ərazilər Zaqafqaziya respublikaları arasında uzun sürən mübahisələrin, toqquşmaların və müharibələrin obyektləri olmuşdur:

- Zaqatala mahalı. Burada əsas etibarı ilə azərbaycanlılar, habelə ləzgilər, avarlar, saxurlar və laklar yaşayırdılar. Mahal əhalisinin 85 min nəfəri, yaxud onun bütün sakinlərinin 92 faizi müsəlmanlar idi. Mahal Azərbaycanın inzibati tabeliyində idi. Gürcüstan bu mahal barədə iddia irəli sürürdü.

- Siqnax qəzası. Onun qərb hissəsində gürcülər, şərq hissəsində isə azərbaycanlılar məskunlaşmışdılar. Gürcülər qəzanın azərbaycanlılar yaşayan şərq hissinə də göz dikmiş və əslində oranı tutmuşdular.

- Qarayazı düzü. Gəncə-Qazax düzənliyinin davamı olaraq, onunla istər etnik, istərsə də iqtisadi cəhətdən tam vahid təşkil edirdi. Sakinlərinin təxminən 90 faizi azərbaycanlılar idi. Gürcüstan tərəfindən qəsb olunmuşdu. Səbəb onun Tiflis qəzasında olması idi. Azərbaycan bu torpağın qaytarılması uğrunda çıxış edirdi.

- Borçalı qəzası. Onun da Axaltsixi qəzasının sərhədlərinədək orta hissəsində azərbaycanlılar (38 min nəfər), cənub hissəsində ermənilər (34 min nəfər), şimal hissəsində isə gürcülər (4 min nəfər) məskunlaşmışdılar. Azərbaycan qəzanın bütün bütün orta şissəsin iddiasında idi. Çünki əhalinin 93 faizini azərbaycanlılar təşkil edirdilər. Ermənistan qəzanın cənub hissəsinə göz dikmişdi. Gürcüstan isə "tarixi ənənələr"ə isnad edərək qəzanın bütün ərazisinə yiyələnməyə çalışırdı.

- Gəncə quberniyasının Qazax qəzası. Onun aran hissəsində azərbaycanlılar (bütün əhalinin 50.9 faizini təşkil edirdilər), dağlıq hissəsində isə ermənilər (45,7 faiz) yaşayırdılar. Ermənilər qəzanın bütün ərazisini öz torpaqlarına qatmağa can atırdılar.

- Qarabağın dağətəyi hissəsində əsasən ermənilər məskunlaşmışdılar. Ermənistan bu topaqların iddiasında idi.

Bütün Qarabağda 170 min erməni, 415 min azərbaycanlı və kürd yaşayırdı. Qarabağda erməni əhalinin sayının xeyli artması ermənilərin buraya Türkiyə və İrandan elliklə köçüb gəlməsi ilə, habelə çar hökumətinin köçürmə siyasəti ilə bağlı idi. O, buna azərbaycanlı əhalinin yığcam kütləsini parçalamaq vasitəsi kimi baxırdı.

- Axaltsixi qəzası. Burada 52 min nəfərdən çox azərbaycanlı (bütün qəza əhalisinin 73,5 faizi), 23 min erməni (12,5 faizi), 10 min gürcü (8,8 faiz) yaşayırdı. Türklər çıxıb getdikdən sonra qəza gürcülər tərəfindən tutulmuşdur, Azərbaycan Respublikası bu qəza ilə bağlı iddia irəli sürürdü.

- Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzaları. Azərbaycanlılar məskunlaşmışdılar. Adda-budda ermənilər də vardı. Ermənistan bu qəzaların iddiasında idi.

- Zəngəzur qəzası. İstər əhalisinin sayına, istərsə də ərazisinin sahəsinə görə təkcə Gəncə quberniyasının deyil, həm də bütün Azərbaycanın ən böyük qəzası idi. Burada 123 min nəfərdən çox azərbaycanlı və 99,2 min erməni yaşayırdı. Qəzanın azərbaycanlı əhalisi daşnaklar tərəfindən dəhşətli soyqırımına məruz qalmış və öz yurd-yuvalarından qovulub didərgin salınmışdı. 1921-ci ilin başlanğıcınadək qəza Ermənistanın inzibati tabeliyində olmuşdur.

1918-1919-cu illərin qışında, Parisdə beynəlxalq sülh konfransı ərəfəsində millətlərarası toqquşmalar daha da şiddətlənərək, ən yüksək həddinə çatmışdı. Bu da təsadüfi deyildi. Məhz həmin dövrdə daşnak ermənistanı özü-

nün "böyük ermənistan" ideyasını həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasına qarşı geniş miqyasda döyüş əməliyyatlarına, Gürcüstana qarşı müharibəyə başlamışdı. Daşnakların məkrli və mənhus niyyətləri qısa müddətdə İrəvan quberniyasını, Qarabağı, Naxçıvanı, Şərur-Dərələyəzi, Ordubadı, Zəngəzuru və digər rayonları azərbaycanlılardan tamamilə təmizləmək, bu yerlərə ermənilər köçürmək, onları erməni vilayətləri elan etmək və Paris konfransında həmin ərazilərin Ermənistana mənsubiyyətinin böyük dövlətlər tərəfindən rəsmən tanınmasına nail olmaq idi.

Ermənistan hökuməti qonşu respublikalar hesabına "həyati əhəmiyyətli məkanı genişləndirmək" barədə öz planlarını gizlətmirdi. 1919-cu il aprelin 9-da "Borba" qəzetində "Temps" qəzetinin 1919-cu il 27 fevral tarixli nömrəsindən götürülmüş "Sülh konfransında erməni məsələsi" sərlövhəsi ilə məqalə dərc edilmişdi. Məqalənin bir yerində deyilirdi: "Bugün böyük dövlətlər şurası tərəfindən dinlənilən erməni nümayəndələr Ermənistan Respublikası üçün öz iddialarını yalnız Ermənistan ərazisi ilə sözün əsl mənasında məhdudlaşdırmırlar. Yeri gəlmişkən, onların iddiaları qonşu müsəlman vilayətlərini də əhatə edir..." Belə bir tələb qoyulurdu ki, yaradılan yeni erməni dövlətinin açıq dənizə çıxışı olmalıdır. Nümayəndə heyəti riyakarcasına bildirirdi: "Hər tərəfdən düşmən və Qərb mədəniyyətinə yad ünsürlərlə əhatə olunmuş bir xalq kimi biz dənizə çıxış olmadan, nə öz təhlükəsizliyimizi, nə də öz iqtisadi və mədəni inkişafımızı təmin edə bilərik".

Bədnam general Andranikin hərbi hissələri və quldur dəstələri daşnakların ilhaqçılıq planlarının həyata keçirilməsində zərbə qüvvəsi kimi çıxış edirdi. O illərin saysız-hesabsız sənədləri və mətbuat xəbərləri sübut edir ki, Andranikin dəstələri Azərbaycanın dinc əhalisinə amansızcasına divan tutur, talanlar, zorakılıqlar, qətllər, edamlar, dağıntılar törədirdilər.

Andranik erməni burjuaziyasının ən mürtəce cinahının siyasətinin təbliğçisi kimi çıxış edirdi, onun əməlləri "Daşnaksütyun" millətçi burjua partiyasının avantürist xəttinə uyğun gəlirdi. O, Antanta imperialistlərinin Zaqafqaziya xalqlarını əsarət altına almaq planlarının həyata keçirilməsində əlaltı kimi çıxış edirdi. Azərbaycanlı əhalinin kütləvi surətdə qırılıb-çatılması onun adı ilə bağlıdır. Onun başkəsənləri Azərbaycanın heç bir günah sahibi olmayan on minlərlə dinc əməkçisini məhv etmişdir. Andranikin dəstələri İrəvan quberniyasının müsəlman rayonlarına, Naxçıvan qəzasına, Zəngəzura, Qarabağa soxularaq yüzlərlə azərbaycanlı kəndini yandırmış və qılıncdan keçirmiş, dinc camaata qəddarcasına divan tutmuşdu.

1918-ci il dekabrın 10-da "Azərbaycan" qəzeti Zəngəzurdan alınmış teleqrama əsasən yazırdı: "Camaat vahimə içərisindədir. İrana qaçmağa çalışır, Arazda çoxlu qadın və uşaq batıb həlak olmuşdur. Sağ qalan sakinlər çöl-biyabanda qalmış, Arazın sahillərini gəzib dolaşırlar... Andranikin dəstəsi hər cür müdafiədən kənarda qalmış müsəlmanları qırmağı qəti qərara almışdır".

Ordubad Milli komitəsinin sədri Mirhidayət Seyidzadə 1918-ci il dekabrın 22-də Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi məktubda bildirirdi ki, son vaxtlar daşnaklar Zəngəzur qəzası, Şərur və İrəvan qəzası barəsində yenə də düşmənçilik hərəkətlərinə əl atmışlar; onlar kəndlərimizə basqınlar edir, camaatı soyub-talayır və qırırlar. Silahlı daşnak dəstələri Kəmərli və Sədərək kəndlərini məhv etmişlər. Zəngəzur qəzasında 20 kəndin sakinləri öz doğma ocaqlarını ataraq Ordubada, Qarabağa və İrana qaçıb canlarını qurtarmışlar. Kəndlərdə bütün Zəngəzur, Şərur, Naxçıvan və Ordubad qəzalarının Emənistana birləşdirildiyi barədə Ararat hökumətinin elanları yapışdırılmışdır. Məqsəd sülh konfransında bu yerlər üzərində öz hüquqlarını sübut etmək və onları erməni torpaqları kimi qələmə vermək üçün həmin qəzaları müsəlmanlardan təmizləməkdir. Məktubda deyilirdi: "Bu səbəbdən də ermənilər minlərlə sakinlərimizi asıb-kəsir, qanımız sel-su kimi axaraq çölləri və dağları al rəngə boyayır, yüzlərlə kənd yerlə yeksan edilir, xarabalığa çevrilir və namusumuz ermənilərin ayaqları altında tapdalanır. Hara baxırsansa, hər yerdə müsəlman qaçqınlar görürsən, hər yerdə qadınların və qızların ah-naləsini eşidirsən. Gəncə və Bakıdakı qanbir, canbir xalqımız torpağımızda yaşayan öz qardaşlarını, nəhayət, nə vaxt yada salacaqdır!".

İrəvan quberniyasının müsəlman əhalisi Azərbaycan Respublikası hökumətindən xahiş etmişdi ki, diyarın əhalisinin tamamilə qırılması və didərgin salınması üçün təcili və qəti tədbirlər görsün, onlara lazımi miqdarda qoşun göndərsin və onların acınacaqlı vəziyyəti barədə mətbuat vasitəsilə İslam və Millət naminə bütün dövlətlərə və xalqlara məlumat versin.

ADR parlamenti və hökuməti qanlı zorakılığın qarşısını almaq üçün mümkün olan bütün tədbirləri görmüşlər. Andranikin və onun quldur dəstələrinin Qarbağda azğınlıqları barədə məsələ 1918-ci il dekabrın 20-də respublika parlamentinin növbəlidə iclasında müzakirə olunmuşdur. Parlamentin sosialist fraksiyasının üzvü Əhməd Pepinov öz çıxışında demişdir: "...Düşünmək lazımdır ki, Andranik Qarabağın müsəlman əhalisini heç də təkcə özünün qan axıtmaq həvəsinə görə, heç də qan hərisliyinə meyl etməsinə görə qırmır, onun müəyyən məqsədləri olmalıdır. Əgər Gəncə quberniyasının dağlıq vilayətlərini süni surətdə ermənləşdirmək barəsində "Daşnaksütyun" partiyasının həmişəki kələyini yada salsaq, bu məqsədlər aydın olar".

Ermənistanın şovinist dairələri öz ilhaqçılıq planlarını "Müstəqil Qarabağ Respublikası", "vahid Rusiya", "Sovet partiyasının Qarabağ hissəsi" və s. bayraqlar altında həyata keçirməyə can atırdılar.

ADR hökuməti Qarabağda siyasi vəziyyəti sabitləşdirmək, Azərbaycan xalqını daşnak ermənistanı tərəfdən

fitnəkarlıqlardan qorumaq üçün konkret tədbirlər görürdü. Hər şeydən əvvəl bölgədə dövlət hakimiyyətini möhkəmlətmək lazım idi. 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Qarabağda baş qubernatorluğun yaradılması mühüm tədbirlərdən biri oldu. Sultan bəy Sultanov baş qubernator təyin edildi. O, həmin vəzifəyə ittifaq komandanlığı tərəfindən aprelin 3-də rəsmən təsdiq olunmuşdur.

Ermənistan respublikası Qarabağ barəsindəki iddia ilə Azərbaycan hökumətinə müraciət edərək, onun baş qubernatorluq tətbiq olunması haqqında qərarına qarşı etirazını bildirmiş və bunu "ermənistanın ərazi hüquqları"na qarşı qəsd kimi qiymətləndirmişdir. ADR hökuməti daşnakların həyasız iddialarını layiqincə və əsaslı şəkildə dəf etmişdir. Ermənistan xarici işlər nazirliyinə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin göndərdiyi teleqramda deyilirdi: "Azərbaycan Respublikasının Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur rayonlarında müvəqqəti baş qubernatorluq təsis edilməsi haqqında qərara qarşı sizin hökumətinizin etirazı əsaslı deyildir, çünki bu rayonlar Azərbaycanın heç bir mübahisə doğurmayan və ayrılmaz hissəsidir. Həyatın irəli sürdüyü şərtlərə uyğun olaraq, öz ərazisində qayda-qanunu bərpa etmək və milliyyətinə fərq qoymadan öz vətəndaşlarının həyatını, namusunu və əmlakını qorumaq üçün güclü tədbirlər görmək ali idarə orqanı kimi Azərbaycan hökumətinin nəinki hüququ, hətta mənəvi vəzifəsidir... Buna görə də baş qubernator təyin olunması haqqında hökumətimizin qərarı Ermənistan ərazi hüquqlarına qarşı əsla qəsb hesab edilə bilməz, halbuki bununla əlaqədar sizin hökumətinizin etirazını daxili işlərimizə qarışmaq cəhdi ilə yanaşı, suverenliyimizə qəsd kimi qiymətləndirmək olar".

1919-cu il yanvarın 23-də "Azərbaycan" qəzeti yazırdı: "Əzəli Azərbaycan vilayəti və Azərbaycan xalqının tarixi beşiyi olan Qarabağ onun barəsində heç bir hüququ olmayan və məsələni silah gücünə həll etməyə can atan daşnak quldur dəstələri və ya müxtəlif andraniklər tərəfindən hər cür fitnə-fəsadlardan özünü, nəhayət, xilas etməlidir. Ermənistanın Qarabağ barəsində iddiaları Azərbaycanın əzəldən bir parçası olan Qarbağın nə tarixi ilə, nə də müasir vəziyyəti ilə hesablaşmayan sırf imperialist niyyətlərinə əsaslanır".

Qəzet yazırdı: "Azərbaycan xalqının bütün həyatı Qarabağla elə sıx bağlıdır ki, heç bir azərbaycanlı Zaqafqaziyada türk xalqının məskunlaşdığı diyarın ürəyi olan bu vilayət barəsində öz ayrılmaz hüququna heç vaxt əsla şübhə etməmişdir.

Qarabağın müdafiəsi öz doğma diyarını qanlı döyüşlərdə qəhrəmancasına qoruyan bütün Azərbaycan xalqının, sözün əsl mənasında, müqəddəs bir işinə çevrilmişdi.

Erməni qoşunlar Andranikin dəstələri ilə əl-ələ verib İrəvan quberniyasında azərbaycanlılar yaşayan rayonlarda öz hakimiyyətini ən amansız və ən qəddar vasitələrlə bərqərar edirdilər.

1917-ci ildə buraxılmış Qafqaz təqviminə görə, İrəvan quberniyasında təxminən 423 min nəfər azərbaycanlı yaşayırdı ki, bu da quberniyanın bütün əhalisinin 37.7 faizi demək idi. Azərbaycanlılar İrəvan və Sürməli qəzaları əhalisinin yarısından çoxunu, Eçmiədzin və Yeni Bəyazid qəzaları əhalisinin təqribən üçdə bir hissəsini təşkil edirlər.

Erməni daşnak respublikası minlərlə azərbaycanlını qırıb-çatır və doğma yurd-yuvalarından qovub pərən-pərən salır, onların ev-eşiklərinə erməniləri doldururdu.

Azərbaycan mətbuatı "Daşnaksütyun" partiyasının mürtəce siyasətini "İrəvan quberniyasını erməniləşdirməyə dair son dərəcə qanlı plan" kimi səciyyələndirmişdir.

İrəvan quberniyasında baş vermiş qanlı hadisələrlə əlaqədar 1919-cu il yanvarın 26-da parlamentin iclasında M. Ə. Rəsulzadə növbəti bəyanatla çıxış etmişdir. Yanvarın 28-də "Azərbaycan" qəzeti onun çıxışını şərh edərək yazmışdır: "Naxçıvan qəzasının türk əhalisinin vəziyyəti barəsində və ümumiyyətlə, İrəvan quberniyasındakı türk vilayətlərinin vəziyyəti barəsində parlamentdə M. Ə. Rəsulzadənin növbədənkənar bəyanatı göstərir ki, general andranikin daşnak dəstələri öz qanlı əməllərini Qarabağdan İrəvan quberniyasının qonşu qəzasına keçirmişdir. Bu sübut edir ki, erməni şovinistlər, imperialist dairələri öz dövlətini türk əhalisinin saysız-hesabsız qurbanlarının qanı üzərində qurmaqdadır. Bu, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdır".

Olduqca böyük strateji, siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik Naxçıvan diyarının ələ keçirilməsi daşnakların "böyük Ermənistan" yaratmaq planında xüsusi yer tuturdu. Bu bölgə iri dəmir yolu qovşağı məntəqəsi idi. Buradan bir xətt İranın Maku xanlığına, oradan da Türkiyəyə, başqa bir xətt isə İrana gedirdi. Bütün bunlar daşnakları cəlb edir, onların dincliyinə haram qatırdı.

1918-ci ildə türk qoşunları çıxıb getdikdən sonra, Ermənistan hökumətinin idarə etmək perspektivləri meydana gəldiyi vaxtdan diyarın əhalisi müvəqqəti müstəqil "Türk - Araz Respublikası" elan etdi. Onun yaradılması, bir tərəfdən, ermənilərin iddialarını dəf etməyə, digər tərəfdən isə diyarı Azərbaycanla birləşdirməyə hazırlıq görməyə imkan verirdi. Naxçıvan diyarının bütün əhalisi Azərbaycanla birləşməyə təbii olaraq meyl göstərirdi.

1919-cu il fevralın 13-də "Azərbaycan" qəzeti ermənilərin "Zəmanəmiz" qəzetinin fitnəkar çıxışlarını ifşa edərək yazırdı: "Azərbaycanın Naxçıvanla və Zaqafqaziyada türklərin yığcam yaşadıqları bütün ərazilərlə birləşmək kimi təbii niyyətini qəzet "panislamizm" adlandırır, özü də elə bir vaxtda ki, Türkiyə və Qafqaz Ermənistanın birləşdirilməsi cəhdi "panermənizm" adlandırılmır".

1919-cu ilin martında Bakıya Türk - Araz Respublikasının xüsusi nümayəndə heyəti göndərilmişdi. Ona bir-

ləşmək məsələsinin həlli üçün öz hökuməti tərəfindən geniş və fövqəladə səlahiyyət verilmişdi. Nümayəndə heyətinə görkəmli Azərbaycan şairi və dramaturq Hüseyn Cavid də daxil idi.

Daşnakların azğınlığından, onların əzəli Azərbaycan torpaqlarına əl uzatmasından yaranan hiddət və qəzəb cəmiyyətin bütün təbəqələrini sıx birləşdirmiş və göstərmişdir ki, dar ayaqda Azərbaycan xalqı, lazım gələrsə, özünün sülhpərvərliyinə baxmayaraq, özünü qətiyyətlə qorumağa, təcavüzkar cəhdlərin qarşısını layiqincə almağa qadirdir. Bir neçə il ərzində Naxçıvan diyarının əhalisi öz istiqlaliyyətini daşnaklardan igidliklə qorumuşdur. Erməni şovinistəlrin diyarı ələ keçirmək cəhdləri boşa çıxarılmışdır. İngiltərə işə qarışmalı olmuşdur. O, diyarı öz qoşunları ilə tutaraq əhalinin açıq etirazlarına baxmayaraq, bu torpaqları zor gücünə daşnaklara vermişdir. Lakin ingilis qoşunları çıxıb getdikdən sonra dərhal hər yerdə əsl partizan müharibəsi başlanmışdır. Nizami daşnak qoşunları darmadağın edilmişdir.

Son dərəcə səbatsız vəziyyətdə, dövlətlərarası sərhədlərin tənzimlənmədiyi şəraitdə ADR qarşısında respublikanın ərazi bütövlüyünü qorumaq kimi çox mürəkkəb vəzifə dururdu. İndiki vəziyyətdə məlum oxşarlıq burada da özünü büruzə verir. Budur, müqəddəs Azərbaycan torpağı yenə də Ermənistan tərəfindən təcavüzkarlıq meydanına çevrilib. Ermənistan rəhbərliyi kütlələr arasında qızışdırılan milli əhval-ruhiyyəyə arxalanaraq 1918-1920-ci illərdə olduğu kimi, yenə də Azərbaycan ərazilərini qəsb etməyi öz dövlət siyasətinin əsas məqsədinə çevirmiş, Azərbaycan xalqına qarşı qaraqışqırıqçı böhtan kampaniyasını getdikcə genişləndirir.

Müstəqil respublikanın mühüm və ayrılmaz atributu kimi güclü, döyüş qabiliyyəti olan ordu yaradılması sahəsində ADR-in əldə etdiyi təcrübə olduqca ibrətamizdir. Respublikanın baş naziri F. X. Xoyski 1918-ci il dekabrın 26-da parlament iclasında hökumətin bəyannaməsi ilə çıxış edərkən demişdi: "Sülhsevərlik istəyi nə qədər böyük olsa da, hökumət xalqın hüquq və mənafelərinin müdafiəsi üçün canlı qüvvəyə - orduya arxalanmalıdır. Beləliklə, hökumətin başlıca vəzifələrindən biri ərazinin bütövlüyünü qorumağa qadir hərbi qüvvə təşkil etməkdən ibarətdir. Söz yox ki, bu qüvvə lazım olan hər şeylə - silah, ərzaq və hər cür başqa hərbi ləvazimatla təmin edilməlidir. Hökumət onun təşkilinə dərhal başlamalıdır".

Hələ 1918-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Respublikasının Hərbiyyə Nazirliyi təsis olunmuşdu. Respublika Nazirlər Şurasının sədri F. X. Xoyski nazir, adlı-sanlı artilleriya generalı Səmədbəy Mehmandarov isə onun müavini təyin edilmişdi. Noyabrın 22-də nazirlik ordunun yaradılmasına dinc şəraitdə və metodik surətdə başlamaq üçün Gəncəyə köçdü. Hökumətin 25 dekabr tarixli qərarı ilə S. Mehmandarov Hərbiyyə Naziri, dekabrın 29-da isə artilleriya generalı Əlağa Şıxlinski onun müavini təyin edildilər.

Respublika Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı, ona ADR-in baş naziri rəhbərlik edirdi. Respublika parlamenti "Ümumi əsgəri vəzifə haqqında" qanun təsdiq etdi.

Hərbiyyə Nazirliyinin fəaliyyəti, Azərbaycan ordusunun təşkili ADR parlamenti və hökumətinin, bütün Azərbaycan xalqının gündəlik diqqət və qayğı obyekti idi. 1918-ci il dekabrın 7-dən 1919-cu ilin dekabrınadək olan dövr ərzində parlament hərbi məsələlərə dair doqquz qanun layihəsini müzakirə və təsdiq etmişdi. 1919-cu il fevralın 25-də parlament S. Mehmandarovun məruzəsini dinləmişdi. Məruzədə təşkilat, kadr, maliyyə məsələləri işıqlandırılmış, ilkin mərhələdə nazirliyin fəaliyyətinə yekun vurulmuşdu.

Sosialist fraksiyasının üzvü A. Səfikürdski parlament iclasında çıxış edərək demişdi ki, "bu gün bizim qarşımızda çıxış etmiş şəxsin Hərbiyyə Naziri qoyulması sayəsində hərbi işlər yaxşılaşmışdır... Xalq özü başa düşmüşdür ki, öz hüquqlarını və inqilabın qazandığı azadlıqları öz qüvvələri ilə, öz qoşunları ilə qorumaq lazımdır".

S. Mehmandarov məruzəsinin sonunda inamla bildirmişdi: "...Mən bundan sonra da özümün qəbul etdiyim planı həyata keçirəcək və müəyyən edilmiş yolla gedəcəyəm, heç bir qüvvə məni bu yoldan döndərə bilməyəcəkdir".

Azərbaycan ordusu qısa müddətdə, əslində tək bir il - 1919-cu il ərzində yaradılmışdı. Ordunun tərkibinə iki piyada və bir süvari diviziyası, altı piyada alayı - Cavanşir, Gəncə, Zaqatala, Bakı, Quba və Göyçay alayları, iki artilleriya briqadası, üç süvari alayı daxil idi.

Ordu sıralarında ruslar, kürdlər, türklər, farslar, talışlar, tatarlar, gürcülər, yəhudilər, dağlılar və başqa xalqların nümayəndələri azərbaycanlılarla çiyin-çiyinə respublikanı müdafiə edirdilər. Süvari tatar alayı, kürd süvari divizionu və kürd atıcılıq batalyonu, Lənkəran batalyonu və başqa döyüş dəstələri yaradılmışdı.

Ordu o vaxt üçün mükəmməl struktura malik idi. Baş qərargahın baş idarəsi ilə yanaşı müvafiq bölmələri olan baş artilleriya, texniki, intendant, hərbi sanitariya və hərbi baytarlıq idarələri vardı. Respublikanın zonaları - Bakı, Göyçay - Şamaxı, Lənkəran - Salyan, Nuxa - Zaqatala - Ağdaş, Şuşa zonaları üzrə hərbi rəis vəzifəsi təsis edilmişdi; Bakı, Gəncə, Biləcəri, Xaçmaz, Yevlax, Kürdəmir, Poylu, Ağstafa kimi iri dəmiryol stansiyalarında komendantlıqlar fəaliyyət göstərirdi. "Möhkəmləndirilmiş Bakı rayonu" yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardı. Onun rəhbəri eyni zamanda paytaxt qarnizonunun rəisi idi. Hərbi liman rəisi vəzifəsi təsis edilmişdi. Ordu üç zirehli qatara, Xəzərdə bir neçə hərbi gəmiyə malik idi.

Ordu üçün kadrlar Gəncə praporşiklər məktəbində, istehkamçılar, hərbi dəmiryol və hərbi feldşer məktəblərində və başqa məktəblərdə hazırlanırdı. Azərbaycan gəncləri hərbi tədris müəssisələrində təhsilə böyük həvəs

göstərirdilər. Respublika Baş Qərargahının 1919-cu il 18 fevral tarixli "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuş məlumatında deyilirdi: "Bir çox gənclər onları Gəncə hərbi məktəbinə götürmək haqqında vəsatətlə Hərbiyyə Nazirliyinə müraciət edirlər".

Azərbaycan ordusu ixtisaslı hərbi kadrlara malik idi. Generallar Həbibbəy Səlimov, Əbdülhəmidbəy Qaytabaşı, Haşımbəyov, Teymurbəy Novruzov, Firudinbəy Vəzirov, Məmmədmirzə Qacar, İbrahim Usubov və başqaları belə kadrlardan idilər.

Mühəndislik idarəsinin rəisi vəzifəsinə general-leytenant Gennadi Nikolayeviç Tarxanov, nazirliyin hərbi gəmiçilik hissəsinin müdiri vəzifəsinə general-mayor Vasili İvanoviç Dubrovski, baş artilleriya idarəsi rəisinin müavini vəzifəsinə qvardiya polkovniki Vladimir Vladimiroviç Rozenmeyer dəvət edilmişdilər.

Polkovniklər Mehdibəy Sultanov, Nuhbəy Sofiyev, Fərhadbəy Ağalarov, Rzabəy Hacıbəylinski, Rüstəmbəy Şıxlinski, Hüseynbəy Ququşov, Əhmədbəy Dibirov, Əlibəy Əlibəyov, Konstantin Davidoviç Çxeidze, Azadbəy Vəzirov, Yevgeni Serebyakov, podpolkovnik Tərlanbəy Əliyarbəyov, Cümşüdxan Naxçıvanski, Səmədbəy Rəfibəyov, Mahmud Zeynalov, Lətif İbrahimbəyli, Cahangirbəy Qasımbəyov, İsrafilbəy İsrafilov və başqaları diviziya, briqada, alay komandirləri və onların müavinləri, qərargah rəisləri, hərbi rəislər işləyirdilər.

Tarix təkrar olunur: indiki kimi, o vaxt da erməni millətçilər həyasız böhtan, yalan və iftiralar yolu ilə dünya ictimai rəyini Azərbaycan xalqına qarşı qaldırmağa çalışırdılar. Onlar bu məsələdə də Avropa və Amerikadakı erməni lobbilərinin köməyi və yaxından iştirakı ilə çox məkrli məqsədə nail olmuşdular.

Bu arsız yalanlara və cürbəcür uydurma və saxtakarlıqlara Azərbaycan haqqında həqiqəti bütün dünyaya yaymaqla cavab vermək, dünya ictimaiyyətini Azərbaycan xalqının çox zəngin tarixi, mədəniyyəti və gözəl ənənələri, onun sülhsevər niyyət və amalları ilə tanış etmək lazım idi. Bu istiqamətdə ADR parlamenti, hökuməti, nazirlikləri və mətbuatı böyük məqsədyönlü iş aparırdılar. M. Ə. Rəsulzadə deyirdi: "Azərbaycan məsələsi beynəlxalq məsələdir. Azərbaycanın kənardan müdafiəsi və hüquqi cəhətdən tanınması yeni yaradılan dövlətin siyasətinin əsasının əsası olmalıdır".

Azərbaycan Demokratik Respublikası çətin və mürəkkəb xarici siyasi şəraitdə idi. Onun mövcudluğuna şimaldan Denikinin ağqvardiyaçıları təhlükə törədirdilər. Onlar "vahid və bölünməz Rusiya"nı bərpa etməyi, yəni imperiyanın xarabalıqlarında meydana gəlmiş müstəqil Milli dövlətləri ləğv etməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Qərbdən daşnak cəlladların viranedici basqınları ara vermirdi. İngilis imperialistləri xüsusilə güclü təhlükə törədirdilər. Onlar Azərbaycanı öz müstəmləkəsinə çevirməyə can atır, əslində respublikanı işğal edirdilər.

Qərbi Avropa dövlətlərində Azərbaycanın təbliğinin təşkilində, onun Milli mənafelərinin müdafiəsində Paris Sülh Konfransında iştirak edən respublika nümayəndə heyətinin böyük xidmətləri olmuşdur. Nümayəndə heyətinə görkəmli siyasi xadim Əlimərdanbəy Topçubaşov başçılıq edirdi. Nümayəndə heyətinin üzvləri Məmmədhəsən Hacınski, Əkbərağa Şeyxülislamov, Əhmədbəy Ağayev (o, Türkiyədə tutulub saxlanmış və buna görə də Parisə gedə bilməmişdi. - D. Q.) nümayəndə heyəti yanında müşavirlər Ceyhunbəy Hacıbəyov, Məhəmməd Məhərrəmov, Miryaqub Mehdiyev idilər. Nümayəndə heyəti qarşısında belə bir vəzifə qoyulmuşdu: bütün vasitələrlə və üsullarla Azərbaycanı qorumalı və onun tam istiqlaliyyətinə nail olmalı. Bununla yanaşı ADR nümayəndə heyətinə tapşırılmışdı ki, İrəvan quberniyasının müsəlman rayonları əhalisinin fiziki varlığının və bu rayonların ərazi toxunulmazlığının qorunması üçün müttəfiq dövlətlər qarşısında dərhal və təxirə salmadan məsələ qaldırsın.

Hələ 1918-ci il noyabrın 7-də Azərbaycan hökuməti Avropa konfransına nümayəndələr göndərilməsi haqqında nazirlər kabineti sədrinin məruzəsini dinləyərək, xarici işlər nazirinə tapşırmışdı ki, komissiyanın heyətini lazımi həddədək tamamlasın, onu təlimatla, statistik və digər materiallarla təmin etsin.

Hökumətin 1918-ci il 24 noyabr tarixi qərarı ilə Xarici İşlər Nazirliyinin sərəncamına nümayəndə heyətinin təşkili və səfəri üçün 2,5 milyon manat məbləğində kredit verilmişdi ki, bundan da "...məqsəd Azərbaycana aid tarixi, etnoqrafik, statistik və başqa materialları yaymaq yolu ilə Avropa və Amerika ictimaiyyətini Azərbaycanın vəziyyəti ilə geniş tanış etmək" idi.

Nümayəndə heyəti müxtəlif sənəd və materiallarla təmin olunmuşdu. Onların arasında aşağıdakı sənədlər var idi: Türkiyə ilə Azərbaycan Respublikası arasında bağlanmış müqavilələrin surətləri, neft kəməri haqqında, dəmir yolları haqqında, dəmir yollarının neft və neft məhsulları ilə təchizi haqqında müqavilələr, Dağlılar respublikası ilə dostluq haqqında müqavilə, Qafqazdakı Alman nümayəndə heyətinin alman kolonistlər haqqında təqdim etdiyi müqavilənin layihəsi, Azərbaycan ilə ermənistan arasında sazişin mətni, "Gürcüstan-Azərbaycan sərhədləri", "Ermənistan-Azərbaycan sərhədləri" xəritələri, Qafqazın etnoqrafiyası xəritəsi və s.

Nümayəndə heyəti Azərbaycanın müsəlman əhalisinə qarşı erməni quldur dəstələrinin törətdikləri cinayətlərin təhqiqi üzrə Fövqəladə İstintaq Komissiyası materiallarının altı cildini özü ilə götürmüşdü.

Nümayəndə heyətinin sərəncamında "Azərbaycan" (Azərbaycan və rus dillərində), "Kaspi", "İzvestiya Bakinskoqo Soveta", "Vperyod", "Znamya truda" qəzetlərinin və başqa qəzetlərin dəstələri də var idi.

1919-cu ilin iyununda Paris Sülh Konfransına nümayəndə heyətinin ünvanına Fövqəladə İstintaq Komissiyasının əlavə materialları - fotoşəkillər, diapozitivlər, nümayəndə heyəti Bakıdan getdikdən sonra tərtib edilmiş

protokolların surətləri, avqust ayında isə könüllülər ordusu, "Türk - Araz Respublikası", Şərur - Naxçıvan rayonu haqqında, Zaqafqaziya respublikalarının konfransı haqqında materiallar, ərazi komissiyalarının qaçqınlar və köçərilər məsələsinə dair iclaslarının protokolları, ADR-in iqtisadi vəziyyətinə dair icmal, dəmir yolu və poçt-teleqraf məsələlərinə dair protokollar və başqa sənədlər göndərilmişdi.

Bundan əlavə, ABŞ prezidentinin nümayəndəsi Vilsona 28 adda sənəd və material verilmişdi. Buraya aşağıdakılar daxil idi: 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan istiqlaliyyətinin elan edilməsinin ildönümü münasibəti ilə Xarici İşlər Nazirliyi tərfindən nəşr olunmuş kitabça, xarici işlər nazirinin müavini Adilxan Ziyadxanovun "Azərbaycan Respublikasının tarixi, ədəbiyyatı və sosial vəziyyəti haqqında oçerklər" kitabçası, "Azərbaycan istiqlalını müəyyin əqdnamə"sinin surəti, Ə. M. Topçubaşov tərəfindən Konstantinopolda (İstanbulda) müttəfiq dövlətlərin nümayəndələrinə verilmiş memorandum (fransız dilində), Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında aktlar, Şərur-Dərələyəz zonasının yaradılması məsələsinə dair materiallar, parlamentin açılışı günü M. Ə. Rəsulzadənin və F. X. Xoyskinin söylədiyi nitqlər, ermənilərin vəhşilikləri haqqında, qaçqınlar barəsində sənəd və materiallar... bunlardan başqa tarix və etnoqrafiya xəritələri, statistika diaqramları da verilmişdi.

Geniş ictimaiyyəti Azərbaycanla, onun iqtisadiyyat və mədəniyyəti ilə tanış etmək üçün Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən Parisdə bir neçə kitabça nəşr olunmuşdu: "Qafqaz Azərbaycanı əhalisinin antropoloji və etnik tərkibi" (fransız dilində), "Qafqaz Azərbaycan Respublikası" (ingilis və fransız dillərində), "Qafqaz Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin sülh konfransına təqdim etdiyi tələblər" (ingilis dilində), Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və maliyyə vəziyyəti (ingilis və fransız dillərində) və s.

ADR xarici işlər nazirinin adına bu nazirliyin katibi A. Sübhanverdixanovun göndərdiyi məlumat məktubunda Qərbi Avropa ölkələrində Azərbaycanın təbliğinin təşkili ilə bağlı mühüm məsələlər qaldırılırdı. O yazırdı: "Hazırda Qərbi Avropa diplomatik döyüşlər meydanına çevrilmişdir. Bu döyüşlərdə hər bir xalq öz müstəqil varlığına aid hüquqlarını qorumaq üçün bacardığı qədər iştirak edir". Qeyd olunurdu ki, Avropada Azərbaycan haqqında indiyədək heç nə məlum deyildi. İndii, Qafqaz xalqları haqqında məsələ beynəlxalq məsələyə çevrildiyi bir vaxtda geniş ictimaiyyət Azərbaycanı tanımışdır. Lakin bu ictimaiyyət üçün Azərbaycan vəhşi bir ölkə deməkdir; elə bir ölkə ki, onun sakinləri gecələr küçəyə çıxıb quldurluq etməkdən başqa ayrı heç bir hüquq bilmirlər.

Məktubda göstərilirdi ki, düşmən qüvvələrin səyləri ilə heç də bizim xeyrimizə olmayan ictimai rəy yaradılır. Bu gün də belədir. Ermənistanın və digər dövlətlərin şovinist dairələri Azərbaycan xalqının istiqlaliyyət uğrunda təbii hərəkatını mərkəzləşdirilmiş hakimiyyəti olan xanlığı bərpa etmək niyyəti kimi, pantürkizmə və panislamizmə nail olmaq cəhdi kimi, xristian əhalinin qırıb-çatılması məqsədilə türk xalqlarını birləşdirmək meyli kimi qələmə verməyə çalışırlar.

Məktubun müəllifi təklif edirdi ki, qərbi Avropada təbliğat mərkəzləri yaradılsın və onlara bir vəzifə olaraq tapşırılsın: Azərbaycan haqqında yalan və qərəzkarlıqla yazılan xəbərləri təkzib etmək və Azərbaycanı geniş şöhrətləndirmək. Bununla yanaşı Avropaya sübut etmək lazım idi ki, türk xalqlarını birləşdirmək sarıdan narahatlıq əsassızdır, çünki türk xalqları nəinki siyasi sahədə, həm də iqtisadi və mədəni sahələrdə avropa xalqları ilə də birgə fəaliyyətə, həqiqətən, böyük maraq göstərirdilər. Bu təbliğatın təşkili xarici ölkələrdə Azərbaycanın açılmaqda olan diplomatik orqanlarına və idarələrinə ticarət əlaqələrini sahmanlamaqda kömək edərdi ki, bu da həmin dövlətlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının faktiki olaraq tanınması baxımından çox vacib idi.

Bu məqsədlərə aşağıdakı yollarla nail olmaq mümkün idi: mərkəzlə hər hansı mühüm siyasi münasibət barəsində illüstrasiyalı əlavəsi olan qəzetlər, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyat, incəsənəti və sosial-siyasi vəziyyəti haqqında kitabçalar nəşr etmək; siyasi və ictimai xadimlərlə, partiyaların və təşkilatların nümayəndələri ilə söhbətlər keçirmək, açıq mühazirələr oxumaq və çıxışlar etmək; mətbuat nümayəndələrinə yaxınlaşmaq və onları həqiqi vəziyyətlə tanış etmək; xaricdən gələn siyasi və başqa xadimlərlə görüşlər düzəltmək, qurultaylar və konfranslar keçirmək və digər tədbirlər görmək.

Avropa dövlətlərindən, bitərəf bir ölkə kimi, İsveçrə Azərbaycanın hərtərəfli təbliği, onun mənafelərinin qorunması üçün daha geniş və daha əlverişli imkanlar açırdı. Müharibənin sonuna yaxın İsveçrə məhz elə bir mərkəzə çevrilmişdi ki, beynəlxalq siyasətin bütün tellərini özündə birləşdirirdi. Burada hər cür beynəlxalq məclislər keçirilirdi. Cenevrə, Bazel, Börn, Lozanna və Sürix şəhərlərində çap edilən qəzetlər mühüm siyasi rol oynayırdı. Odur ki, Azərbaycanın xeyrinə məqalələr vermək üçün bu qəzetlərdən istifadə etmək vacib idi. İsveçrədən İngiltərə, Fransa, İtaliya və başqa ölkələrdə çap edilən qəzetlərlə əlaqə yaratmaq olardı.

Bütün bunları nəzərə alaraq İsveçrədə fransız dilində Azərbaycan qəzeti buraxmaq və oraya Azərbaycanın xüsusi nümayəndə heyətini göndərmək qərara alınmışdı.

O dövrün sənədlərindən birində qeyd edilirdi ki, hazırda Avropada Azərbaycanın işlərinə maraq göstərənlər azdır. Bu passivliyin əksinə olaraq, Azərbaycana düşmən kəsilən Ermənistan artıq çoxdan müxtəlif komitələrin, mərkəzlərin, aşkar və gizli diplomatik nümayəndəliklərin bütöv bir şəbəkəsinə, Ermənistanı şişirdib tərifləyən qəzet və jurnallara malikdir. Təkcə əhalinin geniş dairələrinə deyil, böyük dövlətlərin bir çox siyasi xadimlərinə də Ermənistanı az qala Aralıq dənizindən Xəzərədək uzanıb gedən bir ölkə kimi təqdim edirdilər. Bu cür tə-

səvvür yaratmaq üçün müvafiq hazırlıq işi aparmaq lazım idi. Onun da nəticələri indi göz qabağındadır - müsəlman əhalisinə müttəfiqlər, aşkar ehtiyatla düşmənçilik olmasa da, hər halda yanaşırlar. Avropa ölkələrində gürcülərin də öz nümayəndəlikləri, mətbuatı və başqa xidmət mərkəzləri vardı.

Azərbaycan hökumətinin və nazirliklərinin məqsədyönlü fəaliyyəti sayəsində respublikanın xarici iqtisadi, ticari və mədəni əlaqələri tədricən qaydaya düşürdü. 1919-cu il avqustun 12-də poçt və teleqraf naziri Cəmo Hacinski Xarici İşlər Nazirliyinə məktub göndərərək xahiş etmişdi ki, Parisdəki Azərbaycan nümayəndəliyinin köməyi ilə nazirliyə son dərəcə lazım olan teleqraf və telefon aparatları, habelə yük və minik avtomobilləri almaq üçün bu nümayəndəliklə əlaqə saxlasın. Nazir xahiş edirdi ki, nazirliyin tələbatı ilə ətraflı tanış olmaq və gərəkli texnikanın göndərilməsinə dair müqavilələr bağlamaq məqsədilə öz nümayəndələrini Bakıya göndərmək üçün Fransanın və ya İtaliyanın elektrotexnika firmalarından biri ilə, iri avtomobil firması, daha yaxşı olar, İtaliyanın FİAT konserni ilə danışıqlar aparsın.

1919-cu ilin noyabrında Gəncədə güclü radiostansiya işə salmaq nəzərdə tutulurdu. Bununla əlaqədar olaraq verilişlərin uzaqlığının son həddini müəyyənləşdirmək lazım idi. Nazir Gəncədən radioqramın qəbulunun mümkünlüyü məsələsini Parisdəki Eyfel qülləsinin müdiriyyəti ilə razılaşdırmağı xahiş edirdi.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Poçt İttifaqına qəbulu haqqında vəsadət də qaldırmaq təklif edilirdi ki, Azərbaycan xarici dövlətlərlə birbaşa əlaqəyə malik olsun.

1919-cu il avqustun 17-də xarici işlər naziri Məmmədyusif Cəfərov Parisə, Sülh konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədrinə məktub göndərmişdi. Məktubda deyilirdi: "Poçt və teleqraf nazirliyinin 12 avqust tarixli rəsmi məktubunun surətini sizə göndərərək xahiş edirəm ki, məktubda ifadə olunmuş arzuların icrası üçün bütün mümkün tədbirləri görəsiniz, çünki müxtəlif aparatların, cihaz və maşınların Azərbaycana gətirilməsi, Avropa ilə radio rabitəsi yaradılması və Azərbaycanın Ümumdünya Poçt İttifaqına qəbul edilməsi respublikamız üçün son dərəcə mühüm məsələlərdir".

Məlumdur ki, ADR hələ yaradılmazdan əvvəl Azərbaycan gəncləri Rusiyanın və Qərbi Avropa ölkələrinin universitet və institutlarında ali təhsil alırdılar. Azərbaycan Respublikası təşkil edildikdən sonra bu iş dövlət əhəmiyyətli iş səviyyəsinə qaldırılmışdı. 1919-cu il sentyabrın 1-də respublika parlamenti qərara almışdı ki, 100 nəfər abituriyent və tələbəni xarici ölkələrin ali məktəblərinə göndərmək üçün Xalq Maarif Nazirliyinə 7 milyon manat pul ayrılsın. Onların 45-i Fransaya, 23-ü İtaliyaya, 10-u İngiltərəyə, 9-u Türkiyəyə göndərilmişdir. 13 nəfər isə Rusiyada vətəndaş müharibəsi ilə əlaqədar olaraq oranın ali məktəblərinə oxumağa gedə bilmişdir.

Ezam olunan hər nəfər üçün 1.000 frank yol xərci verili rvə 400 frank məbləğində aylıq təqaüd təyin edilirdi. Təhsili başa çatdırdıqdan sonra məzunlar hökumətin təyinatı ilə işləməyə borclu idilər.

Danil qızları Nətəvan və Leyli

Quliyeva Leyla Danil (1958.IV-13). 1970-ci ildə Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbini bitirib. Sonra Ü. Hacıbəyov adına konservatoriyanın musiqi nəzəriyyəsi fakültəsini bitirib. BDU estetika kafedrasının aspiranturasına daxil olub. Akademik A. Aslanovun elmi rəhbərliyi altında namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Fəlsəfə elmləri namizədi adını alıb (1986). Hal-hazırda Bakı Pedaqoji Universitetinin fəlsəfə kafedrasının dosentidir.

Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayına Universitetdən seçilən nümayəndə olmuşdur. Səbail «Sevil» qadınlar cəmiyyətinin fəal üzvüdür.

Beynəlxalq qadınlar klubunun üzvü kimi Mərdəkan, Zabrat, Şüvəlanda olan uşaq evlərinə hər cür yardımla kömək edir. Mətbuatda fəlsəfə, estetikaya dair məqalələrlə vaxtaşırı çıxış edir. «Azərbaycan XX əsr məşhur qadınları», «XX əsr məşhur Azərbaycan qadınları» ensiklopediyasına düşüb.

Hüseynzadə Ziyad İzzət oğlu 1934-cü il may ayının 31-də Bakı şəhərində anadan olub.

1952-ci ildə 208 N-li orta məktəbi bitirib. Həmin ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun neft-mədən fakültəsinə daxil olmuş. 1957-ci ildə həmin İnstitutu «Neft və qaz yataqlarının istismarı» ixtisası üzrə dağ mühəndisi diplomunu almış. 1957-ci il iyul ayından 1958-ci il noyabr ayına qədər «Orconikidzeneft» NQÇİ operator, yerüstü avadanlıq ustası vəzifələrində işləmişdir. 1958-ci il noyabr ayından 1960-cı ilin dekabrına qədər Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Qubkin adına Geologiya İnstitutunda kiçik elmi işçi vəzifəsində işləyib.

1960-cı ildə Azərbaycan NKİ-nin «Neft və qaz yataqlarının işlənməsi və istismarı» kafedrasının aspiranturasına daxil olub və oranı 1963-cü ildə bitirib.

1963-1969-cu illərdə Azərbaycan NKİ-nin «Neft çıxarma texnika və texnologiyası» problemləri laboratoriyasında mühəndis, kiçik elmi işçi vəzifəsində işləmişdir.

1969-cu ildə texnika elmlər namizədliyi dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

1969-cu ilin sentyabr ayından hal-hazıradək «Neft və qaz yataqlarının işlənməsi və istismarı» və «Əmək mühafizəsi» kafedralarında assistent, baş müəllim, dosent işləyir.

1975-1979-cu illərdə Əfqanıstan Demokratik Respublikasında müəllim vəzifəsində işləmişdir.

Ziba Ələsgərova

Ziba Ələsgərovanın anası, atası, bacıları

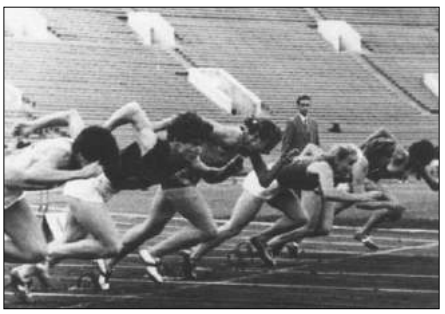
Ziba Ələsgərovanın atası Əlixeybər

Idman 15
N-17 (17) 23-29 sentyabr 2000-ci il

"İÜZİLLİJİN İDMANÇYSY"

Mүsahibim Jүnkүl Atletika үzrə dүnja rekordçusu Ziba Əlixejbər qызы Ələskərovadыr. Onun mүəjjən etdiji rekord 40 ildir ki, heч kəs tərəfindən təkrar olunmamышdыr.

-Ziba xanым, idmana kəlишiniz barədə bir neчə kəlmə.

-İdmana kəlишim sырf təsadүfi olub. Orta məktəbdə oxuyanda xəstələnmишdim. Dərsə davam etdikdə idman dərslərindən azad olmaq istəjirdim. Mənə məsləhət kөrdүlər ki, tez və tam sağalmağым үчүn idmanla daha чiddi məшğүl olum. Elə bү an mənim bəzi vəhətlərim, xүsүsilə гачма сүrətim diggəti чəlb etdi. Bir il sonra Bakы və Respublika rekordçusu oldum. İdman ширazədəsi sağlan jүnkүl atletikanын əksər nөvlərində jaxшы kөstəriчilərim vardы. Mən Azərbajчan Jығma Komandasынын tərkibində mөtəbər, iri miгjaslы jarышlarda иштirak etdim. Гazandығым mүvəffəgijətlər үчүn Azərbajчan Jүnkүl Atletikasына böjүk үgurlar гazandыran məшğүlүm, SSRİ-nin Əməkdar Məшğүlçүsү, Əfgan Səfərova borчlujam.

-Məlumdur ki, neчə-neчə mөtəbər jarышlarda jүksək mүkafatlara lajiq kөrүlmүsүnүz, hansы mүkafatынызы daha jүksək gijmətləndirirsiniz?

-1959-чү ilin avgust ajында Moskvada "Lүjniki" stadionunda o vaxtын sprint "ширazədələri" İtkina, Samotjosova və Popova ilə birlikdə 4x200 m məsafəjə estafet гачышында mən birinчi idim. Mərhələni birinчi olaraq, həm də böjүk үstүnlүklə galib kəldik. Həmin məsafəni 1.35,1 saniјə başa vurub dүnja rekordunu 0.4 saniјə təsələdik. Həmin jarышlar mənim jəddəшmdə həmişə galыr. 1963-чү il SSRİ Xalгlarы Spartakiadasында 200 m məsafəjə гачышda rekord nəтiчə kөstərdim - 24,2 saniјə (Bu nəтiчələri hələ heч kim təkrar etməmişdir).

-Siz iri miгjaslы jarышlarda SSRİ dəvrүndə иштirak etmisiniz, həmin vaxtlarda əjalətlərdən olan idmanчылара az jer verirdi. Xahиш edirəm bү barədə məlumat verəsiniz.

-Mən elə idmanчы idim ki, mənimlə rəgabət apara bilməjək idmanчылар чox az idi. Təmsil olүndүgүm Azərbajчan SSR, jaxүd SSRİ komandasына ançaг galəbə гazandырырдым. Ona kөrə də mənə гarшы sosial mүnasibət ola bilməzdi.

-Jүksək nəticəjə kөrkin zəhmət tələb edir, ona kөrə də keчdijiniz idman jolu barədə bir гadər.

Arayышы:

1937-чи il Bakы şəhəri Əmirəçan təsəbəsində anadan olmuşdur. Ali təhsillidir. Azərbajчan Dөvlət Universitetinin Mexanika-rijaziјat fakültəsini bitirmişdir. Fizika-rijaziјat elmləri namizədidir. Hal-hazырda Azərbajчan Neft Akademijasынын dosentidir.

-Mətbuatda mənim haggымda "İdman və rijaziјat şəhsadəsi" ifadəsini ишlədiblər. Mən həm idmanы, həm də rijaziјatы үrəkdən sevmişəm, hər ikisinə bağlanmышam. Ona kөrə də чalышanda kөrkinlik, jorүnlүg hiss etmirəm.

-Hər hansы idmanчынын jүksəlişində məшğүlүnүn mөvgeji məlumdur. Өz məшğүlүnүz və məшğүlүk fəaliјjətiniz haggда.

-Mən jүxarыda өz məшğүlүm haggда məlumat vердим. Məшğүlүk fəaliјjətimdə isə ümidveriчi qызlarы axtarыr, onlarla məшğүl oluram və inanырам ki, jaxын zamanlarda Azərbajчana şөhrət kətirən idmanчылар jetişdirəчəjəm. Ançaг təəssүflə gejd edim ki, respublikamызда idman təшkilatlarында və idarələrində өz idmanчы olmajan "mүtəxəssis"lərə təsadүf olunүr ki, onlar da həm idmanымыza, həm də idman gurgularымыza lagejd mүnasibət bəslәjirdilər. Bүnun mүgabilində zərbə alan ançaг idmanчымыz olүr. Mənə narahat edən bir vəhət də vardыr ki, rajonlarымызда idmana, xүsүsilə də jүnkүl atletikaja soјүq mүnasibət bəslənilir. Bү də jeni-jeni idmanчыlarын meјdana чыxmasына mane olүr.

-Ziba xanым, sizə həm məшğүlүk, həm də elmi-pedaqoji fəaliјjətinizdə böjүk үgurlar arzulajырам.

Ziba xanымla söhbətdən belə nəтiчə чыxardым ki, böjүk şair Şəhriјar dediji kimi, "İşi iш bilənə tapшырmaг lazымdыr". Bү jaxынlarda Ziba Ələskərovanын adыna daшыjan mүvəffəgijətlərə jүnkүl atletika jarышlarы keчirilmişdir. Bү jarышlar kөrkəmli idmanчынын adыnы daшыdыğы үчүn o, mүvəffəgətə lajiq kөrүlənlərin də Ziba Ələskərova kimi kөrkəmli idmanчы olmalarыnы arzulajырыг.

2 ИДМАН

Гачыш јолундан кафедраја

СИЗИН КӨМЧӨ ТАЛЫШТАРЫҢЫЗ

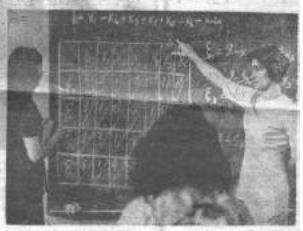
Дешифрлар ки, бизим комплектлә тәдаријә вахтлы вахтында чатмајыб. Дәрсләр башланмаздан 10 күн әввәл Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Университетинин Ректорлуғуна мүраҹиәт етмишдик. Ректорлуг бизә комплектин чатмамасы сәбәбини ајдынлашдырмаг үчүн 10 күн вахт верди. Ректорлуғун көмәји сајәсиндә комплект тамамланды вә дәрсләр башланды.

Ҹәбһәчиләрин ушаглары үчүн Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Университетинин Ректорлуғу тәрәфиндән ајрылмыш имтијаз һүгугундан истифадә едән 1-ҹи курс тәләбәси Ҹејһун Мәһәррәмов дејир:

— Мән Ҹәбраил шәһәриндә јашајырам. Атам Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Университетинин Ректорлуғунда ишләјир. Мәним үчүн Бакыја кечмәк чох чәтин иди. Ата-анамдан ајрылмаг истәмирдим. Ректорлуғун бизә көмәји сајәсиндә бу проблем дә һәлл олунду.

Ҹәбһәчиләрин ушаглары үчүн Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Университетинин Ректорлуғу тәрәфиндән ајрылмыш имтијаз һүгугундан истифадә едән 1-ҹи курс тәләбәси Ҹејһун Мәһәррәмов дејир:

— Мән Ҹәбраил шәһәриндә јашајырам. Атам Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Университетинин Ректорлуғунда ишләјир. Мәним үчүн Бакыја кечмәк чох чәтин иди. Ата-анамдан ајрылмаг истәмирдим. Ректорлуғун бизә көмәји сајәсиндә бу проблем дә һәлл олунду.

Нәтичәни мүнәрримә Ә. Әлисәдиновадыр: комплектә тәлабәләр әрзә-сында көрә, о, мүтәхәссисләрин мүраҹиәтләрини нәзәрә алмамыш вә Ҹәбраил үзрә тәлабәләрин мүраҹиәтини нәзәрдән кечирмәмишдир.

Гочаһан әлитә мүәллим Ә. Бәдәлоғлунун архивиндән көтүрдүјүмүз фотоларда мәктәб вә Ҹәбраил үзрә тәлабәләрин мүраҹиәт вәрәгләри.

İdman mənim həyatımdır

Prezident təqaüdçüləri

Məşhur idmançı, dünya rekordçusu Ziba Ələsgərova Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin fərdi təqaüdünə layiq görülənlər sırasındadır

-Ziba xanım, sizdən xeyli qısa müsahibə qəyidə hansı ağırlıqdan qalxdılar?

Mənim başlıqlı nailiyyətlərim çox bu stadionla bağlıdır. 1955-ci ildə xoman-usaqlar komandası bu stadionda yaradılmışdır. 1957-ci ildə Azərbaycan çempion olmuşdu. çempion olmuşdu. Respublika birinciliyində 200 m məsafəyə qaçmaqda rekord qırılmışdı — 24,2 saniyə. Bir neçə ildən sonra məktəbimizdə məşqçilər işləməyə başladılar. Onlar bizə rekordları yaxşılaşdırmağa kömək göstərdilər. Mən 60 m məsafəyə qaçışda 7,8 saniyə, 100 m məsafəyə qaçışda isə 12,4 saniyə göstərdim. Bu nəticələr mənə Azərbaycan çempionatında qalib gəlməyə imkan verdi. Bu qələbələr məni daha da ruhlandırdı. Mən daha ciddi məşğul olmağa başladım

АЗӘРБАЈЧАНЫН ИЛК ГАДЫН ДҮНЈА РЕКОРДЧУСУ

...Зиба Әләскәрова 30 ил олар ки, Азәрбајчан Нефт Академијасынын ријазијјат кафедрасында досентдир. Бир вахтлар республикамызы дүнјанын бир чох өлкәләриндә таныдан бу дәјәрли ханым инди нијә диггәтдән кәнарда галыб

- 30 ил олар ки, мәндән һеч бир јердә данышмамыды. Ачыг бир күн информасија мәркәзләринә "дашы атдым". "Бәрдә өрик вар иди..." башлығы мүсаһибәмдән сонра јавашјаваш јада дүшдүм" дејән рекордчу унудулдуғу үчүн шикајәтини билдирди.

- Бәс, Зиба ханымда идманла марагланмаг һарадан јаранмышды?

- Мән 9-чу синифдә охујанда синиф јолдашым Баба Зејналов идманла мәшғул олурду. Бир күн мән дә она гошулуб машғ кетдим. Әввәлләр тундурлуға тулланмагла мәшғул олурдум. Бу нә үчүн Бакы биринчилијиндә икинчи јерә чыхмышдыны. Елә бурадан да идмана марагым башлады. Идман фәалијјәтимдә "Динамо" командасынын хүсуси ролу олду. Сонралар даһа бөјүк үгурлар газандығымыз кими мәшғчи Өфран Сәфәров мәнә идманын һәсә мәсафәјә гачыш кими нәјә илә мәшғул олмағы төвсијә етди. Елә һәмин ил республикада кечирилән јарышда биринчи јери чыхдым. 1959-чу илдә Совет Иттифагынын јығмасында СССРИ халгларынын спартакиадасында естафет гачышында 25 идманчы ичәрисиндә ән јүксәк көстәричијә наил олдум. Сонра СССРИ, Авропа вә Дүнја рекордчусу, бир аз сонра исә СССРИ чемпиону ады газандым.

- Дүнја рекордчусу кими ән чох јадынызда галан нәдир вә инди даһа чох нәјә тәәссүфләнирсиниз?

- О вахтлар һамы мәни танијырды. Телефонларымын әксү-сәдасы ајдын кәлир, чатырды Азәрбајчана. Мәни күчәдә көрәндә "бах, о идманчыдыр" дејә гычыдадырдылар. Ачыг инди һеч кәсә таныш кәлмирәм. Бунун да сәбәби чохлары гәрибдән унудулмасыдыр. Ачыг бејбинләшмирәм. Газанмыш ондан да чохдур.

- Нәдир о?

- О, мәним сағламлығымдыр.

- Зиба ханым, бәс, дөвләт тәрәфиндән нечә, гиймәтләндирилмәсинизми?

О, отурдуғу јердән ајаға галхараг шкафа јахынлашды. Галан-галан каһалары көстәриб, бах, бунларды дөвләтин вәрдији гиймәт: Дипломлар, фәхри фәрманлар... һеч кәсдән һеч нә istәмәмишәм. Бело бир мәсәлә вар: "Мән итмишәм дәрәдә, балыг билмәсә дә, халг биләр" дејән Зиба Әләскәрова бу сөзләрдән сонра фикри кәлди.

ТАһИРӘ

Atletika Federasiyasının hesabat-seçki konfransı

Azərbaycan idmanının son dövrlərə təsadüf edən möhtəşəm qələbələri respublikamızda idman və bədən tərbiyəsinin inkişafı istiqamətində aparılan köklü islahatların nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Bu islahatlar idmanın maddi-texniki bazasının gücləndirilməsini, bu sahədə kütləviliyin əldə olunmasını, onun məqsədyönlü təbliğini və ən başıcası, idman təşkilatlarına sarıtəlil kadrların cəlb olunmasını özündə birləşdirir. Həyata keçirilən bu tədbirlərə daha obyektiv qiymət vermək üçün isə təmsilçilərimizin beynəlxalq arenalarda əldə etdikləri nailiyyətlərə nəzər salmaq kifayətdir.

Azərbaycan Atletika Federasiyasının prezidenti Çingiz Hüseynzadə yekun nitqindən sonra səsvermə keçirdi və Federasiya İcraiyyə Komitəsir yeni tərkibi müəyyənləşdi. Çingiz Hüseynzadə yenidən federasiyanın prezidenti seçildi.

Konfransdan sonra AAF-in prezidenti Çingiz Hüseynzadə "Olimpiya dünyası"na eksklüziv müsahibə verdi.

- Federasiya ölkəmizdə atletikanın inkişafı üçün hansı tədbirləri həyata keçirəcək?

- Biz həmişə çalışırıq ki, ölkəmizdə atletika idmanı inkişaf etsin. Bu, elə idman növüdür ki, buraya böyük miqdar da vəsait tələb olunur. Atletikanın inkişafı üçün böyük stadionlar, yüksək səviyyəli qaçış zolaqları, sektorlar tələt olunur. Ümid edirəm ki, gələcəkdə yüngül atletikamız özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyacaqdır.

- Atletlərimizin Afina-2004-də çıxışlarını necə dəyərləndirirsiniz?

- Azərbaycan idmançıları Afina Olimpiya Oyunlarında çox böyük tarixi bir qələbəyə imza atdılar. Olimpiyaçılarımız 1 qızıl və 4 bürünc medal qazanaraq, xalqımıza böyük sevinc bəxş etdilər. Ölkəmizi təmsil edən idmançılarımızın sırasında 5 atletin olması, hesab edirəm ki, təqdirəlayiq haldır. Onlar yüksək nəticələr göstərməsələr də, müəyyən təcrübə əldə etdilər. Bizim məqsədimiz idmançıları xarici ölkələrə beynəlxalq təlim məşqlərinə göndərərək, onların ustalıqlarını, təcrübələrini artırmaqdır. Bu konfransda qadın atletikasının inkişaf etdirmək üçün də bir sıra qərarlar qəbul etdik. Bildiyiniz kimi, Olimpiya oyunlarında əsas idman növlərindən biri də məhz atletikadır. İdmançılarımızın bu növdə də iştirakını hemişə təmin etməyə çalışırıq. İndi məqsədimiz Pekin Olimpiya Oyunlarına daha çox idmançı hazırlamaq və orada nəinki iştirak etmək, həm də yüksək nəticələr qazanmaqdır.

- Çingiz müəllim, Respublika Olimpiya Manejində təmir işləri nə qədər vaxt aparacaq?

- Respublika Olimpiya Manejı Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təmir planına salınıb. Burada yay aylarında təmir-tikinti işləri aparılacaq. Əgər bu idman qurğusu beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təmir olunarsa, inanıram ki, Azərbaycan atletləri gələcək yarışlarda daha yüksək nəticələr qazanacaqlar.

Latif ASLANOV
Rəşad İBRAHİMOV

Respublikamızın idman təşkilatları arasında Azərbaycan Atletika Federasiyasının (AAF) da fəaliyyəti xüsusilə təqdirəlayiqdir. Doğrudur, atletlərimiz hələ ki, Olimpiya və ya dünya səviyyəli nəticələr göstərməyiblər. Lakin buna baxmayaraq, atletika federasiyasının həyata keçirdiyi layihələr sayəsində idmançılarımız qarşıya qoyulmuş məqsədə doğru inamla addımlayırlar. XXVII və XXVIII Yay Olimpiya Oyunlarında qüvvələrini sınamış Azərbaycan atletlərinin sayını müqayisə etmək kifayətdir.

AAF meydana çıxan problemlərin həll etməkdən çəkinmir və onlara daim diqqətlə yanaşır.

2005-ci il fevralın 9-da Milli Olimpiya Komitəsinin inzibati binasında AAF-in keçirilən növbəti hesabat-seçki konfransı sözügedən problemlərə, həmçinin gələcək perspektivlərin müzakirəsinə həsr olunmuşdu. Qeyd edək ki, bu konfrans dörd ildən bir keçirilir.

AAF-in büdcəli konfransının gündəliyinə federasiyanın 2001-2005-ci illər üçün hesabatı, Təftiş-İdarə Komitəsinin məlumatı, Rəyasət Heyətinin, federasiya prezidentinin, vitse-prezident və baş katibin, təftiş komissiyasının, arbitraj komissiyasının və hakimlər kollegiyası sədrinin, Veteranlar Şurasının seçilməsi və s. məsələlər daxil idi.

Konfransı giriş sözü ilə Azərbaycan Atletika Federasiyasının prezidenti Çingiz Hüseynzadə açaraq, konfrans iştirakçılarına görülmüş işlər barəsində hesabat verdi. Natiq çıxışında bildirdi ki, atletika üzrə Azərbaycan yığması ölən il ilk dəfə olaraq, Avropa kuboku yarışlarında iştirak etdi. Ölkəmizdə atletikanın kütləviliyinin müəyyən qədər azalmasının müşahidə olunduğunu deyən federasiya prezidenti onu da vurğuladı ki, Olimpiya oyunlarında iştirak edən idmançıların 20 faizi, adətən, atletlərdən ibarət olur. Olimpiya səviyyəli atletlərin hazırlanması isə ən azı 10 il vaxt tələb edir. Çingiz müəllim ölkəmizdə atletikanın inkişafına nail olmaq üçün onun maddi-texniki bazasını gücləndirməyin vacibliyini konfrans iştirakçılarının nəzərinə çatdıraraq, federasiyanın bu istiqamətdə məqsədyönlü işlər həyata keçirəcəyini bildirdi. Belə ki, o, yaxın vaxtlarda Respublika Olimpiya Manejinin təmirinə başlanılacağını vurğuladı.

İdmanın qeyri-qanunlaşdırılmış, daha doğrusu, ədalətsiz oyun üsullərinin inkişaf etdirilməsi ilə üzləşdiyini bildirən Hakimlər kollegiyasının sədri Ürfət Qasımov isə atletikada hakim problemin toxunduğu və son 4 ildə cəmi 10 nəfər respublika dərəcəli hakim yetişdiyini diqqətə çatdırdı.

Atletika üzrə yığmamızın baş məşqçisi Kamil İsgəndərov isə çıxışında, bütün problemlərə baxmayaraq, yeni idmançılar nəslinin meydana gəldiyini vurğuladı və komandanın perspektivinə inandığını dedi.

Konfransda həmçinin Sumqayıt Olimpiya Ehtiyat Uşaq-Gənclər Məktəbinin rəisi Faiq Babayev, federasiyanın vitse-prezidenti Ziba Ələsgərova, arbitraj komissiyasının sədri Tofiq Qarayev və təftiş komissiyasının sədri Oqtay Qurbanov çıxış etdilər.

Группа легкоатлетов Азербайджана отправилась к берегам «Черного континента» — в Дакар. Танцо, где выступит на торжествах по случаю открытия нового стадиона. В составе команды, которую возглавляет заслуженный тренер СССР А. Сафаров, — сильнейшие легкоатлеты республики — А. Бабаев, В. Татаринцев, А. Дементьев, З. Алескерова, З. Садыхов, С. Алескерова,

Фото Л. Бедошвили.

ТЕ АПЛОДИСМЕНТЫ НЕ ЗАБЫВАЮТСЯ

Я хорошо помню тот день, когда в 1963 году в Москве состоялось торжественное закрытие третьей Спартакиады народов СССР. Мы, работники азербайджанского радио, освещали ход Спартакиады и ежедневно передавали по телефону в Баку репортажи.

На стадионе Лужники, где собралось 100 тысяч зрителей, объявили, что сборная женская команда СССР готовится к забегу на дистанцию 4х200 метров. В состав команды входили российские легкоатлеты: Людмила Самотесова, Галина Попова, белоруска Мария Иткина и спортсменка из Азербайджана Зиба Алескерова. Включение представительницы нашей республики в сборную очень радовало нас. Затаив дыхание, мы ждали начала старта. Вот прозвучал выстрел стартового пистолета, и эстафетный забег начался. Когда четвертая спортсменка пересекла финишную линию, стадион взорвался аплодисментами. На табло высветились цифры: 1:34,7. Это был новый мировой рекорд.

Тотчас выбежав из кабины, я спустился вниз и попросил интервью у рекордсменки мира Зибы Алескеровой и ее тренера Афгана Сафарова. В тот вечер азербайджанские радиослушатели услышали их голоса и узнали о том, что Зиба побила мировой рекорд.

В те годы Зиба Алескерова был одной из тех, кто высоко нес знамя азербайджанского спорта. В ее успехах была несомненная заслуга знаменитого тренера, заслуженного тренера СССР Афгана Сафарова. Зиба Алескерова не раз улучшала рекорд республики в беге на дистанции 100 и 200 метров. Надо отметить, что рекорд Зибы в беге на 200 метров до сих пор еще не побит.

Когда Зиба Алескерова начинала заниматься легкой атлетикой в обществе "Динамо", она была студенткой физико-математического факультета Бакинского государственного университета. В настоящее время Зиба ханум - кандидат физико-математических наук, преподаватель Азербайджанской нефтяной академии.

Сегодня все мы от души поздравляем с юбилеем рекордсменку мира и Азербайджана, неоднократную чемпионку СССР и республики.

Аббас АЗИМОВ

СРЕДА, 1 АПРЕЛЯ 1959 г., № 76 (11549).

Спорт

Победители... с третьим разрядом

Закончились соревнования на лично-командное первенство Азербайджана по легкой атлетике. Правда, погода стояла уже весенняя, но результаты, показанные спортсменами, были под стать зимним.

Об этом красноречиво говорит тот факт, что победителями в некоторых видах становились легкоатлеты, показавшие лишь третьеразрядный результат. По-прежнему «ахиллесовой пятой» является метание копья у женщин, где победила Н. Рудченко («Трудовые резервы») — 35 м 96 см, что равно норме третьего разряда. Слабые результаты были показаны в беге на средние дистанции и в метаниях у женщин.

Отрадное впечатление оставила З. Алескерова («Динамо»), снова победившая в трех видах. Она выиграла бег на 100 и 200 м, а также прыжки в длину. Спартаковка Ф. Касумова победила в прыжках в высоту — 150 см и в пятиборье — 3.958 очков.

Молодой метатель Ю. Баланов («Нефтяник») оказался сильнейшим среди мужчин-дискоболов — 45 м 40 см и установил юношеский рекорд республики в толкании ядра — 14 м 34 см. Первое место в этом виде занял З. Садыхов («Буревестник») — 15 м 50 см.

Вновь подтвердил свою хорошую форму чемпион СССР Ю. Коновалов («Нефтяник»), победивший в спринте, причем его результат на 200 м — 21,7 сек. является одним из лучших в сезоне.

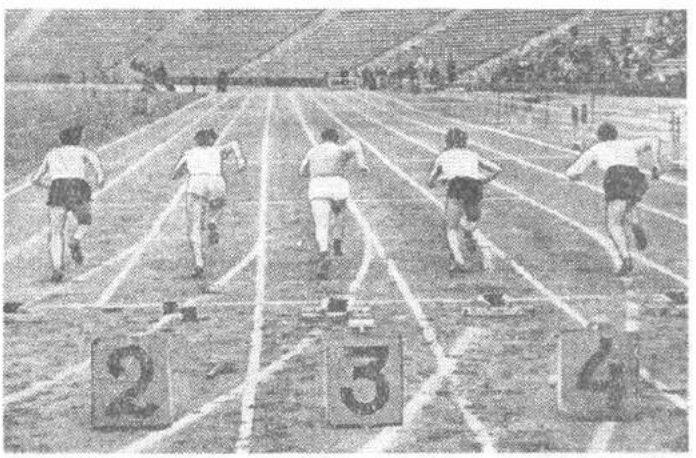
Единственный в этих соревнованиях рекорд Азербайджана установил «под занавес» динамовский бегун В. Мещеряков. Дистанцию 10 км он закончил за 31 мин. 24 сек., превысив прежнее достижение А. Суринова («Мэхсул»).

Две победы одержали спортсмены Кировабада: А. Суринов победил в беге на 1.500 м—4 мин. 7 сек., а мастер спорта Н. Цветков — в ходьбе на 10 км — 45 мин. 7 сек.

В общем зачете первыми среди 14 команд оказались динамовцы. За ними идут спортсмены «Трудовых резервов» и «Спартака».

Ю. ШАКОВ.

На снимках: в длину прыгает победительница соревнований З. Алескерова («Динамо»); старт мужского забега на 100 метров.

"Azərbaycantelefilm" təqdim edir

"ZƏRİF NƏFƏS"

2 iyun, saat 21.45

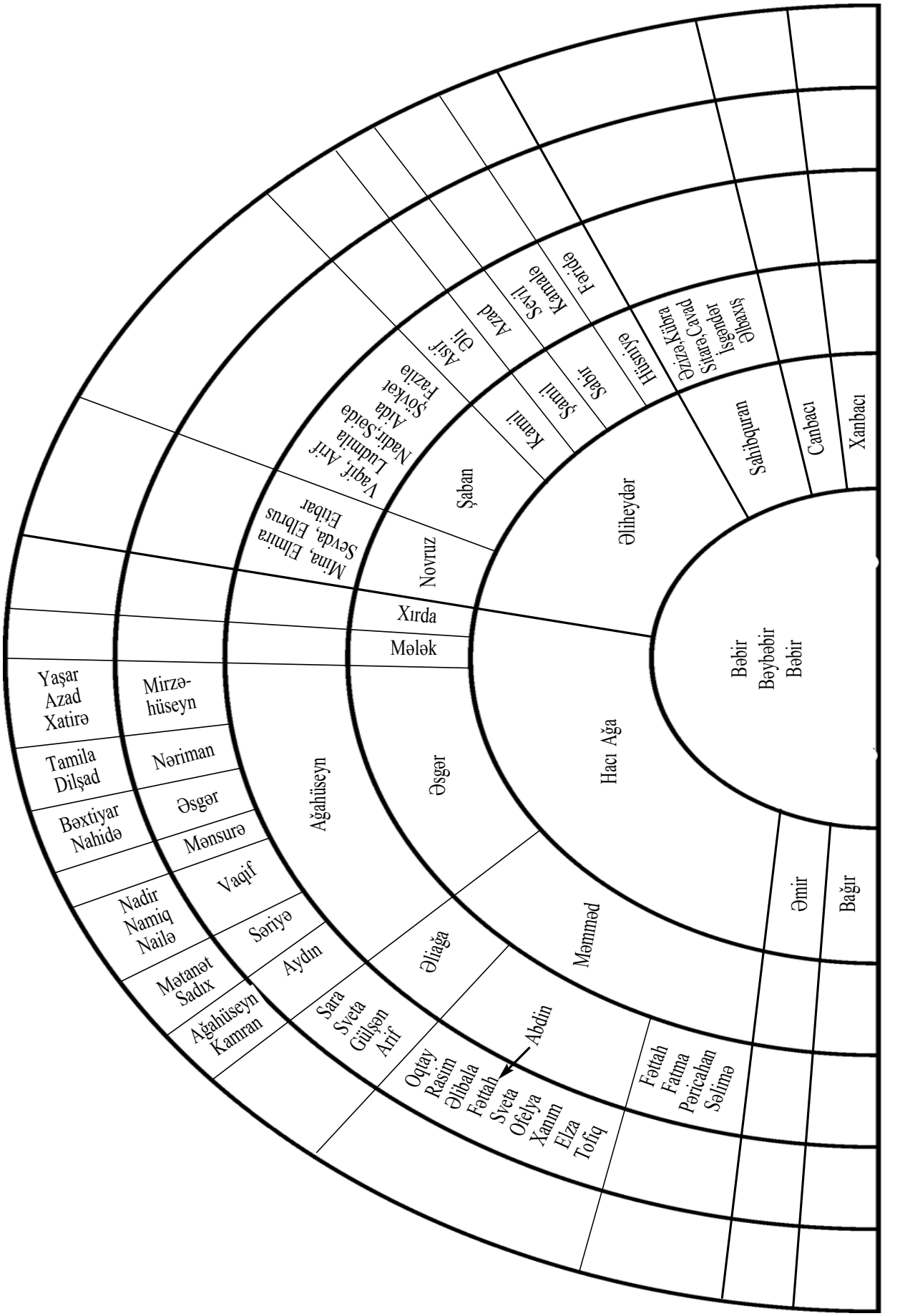
Onun həyatında anormal heç nəyə rast gələ bilməzsən. Özü deyir ki, mənim yaşayış tərzim yaratdığım "həyat sistemimlə" eyniyyət təşkil edir. Canımda, ruhumda, fəaliyyətimdə nə varsa, hamısının bəhrələndiyi mənbə riyaziyyat elmidir.

Sənədli filmin qəhrəmanı Ziba Ələsgərova peşəkar idmançıdır. Yüngül atletika üzrə idman normalarının bütün dərəcələrinə nail olub. 35 ildir ki, onun vurduğu rekord başqa bir idmançı tərəfindən təkrarlanmayıb.

Bir insan ömrü boyu nə qədər yaxşı iş görə bilərmiş... Ömrünün yeddinci onilliyini arxada qoyan Ziba Ələsgərova başqalarını xoşbəxt edəndə həyatın mənalı olduğunu hiss edir.

Zərrəcə şişirtmədən, heç nəyi artırıb-əskiltmədən Ziba Ələsgərova rejissor Elşən Zeynallının çəkdiyi **"ZƏRİF NƏFƏS"** sənədli filminin qəhrəmanına çevrilib.

Yaradıcı heyət: Vüqar Tapdıqlı, Nəriman Şıxəliyev, Firudin Bağıroğlu, Elxan Rüstəmov və Sahib Heybətov.

Bəbir
Bəybəbir
Bəbir
Hacı Ağa
Əlheydər
Xırda
Mələk
Novruz
Şaban
Kamil
Şamil
Sabir
Hüsniyyə
Sahibquran
Canbacı
Xanbacı
Ağahüseyn
Əsgər
Mina, Elmira
Səvda, Elbrus
Eldar
Vaqif, Arif
Ludmila
Nadir, Səida
Aida
Şövkət
Fazilə
Asif
Əli
Azad
Sevil
Kamala
Fərida
Əziz, Kübra
Sitarə, Cavad
İsgəndər
Əhməxus
Yaşar
Azad
Xatirə
Tamila
Dilşad
Bəxtiyar
Nahidə
Nadir
Namiq
Nailə
Mətanət
Sadıx
Ağahüseyn
Kamran
Mirzə-
hüseyn
Nəriman
Əsgər
Mənsurə
Vaqif
Səriyyə
Aydın
Sara
Sveta
Gülşən
Arif
Oqtay
Rəsim
Əlibala
Fəttah
Sveta
Ofelya
Xanım
Elza
Tofiq
Abdin
Məmməd
Fəttah
Fatma
Pəricahan
Səlimə
Əmir
Bağır

Hacı Bəbir kəndin varlı tacirlərindən olub. Onun 300-350-dən çox dəvələri var idi. Böyük taxıl əkin yerləri var idi ki, dəvələrə yükləyib Məkkə, Mədinəyə aparıb satırdı. Ətraf yerlərdən gələn Məkkəyə həcc ziyarətinə gedən insanlara hər cür yardım ödərdi. Kəndin ən hörmətli, varlı nəslindən idi. Nəslindən bu gün də görkəmli şəxsiyyətlər çıxır.

Hacıbəbirov Cavad Sahibquran oğlu (1917-1994). ADU-nun şərqşünaslıq fakültəsini bitirib. APİ-nin dilədəbiyyat fakültəsini, Moskva Həmkarlar İnsititunun Lektor fakültəsini bitirib.

1935-ci ildən SSRİ «Bilik» cəmiyyətinin üzvü kimi SSRİ-də dama incəsənətinin təbliğatçısı, «Neftçi» cəmiyyətinin uzun illər dama üzrə təlimatçı-metodisti işləyib. ADU-nun filologiya kafedrasının baş müəllimi olub. 1954-cü ildə «Dama oyunları» adlı dünya əhəmiyyətli fundamental əsərin müəllifidir.

1951-1952-1953-cü illərdə Zaqafqaziyada Qrozni şəhərində dama üzrə dünya çempionu adını alıb. 1968-ci ildə SSRİ kubokunu alaraq yarımfinala çıxıb.

Dama üzrə dünyanın ən kamil bilicisi hesab olunur. 1936-cı ildən ömrünün sonunadək «Neftçi» idman cəmiyyətinin şərəfini ləyaqətlə qoruyub. Dama üzrə onun rekordlarını təkrar edən olmayıb.

Hacıbəbirov Xaqani Cavad oğlu-1973-cü ildən «AzərNeft yanacaq» futbol komandasının baş məşqçisi, «Neftqaz» klubunun baş məşqçisidir.

Hacıbəbirov Abil Cavad oğlu Neftçi cəmiyyətində hakim, «Koriçnevıy poyus»un sahibi olub.

NƏ YAXŞI Kİ, DÜNYADA QƏDİR BİLƏN İNSANLAR VAR

Suraxanıda mədəniyyət sarayı qarşısındakı afişa diqqətimi cəlb etdi: "Neftçi" cəmiyyətinin görkəmli dama ustası Cavad Hacıbəbirovun xatirəsinə həsr olunmuş açıq birinciliyi keçiriləcək.

Cavad Hacıbəbirovu yaxşı tanıyırdım. "İdman" qəzetinin fəal müəlliflərindən idi. Tez-tez redaksiyaya gəlir, çap olunmaq üçün müxtəlif dama etüdləri təklif edərdi. Kiçik daması da vardı, cibində gəzdirərdi. Yeni yaratdığı etüdü qurub həllini nümayiş etdirərdi. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, bu etüdlər çox sadədir, onu həll etmək çətin olmaz, əslində isə...

Yadımdadır bir dəfə Cavad növbəti etüdlərdən birini çap olunmaq üçün təklif edəndə redaksiyanın əməkdaşlarından biri dedi: "Cavad müəllim bunu həll etməyə nə var ki..." Cavad cibindən kiçik damanı çıxarıb etüdü qurdu və təmkinlə "buyur" dedi. Əməkdaşı-

6. d2—c3!! g5:e3
7. c3—b4! a5:e5
8. f2:d8 b6:d4

9. d8:f2. Qaralar təslim olurlar.

Əkər: 5 ... c7—d6 6. b2—a3 d6:b4 7. a3:c5 daş alsa, enə də f6—g5 oynamaq olmaz.

7. ... b8—c7 8. c1—b2! Enə də—f6—g5—oynamaq olmaz. 8. ... c7—d6 9. b2—a3 d6:b4 10. a3:c5 f6—g5 11. d2—c3! g5:e3 12. c3—b4 a5:e5 13. f2:e5; son dərəcə kəsəl və mürəkkəb kombinasiyadır.

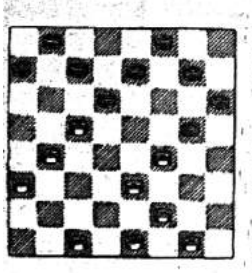
Geyd. Sonralar bu oyuna oxşar Məmmədli Qatsa qarşı oynamışdır.

„ПАЯ ОЮНУ"

С. Һачыбәбиров — Әбдуллаға

Әмирһачыан 1925-чи ил.

1. c3—d4 b6—a5 2. d4—c5 d6:b4 3. a3:c5 f6—e5 4. b2—c3 c7—d6 5. c3—b4 a5:c3 6. d2:b4 g7—f6 7. a1—b2. Qaralar 7. ... e5—d4? oynasa, ağlar 8 b4—a5! oynayıb qaraların udardılar.

Şəkil 64. Qaralar: *Әбдуллаға*, ağlar: *С. Һачыбәбиров.*

7. ... f6—g5. 8. g3—f4 e5:g3 9. h2:f4 h8—f7 10. b2—a3 d8—c7? (şəkil 64).

11. c3—d4!! g5:e3

12. c5—b6!! e3:c5 13. b6:h8 f8—f7 14. h8:c7! b8:d6 15. f2—e3! qaralar təslim oldular.

Əkər 12. ... a7:c5 13. d4:h8 daş alsa ağlar enə udurlar. (Əkər 12. ... c7:e5 13. f2:d8 daş alsa ağlar enə udurlar). Əkər 12. ... e3:c5 13. b6:h8 f8—g7 14. h8:c7! b8:d6 15. f2—e3 və qaralar təslim olurlar.

„ПАЯ ОЮНУ"

Ч. Һачыбәбиров — Коган

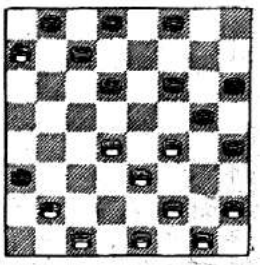
Кировабад 1937-чи ил.

1. c3—d4 b6—a5 2. d4—c5 d6:b4 3. a3:c5 f6—g5 4. g3—f4 g7—f6, 5. b2—c3 g5—h4 6. c3—d4 (burada a1—b2 və yaxud f4—g5 oynamaq olar). 6. ... f6—g5 7. c5—b6 a7:c5 8. d4:b6 a5—b4 (əkər 7... b8—a7? 8. f4—e5! a7:c5 9. e3—f4 qaralar udduzur).

9. b6—a7 b4—a3 10. a1—b2 h8—g7 11. d2—c3 e7—d6.

Burada 11. ... e7—d6 əvəzinə: g7—f6 oynanılsaydı ağlar 12. f2—g3! h4:d4 13. c3:g7 udardılar. **12. c3—d4 g7—f6?** Bu həpəkət oyunun uduzulmasına səbəb olur. Qaralar: f8—e7 oynamalı idilər. İndi isə ağlar kombinasiya vəsitəsilə oyunu udurlar.

13. f4—e5!! d6:d2 14. c1:e3 a3:f4 15. f2—g3 h4:f2 e1:g7. Bir neçə həpəkətdən sonra qaralar təslim olur.

Şəkil 65. Qaralar: *Коган*, ağlar: *Ч. Һачыбәбиров.* Qaraların 12-ci həpəkətindən sonrakı vəziyyət.

„ƏKSİNƏ ПАЯ ОЮНУ"

„Əksinə paya oyunu" bu başlanğıcla izah olunur:

1. c3—b4 f6—e5
2. g3—h4 e5—f4

Bu həpəkətdən sonra qaralar üstünlüyü ələ alırlar. „Paya oyunu" həqiqətdə deyilənlərlə tamamilə „əksinə paya oyununda" da tətbiq edilə bilər. Burada fərq yalnız hücuma keçən tərəfin bir kedişlə geri qalıb, „paya oyununda" hücuma keçən oyunçuya nisbətən az üstünlüyə malik olmasındadır.

mız nə qədər çalışdısa, bir şey çıxmadı. Cavad müəlim etüdün həllinin sadə yolunu göstərəndə hamı təccübləndi.

Cavad Hacıbəbirov gənclərimizə nümunə ola biləcək yaradıcılıq yolu keçmişdi. 1936-cı ildən "Neftçi" idman cəmiyyətinin üzvü olan Cavad respublikada dama oyununun inkişafı sahəsində misilsiz xidmət göstərmişdir. O gənc yaşlarından bu oyunun geniş kütlə arasında təbliğinə çalışmış, özü bilavasitə yarışlarda iştirak etmiş müəssisələrdə, istirahət evlərində, məktəblərdə eyni vaxtda bir neçə taxtada oyunlar keçirmişdir. Yüzlərlə fotolar, fəxri fərmanlar, digər sənədlər onun bu sahədə yorulmaq bilməyən fəaliyyətindən xəbər verir.

Cavad Hacıbəbirov eyni vaxtda onlarca damaçı ilə oyun keçirməyin mahir ustası idi. Bunu təsdiq edən sənədlərdən yalnız birini oxucuların nəzərinə çatdırmaq istərdik. Gürcüstan Dama Federasiyasının Rəyasət Heyəti C.Hacıbəbirova göndərdiyi 1972-ci il 10 yanvar tarixli məktubda yazırdı: "Hörmətli Cavad Sahibquran oğlu! Sizin 1965-ci ildə Tbilisi və Rustavi şəhərində 50, 70 və 100 nəfərlə eyni vaxtda keçirdiyiniz və gözəl nəticələr qazandığınız oyunlar hələ də xatirəmizdədir. İndi Sizi eyni vaxtda 150 nəfərlə görüş keçirməyə dəvət edirik. Görüş "Sniatels" idman klubunun geniş salonunda keçiriləcəkdir". Cavad müəllim belə vədləri qəbul etsə də, ən çox öz respublikasının şəhər və rayonlarını gəzir, gənclərlə daim ünsiyyətdə olardı.

Bütün bunlarla kifayətlənməyən Cavad Hacıbəbirov "Dama oyunu" adlı iri həcmli kitab yazmış və 1954-cü ildə nəşr etdirmişdir. Bu kitab Azərbaycan dilində dama oyununa dair ədəbiyyat yaratmaq sahəsində ilk təşəbbüs olsa da, yüzlərlə dama həvəskarının stolüstü kitabına çevrilmişdir, onu dərindən mənimsəyən gənclər respublikamızın idman şərəfini layiqincə qorumuşlar.

„ПАЯ ОЮНУ "

„Пая оюну" бу башланғычларла изаһ олунур:

1. c3 — d4 b6 — a5;

Гаралар көнүллү олараг мәркәзи тутмаг уғрунда мүбаризәдән әл чәкир, сонра исә һүчума кечирләр:

2. d4 — c5 d6 : d4
3. a3 : c5 f6 — g5;

Бу һәрәкәтләрдән сонра гаралар ялныз өз сол чиһаһларыны үзрә ойнамаға мәчбур олурлар. Әкәр гаралар „пая дашының" архасына кечәрләрсә, онларын мәғлубиййәтә дучар олмалыдыр. Чүнки бу оюнда сон дәрәчә кәскин вә мараглы комбинасиялар мәвчуддур. Бу башланғыч Азәрбайчанда ән гүввәтли дама ойнаныларын севимли оюнудур. Мәсәлән, 1915-чи илдә Бакыда Сураханы гәсәбәсиндә о заманын гүввәтли дама ойнаныларындан Сәһибгуран Һачыбәбиров вә Б. Буров арасындакы көрүш заманы „пая оюну" ойнанылмышдыр.

С. Һачыбәбиров —	*Б. Буров*
1. c3 — d4	b6 — a5
2. d4 — c5	d6 : b4
3. a3 : c5	c7 — b6?

Бу, чох зәиф һәрәкәтдир. Һәмин һәрәкәт оюнчунун дама нәзәриййәсиндән хәбәрдар олмадығыны көстәрир.

4. c3 — d4 d8 — c7??

Бу һәрәкәт гараларын удузмасына сәбәб олур. Оюну давам әтдирмәк үчүн гаралар: f6—g5 ойнамалы идиләр.

5. g3 — f4!

Оюну удмаг үчүн кәскин һәрәкәтдир.

5. ... g5 — f6??

Артыг бу, кечикмиш һәрәкәтдир (шәкил 63).

Инди исә ағлар һүчума кечир вә гараларын мәғлубиййәтини дағыдырлар.

Шәкил 63. Гаралар: ***Б. Буров***, ағлар: ***С. Һачыбәбиров*** Гараларын 5-чи һәрәкәтиндән сонракы вәзиййәт.

Suraxanıda mədəniyyət evinin divarına vurulmuş afişa qarşısında Cavad müəllimlə bağlı günlərin bəzi məqamlarını xatırlayarkən düşünürdüm: Nə yaxşı ki, dünyada qədirbilən insanlar var. Nə yaxşı ki, "Neftçi" cəmiyyəti, onun sədri Rafiq Bünyadov Cavad Hacıbəbirovun xatirəsinə həsr olunmuş böyük miqyaslı yarış keçirirlər...

M.Miriyev

Sabir Əliheydər oğlu Hacıyev 1931-ci ili aprel ayının 24-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur.

O, 1950-ci ildə Bakı Sənaye Texnikumunu bitirdikdən sonra «Azneftgeofizika» trestində elektromantyordan başlayaraq 1952-ci ildə mühəndis, 1954-cü ildə karotaj dəstəsinin rəisi işləmiş və 1951-1960-cı illər ərzində Bakıda və Siyəzəndə geofiziki ekspedisiyanın texniki rəhbəri kimi yeni texnika, o cümlədən avtomatik karotaj stansiyaların istehsalatda tətbiqi ilə məşğul olmuşdur.

S. Ə. Hacıyev 1960-1965-ci illər ərzində Azərbaycan Neftçıxarma və Qazıma İşləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunda mühəndis vəzifəsində işləmişdir.

O, eyni zamanda istehsalatdan ayrılmadan təhsilini davam etdirmiş və 1965-ci ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun geoloji kəşfiyyat fakültəsini dağ mühəndisi - geofizik ixtisası üzrə bitirmişdir.

S. Ə. Hacıyev həmin ildən ÜİGKETİ-nin Cənub şöbəsində fəaliyyətini davam etdirmiş, özünü təşəbbüskar, bacarıqlı elmi işçi və mədən geofizikası sahəsində təcrübəli və metodiki işlərin bilicisi kimi göstərmişdir.

O, 1971-ci ildə «Tutulmuş qazıma alətlərinin açılması məqsədilə qaytanlı torpedlərin partlayışı zamanı boruların təzyiq və mühitdən asılı olaraq deformasiyanın tədqiqi» mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş və texnika elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır.

S. Ə. Hacıyev polad və yüngül metaldan olan tutulmuş qazıma borularını açmaq üçün partlayıcı maddənin optimal miqdarını təyin edən tövsiyələr dərc etdirmiş və həmin tövsiyələr 1970-1971-ci illərdə keçmiş SSRİ Neft və Geologiya nazirliklərinin birgə təsdiq etdikləri qaytanlı torpedlərin istifadəsi üçün «təlimatda» istifadə edilmişdir.

O, 1971-1984-cü illərdə «Mədən geofizikası cihazlarının işlənməsi laboratoriyası»na rəhbərlik etmiş və mədən geofizikasının aparıcı sahəsində görkəmli alim-tədqiqatçı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

S. Ə. Hacıyev həmin illərdə eyni zamanda qazıma zamanı karotaj işləri üçün cihazqayırma ilə məşğul olmuş və 1978-1982-ci illər ərzində Kola yarımadasında qazılan layihə dərinliyi 15 km olan dərin quyuda (SQ-2) geofiziki tədqiqatlar aparmaq üçün avtonom cihaz və onun tətbiqi texnologiyasını yaratmış və ölçü işlərini aparmışdır.

O, 1984-cü ildə Azərbaycan Dövlət Geologiya İdarəsinin geofizika ekspedisiyasına rəis təyin olunmuş, 1989-cu ilə qədər bu vəzifədə işləmiş və bu dövrdə respublika miqyasında aparılan filiz və başqa faydalı qazıntıların axtarışında yeni texnika və texnologiyanın geniş tətbiqini təşkil etmişdir.

S. Ə. Hacıyev 1989-cu ildə AzərGeofizika ETİ-nin «Quyu geofiziki cihazların yaradılması laboratoriyası»nın müdiri vəzifəsində təyin edilmişdir.

O, hazırda istehsalat müəssisələrində istifadə olunan radioaktiv karotaj və başqa quyu cihazlarının termobarik dözümlülüyünün artırılması və onların təkmilləşdirilməsi üzrə tədqiqatlara rəhbərlik edir. Bu cihazların tətbiqi ilə Azərbaycanın, əsasən, dəniz neft yataqlarının (Hövsan, Bahar, Qum adası və b.) çoxsaylı quyularında geniş miqyaslı tədqiqatlar aparılır və nəticədə külli miqdarda iqtisadi səmərə əldə edilir.

S. Ə. Hacıyev 1969-1980-ci illər ərzində elmi-istehsalat fəaliyyəti ilə bərabər elmi-pedaqoji fəaliyyətdə də olmuş, Azərbaycan Neft və Kimya institutunda mədən geofizikası üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasında əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

O, 1998-ci ildə bir namizədlik disertasiyası üzrə rəhbər olmuşdur.

S. Ə. Hacıyev 120-dən çox elmi işin, o cümlədən 80 dərc olunmuş elmi əsərin və 24 ixtiranın müəllifi və həmmüəllifidir.

O, Azər Geofiztka ETİ Elmi Şurasının üzvü, Texniki Şurasının sədri və Azərbaycan Milli Geofizika Komitəsinin üzvüdür.

S. Ə. Hacıyev uzunmüddətli qüsursuz elmi-istehsalat və ictimai-pedaqoji fəaliyyətinə görə «Rəşadətli Əməyə görə» və «Rəşadətli Əmək» medalları ilə təltif olunmuş və ixtiraların tətbiqinə görə «SSRİ ixtiraçısı» döş nişanına layiq görülmüşdür.

Hacıyev Şamil Əliheydər oğlu (1935). Moskvada M.V.Lomonosov adına Universitetin mexanika-riyaziyyat fakültəsini bitirib.

1958-ci ildən ardıcıl olaraq MEA-nın Kibernetika institutunda işləyir. 1966-cı ildə fizika-riyaziyyat elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır, professordur.

Ş. Ə. Hacıyev uzun müddət tətbiqi məsələlərin ədədi üsullarla həlli, EHM-in riyazi təminatı sahəsində çalışmışdır.

Son illər o, incəsənət məsələlərinin (musiqi, yazı, rəsm) identifikasiyası üçün proqram vəsaitinin yaradılması, qədim və müasir Azərbaycan musiqisinin statistik araşdırılması, eləcə də Azərbaycan dili və əlifbası üçün hərflərin rast gəlmə tezliyi, statistik parametrlərin hesablanması, rəsm əsərləri üçün rənglərin statistikası, entropiya və artıqlığın hesablanması və təhlili, insan orqanizmində gedən fermentativ reaksiyalar və musiqi notları arasındakı əlaqə və s. sahəsində elmi-tədqiqat işləri aparır. O, otuzdan artıq elmi məqalənin müəllifidir.

Hacıyev Ağahüseyn Əsgər oğlu (1905-1972). Azərbaycan Politexnik İnstitutunu bitirib. Sonra AZİ-ni bitirib "Əzizbəyovneft"də II-III mədənlərinin müdiri işləyib. «Lenin» ordeni və iki dəfə «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni ilə təltif olunub.

Hacıyev Əsgər Ağahüseyn oğlu (1934). AZİ-nin Neft mexanika fakültəsini bitirib. "Əzizbəyovneft"in sahə rəisi işləyib. Texnika elmləri namizədi, dosentdir.

Hacıyev Nəriman Ağahüseyn oğlu (1931). AZİ-nin neft mədən fakültəsini bitirib. Azərbaycan Neft Sənayesi Elmi Tədqiqat və Layihə İnstitutunda qrup rəhbəri işləyib. Texnika elmləri namizədi, dosentdir.

Hacıyev Mirzəhüseyn Ağahüseyn oğlu (1925). AZİ-nin Energetika fakültəsini bitirib. Texnika elmləri namizədi 1996-cı ildən texnika elmləri doktoru, professordur. Azərbaycan Politexnik İnstitutunun Avtomatika və Telemexanika kafedrasının müdiridir.

Hacıyev Yaşar Mirzəhüseyn oğlu (1956). Azərbaycan Elmlər Akademiyası Fizika İnstitutunun dosenti. Halhazırda Azərbaycan Politexnik İnstitutunun «Elektrodinamika» kafedrasının dosentidir.

Hacıyev Arif Şaban oğlu (1947). Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının klarnet şöbəsini bitirib. Zaqulbada Beynəlxalq «Gənclik» mərkəzinin «Təranə» ansamblının bədii rəhbəri işləyib. Hazırda 19 №-li musiqi məktəbinin direktorudur.

Mirzəmməd
Fərzəli
Heydər
Canbulat
Rzaqulu
Əhməd
Heydər
Mirzəmməd
Bahadır
Qalib
Rüxsar
Əjdər
Əjdər
Sona
Validə
Xanım
Adil
Nadir
Hacağa
Əhmədağa
Törə xanım
Canbulat
Etibar
Ağaqulu
Səməd
Əlişkər-dər
Səməd
Səlđə
Sevinc
Zeynəb
Yusif
Tofiq
Səmayə

Usta Fərzəli Əmircanda bir çox tikililərin iştirakçısı olub.

Səməd Fərzəli oğlu Rzayev Suraxanı, Balaxanı, Ramana neft mədənlərində usta işləyib.

1914-cü il aprelin 26-da Ramanada (Şəmsi Əsədullayevin ölümündən sonra) Rusiyanın "Ştanqa" yoldaşlıq emalatxanası və alət anbarları öz işlərini və fəaliyyətlərini texniki cəhətdən yenidən qururlar. Ş. Əsədullayevin mədən avadanlıqlarını lap əvvəldən bu işləri yaxşı bilən Səməd Əhməd oğlu Rzayev idarə edirdi. Bu emalatxana işə başlayanda Səməd Rzayevə onu idarə etməyi həvalə edir. S. Rzayev bütün avadanlıqlardan gözəl baş çıxarırdı, onlardan istifadə və nəzarəti tamamilə o idarə edirdi. Həmin emalatxana Sovet hakimiyyəti qurulanadək ən yaxşı mədən avadanlığı olan müəssisə hesab edilirdi. Səməd Rzayevi bütün Abşeronda həmin avadanlıqlardan yaxşı istifadə edən onları tətbiq etməyi bacaran neft ustası kimi tanıyırdılar. Sonralar onun oğlu Əliiskəndər, nəvəsi alim Səməd bu işi layiqincə davam etdirir.

Rzayev Məmmədağa Səməd oğlu. Moskva Yeyinti Sənayesi İnstitutunu bitirib. SSRİ Yeyinti Sənayesi Nazirliyinin təftiş-yoxlama şöbəsinin baş müfəttişi işləyib.

Rzayeva Nərgiz Məmmədağa qızı. K.A.Timeryazev adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının seleksiya fakültəsini bitirib. Qubanın alma bağlarında seleksiya yeni növlər üzrə alma sortları alınması üzrə dissertasiya müdafiə edib alimlik dərəcəsi alıb.

Rzayeva Ağaqulu Səməd oğlu. 1934-cü ildə Əmircan kənd sovetinin sədri, xalq məhkəməsində işlər müdiri, VSEX ümumi şöbənin müdiri, vəkillər kollegiyasının üzvü və iqtisadçı alim kimi çalışıb.

Рза-заде Али - Искандер Самед оглы родился в 1911 году в посю Амираджаны (ныне Сураханского) района города Баку.

Отец его Самед Фарзали оглы Рзаев более 40 лет работал на нефтяных промысла х Абшеронского полуострова в качестве рабочего нефтяника, затем бцровым мастером. Последовавшая в 1917 году смерт отца оствила семью Рзаевых состоящую из 5 человек без кормильца и семья перешла на иждивение старшего брата Ага Гулу Рзаева. А Гулу Рзаев работал в СЕЛСОВЕТ-е Амираджан в окружнов народном суде в качестве управделами. (В ВСНХ-а зав.отделом членов коллегии защитников) по образовнию - экономист. Умер в 1946 гду. Был безпартийным.

Содержать семью также помогал средний брат Мамед ага Рзаев. Он также работал в Сельсовете на должности технического секретаря. Затем он работал в Аз-Наркомфине финансистом, откуда был командирован в Москву на учебу в институт Народного Хозяйства имени Плеханова.

По окончанию Института Мамед ага Рзаев в Министерстве Пищевой промышленности СССР. Затем в системе АзНефти в качестве инженера экономиста в системе Контролнь-Ревизионного Управления Министерства Финансов СССР. Последняя должность его была Зав. Райсобес Орджоникидзевского р-на РИК-а города Баку. Умер в 1953 году. Был членом КПСС с 1924 г.

Мать - Шехрабани Мисир гызы Рзаева была домохозяйкой.

Али - Искандер Самед оглы Рзаев в 1920 году поступил в пятилетнюю сельскую школу, успешно окончил ее в 1925 г. (обучался на средства семьи). В 1925 году поступил в Аз. Индустриальный техникум им. Н. Нариманов гор. Баку. Окончил его в 1930 году по специальности теплотехника (обучался на госстипендию).

В 1931 году Али-Искандер Самедович поступил в Азербайджанский Индустриальный институт имени М. Азизбекова, окончил 1936 году полцчив образование инженера теплотехника (обучался на госстипендию).

В 1936 году по окончанию вуза поступил в нефтеперерабатывающий завод имени А. Андреева где работал в качестве начальника цеха по тепловой части до 1940. В 1940-вом году поступил на работу в трест «Бак газ», в качестве технического руководителя отдела экономизации, в последствии работал начальником того же отдела.

В 1942 году был мобилизован в ряды Советской Армии и демобилизован в 1945 году. После демобилизации вернулся вернулся к себе на производство и с 1945-1947 год работал в качестве главного инженера треста. В феврале 1948-го был избран депутатом Джапаридзовского (ныне Ясамальского) районного исполнительного комиатета 2-го созыва, а также председателем РИК-а, где проработал до августа 1950.

В 1949 году окончил двухгодичный вечерний Университет Марксизма Ленинизма при БККП Азербайджана. С 1950 был избран депутатом Совета Аз. ССР 3-го Созыва. Вступил в ряды ВЛКСМ в 1930 года член КПСС с февраля 1940 года.

В сентябре 1953-го года был избран первым секретарем Джапаридзовского (ныне Ясамальского) районного комитета партии, где проработал 1-ым секретарем Райком до 1953 года.

С сентября 1953 года работал в тресте сантехнических работ старшим прорабом, затем главным инженером а с 1958 года управляющим треста сантех работ.

С 1963-го года по 1970 год зачислен на должности приват - доцента Азербайджанского Политехнического Института кафедры «Гидравлики и Гидравлических машин».

Награжден 4-мя медалями: за оборону Кавказа, За доблестный труд 1941-45 гг., За победу над Германией.

Являлся ветераном ВОВ Республиканского значения, а также Персональным пенсинеонером Союзного значение.

Rzazadə Səməd Əli İsgəndər oğlu. 1946. AZİ-nin Neft mədən kafedrasının dosentidir.

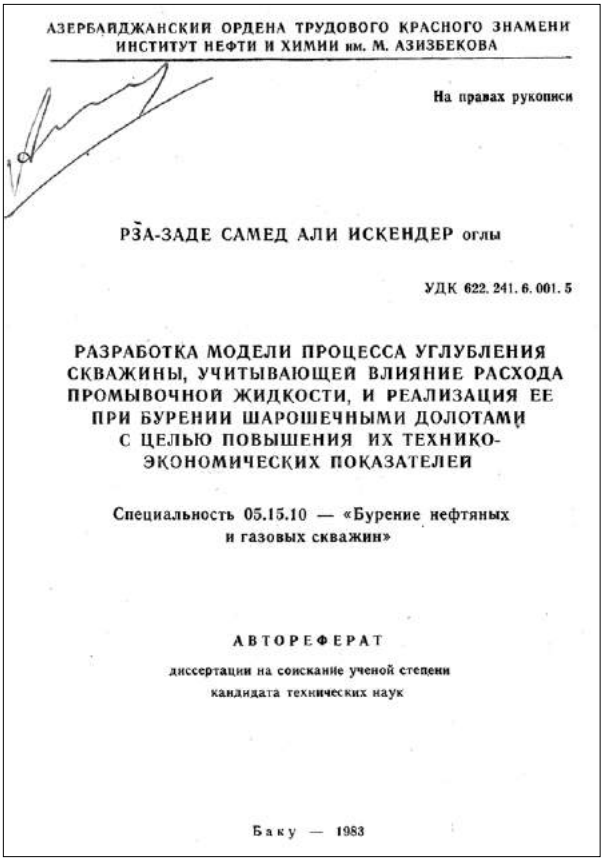
Rzayev İsa Süleyman oğlu (1923-2001). Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib. Azərbaycan Kommunal Təsərrüfatı Nazirliyinin KRU-da müfəttiş, sonra KRU-nun şöbə rəisi işləyib.

Rzazadə Züleyxa Piri qızı (1920-2001). 1937-ci ildə ATİ-yə daxil olub, 1942-ci ildə oranı bitirib. Müharibə dövründə müxtəlif hospitallarda işləyib. 1948-1950-ci illərdə 5№li tuberkulyoz dispanserinin ordinaturasında işlyəib. 1950-ci ildə Yasamal rayonu 2 №li uşaq bağçasının həkimi, 1951-79-cu illərdə 79 №li uşaq bağçasanın müdiri işləyib. 1962-1968-ci illərdə APİ-nin pedaqoji fakültəsini bitirib.

Rzayev Əhəd Süleyman (1927-1979). Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsini bitirib. 79 №li məktəbdə ingilis dili müəllimi işləyib.

Rzayev Tofiq Süleyman oğlu. Bakı Karamel fabrikinin baş mühəndisi işləyib. Respublikanın görkəmli ixtiraçısıdır.

Əhmədov Mirzəməmməd Əhməd (1897-1942). 1936-cı ildə AZİ-nin Neft-mədən fakultəsini bitirib. Əzizbəyovneft Qala Neft idarəsinin rəis müavini işləyib. Müharibənin ilk günlərində vuruşub, itkin düşüb.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ИНСТИТУТ НЕФТИ И ХИМИИ им. М. АЗИЗБЕКОВА

На правах рукописи

РЗА-ЗАДЕ САМЕД АЛИ ИСКЕНДЕР оглы

УДК 622.241.6.001.5

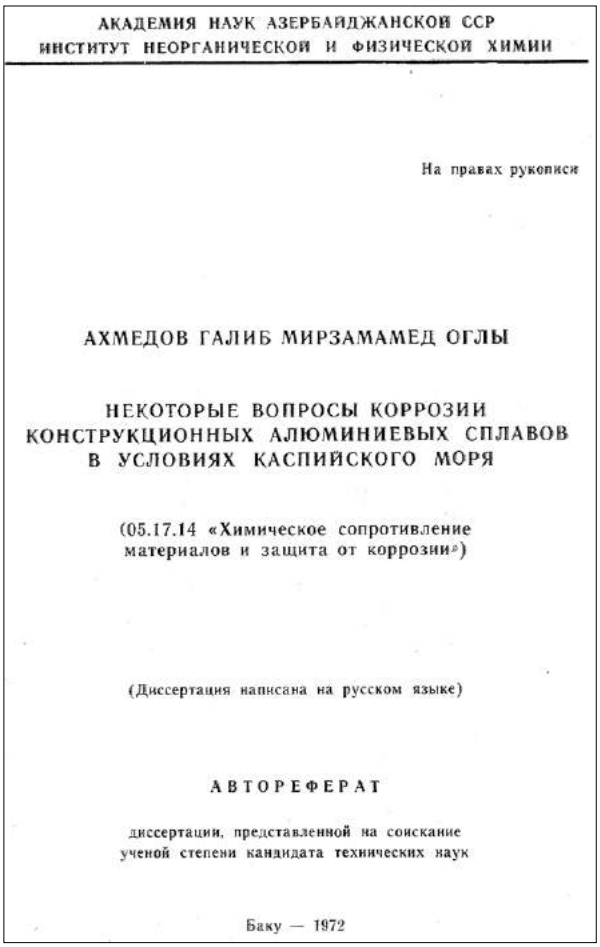
РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ПРОЦЕССА УГЛУБЛЕНИЯ СКВАЖИНЫ, УЧИТЫВАЮЩЕЙ ВЛИЯНИЕ РАСХОДА ПРОМЫВОЧНОЙ ЖИДКОСТИ, И РЕАЛИЗАЦИЯ ЕЕ ПРИ БУРЕНИИ ШАРОШЕЧНЫМИ ДОЛОТАМИ С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Специальность 05.15.10 — «Бурение нефтяных и газовых скважин»

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук

Баку — 1983

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ НЕОРГАНИЧЕСКОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ ХИМИИ

На правах рукописи

АХМЕДОВ ГАЛИБ МИРЗАМАМЕД ОГЛЫ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КОРРОЗИИ КОНСТРУКЦИОННЫХ АЛЮМИНИЕВЫХ СПЛАВОВ В УСЛОВИЯХ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

(05.17.14 «Химическое сопротивление материалов и защита от коррозии»)

(Диссертация написана на русском языке)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации, представленной на соискание ученой степени кандидата технических наук

Баку — 1972

Əhmədov Qalib Mirzəməmməd oğlu 1933-cu il 30 oktyabrda Əmircanda anadan olub. 1947-ci ildə məktəbi bitirib. ANKİ-nin neft-mədən fakültəsini bitirib. 1956-1962-ci illərdə M Əzizbəyov adına Neft-Kimya İnstitunun energetika fakültəsinin elektrik mühəndisliyinin 1-ci buraxılışını əla qiymətlərlə bitirib. Azərbaycan Texniki Universitetinin professorudur.

Əhmədov Bahadır Mirzə oğlu 1940-cı il martın 30-da Əmircanda nefçi ailəsində anadan olub. M.Əzizbəyov adına Neft-Kimya Universitetinin avtomatika-telemexanika fakültəsini mühəndis-elektrik ixtisası üzrə bitirib. 1965-ci ildən 2010-cu ilə qədər ARDNŞ-ın "Dənizneftqazlayihə" elmi-tədqiqat və layihə institutunda işləyib.1975-ci ildən 2010-cu ilə qədər "Korroziyadan elektrokimyəvi mühafizə" laboratoriyasının müdiri vəzifəsində işləyib.

Mehmandarov Sabir Aqil oğlu ilə birlikdə korroziyadan elektrokimyəvi mühafizə sahəsində çox saylı elmi-tədqiqat işlərini yerinə yetiriblər.

МИНГАЗПРОМ

УДОСТОВЕРЕНИЕ № 0038

Решением коллегии Министерства газовой промышленности, Центрального Совета ВОИР и ЦК профсоюза рабочих нефтяной, химической и газовой промышленности

тов. АХМЕДОВУ БАГАДИРУ МИРЗА ОГЛЫ

присвоено звание „Лучший рационализатор Мингазпрома"

19 ИЮНЯ 19 82 г.

приказ-постановление №

Министр газовой промышленности

УДОСТОВЕРЕНИЕ

№ 5510

ЗА ДОСТИГНУТЫЕ УСПЕХИ В РАЗВИТИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА СССР

Главный комитет ВДНХ СССР

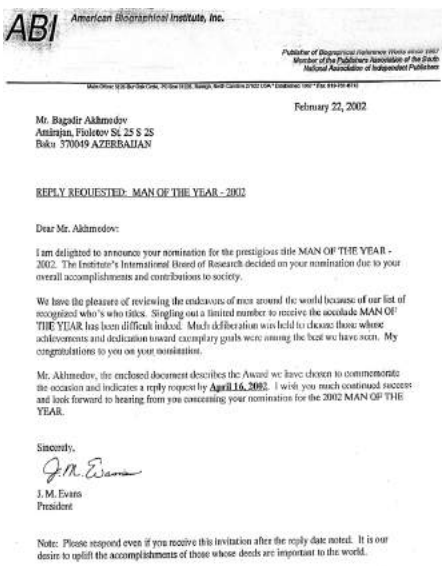
НАГРАЖДАЕТ

БРОНЗОВОЙ МЕДАЛЬЮ

Ахмедова Багадира Мирза – Оглы

Постановление от 2/IV 1985 г. № 156-н

Главный комитет Выставки достижений народного хозяйства СССР

ABI American Biographical Institute, Inc.

Publisher of Biographical Reference Works since 1967

February 22, 2002

Mr. Bagadir Akhmedov
Amirajan, Fioletov St. 25 S 25
Baku 370049 AZERBAIJAN

REPLY REQUESTED: MAN OF THE YEAR - 2002

Dear Mr. Akhmedov:

I am delighted to announce your nomination for the prestigious title MAN OF THE YEAR - 2002. The Institute's International Board of Research decided on your nomination due to your overall accomplishments and contributions to society.

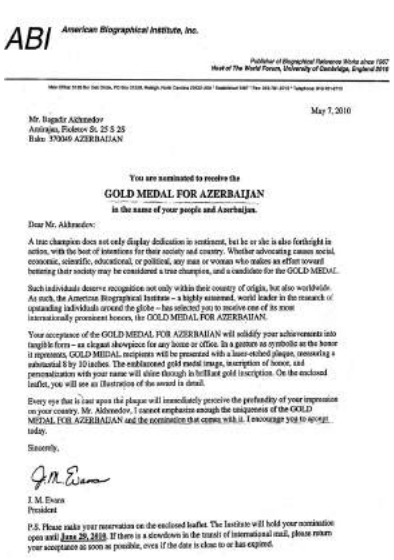
We have the pleasure of reviewing the endeavors of men around the world because of our list of recognized who's who titles. Singling out a limited number to receive the accolade MAN OF THE YEAR has been difficult indeed. Much deliberation was held to choose those whose achievements and dedication toward exemplary goals were among the best we have seen. My congratulations to you on your nomination.

Mr. Akhmedov, the enclosed document describes the Award we have chosen to commemorate the occasion and indicates a reply request by **April 16, 2002**. I wish you much continued success and look forward to hearing from you concerning your nomination for the 2002 MAN OF THE YEAR.

Sincerely,

J. M. Evans
President

Note: Please respond even if you receive this invitation after the reply date noted. It is our desire to uplift the accomplishments of those whose deeds are important to the world.

ABI American Biographical Institute, Inc.

Publisher of Biographical Reference Works since 1967
Host of The World Forum, University of Cambridge, England 2010

May 7, 2010

Mr. Bagadir Akhmedov
Amirajan, Fioletov St. 25 S 25
Baku 370049 AZERBAIJAN

You are nominated to receive the

GOLD MEDAL FOR AZERBAIJAN

in the name of your people and Azerbaijan.

Dear Mr. Akhmedov:

A true champion does not only display dedication in sentiment, but he or she is also forthright in action, with the best of intentions for their society and country. Whether advocating causes social, economic, scientific, educational, or political, any man or woman who makes an effort toward bettering their society may be considered a true champion, and a candidate for the GOLD MEDAL.

Such individuals deserve recognition not only within their country of origin, but also worldwide. As such, the American Biographical Institute – a highly esteemed, world leader in the research of outstanding individuals around the globe – has selected you to receive one of its most internationally prominent honors, the GOLD MEDAL FOR AZERBAIJAN.

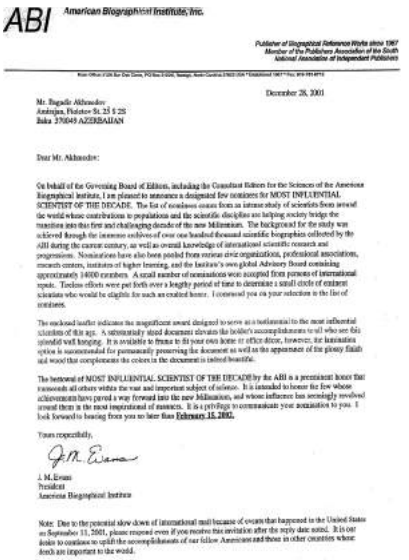
Your acceptance of the GOLD MEDAL FOR AZERBAIJAN will solidify your achievements into tangible form – an elegant showpiece for any home or office. In a gesture as symbolic as the honor it represents, GOLD MEDAL recipients will be presented with a laser-etched plaque, measuring a substantial 8 by 10 inches. The emblazoned gold medal image, inscription of honor, and personalization with your name will shine through in brilliant gold inscription. On the enclosed leaflet, you will see an illustration of the award in detail.

Every eye that is cast upon this plaque will immediately perceive the profundity of your impression on your country. Mr. Akhmedov, I cannot emphasize enough the uniqueness of the GOLD MEDAL FOR AZERBAIJAN and the nomination that comes with it. I encourage you to accept today.

Sincerely,

J. M. Evans
President

P.S. Please make your reservation on the enclosed leaflet. The Institute will hold your nomination open until **June 20, 2010**. If there is a slowdown in the transit of international mail, please return your acceptance as soon as possible, even if the date is close to or has expired.

ABI American Biographical Institute, Inc.

Publisher of Biographical Reference Works since 1967
Member of the Publishers Association of the South
National Association of Independent Publishers

December 28, 2001

Mr. Bagadir Akhmedov
Amirajan, Fioletov St. 25 S 25
Baku 370049 AZERBAIJAN

Dear Mr. Akhmedov:

On behalf of the Governing Board of Editors, including the Consultant Editors for the Sciences of the American Biographical Institute, I am pleased to announce a designated few nominees for MOST INFLUENTIAL SCIENTIST OF THE DECADE. The list of nominees comes from an intense study of scientists from around the world whose contributions to populations and the scientific disciplines are helping society bridge the transition into this first and challenging decade of the new Millennium. The background for the study was achieved through the immense archives of over one hundred thousand scientific biographies collected by the ABI during the current century, as well as overall knowledge of international scientific research and progressions. Nominations have also been pooled from various civic organizations, professional associations, research centers, institutes of higher learning, and the Institute's own global Advisory Board containing approximately 14000 members. A small number of nominations were accepted from persons of international repute. Tireless efforts were put forth over a lengthy period of time to determine a small circle of eminent scientists who would be eligible for such an exalted honor. I commend you on your selection to the list of nominees.

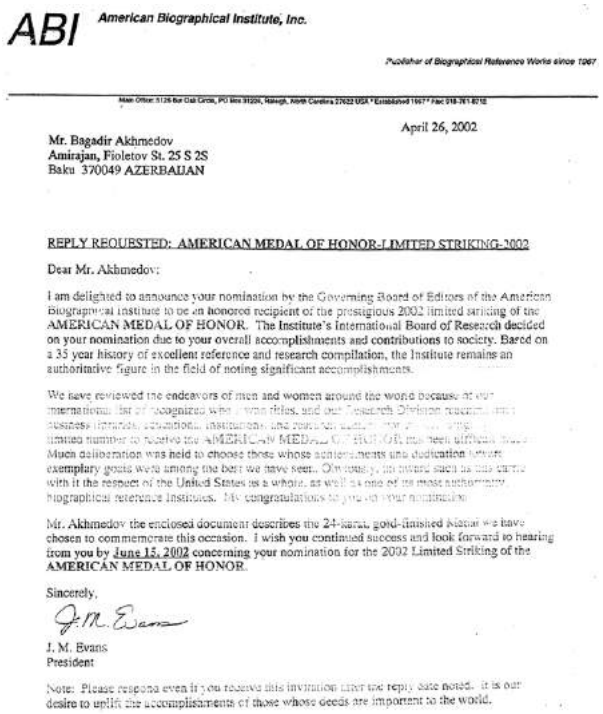
The enclosed leaflet indicates the magnificent award designed to serve as a testimonial to the most influential scientists of this age. A substantially sized document elevates the holder's accomplishments to all who see this splendid wall hanging. It is available to frame to fit your own home or office décor, however, for laymation option is recommended for permanently preserving the document as well as the appearance of the plump finish and wood that complements the colors in the document is indeed beautiful.

The honoree of MOST INFLUENTIAL SCIENTIST OF THE DECADE by the ABI is a prominent honor that transcends all others within the vast and important subject of science. It is intended to honor the few whose achievements have paved a way forward into the new Millennium, and whose influence has seemingly revolved around them in the most inspirational of manners. It is a privilege to commandeer your nomination to you. I look forward to hearing from you no later than **February 15, 2002.**

Yours respectfully,

J. M. Evans
President
American Biographical Institute

Note: Due to the potential slow down of international mail because of events that happened in the United States on September 11, 2001, please respond even if you receive this invitation after the reply date noted. It is our desire to continue to uplift the accomplishments of our fellow Americans and those in other countries whose deeds are important to the world.

ABI American Biographical Institute, Inc.

Publisher of Biographical Reference Works since 1967

Main Office: 5126 Bur Oak Circle, PO Box 31226, Raleigh, North Carolina 27622 USA * Established 1967 * Fax: 919-781-8210

April 26, 2002

Mr. Bagadir Akhmedov
Amirajan, Fioletov St. 25 S 25
Baku 370049 AZERBAIJAN

REPLY REQUESTED: AMERICAN MEDAL OF HONOR-LIMITED STRIKING-2002

Dear Mr. Akhmedov:

I am delighted to announce your nomination by the Governing Board of Editors of the American Biographical Institute to be an honored recipient of the prestigious 2002 limited striking of the AMERICAN MEDAL OF HONOR. The Institute's International Board of Research decided on your nomination due to your overall accomplishments and contributions to society. Based on a 35 year history of excellent reference and research compilation, the Institute remains an authoritative figure in the field of noting significant accomplishments.

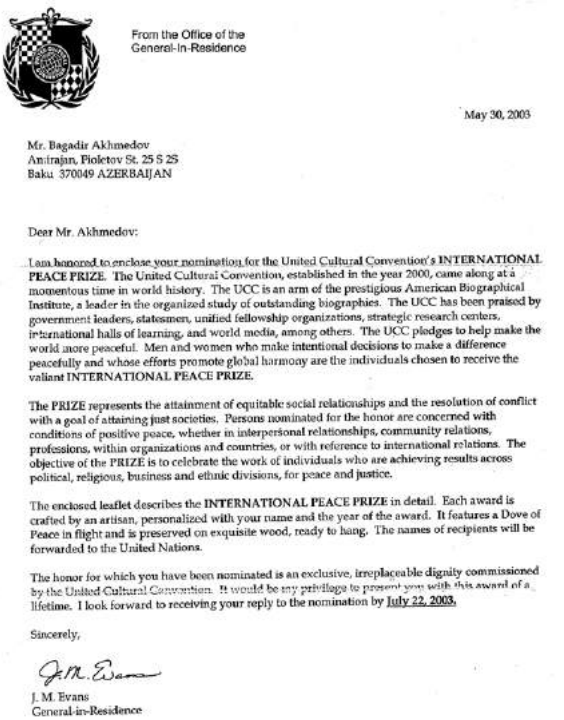
We have reviewed the endeavors of men and women around the world because of our international list of recognized who's who titles, and our Research Division tracks men and women in business, journals, foundations, institutions, and countless other sources for a very limited number to receive the AMERICAN MEDAL OF HONOR. Much deliberation was held to choose those whose achievements and dedication toward exemplary goals were among the best we have seen. Obviously, an award such as this carries with it the respect of the United States as a whole, as well as one of its most authoritative biographical reference institutes. My congratulations to you on your nomination.

Mr. Akhmedov the enclosed document describes the 24-karat, gold-finished Medal we have chosen to commemorate this occasion. I wish you continued success and look forward to hearing from you by **June 15, 2002** concerning your nomination for the 2002 Limited Striking of the **AMERICAN MEDAL OF HONOR**.

Sincerely,

J. M. Evans
President

Note: Please respond even if you received this invitation after the reply date noted. It is our desire to uplift the accomplishments of those whose deeds are important to the world.

From the Office of the General-In-Residence

May 30, 2003

Mr. Bagadir Akhmedov
Amirajan, Fioletov St. 25 S 25
Baku 370049 AZERBAIJAN

Dear Mr. Akhmedov:

I am honored to enclose your nomination for the United Cultural Convention's **INTERNATIONAL PEACE PRIZE**. The United Cultural Convention, established in the year 2000, came along at a momentous time in world history. The UCC is an arm of the prestigious American Biographical Institute, a leader in the organized study of outstanding biographies. The UCC has been praised by government leaders, statesmen, unified fellowship organizations, strategic research centers, international halls of learning, and world media, among others. The UCC pledges to help make the world more peaceful. Men and women who make intentional decisions to make a difference peacefully and whose efforts promote global harmony are the individuals chosen to receive the valiant **INTERNATIONAL PEACE PRIZE**.

The PRIZE represents the attainment of equitable social relationships and the resolution of conflict with a goal of attaining just societies. Persons nominated for the honor are concerned with conditions of positive peace, whether in interpersonal relationships, community relations, professions, within organizations and countries, or with reference to international relations. The objective of the PRIZE is to celebrate the work of individuals who are achieving results across political, religious, business and ethnic divisions, for peace and justice.

The enclosed leaflet describes the **INTERNATIONAL PEACE PRIZE** in detail. Each award is crafted by an artisan, personalized with your name and the year of the award. It features a Dove of Peace in flight and is preserved on exquisite wood, ready to hang. The names of recipients will be forwarded to the United Nations.

The honor for which you have been nominated is an exclusive, irreplaceable dignity commissioned by the United Cultural Convention. It would be my privilege to present you with this award of a lifetime. I look forward to receiving your reply to the nomination by **July 22, 2003.**

Sincerely,

J. M. Evans
General-in-Residence

Soltanabad
Kəlbali
Mahmud
Yarımxan
Qadmalı
Bağır
Nəbi
Kəlbəli
Qızyetər
Ağanisə
Şərəf
Xocabəy
Kəlbəmir
Hacıəşrəf
Bahar
Sədəf
Səkinə
Həlmə
Əhya
Cəbrayıl
Əlmammad
Güldəhit
Azanalı
Namazalı
Niğar
Soltanalı
Qızbacı
Alamalı
Mövrəli
Hacı
İsa
Tubu
Gözəli
Şahmələk
Həmyan
Mərcan
Zülfüqar
Tərgül
Saray
Adıgözəl
Həşəmxanım
Mahmud
İbrahim
Pirbaş
Balaqardaş
Əlzaman
Rəsul,Əlbər
Məsməxanım
Abbas,Qulam,Məstan
Rəzvə,Zibeydəxanım
Nəzəli,Yusif,Hacı Sadıq,Məhəmməd Həsən,Hüseynqulu,Məmmədəli,Məmmədhüseyn,Məmmədtağı,Məmmədbağır,Məmmədhüseyn,Məmmədəli

Ализаман Балагардаш Заманов родился в 1906 году в г. Баку в семье рабочего нефтьяника. Рядовую деятельность начал в 1917 году батраком в селении Амираджаны.

После установления Советской власти в Азербайджане вступил в ряды комсомола. В 1923 году комсомольской организацией Сураханского района был направлен в фабрично-заводское училище имени Воровского, по окончании которого работал на заводе имени Дзержинского слесарем, затем инспектором по подготовке кадров, заведующим отделом, помощником директора и заместителем директора завода.

В 1933 году был рекомендован на учебу в Закавказскую промышленную академию, по окончании которой в 1937 году назначен директором «Азтехбарита» треста «Азтехснабнефть». В 1938-1941 годах работал заместителем управляющего, управляющим трестом «Азтхснабнефть».

В 1941-1944 гг. А. Б. Заманов был секретарем Бакинского горкома, секретарем ЦК КП Азербайджана. С 1944 года работал в органах материально-техническоо снабжения республики.

На всех участках работы А. Б. Заманов проявлял себя умелым организатором производства, грамотным руководителем. За большые трудовые заслуги награжден орденом Ленина, пятью орденами трудового Красного Знамени, орденом «Знак Почета», медалями. Ему были присвоены почетные звания «Заслуженный инженер Азербайджана», «Почетный нефтяник СССР».

А. Б. Заманов избирался членом ЦК, членом ревкомиссии КП Азербайджана, депутатом Верховного Совета Азербайджанской ССР.

Bağırov Məmmədbağır Hacı oğlu. (1920-1968). 1939-43-cü illərdə APİ-nin fizika-riyaziyyat fakültəsini əla qiymətlərlə bitirib. 97 №-li məktəbdə dərs deyib. 1960-cı ildə Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin «Ümumi icbari təhsil» haqqında qanun»dan irəli gələn qərarları və tələbləri həyata keçirməkdə fərqləndiyinə görə «Qabaqcıl maarif işçisi» sonra «Əməkdan müəllim» adına layiq görülüb. Uzun illər 84 №-li məktəbdə müəllim, direktor işləyib.

Bağırova Bikə Hacı qızı. ADU-nun kimya fakültəsini bitirib. 1941-1945-ci illər müharibə iştirakçısıdır. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin podpolkovnik rütbəsində əməkdaşı olub.

Bağırova Leyla Hacı qızı (1924-1997). Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu əla qiymətlərlə bitirib. 1941-1947-ci illərdə dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində işləyib. 1959-1965-ci illərdə Almaniyada Varşava Müqaviləsi Silahlı qüvvələrində Qadınlar komitəsinin sədri vəzifəsində fəaliyyət göstərib. 1966-1977-ci illərdə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının Sosialist ölkələri üzrə turizm şöbəsinə rəhbərlik edib. 1978-1995-ci illərdə Bilgəh Qocalar evinin direktoru işləyib. Azərbaycan Ali Sovetinin əməkdə fərqlənməyə görə, dövlət qulluqçusu işində nümunəvi xidmətlərinə görə fərmanla, «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni ilə təltif olunub.

Bağırov Yaşar Məmmədbağır oğlu. ADU-nun fizika fakültəsini əla qiymətlərlə bitirib. Hal-hazırda Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyasının Elmi-Tədqiqat Nəqliyyat Aviakosmik Problemləri İnstitutunun direktor müavini vəzifəsində çalışır.

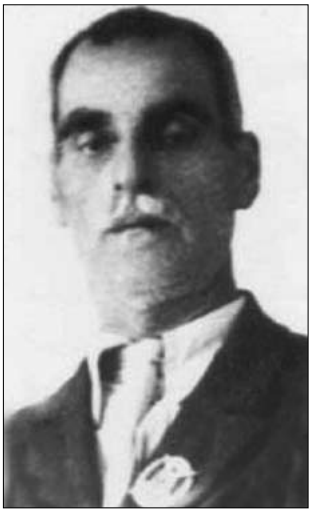
Şuhəbat
Əlifettah
Sumbat
Hummmət
Dövlətəli
Həmzalı
İnsaf
Dövlət
Şəhriyar
Rübabə
Qurban
Mirzə
Ağaqardaş
Əlisöhbət
Əbdülkərim
Xanımana
Məsmə
Həmzə
Hummət
Elionora
Alla
Rafiq
Məmməd
-paşa
Səriyyə
Safira
Rəfiqə
Sumbat
Səməyə
Roya
Qasım
Emin
Nəzakət
Möhsüm
Nigar
Emin
Cəmil
Fuad
Arifə
Nemik
Nəfiqə, Məlahət
Sevdə, Nəfəvan
Ağaqardaş

Umnisə Həsən qızı Əmircanın mahir xalça ustalarındandır. Toxuduğu «Xiləbuta», «Xilə Əfşan» xalçaları həmişə öz yaradıcısına şan-şöhrət gətirərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, «Xilə xalçaları» adı ilə məşhurlaşan zəngin ornamentli xalçalar məhz bu kəndin adı ilə bağlıdır. Ummunisə Həsən qızının toxuduğu (1856) bir xalça hazırda nəvəsindədir. Maraqlıdır ki, bu qadın həm də dövrünün tərəqqipərvər adamlarından olmuşdur. O, saz çalar, aşıq havaları oxuyardı. Umnisə xanımı xalq mahnıları oxuyan ustad xanəndə kimi tanıyar, hörmət edərdilər. Yaşı yüzdən artıq olan bu qadının yüzdən artıq nağıl və dastan bilməsi heyrət doğurardı. 1938-ci ildə 124 yaşında vəfat edən bu qadının mənalı həyatı bu gün də dildən dilə gəzməkdədir.

Umminisə Məmmədhüseyn Sədanın ata nənəsi Zöhrəbanın xalasıdır. Nəsrəddin Tusi Umnisənin 9-cu babasıdır. Tusi Ordubadda yaşadığı dövrlərdə bu nəsil Azərbaycana yayılıb. Akademik Əlisöhbət Sumbatzadə bu nəsildəndir.

İcmal qəzeti 3 fevral, 1999-cu il

Sumbat Fətəlizadə Əlifəttah oğlu (1871-1938). Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulması uğrunda mübarizənin fəal iştirakçısıdır. Əmircanda yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. 16 yaşında əvvəlcə Balaxanı, sonra Suraxanı neft mədənində işləmişdir. S.Fətəlizadə inqilabi hərəkata hələ keçən əsrin 90-cı illərində qoşulmuşdur. Birinci rus inqilabı vaxtı Bakı fəhlələrinin kütləvi çıxışlarının təşkilində fəal iştirak etmişdir. İrtica illərində S.Fətəlizadə Suraxanıda və Əmircanda fəhlələr üçün axşam kursları, məktəb təşkil edirdi. 1917-ci il fevral inqilabından sonra o, Suraxanı mədən komitəsinin sədri və Suraxanı rayon deputatları Sovetinin üzvü seçilir. Həmkarlar ittifaqının bərpa olunmasında yaxından iştirak edir. Çox çəkmir ki, o,- neftçilər həmkarlar ittifaqının Suraxanı şöbəsini təşkil edir və həmin şöbəyə sədr seçilir. S.Fətəlizadə 1918-ci ilin martında bolşeviklər partiyası sıralarına daxil olur. Artıq 1919-1920-ci illərdə gizli inqilabi fəaliyyət şəraitində musavat usul-idarəsinə qarşı mübarizə aparmağa başlayır. «Hümmət» təşkilatının Suraxanı, Binə, Hövsan kəndlərindəki şöbələrinin təşkilatlarından biri olur. Xidmətlərini nəzərə alaraq onu 1919-cu il Bir may tətili də zəhmətkeşlərin ingilis müdaxilələrinə qarşı etiraz nümayişi də məhz onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. İnqilabi fəaliyyət üstündə müsavat hökümət orqanları tərəfindən dəfələrlə həbs olunub.

1920-ci ilin fevralında S.Fətəlizadə Azərbaycan Komminist Partiyasının gizli çağırılan I qurultayının işində iştirak edir. 1920-ci ilin martında isə Bakı general qubernatorunun sərəncamı ilə «ictimai asayiş və dövlət quruluşu üçün zərərli və təhlükəli xadim « kimi tutulub məhkum olunur. Onu sürgün etmək istəyirlər, lakin 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduğu gün həbsxanadan buraxılır. Həmin ilin mayında isə Azərbaycan SSRİ Xalq Torpaq Komissarının muavini vəzifəsinə təyin olunur. O, Bakı, Şamaxı, Göyçay, Quba və digər qəzaları gəzir, kənd təsərrüfatının dirçəlməsində yerli hakimiyyət orqanlarına kömək edir.

S.Fətəlizadə 1922-ci ildən 1924-cü ilin axırına kimi Azərbaycan SSRİ Ali İnqilabi Tiribunalı kollegiyasının üzvü, eyni zamanda Azərbaycan SSRİ Ali Məhkəməsi sədrinin müavini olmuşdur. 1925-ci ildə isə «Azərneft»ni texnika burosunun ixtiralar şöbəsinin rəisi işləmişdir.

S.Fətəlizadə dəfələrlə Bakı Sovetinin deputatı, Azərbaycan SSRİ MİK Rəyasət heyətinin, Zaqafqaziya və Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə komitələrinin, habelə AK(b) PMK və BK-nın üzvü seçilmişdir. Azərbaycanın nümayəndə heyətinin tərkibində 1921-ci ilin dekabrında IX Ümumrusiya sovetlər qurultayının işində iştirak etmişdir. «Komminist Partiyası və Sovet hökuməti S.Fətəlizadənin xidmətlərini yüksək qiymətləndirib ona Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və Əmək Qəhrəmanı adı vermişdir.»

Qəhrəman neftçinin acı taleyi

Saxta və yalançı ifadələrlə əsassız məhkum edilmiş Sumbat Fətəlizadə 1871-ci ildə Bakı şəhərində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur.

16 yaşında əvvəllər Balaxanı, sonra Suraxanı neft mədənlərində işləmiş S. Fətəlizadə inqilabi hərəkata XIX əsrin 90-cı illərində qoşulmuşdur. O, birinci rus inqilabı vaxtı (1905-1907-ci illər) Bakı fəhlələrinin kütləvi çıxışlarının təşkilində fəal iştirak etmişdir.

1917-ci il fevral inqilabından sonra S. Fətəlizadə Suraxanı mədən həmkarlar komitəsinin sədri və fəhlə deputatları Sovetinin üzvü seçilmişdir. O, 1918-ci ildə Azərbaycan K(b)P-nin üzvü olmuş, 1919-1920-ci illərdə müsavat üsul-idarəsinə qarşı mübarizə apardığına görə Bakı general-qubernatoru tərəfindən «ictimaiyyət üçün təhlükəli şəxs» kimi hesab edilmişdir. Lakin Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra (28 aprel 1920-ci il) həbsdən azad edilmişdir. Həmin ilin may ayında Azərbaycan torpaq komissarlığının fövqəladə nümayəndəsi kimi, daha sonra kənd təsərrüfatı komissarının müavini kimi Bakı, Quba, Şamaxı, Göyçay və başqa rayonlarda

Azərbaycan MİK-nın birinci katibi. Soldan sağa oturanlar: T.Şabanov, N.Nərimanov, M.Hacıyev, S.Ağamalı oğlu, T.Hüseynov, ayaq üstə duranlar S.Fətəlizadə, V.Krılov

kənd təsərrüfatının inkişafına yaxından köməklik etmişdir. 1922-ci ildə S. Fətəlizadə RSFSR-in aclıq çəkən əhalisinə yardım göstərmək üçün Ümumrusiya sovetlər MİK yanında Mərkəzi Komissiyanın Azərbaycan üzrə müvəkkili idi. 1922-1924-cü ilin axırına kimi o, Azərbaycan İnqilabi Tribunalının üzvü, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədr müavini işləmişdir.

1925-ci ildə isə «Azərneft» yanında neft mədənlərinin abadlaşdırılması şöbəsinin müdiri seçilmiş, sonralar «Azərneft»in texniki bürosunun ixtiralar şöbəsində işləmişdir.

S. Fətəlizadə dəfələrlə Bakı sovetinin deputatı, Azərbaycan SSR MİK-in rəyasət heyətinin üzvü seçilmişdir. Xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək dövlət ona Qırmızı Əmək Bayrağı, Əmək ordenləri və Əmək Qəhrəmanı adı vermişdir.

Lakin 1937-ci ildə başqa iş üzrə məhkum edilmiş şahidlər Cəfərov, Babayev yalançı ifadələr vermişlər ki, guya Fətəlizadə onları «yeni kommunist təşkilatı» adlı əksinqilabi təşkilatda işləməyə təhrik etmişdir. Şahidlər Babayev, Məmmədov öz ifadələrini istintaq zamanı onlara göstərilən təzyiqlər nəticəsində versələr də, Fətəlizadə Azərbaycan Daxili İşlər Komissarlığı «Üçlüyünün» 3 noyabr 1937-ci il tarixli qərarı ilə 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdir və 1938-ci ildə həbsxanada 67 yaşında vəfat etmişdir.

1956-ci ildə Fətəlizadənin cinayət işi üzrə yoxlama aparılarkən müəyyən edilmişdir ki, 1937-ci ildə Azərbaycanda, ümumiyyətlə, «yeni kommunist təşkilatı» adlı təşkilat olmamışdır və onun əksinqilabi fəaliyyəti haqqında verilmiş şahid ifadələri yalandır, qanunsuz yollarla müstəntiqlər tərəfindən əldə edilmişdir.

Ona görə də Azərbaycan Respublikası prokurorluğu 1955-ci ildə nəzarət qaydasında Fətəlizadə haqqında çıxarılmış qanunsuz qərarın ləğv edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinə protest verilmişdir. 8 oktyabr 1955-ci il Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin Cinayət İşləri üzrə məhkəmə kollegiyası yenidən işə baxaraq S. Fətəlizadə haqqında çıxarılmış 3 noyabr 1937-ci il tarixli qərarı ləğv edərək onun hərəkətində cinayət tərkibi olmadığına görə işin icraatına xitam vermiş (ölümündən sonra) və o, təmizə çıxarılmışdır.

ФАТАЛИ-ЗАДЕ Сумбат (1871—1938) — один из старейших деятелей революционного движения, активный участник борьбы за установление Советской власти в Азербайджане. Родился в селе Амираджаны Бакинского уезда в бедной крестьянской семье. Шестнадцати лет начал работать на нефтяных промыслах в Балаханах, а впоследствии в Сураханах.

В революционное движение Фатали-заде вступил еще в 90-е годы XIX столетия. Накануне и в период первой русской революции принимал активное участие в организации массовых выступлений бакинских рабочих. Он являлся одним из деятельных работников социал-демократической организации «Гуммет» и Союза нефтепромышленных рабочих, вел большую работу по вовлечению в ряды Союза рабочих-азербайджанцев.

В годы реакции Фатали-заде отдался культурно-просветительной работе, организовал вечерние курсы для рабочих, школу в Сураханах и в родном селе Амираджаны.

После Февральской революции 1917 г. Фатали-заде был избран председателем промыслового комитета и членом Сураханского районного Совета рабочих депутатов, участвовал в восстановлении профсоюзов, организовал отделение профсоюза нефтяников в Сураханах и был избран его председателем.

В марте 1918 г. Фатали-заде вступил в ряды большевистской партии. В 1919—1920 гг. боролся в революционном подполье против мусаватского режима. Вместе с другими товарищами он восстановил Сураханское отделение организации «Гуммет», ее ячейки в селениях Амираджаны, Бина, Говсаны и др. В 1919 г. был избран председателем Сураханского районного комитета «Гуммет». Фатали-заде часто выступал на рабочих собраниях, организовывал митинги и демонстрации. В 1919 г. Фатали-заде руководил первомайской забастовкой сураханских рабочих, вместе с другими большевиками организовал многотысячную демонстрацию протеста против английских интервентов. За революционную деятельность неоднократно подвергался арестам со стороны мусаватских властей.

В феврале 1920 г. Фатали-заде участвовал в работе I подпольного съезда Коммунистической партии Азербайджана. Выполняя директивы съезда, он развернул кипучую деятельность по подготовке свержения контрреволюционного мусаватского правительства. В марте 1920 г. Фатали-заде был арестован по распоряжению бакинского генерал-губернатора как «вредный и опасный для общественного спокойствия и государственного порядка деятель» и приговорен к заключению в тюрьму с последующей высылкой из пределов Азербайджана. 28 апреля 1920 г., в день установления Советской власти в Азербайджане, он был освобожден из тюрьмы.

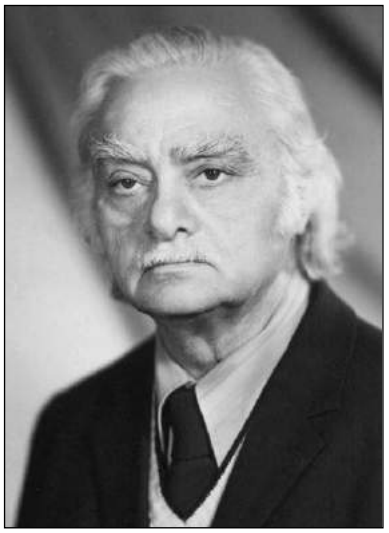
В мае 1920 г. Фатали-заде был назначен на пост заместителя народного комиссара земледелия Азербайджанской ССР. В качестве Чрезвычайного уполномоченного Наркомата земледелия он объездил Бакинский, Шемахинский, Геокчайский, Кубинский и другие уезды Азербайджана, отдавая много энергии подъему сельского хозяйства, упрочению местных органов Советской власти.

В 1922 г. Фатали-заде работал уполномоченным Центральной комиссии по оказанию помощи голодающему населению РСФСР при Всероссийском ЦИК Советов в Азербайджане, с 1922 по 1924 г. — членом коллегии Верховного революционного трибунала и заместителем председателя Верховного суда Азербайджанской ССР. В 1924—1925 гг. он заведовал отделом благоустройства нефтяных промыслов при «Азнефти». С 1925 г. Фатали-заде работал в отделе изобретений при техническом бюро «Азнефти».

Фатали-заде неоднократно избирался депутатом Бакинского Совета, членом Президиума ЦИК Азербайджанской ССР, Закавказского и Всероссийского ЦИК, членом ЦК и БК АКП(б). В качестве делегата от Азербайджана участвовал в работе IX Всероссийского съезда Советов в декабре 1921 г.

Коммунистическая партия и Советское правительство высоко оценили заслуги Фатали-заде, наградив его орденом Трудового Красного Знамени и присвоив звание Героя Труда.

ELM, PEDAQOJİ VƏ İCTİMAİ FƏALİYYƏTİNİN QISA OÇERKİ

Azərbaycan SSR- EA-nın həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor Əlisöhbət Sumbat oğlu Sumbatzadə Azərbaycanda, habelə respublikamızdan uzaqlarda geniş şöhrət tapmış görkəmli tarixçi, etnogenez alimdir. Böyük alim, gözəl pedaqoq və bacarıqlı təşkilatçı kimi o, sovet elmi ictimayyətinin elə qabaqcıl nümayəndələri sırasına daxildir ki, onlarla xalqımız haqlı olaraq fəxr edir.

Ali məktəb müəllimliyindən alim-akademik səviyyəsinə qədər yüksəlmiş Ə.S.Sumbatzadənin həyatı və elmi yaradıcılıq təkamülü qısa tarixi bir dövrdə Azərbaycanın yeni sovet ziyalılarının inkişafında baş vermiş nəhəng sıçrayışı nümayiş etdirən parlaq dəlildir.

Əlisöhbət Sumbat oğlu Sumbatzadə 1907-ci il yanvarın 21-də Bakı şəhərinin Suraxanı (İndiki Ordconikidze) rayonu Əmircan qəsəbəsində neftçi ailəsində anadan olmuşdur. Möhkəm iradəli inqilabçı-kommunist, Azərbaycan Sovet hakimiyyəti qurulmasının fəal iştirakçısı olan atası Sumbat Fətəlizadə Azərbaycanda sosializm quruculuğu işinə çoxlu qüvvə və enerji sərf etmişdir.

O, erkən vaxtlardan öz oğlunu ictimai həyatda iştiraka cəlb etmişdir. Arxivdə saxlanılan bir sənəddə deyilir ki, 1919-cu ildə Suraxanıda, keçmiş Bengendorfun 1№-li məktəbin binasında gənc fəhlələrin iclasında müsavat hökümətinin əleyhinə Sumbat Fətəlizadə çıxış etməli idi. «…ancaq burada iştirak edən polis mə'murları məsələni başa düşür, onu tutmağa hazırlaşsalar da o, öz vaxtında qaçıb gizlənə bilmişdi…» Sumbat Fətəlinin səhnəyə çıxmış balaca oglunun nitqi xatrimə gəlir»… onun sözləri iştirakçılara dərin «təsir edirdi». P.A.F, F. 158, (op. I, iş 31, səh. 21- 22).

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qələbə çaldıqdan sonra gənc Əlisöhbət Bakı seminariyasında oxuyarkən (1921- 1926) bir zaman Kişi və Qadın seminariyalarının gənclər ittifaqının birləşmiş təşkilatına başçılıq etmişdir. «Kommunist» qəzetinin (azərbaycan dilində), onun Azərbaycanda ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçirilməsinə aid ilk məqalələrin çap edilməsi bu zamanda, 1924, 1926- cı illərdə olmuşdur.

Ə. S. Sumbatzadənin fəaliyyəti, hər şeydən əvvəl, yuksək müəllim adı ili bağlıdır. Hələ lap gənc yaşlarında o, öz əmək fəaliyyətinə müəllimliklə başlamış və indii artıq 40 ildir ki, bu nəcib saşədə yorulmadan və muvəffəqiyyətlə çalışır. 1930- cu illlərin lap əvvələriedən Ə. S. Sumbatzadə respublikanın müxtəlif ali məktəblərindən gərgin pedaqoji fəaliyyətə başlayır.

Tədris ədəbiyyatın tələbələr üçün böyuk əhəmiyyətə malik oldugunu yaxşı bilərək, Ə. S. Sumbatzadə həmin illərdə Avropa ölkələrin orta əsrlər və yeni tarixi üzrə Azərbaycan dilində tədris vəsaiti tərtib edib hazırlayır. 1940- 1950- ci illərdə onun hazırladıgı tədris vəsaiti «XVI- XVI əsərlərdə İtaliya tarixi», «Orta əsərlər üzrə xronoloji cədvəl», «XI- XVI əsərlərdə Fransa tarixi» (E. M. Şahmaliyevlə birlikdə), habelə çap olunmamış «Orta əsərlərin sonunda Qərbi Avropa», «XVI- XVI əsərlərdə İngiltərə və Hollandiya» əsərlərini göstərmək olar.

Ə. S. Sumbatzadənin fəaliyyətində pedaqoji və elmi iş bir- birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, həmişə birbirini qarşıılıqlı sürətdə tamamlayan sahələr kimi özünü göstərmişdir. Lakin onun yaradıcılıgında son onilliklər ərzində elmi- tədqiqat işləri əsas aparıcı yer tutmaqdadır.

Ə.S. Sumbatzadənin elmi maraq dairəsi də onun dünyagörüşü və bilik dairəsi qədər genişdir. Ə. S. Sumbatzadənin elmi fəaliyyətinin əsas mövzusu keçən əsrdə Azərbaycanın iqtisadi tarixi olduğuna baxmayaraq, o ümumi tarix, iqtisadiyyat və mədəniyyət sahələri üzrə də eyni myvəffəqiyyətlə əsərlər yazır.

Öz ilk ciddi elmi- tədqiqat işini Ə. S. Sumbatzadə çox mühüm bir mövzuya- XIX əsərdə Azərbaycanda ən böyük kəndli üsyanı olan 1837- ci il Quba üsyanı tarixinə həsr etmişdir. 1940- cı illərin əvvələrindən yazılmış bu əsərə görə 1942- ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin elmi şurası Ə. S. Sumbatzadəyə tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsi vermişdir.

Ə. S. Sumbatzadə ölkəmizdə XIX əsərdə Azərbaycanın iqtisadi tarixi üzrə böyük tədqiqatçı, ən səlahiyyətli və mötəbər mütəxəssis kimi tanınmaqdadır. Onun bu istiqamətdə ilk ümumiləşdirmələri 1948- ci ildə SSRİ EA Tarix İnstitutunda müvəffəqiyyətlə müdafiyə etdiyi «XIX əsərdə Azərbaycanın iqtisadi tarixinin yaradılması təcrübəsi» adlı dissertasiyada öz əksini tapmışdır.

Bu əsər Ə. S. Sumbatzadənin gələcək elmi istiqamətini müəyyənləşdirdi və fundamental əsərlərin yaradılmasına səbəb oldu. Amma irihəcmli əsərlərin nəşrinə qədər Ə. S. Sumbatzadə öz əsaslandırılmış fikirlərini «XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalının xüsusiyyəti haqqında məsələyə dair» (1954) və «XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda sənaye kapitalizminin xüsusiyyəti haqqında məsələyə dair» (1957) adlı iki məqaləsində şərh etmişdir. Bu məsələlərdə nəzərdə tutulan dövrdə Azərbaycanın kənd təsərrufatı və sənayesində kapitalizmin yaranması və inkişafı prossesinin əsas mənbələri və ümumi xa-

rakteristikası verilmişdir.

Ə. S. Sumbatzadənin bu əsərləri kapitalizm dövründə Azərbaycanı ictimai- iqtisadi inkişafı təmayüllərinin müəyyənləşdirilməsində yeni bir istiqamət yaratmışdır.

40- cı illərin sonu və 50- ci illərin ortalarında Ə. S. Sumbatzadə Moskvada və Mahaçkalada Şamilin rəhbərliyi altında dağlıların hərəkatının xarakteri və muridizm ideologiyasına həsr edilmiş problemin müzakirəsində elmi və elmi- təşkilatçılığı ilə fəal iştirak etmişdir.

Akademik Ə. S. Sumbatzadənin ilk çap olunmuş əsəri Azərbaycan xalqının tarixində çox mühüm ciddi və aktual bir problemə həsr olunmuşdur. Bu, onun 1955- ci ildə rusca və 1956- cı ildə isə Azərbaycanda Bakıda nəşr edilmiş «Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi və onun iqtisadiyyat və mədəniyyət sahəsindəki mütərəqqi nəticələri» adlı monoqrafiyasıdır. Müəlliflər kollektivi tərəfindən yazıldığına baxmayaraq, bu əsərin yaradılması təşəbbüssü, habelə mətnin böyük hissəsi akademik Ə. S. Sumbatzadənindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Milli uçqarların Rusiyaya birləşdirilməsi və həmin tarixi hadisənin nəticələri məsələsi sovet tarixi iqtisadi elmindən 60- cı illərə qədər mübahisəli idi. Ölkəmizin alimlərin içərisində XIV əsrin ikinci yarısında, xüsusən birləşmə ərəfəsində Azərbaycanda həm bu məsələnin qoyuluşuna, həm də həmin tarixi hadisənin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsində müxtəlif nöqteyi nəzərlər mövcud idi.

Kollektiv fundamental monoqrafiya çapdan çıxdıqdan sonra da Ə. S. Sumbatzadə həmin problem uzrə öz işini dayandırmamışdır. Bütün sonraki elmi fəaliyyətində o, Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsinin mütərəqqi diqqət yetirmiş, nəşr etdirdiyi və onun redaktəsi altında çapdan çıxmış (H. B. Abdullayevın «XVIII əsrin 60- 80 illərində Şimali Azərbaycan tarixindən», Bakı, 1958: F. M. Əliyevin «XVIII əsrin birinci yarısında Azərbaycanda İran əleyhinə çıxışlar və türk təcavüzünə qarşı mübarizə», Bakı, 1970) əsərlərində bu mövzu əsas yer tutmuşdur. Akademik Ə.S. Sumbatzadə Azərbaycanın iqtisadi və ictimayi- iqtisadi tarixini tədqiq və təbliğ etmək sahəsində çox böyük işlər görmüşdür. Bu problemin öyrənilməsinin əsasını qoymaqla o, nəinki XIX əsr Azərbaycanın kənd təsərrufatı və sənaye tarixi üzrə kapital əsərlər yazmış, eyni zamanda öz elmi məktəbini yaratmışdır. Onun rəhbərliyi altında kapitalizm və imperializm dövründə Azərbaycanın iqtisadi- ictimai həyatın öyrənən bir sıra yüksək ixtisaslı elmi kadrlar yetişmişdir.

1958-ci ildə Ə.S. Sumbatzadə həmin problem üzrə ilk fundamental əsəri olan «XIX əsrdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı» kitabını çap etdirir. Bu əsərdə kənd təsərrüfatının bütün sahələrinin vəziyyəti və inkişafı, ticarət əkinçiliyinin tərəqqisi, iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində kənd təsərrüfatının bütün sahələrinin sadə istehsalından əmtəə kapitalist istehsalına qədər yüksəlməsi tədqiq olunmuşdur.

Bununla yanaşı, Ə,S, Sumbatzadənin bu əsəri hətta XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan kəndinin son dərəcə geridə qalması, kənd təsərrüfatı istehsalında patriarxal əlaqələrinin hakim mövqe tutması haqqında mövcüd olan müddəaların əsassızlığını sovet tarixşünaslığında elmi şəkildə sübüt edən ilk əsərdir. Ə.S. Sumbatzadə inandırıcı şəkildə göstərmişdir ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatının bəzi sahələrində əmtəə istehsalının az, bəzi sahələrində çox olmasına baxmayaraq, bütövlikdə bütün sahələrdə əmtəə istehsalı əsas yer tutmuşdur. Ə.S. Sumbatzadənin bu nəticələri, ümumiyyətlə, ölkənin və xüsusən Azərbaycan kəndinin ictimai- iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün sox böyük əhəmiyyətə malikdir.

XIX əsrdə Azərbaycanın ictimai- iqtisadi tarixinin tam mənzərəsini yaratmaqdan ötrü sənayeni də tədqiq etmək lazım idi. Bu agır və mürəkkəb vəzifəni Ə.S. Sumbatzadə öz üzərinə götürdü və «XIX əsərdə Azərbaycan sənayesi» adlı fundamental əsərini yaratdı. Əsər 1964- cü ildə Bakıda çapdan çıxmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, inqilabdan əvvəlki Azərbaycanın, o cümlədən XIX əsrin sənaye iqtisadiyyatı tarixi son zamanlara qədər sovet tarixi iqtisadiyyatı ədəbiyyatında, demək olar ki, öyrənilməmiş qalırdı.

Bu əsər XIX əsrdə Azərbaycan sənayesi tarixinə bütövlükdə həsr olunmuş ilk monoqrafik tədqiqatdır.

Monoqrafiyada keçən əsrdə Azərbaycanda sənaye inkişafının bütün sahələri və dövrləri işıqlandırılır. Tədqiqat sahələr prinsipi üzrə və hər sahənin daxilində isə onun mövcüd inkişaf dövrləri prinsipi əsasında, aşağı mərhələdən başlayaraq yuxarı mərhələyə doqru aparılır.

Bu əsərdə Ə.S. Sumbatzadə tədqiq etdiyi dövrdə Azərbaycanın sənaye iqtisadiyyatı təkamülünün başlıca istiqamətləri və təmayülləri barədə bir sıra dərin, əsaslandırılmış nəticələr çıxarır. Bu nəticələr inqilabdan əvvəlki Azərbaycanın ictimai- iqtisadi inkişafını düzgün müəyyənləşdirmək və Azərbaycanın iqtisadi tarixinin ayrı- ayrı məsələlərini gələcəkdə elmi cəhətdən işləyib hazırlamaq üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Yuxarıda göstərilən ilk fundamental monoqrafiyadan əlavə, Ə.S. Sumbatzadə XIX əsərdə Azərbaycanın ictimai- iqtisadi tarixinin müxtəlif məsələlərinə həsr olunmuş, həm respublika, həm də ondan uzaqlarda nəşr olunmuş onlarla elmi məqalənin müəlifidir.

Ə.S. Sumbatzadənin və onun çoxlu tələbələrinin qələminin məhsulu olan bütün yuxarıda adı çəkilən əsərlər 1972- ci ildə Moskvanın « nauka» nəşriyyatında çap edilmiş və olduqca mühüm, böyük elmi və siyasi əhəmiyyətə malik «Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti qələbəsinin ictimai- iqtisadi kökləri» adlı əsərini yazmaq üçün bir növ dayaq rolunu oynamışlar. Bu əsərlər XIX- XX əsrin əvvələrində Azərbaycanın ictimai- iqtisadi tarixi sahəsində müəllifin və onun tələbələrinin apardıqları bütün tədqiqat işlərinə yekun vurur və onları tamamlayır.

Məlum oldugu kimi, kapitalizmin müdafiəçiləri və tərəfdarları hələ də iddia edirlər ki, Böyük Oktyabr sosialist inqilabından qələbəsi guya «gözlənilmədən baş verən tarixi hadisə», yaxud «təsaduf» dür.

Burjua təhrifçiləri, habelə xaricdən mühacirətdə olan Zaqafqaziyanın burjua millətçiləri Zaqafqaziyada, o cumlədən Azərbaycanda inqilabi vəziyyəti, sosialist inqilabının qələbəsi üçün yetişmiş ictimai- iqtisadi amillərin oldugunu, habelə bu qələbənin qanunauygunluğunu inkar edirlər. Onlar Azərbaycanın tarixi inkişafını təhrif edərək göstərməyə çalışırlar ki, güya Sovet Hakimiyyəti «kənardan güclə» Azərbaycan xalqına qəbul etdirilmişdir. Halbuki, Ə.S. Sumbatzadənin yuxarıda adı çəkilən monoqrafiyası belə iddiaların heç bir elmi əsasa malik olmadığını tamamilə sübut edir. Bu monoqrafiyada müəllif, Azərbaycanda kapitalizmin inkişafının səviyyəsini müəyyənləşdirir, bütövlikdə Rusiyanın ictimai- iqtisadi və siyasi inkişafı köməyi ilə Azərbaycanda sosialist inqilabını həyata keçirməyə və Sovet Hakimiyyəti yaratmaga qadir olan lazımi qədər qüdrətli ictimai qüvvələrin yetişdiyini inandırıcı şəkildə göstərir.

Azərbaycanın ictimai- iqtisadi tarixinin tədqiqatçısı, sovet tarix elminin aparıcı mövzularından biri olan sinfi mübarizə problemini bir an belə unutmamış, bu sahədə ilk cığırı açmış, XİX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda ən iri kəndli hərəkatı olan 1837- ci il Quba kəndlilərinin silahlı üsyanın tədqiq edib öyrənmiş və 1961- ci ildə «1837- ci il Quba üsyanı» adlı əsər çap edilmişdir. Bu kitab hələlik Azərbaycan sovet tarixşünaslıgında XİX əsrdə Azərbaycanda sinfi mübarizəyə həsr olunmuş yeganə əsərdir.

Ə.S. Sumbatzadə öz həmkarları ilə birlikdə Azərbaycan xalqının ilk ümumiləşdirici tarixi olan üçcildlik «Azərbaycan tarixi» əsərinin hazırlanmasına səkkiz ildən artıq gərgin əmək sərf etmişdir. O bütün cildlərin redaktorlarından biri, subredaktoru, ayrı- ayrı fəsillərin və bölmələrin müəllifidir.

Ə.S. Sumbatzadə SSRİ EA Tarix İnstitutu tərəfindən çap olunmuş «SSRİ tarixi» adlı çoxcildlik əsərin dördüncü cildlinin habelə 1960- cı ildə Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş Azərbaycan tarixi üzrə orta məktəblər üçün tədris vəsaiti yaratmaq sahəsində ilk təşəbbüs olan Azərbaycan tarixi» kitabının müəlliflərindən biridir.

Ə.S. Sumbatzadə Azərbaycan Gürcustan və Ermənistan alimlərin birgə səyi nəticəsində hazırlanmış «Zaqafqaziyada sosialist inqilabının qələbəsi» adlı fundamental kitabın da muəlliflərindən və redaktorlarından biri olmuşdur.

Azərbaycan qədim tarizinə aid respublikada çıxan əsərləri izləyərkən bu dövrə aid bir sıra mühüm məsələlərinin hələ də zəif işlədiyini nəzərə alaraq akademik Ə.S. Sumbatzadə «Azərbaycan tarixinin çeşmələri» və «Atropatena tarixinə dair» iki məqalə çap etmişdir.

Bununla bərabər Azərbaycanın tarixini saxtalaşdırmaga çalışan burjua alimlərinə layiqli cavab vermək üçün akademik Ə.S. Sumbatzadə «SSRİ tarixi» jurnalının səhifələrində «Azərbaycan tarixinin bəzi məsələlərinin burjua mətbuatının səhifələrində təhrif edilməsi haqqında» məqalə çap edərək muasir dövrə qədər bir sıra məsələlərini düzgün işıqlandırmışdır.

1970- ci ilin ortalarında Ə.S. Sumbatzadə sovet dövrünün tarixi məsələlərinin tədqiqinə böyük maraq göstərməyə başlayır.

Bu haqda onun «Böyük Oktyabr və Azərbaycanın iqtisadiyyatının yenidən qurulması» «Birinci beşlik sovet beşilliklərin ilkinidir» «Respublikanın iqtisadiyyatı kəskin yüksəlmişdir», «3- cü zərbəçi», «9- cü Qırmızı bayraqlı», «Birinci ilin nailiyyətləri və onun beşilliyin ikinci ilində respublika iqtisadiyyatının yüksələn templə inkişafı» adlı məqalələri səciyyəvidir.

«Azərbaycan SSR materialları əsasında inkişaf etmiş sosializmin tarixinin öyrənilməsinə dair» məqalədə isə 1940- 1970- ci illərdə Azərbaycan tarixşünaslıgının geniş xülasəsi verilmişdir.

Bununla bərabər, o, elə bu dövrdə də Azərbaycanda iqtisadi fikrinin inkişafının tədqiq edilməsini öz tədqiqatları sahəsindən kənarda qoymurdu. Bu baxımdan onun 60- cı illərin qurtaracagı və 70- ci illərdə çap etdiyi aşagıdakı məqalələri göstərici ola bilər.» Azərbaycanda iqtisad elminin yaradılması və inkişafı," «XIX əsərdə Azərbaycanda xalq təsərrüfatı tarixi və iqtisadi fikir problemləri Azərbaycan alimlərinin əsərlərindən « «Sovet Azərbaycanında iqtisadi fikir tarixinin öyrənilməsinə dair» (1945- 1962- ci illər) «Respublikanın iqtisad elminin müasir məsələlərin səviyyəsinə qaldırmalı».

Hələ 50- ci illərin ikinci yarısından başlayaraq akademik Ə.S. Sumbatzadə ictimai elmlərin, xüsusən tarix elminin inkişafının gedişinə sistematik nəzər yetirir və müasir Azərbaycan tarixşünaslığının nailiyyətlərinin sovet və xarici elmi ictimayyətinin nəzərinə çatdırmağa çalışırdı. Bu istiqamət üzrə onun birinci samballı məqalələri- «Sovet Hakimiyyəti illərindən Azərbaycan SSR- də tarix elminin inkişafı» (1957)» «Azərbaycanın tarix elmi XX və XXI partiya qurultaylarının arasında» (1959), hələ 1957 və 1959- cü illərdə «Voprosı istorii» jurnalının səhifələrində çap edilmiş və geniş sürətdə ingilis jurnalı səhifələrində izah edilmişdi.

SSRİ Elmlər Akademiyasının 250 illiyinin keçirilməsi ilə əlaqədər olaraq, o XIX əsərdə və XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda tarix elminin yaranması yolları» haqqında məqalə dərc etmişdi. Daha çox enerji ilə o, Azərbaycan tarixşünaslığının məsələlərinin işlənməsi ilə 70- ci illərdə məşgul olmuşdur. Bu qismən qeyd olunan onillikdə tarix elimləri üzrə üç beynalxalq konqreslərin- Moskvada (1970) , San- Fransiskoda (1974) və Buxarestdə (1979) keçirilməsi və bunlardan ötəri SSRİ- də vətən tarixşünaslıgının inkişafı haqqında həm bütövlikdə həm də ayrı- ayrı müxtəlif Respublikalarda tarixşunaslığın inkişafı əks etdirən ümumiləşdirici əsərlərin hazırlandırılması ilə əlaqədardı həm rus, həm də qeyri-beynalxalq dillərdə (inğilis fransız alman və ispan dillərində çap edilən bu ümumiləşdirici əsərlərdə Ə.S. Sumbatzadənin də Azərbaycanda 1966- 1979- cü illərdə tarix elminin inkişafı haqqında məqalələri vardır.

Onun Azərbaycanda tarix elminin inkişafı haqqında apardığı tədqiqatlarının yekunu olaraq bu yaxında çapdan çıxmış XIX- XX əsərlərdə Azərbaycan tarixşünaslığı» adlı iri monoqrafiyasıdır.

1958- ci ildə Azərbaycan SSR EA Şərqşunaslıq İnstitutu təşkil olunduqdan sonra Ə.S. Sumbatzadə həmin institutda öyrənilən ən vacib problemin - «Yaxın və Orta Şərq ölkələrində Milli azadlıq və fəhlə hərəkatı» probleminin rəhbəri olmuşdur. Onun bilavasitə rəhbərliyi altında və giriş məqalələri ilə institut yaxın və Orta Şərq xalqları tarixinə iqtisadiyyatı və ictimai- fəlsəfi fikrinə dair bir sıra məqalələr məcmüəsi- «Böyük Oktyabr və Yaxın və orta Şərq xalqlarının azadlıq mübarizəsi» (Bakı, 1976), «V.İ Lenin ideyaları və şərq xalqlarının mütərəqqi fikrinin inkişafı» (Bakı, 1970), habelə görkəmli İran inqilabçısı Səttarxanın anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə hazırlanan (Bakı, 19730 məqalələr məcmuələri nəşr edilmişdir.

Ə.S. Sumbatzadənin elmi rəhbərliyi altında Azərb.SSR EA Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutunun «XIX-XX əsrlərdə Cənubi Azərbaycan» adlanan kollektiv monoqrafiyasıdır. Bununla bərabər 70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Ə.S.Sumbatzadə V.İ.Lenin və Böyük Oktyabr sosialist inqilabının Sovet Şərqi xalqlarının tarixində oynadığı rol haqqında öz tədqiqatının xeyli genişləndirir. Bu mövzuda o, onlarla məqalələr, əsasən aparıcı tarix jurnalının («Voprosı istorii») «İstoriə SSR») səhifələrində və habelə Moskvada və müttəfiq respublikaların (Moldaviya, Ermənistan, Gürcüstan, Azərbaycan və s.) paytaxtlarında çap edilən mövzulu toplularda onlarla məqalələr dərc etmişdir. Bunların içərisinə «V.İ.Lenin və Şərq», «V.İ.Lenin və Sovet Şərq Respublikalarında inqilabi nailiyyətlərin müdafiəsi», SSRİ-nin təşkili və Sovet Şərq Respublikalarında dövlətin yaradılmasında V.İ.Leninin rolu, «Lenin milli siyasəti və Sovet Şərqinin xalqları», «Lenin milli siyasəti və Sovet Şərqi xalqlarının dircəlişi», «Böyük Oktyabr sosialist inqilabının sosial-iqtisadi əsasları və Rusiyanın Cənub-Şərq ucqarlarında Sovet hakimiyyətinin qələbəsinin qanunayğunluğu», «Böyük Oktyabr inqilabı Sovet Şərqi xalqlarının tarixi taleyində», «Böyük Oktyabr və Sovet şərq respublikalarının müvəffəqiyyətləri», «zaqafqaziya, Orta Asiya və Qazaxıstan Respublikalarının çiçəklənməsi», «Böyük Oktyabr-SSRİ xalqlarının vahid ailəsində Zaqafqaziya xalqlarının mədəniyyətlərinin çiçəklənməsi» kimi məqalələr daxildir. Akademik Ə.S.Sumbatzadənin bütün elmi və ictimai-siyasi fəaliyyətində qırmızı xəttlə Sovet dövründə bizim böyük ölkəmizin xalqları arasında qardaşlığı, dostluğu, vəhdəti və sıx birliyi ideyası keçir. Bu haqda onun çoxlu məqalələri, məruzələri və çıxışları şahidlik edir; «Bizim dostluğumuz möhkəmdir», ("Qızıl Özbəkistan" qəzeti, 1959), «Azərbaycanda sosializmin və kommunizmin qurulmasında SSRİ xalqlarının qardaşlıq dostluğunun rolu (Zaqafqaziya akademiyalarının birləşmiş sessiyasında çıxışı (1960), «Azərbaycan və rus xalqlarının qardaşlıq dostluğunun şöhrətli tarixi» (1961) «Azərbaycanın Rusiyanın tərkibində daxil olması» (1963-1964), «Azərbaycan tarixşünaslığında xalqlar dostluğu» (1984) və s.

«Voprosı filosofii» jurnalında çap olunmuş «Azərbaycan mədəniyyəti, elm və ictimai fikrində xalqlar dostluğu ənənələri və ideyaları adlı məqaləsində Ə.S.Sumbatzadə Azərbaycanın timsalında sosializm cəmiyyətində xalqlar dostluğu və proletar beynəlmiləlçiliyi ənənələri inkişafının bəzi əsas qanunauyğunluqlarını nəzərdən keçirir.

Ə.S.Sumbatzadə bacarıqlı təşkilatçıdır. 1957-1959-cu illərdə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının prezident müavini, sonrakı illərdə Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutunun direktoru və ictimai elmlər bölməsinin akademik-katibi vəzifələrində işləyərkən Ə.S.Sumbatzadə təşkilatı ilə, o cümlədən Akademiyanın ictimai elmlər sahəsində tədqiqatlar aparan elmi müəssisələrinin səyini Azərbaycan xalqının tarixi, iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin ən vacib problemlərinə dair ümumiləşdirici və monoqrafik əsərlər yaratmağa yönəltməyə, Şərqşünaslıq İnstitutunu, fəlsəfə bölməsini (hazırda Fəlsəfə və Hüquq İnstitutudur) təşkil etməyə, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat bölməsini iqtisadiyyat İnstitutuna çevirməyə çoxlu vaxt və əmək sərf etmişdir.

Ə.S.Sumbatzadə ictimai elmlər üzrə həm respublikamızda, həm də Ümumittifaq miqyasında aparılan tədbirlərdə çox fəal iştirak edir. Onun bu elmi məclislərdəki dərin məzmunlu çıxışları, bir tərəfdən ictimai elmlərin ən aktual və vacib problemlərinə vaxtında nəzər-diqqəti cəlb etməklə, digər tərəfdən həmin problemləri həlli üçün konkret təkliflər, irəli sürməklə səciyyəvidir.

Ə.S.Sumbatzadə SSRİ Elmlər Akademiyası tarix elmləri bölməsi tərəfindən «Rusiyada feodalizmdən kapitalizmə keçid problemi üzrə keçirilən elmi sessiyanın işində fəal iştirak etmişdir. Bu problemin qoyuluşu ilə əlaqədar nəşr olunmuş kollektiv əsərdə müəlliflər həmin məsələdə Azərbaycan tarixçilərinin düzgün mövqe tutduqlarını qeyd etmiş və bu fikri əsaslandırmaq məqsədilə Ə.S.Sumbatzadənin XIX əsrdə Azərbaycanın iqtisadi tarixi haqqında yuxarıda adı çəkilmiş monoqrafik tədqiqatına istinad etmişlər.

Akademik Ə.S.Sumbatzadə «Azərbaycanda kapitalizmin mənşəyi» komissiyasının rəhbəri və SSRİ-də kapitalizmin mənşəyi»» problemi komissiyasının üzvüdür. O, SSRİ Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu tərəfindən hazırlanan «Dünyada kapitalizmin mənşəyi» adlı üçcildlik tarix kitabının baş redaksiyası tərkibinə daxil edilmişdir.

Müəyyən vaxt o, elm və texnika sahəsində Lenin mükafatarı komitəsinin tarix bölməsinin üzvü olmuşdur.

Akademik Ə.S.Sumbatzadənin böyük xidməti onun tərəfindən Azərb.SSR EA, bəzən isə respublika ictimaiyyatçı alimlərinin iştirakı ilə yetişmiş aktual mövzular üzrə iri ümumiləşdirici kollektiv əsərlərin hazırlanmasını təşkil etdilməsidir. Onların sırasında: İqtisadi tarix üzrə V beynəlxalq konqresi üçün hazırlanmış «Azərbaycanın iqtisadi tarixi üzrə materiallar» (rus və ingilis dillərində), «Böyük Oktyabr və Sovet Azərbaycanın

iqtisadiyyatının və mədəniyyətinin çiçəklənməsi», «Azərbaycan tarixini burjua saxtakarlığına qarşı», «Sovializm cəmiyyətinin əsasında qurulması dövründə Sovet Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafı», «Azərbaycan SSR-in iqtisadi inkişafının məsələləri, və qeyriləri. Elmdə hər şeydən əvvəl əsərlərin düzgün ideya və ictimai-siyasi istiqamətləndirilməsində, onların faktik dolğunluğunda və düzgünlüyündə tələbkər olan akademik Ə.S.Sumbatzadə, nəinki qeyd edilən kollektiv əsərlərin, eləcə də fərdi monoqrafilaların da redaktə edilməsinə həqiqətən gərgin əmək sərf etmişdir. Bunların içərisinə M.A.İsmayılovun «XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı», «XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlində Azərbaycanın kənd təsərrüfatında kapitalizmin inkişafı», «XX əsrin əvvələrində Bakı şəhərinin sənayesi», İ.M.Həsənovun «XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın mülkədar kəndliləri», M.A. Musayevin XIX-XX-ci əsrin əvvəllərində Bakı şəhərinin ticarətinin inkişafı haqqında üç monoqrafiyası, Q.Y.Əbdülsəlimzadənin «Leninin elektrikləşdirilmə planının Azərbaycanda həyata keçirilməsi», T.T.Vəliyevin «Azərbaycanın ipək sənayesi», K.İ. Kerefov və V.P.Krikunovun «Don və Şimali Qafqazın kənd təsərrüfatı tarixindən»,Azərbaycan EA «Xəbərlərinin» /İqtasadi seriyasının/ 1966-1980-ci illərə aid bütün nömrələri, Azərb. EA İctimai Elmlər üzrə informasiya bölməsinin buraxdığı «Xarici ədəbiyyatın referativ məcmuəsi» (Tarix seriyası, 26 nömrə), daxildir. Bununla bərabər akademik Ə.S.Sumbatzadə daim Azərbaycan EA «xəbərləri» («İctimai Elmlər seriyası») , sonra isə «Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyasının» redaksiya heyətlərinin üzvü olmuşdur indi də üzvüdür. 1974-cü ildə akademik Ə.S.Sumbatzadə «SSRİ tarixinin» baş redaksiyasının tərkibinə daxil edilmiş və Sovet tarixçilərinin böyük kollektivinin ümumiləşdirici əsərlərin X,XI və XII illərinin çapa hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir.

Ə.S.Sumbatzadə yüksək ixtisaslı kadrların, xüsusən ictimai elmlərimizdə yeni, nisbətən cavan sahə olan-Azərbaycan xalq təsərrüfatı tarixi sahəsində mütəxəssislərin hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir. Bu baxımdan 1957-ci ildə yaradılmış və o vaxtdan Ə.S.Sumbatzadənin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun xalq təsərrüfatı və iqtisadi fikir tarixi şöbəsində böyük işlər görülmüşdür. Ətrafına istedadlı gənc mütəxəssislər qrupu toplayaraq Ə.S.Sumbatzadə öz elmi məktəbini yaratmışdır ki, indi burada həm XIX-XX əsrin əvvəllərində. Həm də sovet dövründə xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin tarixi üzrə tədqiqat işləri aparılır.

Ə.S.Sumbatzadə Azərbaycan SSR-Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat, Tarix, Yaxın və Orta Şərq Xalqları institututlarının, Bakı ali məktəblərinin aspirant və elmi işçilərinin, habelə istehsalatda və başqa müəssisələrdə çalışan dissertantların dissertasiya işlərinə rəhbərlik etmiş və etməkdədir.

Onlarla gənc alimin müəllimi və məsləhətçisi olan. Ə.S.Sumbatzadə yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanması işinə, ictimai elmlər üzrə hazır namizədlik və doktorluq dissertasiyalarına rəy vermək və onlara opponentlik etmək yolu ilə də kömək göstərir.

Ə.S.Sumbatzadə, faydalı məsləhət almaq üçün ona müraciət edən hər adama böyük mehribanlıq, qayğı və diqqətlə yanaşır. O, 40 nəfərə qədər elmlər doktoru və namizədi hazırlamışdır. Ə.S.Sumbatzadə Dağıstanın, Kabarda-Balkar Muxtar Respublikasının, Qaraçay-Çərkəz vilayətinin elmi mütəxəssislərinə və ali məktəblərinə tarix fənni üzrə elmlər doktoru hazırlamaq işində böyük kömək göstərmişdir.

Uzun müddət akademik Ə.S.Sumbatzadə Azərb. EA İqtisadiyyat və Şərqşünaslıq institutlarında doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə şuralarına başçılıq etmişdir. Xüsusən, İqtisadiyyat institutunun müdafiə şurasının işi səmərəli olmuşdur. Bu şuranın içlaslarında otuzdan yuxarı təkcə doktorluq dissertasiyası müdafiə olunmuşdur.

70-ci illərdən başlayaraq akademik Ə.S.Sumbatzadə SSRİ EA bir sıra elmi Sovetlərinin «Böyük Oktyabr sosialist inqilabının kompleks problemi», «Tarix elminin tarixi», «Beynəlxalq fəhlə və milli azadlıq hərəkatının tarixi»-üvvüdür və onların işlərində fəal iştirak edir. Azərbaycan EA vitse-prezidenti (1957-1969), şərqşünaslıq (1963-1970), tarix institutunun (1970-1972 əvəzlikdə) direktoru, ictimai elmlər bölməsinin akademik-katibi /1970-1980/vəzifələrini tutduğu zaman, SSRİ EA və müttəfiq respublikaların ictimai elmlər üzrə idarələri ilə geniş əlaqələrə malik olduğu üçün, akademik Ə.S.Sumbatzadə ümumittifaq miqyasında geçirilən iri elmi respublika alimlərinin geniş iştirakını təmin etməyə çox qüvvə sərf edirdi. Məsələn, respublika ictimaiyyatçı alimləri Daşkənddə keçirilən ümumittifaq Şərqşünaslıq konfransında (1957/XXV Qafqazşünaslıq konqresində (Moskva, 1959), Ə.Caminin 400 illiyinə (Düşənbə, 1964), Əlişir Nəvainin 525-illiyinə Daşkənd-1968 yubiley təntənələrində, «kuşan probleminə» həsr edilmiş elmi konfransda (Düşənbə, 1968), XIII tarix elmləri konqresində (Moskva, 1970), İqtisad tarixi üzrə V beynəlxalq konqresdə) (Leninqrad, 1970), Mərkəzi Asiya ölkələrinin ictimai və mədəni inkişaflarına həsr edilmiş Beynəlxalq konqresdə (Aşqabad, 1972), Biruninin anadan olmasının 1000 illiyinə həsr edilmiş yubiley elmi sessiyasında (Daşkənd, 1973/, və s. iştirak etmişlər. Şəxsən o, adları çəkilən elmi yığıncaqlardan başqa, «Kommunist manifestinin» 125 illiyinə həsr edilmiş SSRİ və ADR tarixçilərinin konfransında (Berlin, 21-25 may 1973) Monqolustan Xalq Respublikasının 50 illiyinə həsr edilmiş konfransda (Ulan-Bator, sentyabr, 1974), tarix elmləri üzrə XIV Sanfransisko-ABŞ, avqust, 1974 (və XV RSR-Buxarest, avqust, 1979) Beynəlxalq konqreslərdə iştirak etmişdir.

Ə.S.Sumbatzadə ictimai elmlər üzrə həm respublikamızda, həm də Ümumittifaq miqyasında aparılan tədbirlərdə çox fəal iştirak edir. Onun bu elmi məclislərdəki dərin məzmunlu məruzə və çıxışları bir tərəfdən ictimai elmlərin ən aktual və vacib problemlərinə vaxtında nəzər-diqqəti cəlb etməklə, digər tərəfdən həmin problemlərin həlli üçün konkret təkliflər irəli sürməklə səciyyəvidir.

İstetadlı alim və pedaqoq olan akademik Ə. S. Sumbatzadə ətrafındakilarla asanlıqla ünsiyyət bacaran sadə bir insan idi.

Hindisanın görkəmli iqtisadcı alimi, «Ekonomik revyu» adlı jurnalının redaktoru Xardşev Malaviya 1957-ci ildə Sovet İttifaqında oldugu zaman bir necə günlünə Bakıya gəlmişdi. Bu qısa müddətdə hind alimi xalqımızın həyatı, Azərbaycanın paytaxtı Bakının görkəmli yerləri barədə çoxlu maraqlı məlumat toplaya bilmişdi. Bu müəyyən dərəcə də onunla izah olunurdu ki, dost Hindistandan gəlmiş hörmətli qonagı Bakı səfərində çox məşgul olmasına baxmayaraq o zaman respublika Akademiyasının prezident müavini vəzifəsində çalışan Ə.S. Sumbatzadə müşayiət edirdi. Bunu X. Malaviyanın 1959- cü ildə Dehlidə çap etdirdiyi «Rusiyaya səyahət» adlı kitabında minnətdarlıq hissi ilə qeyd edir. Kitabın «Əlisöhbət» adlı xüsusi fəslində müəllif Ə.S. Sumbatzadə haqqında öz təəssüratını verir. Məsələn, kitabın həmin fəslində aşağıdakı sözləri oxumaq mümkündür.

«Bakı səfəri zamanı zavodları və neft buruqlarını gəzdiyimiz vaxt Ə.S. Sumbatzadə Azərbaycanın tarixi zavodların fəaliyyəti ilə əlaqədər mürəkkəb məsələlər, neft problemi və s. barədə o qədər məlumatlı, müfəssəl və əsaslı danışırdı ki biz onu böyuk maraqla dinləyirdik. O, Avropa tarixi sahəsində dərin biliyə malik görkəmli filosof alimdir. Əlisöhbətin qəlbi ğenişdir. Onda alimlik və təvazökarlıq ideal sürətdə birləşir. O, əsil vətənpərvər və hümanistdir. Sovetləri belə möhtəşəm ölkəyə çevirən möhz onun kimi vətəndaşlardır".

Ə. S. Sumbatzadənin həyat yolu elmi yaradıcılıgı elmi- təşkilatı və ictimai fəaliyyəti haqqında Sovet mətbuatında az yazılmamışdır. Onların içərisində akademikin yubiley tarixlərinə həsr edilmiş ümumiləşdirici məqalələr də vardır. O cümlədən, onun 60 illiyinə həsr edilmiş Ermənistan Akademiyasının akademiki mərhum S. P. Agayanın «Qardaş Azərbaycanın böyük alimi, istedadlı pedaqoqu», 70 illiyi ilə əlaqədər olaraq Ə.Ə. Mahmudov A.S. Nadirov Q.J. Əbdülsəlimzadə tərəfindən «Görkəmli alim və bacarıqlı elm təşkilatçısı» adlı kollektiv məqalələr, 80 illiyi münasibəti ilə Azərbaycan. SSR EA vitse- prezidenti C.B. Quliyevin «Elmə verilmiş həyat» adlı məqaləsidir.

Respublikamızda elmin inkişafı və elmi kadrların yetişdirilməsindəki xidmətlərinə görə 50 illiyi ilə əlaqədər olaraq Azərbaycan SSR Ali Sovet Rəyasət heyətinin 25 iyun 1958- ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan SSR-in Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüş 1967- ci ildə 60 illiyinə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəxri fərmanı ilə təltif olunmuş SSRİ Ali Sovetinin rəyasət heyətinin 28 yanvar 1977- ci il tarixli fərmanı ilə tarix elminin inkişafındaki xidmətlərinə görə və anadan olmasının 70 illik yübileyinə görə Qırmızı Əmək Bayraqı ordeni ilə təltif edilmişdir. İndii isə 80 illiyi münasibəti ilə elmin inkişafı elmi kadrların yetişdirilməsindəki xidmətlərinə görə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin fərmanı ilə akademik A.S. Sumbatzadə Xalqlar Dostluqu Ordeni ilə təltif edilmişdir. (Moskva kreml 27 yanvar 1987- ci il).

Azərbaycan SSR-nin EA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru, ömrünün sonuna qədər EA-nın ictimai elmlər şöbəsinin rəhbəri işləyib.

БИБЛИОГРАФИЯ ТРУДОВ
ƏSƏRLƏRİN BİBLİOQRAFİYASI

1. О характере движения мюридизма под руководством Шамиля - Историк марксист - 1947, №3. с. 22-35.

1950

2. Коренным образом улучшить положение на историческом участке идеологической работы в республике - Бакинский рабочий - 1950. 16 ноября.

1952

3. Прогрессивное влияние присоединения Азербайджана к России на рост народонаселения страны в XIX в. Изв. АН Азерб. ССР - 1952. №3. с. 79-91 - Резюме на Азерб. Библиогр.: 44 назв.

4. Время Мирза Шафи Вазеха - Бакинчкий рабочий. 1952. 27 ноября.

Доклад на научной сессии, посвященной 100 летию со дня смерти М. Ш. Вазеха.

1953

5. Мирза Фатали Ахундов и его эпоха - Бакинчкий рабочий. 1953, 4 марта

Доклад на научной сессии, посвященной 75 летию со дня смерти М. Ф. Ахундова.

6. За принципиальность и требовательность - Литратурная газета. 1953, 4 апреля

1954

7. Прогрессивные экономические последствия присоединения Азербайджана к России в XIX в. (без нефтьяной промышленности) - Труды Ин-та истории и философии АН Азерб. ССР - 1954. Т. 5. С. 184-197. Резюме на азерб. яз.

8. К вопросу о характере товарного производства в сельском хозяйстве Азербайджана во второй половине XIX века. Изв. АН Азерб. ССР - 1954. №3. с. 117-130. Резюме на Азерб. яз.

1955

9. Присоединение Азербайджана к России и его историческое значение - В кн.: Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры (XIX - нач. XX вв.). Баку, 1955. с. 7-57 (Совместно с Мехтиевым).

10. Экономические последствия присоединения Азербайджана к России в первой половине XIX в. Глава Ы-ЫЫ. Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры (XIX - нач. XX вв.). Баку, 1955. с. 58-67, с. 90-165

11. Экономические последствия присоединения Азербайджана к России в первой половине XIX в. Глава Ы-ЫЫ. Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры (XIX - нач. XX вв.). Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1955, с. 90-165.

12. О развитии истории Закавказских народов. (Баку, 29 марта - 2 апрелья 1954 г.). - Труды объединенной научной сессии по общественным наукам. Баку, 1955. с. 193-196.

13. Развитие сельского хозяйства Азербайджана в конце 50-х и 60-х годов XIX века. Труды Ин-та истории и философии АН Азерб. ССР. 1955, т. ЫВ, с. 24-55 - Резюме на азерб. яз.

14. К истории квасцового производства в Азербайджане в XIX в. Учен. Зап. АГУ им. С. М. Кирова, 1955, №9, с. 103-111. Рез. На азерб. яз.

15. К истории медеплавильной промышленности Азербайджана во второй половине XIX в. Учен. Зап. АГУ им. С. М. Кирова. 1955. №4. с. 69-81. Рез. На азерб. яз.

16. К истории шелкомотальной промышленности Азербайджана во второй половине XIX в. Изв. АН Азерб. ССР. 1955, №9. с. 89-115. Рез. На азерб. яз.

17. О разорительном характере иранских нашествий на Азербайджан в период присоединения страны к России (1801-1828). Учен. Зап. АГУ им. С. М. Кирова. 1955, №2. С. 77-86. Рез. На азерб. яз.

1956

18. Развитие торгово-экономических связей Азербайджана с Центральной Россией в первой половине XIX в. Учен. Заэ. Им. С. М. Кирова. 1956. №3, с. 101-112

1957

19. К вопросу о характере развития промышленного капитализма в Азербайджане во второй половине XIX в. 10 лет АН Азерб. ССР - Баку1957. с. 623-634.

20. Характер движения горцев под руководством Шамиля. В Кн.: Материалы сессии Дагестанского филиала АН СССР (4-7 октября 1956г.) - Махач-кала, 1957. с. 13-18

21. Нахичеванская солеломня в XIX в. Учен. Зап. АГУ им. С. М. Кирова. 1957. №9. с. 71-78

22. Развитие исторической науки в Азербайджанской ССР за годы Советской власти. Вопросы истории 1957. №11, с. 206-218.

23. Развитие культуры в Азербайджанской ССР за годы Советской власти. Современный Восток. 1957. №6. с. 13-14

24. Развитие общественных наук в Азербайджанской ССР за годы Советской власти. Изв. АН Азерб. ССР. 1957. №10. с. 77-110

25. Эксплуатация торгово-ростовщическим капиталом трудового крестьянства Азербайджанаво второй половине XIX в. Учен. Зап. АГУ им. С. М. Кирова. 1957. №2. С. 121-130.

26. Вступительное слово при открытии научной сессии, посвященной 50-летию со дня смерти Гасан-бека Меликова Зардаби. Бакинский рабочий. 1957. 29 ноября.

27. За новый подъем советского востоковедения. Бакинский рабочий. 1957. 24 июля.

28. Историческая конференция стран Азии и Африки. Бакинский рабочий. 1957. 18 апреля.

29. Истории народов средней Азии и Казахстана. Казахстанская правда. 1957. 14 мая.

30. Начало новых встреч. Выступление на первой Всесоюзной конференции востоковедов в Ташкенте (4 июня 1957 г.). правда востока. 1957. 5 июня; Кызыл Узбекистан. 1957. 4 июня.

31. О ходе Всесоюзной конференции востоковедов в Ташкенте: Выступление на ЫЫЫ Пленуме правления Азербайджанского Общества по распространению политических и научных знаний. Вышка. 1957. 28 июня.

32. Приветственное слово на объединенной сессии АН республик Закавказья, созданной в г. Ереване 19 октября 1957 г. - Коммунист (на АРМ. Яз.), 1957, 20 октября.

1958

33. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX в. АН Азерб. ССР, Ин-т истории - Баку; Изд-во АН Азерб. ССР, 1958,-363 с. - Библиогр.: с. 357-361

Səriyə Dadaşova. Əlisöhbət Sumbatzadənin bacısı. Əmircanda fəal qadın hərəkatının iştirakçılarından biri idi.

Hacıbaba
Ağa Hüseyn
Hacıbaba
Hüseynqulu
Hacıbaba
Böyükxanım
Hacıxanım
Məhəmmədqulu
Karim
Əliağa
Həbibə
Ziyarət
Mikeyme
Həmzə
Karim
Məhəmmədquseyn
Abbas
Xeyrənsə
Dibaxanım
Zibəxanım
Dadaş
Əbdüləhəd
Hacıverdi
Güllü
Xədicə
Zorbalı
Soltan
Hüseynqulu
Hüseyn
Maacan
Balaş
Fatma
Nübar
Fərzalı
Fatma
Çimnaz
Paşa
Baba
Tofiq
Xəyyam
Rəsim
Xanım
Adilə
Cəmilə
Həsən
Nəlmə
Sara
Əmir
Fərid
Şahin, Nihad
Fətəli, Nəsir
Rəfiqə
Nihəli
Mustafa
Əzim
Səbirə
Zibəxanım
Yamin
Latifə
Mina, Maral
Sona, Alisafa
Hacibaba,Amina
Zabit
Əlakbər,Mileyim
Xeybər,Gülsüm
Seyran, Nənəx
İslam, Zakir
Abbas
Əlixan
Əhməd
Ağacan
Bikə
Mütük
Əlixan
Əhməd
Ağacan
Bikə
Məhəmmədquseyn
İsmayıl
Xuvar
Qayxanım
Törəxanım
Hacıbaba
Bilaşş
Məmmədağa
Zakir, Cahangir, Cavanşir
Afaq
Sevinc
Nərgiz, Nigar
Aysel
Zarifa
Tərgül
Hacıbaba,Ədilə
Əmirhüseyn
Əlişah,Şamil
Tamila,Fəridə
Rəhilə,Ramiz
Elnur,Oktay,Eldar
Əliağa
Həbibə
Ziyarət
Mikeyme
Həmzə
Karim
Abbas
Əlixan
Əhməd
Ağacan
Bikə
Məhəmmədquseyn
Əbdüləhəd
Hacıverdi
Güllü
Xədicə
Soltan
Hüseynqulu
Hüseyn
Maacan
Balaş
Fatma
Nübar
Fərzalı
Abbas
Əlixan
Əhməd
Ağacan
Bikə
Mütük
Xeyrənsə
Dibaxanım
Zibəxanım
Dadaş
Əbdüləhəd
Hacıverdi
Güllü
Xədicə
Zorbalı

Hacıbaba Hüseynqulu Ağa oğlu. Kəndin ən varlı adamlarından olub. Onun dəvələrinin sayı 300-350-dir. Çox varlı tacir nəslindəndir. Dəvə karvanlarını Qobu ətrafında, Hacıqabulda saxlayardı. Eyni zamanda 50-60 min qoyun-davarı olub. Karvanlar ilə nəinki Məkkə, Mədinəyə, həm də Dağıstana - Şimala qədər gedib çıxırdı. Yaxın ətrafların karvanları Xiləyə, böyük bazara gələr, buradan Məkkəyə yola düşərmişlər. Karvanlar qarışmasın deyə, dəvələrə müxtəlif rəngli toxuma saplar boyunlarına bağlayardılar. Yaşlılar və həm də atam danışardı ki, Hacı Bəbirin, Hacı Hacıbabanın, Hacı Yusifin Məkkə, Mədinə yolunda Nəcəf, Kərbəlada torpaq sahələri, mülk evləri də var idi. Karvanlarla gedəndə o evlərdə qalardılar. Məkkə-Mədinəyə taxıl, zəfəran, xalça, meyvə və balıq qurusu, zərgərlik, mis qab-qacaq, dulusçuluq məmulatları aparıb, gələndə geriyə ancaq qızıl və qiymətli daş-qaş gətirərdilər. Bakı ətrafı qəsəbələrdə Bilgəhdə, Maştağada onların əraziləri, torpaqları var idi ki, zəfəran və meyvə bağları salmışdılar. Qobustandan bəri Hacı Bəbiri, Hacıbabanı, Hacı Yusifi böyük xeyriyyəçi kimi tanıyırdılar. Əhalinin yaşayışına, Məkkə-həcc ziyarətinə gedənlərə daim yardım edirdi.

Hacı Baba Hacı Baba oğlu. Çox varlı adam idi. Küplərlə qızıl pulu var idi. Komendant rus-zabitləri ona bu ətrafda hörmət edirdilər. Bakıxanovla həm qohum, həm də qonşu olublar. Abbasqulu ağa Sankt-Peterburqda xidmət edərkən, Xiləyə məktublar yazar, hamıdan hal-əhval tutardı.1837-ci il məktublarından birində yazır ki, 21 ədəd arxalığı Hacıbabadan alarsan. Paltarlara yaxalıq kəyanı da göndərərik. Bütün bunlar Xiləyə yazdıqları məktublarda var.

Hacı Baba da atasının mülkü-varını qoruyub saxlar, artırardı. Həm də əhaliyə yardım etməyi unutmurdu. Xeyriyyəçilik həmişə onların vacib bildikləri bir iş idi. Sovet hakimiyyəti hamının əlindən var-yoxunu aldığı kimi, babamın da əlindən varı alınır. Verilən qəbzi atam saxlayırdı. Ömrünün sonuna yaxın onların hamısını yandırdı ki, övladları əziyyət çəkməsinlər. Yavaş-yavaş torpaqları da əlindən çıxır. (1920-ci ildə) 124 yaşında vəfat edib. Mənim nənəmi Əmircanda «qızıllı paltarlı Tərgül» kimi tanıyırdılar. Tərgül nənəm xeyriyyəçi qadın olub. Tərgül nənəm A.A.Bakıxanovun Abdulla xan qolundandır. Abdullayeva Tərgül Abdulla xan qızı idi. Nənəm 1936-cı ildə vəfat edib. ***(Bax səh. 100, məktublar).***

Kərbalayi Muxtar Əbdülhəsən oğlu. Şəmsi Əsədullayevin işlər müdiri, xozeyin. Törə xanım Hacıbaba qızının əri olub. Mülkü Əmircanda Şəfəq küçəsi №1 yerləşir.

1895-ci ildə (indiki Şəfəq küçəsi №1 həyətində) çəkilmişdir. Bakı və onun ətraf kəndlərindən gəlmiş xozeynlərinin mühəndislərin şərəfinə verilmiş qonaqlıqdan çəkilmişdir.

Əmircan neft mədənlərində işləmiş sahibkarlar, neft ustaları və mühəndislər.

Babayev İsmayıl Əmircanda neft quyularında balta təmiri ilə məşğul olan görkəmli mühəndis, neft ustası olub. 1935-ci ildə 10 otaqlı evini Soltan ilə əhaliyə məktəb üçün veriblər. 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalıb, güllələniblər. 1956-cı ildə SSRİ Ali Mhəkəməsinin Hərbi Kollegiyasının qərarı ilə bəraət verilib. Həm də 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin qərarı ilə onlara qarşı cəza tədbiri üzərlərindən götürülüb.

Babayev İsmayıl
Məmmədqulu

Babayev Soltan. Suraxanı-Əmircan sahəsində neft mədənlərində usta işləyib. Savadlı olduğu üçün fəhlələrin əmək hüquqlarını müdafiə edərdi.dəfələrlə heç nədən qorxmadan fəhlələrin tələblərini hazırlayıb sahibkarlara təqdim edib.

1937-ci ildə repressiya olunub. 1956-cı ildə bəraət qazanıb. Öz evini o da əhaliyə məktəb üçün verib.

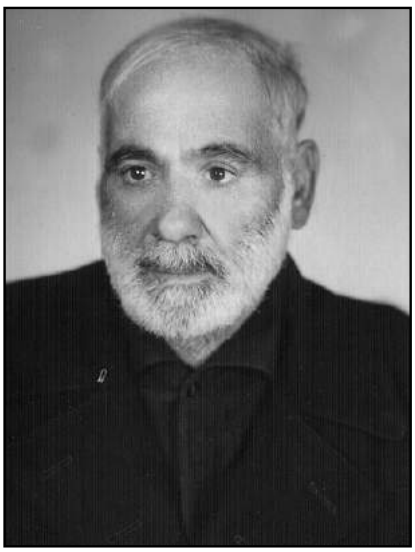

Yuxarı 1-ci sıra. Həmid Axundlu, Hacı Nəzərəli, İsmayıl, Baxşəliyev Əlkövsər, şıx İbrahim, 2-ci sıra Məhərrəm, Sultan, İsmayıl, 3-cü sıra. Murtuz, Fatma xanım, Məmmədhüseyn (Yapon), Kərim Rəfi oğlu, Səriyə Dadaşova, Əbdül.

Babayev Məmmədhüseyn Məmmədqulu oğlu. 1865-ci ildə Əmircanda anadan olub. Dövrünün tərəqqipərvər adamı olub. Ləqəbi «Yapon Məmmədhüseyn» idi. Neft avadanlıqlarından başı yaxşı çıxdığı üçün bu adı ona veriblər. Neft-mədən ustasına qədər yüksəlib. Əmircanda ilk sovet məktəbi onun evində açılıb. Demokratik ideyalı ziyalı idi. 1920-ci il Demokratik Respublikanın qurulmasının fəal üzvü olub. Əmircanda ilk sosial-demokratik «Hümmət» təşkilatının özəyini yaradıb. Məmmədhüseyn Babayev neft sənayesi fəhlələri arasında siyasi iş aparırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Texniki işlər üzrə sədri seçilib. 1925-ci ildə Xilədən ABŞ-a gedən neftçilərdən biri də o idi. Şərqin ilk demokratik respublikası süqut etdi. Faciələrin hələ sonu yox idi. 1937-ci ildə minlərlə vətən oğulları güllələndi. Bir axşam qapı döyüldü. «Üçlük» qərar verdi. Məhkəməsiz, ədalətsiz hökm ilə həbs edilib aparıldı. 6 aydan sonra evinə qara xəbər gəldi - güllələnib. Ailəsi didərgin salınır, başqa yerdə məskunlaşırlar. Əmircanda mədəniyyət sarayı, stadion, kitabxana, klub, məktəb tikintilərində Sumbat Fətəlizadə, Zeynal Zeynalov, Cabir Əliyevlə birgə çalışıblar. Gecə-güdüz İsmayıl Babayev Soltan Babayev, Piri Quliyev, Məmmədəli Paşayev, Xeyrulla Heybətovla çalışırdılar ki, əhali yaxşı yaşasın, uşaqlar məktəblərdə oxusunlar, əhalinin yaşayışı yaxşılaşsın. Onun ən böyük arzusu əmircanlıların arasında çoxlu alim, savadlı adam, müəllim, hüquqşünas, mühəndis, həkim, idmançı görmək idi. Arzuları həyata keçir, indi mən bunları yazanda bu qədər ziyalıların hamısını kitaba sıxışdıra bilmirəm. Əmircan Bakı ətrafı qəsəbələr içində ən çox ziyalısı olan qəsəbədir. Məhəmmədhüseynin sonrakı ovladları, nəvələri - hamısı savadlıdır. Övladları, Pikəxanım, Sürəyyə, Novruz, Nigar, Məryəm.

Babayeva Səidə Sadıx Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. Moskva Ordinaturanın aspiranturasını, sonra dissertasiya müdafiə edib, tibb elmləri namizədidir. Azərbaycan Tibb İnstitutunun Nevrologiya və Genetika kafedrasının dossenti, Respublikanın Əməkdar müəllimidir. «Respublikada səhiyyə işinin inkişafındakı xidmətlərinə görə «Vektor» Beynəlxalq Elm Mərkəzinin həyata keçirdiyi «Azərbaycanın 100 tanınmış həkimi» layihəsinin qalibi kimi diplomla təltif olunub. İnternasional «Ekoenerji» Akademiyasının Nevrologiya ixtisası üzrə professor adına layiq görülüb. Hal-hazırda da Semaşko adına xəstəxanada əmək fəaliyyətini davam etdirir. Respublika həkimlərinin böyük məsləhətçisidir. Orden və medallarla təltif olunub.

Kərim ağa Hacıbaba oğlu (1906-1985). Əmək fəaliyyətinə 1921-ci ildən Əmircandakı Dzerjinski adına Neft maşınqayırması zavodunda başlayıb. İlk gündən tornaçı dəzgahında işləyib. Zərbəçi sayılır. Azərbaycanda ilk staxanovçulardan biridir.

1932-ci ildə Moskvada keçirilən I Ümumittfaq «İxtiraçılar və Səmərələşdiricilər» qurultayında nümayəndə kimi iştirak edib, ixtiralarına görə mükafatlandırılıb.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində zavodda yeni layihəli silahların seriyalı hazırlanmasının rəhbərlərindən sayılır.

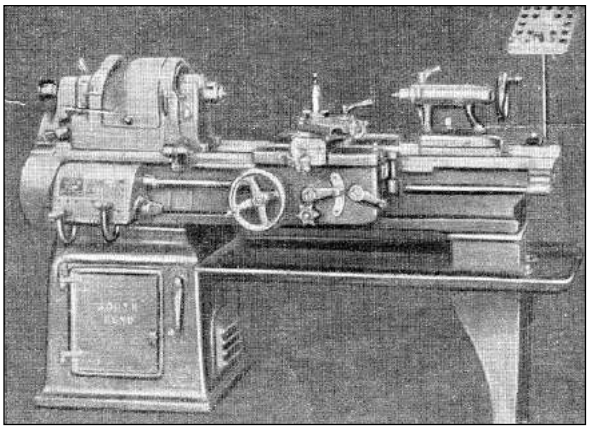
Gündəlik tapşırığı 400-500% yerinə yetirən zərbəçi kommunist adını alanlardan biri sayılır. Müharibə dövründə çoxlu yenilikçi, səmərələşdirici təkliflərin müəllifidir. II sexdə dəzgahların uzun müddət dayanmadan təmirsiz işləməsi onun təklifidir. Bu nailiyyətinə görə SSRİ Maşınqayırma Sənayesi Nazirliyinin fəxri fərmanları, pul mükafatlarına layiq görülüb. Zavoddakı bu təklifi SSRİ-nin bir çox maşınqayırma zavodlarında tətbiq edilib.

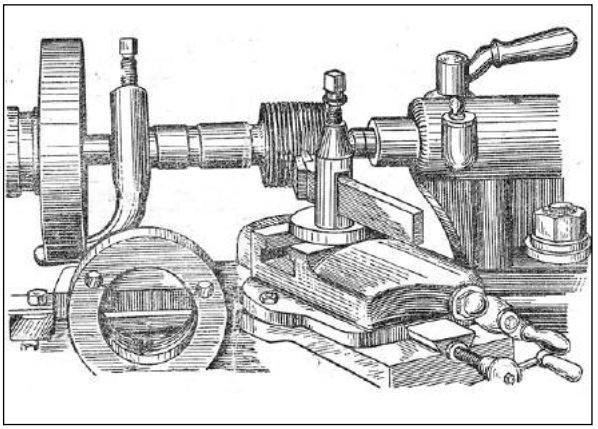
Daha sonra yenilikçi üsulu avadanlıqların təmirarası vaxtının uzadılması və işləmə dövrünü artırmaq üsulunun müəllifidir. Bu üsulu ilk dəfə Moskvada «lixaçov» adına zavodda, Kiyevdə «Arsenal» zavodunda tətbiq ediblər. Az keçmir, zavodda ilk dəfə növbəni təhvil alarkən dəzgahları dayandırmadan təhvil almaq işinin ustası kimi də tanınmışdır.

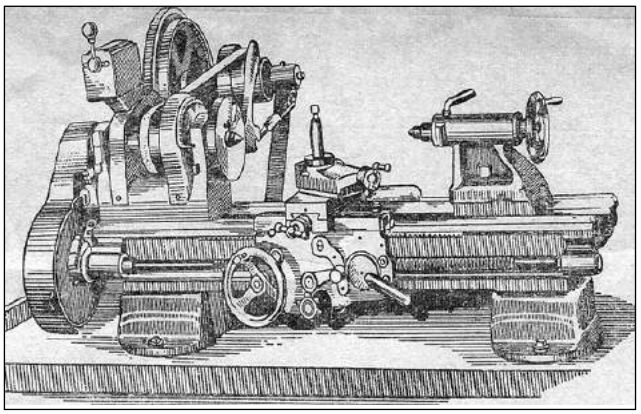
Bütün bu nailiyyətləri həm Azərbaycanda, həm də SSRİ-də geniş tətbiq olunduğu üçün 1950-ci ildə «Lenin ordeni», 1951-ci ildə «Şöhrət» ordeni, «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni, «1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsində Almaniya üzərində qələbəyə görə", 1948-ci ildə SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyinin «Cənub və qərb rayonlarının» ən yaxşı hərbi məmulatlarla təmin edilməsinin təşkilində xidmətlərinə görə «Ən yaxşı çilingər» adına layiq görürülüb, "Qafqazın müdafiəsinə görə", Böyük Vətən müharibəsində istehsalatda əla göstəricilərinə görə «SSRİ-nin fəxri fərmanı» 1945-ci ildə, Ümumittifaq sosializm yarışının qalibi fəxri fərmanı 1947-ci ildə Zərbəçi və staxanovçu hərəkatının əlaçı döş nişanları ilə 1950-ci ildə SSRİ-nin Neft Maşınqayırması Nazirliyinin fəxri fərmanı 1962-ci ildə Dəfələrlə Bakı Sovetinin deputatı seçilib. 1952-ci ildə Azərbaycan Respublikasının

SSR Ali Sovetinin deputatı seçilib. Onun təkmilləşdirilmiş «Tornaçı» dəzgahı Moskvada SSRİ Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri sərgisində nümayiş etdirilib. Müharibə veteranı və «Əmək qəhrəmanı» adına layiq görülüb.

Bakinskiy raboçiy 1934
Vışka qəzeti - 1946 - 12 mart
Bakinskiy raboçiy 1979 28 mart

ZƏRBƏÇİ KİTABCASI №

Müəssəsənin adı
1. Familiyası
2. Adı və atasının adı
3. Yaşı — 4. İstehsalat stajı
5. Fırqəçiliyi — 6. Həmkarlar stajı
7. Gördüyü iş
8. Sosteximtahanı — vermiş
9. Təsərr. hesabı üzrə — əriqadaja daxil olduqu vaqt
10. Təsərrüfat hesabı əriqədanın adı
11. Zərbəçi kitabcası verildiği vaqt
FZJQ-nin məhr jeri — Zavqom sədri (imza) / Üeotocy (imza)

КНИЖКА УДАРНИКА № 88

Наименование предприятия Зав. им. Дзержин
1. Фамилия Керим Баба
2. Имя и отчество
3. Возраст — 4. Производственный стаж
5. Партийность — 6. Профстаж
7. Выполняемая работа токарь
8. Сдал соцтехэкзамен на ударную
9. Время вступления в хозрасчетную бригаду
10. Наименование хозрасчетной бригады
11. Дата выдачи книжки ударника 1/XI-1934 г.
м. п. ф. з. к. — Председ. завкома / Участк (подпись) / (подпись)

СССР
МИНИСТЕРСТВО НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ВЫДАН НАГРУДНЫЙ ЗНАЧОК
...ческого соревнования
...ой Промышленности"
№ 3483
Нефтяной Промышленности
Москва 28 апреля 1954 г.

ПОЛОЖЕНИЕ
О ЗНАЧКЕ
„Отличник Социалистического Соревнования Министерства Нефтяной Промышленности"

1. Значком „Отличник Социалистического Соревнования Министерства Нефтяной Промышленности" награждаются работники Нефтяной Промышленности за особые достижения в области:
а) развития социалистического соревнования, ударничества и стахановского движения;
б) повышения производительности труда или создания условий к повышению производительности труда как личного, так и целых групп рабочих (бригад, смен);

„ЗА ДОБЛЕСТНЫЙ ТРУД В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941—1945 гг."

А № 295713

УДОСТОВЕРЕНИЕ

За доблестный и самоотверженный труд в период Великой Отечественной войны

Керим Баба оглы

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 6 июня 1945 года награжден медалью

„ЗА ДОБЛЕСТНЫЙ ТРУД В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941—1945 гг."

От имени Президиума Верховного Совета СССР медаль вручена

13 декабря 1945 г.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

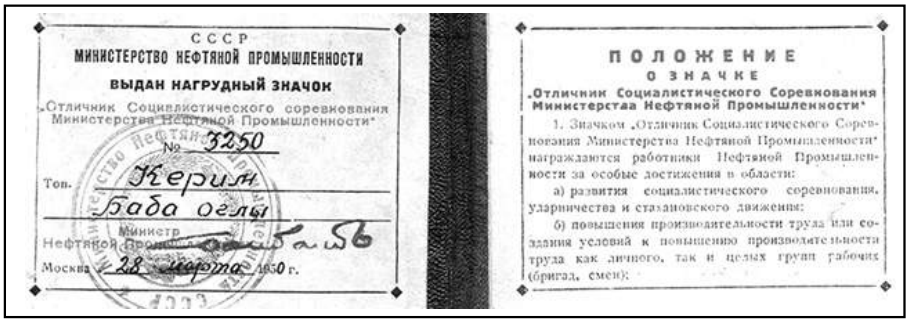
Керим Баба оглы

за долголетний добросовестный труд от имени Президиума Верховного Совета СССР Указом Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР от 28 марта 1980 г. награжден медалью

„ВЕТЕРАН ТРУДА"

28 марта 1980 г.

СССР

МИНИСТЕРСТВО НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ВЫДАН НАГРУДНЫЙ ЗНАЧОК

„Отличник Социалистического соревнования Министерства Нефтяной Промышленности"

№ 3250

Тов. Керим Баба оглы

Министр Нефтяной Промышленности

Москва 28 марта 1950 г.

ПОЛОЖЕНИЕ

О ЗНАЧКЕ

„Отличник Социалистического Соревнования Министерства Нефтяной Промышленности"

1. Значком „Отличник Социалистического Соревнования Министерства Нефтяной Промышленности" награждаются работники Нефтяной Промышленности за особые достижения в области:

а) развития социалистического соревнования, ударничества и стахановского движения;

б) повышения производительности труда или создания условий к повышению производительности труда как личного, так и целых групп рабочих (бригад, смен);

SSRİ 1948 Neft Sənayesi Nazirliyinin «Cənub və Qərb rayonlarının hərbi məmulatlarının istehsalında xidmətinə görə «Ən yaxşı çilingər» adı ilə təltib edilsin.

ЗА НАШУ СОВЕТСКУЮ РОДИНУ!

СССР

УДОСТОВЕРЕНИЕ

За участие в героической обороне

КАВКАЗА

КЕРИМ БАБА ОГЛЫ

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 1 мая 1944 года награжден медалью

„ЗА ОБОРОНУ КАВКАЗА"

От имени Президиума Верховного Совета СССР медаль „За оборону Кавказа" вручена „11" января 194 5г.

А № 015454

Председатель Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР

Секретарь Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР

1932

1916-1970

От имени Президиума Верховного Совета СССР Указом Президиума Верховного Совета

награждена орденом

„Материнская слава"

II степени

276157

Председатель Президиума Верховного Совета

1974 г.

А № 087886

СТАТУТ
ордена „Материнская слава"

(Утвержден Указом Президиума Верховного Совета СССР от 18 августа 1944 г.).

1. Орденом **„Материнская слава"** награждаются матери, родившие и воспитавшие семь, восемь и девять детей.

2. Награждение орденом **„Материнская слава"** производится от имени Президиума Верховного Совета СССР Указами Президиумов Верховных Советов союзных и автономных республик с последующим утверждением награждении Президиумом Верховного Совета СССР.

3. Орден **„Материнская слава"** состоит из трех степеней:

орден **„Материнская слава"** I степени;
орден **„Материнская слава"** II степени;
орден **„Материнская слава"** III степени.

Высшей степенью ордена является I степень.

СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

МАТЕРИ-ГЕРОИНЕ

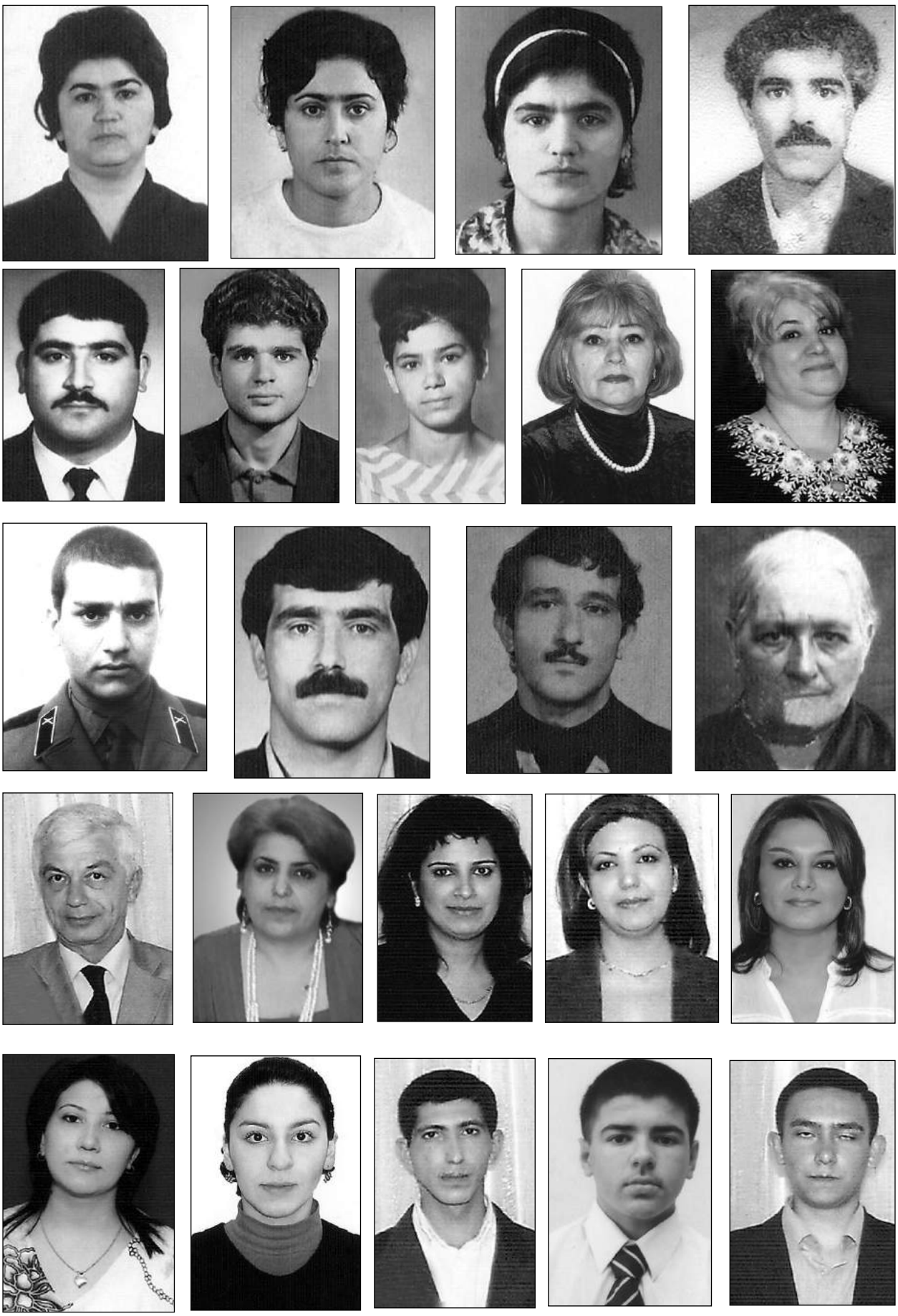
Тов. Халиловой
Фатьме

РЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК УКАЗОМ от 4 марта 1967 г. присвоил Вам – матери, родившей и воспитавшей десять детей, почетное звание „МАТЬ-ГЕРОИНЯ"

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

Москва – Кремль, 18 июня 1967 г.

Первой женщиной-азербайджанкой, работавшей на руководящей должности на электричке, была Габиба Баба кызы Бабаева. В течение пяти лет она была заместителем начальника, а затем начальником Бакинской дистанции пути. На железнодорожном транспорте трудится вот уже почти 35 лет, и сейчас она работает там же. Она награждена орденом Трудового Красного Знамени, медалями и знаками отличия.

Komandir Həbibə Babayeva

Çexovun vətəni Taqanroq şəhərində, Çexov adına 2 nömrəli orta məktəbdə yazıçının həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş muzeyə tamaşa etdikdən sonra, bir müəllim Azərbaycan qadınları haqqında bizə bir neçə sual verdi. Biz yəqin etdik ki, respublikamızdan uzaq yerlərdə olan dostlarımız da Azərbaycan qadınlarının həyatı ilə yaxından maraqlanır, Sovet hakimiyyəti illərində onların necə inkişaf etdiklərini diqqətlə izləyirlər.

Söhbətin sonunda müəllim dedi:

- Biz şübhə etmirik ki, Azərbaycan qadınları fərəhli günlər keçirirlər. Axı onlar əsrlərdən bəri yaşadıqları köləlik həyatından indi bir dəfəlik xilas olmuş və ictimai həyatın bütün sahələrində fəal surətdə çalışırlar.

Biz onun dediklərinə qüvvət verərək:

- Əlbəttə, - dedik - Azərbaycan qadınları geniş inkişaf yoluna çıxmışdır. Onlar xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində, elm ocaqlarında diqqətəlayiq işlər görürlər. Azərbaycan qadınları dənizdən neft çıxarır, şeir kitabları yazır, nəhəng lokomotivləri məharətlə idarə edir, bol pambıq məhsulu yetişdirir və dövləti idarə edirlər. Biz, Bakı-Sabunçu yol distansiyasının rəisi Həbibə Babayevanın işini buna nümunə göstərib onun haqqında danışdıq. Taqanroqlu müəllim bu söhbətə maraqla qulaq asdı və görüşümüzün axırında dedi:

- Belə qadınlarla fəxr etmək olar.

Budur, indii biz Həbibə Babayeva ilə yenidən üz-üzə oturub söhbət edirik. O, əvvəlki kimi Bakı-Sabunçu yol distansiyasının işlərinə bacarıqla rəhbərlik edir. Həbibə Kommunist partiyasının tərbiyə edib yetişdirdiyi sadə sovet qadınlarına xas olan şərəfli inkişaf yolu keçmişdir.

Həbibə bakılıdır. O, qocaman Suraxanı neftçisi Baba kişinin qızıdır. Həbibə hələ uşaq vaxtında ata və anasını itirmişdir. Lakin ona anamız vətən qayğı göstərmişdir. Həbibə hələ orta məktəbdə oxuduğu zaman dəmiryolçu olmağı arzu edirdi. O, 1942-ci ildə Tbilisi şəhərində Nəqliyyat mühəndisləri institutuna qəbul imtahanı verərkən qoca bir alim ona demişdi:

- Qızım, ciddi surətdə çalış, səndən yaxşı dəmiryolçu komandiri olar.

Qoca alimin dedikləri həqiqət oldu. Həbibə institutu bitirdikdən sonra yarım il Mincivan stansiyasında baş texnik vəzifəsində işlədi; 1949-cu ildə isə onu Lənkəran yol distansiyasının rəisinin müavini vəzfəsinə irəli çəkdilər. Bundan sonra Həbibə Azərbaycan KP MK yanındı Ali partiya məktəbində oxudu.

Həbibə Babayeva Bakıda ali partiya məktəbini bitirdikdən sonra iki il ərzində Azərbaycan dəmiryolunun baş mühəndisi vəzifəsində çalışmışdır. Bundan sonra onu yeni məsul bir işə - Bakı-Sabunçu distansiyası rəisi vəzifəəsinə göndərmişlər.

Hazırda distansiyanın işçiləri yeddiillik planın vəzifələrini yerinə yetirmək uğrunda səylə çalışırlar. Onlar yeddiilliyin birinci ilk tapşırığını bütün göstəricilər üzrə hələ keçən il noyabrın 7-də yerinə yetirmişlər. Onlar 10 kilometrlik Bağlar-Bilgəh sahəsində yol işlərini müvəffəqiyyətlə başa vurmuşlar.

Gənc kommunist və komandir Həbibə Babayeva stansiyada işi elə təşkil etmişdir ki, hər bir işçi yeddiilliyin ikinci ili üçün qəbul olunmuş öhdəçiliyin ləyaqətlə yerinə yetirilməsi üçün əlindən gələni edir. Bu öhdəçilik isə çox genişdir. Belə ki, distansiyanın işçiləri bu ilin 6 aylıq tapşırıqlarını aprelin 28-dək ödəməyi, plandan əlavə bir kilometr yolun orta təmirini və 3 kilometr yolda qaldırma təmirini başa çatdırmağı, 6 dəst yoldəyişən qurğunu qırmadan üzərinə qoymağı vəd etmişlər.

Bunlardan başqa, Bakı-Sabunçu yol distansiyasının işçiləri Azərbaycan zəhmətkeşlərinin şanlı bayramı şərəfinə 200 ton metal qırıntısı toplamağı, iki ədəd keçid budkası tikməyi, əmək məhsuldarlığını 5,5 faiz artırmağı və 50 min manat dövlət vəsaitinə qənaət etməyi öhdələrinə götürmüşlər. Təmir işçiləri həmçinin distansiyanın sahəsində 600 ədəd meyvə və bəzək ağacı əkəcəklər.

Həbibə Babayeva yol distansiyasının işlərinə bacarıqla rəhbərlik edir. O, istehsalatda yaxşı komandir olmaqla bərabər, yaxşı da yoldaşdır. Həbibə öz siyasi və texniki biliyini artırmaq uğrunda səylə çalışır. O, Marksizm-Leninizm klassiklərinin əsərlərini böyük maraqla oxuyur.

İndi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin şanlı bayramı ərəfəsində distansiyanın işçiləri öz öhdəçiliklərini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirirlər. Onlar yolların orta təmiri üzrə kvartal planın iki ayda başa vurmuş və bu müddətdə 3

kilometr sahədə qaldırma təmirini qurtarmışlar. Eyni zamanda onlar plandan əlavə 700 metr sahədə köhnə relsləri dəyişdirmiş və Əzizbəyov stansiyasında keçid budkası tikmişlər. Yol işçiləri ilin əvvəlindən bəri görülmüş işlərin maya dəyərini 1,5 faiz aşağı salmışlar. Onlar yalnız fevral ayında əmək məhsuldarlığını 153 faiz artırmağa nail olmuşlar.

Gənc kommunist və çalışqan komandir Həbibə Babayevanın rəhbərlik etdiyi Bakı-Sabunçu yol distansiyasının işçiləri bayram ərəfəsində belə işləyirlər.

Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, müharibə ordeni və medalları ilə təltif olunub.

Sürəyya Məmmədhüseyn qızı. ADU-nun biologiya fakültəsini bitirib. Uzun illər ixtisası üzrə işləyib. Qızı

Şərifzadə Aliyə Əlibala qızı Azərbaycan Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. Uzun illər Azərbaycan Elmi-Tədqiqi Oftalmologiya İnstitututnun baş həkimi işləyib. Tibb elmləri namizədi, professordur. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin «Əlaçı göz həkimidir». Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdçüdür.

Aliyənin oğlu Axundov Yusif İsmayıl oğlu. Azərbaycan Tibb Universitetini bitirib. Hazırda Azərbaycan Hərbi-Müdafiə Qüvvələri hospitalının şöbə müdiridir. Podpolkovnik, göz xəstəlikləri üzrə bacarıqlı cərrahdır.

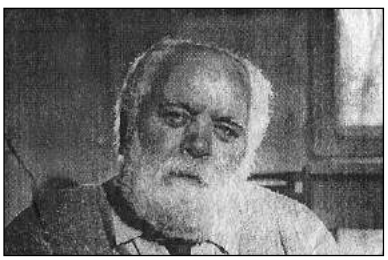
Aliyənin qızı Məleykə xanım. Azərbaycan Tibb Universitetini bitirib. Moskvada aspiranturanı qurtarıb, Tibb elmləri namizədi, göz xəstəlikləri üzrə cərrah diplomuna layiq görülüb.

Novruz Məmmədhüseyn oğlu. Azərbaycan Neft institutunu bitirib, mühəndis-neftçi işləyib.

Nigar Məmmədhüseyn qızı Azərbaycan Neft İnstitutunu bitirib. 25 il Musabəyov adına maşınqayırma zavodunun direktoru işləyib.

Cərullazadə Tərlan Fikrət oğlu. ABŞ-da Tibb Universitetini bitirmiş, hal-hazırda Bakıda işləyir.

Babayev Baba Əmir oğlu SSRİ-nin «Əlaçı dəmiryolçü» fəxri fərmanı ilə təltif olunub. 1970-ci ildə L.İ.Brejnevi Bakıya gətirən qatarın komandiri olub.

QURAŞDIRILMIŞ ÇƏKİLİŞLƏRİN OPERATORU

Həmzə Əhmədoğlu. Bu ad «Azərbaycanfilm»in çəkdiyi 40-dan artıq kinofilmin titrlərindən kinosevərlərə tanışdır. H. Əhmədoğlu Azərbaycan incəsənətinə bir çox sənətkarlar bəxş eləmiş Əmircan qəsəbəsində 1939-cu ildə dünyaya göz açmışdır. O, 1957-ci ildə doğulduğu qəsəbədə 97 saylı orta məktəbi bitirmişdir. Onun AZİ-dən 2-ci kursdan ayrılmasına səbəb kinoya olan həvəsi olub. Bu həvəsin onda haradan yaranmasını soruşanda belə izah etdi: «O vaxtlar mən instituta elektrik qatarı ilə gedib gələrdim. Qatarda respublikamızın ən məşhur rəssamlarından Səttar Bəhlulzadə və «Azərbaycanfilm»in aşkarlama sexinin baş mexaniki, kinostudiyanın hörmətli şəxsiyyətlərindən biri Yunis Muradovla bir vaqonda gəlirdik. Onlar Əmircanın fəxridir. Allah Tofiq Bayrama da rəhmət eləsin! Hər üçünə də qohumluğum çatır (Yunis Muradovun oğlu Ələkbər Muradov hal-hazırda respublikanın tanınmış operatorlarından biridir. Yaxın vaxtlarda Azərbaycan televiziyası ilə nümayiş olunan «Güllələnmə təxirə salınır» filminin operator və rejissorudur).

Qatarda onların söhbətinə maraqla qulaq asırdım. Yunis müəllimin kino haqqındakı söhbətləri məni 1958-ci ilin iyun ayında «Azərbaycanfilm»ə gətirdi. Mənim ilk işim o zaman öz dəsti-xətti ilə tanınan operator Xan Babayevin «Ögey ana» filmində operator köməkçisi olub (rejsser H. İsmayılov).

1958-ci ilin noyabrında Yunis Muradovun məsləhəti ilə Odessada Ümumittifaq Kinematoqrafiya məktəbinə qəbul oldum. 1960-cı ildə Bakıya qayıtdım və kinostudiyada operator assistenti işləməyə başladım.

Həmzə Əhmədoğlu 1970-ci ildə III dərəcəli operator adına layiq görülür və o vaxtlar quraşdırılmış çəkilişlərin operatoru olaraq müstəqil filmlər çəkməyə başlayır.

O, bu günə kimi 40-dan artıq filmin operatorudur. Onlardan «Nəsimi», «Dədə qorqud», «Qərib cinlər diyarında», «Şir evdən getdi», «Cin mikrorayonda», «Qaynana», «Ağ atlı oğlan», «Sevinc buxtası», «İşarəni dənizdən gözləyin», «Dörd bazar günü», «Birisi gün gecə yarısı», «Gün keçdi», «Bizim küçə», «Bizi bağışlayın», «Liftçi qız» və s. göstərmək olar.

Həmzə Əhmədoğlu 1978-ci ildən Kinematoqrafiya İttifaqının üzvüdür. 1985-ci ildə Moskvada ona quraşdırılmış çəkilişlər üzrə yüksək dərəcəli operator adı verilib.

- Həmzə müəllim, «Böyük dayaq» filmindən sonra sizi mərhum Həsən Məmmədova çox oxşadardılar. Heç

sizi filmə aktyor kimi dəvət ediblərmi?

- Çox dəvətlər olub, amma etiraz etməmişəm. İndi çoxları - -operatorlar, aktyorlar rejissorluq edirlər. Bəziləri doğrudan da uğur qazanır, çoxları yox. Məncə, hərə öz sənətindən yapışsa, xalqa onun səmərəsi çox dəyər. Mən bu sənətə bağlıyam.

Mən də belə fikirləşirəm. Doğrudan da, kinodan, rejissorluqdan xəbəri olmayanlar, bir-iki ay kino sahəsinə gəlib-gedənlər sponsorlar tapıb film çəkirlər. Bu bir tərəfə qalsın, üstəlik aktyor sənətindən kənar adamları çəkilişə dəvət edirlər. Bu ancaq tamaşaçıların marağına deyil, nifrətinə səbəb olur (daha çox mənasız seriallarda).

- Siz hansı operatorları özünüzə müəllim-ustad sayırsınız?

- Mənə bu sənətin sirlərini, incəliklərini işlədiyim vaxtlar rəhmətlik Mirzə Mustafayev və Sergu Kruçevski öyrədib. Əksər quraşdırılmış çəkilişləri Mirzə Mustafayevlə etmişəm. Demək olar ki, o vaxtkı sovetlər ölkəsinin çox bölgələrində: Moskva, Leninqrad, Lvov, Odessa, Vilnüs, Minsk, Kiyev, Türkmənistan və s. çəkilişlərimiz olub:

Rasim İsmayılovun çəkdiyi filmlərin 86 faizinin quraşdırılmış çəkilişlərini Həmzə Əhmədoğlu çəkmişdir.

- Həmzə müəllim, çəkilişlər zamanı oxuculara hansı maraqlı hadisəni danışa bilərsiniz?

- «Bizim küçə» filmindəki müharibə epizodunun quraşdırılma kadrlarını çəkirdik. Təyyarələr bomba yağdırır, partlayışlar və s. Birdən operator meydançasına bağlanılmış təhlükəsizlik trosu qırılır, operator meydançası yavaş-yavaş aşmağa başlayır. Ətrafda olanlar bir-bir aradan qaçır və mənə də qaçmağı məsləhət görürlər. Nəhayət hadisə sovuşduqdan sonra filmin quruluşçu operatoru, tanınmış sənətkar Əlisəttar Atakişiyev mənə yaxınlaşıb kinokameranı qucaqlayıb durduğumu gördükdə bircə kəlmə dedi: «Sağ ol, əmircanlı balası!»

Quraşdırma çəkilişlər, filmdə körpülərin partlaması, nağıl aləmində cinlərin uçması, təyyarələrin yanması, partlaması və s. deməkdir.

Həmzə Əhmədoğlunun yaradıcılığı dəfələrlə dövlət tərəfindən qiymətləndirilib. Biz də onun 65 yaşını təbrik edir, ona can sağlığı və yeni-yeni uğurlar arzu edirik.

Bülbül adına ort ixtisas musiqi məktəbinin fizika-riyaziyyat müəllimi Bayramova Zərifə şagirdləri arasında

Fəridə Bunyatova Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbində (umumi təhsil şöbəsinin müdiri) son zəng zamanı Sona xanım İbrahimova (direktor müavini) Nigar xanım Cərulla qızı (direktor)

Səttar Bəhlulzadənin qəbri üstündə

Mərdəkanda H.Z.Tağıyevin qəbri üstündə

Zığdakı Dənizçilik Məktəbində. Məktəbin direktoru admiral Nurulla Əliyev, məktəbin direktor müavinləri Fikrət Axundov, Tərlan Seyidov, Zivərbəy Əhmədbəyovun nəvəsi, Oqtay Əfəndiyev, Fəridə Bunyatova. (M.Muxtarov haqqında xatirə dərsindən sonra)

2004-cü ildə «Yağ və Neft» sərgisində. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev Zakir Bayramovun radiasiya nəzarəti üçün hazırladığı dedektor bloku cihazının iş prinsipi ilə tanış olarkən.

Zakir Bayramov iş masasında

Bayramov Zakir Tofiq oğlu (1956-2004) Əmircan qəsəbəsində anadan olmuşdur. O, 1973-cü ildə orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin fizika fakültəsinə daxil olmuş, 1976-cı ildə təhsilini Moskva Fizika Mühəndisləri İnstitutunun xüsusi fizika fakültəsində davam etdirərək, 1979-cu ildə «Eksperimental Nüvə Fizikası» ixtisası üzrə həmin fakültəni əla qiymətlərlə bitirmişdir. Zakir Tofiq oğlu Bayramov əmək fəaliyyətinə Tofiq İsmayılov adına «Kaspi» elmi mərkəzində mühəndis kimi başlamışdır. Sonra AMAKA-da (Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentlik) aparıcı mühəndis, daha sonra şöbə müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Zakir Bayramov işlədiyi müddətdə institutun ictimai həyatında yaxından iştirak etmişdir. Öz səmimiyyəti, əməksevərliyi ilə kollektivin hörmətini qazanmışdır.

O, 1991-ci ildə namizədlik dissertasiyasını Ukraynanın Odessa şəhərində müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək fizika riyaziyyat elmləri namizədi, alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

Zakir Bayramov 2003-cü ildə Avstriyanın Vyana şəhərində çağırılmış konqresdə böyük məruzə ilə çıxış etmişdir. O, bir il sonra Monte-Karlo şəhərində keçirilmiş konqresdə məruzəçi kimi çıxış etmişdir. Həmin konqresdə onun təqdim etdiyi cihaz böyük auditoriya tərəfindən yüksək səviyyədə qarşılanmış və bəyənilmişdir, müəllliflik şəhadətnaməsi almışdır.

2004-cü ildə Afinada keçiriləcək konqresə məruzə hazırlayıb, göndərir. Lakin 2004-cü il 19 dekabrda amansız ölüm ona imkan vermir.

Zakir Bayramov Bakıda bir çox ölkələrdən gəlmiş böyük alimlər qarşısında çıxış etmiş və onun məruzələri yüksək səviyyədə qarşılanmışdır. 2004-cü ildə «Yağ və Neft» sərgisində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Zakir Bayramovun cihazının iş prinsipi ilə yaxından tanış olmuş və onu yüksək qiymətləndirmişdir. Cənab İlham Əliyev Zakir Bayramova cihahın fəaliyyəti ilə əlaqədar çoxlu suallar vermişdir. O isə həmin sualları müvəffəqiyyətlə cavablandırmışdır. Sərgidən veriliş televiziya və radio vasitəsilə canlı yayımlanmışdır.

Zakir Tofiq oğlu Bayramov həm peşəkar, həm də yaradıcı, dünyaşöhrətli alim idi.

Zakir Bayramov radiasiya monitorinqi üzrə bir neçə layihə üzərində işləmişdir. O, son illər radiasiya monitorinqi üzrə yeni yüksək göstəricilərə malik stasionar və Mobil vasitələrin yaradılması sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə etmişdir.

Belə ki, onun radiasiya nəzarəti üçün hazırladığı detektor bloku Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyası, Dövlət Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətində yüksək səmərə ilə istifadə edilməkdədir.

ОБЩЕСТВО

СУББОТА, 17 марта 2001, № 34 ЭХО

В глубинах космоса и земли

применяются разработки Особого конструкторского бюро Азербайджанского аэрокосмического агентства

Д.КАРАКМАЗЛИ

Орбитальная станция "Мир" продолжает снижаться. Она уже вошла в плотные слои атмосферы над территорией Китая. До конца марта станция - 140-тонный комплекс будет гореть и разваливаться на части и затем рухнет в глубины Тихого океана. Однако мало кто знает, что судьбу станции "Мир" разделит и вмонтированный в нее космический рентгеновский телескоп "Пульсар Х-1", разработанный в свое время в Азербайджанском национальном аэрокосмическом агентстве (АНАКА). Чтобы узнать, что это за телескоп, мы обратились к главному конструктору ОКБ АНАКА Закиру Байрамову.

ЧТО ТАКОЕ ОКБ?

Особое конструкторское бюро (ОКБ) АНАКА - это отдел, который в советское время подчинялся Министерству обороны СССР и задания получал из Главкосмоса, объяснил главный конструктор ОКБ Закир Байрамов. За время своего существования, с 1980 года, ОКБ участвовало в нескольких разработках орбитального характера. После развала СССР отдел ОКБ АНАКА перешел к стратегии конверсии, то есть переключился на нужды народного хозяйства страны.

ТЕЛЕСКОП "ПУЛЬСАР Х-1" - РЕКОРДСМЕН ПО ДОЛГОЖИТЕЛЬСТВУ

Рентгеновский телескоп "Пульсар Х-1", разработанный в ОКБ АНАКА, был предназначен для исследований галактического рентгеновского фона, изучения остатков вспышек сверхновых звезд, пульсаров, нейтронных звезд, "черных дыр", гамма-всплесков и др. Этим телескопом были получены результаты мирового значения. И несмотря на то, что он стал мировым рекордсменом по продолжительности активной работы на орбите, телескоп будет затоплен вместе со станцией "Мир", сообщил З.Байрамов. Для сравнения отметим, что в ноябре 1998 года прекратил свою работу в космосе рентгеновский спутник "ROSAT", считавшийся до этого "долгожителем" среди зарубежных космических приборов. Он был запущен 11 июня 1990 года. А телескоп "Пульсар Х-1", разработанный учеными АНАКА, все еще продолжает летать, вернее, вместе с "Миром" снижается.

"Пульсар Х-1" был установлен в составе модуля "Квант" на орбитальной станции "Мир" и выведен на орбиту 31 марта 1987 года. За 14 лет работы на орбите рентгеновским телескопом "Пульсар Х-1" было проведено более 3 тысяч сеансов наблюдений. Вес полезного груза рентгеновского телескопа "Пульсар Х-1" - одна тонна. Отметим, что взамен орбитальной станции "Мир" уже выведена на орбиту международная космическая станция "Альфа". К сожалению, из-за прерванных связей с Москвой в ее состав разработки азербайджанских ученых не вошли. Однако специалисты АНАКА готовятся присоединиться со своим новым проектом к международной программе по созданию орбитальной обсерватории "Спектр-рентген-гамма". Проект азербайджанских ученых связан с разработкой рентгеновского телескопа "Канопус-Б", предназначенного для исследования галактического фона, источников излучения рентгеновских звезд. Теоретическая модель этих объектов была разработана еще в конце 80-х годов совместно со специалистами Института космических исследований Российской АН. А в начале 90-х годов эта модель была частично подтверждена данными, полученными с помощью американской орбитальной обсерватории "Эйнштейн".

ПЕРЕХОД К КОНВЕРСИИ

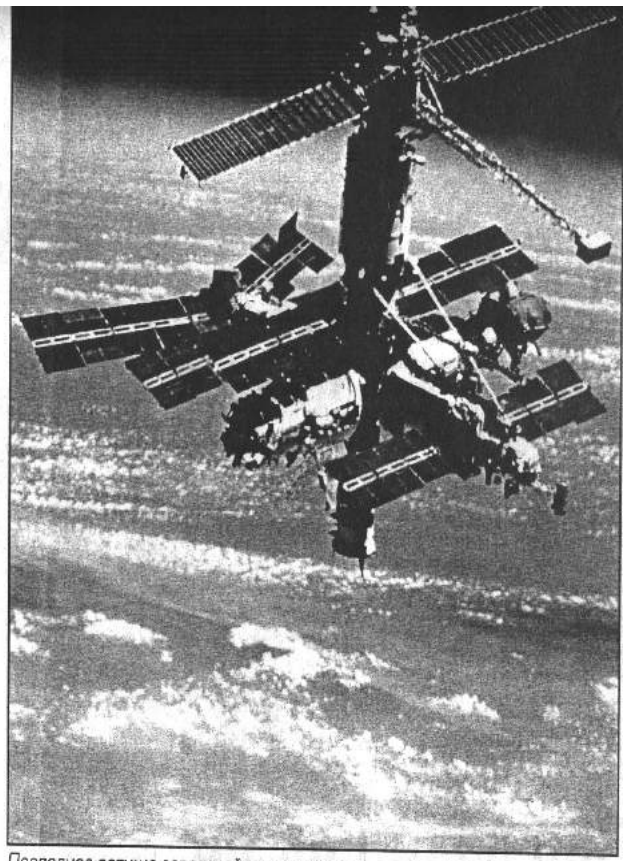
Возрождение Великого Шелкового пути, маршрут которого проходит через Азербайджан в Европу, резко увеличило грузопоток товаров с Дальнего Востока в Западную Европу. И потому для контроля грузопотока, который со временем, по прогнозам экспертов, расширится от 10 до 100 раз, необходимо отслеживать транзит контрабандных товаров, среди которых радиоактивные вещества занимают главенствующее место.

50 миллиардов долл. составляет оборот международной мафии от контрабандной продажи радиоактивных материалов. В связи с этим ОКБ АНАКА была предложена концепция по обеспечению радиационной безопасности транзитных грузов. Появились интересные разработки. По заказу Таможенного комитета Азербайджана в ОКБ АНАКА создан портативный прибор для измерения гамма- излучений. Как сообщил газете "Эхо" Закир Байрамов, этот прибор, не имеющий аналогов по некоторым своим характеристикам, предназначен для обнаружения источников гамма-излучения и измерения его мощности. Он уже прошел испытание на контрольно-пропускных пунктах на государственной границе Азербайджана и подтвердил свои качества. С его помощью таможенникам удалось воспрепятствовать контрабандному ввозу и вывозу из страны радиоактивных веществ. Как утверждает З.Байрамов, АНАКА в состоянии обеспечить данной аппаратурой не только своих таможенников, но и арабские страны, центральную Азию, а также Иран, Турцию, арабские страны. На очереди новый проект, также выполняемый по заказу Таможенного комитета.

В ОКБ космического приборостроения начата разработка приборов для контроля за перемещением крупнотоннажных транспортных средств. По мнению З.Байрамова, в перспективе не исключено, что при АНАКА будет создан научно-производственный центр по выпуску широкого ассортимента приборов радиоактивного контроля для нефтяной и газовой промышленности, а также нужд экологов, медиков, биологов, строителей и других.

ЭЛЕКТРОННЫЕ КАРТЫ ДНА КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Как известно, граница Азербайджана начинается не с суши, а с моря. Азербайджанский сектор Каспия - это 200 тысяч квадратных километров. Однако до сегодняшнего дня карты дна Каспийского моря, отвечающего мировым стандартам, у нас не было. Тогда как при ведении переговоров по статусу Каспия такие карты непременно понадобятся специалистам.

Последнее детище советской космонавтики

По словам главного конструктора ОКБ Закира Байрамова, ни у кого из прикаспийских стран нет их и теперь, кроме Азербайджана. Благодаря ученым ОКБ Азербайджан первым стал обладателем электронных карт дна Каспийского моря различного масштаба. Как сообщил З.Байрамов, рабочая группа ОКБ разработала полностью автоматизированную систему сбора и обработки гидроакустических и эхолокационных данных, поступающих непосредственно на борт гидрографического судна, с дальнейшей передачей данных на судовой компьютер. И уже на компьютере ученые ОКБ имеют возможность создавать точную трехмерную глубинную карту рельефа морского дна различных масштабов. Данная система в настоящее время прошла удачные натурные испытания в Морском геолого-разведочном управлении ПО по добыче нефти и газа на море, по чьему заказу она, кстати, и была выполнена. По мнению главного инженера Фахреддина Керимова, точность этой карты в 100 раз выше, чем карт, составленных вручную, поскольку эта система отмечает на карте миллиарды координатно привязанных точек. К тому же эта модель позволяет полностью избавить специалистов по картографии от тяжелого рутинного труда.

Электронные карты дна Каспийского моря, составленные с помощью компьютерной технологии, могут быть использованы при прокладке транспортного нефтепровода Тенгиз-Мангышлак-Баку; при строительстве нефтяных платформ типа "Деле Горгуд", "Чираг", "Истиглал" и других. А также в рыболовстве, экологии, гидрографии, географии, сейсмологии. Как пояснил З.Байрамов, к примеру, при землетрясениях или извержениях подводных вулканов система, предложенная ОКБ, позволит в считанные минуты составить карту изменений рельефа морского дна.

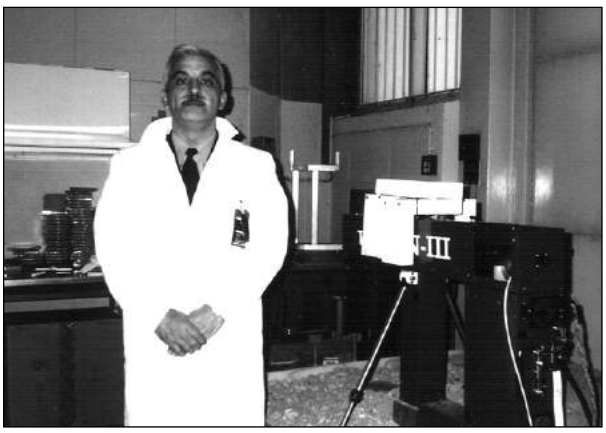
М.О.Гумбатов Р.Х.Абдуллаев и др.	Применение крем-нефтор содержащих отходов в производстве суперфосфата.
В.Г.Мурадханова	Об одном подходе к проблеме утилизации хлористого водорода.
Л.Г.Мурадханова	Основные мероприятия по реконструкции нефтеперерабатывающего предприятия обеспечивающие улучшение экологического состояния.
Б.М.Алиев Г.Ю.Мехтиев и др.	Аэрокосмические исследования динамики изменения береговой зоны Азербайджана.
Г.С.Абдуллаев Г.З.Баламенов и др.	Эффективность сокращения вредных выбросов в атмосферу после перевооружения Аз ТЗ.
В.Г.Усатюк Н.Ю.Исаева и др.	Сорбционные свойства клиноптилолита относительно хлористого алюминия.
Д.С.Джафаров М.М.Ибадов и др.	Использование промышленных хлорсодержащих отходов в процессе получения непредельных углеводородов.
Г.М.Ахмедов	Способ контроля токсичности отработавших газов карбюраторных двигателей.
А.А.Мамедов	Механизмы процессов, приводящих к изменению активности катализатора и составление математической модели.
С.Г.Оджагов	Экономические механизмы снижения риска техногенных аварий.

З.Т.Байрамов З.Н.Мамедова	Разработка автоматизированного хроматографического комплекса на базе персонального компьютера.
H.İbrahim ERKOVAN Mustafa TAN və d.	Tarım Arazilerinin Korunması Açısından Yeşil Gübrelerin Önemi.
Hakan Özer Mustafa TAN və d.	Sera Gazları Isınma
Yavuz KAHRAMAN Ayhan ERDAL	Son Çeyrek Yüzyılda Meydana Gelen Finansal Krizlerin Yapıları ve Orlaya Çıkmasındaki Temel Etkenler
Eyüp ZENGİN Ömer Faruk ÜNAL	Measures To Be Taken Against Environmental Pollution Caused By Turkey's Energy Production Sector
Р.П.Гусейнова Г.Н.Мамедов	Строительная известь на основе отходов камнепиления.

4-cü Bölmə: " Ekoloji xarakterli fəaliyyət üzrə hesabat."

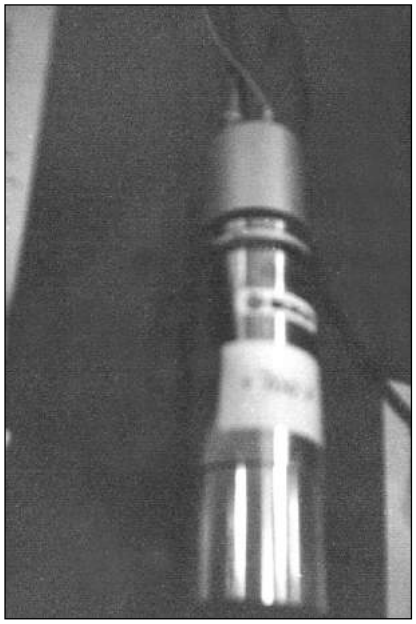
Sədr – professor Ş.Kəngərli.
Sədr müavini – professor Ə.Quliyev.
Katib – aspirant K.Əhmədova

Ə.X.Araşov E.Ə.Rzayev	Azərbaycan Respublikası ərazisində radiasiya təhlükəsizliyini təmin etmək üçün xüsusiləşdirilmiş nəqliyyat qurğularının yaradılması.
B.M.Əliyev Z.T.Bayramov	Некоторые результаты радиационных исследований на Абшеронском полуострове.

РАЗРАБОТКИ АНАКА ЗАИНТЕРОСОВАЛИ ЗАРУБЕЖНЫХ ПАРТНЕРЕОВ

Азербайджанские ученые будут привлечены к созданию новых технологии радиационного мониторинга Д. Каракмазли

В особом конструкторском бюро (ОКБ) Азербайджанского аэрокосмического агентства (АНАКА) Национальной Академии наук (НАН) запускается сразу три проекта по радиационному мониторингу. Первый проект по созданию оборудования нового поколения для таможенно-пограничного радиационного мониторинга будет осуществлен совместно с Институтом монокристаллов НАНУ города Харькова (Украина). Как рассказал начальник отдела ОКБ АНАКА Закир Байрамов, это оборудование будет создано на основе приборов АНАКА с применением детекторов украинских ученых. Он пояснил, что Институт монокристаллов является ведущей организацией в Украине, где изобретены детекторы нового типа, обладающие высокой чувствительностью к радиационному излучению. И потому проект, по мнению ученого, перспективен. Тем более что к сотруднечемтву с украинскими коллегами уже почти 25 лет. Проект рассчитан на 3 года и будет проходить в рамках программы Научно-технического центра Украины (НТЦУ), финансируемой США и Евросоюзом. Предполагается, что каждый из сторон будет выделено по 100 тысяч долларов. По мнению руководителья отдела ОКБ АНАКА, проект будет иметь не только научно-техническое, но и социальное значение.

По его словам, расширение границ применения радиоактивных материалов сопряжено с опасностью их неконтролируемого распространения. Поэтому создание новых высокоэффектных стационарных и мобильных средств радиационного мониторинга является весьма важным направлением антитеррористической деятельности, считает ученый.

Байрамов сказал также, что в настоящее время в странах СНГ и других государствах для таможенно-пограничного контроля используются традиционные дозиметрические и спектрометрические устройства, которые уже не отвечают современным требованиям по чувствительности, компактности, динамическому диапазону регистрации и другим параметрам. А новые приборы, которые будут созданы в рамках совместного азербайджано-украинского проекта, позволят существенно повысить качество радиационного мониторинга и их эксплуатационные характеристики.

Второй проект в той же области будет осуществлен совметсно с комитетом по Атомной энергии Турции при поддержке Исламского банка развития. В настоящее время с турецкой стороны уже поступил заказ на поставку первой партии детекторов в количестве 20 штук. И третий - «Каспийский проект» - будет осуществлен при поддерэке ездународного агентства по атомной энергетике (МАГАТЭ). Цель - изечение радиации дна Каспийского моря на основе глубоко-водных приборов АНАКА. Этот проект уже одобрен специалистами международной экологической лаборатории МАГАТЭ, руководимой профессором Павлом Повинеком. В октябре в Монте-Карло руководитель отдела ОКБ АНАКА Закир Байрамов собирается встертится с профессором Повинеком для обсуждения деталей проекта.

Böyük qardaşım Toflq Bayramın oğlu Zakirin qismətinə hər şeydə birinci olmaq düşmüşdü. Ata-anamın birinci nəvəsi idi. Dünyaya gəlməsi ilə yaxın qohumlara dünya boyda sevinc bəxş etmişdi. Birinci nəvənin nə demək olduğunu, bu nübarı dadmağın xoşbəxtliyini özüm nənə olarkən dərk etdim. Zakir Allahın ona bəxş etdiyi birinciliyə bütün ömrü boyu əməl etdi, özünə olan ümidləri doğruldaraq namuslu vətəndaş, nümunəvi övlad, istedadlı alim, bacarıqlı təşkilatçı, fədakar ata ömrünü yaşadı. Bu ömür çox qısa olsa da, yaddaşlara həkk olundu, həzin xatirələrə döndü, özundən sonra qoyduğu elmi nailiyyətlərində iz buraxdu Mən məktəbin birinci sinfinə gedəndə Zakirin biryaşı vardu Biryaşında uşaq sərbəst sayır, əzbər şeir deyir, yaşını xeyli qabaqlayırdu Bizim böyük ailəmiz Əmircandakı ata mülkündə xoşbəxt yaşayır, qardaşım Tofiq Bayramın ailəsi də bizimlə qalırdı. Zakirin dünyaya gəlişinə həsr etdiyi şeirində Tofiq yazırdı: «Ata qayğısından azad olmamış, ata çağrılıram otağımda mən». Zakir anadan olanda ailəmizin sonbeşiyi Turacın cəmi 2 yaşı var idi. Tofiqin oğlu isə bizim üçün qardaş kimi idi. Övladları Tofiqə heç vaxt «ata» demədilər, ailəmizda abır-həya gözlənildiyindən, Tofiq valideynlərinin qarşısında həmişə həya edirdi, uşaqlarını dindirməz, onları qucağına belə almazdı. Hətta əmiləRindən də abır saxlayırdı.

Zakir birinci sinfə gedəndə ailəmizin xeyirxahı və dostu Əliş Ləmbəranskinin (o zamanlar Bakı şəhəri İcraiyyə Komitəsinin sədri idi) Tofiq Bayrama verdiyi Montin qəsəbəsindəki evdə yaşayırdılar. Zakir Tofiqin ömrünün sonuna qədər «ev» deyəndə Əmircandakı ata ocağını, indi Tofiq Bayram adını daşıyan küçədəki iki mərtəbəli evimizi və atamın böyük zəhmət hesabına ərsəyə gətirdiyi həyət-bacamızı nəzərdə tuturdu. Demək olar ki, hər gün evimizə baş çəkir, uşaqlarını da özü ilə bərabər gətirir, ata ocağına bağlayırdı. Mən ali məktəbi bitirəndə Zakir universitetin birinci kursuna qəbul olundu. Onun qismətinə təhsilini Moskvada davam etdirmək düşdü. Dünyanın ən məşhur ali məktəblərindən biri olan Moskva Mühəndis Fizika İnstitutunun (MİFİ) nüvə fizikası fakültəsinə Zaqafqaziya respublikalarından tələbə seçimi müsabiqəsində qalib gələn Zakir, birinci azərbaycanlı tələb idi ki, həmin ixtisas üzrə təhsil alırdı. Astoronavtika sahəsi üçün mütəxəssislər hazırlayan fakültəyə gətirən yol Zakirin hələ məktəb illərində başlamışdı. Montin qəsəbəsindəki 178 saylı məktəbdə öz yaşıdlarından fərqlənən, bir çox elmlərə, xüsusi ilə fizikaya böyük maraq göstərən Zakir müəllimlərin diqqətini cəlb edirdi. Bir çox olimpiadalarda uğur qazanan Zakir müəllimlərinin məsləhəti ilə bir çox istedadların üzə çıxmasına əvəzsiz xidmətlər göstərmiş Sorokin soyadını daşıyan məşhur ixtiraçının apardığı Mərkəzi Pionerlər Evindəki astronavtika dəməyinə üz tutur. Sorokin Zakirin bacanğını dəyərləndirir, onu düzgün istiqamətləndirir və nəticədə məktəbli ikən Moskva yaxınlığındakı kosmonavtların yaşadığı «Ulduz» şəhərciyində qonaq qalmaq xoşbəxtliyi nəsib olan birinci azərbaycanlı yəqin ki, Zakir olur. Moskva təhsili dövründə Zakir özünün intellekti, zəhmətsevərliyi, dəqiqliyi ilə müəllimlərin diqqətini cəlb edir, elmi konfranslarda etdiyi çıxışlan, məqalələri böyük maraq doğururdu. Zakirin ailəmizin Moskvada təhsil alan ilk övladı olmasından hamımız qürur duyur, onun uğurlarına sevinirdik.

Zakirin təhsil illərində kosmik sınaqlarla bağlı proseslərə də qoşulardıq. Bir dəfə belə tərcümələrin birində yüksək doza ilə şüalanaraq Kreml xəstəxanasında müalicə olunmağından təsadüfən xəbər tutduq. Böyük sənətkar, maestro Niyazi Moskvada qastrol səfərində olarkən, ailəmizin dostu kimi Zakirə baş çəkməyi özünə borc bilir. Həyat yoldaşı Həcər xanımla birgə onun qaldığı institut yataqxanasına gedərkən, məlum olur ki, Zakir xəstəxanada yatır. Xəstəxanada Zakiri yoluxarkən onun diaqnozunu öyrənən Niyazi Tofiqi bu barədə məlumatlandırır. Bu xəbərlə bağlı böyük həyəcan yaşayan Tofiq təcili olaraq Moskvaya uçdu və səhətində sonralar özünü biruzə verən bir çox xəstəliklərə həmin gündən düçar oldu. Zakirin kosmik heyətin tərkibində fəzaya qalxmaq, uşaqlıqdan alüdə olduğu ulduzları yaxından görmək, Azərbaycanı şöhrətləndirmək kimi istəklərindən xəbərdar olan Tofiq onun təkcə səhhəti üçün deyil, həm də puç olmuş, ürəyində qalmış arzuları ilə bağlı həyəcan və na-

rahatlıqlar yaşadı. Zakir isə ruhdan düşməyərək kosmik cihazların hazırlanması prosesində özünü sınamağa başladı və hazırlanmasında fəal iştirak etdiyi kosmik cihazın fəzaya buraxılması ilə öz adını tarixə yazdı. Kosmosa qalxan cihaz və onun müəlliflərindən biri Zakir Bayramov barədə SSRİ-nin mətbuat agentliyi (SİTA) və ölkənin ən nüfuzlu qəzetləri xəbərlərlə birgə Zakirin fotoşəklini də yaydılar. Zakir belə bir şərəfə nail olan ilk azərbaycanlıdır. Zakirə institutu bitirdikdən sonra Moskvada qalmaqla bağlı maraqlı təkliflər olsa da, ailəmiz israrla onun Bakıya dönməsini və evlənməsini istəyirdi. Artıq Azərbaycanda kosmosun tədqiqi ilə bağlı elmi işlər aparılır, bu sahədə görkəmli tədqiqatçı alim Tofiq İsmayılov istedadlı gəncləri öz ətrafına toplayırdı. Tofiq İsmayılov rəhbərlik etdiyi elmi mərkəzə Zakiri də cəlb etdi və onun elmi fəaliyyəti üçün hər cür şərait yaratdı. Respublikadan kənarda böyük uğurla elmi işini müdafiə edən birinci şəxs də Zakir oldu.

O, təkcə kosmosun tədqiqi ilə bağlı elmi araşdırmalarla kifayətlənməyərək, digər sahələrə aid tədqiqatlar da apanrdı. Ölkəmiz müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra Zakir qapalı saxlanılan, Moskvanın tabeliyində olan mühitdən qurtulduğuna çox sevinir, beynəlxalq elaqələr qurmağa can atırdı. Elmə ayrılan vəsaitin az olması səbəbindən Kosmik Tədqiqatlar İnstitutu təsərrüfat hesabına keçərkən Zakirin elmi ixtiraları və hazırladığı aparatlar gəlir gətirdiyindən işçilərin maddi təminatı üçün o zamanlar yardımçı oldu. Zakir Avstriya, Yunanıstan, İsveçrə, Türkiyə və digər ölkələrdən tez-tez dəvətlər alır, elmi konfrans və simpoziumlarda məruzələr edirdi. Elmi məruzələrlə çıxış etməklə bərabər, öz ixtiralarını da nümayiş etdirirdi. Son dərəcə həlim, canıyanan, səmimi bir insan olan Zakir həm də yüksək vətənpərvərliyi ilə seçilirdi. Düz danışan, əqidəsinə sadiq, prinsipial xüsusiyyətləri də özündə birləşdirən Zakiri harmı çox sevirdi. Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatını dərindən bilir, rus, ingilis və Azərbaycan dillərində eyni dərəcədə səlis danışır, hər üç dildə elmi tədqiqatlar aparmağı bacarırdı.

Günün böyük hissəsini oxumağa, yazmağa, öyrənməyə sərf etsə də, xeyir-şərdən qalmır, xüsusilə nənəsi Zivər xanıma baş çəkməyi özünün müqəddəs borcu bilirdi. Bircə balası, anamın birinci nəticəsi Tomrisi sonsuz məhəbbətlə sevir, işinin çoxluğuna, yorğunluğuna baxmayaraq ondan da qayğısını heç vaxt əsirgəmirdi. Zakir atası Tofiq Bayramın adını həmişə uca tatur, ona layiq həyat yaşayırdı. Hərdən zarafatla «A-dam da bu qədər çox bilər, sanki canlı ensiklopediyasan» deyərdim.

Uşaqlar onu sevinclə qarşılayıb sorğu-suala tutmaqdan zövq alar, o isə ağıllı cavabları ilə hamını heyrətləndirərdi.

Təbii ki, bütün istedadlar kimi onu da gözü götürməyənlər, uğurlarına qibtə edənlər, fitri istedadına qısqanclıqla yanaşanlar da az deyildi. Xüsusi ilə son illər institutun yeni rəhbərliyi tərəfindən ona qarşı təzyiqlər olur, cihazların sınağına maneçiliklər törədilir, ürəyini ağradırdılar. Son vaxtlar elə bir xəstəliyi olmasa da, Zakir ağırlaşmış, bənizi ağarmış, gözləri çuxura düşmüşdür. Hər görüşündə onu danlayır - Tofiq də hər şeyi özünə dərd edir, sən heç olmasa özünü qoru - deyə öyüd-nəsihət verirdim. Bibi-qardaşoğlu olsaq da, yaş fərqimiz çox olmadığından münasibətlərimiz tay-tuş səviyyəsində idi. Təbiətən optimist olan Zakir dərdini bölüşməyi sevmir, gələcəyə ümidlə baxırdı. Rəhbərlik etdiyi şöbənin bağlanması xəbəri Zakirin həyatda aldığı en ağır zərbə oldu. Böyük arzularla yaşayan, işinə və kollektivinə bağlı bir şəxs üçün bunun nə qədər ağır olduğunu dərk etmək o qədər də çətin deyil. Dünyanın tanıdığı, qəbul etdiyi azərbaycanlı alimin iş şəraitini yaxşdaşdırmaq əvəzinə onun şöbəsini bağlamağı elmə qarşı təxribat kimi qiymətləndirmək lazımdır. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti Mahmud Kərimov bu barədə məlumat aldıqda çox narahat olmuşdu. Mahmud müəllim özünün rəhbərlik etdiyi institutda şöbə yaratdı və Zakir Bayramovu həmin şöbənin müdiri təyin etdi. Təbiətən emosional olan Zakirin bu xəbərdən necə sevindiyinin, gələcəklə bağlı yeni planlar qurduğunun şahidiyəm. Zakirin aldığı stress öz işini görmüşdü. Həftənin birinci günü, birinci dəfə yeni işə başlamah ikən bazar günü səhərə yaxm dünyasını dəyişdi və ömründə birincə dəfə verdiyi sözə əməl edə bilmədi. Bununla da ürəyində qalan neçə birinciliklərə vəfa qılmadı. Qızı Tomrisin birinci dəfə instituta qədəm basmasını, birinci dəfə işə getməyini, aldığı birinci maaşdan edəcəyi hədiyyəni və bundan sonra baş verəcək bir çox «birinciləri» görə bilmədi. Mən isə onu itirdiyimiz 7 ildə birinci dəfə özümdə güc tapıb xatirə yaza bildim.

Svetlana BAYRAMOVA

Cahangir Bayramov mükafatlar ilə

Mayın 10-11-də Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərində paralimpiyaçıların taekvondo üzrə II dünya çempionatı keçirilib. Beş qitənin 21 ölkəsindən 65 atletin iştirak etdiyi çempionatda Azərbaycan yığması 10 idmançı ilə təmsil olunub. Həmyerlilərimiz iki gün davam edən mübarizədə böyük uğura imza atıblar. Mərkəzi "Yubiley" İdman Kompleksində baş tutan ikigünlük mübarizədə idmançılarımızın qazandığı bir qızıl, dörd gümüş və dörd bürünc medal yığmamızın komanda hesabında 1-ci yer tutmasına səbəb olub.

Azərbaycan yığmasının tərkibində ən təcrübəli idmançılardan biri hesab edilən Suraxanı RPİ Yetkinlik Yaşına Çatmayanlarla Profilaktiki İşin Təşkili Bölməsinin rəisi, polis polkovnik-leytenantı Cahangir Bayramov da dünya çempionatında iştirak edirdi.

80 kiloqramdan artıq çəkidə mübarizə aparan həmkarımız çempionatda dörd görüş keçirdi. O, ilk görüşdə italiyalı taekvondoçu ilə qarşılaşdı və xal üstünlüyü ilə (5:0) qalib gəldi. Növbəti mərhələdə rəqibi Rusiya idmançısı Marat Dzhupanov oldu. Bu görüşdə hakimlərin qərəzli qərarlarına baxmayaraq, daha güclü olan həmkarımız rəqibindən üstün oldu (8:4). Lakin bu görüşdə idmançımız zədələndi. Qarşlaşma boyu rusiyalı idmançı bir neçə dəfə qadağan olunmuş zərbə vursa da, hakimlər tərəfindən qayda pozuntusu kimi qeydə alınmadı. Nəticədə C.Bayramov ciddi zədə aldı və hətta həkimlər təxminən 15-20 dəqiqə görüşü saxlayaraq müdaxilə etmək məcburiyyətində qaldılar. Bütün bunlara baxmayaraq polis əməkdaşı əzmkarlıq göstərərək görüşdən üstün ayrılmağa nail oldu. Həmkarımız yarımfinalda türkiyəli idmançı C.Aydoğdu ilə üz-üzə gəldi və gərgin keçən görüşdə 4:3 hesabı ilə qalib gələrək finala yüksəldi. Lakin Rusiya idmançısı ilə görüşdə aldığı zədə onun növbəti qarşılaşmalarında öz təsirini göstərirdi. Rəqibi digər bir türkiyəli taekvondoçu Turan Ərdoğan idi. Aldığı zədələr onun görüşü istədiyi kimi keçirməyə mane oldu və nəticədə məğlub olaraq 2-ci yeri tutdu.

Qeyd edək ki, ikinci dəfə təşkil olunan çempionatın birincisi ötən il paytaxtımızda keçirilmişdi. Həmin yarışda yığmamız bir qızıl medal qazanmışdı ki, həmin birinciliyi də polis polkovnik-leytenantı Cahangir Bayramov əldə etmişdi. Ötən il polis mayoru C.Bayramovun çempionatda qazandığı böyük qələbə DİN rəhbərliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və ona mükafat qaydasında polis polkovnik-leytenantı rütbəsi verilmişdi.

Bizimlə yarış təəssüratlarını bölüşən Cahangir Bayramov hazırda zədələrinin sağaldılması üçün müalicə aldığını və qısa müddətdə məşqlərə başlayacağını bildirdi.

Polls polkovnik-leytenantı Cahangir Bayramovun idmanın karate növündə də yüksək nəticələri olub. 2005-ci ildə Türkiyədə təşkil olunan Avropa çempionatında 2-ci, 2006-ci ildə İsveçrədə keçirilən Dünya Kubokunda 3-cü, elə həmin ildə Danimarkada təşkil olunan Dünya Kubokunda komanda yarışlarında 1-ci yerə çıxıb. 2007-ci ildə İsveçrədə keçirilən Dünya Kubokunda isə bürünc medal qazanıb.

Anar BAYRAMOV

«РАЗЫДЫМ БАШЫМЫ ЧИЈНИНӘ ГОЈУМ...»

Полис ләјтәнаты Чаһанкир Бајрамовла таныш олуб, онун уча бојуна баһаныда атасы шаир Тофиг Бајрамын «Өскәр оғлума» ше'рини хатырладым. Бу ше'рини илк динләјичиләриндән бири дә мәнәм. О вахт шаир бу ше'рини «Азәрелектрошлуг» завод өһәнкләри гаршысында охумушду:

Үзүндән өпмәјә чатмады бојум,
Бир аз да галхардым пәнчәмин үстә,
Разыдым башымы чијнинә гојум,
Сән палыд чүссәни, мән бојбасто.

Онда Чаһанкир һамымыза бәлкә саһибкыранә нечә миш совет империјасының әсәрини ијә. Сонра ме'лум һадисәләр баш верәнә һәмин империја, онун одусуна ән чох нифрәт бесләјәнләрдән бири дә Тофиг Бајрам олду. Ермәни төчавүзү башлајанда, Тофиг Бајрамын Вәтинимиз Азәрбајҹаны горумаг чағырышы јчадан ешидилмәјә башлады. О, бә'зи зијалыларымыз кими, Вәтәни горумағы башгаларынын әвладларына төвсијә едиб, өзүнүкүләрини евдә, јанында сахламырды. Тофиг Бајрам өзүнүн дүшүнҹә вә инанҹларына көә јашлары кичәләјиб. Башә дүшүнүр ки, мәндән јаман ингијиб. Дөрдәл үзүндән өлдүм. Көнлүнү алмаг үчүн. Зәиф сәслә деди: «Јахшы јол, оғул, Аллаһ аманында. Өзүнә Вәтәндир, буну унутма!».

Сонра зәиф чөпрәсинә бир севинч гонду. Билдим ки, «күнаһым»дан кечиб. Ачыг үзүндән ата инкарынчылығы, нарәһәтлији да ајдын һисс олунурду. Бах, бәлә ата-оғул бир-биримиздән инкаран ајрылдыг.

Чаһанкир 20 нәфәр дөјүш јолдашы илә Хәлларын Сарысу кәндинә көлдијә бәрәдә бела дејир:

— Јерли әһали бизә мә'лумат верди ки, бурадакы ермәниләрә көмәк етмәк үчүн Ермәнистандан јахшы тә'лим нечиш 30 нәфәр төчрүбәли гулдур көндәрибләр. Өмәлијјат шәраитини өјрәнмәк үчүн нечә бир нәфәр бәләдчи илә бирликдә кәшфијјата чыхдыг. Кечә саат 2—3 радәләриндә иди. Гәфилдән ермәниләрин гурдуғу төләјә дүшдүк. Габагда кедирдим. Атәш ачылды. Атылан күлләләр минимдијим ата дәјди. Ат јыхылды. Ермәниләрин өһатәсиндә тәк галдым. Јеро јыхылмағымын сәбәби дөјүшмәји бачармамағымыз јох, бәлә хәјанәтләр олду...

Сумгајыт шәһәр полис идарәсинин пост-патрул хидмәти батальонунун хүсуси тә'јинатлы ротаның взвод командири Чаһанкир Бајрамов Ханкәндидә, Ағдамда, Шушада, Лачында, Коранбојда, Хәлларда дүшмәнлә үз-үзә дөјүшүб дөфәләрлә 'өлүмүн көзүнә дик бахмалы олуб. Лакин бүтүн дөјүшләрдән саламат чыхмыш, өзү демишкән, о бир олан Аллаһ онү һифз етмишди. Дејирләр һәр бир дүнјаја көлән инсанын алын јазысы вар вә ондан гачмаг мүмкүн дејил.

21 март 1994-чү ил. Новруз бајрамыны һәр јердә олдуғу кими адамлар Сумгајытда да севинчлә көдирди. Гарышдығы бир өвгатла гарышлајырды. Сумгајыт полиси исә чидди бир сағлыгла кешик чөкирди. Биларди ки, дүшмәләримиз бајрамымызы гара етмәк үчүн дөридән-габығдан чыхырлар. Јашајыш саһәләрини, һәјәтләри нәзарәтдән кечирди полис ишчиләри әлдәгајырма партлајычы ашнар етдиләр. Мәтсәд адыны ди. Бу гурғу патрламалы, сумгајытлыларын бајрамы исә јаса дөнмәлијди. Дүшмәни ниҹәти баш тутмады. Чаһанкир дөјүш бөлкәсиндә чохлу партлајычы зәрәрсизләшдирмишди. Бу сәбәдә мүәјјән төчрүбәси варды. Партлајычыны тәһлүкәсиз јера апарыб зәрәрсизләшдирмәк истәди, һәр шеј бир анын ичиндә баш верди. Гәфил партлајыҹыдан сонра сол ајағындан «јохә» чыхды...

Араја бир сүкут чөкдү. Биләјинә бахыб еһтијатла, гәлбинә тохуна билмәјәчәк бир төрәдә сорушдум:

— Јәгин ки, сизи полисдән харич едәчәкләр?

Чаһанкирин мәғрур бахышларына бир төбәссүм гонду. «Јох, ишдә дејирләр ки, сән бизә лазымсан. Јәгин ки, башга бир иш верәрләр. Бир дә ки, сөз аламы...».

Гыса танышлыгдан сонра Чаһанкирлә дөрдәлашдыг. Ајрылдыгдан сонра архадан онун мәғрур јеришинә бахында гулагларымда Тофиг Бајрамын Вәтән нидасы сәси чинилдәди. «Аллаһ сәнә ғәни-ғәни рәһмәт еласын, Тофиг Бајрам! Аллаһ сәни сахласын, Чаһанкир!».

Рүстәм КАМАЛ,
«Азәрбајҹан»ын мухбири.

Полис ләјтәнаты Чаһанкир Бајрамовла таныш олуб, онун уча бојуна баһаныда атасы шаир Тофиг Бајрамын «Өскәр оғлума» ше'рини хатырладым. Бу ше'рини илк динләјичиләриндән бири дә мәнәм. О вахт шаир бу ше'рини «Азәрелектрошлуг» завод өһәнкләри гаршысында охумушду:

Үзүндән өпмәјә чатмады бојум,
Бир аз да галхардым пәнчәмин үстә,
Разыдым башымы чијнинә гојум,
Сән палыд чүссәни, мән бојбасто.

Онда Чаһанкир һамымыза бәлкә саһибкыранә нечә миш совет империјасының әсәрини ијә. Сонра ме'лум һадисәләр баш верәнә һәмин империја, онун одусуна ән чох нифрәт бесләјәнләрдән бири дә Тофиг Бајрам олду. Ермәни төчавүзү башлајанда, Тофиг Бајрамын Вәтинимиз Азәрбајҹаны горумаг чағырышы јчадан ешидилмәјә башлады. О, бә'зи зијалыларымыз кими, Вәтәни горумағы башгаларынын әвладларына төвсијә едиб, өзүнүкүләрини евдә, јанында сахламырды. Тофиг Бајрам өзүнүн дүшүнҹә вә инанҹларына көә јашлары кичәләјиб. Башә дүшүнүр ки, мәндән јаман ингијиб. Дөрдәл үзүндән өлдүм. Көнлүнү алмаг үчүн. Зәиф сәслә деди: «Јахшы јол, оғул, Аллаһ аманында. Өзүнә Вәтәндир, буну унутма!».

Сонра зәиф чөпрәсинә бир севинч гонду. Билдим ки, «күнаһым»дан кечиб. Ачыг үзүндән ата инкарынчылығы, нарәһәтлији да ајдын һисс олунурду. Бах, бәлә ата-оғул бир-биримиздән инкаран ајрылдыг.

Чаһанкир 20 нәфәр дөјүш јолдашы илә Хәлларын Сарысу кәндинә көлдијә бәрәдә бела дејир:

— Јерли әһали бизә мә'лумат верди ки, бурадакы ермәниләрә көмәк етмәк үчүн Ермәнистандан јахшы тә'лим нечиш 30 нәфәр төчрүбәли гулдур көндәрибләр. Өмәлијјат шәраитини өјрәнмәк үчүн нечә бир нәфәр бәләдчи илә бирликдә кәшфијјата чыхдыг. Кечә саат 2—3 радәләриндә иди. Гәфилдән ермәниләрин гурдуғу төләјә дүшдүк. Габагда кедирдим. Атәш ачылды. Атылан күлләләр минимдијим ата дәјди. Ат јыхылды. Ермәниләрин өһатәсиндә тәк галдым. Јеро јыхылмағымын сәбәби дөјүшмәји бачармамағымыз јох, бәлә хәјанәтләр олду...

Сумгајыт шәһәр полис идарәсинин пост-патрул хидмәти батальонунун хүсуси тә'јинатлы ротаның взвод командири Чаһанкир Бајрамов Ханкәндидә, Ағдамда, Шушада, Лачында, Коранбојда, Хәлларда дүшмәнлә үз-үзә дөјүшүб дөфәләрлә 'өлүмүн көзүнә дик бахмалы олуб. Лакин бүтүн дөјүшләрдән саламат чыхмыш, өзү демишкән, о бир олан Аллаһ онү һифз етмишди. Дејирләр һәр бир дүнјаја көлән инсанын алын јазысы вар вә ондан гачмаг мүмкүн дејил.

21 март 1994-чү ил. Новруз бајрамыны һәр јердә олдуғу кими адамлар Сумгајытда да севинчлә көдирди. Гарышдығы бир өвгатла гарышлајырды. Сумгајыт полиси исә чидди бир сағлыгла кешик чөкирди. Биларди ки, дүшмәләримиз бајрамымызы гара етмәк үчүн дөридән-габығдан чыхырлар. Јашајыш саһәләрини, һәјәтләри нәзарәтдән кечирди полис ишчиләри әлдәгајырма партлајычы ашнар етдиләр. Мәтсәд адыны ди. Бу гурғу патрламалы, сумгајытлыларын бајрамы исә јаса дөнмәлијди. Дүшмәни ниҹәти баш тутмады. Чаһанкир дөјүш бөлкәсиндә чохлу партлајычы зәрәрсизләшдирмишди. Бу сәбәдә мүәјјән төчрүбәси варды. Партлајычыны тәһлүкәсиз јера апарыб зәрәрсизләшдирмәк истәди, һәр шеј бир анын ичиндә баш верди. Гәфил партлајыҹыдан сонра сол ајағындан «јохә» чыхды...

Араја бир сүкут чөкдү. Биләјинә бахыб еһтијатла, гәлбинә тохуна билмәјәчәк бир төрәдә сорушдум:

— Јәгин ки, сизи полисдән харич едәчәкләр?

Чаһанкирин мәғрур бахышларына бир төбәссүм гонду. «Јох, ишдә дејирләр ки, сән бизә лазымсан. Јәгин ки, башга бир иш верәрләр. Бир дә ки, сөз аламы...».

Гыса танышлыгдан сонра Чаһанкирлә дөрдәлашдыг. Ајрылдыгдан сонра архадан онун мәғрур јеришинә бахында гулагларымда Тофиг Бајрамын Вәтән нидасы сәси чинилдәди. «Аллаһ сәнә ғәни-ғәни рәһмәт еласын, Тофиг Бајрам! Аллаһ сәни сахласын, Чаһанкир!».

Рүстәм КАМАЛ,
«Азәрбајҹан»ын мухбири.

ТЕЛЬМАН АМИРАСЛАНОВ

Сборная Азербайд-жана по каратэ заво-евала 22 золотые ме-дали на Открытом Кубке мира, который завершил-ся в шведском городе Эслов. Из них 9 медалей оказались высшей пробы. Как сообщил «Касию» президент Федерации каратэ Азербайджане Яшар Баширов, сравнению проходило п нескольких возрастных категориях - среди детой (от 8 до 15 лет) кадетов (16-17), юношей (18-20), взрослых (от 18 лет) и ветеранов (после 35).

Во взрослом разряде азербайджанские каратисты завоевали только одно «золото». Оно на счету Исмаила Гулиева (60 кг). Две медали высшей пробы взя-ли кадеты - Санан Алиев (60 кг) и Рамиз Зейналов (70 кг) и столь-ко же побед у детей - 13-летнего Рамазана Новрузова и 14-летнего Сайда Гулиева. Все эти медали пришлись на долю боевого вида каратэ - кумитэ. Также Азер-байджан четырежды становился лучшим в командном первенс-тве - по два раза в кумитэ и ката (комплексные упражнения).

Среди ветераном отличился Джаваншир Байрамов, ставший третьим. Сам Яшар Баширов и не принимал участия в связи с травмой носа. В общекомандном звчте наша команда по сумме всех возрастных групп заняла 3-е место, уступив лишь Ирану и Чехии. Но здесь следует учесть, что за Азербайджан в общей сложности выступили 16 спорт-сменов, тогда как Иран привез на Кубок мира более 100 участни-ков, а Чехия - около 150. Всего же в Швеции выступили более 2000 человек, представлявших клубы и сборные 35 стран.

Вместе с нашей командой в Швецию выехали старший тре-нер сборной по кумитэ Хидаят Шабанов и наставник по ката Вахид Айвазов. Обслуживали по-единки спортсменов Юсиф Мамедов, имеющий 6-й дан по шотокану, и Сахиб Рзаев, у которого 5-й аналогичный дан.

Отметим, что участников на Кубке мира от Азербайджана могло быть и больше, но тут «медвежью услугу» оказало посольство Норвегии, оформлявшее внизу на соревнование.

- Мы не в первый раз едем в Швецию, и ранее проблем не на-блюдалось, - говорит Яшар Баши-ров. - Мы попросили выдать визы на 43 человека, предоставили все документы, и за каждого было оп-лачено по 70 манатов. Но потом нам сказали, что в Швецию смогут выехать 25 человек, а на просьбу встретиться с консулом ответили отказом. При этом деньги, запла-ченные за оставшихся в Азербайд-жане спортсменов, не вернули.

В данный момент наши ка-ратисты проводят тренировки в Баку, а к концу месяца отправятся на сборы либо в оздоровительный центр «Гянджлик», либо в Губу.

С 9 по 11 августа в Баку впер-вые пройдет Международный судейский семинар с участием главы Судейского комитета Ев-ропейской федерации каратэ Томассо Мини из Швейцарии. Это будет сделано для того, чтобы наши судьи в дальнейшем полу-чили категорию международных арбитров и право обслуживать поединки чемпионатов мира и Европы.

Suraxanı RPİ-nin Yetkinlik yaşına çatmayanlarla işin təşkili qrupunun baş inspektoru, polis polkovnik-Ieytenantı Cahangir Bayramovu deyirik. Tanıyanlar bilir, tanımayanlara da bir daha xatırladaq ki, ünlü şairimiz Tofiq Bayramın ailəsində dünyaya göz açan Cahangir Qarabağda müharibə başlayandan əyninə əsgər paltarı geyib, sıralarımıza qoşulub. Vətən üçün bacardığını edib. Amma düşmən tələsi onu Sumqayıtda yaxalayıb...

1994-cü ildə Novruz bayramı ərəfəsində erməni millətçiləri Bakı metropolitenində terror aksiyası keçiriblər. Onların hesabı ilə ikinci vaxtda etimadı doğrultdu və karate taekvandoçuların yarışında ölkəmizdə ilk dünya çempionu adını qazandı. Rəqibləri həm boyca ondan hündür, həm də çəkidə xeyli ağır idilər. Elə yarış iştirakçıları arasında ən yaşlı təmsilçi də Cahangir idi.

İlk əvvəl İtaliya idmançısı ilə qarşılaşıb. Rəqibini 5:0 hesabı ilə məğlub edən təmsilçimiz növbəti dəfə Rusiya idmançısı ilə görüşüb. Dağıstanda boya-başa çatmış, əvvəllər xüsusi təyinatlı hissənin döyüşçüsü olmuş Mahmud adlı idmançı fiziki cəhətdən çox güclü idi. Yaxın vaxtlaradək koekişunkay döyüş növü ilə məşğul olan Mahmud 8:4 hesabı ilə qalib gəldi.

Final görüşündə isə özündən 20-25 sm. hündür, təxminən 30 kiloqram ağır idmançı ilə qarşılaşıb. İnadla müdafiə olunsa da, xal hesabında az fərqlə geri qalıb, çempionatın gümüş medalına layiq görülüb.

Taekvando üzrə dünya çempionatının həm qızıl, həm gümüş medalına layiq görülən Cahangir Bayramov indi dünya taekvandoçularının reytinq cədvəlinə başçılıq edir.

Ümumi komanda hesabında Azərbaycan partlayış Sumqayıtda olmalı idi. Amma onda mina əhali tərəfindən vaxtında aşkar edilib. Hadisə yerində onu zərərsizləşdirən Cahangir Bayramov partlayış nəticəsində sol əlini itirib. Amma həyata, sevdiyi peşəyə, bir də idmana həvəsi, bağlılığı heç də azalmayıb. Əvvəllər sambo, cüdo güləşi ilə məşğul olan Cahangir sonralar karate üzrə tam sağlam, idmançılar arasında Avropa çempionatında 3-cü, dünya kuboku yarışlarının klub mərhələsində çempion adını qazanıb.

Ötən il Bakıda taekvando üzrə ilk dünya çempionatı keçirildi. Dostlarının, məşqçilərinin təkidi ilə bu yarışa hazırlaşan Cahangir həm idmandakı qələbələrinə, həm də xidmətdə fərqləndiyinə görə onu mükafat qaydasında, "polis polkovnik-leytenantı" xüsusi rütbəsi ilə mükafatlandırıldı. Bu etimad, zəhmətinə verilən qiymət onu daha da ruhlandırdı.

Bu il mayın 10-11-də Sankt-Peterburq şəhərində taekvando üzrə ikinci dünya çempionatı keçirildi. Yarışda 30-dan çox ölkənin idmançısı qələbə uğrunda mübarizə aparırdı. Azərbaycanın yığma komandası tərkibində döyüşən Cahangir Bayramov 80 kiloqramdan ağır (mütləq) çəki dərəcəsində çıxış edib. Yəni sərbəst çəki kateqoriyasında o cəmi 84 böyük nöqsanı həmin döyüş növünə xas olan ayağa zərbə vurmağı tərgitməməsi idi. Çünki taekvandoda ayaq zərbələri yalnız qurşaqdan yuxarı olmalıdır. Elə döyüş məqamında bir neçə belə zərbəni də Cahangirə vurdu. Kəskin ağrılara baxmayaraq, həmkarımızın iradəsini toplayıb, xal üstünlüyü ilə irəli çıxması rəqibi daha da hiddətləndirdi. Qayda pozuntusundan döyüşü dayandırmaq haqqında hakimin fiti səslənəndən sonra Mahmud var gücü ilə Cahangirin sifətinə yumruqla zərbə endirib, onu nokauta saldı. Özünə gələndən sonra təmsilçimiz qalan vaxtda da məharətlə döyüşərək dünya çanpionatının qızıl medalını qazanıb. Ən az idmançı ilə təmsil olunan komanda olduğmuz halda, qazanılan medalların keyfiyyətinə görə ölkəmiz ikinci yerdə olan Türkiyə və üçüncü yeri tutmuş yarışı ev sahibi Rusiyanı gerində qoyub.

Həmkarımızı həm qələbəsi, həm də doğum günü münasibətilə təbrik edərək, ona ölkəmizi bundan sonra da dünyanın ən güclülərinin yarışlarında ləyaqətlə təmsil etməyi, azərbaycanlı inadının nə olduğunu, qələbə uğrunda nələrə dözməsini və nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirməsini arzulayırıq.

İ.Babayev. Məlum olduğu kimi, həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilən və insanların mənəvi və fiziki tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynayan bədən tərbiyəsi və idmana respublikamızda dövlət tərəfindən xüsusi diqqət və qayğı göstərilir.

Bir sıra nüfuzlu yanşlara ev sahibliyi edən respublikamız dünyada artıq inkişaf etmiş idman ölkəsi kimi tanınıb. Azərbaycanda idmana olan münasibət başqa ölkələrə nümunə kimi göstərilir. Ölkəmizdə idmana göstərilən diqqət və qayğının nəticəsidir ki, təmsilçilərimiz ayrı-ayrı idman növləri üzrə beynəlxalq arenalarda böyük uğurlar qazanırlar. Sözsüz ki, bu sahənin inkişaf etdirilməsində vacib amillərdən biri maddi-texniki bazanın güclən--dirilməsidir. İdmanın inkişaf konsepsiyasının əsasını qarşıya məqsəd qoyularkən ölkəmizin ayrı-ayrı regionlarında müasir standartlara cavab verən Olimpiya idman komplekslərinin tikilib istifadəyə verilməsi təşkil edirdi. Hazır-

da Azərbaycanın bir çox bölgələrində müasir standartlara cavab verən, hər cür şəraiti olan Olimpiya idman kompleksləri, stadionlar və digər idman qurğuları tikilərək idmançıların istifadəsinə verilib. Ölkəmizdə idmanın inkişaf etməyə başladığı bir dövrdə paytaxtımızda daha bir müasir idman qurğusu - "Musado" İdman Mərkəzi inşa olundu. Taekvondo idman növünün əsas bazası olan bu qurğu bu idman növündə əsaslı irəliləyişə nail olma baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. 2003-cü ilin fevralında kompleksin açılış mərasimində Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyev, Azərbaycan Taekvondo Federasiyasının Prezidenti Kəmaləddin Heydərov və idman ictimaiyyətinin bir sıra tamnmış rəsmiləri iştirak etmişdilər. Mərasimdə çıxış edən rəsmilər paytaxtda belə bir mərkəzin inşasını əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirmişdilər.

Təsadüfi deyil ki, paytaxtımıza səfər edən bir sıra beynəlxalq idman qurumlarının nümayəndələri "Musa-do"-nun dünyada bənzəri olmayan taekvondo mərkəzi olduğunu dəfələrlə qeyd ediblər.

Məşq etmək üçün idmançılara hər cür şərait yaradılıb.

İdman ocağının bu illər ərzindəki fəaliyyəti ilə bizi mərkəzin direktoru Hafiz Qəribov tanış etdi. Hafiz müəllimin sözlərinə görə, burada üzgüçülük hovuzu, trenajor zalı, taekvondo, karate, cüdo, boks, və s. idman növləri üzrə məşqləri keçməyə imkan verən müasir "Musado"İdman Cəmiyyəti də fəaliyyət göstərir. Artıq yeddi ildir ki, fəaliyyət göstərən mərkəzdə yeniyetmə və gənclərə boks, taekvondo, cüdo, aykido, karate kikboksinq, ciu-citsu kimi idman növləri tədris olunur. Ümumilikdə "Musado" İdman Cəmiyyətində bu idman növləri üzrə 120 idmançı məşğul olur. İdmançılara bu idman növünün sirləri təcrübəli məşqçi müəllimlər tərəfindən öyrədilir. Sənan Həşimov (II dan), Sadiq Rüstəmöv (II dan) taekvondo, Rauf Aydınov kikboksinqə, Şahlar Aydınov boksu, 5 qat Avropa çempionu, 4 dəfə Dünya kubokunun sahibi, İslam Həmrəyliyi Oyunlarının gümüş mükafatçısı Rəşad Hüseynov karate və sambonu, cüdo üzrə SSRİ idman ustası Zaur Rəcəbli isə cüdonu tədris edir.

Geridə qalan illər uğurlu nəticələrlə yadda qalıb.

Taekvondo üzrə məşqçi Sənan Həşimovun sözlərinə görə, burada taekvondo bölməsi 2003-cü ildən fəaliyyət göstərir. Bölmədə 100-ə yaxın idmançı şərq döyüş növünün sirlərinə yiyələnir. İdmançılardan 20-si I dan qara kəmər sahibidir. Mərkəzin təmsilçiləri bu illər ərzində bir sıra nailiyyətlər əldə ediblər. Hüseyn Hüseynli (63 kq) ötən il yeniyetmə və gənclər arasında İsveçrə və Macarıstanda keçirilən Avropa birinciliyinin iştirakçısı olub. Zərif cinsin nümayəndələri arasında ötən ilin ölkə çempionu Nənəxanım Bədəlli (42 kq) İsveçdə keçirilən Avropa birinciliyində iştirak edib. Qitə birinciliyinin daha bir iştirakçısı Elmar Bədəlli (37 kq) 2008-ci ildə Azərbaycan çempionu olub. İdmançı ötən il keçirilən son ölkə çempionatında gənclər arasında 45 kq çəki dərəcəsində bürünc medal qazanıb, eyni uğura 2009-cu ildə 46 kq çəki dərəcəsində Günay Ağayeva da imza atıb. Xanım taekvondoçu son ölkə çempionatında nəticəsini bir qədər yaxşılaşdıraraq, 49 kq çəki dərəcəsində bürünc medalı gümüşlə əvəz edib. Qeyd edək ki, mərkəzin istedadlı idmançılarından olan Günay hazırda bu il Sinqapurda təşkil olunacaq Yeniyetmələrin I Olimpiya Oyunlarına lisenziya verən yarışlara hazırlıq məqsədilə Koreyadakı təlim-məşqlərə cəlb olunub.

Mərkəzin təmsilçisi Asəf Şıxıyev 2006-cı ildə Azərbaycan çempionu adını qazanmaqla yanaşı, Təhsil Nazirliyinin təşkil etdiyi məktəblərarası spartakiada yarışlarında da hamıdan güclü olub. 55 kq çəki dərəcəsində 2007-ci ilin Azərbaycan çempionu adını qazanan Asəf həm də "Musado" taekvondo komandasının kapitanıdır. İdman ocağının digər təmsilçilərindən Məhəmməd Şıxıyev 2007-ci ildə keçirilən yeniyetmələr arasında Azərbaycan çempionatında gümüş, Cavid Hüseynov (63 kq) və Qaybalı Məhəmməd (55 kq) isə 2008-ci ildə gənclər arasında keçirilən analoji yarışda bürünc medala yiyələniblər.

Mərkəzin təmsilçiləri arasında ən yüksək uğura Cahangir Bayramov imza atıb. Belə ki, ötən il paytaxtımızda ilk dəfə paralimpiyaçı taekvondoçular arasında keçirilən dünya çempionatında mərkəzin yetirməsi Cahangir Bayramov (84 kq) birinci yerə çıxaraq, ölkəmizə yeganə qızıl medalı qazandırıb.

Məşqçi Sənan Həşimov əldə olunan nəticələri qənaətbəxş hesab edir: "Yetirmələrim məşqlərə həvəslə yanaşırlar. Məşqlərdə idmançıların nizam-intizama riayət etməsinə xüsusi diqqət yetirilir. İdmançılarımızın qarşısında dayanan əsas məqsəd beynəlxalq arenalarda yüksək uğurların əldə olunmasıdır. Mərkəzdə bir sıra təcrübəli idmançüarımızla yanaşı, perspektivli taekvondoçular da var. Onlardan Zeynal Soltanov, İlqar Nağdəliyev, Sənan Mehiyev, Əhməd Dərgahov, Nicat Hümbətov, Valeh Abbasovun adlarını qeyd edə bilərəm. Bu idmançıların qarşıdakı illərdə öz sözlərini deyəcəklərinə inanıram".

Klubun kikboksçuları da bir sıra yarışlarda fərqləniblər. Ötən ilin oktyabrında keçirilən klublararası dünya çempionatında Rauf Zərbəliyev (+91 kq), Vüsal Tağıyev (67 kq), Cahangir Əsgərov (51 kq) qızıl medal əldə ediblər. 2008-ci ildə Kiprdə keçirilən dünya çempionatında Qaya Əliəşrəfli (52 kq), Mehman Yaşar (57 kq), Vüsal Tağıyev (75 kq) bürünc medal qazanıblar.

Boks üzrə klubun məşqçisi Şahlar Aydınov həm də idmançı kimi yarışlarda qüvvəsini sınayır. O, 2009-cu ildə Odessada keçirilən beynəlxalq turnirdə 69 kq çəki dərəcəsində bürünc medal qazanıb. Onun yetirilmələrindən Məhəmmədəli Tahirov 2009-cu ildə Rusiyanın Anapa şəhərində keçirilən yeniyetmələr arasında Avropa birinciliyində 76 kq çəki dərəcəsində bürünc medala sahib çıxıb.

Cüdoçulardan ölkədaxili yarışlarda fərqlənən Fuad Kazımzadə yığma komandanın tərkibində yer alıb. Mərkəzin istedadlı idmançılarından olan Zaur Bağırov isə ciu-citsu üzrə Azərbaycan çempionu və Avropa çempionatının iştirakçısıdır.

Mərkəzdə gənclərin daha çox sevdiyi və müraciət etdiyi idman növlərindən biri də karate-dodur. Karateçi-

lər arasında Pənah Abdullayev bu il təşkil olunan ölkə çempionatında 63 kq çəki dərəcəsində qızıl medal qazanıb. Nicat Cavadov və Murad Abdullayev isə mərkəzin perspektivli karateçilərindəndirlər.

Mərkəzdə Olimpiya növləri ilə yanaşı,
qeyri-olimpiya növlərinə də diqqət yetirilir

Mərkəzin direktoru Hafız Qəribov idman ocağında Olimpiya idman növləri ilə yanaşı, qeyri-olimpiya idman növlərinə də diqqət göstərildiyini dedi. "Bu illər ərzində mərkəzin təmsilçiləri həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq yarışlarda nailiyyətlər əldə ediblər. Əsasən, taekvondo üzrə yığmanın təlim-məşq bazası olan "Musado"da qeyri-olimpiya idman növləri üzrə də məşqlər keçirilir. Təmsilçilərimizin bu müddət ərzində qazandıqları uğurlar qənaətbəxşdir. Bizim əsas məqsədimiz bütün idman növlərinə eyni dərəcədə diqqət göstərməkdir", - deyə o bildirdi.

Hafiz müəllim idman ocaqlarının gənclərin həyatında rolundan da danışdı: "Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən klublar, cəmiyyətlər, idman mərkəzləri idmanın kütləvi şəkildə inkişafı, gənclərin pis vərdişlərdən yayınaraq, vətənpərvər ruhda və sağlam böyüməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Hazırda respublikamızda idman klublarının sayı günü-gündən artmaqdadır. Sevindirici haldır ki, bu mərkəzlərdə yüzlərlə gənc yetişir. Bu, eyni zamanda, klublar arasında rəqabəti də artırır. Bu klublarda məşq edən kiçikyaşlı uşaqlar bizim gələcəyimizdilər. Gənclərimizin sağlam bədəndə və ruhda yetişməsi vacib amildir. Sabahın ölkə, qitə, dünya və Olimpiya çempionları məhz bu idmançılar arasında yetişirlər. İdmanla məşğul olan gənclər öz həmyaşıdlarına nümunə olmalıdırlar. Biz çatımalıyaq ki, gənclərimiz vətənpərvər ruhda böyüsunlər".

"Musado" İdman Mərkəzi Dünya Taekvando
Federasiyasının regional mərkəzidir

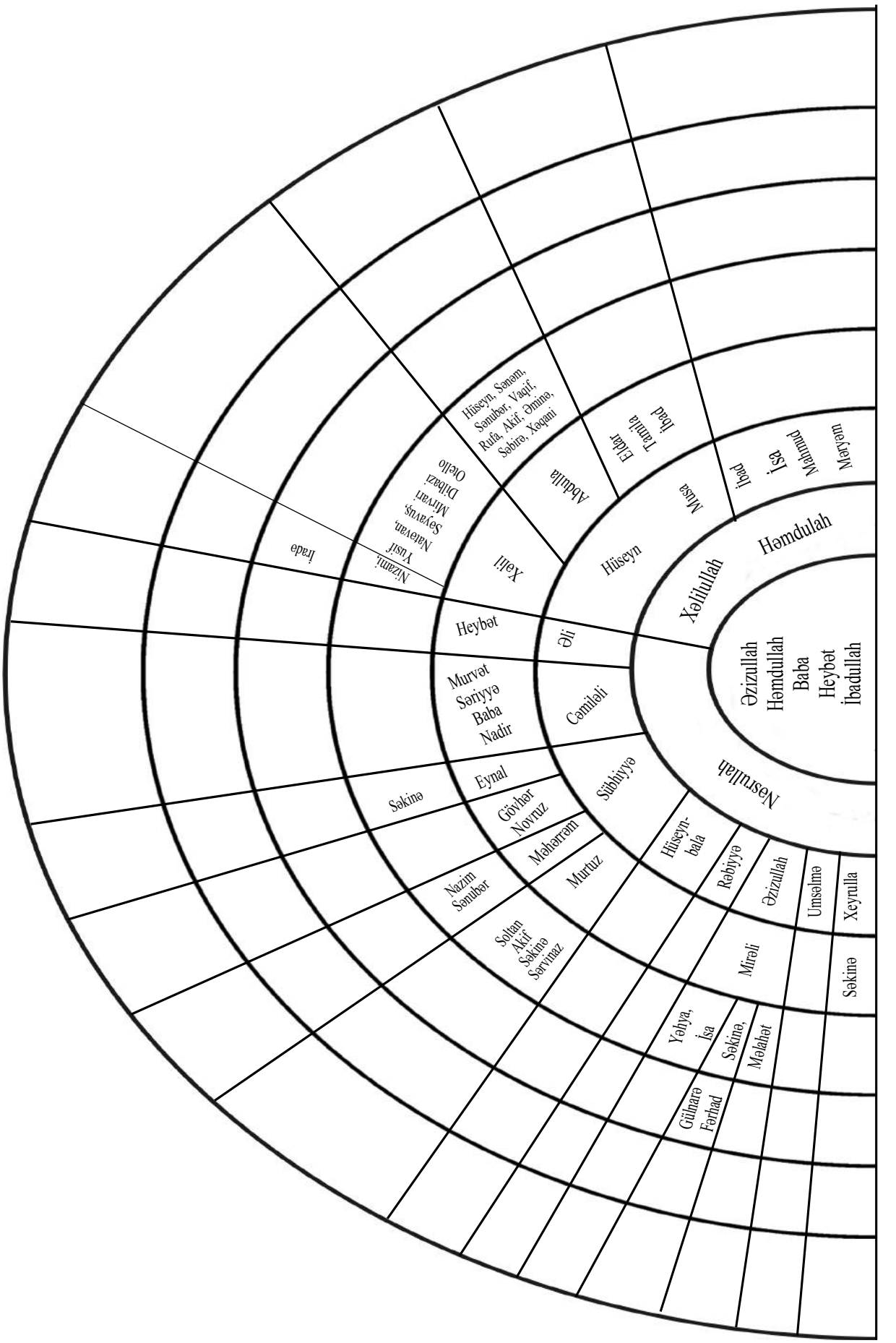
Qeyd edək ki, ötən il Dünya Taekvando Federasiyası (WTF) tərəfindən "Musado" İdman Mərkəzi qurumun regional mərkəzi seçilib. Noyabrın 11-dən 20-dək isə "Musado" İdman Mərkəzində taekvondo üzrə ilk defə koreyalı mütəxəssislərin rəhbərliyi altında beynəlxalq məşqçilik seminarı təşkil olunub. "Belə bir seminar Dünya Taekvando Federasiyasının təşəbbüsü ilə həyata keçirildi. Bildiyiniz kimi, WTF tərəfindən paytaxtımız qurumun regional mərkəzi seçilib. Bu isə mütəmadi olaraq ölkəmizdə beynəlxalq səviyyəli seminarlar, təlim-məşq toplanışlarını keçirməyə imkan verir. Qeyd edim ki, bu günlərdə Koreyanın tanınmış universitet komandalarından biri təlim-məşq toplanışı keçmək üçün paytaxtımıza gəlmişdi. 11 gün ərzində yerli idmançılarımızla birgə məşqlər keçirildi. Hesab edirəm ki, belə məşqlərin təşkili taekvandonun inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir", deyə Hafiz müəllim nəzərə çatdırdı.

Hafiz Qəribov ölkəmizdə taekvandoya göstərilən diqqət və qayğıdan, eləcə də gələcək planlardan da danışdı. " Azərbaycanda idmana dövlət səviyyəsində diqqət və qayğı göstərilir. Azərbaycan Taekvando Federasiyasının prezidenti Kəmaləddin Heydərov taekvandoçularımızın yüksək səviyyədə məşq etməsi üçün hər bir şərait yaradıb. Qeyd edim ki, ATF rəhbirliyi tərəfindən "Musado" İdman Mərkəzinin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tıtulur və artıq bununla bağlı yenidənqurma işlərinə başlanılıb. Fürsətdən istifadə edib taekvondoçulara göstərilən diqqət və qayğıya görə ATF rəhbərliyinə öz minnətdarlığımı bildirirəm", - deyə Hafiz müəllim elavə etdi.

İdman ustası, 3-cü Dan qara kəmər sahibi, və Taekvando üzrə qara kəmər sahibi
Cahangir Tofiq oğlu Bayramovun idman nailiyyətləri

№	İl	Yarışın adı, keçirildiyi yer	Əldə edilmiş nailiyyət
1.	2005-ci il	karate üzrə Avropa çempionatı Türkiyə, İstanbul	2-ci yer
2.	2006-cı il	karate üzrə Dünya Kuboku İsveç komanda yarışlarında	1-ci yer
3.	2006-cı il	karate üzrə Dünya Kuboku İsveç	3-cü yer
4.	2007-ci il	karate üzrə Dünya Kuboku İsveç	3-cü yer
5.	2009-cü il	parataekvando üzrə Dünya çempionatı Azərbaycan	1-ci yer
6.	2010-cu il	parataekvando üzrə Dünya çempionatı Rusiya Federasiyası komanda yarışlarında	1-ci yer
7.	2010-cu il	parataekvando üzrə Dünya çempionatı Rusiya Federasiyası	2-ci yer

Qeyd : Karate üzrə nailiyyətlərin hamısı sağlam idmançılar arasında əldə edilmişdir.

Nəsrullah
Xəlilullah
Hüseyn
Məsnə
Abdulla
Xəlil
Əli
Sübhiyyə
Cəmiləli
Heybət
Hüseyn, Sənəm, Sənubər, Vaqif, Rufa, Akif, Əminə, Səbirə, Xəqani
Nizami, Yusif, Natəvan, Şeyxyuş, Mirvari, Dilbəzi, Oleyla
İrəda
Hüseyn-bala
Rəbiyyə
Əzizullah
Umsəlmə
Xeyrulla
Yəhya, İsa
Səkinə, Məlahət
Gülnarə Fərhad
Mirəli
Səkinə
Soltan Akif Səkinə Sərvinaz
Nazim Sənubər
Murtuz
Məhərrəm
Novruz
Gövhər
Eynal
Səkinə
Murvət Səriyyə Bəbə Nadir
Əzizullah Həmdullah Baba Heybət İbadullah
Həmdulah
İsa
Məhəmməd
Məryəm
Tamila İbad
Eldar

Heybətov Xeyrullah İbadullah (1884-1958). Suraxanı neft mədənlərində neft ustası işləyib. Neft avadanlıqlarının işlənmə texnologiyasını əla bildiyi üçün onu «Neft həkimi» adlandırırdılar. 1929-1930-cu illərdə ABŞ-ın Kaliforniya ştatında neft sahəsində təcrübə keçmək üçün göndərilib. Qayıdandan sonra Suraxanı neft mədənlərində işləyib. Təcrübəli neftçi idi. Müharibə və əmək veteranı idi.

Heybətova Səkinə Xeyrullah (1908-1965). ADTU-nun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. Şəki şəhər Mərkəzi Xəstəxanasının baş həkimi işləyib.

Heybətov Həmdullah İbadullah (1880-1943). Suraxanı neft mədənlərində görkəmli neft ustası işləyib. Neft çıxarılması üsullarını və avadanlıqları yaxşı bilən neftçi idi.

Heybətov Musa Həmdullah (1904-1967). Leninqrad Hərbi Akademiyasını bitirib. Azərbaycan MK yanında neft işlərinin şöbə rəisi işləyib. Böyük Vətən müharibəsində iştirak edib, müharibədən sonra ADU-nun Hərbi Müdafiə kafedrasının müdiri olub. Polkovnik idi. DOSAA F idman cəmiyyətinin sədri vəzifəsində çalışıb. Müharibə və əmək veteranıdır.

Heybətov Mahmud Həmdullah (1923-1999). ADTU-nun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. SSRİ Silahlı Qüvvələrinin Tbilisidəki hərbi hissəsində xidmət edib. Polkovnik idi. Sonra Qaraçuxur hərbi hissəsində hərbi həkim işləyib. Müharibə və əmək veteranı olub.

Nəsrullah Heybətov kim idi?

Saxtalaşdırılmış və yalan ifadə əsassız məhkum edilmiş bir insan haqqında da söhbət açmaq istərdim. Bakı şəhər sakini, 1880-ci ildə anadan olmuş neftçıxarma ustası vətəndaş Hüseynbala Nəsrulla oğlu Heybətov 6 noyabr 1936-cı ildə XDİK siyasi idarəsi tərəfindən həbs edilərək məhkum edilmişdir. Ona görə ki, guya o, şahidlər Əli Abbas Canbaxış oğlunun, S. N. Zeynalov, M. Bıstrikovun yanında sovet quruluşuna qarşı əksinqilabi təbliğat apararaq, Staxanov hərəkatının fəhlələrin maddi şəraitinin pisləşməsinə səbəb olduğunu söyləmiş və özündə icazəsiz odlu silah saxlamışdır. Ona görə də H. Heybətov Azərbaycan SM-nin 72 və 226 maddələri üzrə ittiham edilərək Azərbaycan XDİK «Üçlüyünün» 1937-ci il 20 avqust tarixli qərarı ilə 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək cəzasını çəkmək üçün Sibirə - islah əmək düşərgəsinə göndərilmişdir.

İş üzrə istintaq siyasi idarənin müstəntiqi T. Silayev tərəfindən qanunsuz istintaq üsullarından istifadə edilməklə aparılmış H. V. Heybətovun və şahidlərin ifadələri onlara təzyiq edilmək, istintaq materiallarını saxtalaşdırmaq yolu ilə tərtib edilmişdir. Belə ki, istintaq materiallarından görünür ki, onun dediyi sözləri CM-in 72 maddəsində nəzərdə tutulmuş əksinqilabi təbliğatın tərkibi kimi qiymətləndirmək əsassızdır. Digər tərəfdən iş materiallarından görünür ki, T. Silayevə 20 fevral 1937-ci ildə onun yaşadığı evdə, Əmircan kəndində axtarış aparmaq üçün order verilmişdir. Silayev bu axtarışı hal şahidləri olmadan guya Heybətovun qaynı Hacının iştirakı ilə onun Mərdəkan qəsəbəsindəki bağında axtarış apararkən bostanın içərisində türk silahı olan 100171 №li beşaçılan tüfəng tapılmışdır. Lakin Hacı adlı şəxs silahın tapılması haqqında dindirilməmişdir. Axtarışın hansı səbəbdən Heybətovun evində yox, bağında aparılması aydınlaşdırılmamışdır. Digər tərəfdən işə tikilmiş124 saylı 21 fevral 1937-ci il tarixli mədaxil orderindən görünür ki, tapılan yararsız silah XDİK anbarına verilmişdir. Lakin Daxili İşlər Orqanı Məlumat Mərkəzinin arayışından görünür ki, göstərilən silah anbara mədaxil edilmişdir. Beləliklə də, müəyyən edilmişdir ki, silahın tapılması haqqında tərtib edilmiş akt saxtalaşdırılmışdır. Digər tərəfdən əgər göstərilən silah yararsız idisə, onda Heybətov CM-in 226-cı maddəsi ilə heç cür məsuliyyət daşıya bilməzdi. Yoxlama nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, XDİK əməkdaşı göstərilən cinayət işinin istintaqçısı T. Silayev istintaq zamanı məhbusların barəsində qanunsuz istintaq üsullarından istifadə edib.

Məhbuslara əziyyət verilməsi şahid ifadələri ilə təsdiq edilmişdir. Göstərilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası baş prokurorunun müavini Heybətovun haqqında çıxarılmış qanunsuz və əsassız XDİK «Üçlüyün» 20 avqust 1937-ci il tarixli qərarının ləğv edilməsi üçün protest vermiş, Azərbaycan Respublikasının cinayət işləri üzrə Məhkəmə kollegiyası işə baxaraq 18.04.1989-cu il tarixdə Heybətovun haqqında işin icraatına hərəkətində cinayət tərkibi olmadığı üçün (ölümündən sonra) xitam vermiş və təmizə çıxarmışdır. Repressiya dövrünün istintaq sualları haqqında çox faktlar göstərmək olar. Ancaq hesab edirik ki, göstərilənlər kifayətdir.

МОЖНО ЛИ СЧИТАТЬ «ВРАГОМ НАРОДА»?

Алийев Магерам Гаджи оглы, 1906 года рждения, уроженец с. Амираджаны г. Баку, член КПСС с 1926 работающий в 1928-1929 гг. председателем райбюро пионеров Сураханского района г. Баку;

1929-30 гг. - секретарем Кала-Маштагинского РК ЛКСМ;

1930-31 гг. - инструктором Бакинского комитета АЛКСМ;

1931-32 гг. - зав. Отделом БК ЛКСМ;

1933-34 гг. - секретарем Ленинского РК АЛКСМ;

1934-35 гг. - секретарем БК ЛКСМ;

1936-37 гг. - зав. Отделом руководящихкадров БК ЛКСМ;

1937-38 гг. - инструктором ЦК КП/б/ Азербайджана и вдруг 13 ийуня 1938 г. Алиев был арестован по ст. ст. 21-70,73 УК Азерб. ССР /в редакции 1927 года/, якобы за участие в контрревалюционной организации-подготовке террористического акта против жизни первого секретаря ЦК КП/б/ Азербайджана Мир Джафар Багирова. Ордер на его арест был подписан наркома госбезопасности Боршевым, тем самым Боршевым, кторый наводил страх на честных людей в роли одного из преданнейших холуев Багирова и позже, уже в 1956 году / вместе с Григоряном, Маркаряном, Атакишиевым, и другими/ был арестован и расстрелян на преступления против азербайджанского народа.

Из материалов уголовного дела за № ПР-22942 усматривается, что Алиев М. Г. Был арестован по навету неких Велиева Д. и Митрошна В. /бывших комсомольских работниов/ и обвинен в государственном контрревалюционном преступлении.

На первом же допросе Алиев М. категорически отверг все выдвинутые против него о бвинения, как клеветнические. Однако палачи не растерялись и не торопились. На второй допрос Алиева следователь Антомони вызвал через три месяца, а потом еще через четыре месяца. Но к этому времени он успел пройти все круги ада /20 суток стоянки, содержание 10 месяцев в одиночной камере и избиение/.

Вот выдержка из его писма от 13.03.38г. на имя Сталина, копия В. М. Молотову и Жданову:

«После ареста, я следователю заявил о своей непричастности к контрревалюционной организации… Я ему напомнил, что это сделано с целью истребить партийно-комсомольские кадры. Но следствие вместо проверки, стало применять ко мне пытки - 20 суток держали меня на ногах без перерыва, за исключением выходных дней и это сопроваждалось систематическим избиением меня следователем Антомони и Еоржевым, начальником отдела Аз. НКВД А. Атакишиевым. Они хотели, чтобы я оклеветал себя и рукводящих комсомольских работников - Ягубова Теймура / депутата Верховного Совета, секретаря ЦК/, Али Гусейнова Ага Гусейна / прокурора республики и депутата Верховного Совета/, Исмаилова / секретаря Нахичеванского обкома, депутата Верховного Совета/, а также требовали вербовку руководящих районных комсомольских кадров.

Следствие довело меня до полусмертного состояния, не добившись от меня ложных показаний 10 месяце продержали в одиночной камере в подвале тюрьмы…»

Он писал о творившихся безобразиях в стенах Аз. НКВД т. Сталину, хотя знал, что его письма могут угробить его, но он хотел пожертвовать собою, помочь партии. 13 апреля 1939 года состоялось закрытое заседание Выездной Коллегии военного трибунала Зак. ВО без вызова свидетелей и вместо справедливого разбирательства жалобы Алиева М. и выяснения лживости сфабрикованных следственных документов в течение получаса незаконно приговорил его к 10 годам лешения свободы, 5 лет поражения в избирательных правах и с конфичкацией имущества.

После осуждения в своей жалобе, адресованный руководительям партии и правительства он 11 ийуля 1939г. Писал «сидя в самых тяжелых условиях в подвале НКВД, я ожидал с нетерпением суда… ибо я был уверен, что суд своим справедливым решением снимет с меня незаслуженное клеймо «врага народа», но к сожалению, получилось обратное. Меня мучает одно, почему я должен страдать невинно, ведь нет же никаких причин, чтобы меня прочила в лагерь контрреволюции…»

Из материалов дела видно, что Алиев М. вышел из рабочей семьи, его отец почти 40 лет был рабочимключником на нефтяных промыслах, брат - Алиев Муртуз в то время работал председателем Шушинского РИКа, позже начальником Управления местной промышленности НКАО, член КПСС с 1926г. И член Зак. ЦИКа / т. е. к моменту ареста Алиева М. / Сам с 12 лет работал по найму на нефтяных промыслах Нобеля, затем на комсомольских работе. Но палачей из ОГПУ не интересовали его автобиографические данные. Им нужно было добиться во что бы то ни стало, всеми незаконными методами следствия признания им своей вины и клеветнически -лживых показаний на других партийно-комсомольских работников, однако он оказался крепким орешком и пришелся не по зубам следователям из Аз. ЧК. Хотя палачи пытали его, но он остался непоколебимым до конца - не виноват!

По многочисленным жалобам Алиева М., дело его все таки было пересмотрено военной коллегией Верховного Суда СССР и определением от005.10.39 года и через 1 год 4 месяца за отсутствием в его действиях состава преступления, предусмотренного ст. ст. 21-70 и 73 УК Азерб. ССР прекращено и он был освобожден из-под стражи.

Позже Алиев М. был восстановлен в партии, и перешел на хозяйственную работу, сделал многое для ук-

репления экономики, строительной базы республики. Алиев М. за строительство Сальянского моста на реке Кура, за заслуги в деле развития народного хозяйства и культуры республики Указами Верховного Советареспублики от 10.05.46г. и от 23.04.60г. награжден почотными грамотами, за активное участие в строительстве автодороги Баку-Аеропорт-Бина 09.10.70г. - почетной грамотой Бакгорисполкома, являлся почетным дорожным работником и за участие в великой Отечественной войне награжден медалями «За победу над Германией 1941-45гг.» и другими орденами и медалями СССР.

Az SSR Ali Sovetinin 1946-10 may qərarı ilə Salyan-Kür üzərində körpünün tikintisini müvəffəqiyyətlə başa çatdırdığı üçün «Fəxri fərmanla» təltif olunsun.

Bakı şəhər Zəhmətkeş Deputatlar Soveti İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Bakı-Təyyarə meydanı - Binə avtomobil yolu çəkilişində fəal iştirakına görə «Fəxri fərmanla» 1970-9 oktyabr təltif edilsin.

SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə «Əlaçı yol mühəndisi» nişanı ilə təltif edilsin.

Az. «Bilik» cəmiyyətini 1974-12 iyun Zəhmətkeşlər arasında elmi bilikləri fəal təbliğatçısı» fəxri fərmanı ilə təltif edilib.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП/б/ ТОВ.СТАЛИНУ

Копия: тов.тов. МОЛОТОВУ,ЖДАНОВУ

ПИСЬМО

[illegible]-го Июня 1938 года я был арестован органами НКВД АзербайджанскойССР следствие об"явило обвинение по ст.ст.ст. 73 64 УК Аз.ССР якобы я являясь членом к.р организации молодежи.Токое наглое обоснованное обвинение ошеломило меня и я в котегорической форме отвергая эту ложь и почему прошы следствие детально проверить мое дело и установить истину.

Я следствию заявил о своем не причастностии никакой к.р организации, одновременно говорил,что враги могут оклеветничать с целью перебить партийно-комсомольские кадры,но следствие вместо детальной проверки начало применять ко мне репрессии как-то:20 суток стоики на ногах без перерива за исключением в ночных дней,что сопровождало систематическими избиениями со стороны КОРНЕВА,АТАКИШИЕВА и АНТОНОВА.

Являясь преданным членом партии ЛЕНИНА-СТАЛИНА,я решил умереть под репресией,чем наговорить на себя и оговорить других,так с первого-же дня меня требовали не только оклеветать себя,но и вербовать честных партийно-комсомольских работников-ПУЗОВА ТЕЛМУРА/депутата Верховного Совета/Секретаря ЦК партии Азербайджана/,АЛИ ГУСЕЙНОВА АГА ГУСЕЙНА/Депутата Верховного Совета,Прокурор республики Азербайджана/,ИСМАЙЛОВА ЯШИМА/Депутата Верховного Совета секретаря Нах.Обкома/и также требовали вербовку руководящих районных комсомольских кадров.

Все это больше укрепляли меня так как я убедился,что вражеская рука самым подлым методом хочет перебить преданных людей делу ЛЕНИНА-СТАЛИНА.

Следствие доводши меня до полусмертного состояния не добившись от меня ложного показания бросило мое дело и я ровно 10 месяцев сидел подвале в одиночке.

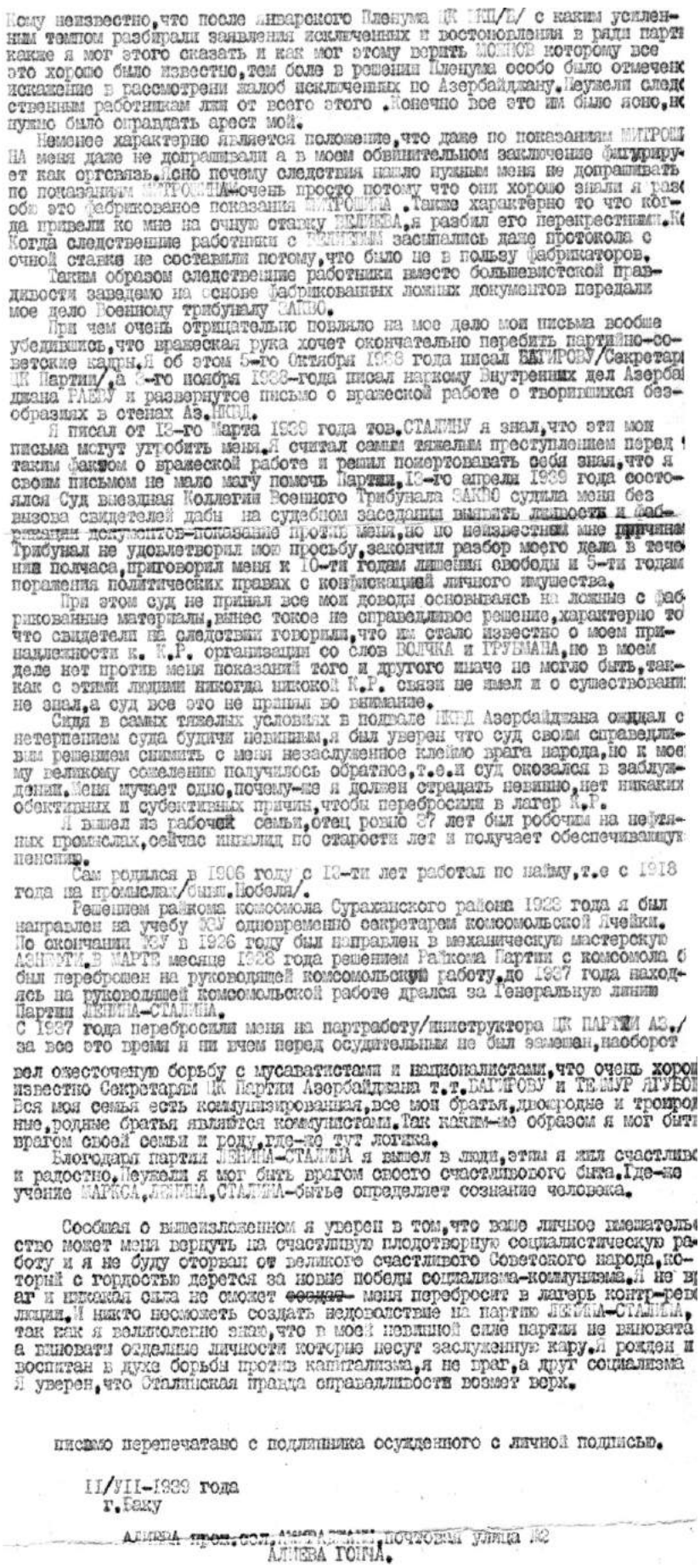
[illegible]-го Июл 1938 года во время вадержки стоики мне дали очную ставки стайку с Митрошиным-Шестеровым.

Тот:заявил:"Со слов ТРУБИНА мне известно,что Алиев Магерам,является членом к.р организации молодежи.

Осенью 1935 года я встретился в книжном пассаже с АЛИЕВЫМ Магеррамом он же говорил"ты являешся членом к.р организации молодежи.

Он же МИТРОШИН в своих показаниях говорить:"АЛИЕВ со мной встретился на улице и сказал-РЕЙНИЯ в районе скоро он приедеть и мы возобновим работу Неужели грани лжи фабрикации не бывает.

Ведь начиная с 1933 года я с РЕЙНИЯМ не встречался даже не знал где он работает.Неужели следственным работникам не было ясно что-это ~~вестник-ких~~ ~~лоыработа,неужели подлая работа путем обмана Партии~~ ведь им это было ясно так-как их подлая работа.Неужели подлая работа путем обмана Партии может нажить себе дешевого авторитета,если это не явная вражаская работа.Характерним является показания МОЛЧАНОВА,у которого взято через 10 дней после моего ареста.Когда следственным работникам не удалось взять от меня ложных показаний,то им нужно было его МОЛЧАНОВА показанием закрепить мой арест. МОЛЧАНОВ во время очной ставки сказал:"Я и АЛИЕВ Магеррам являлись членами к.р организации молодежи и проводили анти-Советскую работу,о чем дал исчерпывающее показание от 28-го июня 1938 года,а в показаных своих от 29-го июня 1938 года МОЛЧАНОВ говорить:После Январского Пленума 1938 года я был у АЛИЕВА Магеррама к которому я пришел советоватся о своем партийном деле". Алиев мне говорил:без этого целыми пачками заявления исключенных лежать в ЦК Партии Азербайджана.Ничего невыйдет,давай организуем теракт против БАГИРОВА/секретаря ЦК Компартии Азербайджана/,ведь ли и фабрикации этого показания ясно говорит сами за себя.

Кому неизвестно,что после январского Пленума ЦК ВКП/Б/ с каким усилен-
ным темпом разбирали заявления исключенных и восстановлении в ряди парти
какие я мог этого сказать и как мог этому верить МОЛОТОВ которому все
это хорошо было известно,тем боле в решении Пленума особо было отмечен
искажение в рассмотрени жалоб исключенных по Азербайджану.Неужели следс
ственным работникам ляи от всего этого .Конечно все это им было ясно,н
нужно было оправдать арест мой.
Немнее характерно является положение,что даже по показаниям МИТРОШ
НА меня даже не допрашивали а в моем обвинительном заключение фигурир
ет как организ.Ясно почему следствия нашло нужным меня не допрашивать
по показаниям МИТРОШИНА-очень просто потому что они хорошо знали и раз
обл это фабрикованое показания МИТРОШИНА .Также характерно то что ко
да привели ко мне на очную ставку ВЕЛИЕВА,я разбил его перекрестними.К
Когда следственные работники с ВЕЛИЕВЫМ засыпались даже протокола с
очной ставки не составили потому,что было не в пользу фабрикаторов.
Таким образом следственные работники вместо большевистской прав-
дивости заведемо на основе фабрикованих ложних документов передали
мое дело Военному трибуналу САКВО.
При чем очень отрицательно повлияло на мое дело мои письма вообще
убедившись,что вражеская рука хочет окончательно перебить партийно-со-
ветские кадры,я об этом 5-го октября 1938 года писал БАГИРОВУ/Секретар
ЦК Партии/,а 3-го ноября 1938-года писал наркому Внутренних дел Азерба
джана РАЕВУ и развернутое письмо о вражеской работе о творившихся без-
образиях в стенах Аз.НКВД.
Я писал от 13-го Марта 1939 года тов.СТАЛИНУ я знал,что эти мои
письма могут угробить меня.Я считал самим тяжелым преступлением перед
таким фактом о вражеской работе и решил помертвовать собой знал,что я
своим письмом не мало могу помочь Партии.13-го апреля 1939 года состо-
ялся Суд выездная Коллегия Военного Трибунала САКВО судила меня без
вызова свидетелей дабы на судебном заседании выявить ложность и фаб-
рикацию документов-показание против меня,но по неизвестним мне причина
Трибунал не удовлетворил мою просьбу,закончил разбор моего дела в тече
ние полчаса,приговорил меня к 10-ти годам лишения свободы и 5-ти годам
поражения политических правах с конфискацией личного имущества.
При этом суд не принял все мои доводы основываясь на ложные с фаб
рикованные материалы,вынес токое не справедливое решение,характерно то
что свидетели на следствии говорили,что им стало известно о моем при-
надлежности к. К.Р. организации со слов ВОЛЧКА и ГРУЗМАНА,но в моем
деле нет против меня показаний того и другого иначе не могло быть,так-
как с этими людими никогда никокой К.Р. связи не имел и о существовани
не знал,а суд все это не принял во внимание.
Сидя в самих тяжелых условиях в подвале НКВД Азербайджана ожидал с
нетерпением суда будучи невинним,я был уверен что суд своим справедли-
вым решением снимить с меня незаслуженное клеймо врага народа,но к мое
му великому сожелению получилось обратное,т.е.и суд оказался в заблуж-
дении.Меня мучает одно,почему-же я должен страдать невинно,нет никаких
обективных и субективных причин,чтобы перебросили в лагер К.Р.
Я вышел из рабочей семьи,отец ровно 37 лет был робочим на нефтя-
ных промислах,сейчас инвалид по старости лет и получает обеспечивающу
пенсию.
Сам родился в 1906 году с 13-ти лет работал по найму,т.е с 1918
года на промыслах/были.Побеля/.
Решением райкома комсомола Сураханского района 1928 года я был
направлен на учебу КСУ одновременно секретарем комсомольской ячейки.
По окончании КСУ в 1926 году был направлен в механическую мастерскую
АЗНЕФТИ.В МАРТЕ месяце 1928 года решением Райкома Партии с комсомола б
был переброшен на руководящей комсомольскую работу,до 1937 года находи-
лась на руководящей комсомольской работе дралея за Генеральную линию
Партии ЛЕНИНА-СТАЛИНА.
С 1937 года перебросили меня на партработу/инструктора ЦК ПАРТИИ АЗ./
за все это время я ни вчем перед осудительным не был замешан,наоборот
вел озесточеную борьбу с мусаватистами и националистами,что очень хоро
известно Секретарям ЦК Партии Азербайджана т.т.БАГИРОВУ и ТЕЙМУР ЯГУБО
Вся моя семья есть коммунизированная,все мои братья,двоюродне и троюрод
ные,родные братья являются коммунистами.Так каким-же образом я мог быт
врагом своей семьи и роду,где-же тут логика.
Благодаря партии ЛЕНИНА-СТАЛИНА я вышел в люди,этим я жил счастлив
и радостно.Неужели я мог быть врагом своего счастливого быта.Где-же
учение МАРКСА,ЛЕНИНА,СТАЛИНА-бытье определяет сознание человека.

Сообщая о вышеизложенном я уверен в том,что ваше личное вмешатель
ство может меня вернуть на счастливую плодотворную социалистическую ра
боту и я не буду оторван от великого счастливого Советского народа,ко-
торый с гордостью дерется за новые победы социализма-коммунизма.Я не в
аг и никакая сила не сможет ~~сожрат~~ меня перебросит в лагерь контр-рев
люции.И никто несможеть создать недоволствие на партию ЛЕНИНА-СТАЛИНА,
так как я волнуюсенно знаю,что в моей невинной силе партии не винавата
а винавать отделные личности которые несут заслуженную кару.Я рожден и
воспитан в духе борьбы против капитализма,я не враг,а друг социализма
Я уверен,что Сталинская правда справедливость возмет верх.

письмо перепечатано с подлинника осужденного с личной подписью.

11/VII-1939 года
г.Баку

АЛИЕВА ГОЙЧА, почтовый улица №2
АЛИЕВА ГОЙЧА.

O ƏZİYYƏTLƏRƏ DÖZDÜ, ƏQİDƏSİNDƏN DÖNMƏDİ

1926-cı ildən partiya üzvü, keçmiş komsomol işçisi Əliyev Məhərrəm Hacı oğlu 1938-ci ildə Zaqafqaziya hərbi dairəsi tribunalı tərəfindən, guya əksinqilabi təşkilatda iştirakına, Mir Cəfər Bağırova qarşı terror aktı hazırladığına görə 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdi.

O illərin gənc komsomol rəhbər işçisi kimi irəli çəkilən AK(b)P MK-nın məsul işçisi M. Əliyev qocaman neftçi ailəsində ehtiyac və məhrumiyyətlər içində böyümüş, əmək fəaliyyətinə tez başlamışdı.

Lakin 13 iyun 1938-ci ildə Vəliyev və Mitroşin familiyalı şəxslərin yalançı ifadələrinə əsasən dövlətə qarşı əksinqilabi cinayətdə təqsirləndirilərək həbs edilmişdir. Onun həbsi üçün orderi təhlükəsizlik üzrə ali komissarının müavini Borşov imzalamışdı.

Elə ilk istintaq dövründən M. Əliyev ona qarşı irəli sürülən ittihamları rədd etmişdi. Lakin cəlladlar tələsmirdi. İkinci istintaqa onu müstəntiq Antomoni üç aydan sonra çağırdı. Bu müddət ərzində o, siyasi idarənin zirzəmilərində hər cür cəhənnəm əzabları çəkmişdi.

Bu müddət ərzində o, zirzəmilərdə müstəntiqlərin qanunsuz hərəkətlərindən SSRİ hökümət başçıları Stalinə, Molotova, Jdanova dəfələrlə məktublar yazmışdı, istintaq zamanı bildirmişdi ki, onun heç bir günahı yoxdur, bu qanunsuz hərəkətlər hamısı partiya-komsomol kadrlarını qırmaq, günahsız insanları məhv etmək məqsədilə təşkil edilmişdir.

Lakin faktları yoxlamaq əvəzinə, istintaq orqanı M. Əliyevə işgəncələr verməyə başlamış, onu 20 sutka ayaq üstə saxlamış, növbə ilə müstəntiqlər Antomoni, Korginov və Axərbaycan DİXK-nın şöbə rəisi Atakişiyev, siyasi idarənin rəisi Rzayev tərəfindən döyülmüşdü. Onlar istəyirdilər ki, M. Əliyev Ali Sovetin rəhbər işçilərinə, deputatlarına, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Vilayət Komitəsinin sabiq katibi Kazım İsmayılov MK-nın katibi Teymur Yaqubova qarşı böhtanlar

irəli sürsün. İstintaq zamanı onu yarımcan hala düşənə qədər döysələr də, yalan izahatlar ala bilməmişlər. 10 ay M. Əliyevi tək kamerada, həbsxananın zirzəmisində saxlamışlar. M. Əliyev Azərbaycan DİXK-da törədilən rüsvayçılıqlar haqqında AK(b) MK-nın katibinə məktubla yazıb göndərirdisə də, M. Əliyevin şikayətlərinə baxılmaq əvəzinə, Zaqafqaziya hərbbi dairəsinin hərbi tribunalının səyyar kollegiyası qapalı məhkəmə iclası keçirərək şahidləri dindirmədən 13 aprel 1939-cü ildə əmlakı müsadirə olunmaqla onu 10 il müddətinə azadlıqdan və beş il hüquqdan məhrum edilməsi haqqında hökm çıxartdı. M. Əliyev fəhlə ailəsindən çıxmışdı. Onun atası 40 il neft mədənlərində fəhlə işləmişdir. Özü Nobelin neft müəssisələrində 12 il işləmişdi, bütün bunlar nəzərə alınmadan o, əsassız cəzalandırıldı. İttiham variantına görə M. Əliyev Bağırovun «özünə» qarşı sui-qəsdə görə terror aktı hazırlamaqda təqsirləndirilirdi. Bu işdə cəlladların əsas məqsədi başqaları haqqında yalan ifadələr almaq və repressiyaya qarşı müqavimətə görə M. Əliyevlə hesablaşmaq idi. Lakin cəlladların ona dişi bata bilmədi. M. Əliyevə qarşı heç bir sənəd, dəlil, sübut toplaya bilməmişdilər. Cəlladlar ona işgəncələr vermişsələr də, lakin məqsədələrinə nail ola bilməmişdildər, o, axıra qədər günqhı olmadığını söyləmişdi.

M. Əliyevin çoxsaylı şikayətlərinə əsasən SSRİ hökumətinin göstərişilə SSRİ Ali məhkəməsinin hərbi kollegiyası tərəfindən iş yenidən nəzarət qaydasında yoxlanılmış, hökmün ləğv edilib cəzadan azad olunması haqqında verilən protest onun terror aktı hazırlaması və iksinqilabi təşkilatın üzvü olması haqqında irəli sürülən ittiham sabun köpüyü kimi partlamışdı. Zaqafqaziya dairəsi hərbi tribunalı, görünür, Ali Məhkəmə üzvləri bunun əsassız və cəfəngiyyat iş olmasını özünün 11 oktyabr 1939-cu il tarixli qərarında etiraf etməyə məcbur olmuşdu. Lakin buna baxmayaraq, M. Əliyevi başqa maddə lə cəzasını bir il müddətinə qədər azaldıb həbsdən azad etmişlər. Daha sonra Azərbaycan Respublikası prokurorunun protesti ilə onun hərəkətində cinayət tərkibi olmadığına görə M. Əliyevə 1992-ci ildə Azərbaycan Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət verilərək tam mənada ölümündən sonra təmizə çıxarıldı. Göründüyü kimi, o, zalım müstəntiqlərin qanunsuz hərəkətlərinə və ədalətsiz hakimlərin hökmlərinə dözdü. Lakin əqidəsindən dönmədi. Həbsdən azad olunduqdan sonra M. Əliyev 1941-1946-cı illər Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmaqla təsərrüfat işlərinə keçmiş, 67051 saylı səhra hərbi hissəsinin inşaat materialları və metal Şöbəsinin mühəndisi vəzifəsində işlərkən Salyan körpüsünün inşasını müvəffəqiyyətlə başa çatdırdığına görə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 3708 saylı 10 may 1946-cı il tarixli fəxri fərmanı ilə təltif edilmiş, 1947-1975-ci illər Azərneftin asfalt zavodunda sex müdiri, müdir müavini işlədiyi illər ərzində Bakı təyyarə meydanı - Binə avtomobil yolu çəkilişində fəal iştirakına görə Bakı şəhər Zəhmətkeş Deputatları Sovetinin deputatı olmuş, şəhər sovetinin 41827 saylı fəxri fərmanı ilə təltif edilmiş və respubilikanın iqtisadiyyatının, tikinti bazasının möhkəmlənməsi üçün bir çox işlər görmüşdür. Lakin ömrünün axırına qədər həbsxanada keçirdiyi dəhşətli günləri unuda bilməmişdi.

Oxucuların nəzər-diqqətinə çatdırmaq istərdim ki, 1997-ci ildə beynəlxalq «YUNESKO» təşkilatı tərəfindən repressiya qurbanlarının 60 illiyinin qeyd olunacağını nəzərə alaraq siyasi repressiya qurbanları haqqında az da olsa məlumatları kitabda əks etdirməyi məqsədə müvafiq hesab etdim.

КОПИЯ.

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ПАРТИИ ЦК КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
АЗЕРБАЙДЖАНА ФИЛИАЛ ИНСТИТУТА МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

ПАРТИЙНЫЙ АРХИВ

№-1073 27 декабря 1966 года

АРХИВНАЯ СПРАВКА

По документам Партархива Азербайджанского филиала ИМЛ при ЦК КПСС установлено,что АЛИЕВ Магерам Гаджи оглы считается работавшим с марта 1928 года по 31 августа 1929 года председателем райбюро пионеров Сураханского района,с1 сентября 1929 года по 15 сентября 1930 года секретарем Кала-Маштагинского РК ЛКСМ,с 16 декабря 1930 года по 15 сентября 1931 года инструктором БК АЛКСМ с 15 сентября 1931 года по 15 сентября 1932 года зав.отделом БК ЛКСМ.
с 20 марта 1933 года по 13 августа 1934 года секретарем Ленинского РК АЛКСМ,с 13 августа 1934 года по 30 мая 1935 года вторым секретарем БК АЛКСМ,с 1 июня 1935 года по 17 июня 1936 года комсоргом ЦКАЛКСМ Баководпроводстроя,с17 июня 1936 года по 16 октября 1937 года зав.отделом ОРК ЦК АЛКСМ и с 16 декабря 1937 года по 27 марта 1938 года в распоряжении ОРПО ЦК КП/б/ Азербайджана.

Решениями бюро БК АЛКСМ от 31 августа 1929 года/протокол № 20/АЛИЕВ Магерам рекомендован секретарем Кала-Маштагинского РК АЛКСМ,от 18 декабря 1930 года /протокол №1/утвержден инструктором БК АЛКСМ,от 20 марта 1933 года /протокол №26/ АЛИЕВ Магерам рекомендован секретарем ЛенинскогоРК ВЛКСМ.Решением бюро ЦК АЛКСМ от 11 сентября 1936 года /протокол №-21/-Алиев Магерам утвержден зав.отделом ОРК ЦК АЛКСМ.

Архивная справка выдано для представления в органы собеса.

Зам.Директора
Азербайджанского филиала ИМЛ при
ЦК КПСС по партархиву - МЕХТИЕВ Г.Г.

Kitabda dərc edilən məlumatların toplanmasında mənə yaxından köməklik göstərən respublika prokurorluğunun rəhbərliyinə, şəxsən respublika baş prokuroru Eldar Həsənov cənablarına, elmi işçilərimizə və prokurorluğun bütün əməkdaşlarına böyük minnətdarlığımı və təşəkkürümü bildirirəm.

Nəhayət, qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycanda baş vermiş 1920-1991-ci illərin siyasi repressiya qurbanları haqqında cinayət, sürgün və inzibati köçürmələr haqqında arxiv işlərinin, respublika baş prokurorluğunun idarə prokurorları tərəfindən yoxlanılması davam etdirilir və bu şikayətlərin nəticəsi haqqında bir çox vətəndaşlardan təşəkkür məktubları alınıb. Ona görə siyasi repressiya qurbanları haqqında səbəblər araşdırılıb, bu barədə ətraflı məlumatlar ikinci kitabda veriləcəkdir.

Eynal Hacı oğlu Əliyev
Əməkdar hüquqşünas,
hüquq elmləri namizədi.

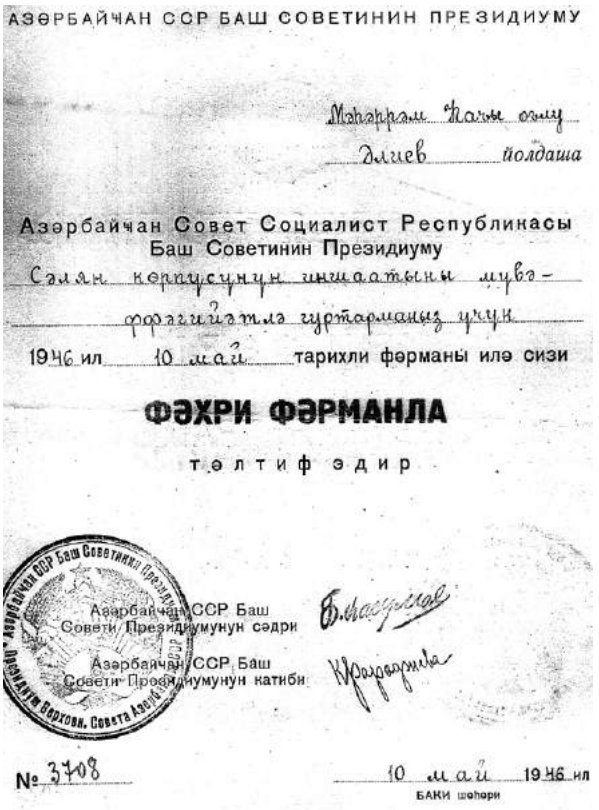
ЗА НАШУ СОВЕТСКУЮ РОДИНУ!

УДОСТОВЕРЕНИЕ
К НАГРУДНОМУ ЗНАКУ
„ОТЛИЧНЫЙ ДОРОЖНИК"

Выдано настоящее удостоверение гражданину
Алиеву М. Г.
в том, что он на основании Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1943 г. приказом Начальника Дорожного Управления ГДУ Красной Армии фронта № 259 от 03.11 1944 г. награжден нагрудным знаком „ОТЛИЧНЫЙ ДОРОЖНИК".

НАЧАЛЬНИК ДОРОЖНОГО УПРАВЛЕНИЯ
Дорожный фронта
Гавричев

2-я дип. зак. 904

АЗӘРБАЙЧАН ССР БАШ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ

Мәһәррәм Һачы оғлу
Әлиев йолдаша

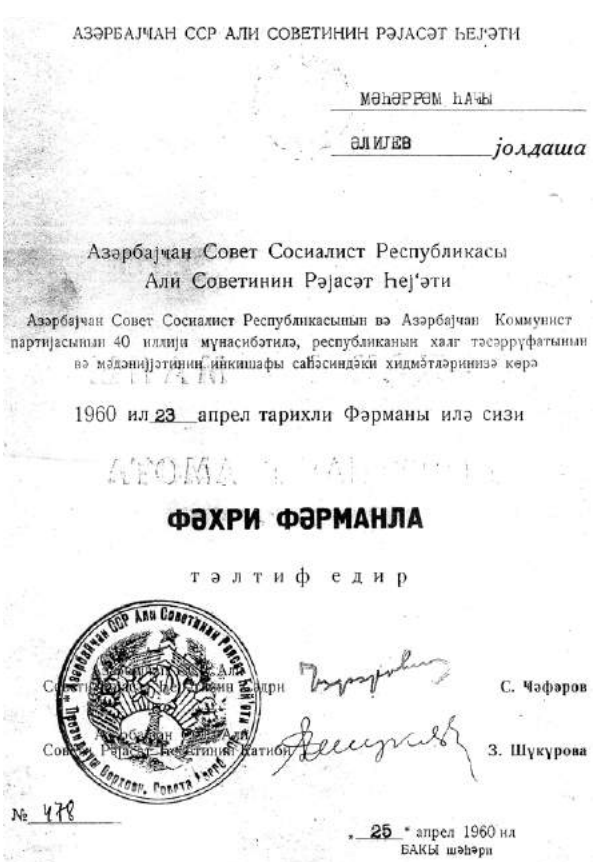
Азәрбайчан Совет Социалист Республикасы
Баш Советинин Президиуму
Сәлан корпусунун иншаатыны мүвәффәгиййәтлә гуртарманыз үчүн
1946 ил 10 май тарихли фәрманы илә сизи

ФӘХРИ ФӘРМАНЛА

тәлтиф әдир

Азәрбайчан ССР Баш Совети Президиумунун сәдри
Азәрбайчан ССР Баш Совети Президиумунун катиби

№ 3708
10 май 1946 ил
БАКЫ шәһәри

АЗӘРБАЙЧАН ССР АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ

МӘһӘРРӘМ Һ.АҒЫ
ӘЛИЈЕВ йолдаша

Азәрбайчан Совет Сосиалист Республикасы
Али Советинин Рәјасәт Һеј'әти

Азәрбайчан Совет Сосиалист Республикасынын вә Азәрбайчан Коммунист партијасынын 40 иллији мүнасибәтилә, республиканын халг тәсәррүфатынын вә мәдәнијјәтинин инкишафы саһәсиндәки хидмәтләриниз көрә

1960 ил 23 апрел тарихли Фәрманы илә сизи

ФӘХРИ ФӘРМАНЛА

тәлтиф едир

Азәрбайчан ССР Али Советинин Рәјасәт Һеј'әтинин Сәдри С. Чәфәров
Азәрбайчан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин Катиби З. Шүкүрова

№ 478
25 апрел 1960 ил
БАКЫ шәһәри

Əliyev Nazim Məhərrəm oğlu. Bakı Musiqi Akademiyasının bəstəkarlıq fakültəsini bitirib. Türkiyədə İzmir şəhər Bələdiyyə orkestrinin rəhbəridir.

Əliyev Murtuz Hacı oğlu (1906-1958). Bakı şəhəri Partiya məktəbində təhsil alıb.

Suraxanı mədənlərində işləyib. Partiya təşkilatı katibi olub. 1922-ci ildə VII mədəndə yanğın söndürmə briqadasının başçısı olub. Suraxanı neft mədənlərində yanğın söndürülməsində 1922aprelin 28-də Leninə teleqramında 1926 Sov İKP üzvü M. Əliyevin də adı var idi. 1929-cu ildə Suraxanı İcra Hakimi sədri olub. 1932-ci ildə Bakı su təsərrüfatı idarəsi rəisi, 1933-37-ci illərdə Şuşa Rayon İcraiyyə komitəsi sədri olub.

1930-1935-ci illərdə Zaqafqaziya Sov SR təftiş komissiyasının üzvü olub.

1937-ci ildə DQMV yerli sənaye sədri olub. 1938-ci ildə Bakıda Yerli Sənaye Nazirinin müavini olub.

1939-1944-cü illərdə metal-hərbi zavodun direktoru, 1955-ci ildə metal sənayesi naziri Komvol Kombinatının direktoru olub. Müharibə-əmək veteranıdır.

Baş ədliyyə müşaviri ***Eynal Hacı oğlu Əliyev*** 1923-cü il oktyabr ayının 8-də Bakının Əmircan kəndində neftçi ailəsində anadan olub. 1941-ci ildə orta təhsilini başa vurduqdan sonra o, Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olub. 1942-ci ildə könüllülər sırasında alman faşistləri ilə döyüşməyə gedib. Lakin 1943-cü ilin axırlarında ağır xəstəliyinə görə ordu sıralarından tərxis olunub.

1944-cü ildə BDU-nun hüquq fakültəsinə daxil olan Eynal Əliyev prokurorluq orqanlarında kadr çatışmazlığından, təhsilini başa vurmamış sonuncu kursdan - 1947-ci il oktyabr ayının 6-da Lenin (indiki Sabunçu) rayonuna prokuror köməkçisi vəzifəsinə təyin olunub. 1948-ci ildə hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra Bakı şəhərinin Əzizbəyov, Oktyabr rayonlarında prokuror, Bakı Şəhər prokurorluğunda istintaq şöbəsinin zona prokuroru, 1969-1974-cü illərdə Qarabağ rayon prokuroru, 1975-1999-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunda Məhkəmə qərarlarının qanuniliyinə nəzarət idarəsinin böyük prokuroru vəzifələrində çalışıb. 1986-cı ilin iyun ayında təqaüdə çıxmasına baxmayaraq, 1989-cu ilin avqust ayında siyasi repressiya qurbanlarının təmizə çıxarılması işi ilə əlaqədar İstintaqa nəzarət idarəsi nəzdində yaradılmış şöbədə böyük prokuror vəzifəsinə təyin edilib və 1999-cu ilin dekabr ayının 31-nə kimi həmin vəzifədə işləyib.

Mərhum akademik, hüquq fakültəsinin kafedra müdiri V. P. Qəhrəmanovun rəhbərliyi altında 1972-ci ilin noyabr ayında Kiyev şəhərində dissertasiya müdafiə edərək, hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alıb. O, «Azərbaycan Respublikası prokurorluğunun tarixi səhifələrindən», «Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları» kitablarının və 50-yə qədər elmi-kütləvi məqalənin müəllifidir.

50 il Azərbaycan Respublikası prokurorluq orqanlarında xidmət edən E. Əliyev peşəkarlığı, əməksevərliyi dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. O, «SSRİ prokurorluğunun fəxri işçisi», «Azərbaycan Respublikasının Əməkdar hüquqşünası» fəxri adlarına layiq görülmüş, müxtəlif orden və medallarla təltif edilmiş, dəfələrlə mükafatlandırılmışdır...

BİZİM EYNAL MÜƏLLİM

Yazının sərlövhəsinə ad seçməyim səbəbsiz deyil. Ona görə ki, bütün prokurorluq işçiləri, o cümlədən təqaüddə olanlar Eynal müəllimi özlərininki hesab edirlər.

Baş ədliyyə müşaviri Eynal Hacı oğlu Əliyev 1923-cü il oktyabr ayının 8-də Bakının Əmircan kəndində neftçi ailəsində anadan olmuşdur. 1941-ci ildə orta təhsilini başa vurduqdan sonra o, Azərbaycan Tibb Universitetinə daxil olmuş, lakin Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar 1942-ci ildə könüllülər sırasında cəbhəyə getmiş, bununla əlaqədar, ali tibb təhsilini almaq arzusu yarımçıq qalmışdır. O, 1943-cü ilin axırlarında ağır xəstəliyinə görə ordu sıralarından tərxis olunmuşdur.

Eynal müəllim 1944-cü ildə BDU-nun hüquq fakültəsinə daxil olmuş, lakin prokurorluq orqanlarında kadr çatışmazlığı səbəbindən təhsilini başa vurmamış, sonuncu kursdan - 1947-ci il oktyabr ayının 6-da Lenin (indiki Sabunçu-İ.A.) rayonununa prokuror köməkçisi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. O, 1948-ci ildə hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra Bakı şəhərinin Əzizbəyov (indiki Xəzər-İ.A.), Oktyabr (indiki Yasamal-İ.A.) rayonlarında prokuror, Bakı şəhər prokurorluğunda istintaq şöbəsinin prokuroru, 1969-1974-cü illərdə Qaradağ rayon prokuroru, 1975-1988-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunda şöbə rəisi, Məhkəmə qərarlarının qanuniliyinə nəzarət idarəsinin böyük prokuroru vəzifələrində çalışmışdır. 1989-cu ilin avqust ayında siyasi repressiya qur-

banlarının təmizə çıxarılması işi ilə əlaqədar İstintaq nəzarət idarəsi nəzdində yaradılmış şöbədə böyük prokuror vəzifəsinə təyin edilmiş və 2000-ci ildə təqaüdə çıxmışdır. O, hüquq üzrə fəlsəfə doktorudur.

Eynal müəllim 50 il, başqa sözlə, yarım əsr prokurorluq orqanlarında qüsursuz xidmət etmişdir. O, peşəkarlığı və əməksevərliyi ilə həmişə fərqlənmiş, onun bu cəhəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Belə ki, ona «Azərbaycan Respublikasının Əməkdar hüquqşünası» fəxri adı verilmiş, bir çox orden və medallarla, həmçinin, keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən «SSRİ Prokurorluğunun fəxri işçisi» döş nişanı ilə təltif edilmiş, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun rəhbərliyi tərəfindən dəfələrlə xidməti qaydada fərqləndirilmişdir.

Yaxşı yadımdadır ki, 1998-cu ildə Eynal müəllimin 75 illiyini Xaqani küçəsindəki «Aktyor evi»nin binasında yerləşən restoranda qohumları, dostları və iş yoldaşları ilə birlikdə qeyd etdik. Həmin tədbirdə Eynal müəllimin həyat yoldaşı Mənijə xanım da iştirak edirdi. Eynal müəllimin həyat yoldaşı Mənijə xanım hazırda dünyasını dəyişsə də, Eynal müəllim həmişə onu böyük hörmətlə xatırlayır. Onlar 50 il birlikdə ömür sürmüş və mehriban ər-arvad olmuşlar.

Eynal müəllim çox məsuliyyətli, nizam-intizamı sevən, dəqiq, yüksək nəzəri hazırlığa və böyük təcrübəyə malik prokurorluq işçisidir. Az-az prokurorluq işçilərinə rast gəlmək olar ki, onlar peşələrinə dair kitab yazmış olsunlar. Lakin Eynal müəllim, çoxlarından fərqli olaraq, bu işlə mütəmadi məşğul olmuşdur. 1997-ci ildə onun «Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu tarixindən səhifələr» kitabı işıq üzü görmüşdür. Həmin kitabın əlyazmasını üç dəfə oxumalı olmuş və müvafiq təkliflər də vermişdim.

2003-cü ildə çap olunmuş «Azərbaycan SSR-də XX əsrin siyasi repressiya qurbanları» və 2008-ci ildə isə işıq üzü görmüş «Xatirələr...düşüncələr...mülahizələr» kitablarının da müəllifi Eynal Əliyev olmuşdur.

Eynal müəllimin üçüncü kitabı 2008-ci ildə çapdan çıxmaqla, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunda təqdimatı keçirildi və təqdimata prokurorluğun təqaüdçüsü kimi bu sətirlərin müəllifi də dəvət olunmuşdu.

Təqdimat mərasiminə prokurorluğun bir çox təqaüdçüləri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Prokurorunun birinci müavini vəzifəsində işləmiş, III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri, həmin vaxt Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hakimi işləyən, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar hüquqşünası Ələddin Sultanov, Respublika Prokurorluğunda əsasən rəhbər vəzifələrdə işləmiş Azərbaycan Respublikasının Əməkdar hüquqşünası, III dərəcəli ədliyyə müşaviri Yamən Yusifov, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirinin müavini, II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Toğrul Musayev və bir çox başqaları dəvət olunmuşdular. Tədbir çox maraqlı keçməklə, kitabın müəllifinin və toplantı iştirakçılarının da yüksək əhval-ruhiyyəsinə səbəb oldu.

Eynal müəllimin dəqiqliyi və nizam-intizama nümunəvi əməl etməsinə dair bir neçə epizodu qeyd etmək oxucular üçün də maraqlı olar.

1996-cı il olardı. Respublika Prokurorluğunun Mərkəzi Aparatında Kadrlar idarəsinin rəis müavini vəzifəsində işləyirdim. Rəhbərlikdən tapşırıq almışdım ki, prokurorluq işçilərinin xüsusi rütbələri və geyim forması ilə əlaqədar bir təlimat layihəsi hazırlamalı idim. Sovetlər dönəmində qüvvədə olmuş müvafiq təlimatlarla tanış olmaq və təlimat layihəsini hazırlayarkən onlardan isrifadə etmək qərarına gəldim. Ona görə də Prokurorluğun Mərkəzi Aparatının kitabxanasına gəldim. Burada mənə məlum oldu ki, 1990-cı illərdə kitabxanada yanğın baş vermiş və kitabxana fonduna daxil olan bir çox kitablar və normativ hüquqi aktlar məhv olmuşdur. İş yoldaşlarımdan biri mənə dedi ki, həmin təlimatları yalnız Eynal müəllimdə tapa bilərsən. O zamanlar Eynal müəllimin iş otağı prokurorluğun birinci mərtəbəsində yerləşirdi.

Mən Eynal müəllimin iş otağına gəldim. Həmin otaqda daha iki nəfər, təxminən, həmin yaşda olan əməkdaşlar otururdular. Mən gəlişimin məqsədini Eynal müəllimə bildirdim. Onu da əlavə etdim ki, bu təlimatlar olsa-olsa sizdə olacaq.

Eynal müəllim mənə qulaq asıb, diqqətlə üzümə baxdı və dedi:

-Xahiş edirəm, qapını örtüb, içəri keçin.

Mən qapını örtüb və Eynal müəllimin nə deyəcəyini gözlədim.

Eynal müəllim dedi:

-Mən hər adama belə sənədləri vermirəm, doğrudur, artıq Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlətdir. Lakin bu təlimatların elmi və tarixi əhəmiyyəti vardır. Ona görə mən belə sənədləri saxlayıram. Xahiş edirəm, həftənin birinci günündən gec olmayaraq həmin sənədləri mənə qaytarasan.

Onu da deyim ki, bu hadisə həftənin beşinci günü günün ikinci yarısı baş vermişdi. Mən Eynal müəllimə söz verdim ki, ondan alacağım sənədləri həftənin birinci günü qaytaracağam.

Bu sözlərdən sonra Eynal müəllim cibindən açarı çıxardıb, iş stolunun siyirməsini açıb, oradan maraqlandığım sənədləri götürüb mənə verdi və dedi:

-Bax, həftənin birinci günü sənədləri qaytar, sənə böyük hörmətim var, ona görə sənədləri sənə verirəm.

Mən sənədləri alıb, Eynal müəllimdən razı qalaraq, üçüncü mərtəbədə yerləşən iş otağıma qayıtdım. Qapını açmamış şəhər telefonunun aramsız zəng etməsini eşitdim. Otağa daxil olub telefonun dəstəyini qaldırdım. Zəng edən Eynal müəllim idi. O, dedi:

-Bax, sənədləri həftənin birinci günü qaytarmağını rica edirəm.

Dedim ki, Eynal müəllim, mən də sözümün sahibiyəm, sənədləri həftənin birinci günü sizə qaytaracağam. Narahat olmayın.

Eynal müəllimin dəqiqliyini göstərən daha bir epizodla oxucuları tanış etmək istəyirəm.

Yuxarıda qeyd etdik ki, Eynal müəllim prokurorluğun geyim formasına həmişə ciddi əməl edərdi. Qış vaxtlarında xüsusi geyim formasının paltosunu geyinər, boynunda həmişə ağ rəngli şarf, əllərində isə əlcəkləri əksik olmazdı.

Qış vaxtı günlərin birində iş vaxtının axırına yaxın Eynal müəllim paltosunu geyinir, forma papağını başında, əlində dəri əlcək, ağ rəngli şarfı boynunda, əlləri arxasında otaqda var-gəl edirdi. Onunla bir otaqda oturan iş yoldaşlarından biri qayıdır ki:

-Eynal müəllim, daha geyinmisiniz, gedin də.

Eynal müəllim sağ əlini qaldırıb, sol əli ilə paltosunun qolunu bir qədər yuxarı qaldırıb, qol saatına baxır və deyir:

-Yox, iş vaxtının qurtarmağına hələ iki dəqiqə qalır.

Belə epizodların sayı Eynal müəllimin xidməti fəaliyyətində çox olmuşdur.

İkinci Cahan müharibəsindən sonra prokurorluq işçilərinin yay geyim formasına ağ rəngli parçadan tikilmiş pencək də daxil idi. Lakin çoxları belə pencəkdən istifadə etmirdilər. Lakin mən ilk dəfə belə pencəyi Eynal müəllimin geyindiyini görmüşəm.

Ümumiyyətlə, ötən əsrin sonlarında ağ pencəkdən üç nəfərin istifadə etdiyini müşahidə etmişəm:biri Eynal müəllim, digəri isə vaxtilə Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun birinci müavini vəzifəsində işləmiş, hazırda hüquq elmlər doktoru, professor olub, elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olan Mirağa Cəfərquliyev idi. Üçüncüsü isə..., yox bunu deməyəcəyəm, ağ pencək geyinənlərin üçüncüsünü müəyyən etməyi oxucuların üzərinə buraxıram.

Eynal müəllimin mənzili Respublika Baş Prokurorluğunun yerləşdiyi küçədə - Murtuza Muxtarov küçəsində (sovetlər dönəmində həmin küçə «Poluxin» küçəsi adlanırdı - İ.A.) idi. Eynal müəllim həmişə, bir qayda olaraq, işə piyada gələr və heç vaxt işə gecikməzdi, demək olar ki, iş vaxtının başlamasına 3-4 dəqiqə qalmış həmişə işdə olardı. Onun evdən çıxması ilə, mübaliğə olmasın, günün saatını dəqiqləşdirmək mümkün idi.

Hazırda Eynal Əliyev təqaüddədir. Lakin o, mütailə etməkdən yorulmur, demək olar ki, bütün rəsmi qəzetləri oxuyur və hərdən zəng edərək mənimlə fikir də bölüşür.

Sonda biz Eynal Əliyevə möhkəm can sağlığı, Qafqaz uzunömürlülüyü və yeni-yeni kitablarının işıq üzü görməsini arzu edirik.

İlham Qurbani oğlu Abbasov, Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının prorektoru-hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Baş ədliyyə müşaviri, prokurorluğun fəxri işçisi

Xatirələr

Nəvəm Lamiyəyə ithaf edirəm.

Mən Çuburam, noyabrda doğuldum,
Eloçkanın bədənində boğuldum.
Böhranlardan çıxıb dünyaya gəldim,
Yaşamaq üçün gündə bir fərman verdim.
Mən Çuburam, bələklərdə gəzərəm,
Oturanda babaların kostyumunu əzərəm.

Mən Çuburam, soskaları üzərəm,
Fındıq versən iki dişlə əzərəm.
Mən Çuburam, hər əzaba dözürəm,
Dilim yoxdur, baxıb sizi süzürəm.
Yerimədim kolyaskada üzüldüm,
Qızlar məgər bu dərdlərə dözürmü?

Qolu bağlı beşiklərdə dözürəm
Dursam əgər, səkkiz ayda gəzərəm.
Mən Çuburam, nənələri istərəm
Böyüyürəm, evlərini bəzərəm.
Mən Çuburam, daydostumu gözlərəm,
Gələn kimi dodaqlarından öpərəm.

Qızım Səkinə xanıma ithaf edirəm

Xanım qızım Pərvanədir,
Söz-söhbəti təranədir.
Gözəlliyi bir yanədir,
Əflatunu bir dənədəir.

Yanaqları qırmızıdır,
Xalqımızın şən qızıdır.
Xasiyyətdə bir quzudur,
Həyatın min ulduzudur.

Saçları var şana-şana
Göz bir yana, qaş bir yana.
Ceyran kimi qaməti var
Baxıb keçsən həzz aparır.

Ceyhun oğlu sultanıdır,
Fərid oğlu fərmanıdır.
Mənzər onun sirdaşıdır,
Tələt, Mahmud əziz qardaşıdır.

Dostum Mirmehdi Seyidzadənin yubileyinə xatirə

Şair, 60 yaşı vurdun sən başa
Nə qədər arzun var həyatda sən yaşa.

Ancaq şərtim var dostluqda yenə
Şair olmasam da söyləyim sənə
Nə qədər düşməyib qələm əlindən
O böyük, gənc nəslin qədrini bilsən
Elinə sadiq ol, qəzəl də yaz bol
Sənin ardıcılın gənclərə aç yol
Yaradıb onlardan xalq sevər olsun,
Xoşbəxt xalqımıza qoy sadiq qalsın.

Sevgilimin ad gününə ithaf edirəm

Səni sevən gündən keçir 20 bahar
O ala gözlərə baxanda xumar.
Yenə ilk baxışın düşür yadıma,
Sadiq məhəbbətin yanır qəlbimdə
Deyirəm, o günlər bir də olaydı.
Eynalın sevgisi alovlanaydı.
Sevgilim, ad günün mübarək olsun,
Gözlərin önündə yüz bahar olsun,
Arzum odur, daim salamat olaq,
Birgə ömür sürüb, birgə qocalaq.

Ürəyimin dayağı
Elimin bayraqdarı.
Arzum budur, sağlam ömür sürəsən,
Bu şən vətənimdə daim güləsən.
Kədər, qəm, bədbinlik, olsun uzaqda səndən
Heç bir xəta səni ayrı salmasın məndən
Deyirəm, ad günün mübarək olsun
Mənim də həyatım sənlə olsun.

02.05.65.

Oğlum Tələtin toyuna ithaf edirəm

Oğlum Tələt, toyun mübarək
Yaşa! Bu dünyanın kef, ləzzətin çək
Bu gündə səni də görəndə Qoşa,
Bil ki, ilham sazım az qalır coşa
Arzum budur, daim xoşbəxt olasan
Uzun ömür sürüb, cüt qocalasan.

27.12.78.

Respublikanın xalq artisti Sara xanım Qədimovanın 75 illik yubileyinə həsr edirəm

Kəşkəşanlı əsrin bahar ayında,
Göz açdın dünyaya 31-i mayında
Vətənin yolunda can verdin qurban
Sənət yollarından dönmədin bir an.
Xalqının ruhunu şad etdin hər an.
Zəhmətinə bu gün verdi fərman
Zati-aliləri o dahi insan
Bu gün yetmiş beşi vurursan başa
Səmərəli həyatda salamat yaşa
Qoy gəmin heç vaxt dəyməsin daşa
Eynal arzu edir yüz əlli yaşa.

31.05.92.

Tənhalığın acısı

Gəldi işıqlı dünyaya iki körpə.
Biri oğlan, biri qız.
Böyüyüb çatdılar başa
Məktəbə getdilər qoşa
Bir ürəkdə birləşərək sevişdilər
Sədaqətlə, məhəbbətlə, dəyanətlə öyündülər.
Həddi büluğa çatıb qurdular xoşbəxt həyat
Bu sevginin şahidi oldu bütün kainat
Xeyirxah əməllərlə sadiq oldular ellərə
Sevgiləri nümunə oldu bütün gənclərə
Lakin gəmiləri tez dəydi daşa
Ülvi məhəbbəti vurmamış başa
Vəfalı eşqi ilə yanan o gözəl insan
Tək qaldı həyatda vəfalı oğlan
Yaşamaq çətindi, bilmir neyləsin.
Ürəkdəki dərdin kimə söyləsin?
Fikirləşib tapmayırdı bir çara
Dərd əlindən üzün tutdu qara məzara
Tənhalığın acıların, yalnız orada o duydu
Göz yaşları ilə yarın məzarın yudu.

Sevimli qızım Brilliant xanıma ithaf

Həzin nəfəsinlə tüğyan edirsən.
Bircə Cahidini candan sevirsən.
Adına bəstələdin mahnı maç-maç, quç-quçu.
Paxıllar ardınca edir pıç-pıçı.
Qorxutmasın səni bu bəd əməllər.
Çünki səni sevir bütün xalq! Bütün ellər.
Sənsən sənətinin gözəl neməti
Adın Brilliantdır, yoxdu qiyməti.
Anan Qızxanımdır, atan Süleyman.
Sənət aləmində etdilər tüğyan
Xalqın ruhunu etdilər heyran.
Övladlar yolunda, can verdilər qurban.
Zəhmətləri unudulmaz, heç zaman
Arzum budur, uzun ömür sürəsən
Bu şən vətənində daimi güləsən.
Kədər, qəm, bədbinlik, olsun uzaqda səndən.
Tanrı səni, ayrı salmasın bizdən.

Eynal Əmircanlı
19.08.2002-ci il

Dahi insan

Qədim Naxçıvan diyarında
1923-cü ilin may ayının onunda
İlahi yaratdı, nadir şəxsiyyətli bir insan.
Dünyaya göz açdı Heydər adlı bir oğlan.
Gəncliyində memar olmaq istədi
Lakin «Siyasətçi» oldu qisməti.
Qüdrətinə heyran olmuşdu cahan.
Quruculuq yolunda vətənində qoydu can.
Həyatda yarartdı min canlı dastan
Səsinə səs Verdi milyonlarla insan
Şöhrətlənib, oldu millət atası
Başında fırlandı daim düşmən xətası
O dözürdü müxalif təhqirlərinə
Amansız cinayət əməllərinə
O dözürdü əzablara, tökməyirdi qan.
Əksinə, əfv haqqında verirdi fərman.
Onda gördüm şücaəti, dəyanəti, sədaqəti
Vətəninə, öz xalqına, ailəyə məhəbbəti.
Qəriblikdə itirdi o, istəkli yarını
O dərmədi əkdiyi ağacların barını.
Çox istədi gənclərin xətrini.
İyləmədi doyunca becərdiyi güllərin ətrini.
Xalqının yolunda can verdi qurban
Dəyişdi dünyasın, o dahi insan.
Ziyarət evinə milyon insanlar gəldi.
Məzarı üstünə güllər sərildi.
Xiyabana gələn ellər, güllər ağladı
Ürəyimi fələk belə dağladı.
Həyatda ötüşüb keçən aylar, illər olacaq,
Heydərin xatirəsi tarixlərdə yaşayacaq.

Eynal Əmircanlı
15.12.2003-cü il

ПРОКУРАТУРА СССР

ЗА ПРОДОЛЖИТЕЛЬНУЮ И БЕЗУПРЕЧНУЮ СЛУЖБУ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРЫ

НАГРАЖДАЕТСЯ НАГРУДНЫМ ЗНАКОМ «ПОЧЕТНЫЙ РАБОТНИК ПРОКУРАТУРЫ»

МОСКВА

ВЭСИГӘ №292

Азәрбајҹан Республикасы Президентиндән

1992 ил 14 сентјабр тарихли Фәрманы илә

"Азәрбајҹан Республикасынын әмәкдар һүгугшунасы"

фәхри адына верилмишдир.

Азәрбајҹан Республикасынын Президенти

14 сентјабр 1992 ил/г.

УДОСТОВЕРЕНИЕ №292

Тов. Алиеву Эйналу Гаджи оглы

Указом Президента Азербайджанской Республики

от 14 сентября 1992 года

присвоено ПОЧЕТНОЕ ЗВАНИЕ

Заслуженный юрист Азербайджанской Республики

Prokurorluğun muzeyinə baxış

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu Kadrlar İdarəsinin rəisi Toğrul Musayev Böyük Vətən müharibəsində Qələbənin 50 illiyi münasibəti ilə Eynal Əliyevi təbrik edir.

Azərbaycan Prokurorluğunun 80 illiyi yığıncağında

Eynal Əliyev tribunada

Baş Prokurorun müavinləri İ.Nəcəfov və F.Məmmədov E.Əliyevi əmək fəaliyyətinin 50 illiyi münasibətilə təbrik edirlər.

Xəlil Xəlilov «Orconikidzeneft»in 1-ci mədəninin neft hasilatı üzrə briqadasının qabaqcıl neft ustası, komsomolçu-gənclər briqadasının briqadiri idi. Briqadanın üzvlərinin 60%-i 16-18 yaşlı məktəbli gənclər, 40%-i qocalar, evdar qadınlar idi. Mancanaq dəzgahları, avadanlıq, alət çatışmırdı. Belə bir vəziyyətdə işləyən briqada hər ay planı artıqlaması ilə yerinə yetirərək plandan əlavə 500-600 ton yüksək keyfiyyətli neft hasil edirdi.Bu təcrübəli usta çox vaxt daxili vəsaitdən istifadə edir, köhnə alət və hissələri təmirdən sonra yenidən istehsalatda işlədirdi. Əmək qəhrəmanı və müharibə veteranıdır.

«Pravda» qəzeti, 10 iyul 1941

Hüseynov Abdulla Hüseyn (1912-1983). Ukrayna SSR xarkov şəhərində Ali Partiya məktəbini bitirib. Zaqafqaziya Dəmiryol İdarəsinin Azərbaycan Dəmiryol idarəsində, Qroznı şəhərində Qafqaz tunel qazıntısı idarəsinin rəisi vəzifələrində işləyib.

1954-1962-ci illərdə Bakı şəhər Tikinti idarəsinin sədr müavini, Bakı Vaqon deposunun sədri, Bakı şəhər Metro Tikinti idarəsinin rəis müavini vəzifələrində işləyib. Müharibə və əmək veteranı idi. Böyük Vətən müharibəsinin orden və medallarilə təltif olunub.

Hüseynov Hüseyn Abdulla oğlu (1940-2011). ANKİ-nin geoloji kəşfiyyat fakültəsini bitirib. İvanov-Frankov şəhərində İdarəetmə İnstitutunun məzunu olub. Qum adasında rəis işləyib.

Hüseynova Sənəm Abdulla (1935). Əmircanda 154 №li məktəbi qızıl medalla bitirib. ADU Fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirib, ANKİ-nin fizika kafedrasının assistenti olub. Moskvada aspiranturaya daxil olub, sonra namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib alimlik dərəcəsi alıb. 20 çap olunmuş elmi əsərin müəllifi, 4 ixtiraya görə müəlliflik şəhadətnaməsi alıb. 1978-ci ildən SSRİ Hərbi Nazirliyinin Kosmik Tədqiqatlar İnstitutunda elmi işçi vəzifəsində çalışıb.

Hüseynova Rufa Abdulla. 1948-ci ildə Əmircanda 154 №li məktəbi gümüş medalla bitirib. N. Nərimanov adına DTU-nun həkim-pediatr fakültəsini bitirib. Rusiya Tibb Elmləri Onkoloji mərkəzində namizədlik dissertasiyası müdafiə edib alimlik dərəcəsi alıb.1985-ci ildə R. E. Kavesik adına Onkologiyanın Problemləri institutunda Onkologiya üzrə dosent elmi rütbəsi alıb. 1952-ci ildən Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Onkoloji Mərkəzində baş elmi işçi, 1988-ci ildən elmi katibi vəzifəsində çalışır. 90 çap vərəqi elmi işin müəllifi, 4 ixtiraya müəlliflik şəhadətnaməsi alıb. İlk dəfə Azərbaycanda şelen-tərkibli şiş əleyhinə preparatı sınaqdan keçirib. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Namizədlik Dissertasiya şurasının katibi, Onkoloji Elmi Mərkəzinin Elmi katibidir. Dəfələrlə SSRİ Onkoloqlarının qurultaylarında Ümumittifaq biofiziklərinin qurultaylarında, MDB ölkələrinin onkoloqlarının qurultaylarında çıxış edib, Azərbaycan elminin nailiyyətlərini məruzələri ilə tanıdıb. 2011-ci ildə «Tərəqqi» medalı ilə təltif olunub.

Hüseynova Səbirə Abdulla qızı. 1959-cu ildə Əmircanda 154 №li məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 1976-cı ildə N. Nərimanov adına ADT-iyə daxil olub 1982-ci ildə pediatriya fakültəsini pediatr ixtisası üzrə bitirib. Təhsilini Rusiya tibb Elmləri Elmi-Tədqiqat Pediatriya İnstitutunun ordinaturasında davam etdirib. Orada namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, alimlik dərəcəsini alıb. Bakıya qayıdıb, ADTU-nun müalicə-profilaktika fakültəsinin uşaq xəstəlikləri kafedrasına müsabiqə yolu ilə assistent, 2003-cü ildən dosent vəzifəsində işləyir. Onun 50 çap olunmuş elmi əsəri, 3 metodik tövsiyəsi var. O, I Ümumittifaq tənəffüs orqanlarına həsr olunmuş konqresdə, Kiyevdə III Ümumittifaq tibb genetiklərin qurultayında, Moskvada I Avrasiya qastroenteroloqların konqresində, İstambulda Ümumdünya pediatrlarının konqresində, MDB ölkələrinin pediatrlarının, İranda pediatrların qurultaylarında məruzələrlə çıxış edib. Azərbaycan Tibb Universitetinin Namizədlik dissertasiyalarının ilkin müzakirəsi Elmi Şurasının üzvüdür.

İlk dəfə olaraq Azərbaycanda uşaqlarda QİÇS sindromunu öyrənərək, ona aid metodik vəsait çap etdirib. 2011-ci ildə «Əməkdar həkim» adına layiq görülüb.

Hüseynov Vaqif Abdulla oğlu (1943). ANKİ-ni bitirib. Bakı energetika texnikumunda kafedra müdiri işləyib. "Elektrik maşınları", "Elektrik aparatları" üzrə dərsliklərin müəllifidir. 1961-ci ildə gənclər üzrə SSRİ çempianatının gümüş medalı, ən texnikalı futbolçu kimi "Neftçi" komandasında oynayıb. Azərbaycan Futbol Federasiyasının (AFFA) hakim inspektoru və komissarı olub.

Xəlilova İradə Nizami qızı. Bakı İncəsənət gimnaziyasında vokal müəllimi, sənətşünaslıq namizədi, dosentdir.

Gülnarə Əsgər qızı. Xəzər rayonu VVAQ şöbəsinin müdiridir.

Səkinə Mirəli qızı. Suraxanı rayon Məhkəməsində uzun illər vəkil işləyib. Azərbaycan Ədliyyə Nazirliyinin "Əlaçı hüquqşünas" adına layiq görülüb. Müharibə və əmək veteranı idi.

İsayev Yəhya Mirəli oğlu (1904-1982). Azərbaycan EA-nin Nəbatət İnstitutunun direktoru, Biologiya elmləri doktoru professordur.

Kərim
Mahmud
Ümid
Ağavəli
Məlik-əhməd
Məlikməmməd
Xanəli
Mehtərəm
Şahsultan
Bəyim
Ahıryaxanım
Bəlacı
Bayram
Biblixanım
Bağdaxanım
Zərnisə
Bəstı
Ağanisə
Əlməmməd
Ağakərim
Məlik-məmməd
Həsən
Sərıyyə
Xədicə
Baba
Ağa,Bahadur
Rəfail,Pişsta
Səvda,Ofelya
Abdin,
Nurəddin
Tofiq,İsrafil
Süleyman
Ruqiyyə,Validə
Şeyxi,Umxanım
İbrahim,Mikayıl
Cəbrayıl
Baba
Baba
Məmmədəmi
Məmmədağa
Umud,Solmaz
Gülağa
Nigar, Nərgiz
Paşa,İsmayıl
Əkrəm,Zahid
Sadıq,Arif
Rəhim,Faiq
Lətifə,
Vahid
Firuzə
,Vaqif
Rəhimə,Elmira
Vahid,Vüqar
Afaq,
Rəşid, Vüqar
Zaur
Hüseynbala,Baba,
Səkinə,Fatma
Süleyman,Mirzə
Orucəli,Püstəxanım
Məmməd,Paşa
Salıh,Fatma
Səkinə,Xeyrənsə
Məryəm
Kamil,Əyyub
Mahmud
Böyükxanım
Rübabə,Hökümə
Mədinə, Xanım
Püstə,Cəfər
Məmmədkərim
Balakərim
Ağababa,Məmməd
Fatma,Nənəxanım
Anaxanım,Sona

Kərimov Balahacı Məlikəhməd (1892-1962). Azərbaycan Neft-Sənaye İnstitutunun Memarlıq fakultəsini bitirmişdir. Tikinti Nazirliyini Bakı şəhəri üzrə memar işləmişdir. Bakı şəhərində Nizami kino-teatrının memarı Hökümət evinin tiklişinin baş icraçısı olub. Əmircanda S.Bəhlulzadə adına mədəniyyət sarayının tikintisini başa çatdırıb. Müharibə və əmək veteranıdır, orden və medallarla tərtif olunub.

Kərimov Bayram Məlikəhməd (1904-1978). Azərbaycan KP MK yanında 4 illik Ali Partiya məktəbinin hüquq fakültəsini bitirib. 1932-1934 illərdə Beyləqan, Ağdaş, Yevlax, Əli-Bayramlı, 1936 ildə Lənkəran mahal prokuroru işləmişdir. Müharibə illərində Gilgilçay, Siyəzən, Dəvəçi rayonunda balıqartırma vətəkələrində rəis işləmişdir. Müharibə və əmək veteranıdır.

Kərimov Paşa Balahacı oğlu. Müharibə qəhrəmanıdır

Balayev Rafayel Süleyman (1943). ANKİ-istehlasat proseslərinin avtomatlaşdırılması fakultəsini bitirib. 1982 ildə İstehlasat proseslərinin avtomatlaşdırılması üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Az NKİ-Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri kafedrasının professorudur.

1988 ildən «Əcnəbi tələbələrin təhsil işi üzrə» prorektordur.. Azərbaycanın «Tərəqqi» medalı ilə təltif olunub.

GÖZƏL İNSAN, TANINMIŞ ALİM

Tanınmış alim, gözəl insan, farmakoqnoziya və botanika kafedrasının müdiri, professor Yusif Kərimovun anadan olmasının 70 illiyi bu günlərdə tamam olur.

Yusif Balakərim oğlu Kərimov 1940-cı ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. Hələ orta məktəbdə oxuyarkən tibb sahəsinə böyük maraq göstərən Yusif Kərimov öz arzu və istəyi ilə Azərbaycan Tibb İnstitutuna qəbul olmuşdur. O, 1965-ci ildə həmin institutun əczaçılıq fakültəsini bitirmiş, 1965-1968-ci illərdə indiki ATU-nun farmakoqnoziya və botanika kafedrasında aspirant işləmişdir.

Aspirantura müddətində Sankt-Peterburq (Leninqrad) şəhərinə, keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının Botanika İnstitutunun «Bitkilərin kimyası» laboratoriyasına ezam olunmuş, 1969-cu ildə dissertasiya işini müdafiə edərək əczaçılıq elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır. 1969-1974-cü illərdə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Botanika İnstitutunun «Bitki ehtiyatları» şöbəsində kiçik elmi işçi, 1974-1984-cü illərdə isə baş elmi işçi vəzifəsində işləmişdir.

1984-1989-cu illərdə Azərbaycan Tibb İnstitutunun farmakoqnoziya və botanika kafedrasında dosent vəzifəsində çalışan Y. Kərimov 1988-ci ildə əczaçılıq elmləri doktoru elmi dərəcəsinə, 1990-cı ildən professor adına layiq görülmüşdür. 1989-cu ildən bu günə kimi kafedra müdiri vəzifəsində çalışır.

Respublikada və respublikadan kənarda 160-a qədər elmi işi müxtəlif nəşrlərdə çap olunmuşdur.

Dərman bitki xammalları üzrə monoqrafiyanın təsdiqi üzrə ÜST (İsveçrə, Cenevrə ş.) ekspert komissiyasının üzvüdür.

Onun rəhbərliyi ilə 2 əczaçılıq elmləri doktoru və 5 əczaçılıq elmləri namizədi hazırlanmışdır. 15 patentin müəllifidir, onlardan 3-ü əczaçılıq istehsalatında tətbiq olunur («Qobustan» balzamı, «Fitotussin» şərbəti, «Faqolin» məlhəmi).

Hər il Moskva və Xarkov şəhərlərində nəşr olunan, yeni dərman preparatlarının yaradılması üzrə «Dərman-insana» adlı ümumdünya elmi əsərlər toplusunun redaksiya kollegiyasının üzvüdür.

Hər il Krımda (Aluşta şəhəri) keçirilən «Qeyri-ənənəvi bitkiçilik. Ekologiya. Eniologiya və sağlamlıq» Beynəlxalq simpoziumunun təşkilat komitəsinin üzvü olan Y. Kərimov dörd monoqrafiyanın redaktorudur.

Universitetin 80 illiyi münasibətilə təltif olunanlar arasında Yusif müəllim də vardır. O, respublikanın "Əməkdar farmakoloqu" adına layiq görülmüşdür.

Yusif Kərimov alim olmaqla yanaşı, gözəl insan, yaxşı rəhbərdir.

Имею 4 монографий и и 2 учебника и нечколько методологических указаний. Бронзовуюу медаль ВДНХа являлся изобретателем СССР.

Международное содружество с Средиземноморским медицинским университетом в деле подготовки кадров и научных исследований (г. Марсель, Франция).

Эксперт Всемирная организация здравоохранения по лекарственному растительному сырою.

Bəstəkar Arif Məlikov, Moestro Niyazi, bəstəkar Məmmədağa Umudov

Bəstəkar Əziz Əzizov, bəstəkar Məmmədağa Umudov

Kiprdə: rəssam Zaur Hüseynov Fikrət oğlu, bəstəkar Cavanşir Quluyev

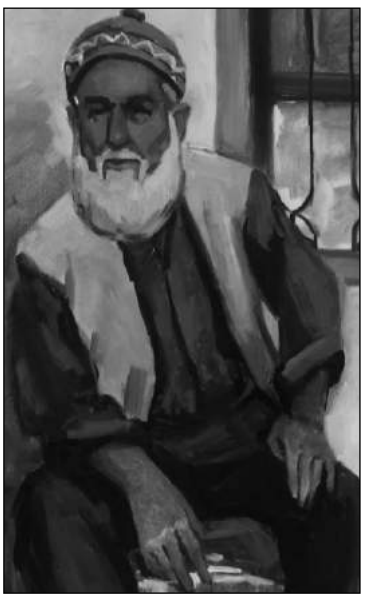
Hüseynov Zaur Fikrət oğlu (1986.01.01). 2001-ci ildə Bakıda Əzim Əzimzadə adına Rəssamlıq məktəbinə daxil olur. 2005-ci ildə oranı əla qiymətlərlə bitirib. 2005-ci ildə Bakı Rəssamlıq Akademiyasına daxil olur. Kiprdə gənc rəssamların əsərlərindən ibarət sərgidə müvəffəqiyyətl iştirak edib. 2006-cı ildən dövlət xəttilə Rusiyanın Voronej şəhərinin Rəssamlıq Akademiyasına göndərilib. Hal-hazırda orada təhsilini davam etdirir. Rusiyada və xaricdə bir neçə sərgilərdə əsərlərini nümayiş etdirib. Perspektivli rəssam kimi sərgilərdə iştirak edir.

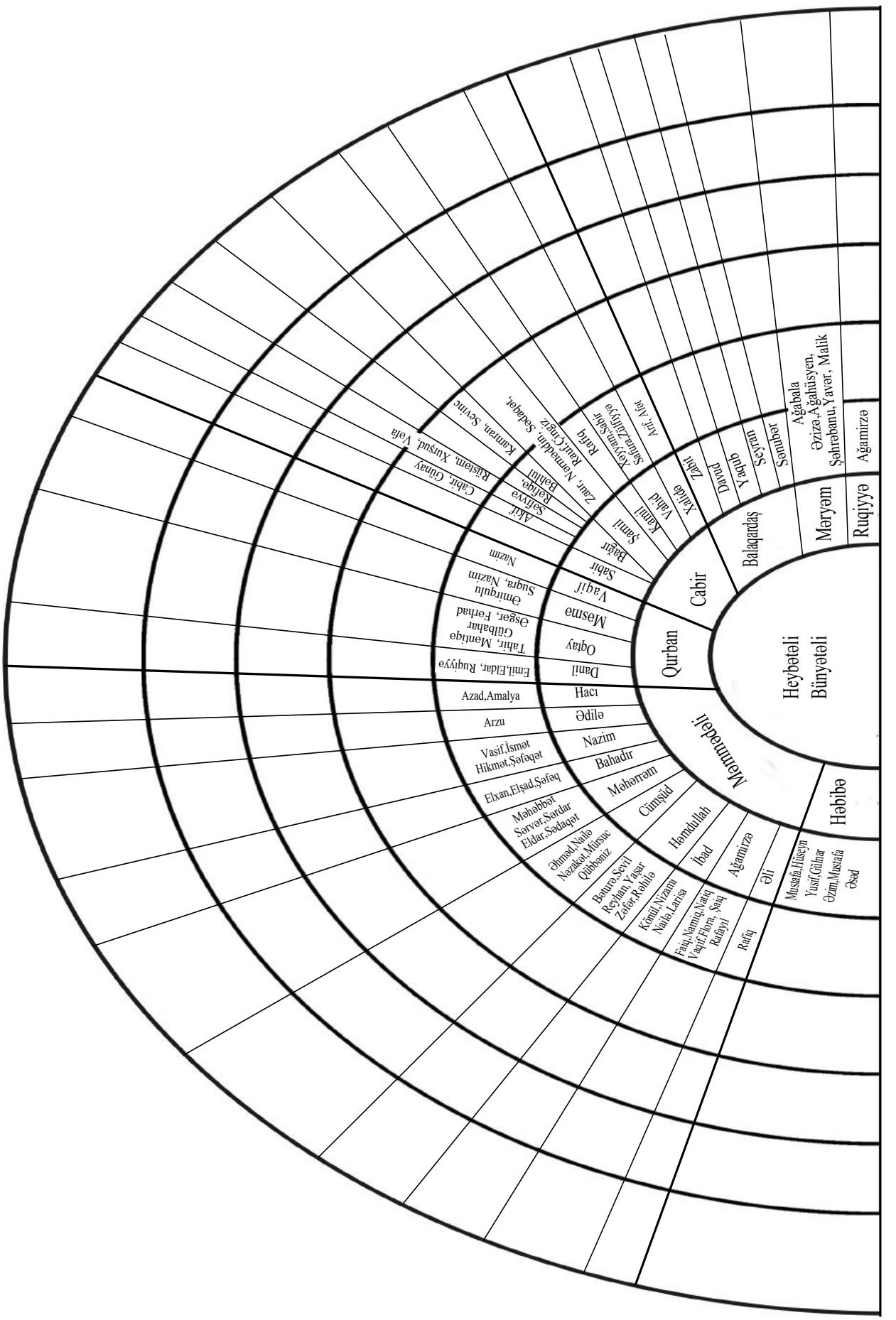

Heybətəli Bünyətəli
Qurban
Cabir
Balaqardaş
Məryəm
Ruqiyyə
Məmmədəli
Həbibə
Ağabala Əzizə,Ağahüseyn, Şəhrəbanu,Yəvər, Malik
Ağamirzə
Şəmsəbər
Şeyran
Yaqub
Dünya
Zəbil
Xalidə
Vahid
Kamil
Şəmsi
Bağır
Sabir
Vaqif
Məsmə
Oqtay
Daniil
Hacı
Ədilə
Nazim
Bahadır
Məhərrəm
Cümşüd
Həmdullah
İbad
Ağamirzə
Əli
Mustafa,Hüseyn Yusif,Gülnar Əzim,Mustafa Əbəd
Rəfiq
Fəqan,Namiq,Natiq Vaqif,Flora, Şəlq Rafiqyl
Könül,Nizami Nailə,Larisa
Bəturə,Sevil Revhan,Yaşar Zəfər,Rəhilə
Əhməd,Nailə Nəzakət,Mürsüc Qübbəniz
Məhəbbət Sərvər,Sərdar Eldar,Sədaqət
Elxan,Elşad,Şəfəq
Vasif,İsmət Hikmət,Şəfəqət
Arzu
Azad,Amalya
Emil,Eldar, Ruqiyyə
Tahir, Mənfiqə Gülbahar Əşrəf, Fərhad
Əmirqulu Nəzim
Nəzim
Sabir
Bağır
Şəmsi
Kamil
Vahid
Xalidə
Zəbil
Dünya
Yaqub
Şeyran
Şəmsəbər
Ağabala Əzizə,Ağahüseyn, Şəhrəbanu,Yəvər, Malik
Ağamirzə
Arif, Afət
Xəyyam,Sabir Səidə,Zülfiyyə
Rəfiq
Nəmrəddin, Sədaqət, Rauf,Çingiz
Zaur, Bəhlul
Kamran, Sevinc
Rüstəm, Xurşud, Yəfa
Afət
Səfiyyə
Rəfiqə,
Cabir, Günay

Heybətov Ağamirzə Məmmədəli oğlu. 26 dekabr 1914-cü ildə Bakı şəhəri, Əmircan (Xilə) qəsəbəsində anadan olub.

Əmircanda orta məktəbi, sonra isə Azərbaycan Tibb İnstitutunu 1938-ci ildə bitirib və Mirbəşir şəhərinə təynatla göndərilib.

1939-cu ildən 1946-cı ilədək Mirbəşir şəhəri, 1946-cı ildən 1949-cu ilədək Oğuz şəhəri, 1949-cu ildən 1957-ci ilədək Ağstafa şəhəri, 1957-ci ildən 1965-ci ilədək Mingəçevir şəhəri səhiyyə şöbələrinə rəhbərlik edib.

Mirbəşir, Oğuz, Ağstafa, MİngəçevirŞəhər sovetlərinə deputat seçilib.

1965-ci ildə Bakı şəhərinə qayıdıb əmək fəaliyyətinə Şimali Qresdə yerləşən 31 saylı xəstəxanada baş həkim vəziyəsində davam etdirib.

Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı olub. Azərbaycan Respublikasının «Əməkdar həkimi» adına layiq görülüb. Müharibə və əmək veteranıdır.

Bundan başqa bir sıra medal və fəxri diplomlara layiq görülüb. 5 iyul 1974-cü ildə vəfat edib.

Bünyatov İbad Məmmədəli oğlu (1918-1979). 1937-ci ildə Əmircanda orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirib. Bakı Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsinə daxil olub, 1941-ci ildə isə oranı bitirmişdir.

Tərtər rayonuna məktəb direktoru vəzifəsinə göndərilmişdir. 1942-ci ildə könüllü olaraq cəbhəyə getmişdir. Cəbhədə bir sıra orden və medallar almışdır. "Qafqazın müdafiəsinə görə", "Almaniya üzərində qələbəyə görə 1941-1945", "SSRİ-nin 60 illiyi" və s. Müharibədən qayıdıb, 1953-cü ildə Universitetin biologiya kafedrasında işləyərək, aspiranturanı bitirmişdir. Namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib, alimlik dərəcəsi almışdır. BDU-nin biologiya kafedrasının dekanı işləmişdir. Bir neçə elmi əsərlərin müəllifi, elmi işlərin rəhbəri olmuşdur. 4 ali savadlı övladı var. Larisa, Nailə, Nazim, Könül.

Автобиография

Я, Бунятов Курбан Эйбат Али оглы родился 1904 г. В селе Амирраджаны г. Баку.

Отец мой, Бунятов Эйбат Али, до октйабрской революции был крестьянином, мать - домохозяйка. В 1923 года я жил на …. своих родителей.

С 1923 года по 1926 я работал рабочим промыслоных железных дорог в Сураханах.

С 1926 по 1927 я работал рабочим конторы треста Орджоникидзе нефть в Сураханах.

С 1927 по 1930 год работал ответственным секретарем партийный очиткой Маслообойчетпогаченного завода в гор. Кировобаде Аз ССР.

В 1930 года по 1932 год учился в академии им. Крупской в г. Москва на оргинфаке.

В 1932-1933 работал зав отделом кадров Орджоникидзевской РК (в) К.

В 1933-34 год работал председателем КРКИ Алибайъамлийского р-на Аз ССР.

В 1934-1938 работал Зав РОНО Ордж. р-на г. Баку и одновременно преподавал истоирии СССР до 1939 г.

В 1939-1943 г. Работал Зав. Бакгорисполкома.

В 1943-1946 годах работал начальником ОРСа Аз Гос Университета им. Кирова в г Баку.

С 1946 47 год работал Заместителем Директора Республиканской парт. Школы при ЦК КП 9б Азербайджана.

С 1948 по Х 1948 работал начальником ОРС Аз Гос Университета.

Х 1948-1950 работал Директором Торгова-Закупечтной базы Азрыболов потребсоюза

С 1950 по 1951 год работал начальником Овпита ОРСа Кировнефть.

С Х-1951 года по настоящем время работаю Директором Ресторана «Гафгаз» Бактреста столовых.

Член ВКП (в) с 1926 Партвызысканий и выговоров не имею. Семейный. Семья состоит из жены и четерых детей.

Из родственников, осужденными и за границей никого не имею.

НА ТАКИХ, КАК ОН, И ДЕРЖАЛАС НАША ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

О руководителях производства и директорах передовых предприятий как-то не особенно принято было говорить в советские годы с высоких трибун. Вот о рабочих и мастерах, их славных трудовых достижениях и бесчисленных наградах - это пожалуйста. Словно могли бы состояться ети самые побуды и достижения, если не стояли бы тогда во главе многих предприятий истинные организаторы производства. Люди честные, порядочные, трудолюбивые, фанатично преданные общему делу и, главное, умеющие зажечь верой в успех окружающих.

А ведь таких руководителей было у нас немало, и особое место среди них занимает ставший в неполные 23 года директором завода геофизических приборов и оборудования треста «Азнефтегеофизика» Данил Гурбан оглы Бунятов, памяти которого и посвящается этот материал. До конца жизни верой он служил отечеству, занимая в разное время посты директора Бакинского завода сухих трансформаторов и первого заместителя министра местной промышленности Азербайджана.

Данил Гурбан оглы Бунятов был родом из старинного селения близ Баку - Амирджан, которое дало миру множество знаменитых личностей м высококвалифицированных специалистлв. Его отец, Гурбан Бунятов, был человеком образованным, занимал различные должности, а в годы войны 1941-1945 годов работал проректором АГУ по хозяйственной части. У Гурбана мцаллима была великолепная домашняя библиотека, а сам он особо увлекался собиранием и переводом афоризмов. Когда 29 сентября 1928 года появился на свет его первенец, он решил в память о близком друге назвать его Данилом. Тот скончался, когда супруга Гурбана Сонна дохаживала последние дни своей беременности. «Гурбан, у тебя родится сын, - произнес перед самым концом Данил. - Это будет очень талантливый мальчик, и его ожидает большое будущее…»

В тот период, в связи с очередным нефтяным бумом, в Баку было много приезжых. И Гурбану даже удалось нанять для своего сына гувернера француза, который взялся вместе с хорошыми манерами обучать маленького Данила французскому языку, игре на рояле, живописи, что еще больше развило способности одаренного от природы мальчика. Все, чему он научился у француза, Данил Гурбанович прекрасно помнил до конца своей жизни. Близкие знали, что он свободно владеет французским, прекрасно импровизирует на рояле, делает чудные ескизы, и является большим знатоком мировой классической литературы.

Данилу Бунятову не было и шести лет, когда он поступил в Амирджанскую среднюю школу № 84 с обучением на русском языке, которую окончил в 1944 г. С золотой медалю. С 1944 по 1949 годы он учился на энергетическом факультете Азербайджанского индустриального института (ныне АГНА) и был направлен по его окончании на находившийся в Орджоникидзевском (ныне Сураханский) районе Баку завод геофизических приборов и оборудования. После недолгого собеседования с молодым специалистом, окончившим АзИИ с красным дипломом, его берут на должность … главного инженера завода. А через два года 23-летний Данил Бунятов назначается директором этого единственного по тем временам, в Союзе предприятия, выпускавшего геофизическую аппаратуру и оборудование для нефтедобычи. И именно на етом заводе с особой яркостью проявляются незаурядные способности Бунятова как очень талантливаго инженера и организатора производства, принеся молодому директору заслуженную славу и непререкаемый авторитет.

С начала 50-х годов прошлого столетия шел бурный процесс реорганизации и обнолвения многих административно-производственных структур в нефтяной отрасли, в том числе и становление треста «Азнефтегеофизика». В одном из поздравительных адресов, направленных позже геофизиками на имя Данила Гурба-

новича, к этому времени уже работавшего в другой отрасли, читаем: «Многолетняя совместная работа с вами в тресте «Азнефтегеофизика» оставила хорошую память о нелегких, но прекрасных годах становления треста. Общение с вами и как с товарищем, и как с директором завода всегда было приятным и полезным…»

Мне, как это ни удивительно (ведь столько времени прошло с той поры) удалось встретиться и поговорит с теми, кто лияно знал молодого директора завода Геофизических приборов и оборудования, работал при нем.

Щедро поделился своими воспоминаниями о Бунятове и возглавляемым им заводе работавший с 1957 по 1965 гг. в группе массовых поисков радиоактивных элементов в системенефтяной промышленности Азербайджана (группа подчинялась непосредственно АзНЕФТИ, располагалась в АзНИИ - (ныне АзНИПИнефть) зам. Управляющего по производству треста «Азернефтпромгеофизика» Черкес Айдын оглы Гаджиев. Он отметил, что геофизические исследования в нефтяной отрасли начинались в 40-е годы прошлого столетия в системе треста «Азнефтегеофизика», в состав которого также входили находившейся на одной территории с заводом геофизических приборов и оборудования Центральная геофизическая контора (ЦГК), ЦНИЛ, СКБ и другие службы геофизической направленности.

В годы руководства Д. Бунятова завод имел многочисленные связи с предприятиями России, Украины и других республик бывшего Союза, откуда поставлялись комплектующие изделия, радиоэлементы, резисторы для выпуска здес, в Баку, готовой продукции. В ее число входили зонды для электро- и радиоактивного каротажа, оборудование для перфорационных работ, комплектующие блоки и узлыдля промыслового оборудования, геофизические приборы, используемые при поисковых и разведочных работах.

- От качества и надежности выпускаемой заводом продукции во многом зависел ход этих работ, - говорит Черкес Гаджиев. - При Бунятове порядок и дисциплина на предприятии были строжайшие, и потому заводяане ни разу не подводили своих заказчиков и не получали рекламаций. Сам же Данил Гурбанович остался в моей памяти как человек, прекрасно знабщий свое дело и очен требовательный директор. Сейчас таких принципиальных руководителей, как Бунятов, днем с огнем несыщеш. Вместе с тем он обладал довольно высокими человеческими качествами. В любую минуту готов был прийти на помощ людям, оказать каждому необходимую поддержку.

Совсем юными выпускницами АзИИ (ныне Нефтяная академия) пришли в середине пятидесятых годов прошлого века на завод геофизических приборови оборудования и по сей день работающие в «Азернеятпромгеофизике» главный геолог треста Адиля Кахраманова и ее заместитель, начальник гнологического отдела Хадиджа Гейдарова.

- Центральная Геофизическая контора, куда я пришла в 1956 г. По распределению, буквально через несколько месяцев была переведена в основное здание треста, - говорит Адиля ханум - и потому с ДаниломГурбановичем я мало общалась. Но зато постоянно слышала самые лестные отзывы о директоре завода, о его высокой ответственности, профессионализме и работоспособности. Видела, с каким уважением относятся к нему и заводчане, и работники геофизических служб.

А вот Хадидже Гейдаровой, напротив, с первых же дней трудовой деятельности пришлось обращатся по производственным вопросам лично к директору завода. - Дело в том, - вспоминает Хадиджа ханум, - что нам, работникам ЦНИЛ треста «Азнефтегеофизика» приходилось постоянно ездить по разным площадям республики, где велось разведочьное бурение, и привозить оттуда керны со скважин для лабораторных испытаний. Вырнувшись на завод, мы сразу же бежали к Бунятову: «Данил Гурбанович, у нас партия кернов. Помогите!» и тот незамедлительно распоряжялся, чтобы на токарных станках завода в первую очередь были обработаны ети самые керны…

Особое внимание он уделял приходящей на завод молодежы, с которой у Бунятова обычно складывались самые добрые отношения. Но сначала надо было пройти почти через полуторачасовую, хотя и довольно безобидную на первый взгляд, беседу с директором завода, в течни которой тот четко уяснял себе, выйдет ли из конкретного молодого человека толк, или лучше посоветовать ему подыскать себе другую работу. И, наверное, оттого при Бунятове на заводе геофизических приборов и оборудования неисправимых лодырей и бездарей не было.

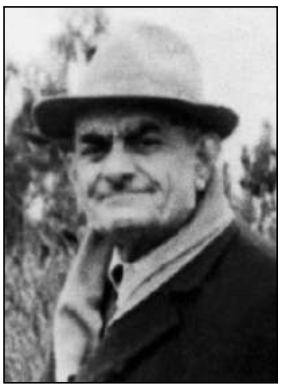
Для 18-летнего «мастера на все руки» Фархада Мурадова, пришедшего на завод после окончания в 1970 г. Средней школы, собеседование прошло очень успешно, и его сразу взяли електромонтажником в сборочный цех. Позже пришедшего на завод после окончанияурадов окончил энергетический факультет Азербайджанского института нефти и химии и работал на БОЭЗ, БЗК, главным инженером завода сухих трансформаторов, главным энергетиком Азербайджанской академии художеств, другими словами - с самым разным начальством. Но директора завода геофизических приборов и оборудования он вспоминает с особой теплотой:

- Данил Гурбанович был первым директором в моей жизни. И, может, оттого мне запомнилось все, что он делал и говорил. Главное, Бунятов любил работать. И трудился он самоотверженно, без устали, до поздней ночи. В какую бы рань мы, рабочие, ни пришли на завод, непременно видели в окнах директорского кабинета свет, а когда уходили после смены домой, эти окна все так же ярко светились… Когда только он отдыхал… Бунятов мог раза три на день зайти в цех и, если что не так, устроить всем жуткий разнос. Но, несмотря на это, Данила Гурбановича на заводе все уважали, а мы, новички, просто восхищались своим директором. Сейчас таких начальников нет. Он и дело все знал хорошо, и при необходимости перед кем угодно мог отстоять интересы завода, и за работника мог стать горой.

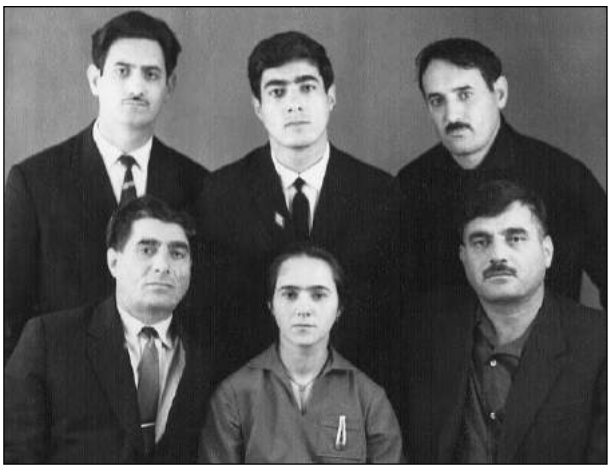
В течении ряда десятилетий, даже после того как Данил Бунятов перешел на другую работу, словосочета-

ние «завод геофизических приборо и оборудования» для многих ассоциировалось только с его именем. Ибо именно с его деятельностью были связаны достижения коллектива этого предприятия в области освоения промыслово-геофизической аппаратуры и оборудования.

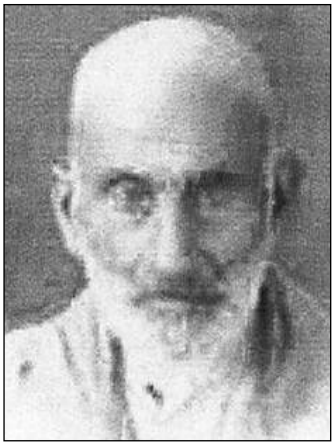

Bunyatov Cabir Heybətəli oğlu (1907-1973). 1907-ci ildə Əmircanda anadan olub. Atası Heybətəli kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əkinçi idi. Anası evdar qadın idi. Əmircan ərazisindəki 1926-cı ildə neft mədənlərində fəhləlik edib. 1927-30-cu illərdə Suraxanı neft mədənlərində komsomol təşkilatında məsul işlərə baxıb. 1926-cı ildən 1927-ci ilədək Moskvada N.K.Krupskaya adına Kommunist tərbiyəsi Akademiyada oxuyub. 1927-35-ci illərdə Moskva Dağ-Mədən Akademiyasının faydalı qazıntılar fakültəsini bitirib. 1936-40-cı illərdə Suraxanı, Qaraçuxur, Əmircan, Qala, Binəqədi neft mədənlərində rəis vəzifəsində işləyib. Qaraçuxurda Qlinzavod «Qazelm» zavodunun tikintisində çalışıb, sonra həmin zavodun direktoru olub. 1941-45-ci illərdə Böyük Vətən Müharibəsində iştirak edib. Çoxlu orden və medallarla təltif olunub. Müharibədən sonra Suraxanı Veteranlar Şurasının sədri, Respublika Veteranlar Şurasında fəaliyyət göstərib. «Qazelm» zavodunun direktoru kimi uzun zaman fəaliyyət göstərib. Suraxanı rayonunun və respublikanın ictimai həyatında fəal iştirak edib. Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdçü idi.

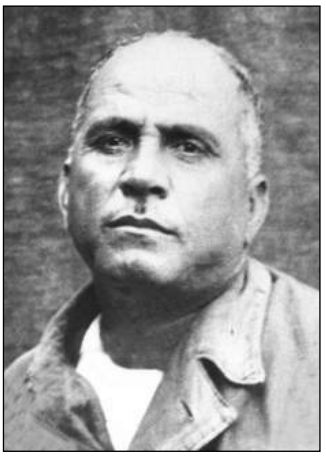

Bünyatov Cabirin övladları Sabir, Xalidə, Bağır, Kamil, Vahid, Şamil

Abutalıb
Şıxnəcəf
Şıxbrahim
Kərim
Nəcəf
Əli
Hacıəli
Abutalıb
Əlimərdan
Umnisə
Məmmədhüseyn
Məmmədrəsul
Şıxəli,Xeyrənsə
Hesen,Tubu,Məryəm
Məmmədhüseyn, Şəfiqə, Bağır
Nurxanım, Cabir,İslam
Arif,Vaqif
Vəzirə,Əziz,Rəfiq
Elməd,Şəhla
Nazxanım,Dilşad
Bəlağa
Əyyub
İlyas
Məmmədəli
Həcərbala
Əbdüləli
Həlimə
Fizzə
Nəzifə,Ülfət
Mirzəağa,Ülviyyə
Abbas,Mürsəl
Zəhra,Mələkxanım
Nəzakət,Mirzəağa
Nəzakət,Soltanəli
Xeyrəddin
Əsmətülla
Zakir,Zəhra
Xəlil,Xəlidə
Rəhilə,Dəniz
Pərzad,Zeynəb
Nəzifə,Lalə
Nəzihan
Cəmilə,Əzizə
Dünya
Əbdüləli:
Şıxəli
Əlakbər
Abutalıb,Nisə
Davud,Kamal
Həsənağa
Hüseynağa
Rəfiqə,Züleyxa
Göyhər,Kərim
Məhərrəm
Məmmədağa
Əbdülazim
Tuxanım
Mənzər
Sona
Gülağa
Əhəd
Hüseynqulu
Əbdülhəmitə
Rafiq
Ramiz,Ədilə
Firəngiz
Tahirə,Əminə
Raziyə,Rübabə
Çimnaz,Fatma
Məmmədhüseyn
Mikayıl
Şıxibrahim
Akif,Təmilə
Aliyə
Cabir
Xeyrənsə
Cəmil,Ziyyət
Səkinə
Kubra
Nəsrəddin
Qızana
Dilşad
Nəhridə,Fuad

Əliyev Hacıbala Əlimərdan (1886-1938). Suraxanı mədənində neft ustası işləyib. ADR parlamentinin deputatı, dövrünün ziyalısı və təşkilatçı şəxslərindən olub.

Şıx İbrahim (1883-1959). Əmircanın kənd sovetinin sədri olub (1929-30).

Tiflisdə Ali Partiya məktəbini bitirib. Samur-Dəvəçi kanalının tikinti idarəsinin partiya təşkilatının (siyasi təbliğatçı) işləyib. Qazax rayon MTS-in partiya komitəsinin sədri olub (1937-1938).

Maştağa kəndində kolxoz idarəsinin sədri olub.

Müharibə və əmək veteranıdır.

Əliyev Şıxəli Abutalıb (1888-1932). 1929-ci ildə neft ustası kimi ABŞ-a gedib. Suraxanı Neft mədənlərində mədən müdiri olub.

Əlizadə Mirzağa Hacıbala (1910). ADU-nun biologiya fakültəsini bitirib. 1959-cu ildə biologiya elmləri doktoru, 1962-ci ildən professorudur. 1968-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvüdür. Azərbaycan Elmi Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunda direktor müavini, Azərbaycan SSR Elmi Tədqiqat Çoxillik Bitkilər İnstitutu və Azərbaycan Elmi Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunda laboratoriya müdiri (1944-61) olmuşdur. 1961-ci ildən Azərb SSR EA Genetika və Seleksiya İnstitutunda bitki fiziologiyası laboratoriyasının rəhbəridir. Əsas işləri Azərbaycan SSR-də çay bitkisinin fiziologiyasına, bitki hüceyrəsində nuklein turşularının, xüsusən dezoksiribonukenin turşusu dinamikasının tədqiqinə həsr edilmişdir. 2 dəfə «Şərəf nişanı» ordeni və medallarla təltif olunmuşdur.

Elmi əsərlərin müəllifi, bir neçə elmi işlərin müdafiəsinə rəhbərlik etmişdir.

Əliyev Əliağa Hacıbala oğlu Şirvanneftin rəis müavini işləyib.

Əliyev Xalid Əliağa (1949). Azərbaycan EA institutunda «Kiçik Qafqazın arıçılıq biogenezi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Azərbaycan hüdudlarından kənarda elmlər namizədidir. Elmi əsərlərin müəllifidir.

Səkinə Şıx İbrahim Əliyeva (1923). 1947 ATİ-nin müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib.

1941-1945-ci illərdə müharibə olub. 1957-ci ildən 1985-ci ilədək Bakı şəhəri «Neftçilər» xəstəxanası terapevt işləyib.

Əliyev Fuad Rəhman oğlu, 07 fevral 1952-ci ildə Bakı şəhərinin Əmircan qəsəbəsində anadan olub.

Orta məktəbi bitirəndən sonra 1970-ci ildə N. Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olmuş, 1976-cı ildə həmin institutu fərqlənmə ilə bitirib. Təhsil alan müddətdə müxtəlif tibbi-profilaktika məsələlərində ibtidai və orta tibb vəzifələrində çalışıb. 1976-1977-ci illərdə Bakı şəhər 2 saylı klinik xəstəxanasında terapiya üzrə internaturanı bitirib. 1977-1980-ci illərdə Bakı şəhər təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım stansiyasında kardioloq vəzifəsində çalışıb. 1980-1999-cu illərdə mərkəzi klinik xəstəxanada əvvəl ordinator, sonra isə reanimasiya şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1999-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tibbi xidmətinin rəisi vəzifəsində çalışıb, Heydər Əliyevin şəxsi həkimi olub. 2003-cü ildən bu günə qədər Bakı şəhər diabetoloji mərkəzində kardioblok müdiri vəzifəsində işləyir.

Dəfələrlə AzDHTİ, Ukrayna DHTİ, Kaunas Tibb İnstitutu, Rusiya Kardiologiya ETİ və digər tibb müəssisələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə təkmilləşmə kursları keçmişdir. 2001-ci ildən Ali kateqoriyalı anesteziologreanimatoloq, tibb elmləri namizədidir. Ukrayna (1979), Litva (1986), Moskva (1988-2000), London (1990), Paris (1990), Türkiyə (1999), ABŞ (2000), Cenevrə (2000) və digər yerlərdə keçirilmiş beynəlxalq konfranslarda iştirak edib.

Səkinə xanım, Əliyeva Suğra xanım Paşayeva

ПОДРУГИ

Им по девятнадцать лет, они одногодки, подруги. Подруги неразлучные, задушевные. Вместе с первого класса учились они в 84 школе, вместе делили детские радости, росли и воспитывались в комсомоле. И когда одна из них, Сугра Пашаева, дочь потомственного нефтяника Мамеда Пашаева, решила поступить в Азербайджанский государственный университет, то и подруга ее Сакина Алиева присоединилась к ней.

Два года совместной учебы на биологическом факультете. Увлекательный путь впереди. Но он неожиданно обрывается. Ненавистный враг напал на нашу страну. Горячо любящие свою родину, девушки отправляются на фронт, вливаются в ряды Красной Армии.

Сакина и Сугра на передовых позициях, рука об руку, плечом к плечу с русскими, армянками, грузинками, еврейками, девушками-азербайджанками помогают бойцам в борьбе против врага.

Большие пути-дороги скрещиваются на фронтах отечественной войны. Сугра однажды теряла след Сакины. Но выходило так, что они вновь и вновь встречались и снова вместе делили тяготы походной жизни. Здесь же в одном из прифронтовых городов Сугра встретила своего брата-летчика, она ходила в одну и ту же столовую, что и брат. И лишь на десятый день они увидели друг друга. Встреча была недолгой: брат улетал истреблять фашистских разбойников. Сугра пожала руку брату и пожелала ему счастья и победы.

Во время одного из сражений Сакина была ранена, а Сугра контужена. Девушки мужественно перенесли боль. Они ползли через овраги и сугробы, находясь все время под обстрелом неприятеля.

Но вот на пути встретилась разбитая санитарная машина. На счастье в ней оказался перевязочный материал с медикаментами. Сакина сама перевязала себе руку. Потом обе девушки доставляли сюда, к этой машине, раненых бойцов и оказывали им первую помощь.

— Тут здорово пригодились нам, — рассказывают Сакина и Сугра, — санитарные знания, которые были получены на курсах дружинниц при университете.

Сейчас Сакина и Сугра Пашаева находятся на лечении в одном из местных госпиталей. Их здоровье идет на поправку.

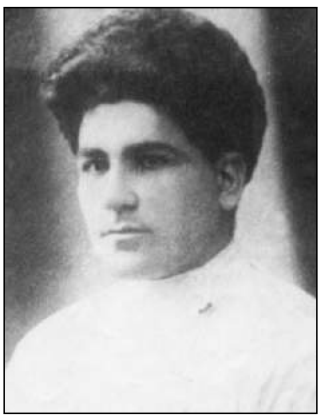
Обе подруги шлют привет своим землячкам—бакинским сверстницам и горячо рекомендуют им овладеть военными знаниями, изучать санитарное дело. Советская девушка должна быть мужественной, храброй. Она должна уметь ненавидеть и беспощадно разить врага.

Rəhim
Rəşid
Malik
Rəşid
Malik
Rəhim
Xanımana
Rəhim
Pərzad
Suqra
Yusif
Vladimir
Rafiq
Əminə
Hüseynağa
Ramil
Nailə
Rəfiqə
Ədilə
Niyaz
Səbuhi
İsmət
Vladimir
Şərqiyə
Malik
Ofelya
Nela
İlham
Mürhəd
Əbdül
İbrahim
Svetа
Əlyunis
Sona
Arif
Yaqub
Şöyket
Şəfiqə
Aqşin
Rəşid
Selmə
Koreetta
Kayardlk
Rəhim

Kərbəlayı Rəşid Rəhim oğlu (1842-1927) el şairidir. Dəmiryolunda fəhlə işləmiş, mollaxanada oxumuş, rus dilini mükəmməl öyrənmişdir. Yazdığı qoşmalar el arasında məşhur olmuşdur. Kərbəlayı Rəşid həmişə deyərmiş: «Yaşasın Rəşidin hökuməti, kasıblar hökuməti, Şura hökuməti!» O, ömrünü son günlərinədək kənddə elmin, mədəniyyətin inkişafına kömək etmişdir. Ona Əmircan «Molla Nəsrəddini» də deyərdilər. Heç təsadüfi deyildir ki, övladları da atalarının tutduğu bu yolun layiqli davamçıları idi. Oğlu Məmmədəli 1917-ci ildən Kommunist Partiyasının üzvü idi. O biri oğlu Malik 1920-1930-cu illərdə kənddə artel-kooperativ təşkil etmişdir. Qızı mərhum Xanımana 1930-cu ildən Sov. İKP üzvü idi. O, kənddə qadınlar hərəkatının fəal iştirakçılarından olmuşdur.

Güllü xanım Hacıhüseynqulu qızı Kərbəlayı Rəşidin arvadı.

Rəhim Rəşid oğlu Marksizm-Leninizm İnstitutunun ilk direktoru işləyib.

Hüseynov Xəlifə Məmməd (həyat yoldaşı Suğra xanım). (1902-1937). Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Bakı Ali Partiya Məktəbinin 4 illik dövlət-hüquq işçisi fakültəsini bitirib.

1920-1922-ci illərdə Şamaxı rayonunun katibi, 1922-31-ci illərdə Bakı şəhər komsamol komitəsinə dəvət olunub. 1932-ci ildə Ermənistan KP MK sənaye şöbəsinə rəhbərlik edib. 1933-1937-ci illərdə Səlyan, Şamaxı və Bakıda Oktyabr rayonunun I katibi olub. 1937-ci ildə dövlətə xəyanət maddəsi ilə həbs edilib. Üçlüyün əli ilə əksinqilabi və şpionajda təqsirləndirilərək 1938-ci ildə güllələnib. 1955-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə bəraət qazanıb. Övladları Arif, Yagub, Şövkət.

Rəhimov İbrahim Rəşid oğlu. Mərdəkan Əsəb Xəstəlikləri sanatoriyasının baş həkimi, Buzovna Birləşmiş xəstəxananın baş həkimi işləmişdir.

Rəhimov Mügəd Rəşid oğlu- Suraxanı rayonunun VVAQ müdiri işləyib.

Rəhimov İlham Malik oğlu (1925). Bakıda Xüsusi Dənizçilik məktəbini bitirib. M. Bağırovun təşəbbüsü ilə Ağstafada təyyarəçilər məktəbini bitirir. Sonralar Rusiyaya ezam olunur. Orada təlimatçı-təyyarəçi işləyib. 1961-ci ildə Bakıya qayıdır. DOSAAF ştab rəisi işləyir. 1300 dəfə paraşütlə tullanıb. Respublikada yeganə paraşüt üzrə beynəlxalq dərəcəli hakimdir. Paraşütizm idmanı ilə 30 il məşğul olub.

Rəhimov Əbdül Rəşid oğlu

Ağaxanbutay
Məmmədhəsən
Ağaxanbutay
Məmmədhüseyn
Əlican
Kərim
Kəblalcan
Məmmədhüseyn
Çimnaz
Xanbutay
Abbas
Mürsəl
İsmayıl
Muxtar
Tofiq
Mikayıl
Fatma
Həbibə
Rübabə
Suqra
Səttar
Aleksandr
Vahab
Sabbar
Ağakərim
Ağambutay
Əlcan
Babaş
Bəyim
Yaqut
Pakizə
Zümrüd

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

РАДЯНСЬКЕ СЕЛО

Орган Бахмацького райкому Комуністичної партії України та районної Ради депутатів трудящих, Чернігівської області

ВІВТОРОК 22 СЕРПНЯ 1972 року

Газета виходить у вівторок, четвер і суботу

50 РОКІВ СРСР

САЛАМ ВАМ, ДРУЗІ!

Українське село Городище і азербайджанське селище Амірджани — побратими. Визволяючи нашу землю від фашистських поневолювачів, у 1943 році полягли смертю хоробрих Агакіші Ніят Бала огли, Арутюнов М. А., Седін І. Я., Кравкевий Я. І., Зайцев В. І. родом з Азербайджану. Їх імена викарбувано на мармуровій плиті. До братської могили в Городищі ніколи не зарастає стежка. На ній — завжди квіти.

Торік в село приїжджали дорогі азербайджанські гості. А цього року в Амірджанах побувала делегація з Городища, яку прийнято з сердечною прихильністю.

Сьогодні в нашій газеті голова виконкому Амірджанської селищної Ради Саббар Керімов та житель селища Хаяцці Бунятов виступають із статтями про Амірджани, його людей. Написали вони цю статтю на замовлення делегації з Городища.

Селище Амірджани знаходиться в 15 кілометрах від міста Баку. До Великої Жовтневої соціалістичної революції переважна більшість жителів працювала на нафтових промислах, дехто займався землеробством і скотарством.

Амірджанці працювали не тільки на нафтових промислах Сурахані, а й на нафтопромислах Рамані, Балахані, Сабунчі, Від-Кябата і Бінагади. Амірджанам по праву вважають кузню кадрів нафтовиків Азербайджану. Тому не випадково серед відомих майстрів-нафтовиків того часу ми зустрічаємо імена амірджанців Пірі Гусейна, Самеда Рза Заде, Гаджі Шіраді Шаріфова, Гаджі Аманділена Алієва, Доланат Алі Алієва, Гаджі Хатема Башкіна.

Поряд з нафтовиками в Амірджанах росли і діячі культури. Амірджанин — батьківщина Абасгулу Агі Бакіханова — поета, філософа, мислителя, просвітителя й історика. Бакіханов був відомий не тільки в рідному Азербайджані, а й далеко за його межами, особливо на Сході.

Під час страйків і революції нафтовики - амірджанці були в перших рядах революційного пролетаріату міста Баку. Ми з гордістю можемо називати імені батажків робітничого класу амірджанців тих років — Сумбата Фатали-Заде, Мірза Мелика Сулейманова, Теймура Ханяці огли, Ібрагіма Гулі-Мамедова, Аджа Алі Фаталі огли.

Амірджанці завжди відзначалися не тільки своєю працею, а також згуртованістю і колективізмом. Здавна в Амірджанах є традицію будувати на народні кошти.

Жовтнева революція оснітила своїми променями й Амірджани. Почалась перебудова їх у всіх відношеннях. З перших днів встановлення Радянської влади в Азербайджані амірджанці стали активними учасниками будівництва нового життя.

На народні кошти почали будувати школу, клуб на 300 місць.

Зараз на території селища є 6 шкіл, з них 3 середні і 3 восьмирічні.

Великого розмаху набули дитячі установи. 12 дитячих ясел та садків є жарними прикладом цього.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяють особливу увагу і турбуються про здоров'я радянської людини. Поряд з поліклінікою в селищі Амірджанах є лікарня на 50 місць з хірургічним і терапевтичним відділеннями для лікування терпіючої медичної допомоги.

Крім цього, є спеціальна дитяча лікарня на 100 місць, де працюють висококваліфіковані працівники, які вдень і вночі стоять на сторожі здоров'я дітей. Вони дуже багато роблять для відновлення здоров'я прекрасних малюків.

З метою культурного оздоровлення дозвілля для відпочинку у селищі організовано дитяче містечко (майданчик). Тут є футбольне поле, гойдалки, каруселі, будиночок «Терем-теремок» і багато захоплюючих розваг.

В 1926 році був побудований клуб. Зараз він називається Будинком культури імені М. Алієвекова. В саду імені Бакіханова побудований літній кінотеатр.

Слід відмітити, що з перших днів встановлення Радянської влади в Азербайджані в селищі була створена бібліотека. Масова бібліотека імені Бакіханова розміщується на другому поверсі Будинку культури.

Близько 40 тисяч примірників налічує книжний фонд бібліотеки. Тут можна одержати політичну, технічну, художню та іншу літературу. Завідуючим бібліотекою працює Ісмаїлова.

Амірджанці завжди відзначалися не тільки своєю працею, а також згуртованістю і колективізмом. Здавна в Амірджанах є традицію будувати на народні кошти.

Жовтнева революція оснітила своїми променями й Амірджани. Почалась перебудова їх у всіх відношеннях. З перших днів встановлення Радянської влади в Азербайджані амірджанці стали активними учасниками будівництва нового життя.

На народні кошти почали будувати школу, клуб на 300 місць.

Зараз на території селища є 6 шкіл, з них 3 середні і 3 восьмирічні.

Великого розмаху набули дитячі установи. 12 дитячих ясел та садків є жарними прикладом цього.

Десятки земляків селища Амірджанів за останні роки були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу за успішне виконання державного плану. Серед них бригадир електромонтерів р/п в нафтогазпромуправління імені Серебро в с/м Агаєва Алієв. З великою повагою бездоганну славну роботу він удостоєний високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Більше 20 років тов. Алієв працює в морських промислах. Ми гордимося тим, що наш земляк, а їх у нас багато.

За роки Радянської влади населення в Амірджанах стало грамотним, виросли висококваліфіковані кадри для народного господарства. З'явилась справжня радянська інтелігенція, діячі культури і мистецтва. І сьогодні амірджанці залишаються вірними своїм традиціям, більшість з них продовжують працювати на нафтових промислах Азербайджану і за його межами.

Амірджанин вирослив й виховав більше 53 вчених, серед них академік Академії наук Азербайджанської РСР Алі Сонат Сумбат-Заде, член-кореспондент Академії наук Азербайджанської РСР, заслужений діяч науки і техніки Азербайджану Мамедгасан Гулі-Заде, доктор технічних наук, лауреат Ленінської премії Ісрафіл Кулієв, кандидат історичних наук, секретар ЦК КП Азербайджану Данило Гулієв та багато інших.

В Амірджанах виросли діячі культури й мистецтва, такі, як заслужений артист Азербайджану Атамоглан Рзаєв, народний художник Азербайджану Саттар Балхул-Заде, композитор Аліз Алієв, письменник Гамід Ахундлу, поет Тофік Байрам та інші.

В передодні святкування 50-річчя утворення СРСР ще раз пригадуються висловлювання В. І. Леніна про утворення Радянського Союзу. **«Ми хотим добровольного союза наций, — такого союза, который не допускал бы никакого насилия одной нации над другой, — такого сознания братского единства на основе добровольном согласия».**

Найсуворішим випробуванням дружби народів Радянського Союзу була Велика Вітчизняна війна. Вірогідний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю й амірджанців. Як і весь Радянський народ, амірджанці теж стали запеклими любимої Батьківщини. Багато хлопців і дівчат пішли лави і добровільно йшли на фронт бити німецько-фашистських загарбників.

Сьогодні ми з гордістю називаємо імена комсомольців-воїнів, яким було 17 років в тяжкі для Батьківщини дні. Вони виконали свій обов'язок, не повернулися в рідне селище Амірджани. Кожний народ повинен шанувати імена своїх предків, захисників і героїв.

Погамує той народ, який не шанує своїх предків, проте діячі того народ, який не шанує своїх героїв. Радянський народ — не такий. Жоден не забуває померлих.

Велика Вітчизняна війна забрала багато життів. І печаль її фронти не проходили по території Азербайджанської РСР, де азербайджанські воїни разом з росіянами й українцями, білорусами й грузинами, узбеками й казахами та іншими народами пліч-о-пліч захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. Після Великої Вітчизняної війни радянський народ спорудив дуже багато пам'ятників та обелісків на честь загиблих воїнів та партизанів.

В травні 1969 року в селищі Амірджани були організовані секції Азербайджанського комітету ветеранів війни. Головою її став старий нафтовик, ветеран Великої Вітчизняної в'їна Баба Алієв. Після організації секції Азербайджанський комітет ветеранів війни разом з селищною Радою Амірджани вирішив увіковічити пам'ять загиблих воїнів-амірджанців, а також було вирішено, що будівництво пам'ятника треба провести на добровільних пожертвуваннях населення селища Амірджани. На засіданні обговорили і затвердили проект пам'ятника (автор Хаяцці Бунятов).

Голова виконкому Саббар Керімов.

8 червня 1969 року о 8 годині ранку в садку імені А. Бакіханова селища Амірджани було багатолюдно. Тут зібрались ветерани праці і молодь. Ветерани війни Баба Алієв Рза, Садиков, Ага Гусейн Алієв першими поклали цеглини котлована під фундамент. Після цього старі комуністи, ветерани праці і молодь продовжували класти мотлованій. І так було закладено фундамент пам'ятника загиблим воїнам-амірджанцям.

Жителі селища Амірджани з великою повагою і патріотичним почуттям постаралися до ідеї будівництва пам'ятника. Ця ідея зустріла всенародну підтримку партійних і радянських органів Орджонікідзевського району. Кожний житель селища брав активну участь в будівництві пам'ятника. Від побудників на монтаж від добровільних пожертвувань амірджанців.

В будівництві пам'ятника найактивнішу участь брали Мовлан Алієв, Ага Кулі Агаєв, Ага Мамед Бахшиєв, Баба Алієв, Рза Садиков, Саттар Балхул-Заде.

За активну участь в будівництві пам'ятника загиблим воїнам-амірджанцям Азербайджанський комітет ветеранів війни нагородив Почесною Грамотою Ага Мамеда Бахшієва, нагрудним знаком Радянського комітету ветеранів війни — Баба Алієва, Мовлана Алієва, Рза Садикова і Ага Кулі Алієва. Нагороду вручив директор Бахшиєвської вищої партійної школи (нині секретар ЦК КП Азербайджану), учасник Великої Вітчизняної війни, амірджанець Данало Гулієв.

25 жовтня 1969 року о 12 годині дня відбулось відкриття пам'ятника. Зранку на площі було багатолюдно. Жителі Амірджани, школярі, трудящі всього району зібрались на цій площі. На відкриття пам'ятника прийшло багато гостей. Серед них представники Азербайджанського комітету ветеранів війни, Азербайджанського військового комісаріату, республіканської Ради революційної слави, військових частин та інші.

Мітинг відкрив словом відкрив голова Орджонікідзевського районного виконавчого комітету Ради депутатів трудящих Мелік-Гейдар Хаммедов. Потім виступила директор школи № 97 Никлаханум Мамедова, начальник політичного відділу республіки с ьному військовому комісаріату полковник Алі Аббасов, старий нафтовик XI Черкезов Ареші Мамед Верліна, голова Орджонікідзевської районної ради революційних і слави Рза Садиков й інші.

Стрічку розрізав секретар Орджонікідзевського районного Комуністичної партії Азербайджану Кальцев Керімов. Покривало з пам'ятника зняла група ветеранів війни і праці. Вічний вогонь був запалений з факела, привезеного з мемор алу 26 бакінських комісарів.

На площі, де зібралось тисячі людей, настала справжня тиша, ніби всі завмерли на місці, поглядн всіх були спрямовані на пам'ятник. Перед'присутніми величаво стоїть біло-сріблясти, граніт ний пам'ятник. Нижня частина його обудована з білого облицювального мамо ко, на фоні Кавказьких гір зображений солдат з автоматом. За старовинною традицією це викона но на міді вирубуванням. Верхня частина пам'ятника зроблена з сірого мармуру. Тут написано: «Вічна пам'ять загиблим воїнам-амірджанцям У Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», а з верхній частині — орден Вітчизняної війни. Основа пам'ятника п'ятикутна, спереду — розбодоба, з об лицювального паменто, а з бо ків — сірий мармур. Біля підніжж пам'ятника встановлена чавунна зірка, де горить вічний вогонь. Біля підніжжя пам'ятника героїв було покладено багато вінків та букетів живих квітів від родичів загиблих, школярів, підприємств і організацій.

Хаяцці БУНЯТОВ,
член президії Комітету ветеранів війни Азербайджану,
Саббар КЕРІМОВ,
голова селищної Ради Амірджани.

(Далі буде).

Ветеран війни Хаяцці Бунятов.

20 серпня 1972 р. Радянське село 3

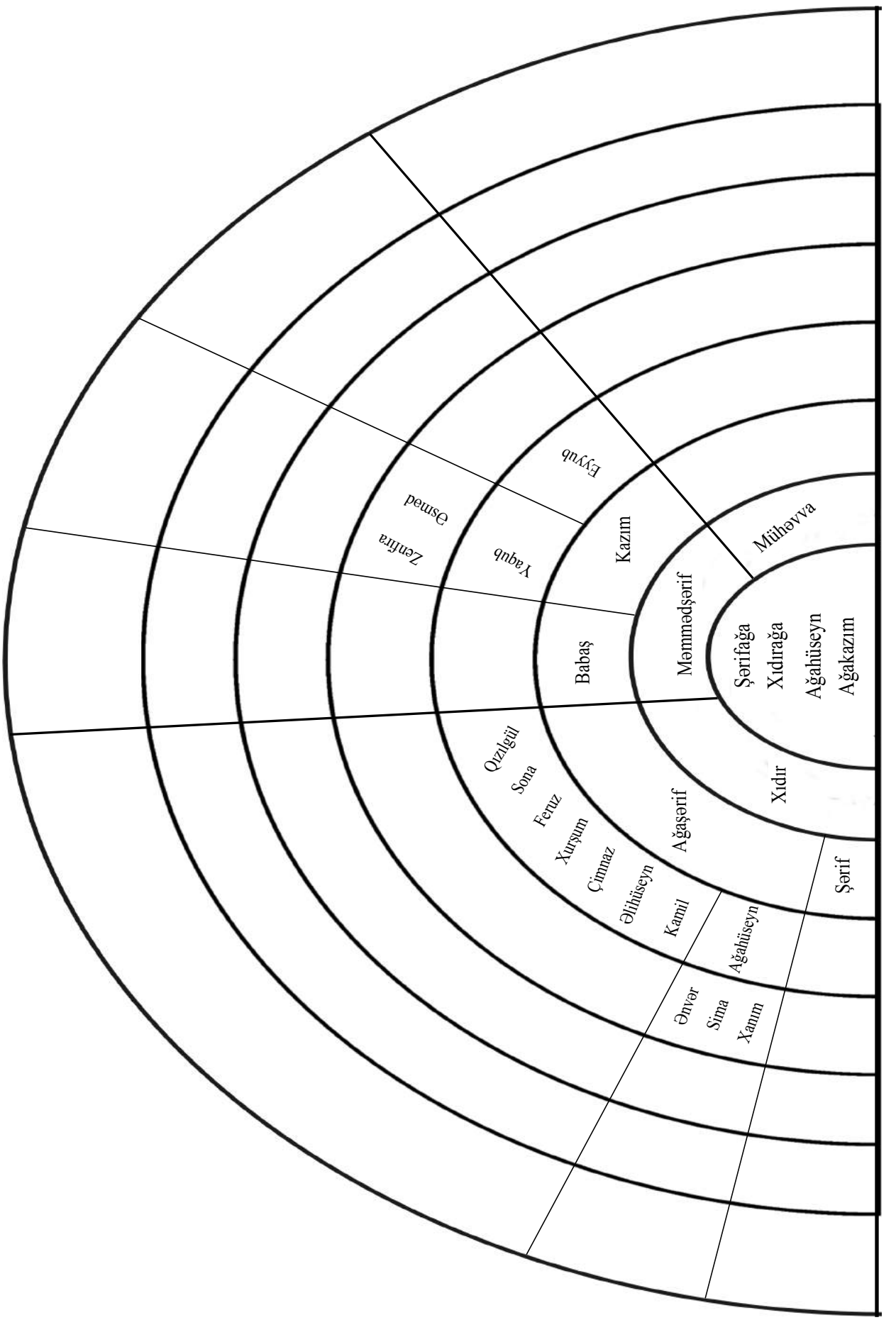
Kərimov Sabbar Əlican oğlu (1896-1981). Moskvada M.V.Lomonosov adına Universitetin hüquq fakültəsini bitirib. Azərbaycan Fövqəladə Komissiyanın hüquqşünası olub. Təttər rayonunda prokuror, Mirbəşir rayonunda prokuror, Sosial-təminat şöbəsinin rəisi, Əmircan qəsəbə sovetinin sədri işləyib. Lenin ordeni və Qızıl ulduz ordeni ilə (1967) təltif olunub. Müharibə və əmək veteranıdır.

Kərimzadə Səttar Əlican oğlu (1910-1989). Moskva M.V.Lomonosov adına Universitetin Hüquq fakültəsini bitirib, Moskva Qırmızı Professura İnstitutunu bitirib, Moskvada Azərbaycan nümayəndəliyinin sədri olub. SSRİ Ticarət Nazirliyinin Qafqaz şöbəsinin sədri vəzifəsində çalışıb.

Kərimov Ağamtay Sabbar oğlu (1925-1998). ATİ əczaçı-provizor fakültəsini bitirib. Böyük vətən müharibəsində Uzaq Şərqdə Komçatkada hərbi hissənin rəisi olub. Sonradan apteklərdə provizor işləyib.

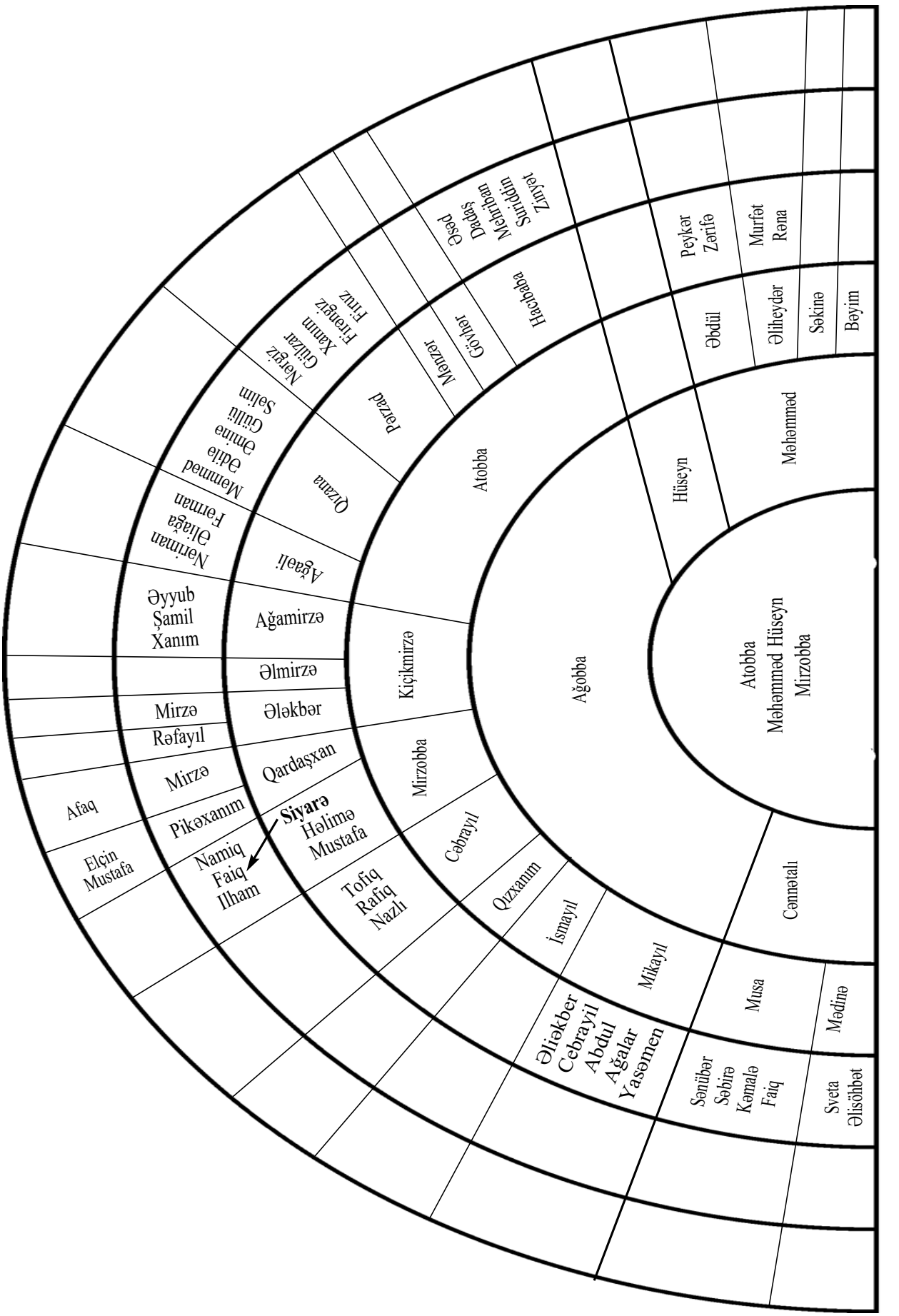

Şərifağa
Xıdırağa
Ağahüseyn
Ağakazım
Məmmədşərif
Babaş
Xıdır
Mühəvvə
Kazım
Yaqub
Eyyub
Zenfira
Əsməd
Şərif
Ağahüseyn
Kamil
Ağaşərif
Ələhüseyn
Çimnaz
Xurşum
Feruz
Sona
Qızılgül
Xanım
Sima
Əmvər

Novruzova Şuşaxanım Pənah qızı (1916-1985). Sabunçu xəstəxanasında uzun illər həkim işləyib. Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin «Əlaçı həkim» adına layiq görülüb. Azərbaycanda terapiya üzrə ilk görkəmli diaqnostik həkim olub. Sabunçu poliklinikasının baş həkimi işləyib.

Şərifov Ənvər Ağahüseyn oğlu. AZİ-nin neft-mexanika fakültəsini bitirib. «Dəniz-neft layihə» İnstitutunda neft-qaz şöbənin rəsi olub. Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Neft-qaz sənayesi işçilərinin həmkarlar təşkilatına rəhbərlik edir.

Atobba Məhəmməd Hüseyn Mirzobba
Ağobba
Atobba
Kiçikmirzə
Mirzobba
Cəbrayıl
Qızxanım
İsmayıl
Mikayıl
Musa
Mədinə
Cənnətalı
Hüseyn
Məhəmməd
Ağaəli
Qızxana
Pərzad
Mənzər
Göyhər
Hacıbaba
Əbdül
Əliheydər
Səkinə
Bəyim
Peykər Zərifə
Murfət Rəna
Nərgiz Güləzər Xanım Firəngiz Firuz
Məmməd Ədilə Əmina Gülü Səlim
Nərimən Əliağa Fərman
Ağamirzə
Əlmirzə
Ələkbər
Qardaşxan
Siyarə Həlimə Mustafa
Tofiq Rafiq Nazlı
Əliəkber Cebrayil Abdul Ağalar Yasəmen
Sənübər Səbirə Kəmalə Faiq
Sveta Əlisöhbət
Əyyub Şamil Xanım
Mirzə
Rəfayıl
Mırzə
Pikəxanım
Namiq Faiq Ilham
Afaq
Elçin Mustafa

Məmmədov Əbdül Məhəmməd oğlu (1900-1932). Suraxanı mədənlərində müdir işləyib.

Cəbrayılv Cəbrayıl Mikayıl oğlu (1911-1981). Moskva Dağ-Mədən Akademiyası bitirib. Müharibədən sonra Moskva Tibb İnstitutunu bitirib Bakıya qayıdıb. Əzizbəyov rayonu sanitar-epidimiloji stansiyanın rəisi olub.

Babayev Kiçikmirzə Ağobba oğlu (1860-1920). Balaxanı neft mədənlərində sahibkarlıq edib. Neft avadanlıqları alətləri sexi və bir neçə emalatxanası olub. Şəmsi Əsədullayev və Murtuza Muxtarov ilk əvvəllər nefti ondan alıb satardılar. 1918-1920-ci illərdə erməni müsəlman qırğını zamanı Şəmsi Əsədullayevin oğlanları Mirzə və Əli ilə birlikdə var-dövlətlərini sərf edərək ermənilərin qarşısını almaqda əhaliyə kömək edirlər. Babayev Kiçikmirzə Murtuza Muxtarov ilə bacanaq olub.

Babayev Ağamirzə Kiçikmirzə oğlu (1915-1985). Neft Sənaye İnstitutunu bitirib. Əmircanda Kommunal təsərrüfat şöbəsinin müdiri işləyib.

Babayev Əlmirzə Kiçikmirzə oğlu. Moskvada oğlanlar gimnaziyasını bitirib. Rus dilini bildiyi üçün əhalinin yazı-pozu işlərini görüb.

Babayev Ələkbər Kiçikmirzə oğlu. BDU hüquq fakültəsini bitirib. Voroşilov rayonunun məhkəməsində hakim, sonralar həmin rayonun məhkəməsinin sədri olub.

Zairov Namiq Kamil oğlu. Tibb Unistitutunun müalicə profilaktika fakültəsini bitirib. Diaqnostika mərkəzində cərrah işləyib. 1996-cı ildə Hollandiyada öz xüsusi klinikasını açıb.

İsmayılov Cümşüd Ağabəy oğlu. Cəmşid Naxçıvanski adına Ali Hərbi Ümumqoşun Akademiyasını bitirib. Füzuli rayonunun hərbi komissarıdır.

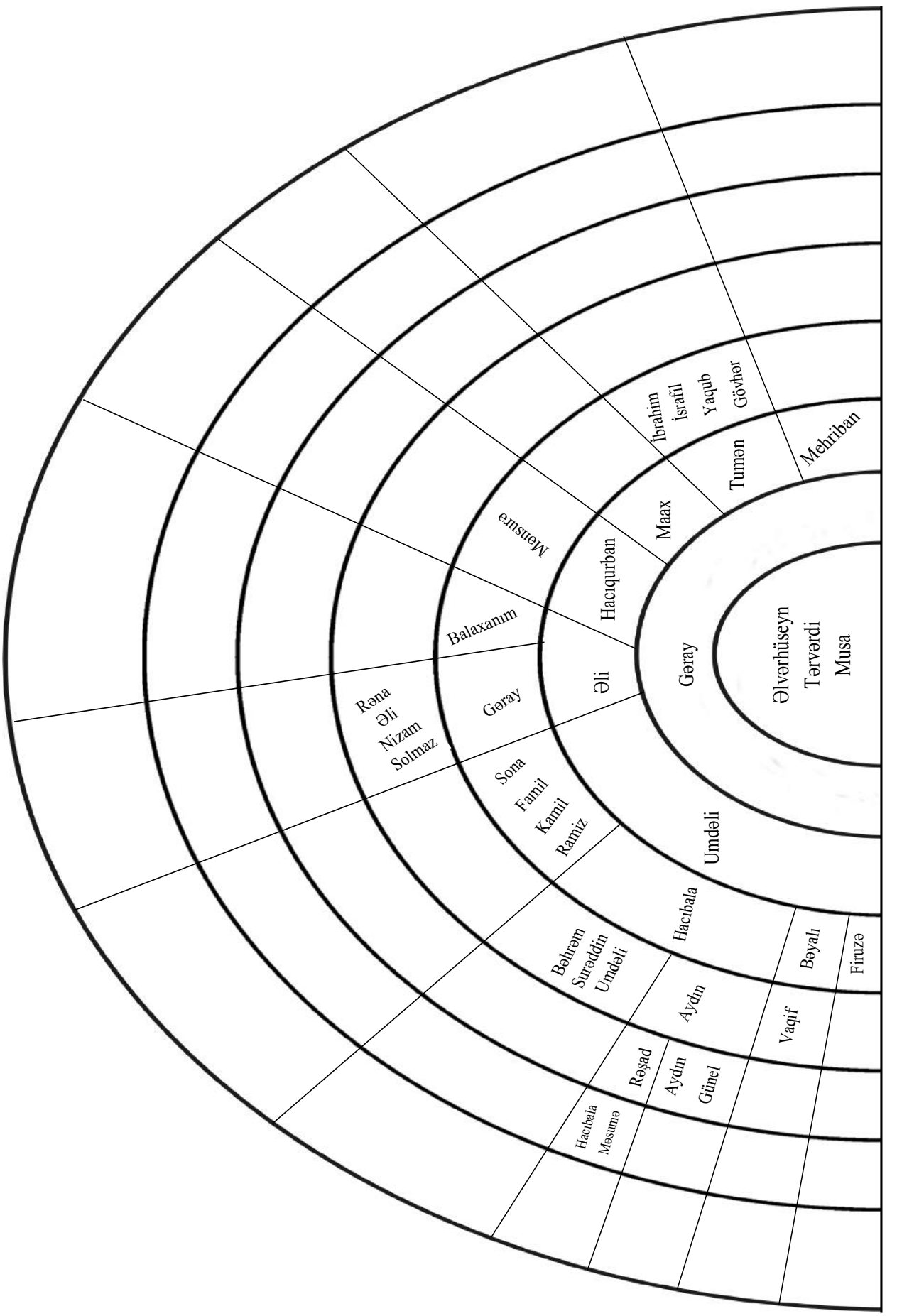

Pikəxanım Qardaşxanqızı 1936-cı ildə Bakıda ziyalı ailəsində anadan olub. İxtisasca neft mühəndisi olan atası Qardaşxan Mirzəbaba oğlu Babayev könüllü olaraq 1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsinə getmiş, cəbhədə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Anası Anaxanım Mehdi qızı Babayeva iki körpə uşaqla arxa cəbhədə fədakarlıqla çalışmış, Azərbaycan qadını kimi vətənə layiq övladlar böyütmüşdür. Onlardan biri Mirzə Babayev Daxili İşlər Nazirliyi sistemində işləmiş, polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlmişdir.

Pikəxanım Qardaşxan qızı Bakıdakı 132 saylı ort məktəbi bitirmiş, sonra mühəndis-texnoloq ixtisası üzrə ali təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinin ilk günündən təqaüdə çıxana kimi Azərbaycan Elmlər Akademiyasında baş elmi işçi vəzifəsində işləmişdir. Kimya elmləri namizədidir. Onun «Əbədi sevda» adlı şeir kitabı çapdan çıxmışdır.

Babayev Əsəd Hacıbaba oğlu. Bakı Tütün fabrikində Baş mühəndis işləyib.

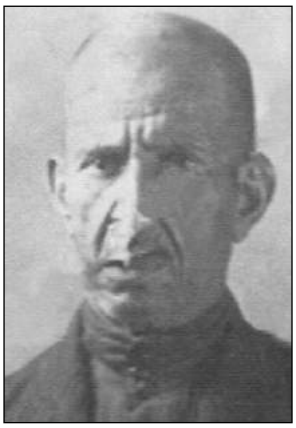

Ələvərhüseyn
Tərvərdi
Musa
Gəray
Umdəli
Əli
Hacıqurban
Maax
Tumən
Mehriban
İbrahim
İsrafil
Yaqub
Gövhər
Mənsurə
Balaxanım
Gəray
Sona
Famil
Kamil
Ramiz
Rəna
Əli
Nizam
Solmaz
Hacıbala
Bəhrəm
Surəddin
Umdəli
Aydın
Rəşad
Aydın
Günel
Hacıbala
Məsumə
Bəyalı
Firuzə
Vaqif

Soldan 1-ci. Kərimov Fəxrəddin Nəcməddin oğlu, Musayev Aydın Hacıbala oğlu, Əliyeva Xanım İsgəndər qızı, Bünyatova Fəridə Kərim qızı, Kərimova Zibeydə, Bünyatov Akif Bağır oğlu.

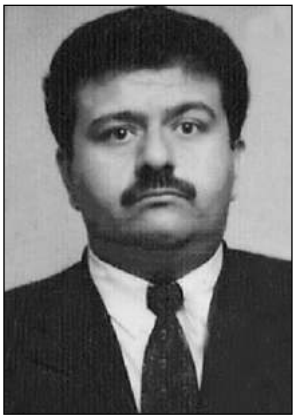
Musayev Aydın Hacıbala oğlu 1951-ci ildə Əmircanda anadan olub. 226 N-li məktəbi əla qiymətlərlə bitirib, Bakı Dövlət Univestetinin tarix fakültəsinə daxil olub. Universiteti bitirəndən sonra namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, alimlik dərəcəsi almışdır. Uzun illərdir Univestetin tarix fakültəsində yeni və ən yeni tarix kafedrasının baş müəllimi, professor və politoloqdur. Şərq ölkələri üzrə siyasi ekspert, İctimai televiziyada siyasi şərhçidir.

Ələkbər
Kövsərli
Paşa
Nəzərəli
Südeyf
Mikayıl
Nurməmməd
Əlzahab
İsrafil
Turabi
Fatma
Cahanbanu
Əlipaşa
Əlikövsər
Zeynəb,
Əli
Kamilə,
Dadaş
Zərifə,Dürüm
Çinnaz
Ağca
Şəkinə
Şərifyə
Cavad
Kövsər
Əlipaşa
Əlitheydər
İbrahimoğlular
Ağca,Şəkinə
Xədicə,Sübhan
Mina
Babobba
Dünüsə
Ağca
Əyvuləh
Fəxrə
Ağabəbə
Hənnət
Kübrüm,Məryəm
Şəhla,Şərəfnisə
Qəmər
Vəlidə,Ülviyyə,Nələ
Rəhilə
Məlik,Şərqə
Təmanə
Əhməd,Zəhra
Nurlə,Pəri
Ağca
Şəkinə
Xanımana
Xədicə
Sara
Kübra
Məlikxanım
Novruz,Kövsər
Səriyyə,Fəridə
Səməyə,Tahirə
Sabir,Tofiq
Pəri,Böyükağa
Səyyarə,Rəfiqə
Böyükxanım
Cəfər,Nəcibə
Ədilə,Xanım
Baaman Mirzə
Əli
Tağı
Hüseyn
Abdulla
Əmin,Sudabə
Əlibəy,Rəşad
Məhbəbə,Rəyhan
Əlim,Nərmin
Əlixan
İbrahim
Sara
Rəfayel
Afət, Məhəbbət
Məlahət,Şükrət
Teymur
Qalureman
Cahangir
Əhəd,Zərifə
Nəzifə,Şəfiqə
Bəyim,Fatma
Tükəzban,Məhmud
Tamilə,
Nəzərəli,Yahya
Gülsüm
Ədilə,Həlimə
Pərcəhan
Əligəh,Nadir
Rufə,Fikrət
Maarif,Rəfiqə
Gülnar,
Səməyə,Rafiq
Arif, Sara

Cavad Nəzəralı oğlunun arvadı Nistər xanım görkəmli xalçaçı qadın olub. "Xilə buta" xalçaları toxuyub.

Paşayev İbrahiməjdər Kövsər oğlu (1882-1940). 1905-ci ildə Qori Seminariyasını bitirib. 1922-ci ildə QÇK-nın (DTK) əməkdaşı olub. 1924-1930-cu illərdə Altıağac RK katibi işləyib. Suraxanıda mədən müdiri olub. Neft qazma işinin görkəmli bilicisi idi. 1930-1937-ci illərdə Əmircan kənd soveti işləyib. 1938-ci ildə həbs olunub. 1940-cı ildə güllələnib. 1957-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə bəraət qazanıb.

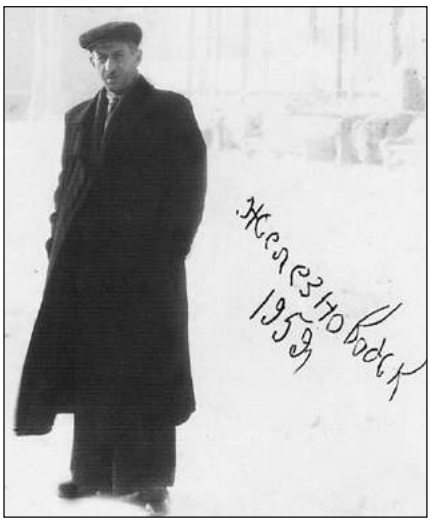

Əliyev Əlixan Fərman oğlu. 1965-ci ildə Bakının Əmircan qəsəbəsində anadan olub.

1972-82-ci illərdə 226 saylı orta məktəbdə oxuyub.

İki ali məktəbi bitirib:

1) Daşkənd Yol Nəqliyyat İnstitutu 1986-92-ci illər
2) Sankt-Peterburq Mülki-Aviasiya Akademiyası. 1999-2002-ci il.

Hal-hazırda Bakı Beynəlxalq Hava limanında «Sərnişin daşınma» xidmətində növbə rəisi işləyib.

Paşayev Məlikəjdər İbrahiməjdər oğlu (1914-1966). 1932-ci ildə Leninqrad Ali Sənaye Energetika Akademiyasını bitirib. 1937-ci ildə Az. Elektrotexnika İnstitutunda baş mühəndis işləmişdir. 1941-ci ildə xalq düşməninin oğlu adilə Novosibirsk şəhərinə sürgün edilmişdir. 1956-cı ildə SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət qazanıb. Bakıya qayıdır və 1966-cı ilə qədər Ceyranbatan su anbarının elektrostansiyasında baş mühəndis işləmişdir.

Paşayev Əlipaşa Kəblə Kövsər oğlu (1892-1920). Mədəndə işləyib, buruq ustası olub.

Paşayeva Kübra İbrahiməjdər qızı (1917). ATİ-nin əczaçılıq fakültəsini bitirib.

Paşayeva Xədicə İbrahiməjdər (1922-1970). ATİ-nin müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. Terapevt işləyib.

Paşayeva Sara İbrahiməjdər (1927-1985). Leninqradda Sənaye İnstitutunu bitirib.

Paşayeva Səkinə İbrahiməjdər (1934). ATİ-ni bitirib. Mama-akuşer işləyib.

Kövsərov Əlzahab Hacı Sideyif oğlu (1909-1943). Suraxanı mədənlərində buruq ustası, mühəndis olub.

Kövsərov İsrafil Sideyf oğlu. Suraxanı neft mədənlərində işləyib.

Sideyifzadə Fikrət İsrafil oğlu. Şahmat üzrə idman ustası. Üç dəfə 1974, 1976, 1977. Respublika çempionu adına layiq görülüb. 1975-ci ildə SSRİ İdman ustası adı verilib. O ölkə şahmatçılarının birinci dəstəsində çıxış edir.

Kövsərov Mikayıl Hacı Sideyif (1915-1976). Suraxanı mədənlərində neft-mədən ustası olub. Kəndin ziyalı adamlarından biri idi. Ərəb dilini, Quranı gözəl bilirdi.

Məmmədov Yəhya Məmməd

Sumqayıta rəhbərlik etmiş «birinci şəxslər»

Sumqayıtda əsl qaynar şəhər həyatı 50-ci illərdən başlamışdır. Yeni sənaye müəssisələri bir-birinə boy verdikcə, küçə və xiyabanlar genişləndikcə şəhərin iqtisadi potensialı da artmışdır.

Sumqayıtı qurub-yaradanlar əsl zəhmət adamları olmuşlar. Nəhəng şəhrsalma işlərini istiqamətləndirən, zəhmətlərinin fəaliyyətlərini və şəhərin sosial-iqtisadi inkişafını təmizləyən, Sumqayıta rəhbərlik edən Şəhər partiya komitəsi, şəhər soveti, onun rəhbər kadrları olmuşlar.

1949-cu ildən indiyədək şəhərə bir neçə nəfər «birinci şəxs» rəhbərlik etmişdir. Şəhərin ilk rəhbəri Yəhya Məmmədov 1944-1949-cu illərdə Sumqayıt Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işləmişdir. Sumqayıt RPK-nın ilk katibi işləmişdir.

İnsana bir ad qalar, bir də dad.
Atalar sözü

Yəhya Məmməd oğlu Məmmədov 1903-cü ildə Bakının Əmircan kəndində anadan olmuşdur.

O, 1927-31-ci illərdə Moskvada Polad İnstitutunda təhsil almış, «Zaporojstal» metallurgiya kombinatında mühəndis-konstruktor işləmişdir. 1938-42-ci illərdə Bakıda Montin adına zavodun tökmə sexində rəis, «Bakı fəhləsi» və Kirov adına zavodlarda direktor vəzifələrində çalışmışdır.

Y. M. Məmmədov 1942-49-cu illərdə ali partiya orqanlarında xidmət etmiş, 1944-cü ildən ömrünün sonunadək (1957) Sumqayıtda fəaliyyət göstərmişdir. 1944-49-cu illərdə Azərbaycan KP Sumqayıt rayon partiya komitəsinin birinci katibi olmuş, şəhərin salınmasına, ilk müəssisələrin tikintisinə bilavasitə rəhbərlik etmişdir. 1949-cu ildən 1957-ci ilədək Azərbaycan boru prokat zavodunda direktor vəzifəsində çalışmışdır. Metallurqlar ilk direktorlarını bu gün də işgüzar və qayğıkeş rəhbər kimi xatırlayırlar.

Y. M. Məmmədovun qısa, lakin şərəfli, işgüzar fəaliyyəti yüksək dövlət mükafatlarına layiq görülüb. Azərbaycan Ali sovetinin, Bakı və Sumqayıt şəhər sovetinin deputatı, partiyanın XX, XXI qurultaylarının, Sumqayıt komsomolunun IV konfransının nümayəndəsi olmuş Yəhya Məmmədov Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, «1941-45-ci illərdə Böyük Vətən Müharibəsindəki rəşadətli əməyinə görə», «Qafqazın müdafiəsi uğrunda» medalları, «Xalq maarifi əlaçısı» döş nişanı ilə təltif olunub. 1957-ci il oktyabrın 7-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri Fərmanını alıb. O, Sumqayıtın ilk raykom katibi və BTZ-nin ilk direktoru kimi sumqayıtlıların yaddaşında əbədi iz salmışdır.

Sumqayıt Boru Prokat zavodunun qarşısında heykəli qoyulub.

Paşayev Novruz Əliheydər oğlu. 1920-ci il 21 martda Əmircanda anadan olub. 1942-ci ildə ADU-nun tarix fakültəsini bitirib. 1942-1944-cü illərdə Balakən rayonunda müəllim və direktor vəzifəsində işləyib. 1947-1950-ci illərdə Gəncədə H. Zərdabi adına APİ-nin tarix fakültəsinin dekanı olub. 1954-cü ildə Azərbaycan SSR Təhsil Nazirliyinin Mərkəzi aparatının müfəttişi işləyib. 1958-ci ildən APİ-nin tarix fakültəsində baş müəllim işləyib. 1972-ci ildən APİ-nin Tarix və İctimaiyyət kafedrasının müdiri işləyib. Tarix elmləri namizədi, doktorluq dissertasiyası müdafiə edib, professordur.

Paşayev Hikmət Novruz. APİ-nin tarix fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Sonra Neft Akademiyasının aspiranturasını bitirib, orada tarix kafedrasında baş müəllim işləyirdi. 1995-ci il oktyabrın 28-də Bakı metropolitenində partlayışda əhalini xilas edərkən.... həlak olub.

Paşayeva Məlahət Novruz qızı. 1980-ci ildə APİ-nin tarix fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 1990-cı ildən «Qobustan» muzeyinin direktoru vəzifəsində işləyir.

Paşayeva Afət Novruz qızı. APİ-nin Riyaziyyat fakültəsini bitirib. 1978-ci illərdə Bakının 77, 66 saylı məktəbində direktor vəzifəsində işləyib. Hal-hazırda N. Nərimanov royonunda 43№li liseydə riyaziyyat müəlliməsi vəzifəsində çalışır.

Paşayeva Məhəbbət Novruz qızı. APİ-nin biologiya-kimya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 1988-ci ildən Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və yenidən hazırlanma İnstitutunda biologiya kabinetinin metodisti, həm də Azad Həmkarlar təşkilatının sədri vəzifəsində çalışır.

Kazımova Zeynəb Nadir qızı (1911). AMİ-nin stomotologiya fakültəsini bitirib. Bakıda təsərrüfat hesablı poliklinikada diş həkimi işləyib. 1937-1956-cı illərdə Moldovaya əri ilə birgə sürgün olunub. Sonra Şamaxıda ev dustağı olub. 1956-cı ildə SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə reabilitasiya olunub. Bakıya qayıdır. Azərbaycanda ilk görkəmli qadın stomatoloq hesab olunur. Ömrünün sonunadək təsərrüfat hesablı poliklinikada diş həkimi işləyib. Əmək veteranıdır. Dövlət tərəfindən çoxlu orden və medallarla təltif olunub.

Yusifov Əliyullah Balababa oğlu (1899-1943). 1927-ci ildə Moskvada F. Dzerjinski adına TOOQPU Ali Təhlükəsizlik Akademiyasını bitirib. Nəqliyyat işləri üzrə şöbəyə rəhbərlik edib. Azərbaycan Təhlükəsizlik Komitəsində işləyib. Müharibədə vəfat edib.

Yusifova Şalər Məşədi Ağababa oğlu (1909-198). 1925-1929-cu illərdə Əmircanda 2 №li Şura məktəbini bitirib. 1929-35-ci illərdə ATİ stomatologiya fakültəsini bitirib. Qala kəndində diş həkimi işləyib. 1943-45-ci illərdə kənd sovet sədri olub. 1946-cı ildə Suraxanı rayon Sanitar-epidemioloji stansiyada həkim işləyib. Əmək veteranıdır. Övladları Validə və Aliyə ali savadlı mühəndisdirlər.

Kazımov Dadaş Nadir oğlu - Azərbaycan Musiqili Komediya Teatrının aktyoru, əməkdar artisti.

Məmmədova Tamilla Nəzəralı qızı -M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrının əməkdar artisti, balerina.

Dəmirqaya
Əhməd
Şirməmməd
Əlibala
Məhəmməd
Əmir
Gülnar
Güloğlan
Mədinə
Mikeyma
Nəsib
Soltanıso
Rafiq
Baloğlan
Baba
Namik
Maarif
Rəhilə
Şukufə
Məlikrza
Həbib
Nisə
Məmməd
Əliağa
Məmmədəli
Nəcəf
Xədicə
Həbibə
Məryəm
Qəvəy
Dəmir
Kazım
Səlim
Hüseyn
Tamara
Azad
Azər
Rəya
Aynurə
Nəsib
Əsgər
Əmir
İrada
Oksana
İrada
Qönçə
Tükəzbən
Nazlıə
Fərida
Əlibalə
Eldar
Məya
Numay
İsa
Həbib
Aydın
Səyda
Arzu
Aidə
Dəmirqaya
Pərzad
Vüqar
Nigar
Vüsalə
Məhərrəm
Kamil
Şamil
Mürsəl
Mənsur

Kəblə Əmirin atası və Əmir

Kəblə Əmir

1921-ci ildə Suraxanı NQÇİ-də qazmaçı kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. 1930-cu ildən neft mədənlərində neft ustası kimi işini davam etdirmişdir. 1937-1941-ci illərdə Moskvada Ümumittifaq Neft Sənaye Akademiyasının dağ-mədən fakültəsini bitirmişdir. SSRİ Neft Sənaye Nazirliyinin cənub və qərb rayonlarında fəaliyyət göstərib. Sonra Azərbaycana dönüb Neft və Qaz hasilatı üzrə Suraxanı NQÇİ idarəsində məsul vəzifələrdə çalışıb.

1957-ci ildə «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni ilə təltif olunub. Dəfələrlə Bakı Sovetinin deputatı seçilib.

Məmmədov Həbib Əmir (1906-1975)

Qazma işinin zərbəçiləri. Həbib, Mikayıl Müşviq, Usta Piri, Usta Xeyrulla, Məmmədəli Paşayev, Usta Məmmədhüseyn Babayev.

Görkəmli heykəltəraş Pyotr Sabsay 1934-cü ildə gibsdən Suraxanı neftçilərinin həyatına həsr olunmuş «Qabaqcıl qazmaçılar» barelyefini hazırlamışdır. Dəmirdən tökməni Moskvada saxlayıblar. Barelyefdə neftçilərdən ABŞ-da olmuş usta Xeyrulla, usta Piri, Mikayıl Müşfiq, Məmmədəli Paşayev, Həbib Əmiroğlu, usta Əlməmməd də təsvir olunub.

1907-ci ildə İbrahim Xəlilin evində toxunub orada da saxlanılır

Əlihəsən Əlihüseyn Binyətəli
Xankişi
Ağakişi
Ağamoğlan
Hənnan
Baloğlan
Əlihüseyn
Şuşaxanım
Nənəxanım
Hafiz
Xanbacı
Abdulla
Mikumə,Rəhimə,Müşgünaz,Teyyub,
Nuhbalə,Bibxanım,Həlmə
Feyxrəddin
Cahangir, Cavanşir
Türə
Teyyub
Nuru,Zeyneb
Zülfüqar,Müşkünaz
Sevda, Zibeydə
Sürəyyə,Xankişi
Ağabacı,Mirzə,Xədicə
Bəxtiyar
Mikayıl
Fuzuli,Əşrəf
Esmira
Adıgözəl
Əsmən
Rübabə
Ağahüseyn
Gülxanım,Bibixanım
Bikəxanım
Məmmədsadıq
Qədimbüseyn,Afizə
Qulu Cihan,Azər
Məmmədhüseyn
Fatma
Ağa
Qəmbə Sona
Cəyran
Mikayıl
Əşrəf
Adıgözəl
Əsmən
Rübabə
Ağahüseyn
Gülxanım,Bibixanım
Bikəxanım
Nuru,Zeyneb
Zülfüqar,Müşkünaz
Sevda, Zibeydə
Sürəyyə,Xankişi
Türə
Teyyub
Feyxrəddin
Cahangir, Cavanşir
Məmmədəli
Həmzə
Nadir
Məmməd həsən
Əlihəsən
Ömrüaslan
Ağaxanım
Mehrənsə
Xeyrənsə
Əfras
Məryəm
Seyfəl
Əkbər
Bağman
Rafiq
Gülbala,Əfras
Rəna,Ədilə
Pərvəz,Səidə
Yaşəmən
Səriyyə
Ağabacı,Mirzə,Xədicə
Nadir
Şəban
Surat
Mehpərə
Həcər
Sara,Püstə
Vəsəxanım
Tutxanım
Məlikxəsən
Lumay
Həvvə
Səkinə
Leyla,Zəhra
Böyükağa
Əkrəm,Bəhram
Cəfər,Gülarə
Cəfər,Əkrəm
Bəhram,Gülarə
Davud,Aslan
Həlimə
Yusif
Səyyarə
Xanım
Böyükağa,Elmira
Turac,,Şəfiqə
Ənvər,Şamil
Firəngiz
Məmməd
Həmzə
Məkkə
Kazım
Zəbulla
Tələt
Sənan
Uzeir
Xanım
Miləyrin
Qəmbə Sona
Ağa
Qulu Cihan,Azər
Məmmədhüseyn
Fatma
Məmmədsadıq
Fuad, Aslan
Fatuzə,Fərhad
Şəfər, Rəna
Kəmalə,Elbər
Fikrət,Leyla
Vədulla,Həmzə
Əlqəm,Azad
Əlidilbab,Miləyrin
Hicran,Elmira
Nəzakət
Qızılgəmən
Məmmədquluı

Гусейнов Абдул Анбиевич (Абдул Гусейн Анбия оглы) - родился в 1925 году в Амираджанах вблизи Баку. Ученый-востоковед, писатель. Кандидат исторических наук. В 1956 году окончил заочное отделение историко-юридического факультета Туркменского государственного университета, а в 1971 году - аспирантуру высшей школы профсоюзного движения ВЦСПС.

Гусейнов А. А. автор свыше 400 научных и пулицистических работ, в том числе пяти монографий: «Йылмаз Гюней. Жызн - подвиг», «Мухсин Ертугрул в театре и кино», «Профсоюзы в Турции», «Средства массовой информации и общественно-политической жизни Турции» и «Турецкое кино. История и современные проблемы» (два издания, тиражами 10 и 20 экземпляров). Его перу принадлежат более 20 исторических повестей и романов, в том числе «Арзамазская дева», «бросок на Юг» (на азербайджанском языке), «Землепашец на троне», «Мы родом из Баку», «Салах ад-дин» (в двух книгах), «Сокровище Мустафа хана» (на азербайджанском языке), 100 знаменитных Азербайджанцев XX века, "От Апшерона до Онтарио". «Пилигрим из Ширвана», «Ходжалинская трагедия» (на азербайджанском языке). Гусейновым А. А. написаны несколько сценариев художественных филмов. Его работы переведены на английский, испанский, немецкий, французский и другие языки, издавались в арабских странах, Болгарии, Германии, Иране, Монголии, Туркмении и Турции. Гусейнов А. А. читал лекции в Израиле, Иране, Канаде, Монголии, Туркмении и Турции, дыл преподователем в МГУ и Высшей школе профсоюзного движения ВЦСПС.

Абдул Гусейн Анбия оглы (Гусейнов Абдул Анбиевич) участник советско-германской войны 1941-45 годов, награжден орденами и медальями, Почетный гражданин Амираджан, член Обьединения писателей Азербайджанской Республики, член Совета Федеральной национально-культурной автономии азербайджанцев России.

ОЧЕНЬ КРАТКОЕ ПРЕДИСЛОВИЕ

На Апшеронском полуострове, между древнейшими поселениями Амираджаны (до XV века — Хиля — А.Г.) и Сураханы, расположен единственный в мире сохранившийся уникальный архитектурный комплекс Атешгях — храм огнепоклонников. Подобных храмов в древности и раннем средневековье было множество. Они были разбросаны по Среднему и Ближнему Востоку, Западной и Северной Индии. Храмы строили последователи религии огнепоклонников, зороастризма, названного так по имени пророка Зороастра. У себя на родине они зажигали костры в храмах и иных святилищах. По свидетельствам древних и средневековых историков, огню поклонялись и на территории нынешней Азербайджанской республики. Но здесь не было надобности зажигать костры, сама природа позаботилась об огнепоклонниках. Апшерон славился большими запасами «огненной воды». Горящим нефтяным и газовым факелом они выходили из земли. С незапамятных времен молва о стране тысячи огней — Азербайджане — распространилась почти по всему миру. И зороастрийцы со всех концов света спешили посетить эту диковинную страну.

Следует отметить, что еще в древние времена зороастрийцев жестоко преследовали. Последователи других языческих религий, поклонявшиеся Озирису и Исиде (Древний Египет), Зевсу и Афине, Палладе (Древняя Греция), Юпитеру (Древний Рим) считали, что только их боги заслуживают поклонения. Поэтому Александр Македонский разрушил главный храм огнепоклонников под Тебризом. Так же бессмысленно уничтожались храмы зороастрийцев в Египте, Византии и Риме.

С зарождением христианства и ислама гонения на огнепоклонников еще больше усилились, но полностью уничтожить религию огня не удалось ни поклонникам языческих богов, ни христианам, ни мусульманам. Во многих странах Востока до сих пор можно встретить развалины храмов огня. Один из них, например, расположен у села Сахюб Конахкентского района в Азербайджанской республике. В самом конце XX века развалины храма огня были обнаружены в песках Каракумов в Туркмении. Поклонники этой религии в наше время живут в Индии, Пакистане, Иране, Азербайджане, Китае, Йемене и других странах. В мире их насчитывается около 130 тысяч, что, разумеется, очень мало. Но все же культ огня неистребим даже в начале третьего тысячилетия.

И СОВСЕМ КОРОТКО О ЗОРОАСТРИЗМЕ

Что же представляет собой зороастризм? Это — древнеиранская религия, возникшая в X-VII веках до нашей эры и широко распространившаяся на Востоке, особенно в Индии, Средней Азии, Иране, Азербайджане. В Индии и Пакистане сторонников этой религии называют парсами; последние поклоняются и местным богам. Главная идея зороастризма состоит в признании борьбы двух извечно враждующих сил: Ахурамазды, состоящая из «светлых ангелов», олицетворяющих добро, свет, истину и жизнь, и Ангра-Манью, состоящая из «легиона бесов», олицетворяющих тьму, зло, ложь и смерть. Ареной борьбы является космос, а военной добычей — земля. В случае победы сил зла земля будет ареной злых дел, разразится голод, нищета. С победой сил добра на земле восстановится прекрасная жизнь. Но человек не может и не должен быть безучастным зрителем в этой космической борьбе. При победе сил добра земля будет населена нравственно чистыми людьми, прекратится власть злого духа и настанет всеобщее воскресение.

Зороастризм являлся идеологией ранних государственных образований и был направлен против родоплеменных вождей и старого жречества. Основателем религии считают пророка Зороастру (Заратустру), ему приписывают создание «Гат» — самой древней части священной книги зороастризма, «Авесты». Зороастр проповедовал борьбу за преобразования жизненного уклада людей, за торжество земледельческого труда и оседлый образ жизни, за развитие животноводства, рыболовства и охотничьего промысла, за политическое объединение людей в форме сильного государственного образования.

ПАЛОМНИКИ. ВЕРСИЯ СТАРОДАВНИХ СОБЫТИЙ

Славен и богат индийский город Мултан[1]. Много дней потребуется, чтобы добраться отсюда до другого богатого города — Баку. И много опасностей подстерегает отправившихся туда путников — грабители на дорогах, пираты на море... Но если предки наших предков не боялись дальних и опасных путешествий, то неужели мы, их потомки, испугаемся трудного пути? Так рассудили почтенные мултанские купцы Лал Шастри и Притвхи Бабкаден и твердо решили побывать в городе Баку, на полуострове Апшерон, где горят тысячи огней, о которых они так много слышали.

Почитая доброго бога Вишну и его прекрасную супругу богиню Лакшми, Шастри и Бабкаден не забывали и веру своих отцов, поклонявшихся огню. В знак этого у каждого на лбу был нарисован красный кружок — знак огня. И таких в городе Мултан было немало. Их называли парсами.

Индийские купцы давным-давно проложили дороги в дальние страны. Караваны шли через Герат (страну афганцев), через Мешхед, Шахруд и Бендер-шах (страну персов) к побережью Каспийского моря. И дальше — либо морем, либо бе-

регом к Баку, и еще дальше — на север, в Астрахань, загадочную и холодную страну русов... Везли они шелковые и хлопчатобумажные ткани, красители, бумагу, лекарства, слоновую кость. А оттуда увозили нефть, соль, рыбу, лошадей и многое-многое другое.

В Мултане было известно, что в Астрахани уже 100 лет благополучно живет колония индийских торговцев, у них собственные каменные торговые ряды, и никто их не притесняет[2]. Но Лал Шастри и Притвхи Бабкаден стремились

[1] *Ныне этот город находится на территории Пакистана*
[2] *Индийская колония в Астрахани была основана в XVII веке и просуществовала около двухсот лет*

в ту землю, где чудо-огонь выходит из земли и никогда не гаснет. Самое святое для них на земле — огонь, ведь они были парсами — их предки поклонялись огню. А там, на Апшероне, как слышали они, тысячи огней горят неугасимо все дни и ночи.

...Апрельским днем 1768 года маленький караван из шести человек, четырех лошадей, двух ослов и двух верблюдов тронулся в путь. Но это был не торговый караван, а паломнический. Купцов и их слуг влекло на Апшерон желание поклониться чудесным огням.

Лал и Притвхи надеялись, что правы мудрые старцы, и паломничество в храм огня на Апшероне поможет их тяжело больным сыновьям. Они везли щедрые пожертвования на достройку храма Атешгях.

...Караван благополучно миновал все опасности, и жарким июньским днем паломники вступили в город, к которому стремилось их сердце,— Баку.

В этом шумном и разноязыком городе никто не чувствовал себя чужим или нежеланным. Здесь жили азербайджанцы, турки, русские, персы, евреи, греки, волжские татары. У всех были свои дела и заботы, и никто не заглядывал за чужие заборы. С раннего утра до позднего вечера шумели базары. Дервиши с притороченными к поясу кешкелями[3] хриплыми гортанными голосами просили людей раскошелиться, пожертвовать любую монету для их пропитания и во славу милостивого Аллаха.

Один из дервишей, полуголый и заросший бородой до самых ушей, с интересом посмотрел на купцов и сказал:

— Вы мултани[4], я вас сразу узнал, почтеннейшие! Бывал я в вашей стране, даже немного знаю ваш язык. Красив и богат ваш Мултан, но Баку краше! Вы, наверное, ищете дорогу к храму Атешгях. Я покажу вам ее. Но знайте, чужеземцы, в Баку любят щедрых и добрых. Скупым и злым в нашем городе трудно живется.

[3] *Кешкель — чаша для подаяний, сделанная из половинки кокосового ореха.*
[4] *Так в те времена в Азербайджане называли пришельцев из Индии.*

И он протянул паломникам свой кешкель, на дне которого позвякивали монеты. Все шестеро положили туда по монете, и лицо дервиша осветила улыбка.

— Да продлит ваши дни всемилостивейший Аллах, хотя вы и поклоняетесь огню,— поблагодарил он их, прижав руку к сердцу. И указал палкой в нужную сторону: — Вот по этой дороге вы и дойдете до храма огня.

Маленький караван направился туда, куда указал дервиш. На паломников никто не обращал внимания. К парсам в Баку привыкли, как к летней жаре, базарному шуму и реву животных.

Скоро они подъехали к небольшому строению и с любопытством огляделись. Вокруг раскинулись многочисленные шатры для паломников.

Лал и Притвхи постучались в массивные железные ворота. Из калитки вышел привратник, крепкий парень с длинными усами. Опытным взглядом окинув путников, он повелительно махнул рукой, и ворота, скрипя, растворились. Двор был такой же, как и в других караван-сараях, где им приходилось останавливаться на ночлег, только побольше тех.

Привратник низко поклонился и сказал:

— Меня зовут Сингх, я многое делаю в нашем храме. Вместе с другими охраняю покой жрецов и паломников, слежу, чтобы не ленились работники, строящие новые кельи для отшельников и для приезжих. Я оказываю разные услуги. Если вам что-то понадобится, обращайтесь ко мне, почтенные. А сейчас я провожу вас к управителю храма, высокочтимому Раджу. Он укажет, где вам поселиться, и ознакомит с нашими порядками. А потом я покажу вашим слугам, где разместить животных.

Радж, маленький старичок с худым морщинистым личиком и хитрыми глазками, после взаимных приветствий сказал прибывшим:

Встреча индийского купца-парса с аскетом в храме Атешгях. Это скульптурное изображение. А келья — та самая, в которой подобные встречи происходили в реальности

Так выглядел аскет, посвятивший свою душу огню, а всю жизнь — его храму. Один из экспонатов Музея на Апшероне

— Вы, наверное, не заметили, почтенные, надпись над входом в наш храм. Ну так вот, я вам скажу, что он сооружен в год 1770 эры Викрамадитья[5] на деньги, пожертвованные Тарачандрой из сословия плотников. Много его денег ушло на строительство, но едва ли не столько же отдал он властелину Баку за разрешение построить храм. Мусульмане к нашей вере относятся благосклонно, но и вы, если захотите построить хотя бы одну келью для нашего храма, должны будете одарить властелина города. Здесь так заведено с незапамятных времен.

Переглянувшись, Лал Шастри и Притвхи Бабкаден ответили уклончиво:

— Мы подумаем об этом, почтенный Радж, но сначала хотели бы отдохнуть с дороги.

Радж, всплеснув руками, воскликнул:

[5] *1713 год по европейскому календарю*

— О, простите меня, досточтимые, я совсем забыл, что вы проделали длинный и утомительный путь. Сейчас я покажу вам вашу комнату и комнаты ваших слуг.

Они направились в западную часть двора, Радж шел впереди. Купцы с любопытством смотрели по сторонам, примечая все — и добротную кладку стен, и продуманную планировку, и стрельчатые своды потолков, и стойла для лошадей, верблюдов и ослов в конюшне, и коновязи снаружи. И все время их сопровождал какой-то резкий запах, доселе им не известный. Радж, повернувшись к гостям, загадочно улыбнулся, распахнул полуприкрытую калитку и торжественно произнес:

— Такого, досточтимые, вы нигде больше не увидите!

Он быстро отошел в сторону, а купцы застыли в изумлении. Перед ними пылали бьющие прямо из под земли огненные факелы — ярко-оранжевые, голубоватые желтые, не менее двух десятков. Потрясенные Шастри и Бабкаден застыли в благоговейном молчании. Низко поклонившись этому чуду, паломники последовали за Раджем обратно во двор, к кельям, вероятно, построенным недавно. Расторопный управитель открыл дверь одной из них и учтивым жестом пригласил купцов войти.

Комната оказалась просторной, пол ее был покрыт дорогим пушистым ковром. Одна из стен украшена рисунками, выполненными в красном, зеленом и черном цвете: слон, голова быка и изящная фигура богини, сидящей на ней. По верху стены шел замысловатый орнамент. Остальные стены были гладко оштукатурены, в одной из них устроены ниши для домашней утвари. Сводчатый потолок. Свет и воздух проникали через маленькие проемы. В другой стене — тоже ниша, в ней очаг, а в нем — огонь. Увидев его, Шастри и Бабкаден улыбнулись друг другу, и в их сердцах поселилось умиротворение. Их мечта сбылась: они увидели священные огни Атешгяха.

Радж, стараясь услужить богатым гостям, сказал:

— Я могу предложить каждому отдельную келью.

Купцы дружно отказались:

— Нет, досточтимый, мы поселимся здесь вдвоем. Священный огонь будет согревать нас, если ночи будут холодными, и освещать наше скромное жилище, если небо затянут тучи. Но мы хотим, чтобы и наши слуги устроились хорошо.

Кивнув в знак согласия, Радж добавил:

— Вы можете потребовать у меня в помощь отшельника и аскета. Их у нас много, они посвятили себя храму, могут готовить пищу, задавать корм животным...

Снова переглянулись между собой купцы, и Шастри сказал с заметным раздражением:

— Нет, досточтимый Радж, нам не нужны отшельники. Зачем они, если у нас есть слуги?

— Хорошо, хорошо, почтенные гости! — сухо ответил управитель. Эти паломники ему не нравились, слишком уж горды. Но они будут щедро платить за постой, а может быть, и денег дадут на расширение храма. Атешгяху необходим центральный алтарь, а на это требуется много денег.

«Эти купцы богаты,— говорил себе Радж. — А ты беден, значит, должен им угождать». И весьма учтиво сказал:

— Я понял, почтенные, что вы хотите удобно поселить ваших слуг. Что ж, если вы согласны платить за их постой больше, чем другие купцы, следуйте за мной, я покажу вам комнаты...

По дороге Радж указал на длинное здание с большой кирпичной трубой; из нее вырывался мощный столб огня.

— Это наша молельня,— объяснил он.— Огонь горит под алтарем. Здесь вас будет ожидать наш главный жрец Шаши Бандарамтхи. А пока у вас есть еще немного времени, чтобы отдохнуть перед встречей. В нужное время я приду за вами и провожу в молельню. Пока же я покидаю вас.

Управитель легкой походкой удалился, и купцы облегченно вздохнули.

Войдя в келью и усевшись на ковер, Шастри сказал:

— Утомил меня этот Радж, слишком уж говорлив, совсем как торговка на базаре.

— Ты прав, Шастри, у него язык без костей,— ответил Бабкаден. И вдруг воскликнул, заглянув в одну из ниш: — Посмотри, здесь алтарь! Как это мы сразу не заметили его?

В угловой нише на каменном возвышении горел газовый светильник и стояли резные фигурки богов и священных коров. Рядом с ними — колокольчик и жертвенные чашечки. Друзья, забыв о Радже, с умилением все рассматривали.

На пороге появился старший слуга Бабкадена Джаму, почтительно сказал:

— Управитель показал выбранную для нас комнату. Она очень удобная, спасибо за заботу. Не желаете ли закусить?

— Принеси две лепешки и немного молока. А потом можете все отдыхать, нам же предстоит встреча с жрецом.

Поклонившись, слуга исчез и вскоре вернулся с небольшим подносом, на котором лежали две румяные лепешки и стоял кувшинчик с молоком. Поставив поднос на ковер, Джаму снова исчез. Купцы, подкрепившись едой, зажгли на алтаре сандаловые палочки, положили в жертвенные чашечки кусок лепешки и налили немного молока. И долго молились. Потом улеглись на лежанки и сразу же задремали. Но вскоре их разбудил неугомонный Радж, чтобы проводить к главному жрецу.

Шаши Бандарамтхи был дородный мужчина с двойным подбородком и необъятной талией.

Бандарамтхи принял их как самых дорогих гостей. На подносах, стоящих на ковре, где сидели все трое, было вдоволь вкусной еды и напитков. После трапезы все направились в молельню, там не было никого. Только на каменной лежанке, у стены, лежал какой-то человек.

— Это аскет по имени Чандра,— объяснил главный жрец,— он равнодушен к земным благам, всю свою жизнь он посвятил храму. Чандра вкушает пищу один раз в неделю. Все его помыслы обращены к огням и богам. Он — мудрейший из мудрейших. В нашем храме живут несколько таких праведников, и вы еще встретите их. Может быть, они даже скажут вам слова благодарности. Но перейдем к делу. Каковы ваши планы, почтеннейшие?

— Мы приехали сюда из северо-западной Индии, из Мултана,— сказал Бабкаден.— Хотим немного пожить в вашем храме. Мы восхищены тем, что увидели. Мы оставили дома тяжело больных сыновей и надеемся, что огни храма и ваши молитвы, высокочтимый, излечат их. Пожалуйста, примите наш скромный дар.

Он достал из кармана тугой мешочек с деньгами и с поклоном передал его жрецу. Тот в ответ поклонился и с чувством произнес:

— Я сам покажу вам наш славный храм, и вы увидите много любопытного.

— Благодарим вас, глубокочтимый, за столь высокую честь! — ответил Шастри. Обводя руками все помещение, жрец сказал:

— Эта молельня построена на пожертвования аскета Виданачири, и его имя увековечено в надписи при входе. Может быть, и ваши имена будут со временем начертаны над входом в какую-нибудь келью. Кстати, у нас есть еще две молельни, вы их увидите. Наш храм расширяется. Хотим построить центральный алтарь.

Они вышли во двор. Небо покрылось тучами, подул ветер с Каспия, и жара схлынула. Указав на конюшню, жрец произнес:

— Здесь ночуют бедные паломники, мы никому не отказываем в приюте. А те, у кого нет денег платить за постой, живут в войлочных шатрах. Под открытым небом никто не ночует, зимой здесь очень прохладно. Конюшню строили на деньги досточтимого Тарачандры. Как и он, все купцы поклоняются богу мудрости и торговли Ганешу.

— Мы тоже чтим его,— подтвердил Бабкаден. Начал накрапывать дождь, когда они подошли к келье, заметно отличающейся от остальных. Жрец пригласил их войти. Комната была четырехугольная, с куполом. Бабкаден и Шастри сразу увидели алтарь с непременными жертвенными чашечками.

— Это одна из тех двух молелен, о которых я говорил,— пояснил жрец. Взяв с алтаря красивый колокольчик, он позвонил. Раздался очень мелодичный звон, услаждавший слух.

— В нашем храме в Мултане тоже есть такой колокольчик, правда, звук у него не такой нежный! —улыбнулся Шастри.

Жрец кивнул головой в знак согласия и снял с алтаря металлический бубен, украшенный растительным орнаментом. Несколько раз ударив в бубен костяшками правой руки, Бандарамтхи поднял его над головой и потряс им. Глуховатый металлический звук поплыл под сводами молельни.

Улыбнувшись, жрец сказал купцам:

— Знаю, что в храме вашего города есть все, что требуется для молитв. Но чего нет у вас — это огненных факелов. К нам приезжают посмотреть на них и поклониться им не только из Индии и Персии, но даже из Китая. Узнайте же получше знаменитый храм Атешгях. Живите тут сколько хотите. У вас есть глаза и уши, откройте их пошире, и знания ваши умножатся. У нас нет от гостей тайн. А за здоровье ваших сыновей буду молиться я вместе с другими жрецами. Жду вас завтра в большой молельне, там будут все жрецы храма—Делип, Риши, Ананд. Мир вам, вашим близким и вашему дому.— Бандарамтхи поклонился купцам и быстро вышел из кельи.

Дождь был короткий, едва смочил землю. Но солнце по-прежнему было скрыто тучами.

— Мудрый человек этот жрец. Наверное, прочел много умных книг! — почтительно сказал Шастри.

— Таким и должен быть тот, кто принадлежит к касте брахманов! — согласился с другом Бабкаден.

Медленно прохаживаясь по двору, купцы со вниманием приглядывались ко всему вокруг. В дальнем углу они увидели крохотную келью с куполом и подошли к ней, заглянули в полуотворенную дверь. Там на голой лежанке, скрестив ноги, сидел истощенный человек и отрешенно смотрел на пылающий перед ним светильник. В маленьких нишах в стене стояли фигурки Вишну и Лакшми. Возле них — кеш-

кель — чаша для подаяний. На камине-алтаре с жертвенными чашечками — скудная глиняная посуда.

— Это Деви, аскет особой святости, и купол над его жилищем — знак великого уважения к нему! — произнес кто-то за спиной купцов. Обернувшись, они увидели крепкого мужчину, приветливо улыбавшегося им.— Меня зовут Делип, я — жрец Атешгяха,— представился он.— Вы можете посетить жилища и других аскетов.— Он указал рукой в другую сторону двора.

— А можно сделать этому человеку подарок? — тихо спросил Шастри, поглядывая на неподвижно сидящего Деви.

— Разумеется, досточтимый, для того и лежит тут кешкель. Деви сам решит, как распорядиться вашим подаянием — купить ли себе скудной еды, или пожертвовать храму. Мир вам и покой, почтенные! — промолвил жрец и ушел столь же бесшумно, как и появился.

Бабкаден и Шастри, отчего-то робея, зашли в келью и положили в суму аскета несколько монет. Тот сидел в той же позе, и только мерное дыхание свидетельствовало, что перед ними был живой человек, а не каменная статуя.

Выйдя из кельи, Шастри сказал другу:

— Давай уж посетим и других аскетов, ведь нам придется по возвращении домой много рассказывать об этом храме.

Бабкаден молча кивнул, и купцы направились в сторону, указанную жрецом Делипом.

В первой сидел на полу отшельник, обмотанный тяжелыми цепями, левая нога его была прикована к стене. Он что-то бормотал себе под нос. Его собрат примостился на лежанке, обессиленный голодом и самоистязанием. Шастри с другом побоялись подойти к ним и положили деньги в валявшийся на полу глиняный черепок. Во второй келье они увидели просто живой скелет — до такого состояния довел себя человек самоистязаниями и постом, но купцы знали, по рассказам, что такие уже здесь, на земле, испытывают состояние нирваны — вечного блаженства. Но их поразила его вытянутая рука — высохшая, задеревеневшая...

В тягостном настроении купцы поспешили в свою келью. Там слуги уже приготовили ужин. Налив из кувшина воды в чашу для омовения, Бабкаден и Шастри вымыли руки и приступили к трапезе. Утолив голод, они легли отдохнуть. Но молодой Бабкаден не мог успокоиться после увиденного.

— Аскеты, конечно, святые люди, но я бы не хотел стать таким. Да и не смог бы. Пойти на такие муки — это какой же силой духа надо обладать! Надо попросить их молиться за наших сыновей, как ты думаешь?

Но Шастри уже не слышал его, он спал, причмокивая во сне, как дитя. На следующий день в молельне состоялась пышная церемония. Собралось много паломников, в основном, таких же преуспевших в жизни, как Бабкаден и Шастри. Те, кто победнее, стояли позади. Многим вообще не хватило места, они толпились во дворе.

Перед алтарем появились четыре жреца, лица их были обращены к паломникам. Один из них несколько раз протрубил в большую раковину-сангху. Другой позвонил в колокольчик. Третий бил то в бубен, то в медные тарелки. Главный жрец повернулся к горевшему на алтаре огню и сказал:

— Боги милостивы, и мы отогнали звуками злые силы. Тьма отступила, пусть теперь ваши уши будут открыты для молитвы.

Остальные жрецы тоже повернулись к факелу и много раз низко ему поклонились. Кланялись и все присутствующие. Началось богослужение, во время которого главный жрец неоднократно обращался к богам с выражением любви и благодарности им. Другие жрецы попеременно звонили в колокольчик, били в бубны и тарелки, трубили в раковину. Паломники неустанно совершали поклоны. Служба продолжалась около двух часов. Наконец затихли все звуки. А чтобы молитва дошла до богов, каждый должен опустить палец в кропильницу и смочить лоб водой Ганга, великой и священной реки, праматери всех рек Индии.

Взволнованные и в то же время умиротворенные молитвой, Бабкаден и Шастри покинули молельню. Погода казалась тоже умиротворенной: солнце скрылось за легкими облачками, жара отступила. На пороге опустевшей молельни сидел отшельник и глядел окрест отсутствующим взглядом. Он в этой жизни видел и радости, и горести, его ничем нельзя было ни удивить, ни испугать. Его душа уже давно отдана богам и священному огню.

Лал Шастри и Притвхи Бабкаден пробыли в Атешгяхе почти месяц. Обратный путь их был благополучным. В родном городе они рассказали об увиденном своим многочисленным родственникам и друзьям. Порадовались, что их сыновья пошли на поправку, значит, молитвы жрецов приняты богами. И решили: если в их делах и домах все будет благополучно, то они совершат еще одно путешествие в страну тысячи огней. Теперь уже вместе с сыновьями: пусть увидят чудо огней Апшерона.

ПО СЛЕДАМ ШАСТРИ И БАБКАДЕНА 230 ЛЕТ СПУСТЯ

Сегодня добраться до Апшерона весьма просто, для этого не нужно тратить много времени и сил, как столетия назад. Самолеты летают в Баку со всех концов света. А здесь надо только сесть в автобус — и через каких-нибудь полчаса вы у храма Атешгях. Мир изменился неузнаваемо с тех давних пор, когда здесь побывали наши купцы. Но в храме огня время как бы спрессовалось, остановилось. Правда, богослужения не совершаются, не видно аскетов, но то, что окружало их и паломников прошлых веков, осталось неизменным. Это — единственный в мире храм огнепоклонников, полностью сохранившийся в своем первозданном виде до наших дней. В 1969 году этот уникальный памятник был бережно реставрирован и стал музеем-заповедником.

Азербайджан издавна называли страной огней. Собственно говоря, само слово «Азербайджан» и означает «Страна огней». Прозаическое отношение к газовым факелам (газом можно обогреваться, на нем можно готовить пищу, им можно торговать) всегда сочеталось у жителей Апшерона с благоговейным отношением к огню.

История храмов огня, атешгяхов[5], уходит в глубокую древность, к тем временам, когда главной религией в ряде стран Востока был зороастризм (задолго до христианства и, тем более, ислама). Огню поклонялись богатые и бедные, поэтому день и ночь горели мощные факелы на алтарях величественных храмов и маленькие огоньки на домашних алтарях. Сотни и сотни тысяч людей обращались к огню с молитвой.

Время изменило многое. На Апшероне огню больше не поклоняются. Здесь исповедуют теперь ислам, религию с другими законами и канонами. Но вот в Индии, например, есть еще много людей, веками хранящих верность и другим священным атрибутам зороастризма. Собственно, и храм Атешгях в Азербайджане был построен на средства индийских купцов, некогда принесших на родину весть о неугасимых огнях Апшерона. Вслед за торговыми караванами в страну тысячи огней направились толпы паломников. Богатые купцы-огнепоклонники не задерживались надолго у священных огней, они щедро платили аскетам, чтобы те молились за них. Столь же щедро купцы платили дань местному правителю за разрешение расширять храм. И все были довольны — купцы, паломники и ханы.

Атешгях на Апшероне был выстроен в XVIII—XIX веках. Первой постройкой была конюшня. Сегодня проем в западной стене сооружения заложен, но когда-то через него можно было выйти прямо к огням. В течение полутора веков постепенно появлялись возле газовых факелов кельи, молельни, вместительные конюшни, центральный алтарь и балахане — комната для гостей.

Самое раннее строение Атешгяха — конюшня (1713 год). Центральный алтарь был построен в 1816 году. Самое позднее сооружение — входной портал и балахане (1866 год). Храм окружала стена с зубцами. Центральный алтарь — это возвышающаяся посреди храмового двора четырехугольная ротонда, со всех сторон прорезанная широкими арочными проемами. В цен-

[5] *«Атешгях» на фарси означает «место огня». Так именовалась и храмовая земля.*

тре пола ротонды — алтарь огня — четырехугольная яма глубиной 50–60 сантиметров. В ней сложены большие камни, сквозь щели между которыми вырывалось пламя горящего газа. Над ротондой — четырехугольный купол с трезубцем бога Шивы. Внутри ротонды, под куполом, висел колокол, в который звонили в начале и в конце богослужения. В основном, молитвы совершались здесь, хотя были и другие молельни — например, та, в которой молились купцы Шастри и Бабхаден, прибывшие в Атешгях еще до сооружения Центрального алтаря.

В нескольких метрах от северо-западного угла Центрального алтаря вырыта круглая яма диаметром около пяти метров, глубиной до метра. Здесь сжигали трупы парсов-брахманистов, принадлежавших к тому течению зороастризма, которое предписывало сожжение тел умерших. Но среди обитателей храма огнепоклонников были и приверженцы других течений, запрещающих осквернять огонь телами умерших.

Самое позднее сооружение Атешгяха — строгий массив входного портала. Над ним — комната для гостей, балахане, нечто вроде гостиницы, на крыше ее некогда тоже горели огни. Балахане была предназначена для путешественников-европейцев. В ней можно было отдохнуть, даже пожить некоторое время. Для таких гостей богослужение устраивалось по их заказу.

В Атешгях бывали известные люди. В экспозиции храма-музея сегодня хранятся рисунки В.В.Верещагина, который был знатоком Востока. Посещая храм, он преподнес ему свои работы. Другой художник — Г.Г.Гагарин — написал около десятка картин о храме и создал несколько макетов, иллюстрировавших историю Атешгяха. Знаменитый француз Александр Дюма-отец, совершивший поездку на Кавказ, посетил этот храм в 1861 году, о чем свидетельствует его описание: «...Через дверь, совершенно покрытую пламенем, вы входите во внутреннюю часть здания. Оно состоит из огромного квадратного двора, посреди которого возвышается алтарь с куполом. В центре алтаря горит вечный огонь. В четырех углах купола, как на гигантских треножниках, пылают четыре очага».

В 1857 году на площади перед храмом вырос первый в России керосиновый завод, принадлежавший некоему Коркорову. У него на заводе некоторое время работал великий русский ученый Д.И.Менделеев; известно, что он часто посещал Атешгях.

С керосинового завода, собственно говоря, и начался закат Атешгях. Вслед за Коркоровым на Апшерон устремились русские и иностранные капиталисты, занявшиеся освоением нефтяных богатств полуострова. Нефть приносила огромные прибыли. О каком сохранении Атешгяха как священного центра могла идти речь, если он оказался почти в центре нефтяного пласта? Храм был обречен. Слава Богу, что его тогда вообще не разрушили. Был тогда, наверное, и у нефтяных «королей» страх Божий. Не тронули храм и в годы Советской власти. Он стоит сегодня как памятник, и мы имеем возможность встретиться с прошлым — увидеть храм огнепоклонников и соприкоснуться с верованиями зороастрийцев.

Все в нем так же, как было двести и сто лет назад. Только вот нет жрецов и поклонников огня, и нет аскетов.

Баку — Москва, 1998

Абдул Гусейнов
"От Апшерона до Онтарио"

Bünyatova Xankişi Abdulla oğlu. Respublika Veteranlar Şurasının Rəyasət Heyətinin Fəxri üzvü.

Bünyatova Turə Abdulla qızı. BDU-nun şərqşünaslıq fakültəsinin türk dili şöbəsini tərcüməçi bitirib. Azərbaycan Dövlət Radio verilişləri komitəsində Türk dili şöbəsində tərcüməçi işləyir. Azərbaycan Radio Televiziya Şirkətinin "Teleradio Şirkəti Əlaçısı» döş nişanı ilə təltif olunub.

Mirzə Teyyub və Tofiq Bayram

Bünyatov Mirzəteyyub Abdulla oğlu. (1929-1964) Çoxlu şeir və qəzəlləri qalıb. Əmircan məktəblərində fizika-riyaziyyat kabinetlərinin bütün cihazlarını özü hazırlayıb. Azərbaycan muğamlarını gözəl bilicisi və ifaçısı idi. Təkcə Azərbaycan yox xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərini pianoda gözəl ifa edirdi. Əmircan klubunun nəfəsli orkestrində çalırdı. Fitri istedadlı bu gəəncin ömrü çox qısa olub. İstedadlı şairimiz Tofiq Bayramla bir sinifdə oxuyub və möhkəm dost olublar.

ÖZ PEŞƏSİNİN VURĞUNU

Fəxrəddin Xankişi oğlu Bünyatov 1950-ci ilin yanvar ayının 2-də qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur.

M. Əzizbəyov adına Neft və Kimya İnstitutunun qazma üzrə neft və qaz quyularının istismarı fakültəsini bitirib.

İşlədiyi müddət ərzində öz çalışqanlığı, işgüzarlığı və təşkilatçılıq qabiliyyəti sayəsində ünsiyyətdə olduğu adamların dərin rəğbətini qazanmış və öhdəsinə düşən vəzifələrin icrası üçün səy və bacarıq göstərmişdir.

1976-cı ildən Xəzər Dəniz Dalğıc və Qəza-Xilasetmə İşləri İdarəsində əmək fəaliyyətinə başlayan F. X. Bünyatov adi mühəndislikdən, Dərinlik Dalğıc Kompleksinin rəisi, Texniki islahat şöbəsinin rəisi və digər məsul vəzifələrdə çalışaraq XDD QXİ İdarəsinin baş mühəndisi kimi məsul bir vəzifəyədək yüksəlmişdir. 30-dan artıq səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Dəniz Neft Sənayesində xüsusi xidmətlərinə görə 1999-cu ildə ARDNŞ-nin «Fəxri Fərmanı» ilə təltif olunmuşdur.

1978-ci ildən 3-cü dərəcəli dalğıc ixtisasına yiyələnən F. X. Bünyatov tərəfindən ən çətin peşələrdən biri sayılan dalğıc işlərinin daha da təkmilləşdirilməsi və yeni texnika və texnologiyanın sitexsalata tətbiqi istiqamətində xeyli iş görülmüşdür.

1986-cı ildə Murmansk şəhərində dalğıc peşəsi üzrə ixtisasartırma kursunda xüsusi təhsil aldıqdan sonra idarə tərəfindən Xəzər akvatoriyasında müxtəlif təyinatlı dalğıc işlərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində yaxından iştirak etmişdir.

Dərinlik suya enmə işlərində əldə etdiyi yüksək nəticələrə görə 1997-ci ildə ARDNŞ-nin DNQÇ İB-nin Mərkəzi dalğıc kvalifikasiya komissiyasının qərarı ilə ona dalğıc mütəxəssisi ixtisası verilmişdir.

O, bacarıqlı və işgüzar bir dalğıc mütəxəssisi kimi 1987-1991-ci illərdə Vyetnam Respublikasında xidməti ezamiyyətdə olmuş və «Vyetsovpetrol» müştərək müəssisənin xətti ilə orada fəaliyyət göstərən müəssisələrdən birində Dəniz Nəqliyyatı və dalğıc işləri üzrə direktor müavini, ixtisaslaşdırılmış sualtı xidməti şöbəsinin rəisi və digər məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

Bundan başqa F. X. Bünyatov ARDNŞ rəhbərliyinin tapşırığı ilə dəfələrlə MDB, eləcə də digər Qərb ölkələrində xidməti ezamiyyətdə olmuş və ona verilən bütün tapşırıqların ləyaqətlə yerinə yetirilməsi üçün əlindən gələn köməyi əsirgəməmişdir.

F. X. Bünyatovun yaxından iştirakı ilə Dərinlik dalğıc işlərinə dair yeni texnika və texnologiyanın istehsalata tətbiqi nəticəsində idarə üzrə bir çox yüksək nəticələr əldə edilmişdir.

Məhz dalğıc işlərinə dair yeni texnika və texnologiyanın sirlərinə yaxından bələd olmağın nəticəsidir ki, son illərdə heç bir xarici neft şirkətlərinin mütəxəssislərinin iştirakı olmadan bir sıra iri həcmli dərinlik dalğıc işləri yerinə yetirilmişdir. F. X. Bünyatovun bilavasitə yaxından iştirakı ilə 2002-ci ildə idarənin tarixində ilk dəfə olaraq «Günəşli» yatağında «Ə. Əmirov» Dərinlik Dalğıc Kompleksindən Saturasiya yolu ilə 84-112 metr dərinlikdə elektrik-oksigen üsulu ilə tikinti-quraşdırma işləri müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmişdir.

Bütün bu nailiyyətlərin qazanılmasında yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik, öz peşəsinin vurğunu F. X. Bünyatovun da xüsusi xidmətləri olmuşdur.

1996-1997-ci illərdə XXDQXİİ-nin təşəbbüsü ilə DNQÇ İB-nin TKK-da yeni dalğıc kadrlarının hazırlanması ilə əlaqədar təşkil olunmuş kurslarda və Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında dalğıc peşəsi üzrə mühazirələr oxumuşdur.

F. X. Bünyatov işlədiyi müddət ərzində ona tapşırılan vəzifələrin öhdəsindən bacarıqla gələrək müəssisənin ahəngdar işləməsi, onun maddi-texniki bazasının genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi gənc dalğıc kadrlarının hazırlanmasında, eləcə də çıxarılan neft və qazın sahilə nəql edilməsi üçün borulara və digər hidrotexniki qurğulara yüksək səviyyəli texniki xidmət göstərilməsi üçün əlindən gələn köməyi əsirgəmir.

Bünyatov Hafiz Xankişi oğlu (1877-1937). Neft ustası, Suraxanı neft mədənlərinin rəisi işləyib. «Əmək Qəhrəmanı» idi. 1937-də represiya olunub. 1957-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət qazanıb.

Bünyatova Zeynəb Hafiz qızı (1912-1978). ADU- nun Kimya-biologiya fakültəsini bitirib. Əmircanda 97 №-li orta məktəbdə gənc nəslin təlim tərbiyəsində uzun illər səmərəli əmək fəaliyyətinə görə 1958-ci ildə Əməkdar müəllim adını aldı. 1960-cı il «Lenin» ordeni, «Şərəf nişanı» ordeni, «Əməkdə fərqlənməyə görə» medalı ilə təltif olunub.

Bünyatov Nuru Hafiz oğlu (1921-1987). ADU-nun tarix fakültəsini bitirib. APİ-nin Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasının baş müəllimi işləyib. 1974-cü ildə Əmircandakı F. Dzerjinski adına neftmaşınqayırma zavodunun tarixi üzrə namizədlik dissertasi-

yasını yazıb. Müharibə və əmək veteranıdır.

Nadirova Səkinə Məmmədhəsən qızı (1924-2002). Leninqrad hüquq fakültəsini bitirib. Leninqrad Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşı işləyib. İsveçrə-Azərbaycan səfirliyinin əməkdaşı idi. Ömrünün sonunadək respublikada görkəmli vəkil kimi tanınmışdır.

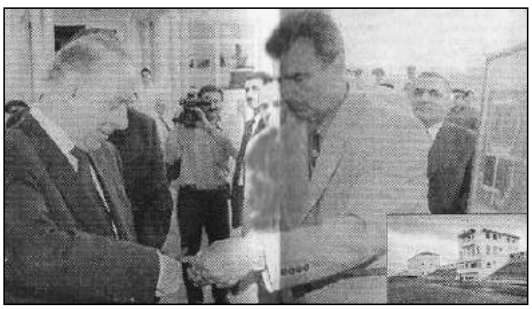
Mehdiyeva Fatma Əlbaxış qızı (1912-1980). ANKİ-nin neft kimya fakültəsini bitirib. Kimya elmləri namizədi, Neft-kimya İnstitutunun Sumqayıt filialında müəllim işləyib.

Bünyatov Rafiq Vəliyulla oğlu (1951-2008).

«Bölmələrdə heç bir idman növü pullu olmamalıdır»

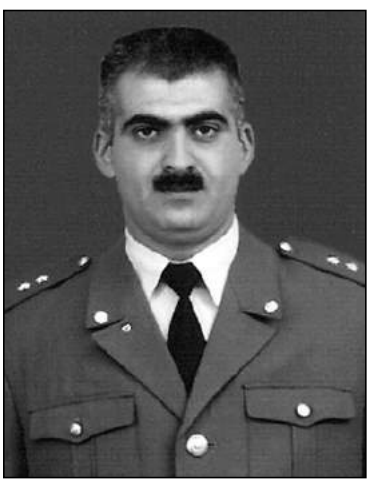
Son illər ölkəmizin paytaxtı Bakı ilə yanaşı, ayrı-ayrı bölgələrdə də beynəlxalq standartlara uyğun olan idman qurğuları, əsasən də Olimpiya İdman Kompleksləri tikilib idmançıların istifadəsinə verilib. Bu proseslə bu gün də davam etdirilir. Artıq ölkəmizdə 20-dən çox Olimpiya İdman Kompleksi inşa edilib. Belə idman arenalarından biri də «Neftçi» Sağlamlıq İdman Mərkəzinin Lökbatan qəsəbəsində yerləşən Qaradağ Olimpiya Tədris İdman Bazasıdır. 2003-cü ildən istismara verilmiş bu baza haqqında daha ətraflı məlumat almaq üçün bazanın direktoru, beynəlxalq dərəcəli idman ustası Rafiq Bünyadovla söhbətləşdik:

- İlk öncə mən bazanın deyil, dövlətin idmana göstərdiyi qayğının tarixindən danışmaq istərdim. İdmanla yaxın əlaqəsi olan hər kəs yaxşı bilir ki, ölkəmizdə idmana qayğı prezident İlham Əliyev hələ 1996-cı ildə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətində işlədiyi andan yaranıb. O zaman İ. Əliyev heç MOK-un da prezidenti deyildi. Ancaq bununla belə o ARDNŞ-nin birinci vitse-prezidenti kimi Suraxanıda «Neftçi» İSM-in balansında olan Suraxanı Olimpiya Tədris İdman Bazasının yenidən tikilməsində böyük köməklik etmişdi. Suraxanıdan sonra isə Əli Bayramlıda, Neftçalada, bir sözlə respublikamızın ARDNŞ-ə aid olan zonalarının hamısında olan idman arenalarında və bazalarında yenidənqurma işləri başlamışdı. Lökbatan Olimpiya bazasına gəlincə isə, çox şey danışmaq olar. Bu bazanın yaranma tarixi 2000-ci il Olimpiya Oyunları ərəfəsinə təsadüf edir. Artıq həmin dövrdə İ. Əliyev həm Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, həm də Qaradağ rayonundan MM-ə seçilmiş deputat kimi fəaliyyət göstərirdi. Məhz həmin dövrdə İ. Əliyev seçiciləri ilə keçirdiyi görüşlərdə insanlar ona yaxınlaşaraq Lökbatanda böyük bir idman bazasının qurulması həm şifahi, həm də yazılı şəkildə xahiş etmişdilər. Həmin müraciətlər isə göründüyü kimi kağız üzərinə qalmadı. İ. Əliyev məni yanına çağırdı və tez bir zamanda Qaradağ rayonu ərazisində lazım olan Olimpiya bazasının tikilməsi üçün yer seçməyi tapşırdı. Mən də rayonun ərazisini gəzəndən sonra məhz buranı seçdim. O zaman bura bataqlıq bir yer idi. Demək olar ki, qəsəbənin bütün çirkab sularının hamısı gəlib bura cəmləşirdi. Bu baxımdan da yerin idman bazası üçün əhəmiyyətli olması ilə yanaşı, həm də çətinlikləri vardı. Gördüklərimin hamısını ilham müəllimə məruzə etdikdən sonra o, tikintinin dərhal başlanmasını tapşırdı. Və mən də bütün işlərimi bir yana qoyub ancaq bu bazanın tikintisi ilə məşğul olmağa başladım. Lökbatan qəsəbəsinin böyüklüyünü və Sahil qəsəbənin bura yaxın olduğunu, eləcə də qəsəbənin ildən-ilə böyüyəcəyini nəzərə alaraq, burada Olimpiya İdman Kompleksi deyil, Olimpiya Tədris İdman Bazasının tikilməsini planlaşdırdıq. Elə buna görə də bazada eyni vaxtda hamısı 3 mərtəbədən ibarət olan 16 bağlı idman zalının təməlini qoyduq. Hazırda bazanın içərisində 8 belə zal istifadəyə verilib.

Bünyatov Zabulla Hənnan oğlu.

Bünyatov Rəşid Hənnan oğlu.

Məmmədrəşid
Məmmədkərim
Məmmədəmin
Məmməd
Rəhim
Məryəm
Mehdi
Rübabə
Məryəm
Zaabit
Anaxanım
Çimnaz
Flora
Valida
Çingiz
Mixtar
Tamila
Leyla
Bəyim xanım
Mehdi
Əzizbəla
Ekxan
Şəhriyar
Paşa
Nəmiq
Akif
Gülağa
Rəhim
Səbinə
Səmayə
İntiqam
Cavanşir
Firəngiz
Vüsalə
Leyla
Rühəngiz
Səlim
Fərhad
Samirə
Aynur
Şahin
Vahid
Məmmədəmin
Pərvanə
Təranə
Şəlalə
Xanım
Heşim
Ağa
Rəşid
Nəriman
Əhməd
Tamara
Aslan
Tofiq
İmran
Tubu
Nəzakət
Məlahət
Lətifə
Nəzifə
Tubuxanım
Həmid
Şəfəq
Fikrət
Ziya
Həmid
Ülvü
Zəhra

Həmid Axundlu Məmmədrəhim oğlu (1909-1964). Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən sayılır. 30-cu illərdə rəhbər komsomol vəzifələrində çalışmışdır. O, «Kələfin ucu» povesti ilə nəsrimizə gəlmişdir. Sonralar «Toy kimindir?» hekayələr toplusunu nəşr etdirir. Bu hekayələrdə yeni sovet adamının, fədakar gəncliyimiz və cahanşümül quruculuq vüsətimiz haqqında sənət dili ilə, yüksək bədii deyim tərzi barədə söhbət açılır.

Yazıçının qələm zirvəsi onun «Ağır günün dostları» romanıdır. Bu əsərdə müəllif sovet xalqının Böyük Vətən Müharibəsində göstərdiyi kütləvi qəhrəmanlıq əzmini, xalqlarımız arasında sarsılmaz dostluğu qələmə almışdır.

«Əlli il buruqdar arasında» əsəri tanınmış qocaman buruq ustası Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Gülbala Əliyevə həsr olunub. O, Azərbaycan Xarici Ölkələrlə Əlaqə cəmiyyətində sədr müavini, Azərbaycan Teleqraf Agentliyində sədr müavini vəzifələrində çalışmışdır.

Axundlu Ziya Həmid (1944). ADU-nun şərqşünaslıq fakültəsini bitirib. 1979-1989-cu illərdə Əfqanıstanda sovet qoşunlarında tərcüməçi işləyib. Azərbaycan Milli EA-nın AMOKA elmi-tədqiqat İnstitutunun tərcüməçilər qrupunun rəhbəridir.

Axundlu Fikrət Həmid (1946). Azərnəşrin direktor müavini işləyib. Bacısı Şəfəq xanım.

Əzimov Əzimbala Xanbaba oğlu, 7 sentyabr 1948-ci ildə Bakı şəhərində Əmircan kəndində anadan olub və 1966-cı ildə 208 № -li məktəbi bitirib.

1961-ci ildən Hüseynbala Əliyev adına Bakı aeroklubunda avia-modelçilik ilə məşğul olmağa başlayıb. Sonra 1966-cı ilə qədər Planerlərdə (mühərriksiz təyyarə) uçmağa başlayıb. 1966-1969-cu illər ərzində Mülki Aviasiyanın Saova şəhəri uçuş peşə məktəbində oxuyub. 1969-cu ildən isə Mülki Aviasiya Nazirliyinin nəzdində Zabrat birləşmiş aviadəstəsinin AN-2 HG-nin 2-ci pilotu vəzifəsində işləyib. Sonralar həmin tip gəminin komandiri olub. 1972-ci ildə "Şöhrət Nişanı" ordeni ilə mükafatlandırılıb. 1974-ci ildən 1998-ci ilə qədər 107 №-li uçuş dəstəsinin İL-18 HG-nin 2-ci pilotu, İL-18 HG-nin komandiri, TU -154 HG-nin 2-ci pilotu, TU-154 HG-nin komandiri, AE-nın komandiri müavini, BOİNG 707-HG-nin kapitanı, 1-ci aviadəstənin böyük təlimatçı pilotu vəzifələrində çalışmışdır.

1980-1985-ci illər ərzində D.Bünyadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda oxumuş və iqtisadçı ixtisasına yiyələnmişdir. Həmçinin 1991-ci ildə Lenin ordenli Leninqrad Mülki Aviasiya Akademiyasını mühəndis-pilot ixtisası üzrə bitirmişdir. 1998-2007-ci illər ərzində Azərbaycan Hava Yolları Dövlət Konserninin Yük Aviaşirkətinin Aviaeskadriliyanın komandiri vəzifəsində çalışmışdır. 2007-ci ildən bu günə qədər "Silk Way" aviaşirkətinin 1-ci aviaeskadriliyanın şef pilotu vəzifəsində çalışır.

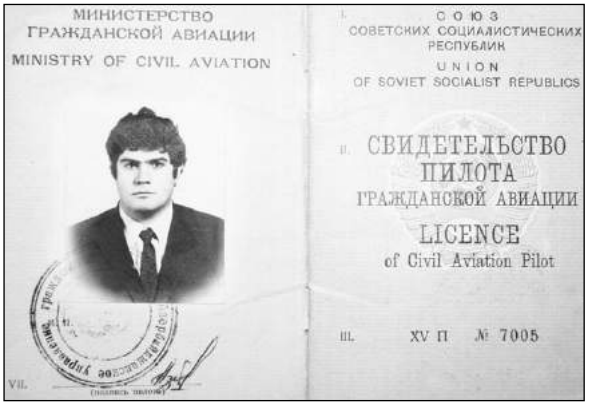

Babamın məni övladlığa götürdüyünə görə onun soy adını daşıyıram.

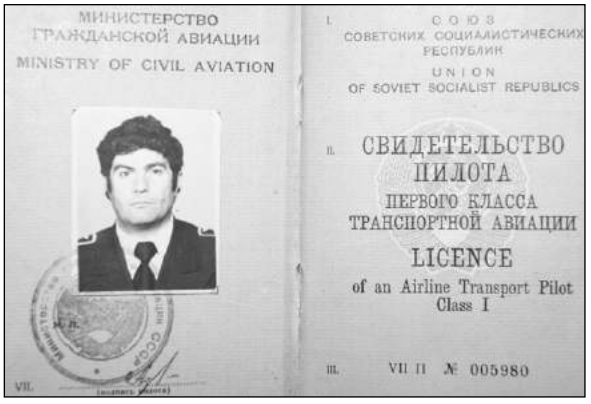

ОРДЕНСКАЯ
КНИЖКА

СОЮЗ
СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
ОРДЕНСКАЯ
КНИЖКА

СОЮЗ
СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
ОРДЕНСКАЯ
КНИЖКА

МИНИСТЕРСТВО
ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ
MINISTRY OF CIVIL AVIATION
СОЮЗ
СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
UNION
OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS
СВИДЕТЕЛЬСТВО
ПИЛОТА
ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ
LICENCE
of Civil Aviation Pilot
XV П № 7005

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ORDENİNİN VƏSİQƏSİ
Əzimov
Əzimbala
Xanbaba oğlu
Azərbaycan Respublikasının
"ŞÖHRƏT"
ordeni
İLHAM ƏLİYEV

МИНИСТЕРСТВО
ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ
MINISTRY OF CIVIL AVIATION
СОЮЗ
СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
UNION
OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS
СВИДЕТЕЛЬСТВО
ПИЛОТА
ПЕРВОГО КЛАССА
ТРАНСПОРТНОЙ АВИАЦИИ
LICENCE
of an Airline Transport Pilot
Class I
VII П № 005980

СОЮЗ
СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК
УДОСТОВЕРЕНИЕ К МЕДАЛИ
„ВЕТЕРАН ТРУДА"

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI
Azərbaycan Respublikasının mülki aviasiya işçilərinin
təltif edilməsi haqqında
"Şöhrət" ordeni ilə
Əliyev Ramiz Salamulayevic
Əzimov Əzimbala Xanbaba oğlu
"Tərəqqi" medalı ilə
İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Фамилия Азимов
Имя Азим Бала
Отчество Ханбабаевич
ПРАВИЛА
ЗАПОЛНЕНИЯ КНИЖКИ

Mehdi Axundov Zabit oğlu. Professional ifaçılıq sənətindən söhbət gedəndə, nədənsə, hamı pianoçuları, skripkaçıları və violonçel çalanları nəzərdə tutur. Halbuki, ifaçılar arasında müxtəlif nəfəsli, zərb və başqa simli alətlərdə çalanlar da var. Səbəb bundadır ki, çalğıçıların böyük bir qismi taleyini orkestr ifaçılığı ilə bağlayır. Onların səyi simfonik orkestrin ümumi ahənginə qarışır və buna görə də geniş dinləyici kütləsinin diqqətindən yayınır. Lakin məhz musiqi sənətinin bu fədakar sıravilərinin gündəlik əməyi nəticəsində bəstəkarlarımızın monumental simfonik tablolarına həyat verilir, bu əsərlər öz dinləyicilərinə çatdırılır.

Respublikamızda orkestr ifaçılığı sənətinin həqiqətən gözəl ənənələri vardır. Bakı nəfəsli alətlər məktəbinin nümayəndələri uzun illər SSRİ Böyük Teatrının, S. M. Kirov adına Leninqrad opera və Balet Teatrının, Leninqrad filarmoniyasının simfonik orkestrlərində çalışıblar. Hazırda P. İ. Çaykovski adına Moskva dövlət konservatoriyasında qoboy və trombon alətlərini azərbaycanlı professorlar - qoboyçu Məmməd Orucov və trombonçalan Məmməd Zeynalov tədris edir.

Haqqında söhbət açacağımız qoboyçu Mehdi Axundov da Bakı nəfəsli alətlər məktəbinin ənənələrini layiqincə davam etdirən gənc və mahir ifaçıdır.

Mehdi Axundovun qazandığı nailiyyətlərlə, həqiqətən, fəxr etmək olar. O, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının və aspiranturasının məzunu, respublika radio və televiziyası simfonik orkestrinin solistidir. Mehdi nəfəsli alətlərdə çalanların birinci Zaqafaziya müsabiqəsinin laureatı, konservatoriyanın müəllimidir.

M. Axundovun sənətdə fəth etdiyi bu zirvələrin hər biri yaradıcılığının yeni mərhələsidir.

1967-ci il. Bakı Nəfəsli alətlərdə Çalanlar Birliyinin ilk müsabiqəsi. Bu zaman Mehdi Asəf Zeynallı adına Bakı orta musiqi məktəbinin ikinci kurs tələbəsi idi. Gənc ifaçı respublikamızın müxtəlif musiqi kollektivlərində işləyən peşəkar çalğıçılarla yarışda laureat adını qazandı.

1970-ci il. Konservatoriyanın ikinci kurs tələbəsi M. Axundov müsabiqə yolu ilə yenicə açılan respublika televiziya və radiosu simfonik orkestrinə solist vəzifəsinə qəbul edilir. Elə bu dövrdən ifaçının geniş konsert fəaliyyəti başlanır. O, simfonik, eləcə də, kollektivin nəzdində təşkil edilmiş kamera orkestrlərində birinci qoboyun partiyalarını çalır. Mehdi hər iki orkestrin müşayətilə Bax-Marçello, Çimaroza, Hendelin qoboy üçün konsertlərini ifa edir. O, həmçinin əməkdar incəsənət xadimi Tofiq Bakıxanovun qoboy və orkestr üçün konsertinin ilk ifaçılıq təfsirini verir. Mehdinin çalğısında orijinal həllini tapan əsər Azərbaycan musiqisində qoboy aləti üçün yazılmış ilk və hələlik yeganə konsertdir. Onu da qeyd edək ki, ifaçı repertuarında olan bütün konsertləri orkestrin müşayiətilə lentə yazdırıb.

Mehdi Axundovun orkestrdəki fəaliyyəti barədə kollektivin bədii rəhbəri və baş dirijoru əməkdar incəsənət xadimi Ramiz Məlikaslanov belə deyir: «Orkestrdə qoboyçunun qüvvətli olması dirijorun xoşbəxtliyidir. Çünki bütün dövrlərdə yazıb-yaratmış bəstəkarların əsərlərində qoboy solo aləti kimi geniş istifadə edilir. Orkestrimizin solisti M. Axundov istər solo partiyalarını, istərsə də ümumi çalğı yerlərini bacarıqla ifa edir. Bundan əlavə ifaçı orkestrin alətlərini kökləməkdə və yeni qoboyçu-orkestrantlar tərbiyə etməkdə mənə yaxından kömək edir».

1974-cü il. Konservatoriyanın böyük salonunda dövlət imtahanı. Mehdi imtahanda maraqlı və müxtəlif janrlı proqramla çıxış edib aspiranturaya göndəriş aldı. «Mehdinin çalğısı məni valeh etdi», - deyə dövlət imtahan komissiyasının sədri, P. İ. Çaykovski adına Moskva Dövlət Konservatoriyasının professoru, qoboyçu M. Orucov radionun müxbirinə verdiyi müsahibədə gənc ifaçıya yüksək qiymət vermişdir.

1979-cu il. Nəfəsli alətlərdə çalanların birinci Zaqafqaziya müsabiqəsi. Müsabiqədə Mehdi həm ifaçı, həm də müəllim kimi qələbə çaldı. O, müsabiqənin birinci, yetirməsi Vahid Qafarov isə ikinci dərəcəli diplomuna layiq görüldü.

Müsabiqə günlərində Mehdinin ixtisas müəllimi professor Azər Abdullayev belə deyib: «Mehdinin zəhmətsevərliyi, inadkarlığı məni heyrətə gətirir. Son zamanlar onun çalğıçılıq sənəti xeyli yüksəlmişdir. O, tamamilə hazır, cilalanmış əsərlər üzərində yaradıcılıq işini davam edir, yeni boyalar, ifadə vasitələri tapır. Yalnız müsabiqə günlərində mən tələbəmin həqiqətən nəyə qadir olduğunu müəyyən etdim».

Mehdi Axundov müsabiqədə Loyenin, çimarozanın, Platonovun, Məlikovun, Bartokun əsərlərindən ibarət geniş proqramla çıxış etdi. Bu əsərlərdə olan üslub rəngarəngliyi, forma kamilliyi qardaş Zaqafqaziya respublikalarından gəlmiş musiqiçilərin də rəğbətini qazandı.

1980-ci il. Konservatoriyanın böyük tamaşa salonunda iki şöbədən ibarət konsertlə Mehdi aspiranturanı bitirdi.

1983-cü il. M. Axunovun yetişdirmələrindən bir qrupu müvəffəqiyyətlə qəbul imtahanları verib konservatoriyaya qəbul olundular. Bülbül adına musiqi məktəbinin məzunları olan bu istedadlı gənclər orta təhsil ocaqlarının IV respublika müsabiqəsinin laureatları idi. Tələbə həyatın yenicə qədəm qoymuş bu gəncləri xoş bir xəbər gözləyirdi. Onlar öz təhsillərini konservatoriyanın gənc müəllimi Mehdi Axundovun sinfində davam etdirəcəkdilər.

Azərbaycan KP MK-nın «Respublikada musiqi ifaçılığının vəziyyəti və onu daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərarından irəli gələn əsas vəzifələr solo və orkestr çalğıçılığının yüksəldilməsi, yeni ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi məsələləridir. İstedadlı qoboyçu Mehdi Axundovun ifaçılıq və müəllimlik fəaliyyəti partiyamızın bu tarixi qərarının yerinə yetirilməsinə xidmət edir.

Hüseynov İmran Hüseyn (1921-1982). ARİ-nin tarix-coğrafiya fakültəsini bitirib. 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsi veteranıdır. 1948-ci ildə Yardımlıda müəllim, sonra Yardımlı rayon PK-nın təlimatçısı işləyib. Bakıda Ali Partiya (1955-1959) məktəbində təhsil alıb. Yardımlıda məsul vəzifədə, Suraxanı rayon İcraiyyə Komitəsinin müavini, 1980-ci ildə Əmircan qəsəbəsinin kənd soveti sədri işləyib.

Ağaqulu

ТАМ, У ИНКЕРМЕНА…

За столом заведующего библиотекой сидел седой, сухощавый человек средних лет. Когда он поднялся, опираяс о стол обеими руками, в его движениях было что-то неестественное, непривычное. Вышел навстречу, слегка прихрамывая. Шел, широко расставив ноги, как моряки при качке.

- Агакулы Агаев, - представился он.

Потом я узнал что, в годы войны, чтобы сохранить ему жизн, врачам пришлось ампутировать ноги.

Когда началась Великая отечественная Война, Агакулы только что окончил Бакинский нефтяной техникум. Работая техником-геологом в нефтепромысловом управлении в Карачухуре (ныне НГДУ им. Серебровского), молодой специалист строил даеко идущие планы. Но им не суждено было осуществиться. Помешала война.

В начале августа 1941 года двадцатилетний Агакулы был призван на военную службу и попал в часть береговой охраныв Севостополе. Обучение военным навыкам и принятие присяги на верность родинепроисходили под артиллерийской канонадой и взрывами бомб.

Боевое крещение Агакулы получил неожиданно. К Севостополю один за другим приходили корабли с эвакуированными из Одессы. Находясь в тюрме одного из кораблей, он с товарищем замешкался, а когда поднялся на палубу, то корабль был уже на открытом море - спешил на помощь оставшимся в Одессе. Они оказались совсем не лишними при погрузке раненных, которая происходила под обстрелом вражеской артиллерии. Корабль, на борту которого был Агакулы, оказался последним отправляющимся из Одессы в 1941 году. Тогда же он был ранен в руку осколком снаряда.

Вскоре на Крымском полуострове начались ожесточонные бои. Фашисты рвались на главной военно-морской базе Черноморского флота - Севастополю. После недолгого относительного затишья в декабре 1941 года, на подступах к Севастополювозобновилис кровопролитные сражения.

… У Инкерманских высот, на одном из участков нелегкую оборону держали семеро. Двое - Агакулы Агаев и рядовой Хлебников (тоже бакинец) только начинали военную службу, а пятеро - настоящие моряки, «морские волки», сошедшие с корабля для защиты города. Младший политрук Николай Фильченко, Василий Цибулько, Юрий Паршин, Иван Красносельский и Даниил Одинцов уже закончили срочную службу, их увольнению в запас помешала только война.

Агаев вспоминает:

- Мы были молоды и неопытны. Моряки, которых так боялись фашисты, прозвавшые их «черной смертью», поставили меня с Хлебниковым во вторую линию обороны. Через их головы мы вели минометный огонь по фашистам. Это продолжалось недолго. Вскоре начался поединок моряков с немецкими танками.

… На позицию наших бойцов двинулись десять танков. Метким огнем семь из них были побиты. Кончились беоприпасы. Два матроса погибли. Три танка с черной свастикой на броне стремительно двигались на трех моряков, у которых осталось по одной связке гранат. Раздались еще три взрыва, и три танка остановились.

Немцы начали бешеный обстрел позиции наших бойцов. От разрыва снаряда Агакулы Агаев был тяжело ранен и потерял сознание. Пришел он в себя далеко от Севастополя, в открытом море, на борту корабля, который доставил его в Батуми. В госпитале в Тбилиси врачи боролись за его жизн в течение года. Война для него закончилась, но бой продалжался. Бой за жизнь, бой за место в ней.

Вернувшись в октябре 1942 года домой, Агакулы Агаев начал упорно тренироваться. Процесс обучения ходьбе длился долго, проходил мучительно и требовал огромного нервного и физического напряжения. Упорство его было вознаграждено. Он научился свободно ходить. Вот тогда и предложили ему пойти работать в библиотеку. В том памятном 1848 году его неожиданно вызвали в военкомат и вручили боевую награду, которая искала его шесть лет, - Орден отечественной войны Ы степени - за героизм, проявленный в боях под Севастополемь.

А. Агаев в Амираджанах, да и пожалуй, во всем Орджоникидзевском районе знают все. И не только потому, что он давно работает в библиотеке (кстати, за это время он успел заочно окончить библиотечный техникум им. Н. К. Крупской). Член комитета ветеранов войны республики А. Агаев - частый и желанный гость школьников, рабочий промышленных предприятий, воинов Советской Армии.

Много сил и энергии тратит ветеран для увековечения памяти погибших. Он один из инициаторов создния памятника в Амираджанах воинам-землякам, погибшим на фронтах Великой Отечественной…

Двадцать восем лет назад, в сентябре 1943 года, наши воиска освободили от гитлеровцев село Городише Бахмачского района Черниговской области. В центре села возвышается монумент из гранита, на котором высечены имена освободителей. Среди них - шесть азербайджанцев.

В годовщину освобождения села от фашистов делегация ветеранов войны Азербайджана, побывало в селе городище. Был там и Агакулы Агаев. Возложыв венок на могилу военовн крепко стоял на земле, широко расставив ноги, устремив взгляд вперед. И ветер шевелил его поседевшие волосы.

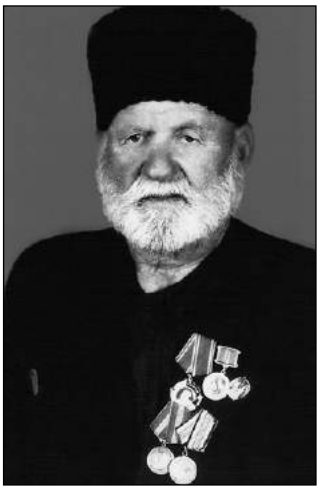
O, Krım uğrunda döyüşlərdə iki ayağını itirib. A. A. I dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni və s. Medallarla təltif olunmuşdur. SSRİ Müharibə Veteranları Komitəsinin qərarı ilə fəxri veteran adını almışdır. Ömrünün sonunadək Əmircanda A. A. Bakıxanov adına kitabxananın müdiri işləmişdir.

Pirəli
Novruz
Pənah
Ağaəli
Cənnətali
Baba
Ağakişi
Canbaxış
Hüseyn
Əbdül-rəhman
Tuhu
Gülnaz
Ümleyla
Dostu
Pənah
Səmayə
Şüşə xanım
Əlirza
Denis
Ofelya
Kamala
Əlibaxış
Sona
Sügra
Püstə
Raisa
Aliyə
Ağaəli
Əyyub
Bahadır
Boris
Aslan
Sabir
Fuad
Fərhad
Ağaəli
Elmira
Eldar
Aydın
Nadir
Nasir
Asif
Mübariz
Bəhruz

Cənnətalı Gülli oğlü (1896-1982). Neft ustası. I-II dünya müharibələrində iştirak emişdir.

Baba Cənətalı oğlu. Neft ustası. "Lenin", "Şərəf", "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordenləri ilə təltif olunub. Hörmətli ağsaqqal kimi yaşayıb.

Əlpənah Cənnətalı oğlu (1900-1937). Peterburq Texniki Universitetini bitirib. Əmircanda mədən müdiri işləyib. 1937-ci il repressiya qurbanı olub. 1956-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə bəraət qazanıb.

Əliyev Ağəmi Baba oğlu. (1921-2011) Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşı.

Əliyev Boris Baba oğlu. 114 №li məktəbin direktoru vəzifəsində işləyib, tarixçi olub.

Əliyev Bahadır Baba (1925). İlk iş yeri Suraxanı neft mədənlərindən başlayıb. Əmircanda neftçi sülalərindlən biri də Cənnətalı nəslidir.

Bahadır neftçi sənətini davam etdirir. Neft quyularının əsaslı təmir sexində çalışır. Onlarla səmərələşdirici təklifi istehsalata tətbiq olunub. Neft quyusunun genişliyini yoxlamaq üçün istismar kəmərinin başlığı, iş yerində qaldırıcı kranın təkmilləşdirilməsi təklifləri var.

Qırmızı Əmək Bayrağı, Şərəf nişanı ordeni və «SSRİ neft əlaçısı»dır.

Həm özü, həm oğlu klassik güləş ürzə idman ustasıdırlar. Həm də gözəl futbolçudur.

Üç cür yaşamaq var. Birincisi, yaşadığının fərqində belə olmamaq. İkincisi, harada olursan ol, yaşamaq bir səadətdir sənincün. Düşünmək, öyrənmək, çalışmaq, bir sözlə, bu maddi və mənəvi keyfiyyətlər səadətdir sənincün. Üçüncüsü, yaşamaq, sadəcə bir vəzifədir. Verilmiş sözü yerinə yetirmək kimi.

N. Hikmət

OÇERK

Növbədən qayıdan usta Baba evə çatan kimi «gözün aydın, oğlun olub» deyə onu muştuluqladılar. Şad xəbər ustaya bir anlığa bütün yorğunluğunu unutdurdu. Nəslin ağsaqqallarına, ağbirçəklərinə xəbər göndərildi. Bir azdan hamı onlarda idi. Yenicə dünyaya göz açmış körpəyə ad qoymaqda çox fikirləşmədilər. Ağsaqqallar «Bahadır» qoyaq, dedilər. Ağbirçəklər «adlı-sanlı yaşasın, adına layiq olsun» deyib xeyir-dua verdilər.

Bu hadisə beşilliyin ilk ilində olmuşdu...

...İllər keçdi. Lap nağıllardakı kimi. Bahadır böyüdü. Nağıl qəhrəmanları kimi sürətlə. Sənət seçmək vaxtı gəldi. Atasının məsləhətilə peşə məktəbinə getdi. Neftçi olacaqdı (Adı tarix kitablarına düşən babası Cənnətəli, neft Bakısını şöhrətləndirən məşhur buruq ustası, Lenin ordenli atası kimi). Bir qədər də keçəcək, özü də bu şöhrət çələngini yeni-yeni əmək qələbələri ilə bəzəyəcək, ad-san qazanacaq, əmək bahadırı olacaqdır.

Beşillikləri vaxtından əvvəl yerinə yetirdiyinə görə «Qırmızı Əmək Bayrağı», «Şərəf nişanı» ordenləri, Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı Şurasının «Sosializm yarışı əlaçısı» döş nişanı ilə təltif olunub. SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyinin fəxri fərmanlarına, diplomlarına layiq görülmüşdür. Suraxanı rayonunun futbol komandasının çempionudur. Oğlu Asif klassik güləş üzrə idman ustasıdır.

Bahadır Əliyev bu gün də gümrahdır. Sirrini - fiziki iş, bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olmaqda görür.

Əliyev Əlirza İbrahim oğlu. 1942-ci ildə Stalinqrad uğrunda qanlı vuruşlarda iştirak edib. Tank korpusunda sürücü mexanik işləyib. Belarusiyanın, Polşanın, Konsberqin alınmasında fədakarlıq göstərib. «Qırmızı ulduz» ordeni ilə təltif olunub.

Əhməd
Səməd
Kazım
Gülnaz
Tahir
Əkrəm
Tofiq
Zəhra
Səməd
Əşrəf
Əkrəm
Tofiq
Zəhra
Əşrəf
Aytən
Lalə
Rahə
Elmira
Firəngiz
Əsmər

Səməd Hacı Əhməd oğlu Mənsurov 1879-cu ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Onun inqilabdan əvvəl və sonra «İqbal», «Səda», «Bəsirət», «Azərbaycan fəhləsi», «Qırmızı əsgər», «Molla Nəsrəddin», «Tuti», «Zənbur», «Ədəbi parçalar» kimi qəzet və jurnallarda şeirləri çap olunmuşdur.

Səməd Mənsur rus, türk, fars dillərini bilirdi. Bir neçə pyesi «Tənqid və təbliğ teatrı»nda oynanılmışdır.

Uzun müddət dövlət idarələrində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

1927-ci il yanvar ayının 3-də Bakıda vəfat etmişdir.

ŞAİR, AKTYOR, DRAMATURQ...

İctimai-siyasi və tarixi hadisələrlə zəngin bir dövr olan XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı bir sıra görkəmli sənətkarlar yetişdirmişdir. Keşməkeşli zəmanə onların başına çox oyunlar açıb, taleləri ilə oynasa da, bu şəxsiyyətlər vətən və millətin azadlığı uğrunda heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişlər. Ədəbiyyatımızın çoxəsrlik zəngin ənənələrinə arxalanan bu qələm sahiblərinin hər biri öz qabiliyyət və imkanı dairəsində yazıb-yaratmış, millətin güzəranı, arzu, istəkləri, mübarizəsi barədə öz ürək sözlərini demişlər. 1905-ci ilin inqilabından sonra nisbi söz azadlığının verilməsi, qəzet və jurnalların çıxması bu yazarlara öz fikirlərini xalqa çatdırmaq imkanı vermişdir.

Ortada oturanlardan 3-cü adam Səməd Mənsur

Bu gün təəssüflə qeyd etməliyik ki, öz yaradıcılıqları ilə xalqımızın mədəniyyət tarixində unudulmaz səhifələr açmış bu şəxslərin hamısı, hətta 37-ci ilə qədər həyatdan köçənlər də, sovet quruluşunun dəhşətli repressiyalarından yaxalarını qurtara bilməmişlər. Bu baxımdan seçilmiş əsərlərini oxuculara təqdim etdiyimiz Səməd Mənsur xüsusi yer tutur.

Sovet dövründə S. Mənsurun əsərləri toplusunun çapa hazırlanması təşəbbüsünü göstərən, uzun müddət arxivlərdən onun əsərlərini toplayan filologiya elmləri namizədi Əliheydər Hüseynov olmuşdur. Müxtəlif məsul vəzifələrdə fəaliyyət göstərdikdən sonra o, ömrünün sonuna kimi Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda işləmiş, bir sıra müəlliflərin, o cümlədən S. Vurğunun çoxcildlik əsərlər toplusunu nəşr etdirmiş, «Molla Nəsrəddin» jurnalının transliterasiya edilərək yenidən çapa hazırlanmasına çalışmışdır. Hazırda təqdim olunan əsərlər toplusu onun fəaliyyətinin son səhifəsi olmuş, 1989-cu ildə qəfil ölüm onu bizim aramızdan aparmışdır. S. Mənsur sağlığında əsərlərinin çapına səy etmədiyindən heç bir əsəri nəşr edilmədiyi kimi, Ə. Hüseynovun topladıqları da uzun illər işıq üzü görməyərək qalmışdı. Lakin həm S. Mənsurun, həm də Ə. Hüseynovun xatirələrini əziz tutaraq bir neçə il öncə bu toplunu nəzərdən keçirtdik. Topluya bir sıra əlavə və düzəlişlər etdikdən sonra sizin nəzərinizə təqdim edirik.

Səməd Hacı Əhməd oğlu Kazımov (Səməd Mənsur) 1879-cu ildə Bakıda anadan olmuşdur. Uşaqlıqda xüsusi təhsil görməyən şair «Övladıma vəsiyyətlərim»də özü haqda belə yazır: «Çox gənc ikən on beş, on altı yaşlarımdan kəndi zəhmətlərim sayəsində yaşamağa başladım. Savadsız, məlumatsız meydana atıldım. Təbii zəkavətə malik olduğumdan hər şeyi tədqiq etmək, hər şeyi anlamaq təbii xasiyyətim oldu... Daimə yazılar ilə, kitablar ilə uğraşardım. Bir məsələ barəsində də mütəfəkkirin fikir və nəzəriyyəsini digər bir mütəfəkkirin fikir və nəzəriyyəsi ilə müqayisə etmək vasitəsi ilə get-gedə özüm də müəyyən fikir və nəzəriyyə sahibi oldum...»

Bu parçadan göründüyü kimi, gənc Səmədin universitetləri həyat və kitablar olmuşdur. O, ağlı, zəyası ilə yaxşını pisdən, düzü əyridən seçməyi öyrənmiş, özünü gələcək mübarizələrə hazırlamışdır.

S. Mənsur özünün yazdığına görə, 1908-ci ildən ədəbiyyat sahəsində çalışaraq Bakıda fəaliyyət göstərən «Məcməüş-şüəra» adlı ədəbi məclisin iştirakçıları olan Mirzə Əbdülxaliq Yusif, Əbdülxaliq Cənnəti, Mikayıl Seydi, Buzovnalı Azər, Əliabbas Müznib, Əliağa Vahid və başqa sənətkarlardan öyrənmiş, onlarla şeirləşmələrdə uğur qazanaraq «Mənsur» təxəllüsünə layiq görülmüş və poeziya sənətinin zirvəsinə ucala bilmişdir. Onu da qeyd edək ki, S. Mənsur «Məcməüş-şüəra» şairlərinin əksəriyyətindən fərqli olaraq təkcə klassik poeziyanın nümunələrini yaratmaqla kifayətlənməmiş, zəmanəsinin aparıcı istiqaməti olan satirik şeirin, yəni «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin nümayəndəsi kimi də tanınmışdır. S. Mənsurun lirikada ustadı Füzuli, satirada isə M. Ə. Sabir olmuşdur.

Şairə daha çox şöhrət qazandıran və eyni zamanda onun «ifşa»sına əsas verən lirik şeirləri, daha doğrusu, «Həpsi rəngdir» adlı bir müxəmməsi olmuşdur. Bu şeir 1919-cu il martın 22-də yazılmış və 1926-cı ilin mayında nəşr edilən «Ədəbi parçalar» məcmuəsində «Klassik ədəbiyyatımızdan» yarımsərlövhəsi ilə dərc edilmişdir. Göründüyü kimi, hələ sağlığında klassik adlandırılan S. Mənsurun yaradıcılığını şərti olaraq üç mərhələyə ayırmaq olar: birinci mərhələ 1918-ci ilin əvvəllərinə qədər, ikincisi 1918-1920-ci illər, üçüncüsü isə Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalından şairin ölümünə qədər olan dövr.

S. Mənsurun ilk şeirlərini nə vaxt yazdığı, yaxud ilk mətbu əsəri barədə dəqiq fikir söyləmək hələlik mümkün deyildir. «Seçilmiş əsərləri»nə daxil etdiyimiz «Qələmdir» rədifli qəzəli 5 avqust 1912-ci il tarixli «Tazə xəbər» qəzetində dərc edilmişdir. Şübhəsiz ki, bu, gənc yaşlarından ədəbi yaradıcılığa başlayan şairin mətbuatda çıxartdığı ilk əsəri ola bilməzdi. Gələcək axtarışlar bu fikri təsdiqləyəcəkdir.

S. Mənsur yaradıcılığının ilk dövründə klassik üslubda şeirlər yazmaqla yanaşı, əsasən, bir satirik şair kimi fəaliyyət göstərir. Bir sıra mətbuat orqanlarında əsərlərini dərc etdirən, «Tuti» jurnalında fəal iştirak edən müəlliflərdən biri kimi, orada həm satirik şeirləri, həm də felyetonlarla çıxış etməsi buna əyani sübutdur. Bu səbəbdən, «Tuti» jurnlı haqqında yazan müəlliflər S. Mənsurun da yaradıcılığına toxunmaya bilməzdilər. Professor N.Axundovun mətbuatla bağlı tədqiqatında şair haqqında dediklərinə diqqət yetirək: «Dinə münasibət məsələsində jurnalın əməkdaşlarının hamısı eyni mövqedə dayanmırdılar. Bəziləri xalqın fəlakətdən xilası üçün Allahı köməyə çağırırdılar. Bu məsələdə S. Mənsur fərqlənirdi. Onun nəğmələrinin birində deyilirdi:

Ya Rəbb, öz lütfünü kəsmə millətdən,
Lütf qıl qurtaraq, cəngi-zillətdən.
Bu möhlik yanğından saxla islamı,
Etmə bizi məhrum feyzi rəhmətdən».

Müəllif haqlıdır, Azərbaycanın XX əsr mollanəsrəddinçi şairlərindən heç birisi ateist olmamışdır. Onlar, o cümlədən, S. Mənsur da millətin inkişafında dinin müəyyən rol oynadığını qəbul etmiş, zəhmətkeş xalqı xurafatda saxlamağa çalışan yalançı ruhanilərə qarşı kəskin mübarizə aparmışdır.

Odur ki, N. Axundovun misal gətirdiyi bu fikrilə razılaşa bilmərik: «Lakin elə müəlliflər də tapılırdı ki, onlar mühafizəkarlığı qoruyur, köhnə məsləkdən əl çəkməməyə çağırırdı. Səməd Mənsurun Sabirin «Satıram» şeirinə yazdığı bənzətmədə deyilirdi:

«Tuti», çünki işimiz düşdü belə,
Sən də bu işdə bir az qıl əcələ,
Yaz bu elanımızı, bildir elə,
Neçə illər çalışıb yığdıq ələ,
İndi mən onları tək-tək satıram,
Gəl, gəl, ay müştəri, məslək satıram!»

Qəribədir, əgər hər hansı bir şair ustadına bənzətmə yazırsa, onun fikir və düşüncələrini təqdir edirsə, bu necə «mühafizəkarlığı qorumaq, köhnə məsləkdən əl çəkməmək» kimi qiymətləndirilə bilər? Bir də axı satirik qəhrəmanın obrazı, məni ilə müəllifin görüşləri arasında bərabərlik işarəsi qoymaq nə qədər doğrudur?

Əlbəttə, biz müəllifi günahlandırmaq fikrindən uzağıq. 60-cı illərdə S. Mənsurun adını çəkmək, onun şeirlərindən nümunə vermək tədqiqatçıdan böyük cəsarət tələb edirdi. Təəssüflər olsun ki, bu cəsarət adi inkarçılıqdan irəli gedə bilməmişdi.

Eyni zamanda, qeyd etmək istərdik ki, N. Axundov həmin kitabda, 1906-1920-ci illərdə nəşr edilmiş 14 satira jurnalından 12-ni tədqiqat obyekti kimi araşdırdığı halda, xalqımızın tarixinin əlamətdar bir dövründə nəşr edilən «şeypur» və «Zənbur» məcmuələri, fikrimizcə, obyektiv olmayan bu sözlərlə tədqiqatdan uzaqlaşdırılmışdı: «Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müsavat ağalığı illərində «Şeypur» (1918-1919) və «Zənbur» (1919) kimi əksinqilabi mahiyyət daşıyan, burjua-mülkədar hökmranlığını müdafiə edən «Gülgü» jurnalları da olmuşdur ki, onlar barədə müfəssəl danışmağı məqsədə uyğun bilmədik».

Bu fikirlə də razılaşa bilmərik. S. Mənsur və onun yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar apararkən «Şeypur»dan danışmamaq mümkün deyildir. Çünki «Şeypur»un nəşri şairin yaradıcılığının ikinci mərhələsinin başlanğıcında əlamətdar bir hadisə idi. Elə ilk nömrəsində çap edilmiş «Altı ay» məqaləsində bu mətbuat orqanının məqsəd və məramı belə verilmişdi: «Bu altı ay müddətində çalınmağa çox şey var idi. Lakin «Şeypur»umuz yox idi. Şükür olsun, indii «Şeypur»umuzu parıldayana qədər təmizləyib çalmağa başlayırıq...

İndii sən də elə oynamalısan ki, «Şeypur»umuz da səni biabır edən hava çalsın.

Bir həftəlik oynayanların havasını bundan belə biz həftədə bir dəfə çalıb aləmə xəbər verəcəyik.

İndi oyna görək, nə oynayırsan».

Məqalənin məzmunundan bəlli olur ki, «Şeypur» bir həftə ərzində olanları qələmə almaq məşsədilə üç ay yarım müddətində çıxmışdır. Cəmi 14 nömrəsi çap olunan «Şeypur»un redaktoru M. Ə. Sidqi, naşiri isə S. Mənsur olmuşdur. Bu məcmuənin, demək olar ki, hər nömrəsində şairin satirik şeirləri ölkə daxilində və xaricdə baş verən siyasi məsələlərə münasibətdən tutmuş, millətin maariflənməsi istəyi, ana dilinə olan dözülməz münasibət və s. məsələlərə qədər mövzu rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edən, dialoq formasında yazılan «Ziyalılarımız» başlıqlı silsilə felyetonları dərc edilmişdir. S. Mənsur elə ilk felyetondan ziyalılarımızın öz dillərinə göstərdikləri ehtiramsızlığı tənqid edərək ana dilini «ruslaşdırma» siyasətindən azad etməyə çağırır. Övladlarının türkcə danışması tərbiyəsizliklərinə dəlalət edəcəyindən qorxan ziyalıların dililə: «İndii mənə deyirlər ki, hökumət müsəlmandır, gərək uşaqlar türk dili danışsınlar. Pamiluy! Mən öz əlimlə öz uşaqlarımı necə portit eləyim? İndii gərək mən bunlara türk yatmağı, türk yeməyi, türk oynamağı öyrədim. Onda bunlardan nə çıxar, axı bunlar gərək doktor, injener olsunlar» - deyərək indiyə qədər uşaqlarına rusca verdikləri təhsildən söhbət açır, biri digərini sakitləşdirərək buranın Qafqaz olduğunu, rusların köklərini buradan uzun müddət qazıb çıxarmaq mümkün olmayacağından danışaraq təskinlik verirlər. «Canım, sən özün yaxşı görürsən ki, burada türk dili bilən biçarələri heç qapıdan içəri qoymurlar ki, gedib dərdlərini öz köhnə ağalarına ərz eləsinlər.

Sən özün görürsən ki, tamam böyüklərimiz də hələ sənin uşaqların kimi vaspitannıy adamlardırlar. Ağızlarının əyilməyindən qorxub, türk dili öyrənməyiblər. Hələ indii də ki, müsəlmanlıqdır, yenə bir-biri ilə rus dili danışırlar».

S. Mənsurun bir sıra felyetonlarında ürək ağrısı ilə dəfələrlə qeyd etdiyi Qafqaz müsəlmanlarına qarşı olan münasibət, erməni-müsəlman qarşıdurmasında rusların tutduğu mövqe digər bir «Ziyalılar»ımızda «sən elə demə, sən degilən ki, kaqda delo kasayetsya müsəlman, onda bolşevik də, menşevik də, daşnak da, maşnak da, hamısı birdir» deyə qorxmadan tənqid edilirdi. Şair «Şeypur»da şeirlərini «Pampuşalı», felyetonlarını isə «Kənarçı Pampuşalı» imzaları ilə nəşr etdirirdi. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdik ki, S. Mənsur müxtəlif mətbuat orqanlarında əsərlərini çap etdirdikcə eyni bir gizli imzadan deyil, «Kəndli», «Mütəşair», «Tuti», «Şeypur» və s. imzalardan da istifadə etmişdir.

Göründüyü kimi, S. Mənsur fəaliyyətinin yeni bir sahəsilə də tanış oluruq. Naşirlik işinə şair 1917-ci ilin iyulunda böyük maddi çətinliklərlə əldə etdiyi «Turan» elektrik mətbəəsində başlamış və bu işi 1920-ci ilin mayına, yəni Azərbaycanı qəsb edən bolşeviklərin mətbəələri «nasionalizirovat» edənə qədər davam etmişdir. Bu mətbəədə müxtəlif məsləkli bədii əsərlər, dərsliklər, elanlr, afişalarla yanaşı İran Demokratik Partiyasının nizamnaməsi, həmçinin «Hümmət», «Bakı Fəhlə konfransının əxbarı», «Zəhmət səsası», «Füqəra səsası», «Al bayraq», «Hüriyyət» kimi bolşevik qəzetləri, «Yoldaş» adlı gənclər məcmuəsi, «Məşəl» satirik bolşevik jurnalı və s. çap olunmuşdur.

Naşirlik fəaliyyəti, şübhəsiz ki, S. Mənsurun zamanın hadisələri, insanları ilə daha yaxından təmasına geniş imkan yaradır və onun ictimai-siyasi təkamülünə əsaslı təsir göstərirdi. Bunun nəticəsidir ki, şairin ən güclü lirik və satirik şairləri məhz bu mərhələdə yaranmışdır. Onların içərisində XX əsr Azərbaycan poeziyasının qızıl fonduna daxil olan «Həpsi rəngdir», «Gülməlidir», «Sən mənim olsan», «Naz et» və s. nadir sənət inciləri vardır. Fikrimizcə, S. Mənsuru repressiyanın tüğyan etdiyi ən dəhşətli illərdə belə yaşadan, tam unudulmasına imkan verməyən, yaddaşlardan silinməyə qoymayan məhz bu əsərlər olmuşdur. Bu yazının müəlliflərindən biri hələ universitet illərində, 50-ci illərin ortalarında ilk dəfə S. Mənsurla «tanış» olmuş, şairin qüdrətli poeziyasının dadı damağında, misraları yaddaşında əbədi məskən salmışdı. Öz tələbələrinə bu misilsiz zövqü bəxş edən qorxmaz müəllimimiz, gözəl ədəbiyyatşünas Əli Fəhmi idi. O, heç bir dərslik və ədəbiyyatşünaslıq kitablarında nəşr edilməyən «Naz et» şeirini bizə yazdırmış, Füzuli çeşməsindən «şeir badəsi» içmiş şairin misilsiz lirikasının dərin təhlilini vermişdi. Bundan sonra biz ədəbiyyatçı gənclərin daxili aləmində Ə. Cavad, H. Cavid, M. Müşfiq dünyası ilə yanaşı bir Səməd Mənsur dünyası da yaşamağa başlamışdı. Əlli ilə yaxındır ki, bu dünyanın işığına doğru yol gedirik.

Təəssüflər olsun ki, keçən əsrin 80-ci illərində S. Mənsur barədə açıq danışmaq, yazmaq mümkün deyildi. Bu sahədə ilk addımı atan Cəfər Rəmzi İsmayılzadə oldu. O, 1981 və 1987-ci illərdə nəşr etdirdiyi «Deyilən söz yadigardır» adlı iki kitabında şairin 12 lirik və satirik şeirini oxuculara təqdim etdi. Şairin 19 satirik şeiri «Mollanəsrəddinçi şairlər» kitabında verilmişdir. Onlardan 12-si «Tuti», 7-si isə «Şeypur» jurnalında dərc edilmiş əsərlərdir ki, bu təşəbbüs artıq S. Mənsuru geniş oxucu kütləsinə Mollanəsrəddinçi şair kimi tanıdır. Üçün-

cü təşəbbüs yazıçı Anarın olmuşdur. O, əvvəlcə «Ədəbiyyat» qəzetinin 28 mart 1992-ci il tarixli nömrəsində S.Mənsurun 1925-ci ildə yazdığı üç şeirini ön sözlə oxuculara təqdim etmiş, bir il sonra isə şairin ilk kitabını yığcam və məqalə ön sözü ilə çap etdirmişdir. İki çap vərəqi həcmində olan bu kitabçada indiyə qədər işıq üzü görməyən 6-7 şeirin üzə çıxarılması S. Mənsurun cəsur bir sənətkar olduğunu və unudulmaq cəzasına məhkum edilməsinin səbəbini çox gözəl açıqlayır.

S. Mənsur yaradıcılığının üçüncü mərhələsinə məxsus olan bu şeirlər irticaçı sovet siyasətinə vurulan elə bir ədəbi zərbədir ki, hələlik ifaçılıq gücünə, «baltanı kökündən vurmaq» qabiliyyətinə görə həmin dövrdə (1925) onlara bərabər ola biləcək ədəbi nümunələrə rast gəlmirik.

Təəssüflə qeyd etmək istərdik ki, S. Mənsurda öz yaradıcılıq məhsullarına biganə bir münasibət olmuşdur. Məsələn, şairlə eyni dövrdə yazıb-yaradan Ə. Müznibin həmin illərdə iyirmiyə yaxın kitab və kitabçası çıxdığı halda, S. Mənsurun sağlığında bir kitabçası da işıq üzü görməmişdi. 1924-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatçıları cəmiyyətinə daxil olmaq üçün yazdığı «Sorğu vərəqi»ndəki aşağıdakı cavabı bu məsələyə müəyyən aydınlıq gətirir: «Əşar parçaları yazıram, fəqət hifz etməyirəm. Yazdığım bir neçə beytələr Tənqid-Təbliğ Teatrosunda məhfuzdur».

Naşirlik fəaliyyətilə yanaşı, şair müxtəlif mətbuat orqanlarında, o cümlədən «Molla Nəsrəddin», «İqbal», «Bəsirət», «Şeypur», «Ədəbi parçalar» və sairədə lirik və satirik şeir və felyetonlarını dərc etdirmişdir. Felyetonlarının birində «yazılması və tənqid edilməsi lazım gələn şeylər hər zaman yazılacaqdır» xəttini tutan şairin bu fikri bütün yazılarında öz əksini tapmışdır. S. Mənsurun ölümü ilə əlaqədar Ə. Müznibin yazdığı nekroloqunda şairə və onun yaradıcılığına verilən böyük qiymət diqqətəlayiqdir: «Aprel inqilabından sonra Şura idarələrində qulluq etmiş, «Mola Nəsrəddin» məcmuəsinə də satiralar yazmışdır. Lakin satiraları nə qədər Sabirə təqlid edərək yazmışsa da, fəqət Sabir qədər müvəffəqiyyətə müvəffəq ola bilməmişdir. Bununla bərabər satiraları tənqidi cəhətdən qüvvətlidir. Sabirdən başqa bütün müasir şirlərlə bərabərlik edəcək dərəcədə qüvvətli olması mənzumələrindən bəllidir».

Millətin azadlığını, Vətənin istiqlalını varlığı qədər sevən S. Mənsurun tənqid hədəfi dövrünün bütün ictimai-siyasi hadisələri, qolçomaqlar, bəylər, hiyləgər mollalar, millətin savadsızlığı olmuşdur. Xalqının maarifləmsini arzulayan, onun gələcəyi üçün narahat olan şair başqa millətlərin hünər göstərərək nələrə sahib olduqlarını, elm sahəsində nələri fəth etdiklərini «Bir möminin avropalıya xitabı» satirasında təsvir edir. Bu şeirində başqa millətlərin yerin üstündə, okeanın dibində axtarış etdiyi, yeni-yeni kəşflər nəticəsində irəlilədiyi bir zamanda millətin geridə qalmasına acı-acı gülür:

Uydurma dərin ağlını vəzi-üləmayə,
Bir saətini boş yerə sən vermə fənayə,
Tap texnikanı, padşah ol ərzə, səmayə,
Bul, istər isən getməyə yol ulduza, Ayə,
Sal elm yolunda başını dərdə, bəlayə,
Məruzə oxu texnikalardan cühəlayə,
Lazım deyil, əlbəttə, bular biz üqəlayə.
Beş gün bu cahanda quru bir nam mənə bəsdir,
Üqbadə isə cənnəti-rizvan mənə bəsdir.

«Bulvar qəhrəmanları», «Cavan həkimlərimizə» və bu kimi digər şeirlərində şair, hətta oxuyub savad almış gənclərin belə öz vaxtlarını boş, səmərəsiz keçirdiklərinə ürəkdən kədərləndiyini göstərir.

Oxuculara təqdim olunan bu toplunu əlinə alan hər bir oxucu S. Mənsurun amal, ideya, məslək sahibi, saf vicdanlı, heç kəsin qarşısında əyilməz, mübariz bir şəxsiyyət olduğunu bilməlidir. O, öz övladlarına və onların şəxsində bütün gəncliyə də məhz bu məziyyətləri tələqin edərək yazırdı: «Bu zəmanə alçaqlıq zamanı, ayaqöpənlər, vicdansızlar meydanıdır. Bu zəmanədə hər kəs vicdanını satmaqla yaşayır. Vicdanlar alqı-satqı malı olmuşdur. Üzlərdən həyalar mədum olmuşlar. İnsaf və mürüvvətdən əsər qalmamışdır. Lakin mən, atanız vicdanımı hifz etdim. Hər bir ağırlığa təhəmmül etdim. Ac da qaldım, təməllüq etmədim. Kimsənin qabağında kiçilmədim. Üzümün həyasını, qəlbimin insafını heç bir təhlükə qarşısında qaib etmədim».

Yaşadığı dəhşətli mühitdə alçaqlar, satqınlar, məsləksizlər arasında sənətkar sanki boğulur, üsyan qaldırır, fəryad edirdi. «Həpsi rəngdir» müxəmməsi məhz belə bir etirazın, üsyanın əks-sədası deyilmi?

Tapmadım aləmdə bir həmdəm ki, olsun biriya,
Görmədim heç kəsdə bir niyyət qərəzdən maəda,
Küllən əbnayi-bəşər öz nəfsinə olmuş fəda,
Nəfsi uğrunda görürsə hər bəla, şər macəra,
«Məslək»ə isnade dər, məslək, dəyanət, rəngdir.

Keşməkeşli bir dövrdə, müxtəlif partiyaların, firqələrin yarandığı bir vaxtda yaşayan şair «Sorğu vərəqi»ndə göstərdiyi kimi, «Kommunist Partiyasının və Gənclər ittifaqının üzvü olmamış», müxalif hökumətinə qarşı müxalif mövqe tutmuş, onun orqanlarında bir əsər belə nəşr etdirməmişdir. Ümumiyyətlə, heç bir partiya mənsubiyyəti olmayan şair onların məramnamələrinə inanmamış, firqələri, onların rəhbərlərinin əməllərini təhlil edərək dəfələrlə satira atəşinə tutmuşdu.

Firqələr, onların həp təşkili,
Biliyorsanmı, nədən təvili?
Yenə əvvəl dediyim hirsü qərəz,
Əvət, ol bizlərə məxsus mərəz.
Görəcəksən baxaraq firqələri
Xoş əməldən hamı məhrumü bəri,
Bunların solları sağdan daha şum,
Sağları soldan otuz qat məzmum.
Solları sərvəti məbud sanan,
Təməh odlarına peyvəstə yanan.
Sağları kibrü qürur övladı,
Füqəranın qan içən cəlladı.

«Nicat» cəmiyyəti haqqında» başlıqlı satirasında S. Mənsur firqəçilərin məsləksizliyindən belə yazır: «Başqa şəhərlər bir tərəfə qalsın, Bakı göz qabağındadır. Onun beş-altı cəmiyyətləri var. Əlan hamısının sədri milyonerlərdir. Şükür olsun Allah, nə olub məgər? İşlərimiz qabağa getməyirmi? Bu axır vaxtlarda «Nicat» da yığışıb, oranın işlərini oxumuşlar əlinə salmaq istəyənlərin əgər üzümüzə gələn «Nicat»ın təzə seçkisində ağız-burunları layiqincə əzilmədi, onda evimiz yıxıldı. Bu barədə Bakıda bir-iki Adama arxayın oluruq ki, onlar haqqnahaq hansı tərəfə əyilsinlər, o tərəfə batacaqdır. Ümidvarıq ki, haman cənablar bu dəfə də iş, bilik, məslək tərəfinə deyil, aşna, dostluq, vodka, pul tərəfinə əyiləcəkdirlər».

Bir sözlə, S. Mənsur zəhmətkeşlərin, əzilənlərin sadiq dostu, əzənlərin, zülmkarların və onlara xidmət göstərən satqınların, simasızların barışmaz düşməni olmuşdur. Xüsusilə, məslək dəllallarına qarşı çıxışı daha kəskin olurdu. Şair tanıdığı, təbiətinə yaxşı bələd olduğu «firqə üzvünü» belə səciyyələndirirdi:

Adını firqəçi qoy, fəhlə tərəfdarı görün,
Yeri düşdükdə də burjuy olana Sarı görün.

Yel hayandan əsir isə, o tərəfə tut üzünü,
Gündə bir rəngə düşüb gah qara, gah Sarı görün.

A canım, pul gərək insana, nə lazım məslək
Harda xeyrin olur isə, ora gəl, barı görün.

Belə satqınlardan əzilənlərin, azadlığa can atanların heç bir nicat görməyəcəyi nəticəsinə gələn şair yazır:

Ah, ey bunlara ümmid qılan,
Bu ümidlə ələm içrə yaxılan,

Tutaraq damənin azadələrin,
«Füqəra hamisi» üftadələrin.

Böyləliklə, dedik, azad olarız,
Bilmədik, bir daha bərbad olarız.

S. Mənsur yaradıcılığının ikinci mərhələsinin məhsulu olan bu əsərlər aydın göstərir ki, o, zəmanəsinin heç bir ictimai-siyasi qüvvəsinə tam arxalana bilməmişdi. Bu şübhələrini şair belə ifadə edirdi:

Bigünah kəsləri mərhumi-səadət eləyən,
Qəlbsiz əhli-cəfa bizdə də var, sizdə də var...

Gərçi bizlər elədik qibleyi-aləm tərkin,
Yenidən xan, bəy, ağa bizdə də var, sizdə də var.

Səksən ildən artıq bir dövr keçdikdən sonra şairin bu şübhə və nəticələrinə heyran qalmaya bilmirsən. Çünki bolşeviklərin bütün insanları xoşbəxt, dünyanı isə cənnət edəcəkləri barədəki əfsanələrinə inananlar çox olsa da, S. Mənsur belə səhvlərdən uzaq olmuşdur:

Derlər: «Ərzi-bəşər axır olacaqdır cənnət»,
Belə bir zənni zəta bizdə də var, sizdə də var.

Elə buna görə də S. Mənsur Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən fəthini dövrün bir sıra şairləri kimi sevinclə qarşılamadı. Təmkinlə, ağılla baş vermiş hadisələri qiymətləndirən şair 1920-ci il mayın 15-də «Beynəlmiləliyyət» adlı şeirini nəşr etdirdi. Müəllif yaradıcılığının son mərhələsinin başlanğıcı olan bu əsərində də əvvəlkilərdə olduğu kimi, yenə də hər hansı bir qüvvəyə deyil, müdafiəçisi və şairi olduğu zəhmətkeşlərə, yoxsullara müraciət edir:

Ümumiyyətlə, bu şeir şairin misilsiz gələcək mübarizəsinin başlanğıcıdır. Çünki o, sovet Rusiyası və bolşeviklər partiyasının Azərbaycana qarşı apardığı mənfur müstəmləkəçilik və şovinizm siyasətini dərk edəndən sonra elə nifrət və qəzəblə mübarizəyə qalxdı ki, bunun mislini həmin dövrün heç bir qələm sahibində görmürdük.

Türk xalqının düşmənləri onun böyük oğlu N. Nərimanova bəslənən ümidlərin həyata keçirilməsinə imkan vermədilər. O, Azərbaycanın bütövlüyü, millətin ağır iqtisadi vəziyyətdən çıxması, maariflənməsi, yeni quruluşun öz mahiyyətinə və yoxsul siniflərin arzularına müvafiq inkişafı uğrundakı mübarizəsində, demək olar ki, tək qalmışdı. Onu əhatə edən rus, erməni, yəhudi millətçiləri ilə yanaşı, hətta türk millətindən olan yerli kommunistlər də Azərbaycan müstəqilliyinin ziddinə fəaliyyət göstərirdilər. Bütün bu dəhşətli faktlar Nərimanovun 1923-1924-cü illərdə Stalinə məktub şəklində yazdığı «Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair» əsərində öz dahiyanə əksini tapmış və xalqımızın böyük oğluna çox baha başa gəlmişdi. Uzun illər xalqımızdan gizlədilən bu sənəd Azərbaycan oxucularına ancaq 1922-ci ildə çatdırılmışdı.

S. Mənsur yaradıcılığının 1920-1926-cı illəri əhatə edən son mərhələsindəki bir neçə ictimai-siyasi məzmunlu lirik şeirləri istisna olmaqla, əsasən, satira və səhnə əsərləri yazmışdır. Fikrimizcə, onun bir sənətkar kimi ədəbiyyat tarixindən silinməsinin, unudulmasının əsas səbəbi də məhz bu illərdə yazılmış, lakin nəşr edilməyib əldən-ələ, dildən-dilə gəzən satiraları olmuşdur.

Sovet dövründə «Satir-aqit» səhnəsinin yaranması ilə o, yeddi pyes yazmışdır. Onlardan yalnız biri, «Dövlətin təhsili və təsiri» 1923-cü ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Digər altı pyes - «Maarif», «Cinayət», «Dərviş», «Rəzalət səbəbləri», «Mükafat» və «Aktyor» müəllifin «Seçilmiş əsərləri»nə daxil edilir. Bu pyeslərin də mövzusu yaradıcılığı boyu onu narahat edən, həmişə düşündürən - millətin maariflənməsi, ölkəsinin azad, hüquqi müsəlman dövləti kimi görmək arzusu və digər məsələlərə toxunmaqla bərabər, əsasən, «Satir-aqit»in tələblərinə uyğun yazılmışdır. Həcmcə böyük olmayan bu əsərlərin səhnə həyatı xüsusi araşdırmaların mövzusu ola bilər.

Hərtərəfli istedada malik və teatrın böyük həvəskarı olan S. Mənsur dram əsərləri yazmaqla yanaşı, türk ədəbiyyatından tərcümələr də etmiş və bu əsərlərin səhnədə ifa edilməsində böyük rolu olmuşdur. Dilimizə çevirdiyi və «Dəmirçi Gavə» və «Əhdə vəfa» əsərlərinin tamaşaları haqqında yazılan məqalələrdə onun yaratdığı rolların tamaşaçılar tərəfindən böyük alqışlarla qarşılanması diqqəti cəlb edir. «İqbal» qəzetinin 1913-cü il nömrəsində çıxan «Gaveyi ahəngər» («Dəmirçi Gavə») tamaşası haqqında verilmiş yazıdan: «Sözü az, mənası çox və ümumin diqqətini cəlb edəcək hərəkata malik olan Gavə rolunu Mənsur cənabları ondan gözlənilməndən çox artıq və müvəffəqiyyətlə aparırdı. Mənmur cənabları bir-iki ildir Ki, səhnəyə çıxır. Lakin bu bir-iki ildə on illik bir artist qədər gözəl oynayır. İşdə bunun üçün idi ki, dəfəatla alqışlanırdı».

Həmin qəzetdə «Əhdə vəfa» tamaşasından sonra yazılan rəydə - «Səməd Mənsur əfəndi tam bir atanın oğlunu qətl edib də çəkdiyi vicdan əzabını səhnədə deyil, həyatda göstərilən qaydada göstərirdi» kimi ifadələr onun qısa bir müddətdə səhnədə qazandığı müvəffəqiyyətlərinə verilən qiymətdir. Bu rəydə tamaşanın sonunda S. Mənsurun üzünü tamaşaçılara tutaraq təvazökarlıqla dedikləri qələmə alınmışdır:

«Doğrudur ki, insanın boynunda böyük vəzifələr vardır. Nə qarınca kimi bütün ömrünü özü üçün azuqə yığmağa sərf etməlidir və nə də bülbül kimi zövq və əyləncə ilə qəflətdə keçirməlidir. Bu nöqteyi-nəzərə alaraq, möhtərəm yoldaşlarımın müavinəti ilə millətimizin yetim və sahibsiz balalarının təlim və tərbiyəsi yolunda çalışmaqdayam. Bu yolda öz fikrimin hüsulu üçün Allah-taala həzrətlərindən müvəffəqiyyət və arkadaşlarımdan müavinət diləyirəm».

Vətən, millət, müstəqillik, milli mənlik anlayışları S. Mənsur yaradıcılığının əsas mövzularını, ana xəttini təşkil edir. Bu böyük düşüncə və amallarla yaşayıb yaradan şair dövrünün haqsızlıqlarına dözə bilməyərək 1927-ci ilin ilk günlərində 47 yaşında dünyasını dəyişmişdi.

Şairin vaxtsız ölümü münasibətilə Ə. Müznib ürək ağrısı ilə yazdıqları müasirlərinin ona verdikləri böyük qiymətin nümunələrindəndir. «Səməd Mənsur istedadə simalar Azərbaycanda deyil, başqa yerlərdə də nadir yetişə bilir. Şairlikdən başqa müsiqişünas, tarçalan və oxuyan idi. Eyni zamanda buxalterliyi mükəmməl surətdə bacarırdı. Səhnədə iştirak etməyə qabiliyyəti vardı. Nə çarə ki, çox vaxtsız tərki-həyat etdi».

Həmin fikri Buzovnalı Azər isə nəzmlə çox gözəl demişdir:

«Hara getdi, hanı Səməd Mənsur?!
Şüara içrə Fazili-məşhur.
Şeirguluqda saniyi-Həssan,
Həmi xanəndə, həm nəvazəndə,
Barbüdlər ona kəmin bəndə».

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, S. Mənsurun da son şeirlərindən biri - «Möhtərəm dostum və qələm arkadaşım Azər əfəndiyə» ünvanlaşmışdı. Bu şerin bir beytində

Türklüyün varlığı qeyrə nə böyük qorxuymuş -
Dost-düşmən onu məhv etməyə istər, Azər!

- deyildiyi kimi, şairin belə dost, düşmən əlindən ağır əzab-əziyyət çəkdiyi aydınlaşır. Xalqına edilən təcavüzə, zülmə, təhqirlərə dözə bilməyən şairin mənəvi və ruhi sarsıntıların nəticəsində ürək ağrısına tutulmasının səbəbi - «Qocalıqdanmı? Yox, asayişi-qəlbim pozulub» misrasında öz əksini tapmışdır. Belə bir xəstə ürəklə çox yaşaya bilməyən şair dünyadan bədgüman getmədi. Yaradıcılığı boyu əsərlərində öz əksini tapan milləti maariflənməsi, vətəninin hüquqi bir dövlət olması arzularını şair, oğluna etdiyi vəsiyyətində belə ifadə etmişdi:

«Bizim də ölkədə, Əhməd, gələr bir zaman,
Hüquqa malik olur millət, gülür Vətənim...
O gün məzarıma qoş! Sanma bir ovuc xakim,
O gün vürudunu gözlər o xaki-qəmnakim».

Vətəninin azadlığı, millətin maaiflənməsi üçün var gücü ilə çalışan, bu yolda heç bir hədə-qorxudan çəkinməyən bu mübariz poeziya kütləvi oxucuya çatdırılmağa və minillik Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsi olmağa layiqdir. Çünki rus bolşeviklərinin Azərbaycanı qəsb etməsi, onun xalqını misilsiz işgəncələrə məruz qoyması qəsbkarlara qarşı geniş miqyasda üsyan və etirazlara səbəb olduğu kimi, həmin dövrün sənətkarlarının qələmilə bir nifrəti əks etdirən dərin məzmunlu əsərlərin yazılması ilə nəticələnmişdir. Bu üsyankar ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri də məhz şair, aktyor, dramaturq - S. Mənsur olmuşdur.

Şairin həsrətini çəkdiyi azad, müstəqil Azərbaycana qayıdışı çox uzun çəkdi. Bizcə, S. Mənsurun bir sənətkar kimi həyatı da bundan sonra başlayır. Uğurlu olsun!

Abbas Abdullayev
Təranə Hüseynova

BAKILI

Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı,
Başqalar məqsədü amalına alət bakılı.

Keçən əyyamda pakub idin əğyarə yenə,
Payimal olmalısan hər gələnə, hər gedənə,
Rütbə, mənsəb, dadaşım, verməyəcək kimsə sənə.
Rütbəyə, mənsəbə, yox səndə ləyaqət, bakılı.
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

Öz yerində etməsə bir Adam hörmət də sənə,
«Kirvələr», «pasluşilər» etsə hökumət də sənə.
Qardaşın - tazə pristav verə zillət də sənə,
Ağadır, döysə səni, çəkmə xəcalət, bakılı,
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

Qamçı zərbilə sata hər yetən un qiymətinə,
Malın al, söz demə, mehmandı, dəyər hörmətinə.
Ərköyün bəydi kişi, ərk edir öz millətinə,
Qamçısın öpməlidir fəxr ilə millət, bakılı,
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

Sat soğan, kartofunu, xırda ticarətlə dolan,
Babalardan qalan ol rəsimilə, adətlə dolan,
Ayda bir aş yemə, pul yığ da, qənaətlə dolan,
Qoy yesin ol kişi kim, eyləmiş adət, bakılı,
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

Bu cahan fanidi, bel bağlama, ey Kəblə filan!
Ver, yesin malını cindar, aşını mərsiyəxan.
Əcnəbilər daşısın neftin milyan-milyan,
Sən özün bir pitiyə eylə qənaət, bakılı,
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

Sən öləndən sora oğlun dükanı taxtalasın,
Bərkin əysin, qolun atsın, yabısın, noxtalasın,
Əlli il yığdığını bir gecədə baxtalasın,
Pul udanlar oxusun ruhuna rəhmət, bakılı,
Ey sərasər bədəni, fikri bətalət bakılı.

HƏPSİ RƏNGİDİR

Uyma, ey dil, xəlqidə yoxdur sədaqət, rəngidir,
Məscidü meyxanə rəng, eyşü ibadət rəngidir.
Mey, riya, məşuqə, ğəş, hüsni-vəcahət rəngidir.
Rəngidir hər dürlü matəm, hər məsərrət rəngidir.
Anla, ey ənbayi-xilqət, cümlə xilqət rəngidir.

Görmədim bir zərri xalis buteyi-nasutidə,
Mənəvi min ləkkə gördüm ləlidə, yaqutidə.
Biqərəz insan olur görmək, fəqət, tabutidə,
Bilməzəm varmı sədaqət Aləmi-lahutidə,
Azma, fikrim, cümlə ecazü kəramət rəngidir.

Hər kəsin Cibrili kəqdi - qəlbidir, vicdanıdır.
Var isə insafı şəxsin - dinidir, imanıdır,
Bədniha insanların öz nəfsi - öz şeytanıdır.
Lohi-qəlbi arifin ayatıdır, Quranıdır,
Məbağı övhamidir, şərü təriqət rəngidir.

Bir zaman vardı ki, mən həmfikir idim zühhad ilə,
Sonra gördüm fərqi yoxmuş zahidin cəllad ilə,
Dedim: əyyaş olmalı, ta gün keçə mötad ilə,
Cümlə eyşü nuşu gördüm müxtəlif fəryad ilə,
Anladım ki, zöhdü təqva, eyşü işrət rəngidir.

Qıl təsəvvür bir daha şairlərin xülyasını,
Aşiqi-zarın başında seyr qıl sövdasını,
Qəbri aç, göstər ona Şirinini, Leylasını,
Bir ayılsın da, düşünsün gördiyi röyasını,
Bax, - deyər, - həqqi bütün eşqü məhəbbət rəngidir.

Tapmadım aləmdə bir həmdəm ki, olsun biriya,
Görmədim heç kəsdə bir niyyət qərəzdən maəda,
Külli-əbnayi-bəşər öz nəfsinə olmuş fəda,
Nəfsi uğrunda görərsə hər bəla, hər macəra,
Məsləki isnad edər, məslək, dəyanət rəngidir.

Bilmədim neyçünmiş Aləm, bunca da yəsü ələm,
Zövqi-ömrün mühiti-vərtəban dəryayi-qəm,
Böylə halda kimsədən bihudədir ummaq kərəm,
Hər gələn bulmaq dilər öz nəfsinə asudə dəm,
Arxalanmam kimsəyə, ülfət, rəfağət rəngidir.

İmdi ki, mümkün deyil olmaq aləmdə kamiyab,
Ey gözün qurbanına saqi, ver genə sağər, şərab,
Ver genə sağər, şərab, ey saqiyi, alicənab.
Bəlkə badənlə edə Mənsur rahət-iktibas,
Yoxsa, bu aləmdə yoxdur istirahət, rəngidir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İLHAM ƏLİYEVİN «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilir.

Ölsəm mən əgər bir neçə kağızdan ibarət
Asarım olar anlayana rəhbəri-ibrət!

Səməd Mənsurun Əmircanda Mədəniyyət evinin divarına vurulmuş barelyefi. 2010-cu il.

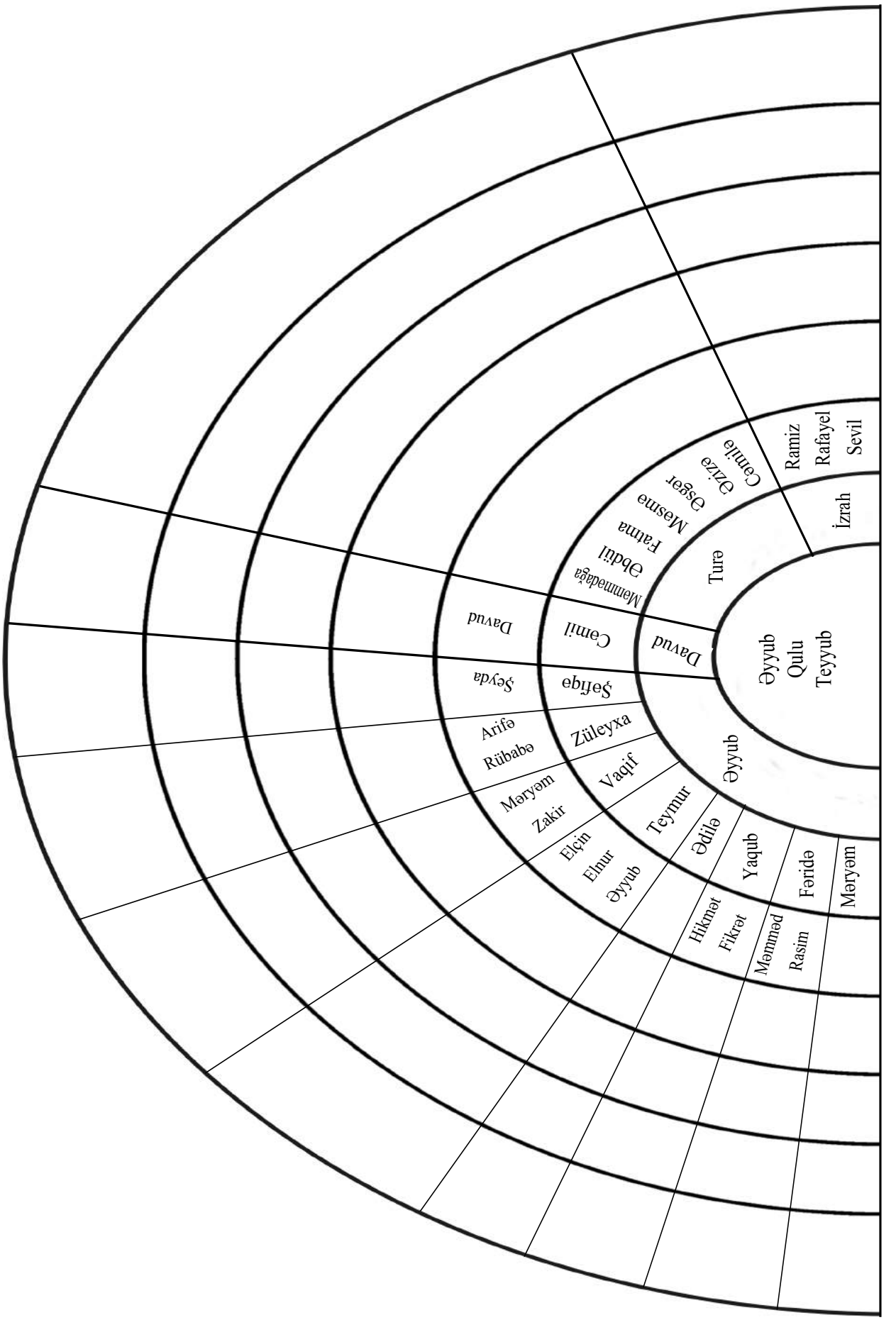

Kazımov Tofiq Səməd Mənsur oğlu (1923-1980). Azərbaycanda lirik-psixoloji teatr məktəbinin yaranması, inkişafı və formalaşması Tofiq Kazımovun adı ilə bağlıdır. O, görkəmli teatr xadimi, şair Səməd Mənsurun oğludur. Səməd Mənsur Bakıda mövcud olan bir sıra mədəni-maarif cəmiyyətləri (məsələn, «Nicat», «Səfa») teatr truppalarının rəhbərlərindən idi. Tofiq Kazımov 14 yanvar 1923-cü il Bakıda doğulub və yeddiillik təhsilini burada alıb və teatr məktəbini bitirib (1939-1942). Böyük Vətən müharibəsində iştirak edib. Döyüşlərdə yaralanaraq 1943-cü ildə qayıdıb və Gənc Tamaşaçılar Teatrında aktyor işləyib. Əyyub Abbasovun «Məlik Məmməd», Abdulla Şaiqin «Ana» dramlarının tamaşalarında Bulud və Əmrah rollarını oynayıb. 1945-1951-ci illərdə Moskvada Ümumittifaq Teatr Sənəti İnstitutunda rejissor təhsili alıb. Tələbə ikən Ağdam Dövlət Dram Teatrında Həsən Qasımovun «Kür sahilində» pyesini tamaşaya hazırlayıb. 1951-ci ildə Akademik Milli Dram Teatrında diplom tamaşası kimi Hüseyn Muxtarovun «Ailə namusu» («Alanı ailəsi») pyesinə səhnə quruluşu verib. 1952-ci il aprelin 25-də Gənc Tamaşaçılar Teatrına baş rejissor göndərilib, ancaq burada tamaşa hazırlamayıb. Elə həmin il oktyabrın 1-də Akademik teatra rejissor götürülüb. 1964-cü il martın 16-da bu teatra baş rejissor təyin olunub. Tofiq Kazımov 1980-ci il avqust ayının 2-də avtomobil qəzasında həlak olana qədər baş rejissor işləyib. 1958-ci ildə kinostudiyaya işə qəbul olunaraq «Azərbaycanfilm»də çəkilən «Səhər» kinolentində rejissor kimi çalışıb. Elə həmin il rus dram teatrında Ənvər Məmmədxanlının «Şərqin şəhəri» pyesini tamaşaya hazırlayıb. 1960-cı ildə bərpadan çıxaraq yenidən Akademik teatra quruluşçu rejissor götürülüb. Tofiq Kazımov 1960-cı ildə Musiqili Komediya Teatrında Tofiq Quliyevin «Qızıl axtaranlar» (dramaturq: Həsən Seyidbəyli) operettasına quruluş verib. Naxçıvan teatrında Məmmədəli Tarverdiyevin «Kölgəli dağ» (1964), Quba teatrında Rza Şahvələdin «Qız qalası» (1961), Şıxəli Qurbanovun «Əcəb işə düşdük» (1963), Gəncə teatrında Altay Məmmədovun «Yadındamı» (1969) dramlarına quruluş verib. Tofiq Kazımov uzun illər teatr institutunda aktyor və rejissor sənətindən dərs deyib. Xalq artistləri Ağasadıq Gəraybəyli, Məmmədəli Vəlixanlı, Kazım Ziya, Əliağa Ağayev (Zəfər Nemətovla birgə), İsmayıl Osmanlı barədə monoqrafiyalar yazıb. «Çağırış», «İşıqlı yollarda», «Şəfəq», «Qoçaq Polad» və digər pyeslərin müəllifidir. Mətbuatda teatr sənətinə, müxtəlif tamaşalara aid resenziya və məqalələrlə çıxış edib. Tofiq Kazımov 1965-ci ildə «Antoni və Kleopatra» (Uilyam Şekspir) və 1979-cu ildə «Şəhərin yay günləri» (Anar) tamaşalarına görə Dövlət mükafatı ilə təltiflənib. Respublikanın əməkdar incəsənət xadimi (1961) və xalq artisti (1 iyun 1974) fəxri adlarına layiq görülüb. Akademik teatrda sıravi rejissor kimi Karlo Haldoninin «Məzəli hadisə» (1952), Mirzə Fətəli Axundzadənin «Lənkəran xanın vəziri», Lope de Veqanın «Se-

vilya ulduzu» (1953), «Dəlilər» (1963), Maksim Qorkinin «Vassa Jeleznova» (1954), Rəsul Rzanın «Qardaşlar», Nazim Hikmətin «Qəribə adam» (1956), Ənvər Məmmədxanlının «Şirvan gözəli» (1957), Şıxəli Qurbanovun «Əcəb işə düşdük», Aleksis Parnisin «Gözəllik və sevgi adası» («Afrodita adası», 1961), Viktor Hüqonun «Mariya Tüdor» (1962), Sabit Rəhmanın «Sevimli rollar» (1963) pyeslərinə səhnə təfsiri verib. Baş rejissor kimi Akademik Teatrda Uilyam Şekspirin «Antoni və Kleopatra» (1964), «Hamlet» (1968), «Fırtına» (1974), İlyas Əfəndiyevin «Sən həmişə mənimləsən» (1964), «Unuda bilmirəm» (1968), «Məhv olmuş gündəliklər» (1969), «Bağlardan gələn səs» (1975), Cəlil Məmmədquluzadənin «Ölülər» (1966), Şıxəli Qurbanovun «Sənsiz» (1967). Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin «Pəri cadu» (1969), Branislav Nuşiçin «Nazirin xanımı» (1970), Sabit Rəhmanın «Yalan» (1965), «Küləklər» (1970), Bəxtiyar Vahabzadənin «Yağışdan sonra» (1971), Yucin O'Nilin «Qızıl» (1971), Cəfər Cabbarlının «Aydın» (1972), İmran Qasımovun «Nağıl başlananda» (1973), Aleksandr Vampilovun «Övlad» (1974), Məmməd Səid Ordubadinin «Qılınc və qələm» (1976, səhnələşdirəni özüdür), Maqsud İbrahimbəyovun «Ümid» (1976), Mirzə İbrahimovun «Bəşərin komediyası və yaxud Don Juan» (1977), Anatoli Şafronovun «Daşqın», Dmitri Asenovun «Qızıldan qiymətli» (1977), Mirzə Fətəli Axundzadənin «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» (1978), Əkrəm Əylislinin «Quşu uçan budaqlar» (1978), «Yastı təpə», Taufin əl Hakiminin «Karıxmış sultan» (1980) pyeslərini tamaşaya hazırlayıb. Tofiq Kazımov baş rejissorluğu dövründə teatra çoxlu istedadlı gənc cəlb etdi. Tofiq Kazımov yeni teatr poetikası yaratmaqla, onun estetik səciyyələrini müəyyənləşdirdi. Tofiq Kazımov, sözün əsl mənasında hazırladığı səhnə əsərlərində «tamaşanın müəllifi» səviyyəsinə yüksəlirdi. Tofiq Kazımov səhnəni maksimum dərəcədə boşaltmağa çalışır və bununla fəza (məkan) genişliyinə nail olurdu. Səhnə tərtibatındakı «xəsislik» əsas diqqəti aktyora yönəldirdi. Tofiq Kazımov qaysaqlanıb köhnəlmiş səhnə şərtiliklərini cəsarətlə sındırırdı. Onun quruluş verdiyi tamaşalarda pərdə, obraz rəmzə çevrilirdi. Tofiq Kazımov klassik dramlara «doğma», «toxunulmaz» kimi baxmaq fikrinin əleyhinə çıxır, həmin əsərlərin tamaşalarında cəsarətli eksperimentləri, inamlı axtarışları, dəyərli nəticələri ilə diqqəti cəlb edirdi. Tofiq Kazımov səhnədə məşq prosesində tamaşanın kompozisiyasını qurandan sonra ecazkar improvizələr edir, gözlənilməz fəlsəfi-estetik qəanətlərə gəlirdi. Bədii materialın səhnə təfsirində Tofiq Kazımovun əsas «silahı» poetik, psixoloji, dramatik fikir yükü daşıyan mizanlar idi.

Tofiq Kazımovun tamaşalarında obraz üçün məxsusi yazılmış mahnıları aktyorlar özləri oxuyurdular. Buna görə də ifaçı səhnədə həmişə obrazda olur və bununla da vəziyyəti biavasitə yaşayırdı. Tofiq Kazımov «özgələşmə effekti»nin milli formasını yaratmaq üçün epik teatrın ünsürlərindən cəsarətlə və novatorcasına bəhrələnirdi. Tofiq Kazımovun hazırladığı tamaşalarda divar, qapı, pəncərə və sairə əşyalar (obyektlər) həm özünün konkret məişət mahiyyətini yerinə yetirir, həm də atribut-obraza çevrilirdi. Akademik teatrda həmişə gənc qəhrəman rolları tanınmış, müəyyən fəxri adlarla təltiflənmiş 50-60 yaşlı aktyorlara verilirdi. Bu səmərəsiz ənənəni məhz Tofiq Kazımov cəsarətlə sındırdı. O, «Sən həmişə mənimləsən» tamaşasında 18 yaşlı Nargiləni tələbə Amaliya Pənahovaya, «Ölülər»dəki gənc İsgəndəri 28 yaşlı Həsən Turabova tapşırdı. Tofiq Kazımovun tamaşalarında həm fikir, həm də estetik forma baxımından həmişə təzətərlik, təravət vardı. Tofiq Kazımovun quruluş verdiyi tamaşalarda iyirminci əsrin hərəkət və təfəkkür sürəti, qlobal ictimai və siyasi proseslərin ritmi, insanların həyat tərzinin dinamikası, düşüncə tərzinin itiliyi müxtəlif bədii, estetik, fəlsəfi, psixoloji, formalarda parlaq təcəssümünü tapırdı. Tofiq Kazımovun tamaşalarının finalı özü bir tamaşa idi. Rejissorun əsər üçün seçib qurduğu bədii, estetik, fəlsəfi konsepsiya finalda zahirən həlim, lirik, sakit, yumşaq, ancaq enerji nüvəsində coşğunluq, əzəmət, hayqırtı olan tərzdə tamaşaçılara çatdırılırdı. Milli rejissuramızın korifeylərindən sayılan Tofiq Kazımovun məzarı Bakıda ikinci Fəxri xiyabandadır.

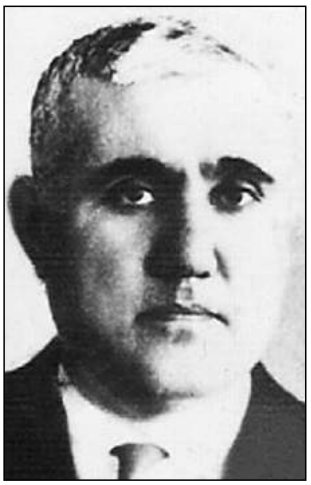

Əyyub
Qulu
Teyyub
Davud
Turə
İzrah
Ramiz
Rafayel
Sevil
Əyyub
Məhəmmədəli
Əbdül
Fatma
Məsmə
Əsgər
Əzizə
Cəmilə
Cəmil
Davud
Şəfiqə
Şeyda
Teymur
Vaqif
Züleyxa
Arifə
Rübabə
Əbdilə
Yaqub
Fəridə
Məryəm
Hikmət
Fikrət
Məmməd
Rəsim
Elçin
Elnur
Əyyub
Məryəm
Zakir

GİLİZDƏN YÜKSƏLƏN SƏDAYA CAVAB

Yəqin ki, oxucuların yadındadır: «Azərbaycan gəncləri» qəzetinin 23 fevral 1974-cü il tarixli nömrəsində «Siyasi rəhbər haradadır» sərlövhəli məktubum dərc edilmişdi. Məktubda bir təsadüf nəticəsində Sevastopol şəhəri yaxınlığında tapılmış gilizin içərisindən dəqiq ünvanı oxunmayan baş siyasi rəhbər Quliyev Davud Teyyub oğlundan söhbət gedirdi.

Quliyev Davud Teyyub oğlu (1907-1942). ADU-nun filologiya fakültəsini bitirib. Leninqradda namizədlik dissertasiyasını bitirib. Dilçi alimdir. O, 1923-cü ildə Lenin komsomolu sıralarına keçmiş, sonra Sov. İKP üzvü olmuşdur.1932-ci ilin mayında verilmiş bir vəsiqədə göstərilir ki, D. Quliyev «Kommunist» qəzetinin tədqiqat bürosunda işləyir. 1934-cü ilin bir sənədində isə onun Azərbaycan Dövlət Ali Pedaqoji İnstitutunda kabinet müdiri vəzifəsində çalışdığı göstərilir. D. Quliyev sonralar Akademiyanın tarix, dil və ədəbiyyat institutunda dillər şöbəsinin rəhbəri, Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti yanında yeni əlifba komissiyasının katibi olmuşdur.

Heydər
Ramazan
Hacıbala
Əlpənah
Ramazan
Əmrullah
Kərim
Heydər
Nənəxanım
Səftər
Hacıbala
Kübra
Qurban
Hümbət
Natiq
Müzəffər
Səadət
Şövkət
Bəyim
Aslan
Elman
Əflatun
Faiq
Ülkər
Rəna
Heyran
Reyhan
Ramazan
Zakir
Malik
Sona
Arif
Elista
Zenfira
Rüfət
Ədilə
Elmira
Elvira
Leyla
Rəfiqə
Kamal
Rüstəm
Şölə
Rövşən
Elnarə
Vahid
Kənan
Elçin
Firuzə
Rəşad
Günay
Afaq
Şəbnəm
Fikrət
Lyudmila
Tanya
Oqtay
Guliarə
Cabir
Abbas
Məhəmbəni
Həlmə
Hüseynbala
Nərgiz
Pərixanım
Zəyrəf
Sübhə
Tofiq
Ağahüseyn
İsmayıl
Boba
Raziyə
Tükəzban

Ramazanov Heydər Ramazan oğlu (1981-1940) Sabunçu-Suraxanı neft mədənlərində neft ustası işləyib. Murtuza Muxtarovun mədənlərində işlədiyinə görə həbs olunub. 1940-cı ildə güllələnib. 1957-ci ildə SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə bəraət alıb.

Ramazanov Ramazan Heydər oğlu. AZİ-nin Neft mədən fakültəsini bitirib. 1961-1965-ci illərdə Lenin rayonu komsomol komitəsinin I katibi, 1973-1980-ci illərdə həmin rayjnun İcrayqə Komitəsinin sədri işləyib. Moskvada Ali partiya məktəbini bitirib. «Azərneftgeologiya» trestində müdir müavini vəzifəsində çalışıb.

Ramazanzadə Malik Heydər oğlu (1912). Əmircanda anadan olub. Orta təhsilini Əmircanda alıb. AzNKİ-ni bitirib. 1968-ci ildən texnika elmləri doktoru, professordur. Bütün SSRİ-də ali məktəblərində onun fizikaya aid dərsliklərindən istifadə edilir. 1976-cı ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiasının müxbir üzvü, Azərbaycan SSR-nin "Əməkdar elm xadimi (1970) 1931-ci ildən Az NKİ-da müəllim, 1949-cu ildən fizika kafedrasının müdiri işləyib.

Əsas tədqiqatları selenin və neftin fizikasına aiddir. Selenin istilik keçirməsini, müxtəlif dalğa uzunluqlu şüaların onun elektrikkeçirməsinə təsirini, Abşeron neftinin və neft məhsullarının istilikkeçirməsini, neftin istiliktörətmə qabiliyyətini öyrənməsidir. Energetik baxımından neftin mütləq yaşı anlayışını elmə daxil edənlərdəndir. ADR-da (1964), Yuqoslaviyada (1965) keçirilən beynəlxalq elmi konfranslarda məruzələrlə çıxışlar etmişdir. Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında xidmətlərinə və elmi işində yüksək naliyyətlərinə görə "Şərəf nişanı" ordeni və medallarla təltif olunmuşdur.

Əsərləri: "Fizika" (qısa kursu) Bakı-1961, Fizikadan laboratoriya işlərinə rəhbərlik, Bakı 1962-1972, Optika, Bakı 1978.

BRİQADA HƏRBİ KOMİSSARININ FACİƏSİ

Faciəli illərin müsibətlərinə düçar olmuş günahsız qurbanlardan biri də Cabir Əmrulla oğlu Əliyevdir. O, 1902-ci ildə Bakı şəhərinin Əmircan kəndində neftçi ailəsində anadan olmuşdur. 16 yaşından ağır maddi vəziyyəti onu orta məktəbi qurtarmadan Suraxanı mədənlərində əvvəl şagird, sonralar isə çilingər vəzifəsində işləməyə məcbur etmişdir. 1919-cu ilin dekabr ayında gizli komsomol təşkilatının üzvlüyündən Kommunist partiyasına daxil olub.

C. Əliyev 1920-21-ci illərdə Əmircan komsomol təşkilatının katibi, Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqının (KGİ) kadrlar və təşkilatlar üzrə katibi işləmişdir.

1936-cı il 21 yanvar Kreml. 4-cü cərgə 2-ci sıra general Cabir Əliyev

1922-ci ildə Azərbaycan KGİ-nin katibi olmuş, həmin il orada partiya təşkilatı işinə köçürülmüş, 1922-23-cü illərdə o, Orta Asiyada Sır Dərya Vilayət KP-nın katibi işləmişdir. O, 1924-cü ildə vətənə qayıdaraq Azərbaycan diviziyasının siyasi şöbəsində rəhbərlik etməklə, Bakı 3-cü Alayın hərbi komissarı vəzifəsində işləmişdir. 1927-3-cu illər ərzində Leninqrad şəhərində Tolmaçov adına Hərbi siyasi Akademiyada oxuyub qurtardıqdan sonra Azərbaycan alayının siyasi şöbəsində müavin, sonra 932-ci diviziyada siyasi idarənin rəisi, daha sonra Azərbaycan Qırıcı Alayın hərbi komissarı işləmişdir. Dəfələrlə AK(b)P-nin büro üzvü və Zaqafqaziya İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdir. Qırmızı Ulduz və Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif edilmişdir.

Əliyev Cabir Əmrulla oğlu 1937-ci ildə Xalq Daxili İşlər Komissarlığı tərəfindən heç bir əsas olmadan əksinqilabçı trotskiçi-millətçi kimi təqsirləndirilərək SSRİ Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 1 sentyabr 1938-ci il tarixli hökmü ilə hərbi rütbəsi ləğv edilməklə və əmlakı müsadirə olunmaqla güllələnmə cəzasına məhkum edilmişdir. Həmin gün də hökm icra edilmişdir.

1956-cı ildə Zaqafqaziya hərbi prokurorluğu tərəfindən aparılmış yoxlama nəticəsində müəyyən edilmişdir Ki, Əliyev Cabir Əmrulla oğlu haqqında istintaq materialları saxtalaşdırılmış və o, tamamilə əsassız mühakimə edilmişdir.

Ona görə Baş Hərbi Prokurorluğu Əliyev haqqında protest vermiş, 21 iyul 1956-cı ildə SSRİ Ali məhkəməsinin hərbi kollegiyası işə yenidən baxaraq öz qərarı ilə C. Ə. Əliyev haqqında çıxarılmış 1 sentyabr 1938-ci il tarixli əsassız hökmü ləğv edərək onun hərəkətində cinayət tərkibi olmadığı üçün cinayət işini xitam edərək ona bəraət verib təmizə çıxarmışdır.

Д. А. АЛИЕВ

АЛИЕВ Джабир Амирулла оглы (1902—1938) родился в селе Амираджаны Бакинского уезда в семье рабочего-нефтяника. Начальное образование получил в сельской школе. В 1915 г. поступил в Сабунчинское высшее начальное училище, где проучился два года. Тяжелые материальные условия выкудили его прервать учебу. С 16 лет он работал на Сураханских нефтяных промыслах учеником, а затем подручным слесаря.

К революционному движению Алиев примкнул с 17 лет. По заданию большевиков распространял на промыслах листовки и прокламации, вел агитацию среди рабочей молодежи. Был одним из организаторов Сураханского отделения «Интернационалистического союза рабочей молодежи Баку и его районов» в 1919 г. Состоял членом Сураханского подпольного райкома комсомола.

В декабре 1919 г. вступил в ряды большевистской партии. В условиях мусаватского режима вел большую подпольную работу среди молодежи, участвовал в организации комсомольских ячеек в селениях Амираджаны, Бюль-Бюли, Бина, Зыря, Мардакяны, на промысле Русского товарищества «Нефть».

Принимал активное участие в борьбе за победу и упрочение Советской власти в Азербайджане. В 1920 г. в составе боевой дружины участвовал в разоружении полиции и жандармерии, в наведении революционного порядка в районе. С мая 1920 г. по сентябрь 1921 г. работал секретарем Амираджанского подрайонного комитета комсомола, затем секретарем Сураханского и Фабрично-заводского райкомов комсомола, заведующим отделом по работе в деревне БК АКСМ. В этот период отдавал много сил и энергии делу коммунистического воспитания молодежи, мобилизации ее на восстановление разрушенных мусаватистами и иностранными интервентами нефтяных промыслов и сельского хозяйства. Направленный по решению ЦК АКСМ на работу в агитпоезде им. 26, объехал многие города, селения и станции по линии Закавказской железной дороги, участвовал в создании и укреплении организаций молодежи.

На II, III и IV съездах комсомола Азербайджана избирался в состав ЦК АКСМ. С октября 1921 г. по ноябрь 1922 г. заведовал организационным отделом ЦК АКСМ, а затем был секретарем ЦК АКСМ. В конце 1922 г. перешел на партийную работу в армию. Затем по решению ЦК РКСМ был направлен в Среднюю Азию, с февраля по август 1923 г. работал секретарем Бухарского обкома комсомола, с сентября 1923 г. по декабрь 1924 г. — секретарем Сыр-Дарьинского обкома комсомола Туркестана. Избирался членом Ташкентского горкома партии, членом бюро Сыр-Дарьинского обкома КП(б) Туркестана.

В конце 1924 г. Алиев возвратился в Азербайджан, работал инструктором политотдела Азербайджанской дивизии, политруком саперной роты, военным комиссаром 3-го Бакинского полка. В 1927—1930 гг. учился в Военно-политической академии им. Толмачева в Ленинграде, по окончании которой работал заместителем начальника политотдела Азербайджанской дивизии, начальником сектора политического управления Кавказской Краснознаменной Армии. С 1932 г. был начальником политотдела, а затем военным комиссаром Азербайджанской стрелковой дивизии им. Серго Орджоникидзе.

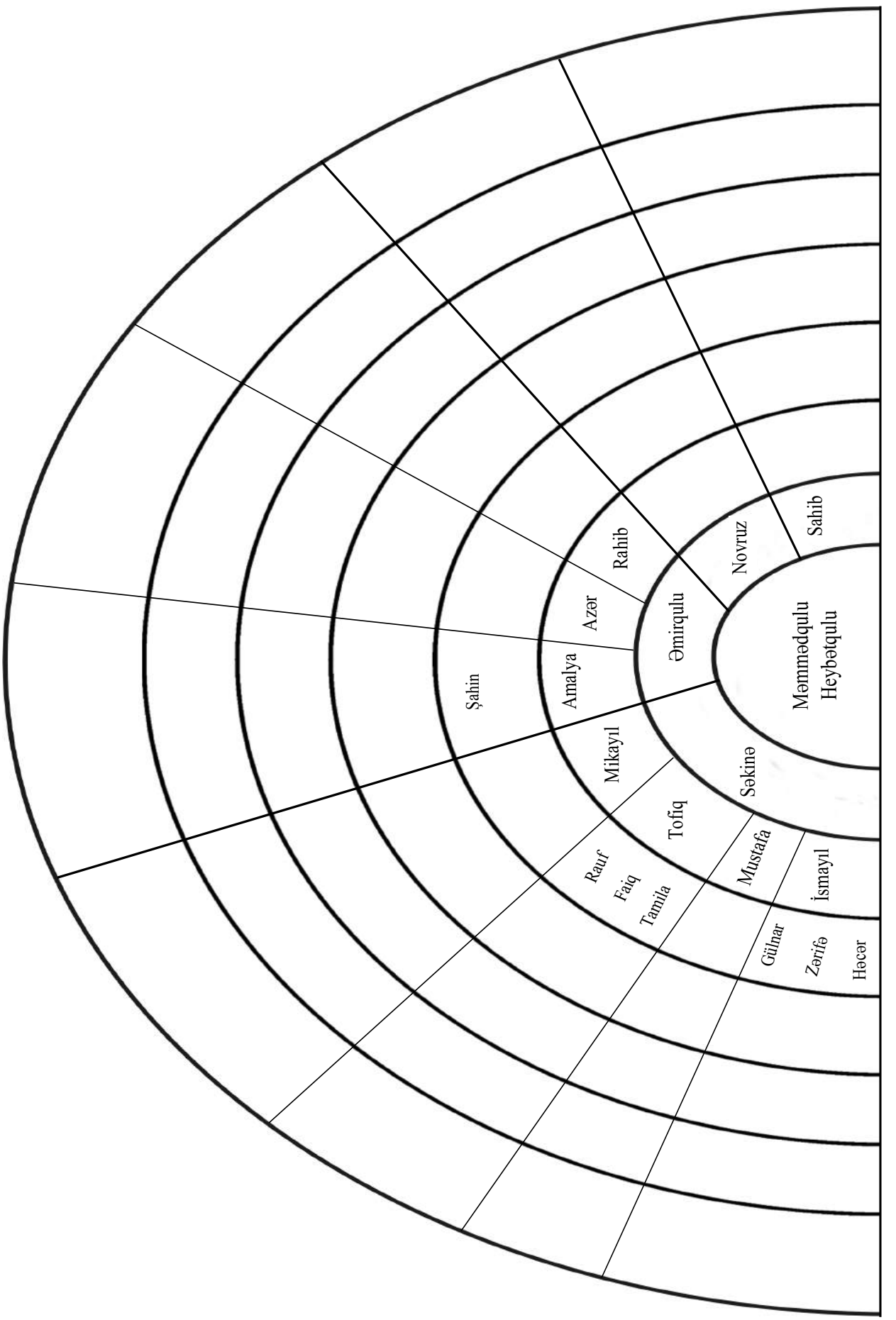

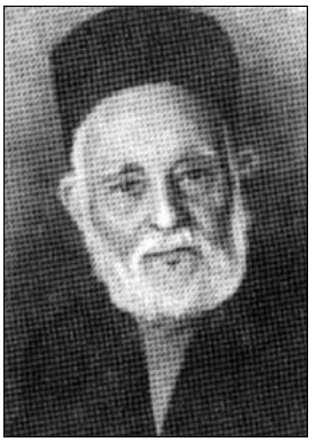

Cabir Əliyevin arxivindən

Неоднократно избирался членом БК и ЦК АКП(б), кандидатом в члены бюро ЦК АКП(б), Азербайджанского и Закавказского ЦИК. В 1934 г. участвовал в работе XVII съезда ВКП(б).

Коммунистическая партия и Советское правительство высоко оценили заслуги Алиева, наградив его орденами Трудового Красного Знамени Азербайджанской ССР и Красной Звезды.

Məmmədqulu
Heybətqulu
Şahib
Novruz
Rahib
Əmirqulu
Azər
Amalya
Şahin
Səkinə
Mikayıl
İsmayıl
Mustafa
Tofiq
Gülnar
Rauf
Zərifə
Faiq
Həcər
Tamila

Hacı Heybətqulu Məmməd oğlu. Fəhləlikdən neft ustasına qədər yüksəlmiş, adlı-sanlı buruq ustası olmuşdur. İki oğlu, Məmmədəli və Əbdülhüseyn rus-tatar məktəbində oxumuşdur. Ruhanilərin təqiblərinə baxmayaraq, həyətində iki otaqlı məktəb bina etmək təşəbbüsündə olmuşdur. Lakin işini başa çatdıra bilməmişdir (İndi o binanın bir tərəfi Vaqif küç., 48 №li evdir).

«Hacı Heybətqulu rus dilini bildiyi üçün müsəlman fəhlələri ilə rus kapitalistləri və çar məmurları arasında tərcüməçi olmuşdur».

H. Heybətqulunun öz şəxsi kitabxanası var idi. 1920-ci ilə qədər kənd ziyalıları onun evinə yığışar, qəzet və jurnal oxuyardılar. Ev sahibi gələn qonaqları hörmətlə qarşılar, onlarla fikir mübadiləsi, yaradıcılıq mübahisələri edərdi. Hamı onun teatr həvəskarı olduğunu bildiyinə görə söhbətlərinin çoxu məhz bu istiqamətdə gedərdi. Onun Bakının tarixinə aid iki əlyazması qalmışdır. O, cəhalətə, avamlığa, savadsızlığa qarşı çıxmış, hərc-mərliyi, cəmiyyətdəki ədalətsizliyi törədənlərə qarşı mübarizə etmişdir. 1894-cü ildə Əmircanda baş vermiş fəhlə nümayişlərinin fəal iştirakçılarından olmuşdur. O, 1942-ci ildə 115 yaşında vəfat etmişdir.

Süleyman
Rubail
Qurban
Əlizaman
Süleyman
Nəcəfqulu
Əli
Ağa
Abid
İbrahim
Sədəf
Mömin
Atil
Hüseyağa
Hüseynağa
Tural
Mina
Xurdaxanım
Xeyransə
Hacər
Yunis
Kazım
Məmmədağa
Musa
Məmmədsadıx
Əliheydər
Mahmud
Zakəriyyə
Məzahir
Məryəm
Əhməd
Habib
İsa
İbrahim
Sakinə
Əkbər
Pərvaz
Rübabə
Abbasqulu
Hüseyn
Müzəffər
Nərgiz
Hüseyn
Süleyman
Rübail
Qasım
Mirzəməlik
Əjdər
Suqra
Sara
Safura
Halimə
Kubra
Mənsur
Yəhya
Abbas,
Xanım,
Nigar,Tubux,
Xalid
Solmaz
Mirzə
Behriyyə, Ofeliya,
Elmira, Azər,
Fəxriyyə
Qızqayıt,
Xoşbəxt
Minəxanım
Orxan
Hikmət
Emin, Elçin
Rəşid, Leyla
Tofiq,Lələ
Bəbə
Tamilə
İlyas
Oqtay
Ağası,Fələt
Kamil,Rəhilə
Elmira
Məmməd,Çingiz
Gündüz,Əbülfəz
Heybət,Fatma
Mürsəl,Səkin
Mədinə
İsrafil
Məhəbbət,İsrafil
Ülviyyə,Əbülfəz
Nərgiz,Kənan
Rübail,
Üzeyir
Məhəbbət
Yaqut,Zümrüd
Umbulbanu
Elxan,Heaqqet
Dilarə,Eldar
Elmira,Camilə
Vaqif,Minəyə
Gülarə
Fuad,Zərifə
Rəhilə,Ofeliya
Hacər,Qurban,
Davud
Ləyla,Səkinə
Şəmbər,Ekrəm
Nəcəf,Fikrət
Nizami
Aqşin,Əli
Kamil
Vəsilə
Elman
Rəfayel
Ramziyyə
Bəhram
Sona,Maxtura
Firəngiz,Əhməd
Şahin,Əliheydər
Rəna
Dilqüşə,Ilham
Aygün
Aybəniz
Aydın,Aynur
Gülbəniz
Tərlan,Vüqar
Elxan,Şəhla
Rövşən,Rüfəngiz
Fəxrəddin,Məhbubə
Şənbər,Sədaqət

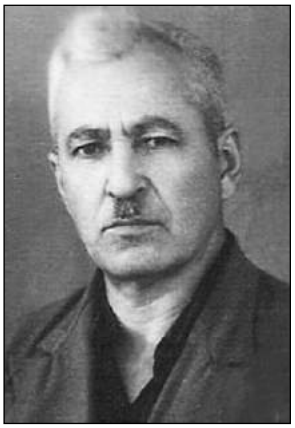
Mirzə Məlik

Memar Usta Süleyman XIX əsrin birinci yarısında yaşamışdır. 1830-cu ildə Nizaməddin məscidini təmir və bərpa etmişdir. Daş kitabəyə usta Süleymanın adı həkk olmuşdur. Usta Süleymanın nəslindən daha bir neçə usta çıxmışdır. Onun oğlu Abbasqulu da usta-memar idi. Usta Abbasqulunun oğlu Mirzə Məlik də (1859-1943) atasının və babası Süleymanın sənətini davam etdirmiş, dövrünün sayılan və seçilən sənətkarlarından olmuşdur. Daşdan tağ çatmaq işində mahir imiş. Məhəllə məscidlərindən birində, Daş kitabədə, «Abbasqulu və Mirzə Məlik» adları yazılmışdı. Adı xatırlanan Mirzə Məlik Abbasqulunun oğludur. Vaxtilə atasının başladığı məhəllə məscidinin tikintisini başa çatdırdıqdan sonra Binə kəndində də bir məhəllə məscidi bina etmişdir. 1918-ci ildə bu məscidin gümbəzini top gülləsi dəlib keçmiş, lakin uçmamışdır. O, 1926-cı ildə Əmircan kəndindəki klubun layihəsini vermiş (maraqlıdır ki, klubun qabaq hissəsini öz əli ilə hörmüşdür), daha çətin işlərə müraciət etmişdir.

O, Səngəçal körpüsünü inşa etdikdən sonra, Dzerjinski adına zavoda dəmirçi sexinin layihəsini vermişdir. Bu sex indii də öz möhkəmliyini qoruyub saxlayır.

Mirzəyev Xəlil Mirzəməlik oğlu

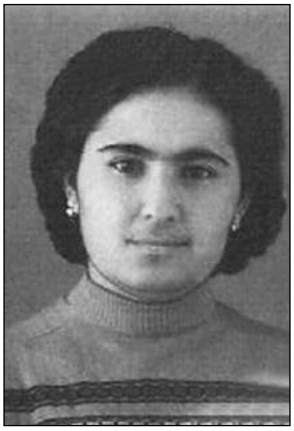
Mirzəyev Abbas Mirzəməlik oğlu

Əliyeva Xanım Mirzəməlik qızı

Mirzəyeva Nigar Mirzəməlik qızı

Mirzəyeva Bəhriyyə

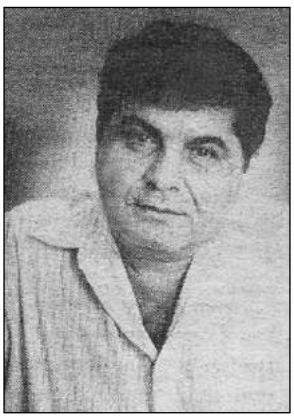
Mirzəyeva Ofelya

Mirzəyeva Elmira

Mirzəyeva Qızqayıt

Rəfayıl Məmmədsadıq oğlu. İqtisadiyyat elmləri doktoru, professor. Xeyriyyəçi Rəfaelə deyil, sahibkar - «Aydın» istehsalat kommersiya mərkəzinin baş direktoru Rəfail Ulusoyla görüşüb söhbət etməyə söz verdim.

Bir neçə ay əvvəl Bakıdakı iri özəl şirkətlərdən birinin sahibi ilə görüşdük, söhbət elədik. Elə bu başdan deyim, sonradan bildim ki, o, məni aldadıb. Əvvəlcə özünü vətənpərvər, millət dərdi çəkən bir sahibkar kimi tanıda bildi. Şirkət haqqında səmimi bir yazı hazırladım, dərc olundu; sonradansa peşman oldum. Qəzet çıxandan sonra onunla yenidən görüşdük. Yazıda onun şəhid və qaçqınlara köməyindən, xeyriyyəçiliyindən də söhbət açmışdım. İndi təzədən görüşəndə bildirdi ki, filan rayonda məskən salmış qaçqınları da himayəyə götürəcəkdir. İntəhası, hələlik bunu gizli saxlayır. Çünki deyərlər, filankəs filan rayonda da kommersiyanı inhisara alır!..

Söhbətinin sonrasından başa düşdüm ki, bu hərif şəhid ailələrini və qaçqınları heç də ürəyi yandığına, vətənpərvərliyinə görə deyil, elə doğrudan da, özü demişkən, həmin rayonlarda alış-verişi inhisara almaq üçün himayə edir. İyrəndim ondan, özümə isə qəzəbləndim: layiq olmayan adama inanıb, haqqında yazdığıma görə. Amma iş-işdən keçmişdi. Bu səbəbdən söz verdim ki, daha belə «xeyriyyəçi»lərdən tərifli yazılar yazmayacağam.

Rəssam dostuma verdiyim sözə uyğun, onunla Rəfael bəyin yanında görüşdük. Y. Əsədov məni tanış edib, Rəfaillə söhbətini qurtardıqdan sonra getdi. İkmiz qaldıq, bir də mərkəzin prezidenti Zahidə İsmayılzadə. Mən məqsədimə uyğun olaraq Mərkəzin istehsalat fəaliyyəti ilə maraqlandım. O, qısaca Daş karxanası, kərpic sexi, xalça sexi, axır vaxtlar fəaliyyəti lap zəifləmiş «Aydınbank» kommersiya bankı, bir də son bir ildə fəaliyyəti lap öləziləmiş biznes-kommersiya işi barədə danışdı. Açığı ki, hamısından da həvəssiz, sönük. Dedi, bu saat ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün heç bir şərait yoxdur (bunu deməsə də, bilirdim). Xaricdən mal alıb gətirmək sərf eləmir. Çünki ölkəyə lazımdı, lazım deyil, bütün mallara o qədər gömrük vergisi qoyulub ki, «əlavə xərcləri», yəni dövlət məmurlarına verilən rüşvəti də üstünə gəlsək, axırda sənə quru zəhmət qalır, bəzənsə mayadan xərcləməli olursan. Bir sözlə, aldım qoz, satdım qoz.

Zahidə xanım danışdı ki, Rəfael bəy peşə ənənələri və sənətkarlıq aradan itib-getməsin deyə, Əmircanda xalçaçılıq sexi açdırıb. Onlarla yerli qızı bu sənətə, sexdə işə cəlb edib. Amma günlərin bir günü səhər tezdən gəlib görüblər ki, dəzgahlarda toxunmaqda olan xalçaları hansı «gözünə döndüyüm müsəlmansa» doğrayıb. İstəyiblər axtarıb tapsınlar kimliyini (aydın məsələ imiş ki, bunu özgəsi yox, yerlilərdən kimsə eləyib). Ancaq Rəfail bəy razı olmayıb: mən bu camaat üçün çalışırdım; bir halda ki, gözləri götürməyib, onda heç lazım deyil.

Beləliklə, xalça sexinin avadanlığını oradan söküb gətirib incəsənət gimnaziyasına quraşdırdıb.

Ümumiyyətlə, söhbətdən aydın oldu ki, indiki gömrük-vergi siyasəti şəraitində iri miqyaslı ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olmaq sərf eləmir. Bir yana baxanda, ölkənin indiki vəziyyətində bu, bir qədər də təbiidir: istehsal təşkil etmək lazımdır, yalnız bundan sonra geniş ticarət əlaqələri haqqında düşünmək olar. Məhz bunu nəzərə alaraq "Aydın" Avropanın bir sıra iri istehsal şirkətləri ilə burada şampinyon (göbələk) kompleksi, bitki yağları zavodu, tərəvəz qurudan və uşaq yeməkləri hazırlayan sexlər inşa etmək; həmin ölkələrdən müasir avadanlıq gətirib quraşdırmaq və adları çəkilən məhsulların birgə istehsalını təşkil etmək barədə müqavilələr imzalayıb. Lakin bank kredit vermədiyinə görə bu müqavilələr qüvvədə qalsa da, hələlik həyata keçirilə bilmir.

- Ümumən, deyəsən, bu ölkədə hələlik istehsalı canlandırmaq barədə düşünən yoxdur. - Rəfael bəyin gəldiyi nəticə budur. - Məgər istehsalı təşkil etmək üçün ölkədə meydan yoxdur? Var, özü də büğün sahələrdə, istənilən qədər. Götürək elə broyler-quşçuluq müəssisələrini. Təkcə Bakıda, Bakı yaxınlığında nə qədər bu cür iri müəssisə boş dayanıb, ya da gücünün 10-15 faizi həcmində işləyir. Bizimkilər gedib xaricdən, toyuq, yumurta, ət alıb gətirirlər. Xarici valyutaya alır, burada satanda da od qiymətinə verirlər. Çox adam bunlara ancaq həsrətlə baxa bilir. Halbuki yumurta, toyuq yerinə ancaq yem, o da qismən almaq (quş yeminin bir-iki komponentini alıb burada istehsalatı təşki etmək) daha sərfəli olardı. Bu halda uzaqbaşı işin başlanğıcında bir dəfə yumurta gətirmək lazım gələrdi. Beləliklə, həm müəssisələrdə minlərlə adam işləyib yüksək əməkhaqqı alar, həm daxili bazarda yerli istehsal hesabına mal bolluğu yaranar, həm də bunun sayəsində qiymətlər xeyli ucuzlaşardı. Eh, hansını deyəsən, düşünəndə adamı od götürür: elə bil kimlərsə bu ölkənin, bu millətin qəsdinə durub, adamlarımızın yaxşı işləyib, yaxşı yaşamalarına mane olmaq üçün cürbəcür əngəllər düşünüb tapırlar. Məgər bunların haqqında heç düşünən yoxdur?

Baş direktor elə bil bu yerdə söbətini qurtardı, danışığı kəsdi. Bir qədər gözlədim, gördüm heç kəsdən səs çıxmır, söhbəti canlandırmaq üçün «qıcıqlandırıcı» bir sual vermək qərarına gəldim:

- Deyilənlərdən məlum oldu ki, bankınızın da, kommersiya qurumunuzun da fəaliyyətini, demək olar ki, dondurmusunuz. Bəs istehsalatda vəziyyət necədir? Ümumiyyətlə, bu saat nə işlə məşğulsunuz?

Cavabı mərkəzin prezidenti verdi:

- İstehsalatda da elə bir deyiləsi sözümüz yoxdur. Axı bunun üçün də bank-kredit sistemi qaydasında olmalıdır. Boş əllə nə etmək olar? Bundan başqa, lazım olan xammal və avadanlığı xaricdən alıb gətirməyə dövlət

şərait yaratmalıdır. Bu da yoxdur. Bu şəraitdə oturub daha əlverişli zaman və şərait gözləməkdən başqa çarə qalmır.

Vəssalam. Bununla da onların söhbətə nöqtə qoyduqlarını başa düşdüm. Yəni ki, danışmağa söz yoxdur. Beləliklə, əsində söhbətimiz alınmadı və «Aydın»dan yazmaq fikrindən vaz keçdim.

YADDAŞ

Qələm-dəftərimi yığışdırıb çıxmağa hazırlaşırdım ki, köhnə tanışım Maarif Teymur qapıdan girdi. Şirin-şirin görüşdük. Təəccübümü gizlətmədim:

- Maarif müəllim, sən hara, bura hara?

- Necə yəni, «sən hara, bura hara»? Mən bu Mərkəzin mədəniyyət qurumunun başçısıyam. Xeyli vaxtdır, burada işləyirəm. Məni çəkə-çəkə öz iş otağına apardı. İndi də o, məni sorğu-suala tutdu: nə əcəb gəlmisən bura, yazmağamı? Mən gəlişimin səbəbini, məqsədini, söhbətimizin necə keçdiyini, axırda da - alınmadığını, deməli, yazası olmadığımı, necə vardısa, danışdım. Maarif müəllim danışdıqlarıma heç bir münasiət bildirmədən üzünü qonşu otağa tutub:

- Arzu, qızım, - deyə çağırdı, - bir bura zəhmət çək. - Ayaq səsini eşidəndə isə əlavə elədi, - Sənin o qovluğunu gətir ver qonağımıza.

- Mən sənə «yaz, yazma» demirəm, - dedi. Ancaq xahiş edirəm, bir bunları vərəqlə, indi gəlirəm.

Otaqdan çıxdı, tək qaldım. Qovluğu həvəssiz, elə-belə vərəqləməyə başladı, sonra isə... bu məşğuliyyət məni necə tutdusa, bir vaxt onu gördüm ki, dəftərçəmdə qeydlər aparıram. Beş-altı vərəqdən sonra isə qeydləri yarımçıq kəsib, sənədləri gözdən keçirdəkdə davam elədim: başa düşdüm ki, ordakıların təkcə siyahısını çıxarsam belə, dəftərçə tutmaz, özüm də gərək axşamacan oturub qalam burda.

Saata baxdım, sənədləri nəzərdən keçirməyim üç saat çəkmişdi! Və onların təsirindən indi üzümü bütün bu tay Azərbaycana tutub haray çəkmək istədim: «Eheyyy, soydaşları, «Aydın» maaliyyə cəhətən müflisləşmək üzrədir! Allahdan, milli taleyimizdən qorxun, buna yol verməyin! Onun iflası Azərbaycan mədəniyyətinə, incəsənətinə, elminə-təhsilinə, idmanına, bunların hamısından vacibi də - yaddaşımıza, milli yaddaşımıza qayıtmağımıza amansız zərbə olardı».

Mübaliğə kimi səslənməsədi, lap deyərdim bu milli mənliyimizə, mərdliyimizə, kişilyimizə zərbə vurmaq, xəyanət etmək demək olardı... Yox-yox, elə bilməyin ki, görüb-oxuduqlarımın təsiri ilə hissə qapılmışam. Yazmağa da təzə başlamamışam ki, təcrübəsizlikdən doğan çılğınlığa qapıldığımı düşünəsiniz. 35 illik yazı-pozu «staj»ım var; bu dünyada nələr görüb, nələrin şahidi olmamışam! Amma beləsinə hələ rast gəlməmişəm.

Sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin tez-tez işlətdiyi kəlam var; mən dünyada şahlıqdan könüllü imtina edən bircə «dəli» tanıyıram, o da Şeyx Sədidir.

Şahlıq hakimiyyət deməkdir. Hakimiyyətin ən realı və qüvvətlisi isə iqtisadi hökmranlıqdır. Morqanın, Rotşildin, Nobel qardaşlarının, Düponun, Simenslərin... hökmranlığı kimi. Bu mənada Hacı Zeynlabdin Tağıyev, Murtuza Muxtarov da «dəli» olublar iqtisadi şahlıqdan könüllü imtina etmələri, yəni hədsiz sərvətlərinin böyük hissəsini millət yolunda, milli ziyalılar, milli mədəniyyət, sənət, o sıradan incəsənət yolunda əsirgəmədən xərcləmələri mənasında.

Rəfael bəy də o yolu tutub; onlardan betər «sağalmaz dərdə» tutulub, «dəli» olub - millət dərdinə, Xəlil Rzasayağı fanatikcəsinə milli təəssübkeşliyə, onun kimi milli özünümüdafiə qəhrəmanlığına-cəsurluğuna tutulub... O, mənəvi-cismani, bu, maddi-cismani sahədə. Bəlkə elə bu ümumi dərddi ki, Rəfaelin onlarca milyon manat xərc bahasına buraxdığı neçə-neçə kitablar arasında birincilər sırasında qəhrəman-fədakar şairin «Qəhrəman Təbrizim» adlı irihəcmli kitabını böyük tirajla öz hesabına nəşr etdirib yaymağa sövq edən! Yaxud Vətəndən didərgin, Vətən həsrətlisi-tamarzısı, millət fədaisi Almas Yıldırımın «Qara dastan» şeirlər kitabını:

Azərbaycan
Dərd içində boğulmuş,
Sevənləri
Diyar-diyar qovulmuş.
Ağla, şair,
Ağla, yurdun dağılmış.
Nerdə qopuz,
Nerdə qırıq kaman, hey?..
Nerdə böyük Vətən,
Nerdə Turan, hey?!

O şeirləri ki, Xəlil Rza Ulutürk onlara qafiyə tutaraq yazıb:

Azərbaycan,
Can vermişik adına,
Canımızdır adındakı «can» sənin.
Soyuq qəlblər yana bilməz oduna,
Namus sənin, şərəf sənin, şan sənin.
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım, oy,
Oyanmazmı kor olası baxtım, oy!..

Görünür, elə bu daxili yanğının təsiri ilə «Aydın»ın sahibi işə öz sələfləri, bəlkə də, qan qohumları olan Hacı Zeynalabdinin, Murtuza Muxtarovun hər biri onlarca milyon manata başa gələn xatirə-bərpa komplekslərini yaratmaqdan başlayıb. Həmyerlisi, Böyük fırça ustası Səttar Bəhlulzadənin və nakam şairimiz Tofiq Bayramın xatirələrini əbədiləşdirəcək tədbirlərə girişib. Təkcə Səttar Bəhlulzadənin dayaq üzərində ucaldılan tunc heykəlinə 10 milyon manatdan artıq (hərçənd belə işlərdə çəkilən xərclərdən danışmaq yersiz görünür) xərc çəkib. Onların hər birinin həyatı-fəaliyyəti haqqında elə bu mərkəzə mənsub «Aydınfilm» kinokompaniyası irihəcmli filmlər çəkib.

Bunlardan danışdım, yadıma Səttar Bəhlulzadə haqqında filmdə Rəfael bəyin başqalarının xeyli çəkən çıxış və nitqləri yanında bir an kimi görünən danışığı - ibrətamiz sözləri düşdü. Dedi ki, Gürcüstanın Borçalı elindən soydaşımız olan bir dostum var. Bir gün o, rəsmən gürcü sayılan rəsam Pirosmani (fikir verin: pir hara, Osman hara - gürcü hara!) haqqında danışarkən dedi: «Mənim əlimdə bu görkəmli sənətkarın türk olduğunu sübut edən təkzibolunmaz dəlil-sənədlər var. Gürcülər isə onu az qala öz Peyğəmbərlərinə çeviriblər». Dedim, o sənədləri gətir, məsələni açaq. Dedi: lazım deyil, Azərbaycan Səttar kimi dahi üçün nə etdi ki, bunun üçün nə edə? Gürcülər isə onu, əstəğfürulla, Allaha çeviriblər; insaf deyil əllərindən alasan...

Bu, millət üçün Cəlil Məmmədquluzadəsayağı, Sabir və Hadi kimi yanmağın təzahürüdür ki, Rəfaeli bircə an belə sakitləşməyə, rahatlıq tapmağa qoymur. Necə böyük çətinliklə qazandığı yüzlərlə milyon manatı, deyərdim, axırıncı qəpiyinəcən milli yaddaşımız, milli mədəniyyət və incəsənətimiz yolunda xərcləməyə sövq edir.

İnsaf naminə deyim ki, indi xeyriyyə fəaliyyəti ilə məşğul olanlar çoxdur. Sağ olsunlar buna görə! Ancaq, burası var ki, açığı onların bir hissəsi bunu şöhrət naminə, ikinci qismi - axına qoşularaq, üçüncülər - qorxudan, haram yolla qazandıqlarını ört-basdır eləmək üçün və s. edirlər. Həm də bunlar belə işlərə mənfəətlərinin uzaqbaşı 5-10 faizini sərf eləyiblər (Və buna görə onları qınamaq da olmaz - əksinə, hər halda alqışlanmalıdırlar). «Aydın» isə mənim hesabımla və görüb-oxuduqlarımdan gəldiyim nəticəyə görə, fəaliyyət göstərdiyi üç il ərzində qazandığı yüzlərlə milyon manatın, demək olar, hamısını bayaq dediyim məqsədlərə sərf eləyib.

«AYDIN»I FƏRQLƏNDİRƏN BİR BUDUR!

Sonra. Ədalət naminə deyək ki, bu gün şəhid ailələrinə, qaçqınlara, xəstə, şikəst və imkansızlara çoxları azmı-çoxmu əl tutur. «Aydın» da bu qəbildən olan yüzlərlə, bəlkə də, minlərlə soydaşımıza əl tutur. Ancaq burada, görülən digər böyük işlərlə müqayisədə, bunları sadəcə hesaba almırlar. Belə tədbirləri Mərkəzin səliqə-səhmançısı Arzu balamız da, Maarif Teymur da qeydə və siyahıya salmırlar. Ölkəmizin və xarici ölkələrin ali və ixtisas məktəblərində təhsil almaq üçün onlarla istedad sahibi olan övladlarımıza göstərdiyi yardım isə qismən «hesabdadır». Xaricdə əsərlərinin sərgisi açılan rəssamlara, arxasız-parasız yazarlarımızın kitablarının nəşrinə, beynəlxalq yarışlarda iştirak etmək üçün ağır atletlərə, şahmatçılara, xokkeyçilərə vaxtında və qədərincə göstərilən on milyonlarla manat maliyyə köməyi də həmçinin.

«İnsan» humanitar xeyriyyə fonduna, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin jurnalist fonduna, ölkədə şahmatı inkişaf etdirməklə məşğul olan «Asiman» assosiasiyasına, digər fondlara, cəmiyyət və birliklərə göstərilən və ümumi məbləği milyon manatlarla hesablanan yardımı da Mərkəzdə böyük tədbirlər sırasına daxil etmirlər. Milli Ordunun yaradılmasına və saxlanmasına sərf edilən köməklər isə ciddi tədbirlərdəndir. Əmircan kəndinə su kəməri çəkilməsi işində isə dolaşıqlıq yaranıb. Bakı şəhəri su kəmərləri çəkilişi idarəsi Mərkəzin neçə milyon manat vəsaitini həzm-rabedən keçirərək, kəmərin çəkilişini yarımçıq qoyub. Ondan bir haqq-hesab tələb edən də yoxdur.

Hə, biz bax belə millətik, Sabir demiş, belə canlarıq. Böyük xeyriyyə işləri görən vətənsevər kəslərə bu təmənnasız işlərə görə «sağ ol» demək əvəzinə, onları beləcə incidirik...

Yuxarıda dedik ki, Mərkəzin öz kinokompaniyası fəaliyyət göstərir. Kompaniya artıq xeyli sayda sənədli və tarixi filmlər, bir neçə bədii film çəkib. Hazırda o, M. F. Axundovun «Hacı Qara» komediyasının «Xəsis» adı ilə ekranlaşdırır. Görkəmli səhnə ustası Nəsibə xanım Zeynalovanın anadan olmasının 80 illiyi ilə bağlı, sənətkarın həyat və yaradıcılığından bəhs edən filmin çəkilişinə də başlanmaq üzrədir.

- Gördüyünüz işlər arasında hansılarını daha böyük, sizin üçün daha əziz sayırsınız? - sualıma Mərkəzin başçıları cəmi üç tədbiri və tədbirlər sistemini göstərdilər. Bunlardan birincisi incəsənət gimnaziyası ilə bağlıdır. Bəstəkar Oqtay Rəcəbovun rəhbərlik etdiyi bu nəhəng təhsil-sənət ocağının təmirdən tutmuş konsertlər təşkilinə, qaliblərin mükafatlandırılmasınadək bütün problemlərini «Aydın» öz üzərinə götürüb. Burada 1.000 nəfərə-

dək seçmə istedad, o cümlədən 50 şəhid və 15 qaçqın övladı təhsil alır. Zarafat deyil, bu boyda xərci hər yerindən qalxan çəkə bilməz və çəkmək istəməz də. Oqtay müəllim haqlı olaraq deyir ki, neçə vaxtdır dövlət bizə bir parta da alıb vermir. «Aydın» isə təkcə keçən il məktəbin ancaq təmirinə 25 milyon manat xərcləyib.

Rəfael bəyin ən çox fəxr elədiyi tədbir - ölkəmizdə kəşf olunmuş ultrasəs aparatı ilə bağlıdır. Onu itbb elmləri doktoru Ramiz Həşimov düzəldib və 9 bu cür aparat yığdırıb. Kömək üçün Səhiyyə Nazirliyinə müraciət eləyiblər, vəsait tapılmayıb. Məcbur qalıb, bu çox bahalı aparatları patenti ilə birlikdə xaricə satmaq istəyiblər. Bundan təsadüfən xəbər tutan Mərkəzin baş direktoru 10 milyon manat ödəyərək bunları alıb, təmənnasız DİN qospitalına, hərbi qospitallara, respublika bərpaetmə Mərkəzinə bağışlayıb. Aparatın qiyməti ondadır ki, yüzlərlə cavan yaralarını müalicə üçün morfi iynəsindən və ağır əzablardan (və beləliklə, morfiyə vərdişkar olmaq təhlükəsindən) xilas edib. Onun köməyi ilə dərman kənardan, iynəsiz-şprissiz bədənin lazım olan hissəsinə yeridilir...

Mərkəzin mədəniyyət qurumu 1994-cü ilin yanvarından başlayaraq Azərbaycan televiziyası ilə birgə (müqavilə əsasında) ayda bir dəfə «Yaddaş» proqramının çəkilişini maliyyələşdirir. Deyirlər, hər belə veriliş bir neçə milyon manata başa gəlir. Bu proqramda, televiziya tamaşaçılarına məlum olduğu kimi, folklor materialları, el sənətləri və sənətkarları, etnoqrafiya, maddi mədəniyyət abidələri, ocaqlar, müqəddəs yerlər, qoruq şəhərlər, ölkənin sərvətləri, toponim və hidronimlər haqqında qiymətli, əvəzsiz film və verilişlər çəkilib nümayiş etdirilir. Maarif müəllim deyir ki, elə teleradio verilişləri şirkətinin özündə bir nəfər «Yaddaş» proqramını «Aydın»ın maliyyələşdirdiyi halda, televiziyada onun reklamlarının verilməsinə heyrətini bildirib. Cavabında Rəfael bəy nə desə yaxşıdır: «Mənim reklamım da, haqqım da milli tariximizə, tarixi yaddaşımızın oyadılmasına xidmətimdir!»

Beləliklə, təkcə «Aydın» istehsalat-kommersiya mərkəzi son illərdə, bəlkə də, bütövlükdə bir nazirliyin görə bilməyəcəyi qədər iş görüb, vəsait xərcləyib. Təmənnasız olaraq! Özü də necə işlər! Yox, bunlara indii adət etdiyimiz mənada xeyriyyə tədbirləri deməyə dilim gəlmir. Bunlar elə-belə, adda-budda xeyriyyə tədbirləri deyil. Mahiyyətlərinə fikir verəndə görürsən ki, bunlar milli dirçəliş, millətə xidmət məqsədi daşıyan, yaxşı düşünülüb hazırlanmış və həyata keçirilən bir proqramdır. Və bu cür əhatəli, hərtərəfli, yaxşı düşünülmüş vətənpərvər proqramı o qədər də böyük dövriyyəsi olmayan bir şirkətin həyata keçirə bildiyinə heyrətlənməyə bilmirsən.

«AYDIN»I QALAN BÜTÜN XEYRİYYƏÇİLƏRDƏN FƏRQLƏNDİRƏN İKİNCİ, HƏM DƏ DAHA KÖKLÜ VƏ BÖYÜK FƏRQ İSƏ BUDUR!

Görüb-başa düşməyə bilmirsən ki, doğrudan da, bu əzəl şirkət nəinki qazandığı nə varsa onu, həm də bütün səy və bacarığını qarşısına qoyduğu böyük məqsədi həyata keçirməyə səfərbər edib. Düşünürsən: hardandır «adi» bir sahibkarda belə böyük ürək, millət eşqi və təəssübü; tariximizə, mədəniyyətimizə və incəsənətimizə tükənməz sevgi!

Mən bunun da kökünü başa düşdüm: S. Bəhlulzadə, M. Muxtarov, Həmidulla Əfəndi, Seyid Hüseyn və Ümmigülsüm Sadıqzadə, milli sevgi və təəssüb yolunda qurban getmiş başqa vətən oğluları haqqında çəkilmiş filmlərə baxarkən anladım. S. Bəhlulzadə haqqında filmin bir yerində xalq rəssamı Maral Rəhmanzadə sözarası bir epizod danışdı. Qardaşını evləndirirmişlər. Maral xanım böyük olmayan mənzilini yeni ailə quran qardaşına bağışlayıb, xeyli müddət öz emalatxanasında ağır şəraitdə, yaşamalı olur. Bax, filmin bu yerində baxışlarım təsadüfən oradan boylanan və Maral xanıma diqqət kəsilən Rəfael bəyin gözlərindəki heyrət-dəhşət-əsəbilik qarışıq bir parıltı-ifadəyə sataşdı. Yəni ki, belə böyük sənətkar emalatxanada gecələməli olurmuş!... Başa düşdüm. Bu hissin adına qeyrət, həssaslıq, milli təəssüb deyirlər. Hər adamda olmur bunlar...

KİŞİLƏRİ QORUYUN!

1968-69-cu ilin sərt qışı idi. Qar özünü hələ payızdan göstərməyə başlamışdı. Ətrafda bərk şaxta, hər yan düm ağ idi. Elektrik qatarı ilə Buzovnaya, tələbəlik dostumgilə gəlirdim. Üşüyürdüm. Vaxtı öldürmək, bir də güya şaxtanın təsirini azaltmaq üçün bayaq aldığım qəzetləri vərəqləməyə başladım. «Azərbaycan gəncləri» qəzetinin 4-cü səhifəsində verilmiş bir şeir, daha doğrusu, şeirin adı diqqətimi çəkdi - «Kişiləri qoruyun»!. İmzaya baxdım - Şamo Arifin idi. Şeiri oxudum, sonra isə bir də, bir də oxudum. Məni elə tutdu ki, bu günə qədər də yadımdan çıxmır. Şair orada üzünü vətən övladlarına tutub deyirdi ki, qardaşlar, bacılar, qarşınızda diz çöküb yalvarıram: dövrümüzdə əsl kişi azdır, barmaqla sayılası qədərdir; onları qoruyun, onların sınmasına, əyilməsinə yol verməyin...

Az vaxtda Vətən, millət üçün bu qədər iş görmüş, demək olar ki, hər şeydən tamah dişini çəkmiş «Aydın»ı da kişili-qadınlı bu cür Kişilərdən biri saymaq olar. Bu yerdə üzümü iqtidara da, ictimaiyyətə də tutub deyirəm: gəlin belə bir qeyrətli şirkəti kimlərinsə nəfsinə, rüşvətxorluğa, bürokratizmə qurban verməyək! Yaşıl işıq yandıraq el qədri bilən belə oğulların xalqa xidməti yolunda!

АРАЗ ГЫРАҒЫНДА ДАЈАНДЫ ГАТАР

Мајор Мәммәдага Аразоғлу

Тәбдән-тәбә дүшән һава јаваш-јаваш ачылырды. Араз гырағы илә үзү мәһәллуға догру гоша релсләр үстүндә шүтүјән вә ахшамдан јол кәлән гатар дағларын әтәјиндә, елә өз јолунун үстүндәчә дајанды. Узун бир фит верилди. Мәммәдага мүәллим көзүнә төзәчә јуху кетсә дә гатарын аһәнкдар тагтылтысы кәсилән кими јухудан ојанды. Вагон пәнчәрәсиндән көрүнән јухарыдакы боз сылдырым гајалар, үзү ашағы гатара вә гатардакылара төрәф нәмә'лум бир бахышла бојланырды: һәр гаја санки бир чанлыја дөнмүшдү. «Бу гоча кишиләрин мәһәл бахышлары нә дејирди?» Һәләлик Мәммәдага мүәллим там көсирә билмир, анлашылмаз дүшүнчәләр ичиндә фикирләри там дурулмурду. Бирдән сол төрәфә бојланды. Худафәрин көрпүләри. Көрән о вахт кәнч мүәллимин гәлбиндән һансы дүшүнчәләр кечмишди. Әкәр Сәмәд Вурғун о вахт «Көрпүнүн һәсрәти» ше'рини јазмыш олсајды, шүбһәсиз ки, һәмин ше'рин һәзин мисралары онун додагларында пычылтыја дөнәрди.

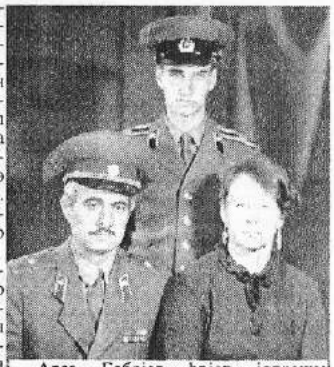
Араз гырағында дајанды гатар,
Елә бил гәлбим дә дајанды бу дәм.
Сыхлашды көјдәки сејрәк булудлар,
Елә бил башыма доланды аләм.

Мәммәдага мүәллим сарсылды. Әмәји илә инсанлыға көрпү салмыш вә тарихин әбәдијјәт јаддашында јашајан ме'марын хар олмуш әмәлләринә гәлбиндән сызылан көз јашлары елә өз ичинә ахды.

Көдәр ону богурду. Архада Бакыда аиләси галырды; гызы вә бир оғлу. Һәјат јолдашыны ағыр ајаг гојуб кәлмишди. Тез дөрд көзлә әтрафа бојланды. О тајда јол јухары санки гатарын көсирәчәји мәсафәни бир карван өз дабаны илә гырырды. Бу карван да Араз боју шүтүјүрдү. Дартынырды үзүјухары. Долама јолларын ипини санки ајагларына сарыјасарыја аз гала һеч вахт битмәјәчәји, сона чатмајачағы бәлли олан бу јолларын ағ үзү илә үзү шәргә төрәф кедирди.

Араз исә чағламағындады. Бу чағлајан Аразын һәзин сәдалары алтында Мәммәдага мүәллимин хәјалы тәзәдән доланды.

Гејри-ихтијари әлини чантасындакы дәфтәрчәјә узатды. Бир кағыз чырыб чантасынын үстүндә мәктуб јазмага башлады: «Мән бу мәктубу Худафәрин үстүндән јазырам. Беш-үч дәгигәлијә гатар дајаныб: Јәгин бир аздан фит верәчәк вә биз јола дүшәчәјик. Әкәр оғлум оларса...»

Араз Бабајев һәјат јолдашы Валентина вә оғлу илә.

Мәммәдага Кәрим оғлу Бабајев Бакынын Әмирчан гәсәбәсиндә анадан олуб. Азәрбајчан педагожи институтунун тарих факүлтәсини битирдикдән сонра (1935) Исмајыллыда мүәллим ишләјиб. Бакыда, әввәл 1 сајлы, сонра 84 сајлы орта мәктәбдә директор олуб. Мүһарибәнин гызғын дөврүндә Көрчдә һәјатыны гурбан вериб. Инди артыг тарихин архивләринә атылмыш олан идеаллар уғрунда.

Һәр һалда Мәммәдага Кәрим оғлу Бабајев ләјагәтли бир зијалы өмрү јашајыб. Исте'дадлы актјор кими Бакынын Әмирчан гәсәбәсиндәки мәдәнијјәт сарајында Азәрбајчан драматуркијасында классик образлар силсиләсиндән сәһнә портретләри јарадыб. «Оггај Елоғлу»нда Оггајы, «Од кәлини»ндә Елхан Биләкәнлини, «Крал Лир»дә Лири, «Вагиф» драмында Вагиф образларыны јүксәк темпераментлә ифа едиб. О вахтын мәтбуатында Мәммәдага мүәллимин сәһнә фәалијјәти, мүәллимлији, ичтиман фәалијјәти һаггында дәфәләрлә јазылыб.

Мәммәдага мүәллимин сәһнә фәалијјәти һаггында гијмәтли сәнәдләр сырасында тарихи шәкилләрә һәјәчансыз бахмаг олмур. Чох тәәссүф ки, көзәл бир нәслин атасы, зијалылар нәслинин ән јашлы нүмајәндәләриндән бири амансыз мүһарибәнин гурбаны олур. Инди Мәммәдага мүәллимин зијалы ишығыны, өвладлары, нәвәләри јашадыр. Онун үч өвлады галыб. Он сәккиз јашында Горхмаз адлы бојүк оғлу 1956-чы илдә автомобил гәзасында һәлак олуб. Гафур Мәммәдов адына һәрби дәнизчилик мәктәбини битирибмиш. Нечә көзәл арзуларыны - Азәрбајчан һәрби дәнизчилик системиндә јүксәлмәк ниҹјәтини өзү илә бир јердә әбәдијјәтә апарыб.

Нәслин танынмыш нүмајәндәләриндән бири дә Араз Бабајевдир. Бу ад ата јадикарыдыр. Вахтилә гатар Араз гырағында—Худафәрин үстүндә дајананда Мәммәдага мүәллим аиләсинә көндәрдији мәктубда јазыбмыш ки, әкәр оғлум оларса, (үчүнчү өвладыны нәзәрдә тутур) адыны Араз гојарсыныз. Бәли, Араз мүәллимин ады дүнјаја өзүндән әввәл кәлиб. Елә Араз гырағында. Мәммәдага мүәллимин бир гызы

Мәммәдага Бабајев.

М. Бабајев "Гачаглар"да Франс рәлунда

Јухабә ханым 1936-чы илдә доғулуб, беш ушаг анасыдыр. Өвладларынын һамысы аилә саһибидир. Доғуз нәвәси вар. Јухабә ханым кичик оғлунун адыны Горхмаз гојуб. О, 1971-чи илдә доғулуб. Тичарәтчидир.

Естафет нәсилләрдән-нәсилләрә өтүб. Араз Бабајев 1966-чы илдә доғулмуш оғлуна атасынын адыны гојуб: Мәммәдага 1984-чү илдә орта мәктәби Бакы шәһәриндә битириб. Рјазанда али һәрби мәктәби гуртардыгдан сонра Бакыја кәлиб. 1992-чи илдән мүстәгил Азәрбајчан ордусунун забити кими һәрби хидмәтә дахил олуб. Һазырда һәрби рүтбәси мајордур. Чәбһәнин мүхтәлиф бөлкәләриндә гәһрәманлыгла вурушуб. Хүсусилә Фүзули бөлкәсиндә мәрдликлә дөјүшүб. Аиләнин јеканә оғул өвлады олса да һәрби хидмәтдән гәтијјән тәрхис олунмаг фикри јохдур. Инди Нахчыван бөлкәсиндәдир. Аиләлидир, бир гызы вар. Ады Нәркиздир. Улу нәнәсинин адыны дашыјыр.

Араз Бабајевин анасы евдар гадын олуб. Фатма ана 1992-чи илдә рәһмәтә кедиб. 73 јашында. Өмрүнүн сон күнүнәчән - 1919-чу илдән бәри јашадығы тарихи өз өвладларына јанғы илә данышыб. Һәјатдан вахтсыз кетмиш Мәммәдага мүәллимин гәлбиндә дашыдығы үлви дујғулары өвладларына, нәвәләринә чатдырыб.

Сәһнәдә. 1935

...Мәктуб Араз чағлајан јердә јазылмышды. Никаранлыгла јазылмышды. Нәслин талејиндән, Вәтәнин талејиндән, өвладларын талејиндән никаранлыгла. Тәсадүфи дејилдир ки, биз бу аиләнин хронолокијасыны охучулар үчүн әһатәли чатдырмаға чалышдыг. Бүнөврәси һалаллыгла гурулан сарајын өзүлү мөһкәм олар.

Араз мүәллимин шаираңә тәбиәти вар. Бир дәфә сөһбәт заманы көврәк бир дујғу илә дилләнди: Мән вахтсыз ағартдығым сачларымын алтында бејнимдә нечә дөрдләр дашымышам. Буну һәлә индијәдәк бир кимсәјә данышмамышам. Бүтүн шүурлу һәјатымы атамын арзуларына ујғун јашамышам. Чалышмышам ки, бир вахтлар Араз гырағында мәним үчүн сечилән ада лајиг олум.

"Од кәлини" тамашасында Агшин

Материалы нәшр үчүн һазырлајан вахт ешитдик ки, полковник рүтбәси илә Араз Мәммәдага оғлу Бабајев исте'фаја чыхыб. Амма ләјагәтли өмүр јолунун давамчысы олан оғлу Азәрбајчанын талејинин кешијиндә - һәрбдәдир.

Һәр һалда о, бир вахтлар атасынын шаираңә дујғуларла вәсф еләдији вәтәни нөвәләринә севдирир, нәвәләриня таныдыр. Инди севинир ки, вахты вар: Нәвәләринин әлиндән јапышыб дијардијар көздирәчәк. Вәтәни көздирәчәк. Көјчәли, Тәбризли вәтәни, Әрдәбилли вәтәни. Бу инамын гаршысына һеч нә сәдд чәкә билмәз. Әзәлчә ишғал алтында галан, инләјән торпагларын, дүшмән чајнағындан гопачағы күнүн вүсалына говушачаг. Нәвәләри бу торпағын, бу дијарын дирчәлдилмәси, һәјата гајтарылмасы уғрунда мүбаризәдә бүтүн Азәрбајчанла бир олачаг...

ҺӘРБ ИНСАНЫН ТАЛЕЈИ, СҮЛҺ АРЗУСУДУР; ОНА КӨРӘ ДӘ АҒЫЛ ВӘ КҮЧ БИРЛИЈИ СИЛАҺЫМЫЗ ОЛМАЛЫДЫР

Полковник күнүмүзүн олајларыны бу афоризм илә ифадә едир. Ифадәнин мә'на сигләти, мә'на јүкү әслиндә онун дахилиндән көлән фикирләрин өзәјидир, мајасыдыр. Һәр һалда башга чүр ифадә едә билмирәм. О, бу барәдә данышмаздан әввәл кечдији һәјат јолуна бир даһа нәзәр салдым:

Араз Бабајев.

Гарадағ рајонунда һәрби комиссар, полковник-лејтенант Араз Бабајеви тәкчә һәрби-комиссар кими јох, һәм дә ағсағтал кими таныјырлар. Ону тез-тез шәһид аиләләриндә, ағсағталлар шурасынын јығынчагларында, өвладлары һәрби хидмәтдә олан көнчләрин валидејнләринин јанында, иш јерләриндә көрмәк олар. Бүтүн бунларын һамысыны өзүнүн вәзифә борчу силсиләсинә аид едир. Ләјагәтли хејриҗәчи кими еһтијач ичиндә олаплара әл тутур.

А. Бабајев 1942-чи илдә доғулуб. Сәккиз ил әввәл дә Гарадағда һәрби комиссарын мүавини ишләјиб. Рајонун бүтүн јашајыш мәнтәгәләрини, мүхтәлиф јаш дөврләринә аид олан нәсилләри јахшы таныјыр. Вахтилә ишдә газандыгы һөрмәт вә нүфуз мүшкүл проблемләр дүјүнүнү ачмагда онун әсас јардымчысыдыр.

- Бәс полковник күнләримиз һагтында нә дүшүнүр?

- Конкрет фактлара чох јер вермәсәм мәни охучулар да, сиз дә јәгин ки, дүзкүн башa дүшәрсиниз. Тәгдир едилән атәшкәс давам еләсә дә мүһарибә гуртармајыб. Адамлара сүлһдән, әмин-аманлыгдан данышанда һәссаслыгла диггәтлә динләјир, натигдән разы галырлар. Амма унудурлар: әсл сүлһ мүбаризәдән, өзү дә инадлы мүбаризәдән сонра газанылыр. Елә көтүрәк кечмиш мүһарибәни. Милјонларла инсан итирилиб. Бири дә мәним атам, көрүнүр ки, кечмиш Совет империјасы халгларыны, еләчә дә дүнјанын чохлу дөвләтләри фашизмә гаршы мүһарибәдә иштиракларына көрә фәхр едирләр. Демәк истәјирәм ки, көлә олмаг истәмирсәнсә, ағыл

М. Аразоғлу сағдан 2-чи (ајагүстә)

вә күч бирлији сәнин силаһын олмалыдыр. Мән һәрбчијәм. Мүстәгиллијин дә нә олдугуну пешәкар сијасәтчиләрдән аз билмирәм. Она көрә дә мүстәгиллијә кедән јолдан дөнмәмәк үчүн бизим күчлү ордумуз олмалыдыр. Ачығы адамларын психолокијасы чох зиддијәтлидир. Һамы вәтәнин азадлығыны истәјир. Чохлары исә ону бирбаша өзү илә бағламыр. Белә чыхыр ки, биз азадлығы вә мүстәгиллији бир нәфәр ки-

М. Бабајев. 1939 **1907-1942**

ми сөздә нә гәдәр гәбул едириксә, әмәли ишдә, тәәссүф ки, ондан бир о гәдәр узағыг. Ордунун интеллект потенсиалы олмалыдыр. Сијасәтдән бәлкә дә сијасәтбазлыгдан кәнар зијалыларын ордуја чәлб олунмасы үмуми ишә, билирсиниз нә гәдәр фајда верәрди?..

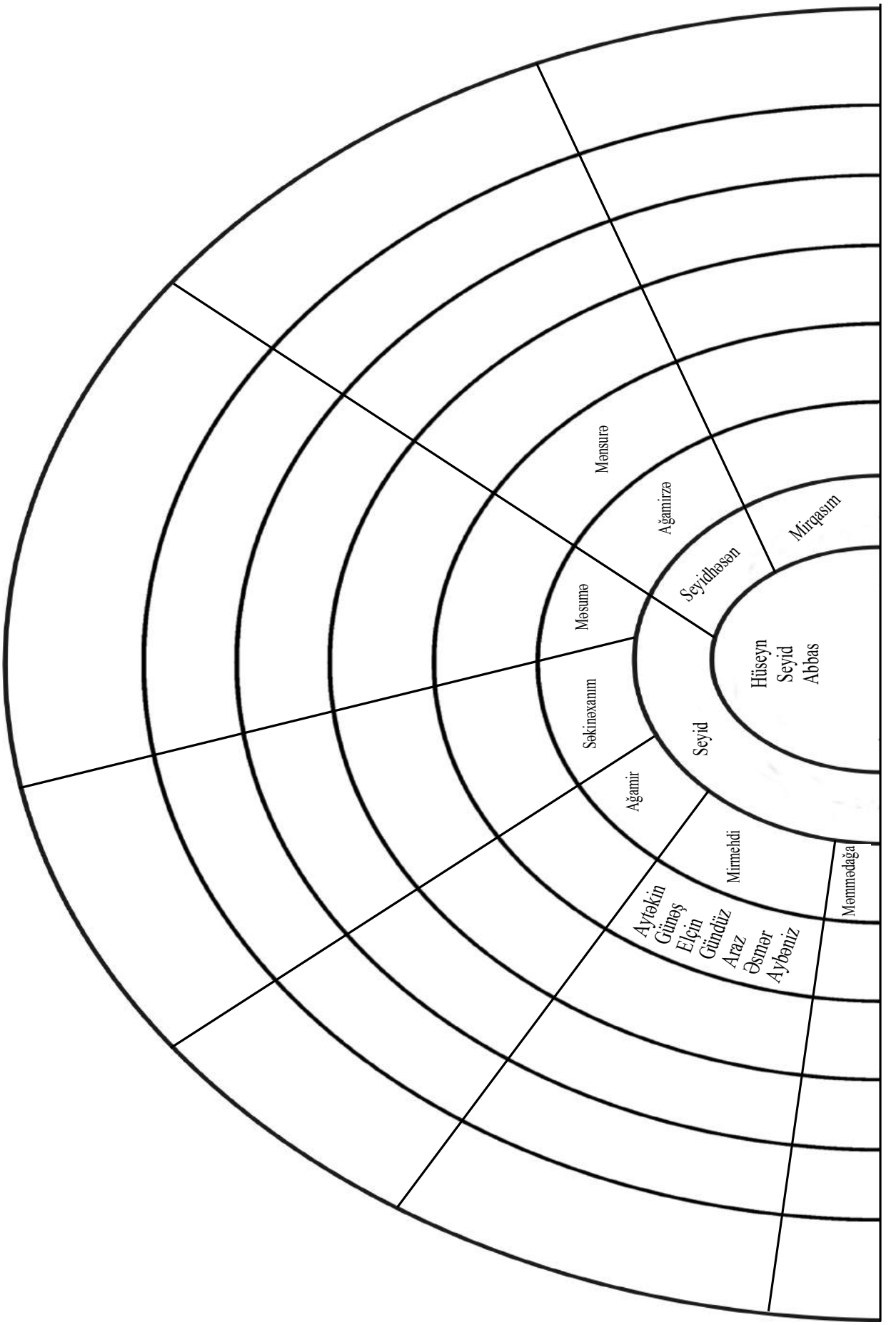
Мән көрмәмишәм ки, кимсә «рүтбәли» бир зијалы көнүллү, вәтәнин бу дар күнүндә һәрби форма кејмәк истәдијини билдирсин. Ди кәл белаләри сәнә ағыл дәрси нә гәдәр десән верә биләр. Сон вахтларын сөһбәтидир: бир нәфәр валидејн фәрари кими мәс'улијјәтә чәлб олунан өвладына көмәк үчүн хаһишә кәлмишди вә бу тәбиидир. Дејирәм сизә көмәк сәрик. Олунуз тәсиринии е'тираф едәр, ишинә хитам верләр вә о өз һиссәсинә гајыдар. Чаваб нә олса јахшыдыр: «Әши, института дүзәлдәрәм».

Бәли, фәрари једди ил азадлыгдан мәһрум едилди. Бу да дүшүнчәсизлијин бәһрәси.

Ишимиз республика һәрби комиссарлыгы тәрәфиндән дәфәләрлә тәгдир олунуб. Инанын, мәс'улијјәти бојнумуза көтүрсәк (валидејнләрлә биркә) Азәрбајчан ордусунун лап көзәл көләчәјинә наил олмаг мүмкүндүр. Шәргин вә гәрбин говушуғунда јерләшән Азәрбајчан орду гуручулуғунда да һәр ики гүтбүн үстүнлүјүнү әхз едә биләр.

Бир ифадә вар, ешитмиш оларсыныз: «Јашамаг көзәлдир, гардашым!» Әлбәттә, гүдрәтли, азад, бир даһа көләчәкдә көләлији, дүшмән горхусу олмајан өлкәдә! Бу өлкәни исә биз гурмалыјыг. Азәрбајчан дөвләтчилијини әскәрә силаһла горумаг шәрәфли олдугу кими, сиз дә мә'нәви дөвләтчилијимизи, бизим мә'нәвијјатымызы горумалысыныз. Бизим гәһрәман оғулларымыз чохдур. Кәрәк онлар һагтында тез-тез јазылсын, аллары әбәдиләшдирилсин. Һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси дүзкүн гурулмаса әскәр нәјин наминә вурушдугуну дәрк едә билмәз. Бунсуз дүнјанын ән күчлү сәркәрдәләри тарихин јаддашындан силинәрди. Сиз дә бир әскәрсиниз, сөз гылынчдан кәсәрлидир. Әлбәттә, әкәр јеринде дејилирсә. Олан имканлардан истифадә един. Һәрдән чәтин дөврдә јашадығымызы габарданлара демәк истәјирәм ки, тәәссүф еләмәјин. Бүнөврә гојаны тарих даһа өзиз тутур. Билмирәм, мән фикирләримі чатдыра билдим, ја јох.

Вәтәнин мүдафиәси талејимиз - демәк алын јазымыздыр. Ким алын јазысы илә барышмырса, инсанлыгын ән үлви арзусуна - сүлһә, әминамаплыга говуша билмәз.

Hüseyn
Seyid
Abbas
Mirqasım
Seyidhəsən
Ağamirzə
Məmmədağa
Mirmehdi
Ağamir
Seyid
Səkinəxanım
Məsumə
Mənsurə
Aytəkin
Günəş
Elçin
Gündüz
Araz
Əsmər
Aybəniz

Mirmehdi Seyidzadə

Seyidzadə Mehdi Həsən oğlu (11.11.1907-31.08.1976, Bakı) Aşqabad şəhərində anadan olmuşdur. 3-4 yaşında Bakıya köçmüşdür. 1958-ci ildə Azərbaycanın Əməkdar İncəsənət xadimi adına almışdır. 1929-cu ildə ilk mənzum nağılı «Keçəl Səməd» kitabça şəklində çapdan çıxmışdır.

Lirik şeirlərində insanın quruculuq əzmini, vətənpərvərlik duyğularını, saf məhəbbətini tərənnüm etmişdir. Klassik poeziya ənənələrini yeni məzunla zənginləşdirən qəzəlləri geniş yayılmışdır. Uşaqlar üçün şeirlər, mənzum nağıllar, kiçik pyeslər, təmsillər («Nərgiz». «Qızıl quş», «Ayaz», «Büllur qəsrlər») və s. yazmışdır.

Rus şair və yazıçılarının nağıl və şeirlərini Azərbaycan və latın dilinə tərcümə etmişdir. «Şərəf nişanı» ordeni və medalarla təltif edilmişdir.

1921-1925-ci illərdə Pedaqoji Texnikumda təhsil almışdır. Ədəbi yaradıcılığa 1925-ci ildə «Şərq qadını» jurnalında çap etdirdiyi «Kənd qızı» adlı ilk şeirilə başlamışdır. 1926-1930-cu illərdə Qubadlı və Şəmkir rayon komsomol komitələrində bir il işlədikdən sonra Bakıda kitabxana müdiri olmuşdur. 1930-1932-ci illərdə isə Maarif işçiləri kitabxanasına rəhbərlik etmişdir.

Mehdi Seyidzadənin 1932-ci ildə ayrıca kitabça şəklində nəşr edilən və mükafata layiq görülən «Şanlı gün» poeması məktəblilər üçün sevimli əsər olmuşdur. Sonra Bakıda onun bir sıra başqa kitabları, o cümlədən «Balaca təyyarəçi», «Ceyran», «Neft haqqında», «Kim güclüdür», «And» kitabları çıxmışdır.

O, müasir mövzuda uşaq şeirləri və nəğmələri, «Zirək Səməd» mənzum nağılını yazmışdır. Onun «Nərgiz», «Ayaz», «Qızılquş», «Elsevər» və sair mənzum pyesləri tamaşaya qoyulmuş, bir neçə şeirlərinə isə mahnılar bəstələnmişdir.

Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun qiyabi şöbəsində təhsil almış yazıçı 1932-1939-cu illərdə Azərnəşrdə redaktor, şöbə müdiri təyin olunmuşdur (1944).

Yazıçının Ömər Xəyyam, A. S. Puşkin, Jukovski, Krılov və başqa şairlərdən tərcümələri indi də oxucular tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü, Azərbaycan Əməkdar incəsənət xadimi Mehdi Seyidzadə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fəxri Fərmanı və bir sıra medallarla təltif olunmuşdur.

Mir Mehdi Həsənoğlu Seyidzadə 1976-cı ildə avqust ayının 30-da vəfat etmişdir.

Seçilmiş əsərləri: 2 C-də.. - B.: Azərnəşr, 1966. C.I. - 363 s.; C.II. - 363 s.

Ağacların şikayəti: (Şeirlər, təmsillər, poemalar). - B.: Gənclik, 1987. - 86 s.

Xatırlayarsan məni. - B.: Gənclik, 1978. - 260 s.

Əliyev M. Xatırla məni: Mehdi Seyidzadənin 70 illiyi münasibətilə Ədəbiyyat və incəsənət. - 1977. - 12 noyab. - S. 6.

Qasımzadə Q. Uşaqların qocaman tərbiyəçisi: (Mehdi Seyidzadənin yaradıcılığı haqqında) Ədəbiyyat və incəsənət. - 1972. - 18 mart. - S. 10.

Yusifli V. Ağanı unutmaq olarmı?: (Mehdi Seyidzadə haqqında) Panorama. - 1998. - 22 yanv. - S. 6.

Məmmədov K. «Unudulmaz xatirələr kimlərdən danışır: Mehdi Seyidzadənin eyni adlı kitabı haqqında Azərbaycan müəllimi. - 1976. - 19 mart. - S. - 3.

RƏSAM DOSTUMA

Səttar Bəhlulzadəyə həsr edirəm

Dönüb coşqun ilhamın dalğalanan Xəzərə,
Hər lövhəndə canlanır yurdumuzdan mənzərə.
Əsərində göy gölü, Şah dağını görürük,
Söyüdlərin titrəyən yarpağını görürük.
Qartal qanad açanda, qaranquşlar uçanda,
Tapır gözəl əksini sənin mahir fırçanda.
Sənətində canlanır yaşıl dilbər meşələr,
Gözəllərin gözünə bənzəyən bənövşələr.
Arzum budur ilhamla, sevinclə yüz il yaşa,
Hər lövhən bu ellərçün olsun gözəl tamaşa.

SƏN ÖMÜR BAĞINDA AÇAN ÇİÇƏKSƏN

Sən ömür bağımda açan çiçəksən,
Sənsiz həyatımın baharı olmaz.
Bütün gözəllərdən daha göyçəksən,
Hüsnün, təravətin heç zaman solmaz.

Bəzən incitsən də dəli könlümü,
Sənindir yenə də bütün varlığım.
Eşqinlə başlanıb bəxtiyarlığım,
Üzmərəm heç zaman səndən əlimi.

Əmin ol, çəkərdim sənin rəsmini
Min rəssam olsaydım, ey gül dodaqlım!
Özüm yaratdığım incə lövhədən
Heyrətlə içində donardı ağlım.

Sən ömür bağımda açan çiçəksən,
Sənsiz həyatımın baharı olmaz.
Bütün gözəllərdən daha göyçəksən,
Hüsnün, təravətin heç zaman solmaz.

1930

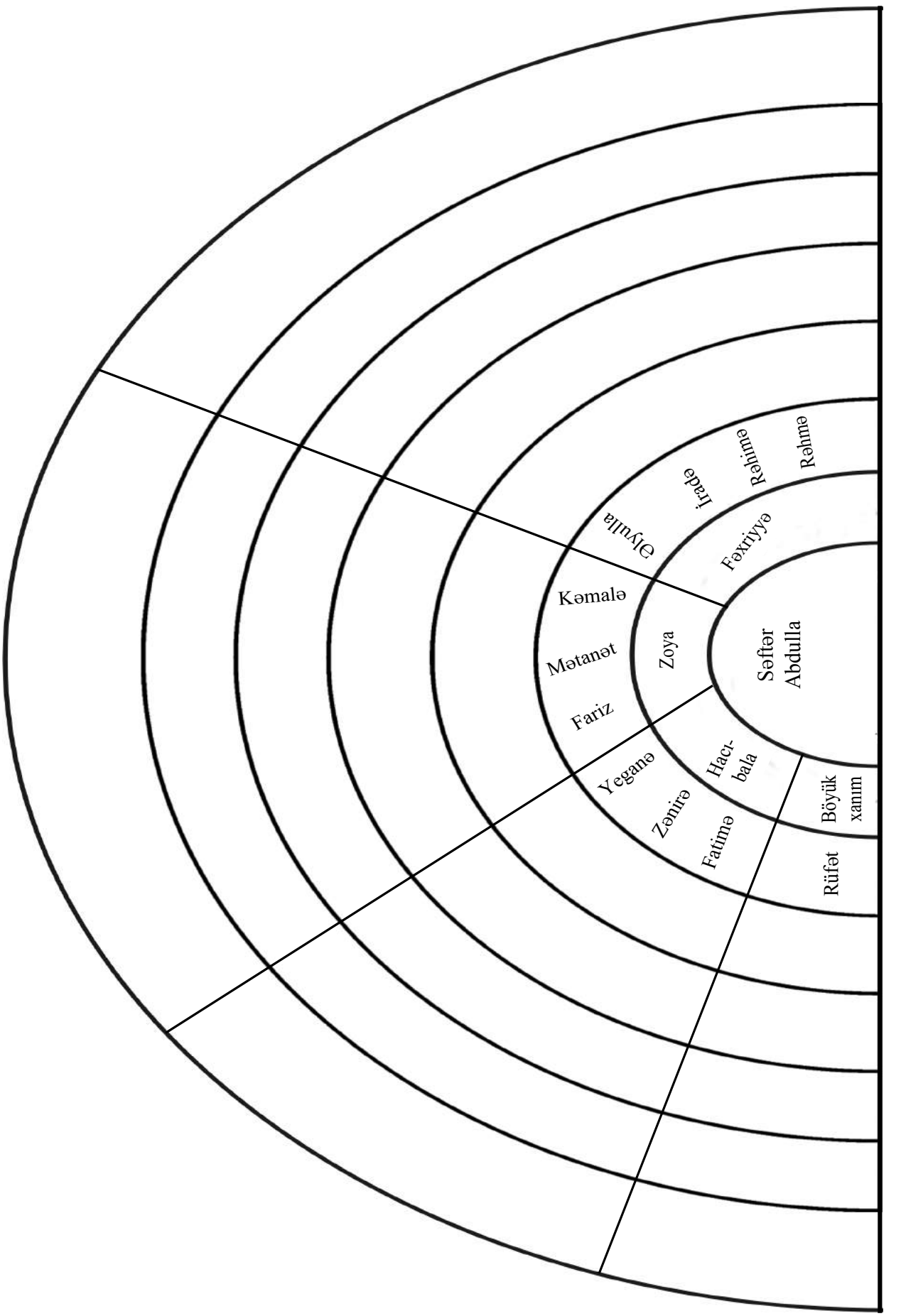
BƏNZƏTMƏ

Sən yaqut dodaqlı incə bir qızsan,
Saçların bənövşə, yanağın güldür!
Sevda aləmində parlaq ulduzsan,
Eşqinlə coşmayan hansı könüldür?

Məcnunun Leylası gözəl olsa da
İncəlikdə sənə yetişməz, inan.
İnsanın ömrünü verirsən bada
Xumar gözlərini süzdüyün zaman.

O gözlər nazlı bir göyərçin kimi,
Tərlan könülləri havalandırır.
Kəsilir duyğunun, hissin hakimi,
İnsanın qəlbini dalğalandırır.

1931

Səftər Abdulla
Zoya
Fəxriyyə
Rəhmə
Rəhimə
İzzət
Əjdulla
Kəmalə
Mətanət
Fariz
Yeganə
Zənirə
Fatimə
Hacı-bala
Böyük xanım
Rüfət

Əliyeva Böyükxanım Abdulla qızı (1923). Azərbaycanın əməkdar həkimi (1960) Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1978). 1945-ci ildən Astara rayonu Ərçivan kənd xəstəxanasının baş həkimi işləyib. Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və medallarla təltif olunub. SSRİ Ali Sovetinin deputatı olub.

„КӨЗӘЛ
ПЕШӘДИР
ҺӘКИМЛИК!“

Qadı
Əlcan
Məmmədqulu
Vəli
Əlcan
Məmməd-
qulu
Rzaqulu
Nəcəfqulu
Tutuxanım
Nərgiz
Sona
Xədicə
Maleyka
Adəm
Zöhrab
Mirzağa
Salman
Şirinbacı
Xeyrənsə
Mənzər
Əşrəf
Fəridə
Seyfəli
Nəzifə
Həzifə
Rəfiqə
Alla
Sanil
Hüseynqulu
Hacı
Şamil
Böyükxanım
Şövkət
Hüseynqulu
Anar
Firəngiz
Roza,Zina
Şükufə

Qadiyev Məmmədqulu Əlican oğlu. Azərbaycan Respublikası Hərbi Tribunalının sədri olub.

AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ
BAŞ PROKURORLUĞU

AZ1001, Bakı şəhəri, N.Rəfibəyli küç., 7
Tel.: (99412) 492-97-03
Faks: (99412) 492-00-19

06/8144 № 03.01 2005-ci il.

_____ tarixli _____ №-yə cavab

ARAYIŞ

(təmizə çıxarma haqqında)

1886-cı ildə Bakı şəhəri, Orjenikidzə rayonu, Əmircanlı kəndində anadan olmuş Hadıyev Məmmədqulu Əlican oğlu SSRİ XDİK yanında Xüsusi müşavirənin 03 sentyabr 1941-ci il tarixli qərarı ilə CM-nin 72 və 73-cü maddələri ilə antisovet qrupun üzvü olduğuna görə 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyasının 20 iyun 1957-ci il tarixli qərardadı ilə Xüsusi müşavirənin yuxarıda göstərilən qərarı ləğv edilmiş və Hadıyev Məmmədqulu Əlican oğlunun hərəkətlərində cinayət tərkibi olmadığına görə işin icraatına xitam verilmişdir.

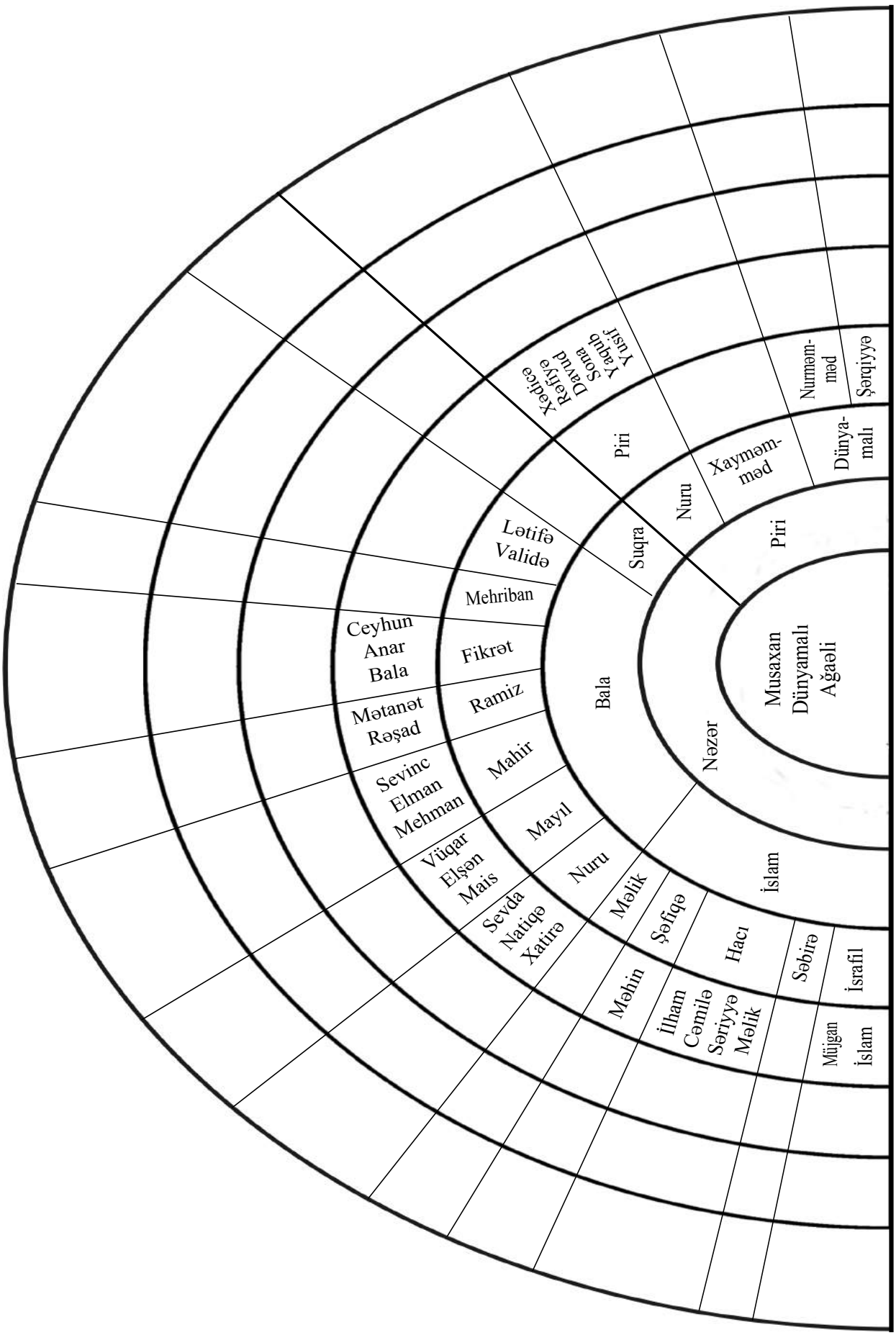
Həbs edilərkən onun himayəsində arvadı Balaxanım Hacınağı qızı, qızları Hacıxanım, Şövkət, oğlanları Əlican, Şamil və Sanit olmuşdur.

«Siyasi repressiya qurbanlarına münasibət verilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 15 mart 1996-cü il tarixli Qanununun 2 və 5-ci maddələrinə əsasən,

- Hadıyev Məmmədqulu Əlican oğlu,
- Hadıyeva Balaxanım Hacınağı qızı,
- Cəfərova Hacıxanım Məmmədqulu qızı,
- Babayeva Şövkət Məmmədqulu qızı,
- Hadıyev Əlican Məmmədqulu oğlu,
- Hadıyev Şamil Məmmədqulu oğlu
- Hadıyev Sanil Məmmədqulu oğlu siyasi repressiya qurbanı hesab olunmaqla təmizə çıxarılmış sayılırlar.

Əsas:PR-27135 saylı arxiv-cinayət işi

Dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə
idarənin prokuroru
ədliyyə müşaviri Mahmud Ağalarov

Musaxan
Dünyamalı
Ağgəli
Nəzər
Piri
Xayməm-məd
Nurməm-məd
Şərqiyyə
Dünya-malı
Bala
Suqra
Nuru
Piri
Xədicə
Rəhiyə
Səna
Davud
Yaqub
Yusif
İslam
Nuru
Mayıl
Mahir
Ramiz
Fikrət
Lətifə
Validə
Mehriban
Sevda
Natiqə
Xatirə
Vüqar
Elşən
Mais
Sevinc
Elman
Mehman
Mətanət
Rəşad
Ceyhun
Anar
Bala
Məlik
Şəfiqə
Hacı
Səbirə
İsrafil
Məhin
İlham
Cəmilə
Səriyyə
Məlik
Müjgan
İslam

Вечерка 7/XI – 1935

ЗНАТНЫЕ ОДНОСЕЛЬЧАНЕ

1. Контрасты

2. Родина первых нефтяников

3. Четыре поколения буровых мастеров

4. Большие перемены

5. Знатные амираджанцы

Piri Dünyamalı oğlu Nuriyev (1872-1938). Əmircanda neft quyularının qazılmasının çoxu onun adı ilə bağlıdır. Ömrünün çoxunu qazma ustası kimi işləmişdir. Vışka qəzetində 1935-ci ildə böyük bir məqalə yazılıb. Məqalədə onun ən görkəmli buruq ustası kimi xidmətləri qeyd olunub. Lenin ordeni və medallarla təltif olunub.

Piri kişi 1930-35-ci illərdə sürətli qazma metodunun təşəbbüsçüsüdür. Bütün beşillik plan tapşırıqlarını vaxtından əvvəl 2 il yarımda yerinə yetirmişdir.

Nuriyeva Sona Piri qızı (1915-1984). İlk azərbaycanlı təyyarəçi qadın, Bakı təyyarəçilər klubunun yetişdirməsi olan Sona 1936-cı ildə Bataysk təyyarəçilik məktəbini bitirmiş, Azərbaycan mülki aviasiya idarəsində təyyarəçi işləmişdir. Böyük vətən müharibəsində xüsusi tapşırıqla Tehrana uçmuşdur. 1975-ci ilin əvvəllərində Beynəlxalq hava xəttində müxtəlif ölkələrə uçmuşdur.

SSRİ Ali Sovetinin deputatı olub. Lenin ordeni, Şərəf nişanı ordeni ilə təltif olunub. Haqqında çoxlu şeir, oçerk, hekayə, roman yazılıb.

SSRİ-də ilk qadın təyyarəçi idi ki, beynəlxalq hava uçuşlarında iştirak edib.

Nuriyev Davud Piri oğlu (1929). Azərbaycan Sənaye Akademiyasını bitirib. Neft-mədən fakültəsində Qabfaklarda dərs deyib. «Orconikidzeneft» tresti III mədənində neft ustası, sonra müdir işləyib. 1943-1945-ci illərdə müharibə üçün onun briqadası yüksək oktanlı neft hasil etmişdir. 1947-ci ildə Lenin ordeninə layiq görülmüşdür. Müxtəlif orden və medallarla təltif olunmuşdur.

Nuriyev Oleq Davud (1955). Ə. Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbini bitirib. Moskvada rəssamlıq akademiyasını bitirib, orada da yaşayır.

1936-cı il 21 yanvar. Azərbaycan nümayəndə heyəti Kremldə 4-cü cərgə 2-ci Cabir Əliyev, 1-ci cərgə soldan 5-ci Sona Nuriyeva.

Nuriyev Nurməmməd Dünyamalı oğlu (1920-1984). Suraxanı neft-mədən müdiri olub. Qazma ustası idi. 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalıb. 1955-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə reabilitasiya olunub.

Nuriyeva Rəfiyə Piri qızı (1922). BDU hüquq fakültəsinin Azərbaycan Elmi-tədqiqat Məhkəmə ekspertizası institutunun odlu və kimyəvi silahlar üzrə ekspertdir. Uzun illər həmin institutda aparıcı ekspert, elmi işçi, baş elmi işçi vəzifələrində çalışıb.

Nuriyev Tofiq Davud oğlu (1968-2008). Moskvada Ali Aviasiya Akademiyasını bitirib. Moskva Şiremetyev aeroportunda işləyib.

Nuriyev Yusif Piri oğlu (1912). AZİ-də neft-mədən fakültəsini bitirib. Suraxanıneft III mədənin qazma ustası olub.

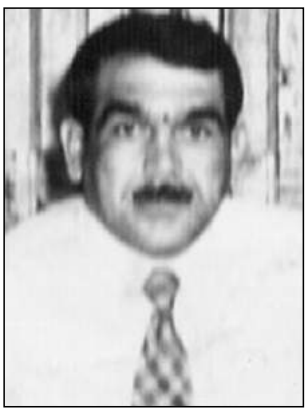
Nuriyev Yaqub Piri oğlu (1913-1945). Bakı Sənaye akademiyasının neft-mədən fakültəsini qazma ustası olub. Müharibədə həlak olub.

Nəzərov İslam Nəzər oğlu (1892-1942). Atası tacir olduğu üçün ləqəb kimi «kupeu», «küpəs» tanınır. Suraxanı Əmircan mədənlərində neft ustası olub.

Nəzərov İsrafil İslam oğlu (1919-1983). ATİ-də terapiya fakültəsini bitirib. Qubada sanatoriyanın baş həkimi, Bilgəhdə vərəm xəstəlikləri sanatoriyanın baş həkimi, Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin I dərəcəli həkimi adına layiq görülüb. Müharibə ordenləri var. Müharibə və əmək veteranıdır.

Nəzərova Səbirə İslam (1929). Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsini bitirib. 154, 114 №li məktəblərdə ingilis dili müəllimi işləyib. Təhsil nazirliyinin baş müəllimi adını alıb.

Nəzərova Şəfiqə İslam (1938). ADU-nun biologiya fakültəsini bitirib. Biologiya elmləri namizədi, dosentidir. Az EA Kinetika və Seleksiya İnstitutunun baş elmi işçisidir. Hazırda laboratoriya rəhbəridir.

Nəzərov Nəzər (Hacı) İslam (1941). Bakı Ticarət Texnikumunu bitirib. Əmircanda «Atəşgah» restoranının 1969-1999-cu illərdə ilk direktoru olub.

Nəzərov İslam İsrafil oğlu (1958). ADU-nun rus dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirib. Bakı Qərb Universitetinin politoloq-müəllimidir.

Nəzərova Müjgan İsrafil qızı (1960). Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsini bitrib. ABŞ-da ingilis dilinin qrammatikası üzrə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edib.

Hüseynəli
Bilal
Əziz
Əziz
Bikə
Ağamirzə
Gülsüm
Ziba
Durmuş
Əmən
Bilal
Baba
Xudaverdi
Nərgiz
Abdulla
Ağəmi
Xırdaxanım
Mələk
Əyyub
Cahangir
Teyyub
Səmiyyə
Gülbala
Rəhilə
Əlibalə
Cəlilnn
Səadət
Qəzənfər
Anar
Xatirə
Sahirə
Gülnarə
Bəyükağa
Cüləgə
Elnadə
Qulu
ədilə
İsrafil
Valida
Gülcöhrə
Mikayıl
Sariyyə
Məhəmməd
Züleyxa
Kamran
Samirə
Kəmalə
Elxan
Azər

Научно-призводственная характеристика
на старшего научного сотрудника Шемахинской астрофизической обсерватории АН Азерб.ССР Гусейнзаде Алибалу Азиз оглы

Тов. Гусейнзаде А.А. в 1957 г. окончил АГУ им. С.М.Кирова, с 1959 года работает в Шамахинской астрофизической обсерватории. В течение 1961-1964 г.г. он был аспирантом в Крымской астрофизической обсерватории АН СССР. В 1969 году ему присуждена ученая степень кандидата физ.-мат. наук. Тов. Гусейнзаде А.А. в 1968-1969 г.г. работал ученым секретарем ШАО АН Азерб.ССР.

Тов. Гусейнзаде А.А. яаляется специалистом в области физики звезд. Он выполнил исследования
по горячим звездам методами фотоэлектрической спектрофотометрии.

Совместно с Г.Д.Мамедбейли и Р.А.Зейналовым исследовал творчество Н.Коперника и является одним из автором книги "Н.Коперник",которая вышла из печати в 1973 г.

С апреля 1973 г. он очень активно и плодотворно продолжает научно-исследовательские работы по физике и эволюции звезд. Очень тщательно занимается изучением истории астрономии и выявил астрономические занятия древных азербайджанцев в Гобустане 5000 лет тому назад и изучил средневековую астрономию.

В связи с постановлением Компартии Азерб. ССР от 21 января 1973 г. об изучении наследия Низами Гянджеви тов. Гусейнзаде А.А. по своей инициативе изучил его произведения с астрономической точки зрения. Он исследовал астрономическое наследие Низами Гянжеви по всем произведениям и написал отдельную книгу обьемом около 200 страниц.

Тов. Гусейнзаде А.А. является автором 15 научных работ. Он все время старается поднять научный уровень каждого моложого сотрудника, активно участвует в обсуждении научной работы каждого научного сотрудника коллектива обсерватории. Тов.Гусейнзаде А.А. активно участвует в общественной жизни об серватории, является членом редколлегии стенгазеты. Он морально устойчив и скромен в быту.

Директор Шемахинской астрофизической
обсерватории Ан Аз.ССР — Султанов Г.Ф.
Секретарь Парторганизации — Гусейнов А.М.
Председатель МК — Алиев С.Г.

Каинатын гурулушу

Күнəш системинин гурулушу

Каинат гурулушунун дүрүст мүəjjəнləшдирилмəси Күнəш системи гурулушунун дүзкүн тə'jин едилмəси илə əлагədардыр. Күнəш системинин дүзкүн гурулушуну илк дəфə 1543-чү илдə Коперник тəклиф етмишдир. Коперник системинин маһиjjəти Күнəши бүтүн көj чисимləри үчүн мəркəзи чисим гəбул етмəкдəн ибарəтдир. Бу фəрзиjjə планетləрин һəрəкətиндə Птолемеj системинə хас олан зиддиjjətləри арадан галдырды. Коперник дөврүндə jалныз алты планет мə'лум иди: Меркури, Венера, Jер (вə онун пejки Ај), Марс, Jупитер вə Сатурн. Күнəш системинин бу планетləрə уjгун олан өлчүсү 2852200000 *км*-дир. Əкəр Jерлə Күнəш арасындакы мəсафəни 149600000 *км*, jə'ни 1 астрономик ваһид (а. в.) гəбул етсəк, көстəрилən өлчү 9,54 а. в.-дир.

Һазырда Күнəш системində 9 планет мə'лумдур. Күнəшдəн Сатурна нисбəтən даһа узаг мəсафədə олан нөвбəти планет Урандыр. Бу планет 1781-чи илдə ашкар едилмишдир. Уран планетинин мүнтəзəм мүшаһидə едилмəси онун һəрəкətинин һесабланмыш гиjмətləрə уjгун олмадыгыны көстərди. Бу һадисə Күнəш системинин мə'лум планетləринин тə'сири илə изаһ едилə билмəдиjи үчүн мə'лум олмаjан бир планетин варлыгы фəрз едилди. Бир тəрəфдəн Уранын һəрəкətиндəки уjгунсузлуглара, дикəр тəрəфдəн исə Титсиус-Боде гаjдасына (планетləрин Күнəшдəн мəсафələрини əкс етдирəн гаjда) эсасланараг, 1846-чы илдə Леверje фəрз олунан планетин орбитини вə тəхминн jерини тə'jин етди. 1849-чу илдə Галле ону ашкар етди. Jени планет Нептун адландырылды. Онун Күнəшдəн орта мəсафəси 33,07 а. в., күтləси $103 \cdot 10^{27}$ *г*-дыр. Нептунун кəшф олунмасы Коперник системинин дүзкүнлүjүнү (300 ил фəрзиjjə кими галдыгдан сонра) тəсдиг етди. Нептунун кəшфи вə өjрəнилмəси 1930-чу илдə даһа бир планетин Плутонун ашкар едилмəси илə нəтичələнди. Плутонун Күнəшдəн мəсафəси 39,5 а. в.-дир. Мə'лум планетləрə анд эсас мə'луматлар 2 вə 3-чү чədвəллəрдə верилир.

2-чи чədвəл

Планет	Екваторун радиусу (*км*)-лə	Күтлə (10^{21} *г*-лə)	Екваторда чазибə тə'чили (*см/сан²*-лə)	Параболик сүр'ət (*км/сан*-лə)	Фырланма дөврү	Екваторун орбита маиллиjи	Көрүнəн улдуз өлчүсү
Меркури	2437	0,330	372	4,3	88 күн	7°00	—0,2
Венера	6056	4,87	887	10,4	225 күн	3°24	—4,1
Jер	6378	5,98	982	11,2	1 күн	23°27	
Марс	3386	0,64	376	5,0	1күн 37дəг.	24°56	—1,9
Jупитер	71400	1900	2500	61	9саат 50дəг.	3°07	—2,4
Сатурн	60400	568	1100	36	10саат 14дəг	26°45	+0,8
Уран	24800	87	950	22	10саат 49дəг	82°	+5,8
Нептун	24500	103	1150	24	15саат 40дəг	29°	+7,6
Плутон	2900	5,5	—	—	16саат	—	+14,8

3-чү чədвəл

Планет	Орбитин бөjүк jарымоху (*млн. км*-лə)	Доланма дөврү (күнəрлə)	Екссентриситет	Орбитин екliптикаjа маиллиjи
Меркури	57,91	87,969	0,206625	7°0
Венера	108,21	224,700	0,006793	3°24′
Jер	149,60	365,257	0,016729	—
Марс	227,94	686,980	0,093357	1°51′
Jупитер	778,34	4332,587	0,048417	1°19′
Сатурн	1427,2	10759,21	0,055720	2°30′
Уран	2869,3	30685	0,0471	0°46′
Нептун	4498,5	60188	0,0087	1°47′
Плутон	5900	90730	0,247	17°9′

Титсиус-Боде гаjдасы Марс илə Jупитер арасында планет олмасыны көстəрир. 1801-чи илдə Пиатси Серера планетини ашкар едир. 1802-чи илдə Олберс Паллада планетини кəшф едир. 1845-чи илдə Астреjа, 1949-чу илдə Икар кəшф едилир. Үмумиjjətlə, Марс илə Jупитер арасында 2000-ə гəдəр планет мə'лумдур. Буклара кичик планетлəр вə jа астеройдлəр дejилир. Бүтүн астеройдлəрин үмуми күтləси Jер күтləсинин 0,001-и гəдəрдир.

Күнəш системи гурулушунун дүрүстлəшмəси дикəр тəрəфдəн планетлəрин пejкləринин ашкар едилмəси истигамətиндə ишкишаф етмишдир. 1877-чи илдə Марсын ики пejки Фобос вə Дejмос кəшф едилмишдир. 1610-чу илдə Галилеj Jупитерин дөрд пejкини кəшф етмишдир. Һазырда Jупитерин 12 пejки мə'лумдур.

Сатурнун ən парлаг пejки Титаны 1655-чи илдə Һүjкенс ашкар етмишдир. Һазырда Сатурнун 9, Уранын 5, Нептунун исə 2 пejки мə'лумдур. Коперник дөврүндən бу вахтадəк тəкмə Күнəш системинин гурулушу һаггында тəсəввүрүмүз бу гəдəр кенишləнмишдир. Планетлəрин пejкləринə анд мə'луматлар 4-чү чədвəлдə верилир.

4-чү чәдвәл.

Планет	Пејкин ады	Планет мәркәзиндән орта мәсафә 10^3 *км*-лә	Фырланма дөврү (күнләрлә)	Орбитин експентриситети	Пејкин радиусу	Планетин күтләси	Пејкин күтләси 10^{24} *г*-лә	Орта көрүнән улдуз өлчүсү
Јер	Ај	384,4	27,321661	0,0549	1738	81,5	73,4	−12,7
Марс	1. Фобос	9,4	0,318910	0,019	14			+11,5
	2. Дејмос	43,5	1,262441	0,003	8			+12,5
Јупитер	1. Ио	421,8	1,769138		1660	24000	79	+ 5,5
	2. Авропа	671,4	3,551181		1440	37800	48,8	5,7
	3. Ганимед	1071	7,154553		2470	124000	153	5,1
	4. Калисто	1884	16,689018		2340	21000	90	6,3
	5. Амалтеја	181	0,498179	0,003	80			13,0
	6.	11510	250,62	0,155	60			13,7
	7.	11750	259,8	0,207	20			16,2
	8.	23500	738,9	0,38	20			16,2
	9.	23700	755	0,25	11			17,7
	10	11750	260	0,140	10			17,9
	11	22500	696	0,207	12			17,5
	12	21000	625	0,13	10			18,1
Сатурн	1. Мимас	185,7	0,942422	0,0196	260	15300000	0,038	+12,1
	2. Енселад	238,2	1,370218	0,0045	300	8300000	0,07	11,7
	3. Тефија	294,8	1,887802	0,0000	600	870000	0,65	10,6
	4. Диона	377,7	2,736916	0,0021	650	555000	1,03	10,7
	5. Реја	527,5	4,517503	0,0009	900	2500000	2,3	10,0
	6. Титан	1223	15,945452	0,0289	2500	41500	137	8,3
	7. Гипорион	1484	21,276665	0,110	200	50000000	0,11	14
	8. Јапет	3563	79,33082	0,029	600	100000	5	11
	9. Феба	12950	550,45	0,166	150			14,5
Уран	Миранда	130,1	1,42					
	Аријол	191,8	2,5		300			
	Умбриел	267,3	4,12		200			
	Титанија	438,7	8,7		500			
	Оберон	586,6	13,5		400			
Нептун	Тритон	353,6	5,9		2000			
	Нереида	6000	500		150			

Коперник системинин инсан тәрәфиндән сүн'и кенишләндирилмәси

Мүасир дөврдә Коперник системи дүрүстлүјүнү вә дүзкүнлүјүнү о дәрәчәдә көстәрмишдир ки, 1957-чи илдән Јер күрәси әтрафына сүн'и пејкләр чыхармаг мүмкүн олмушдур. Сүн'и пејкләрин һәрәкәти Күнәш системи гурулушуну вә гануларынын нә дәрәчәдә дәгиг өјрәнилмәсини көстәрир. Бунун нәтичәсидир ки, Ајын вә Марсын әтрафына сүн'и пејкләр бурахмаг вә онлары идарә етмәк мүмкүн олур. Јерин сүн'и пејкләри васитәсилә алынан мә'луматларын нәтичәсиндә Јерин атмосфери һаггында тәсәввүрүмүз даһа да кенишләнмишдир. Јер атмосферинин радиасија золағынын олмасы ашкар едилмишдир. Ај әтрафына чыхарылмыш вә онун сәтһинә ендирилмиш гургулар вә инсанын иштиракы Ај мәдәси һаггында билаваситә мүһакимә јүрүтмәјә имкан вермишдир. Ај сәтһинин вулкан фәаллыгы ашкар едилмишдир. Марса бурахылан пејкләр онун атмосферинин тәркибини дүрүстләшдирмәјә имкан вермишдир. Инсанын көј чисимләринин сүн'и пејкләрини јарада билмәси даһа узаг мәсафәләри фәтһ етмәјин башланғыч мәрһәләсидир.

Каинатын мүшаһидә едилмә имканлары

Каинатын гурулушунун дүзкүн мүәјјән едилмәси үчүн, ону кифајәт гәдәр әһатә едә билмәк лазымдыр. Бу исә мүшаһидә имканларындан асылыдыр. Узун мүддәт јеканә мүшаһидә васитәси инсан көзү олмушдур. Көзүн орта диаметри 6 *мм*-дир. Көзлә көрүнән улдузларын сајы 6000-ә гәдәрдир. Бу улдузлар галактикаја дахилдир. Онлара гәдәр мәсафә 1 000 парсек тәртибиндәдир. Бир парсек 3,26 ишыг илинә бәрабәрдир. Гејд олунан улдузларын өјрәнилмәси илә галактиканын гурулушу һаггында мүһазирә сөјләмәк чәтиндир.

Даһа зәиф улдузлары көрә билмәк үчүн ишыггәбуледичисинин өлчүсү бөјүк олмалыдыр.

Каинатын мүшаһидә едилмәсиндәки мәһдудлуг телескопларын ихтира едилмәси илә мүәјјән мә'нада арадан галдырылмышдыр. XVI әсрдән XIX әсрин орталарына гәдәр телескоплар анчаг, бөјүк сәтһли ишыг топлајычылары кими истифадә едилмишдир. Бунун сәбәби топланмыш ишығын јенә дә инсан көзү васитәси илә гәбул едилмәси олмушдур.

XIX әсрин орталарында фотографија тәдгигат үсулу кими көј чисимләринин өјрәнилмәсинә тәтбиг едилмишдир. Бу үсулла мүасир бахышын әсасында дуран нәтичә алынмышдыр; каинатын мүшаһидә олунан бүтүн һиссәләриндә кимјәви тәркиб ејнидир. Беләликлә дә, каинатын һәндәси гурулушу илә јанашы, физики гурулушунун да өјрәнилмәси әсас истигамәт олмушдур.

Каинатын өјрәнилмәси бир тәрәфдән телескопларын өлчүләринин артырылмасы, дикәр тәрәфдән исә топланмыш ишығы гәбул етмәк васитәләринин артырылмасы кими ики әсас истигамәтин инкишафы илә әлагәдар олмушдур. Биринчи истигамәт үзрә диаметри 6 *м*-ә гәдәр олан телескоплар вә диаметри јүз метрләрлә олан радиотелескоплар гура билмәк кими бөјүк бир мәрһәлә кечилмишдир.

Икинчи истигамәтин инкишафы нәтичәсиндә һал-һазырда тәтбиг олунан әсас үсуллар ашағыдакылардыр: фотографик фотометрија, спектрофотометрија, фотоелектрик фотометрија, фотоелектрик спектрофотометрија, полариметрија, електрон—оптик чевиричиләр, телевизија, електрон камерасы, фотомүгавимәтләр. Бунлардан әлавә, миллиметрлик, сантиметрлик вә метрлик далгаларда тәтбиг олунан радио астрономијаја мәнсуб олан үсуллардыр. Тамамилә јени сahә олан Јер атмосфериндән кәнардакы мүшаһидәләрдә тәтбиг олунан үсуллар да мүасир астрофизиканын әсас мә'лумат мәнбәләриндәндир. Гејд олунан үсуллар, јә'ни мүасир дөврдә каинатын өјрәнилмәси үчүн тәтбиг олунан үсуллар мүхтәлиф көмәкчи һадисәләрдән истифадә етмәклә, ики мүһүм һадисәјә әсасланыр; фотографија тәбәгәсинин ишығын тә'сирилә гаралмасына вә фотоеффект һадисәсинә, јә'ни ишыг селинин електрик чәрәјанына чевирә билмәк имканына. Көстәрилән тәдгигат үсулларынын тәтбиг едилмәси нәтичәсиндә каинатын мүшаһидә олунан һиссәсинин өлчүсү 1040000000 парсекә чатмышдыр.

Мүасир дөврдә каинат һаггында тәсәввүр, гејд олунан гәдәр мәсафәдә апарыла билән мүшаһидәләрин нәтичәләринә әсасланыр. Каинаты 1000 *п* мәсафәдә өјрәнмәклә, 1040000000 *пс* мәсафәдә өјрәнмәк нә гәдәр фәрглидирсә, онун һаггындакы тәсәввүрү дә бир о гәдәр дүрүстдүр.

Каинатын тәркиб һиссәләри

Каинатын тәркиб һиссәләри мүшаһидә олунан көј чисимләриндән, онларын тәшкил етдији системләрдән вә маддәнин варлыг формаларындан ибарәтдир. Гејд едәк ки, көзлә көрүнән бүтүн улдузлар бир улдуз системинә—галактикаја дахилдир. Галактика—улдузлардан, улдуз топаларындан, газ думанлыгларындан, космик тоздан, јүксәк енержили һиссәчикләрдән вә улдузларарасы мүһитдән ибарәтдир. Галактиканын мүстәви һиссәсинин диаметри (јә'ни Кәһкәшанын) 25000, мүстәвијә перпендикулјар һиссәсинин диаметри 50000 гәдәр, мәркәзи нүвәсинин диаметри 1300 *пс* вә мәркәзи һиссәсинин галынлыгы 5000 *пс*-дир. Галактиканын мәркәзиндән Күнәшә гәдәр мәсафә 10000, галактиканын мүстәвисиндән (Кәһкәшандан) Күнәшә гәдәр мәсафә исә 1400 *пс*-дир. Га-

лактиканын күтләси $1 \cdot 3 \cdot 10^{11}$ $M_\odot$-дир. $M_\odot$—Күнәшин күтләсидир вә $2 \cdot 10^{33}$ *г*-дыр.

Галактиканын ики пејки вардыр; Бөјүк вә Кичик Макеллан булудлары. Бөјүк Макеллан булудунун диаметри 700, Кичик Макеллан булудунун диаметри исә 400 *пс*-дир. Онларын күтләси ујғун олараг, $1,2 \cdot 10^9$ $M_\odot$ вә $1,2 \cdot 10^8$ $M_\odot$, мәсафәләри исә 42000 вә 47000 *пс*-дир. Белә ликлә, бизим галактика үчгат чисимдир.

Каинатын мүшаһидә олунан һиссәсиндәки галактикаларын үмуми сајы тәртибчә 10^{10}-дур. Галактикаларын ики бөјүк гисмә, нәһәнк вә чыртданлара бөлмәк олар. Нәһәнк галактикаларын орта диаметри 50000, чыртдан галактикаларынкы исә 500 *пс*-дир.

Галактика топасы

Галактикалар да улдузлар кими топалар тәшкил едир. Галактикалар топасындан бири Јерли системдир. Јерли системи тәшкил едән галактикаларын мә'лум сајы 17-дир. Бураја һәм нәһәнк, һәм дә чыртдан галактикалар дахилдир. Јерли системдә ән бөјүк галактиканын диаметри 27000 *пс*, күтләси $1,3 \cdot 10^{11}$ $M_\odot$, ән кичик галактиканын диаметри 800 *пс*, күтләси исә $1,2 \cdot 10^7$ $M_\odot$-дир. Јерли системин диаметри 600000 *пс*-дир. Бизим галактика Јерли системә дахилдир. Галактиканын бу топанын мәркәзиндән мәсафәси 8000 *пс*-дир. Башга сөзлә десәк, галактика Јерли систем топасынын нүвәсини тәшкил едән галактикалардан биридир.

Галактика топалары һаггында дүзкүн тәсәввүр ала билмәк үчүн узаг топалардан үчүнү көстәрәк.

1) Вероникаын сачлары бүрчүндәки галактика топасы. Бу топадакы галактикаларын сајы 11000 мин, топанын диаметри 17 *Мпс* (1 мегапарсек—1 милјон парсекдир) вә биздән мәсафәси 85 *Мпс*-дир.

2) Хәрчәнк бүрчүндәки галактика топасы. Бу топадакы галактикаларын сајы 300, топанын диаметри 6 *Мпс* вә биздән мәсафәси 55 *Мпс*-дир.

3) Пегас бүрчүндәки галактика топасы. Бу топадакы галактикаларын сајы 370, топанын диаметри 1,5 *Мпс* вә биздән мәсафәси 45 *Мпс*-дир.

Бу топаларын әсас хүсусијјәти онларын күрәви формада вә топанын мәркәз һиссәсиндә галактикаларын сајынын чох олмасыдыр. Мәсәлән, Пегас бүрчүндәки топада галактикалар о гәдәр сыхдыр ки, демәк олар бир-бириня тохунур.

Үмумијјәтлә, галактикалар топасынын орта диаметри 1,6 *Мпс* вә топадакы галактикаларын орта сајы 200-дүр.

Галактика топаларынын топасы

Шәрһ олунанлардан ајдындыр ки, гәдим дөврләрдән зәманәмизәдәк каинатын гурулушуну алты планет вә улдузлар тәбәгәси кими өјрәнмәкдән галактикаларын топалар тәшкил етмәсинә гәдәр тә'јин етмәк мүмкүн олмушдур. Бу саһәдә елмин тәчрүбәсиндән алынан үмуми ганунаујғунлуг белә дир: өлчүләр артдыгча маддәнин каинатда пајланмасы бири дикәринә дахил олан даһа бөјүк мәрһәләли системләр тәшкил едир. Бу гануна әсасән белә нәтичәјә кәлмәк олар: әкәр галактикалар топа тәшкил едирсә, нөвбәти мәрһәлә галактика топаларынын топасы олмалыдыр.

Күнәш системинин өлчүсү (40 а. в.) галактиканын өлчүсүндән (25000 *пс* 1 $пс = 3,0871 \cdot 10^{13}$ *км*) $5 \cdot 10^8$ дәфә бөјүкдүр. Галактика топасынын орта өлчүсү галактикаларын орта өлчүсүндән 64 дәфә бөјүкдүр. Бу ики мисал нөвбәти мәрһәләнин өлчүләрини әввәлкиләрә әсасән тә'јин едилмәсинин нә дәрәчәдә сәһв ола биләчәји һаггында тәсәввүр верир.

Галактикалар топасындан 64 дәфә бөјүк системин өлчүсү 102,4 *Мпс* олар. Ја'ни биз өлчүләри јүз мегапарсек тәртибиндә олан системләр ахтармалыјыг. Белә системләрин һәчми тәртибчә 10^6 $Мпс^3$, каинатын мүшаһидә олунан һиссәсинин һәчми исә 10^9 $Мпс^3$-дир. Бу о демәкдир ки, каинатын һазырда мүшаһидә олунан һиссәсинин һәчминдә тәхминән 1000-ә гәдәр галактика топаларынын топасы јерләшә биләр.

Күнәш системиндә Јерлә Күнәш арасында тә'сир едән чазибә гүввәси Нүтон ганунуна әсасән тәхминән $6,7 \cdot 10^{11}$ динадыр.

Топалар топасында тә'сир едә биләчәк гүввәләрин гијмәтләрини тәсәввүр етмәк үчүн фәрз едәк ки, онун мәркәзи чисминин күтләси мүшаһидә олунан ән бөјүк галактика топасынынкы гәдәрдир, ја'ни $2,6 \cdot 10^{14}$ $M_\odot$. Белә чисимлә ондан 100 *Мпс* мәсафәдә јерләшән ән кичик галактика топасы арасында тә'сир едән чазибә гүввәси тәртибчә 10^{25} динадан кичик олмаз.

Топалар топасында сүр'әтин гијмәтини 1000 *км/сан* гәбул етсәк, әввәлки күтлә вә мәсафә үчүн кинетик вә потенсиал енержи ујғун олараг, $2,6 \cdot 10^{63}$ *ерг* вә $2,5 \cdot 10^{54}$ *ерг* олар. Бу о демәкдир ки, көтүрүлмүш шәртләр дахилиндә топалар топасы дајаныглы ола билмәз. Кинетик енержинин потенсиал енержи тәртибиндә олмасы үчүн сүр'әти 0,09 *км/сан* гәбул етмәк лазымдыр. Белә кичик сүр'әтләри һәтта тә'јин етмәк мүмкүн дејил.

Әкәр өлчүләри 100 *Мпс* әвәзинә кичилдиб 10 *Мпс* ја'ни мүшаһидә олунан ән бөјүк галактика топасынын өлчүсү тәртибиндә гәбул етсәк, әввәлки шәртләр дахилиндә потенсиал енержи $2,5 \cdot 10^{56}$ *ерг* олар. Бу о демәкдир ки, һәтта галактикаларын тәшкил етдији топалар кими, кичик системләр белә үмумијјәтлә дајаныглы дејилдир. Башга сөзлә десәк, мүшаһидә олунан галактика топаларынын әксәријјәти дајанығсыз системләрдир.

Топалар топасыны ики васитә илә мүәјјәнләшдирмәк мүмкүндүр. Биринчиси, мүшаһидә олунмуш галактикаларын вә онларын топаларынын пајланмасыны арашдырмагла, икинчиси, ријази статистиканын ганунларыны тәтбиг етмәклә, пајланманын үмуми хүсусијјәтләрини исә тә'јин етмәклә. Мүшаһидә олунмуш галактикаларын каталогларына әсасән, каинаты өлчүләри галактика топаларынын өлчүләриндән хејли бөјүк олан шәбәкәләрә бөлмәк вә һәр шәбәкәдә галактикаларын сыхлығыны тә'јин етмәк олар. Нәтичәдә галактика топаларынын мәсафәјә көрә пајланмасы алынар. Шәбәкәләрин јеринин вә өлчүләрини дәјишдирмәклә мүмкүн ола билән мараглы һаллары арашдырмаг олар.

Бу гајда илә апарылмыш тәдгигатларын үмуми нәтичәси белә дир: 1040 *Мпс* мәсафәјәдәк (каинатын һазырда мүшаһидә олунан сәрһәдди) галактика топаларынын пајланмасы бирчинслидир, ја'ни мәсафәдән асылы дејил. Ән бөјүк топаларын диаметри бүтүн мәсафәләрдә ејнидир вә тәхминән 8 *Мпс*-дир.

Ријази статистиканын ганунларыны тәтбиг етмәклә алынан үмуми нәтичә белә дир: галактикаларын пајланмасы өлчүләр кифајәт гәдәр бөјүк олдугда, ја'ни топалар топасынын көзләнилән өлчүләри тәртибиндә чатдыгда сыхлашыр. Лакин, бу ријази нәтичәнин һәгигилијини гәбул етмәк үчүн лазыми елми әсас јохдур.

Үмумијјәтлә, топалар топасынын ахтарылмасы мәсәләсиндә апарылмыш тәдгигатлары белә јекунлашдырмаг олар: һазырда јүксәк тәртибли системин топалар топасынын варлыг мәсәләси елми мәзмуна малик дејил.

Галактикаларын ифрат системи

Галактикаларын ифрат системи дедикдә тәк галактикалардан, галактикаларын кичик дәстәләриндән, Бөјүк Ајы—Тазы бүрчүндәки булуддан вә Гыз бүрчүндәки галактикалар топасындан ибарәт нәһәнк булуд нәзәрдә тутулур. Ифрат системин мәркәзи биздән 10 *Мпс* мәсафәдә Гыз бүрчүндәки јеканә галактика топасындадыр. Бу топа ифрат системин мәркәзи нүвәсини тәшкил едир. Топанын диаметри 8 *Мпс* вә көј күббәсиндә әһатә етдији бучаг саһәси 40°×40°-дир. Мә'лум олан 1249 ән парлаг галактиканын 203-ү тәкчә бу топаја дахилдир. Јерли систем өзү Гыз бүрчүндәки галактикалар топасына дахилдир. Бу мә'луматлар ифрат системин нүвәсинин бөјүклүјү һаггында тәсәввүр верир.

Ифрат системин диаметри 30 *Мпс*, күтләси исә 10^{15} дән 4 *Мпс* мәсафәдә јерләшир. Бизим галактиканын $M_\odot$-дир. Кәһкәшан ифрат системи она јахын сәрһәддинифрат системин мәркәзи әтрафында доланма сүр'әти 500 *км/сан*-дир. Системин өз мәркәзи әтрафында фырланма мүддәти онун мәркәзиндән кәнарларынадәк $100 \cdot 10^9$ илдән $200 \cdot 10^9$ иладәк артыр. Бизим галактиканын өз мәркәзи әтрафында фырланма мүддәти $5 \cdot 10^9$ илдир.

Ифрат системин мүстәвиси бојунча өлчүләри мүстәвијә перпендикулјар истигамәтдәкиндән 5 дәфә бөјүкдүр. Бу онун чох сыхылмыш олдуғуну көстәрир. Ајдындыр ки, сыхылмаглыг фырланманын нәтичәсидир.

Һазырда каинатда мәвгејимизи белә мүәјјәнләшдиририк: јашадығымыз Јер күрәси Күнәш системинә, Күнәш системи галактикаја, галактика галактикаларын Јерли системинә, Јерли систем Гыз бүрчүндәки галактикалар топасына вә Гыз бүрчүндәки галактикалар топасы ифрат системә дахилдир. Ифрат системдән бөјүк систем јохдур. Каинат өлчүләри 40 *Мпс*-лик өзәкләрдән, ја'ни тәсвир олунан ифрат систем кими булудларын бәрабәр пајланмасындан ибарәтдир.

Гәдим дөврдә вә һәмчинин Коперник дөврүндә каинат һаггында мә'луматлар улдузлар тәбәгәси илә битирдисә, инди галактикаларын нәһәнк системләринин бәрабәр пајланмасы илә битир.

I Əlavə[7]

N. KOPERNİK

MÜQƏDDƏS AMİR BÖYÜK PONTİFİK III PAVELƏ

Николај Коперникин фырланмалар һаггында китабларына мүгәддимә

Мүгәддәс ата, мән јахшыча анлајырам ки, бә'зи адамлар мәним бу көј күрәләринин фырланмалары һаггында јаздығым китабларда Јер күрәсинә бә'зи һәрәкәтләр вердијими билән кими, мәни вә бу кими фикирләримі гышгырыгла сөјәчәкләр. Лакин мәним китабларым һеч дә о гәдәр хошума кәлмир ки, башга адамларын онлар һаггында мүһакимәләринә фикир вермәјим.

Мән билирәм ки, философ шәхсләрин дүшүнчәләри чамаатын мүһакимәсиндән узагдыр. Чүнки о, бүтүн ишләрдә аллаһын инсан идракына вердији чәрчивәдә һәгигәт ахтармагла мәшғулдур. Мән белә фикирдәјәм ки, һәгигәтә јабанчы олан фикирләрдән узаг олмаг лазымдыр.

Мән тәкликдә, өз-өзүјүмдә фикирләширдим ки, мәним әсәрим о адамлара мә'насыз көрүнәчәкдир ки, онлар әсрләр боју Јерин көјүн ортасында дурдуғуна, онун мәркәз олмасыны исбат етмәјә гәти сүрәтдә еһтијач олмадығына инанырлар. Мән исә бунларын әксинә олараг Јерин һәрәкәтдә олдуғуну дејирәм.

Бу сәбәбдән мән өзүјүмдә чох тәрәддүд етдим ки, Јерин һәрәкәт етмәсинин исбаты үчүн јаздығымы нәшр етдирим, ја јох?

Јахшы олмазмы ки, Лисидин Һиппарха көндәрдији мәктубда көстәрилдији кими, мән пифагорчуларын јолу илә кедиб фәлсәфи сирләри тәһрифи шәкилдә дејил, шифаһи, әлдән-әлә, гоһум вә достларыма өтүрүм. Әлбәттә, буну онлар, бә'зиләринин күман етдикләринин әксинә олараг, өзләринин хәбәр вердикләри тәдгигатлара гыс-

[7]. I вә II әлавәнин русчадан азәрбајчанчаја тәрчүмәси һ. Мәммәдәјлининдир.

ганмаг үзүндән етмәмишләр. Буну она көрә белә етмишләр ки, улу шәхсләрин бөјүк әмәји сајәсиндә әлдә едилән ән көзәл тәдгигатларын һәр һансы бир елмлә мәшғул олмаға тәнбәллик көстәрәнләрин истеһзаларына мә'руз галмасын. Чүнки бу онлара һеч бир газанч вермәјәчәк вә онлар вәһши арыларын бал арысы арасында олмасына бәнзәјәчәкләр вә сәрбәст елмләрлә мәшғул олмаға сә'ј етмәјәчәкләр, чүнки ағыллары касыбдыр. Бунларын һамысыны мән өз ағыл тәрәзимдә чәкдим, бир шеј галмамышды ки, јенилиқдән горхаглығымын, фикирләримин мә'насызлығы үзүндән нәзәрдә тутдуғум әсәри давам етдирмәкдән имтина едим.

Мәни, узун мүддәт төләсмәјәни вә һәтта арзу көстәрмәјәни, достларым һәвәсләндирдиләр. Бунларын ичәрисиндә капуан кардиналы Николај Шөнберг, мәни чох севән Күлм јепископу илаһи вә үмумијјәтлә бүтүн хејирхаһ ишләр вурғуну Тидемани Гизиј дә вар иди. Мәһз бу сонунчу тез-тез јанымa көлир, гәтијјәтлә төләб едәр вә һәтта мәни мәзәммәт едәрди ки, мән әсәримі гуртарым вә онун чап олунмасына имкан јарадым. Бу әсәри мән доггуз ил дејил, дөрд дәфә доггуз ил кизли сахлајырдым. Буну мәнә чохлары, башга көркәмли адамлар вә алимләр дејирди. Онлар мәсләһәт көрүрдүләр ки, кечикмәјим вә буну нәшр етдирмәкдән горхмајым. Чүнки ријазијјат илә мәшғул олanлар үчүн бунун әһәмијјәти вардыр. Онлар дејирдиләр ки, һазырда Јерин һәрәкәти һаггында мәним тә'лимим чохларына нә гәдәр мә'насыз, нә гәдәр тәәччүблү көрүнсә дә, әсәрләримин нәшриндән вә ән ајдын исбатларымла гаранлыг мәсәләләр арадан көтүрүлдүкдән сонра, бир о гәдәр тәшәккүрә лајиг көрүнәчәкдир. Бу мәсләһәтчиләрдән вә хатырланан үмидләрдән ајылан мән, нәһајәт, достларыма ичазә вердим ки, мәним әсәримі нәшр етдирсинләр, чүнки бу барәдә онлар мәндән чох хаһиш етмишдиләр.

Бәлкә Сәнин Мүгәддәслијин она көрә тәәччүбләнмәјәчәкдир ки, мән өз мүһакимәләримі, бу гәдәр зәһмәт сәрф етдикдән, вә тәрәддүд етмәдән Јерин һәрәкәти һаггында өз мүлаһизәләримі тәһрири шәкилдә верәндән сонра нәшр етдирмәјә чүр'әт етмишәм. Сәнин мүгәддәслијин исә ријазијјатчыларын үмумән гәбул едилмиш фикирләринин зиддинә олараг, бәлкә дә сағлам дүшүнчәнин зиддинә олараг, Јерин һәрәкәти һаггында нә үчүн башга шеј фикирләшдијими мәндән ешитмәк истәјир. Мәни дүнја күрәләринин һәрәкәтләринин башга нөв һесабланмасы дүшүнмәләринә вадар едән одур ки, ријазијјатчыларын өзләри бу һәрәкәтләрин тәдгигаты һаггында мүәјјән фикирә малик дејилләр, буна көрә мән Сәнин Мүгәддәслијиндән кизләтмәк истәмирәм.

Һәр шејдән әввәл, онлар Күнәшин вә Ајын һәрәкәти һаггында о дәрәчә инамсыздырлар ки, мүшаһидә вә һесабламалар әсасында бүтүн вахтлар үчүн тропик илин узунлуғуну дәгиг тә'јин едә билмирләр. Даһа сонра онлар һәм бу көј чисимләринин һәм дә көзәјән беш улдузун һәрәкәтини тә'јин етдикдә ејни принсипләрдән, аксиомлардан вә ја да ки, онларын һәрәкәтини тәсвир етмәк үчүн ејни јоллардан истифадә етмирләр. Доғрудан да, бә'зиләри јалныз һомосентрик даирәләрдән, башгалары исә екссентр вә еписикллярдән истифадә едирләр. Бунунла белә арзу едиләнә там мә'насында кәлиб чатырлар. Доғрудур, һомосентрик даирәләрә әсасланараг онларын бир чоху онларын васитәсилә бә'зи гејри-бәрабәр сүр'әтли һәрәкәтләр алындығыны исбат едир. Лакин онлар өз нәзәријјәләри әсасында мүшаһидә едилән һадисәләрә ујғун олан е'тибарлы вә мүбаһисәсиз бир нәтичә ала билмирләр.

Екссентрик даирәләрә әсасланаңлар исә мүәјјән әдәди нәтичәләр алмышлар вә бунлар көрүнән һәрәкәтләрә әһәмијјәтли дәрәчәдә ујғун олса да, мүәјјән гајда үзрә һәрәкәтләрин бәрабәрсүр'әтли олмасы принсипләрини зиддир. Башлычасы да будур ки, онлар дүнјанын шәклини вә онун һиссәләринин өлчүсүнү көстәрә биламирләр. Беләликлә, онларла белә бир һадисә үз вермәјә охшајыр: әкәр бир адам мүхтәлиф јерләрдән әлләри, ајаглары, башлары вә башга үзвләри, бунларын ә'ла чыхыш маларына бахмајараг, мүхтәлиф мигјасларда олмаларына көрә топласа, онларын бир-бириня ујғун кәлмәмәси үзүндән, инсан дејил, е'чазкар бир шәкил алынар.

Демәли, онлар Методос адланан исбат заманы јалныз мүһүм бир шеји унутмуш, ја да ишә дәхли олмајан ја бир шејдән истифадә етмишләр. Әкәр онлар принсипләрә дүзкүн ријаәт етсәјдиләр белә олмазды. Доғрудан да, әкәр онларын гәбул етдији фәрзијјәләр јалан олмасады, шүбһәсиз ки, алдыглары нәтичәләр өзләрини доғрулдардыр. Бәлкә, мәним индики данышыгларым гарајыгдыр, амма вахты илә дүнја күрәләринин һәрәкәти үчүн гурулмуш ријази әһәмијјәтли е'тибарлығы һаггында узун мүддәт фикирләшдикдән сонра мән чох нараһат олдум ки, философлар дүнја механизминин һәрәкәтини изаһ етмәк үчүн е'тибарлы нәзәријјәјә саһиб дејилдирләр. Бу механизм бизим үчүн чох бөјүк устад тәрәфиндән јаранмышдыр. Ахы, философлар дүнја илә мүгајисәсиндә чох кичик олан шејләри чох бөјүк наилијјәтләрлә өјрәнмишләр.

Буна көрә мән китабларыны тапа билдијим бүтүн философларын әсәрләрини охумаг зәһмәтини өз үзәримә götürдүм ки, көрүм бәлкә бунлардан бири көј күрәләринин һәрәкәти һаггында инди ријази мәктәбләрдә тә'лим едиләнләрдән фәргли олан фикирләр сөјләмишдирми?

Әввәлчә Тситсеронда Никетин Јерин һәрәкәти һаггында фикир сөјләдијини тапдым. Сонра Плутархын әсәриндә башгаларының да бу фикирдә олдуғуна тәсадүф етдим[8].

Бундан сонра мән дә Јерин һәрәкәти һаггында дүшүнмәјә башладым. Доғрудур, бу фикир мәнә мә'насыз көрүнүрдү. Мәндән әввәл улдузлар дүнјасының һадисәләринин әјани көстәриши үчүн башгалары тәрәфиндән истәнилән кими даирәләр ичад етмәк сәрбәстлији верилмијини биләрәк, күман етдим ки, мән дә көј күрәләринин фырланмасыны даһа е'тибарлы нүмајиш етдирмәк үчүн, башга ријазијјатчылар кими, Јерин һәр һансы бир һәрәкәти васитәсилә јохлама апара биләрәм.

Беләликлә, Јер үчүн һәрәкәтләрин варлығыны гәбул етдикдән (бунлар әсәрин өзүндә көстәриләчәкдир) вә наһајәт, чох мигдарлы вә узун мүддәтли мүшаһидәләрдән сонра ашкар етдим ки, әкәр Јерин даирәви һәрәкәтинә илә галан көзәјән улдузлары мүгајисә етсәк вә онларын һәр бири үчүн бир дөврү һәрәкәт һесабласаг, онда бу планетләрин көрүнән һадисәләри алыныр. Бундан башга, көј чисимләринин ардычыллығы вә онларын өлчүләри, бүтүн күрәләр вә һәтта көјүн өзү елә әлагәли олур ки, һәр һансы бир һиссәдә бир шејин јерини дәјишдикдә, бүтүн каинатын башга бир јериндә долашығлыг мәлә кәлмәјә билмәз. Буна көрә мән өз әсәримин ин-

[8]. Бурада Коперник Плутархын сөзләрини јунанча верир.

масында белə бир гајда гəбул етдим: биринчи китабда бүтүн көј күрələринин вəзијјətини Јерə бəхш едилən һərəкətlərlə биркə тəсвир едəчəјəм. Белəликлə, бу китаб елə бил ки, каинатын Конститусијасыны вермиш олачагдыр. О бири китабларда галан көј чисимляринин һərəкəти вə онларын орбитləри Јерин һərəкətинə нисбətən көтүрүləчəкдир. Јерин һərəкətинин варлыгы нəтичəсиндə галан күрə вə көј чисимляринин һərəкətини нечə «көзləмək» олар.

Шүбһə етмирəм ки, габил вə алим ријазијјатчылар мəнимлə разылашарлар, əкəр онлар сəһи шəкилдə дејил дəриндən өјрənмək вə дүшүнмək истəсələр (нечəки бүтүн, һəр шејдən əввəл философлар тəләб едирлəр), мəним бу əсəримдə јухарыда көстəрилмиш исбатларла таныш олармлар. Истəр алимлəр вə истəрсə гејри-алимлəрин ејни дəрəчədə инанмалары вə һеч кəсин фикриндən имтина етмəдијими көстəрмək үчүн гəрара алдым ки, əкəр мən бу өз мүлаһизəлəримі башга бирисинə дејил, Сəнин Мүгəддəслијинə һəср етсəм чох јахшы олар. Буну мən она көрə едирəм ки, Јерин ən узаг бучагында (мən өз күпləримі кечирдијим јердə) сən ən сечилən сајылырсан, сənin тутдугун јерин фикринə вə бүтүн елмлəрə вə ријазијјата олан мəһəббətинə көрə, нүфузун вə мүһакимənлə бəһтанчыларын бастырыны əзə биларсən. Мəсəл вар: хəбəрчинин дишлəмəсинə гаршы дərман јохдур.

Əкəр елələри тапылса ки, ријази елмлəрдən бихəбəр олмасына бахмајараг, онлар һаггында мүһакимə јүрүтмəјə башласалар, мүгəддəс јазыларын анлашылмајан мүəјјən бир јеринə əсасən онларын мəгсəдинə ујгун тəһриф едилмəси илə онлар мəзəммət етмəјə чүр'этлəнəрлəр вə башларлар мəним əсəримі изləмəјə, мən дə јубанмадан онларын мүһакимələрини јүнкүллүк əламəти сајарам. Ахы, бир сирр дејил ки, үмумијјətлə дессək, бəјүк одиб, амма кичик ријазијјатчы Јерин шəкли һаггында ушаг кими мүһакимə апарырды. Јерин шар шəкилдə олмасыны көстəрənləрə истеһза едирди. Буна көрə əкəр бунун кимləрдən бири бизə истеһза етсə, алимлəр тəəччүбланмəмəлидирлəр.

Ријазијјат ријазијјатчылар үчүн јазылыр. Əкəр мən алданмырамса, онлар көрəрлəр ки, бу мүəјјən дəрəчədə һəм дə башында Сəнин Мүгəддəслијин дуран килсə үчүн тə фа'далыдыр. X Лев јанында Лүтеран килсəсиндə дин тə'вимин ислаһы һаггында мəсəлəнин мүзакирəси вахтындан чох кечмəмишдир. О, илин, ајын узунлуғу чун кифајət гəдəр вə елəчə дə Ајын вə Күнəшин һərəкətинин тə'јин едилмəмəси сəбəбиндən һəлл едилмəмиш галды. Һəмин дөврдə бу ишə рəһбəрлик едən көзəл инсан Семпрони јепископу Павелин тə'киди илə мən һəмин вахтдан бəри онларын дəгиг мүшаһидələри илə мəшғул олмага башладым. Мəним бурада əлдə етдикləримі, һəр шејдən əввəл, Сəнин Мүгəддəслијинин, сонра исə бүтүн башга ријазијјатчыларын мүһакимəсинə тəгдим едирəм.

Сəнин Мүгəддəслијинə нисбətən мəним вə'д етдијим фајданын чох олмадығыны көстəрмək үчүн мən ишлəјə кечирəм.

II Əлавə

Н. КОПЕРНИК

КӨЈ ОРБИТЛƏРИНИН ТƏРТИБИ ҺАГГЫНДА

Мəним билдијим кими, һеч кəс шүбһə етмир ки, бүтүн көрүнəнлəрдən ən јүксəкдə дураны төрəнəмəз улдузлар күрəсидир. О ки галды планетлəрин низамланмасына, буну гəдим философлар онларын дөврлəринин узунлуғуна көрə гурмаг истəмишлəр. Чүнки онлар Евклидин «Оптикасында» сүбут едилдији кими, күман етмишлəр ки, сүр'этləри ејни олан чисимлəрдəн узагда олану јаваш һərəкət едəн кими көрүнəчəкдир. Буна көрə онлар күман едирлəр ки, Ај өзүнүн даирəви һərəкətини ən гыса вахта тамам едир. Чүнки о Јерə ən јахын даирə үзрə фырланыр. Ən узун даирə үзрə һərəкət едəн Сатурн чох јүксəкдəдир. Ондан ашағыда Јупитер дурур. Јупитердən сонра Марс кəлир. Венера вə Меркури барəсиндə фикирлəр мүхтəлифдир, чүнки онлар јухарыда адлары чəкилəн планетлəр кими, Күнəшдəн узаг дүшмүр. Буна көрə Тимеј вə Платон кимиləри Күнəшдəн үстдə, Птолемеј вə сонракы астрономларын бир чохуну исə Күнəшдəн ашағыда јерləшдирир.

Əлбəтраки Венераны Күнəшдəн јухарыда, Меркурини исə ашағыда көстəрир.

Платонун изи илə кедəнлəр, бүтүн улдузларын (һəм дə үмумијјətлə гаранлыг чисимлəр) Күнəшдəн âлдыглары ишыг васитəсилə парладыгларыны күман едəнлəр, белə һесаб едирлəр ки, əкəр Меркури вə Венера Күнəшдəн ашағыда олсајды, онлар јарымчыг, һəр һалда даирəликдəн чыхмыш шəкилдə көрүнмəли иди. Догрудан да, онлар алдыглары ишыгы чаван вə ја зəдəлəнмиш Ајда олдуғу кими, демək олар ки, јалныз јухары, јə'ни Күнəш истигамətиндə əкс етдирмəлидир, һəм дə дејирлəр ки, бə'зən бунлар Күнəш гаршысындан кечдикдə ону өртмəли, өлчүləриндəн ачылы олараг Күнəш тутулмасы əмəлə кətирмəлидир. Бу һеч бир заман көрүнмəмишдир, бунун үчүн дə онлар күман едирлəр ки, бу планетлəр Күнəшин алтындан кечə билмəз.

Əксинə, Венераны вə Меркурини Күнəшин алтында јерləшдирəнлəр, əсас иддиа кими, Күнəшин вə Ајын өлчүləринин фасиləсини нəзəрə алырлар. Һəгигətдə белəдир ки, əкəр Јерин радиусуну бир һиссə гəбул етсək, онда Ајын Јердən олан ən чох мəсафəси 64 һиссə вə бир дə онун алтыда бири гədəр олур. Бу мəсафə исə Күнəшин ən аз мəсафəсиндən тəгрибən 18 дəфə кичикдир. Күнəшин бу мəсафəси 1160 хатырланан һиссəјə, јə'ни, Ајла Күнəш арасындакы мəсафə 1096 һиссəјə бəрабəрдир.

Белə бир кениш фасилə бош галмасын дејə, онлар апсидлəр арасындакы мəсафə əсасында (апсидləри) планетлəрин орбитləри арасындакы енлији сајыр вə күман едирлəр ки, əкəр Ајын орбитинин ən јүксəк һиссəсинин ардынча Меркурinin орбитинин ашағы һиссəси вə бу сонунчунун јухары һиссəсинин ардынча Венераның орбитинин ən јахын һиссəси дурса, бу бошлуг долар. Венера исə өз нөвбəсиндə апсидинин јухарысы илə елə бил ки, Күнəшин ашағы һиссəлəринə тохуначагдыр.

Белəликлə, онлар Меркурinin апсидləри арасындакы мəсафəни 177 1/2 јухарыда көстəрилən һиссə гədəр һесаблајырлар. Галан тəгриби 910 һиссəлик мəсафə исə Венера үчүн долдурулур. Бу сəбəбдən Ај тутгунлуғуна охшар гаранлыг бу көј чисимləри үчүн олмур. Бунлар өз ишыглары илə шə'ləлəндијинə, бүтүнлүклə Күнəш ишыгындан доjдугларына көрə дə Күнəши өртмүр. Бу көј чисимləри чох надир һалларда Јерлə Күнəш арасында дурур. Чүнки онларын енликləри əһəмијјətли дəрəчədən (бу истигамətдən) узаглашыр. Бундан башга, онлар Күнəшə нисбətən кичик чисимлəрдир. Һətта Венераның, Меркуридən бəјүк олмасына бахмајараг, əрəб Əлбəтанинин шəһадətинə көрə о, Күнəшин јалныз јүздə бир һиссəсини өртə биләр. О, һесаб едир ки, Күнəшин диаметрi Венераның диаметриндən он дəфə кичикдир. Буна көрə дə белə бир ләкəни гүввətли ишыгда көрмək чətиндир.

Аверроес өзүнүн ««Птолемеjин парафразы» əсəриндə хатырладыр ки, о бир көлкə көрмүш вə һесабламалардан сонра ашкар етмишди ки, Күнəшин вə Меркуринин бирləшмəси ваге олмушду.

Бу дəлилləрин зəиф вə аз е'тибарлы олмасыны бундан көрмək олар ки, əкəр Ај гədəр мəсафəни Птолемеjин гəбул етмиш олдуғу кими 38 һиссə, даһа доғру гиjмətlə (сонралар көстəрилəчəjи кими) исə 49 һиссə гəбул етсəк[9], белə бəјүк бир фасилədə һавадан башга һеч бир шеj олмадығыны биләчəjик. Бундан башга, Венера даирəсинин диаметри Күнəшдəн һəр ики тəрəфə узанараг 45°-jə чатыр ки, бу да Јерин мəркəзиндəн Венераның ən алчаг апсидинə гədəр олан мəсафədən алты дəфə чохдур. Инди гој онлар десинләр ки, Јери, һаваны, ефири, Ајы, Меркурини, нəһајət, Венераны, əкəр бу сонунчу Јерин этрафында фырланмалы олса, нəһəнк епициклини өзүнə дахил едən фəзада нə олмалыдыр? Нəһајət, Птолемеjин мүһакимəси нə гədəр инандырычы олмалыдыр ки, Күнəш һəм ондан истənилən гədəр узаглашан, һəм дə ондан һеч узаглашмајанларын арасында һərəкət етсин. Бу-ондан көрүнүр ки, истənилən гədəр узаглашан Ај өзү онларын јаланыны чыхарыр.

Даһа сонра Венераны вə Меркурини Күнəшин алтында јерləшдирəнлəр, јахуд онлары башга чүр ајыранлар бу көј чисимləринин Күнəшдəн фəргли доланма һərəкətləринин, башга планетлəрдə олдуғу кими, сəбəбини нечə изаһ едирлəр, мəкəр онларын нисби тезликləри, јахуд јавашымалары тəртибləринə көрə алдатмыр? Белəликлə, көј чисимləринин вə күрələринин пајланма

тәртиби вә јахуд најланманын һеч бир принсипи гәбул едилмиш мәркәздә олмамалыдыр. Онда нә үчүн Јупитерә вә ја башга планетләрә нисбәтән Сатурн даһа јүксәк јер тутмалыдыр. Буна көрә мән күман едирәм ки, Марсиан Капелланын енсиклопедијада јаздығына вә бир чох латын јазычыларынын билиқләринә диггәт вермәмәк олмаз. Онлар һесаб едирдиләр ки, ортасында Күнәш дуран дairәләр бојунча доланырлар. Бу сәбәбдән онлар фикирләширдиләр ки, онларын орбитләринин әјрилији имкан вәрәндән чох Күнәшдән узаглаша билмәз. Чүнки бу көј чисимләри башга планетләр кими, Јер әтрафында кәзмир вә онларын дахилә чевриlmиш апсидләри јохдур. Демәли, бу јазычылар бу көј чисимләринин орбитләринин мәркәзи Күнәшин јахынлығында олма-

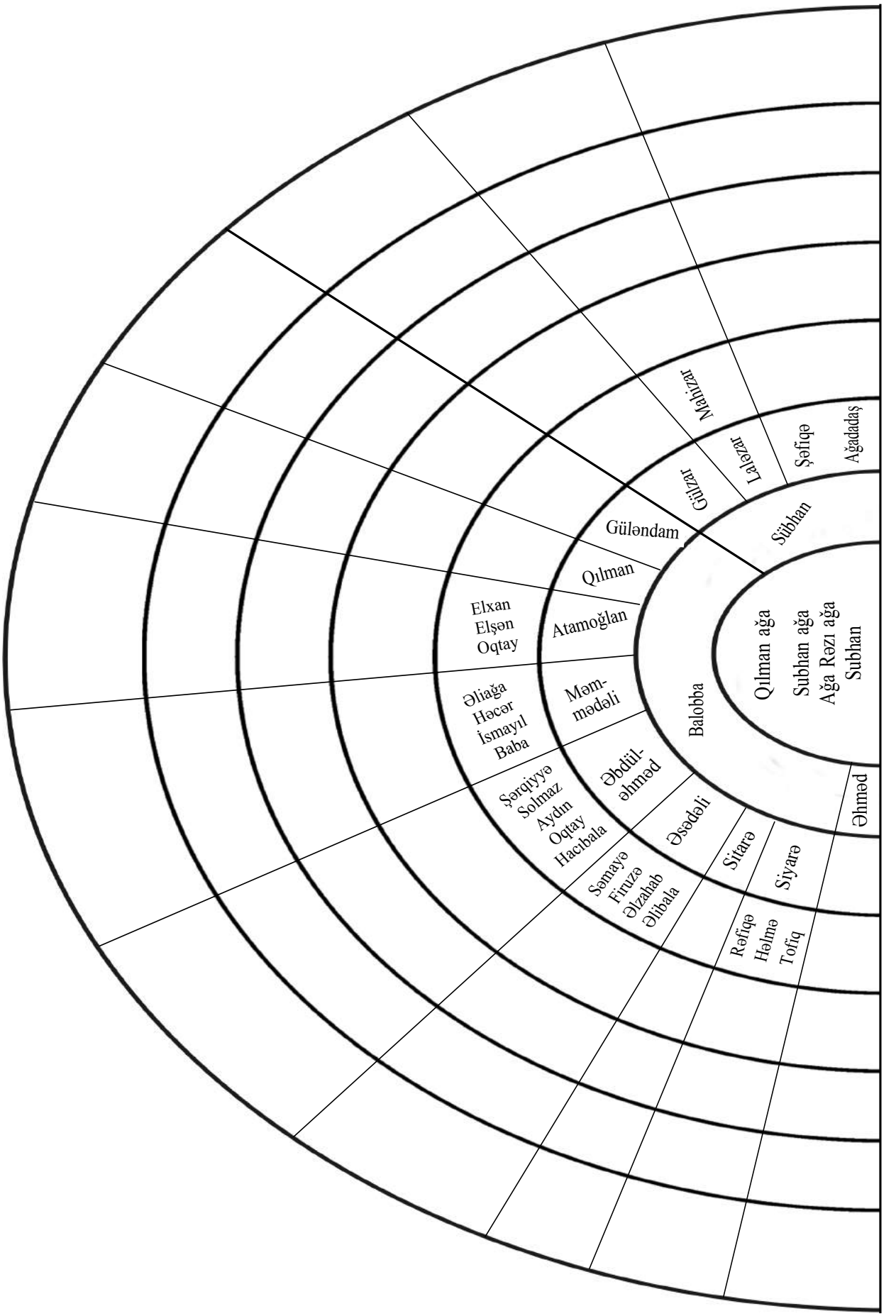
[9] Бурада максимум елонгасија нәзәрдә тутулур.

сындан башга нә демәк истәјирләр. Беләликлә, Меркуриин орбити Венераның орбити дахилиндәдир. Онун орбити ики дәфә (Меркуринин орбитиндән) бөјүкдүр вә тамамилә өзүнә үјғун јер тутмушдур.

Әкәр инди бир шәхс бу әсасла һәмин мәркәзә Сатурну, Јупитери вә Марсы көчүрсә (орбитләринин бөјүклүјүнү елә тә'јин етмәк шәртилә ки, онлар бу планетләрлә бирликдә һәрәкәтсиз јери әһатә етмиш вә дөврәјә алмыш олсун), әдәдләр нисбәтинин көстәрдији кими, һеч сәһв етмәз. Һәгигәтән дә мә'лумдур ки, бунлар өзләринин ахшам түлуларында һәмишә Јерә јахын, ахшам гурубунда исә ән узаг олур. Бу заман бу планетләр Күнәшин јахынлығында кизлənир вә Күнәш онларла Јерин арасында олур. Бүтүн бунлар кифајәт гәдәр ајдын көстәрир ки, онларын (орбитләринин) мәркәзи Күнәшдәдир, Венера вә Меркуриин әтрафында доландығы мәркәзин өзүдүр.

Әкәр бүтүн бунлар бир мәркәзлә әлагәләнмишдирсә, онда Венера күрәсинин габарығы илә Марс (күрәсинин) чөкүклүјү арасында јерләшән фәзада, орбитләри илә һомосентрик олан вә ону өзүндә һимајәт едән Ајы јерләшдирән, бир дairә олмалыдыр. Доғрудан да биз Јерә, шүбһәсиз, ән јахын олан Ајы ондан ајыра билмәрик. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу көстәрилән фәзада онун үчүн јарарлы јер тапа биләрик. Буна көрә бу ајалты дүнја вә Јерин мәркәзинин, хатырланан бөјүк дairә үзрә, планетләр арасында һәрәкәтини, өзүнүн Күнәш әтрафына доланмасыны бир илә баша вурмасыны вә онун мәркәзинин Күнәшин јахынлығында олмасыны е'тираф етмәјә бизә ејб олмаз. Әкәр Күнәш һәрәкәтсиз галырса, онун көрүнән һәрәкәти Јерин һәрәкәтиндә өз изаһыны тапмалыдыр. Јер илә Күнәш арасындакы мәсафәнин башга планетләрин орбитинә көрә көзәкөрүнән олмасына бахмајараг, дүнјанын өлчүсү о гәдәр бөјүкдүр ки, о, һәрәкәтсиз улдузлар күрәсинә нисбәтән нәзәрә алынмаздыр. Мән күман едирәм ки, белә фәрз етмәк өз ағлыны сонсуз күрәләр чохлуғуна чевирмәкдән асандыр, ахы бу чүр етмәјә Јери дүнјанын мәркәзиндә сахлајанлар мәчбур едирләр. Анчаг тәбиәтин мүдриклији ардынча кетмәк лазымдыр, чүнки о һәр шејдән чох фајдасызлыг вә артыглыгдан горхур вә бир шеји чох әмәлләрлә зәнкинләшдирир.

Quliyeva Gülcöhrə Ağamirzə qızı. ADU-nun biologiya fakültəsini bitirib. 114, 226 №-li məktəblərdə biologiya müəllimi işləyib. Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin metodisti, SSRİ Maarif əlaçısı, Azərbaycanın qabaqcıl maarif xadimidir. «Şərəf nişanı» ordeni ilə təltif olunub.

Qılman ağa
Subhan ağa
Ağa Rəzı ağa
Subhan
Balobba
Əhməd
Sübhan
Ağadadaş
Şəfiqə
Laləzar
Gülzar
Mahizar
Güləndam
Qılman
Atamoğlan
Məm-mədəli
Əbdül-əhməd
Əsədəli
Sitarə
Siyarə
Elxan
Elşən
Oqtay
Əliağa
Həcər
İsmayıl
Baba
Şərqiyyə
Solmaz
Aydın
Oqtay
Hacıbala
Səmayə
Firuzə
Əlzəhab
Əlibala
Rəfiqə
Həlmə
Tofiq

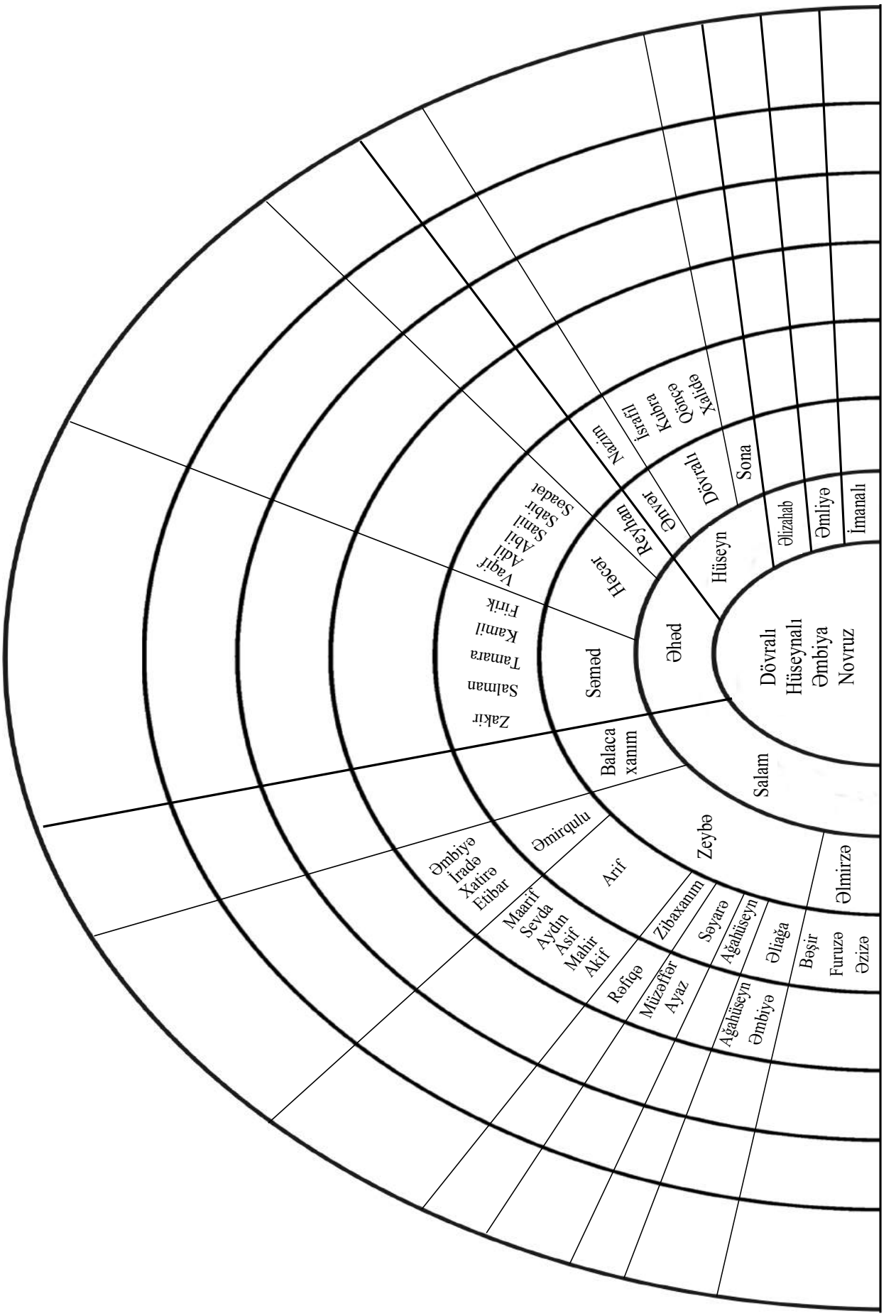
Məşədi Sübhan Ağa Rəzi oğlu (1875-1937). Suraxanı neft mədənlərində podratçı işləyib. M. Muxtarovun, Ş. Əsədullayevin, M. Nağıyevin bir çox mədən, tikintilərinin iş icraçısı olub. M. Nağıyev «İsmailiyyə» binasının tikintisinin iş icrasını ona tapşırıb. Sankt-Peterburqda H. Z. Tağıyevlə birgə II Nikolayın qəbulunda olub. Tikinti işlərinin və xərclərinin aparılmasına dair hesabatları hazırlayıb II Nikolaya hesabat verib. Qala, Hövsan, Zığ, Şüvəlanın varlı adamları ilə sıx əlaqəsi vardı.

Bir neçə emalatxanası var idi.

Atamoğlan Rzayev - Vikipediya (1912-1966). Aktyor. Həyatı Civə kimi qaynar təbiətli rolları daha şövqlə oynayıb. Aktyorluq qabiliyyətinin imkanları baxımından romantik teatr məktəbinin estetik poetika xüsusiyyətlərinə daha yaxın idi. Atamoğlan Balaobba oğlu Rzayev 1912-ci ildə Bakının Əmircan qəsəbəsində doğulub. Qəsəbədəki beşsinifli məktəbin birinci pilləsində oxuyub və sonra Fabrik və Zavod Məktəbində (FZU) təhsil alıb. Bakı Teatr Texnikumunu 1932-ci ildə bitirib. Əvvəlcə Bakı Türk İşçi Teatrında işləyib. 1935-ci ildə Milli Dram Teatrının aktyor truppasına üzv olub. Arada filarmoniyada, mədəniyyət nazirliyində işləyib və 1957-ci ildən yenə də MDT-yə qayıdıb. 21 iyul 1949-cu ildə Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti adı ilə təltif olunub. Atamoğlan Rzayevin teatrdakı daha parlaq rolları Kürd Musa («Vaqif», Səməd Vurğun), Qurd Kərim («Qaçaq Nəbi», Süleyman Rüstəm), Rəbi, Daşdəmir, Şərif («Od gəlini», «Dönüş» və «Almaz», Cəfər Cabbarlı), Təlxək, Heydər, Kərim («Pəri cadu», «Köhnə dudman» və «Dağılan tifaq», Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev), Həsənov («Kimdir müqəssir?», Hüseyn Muxtarov), Baner («Arzu», İmran Qasımov), Ədhəm («Bahar», Məmmədhüseyn Təhmasib), Sadıq («Xoşbəxtlər», Sabit Rəhman), Rəis («Şöhrət və ya unudulan adam», Nazim Hikmət), Rikkardo («Rəqs müəllimi», Lope de Veqa), Xanmurad («Bahar suları», İlyas Əfəndiyev), Montano, Kleomen («Otello» və «Qış nağılı», Vilyam Şekspir), Fəxrəddin («Müsibəti Fəxrəddin», Nəcəf bəy Vəzirov), İlya («Cehizsiz qız», Aleksandr Ostrovski), İlqar («Əcəb işə düşdük», Şıxəli Qurbanov), Çərkəz («Dağlar qızı», Adil Babayev), Fyodorov («Qaliblər», Boris Çirskov) obrazlarıdır. Atamoğlan Rzayev 2 dekabr 1966-cı ildə Bakıda qəflətən vəfat edib.

Filmoqrafiya: Kəndlilər (1939), Səbuhi (1941), Mahnı belə yaranır (1957), Koroğlu (1960).

Dövralı
Hüseynalı
Əmbiya
Novruz
Hüseyn
Ehəd
Salam
Dövrali
Sona
Əlizahəb
Əmliyə
İmanalı
Qönçə
Xalidə
Kubra
İsrafil
Nəzim
Ənvər
Rəyhan
Həcər
Vaqif
Adil
Adil
Sabir
Sabir
Səadət
Səməd
Balaca xanım
Zakir
Salman
Tamara
Kamil
Firik
Zeybə
Əmirqulu
Arif
Əmbiyə
İradə
Xatirə
Etibar
Əlmirzə
Bəşir
Furuzə
Əzizə
Zibəxanım
Səyarə
Ağahüseyn
Əliağa
Maarif
Sevda
Aydın
Asif
Mahir
Akif
Rəfiqə
Müzəffər
Ayaz
Ağahüseyn
Əmbiyə

А. Д. НОВРУЗОВ

НОВРУЗОВ Али Зааб Доврали оглы родился в 1895 г. в селе Амираджаны Бакинского уезда в семье рабочего. Первоначальное образование получил в сельской школе. С детских лет работал пастухом, а в 1910 г. поступил рабочим на нефтяной промысел в Сураханах.

В 1913 г. примкнул к революционному движению. В октябре 1917 г. рабочие Сураханов избрали его председателем промыслового комитета профсоюза. Как делегат сураханских рабочих участвовал в работе Бакинского Совета рабочих и солдатских депутатов.

В феврале 1918 г. вступил в ряды большевистской партии и активно участвовал в работе организации «Гуммет». Находясь в рядах Красной гвардии, с оружием в руках боролся за укрепление Советской власти в Баку и его районах.

В 1918 г. был избран секретарем исполнительного комитета Совета крестьянских депутатов села Амираджаны. Одновременно входил в состав Сураханского штаба Красной гвардии, охранявшей нефтяные промысла от поджогов мусаватистов.

Вскоре после захвата власти мусаватистами Новрузов был мобилизован в армию. Установив тесную связь с Бакинской большевистской организацией, вел нелегальную агитационную работу среди аскеров.

После установления Советской власти в Азербайджане до июня 1921 г. служил командиром роты связи во Втором азербайджанском рабоче-крестьянском Красном стрелковом полку.

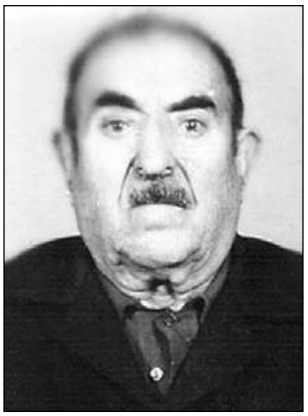
С 1921 г. по 1925 г. находился на руководящей профсоюзной работе — зам. председателя республиканского комитета профсоюза работников коммунального хозяйства и зам. председателя Закпрофсовета. В последующие годы работал в партийных и советских организациях — председателем Джебраильского райисполкома, директором Кюрдамирской МТС, начальником Управления водного хозяйства Азербайджана; в 1941—1950 гг. — зав. административным отделом и председателем Партколлегии ЦК КП(б) Азербайджана; в 1950—1953 гг. — заместителем министра финансов Азербайджанской ССР.

В настоящее время является начальником отдела и членом коллегии Министерства финансов Азербайджанской ССР.

Неоднократно избирался делегатом на съезды Советов Азербайджана и Закавказья, съезды КП Азербайджана. Являлся депутатом Баксовета, членом ЗакЦИК, БК и ЦК КП(б) Азербайджана нескольких созывов.

Награжден орденом Трудового Красного Знамени и медалями.

Zülfəli
Mömin
Məmməd
Bağır
Bağır
Rübabə
Gülzaman
Kubra
Tevrat
Ənvər
Leyla
Rəfiqə
Rəfiq
Suğra
Nəiba
Poad,
Ağaəsrim
Rza
Xalıq
Əbülhəsən
Bağır,Akif
Ağababa
Solmaz
Firəngiz
Gülənəm
Ramiz
Əbdülhəsən
Bağır
Bayram
Sara
Gülsüm
Marziyyə
Tofiq
Cümşüd
Mürşüd
Səadət
Zaman
Aşurəli
Ağa
Lətifə
Atil
Əmirmirzə
Məlahət
Nəzakət
Səxavət
Tükəzban
Südabə
Hüseynəgə
Mömin
Xanımana
Hüseynəgə
Zülfəli
Almaz
Ağa
Zibeydə
Yaşar
Telman
Vural
Tural
İradə
Təranə
Səadət
İman
Musa
Mübariz
Elçin
Sevda
Elşən
Əhmad
Elvin
Nəmin
Xanım, Məmmə
Elnarə

Əliyev Əbülhəsən Hacı Bağır (1900-1995). ADU-nun şərqşünaslıq, ərəb-fars dilləri hüquq fakültəsini bitirib. Ağsu, Ağdam rayonlarında prokuror, hakim işləyib. 1941-1945-ci illər müharibəsində iştirak edib. Əsri düşüb, Berlində həbs düşərgəsində olub, M. Hüseynlə bir cəbhədə vuruşub. 97,84 №li məktəblərdə ömrünün sonunadək tarix müəllimi işləyib.

Əliyev Bəşir Hacı Bağır oğlu. ADU-nun şərqşünaslıq fakültəsini (hüquq fakültəsi) bitirib. Xaçmaz, Balakən kolxoz sədri, sonra milis orqanında işləyib. Milis polkovniki olub.

Zamanov ağa Zaman Zülfəli. Dəmiryol texnikumunu bitirib. Azərbaycan Dəmiryol qatar rəisi işləyib.

Hacı Bağır Zülfəli oğlu (1836-1936). 24 dəfə Məkkəyə gedib. Dəvə karvanları ilə ziyarətə gedənləri Ərəbistana Məkkəyə, Mədinəyə ziyarətə aparırmış.

Rzayev Mömin Ağazaman oğlu (1914-1975). Türkiyədə yaşayıb, Ankara Texniki-Dəmiryol mühəndisliyini bitirib. Türkiyədə Dəmiryol mühəndisi işləyib. Sonra Azərbaycana qayıdıb.

Səfərəliyev Ağasəlim Məmməd oğlu (1919-1999). 1938-ci ildə ADTİ-yə daxil olub. 1942-ci ildə bitirib. 1942 Sovet Ordusu sıralarında Böyük Vətən Müharibəsinə gedib. 1942-1943-cü illərdə 11 diviziyanın sanitar xidmətinin böyük həkimi işləyib. 1943-cü ildə yaralanıb, «Starıy Oskol» qospitalında müalicə olunub. 1945-ci ilədək Baltik cəbhəsində sanitar xidmətinin rəisi vəzifəsində işləyib. 1949-1999-cu illərdə elmi-tədqiqat. Genologiya radiologiya və otsologiya İnstitutunda şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb. Müharibənin «Qırmızı Ulduz», «Böyük vətən müharibəsinin II dərəcəli» ordeni, müharibənin müxtəlif medallarilə təltif olunub. I dərəcəli müharibə əlilidir. Müharibə və əmək veteranıdır.

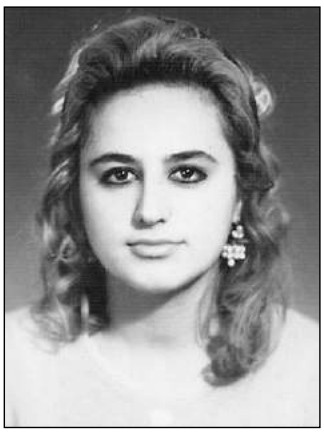

Zairova Klara Sahib (1928). ADU-nin filologiya fakültəsini bitirib. 1958-ci ildə V.İ.Lenin adına APİ-də rus dili kafedrasında 43 il baş müəllim işləyib. Əmək veteranıdır.

Ağasəlim və Klara xanımın qızları.

Abdinbəyova Nərminə Sadıq (1976). İlk biznesmen ledidir. 1997-ci ildə Az.Dövlət Xarici Dillər İnstitutunu bitirib. 1998-ci ildən «Tauf distribution» şirkətinin marketinq üzrə direktoru olub. 2001-ci ildən 50-dən çox fransız, alman, ingilis və italyan ətriyyat və kosmetika şirkətləri ilə əlaqəsi olan həmin şirkətin prezidentidir. 2 oğlu: Kərimov Əhməd və Elvin.

Gənc Sahibkarlar Asossasiyasının vitse prezidentidir.

Ellaza Səfərəliyeva

Marina Səfərəliyeva

Abdullayeva Nərminə

Kamilla Səfərəliyeva

Telimxanım
Nağdalı
Zeynal
Abbas
Xanbala
Ümbülbanı
Gülbacı
Tellim
Bağbala
Bağbacı
Möhsüm
Hüseyn-bala
Məmmədəli
Əlisəyn
Səkinə
Möhsüm
Hüseyn
Böyükxanım
Məmməd
Mirzə
İnsaf
Ağavəli
Ağarza
Zibeydə
Zabit
Nəzifə
Zərifə
Qulamirzə
Əbdüləli
Sonaxanım
Umsəlmə

ПОСТАНОВЛЕНИЕМ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КПСС
И СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР
от 3 ноября 1983 года
ПРИСУЖДЕНА

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРЕМИЯ СССР

АБДУЛАЕВУ Сабикуле, *бригадиру водителей автомобилей Андижанского автокомбината Андижанского областного производственного автомобильного треста*, БЕСЧАСТНОВУ Алексею Михайловичу, *водителю автомобиля автокомбината № 3 производственного объединения „Мосавтопромтранс"*, ЗЕЙНАЛОВУ Мирзе Мамед оглы, *бригадиру водителей автомобилей Бакинской автоколонны № 2704 Бакинского производственного автотранспортного объединения*, КАНИНУ Василию Ивановичу, *бригадиру водителей автомобилей Воронежского автокомбината Центрально-Черноземного территориального транспортного управления*, ПИСЯГИНОЙ Нине Михайловне, *бригадиру комплексной бригады Звенигородского дорожно-строительного управления № 11 Московского областного производственного управления строительства и эксплуатации автомобильных дорог*, БАБЕНКОВУ Владимиру Васильевичу, *машинисту электровоза локомотивного депо Инская Западно-Сибирской железной дороги*, КОЛЕГОВОЙ Валентине Гавриловне, *осмотрщику-ремонтнику вагонов вагонного депо Свердловск-сортировочный Свердловской железной дороги*, КОРЖУ Валерию Степановичу, *слесарю по топливной аппаратуре локомотивного депо Гребенка имени 50-летия Великой Октябрьской социалистической революции Южной железной дороги*, КРИВОПУСКУ Владимиру Ивановичу, *водителю погрузчика Краснодарской механизированной дистанции погрузочно-разгрузочных работ Северо-Кавказской железной дороги*, ПАТЛАЙ Ольге Николаевне, *старшей приемосдатчице груза и багажа станции имени Т. Шевченко Одесской железной дороги*, СОБОЛЕВСКОМУ Федору Ивановичу, *составителю поездов станции Минск-товарный Белорусской железной дороги*, ХАТИМУЛЛИНУ Ибрагиму Багреевичу, *машинисту крана опытной путевой машинной станции № 61 Куйбышевской железной дороги*, —

за выдающиеся достижения в труде, большой личный вклад в повышение эффективности использования автомобильного и железнодорожного транспорта.

Данный диплом выдан
ЗЕЙНАЛОВУ
Мирзе Мамед оглы

№ 14670

Председатель Комитета по Ленинским и Государственным премиям СССР в области науки и техники при Совете Министров СССР
А. АЛЕКСАНДРОВ

Ученый секретарь Комитета по Ленинским и Государственным премиям СССР в области науки и техники при Совете Министров СССР
(В. ЧЕТВЕРИКОВ)

МОСКВА

Abbasova Zibeydə Ağavəli qızı. Sabirabad rayon Təhsil Şöbəsinin müdiri.

Ağarəhim
Məmmədrəhim
Məşədi Babaş
Mirzağa
Balağa
Zeynəb
Həcər
Ələşirin
Ağaxanım
Sara
Məryəm
Nərgiz
Səkinə
Nəzakət
Bəxtiyar
Arif
Ziyad
Natiq
Azad
Fuad
Babaş
Səmayə
Səlimə
Solmaz
Ağasəlim
Südeyf
Əkbər
Nurcahan
Anaxanım
Camilə
Gülnar
Oqtay
Esmira
Əlişirin
Ənfira
Yeqanə
Sügra
Durdəna
Məmmədağa

Babaş Məmmədrəhim oğlu (1854-1913). Neft mədənlərində mədən müdiri olub.

Babayev Mirzağa Babaş oğlu (1903-1952). Suraxanı mədənlərində neft mühəndisi işləyib. 1941-1945-ci illərdə Azneftdə neft daşınması şöbəsinə rəhbərlik edib.

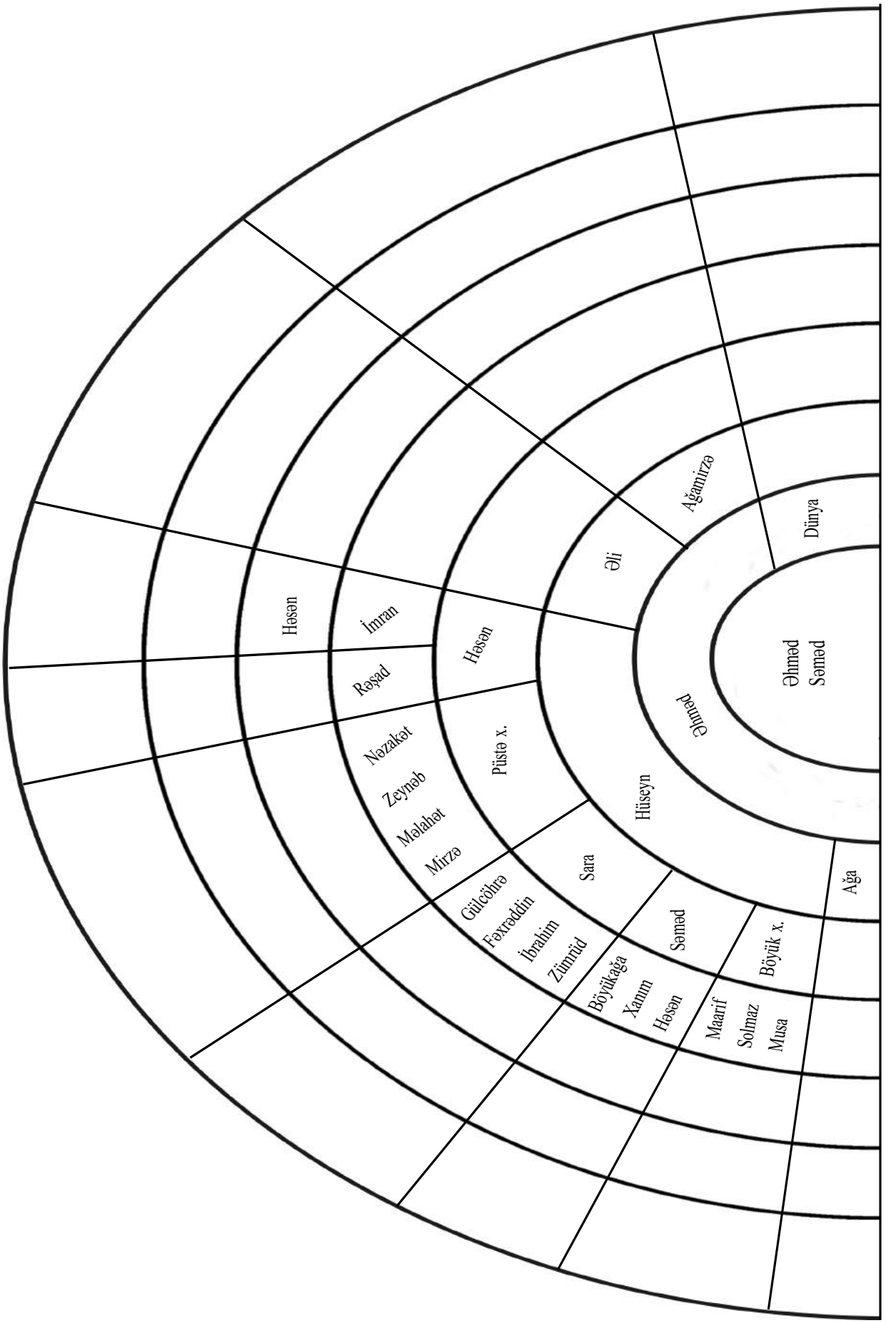
Balağa Babaşoğlu (1910-1975). Sankt-Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Naxçıvan MR Ali Məclisində, Bakı Məhkəmələrində, sonradan yenə Naxçıvan Ali Məhkəməsinin sədr müavini işləyib.

Babayev Babaş Mirzəağa (1933-2011). Azərbaycan Politexnik İnstitutunun avtomobil nəqliyyatı fakültəsini bitirib. 1958-1966-cı illərdə Sovnarkomda avtomobil şöbəsinə rəhbərlik edib. 1966-1982-ci ildə BakPATO (Bakı avtomobil nəqliyyat şöbəsi) rəisi olub. Respublikanın avtomobil nəqliyyatı sahəsinin görkəmli mütəxəssislərindən sayılır. SSRİ-nin əməkdar nəqliyyat işçisidir.

Babayev Natiq Mmrzəağa oğlu. 1942-ci ildə Əmircanda anadan olmuşdur. Bakı Dənizçilik məktəbini bitirib. 1964-1974-cü illərdə Xəzər Dövlət Dənizçilik İdarəsində işləyib. 1967-1973-cü illərdə BDU-nun tarix fakültəsini bitirib. 1973-cü ildə Moskva Dövlət Universitetinin Asiya və Afrika ölkələri İnstitutunun İran şöbəsinə daxil olub, 1979-cu ildə oranın şərq dilləri şöbəsini bitirib. 1976-1978-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının şərqşünaslıq institutunun aspiranturasını bitirib. 1976-1979-cu illərdə İranın İsfahan metallurji kombinatında sovet mütəxəssislərilə ümumi şöbənin baş işçisi sonra İsfahan şəhərinin meri vəzifəsində işləyib. 1980-ci illərdə Xəzər Dövlət Gəmiçiliyində, daha sonra ARMK yanında Partiya Tarixi İnstitutunda baş elmi işçi olub.

Babayev Arif Mirzəağa oğlu- ANKİ-ni bitirib. Həmin İnstitutun fizika kafedrasının dosentidir.

Əhməd
Səməd
Dünya
Ağamirzə
Əli
Əhməd
Hüseyn
Ağa
Böyük x.
Səməd
Sara
Püstə x.
Həsən
İmran
Həsən
Rəşad
Nəzakət
Zeynəb
Məlahət
Mirzə
Gülcöhrə
Fəxrəddin
İbrahim
Zümrüd
Böyükağa
Xanım
Həsən
Maarif
Solmaz
Musa

Kərbəlayi Əhməd Səməd oğlu (1860-1934). O, kənddə memar Zivərbəy Əhmədbəyovun layihəsi əsasında iki minarəli məscid tikmişdir. Memarlıq sənətinin bütün ünsür və detallarından məharətlə istifadə və tətbiq edilməklə tikilən bu bina öz gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Binə məscidini də o tikibdir. Usta Mirzə Məliklə kənd klubunun da tikintisində iştirak edib.

Среди апшеронских мечетей следует отметить Мухтаровскую (1908 г.) в селении Амираджаны, отличающуюся масштабностью объемного решения, выразительностью силуэта и живописной трактовкой архитектурных масс. Далеко за пределами селения Амираджаны среди одно-, двухэтажной горизонтальной жилой застройки выделяется силуэт мечети с двумя вертикалями минаретами, достигающими 40-метровой высоты. В других городах Азербайджана подобных по высоте минаретов нет. Своеобразный, на редкость удачный вертикальный ориентир восточных городов и населенных мест, минареты в Амираджанах — выдающаяся архитектурная доминанта этого региона.

Планировочная композиция мечети построена очень компактно и содержательно. Через вестибюль, фланкируемый минаретами, попадают в просторный молитвенный зал (13,6×13,6 м) квадратной формы, перекрытый куполом диаметром 11,26 м. В интерьер зала входят упругие по рисунку четыре конструктивные арки с нишами, которые поддерживают барабан с куполом. Несмотря на то что арки сплошь покрыты орнаментом, линия рисунка их настолько внушительна, что арки в целом создают выразительную архитектурную конструкцию. Вообще интерьер насыщен орнаментальным рисунком, вплоть до барабана и купола. Однако гладкие стены ниш арок с розетками представляют контраст соотношением масс с остальной частью внутреннего пространства. Благодаря конструктивным аркам со строгими поверхностями ниш дематериализация интерьера не наблюдается. Молельный зал насыщен светом, проникающим через окна в нишах и 14 окон в барабане и равномерно рассеивающимся.

В планировке Мухтаровской мечети интересно появление полуциркульной в плане апсиды, тянущейся на всю ширину конструктивной арки напротив михраба, служащей помещением для женщин. Двухэтажная апсида, отделенная от главного зала ажурной деревянной решеткой, увеличивает внутреннее пространство мечети и вносит элемент нового в композицию интерьера; подобный планировочный прием в структуре культовых сооружений Азербайджана встречается впервые. Апсида своей выпуклой поверхностью вызывает ощущение, что сравнительно небольшой по объему молельный зал обладает пространственной глубиной.

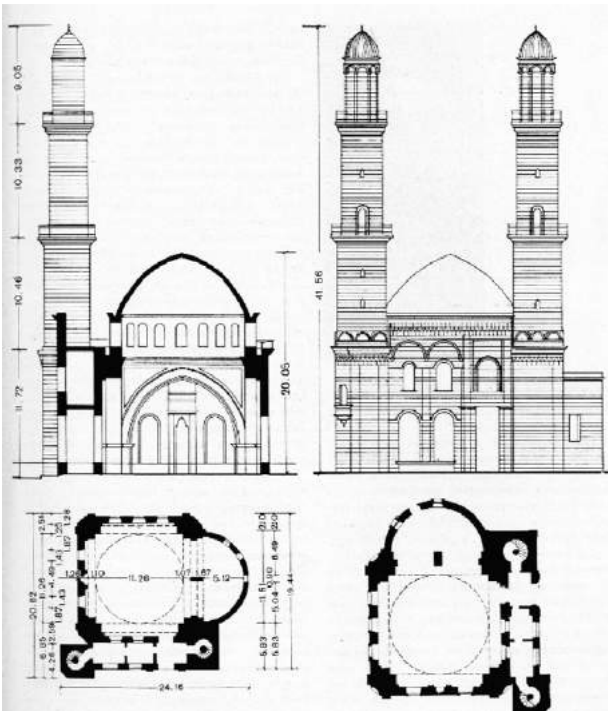
Мухтаровская мечеть первоначально строилась местными мастерами, руководимыми главным устой Кербалаи Ахмедом, а в дальнейшем была разработана и завершена Ахмедбековым. Принцип построения композиции напоминает образ Таза-пир, созданный, естественно, не без влияния последнего, но здесь продолжается общая идея развития двухъярусных минаретов, которая не была осуществлена в соборной мечети Баку.

Двухъярусная композиция минаретов в Мухтаровской мечети представляет собой единственный случай подобного решения в культовых сооружениях Азербайджана и не имеет аналогов. Как известно, подобная композиция широко используется в турецкой архитектуре, хотя и в очень своеобразной трактовке, отличающейся лаконичностью рисунка и стройностью пропорционального членения [437]. Здесь же в минаретах соблюдены другие пропорции, другие членения, свойственные местной архитектурной традиции, которые использованы почти во всех культовых сооружениях Баку-Апшерона XIX—XX веков.

Основной объем перегружен формами и деталями, совершенно не согласованными стилистически. В декоративной обработке фасадов использованы элементы и детали местной и европейской архитектуры в барочном преломлении, особенно это ощутимо в барабане купола. Главный фасад хотя и представлен в виде портала, но его моделировка, размещение проемов, рисунок деталей не очень удачны. Возможно, участие в строительстве мечети мастера-усты (без привлечения архитектора) и породило такое решение ее архитектуры. Только поверхностное знакомство народного зодчего с городскими по-

стройками европейской архитектуры могло реализовать такую трактовку.

Самая эффектная и выразительная часть мечети — минареты; их пропорции, сталактитовый рисунок балконов и завершения созданы мастерски. Минареты придают всей композиции объема мечети скульптурный характер. Обобщенные формы мечети смотрятся великолепно, и это — весьма положительная черта сооружения. Основные принципы объемно-пространственной структуры мечети Таза-пир использованы в сельской мечети Мухтарова, единственной вертикальной культовой композиции Апшерона, отличающейся монументальностью и правдивостью образа.

Əhmədova Lətifə İmran qızı (1950). 1967-ci ildə 226 №li məktəbi gümüş medalla bitirib. 1967-1972-ci illərdə ANKİ-nin kimya texnologiyası fakültəsini bitirib. 1983-cü ildə dissertasiya müdafiə edib, alimlik dərəcəsi alıb. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya komissiyasının qərarı ilə dosent elmi adını almışdır.

Yusif
Qəhrəman
Abdulla
İmamverdi
Əliyoldaş
Sərfi
Ağabacı
Qızlamam
Canbalı
Rübabə
Qönçənaz
Əliqardaş
Əlidadaş
Əlikömək
Sitarə
Siyarə
Həcər
Süleyman
Ərrəhman
Fərman
Xanqulu
Gültamam
Xanım
Əlimirzə
Ağamirzə
Ələkbər
Mirzəhüseyn
Umxanum
Nisə xanum
Nübar
Höküməbə
Elmira
Nəriman
Oqtay
Sevda
Əzizə
Hüseynağa
Əsgər
Səniyə
Davud
Fərida
Nübar
əli
Lalə
Ofeliya
Namiq
Rafiq
Sona
Pərvanə
Hənifə
Ağayeza
İsrafil
İdris
Məmməd
Yəhya
Fatma
Sədaqət
Tofiq
Cövhər
Məryəm
Rauf
Afitə
Bilqeys
Küşüm
Pəzzə
Şeyxülislam
Balabulu
İbrahim
Gülnaz
Tahir
Soltanbəy
Kazım
Yusif
Tamara
Ağası
Arif
Əminə
Höküməbə
Baba
Sona

Yusif Qəhrəman oğlu (1845-1924). Kəndin varlılarından hesab olunur. Torpaq sahələri Xilənin şor üstü sahəsindən Bakıxanov qəsəbəsinə qədər uzanıb gedirdi. Onun torpaq sahələri ilə yanaşı Hacı Hacıbaba, Hacı Bəbirin torpaq sahələri var idi. Əldə olan məlumatlardan belə çıxır ki, onun torpaq sahələri İraqda Nəcəf və Kərbala şəhərlərində var idi. Qobustan, Şamaxı ətrafında böyük qoyun sürüləri var idi. Hər il Məkkə, Mədinəyə Hacı Baba və Hacı Bəbir ilə dəvə karvanları ilə buğda aparıb satardılar. Yuxarıda adları çəkilən bu varlılar ətraf ərazidə böyük xeyriyyəçi kimi də tanınırlar.

Yusifova Qönçənar Hacı Yusif qızı. Ağa M. Muxtarovun arvadı olub.

Yusifova Canbanı Hacı Yusif qızı. Xozeyin Babayev Kiçikmirzə Ağabba oğlunun arvadı olub.

Yusifova Rübabə Hacı Yusif qızı Muxtarovun qardaşı Balaəhməd Muxtarovun arvadı olub.

Muxtarov Mirzə Hüseyn Baləhməd oğlu (1860-1918). 1918-ci il erməni müsəlman qırğını vaxtı kənddə döyüşdə ölüb.

Yusifova Məryəm Əlidadaş (1890-1956). ATİ terapiya şöbəsini bitirib. Mərkəzi Təcili Yardım stansiyasında uzun illər ginekoloq-həkim işləyib.

Yusifova Hənifə Əliyoldaş oğlu (1900-1963). Azərbaycan Neft-mədən intitutunu bitirib. Azərbaycan Sovet hakimiyyəti uğrunda mübariz olub. Hənifə xatirlərinin birində yazır: Musavat hökuməti bizi əsgər apardı. Salyan kazarmasında bolşeviklərdən Hüseyn Vəzirovdan (o, dəmir yolunda Zeynal Zeynal oğlu Eynal Zeynalovla birgə işləyirdi) kağız verdi. Həmin məktubda Mirbəşir Qasımov hərbi hissəmizdən 20 tüfəng və iki yeşik patron çıxarmaqda kömək etməyimi xahiş etmişdi. Bu tapşırığı Hüseyn Vəzirov və həmyerlimiz Əsəd Baba oğlu Əbiyevlə gecə onun postda qarovulda olduğu zaman yerinə yetirdik. Kağızda göstərilən parol və «Vanya» adlı şəxsə təhvil verdik. Hənifə sovet hakimiyyətini öz canı kimi qoruyan kommunistlərdən idi.

Suraxanı neft mədənlərində işləyib. Neft ustası idi. Müharibə və əmək veteranı idi. Azərbaycan orden və medalları ilə təltif olunub.

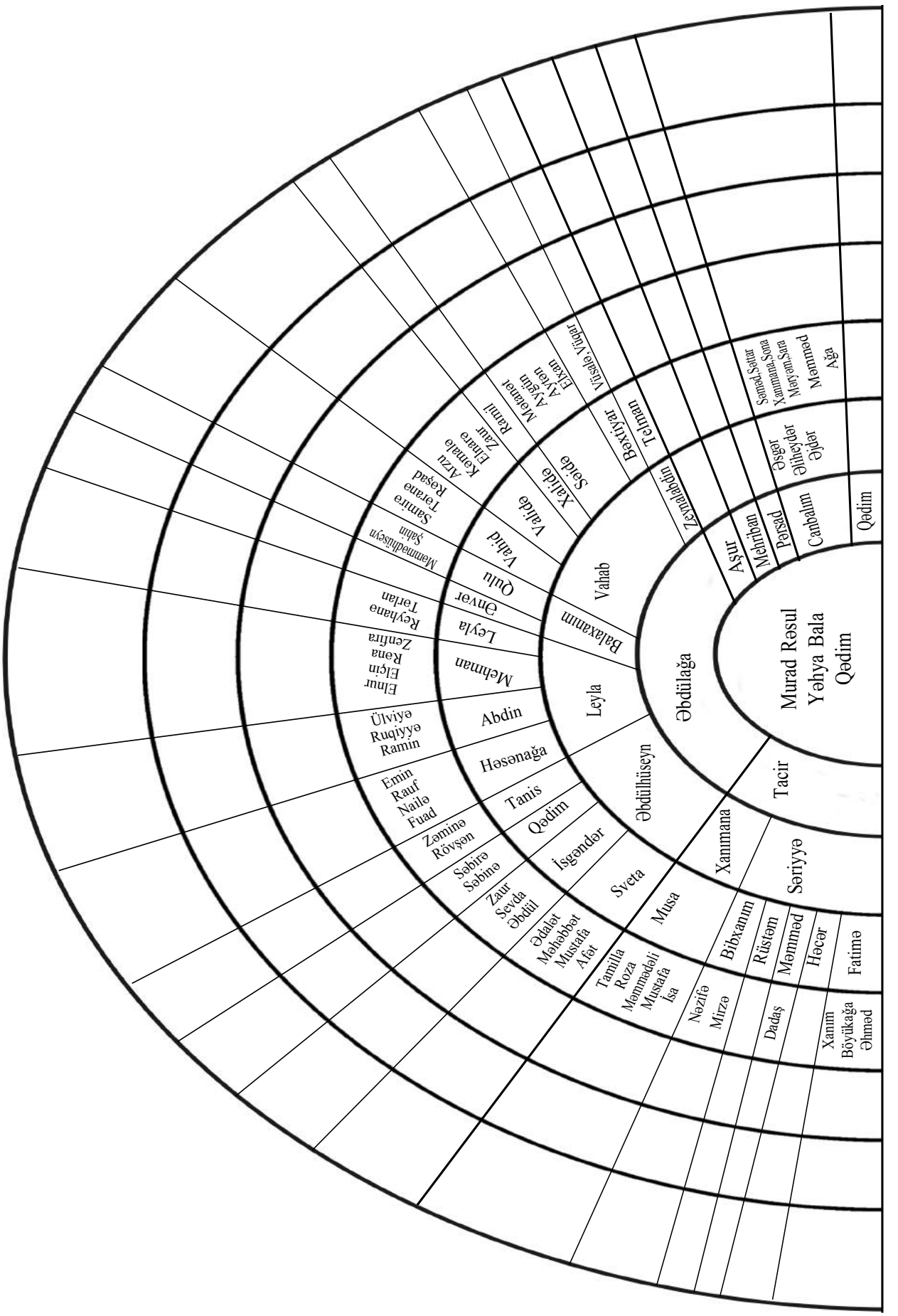
Yusifov Əliyoldaş Yusif oğlu. (1870-1934)

«Orgenikidzeneft»-in birinci mədəninin yeraltı təmir ustası, qocaman neftçi, neft ustası olub. «Lenin» ordenli Yusifov Əlikömək Yusif oğlu Böyük Vətən müharibəsində iştirak edib. Müharibədən sonra beşillikləri artıqlamasilə yerinə yetirərək görkəmli neft ustası olub.

Yusifova Fatma Əliyoldaş qızı. 1923-cü ildə martın 8-də Bakı şəhərinin Əmircan kəndində neftçi ailəsində anadan olmuşdur. 1940-1941-ci illərdə orta məktəbə bitirərək həmin il ADU-ya daxil olmuşdur. Eyni zamanda 1941-ci ilin iyul ayından 1941-ci ilin dekabr ayına kimi Orconikidze rayon partiya kamitəsinin nəzdində olan «Neft uğrunda» qəzetinin redaksiyasında məsul katib vəzifəsində çalışmışdır. 1941-ci il dekabrın 30-da redaksiya bağlandıqda onu Orconikidze rayonu İcra Hakimiyyətinə müfəttiş vəzifəsinə təyin etdilər. Oradan da Orconikidze rayon Hərbi komissarlığı onu və bütün idarələrin komsomol təşkilatlarının katiblərini hərbi qulluğa göndərdi. 1942-ci ilin aprelindən 1945-ci ilin iyul ayına kimi Sovet hərbi qüvvələri sıralarında hərbi vəzifəsini yerinə yetirmiş, ordudan tərxis olunandan sonra Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində, sonra Qasım İsmayılov rayonunda müəllim işləmişdir. Səhəttindəki problemlərə görə müəllimlik edə bilməyib 1948-ci ili aprel ayında Orconikidze rayon İcra Hakimiyyətində təlimatçı vəzifəsində çalışmışdır. 1948-ci il dekabrın 4-də İcra Hakimiyyətinin sərancamına əsasən o, rayon maliyyə şöbəsinə baş mühasib vəzifəsinə təyin olunur. Suraxanı rayon Veteranlar şurasının məsul katibi vəzifəsində işləyir.

«Qafqazın müdafiəsinə görə», «Böyük Vətən Müharibəsində Almaniya üzərində Qələbəyə görə», «Böyük Vətən Müharibəsində Qələbənin 30, 40, 50, 55, 60 illiyi», medalları, müxtəlif Fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur.

Murad Rəsul
Yəhya Bala
Qədim
Əbdülağa
Tacir
Xanımana
Sərriyyə
Aşur
Mehriban
Pərsad
Cənbalım
Qədim
Səməd Səttar
Xanımana-Sona
Məryəm-Sara
Məmməd Ağa
Əsgər Əlirzadər Əjdər
Zeynalabdin
Balaxanım
Vahab
Bəxtiyar
Telman
Vüsalə, Vüqar
Xalidə
Səidə
Vaidə
Vahid
Qulu
Ənvər
Ləyla
Mehman
Abdin
Həsənağa
Tamis
Qədim
İsgəndər
Leyla
Əbdülhüseyn
Sveta
Musa
Bibxanım
Rüstəm
Məmməd
Həcər
Fatimə
Xanım
Böyükağa
Əhməd
Dadaş
Nəzifə
Mirzə
Tamilla
Roza
Məmmədəli
Mustafa
İsa
Əzadət
Məhəbbət
Mustafa
Afət
Zaur
Sevda
Əbdül
Səbirə
Səbinə
Zəminə
Rövşən
Emin
Rauf
Nailə
Fuad
Ülviyə
Ruqiyyə
Ramin
Elnur
Elçin
Rəna
Zenfira
Rəyhanə
Tərlan
Məmmədhüseyn
Şahin
Samirə
Tərənə
Rəşad
Aizu
Kamalə
Elmira
Zaur
Ramil
Məmmədhüseyn
Ayğün
Ayxan
Elxan

Abdulov Vahab Əbdülağa (1923-2011). Bakı Neft Texnikumunu bitirib. 1957-1961-ci illərdə Ali Partiya İnstitutunda təhsil alıb. Orconikidze rayonunun RPK-da təlimatçı işləyib. Orconikidzeneft 1-ci mədənin partiya komitəsinin katibi, Bakı Vilayəti Komitəsinin ağır sənaye şöbəsinin təlimatçısı işləyib. 1953-57-ci illərdə Bakı texniki trestinin SMU-5-də partiya təşkilatının katibi, oradan Orconikidzeneft yeraltı təmir sexinin partiya təşkilatı katibi olub. 1966-cı ilə qədər Orconikidze rayonu İcraiyyə Komitəsinin müavini işləyib. Neft layları hasilatının artırma idarəsinin şöbə müdiri, sonra əməkhaqqı şöbəsinin müdiri olub. 1941-1946-cı illərin Böyük Vətən Müharibəsi veteranıdır. Qırmızı Ulduz Ordeni, «Böyük Vətən Müharibəsinin» II dərəcəli ordeni, Budapeşt, Avstriya, Praqa, Almaniya, Yaponiyanın azad edilməsinə görə medallar «Böyük Vətən Müharibəsi»ndə xidmətlərinə görə medalı ilə təltif olunub.

Atakişi
Vərağa
Atakişi
Gül xanım
Şirvan
Məmmədquluı
Sanıl
Hüseynalı
Bibxanım
Hacıbaba
Rzaqulu
Zeynəb
Nəsibə
Vərağa
Ağaələkbər
Hösət
Zeynal
Cabir
Yusif
Fatma
Mələkməsə
Həcər
Sıyarə
Tükəzban
Həsən
Hacıbala
Bəyim xanım
Sona
Heliməxanım
Fəzilə
Ləti
Şirzad
Nazlı
Məstan
İlham
Ziba
Cəfər
Sürayə
Nəzakət
Afaq
Yafər
Flora
Nigar
Fuad
Xanımana
Danıl
Tofiq
Rafiq
Hacıbala
Nənəxanım
Cəmil

Atakişiyev Hacıbaba Vərağa oğlu (1915). Bakıda II Aleksandr adına oğlanlar gimnaziyada təhsil almışdır. AZİ-nin neft-mədən fakültəsini bitirib. Əzizbəyovneft qazçıxarma idarəsinin rəisi, sonra dəniz neft yataqlarının rəisi təyin olunub.

«Neft daşları»nın əsasını qoyan Koveroçkinlə birgə işləyib. Qum adası neft yataqlarında rəis, dənizdə ayrı-ayrı neft yataqlarında estakada qoyanlardan biri olub. Dəniz yanğınlarının söndürülməsində fəal iştirak edib. Azərbaycanın fəxri neftçisidir. «Qırmızı əmək bayrağı» ordeni ilə təltif olunub. Müharibə və əmək veteranıdır.

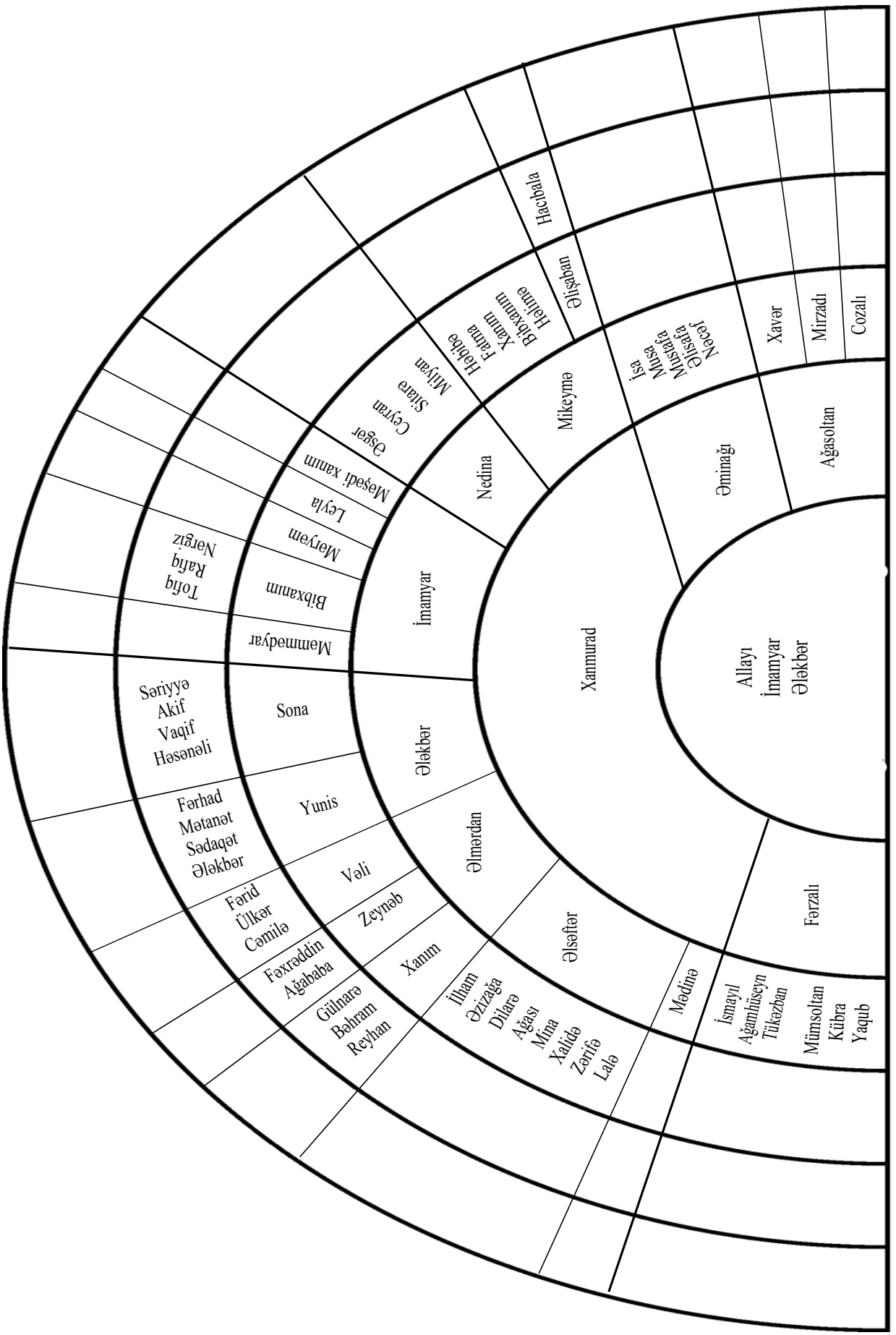

Muradova Şirvan (1900-1971). 1928-1929-cu illərdə Əmircan kənd soveti seçilib. 1925-ci ildə KP-nın partiyanın üzvüdür. 1931-1932-ci illərdə Quba və Dəvəçi rayonlarında kolxozların təşkilinə kömək etmişdir. Müharibə illərində bir çox rayonlarda kolxozların təşkilat işinə kömək etmişdir. Dəfələrlə Bakı rayon sovetlərinin deputatı seçilib. Dövlət orden və medalları ilə təltif olunub.

Atakişiyev Tofiq Hacıbaba oğlu (1941). AZİ-nin neft-mədən fakültəsini bitirib. Qum adası neft mədən idarəsinin rəisi işləyib.

Atakişiyev Fuad Hacıbaba oğlu (1951). Moskva MVD sistemində ali milis İnstitutunu bitirib. Suraxanı yanğınsöndürənlər qrupuna rəhbərlik edir. Polkovnikdir. Bakı şəhər yanğınsöndürənlərinin rəisidir.

Atakişiyev Danil Hacıbaba (1939). Leninqrad Aviasiya Akademiyasını bitirib. Volqoqrad aeroportunda işləyib.

Allayı
İmamyar
Ələkbər
Xanmurad
Əminağı
Ağasoltan
Mikeymə
Nedina
İmamyar
Əlməzdan
Ələkbər
Ələsəftər
Fərzalı
Mirzadı
Cozalı
Xavər
Hacbala
Əlişaban
Mədinə
İsmayıl
Ağamhüseyn
Tükəzban
Mümsoltan
Kübra
Yaqub
İlham
Əzizağa
Dilarə
Ağası
Mina
Xalidə
Zərifə
Lalə
Xanım
Gülnarə
Bəhram
Reyhan
Fəxrəddin
Ağababa
Fərid
Ülkər
Cəmilə
Vəli
Zeynəb
Yunis
Sona
Sona
Akif
Vaqif
Həsənəli
Fərhad
Mətanət
Sədaqət
Ələkbər
Mammadyar
Bibxanım
Məryəm
Leyla
Məşədi xanım
Əşqər
Ceyran
Siara
Miyan
Habibə
Fatma
Xanım
Bibxanım
Həlimə
Mətisəfa
Əlisəfa
Nəcəf
Isa
Tofiq
Rafiq
Nərgiz

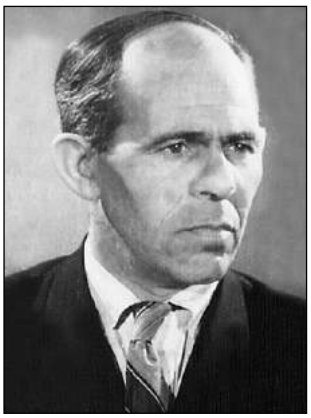

Sona xanım

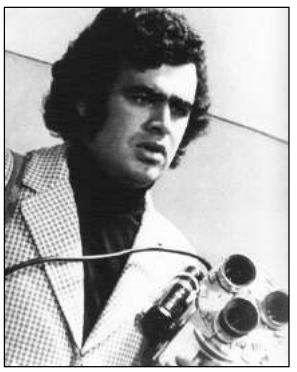
Quliyev Ağa Söydüm oğlu

Sona xanım tanınmış stomotoloq işləyib, ***Quliyev Ağa Söydüm oğlu*** (Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Lenin ordeni, Qızıl ulduz ordeni il təltif olunub. Müharibə veteranıdır. Oğlu Quliyev Adil Ağa oğlu. Tofiq Bəhramov adına Respublika stadionunun direktoru işləyib).

Muradov Yunis Ələkbər oğlu (1913-1988). ADPİ-nin biologiya fakültəsini bitirib. Müharibədən sonra ANKİ-nin mexanika fakültəsini bitirib. Orada tipoqrafiyanın direktoru işləyib. Sonra Telestudiyada mühəndis-mexanik işləyib.

Muradov Ələkbər Yunus oğlu. 1 avqust 1948-ci ildə Bakının Əmircan (Xilə) qəsəbəsində anadan olub.

1966-ci ildə orta məktəbi bitirəndən sonra M. Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun geoloji-kəşfiyyat fakültəsinə daxil olur. Həmin institutu 1971-ci ildə bitirir.

1971-73-cü illərdə Sovet Silahlı qüvvələrində zabit kimi hərbi xidmət keçir.

1973-cü ildən Cəfər Cabbarlı adına »Azərbaycanfilm» kinostudiyasına operator assistenti vəzifəsinə qəbul olunur.

1974-78-ci illərdə Ümumitifaq Dövlət kinematografiya institutunun bədii filmlər üzrə operator fakultəsinin əyani şöbəsini əla qiymətlərlə bitirib.

1978-ci ildən «Azərbaycanfilm» kinostudiyasına qayıdaraq müxtəlif illərdə quruluşçu kinooperator kimi 11, quruluşçu rejissor kimi 2 bədii filmin 70-ə yaxın bədii sənədli filmlərin müəllifidir.

1966-cı ildən Azərbaycan Televiziyasında ştatdan kənar kinooperator-müxbir, 1984-cü ildən Ali dərəcəli kinorejissor, 2000-2009-cu illərdə Lider Tv-də rejissor kimi fəaliyyət göstərib.

Əməkdar incəsənət xadimi.Kinorejissor Rusiya və Azərbaycan kinematoqrafçılar konfederasiyasının, Azərbaycan rəssamlar ittifaqının üzvüdür.

Rəssam kimi 2003-cü il Berlində, 2008-ci ildə İranda, Bakıda fərdi sərgilər olub.

Bakı, Moskva, Berlin, London, İsveçrə, İran, Türkiyədə onun rəsm əsərləri şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

Eyvazov Hacıbala Şaban oğlu. Politexnik İnstitutunu bitirib. Qafqaz müsəlmanları idarəsində turizm şirkətinin rəhbəri, hazırda Əmircan qəsəbə nümayəndəliyinin sədri işləyir.

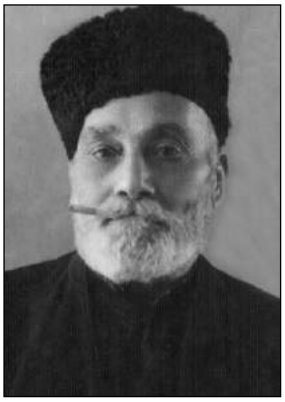

Fuad Məmmədov 14 sentyabr 1981-ci ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. 2001-ci ildə Azərbaycan Texniki Universitetini "istilik çeviricisi, qeyri-ənənəvi və bərpa olunan enerji mənbələri və qurğuları" ixtisası üzrə bakalavr, 2003-cü ildə isə oranın "enerjinin çevrilməsində gedən proseslərin istilik fizikası" ixtisası üzrə magistr pilləsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

2003-2006-cı illərdə AMEA-da aspiranturada təhsil almışdır. 2007-ci ildə Azərbaycan Dovlət Neft Akademiyasının Neftin, Qazın Geotexnoloji Problemləri və Kimya Elmi-Tədqiqat İnstitutunda "Günəş enerjisindən istifadə etməklə xam neftin emala hazırlanması üçün energetik qurğunun işlənməsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

60-a yaxın elmi əsərin (Boyuk Britaniya, Cənubi Afrika Respublikası, Rumıniya, Avstriya, Tayvan, Rusiya, Turkiyə, İran, o cümlədən 7 ixtiranın, eləcə də günəş və külək energetikası sahəsində tətbiq olunan bir neçə energetik qurğunun müəllifidir. 2008-ci ildən hal-hazıra kimi Dünya Bərpa Olunan Enerji Şəbəkəsinin (WREN) keçirdiyi Dünya bərpa olunan enerji konqresində (WREC) Beynəlxalq Redaksiya Heyətinin Azərbaycandan üzvüdür. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq nəşr olunan yeddi dilli (Azərbaycan, rus, ingilis, alman, fransız, ispan və italyan) "Günəş energetikası terminləri lüğəti"nin müəllifidir.

Hacı
Məmməd
Tahir
Məsim
Qızana
Xanım-ana
Mirzə
Tahir
Gülbala
Rəfiqə
Şəfiqə
Balacan
Sonaxanım
Əlibala
Əlişəban
Sakina
Məmməd
Sərriyə
Ayaz
Qətay
Sevinc
Qurban
Əlihümbət
Balaəmi
Salam
Məsumə
Qızxanım
Məmmədəli
Mustafa
İsmayıl
Fatma
Bəyim
Anaxanım
Tutxanım
Nəsibə

Hacı Qurban Məsim oğlu. Neft ustası.
Əliyev Səməd Əlümbət oğlu. (1813-1965) Suraxanı mədənlərində neft ustası olub.
Rzayev Müstafa Əlümbət. Suraxanı mədənlərində neft ustası olub.

Bayrambəyli
Doydbəyli
Dəmirbəyli
Mirzəbəyli
Mirzəbəy
Zərnişan
Ağadadaş
Balacaqız
Zal
Məmməd
Mələknisə
Hələmə
Abdul
Zəfər,Rayf
Səlim
Nitsema
Bəyimxanım
Hasənağa
Əsgər
Umleyla,Əlisafa,Mustafa, Əlibəfa, Əlipaşa
Şirin
Zeynalabdin
Ağadadaş,Baba
Abutalıb
Qızılgül
Çimnaz
Balacaz
Zübeyr
Sonra
Zamirşah
Şəmsi
Əsədulla
Bəylər
İlyas
Musa
Davud-bəy
Qədirbəy
Dəmirbəy
Məstan
Cəbrayıl
Aslanbala
Məmmədbəy
Abbasqulu
Umleyla
Cəbrayıl
Həcsalam
İbrahim
Həyətqulu
Ələsgərqulu
Yəhyaqulu
Ağaqulu
Davud,Aslan
Hələmə
Umkürsüm
Mikayıl
Cəbrayıl
İsrafil
Turbət
Çimnaz
Əlyullah
Bəytullah
Qaravəli
Səkinə
Xəlil,Yəhya
Mədinə,Xanım
Yaqub,Məlik
Nənə,Məryəm
Fəizə,Ədilə
Hələmə
Bəbir,Əhəd
Yusif
Abişin
Şirzad
Əlixan
Gülşəmam
Nənəxanım
Fərəmərz
Bayram
Mirzə
Əli
Ağabacı
Sənyyə
Xədicə
Rəna
Mələkxanım
Şirin
Zeynalabdin
Ağadadaş,Baba
Umleyla,Əlisafa,Mustafa, Əlibəfa, Əlipaşa
Zəfər,Rayf
Nitsema
Cavanşir, Nənə x.
Balaca x.
Mustafa,Musa, Damir,Əmina
Leyla,Rübabə, Həmiyyə,
Ana x., Həmid, Göyhər
Cabir
Sabir, Əliyə, Gülcöhrə
Zakir,Yaqut, Isgəər,Çingiz
Sona
Tükəzban
Möhsüm, Hüseyn
Baba
Həsən
Hassadbəy
Ağacavad
Bikəxanım
Nəcibə
Əbülfəz,Abdin
Səfər
Nəsən, İradə
Xanım
Teyyub,KamalYaqub,
Seyfəl, Surəyyə
Ağacavad
Raisə
Gövsər, Leyla, Sənyyə
Kübra, Ümbülbanu
Nadir,Əsəd,
Gülnaz, Əbi
Zülfiyə,Rəna
Ümbülbanu
İsmayıl
Mələk,Ağaəli
Ümbülbanu

Əsədullayev Şəmsi Əsədulla oğlu (1841-1913). Neft sənaye maqnatlarından, Bakı I gildiya taciri, milyonçulardan biri. 1874-cü ildə neft çıxaran kontor açmışdır. 1893-cü ildə "Şəmsi Əsədullayev firmasına çevirmişdir. Firmasının kapitalı 1893-cü ildə 500 min manat, 1913-cü ildə 10 milyon manat olmuşdur. Əhmədli, Turkan, Pirallahıda, Bibiheybət, Hövsan, Zığ, Şıxov, Suraxanı, Əmircan, Ramana, Keşlə, Buzovna, Çilikənd kontorları vardır.

Bir neçə Neftayırma zavodları, mexaniki-emalatxanaları, Xəzər dənizində neft və neft məhsulları daşıyan gəmiləri var idi. Ticarət əməliyyatlarını banklar vasitəsilə aparırdı. 1888-ci ildə imperator III Aleksandr Bakıda "Aleksandro-Nevski" kilsəsinin açılışına gəlir. Sonra Ş.Əsədullayevin Əmircanda 56 gün fontan vuran neft quyusuna baxır. III Aleksandr "Atəşgah" məbədinə baxır. Onu Z.Tağıyev, M.Nağıyev, Ş.Əsədullayev, M.Muxtarov, Nobellər də müşayiət edirdilər. III Aleksandrın şərəfinə Əmircanda qızıllı çadır qurub, şərəfinə böyük ziyafət verirlər. Yaşlı adamlar danışırdılar ki, Ş.Əsədullayevin gəmilərinin fitinə qulaq asan imperatorun zəhmi hamını lərzəyə salmışdı. Deyirlər ki, caamat arasında Ş.Əsədullayevə Nobellərin qənimi deyirdilər.

Ş.Əsədullayevin ikinci arvadı imperator ailəsinə yaxın senator idi. Rusiyada bütün qapılar Ş.Əsədullayevin üzünə taybatay açılırdı.

Peterburqda Neva çayı sahilində, Qış sarayı yanında mülkləri, Mərdəkanda "Abşeron" Sanatoriyası, Bakıda bir neçə mülkü bu gündə qalmaqdadır. H.Z.Tağıyev, M.Nağıyev, M.Muxtarov, Ş.Əsədullayev və başqalarının sahibkarlıq fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində faktik materiallara arxalanmaq və müvafiq nəticələri bunlarla əsaslandırmaq lazımdır. Azərbaycan başqa xalqlar kimi o da özünün tarixi keçmişi və bu gunu ilə fəxr edir. Tarixi keçmişin işıqlandırılmasına sağlam və həssas münasibət müasir tədqiqatçılıq mühakimələrinin zəruri şərtidir.

Öz xalqının Tağıyev, Nağıyev, Muxtarov, Əsədullayev və başqaları kimi parlaq nümayəndələrinin həyat və fəaliyyət tarixini təkcə onların xatirəsi naminə deyil, həm də gələcək naminə işıqlandırmaq vacibdir. Yalnız bir yolla həyatın özünün davam etməsi naminə nəsillər arasında əlaqələri möhkəmləndirmək olar.

Bizə məlumdur ki, bu sahibkarların təhsilləri olmamışdır, onlar iri firmalar və bütöv inhisarçı birləşmələrlə sırf rəqabət mübarizəsində var-yoxdan çıxmadığını, öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayaraq Nobel, Rotşild, Mantaşev kimi neft kralları ilə bir cərgədə dayanmağa necə nail olduğunu araşdırmaq çox-çox maraqlıdır. Vətənə sədaqətin nəticəsidir ki, Bakı milyonçuları xaricə qaçmadılar, vətəndə yaşadılar, vətəndə öldülər və burada vətən torpağında xalq tərəfindən adları çəkiləndə hamı onlara "Allah rəhmət eləsin..." deyirlər.

Bu sahibkarlar bir-birinə qohum idilər. Şəmsi Əsədullayev böyük oğlu Mirzəni Musa Nağıyevin qızı Ümmulbanu ilə, kiçik oğlu Əlini Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı Leyla xanımla evləndirmişdir. Bu milyonçuların nəsillərinin törəmələri dünyanın hər yerində yaşayıb öz babalarının və Azərbaycanın adını şöhrətləndirirlər.

Шамси Асадуллаев известный представитель нефтяной промышленности Баку. Его имя всегда произносилось наравне с именем братьев Нобелей. Он первый нефтепромышленник начавший перевозить нефть в Россию посредством судов.

Также как и многие другие бакинские миллионеры Шамси Асадуллаев происходил из бедной семьи. Родился он в 1840 году в бакинской деревне Амираджаны. Отец, братья и он сам подряжались на уборку пшеницы и ячменя, которые сеяли в Сураханах, затем перевозили урожай с поля на мельницу, или же отправлялись с грузами из Баку в Тифлис и обратно. Вначале 19 в. с развитием нефтяной промышленности эти земли были приобретены по низкой цене русскими коммерсантами Кокоревым и Губориным, которые занимались нефтедобычей и производством керосина. В Сураханах близи Атешгяха ими был построен керосиновый завод. Оставшиеся без земель жители Сураханов и Амираджанов вынуждены были работать на нефтяных промыслах. Шамси Асадуллаев также присоединяется к нефтяной работе. За короткий период в 1860 году Шамси дослуживается до приказчика. Через некоторое время он начинает заниматься нефтяным подрядчеством. Через 15 лет открывает керосиновый завод. В 1890 году вместе с компаньонами открывает компанию. Его очень беспокоит вопрос вывоза добывающей нефти на рынки России. Он первый среди бакинских нефтепромышленников, который в 1891 году начинает перевозить нефть через Каспийское море посредством паровых судов.

В 1895 году на вновь приобретенном участке забил крупный фонтан, который продолжался 56 дней. Каждый день фонтан давал 1 миллион шестьсот тысяч пуд нефти. Это был самый известный фонтан в нефтяной истории Баку.

С увеличением прибыли у Асадуллаева увеличивались количества нефтяных складов в городах вдоль Волги, в Москве, в Польше, а также в Средней Азии и в Иране.

Каспий и Волгу бороздят принадлежащие Шамси Асадуллаеву морские и речные суда, перевозящие нефть. В народе его прозвали «гроза Нобелей». Действительно, где бы ни открывали свои конторы и отделения братья Нобель - в России, Туркестане, Иране, даже в Финляндии, - рядом с ними немедленно появлялась контора Шамси Асадуллаева, который продавал нефть значительно дешевле и тем самым переманивал клиентов шведской фирмы.

В конце октября, когда навигация на Волге прекращалась, цены на нефть в Баку сильно падали. Этим пользовались крупные нефтепромышленники в частности, Шамси, скупая у мелких владельцев нефть за копейки и наполняя цистерны и резервуары. Весной они отправляли нефть клиентам и продавали ее в несколько раз дороже. Так наживались огромные состояния.

Благодаря разразившемуся в Баку нефтяному буму, Шамси становится миллионером. Закладывает промысла, создает свой нефтеналивной флот. Строит для семьи величественный особняк. Бывший дом миллионера Асадуллаева основным фасадом выходит на улицу Гоголя, два других фасада смотрят на улицу Толстого и Ази Асланова. Были у него в городе и другие здания.

В Баку у Шамси была жена-мусульманка. Он имел от нее двоих сыновей и двух дочерей. Женившись во второй раз в Москве на Марии Петровне, у Шамси Асадуллаева испортились отношения с первой женой Умсалмой, с сыновьями Мирзой, Али и дочерьми Сарой, Хадиджей и Агабаджой. И в результате в 1903 году он вынужден был переехать в Москву.

Отец его русской жены - Марии Петровны - был сенатором и человеком, приближенным к царской фамилии. С помощью тестя-сенатора и «черного золота» из Баку все двери Москвы и Петербурга распахнулись перед вчерашним батраком настежь. Вскоре он построил на берегах Невы, неподалеку от Зимнего дворца, красивый особняк. Да и в Москве отгрохал для Марии дом с бассейном и оранжереей. Каждый год они отправлялись с женой в путешествие по городам Европы, подолгу жили на знаменитых курортах.

В Петербурге и Москве Шамси строит особняки, занимается благотворительностью.

Всю зиму Шамси Асадуллаев проводит в Москве и Петербурге, заключая сделки с купцами. В Баку нефтяными делами занимается его старший сын Мирза. А к Новруз-байраму Шамси возвращается на родину, чтобы самолично проследить за отправкой нефти клиентам.

У Асадуллаева в Мардакянах был великолепный сад. Сад был заложен в конце 19 в. В Советское время сад был конфискован и превращен в санаторий.

Шамси Асадуллаев скончался 21 апреля 1913 года в Ялте в возрасте 72 лет. Похоронен в Баку. Старший сын Асадуллаева Мирза был женат на дочери Мусы Нагиева, младший сын Али был женат на дочери Х. З.Тагиева Лейле. Дочь Сара вышла замуж за помощника отца Зал Гасана. Не так давно скончавшаяся в Париже азербайджанская писательница Умулбенин была дочерью Мирзы Асадуллаева. Свои произведения она создавала на французском языке. Она внучка двух миллионеров - Шамси Асалуллаева и Мусы Нагиева.

АСАДУЛЛАЕВ ШАМСИ . Родился в 1841 году в Амираджанах вблизи Баку. Мультимиллионер-нефтепромышленник. Покровитель науки и культуры, на его средства несколько десятков талантливых молодых азербайджанцев учились в Германии, Франции, Варшаве, Казани, Киеве, Москве, Одессе, Петербурге и Харькове. Он был попечителем Александровского учительского института в Тифлисе, содержал его на собственные средства. Асадуллаев Ш. - дед известной французской писательницы Банин.

Асадуллаев Шамси родился в бедной семье. В молодости был арбакешем, перевозил продукты сельского хозяйства. В 1874 году на небольшой капитал Асадуллаев Шамси основал в Баку контору по добыче нефти, которая велась примитивным способом. Но в 1893 году на базе этой конторы создал нефтедобывающую фирму «Шамси Асадуллаев», работавшую уже на уровне новейшей технологии того времени. Если в 1893 году капитал фирмы «Шамси Асадуллаев» составлял 500 рублей, то в 1913 году-уже 10 миллионов рублей. Асадуллаев Шамси был владельцем 37 нефтяных скважин в Сабунчах, Сураханах и Раманах, нескольких нефтеперегонных заводов, механических мастерских, десятка танкеров в Каспийском море, В Москве он обладал крупкой недвижимостью, один особняк подарил мусульманскому культурному центру (татарский дом). После падения Азербайджанской демократической республики в 1920 году и установления коммунистического режима, все состояние Асадуллзевых было национализировано.

Асадуллаев Шамси умер в 1913 году в Ялте. Похоронен в Баку.

Сын Асадуллаева Ш. - Асадуллаев Мирза (1875-1936), видный деятель Азербайджанской демократической республики, отец известной французской писательницы Банин Умэль.

Из статьи Фуада Ахундова "Ага Шамси Асадуллаев: и широта души, и благородство помыслов" опубликованной в специальном выпуске журнала "Огонек" в мае 1996 года.

Никого из бакинцев нынешнего поколения не удивишь именами Гаджи Зейналабдина Тагиева, Ага Мусы Нагиева... Имя человека, о котором пойдет речь в этой публикации, бакинцы, независимо от их происхождения, вероисповедания, рода занятий, всегда произносили не иначе как с огромным уважением.

Сегодня, по прошествии многих лет, изучая различные материалы, фотодокументы, связанные с А.Ш. Асадуллаевым, вглядываясь в облик этого человека с внешностью истинного аристократа, можно предположить, что он происходил из самых элитарных дворянских кругов старого Баку. Впечатление это обманчиво: Шамси Асадуллаев родился в бедной крестьянской семье в 1840 году (по некоторым данным в 1841г.) в небольшом предместье Баку Амираджан.

Как и многим представителям своего круга, Асадуллаеву приходилось начинать работать аробщиком ("водителем" арбы) на промыслах у крупного нефтепромышленника Кокорева на сураханских промыслах. За несколько лет работы ему удается скопить определенную сумму и завести собственные арбы, затем ему предоставляется место приказчика на предприятии Кокорева. Ознакомившись с нюансами большого бизнеса, Асадуллаев пытается начать собственное дело. Поначалу это были небольшие соляные подряды, а затем, к началу 1890-х годов Ага Шамси приобретает заявку на нефтеносную землю.

Традиционно бытует мнение о том, что нефть сама по себе, словно манна небесная, способна сделать сказочно богатой как жизнь отдельных людей, так и целых народов. Ага Шамси Асадуллаев стал самостоятельным нефтепромышленником, владельцем собственной фирмы, лишь в1893 году. К тому времени ему было уже за 50, и за плечами был богатейший жизненный и предпринимательский опыт. Возможно, именно этим в первую очередь объясняется небывалый успех и взлет фирмы "Шамси Асадуллаев" буквально с самого момента ее создания.

В 1908 - 1912 годах добыча на промыслах Асадуллаева колебалась в пределах от 6 до 8 миллионов пудов в год. Человек, начинавший простым извозчиком на арбе, имел к 1910 году 37 нефтяных скважин, из которых 17 давали нефть бесперебойно и во все возрастающих объемах.

А.Ш. Асадуллаев, самостоятельно ведший свои дела, словно стремился "наступать на пятки" крупнейшим нефтепромышленным компаниям того времени. Так, вскоре после появления на Каспии нобелевского "Зороастра" - первого нефтеналивного танкера в мире - Асадуллаев спускает на воду три нефтеналивных танкера - так называемые три "А": Азия, Африка, Америка. С не меньшим азартом и размахом он внедрял на своем предприятии и другое нобелевское новшество - нефтепроводы. Тем самым Асадуллаев положил конец транспортировке нефти на арбах и специальности аробщика, с которой некогда сам же и начинал.

По данным сборника "Документы по истории Баку 1870 - 1917гг.", общая протяженность нефтяных трубопроводов у самой крупной компании "Товарищество нефтяного производства братьев Нобель" составляла в 1907 году 17 верст, а у одного лишь Ага Шамси Асадуллаева - 12,5 верст.

Еще более интересную информацию можно почерпнуть из материалов съезда Совета бакинских нефтепромышленников - главного руководящего и координирующего органа нефтяной индустрии дореволюционного Баку.

Каждая мало-мальски солидная фирма, занимавшаяся добычей, переработкой и транспортировкой нефти на собственных или арендованных землях и платившая попудный взнос, имела определенное количество голосов в Совете. Право голоса, или шар, как его еще называли, определялось мощностью фирмы и объемами ее производства: так, согласно Уставу Совета, право первого голоса давала "добыча от 100 до 500 тысяч пудов нефти в год, выработка от 100 до 200 тысяч пудов осветительных и смазочных масел и перекачка от 1 до 2 миллионов пудов". Чтобы получить второй и каждый последующий голос, нужно было иметь добычу в 2 миллиона пудов нефти, выработку в 800 тысяч пудов и перекачку в 8 миллионов пудов в год.

На 32-м очередном съезде Совета бакинских нефтепромышленников фирма "Шамси Асадуллаев" набрала... 10 голосов (!) и вошла в первую десятку нефтяных компаний Баку. Для сравнения скажу, что братья Нобели, чья фирма считалась крупнейшей не только среди бакинских, но и мировых нефтяных компаний, имела 18 голосов. Но то были Нобели! Затем следовали "Каспийско-Черноморское нефтяное общество" Ротшильдов, "Каспийское товарищество", товарищество "С.М. Шибаев и К0", общество "А.И. Манташева" и фирма "Муса Нагиев". Если учесть, что первые три компании с 1912 года контролировались крупнейшим трестом "Роял Датч Шелл", то фирмы А.М. Нагиева и А.Ш. Асадуллаева занимали соответственно четвертое и пятое места - показатель более чем внушительный.

Не менее яркой была общественная и благотворительная деятельность Ага Шамси Асадуллаева, снискавшая ему огромный почет, известность и уважение как в самом Баку, так и за его пределами. Колоссальная сумма денег была выделена им на строительство Бакинского Реального училища (ныне Азербайджанский Государственный экономический институт).

Человек, не получивший практически никакого образования, А.Ш. Асадуллаев взял на свое попечение крупнейший в Закавказье Александровский Тифлисский учительский институт и учредил там две стипендии своего имени. Тем самым Асадуллаев добивался увеличения квоты, выделяемой студентам-мусульманам.

На асадуллаевские средства в 1901 году окончил Петербургский институт гражданских инженеров первый азербайджанец - Зивэр-бек Ахмедбеков. Впоследствии талантливый архитектор Ахмедбеков стал автором проектов Таза-Пирской, Аждарбековской, Мухтаровской (амираджанской) мечетей и многих других архитектурных памятников Баку...

Став крупным нефтепромышленником, Ага Шамси Асадуллаев возводит на свои средства прекрасную мечеть в селении Амираджан (впоследствии, в Советское время, увы, варварски снесенную) и церковь в Калуге.

География предпринимательской деятельности Асадуллаева простиралась от персидского побережья Каспия до Лодзи. Примечателен и тот факт, что в Москве А.Ш. Асадуллаев даровал один из своих особняков на Воздвиженке московской мусульманской общине. До недавнего времени в этом доме размещался Татарский культурный центр.

Однако как предпринимательский, так и жизненный пути Асадуллаева были весьма тернисты и отнюдь не безоблачны.

В 1910 году процветавшая фирма Ага Шамси внезапно оказалась на грани полного банкротства: кто-то из завистников преднамеренно уничтожил телеграмму, по которой компания Асадуллаева должна была отправить партию керосина в верховья Волги. Груз по неведению не был отправлен вовремя, а неустойки за просрочку стали расти подобно снежному кому и совершенно неожиданно обрушились на Ага Шамси огромной суммой долга.

В этот критический момент Ага Шамси Асадуллаеву помогли Г.З. Тагиев и в особенности А.М. Нагиев. Ага Муса Нагиев, о котором традиционно бытует мнение как о скупом человеке, выплатил почти полностью сумму асадуллаевского долга. Идя на такие расходы, он, как видно, не сомневался в том, что Ага Шамси обязате-

льно поднимется вновь. Так оно и произошло.

Подобно казусам предпринимательской деятельности, личная жизнь Ага Шамси Асадуллаева также была полна проблем и трудностей, принимавших зачастую довольно опасные обороты. Марья Петровна Асадуллаева (урожденная Николаева), с которой он провел московский период своей жизни, была не первой женой Ага Шамси. В Баку у Асадуллаева осталась супруга Мейранса ханум, пятеро детей: два сына и три дочери, многочисленная родня. Конечно же, они не могли благосклонно отнестись к его второму браку и переезду в Москву. Когда же А.Ш. Асадуллаев составил свое духовное завещание, согласно которому все его наследство делилось поровну между его семьей и Марьей Петровной, разгневанные родственники поклялись убить и его самого, и супругу.

Зная крутой нрав родни, Ага Шамси не на шутку перепугался. В самый критический момент этой семейной драмы положение спас... не кто иной, как Владимир Алексеевич Гиляровский. Именно В.А. Гиляровский подсказал адвокату Асадуллаевых Ф.Н. Плевако сделать небольшую оговорку в завещании А.Ш. Асадуллаева: "В случае насильственной смерти моей или моей супруги Марьи Петровны все наследство завещаю на нужды благотворительности"...

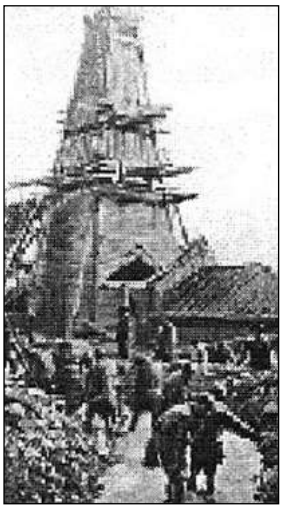
То было воистину гениальное решение! Состояние Асадуллаева к тому времени исчислялось 10 - 12 миллионами рублей. По тем временам это была колоссальная сумма, и, конечно же, вспыльчивые родственники быстро смекнули, что получить 5 - 6 миллионов из наследства все-таки лучше, чем не получить ничего.

На радостях Асадуллаевы закатили пир, поразивший москвичей своим богатством и роскошью - а уж дореволюционная Москва гулять умела! В дом к Асадуллаевым был приглашен весь столичный цвет и, конечно же, В.А. Гиляровский. По воспоминаниям Гиляровского, Марью Петровну на приеме повсюду сопровождали рослые красавцы в кавказских одеяниях - сыновья и родственники Ага Шамси. Они очень быстро помирились после столь хитроумного решения, подсказанного дядей Гиляем...

Не имея детей от своего брака, Ага Шамси и Марья Петровна скупали бросовые участки земли и строили на них сиротские дома и приюты, опекали нуждающихся студентов, делали щедрые пожертвования на нужды бедных.

В юбилейном издании "300-летие царствования дома Романовых", в разделе "Торговля и промышленность" можно найти 8 азербайджанцев, и, конечно же, первым упоминается А.Ш. Асадуллаев.

"Он жил и вырос в стране нефти, - пишется в издании, - где люди, благодаря своему природному уму, энергии и воле, с невероятной быстротой превращаются из бедняков в миллионеров". Не менее восторженно и даже помпезно пишут в "300-летии..." и о Марье Петровне Асадуллаевой - "женщине редкой физической и душевной красоты" "...То были два великана по духу, два гения мысли, слившиеся воедино для борьбы с тяготами жизни".

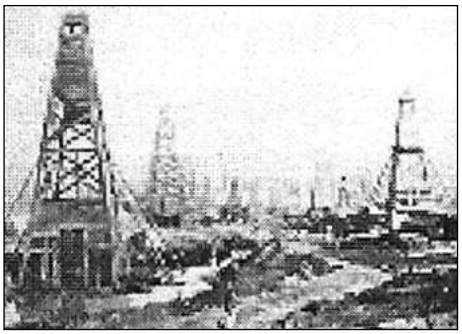

К сожалению, год выхода в свет юбилейного издания "Дома Романовых" стал последним в жизни талантливого предпринимателя и замечательного мецената. 21 апреля 1913 года при так и не выясненных толком обстоятельствах А.Ш. Асадуллаев скончался в Ялте. Бакинские газеты поместили подробные некрологи об Ага Шамси.

Когда траурная процессия проходила мимо роскошного здания Мусульманского Благотворительного общества ("Исмаилиййе"), один из гласных Думы, Мехти-бек Гаджинский, произнес очень трогательную речь: "Я позволю себе привести великие слова Корана, - сказал он. - Всякий должен испытать смерть. Но, умирая, человек должен оставить по себе имя. Оно ценится не богатством. Многие богачи умирают, их смерть проходит и скоро забываются их имена. Но имена таких людей, как Шамси Асадуллаев, будут вечно жить в памяти каждого мусульманина".

Увы, последовавшие после 1913 года события, смуты и революции разметали по всему свету наследников Ага Шамси Асадуллаева. Последняя из оставшихся в живых его внучка живет ныне в США.

"Огонек"

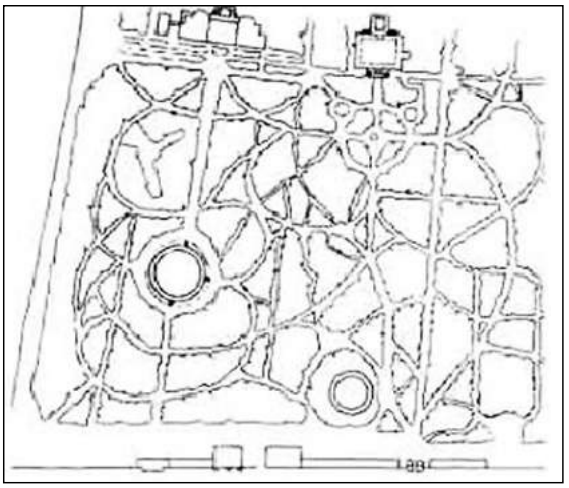

1888-ci ildə III Aleksandr Şəmsi Əsədullayevin 56 gün fontan vuran quyusuna (Əmircanda qurulmuş çadırdan) baxıb. Quyu tarixi-abidə kimi bu gündə saxlanılır.

Şəmsi Əsədullayevin Mərdəkan bağında çəkilmişdir. Şəmsi Əsədullayev, oğlu Mirzə, gəlini Ümülbanu, oğlu Əli, gəlini Leyla

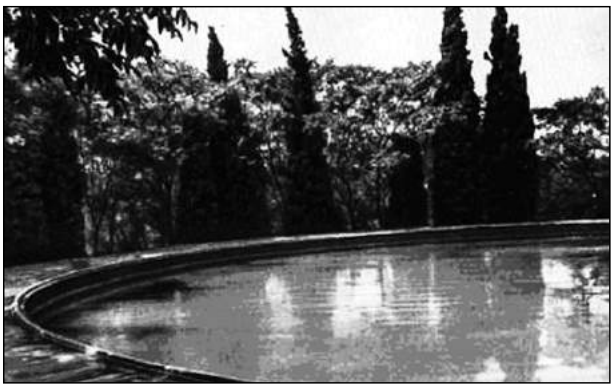
Вилла Асадуллаева в Мардакянах. Фрагмент генплана. 1897-1901 гг.

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР ИНСТИТУТ АРХИТЕКТУРЫ И ИСКУССТВА
Шамиль Фатуллаев
ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВО БАКУ
XIX - начала XX веков

Вилла Асадуллаева. В 1897-1901 годах рядом с мухтаровской виллой была построена вилла Асадуллаева. Какое различие между скромным входом первой и «триумфальными» воротами этой виллы! Вилла Асадуллаева являлась своеобразной рекламой преуспевания бакинской буржуазии. По обширности территории (15 га) она превосходила и нобелевскую (10,23 га), и мухтаровскую (8 га), и тагиевскую (8 га), и ашурбекоаскую (7 га) и многие другие. Только служебные постройки со стороны магистрали протянулись на 400 м и двое монументальных ворот определяли основные планировочные оси парковой территории.

Лестница в малый бассейн на вилле Асадуллаева. 1897-1901

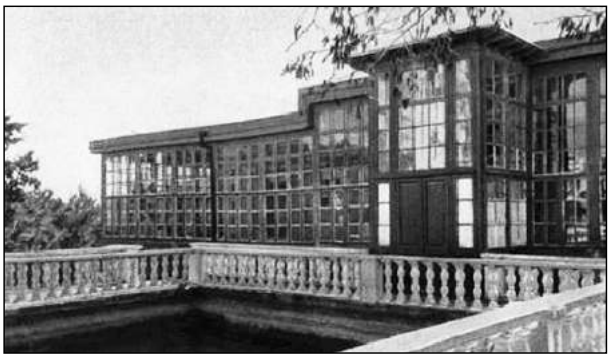
Малый бассейн на вилле Асадуллаева. 1897-1901 гг.

Вилла Асадуллаева. Одно из зданий. Общий вид

Фрагмент большого бассейна на вилле Асадуллаева

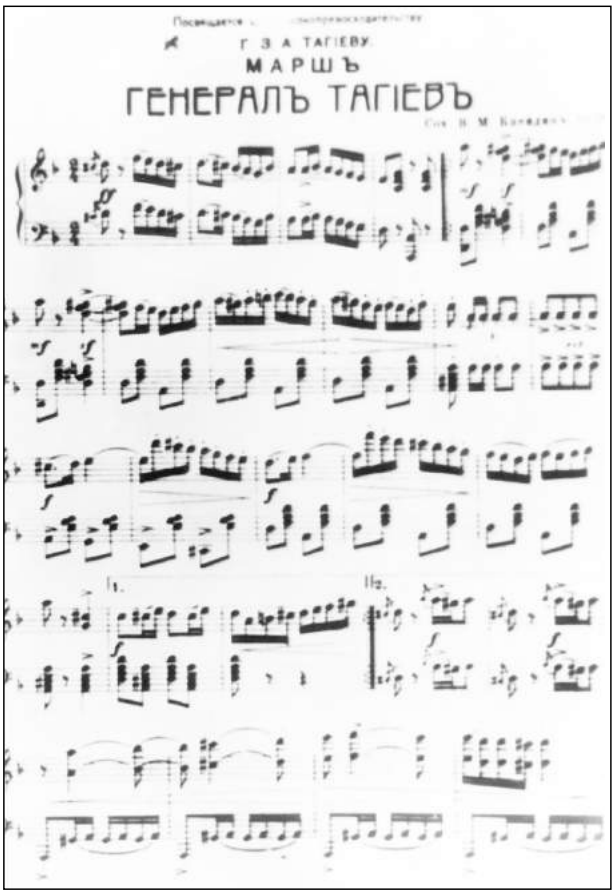

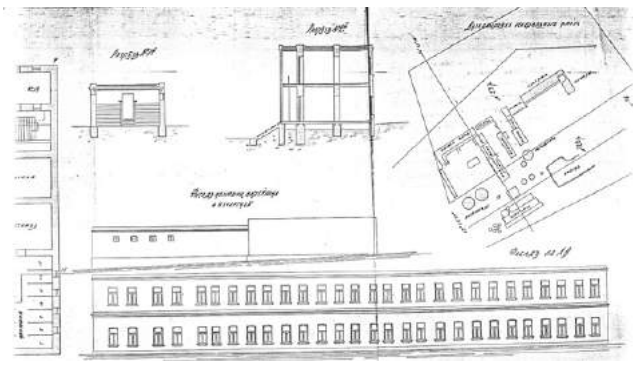
Бассейн на втором этаже одного из зданий виллы Асадуллаева

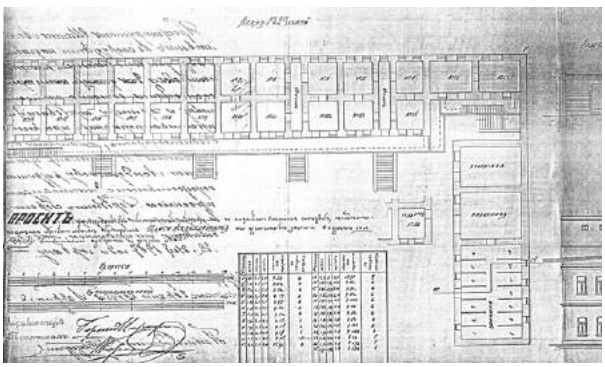
Осевые аллеи объединяли многочисленные живописно идущие дорожки, посыпанные ракушечным песком с золотым отливом. Главная аллея, идущая от монументальных ворот, завершалась трехэтажным объемом главного здания. Центром композиции парка являлся круглый бассейн диаметром 35 м, борта которого, поднимаясь на 2,5 м, зрительно как бы сокращали почти 300-метровую длину зеленой аллеи.

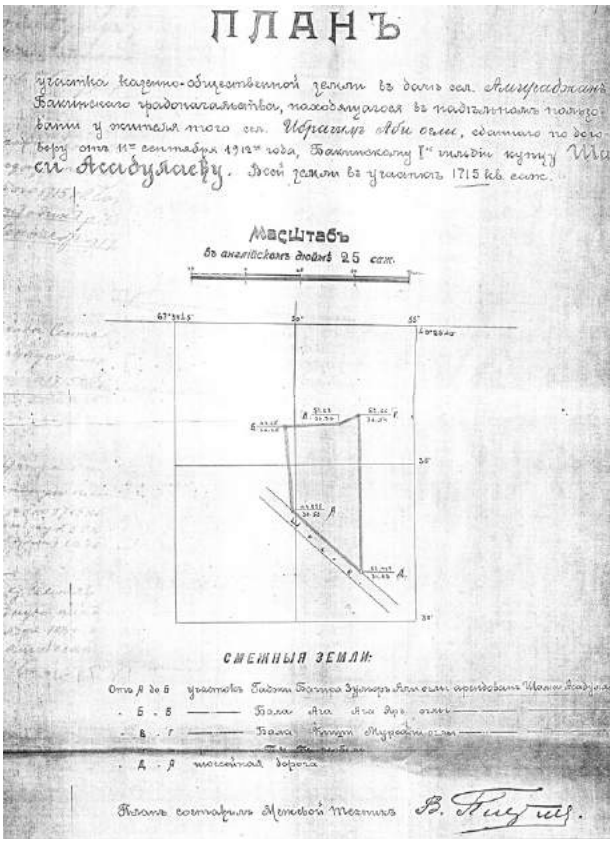
Значительная высота бортов бассейна - это местный апшеронский прием, обусловленный сильными ветрами, несущими массу песка. Если бы бассейн с большим зеркалом воды располагался почти на уровне земли, то песок мог засыпать его. Природные условия диктовали зодчим тот или иной прием решения функциональных вопросов парковой архитектуры того времени.

ПЛАНЪ

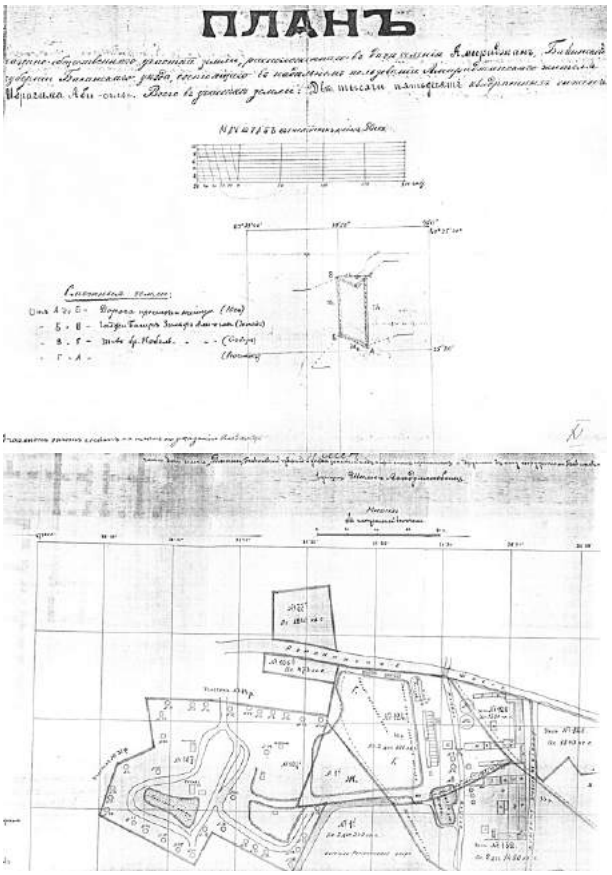
участка казенно-общественной земли въ дачѣ сел. Амиradжанъ Бакинскаго градоначальства, находящагося въ надѣлномъ пользованіи жителей того сел. Ибрагимъ Абдъ оглы, сданнаго по договору отъ 11-е сентября 1912-е года, Бакинскому [illegible] сыну Ас Асадуллаеву. Всей землѣ въ участкѣ 1715 кв. саж.

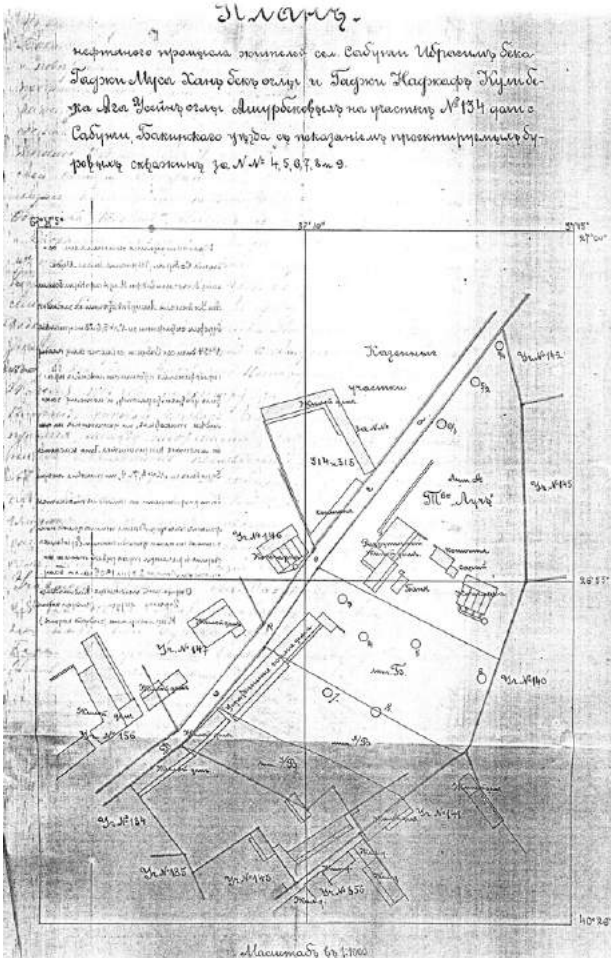
Масштабъ
въ англійскомъ дюймѣ 25 саж.

СМѢЖНЫЯ ЗЕМЛИ:

Отъ А до Б участокъ Бабы Бахша Зульфа Ибрагим оглы противъ Шейх Асадул
. Б . В ——— Бахш Ага Ага Зад оглы ———
. В . Г ——— Бахш Гаджи Мурадъ оглы ———
. Д . А шоссейная дорога

Планъ составилъ Межевой Техникъ В. Кнутъ.

ПЛАНЪ

Планъ

нефтянаго промысла жителей сел. Сабунчи Ибрагимъ Бека Гаджи Мурад Ханъ Бекъ оглы и Гаджи Наджафъ Кулибека Ага Уейсъ оглы Амирбековыхъ на участокъ №134 сел. Сабунчи, Бакинскаго уѣзда съ показаніемъ проектируемыхъ буровыхъ скважинъ за №№ 4, 5, 6, 7, 8 и 9.

Казенный участокъ

Ул. №142
Ул. №145
Ул. №146
Ул. №147
Ул. №150
Ул. №134
Ул. №135
Ул. №140
Ул. №141
Ул. №155

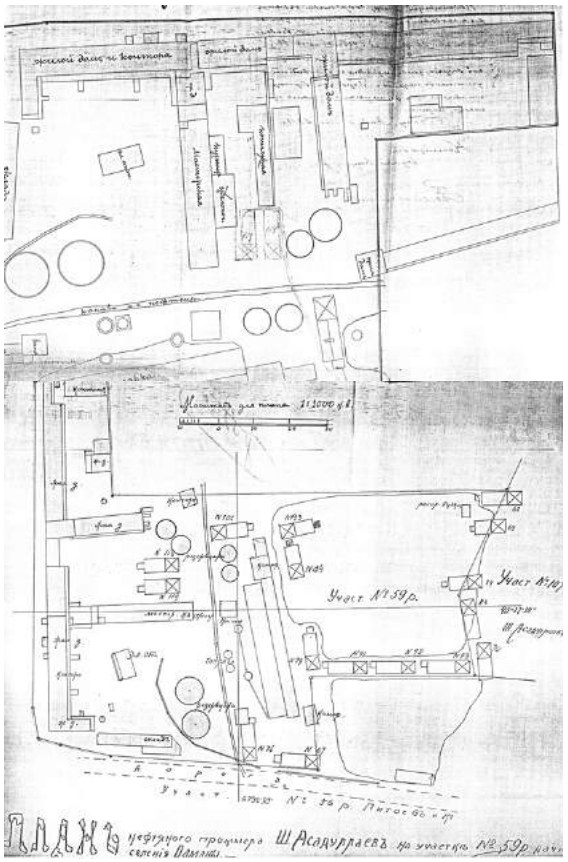
Масштабъ въ 1:1000

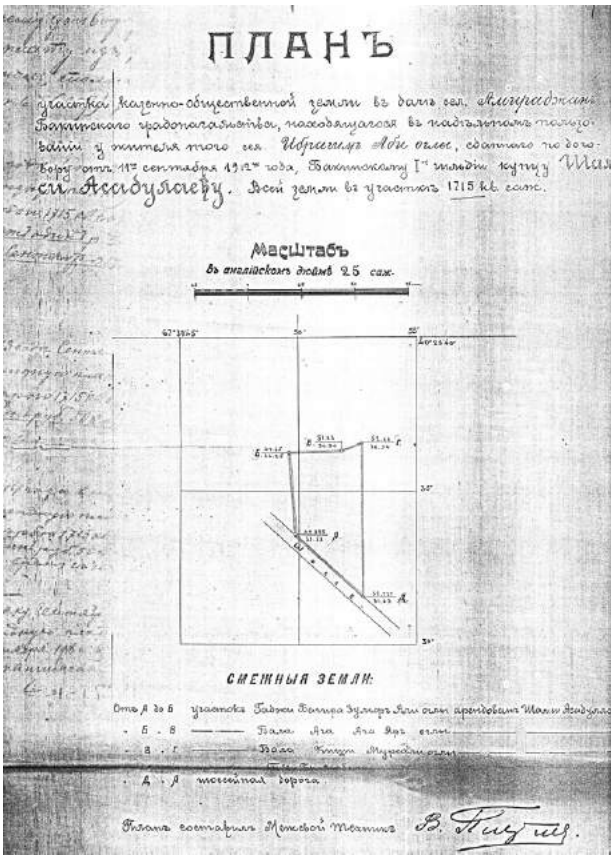

ПЛАНЪ

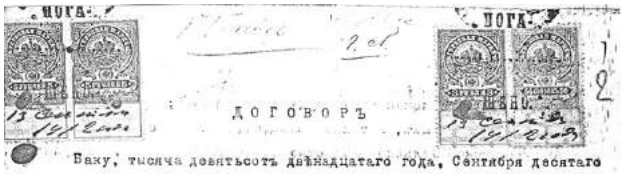
участка казенной нефтеносной з

земли подъ № 39 р. въ дачѣ селенія Рапаны Бакинскаго
[illegible] изъ состава земель, изъятыхъ отъ крестьянъ по закону 9 февраля 189
Площадь участка три десятыхъ одна тысяча двѣсти тридцать сем
квадратныхъ сажен

Масштабъ 1:2000 саженъ.

Баку, тысяча девятьсотъ двѣнадцатаго года, Сентября десятаго дня. Мы, нижеподписавшіеся, дѣйствующій на основаніи довѣренности Бакинскаго купца Шамси Асадуллаева, явленной у Бакинскаго Нотаріуса В. И. Туревича 8 Января 1911 года по реестру №429 Залъ Мамедовичъ Гасановъ съ одной стороны и житель сел. Амираджанъ, Бакинскаго уѣзда Ибрагимъ Аби оглы заключили настоящій договоръ въ слѣдующемъ:

1| Я, Ибрагимъ Аби оглы, отдаю Шамси Асадуллаеву въ арендное содержаніе находящійся у меня въ арендномъ пользованіи участокъ казенно-общественной земли согласно приговору Амираджанскаго Сельскаго Общества отъ 21 Августа с|г. за №42, находящійся въ дачѣ сел. Амираджанъ, Бакинской губерніи и уѣзда, и состоящій въ слѣдующихъ границахъ: съ сѣвера и востока - земли Т-ва "Вр. Нобель", съ эта-дороги просадочныя и желѣзныя и съ запада - земля Гаджи Багира Зинъ-фали оглы, срокомъ на 30 |тридцать| лѣтъ считая со дня подписанія сего договора. Въ виду того, что въ настоящее время Совѣтомъ Съѣзда Нефтепромышленниковъ проектируется Шоссейная дорога, то если дорога эта пройдетъ чрезъ сдаваемый въ аренду участокъ, то въ пользованіе Асадуллаева отводится сѣверная часть участка до шоссе мѣрою сколько окажется. Но если шоссейная дорога пройдетъ внѣ участка, то Ибрагимъ Аби оглы оставляетъ за собою отъ 300 до 500 кв. саж. въ южной части участка, которые отводятся по усмотрѣнію Асадуллаева.

2| Для опредѣленія величины площади участка, отводимой въ арендное пользованіе Асадуллаеву, землемѣръ командируется счетомъ и средствами Асадуллаева.

3| За пользованіе означеннымъ участкомъ опредѣляется единовременная плата по 2 руб. 60 коп. |два руб. 60 коп.| за каждую квадратную сажень участка за исключеніемъ дороги и кромѣ того арендная плата по 10 |десяти| копѣекъ за каждую квадратную сажень, каковую плату Асадуллаевъ обязанъ вносить Ибрагиму Аби оглы за каждый годъ впередъ.

4| На означенномъ въ семъ договорѣ участкѣ земли Асадуллаевъ имѣетъ право возводить всякаго рода сооруженія, постройки, рыть колодцы, строить фабрики, разводить сады и огороды, а также разрабатывать по полученіи на это разрѣшенія отъ надлежащихъ властей Асадуллаевымъ, нѣдра для извлеченія разработки и продажи всякаго рода полезныхъ ископаемыхъ рудъ и минераловъ; при чемъ во всѣхъ вышеперечисленныхъ, а также непредвидимыхъ въ сей договорѣ случаяхъ Амираджанское Сельское Общество препятствовать ему, Асадуллаеву, не должно.

5| Въ теченіе всего арендного срока Асадуллаевъ имѣетъ полное право свои права по арендѣ участка передавать другимъ лицамъ на условіяхъ по усмотрѣнію Асадуллаева.

6| Если арендуемый участокъ будетъ изъятъ изъ пользованія Амираджанскаго Сельскаго Общества для общественныхъ или Государственныхъ надобностей, то Асадуллаевъ обязанъ очистить его и сдать по принадлежности; при чемъ за убытки въ этомъ случаѣ причиненные ему Асадуллаеву, Амираджанское Сельское Общество не отвѣчаетъ.

7| Если по истеченіи арендного срока новаго соглашенія не послѣдуетъ и аренда не будетъ возобновлена, то для сноса и уборки принадлежащаго Асадуллаеву имущества дается годичный срокъ.

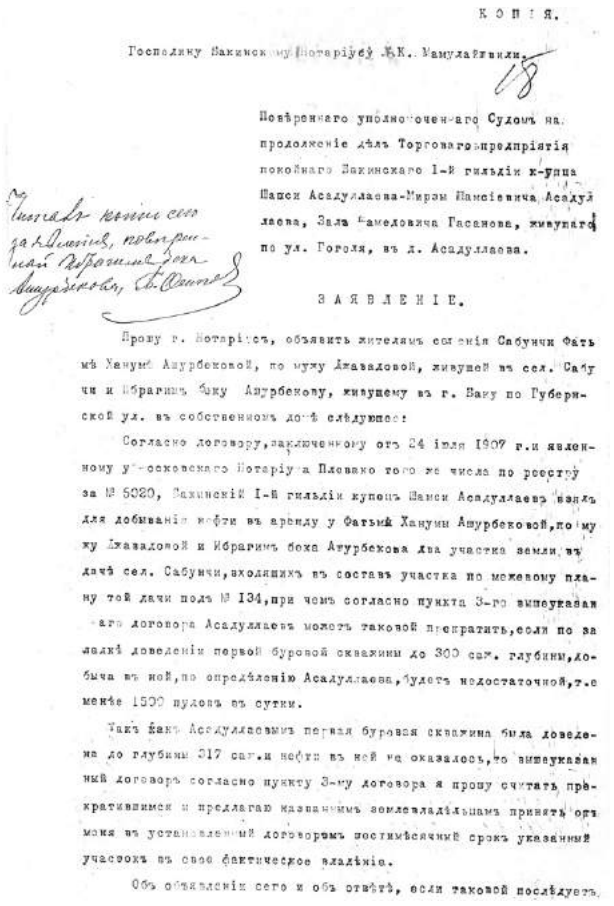
8| Одновременно съ подписаніемъ сего договора Ибрагимъ Аби оглы передаетъ Асадуллаеву приговоръ Амираджанскаго Сельскаго Общества отъ 21 Августа с|г. за №42 засвидѣтельствованный Приставомъ 5 участка Балахано-Сабунчинской Полиціи 29 Августа с|года за №90|

9| Если въ послѣдствіи окажется, что сдаваемый въ аренду участокъ сданъ другому лицу или заложенъ и вообще въ случаѣ какихъ либо претензій, предъявляемыхъ къ этому участку кѣмъ либо, я, Ибрагимъ Аби оглы принимаю на себя, равно отвѣтствую предъ Асадуллаевымъ за всѣ убытки, которые будутъ причинены Асадуллаеву вслѣдствіе неправильныхъ съ моей стороны дѣйствій и въ томъ случаѣ всѣ полученныя мною отъ Асадуллаева деньги за пользованіе участкомъ я обязанъ ему возвратить.

10| Расходы по заключенію договора и оплату его дополнительнымъ гербовымъ сборомъ несетъ Асадуллаевъ.

11| Подлинный договоръ имѣть Асадуллаеву, а копію въ него Ибрагиму Аби оглы

ДОБАВЛЕНІЕ. 1/Въ теченіе одного мѣсяца со дня подписанія сего договора Асадуллаевъ обязанъ послать на арендуемый участокъ земли землемѣра за свой личный счетъ для выясненія площади отходящей в его арендное содержаніе. 2/При подписаніи сего договора Асадуллае

К О П І Я.

Господину Бакинскому Нотаріусу Х.К. Мамулайнвили.

Повѣреннаго уполномоченнаго Судомъ на продолженіе дѣлъ Торговаго-предпріятія покойнаго Бакинскаго 1-й гильдіи к-упца Шаиси Асадуллаева-Мирзы Шамсіевича Асадуллаева, Зала Гамедовича Гасанова, живущаго по ул. Гоголя, въ д. Асадуллаева.

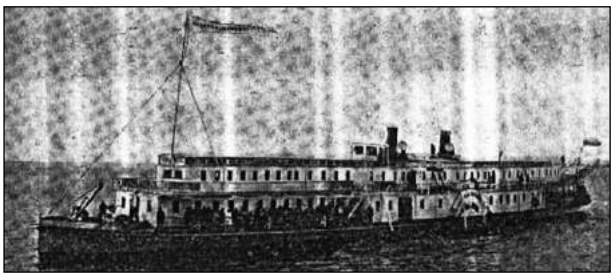
З А Я В Л Е Н І Е.

Прошу г. Нотаріусъ, объявить жителямъ сел-нія Сабунчи Фатьмѣ Ханумъ Ашурбековой, по мужу Джавадовой, живущей въ сел. Сабунчи и Ибрагимъ бѣку Ашурбекову, живущему въ г. Баку по Губернской ул. въ собственномъ домѣ слѣдующее:

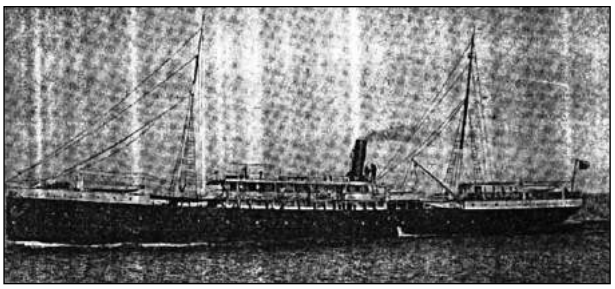
Согласно договору, закрѣпленному отъ 24 іюля 1907 г. и явленному у-московскаго Нотаріуса Плевако того же числа по реестру за № 5020, Бакинскій 1-й гильдіи купецъ Шаиси Асадуллаевъ взялъ для добыванія нефти въ аренду у Фатьмѣ Ханумъ Ашурбековой, по мужу Джавадовой и Ибрагимъ бѣка Ашурбекова два участка земли, въ дачѣ сел. Сабунчи, входящихъ въ составъ участка по межевому плану той дачи подъ № 134, при чемъ согласно пункта 3-го вышеуказаннаго договора Асадуллаевъ можетъ таковой прекратить, если по заложѣ доведенія первой буровой скважины до 300 саж. глубины, добыча въ ней, по опредѣленію Асадуллаева, будетъ недостаточной, т.е менѣе 1500 пудовъ въ сутки.

Такъ какъ Асадуллаевымъ первая буровая скважина была доведена до глубины 317 саж. и нефти въ ней не оказалось, то вышеуказанный договоръ согласно пункту 3-му договора я прошу считать прекратившимся и предлагаю названнымъ землевладѣльцамъ принять отъ меня въ установленный договоромъ постимѣсячный срокъ указанный участокъ въ свое фактическое владѣніе.

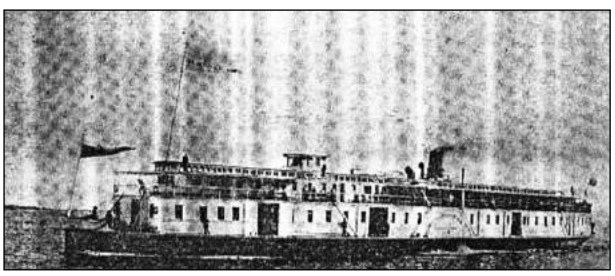
Объ объявленіи сего и объ отвѣтѣ, если таковой послѣдуетъ

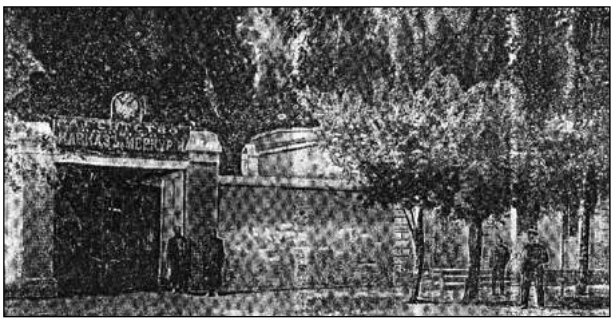
«Великайа Кнйаэыжна Олга Николайевна»

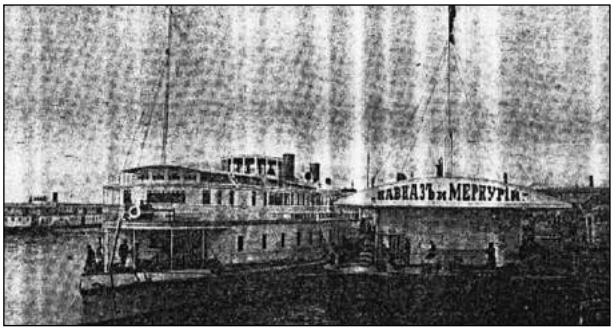
Параход «Император Николай II»

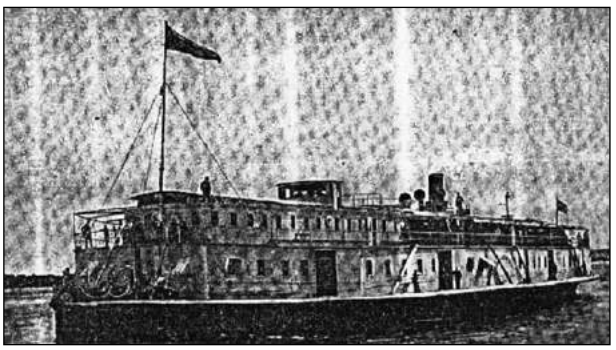
«Великий Кнйаз Александр Михайлович»

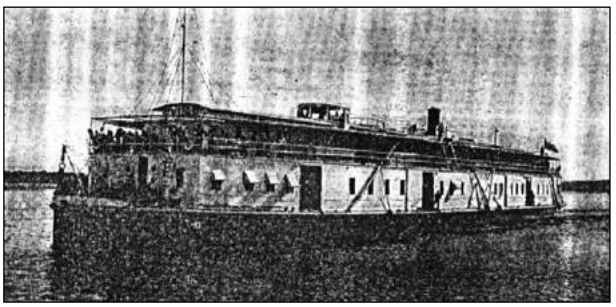

Общества Кавказ и Меркури

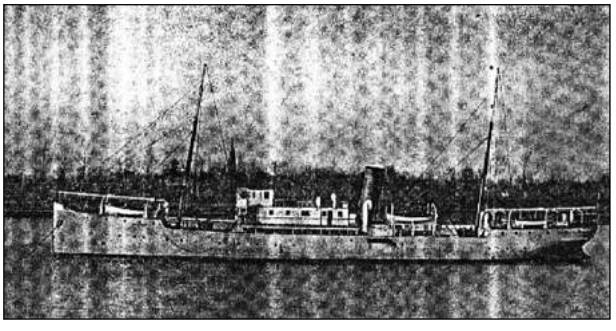

«Фелдмаршал Суворов»

«Беликайа Кнйаэинйа Ксенийа»

«Свйатослав»

«Скобелев»

1904-cü il siyahısı Arxiv fond 1443 № 94 opis №8

1. «Mariya Fyodorova»
2. «Asiya»
3. «Amerika»
4. «Afrika»
5. «Avropa»
6. «Azərbaycan»
7. «Zaroastr»
8. «Pyotr Velikiy»
9. «Kazbek»
10. «Bakı»
11. «Kaspiy»
12. «Elbrus»
13. «Tehran»
14. «Astraxan»
15. «Araz»
16. «Kür»
17. «Mərv»
18. «Sevan»
19. «Ənzəli»
20. «Volqa»
21. «Knyaz Baryatinskiy»
22. «Admiral Kornilov»
23. «Nijniy Novqorod»
24. «Kama»
25. «Merkuriy»
26. «Dmitriy Donskoy»
27. «Aleksandr Nevski»
28. «Knyaz Qorçakov»
29. «Monomax»
30. «Yekaterina II»
31. «Aleksandr II»
32. «General Kuropatkin»
33. «General Kaufman»
34. «Balaxova»
35. «Samara»
36. «Simbirsk»
37. «Tsarisin»
38. «Karamzin»
39. «Saraxov»

Образование в татарской общине Москвы

Образование в татарской общине Москвы До 1917 года татарские дети учились в мэктебе и медресе при Исторической мечети на Большой Татарской улице, и после построения Соборной мечети на Мещанке часть детей обучалась и там.

Впервые медресе с преподаванием основ светских наук в Москве появилось в 1914 году. Именно тогда медресе, временно находившееся по адресу Малый Татарский переулок дом № 6, переехало в соседний дом №8, в специально построенное для него здание. Поскольку инициатором возведения здания был купец и нефтепромышленник Шамси Асадуллаев, который выкупил для этого участок и вложил значительную часть средств в его строительство, то в знак уважения к этому подвижнику, татары медресе называли «школой Асадуллаева». Однако по преданиям известно, что немало средств в строительство этой школы внесли татарские купцы Москвы и других регионов Российской империи, безвозмездно свой труд вкладывали в строительство и рядовые представители татарской общины.

После революции, в 20-30-е годы эта школа сначала стала советской - последовательно начальной, семилет-

ней и полной средней. Она была закрыта одновременно с другими татарскими школами в период Великой Отечественной войны в 1945 году.

Помимо этой школы в столице действовали еще четыре татарские школы и татарские группы в русских школах. У метро «Динамо» была даже татарско-цыганская начальная школа. Кроме того, в период ликвидации неграмотности на крупных предприятиях и стройках работали курсы ликвидации безграмотности (ликбезы), несколько общеобразовательных курсов, а также курсы по подготовке к рабфаку. Одним словом, татарское образование в Москве, как и всюду в стране осуществлялось в рамках национальной политики и общих установок по просвещению нерусских народов в СССР и РСФСР, и татарские школы входили в общую школьную сеть и полностью финансировались за счет государственного бюджета.

К началу Великой Отечественной войны в Москве остались только 2 татарские школы: средняя (в М. Татарском переулке), неполная средняя (на Садово-Спасской улице). Последняя по существу к этому времени превратилась в среднюю и в год начала войны успела выпустить первую группу учеников со средним, девятилетним, в то время образованием.

Среди указанных школ основной оставалась школа в Малом Татарском переулке. Она фактически была методическим центром для остальных школ. Кроме того, в здании, где находилась школа, была сосредоточена вся культурная жизнь татарской общины Москвы. Это здание в печати называлось татарским «Домпросом» («Домом просвещения»). Под одной крышей здесь находились: Упомянутая средняя школа, татарский детсад, татарский детдом, Центральный татарский клуб с татарской библиотекой при нем. Здесь базировался самодеятельный татарский ТРАМ (театр рабочей молодежи), а в последние годы существования сюда перебазировался и центральный татарский рабочий театр, переведенный в 1933 году в Казань.

В одночасье община лишилась всего этого. Однако активисты общественно-культурного движения татар столицы начали ходатайствовать о возвращении бывшего «Домпроса» (в действительности Татарского культурного центра) и восстановлении там национального клуба и школы сразу же после войны. Некоторые авторы писем в МК, ЦК, Министерство культуры, Министерство просвещения сами являлись выпускниками здешней средней школы и прошли «огненные» дороги войны, уйдя на фронт, только что, окончив школу.

Движение за возвращение «Домпроса» особенно усилилось в годы так называемой хрущевской «оттепели» и не прекращалось вплоть до положительного решения этой проблемы в 2003 году. В 60-е годы прошлого столетия неофициальные лидеры татарского общественного и культурного движения генерал-лейтенант Якуб Чанышев, Махмуд Шагиахметов и другие направили соответствующие письма в МК и ЦБ с просьбой о возвращении «Дома Асадуллаева» татарской общине. Письмо было подписано старыми большевиками. Якуб ага Чанышев и еще активистов лично посетили эти органы и Министерство культуры СССР, но ничего не добились. Более того, им грозили неприятностями по партийной линии.

В советский период руководством страны был взят жесткий курс на «слияние наций» и создание денационализированного единого советского народа. Повсюду «по просьбе родителей» закрывались все национальные школы, в том числе в Татарстане, Башкортостане и других автономных республиках, областях, округах и даже в некоторых союзных республиках. В таких условиях, конечно, невозможно было надеяться на открытие татарских школ и детских садов в Москве. Политика «держать и не пущать» даже в области родного языка, национальной культуры и образования также послужила существенной причиной развала Советского Союза.

Но новое поколение активистов татарского общественного и культурного движения в Москве не прекращало борьбу за возвращение утерянного. В результате в конце 80-х годов в одном из детских садов Юго-Восточного административного округа впервые была открыта татарская группа. Задумка была образовать начальные классы на базе татарских групп. Частично под видом ремонта и по какой-то причине детсад был закрыт и не возобновлял работу.

Затем в районе метро «Пролетарская» были открыты вечерние татарские классы, которые послужили основой для создания ныне функционирующей средней школы № 1186 с татарским национальным компонентом обучения, которую татары именуют татарской школой.

В Восточном административном округе по инициативе заведующей детского сада № 318 были открыты татарские группы и детский сад превратился в детское учреждение с татарским этнокультурным компонентом воспитания.

Факультативно татарский язык преподавался в одной из школ в Центральном административном округе и в так называемой интернациональной школе. Некоторые группы факультативного обучения языку прекратили существование.

В настоящее время татарская община Москвы располагает: средней школой № 1186 с татарским национальным компонентом обучения (ЮВАО), факультативными группами изучения татарского языка в школе № 945 (СВАО), в школе № 959 (ЮАО), татарской группой в Поликультурном центре (САО), группой факультативного обучения татарскому языку и литературе в школе № 1167 (ВАО), детскими садами с татарским компонентом воспитания: одним - в ЗАО (Солнцеве), другим в - ВАО (№ 318) и татарским детским садом в ЮВАО, а также группами по изучению татарского языка в Татарском культурном центре.

Татарский культурный центр, как и его довоенный предшественник считает образовательную и просветительскую работу самой приоритетной в своей деятельности. Помимо групп по изучению родного языка, что несомненно, очень важно, здесь созданы условия для приобщения детей и взрослых к татарской культуре в целом: действует детская изостудия с использованием татарского традиционного художественного материа-

ла (рук. Чулпан Сатарова), для детей разного возраста проходят уроки культуры речи, где на примере произведений известных татарских писателей и поэтов обучают правильно разговаривать на родном языке, открыты фольклорные вокальные и танцевальные группы. Будут созданы и детские спортивные группы.

Руководство РТНКА г. Москвы и Татарского культурного центра активно сотрудничает с деканатом филологического факультета Московского Государственного Педагогического Университета. По инициативе доцента кафедры Баранниковой Алии Абдуллаевны и при поддержки РТНКА было создано русско-татарское отделение филологического факультета указанного университета. По просьбе руководства университета занятия студентов всех курсов проходят в аудиториях Татарского культурного центра. По этой причине преподаватели и студенты активно задействованы в культурно-просветительской жизни центра.

Еженедельно в Татарском культурном центре проходят мероприятия, непосредственно связанные с историей татарского народа, с жизнью и творчеством известных татарских ученых, писателей, артистов. Практически ежемесячно проходят художественные выставки.

Важным элементом образовательного процесса РТНКА г. Москвы считает создание национальной библиотеки, открытой в ТКЦ. На сегодняшний день в фондах библиотеки находится около 2-х тысяч книг на татарском языке.

Серьезным подспорьем в повышении образовательного уровня москвичей обещает стать киоск «Татарская книга», также открытая в ТКЦ.

В заключение необходимо еще раз подчеркнуть, что проблема образования и просвещения будет всегда в центре внимания руководства Региональной татарской национально-культурной автономии г. Москвы. Автономия прилагает усилия на открытие новых школ с татарским национальным компонентом обучения, факультативных групп по изучению родного языка, литературы и культуры в целом, традиций и обычаев.

Правительство Москвы, идя навстречу просьбам РТНКА, разрешает открывать и школы, и факультативы. Дело упирается в пожелания родителей. Школу можно открыть, но если в ней не будет достаточного количества учеников, то дискредитируется сама идея национального образования. Многие родители к национальному образованию относятся настороженно. Есть даже такие родители, которые считают изучение родного языка бесполезным занятием.

Перед нами стоит большая задача убеждения родителей, которые не понимают такой истины, что двуязычие с детства облегчает изучение и освоение еще одного и более иностранных языков, не говоря уже о том, что татарский язык, относясь к тюркской языковой группе, служит ключом к освоению любого тюркского языка. Стоит татарину пожить год среди турков, азербайджанцев, узбеков, казахов, туркмен, уйгуров и т.д., он научится говорить на их языках. Это разве не богатство.

Если дети почувствуют вкус к родному языку, то они будут изучать его и в дальнейшем. Поэтому для воссоздания татарских школ необходимо в первую очередь открывать детские сады с изучением татарского языка. РТНКА и МТНКА административных округов намерено пропагандировать идею освоения татарского языка через СМИ и выявлять истинные желания родителей посредством анкетного опроса. Необходимо коснуться еще одного вопроса - обеспечения татарских классов учебниками и учебно-методической литературой.

До 1934 года часть учебников татарских школ выпускало Центральное издательство народов СССР и его отделения в Куйбышеве (Самаре) и Свердловске (Екатеринбурге). С ликвидацией Центриздата работа по обеспечению указанной литературой выполнялась только Татарстаном.

Татарстан в настоящее время располагает более мощной полиграфической базой, однако у регионов с компактным татарским населением не должно быть иждивенческих настроений. Регионы должны отчислять необходимые финансовые средства для издания учебников или их закупки из своего бюджета. Это касается и Москвы. Экономить на детях и образовании - это тупиковый путь.

Возможно, этот вопрос стоит поднять регионам перед Центром, чтобы обеспечение школ учебниками и учебными пособиями, в том числе на национальных языках, стало общегосударственным делом.

Таковы достижения и проблемы образования татар в Москве сегодня.

Ахмет Галимов

ИСТОРИЧЕСКАЯ МЕЧЕТЬ

В память доблестного участия татаро-башкирских полков в Отечественной войне 1812 года мусульмане Москвы в 1813 году получили разрешение на открытие молитвенного дома в Татарской слободе. В 1823 году было дозволено строительство каменного здания на участке купца Назарбая Хамалова. В 1881 году молельный дом был перестроен: возведены минарет и купол, после этой реконструкции здание первой Московской мечети обрело завершенный вид мусульманского культового сооружения.

Вплоть до начала XX века мечеть на Большой Татарской являлась единственным официальным местом молитвенных собраний московских мусульман, проводившихся до 1913 года ахунами (наставниками) из известного рода Агеевых. При мечети были образованы сиротский дом и медресе, а в 1914 году недалеко от нее на средства купца и нефтепромышленника Шамси Асадуллаева был построен многоэтажный дом ("Дом Асадуллаева"), ставший исламским культурно-образовательным центром дореволюционной Москвы. В 20-е и 30-е годы мечеть еще действовала. В 1936 году был арестован имам-хатыб мечети на Большой Татарской Абдулла Шамсутдинов (1878-1937), после этого мечеть вскоре была закрыта.

Возрождение деятельности мечети началось лишь с 1991 года, когда общество "Байт Аллах" получило ордер на бессрочное пользование зданием. Помощь в возрождении Исторической мечети оказал шейх из Аравии: на выделенные им деньги турецкая строительная фирма реставрировала мечеть, и в мае 1993 года она вновь открылась для мусульман.

Возвращение национального памятника татарской общине Москвы

19 сентября, в Малом Татарском переулке в Москве состоялась торжественное возвращение национального культурно-исторического памятника - Дома Асадуллаева татарской общине столицы. В мероприятии приняли участие Президент РТ Минтимер Шаймиев, мэр Москвы Юрий Лужков со своей командой, полномочный представитель РТ в РФ Назиф Мириханов, председатель исполкома Всемирного конгресса татар Ринат Закиров.

Московские татары передачу им Дома Асадуллаева называют возвращением. Красивое, светлое четырехэтажное здание, украшенное татарским орнаментом и арабской вязью, было построено еще в 1914 году на средства известного мультимиллионера - нефтепромышленника, владельца крупной недвижимости в Москве Шамси Асадуллаева. Купец пожертвовал 500 тысяч рублей для того, чтобы у мусульманских семей первопрестольной появился свой культурный центр, и они смогли бы удовлетворить свои потребности в просвещении, образовании детей, в культурном развитии. До начала Великой Отечественной войны так и было. Но в военную годину в Малом Татарском переулке разместили госпиталь. А когда фронт был отодвинут от Москвы, здание передали в распоряжение Наркомата иностранных дел СССР. До вчерашнего дня здесь находился колледж МИДа.

На протяжении десятилетий общественность Москвы поднимала вопрос о возвращении Дома Асадуллаева татарской общине и об открытии в нем школы и культурно-просветительного центра. И, по словам президента Татарской национально-культурной автономии Москвы Расима Акчурина, благодаря усилиям Минтимера Шаймиева и Юрия Лужкова мечта московских татар осуществилась. Председатель Совета муфтиев РФ Равиль хазрат Гайнутдин от имени всех татар поблагодарил правительства Татарстана и Москвы за содействие в богоугодном деле. Он также обратился к Юрию Лужкову с просьбой - включить в перечень столичных торжественных мероприятий на 2004 год празднование 100-летия Московской соборной мечети, а потом и помочь в расширении ее молельного зала.

На встрече выступили многие видные татарские общественные деятели, которые говорили и о достижениях в жизни диаспоры, и о ее проблемах. Но все были едины в том, что Татарстан и Москва - регионы, где наиболее благополучно решается национальный вопрос. В своем выступлении Юрий Лужков отметил, что необходимо сохранять традиции различных народов и передавать их другим поколениям, развивать языки. "Если мы породим в Москве монокультуру, столица станет беднее в 141 раз - именно столько диаспор проживает в нашем мегаполисе, - считает мэр Лужков. - Моя мечта - чтобы московские татары говорили: "А у нас лучше, чем в Казани". На что Президент Татарстана шутливо ответил: "Обещаю, будем за вами подтягиваться".

И уже серьезно М.Шаймиев сказал: "Меня радует, что в Москве создаются хорошие условия для возрождения национальной культуры. Столица подает пример, как нужно сближать народы, находить взаимопонимание с ними. Но и Татарстан постарается сделать все, чтобы наши соотечественники, независимо от их местопроживания, удовлетворяли свои духовные потребности".

Чтобы выкупить у МИДа историческое здание, правительству Москвы пришлось отдать министерству крупную недвижимость. Зато Татарский национальный культурный центр столицы разместился, можно сказать, в своем родословном гнезде.

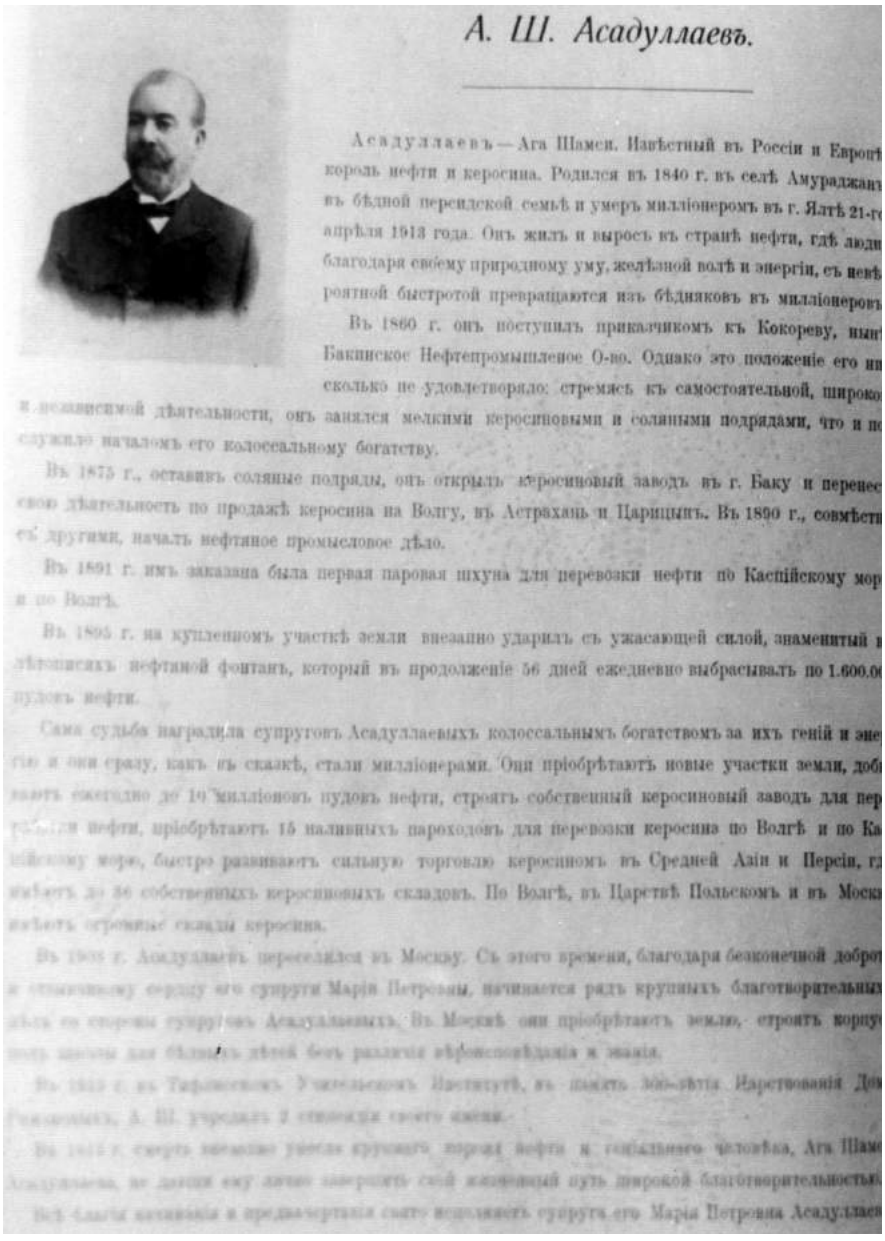
Qoqol 9. Şəmsi Əsədullayevin villası.

Qoqol 9

Qoqol 9

Əmircanda qəbrüstü abidəsi (S.Əsədullayev, nəvəsi Zuleyxa xanım)

Meyrənsə xanım

Mələknisə xanım

Bəyəm xanım

Əli Şəmsi oğlu

Mirzə Şəmsi oğlu

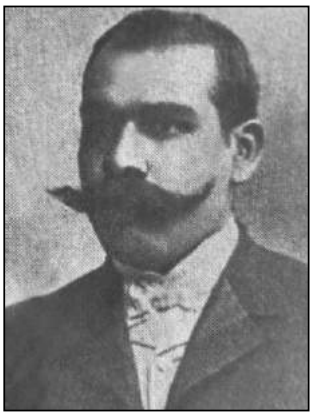
Mirzə

Musa Nağıyev

Şəmsi Əsədullayev fondu. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Arxivi

BU BARƏDƏ İLK DƏFƏ MİRZƏ ƏSƏDULLAYEV

XIX əsrin sonu- XX əsrin əvvəllərində geniş ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə diqqəti cəlb edən Mirzə Şəmsi oğlu ƏSƏDULLAYEV 1846-cı ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Orta təhsilini Bakı gimnaziyasında başa vurduqdan sonra o, atası Şəmsi Əsədullayevin (1840-1913) neft şirkətində əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Milyonçu Şəmsi Əsədullayev dövrün maarif məsələlərinə fikir verən şəxslərindən biri olmuşdur. O, Tiflisdəki Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun əsas himayədarı idi. Ş.Əsədullayev 1903-cü ildə Moskvaya köçmüş və ömrünün axırına qədər orada yaşamışdır. Onun Moskvada sarayı xatırladan bir neçə böyük mülkü var idi. O, bu mülklərdən birini Moskvadakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinə bağışlamışdı. Atası Moskvada yaşadığı üçün Bakıda neft şirkəti ilə bağlı bütün məsələləri Mirzə Əsədullayev həll edirdi. O, məşhur milyonçu Musa Nağıyevin (1845-1919) qızı Ümm ül-Banu ilə ailə həyatı qurmuşdur. 1905-ci ildə axırıncı-dördüncü uşaq doğularkən Ümmül-Banu vəfat etmişdir. Onun xatirəsinə yeni doğulmuş körpəyə anasının adını qoymuşlar. Müəyyən tarixi səbəblər üzündən 1924-cü ildə vətəni tərk edən və hazırda Fransanın paytaxtı Parisdə yaşayan Ümmül-Banu (Banin) indi məşhur yazıçı kimi Avropada tanınır.

Mirzə Əsədullayev neft satışı ilə əlaqədar müəyyən vaxtlarda Rusiyanın Peterburq, Moskva kimi şəhərlərində yaşamış və rus mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmuşdur. Bundan başqa, M.Əsədullayev Avropa ölkələrini də gəzmişdir. Bu onun həm də Avropa mədəniyyətini qavramasına, bir ziyalı kimi formalaşmasına güclü təsir etmişdir. Rus təhsili gördüyü üçün Azərbaycan dilini mükəmməl bilməyən M.Əsədullayev 1912-ci ildə Moskva konservatoriyasında oxuyan böyük bəstəkarımız, Azərbaycan opera sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyovdan (1885-1948) ana dilindən dərs almışdır. Ü.Hacıbəyov Parisin Sorbonna universitetində ali təhsil alan kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyliyə (1891-1962) 1912-ci ildə yazdığı məktubda bu məsələyə toxunur («Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 4 noyabr, 1988-ci il).

Mirzə Əsədullayevin bir ictimai xadim kimi fəaliyyəti çoxşaxəlidir. Onun sədrlik etdiyi «Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti» müxtəlif mütərəqqi tədbirlər həyata keçirir və «cəhalət səltənəti»ni dağıtmaq işində fəal mübarizə aparırdı.

Ana dilində dövri nəşrlərin azlığı Mirzə Əsədullayevi bir ziyalı kimi ciddi narahat etmişdir. O, 1915-ci il martın 11-də «Qardaş köməyi» adlı qəzet buraxmağa başlamışdır. Cəmi bir nömrəsi çıxan qəzetdə verilən məlumatda deyilir ki, əldə olunacaq gəlir hərbzadə müsəlmanlar nəfinə, o cümlədən birinci dünya müharibəsi zamanı çar ordusundakı azərbaycanlılardan ibarət (rus mətbuatında «Dikaya diviziya» adı ilə tanınan) süvari qoşun hissələrindəki döyüşçülərə sərf ediləcəkdir.

"Vəhşi diviziya" adlandırılan bu döyüşçülər I dünya müharibəsinin bütün cəbhələrində ancaq qələbələr qazanmışdır. Çar Rusiyası bu dviziyanın xidmətlərinin xüsusilə qiymətləndirilmişdir. Mirzə və Əli Əsədullayev qardaşları bu dviziyayada köməklik göstərmişlər.

Rusiya fevral - burjua inqilabından sonra Mirzə Əsədullayev 1917-ci il martın 27-də Bakıda yaranmış Milli Müsəlman Şurasının Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdir.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olundu. Bitərəf Mirzə Əsədullayev həmin il dekabrın 7-də Bakıda təntənəli surətdə açılmış Azərbaycan parlamentinə üzv seçilmişdir. O, Azərbaycan Respublikası nazirlər şurasının sədri Fətəlixan Xoyskinin (1875-1920) 1918-ci il dekabrın 26-da təşkil etdiyi üçüncü hökumət kabinəsində ticarət və sənaye naziri vəzifəsini icra etmişdir. Mirzə Əsədullayev Azərbaycanın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinin yaradılmasına və yerli sənayenin inkişaf etdirilməsinə ciddi səy göstərirdi.

1919-cu il martın əvvələrində Fətəlixan Xoyskinin başçılıq etdiyi hökümət kabinəsi istefaya çıxdığı üçün Mirzə Əsədullayev tutduğu vəzifəni tərk etmişdir.

1920-ci ilin mayında M.Əsədullayev həbs olunmuş və qısa müddətdən sonra azad edilmişdir. Həmin il Azərbaycan SSR hökümətindən rəsmi icarə alaraq xaricə gedən Mirzə Əsədullayev ömrünün sonuna kimi (1936) Fransanın paytaxtı Parisdə yaşamışdır. Qəbri şəhərin müsəlman qəbiristanlığındadır. Bu yaxınlarda YUNESKO-nun əməkdaşı, həmyerlimiz Ramiz Abutalıbov məşhur yazıçı Ümm ül-Banunun öz atası haqqında yazdığı xatirələri Parisdən bu sətirlərin müəllifinə göndərmişdir. Buna görə R.Abutalıbova dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

Bu gün ölkəmizdə yenidənqurma hərəkatı gedir. Bu inqilabi hərəkat bizə imkan verir ki, M.Əsədullayev kimi mürəkkəb və çoxcəhətli həyat yolu keçmiş xadimlərimizin də ictimai-mədəni fəaliyyətini obyektiv şəkildə təqdim edək.

Əli Şəmsi oğlu Əsədullayev (1861-1936). Bakıda II Aleksandr adına oğlanlar gimnaziyasında oxuyub. Peterburqda iqtisadi-mühasibat fakültəsini bitirib, əmək fəaliyyətinə atasının mədənlərindən başlayıb. 1904-cü

ildə H.Z.Tağıyevin qızı Leyla ilə evlənib. 1918-ci il mart qırğınlarında Əli də fəal iştirak edib. Xəzər dənizində dayanan "Evelina" gəmisindən xeyli silah Əmircana əhaliyə göndərir. Bu silahlardan ermənilərə qarşı döyüşlərdə istifadə edirlər. Əli də qardaşı kimi xeyriyyəçi idi. 1924-cü ildə Leyla xanım və Əli bəy İrana gedirlər.

САФИЯ ТАГИЕВА
"Я ЦЕЛОВАЛА КАМНИ РОДНОГО ГОРОДА..."

У Натальи Ильиной как-то прочитала: "Бедные мои девочки: они вырастут на всем новом, без этого аромата старины, нежного дыхания прошлого, которое окутывало все наше детство". И подумала, а не этого ли самого "аромата старины", "нежного дыхания прошлого" так не хватает всем нам в последнее время? И совершенно неожиданно его внесли в мою жизнь сначала Зулейха ханум Вебер-Асадуллаева - внучка известного на рубеже XIX - XX веков миллионера нефтепромышленника Шамси Асадуллаева, с которым некогда вел свой нефтяной бизнес мой дед, а теперь вот Сафия ханум Абдуллаева-Тагиева - внучка не менее известного бакинского нефтяного магната, общественного деятеля и мецената Гаджи Зейналабдина Тагиева, возвратившаяся навсегда на свою историческую родину - в Баку

Сафия ханум родилась в трехэтажном доме, где сейчас размещается Музей истории Азербайджана, помнит, как в этом здании вся ее семья собиралась за огромным столом, накрытым к Новруз байрамы, и по другим праздникам. В день, когда родилась - 14 марта 1917 года, - на ее имя был открыт банковский счет в 100.000 рублей золотом.

"Дикие татары" - так называло мусульман русское царское правительство, но благотворительная деятельность деда Сафии ханум высоко оценивалась этим же правительством, за что он удостаивался самых высоких наград, был возведен Указом Сената в потомственные дворяне, произведен в чин "действительного советника ЫВ класса", награжден рядом золотых и серебряных орденов и медалей.

...Но настали другие времена, пришла новая власть, и прежним хозяевам пришлось покинуть чудесное здание (из 28 комнат) на бывшей Горчаковской улице, в одночасье был экспроприирован банк, где хранились тагиевские 12 млн. 800 тыс. рублей, в том числе и небольшое состояние маленькой Сафии, конфисковано все имущество, а сам Гаджи и его семья попали в опалу.

С тех пор утекло много воды... Что пришлось пережить девочке, которая, как говорят англичане, "родилась с серебряной ложкой во рту" и жила "как у Христа за пазухой"? Сломала ли ее жизнь, озлобилась ли она, как сложилась ее судьба и судьба ее близких? Когда я зашла к Сафии ханум, в ее небольшую, но уютную квартиру в центре города, мне показалось, что эту необыкновенно милую женщину знаю давным-давно, может, из рассказов моей бабушки Джаваир и деда Миркязима, а может, она и есть собирательный образ женщин Азербайджана прошлого столетия?

Глядя на ее светлую улыбку, слушая ее по-детски заразительный смех, невыдуманные истории, незлобивые комментарии, поражаешься духовной чистоте этой женщины, получившей в свое время прекрасное патриархальное воспитание от "самого" Гаджи. И в голову приходят мысли: она - живая история нашей страны, ее воспоминания - бесценны, достоверны, потому что она сама была очевидцем тех событий, о которых наше поколение узнало намного позже и в несколько вольной интерпретации из учебников, исторических романов, документальных фильмов.

Слушать Сафию ханум - одно удовольствие, и потому мы предоставим слово ей, поскольку сегодня она - гостья Меджлиса солидарности женщин Азербайджана, созданного при "Вышке".

- Вы так долго были разлучены с родиной. И вот уже десять лет, как на родной земле...

- Да, времена тогда были сложные. Нашим вопросом занимался НКВД. Однажды меня вызвали и три дня продержали в подвале дома, что на набережной, некогда принадлежавшего моему отцу - Зейналбеку Селимханову. Допрашивал меня Сумбат Топуридзе. По итогам допроса он сделал заключение: "Вы подлежите немедленной высылке, вам в Баку оставаться никак нельзя". Причем, на моего мужа - Мирзейнала Абдуллаева, кандидата геолого-минералогических наук, это решение не распространялось, т. к. сам он был из бедной семьи, в свое время С. Агамалыоглу направлял его на учебу в Петроград. В тот период муж, будучи одним из лучших специалистов, работал бок о бок с Николаем Константиновичем Байбаковым в Азнефти.

Выслали меня с тремя детьми в Стерлитамак, в Башкирию. Мы отправились на корабль, который должен был доставить нас первоначально в Красноводск. Вдруг, смотрю, по трапу поднимается мой муж. "Что случилось?" - встревожилась я. " Я еду с вами. Дверь запер, а ключ положил под половик", - спокойно ответил Зейнал, вероятно, думая, что мы вскоре вернемся домой...

На вагонах, в которых мы ехали из Красноводска в Стерлитамак, были надписи: "Высланные". Дети мои

были тогда маленькие: Кямалу было 5 лет, Камилле - 4 года, Фуаду - полтора года, а самые младшие - Наиля и Тофик - родились позднее, в ссылке.

Поскольку Зейнал не был репрессированный, он благодаря своей ученой степени, знаниям, опыту устроился на работу главным геологом в нефтеразведку. А я занялась детьми, несмотря на то, что имела специальность техника-строителя.

Тем временем была сослана и мама. Два года она отсидела в Ленинграде. А выйдя на свободу, хлопотала, чтобы нас перевели хотя бы в теплые края. Со своей стороны и Николай Байбаков хлопотал за нас.

В Стерлитамаке мы прожили пять лет, а в 1946 году нас перевели во Львов. Но и здесь нам было нелегко. Мы сообщили об этом Байбакову, и он помог нам перебраться в Ашхабад - ведь это было близко к Баку...

В то время Ашхабад после сильнейшего землетрясения только стал отстраиваться. Мой муж выехал туда, устроился на работу, а затем и мы присоединились к нему. Здесь, в Ашхабаде, мы прожили с мечтой попасть в Баку 40 лет.

- Неужели за все эти годы никто не посодействовал вам, чтобы вы увидели свой город, своих родных?

- Вероятно, каждый боялся за себя, за своих близких. Но признаюсь вам, однажды я не выдержала и прилетела тайком в Баку. Утром прилетела, а к вечеру вернулась в Ашхабад.

Я шла по улице Коммунистической (как она тогда называлась), разглядывала дорогие моему сердцу здания и плакала. Напротив нагиевского дома "Исмаиллие" есть Докторский переулок (так он назывался), и на углу его - сберкасса. Вот в этом самом доме мы когда-то жили. Я гладила стены этого дома и целовала их украдкой, а потом спустилась к Историческому музею - дому, где я родилась, целовала камни и этого дома и плакала.

Я вбирала в себя впечатления, эпизоды одного "бакинского" дня, с тем чтобы передать потом в Ашхабаде эти воспоминания моему мужу, коренному бакинцу, также тосковавшему по родному городу, и моим детям.

Благодаря Байбакову в Ашхабаде нам предоставили четырехкомнатный финский домик с участком, у нас были инжировое и гранатовое деревья, виноградник, беседка. Должна сказать, мне очень повезло с мужем. Ведь если бы Зейнал не поехал с нами, я с детьми в ссылке не выдержала бы, мне даже работать нигде не дозволено было...

В Баку мы вернулись только в 1990 году, т. к. мне передали, что состояние здоровья моей матери, Сары ханум, ухудшилось.

Переехала сначала я, потом мои дети. Вскоре после моего переезда маму парализовало. Мы все были рядом, но она уже никого не узнавала...

Похоронили Сару ханум рядом с ее отцом на Мардакянском кладбище.

- Ваши воспоминания уникальны. Расскажите о вашем деде - Г.З. Тагиеве. Каким он вам запомнился?

- Мой дед происходил из крайне бедной семьи, отец Гаджи был сапожником, который не шил, а латал чужую обувь. Богатства, положения, высших правительственных наград Тагиев добился благодаря своему природному уму, воле, упорству и, конечно же, везению.

Да, деду повезло, когда на его участке забил мощный фонтан нефти, положивший начало его невероятной карьере. Вспоминаю рассказы моих родителей о том, что Гаджи было всего 15 - 16 лет, когда он, скопив деньги (будучи рабочим на каменном карьере), договорился с двумя друзьями купить земельный участок на Бибиэйбате. Молодые люди копали землю день и ночь в надежде обнаружить нефтяной источник, но тщетно. И тогда двое компаньонов Гаджи отказались участвовать в этом деле. А дед упорно, настойчиво работал, несмотря на недоверие и насмешки со стороны родных и знакомых.

И в один прекрасный день нефть пошла!

Дед был очень строгий человек, не деспотичный, но все его боялись. Ему достаточно было один раз сказать или дать поручение - и все беспрекословно выполняли их. Голос его был сильный, зычный. Деда было слышно на другом конце нашей огромной дачи.

Нас, детей, приводили к нему с утра после завтрака. И он спрашивал нас: "Намаз гылмысыныз?" , "Ялан данышмысыныз?", "Бир биринизи алдатмысыныз?"

Как могли мы после этого обманывать, лицемерить, хитрить, когда каждое утро должны были держать ответ перед своим дедом?

Как вам, наверное, известно, первая жена Гаджи умерла, и уже в пожилом возрасте (где-то в 50 лет) он влюбился в 16-летнюю дочь генерала Араблинского, который был по национальности лезгином. Отец и его дочери прекрасно владели русским.

В доме Тагиевых всегда было полно гостей. Помню, бабушка на приемах говорила на чистом русском и французском. А дед Гаджи всегда быстро ходил. Так вот, когда он неожиданно появлялся в салоне, все немедленно умолкали и переходили на азербайджанский.

И челядь, и кухарка у нас были только азербайджанцы. Правда, в гувернантки брали француженок и немок, чтобы изучать с ними языки.

Вы знаете, после отъезда из Баку я 60 лет не слышала азербайджанской речи, кроме как в своей семье, т. к. вокруг - в Башкирии, Львове, Ашхабаде - никто не говорил по-азербайджански. Но, несмотря на это, в 1990 году, когда вернулась в Баку, к своему удивлению, с необычайной легкостью я наконец-то заговорила на родном языке. Что значит - "ана дили йаддан чыхмыр".

Помнится, однажды утром мы пили чай в том самом "тагиевском доме", построенном польским архитектором Гославским. Вдруг пришли пять матросов и заявили: "Вы должны освободить это здание, здесь вашего

ничего нет!"

В Баку тогда было два автомобиля марки "Форд". Один из них -"тагиевский" - новая власть конфисковала и передала в пользование Нариману Нариманову.

Дед тотчас же позвонил ему, и Нариманов приехал на "форде" к нам. Мы погрузили несколько необходимых вещей и поехали. По дороге Нариманов предложил заехать к нему. Там он велел своей супруге Набат ханум и сыну Наджафу следовать с нами и пожить некоторое время с Тагиевыми на мардакянской даче, с тем чтобы не было никаких провокаций, а также в целях безопасности самого Гаджи.

Мы жили в Мардакянах до 1924 года, т. е. до смерти Г.З. Тагиева. Нам большевики оставили двух коров, несколько баранов, на даче было полно фруктовых деревьев. Так и кормились.

Мне было поручено сидеть неотлучно возле деда и по его приказу звать родных, приносить сигарету, газеты и т. п. Дед был немногословен.

Умер он 1 сентября 1924 года внезапно от удара (то ли инсульт, то ли инфаркт). Какие-то чужие люди пришли и сообщили о том, что его дочь Лейла на туркменской лодке вместе со своими детьми убежала к мужу в Иран. От этого сообщения Гаджи на моих глазах стал задыхаться, хрипеть и тут же скончался. Мне было тогда 7 лет. Похоронили деда здесь же в Мардакянах.

После смерти деда пришли из НКВД и велели, чтобы мы освободили "тагиевскую дачу", которую решено было отдать под санаторий. Тогда мы переехали в Крепость, где у моего отца, Зейнала Селимханова, был маленький дом напротив нынешней зеленой аптеки.

Там, в Крепости, судьба и свела меня с моим будущим супругом, чей родной брат оказался нашим соседом.

- Да, очень интересная, но грустная история.

- Это история несчастных людей...

- Что вы можете рассказать о благотворительной деятельности мецената Гаджи Зейналабдина Тагиева?

- Дед был необычайно добрым человеком, и это качество прививал нам.

Помнится, на все праздники Гаджи распоряжался, чтобы беднякам раздавали продукты, одежду, деньги. Но после конфискации мы остались фактически без финансов. И вот однажды на Новруз дед говорит моей матери: "Байрам гялир. Кясыбларын сюфряси ачыг олмалыды". А мама ему напоминает, что денег нет. Тогда Гаджи снимает с пальца перстень и протягивает Саре ханум: "Продай и помоги беднякам провести праздник".

Благотворительность была у Гаджи в крови, ведь он сам с детства познал нужду и обездоленность и потому, наверное, не мог стоять в стороне от чужих бед, от проблем народа.

Так, Тагиев, сам не получив диплома, очень много средств выделял на просвещение, образование, на учебные учреждения, науку.

Ежегодно во все бакинские школы в помощь детям и на приобретение учебников для неимущих переводилась определенная сумма денег. Тагиев финансировал отправку в Петербург детей бедняков на учебу, кроме того, выделял средства на обеспечение детей, отправленных на обучение за границу, возместив все расходы за проезд, обучение и содержание в Англии, Франции, Италии и Петрограде.

В 1896 году Гаджи выделил 10.000 рублей Бакинскому реальному училищу на его нужды.

Когда Тагиев приобрел огромный участок земли в Мардакянах под дачу, он живо стал интересоваться жизнью и бытом местного населения, близко принимать к сердцу проблемы бедноты из близлежащих селений. Так, по его инициативе ежегодно в Баку из Мардакян направлялись по 20 детей из бедных семей для обучения и получения специальности.

В 1895 году по его инициативе и на его средства (31.240 руб.) в Мардакянах было выстроено здание для школы садоводства на 50 учащихся. Сюда принимали всех желающих, а на учебу детей бедняков перечислялось ежегодно 50.000 рублей.

Узнав, что в поселке Маштага не хватает школ, Гаджи выделил 2.000 руб. на постройку школы, а когда ему сказали, что и в отдаленных районах Азербайджана школьникам приходится туго, то он немедленно перевел в Ленкорань необходимую сумму для приобретения формы 50 учащимся.

Гаджи не обделял вниманием детей-сирот, глухих и слепых, выделяя периодически для их нужд не одну тысячу рублей.

Будучи сам прогрессивным человеком, Тагиев с удовольствием финансировал издание книг и научных трудов ряда писателей, выделив для этого 109.000 рублей, в том числе и на публикацию книг Наримана Нариманова, Сеид Азима Ширвани, М. Ганиева.

В 1895 году дед купил за 57.000 рублей газету "Каспий" и с тех пор стал ее владельцем и издателем.

Будучи крайне религиозным человеком, Гаджи Зейналабдин Тагиев не жалел средств на оказание помощи религиозным учреждениям. На постройку в Баку русской православной церкви (кстати, ныне действующей - Р.А.) дедушка выделил 16.000 руб., на воссстановление мечети в Дагестане - 5.000 руб., на восстановление мечети Хаджи-Тархан - 12.565 руб., для Тегеранской медресе - 5.000 руб. и т. д.

Задолго до "лампочки Ильича" бакинский нефтяной магнат задумал строительство в Мардакянах мельницы с электрооборудованием, и в 1895 году в кварталы и квартиры бедняков пошел свет. Не лишним будет отметить, что именно Тагиевым была создана в 1887 году служба пожарной охраны.

- А театр "Пассаж"? А конка? А знаменитый комбинат?

- Вот-вот. Еще в 1887 году в Петербурге на средства Тагиева были заказаны вагоны для конки, в Баку проложены первые конно-железнодорожные рельсы. Первая конка пошла в 1888 году.

Как вы знаете, Бакинский театр сгорел в 1909 г., на строительство нового театра дед затратил 1 млн. 184 тыс. руб.

В 1896 - 1898 гг. архитектором Скуревичем в центре города, недалеко от тогдашней Думы (т. е. Баксовета), был воздвигнут пассаж, который прозвали "тагиевским пассажем". В эти же годы были построены док, завод, мельница.

Строительство текстильного комбината завершилось в 1900 г. Для рабочих были построены корпуса, столовая, мечеть, баня, поликлиника, школа. На все это Тагиев потратил 10 млн. руб.

В 1899 году дед включается в работу по водоснабжению Баку. Были построены деревянные будки, к которым подвели водопровод с краном. На все эти работы ушел 1 млн. 25 тыс. руб.

Не оставлял без внимания Гаджи и мусульман, проживающих вне Баку. Так, он перечислил в Петербург нуждающимся мусульманским семьям 11.000 руб., а в 1896 по его указанию в Москве для приезжих мусульман был построен дом, который обошелся в 16.000 руб. А в 1906 г. он перевел в Тифлисский банк на обучение девушек-мусульманок 25.000 руб.

Да разве счесть то, что сделал для своего народа мой дедушка?

- Продолжаете ли вы традицию благотворительности?

- После смерти моей матери Сары ханум я создала в 1992 году при содействии друзей "Социально-благотворительный фонд граждан Азербайджана им. Сары Тагиевой". Периодически мы оказываем безвозмездную гуманитарную и финансовую помощь нуждающимся разных районов Баку через учреждения соцобеспечения. Вот уже скоро десять лет, как мы осуществляем эти акции.

- Известно, что некогда три бакинских капиталиста - Зейналабдин Тагиев, Шамси Асадуллаев и Муса Нагиев - породнились. С кем из прямых потомков вы общаетесь?

- Внучка Шамси Асадуллаева Зулейха Вебер живет в штате Вирджиния, что под Вашингтоном. Когда она впервые в 1990 г. приехала в Баку, то нашла мою маму, целовала нас, плакала. Это была очень трогательная встреча...

И в настоящее время в каждый свой приезд в родной город Зулейха звонит мне, навещает меня. Нам есть что вспомнить - ведь наше детство прошло вместе. Их дача тоже была в Мардакянах. Они гостили у нас, мы у них.

Затем две правнучки Мусы Нагиева нашли меня, как только я приехала в Баку.

Другая внучка Шамси - Умбиль-Баану или Миля (как мы ее называли тогда) - послала из Парижа, где она постоянно жила после эмиграции, мне в Ашхабад письмо. А я в тот период уже была в Баку. Мой сын Тофик, живший тогда в Ашхабаде, прочел это письмо мне по телефону.

Когда же я написала ей ответ, к моему большому огорчению, узнала, что Миля в Париже скончалась. Так жаль, что наша встреча не состоялась...

Как меня Миля нашла? Через Гюльнару - дочку Лейлы Тагиевой и Али Асадуллаева (той дочери Гаджи, которая убежала тайком к мужу в Иран). Гюльнара жила тогда в Стамбуле. И вот так случилось, что туда на гастроли приехала Зейнаб Ханларова. Гюльнара подошла к ней и обратилась с просьбой найти нас, дала мои данные.

Мой сын Фуад, живший в то время в Баку, услышал по телевизору объявление о том, что Гюльнара Сафикюрдская ищет Сафию Селимханову, и он тотчас же позвонил мне в Ашхабад.

Гюльнара приезжала ко мне один раз, а я с сыном Тофиком только после смерти Сары ханум смогла поехать к ней в гости.

У Гюльнары есть дом в Стамбуле - на Принцевых островах, где она живет летом. Зимой она уезжает в США, где в штате Вирджиния живут ее дети - сын и дочь. Сын работает на фирме, а дочь журналистка газеты "Вашингтон пост".

Кстати, она приезжала в Баку в командировку на президентские выборы и навестила нас и в день приезда, и перед отлетом в Вашингтон. Я очень рада, что новые связи со старыми родственниками налаживаются.

- Большую часть года вы проводите на дедушкиной даче в Мардакянах... Как вам ее вернули?

- После конфискации нашей дачи, советская власть открыла в этом помещении туберкулезный санаторий. Однако на территории дачи сохранилось помещение для хозяйственных нужд. Вот его-то и передала мне Бакинская исполнительная власть после моего возвращения на родину, за что я ей очень благодарна.

Все мое детство прошло в Мардакянах. Мы приезжали сюда ранней весной, а уезжали в город только осенью.

У нас был огромный сад, деревья, в том числе и фруктовые, их по указанию деда привезли чуть ли не со всего света.

В вольере разгуливали два роскошных павлина. В стороне находился загон джейранов. У каждого из внуков Гаджи был свой джейран, которого мы, дети, должны были кормить. Так дед хотел воспитать в детях чувства доброты, любви к животным.

Ведь сам он до мозга костей был невероятно добрым человеком.

На даче у нас было много челяди, и дед требовал, чтобы мы со всеми были вежливыми, особенно с теми, кто старше нас по возрасту. Он не желал, чтобы мы росли снобами.

Сейчас мне 84 года, сильно ухудшилось зрение, так что последние четыре года живу на мардакянской даче. Рядом со мной всегда мои дети - Камилла и Тофик, так что все новости я узнаю от них и по радио. Радую-

сь каждому сообщению о новых достижениях моей любимой Родины, о росте ее авторитета и влияния в мировом сообществе, что осуществилось благодаря мудрому руководству республикой Президента Гейдара Алиева, которого я считаю одним из выдающихся политических деятелей, высококлассным дипломатом современности.

Мой сын привез из Ашхабада останки моего мужа, и мы перезахоронили их на мардакянском кладбище. Теперь и я смогу спокойно лечь в землю предков...

- Какие у вас будут пожелания нашим читателям?

- Всем читателям газеты "Вышка" и, конечно же, его коллективу я желаю счастья и удачи в делах.

Пользуясь случаем, через вашу газету приношу свою благодарность всем организациям и отдельным лицам, которые в свое время помогали моей матери - Саре ханум, заботились о ней, как о человеке, который до последних дней своей жизни старалась восстановить доброе имя Тагиева, его имидж патриота, мецената, большой личности...

В свою очередь, через вашу газету хочу выразить особую благодарность вице-президенту ГНКАР Ильхаму Алиеву, по распоряжению которого осуществлены реставрационные и благоустроительные работы на месте захоронения моего деда и на "тагиевской даче", а также всем тем, кто в настоящее время проявляет уважение к памяти Гаджи Зейналабдина Тагиева.

- Благодарю за беседу.

Ее вела Ругия АЛИЕВА

(kiçik Ümbubanu)

Musa Nağıyevin qızı Ümbubanunun işaqlığı

Опубликовано в журнале:
«Дружба Народов» 2006, №3

Критика
Гасан ГУЛИЕВ
Банин: на пересечении литератур

Писательница Банин Ум-эль-Бану (1905-1992) еще в детские годы вместе со всей своей семьей покинула Азербайджан и поселилась во Франции.

Она родилась в семье бакинского нефтепромышленника Мирзы Асадуллаева, получила хорошее домашнее образование, изучала европейские языки. После установления Советской власти в Баку ее семья отправилась в Турцию, а с 1924 года обосновалась в Париже.

В Париже ей пришлось поработать продавщицей, манекенщицей, продолжить образование. Затем она начинает заниматься переводами, журналистикой, редактирует на радио передачи на французском языке.

Постепенно Банин входит в литературные круги Парижа, становится известной среди русских писателей-эмигрантов, которые составляли особый слой эмигрантской элиты. Здесь в числе ее знакомых были философы Бердяев, Шестов, Лосский, поэты и писатели В.Иванов, М.Цветаева, К.Бальмонт, И.Северянин, Иван Бунин, Тэффи, Ремизов, Мережковский и его жена З.Гиппиус, Куприн, Зайцев, Адамович. В своих воспоминаниях Банин особенно выделяет Тэффи и Ивана Бунина, которые входили в круг ее близких друзей.

Первый роман Банин “Нами” (1943), повествовавший о событиях в Азербайджане в предреволюционный период и о социально-политической катастрофе, затронувшей все слои общества, не имел особого успеха. Однако это не остановило Банин, спустя два года она опубликовала роман “Кавказские дни” (1945), сделавший ее имя известным французскому читателю.

В этом романе, носившем автобиографический характер, писательница воссоздает картины детства, милые сердцу сцены дореволюционной поры, портреты своих родственников, деда со стороны матери Мусу Нагиева - известного миллионера, другого деда, Шамси Асадуллаева, тоже миллионера, своего отца - Мирзу Асадуллаева, ставшего в правительстве Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920) министром торговли, взаимоотношения между родными и близкими.

Ее описания воссоздают биографию писательницы, историю известных домов бакинских нефтепромышленников, реалии и колорит эпохи, атмосферу детства, обычаи и нравы, народные праздники и обряды. Роман запечатлел отношения юной героини с окружающими ее людьми, умонастроения и взгляды современников, их отношение к событиям переломного времени.

С описаний своего дома, апшеронской дачи с их домочадцами внимание автора переключается на события, повлиявшие на ее судьбу и жизнь ее родственни-

ков. Это - приход Красной Армии в Баку, установление Советской власти: на этом фоне и воссоздаются дальнейшие злоключения семьи. Банин, в частности, рассказывает, что по завещанию деда она (ей тогда было 13 лет) и три ее старшие сестры стали миллионерами. Однако спустя несколько дней, с приходом большевиков, они в одночасье потеряли свои богатства, оказались перед необходимостью покинуть родину.

Вслед за романом "Кавказские дни" одна за другой выходят новые книги Банин: "Парижские дни" (1947), "Встреча с Эрнстом Юнгером" (1951), "Я избрала опиум" (1959), "После" (1961), "Иностранная Франция" (1968), "Зов последней надежды" (1971), "Портрет Эрнста Юнгера" (1971), "Эрнст Юнгер в разнообразных лицах" (1989), "Что мне поведала Мария" (1991).

Условно творчество Банин можно разделить на две части: произведения, в которых воспроизводится азербайджанская тема, мотивы, воспоминания и ретроспекция, и те, что относятся к французской, европейской тематике. Хотя в большинстве известных нам ее книг присутствует автобиографический фактор; она сама, как автор, принадлежит к двум мирам: Востоку и азербайджанским корням, восточной ментальности и миру европейскому - по образованию и образу жизни. Это проявляется и в общей творческой ориентации на европейского читателя, которому она пытается открыть свой мир, все то, что связывает ее с восточной традицией - свойство, обнаруживающееся у тех азербайджанских писателей-эмигрантов, которые пытаются не только понять иную традицию, но и быть понятыми на чужбине.

С другой стороны, это и прием, позволяющий через себя, собственную жизнь, опыт и мировосприятие обратить внимание на малоизвестные читателю события, факты, судьбы людей, неординарных, представляющих интерес и для европейского читателя.

Это прежде всего темы, связанные с ее родиной, где произошли события, повлиявшие на весь ход мирового развития: рухнул капиталистический строй и возникла новая "советская система". Как это произошло, чем было вызвано, какие последствия имело?.. Это было любопытно для европейского читателя, и писательница пыталась удовлетворить его любопытство.

Но если ее первый роман "Нами" лишь воспроизводил "общие черты" менявшегося времени, то роман "Кавказские дни" стал более конкретным в воссоздании событий, трагических для нее и ее семьи, всего сословия богачей и нефтепромышленников, в одночасье потерявших власть, богатство, привилегии, комфорт, жизненные блага и удобства. Это уже было личное, сама ее жизнь, судьба, истории ее близких, словом, это была та литература, которая вписывалась в поток произведений, воссоздававших крушение старого мира. Но в отличие от романов и повестей советских авторов ("Шамо" С.Рагимова, "Мир рушится" М.Джалала и др.) это был взгляд другими глазами - не просто очевидца, но жертвы крушения.

В этой связи начинает мощно проявлять себя новое качество ее творческой манеры - автобиографичность, точнее, даже документальность, фактографичность, делающие повествование реалистическим и, что важно, убедительным и правдивым свидетельством участника событий. Это становится важным свойством всей прозы Банин. Если "кавказская" или "азербайджанская тема" удовлетворяла познавательный интерес французского и, шире, европейского читателя в предвоенные годы (20-40-е), а также наш, современных азербайджанских читателей, то в дальнейшем Банин определила для себя еще один плодоносный творческий пласт - жизнь человека, оказавшегося в эмиграции.

Эмигрантская тема позволила свежим взглядом охватить разные стороны образа жизни, быта, людских взаимоотношений в "стране обитания" - и взглянуть на себя, свою собственную жизнь и судьбу как бы со стороны, непредвзято, осмысляя причины и обстоятельства, приведшие к эмиграции. Дать возможность читателям, представляющим коренное население страны, увидеть и понять положение и состояние людей, оказавшихся в этих новых условиях, рядом с хозяевами жизни, как бы людьми второго сорта... Конечно, речь идет о русской эмиграции, об эмигрантах из Советского Союза, к которым причисляла и себя Банин.

Она писала в газете "Фигаро" (от 2 декабря 1991 г.): "Русская эмиграция состояла из представителей всех классов общества: от белогвардейцев до звезд балета, от дворян до писателей, от священников до вольнодумцев. От философов до миллионеров.

Эти люди представляли не только все сословия, но и все национальности, все народы, жившие в пределах царской империи, от Балтики до Кавказа. Из них можно было бы воссоздать Российскую империю в миниатюре.

Сначала русские эмигранты составляли в Париже нечто вроде гетто, которое Тэффи - романистка, малоизвестная здесь, но популярная в России, описала с присущей ей живостью и язвительностью в повести "Городок".

Этот городок насчитывал 40 000 жителей, одну церковь и множество кабаков.

Городок пересекала речушка. Когда-то в древности ее называли Секана, потом Сена, потом, когда городок разросся вокруг нее, ее стали называть "нашей маленькой Невой". Обитатели жили компактно, или в предместье Пасси, или в районе "Рив гош". Население городка состояло из мужчин и женщин, подрастающего поколения, а также из генералов, которые жили в долг и писали мемуары с целью прославить имя автора и навлечь позор на головы соотечественников".

У Банин, когда она повернулась в сторону русской или, лучше сказать, собственной эмиграции, не было желания "прославиться" или "позорить" соотечественников. В отношении к новым властям в своем родном Азербайджане она не проявила ненависти или даже неприязни в открытой, инвективной форме, описывая все, как есть, и этой объективной манерой повествования достигала большей выразительности и достоверности в описании классового противника. Впрочем, и в описании своей родни и близких, которых коснулась ка-

тастрофа, она также исходила из внешне беспристрастной повествовательной манеры.

Главным, чем держалось повествование "парижских" книг Банин, был психологизм, умение пропустить историю через собственное, субъективное, но во многом справедливое восприятие автора - тонко чувствующей и эмоционально отзывчивой женщины. Интеллектуалки и художника, способной воспроизвести тончайшие, казалось бы, почти неуловимые психологические черты и настроения героя.

В этом смысле в азербайджанской литературе XX века, тем более в "женском" ее "звене", трудно найти писателя, который так реалистично, с учетом социально-психологического состояния и взаимоотношений персонажей, смог бы создать "историю любви", или, точнее, "неразделенного чувства", как это сделала Банин в романе "Последний поединок Бунина". Сделала тонко и корректно по отношению к немолодому писателю-эмигранту, раскрывшему ей свои чувства.

"Любви все возрасты покорны", - сказал поэт. И Банин-рассказчица это понимает и стремится вскрыть ее психологическую подпочву, показать любовь-игру, любовь, которая возвышает и стимулирует творческую натуру: ее, Банин, и ее "визави" в романе - Ивана Бунина, уже достигшего лавров нобелевского лауреата. Она поддерживает этот "огонь" влечения мастера к женщине "экзотической" и своенравной, какой видит ее в романе герой. Она могла бы сразу же затушить этот "огонь", отвергнув его чувства, повернуть "тему" в другую сторону. Но ведь она - женщина, которой не чужды кокетство, перемены в настроениях, в отношении к мужчине, проявляющему к ней интерес...

Это может представить интерес и для нее: ведь ее партнер достоин всяческого внимания. И как личность, и как писатель, живой классик, и как один из мэтров русской эмиграции, за которым ведут наблюдение советские власти, подсылая к нему своих представителей, чтобы вернуть на родину, суля привилегии, гонорары, дачу, всяческие блага...

Но в еще большей степени он - ее герой, герой ее романа. Той любовной истории, которая, возникнув между ними, не стала взаимной, а приняла черты любви-страдания, любовной игры, в которой участвуют оба: он - немолодой мужчина, избалованный всеобщим вниманием, и она - писательница, для которой эта история дает благодатный материал, возможность показать известную в России и в мире личность вблизи, на закате творчества, в эмигрантских буднях - с близкой дистанции.

Банин не идеализирует Бунина в своем романе, воспроизводит его образ с учетом уже сложившегося о нем представления в эмигрантской среде, добавляет подробности и детали, показывает слабости, поведение в быту, черты характера, взаимоотношения в семье, с женой, с другими женщинами.

Особый интерес представляют страницы, посвященные Константину Симонову и его жене актрисе Валентине Серовой, пытавшихся, как пишет Банин, прельстить Бунина обещаниями благополучия и вернуть его на родину...

Этот рассказ, достоверный в деталях, создает представление о Бунине как человеке, верном своим принципам и убеждениям, представляя его в истинном свете: патриотом, не изменившим убеждениям и не поддавшимся посулам, несмотря на денежные затруднения и нелегкую жизнь эмигранта.

Роман "Последний поединок Бунина" - несомненная удача Банин, сумевшей из личной истории сотворить историю любви, которая разворачивается на наших глазах со всеми ее перипетиями; от первого знакомства до новых встреч, где есть и ссоры, и обиды, и надежда на взаимность, и горькое ощущение бесперспективности отношений...

Банин создает образную систему из причудливого соединения фактов, событий, с открытым для дальнейшего движения сюжетом, который развивается в соответствии с психологическими и эмоциональными состояниями персонажей. Она не дает поблажки ни одному из них, пытаясь быть правдивой и объективной до конца, доверяя в оценках и выводах читателю.

Другая страница творчества Банин открывается историей ее взаимоотношений с известным немецким писателем, философом и ученым-энтомологом Эрнстом Юнгером, с которым она познакомилась в 1943 году, когда тот, офицер германской армии, служил в Париже.

Юнгер - человек либеральных взглядов, осуждавший войну и фашизм, - автор таких книг, как "Стальные бури", "На мраморных скалах", еще до войны снискавших ему широкую известность в пацифистских кругах. Он прочитал роман Банин "Нами". Затем началось знакомство, которое продолжалось вплоть до смерти писательницы.

Банин стала посредником Эрнста Юнгера в его литературных делах в Париже, переводила его статьи на французский, посвятила ему три книги - "Встречи с Эрнстом Юнгером", "Портрет Эрнста Юнгера", "Разноликий Эрнст Юнгер".

К сожалению, ни эти три книги Банин, ни произведения самого Эрнста Юнгера "Гелиополис" и "Парижский дневник", в которых есть немало страниц, посвященных Банин, неизвестны нашему читателю и сегодня.

В последние годы престарелая писательница работала над романом о Богоматери - "То, что мне рассказала Мария", также неизвестным нам. Свой архив - книги, письма, документы - она передала немецкому писателю Ролфу Штиммеру.

Живя в Париже, Банин не была отгорожена от своей далекой родины, живо интересовалась процессами, происходившими в Азербайджане. Во Франции она снискала славу французской писательницы. Да и в советской печати того времени ("Неделя", 1987, HN№ 18) ее творчество также относят к французской литературе. Вопрос, заслуживающий того, чтобы стать объектом специального исследования в азербайджанской литературоведческой науке.

Ответ на этот вопрос, ясный и недвусмысленный, дала сама писательница, когда в тяжелые для азербайджанского народа дни выступила во французской газете “Монд” (20 января 1990 г.), где ее статью под заголовком “Нагорный Карабах” предваряла редакционная ремарка: “Азербайджанскую точку зрения выражает азербайджанская писательница Ум-эль-Бану”. В этой статье Банин дает информацию о Карабахе, армянах, пришедших на азербайджанские земли еще в начале XIX века, переселенных царским правительством в результате войны с Ираном и Турцией. Она говорит о давних притязаниях армян на азербайджанские земли, о связях дашнаков с большевиками и совместных их акциях против азербайджанского народа. “В то время как часто говорят об армянах как “жертвах” Османского империализма, почему-то никто не говорит о тех зверствах, которые армяне учинили в Азербайджане в прошлом”, - пишет Банин, выражая тем самым и свою приверженность как патриотки, “свое возмущение как человека честного и объективного”.

Будучи известной во Франции романисткой, Банин занималась и публицистикой, а также переводами: она переводила на французский язык художественную литературу с русского, английского и немецкого.

Умерла Банин в возрасте 87 лет и похоронена в Париже. И хотя она оставила большое литературное наследие, включающее романы, публицистику, переводы, дневники и письма, а также переиздания ее книг и незаконченные рукописи, ее творчество в целом мало известно в Азербайджане. Лишь в 1988 году в Баку на азербайджанском языке увидел свет ее роман “Кавказские дни” (в переводе с французского Гамлета Годжаева). Стали появляться заметки и сообщения о ней и ее творчестве. Однако обширное наследие, оставленное замечательной писательницей, все еще ждет своих издателей и исследователей.

Вчера состоялась конференция, посвященная жизни и творчеству Банин - французской писательницы и азербайджанки по рождению

Эмигри-ровав-шая во Францию в начале века, после революции, Банин всю жизнь прожила в Париже. Ее самой известной книгой стала "Гафгаз гюнлери" - написанная на французском.

Урожденная Умбульбану Асадуллаева, она была дочерью первого министра торговли в молодой республике, в последующем арестованного, а затем эмигрировавшего во Францию.

В Париже она была хорошо известна в кругу русских эмигрантов, дружна с великими русскими писателями и стала последней любовью Ивана Бунина, на чувства которого правда, так и не ответила.

Ее книга была переведена на азербайджанский, но является библиографической редкостью. Во Франции она не переиздавалась и найти ее французский вариант сейчас возможно разве, что у Парижских букинистов.

Свой архив она завещала молодому писателю, Рольфу Стерме, который и провел эту конференцию в центре Ресурсов имени Жорж Санд (на первом этаже франко-немецкого факультета Университета Языков).

Умм-Эль-Бану Мирза кызы Асадуллаева родилась в январе 1905 года. Внучка Шамси Асадуллаева и Мусы Нагиева, дочь одного из министров АДР, нефтепромышленника-миллионера Мирзы Асадуллаева, появилась на свет в глухой, забытой богом деревушке.

"Матери своей я не знала, - рассказывала Банин. - В 1905 году, стремясь сбить революционный порыв, власти спровоцировали на Кавказе межнациональные столкновения. Азербайджанцев, армян, русских, курдов, иранцев стравили между собой. Стараясь уберечь мою мать от слепой жестокости и безумства погромов, отец отправил ее рожать в деревню, далеко за Баку. Роды оказались тяжелыми, врача поблизости не было. Мать умерла, но дать мне жизнь успела...".

Девочку назвали в честь матери - Умм-Эль-Бану. Как и рождение, вся ее дальнейшая судьба тоже оказалась не из легких...

Банин вышла замуж за нелюбимого, но влиятельного человека, чтобы вытащить отца из тюрьмы, получить загранпаспорт и бежать в Турцию. В 19 лет, уже будучи в Турции, она рассталась с мужем Балабеком Годжаевым и поехала в Париж к своим родным, перебравшимся туда раньше. Вскоре сложные отношения с мачехой вынудили ее уйти из дома и начать самостоятельную жизнь. Банин стала искать работу. По сведениям доктора исторических наук, писателя, журналиста Сабира Гянджели, она какое-то время работала манекенщицей, потом продавщицей в магазине, секретарем в канцелярии, переводчицей.

Перепробовав все доступные эмигрантам профессии, она по совету французских друзей начала писать воспоминания. Автобиографическая книга "Кавказские дни", опубликованная в 1946-м, принесла Банин успех. Ей писали восторженные письма Иван Бунин, Андрэ Мальро (еще в начале творческого пути Банин он, разглядывая линии на ее ладони, предсказал ей блестящее будущее), Анри Монтерлен, Микос Казанцакис, Эрнст Юнгер.

ÜMMÜLBANU (BƏNİN) QAFQAZ GÜNLƏRİ

Bakı mənə uzaq bir xülya kimi görünür, elə ailəmiz də xəyalımın uydurmasıdır. Hərdənbir sevinclə qayıdıram o günlərə, lakin keçmişi tələşlə, qorxu hissi ilə xatırlamağım da olur.

Dünyanın, tarixin sinəsinə vurulan yaraların bircə məlhəmi var: ZAMAN! O, zaman, hər şeyi yerbəyer edir. Buraxılmış səhvləri gələcəyə min qat bahası ilə qaytarmağa, qəddarlığı çatan zamanın böyük mərhəmət, şəfqət və xitam gücü də var. Zaman o zamanın mühacirlərinə də, onları yurd-yuvasından didərgin salanlara da çox şeyləri bağışladı. Zaman unutmadı. Bağışladı.

Cəmiyyətimizdə gedən yenidənqurma, aşkarlıq və demokratiya prosesi sovet xalqlarının milli mədəniyyətlərinin vaxtilə bütün dünyaya səpələnmiş qəlpələrini yığıb toplamaq işini xeyli sürətləndirdi. Bu gün rus ədəbiyyatının rütübəli, qaranlıq zirzəmilərindən A.Platonovun, M.Bulqakovun, B.Pasternakın, V.Xlebnikovun, O.Mandelştamın və bir çox başqalarının yeni əsərləri çıxarılıb kütləvi tirajlarla çapa hazırlanır. İyirminci illərdə Rusiyanı tərk etmiş və bizim başıbəlalı Ümmulbanu xanım kimi öz ana dilini tədricən unudaraq ingilis dilində dünya ədəbiyyatına xidmət etməyə başlamış V.Nabokovun əsərləri rus dilinə tərcümə olunur, İ.Brodskinin, A.Qaliçin yaradıcılığı rus oxucusuna bütün rəng çalarları ilə çatdırılır.

Ümmülbanu yaradıcılığı dünya oxucusu ilə Parisdən, fransız dilində, təkcə keçmiş günlərin məşəqqətindən yox, həm də o günlərin milli dadından, özünəməxsus gözəlliyindən danışan Azərbaycan mədəniyyətinin bir kürsüsüdür. Bu kürsüdən deyilənləri gec-tez biz də eşitməli idik. Yaxşı ki, çox gözləyəsi olmadıq.

Hər dəfə xatirələrin qanadında uşaqlıq çağlarına qayıdanda heyrət məni götürür. Sən bir fikir ver, bu yarışərqli, yarıalman, sonralar isə həm də yarırus uşaqlıq mənimki imiş: bu xəyalpərvər, daim öz daxili aləminə qapanmış, kini-küdurəti aşıb-daşan qızcıqaz mən imişəm! Yaddaşımın dərinliklərindən üzüb çıxan uşaqlıq çağlarının səhnələri sanki mənimki deyil, sanki onları kimdənsə borc almışam: heç cür inana bilmirəm ki, bu xatirələr mənə məxsusdur. Elə bil bu hadisələr mənim başıma gəlməyib, mən yad bir səyyaham onların arasında.

Bakı mənə uzaq bir xülya kimi görünür, elə ailəmiz də xəyalımın uydurmasıdır. Hərdənbir sevinclə qayıdıram o günlərə, lakin keçmişi tələşlə, qorxu hissi ilə xatırlamağım da olur. Mən yalnız on yaşına kimi xoşbəxtliyin dadını bilmişəm. Sonralar iş elə gətirib ki, böyük bacılarımın əhatəsində ola-ola tənhalığın oduna-alovuna qovrulmuşam. Allahın işinə bax: bir elə adamın içində yaşayasan, özü də təklikdən əzab çəkəsən, öz daxili aləminə qapanmağa məcbur olasan. Atamın bir daha evlənməsi ilə həyat yenidən üzümə gülməyə başladı: qəlbimdə neçə-neçə arzu vardı, lakin heç ümidim yox idi ki, onlar yerinə yetə. Bəlkə analığım Əminə idi onları gerçəkləşdirən! Qarşımda yeni, geniş üfüqlər açıldı; yavaş-yavaş dərk etməyə başladım ki, mənim, mərkəzində dayəm freyleyn Anna dayanmış və sərhədləri şəhərimizin kənarı ilə məhdudlaşan kiçik aləmimdən də kənarda geniş, intəhasız dünyalar mövcud imiş. Əvvəllər mən əmin idim ki, Bakı son dərəcə gözəl bir şəhərdir, ailəmiz aydan-arı, sudan durudur, həyat tərzimiz də hər bir adamda qibtə oyada bilər. Sonralar qəflətən ürəyimə ləkə salan bir təəccüb hissi ilə aşkar etdim ki, Əminənin bütün bu məsələlər barəsində rəyi mənimkindən büsbütün fərqlənirmiş; analığımın Bakıdan zəhləsi gedirdi, o, ailəmizə nifrət edirdi və adət-ənənələrimizə qarşı çıxırdı. Mən bel bağladığım bütün mənəvi və maddi dəyərləri yenidən saf-çürük etdim və belə qərara gəldim ki, milyonçularına baxmayaraq, Bakı çirkli, ucqar bir əlayət şəhəridir, ailəmiz bərbaddır, həyat tərzimiz də hər baxımdan miskindir. Heç vaxt nail ola bilməyəcəyim ağlasığmaz şeylərin həsrəti məni yandırıb-yaxırdı. Məni tikə-tikə doğrasaydılar da inanmazdım ki, arzusunda olduğum azadlığa xarici ölkədə qovuşacağam, Əminənin düçar olduğu sıxıntıları keçirməyəcəyəm. Axı haradan ağlıma gətirə bilərdim ki, Parisin insan qəlbini riqqətə gətirən bütün gözəllikləri mənimki olacaq!

Haradan biləydim ki, hər gün Konkord meydanından keçəcəyəm, müntəzəm olaraq Luvra gedib böyük sənət əsərlərinə tamaşa edəcəyəm! Nə biləydim ki, mənə kirpiklərimlə od götürmüş müharibə və inqilab axırda ən əziz xəyallarımın qapılarını üzümə taybatay açacaq! Bəli, o vaxtlar bütün bunlardan xəbərsiz idim. Mən elə bəri başdan səmti məlum bir həyata, bir ömür yoluna hazırlaşırdım. Çox güman ki, Bakı neft mədəni sahibkarlarından birinə ərə gedəcəkdim, var-dövlətimdən xəbər verən ləl-cəvahiratla bəzənib-düzənəcəkdim, çoxlu uşaq doğacaqdım. Əgər bəxtimin aynası parıldasaydı, ərim sir-sifətdən yaraşıqlı ola bilərdi və qəlbimi riqqətə gətirib məndə müəyyən hisslər oyadardı. Bu ümid məni bir an tərk etmirdi. Axı lap uşaq yaşlarından məhəbbət həsrəti çəkirdim və onu dadmaq istəyirdim.

Artıq uşaqlıq illərimi keçirdiyim Bakıdan mənim xəyalımda əsər-əlamət qalmayıb. Ürəklərində Vətən niskili qovrulan, yad ellərdə ömürlərini başa vuran tək-tük qoca mühacirdən başqa kimdir həmin yox olmuş şəhər üçün dərd çəkən! Əlbəttə, vaxtilə mal-dövlətlərindən ötrü tir-tir əsən bir neçə milyonçunun xatirəsi heç kimi riqqətə gətirə bilməz. Onların hafizələrdən pozulub getməsi təbii haldır. İslam da, bir növ, əsl islamlıqdan çıxdı və insan mənəviyyatına hakim olmaq hüququndan məhrum oldu. Dinin ümdə vəzifəsi nədir! Ona pənah gətirən bəndələrin narahat ruhuna məlhəm olub sakitləşdirmək. Müasir həyatın keşməkeşlərinə dözə bilməyən, sınaqlarına tab gətirməyən müsəlman dini yaralarımızı necə sağalda bilərdi! Həya-abrını itirmiş bəndələr utanmadan başladılar din qanunlarını pozmağa. Nə olsun ki, Quran qumar oynamağı qadağan edir! Bütün Bakı kart oynamaqla əyləndirdi. Özü də elə böyük məbləğlər udulub-uduzulurdu ki, az qalırdı adamın gözləri kəlləsinə çıxsın. Deyirsən, peyğəmbər şəraba yasaq qoyub! Onda camaat spirtdən, araqdan, konyakdan o ki var içirdi və bəhanə də gətirirdi ki, bu, şərab deyil. Bəlkə insan bədəninin rəsminin çəkilməsinin din tərəfindən qadağan olunmasını söyləyək! Fotoqrafların böyründə növbəyə düzülmüş müsəlman müştərilər park rəsminin və yaxud güya küləkdən tərpənən pərdənin Fonunda həm qabaqdan, həm yandan şəkil çəkdirirdilər.

Qəribə idi mənim uşaqlığım! Başa düşürəm, ömrünü-gününü başa vurmaqda olan adama keçmişin dümanlarına qarışıq gedən əl çatmaz, ünyetməz uşaqlıq illəri çox uzaq görünür. Lakin mən həm çoğrafi, həm də ictimai cəhətdən keçmişimlə tamam üzülüşmüşəm. Bəlkə elə buna görə qeyri-real görünür mənə uşaqlığım! İndi məni keçmişlə calayan heç bir şey qalmayıb: dinimi də atmışam, dilimi də unutmuşam. Bu gün mən fransız dilində düşünür, bu dildə yazıb-yaradıram. Millətimi də itirmişəm, milyonlarımı da heç bir şey, heç bir kəs bağlamır məni doğulduğum o torpağa...

***

Mən malı-dövləti başından aşıb-daşan, lakin əsli-nəcabəti olmayan bir ailədə göz açmışam bu dünyaya. Var-dövlətə heç etibar yox imiş. Günlərin bir günü (gör o vaxtdan neçə il keçmişdir!) gördük ailəmiz hər şeydən məhrum olmuşdur. Desəm ki, bu məndə təəsüf hissi doğurmamışdır, yalan danışmış olaram. Amma başımıza nə gəlib, haqq olub. Ürəyimi qırmaq istəməyən oxucu: «nəcabətli» deyəndə siz nəyi nəzərdə tuturdunuz!-ehtiyatla xəbər ala bilər. Nə olar, cavab verərəm: bir tərəfdən nəslimiz «Əsədüllah» yəni «allahın sevimli bəndəsi», deyilən bir kəndlidən başlanır. Kişi həqiqətən də allahın sevimli bəndəsi imiş. Bir parça bərəkətsiz, daşlı-kəsəkli torpağı vardı babamın. Orada-burada bitən seyrək otdan-ələfdən yeyib qarınlarını birtəhər doyduran bir neçə qoyundan başqa heç nəyi yox idi. Lakin günlərin bir günü bu bərəkətsiz torpaqdan neft fəvvarə vurdu nə vurdu. Lap yeri-göyü lərzəyə gətirdi. Babam dünyaya yoxsul gəlib milyonçu kimi göçdü.

Bizə bir də ona görə «nəcabətli» demək olmaz ki, nəslimizdən xeyli zatıqırıq adam çıxmışdır, əslində onlar haqqında danışmağa da dəyməz. Amma oxucuma heç cür söz verə bilmərəm ki, hekayətimdə bu cür qohumlar haqqında ağzıma su alıb susacağam. Mən qızışanda allah göstərməsin-açıram sandığı, tökürəm pambığı. Bir də ki, axı mən yazıçıyam. Deməli, yaxşıdan da danışmalıyam, yamanı da dilimə gətirməliyəm. Bəzən də susmaq istəyirəm: axı mənim də özümə görə ad-sanım var...

Bu qəribə, ekzotik və varlı ailədə soyuq bir qış günü gəlmişəm dünyaya. Təlatümlü zəmanə idi: tətillər, talanlar, qırğınlar və insan «dühasının» digər təzahürləri aləmi başına götürmüşdü.

Desəm ininmazsınız: dünyaya gələn kimi mən də insan qırğınında iştirak etməyə başladım: doğulmağımla anamın ölümünə səbəb olmuşam.

Fiziki cəhətdən peyda olmaq, dünyaya göz açmaq, dünyanı dərk etmək deyil. Şüurumun oyanması üçün uzun illər lazım oldu. Atamın mənə Berlindən gətirdiyi oyuncaqlar idi dünyaya gözlərimi açan. Mən bu oyuncaqlardan vəcdə gəlir, yaşamağın dadını-ləzzətini öyrənirdim!

Mən bacılarımın üçündən də yaşla xeyli kiçik idim. Bu əlbəttə ki, mənə böyük üstünlüklər verirdi. Desəm ki, imtiyazlarımdan istifadə etməmişəm, yalan danışmış olaram: hamını məcbur edirdim ki, nazqəmzəmlə oynasınlar.

Bacılarım qarşısında bir üstünlüyüm də vardı: məni boya-başa çatdıran, mənə tərbiyə verən freyleyn Anna idi. Əgər desəm ki, Baltika sahillərindən gəlmiş, milliyyətcə alman olan qadın müdrik idi, heç də ifrata varmaram. Dayəm idi, mələyim idi, anamın əvəzi idi bu qadın! Yolumda əsəblərini də, səhhətini də, hətta həyatını da qurban verməyə hazır idi, bu qadın! Soruşacaqsınız əvəzini necə vermişəm! Necə verəcəyəm! Fröyleyn An-

nanın ovqatına çox soğan doğramışam, ürəyini çox qırmışam, lap nadir hallarda onu sevindirmişəm. Bu qadın ana kimi hər şeydən keçməyə hazır idi bizim üçün, əvəzində də heç nə istəmirdi. Əzizi üçün, doğması üçün, lap yad bir adam üçün hər şeyindən keçib əvəzində heç bir şey tələb etməyən məxluqlara nadir hallarda olsa da, rast gəlmək olar. Bəlkə də dünya elə belələrinin üzərində intişar tapmışdır.

Fröyleyn Annanın bizə təsiri evimizin bütün birinci mərtəbəsini tutmuş nənəmin (atamın anasının), əks təsiri ilə tarazlaşırdı. O, bir qayda olaraq əsl müsəlman qadınlar kimi yerə dirənmiş yastıqların üstündə bardaş qurub oturardı. Üzünə daim yaşmaq vuran bu qadın əzəmətli, ətli-canlı, hikkəli idi. Fanatizminin də nə həddi vardı, nə hüdudu. Dünya dağılsaydı da dəstəmazından, namazından qalmazdı. Xristianlara bütün varlığı ilə nifrət edirdi. Allah eləməsin bircə qabına kafir əli dəyəydi. Nənəm ölsəydi də, bu qab lap qızıla dönsəydi də, bir də ondan istifadə etməzdi. Belə şeyləri vecinə almayan qohum-əqrəba da bundan istifadə edib bu qabları aparardılar. Bizdən də bir balaca iyrənərdi: axı xristian qadın idi bizə baxan. O, kafir bizə toxunub mürdar eləmişdi, iziəlaməti üzümüzdə-gözümüzdə qalmışdı. Odur ki, nənəmiz sidqi-qəlbdən bizi bağrına basandan sonra bir də görürdün üz-gözünü turşutdu. Sanki nəvələrini qucaqlayan qadının ürəyi bulanırdı, lap bu dəqiqə qusacaqdı.

Məlum məsələdir ki,nənəmin əlində olsaydı bizi ömründə fröyleyn Annaya etibar etməzdi. Gör indi bizə kafir tərbiyəsi verməyi qərara almış atamla nənəm arasında nə qızğın müharibələr gedibmiş.

Lakin atam camaatdan geri qalmaq istəmirdi. Çoxdan idi ki, torpaqlarımız rusların təsiri altına düşmüşdü. Bu təsir gündən-günə yayılır, hər şeyə nüfuz edirdi. Hamı mədəniyyətə can atırdı. Avropa adət-ənənələri canımıza-qanımıza işləyirdi, gənc nəsillərin həyatında sərbəstlik çadraya, maarif fanatizmə qalib gəlməyə başlamışdı.

Atam balalarını fröyleyn Annanın bəyaz əllərinə tapşırdı və bundan ötrü bir dəfə də olsun peşmançılıq çəkmədi. Bir də axı atamızın bizimlə məşğul olmağa, dərdimiz-sərimizi öyrənməyə, nazımızla oynamağa vaxtı haradandı! Ümumiyyətlə, onu evdə tapmaq çox müşkül məsələ idi.

Bizim neft anbarlarımız və kontorlarımız Xəzər dənizi və Volqaboyu sahillərindən tutmuş, Varşavaya qədər uzanan böyük bir ərazidə səpələnmişdi. Firmamızın çox iri bir filialı Moskvada yerləşirdi. Atam ailənin böyük oğlu idi, odur ki, bütün bu nəhəng təsərrüfatı idarə etmək onun boynuna düşürdü. Kontorlarımızın işini yoxlamaq üçün atam te-tez səfərə çıxmalı olurdu. Lakin səfər zamanı o elə bir sürət götürürdü ki, kontorlarımızın yerləşdiyi son məntəqə olan Varşavada qərar tuta bilməyib ətalət qüvvəsi ilə gedib çıxırdı Berlinə. Ucsuz-bucaqsız Rusiyanın bu başından o başına getməyə adət etmiş atam üçün Varşavadan Berlinə getmək bir içim su kimi asan idi. Odur ki, tez-tez atamızın səsi-sorağı Almaniyanın paytaxtından gəlirdi.

Müharibə ərəfəsində Almaniya dünya mədəniyyətinə yeni-yeni qədəm qoyan həmvətənlilərimə son dərəcə böyük təsir göstərirdi: avtomobil də, vilhemsayağı bığ da, sarışın dayələr də, klassik musiqi də, piano da -bizim dünya mədəniyyətinə qovuşmağımızdan xəbər verən bütün bu şeylər, məhz o tərəflərdən gəlib bizim yerlərə çıxırdı. Almaniyaya səfərlərindən cürbəcür hədiyyələrlə qayıdan atamın davakar bığları yeni qüvvə kəsb edir, uzandıqca uzanır, ucları daha da üzü yüxarı dikəlirdi. Bizim Almaniyaya münasibətlərimizdən söhbət açarkən bir məqamı heç cür yaddan çıxarmaq olmaz: II Vilhelm hər yerdə türklərin və islam dininin müdafiəçisi kimi çıxış edirdi. Məhz buna görə də biz azərbaycanlılarda-türklərin əmi-uşaqlarında, bu adama qarşı böyük hörmət vardı.

Məndən soruşsalar, deyərəm ki, iknci dəfə evlənən ərəfədə atam ömrünün ən gözəl, ən xoşbəxt çağlarını keçirirdi. Gənc idi, sərbəst idi, boylu-buxunlu, qəşəng idi mənim atam. Onun həsrətini çəkən, ona getməyə can atan qadınların sayı-hesabı yox idi. Sevgi sərgüzəştləri də bitməz-tükənməz idi, amma atam evlənmirdi ki, evlənmirdi. O, qohum-əqrəbanı məzəmmətindən, tənəsindən təngə gəlmişdi. Amma nə etmək olar, gərək bir təhər dözəydi, axı bizim adət-ənənələrimiz çoxarvadlılığı təqdir edirdisə, sübaylığı böyük eyib sayırdı. Lakin qohumların təklif etdiyi namizədlər atama əl vermirdi: bu alayarımçıq təhsil almış, geyinib-keçinə, bəzənib-düzənə bilməyən müsəlman qadınları mənim görüb-götürmüş atamın xoşuna gəlmirdi. Atam qəti mədəniyyət tərəfdarı idi. Rusiyaya və xaricə səfərləri zamanı rast gəldiyi qəlbinə yatan qadınlar, nənəmin təbirincə desək, «it qızları», xristian idilər və onlarla evlənmək çox müşkül məsələ idi: bütün qohum-əqrəba xristianla evlənməyin qəti əleyhinə idi və atamı bu yoldan çəkindirməyə cəhd edirdilər.

Dindar nənəmin xristian qızlarına nifrət etməyə xüsusi əsası vardı: axı vaxtı ilə əri, yəni mənim babam, onu boşayıb əsl-nəcabəti məlum olmayan bir rus qızı ilə evlənmişdi. Babam elə o vaxtdan ta ölən gününə kimi (o vaxt mənim altı yaşım vardı) Moskvada, ikonaların əlindən tərpənmək mümkün olmayan bir evdə yaşamışdır. Deyilənə görə ikinci arvadı onunla çox pis dolanırmış. Qohum-əqrəbə da ki, məlum məsələdir, rus qızı ilə evləndiyi üçün ondan üz döndərmişdi. Nə bilmək olar, bəlkə də babamın timsalı atama imkan vermirdi ki, o da gedib xristian qızı ilə evlənsin! Bəlkə elə bu səbəbdən atam ikinci dəfə evlənmək üçün bu qədər götür-qoy etdi!

Bizim yerlərdə yeni ili martın 21-i bayram edirlər. Həmin gün baharın ilk gününə təsadüf edir. Uşaqların ən sevimli bayramı idi bu bayram. Bütün günü biz bu evdən o evə gedib qohum-əqrəbanı, tanışı-bilişi yeni il münasibətilə təbrik edirdik. Bizi o qədər yedizdirirdilər ki, yerimizdən tərpənə bilmirdik. Yeməklər elə dadlı və ləziz idi ki, adam lap barmaqlarını yalamaq istəyirdi. Masalar az qalırdı üstlərinə qalaq-qalaq qalanmış cürbəcür

yeməklərin ağırlığından qırılıb iki yerə bölünsünlər. Masaya düzülmüş bayram xonçaları ev sahiblərinin mədəni səviyyəsindən xəbər verirdi. Kasıb adamların evində yalnız yerli şiriniyyat növlərinə, meyvə qurusuna, yumurtaya rast gəlmək olardı. Rusların təsirinə qapılmış mədəni ailələrdə rəngbərəng mərmərsayagı bəzədilmiş yumurtalara kimi cürbəcür şeyləri masanın üzərinə düzərdilər. Ləzzətli soyutma hind quşları ev sahiblərinin tərəqqiyə qovuşmasından xəbər verirdi. Moskvadan məxsusi gətirilmiş dadlı şokoladlar Rusiyanın ab- havası ilə doldururdu otaqları.

Bəli, bizi doyunca yedizdirib- içizdirirdilər. Sonra ev sahibi- dayım xalam nə bilim babam yaxud yaxın və uzaq qohumlarımızdan biri allahın sayəsində içi həmişə dolu olan pul kisəsindən üstündə slavyan çarı həkk olunmuş bir sikkə çıxarır və urəyindən qara qanlar axa- axa onu bizə uzadırdı. Bir qayda olaraq onların hədiyyəsi üzümüzə marçıltı ilə yapışdırılan bir öpuşlə müşayiət olunurdu. Gecələr bütün günü içəri dürtdyümüz ləziz yeməkləri lazımınca həzm edə bilməməyimiz ucbatından əzab çekməyimizə baxmayaraq özümüzü lap əntiqə hiss edirdik.

Qurban bayramı tamam başqa sayaq olurdu. Uşaqlıq illərindən bu bayram elə hey yada düşürdü. Çünki onu bağda qeyd edirdik. Biz «mədəniyyətə qovuşmuş» adamlar oruc tutmazdıq. Düzdür hərdənbir bayrama bir neçə gün qalmış yeməkdən imtina edirdik. Qeyd edim ki, bizi buna məcbur edən yox idi, özümüz könüllü olaraq ac qalırdıq. Boynuma almalıyam ki mən allaha xoş gəlməkdən ötrü orüc tuturdum. İstəyirdim ki, dindarlığımdan mütəəssir olan allah ürəyimdən keçən arzuları bir-bir həyata keçirsin.

Orucluq vaxtı yemək də içmək də qadağan idi. Hətta dişləri də yumaq olmazdı. Axı su damcısı qupquru qurumuş damaqlara toxunub insanda təşnəlik hissi oyada bilərdi. Papiros çəkənlər gərək orucluq vaxtı onu tərgidəydilər. Kişinin arvadına toxunmağa ixtiyarı yox idi.

Lakin axşam vaxtı ilk ulduzlar səmada peyda olan kimi caamatın içində bir vurhavur düşürdi ki, gəl görəsən. Aclıqdan- susuzluqdan heydən düşmüş adamlar əllərinə keçəni tələm- tələsik içəri dürtürdülər. Sonra bir müddət yediklərini həzm etməklə məşğul olardılar. Bir qədər keçəndən sonra dan yeri qızarana qədər camaat yemək- içməyindən qalmırdı. Yatanlar gecələr neçə kərə yuxudan durub yeyib-içərdilər.

Ramazan ayının axırında qurbanlaq qoyun kəsərdilər. Onun iç- içalatının açıq havada ocaq qalayıb bişirərdilər. Uşaqlıqda yediyim o qovurmanın dadı indi də damağımdadır. Çim yağa batmış barmaqlarımı dırnaqlarımı yalayardım ki bir damgısı da yerə düşməsin. Qovrulan ətin ətri dünyanı başına götürərdi Adamı bihuş edərdi. Ah ilahi harada qaldı o günlər, o zamanlar...

Bir dini bayramdan da yaman xoşum gəlirdi. 680-cı ildə Kərbəlada Əlinin oglu Hüseyn bütün ailəsi ilə birlikdə məhv edilmişdir. Biz hər il bu faciəni qeyd edirik. Nənəm bu bayramı mütləq qeyd etməli idi. Yerli adətənənəyə görə bu gün bizim qəbul otağımızı tamam boşaldardılar və qonaqların sayına müvafiq olaraq döşəməyə xalça sərib divar boyu iki- üç cərgə yastıq düzərdilər. Adam çox axışıb gələn günlər döşəməyə yastıqla sərsər örtülərdi. Bircə molla xanım üçün divarın dibində tən ortada lap şahların taxtını xatırladan hündür bir kürsü qoyardılar.

Çadraya bürünmüş qadınlar bir- bir içəri girərdilər. Onların dabansız ayaqqabıları tappıldayar geniş ipək tumanları yumşaqça xışıldayardı. Qışqırıqlarından lap başım gicəllənərdi. Bu günlər evdə bir səs- küy olurdu ki, az qalırdı adamın qulaqları tutulsun.

Gözəl parçalardan tikilmiş şərqsayagı geyimlər son dərəcə zərif və gen olardı. Ağ köynəklərin yaxaları əsəl zərgər dükanını xatırlayırdı nələr yoxdur bu qadınların döşlərində. Mirvaridən və yaxud qızıl puldan hazırlanmış boyunbağları qızıl zəncirlər nə bilim cürbəcür daş- qaşlar... Düzdür çox vaxt bu zərgərlik məmulatlarının kefiyyəti bir şey olmazdı. Lakin onlar parlayaraq cingildəyərək bərq vurar, adamın gözlərini qamaşdırardı və oxşayardı. Özünü göyün yeddinci qatında hiss etmək üçün qadına bundan artıq nə lazımdır ki?....

Geyimlərdən söhbət açanda tumanı, daha doğrusu tumanları da yaddan çıxarmaq olmaz çünki onlar mərtəbəmərtəbə bir- birinin üstünə yığılar, qalanardı. Tumanların sayı və genişliyi onları geymiş qadının var- dövlətinin həmcindən xəbər verərdi: «Tumanını mənə göstər söyləyim kim olduğunu».

...Nənəmizlə aramızdakı fərq get- gedə dərinləşib uçuruma çevrilirdi. Axı onun həyatı hicri tarixinin ilk illərində yaşamış qadınların həyatından heç bir şey fərqlənmirdi. Deməli bizim aramızdakı məsafə yaş fərqimizlə yeni bir neçə onilliklə deyil on dörd əsrlə ölçülməli idi. «Mədənilərdən» də, ruslardan da yaman zəhləsi gedirdi qadının. Rus dilini bilmirdi, çünki onun gənclik illərindən bu dili bilmək heç də vacib deyildi. Nənəmin nəzərində rus müstəmləkəçi idi çoxəsrlik adət- ənənələrimizin söküb- dağıdan məhv edən bir adam idi. Başqa irqdən idi rus, başqa dinə qulluq edirdi rus, uzun sözün qısası kafir idi rus. Çar Rusiyasının zülmü nənəmin qəlbində əks- səda vermişdi. Onun nifrətinin səbəbini başa düşmək heç də çətin deyildi-adət etdiyi, canına- qanına nüfuz etmiş həyat tərzi ətrafında yavaş- yavaş dagılıb məhv olurdu. Əri onu boşayıb rusla evlənmişdir. Sonra nənəm qızlarına öz ruhunda tərbiyə verməyə cəhd göstərmişdi, özü kimi yaşamağa hazırlamışdı. Lakin qızları ərə gedən kimi çadranı atmış avropasayagı geyinib- gecinməyə, rus və Azərbaycan dillərinin əcayib şəkildə qarışmasından əmələ gəlmiş bir «dildə» danışmaga başlamışdılar. Düzdür, onların «mədəniyyəti» geyimlərindən və dillərindən başqa heç bir şeydə təzahür etmirdi. Lakin nənəmin bəxtini qara etmək üçün bu özü də geninə-

boluna kifayət idi. Bu hələ harasıdır? Oğlanlarının hərəkəti yazıq arvadı lap dəli edirdi. Ataları onları rus litseyinə qoymuşdu. Onlar da litseydə bir qədər təhsil alıb bir necə dəfə Rusiyaya və xaricə səfərə çıxdıqdan sonra əl- ayaqlarına dolaşan müsəlman dinindən üz döndərməyə başlamışdılar. Bakıda zəngin neft yataqlarının tapılması Qafqaz müsəlmanlarının köhnə adət- ənənələrinin buxovlarından azad olması prosesini xeyli gücləndirirdi: gözlənilməz var- dövlət onlara hədsiz imkanlar vermiş, qarşılarında geniş üfüqlər açmışdı. İndi onlar mədəniyyətin bəxş etdiyi bütün nemətləri dadır, ulu ulu babaların sadə və sərt həyat tərzindən imtina edirdilər.

Nənəm bu dəyişikliklərin nəticəsini açıq- aydın görmək istəyirdisə gərək nəzər salaydı öz nəvələrinə. O uşaqlarına özü tərbiyə vermişdi. Odur ki, onlar böyüyüb boya- başa çatana kimi müsəlman dininin bütün qaydaqanunlarına riayət etmişdilər. Elə indinin özündə də onlarda ana tərbiyəsinin təsiri hiss olmaqda idi. Biz isə tamamilə yad bir atmosferdə böyümüşdük, nənəmin nəzərlərindən onun əziz keçmişinin inkarına çevrilmişdik. Belə ki, Azərbaycan dilində güc- bəla ilə danışırdıq. Amma yeri gəlmişkən bir şeyi qeyd etməliyəm: düzdür dogma dilimizdə pis danışırdıq, amma nənəmizin sayəsində çox gözəl söyüş söyməyi öyrənmişdik. Nənəm mənim yaddaşımda elə o şəkildə - hikkəli söyüş söyən, qargış edən bir arvad kimi həkk olunub. Çox vaxt o elə- belə könülsüz adətkarda olduğuna görə, bir də ki nüfuzunu qoruyub saxlamaqdan ötrü söyüş söyərdi. Lakin allah göstərməsin onun qəzəbləndiyi vaxtlar da olurdu. Arvad özündən çıxıb oda- alova dönürdü, səsi bütün aləmi başına götürürdü, söyüşləri qarğışları dolu kimi üstümüzə tökülürdü.

Boylu - buxunlu idi mənim nənəm. Yaşa dolandan sonra yaman kökəlmişdi, güclə yeriyirdi. Lakin bu hərəkətsizliyin özü də onun əzəmətinə bir rövnəq verirdi. Lap qocalanda da bu qədər çolma- çocuqa nökərə- qulluqçuya əmr verməyə adət etmiş nənəm qaməti sayəsində bir nəciblik kəsb edirdi. Hətta söyüş və qargış onun ağzından sel kimi töküləndə də qadın əzamətini itirmirdi. Təşəxxüslə xəlqilik qəribə bir şəkildə çulqalaşırdı bu qadının şəxsiyyətində.

Əslinə baxsan mənim nənəmlə aram heç də pis deyildi. Lakin onunla əlaqələrim çox qəribə bir şəkil alırdı- kobud sözlər söyüşlər idi məni nənəmlə bağlayan. Yazıq arvadı dolayıb ələ salmaq üçün min bir yol axtarıb tapırdım. Fikrim - zikrim ondan elə hey bir şey qoparmaq idi. Zarafatlarıma nənəm birtəhər dözürdü lakin bir şey istəyəndə üzünü görmə- hövsələdən çıxıb cin atına minirdi. Nənəm simiclikdə yaman ad çıxarmışdı. Ən xəsis adamlar da ona heyrət edirdilər.

Nənəmlə görüşmək və onun əhvalını xəbər almaq üçün demək olar ki hər gün alt mərtəbəyə düşərdik. O isə yanımıza çox nadir hallarda qalxardı. İki- üç pilləni dəf edəndən sonra ayaq saxlayıb xeyli nəfəsini dərərdi. Yanımıza gəlib çatanda yazıq arvad tamam taqətdən düşər, güclə nəfəs alardı. Ona baxanda adamın lap yazığı gələrdi. İçəri girən kimi nənəm otaqdakı ən geniş kresloya sərilərdi. Sonra xınalı dırnaqları olan totuq əllərini dizi üstə qoyan uzun-uzadı bizə tamaşa edərdi. Bizim məşğul olduğumuz işlərin nə mənasını, nə də onlardan aldığımız zövqü dərk edərdi mənim nənəm. Qırıldadığımız barbar dilində nənəm bircə kəlmə də başa düşmürdü. Lakin arvad heç də bizə həsəd aparmırdı, bəlkə də bizə yazığı gəlirdi. Çox güman ki, o, öz hisslərinin təfərrüatına varmadan sövqi-təbii qarşımıza çıxacaq çətinlikləri əvvəlcədən görürdü. Axı mənim kimi bəsit adamların həyat dairəsinin darlığının və məyusluq və düşkünlüyün tələsinə çox çətin düşərlər. Halbuki bizim əqli və hissi imkanlarımız geniş olduğu kimi qarşımıza çıxan çətinliklərin də sayı-hesabı yox idi. Görünür haqlı idi nənəm: azadlıq, sərbəstlik böyük qurbanlar tələb edir.

Ümumiyyətlə çadralı qadınlar heç də bədbəxt görünmürdülər. Mən çox görüb- götürmüşəm, lakin qeyd edim ki ömrümdə beləcə deyib- gülməyi, rəqs etməyi, zarafatı (düzdür çox vaxt bu zarafatlar yaman kobud olardı), şənlənməyi xoşlayan adamlar çox nadir hallarda rast gəlmişəm. Onların həyat tərzi də arzuları da çox bəsit idi. Çoxlarının pislədiyi çoxarvadlılıq bu qadınlara heç də pis təsir etmirdi. Axı onlar ərlərini nə sevir, nə də onları özlərini həyat yoldaşı hesab edirdilər. Ər bu qadınların hakimi- mütləqi idi. Arvadın bircə vəzifəsi vardı: əri üçün uşaq doğmaq. Arvad ərini az- az görərdi. O ki qaldı günüyə, onunla qiybət qırmaq bir yerdə evin işini görmək uşaqları böyütmək olardı. Elə bizim ailəmizdə baş vermiş maraqlı bir əhvalat bu arvadların xasiyyətindən gözəl xəbər verir.

Nənəmin altmış yaşlı qardaşının cəmisi birgə arvadı var idi. Üstəlik uşagı da olmurdu. Arvadının günüsüzlükdən və uşaqsızlıqdan az qalırdı bağrı çatlasın. Bir gün o qərara gəldi ki, bu vəziyyətə dözmək artıq mümkün deyil və qəti şəkildə elan etdi ki əri mütlək evlənməlidir.

Bir gün səhər nənəm başına xına yaxardı. Bir də gördük içi qəzəbdən qovrulan saçları pərişan Bəyim gəlir nə gəlir! Elə içəri girmişdi ki ərindən şikayət etməyə başladı:

- Abbasa dedim: "Ay Abbas, axı niyə təzə arvad almırsan?". Mənə nə cavab versə yaxşıdır? "İstəmirəm, cəhənnəm ol başımdan". "Necə yəni istəmirsən!" "İstəmirəm də! Bir arvadla güclə bacarıram! Bax belə". "Siz allah bir buna baxın, - kişinin sözünü kəsdim,- peygəmbər Əleyhülsalamın bir necə arvadı vardı! Sənə nə olub ki. Heç olmasa ikisinin ala bilmərsən?". "Peygəmbər heç kimi iki arvad almağa məcbur etmirdi axı",- o hazırcavablığından məmnun mənə cavab verdi. "Sözüm yoxdur,- kişinin sözünü kəsdim - lakin qulağında sırğa edib as: lap dünya dağılsa da səni məcbur edəcəyəm ki, ikinci arvad alasan. Hər şeydən əvvəl ondan ötrü ki, sən yazığın uşağı olsun, yerinə- yurduna yiyə dursun. Sonra da ki, tək yaşamaqdan lap təngə gəlmişəm. Elə bilirsən

ki, bu ev mənim- o ev sənin qaçıb söhbət etməyə bir adam axtarmaq asan məsələdir? Bütün rəfiqələrim arasında bircə mən bədbəxt tək- tənha yaşamağa məcburam, istəyim budur ki, evlənəsən, ay Abbas». Əvvəlcə kişi məni birtəhər rəhmə gətirmək istədi: «Ay rəhmətliyin qızı, yaxşı bilirsən ki, tamam heydən düşmüşəm, ikinci dəfə evlənməyə taqətim qalmayıb». «Qorxub eləmə, toy gecəsinə və bircə uşaq əkməyə gücün çatar». Onda Abbas özündən çıxdı: «rəddol başımdan, zəhlətökənin biri zəhlətökən- Ağlını başına yığ və birdəfəlik qan ki, yaşım artıq altmışı haqlayıb! Bir də ki mənəm bu xarabanın sahibi! Mənə əmr verəcəksən? Məni güclə evləndirəcəksən?». Kişi o ki var söydü məni. Mən də cavabımdan qalmadım: «Əşşi, dedim, evlənəcəksən, evlənəcəksən. Lap dünya dağılsa da, evlənəcəksən!». «burnunun ücunü görəndə!». «Səndə nə insaf var, nə mürüvvət, xacənin biri xacə, arvadsifət! İkinci arvad də saxlaya bilmirsən, hələ adını da kişi qoymusan». Nə başını ağrıdım, ürəyimdə nə vardı, çırpdım üzünə. Kişi acıqlanıb evdən çıxıb getdi. Gör bir özünü necə naza qoyur! Amma mənə də Bəyim deyərlər. Dediyimdən dönməyəcəyəm. Bəs indi mən neynim?

Bəyim az qalırdı ki, ağlasın.

- Bəs indi mən hansı külü töküm başıma?- deyə o, nənəmdən bir də xəbər aldı.

Nənəm onun dediklərinə məhəl qoymadan başına xına yaxıb, üstündən də qoz ağacı yarpaqları düzdü. Arxayın- arxayın işini görüb qurtardıqdan sonra, nəhayət, dilləndi:

- Xoşuna gələn savab bir gız axtar. Tapanda mənə deyərsən. Abbası yola gətirmək mənim boynuma! Sən bir bu dəli- qudurmuşun tərsliyinə bax. Deyəsən axı ruslara, görüm onları lənətə gəlsinlər, oxşamaq istəyir sənin ərin. Kişiyə bax, ey! Uşağı yox, arvadı da ki, bircə dənə! Yox, bu lap ağ oldu! Darıxma, get özünə bir yaxşı günü tap, fikirləşib bir şey eyləyərik. Bir dayan, Aslanın, tanımadan, hə, o bacısı əmimoglum Məhəmmədə getmiş qozbeli deyirəm də, axı onun kiçik qızı boya- başa çatıb. Qəşəng qızdır, xasiyyəti də həlimdir. Bir get ona bax, gərək ki xoşuna gəlsin. Lap mum kimi günü çıxar ondan.

Bəyim nənəmin məsləhətinə qulaq verdi, qız də çox xoşuna gəldi. Onda nənəm düşdü Abbasın canına. Əvvəlcə, kişi qəti şəkildə evlənməkdən imtina etdi. Xeyli söz- sözbət oldu. Nənəm Abbasa çox yalvarıb- yaxardı. İş böyüdü, mübahisələr səbəb oldu. Nənəm qardaşı ilə xeyli küsülü qaldı. Axırda yazıq kişi tab gətirə bilməyib razılığını verdi. Cavan arvad də uşaq dogmadı amma nə olsun ki, Bəyim özünə günü qazandı və bomboş evdə canını birdəfəlik çürütməyin daşını atdı.

Sən demə, çoxarvadlığın da bəzi xeyri olurmuş.

İlin tən yarısını biz bağda keçirərdik. Burada mən hər gün əsl müsəlman həyatını müşahidə edə bilərdim. Bakıda aləm qarışmışdı bir- birinə- rus da vardı, erməni də gürcü də, axtarsan bir- iki nəfər avropalı də tapa bilərdin. Bağımız yerləşən kənddə isə təmiz müsəlman əhalisi yaşayırdı.

Allahın bədnəzərdən qoruduğu bağımıza vurulmuşdum. Burada vəzifələr kiçilik, sərbəstlik artırdı. İstədiyim qədər oynaya, atlanıb- düşə bilərdim, kef idi. Bağ bir də ona görə xoşuma gəlirdi ki, bütün bibioğlu və bibiqızlar yığışardılar buraya.

Bahar gələn kimi səbirsizliklə bağa köçməyi gözləyərdik, şəhər lap zəhləmizi tökərdi. Artıq may ayında Bakıda istidən və tozdan nəfəs almaq mümkün deyildi. hazırlığımız yaman uzun çəkərdi- necə olmasa, axı bağda düz altı ay qalmalı idik.

O vaxtlar avtomobil hələ bizlərə gəlib çatmamışdı. Odur ki, yolun yarısını qatarla, digər hissəsini isə faytonla qət edərdik. İşıqlı bir may səhəri bütün qışı həsrətini çəktiyimiz o yerlərə aparardı bizi kiçik bir qatar. O vaxtlar bütün yer üzünü bürümüş dəmiryol şəbəkəsindən xəbərim yoxdu. Odur ki, bu kiçik qatar mənə möhtəşəm və qəşəng görünürdü. O, tanış adam kimi yola düşməzdən əvvəl fit çalır, tələsmədən yerindən tərpənir və daşlı- kəsəkli çölləri keçib gedirdi. Çox yavaş- yavaş, hər addımbaşı saxlaya- saxlaya gedirdi. Nəhayət gəlib son dayanacağa çatardıq. Həmişə də gecikmiş gəlib çıxardıq. Son dayanacaq neft rayonunun lap mərkəzində yerləşirdi. Burada milçək və toz əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Hər tərəfdə buruqlar və çənlər görünürdü. Neftin ətrini ləzzətlə çəkərdim ciyərlərimə. Axı mən özüm də bu tərəflərdə doğulmuşam, deməli, əsl neft balası idim. Odur ki onun iyi burnumu oxşardı.

Günəşin işığında par- par parıldayan iki fayton qulluğumuzda hazır olardı. Kiçik vağzalın çıxacağında Zeynal və Zeyi adlı iki faytonçu bizi gözləyərdi. Bir xeyli görüşüb- salamlaşardıq. Zeynalla Zeyinin də biz yaşda balaları vardı. Odur ki, onlar bizə ata kimi nəzər yetirər və keçən payızdan bəri xeyli böyüdüyümüzü xüsusi nəvazişlə bildirdilər. Sonra onlar yükümüzü faytona qoyub yerimizi rahatlayardılar. Bir aləm yol getməli idik. Atlar sürətlə çapıb gedərdi. Neft mədənlərindəki tikililərini divarları at ayaqlarının səsindən cingildəyərdi. Biz «istiyə bax», «toza bax» deyə ah- uf edirdik. Düz iki saat ərzində fayton kələ- kötür yolla yırğalana- yırğalana irəliləyər, bizi möhkəm silkələyərdi. Sonra birdən ətrafda hər şey tamam dəyişərdi. Söhbət yoldan getmir. O necə idi, elə də qalmışdı. İlahi, görəsən o yollar kimi narahat yollar vardımı dünyada! Lakin mənzərə dəyişərdi: üfüqdə dalğalanan ucsuz- bucaqsız yaşıllıq görünürdü: ətirli bir möcüzə idi bu xışıldayan yaşıllıq dənizi faytonumuz bomboş çölləri arxada qoyub həmin dənizə sarı çapardı. Bu yaşıl ümman hündür divarlarla əhatə olunmuş mülkləri həyətlərində cəmləşmişdi. Hasardan ki, qırağa çıxdın qupquru çöl idi. Həyətimizin taybatay açılanda güllü- çiçəkli, yamyaşıl bağımıza heyran- heyran baxardıq. Təəccüblü burası idi ki, hasarın o tayında qəmgin və

boz səhralar uzanıb gedirdi. Uzun müddət faytonlar iki tərəfində hündür qovaq ağacları bitən xiyabanlardan keçər, tövlələrin, bağı elektriklə təmin edən emalatxananın, qoyunların mənzilinin (mən pəyələri beləcə adlandırırdım) ətrafında fırlanar, sonra bir qədər də çapıb evə doğru istiqamətləndirilmiş gözəl daş pilləkənin qarşısında dayanardı.

Bağa gəlməyimizin bu ilk anları məni vəcdə gətirərdi. Güllər bu anda həmişə olduğundan daha iri və təravətli görünərdilər. Onların ətri adamın qəlbinin dərinliklərinə nüfüz edərdi. Hava tamamilə hərəkətsiz olanda belə qovaqların yarpaqları titrəyər, mənə nə isə pıçıldayardılar. Sanki onlar da mənimlə görüşüb söhbət etməkdən ləzzət alardılar. Bu ilk dəqiqələrdə hovuzların suyü daha şəffaf, səma daha mavi görünərdi.

Mənzil başına gəlib çatandan sonra mən çox şeylə görüşüb salamlaşmalı idim. Özü də canlılarla yox. Həm də bitkilərlə, minerallarla. Uşaqların çoxu kimi mən də qəti əmin idim ki, əşyaların da, bitkilərin də ruhu var. Başqaların gözündə cansız görünən şeylər mənim aləmimdə sevinc duyur, həyəcan keçirirdi. Tələsirdim dostlarımla görüşməyə. Onlar özlərini mənimlə əşya kimi aparmırdılar, son dərəcə sadə bir dildə soruşduqlarıma cavab verirdilər. Lakin eşidib dərk edə bilən bir adam üçün bu tamamilə kifayət idi. Lap az adam bilirdi bu əşyaların dilini. Föryleyn Anna məni bir ağacla və yaxud skamya ilə söhbət edən yerdə tutanda yaman qəzəblənər və məni möhkəm cəzalandıracağı ilə hədələyərdi. «Axı nə üçün?»- mən təəccüblə soruşardım. Mənə elə gəlirdi ki, yaşlıların mənə məxsus olan bu aləmi sezə bilməsi onların anadangəlmə korluğuna, haqsızlığına dəlalət edir. Mənim dünyamın tən yarısı onların nəzərlərindən yayınır, digər yarısı isə duman içində görünürdü onların gözlərinə. Yaşlılara yazığım gəlirdi, onların korluğu isə ürəyimlə onlara qarşı həqarət hissi oyadardı. Ən qoca qovaq ağaclarından biri mənim babam idi. Heç kimə açıb söyləmədiyim bir arzum vardı: kaş mənə həyat bəxş edən elə bu qoca qovaq olaydı. O öz qovaq dilində mənə xoş sözlər söyləyir, xışıl- xışıl yarpaqları ilə məni oxşayardı. Mən ona başıma gələn sərgüzəştləri danışanda o butun yarpaqları ilə mənə qulaq asardı. Ağacın mənə bəslədiyi rəğbət hissini nə hərəkətlə göstərmək olardı, nə də sözlə ifadə etmək. Lakin onun mənə söylədikləri bəşər nitqi kimi aydın və anlaşıqlı idi.

Tənəklikdə işlədilməyən bir quyu da vardı. Mən tez- tez ona tamaşa etməyə gedərdim. Ürəyi dolu quyu tənhalıqdan şikayət edər, ah- zarla ağlayardı. Onun gözlərini görməsəm də qəti əmin idim ki, yaşa qərq olmuş xırda gözləri və qırmızı göz qapaqları var. Quyunun isti divarları kərtənkələlərin görüş yeri idi. Keçmiş təntənəsindən quyuya qalan da elə bu kərtənkələlər idi. Mən hər dəfə onların sayır və məmnuniyyətlə artmalarını müşahidə edirdim. Deməli, qoca yoldaşı vardı və mən heç bir vicdan əzabı çekmədən onu tərk edib gedirdim.

Beləliklə, hər bir küncdə- bucaqda, hər xiyabanda mənim dostum- tanışım vardı. Bu tərəfdə bir armud ağacı, o tərəfdə pilləkən, şümşad ağacı, qızılgül kolu, hovuz idi mənim sirdaşlarım. Mən özüm seçib- bəyəndiyim dostlarımla özümü xoşbəxt hiss edirdim. Bəşər nəslindən fərqli olaraq əşyaların mənə münasibəti onlara şamil etdiyim keyfiyyətlərlə müəyyən olunurdu. Odur ki, onlar hamısı mənə ürəkdən, təmənnasız dost idilər.

Babam zahirən qəşəng adam deyildi. Bu bir yana qalsın, nəvələrindən heç biri ondan nə bir nəvaziş görmüşdü, nə də bir xoş söz eşitmişdi. Onunla oturub- durmaqdan xoşum gəlmirdi, məni ona bağlayan heç bir hiss mövcud deyildi. Xanazır xəstəliyindən təzəcə sağalmışdım. Bu münasibətlə babamın yanına getmək lazım idi. Bu məni yaman dilxor edirdi. Amma boyun qaçırmaq heç cür mümkün deyildi. Ona görə qərara gəldim ki, bu xoşagəlməz borcu nə qədər tez versəm, bir o qədər yaxşı olar.

Babam Musa çinarın kölgəsində oturmuşdu. Mən iti addımlarla ona tərəf getdim və yaraşıqlı, qara saqqallı üzündən öpdüm. Sanki kəpənəyin qanadı yüngülcə onun üzünə toxundu. Sonra keçib babamın ayaqları altındakı skamyada əyləşdim və gözlərimi əngin səmaya dikdim. Göydə süzən buludlara tamaşa etmək mənə əcdadımın üzünə baxmaqdan daha artıq zövq verirdi. Kəlmə kəsmirdik. Sanki beləcə oturmaq ağır bir yükdü, düşmüşdü ikimizin də boynuna: babam mənim burada olmağıma tab gətirməli idi, mən də sitayiş etməli olduğum adamın yanında oturmağa dözməliydim. Babamın yanında kifayət qədər qaldığımı hiss edən kimi ayağa qalxdım. Babam da vəzifəsindən xəbərsiz deyildi: tez əlini cibinə salıb pul axtarmağa başladı. Yaman uzun çəkdi onun pul axtarmağı. Cibindən çıxartdığı pullara heyfi gəlirdi, tez də onları geri dürtürdü. O belə hesab edirdi ki, əlinə keçən pullar mənim üçün çox böyükdür, bədxərclik edə bilərəm. Nəhayət, babam razılıq əlaməti olaraq boğuq səslə öskürdü və utanırmış kimi, gizlicə ovucumun içinə bir on qəpiklik pul basdı. Bizim ailənin bütün üzvləri həyata açıq gözlə baxırdılar, pul hədiyyə verməyi də, almagı da bacarırdılar. Mən heç özüm də bu adətin əleyhinə deyildim. Əksinə, on qəpikliyi götürməklə özümü alçalmış hesab edirdim. Bununla belə, mən nəinki bu pulu qəbul etməliydim, hətta sevincimin aşıb- daşındığını da nümayiş etdirməliydim.

Lakin bu an bəxtim gətirdi: babamın ikinci arvadı bizə yaxınlaşdı, məni bağrına basıb öpdü. Sonra birdən onun gözləri baprmaqlarım arasında tutdugum on qəpikliyə sataşdı. Arvad özündən çıxdı, nə çıxdı: «Ağa Mussa!» (o həmişə ərinə hörmət əlaməti olaraq «aga» deyə müraciət edirdi), qıza bir az çox pul versəniz dünya qopar? Axı bu on qəpikliklə neynəmək olar?».

Üzündə dərin əzab ifadəsi həkk olunmuş babam yenidən ciblərini axtarmağa başladı. Nəhayət, bir manatlıq tapıb onu ürəksiz- ürəksiz mənə uzatdı və tez də arxasını çevirdi. İndi onun məndən də, öz səxavətindən də zəhləsi gedirdi.

Babam Bakının ən varlı adamlarından olmaqla yanaşı, həm də ən xəsislərindən biri idi. Heç də təsadüfi deyildir ki, onun adı şəhərimizin tarixinə məhz pul üstündə əsməsinə görə düşmüşdü, lakin diqqət versən, görərsən ki, bu qəribə adamın daxili aləmi, kökü- səbəbi məlum olmayan, saysız- hesabsız ziddiyyətlərdən təşkil olunmuşdur. Onun xəsisliyinin fövqəladə mürəkkəbliyini nəzərə çarpdırmaq üçün bu ziddiyyətlərdən bircəsini misal gətirmək kifayət edər. Bakının xeyriyyə cəmiyyətlərindən birinin rəmzi olan süni çobanyastığı çiçəkləri küçələrdə satılanda babam evdən bayıra çıxmaqdan çəkinərdi. O, küçədə ayıq- sayıq dayanmış, adam görən kimi qırğı kimi onun üstünə şığıyıb cəld əlindəki gülü onun yaxasına sancan, sonra da içində manatlar cingildəyən dəmir qabları cəlbedici bir görünüşə silkələyən şəxslərin dilsiz- ağılsız qurbanı olmaq istəmirdi. Lakin babam öləndən sonra məlum oldu ki, o xeyli adama, çox vaxt heç tanımadığı naməlum şəxslərə böyük məbləğdə pul paylayıbmış. Özü də reklamsız- filansız, özünü gözə soxmadan. O həmçinin kasıblara da əl tutar, onların balalarına təqaüd təyin edərdi.

Babamı iki dəfə oğurlamışdılar. Hər iki dəfə də böyük məbləğ bahasına sağ- salamat canını bu sərgüzəştdən qurtarmışdı. Mən qürurla deyə bilərəm ki, adam oğurlanmaqdan Bakı Amerikanı bir neçə il qabaqlamışdı. Lakin bizim tərəflərdə yerli qanqsterlərə «qoçu» deyərdilər. Onlar da öz amerikalı həmkarları kimi səmərəli, cəld və gizli fəaliyyət göstərirdilər. Rus polisi qurbanlardan başqa hamıya böyük mənfəət gətirən adam oğurluğunun qarşısını almırdı. Odur ki, qoçular hər dəfə yaxalarını cəzadan qurtara bilirdilər. Bundan əlavə onlar səxavət və mərdlikləri ilə də ad- san çıxarmışdılar. Qoçuların öz müştərilərini harada gizlədikləri barədə heç bir doğru- düzgün məlumat yox idi. Qurbanların özləri də bu barədə dinib- danışmırdılar. Camaat güman edirdi ki, onlar qoçuların tapşırığı ilə sürürlər. Lakin canını qurtarmış adamların sir- sifətinə baxanda belə bir nəticəyə gəlmək olardı ki, qoçular onlarla yaxşı rəftar edirdilər, xüsusilə onların yeyib- içməklərinin qayğısına qalırdılar. Oğurlananlar əsirlikdən kökəlmiş və rəngləri durulmuş halda qayıdırdılar. Ədalət naminə demək lazımdır ki, onlar öz məcburi istirahətləri üçün xeyli puldan keçməli olurdular.

Xəsis babamın gözlənilməz əli açıqlığından bir misal gətirim: o, vərəmdən ölmüş oğlu İsmayılın xatirəsinə son dərəcə dəbdəbəli bir bina tikdirmişdir. Sonralar müvəqqəti Azərbaycan hökümətinin müvəqqəti parlamenti bu binada yerləşirdi.

Budur, sonralar tarix müəllimlərinin vəcdə gətirən, xalq kütlələrini isə sonsuz əziyyətlərə və məhrumiyyətlərə düçar edən qasırgalar yenə də başımızın üstündə əsməyə başladı.

Rusiyada indi böyükdən tutmuş kiçiyə qədər, hamıya yaxşı məlum dramatik hadisələrin nəticəsində taxt- tacından əl çəkmiş, Kerenski də öz növbəsində hakimiyyətdən uzaqlaşmağa məcbur olmuşdu. Oktyabr inqilabının səs- sədası dünyanı başına götürmüşdü, qırmızılarla ağlar vətəndaş müharibəsi cəbhələrində ölüm- dirim mübarizəsinə girişmişdilər. İmperiya dağılırdı...

Tarixi ayrı, irqçə və din- etiqadca ruslardan fərqlənən xalqlar fürsətdən istifadə edib imperiyadan ayrılır, öz müstəqil dövlətlərini təşkil etməyə cəhd göstərirdilər. Qafqazda yaşayan gürcü, erməni və Azərbaycan xalqları öz müqəddəratlarını özləri həll etmək hüququ tələb edir və öz respublikalarını yaratmaqla hüquqlarını sübüta yetirməyə çalışırdılar.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı da hərəkətə gəlmişdi. Burada müxtəlif siyasi qruplar və təşkilatlar yaranır və labüd şəkildə onların arasında çəkişmələr, didişmələr, rəqabət meydana çıxırdı. Sosialist təmayüllü bir erməni siyasi təşkilatı ölkəni kommunist təhlükəsindən xilas etmək bahanəsi ilə hərbi diktaruna yaratmağa müvəffəq oldu. Amma xalq arasında belə söz gəzirdi ki, əslində, təşkilatın başında bolşeviklər durmuşlar. Bilmək olmaz. Lakin əsas məsələ burasındadır ki, erməni təşkilatı özlərini müdafiə etmək üçün imkanı olmayan müsəlmanları qıraraq hakamiyyət başına gəlib çıxmışdı. Bir ingilis yazıçısının ifadəsi ilə desək, həmişəki kimi döyüşən millətçiliyin qurbanı yenə də xalq kütləsi olurdu.

Bir faktı xüsusilə qeyd etmək lazımdır: əgər Türkiyədə qırğınlar bir istiqamətdə baş verirdisə. Yəni türklər ermənləri qırırdısa, Azərbaycanda ermənilər bütün əvəzini çıxır, öz növbələrində, azərbaycanları məhv edirdilər: xristianlarla müsəlmanlar arasında əsl din davası gedirdi. Rus hakimiyyət orqanları isə laqeydcəsinə bu qardaş qırğınını seyr edir, onun qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görmürdü. Çox güman ki, onlar müstəmləkəçilik siyasətinin ən məşhur prinsipi olan «parçala və hökm sür» mövqeyindən çıxış edirdilər.

Qaranlıq gecə idi. Freyleyn Anna gəlib məni yatağımdan qaldırdı. Mən dəhşət içində dik atıldım.

İşıq kəsilmişdi: evimiz də, butun şəhər də zil qaranlıga qərq olmuşdur. Harada atıldığı məlum olmayan güllələrin vıyıltısı eşidilirdi. Hər dəqiqə daşnaqlar (erməni millətçilər partiyasının üzvlərini belə adlandırırdılar) içəri soxulub evimizi tarmar edər, bizim də hamımızı güllədən keçirə bilərdilər. Telefon işləmirdi. Biz sanki taleyi tükdən asılmış, hamının yaddaşından pozulub- silinmiş bir adada idik. Hamımız analığım Əminənin Mavritaniya üslubunda tikilmiş, indi isə qaranlığa qərq olmuş otağına yığışmışdıq. Gözləyirdik. Çarəmiz nə idi? Səhər saat dördə yaxın kim isə var gücü ilə giriş qapısını döyəcləməyə başladı: elə bil evimizi də, bizim bütün ümüdlərimizi də alt- üst edib dağıtmaq istəyirdilər. Belə zənn edirdik ki, daşnaqlardı, bizi öldürməyə gəlirlər. Atam tapançasını götürüb otağını tərk etdi.

Bu vaxta kimi hamıda yelyebin qadın təsiri bağışlayan, lakin bu təhlükəli andan başlayaraq casarət və səda-

qət nümayiş etdirən Əminə də onunla birlikdə çıxdı. Ölüm gəlib bizim gözlərimiz qarşısında durdu, lakin görünür hələ vaxtımıza varmış: bir qədər keçəndən sonra gözlərindən sevinc yağan atam Əminə ilə birlikdə geri döndü. Onlarla birlikdə silahlı daşnaqlar deyil, bizimlə üzbəüz yaşayan erməni qonşularımız otağa daxil oldular. Onlar imdadımıza çatıb bizi evlərinə dəvət etdilər.

İçəri girən kimi ev sahibləri bu dar ayaqda insanı xüsusilə riqqətə gətirən bir qonaqpərvərliklə bizi qarşıladılar. Sonra yatmaq vaxtı gəlib çatdı. Lakin bu heç də asan məsələ deyildi: adam çox, çarpayı az. Bəzilərimiz döşəməyə, xalının üstünə sərilmiş döşəyin üstünə uzandıq. Mən kiçik bir otaqda gecələdim. Freyleyn Anna da kiçik qardaşımla birlikdə bu otaqda divanın üstündə uzanmışdı. Körpənin kəsik- kəsik qışqırıqlarından və atışmanın səsindən gözümə yuxu getmirdi.

Səhər biz ürəyimiz yana - yana dəhşətli bir hadisənin şahidi olduq: evimizin qabağında yuk maşınları dayanmışdı. Kəmərlərinə patrondaş taxmış adamlar pəncərələrdən maşının içinə cürbəcür əşyalar atırdılar. Əyinlərinə əcayib və çirkli paltar geymiş bu adamların təcavüzkar və vahiməli görünüşünə baxanda az qalırdı adamın bağrı yarılsın. Biz allaha şükür edirdik ki, bu səhnəni kənardan, tamaşacı sifətilə seyr edirik. Əgər biz küçəni o biri üzündə, öz evimizdə olsaydıq, çox güman ki, bizi də şeylərimiz kimi pəncərədən üzüaşağı tullayacaqdılar. Evimizi talan etməkdə davam edirdilər: əvvəlcə çəngəllərimiz yağış kimi maşının içinə töküldü, sonra bağları havada yellənən bir korset görünürdü. Kəşmir şalı hələ enməmişdi ki, arxasınca atılan XIV Lüdovik üslubunda hazırlanmış şamdan gəlib onu keçdi. Əminə: «Mənim göy məxmər paltarım»,- deyə güclə dillənə bildi. Freyleyn Anna qəmgin- qəmgin üstündə düz bir il ərzində naxış vurdugu yastığının yerə düşməsini seyr edirdi.

«Mənim təzə penuarım»,- deyə bacım Züleyxa öz növbəsində ah çəkdi. Bir xasiyyətim vardı: mənə elə gəlirdi ki, dünya da bütün əşyaların canı və ruhu var. Şeylərim pəncərədən aşağı atıldıqca yavaşca öz- özümə təkrar edirdim: «Yazıq paltom, gör bir nə müsibətlərə duçar olursan. Əlvida». Bu tövrlə mən yük maşınlarından birinə atılan, tülkü dərisi ilə işlənmiş sevimli paltomla vidalaşırdım.

Elə həmin gün günortadan sonra atam Əminə ilə bir yerdə çıxıb getdilər.

Atam çıxıb gedəndən bir gün sonra gecə saat üçdə bir dəstə silahlı quldur bizi yuxudan oyatdı: onlar hər yerdə atamı axtarırdılar. Quldurlar dama dırmaşıb, şkafları açıb içəri baxır, süngü ilə çarpayıların altını yoxlayırdılar. Adam gizlənə biləcəyi güman olunan hər yeri axtardılar, ələk- vələk etdilər. Əlləri boşa çıxmış quldurlar evdə olan bütün şərab ehtiyatını içdilər. Sonra qəzəblə atamın arxasınca söyə- söyə çıxıb getdilər.

Həmin günün səhəri nəməlum hərbçilər qaldığımız evin damına bir pulemyot qoydular və üzbəüz evi, yəni bizim dogmaca evimizi, gülləbaran etdilər. Bu intiqam güllələri gedib hədəfinə çatmırdı- atam uzaqda idi. Lakin bu mənasız hərəkət əsgərlərdə ruh yüksəkliyi yaradır, onlarda öz güclərinə inam əmələ gətirirdi.

Qonaq qaldığımız ailədə üç qarı vardı. Onlar çox vaxt növbə ilə, hərdənbir isə bir yerdə halımıza ağlayıb giley- güzar edirdilər.

Onlara qulaq asanda qüssədən az qalırdı adamın bağrı çatlaya. Qarılardan ən yaşlısı xüsusilə ürəyi yuxa idi. Gözü bizə sataşan kimi, o dəqiqə düçar olduğumuz fəlakət yadına düşür, halımıza yanıb gözlərindən sel kimi yaş axıdardı. Onun ipək kimi ağ, yumşaq saçları, baxışları adamın canına sirayət edən şəfqətli qara gözləri vardı. Yaşının ötməsinə baxmayaraq, üzünün dərisi hamar və qırmızımtıl idi. Sonsuz bir ümman idi bu qadının mərhəməti və şəfqəti. Qorxudan tir-tir əsdiyimi görüb rəhmdil qarı məni bağrına basır, ürəyimi ələ almağa cəhd göstərirdi. Lakin məni ovundurmaq çətin məsələ idi: qorxu bütün canıma nüfuz etmişdi. Bir də axı mən mənən tək-tənha idim...

...Şəhərin görüşünü çox acınacaqlı idi: mağazalar talan olunmuş, səkilər sökülmüş, pəncərələrin şüşələri qırılmış, evlərin fasadları güllədən deşik-deşik olmuşdur. Bütün bunlar bizdən də möhkəm adamları məyusluğa uğrada bilərdi. Hətta adətən deyib-gülən Züleyxa da tutulmuşdu və dinib-danışmırdı.

Atamın göndərdiyi Faytonçu gediş-gəliş çox olan küçələrə girməkdən ehtiyat edərək, atları asta-asta limana tərəf yönəltdi. Faytonumuz tezliklə tərsanələrin yaxınlığındakı bir evin qarşısında dayandı. Faytondan düşdük. Xidmətçi bizi evə apardı. Burada Əminə əynində işçi paltarı olan bir kişi ilə üzbə-üz oturmuşdu. Bu ki bizim atamız imiş! Yenidən qucaqlaşıb öpüşdük, göz yaşları tökdük. Bizə xəbər verdilər ki, İrana yollanırıq. Rusiyaya çaxnaşma salan inqilab bizim Bakını da təlatümə gətirmişdi. Qaçıb aradan çıxmaqla atam başımızın üstünü alan təhlükəni sovuşdurmağa cəhd göstərirdi. İranda bizi tanıyan olmayacaqdı və ümid edirdik ki, birtəhər başımızı girləyə bilərik.

Biz gəmi tankerlərimizin birinin kapitanının evinə düşmüşdük. O, gəmini yola düşmək üçün hazır vəziyyətdə saxlayırdı. Elə həmin axşam çətinliksiz-filansız gəmiyə mindik. Lakin qorxu bizi üzüb əldən salırdı: səfərə çıxmazdan əvvəl daşnaqlar gəmini yoxlamalı idilər. Əgər atamı tanıyan olsaydı, hər şey fəlakətlə nəticələnə bilərdi. Belə qərara alındı ki, atam maşın şöbəsində ocaqçı sifəti ilə işləsin, biz isə kapitanın uşaqları kimi təqdim olunaq. O ki qaldı Əminəyə və Freyleyn Annaya, onlar başlarına çadra örtüb özlərini əsl müsəlman qadını kimi aparmalı idilər.

Lakin təşvişlərimiz əbəs idi, qorxulu heç bir şey baş vermədi. Göyərtəyə qalmış daşnaqlar çox mülayim idilər. Bununda əsas səbəbini çox güman ki, kapitanın onlara təklif etdiyi araq dolu stəkanlarda axtarmaq lazımdır.

Daşnaqlar heç maşın şöbəsinə düşmədilər də. Atam isə bu vaxt orada əlində bel, başında araxçın bir zamanlar istismar etdiyi adamları təqlid etməyə cəhd göstərirdi. Başları içkidən dumanlanmış daşnaqlar kayut-kompaniyaya ötəri nəzər saldılar. Burada kapitanın arvad-uşağı əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Hər şeyi iki görən daşnaqlar təəccüblənsələr də, özlərini o yerə qoymadılar və bir təqdim görmədilər. Bir neçə dəqiqədən sonra hələ də elektrik işığından məhrum zülmət Bakıdan uzaqlaşmağa başladıq. Başımızın üstündən təhlükə sovuşandan sonra keçirdiyimiz hissləri ifadə etmək üçün hələ heç bir dildə dəqiq söz yoxdur. Amma belə bir söz tapmaq lap yerinə düşərdi. Bu hissi təsvir etmək istəyirəm. Fərz edək ki, qorxu sizi qıc edib, həm fiziki, həm də psixi cəhətdən büzüşüb yumağa dönmüsünüz, daxilinizdə elə bir tələtüm vardır ki, mədə-bağırsağınız tir-tir titrəyir, spazmadan dişləriniz bir-birinə elə sıxılmışdır ki, çənəniz ağrıyır. Sonra sanki yuxudan dik atılıb görürsünüz ki, sizdə vahimə yaradan şey artıq çıxıb, qorxularınız artıq sizi təqib etmir. Sanki dünyanı sizə yenidən qaytarırlar: özünüzü tamamilə sərbəst hiss edirsiniz, bədəniniz nıvraqlanır, dərindən nəfəs alırsınız. Mən məhz bu hissələri, bu ovqatı təsvir etmək üçün dəqiq-düzgün söz axtarıram.

Adam gözlərinə inanmır, deyəsən axı bizi azad etmişlər. Həssas adamlar bu məqamda xoşbəxtlikdən ağlayır, dinə pənah gətirərək allaha şükür edir, dinsizlər isə elə-belə sevinirlər. Keçirdiyi bu tələtümlü, bu enişli-yoxuşlu hisslərdən sonra adamda bir iştah oyanır ki, gəl görəsən!

Gəmi açıq dənizə çıxan kimi biz üstünə cürbəcür ləziz yeməklər düzülmüş stolun üstünə cumduq. Xörəklər sanki nağıldan gəlmiş möcüzə idi. Bəlkə də bizə, iki həftə sərasər mərci yeməkdən cana doymuş adamlara belə gəlirdi! Nələr yoxdu üstündə! Təzə kürü də, nərə balığı da, toyuq-plov da, şəkərbura da... Biz kürünü qaşıqla, toyuğu əllə yeyirdik ki, tez doyaq. Dünya çıxmışdı yadımızdan. Heç kim dinib-danışmırdı. Elə hey bu ləziz yeməklərdən dürtürdük. Qızardılmış toyuq, qızılı rəngə çalan nərə balığı inqilabı da, lap ermənilərlə müsəlmanların bir-birini qırmasını da yaddaşımızdan silib aparırdı. Mən ümid edirdim ki, bu əla yeməklərdən sonra kefim durulacaq, rahat nəfəs ala biləcəyəm. Amma nə bilmək olar allahın işini!

Bütün yol boyu ürəkbulanması məndən əl çəkmədi. Bakıda keçirdiyim təşvişlər dəhşətli gəmi tutması ilə əvəz olunmuşdu. Gəl gör ki, camaat özünü əla hiss edirdi, əzab çəkən elə bircə mən idim. Düçar olduğum dərdi təkbaşına çəkməyə məcbur olduğum üçün o mənə daha acı, daha ağır görünürdü. Gəmi Ənzəliyə gəlib çatanda mən az qalmışdım canımı tapşırım allaha.

İranda deyəsən altı ay qaldıq. Bəlkə daha artıq burada yaşamağa məjbur olduq! Deyə bilmərəm. Elə hey qeyri-şüuri olaraq ömrümün bu ağır, xoşagəlməz günləri haqqında xatirələri unutmaq istəyirəm. İstinin, bürkünün, ağcaqanadın və malyariyanın çulğalaşmasından əmələ gəlmiş bir üzüntü idi bu dövr mənim üçün.

Ənzəlində, yaxşı yadımda deyil, kanalla, bəlkə də Xəzərdən ayrılmış bir qolla əhatə olunmuş eybəcər bir binada yaşayırdıq. Atam bizim Rəşt şəhərinə göçməyimizi qərara alana kimi bu evdə yaşadıq. Şəhərdə cəmisi bircə daş bina vardı. Özü də bomboş meydanın ortasına ucalırdı. Qalan binaların nədən tikildiyini müəyyən etmək müşkül məsələ idi. Lakin şübhəsiz ki, daşdan deyildilər.

İran torpağına təzəcə qədəm basmışdıq ki, kiçik xan adlı bir nəfərin başçılığı altında İran vətənpərvərləri ölkəyə qalib sifəti ilə soxulmuş ingilislərə qarşı müharibəyə başladılar. Vətənpərvərlər uzun saqqal saxlayırdılar. Onlar and içmişdilər ki, yalnız təcavüzkarlar torpaqlarını tərk etdikdən sonra üzlərini qırxacaqlar.

Bir neçə təyyarə şəhəri bombardman etməyə başladı. Küçələrdən güllə səsi gəlirdi. Budur, biz yenidən qurban sifətilə tarixi hadisələrin iştirakçısına çevrilirdik. İlahi, necə də tarixi hadisələrdən uzaq olmaq istərdik! Atılan güllələrin asanlıqla deşib keçə biləcəyi, tanımadığım məsaməli materialdan tikilmiş evdən burnumuzu çıxarmağa belə qorxurduq.

Hərdənbir azadlıq müharibəsinə ara verilsə də, bizə evdən bayıra çıxmağa icazə vermirdilər. Söhbət, əlbəttə ki, qadınlardan gedir. Düzünə qalsa, bayırda bizim bir işimiz-gücümüz də yoxuydu. Bundan əlavə, biz yalnız başdan-ayağa çadraya bürünəndən sonra küçədə görünə bilərdik. Bu vaxta kimi tərəqqinin sayəsində biz bu lənətə gəlmiş örtüyün nə olduğunu bilmirdik. Çadranı başına örtərək ona tamamilə dolaşmamaq və yaxud onu yerə salıb itirməmək üçün müəyyən təcrübəyə malik olmaq lazımdır. Gərək bir əlinlə çadranı üzünün yanında tütaydın ki, «həbsxanandan» yalnız gözlərin görünsün, digər əlinlə isə onu bədəninə yapışdıraydın.

Əminəm ki, bu başıbəlalı örtük islam dininin çox da uğurlu ixtiralarından deyildir. Bakıda heç olmasa ürəyinə yatan rəngdə çadra örtmək mümkün idi. Burada isə çadranın rəngi mütləq qara olmalı idi. Adama elə gəlirdi ki, qapqara qarğalar ölkəni başına götürmüşlər.

İranda xoşagəlməz bir cəhət də vardı: yadımdan çıxdı sizə xəbər vermədim, burada şiələr yaşayırdı: Əminə isə sunni idi və addımbaşı öz «kafirliyini» büruzə verirdi. Bu isə İranda yaman pislənirdi. Analığım sunniliyini biabırçı bir xəstəlik kimi gizlətməli idi. Başqa vaxt din məsələlərini heç vecinə də almayan Əminə bu münasibətdən yaman əzab çəkirdi. Ona elə gəlirdi ki, əqidəsini açıq-aydın bürüzə verməməklə, o öz prinsiplərinə xəyanət edir. Məhz buna görə də Əminə hamımızdan artıq Bakıya can atırdı.

Bakıdan gələn xəbərlər ümidverici idi və atam qərara gəldi ki, Ənzəliyə qayıtmaq vaxtı çatmışdır: axı oradan əlini uzatsan, gedib Vətənə çatar.

Biz yenidən Xəzərin qırağındakı eybəcər binaya düşdük. Gözümüz yolda, qulağımız səsdə idi. Lakin sən say-

dığını say, gör fələk nə sayır. Elə Vətənə dönmək ürəyimizdən keçirdi ki, malyariya daraşdı canımıza. İnsafmürüvvət bilməyən tufan kimi gah qalxan, gah da enən, adamın vücudunu tir-tir titrədən qızdırma heç vaxt xatirimdən silinməyəcəkdir.

Bir neçə ay da beləcə gəlib keçdi. Sonra xəbər gəlib çatdı ki, türklər, yəni Türkiyədə yaşayan əsl osmanlı türkləri, Bakını tutmuş və bütün Qafqazda qayda-qanun bərpa etmişlər. Elə həmin gündən də fikrimiz-zikrimiz geri qayıtmaq idi. İntizardan gözlərimizin kökü saralmışdı: Lakin yenə də xeyli müddət gözləməli olduq. Türklər inqilabçıların qiyam qaldırmasından ehtiyat edirdilər, odur ki, gəmilərə Bakı limanına girməyi qadağan etmişdilər. Şəhərimizdə hökm sürən sakitlik və firavanlıq haqqında xəbərlər qulağımıza gəlib çatdıqca intizardan az qalırdı bağrımız çatlaya.

Nəhayət, günlərin bir günü vaxtı ilə öz gəmisində bizi İrana gətirmiş, hiyləgərliyi, cəsarəti və şən xasiyyəti ilə bütün Xəzər dənizində tayı-bərabəri olmayan kapitan ailəmizi Bakıya qaytardı. Ərköyün dalğalar gəmimizi atıb-tutur, mən yenidən cavan canımı allaha tapşırırdım. Nəhayət , əziz şəhərimizə və başdan-başa dağıdılıb talan olunmuş evimizə gəlib çıxdıq. Mebellərin yalnız ən iriləri ayaq üstə idi, lakin onlara da xeyli ziyan vurulmuşdu. Məbəd şəklində hazırlanmış şkafların oxlarını güllə ilə qırmışdılar, taxta heykəlləri bıçaqla yonmuş, XIV Lüdovik üslubunda qayrılmış yazı masasına arxası üstə çevirmişdilər. Bir vaxtlar masanı bəzəyən, üstündə Amur-Psixeya əhvalatından bir səhnə həkk olunmuş yekə medalyon qırılıb parça-parça olmuşdu. İnsanların zorakılığı ucbatından bədbəxt Amur və Psikeya yenidən bir-birindən ayrı düşmüşdülər. Amma biz evə qayıtmağımıza elə şad idik ki, hətta bu qırılmış mebel və əlüzyuyanların özləri də bizə qəşəng görünürdülər.

Səkkiz ay idi ki, ailəmizin digər üzvləri haqqında heç bir məlumatımız yox idi. Bakıya qayıtdıqdan sonra onlar haqqında da xəbər tutduq: Leyla öz əri, oğlu və Sürəyya ilə birliklə inqilab alovlarında alışab-yanan Rusiyaya uzun və təhlükəli səyahətdən sonra, nəhayət, gəlib Odessaya çıxmış və indi də iki ay idi ki, intizar içində Batuma yollanan gəmini gözləyirdi. Onların gözləməsi hələ uzun çəkə bilərdi, çünki başdan-başa minalanmış Qara dəniz müxtəlif xalqların və partiyaların döyüş meydanı idi.

Türklər Bakıda, demək olar ki, hər gün bir nəfər başıbəlalını boğazdan asmaqla sakitliyi və qayda-qanunu bərpa etmək istəyirdilər. Şəhər istirahət bağlarının birində dar olsun deyə, boğazdan asılmışlar günün günorta çağı küləkdə yellənirdilər. Etiraf etmək lazımdır ki, bu metodun bir yaxşı cəhəti də vardı: tezliklə oğurluğa, quldurluğa və qatma-qarışıq dövrlər məxsus digər hadisələrə son qoyuldu. Şəhərdə qayda-qanun bərpa olundu.

Bir qədər keçəndən sonra ingilislər türkləri əvəz etdilər. Dünya müharibəsində müttəfiqləri almanlarla birlikdə məğlub olmuş türkləri məcbur etdilər ki, öz torpaqlarına qayıtsınlar. Neftdən ötrü sinov gedən ingilislər neft mədənlərində onların yerini tutdular.

Evimiz ingilis zabitlərinin görüş yerinə çevrildi. Əminə naz-qəmzədən əzilib-büzülən böyük bacım Züleyxa ilə birlikdə qonaqları qəbul edirdi. Əminə ilə həddindən artıq dostlaşmış Züleyxadan həm məndən yaşlı olmasına, həm də özünü sərbəst apara bilməsinə görə zəhləm gedirdi. Eyni zamanda ona paxıllığım də tuturdu. Bacım elə lovğalanırdı ki, gəl görəsən. O elə qudurmuşdu ki, hətta camaatın qabağında papiros çəkməkdən belə çəkinmirdi.

Bakı göz qabağında avropalaşırdı. Həminə tarixin tələtümlü dövrlərində olduğu kimi, indi də adət ənənələr zəifləyir, din öz təsir gücünü itirirdi. Artıq Əminənin davranışı ailədə heç kimi maraqlandırmırdı. Qafqazda və bizim keçmiş sahibimiz geniş Rusiyada baş verən hadisələr ailə üzvlərimizi Əminənin həddindən artıq açıq qalmış döşlərindən, hətta onun yad kişilərə naz-qəmzə satmasından daha artıq maraqlandırırdı. Atama gəldikdə, onun fikri-zikri siyasəti yanında idi və Əminəni başlı-başına buraxmışdı. İndi hamı ağızdolusu müstəqil Azərbaycandan, muxtar və xoşbəxt Ermənistandan, Kareliyadan, nə bilim, Qazaxıstandan söhbət edirdi. Respublikaların adlarını müşayiət edən epitetlər və adları bu epitetlərə uyğunlaşdırılmış respublikalar heyrət içində donub qalmış xalqların üzərinə yağış kimi yağırdı. Tezliklə ingilislər də Qafqazı tərk etdilər və bizim minarəli, neft mədənli şəhərimiz müstəqil Azərbaycan Respublikanının paytaxtına çevrildi. Yeni respublikanın öz parlamenti də vardı. Burada təmsil olunmuş partiyaların sayı, demək olar ki, iclaslarda iştirak edən deputatların sayı qədər idi. Respublikanın ömründə əlinə tüfəng götürməmiş miskinlərdən təşkil olunmuş ordusu da vardı. (Çar Rusiyasında bizim xalqın cavanları hərbi qulluqdan vergi verməklə azad edilmişdi). Amma buna baxmayaraq, münzəzəm olaraq hərbi paradlar təşkil olunur və bu paradlar zamanı vətənpərvər ruhda nitqlər söylənirdi. Paradın sonunda gənc bir vətənpərvər tərəfindən tələm-tələsik bəstələnmiş himi də ifa olunurdu. Bu, əlbəttə, himnin uğursuzluğuna müəyyən qədər bəraət qazandırırdı. Mükəmməl təşkil olunmuş başqa respublikalarda olduğu kimi, bizim respublikamızda da prezident və cürbəcür nazirlər vardı. Mənim atam ticarət naziri təyin olundu. Bu faktı parlaq və gözəgəlimli ifadəsi kimi evimizin qabağında qaravul çəkmək üçün daimi olaraq iki nəfər əsgər qoydular. Axı, evimiz indi nazir evi idi. Eybəcərliyi təsvirə gəlməz, adı Əflatundan başqa gözə çarpan heç bir keyfiyyəti olmayan qapıçımız indi yaşıl livreya geyinmişdi. Atam sarı dəridən tikilmiş əla bir portfel aldı. Bu portfel müstəqil Azərbaycan Respublikası və atamın nazirliyi ilə birlikdə qeyb oldu. Amma nə biləydik Azərbaycan Respublikasının süqutunu; hələlik ürəklərimizin sevinci aşıb-daşırdı.

İngilislər Bakını tərk edəndən sonra bacılarım, nəhayət, uzun müddət ilişib qaldıqları Odessadan Bakıya qa-

yıda bildilər. Nələr çəkməmişdi bu yazıqların başı! Bu qədər sərgüzəştdən sonra onların sağ qalmasına adam təəccüb edirdi. Lakin düçar olduqları əziyyətlər onlara möhkəm təsir etmişdi. Son dərəcə qəribə geyinmiş bacılarım arıqlayıb əldən düşmüşdülər. Sürəyya özünə kişdən paltar tikmişdi: paltarın heç bir biçimi yox idi. Bu isə Sürəyyanın özünü də biçimsiz göstərirdi. Lakin bacıma elə gəlirdi ki, o çox qəşəng geyinmişdir. Züleyxa həqiqəti dik onun üzünə deyəndə Sürəyya yaman dilxor oldu. Leylaya gəldikdə, o, ikiqat pərdə arasında qoyulan yun astar parçasından tikilmiş don geyinmişdi. Leyla onun geyiminə tutulan iradları heç vecinə də almırdı. O əvvəlki kimi şən, hərarətli və coşğun idi, keçmişdə olduğundan daha artıq bir qətiyyətlə qərara almışdı ki, özü bildiyi kimi yaşasın. O, ata evinə qayıtdı və bizimlə bir yerdə yaşamağı qət etdi. O belə hesab edirdi ki, əri nifrətə layiqdir. (Lakin qohumların hamısı tamamilə əks fikirdə idi) və onunla bir yerdə yaşamaq heç cür mümkün deyil. Nə ərinin yalvarışları, nə də onun təhdidləri (düzdür, bu təhdidlər son dərəcə zəif idi) heç bir nəticə vermədi. Ərinin yersiz təkidləri Leylanın canını boğazına yığırdı və nəhayət, bacım qərara gəldi ki, ondan boşansın. Bu, Leylaya atasıgildə yaşamaq hüququ verirdi. O yenidən öz qızlıq otağına köçdü. Oğlu da qonşu otaqda qalırdı. Bu gündən sonra Leylə əri ilə zəhlətökən bir qohum kimi rəftar etməyə başladı. Bununla belə, Leyla əri ilə dil tapmalı idi. Axı arvadını dərin bir məhəbbətlə sevən kişi boşanmaqdan inadkarlıqla imtina edirdi. Bədbəxt ər anasıgildə qalmağa məcbur idi. O, oğluna pərəstiş edirdi və hər gün onu görməyə, bir də ki insafsız Leylanın ürəyini almağa gəlirdi. Lakin bütün bunlar nahaq idi. Əgər bir qadın «öz kefi ilə yaşamaq istəyirsə», yer üzündə ərindən daha artıq ona mane ola biləcək bir adam tapmaq çətindir. Yəqin ki bütün qadınlar mənim dediklərimi təsdiq edərlər. Leyla qəti qərara gəlmişdi ki, ərini başından eləsin.

Amma dünyanın işinə bax ki, biri yaxasını ərinin əlindən almaq istəyir, digəri isə yolla olursa-olsun getməyə can atır. Bacılarım Sürəyya və Züleyxa bu arzu ilə yaşayırdılar. İndi tez-tez abırlı müsəlman ailəsindən olan gənc, «demək olar ki» həkim və yaxud «demək olar ki» mühəndis (adətən onlar hamını inandırmağa çalışırdılar ki, təhsillərini başa vurmağa bir-iki, qalmış tərk etmişlər) böyük bacılarımdan biri ilə evlənmək istəyirdi. Onların hansı ilə evlənməyin heç bir əhəmiyyəti yox idi. Bu məsələni gələcək yeznələr tamamilə atamın ixtiyarına buraxırdılar. Sövdələri baş tutmayanda onlar inadkarlıq göstərməyib, mənim həddi-buluğa çatmağımı gözləməyə də razı idilər.

Biz şəhərə sentyabrın biri qayıtdıq. İstidən nəfəs almaq mümkün deyildi. Bağdan dərd, qussə və intizar içərisində yola düşdük: əmin idik ki, malımız mülkümüz tamam əlimizdən çıxmışdır.

Evimiz tamamilə müsadirə edilmişdir. Təkcə hərbi müsiqiçilərin yerləşdiyi axırıncı mərtəbədə bibim Rəna iki otağı qoruyub saxlaya bilmişdi. Yeməyimiz də, durub-oturmağımız da, yatmağımız da nəfəslik musiqi alətlərinin sədaları ilə müşayiət olunurdu. Hərə ağlına nə gəldi çalırdı. Nəticədə evdə bir səs-küy, bir qara-qışqırıq olurdu ki, gəl görəsən: ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Az qalırdı adam dəli olsun. Təkcə əmimin vecinə deyildi: o kar olduğuna görə heç nə eşitmirdi. Bu də Rəna bibini cin atına mindirirdi. Elə də əsəbi olan qadın indi hər bir xırda şeydən ötrü özündən çıxırdı. Yazıq əmim lap qapazaltıya çevrilmişdi. İş o yerə gəlib çatmışdı ki, qadın açıq-aydın ərini başqaları kimi tutulmamasından heyfsləndiyini bildirirdi. Özü də Rəna bibi var gücü ilə qışqırırdı ki, əri onu yaxşı eşitsin: «Gör bir nə bədbəxtəm mən! Camaatın ərk həbsxanadadır. Mən yazıq də sənin nazın ilə oynamalı, qeydinə qalmalıyam. Xeyr, xeyr, məndə o bəxt haradan ki, canımı sənin əlindən qurtarsınlar!».

Bibim bərkdən ah çəkirdi ki, əri onun səsini eşitsin. Kişi də yaxşı eşitmək üçün əlini qulağının dibinə qoyur, ikrahla çiyinlərini çəkir və bütün karlar kimi bağırırıdı: «Neynim, allah sənə ağıl verməyib də!».

Yetimliyimi bəhanə edən bibim yerimi ərinin çarpayısında salır, kişini də qonşu otağa, kiçik bir divanın üstündə yatmağa göndəriridi. Səhər gəlib görürdük ki, yazığın ayaqları divandan kənara çıxıb havada yırğalanır. O, ağzını geniş açıb elə bərkdən xoruldayırdı ki, əsgərlərin qeyri-ahəngdar musiqisinin də sədalarını batırmağa nail olurdu. Bu xoşagəlməz səhnəni müşahidə edən Rəna bibi deyinirdi: Yazıq qızım, əgər məsləhətimi bilmək istəyirsənsə, heç vaxt ərə getmə. Səhərlər kişilər arvadın beynini aparırlar, sonra da kefləri istəyəni ondan tələb edirlər, amma əvəzində də heç bir şey vermirlər. Bu miskini ki görürsən, heç uşaq əkməyə də iqtidarı çatmadı.

Ərindən zəhləsi gedən Rəna bibi ciddi-cəhdlə onu əsəbiləşdirmək üçün vasitələr axtarırdı və axırda, deyəsən, istəyinə nail oldu: indi arvad qışqırıb-bağırmaq əvəzinə yavaşdan danışırdı. Yazıq kişi bir kəlmə də eşitmirdi. O əbəs yerə qulaqlarını şəkləyir, bibimin dodaqlarına diqqət yetirirdi. Kişi qırıq-qırıq sözlərdən başqa heç bir şey eşitmirdi.

«Ay arvad, nə dedin axı! Heç bir şey eşitmirəm», -deyə kişi hiddətlə deyinirdi. Rəna bibi barmaqlarını dodaqları üstə qoyub başı ilə otağımızı əsgərlərin qaldığı otaqdan ayıran qapını göstərirdi. Yazıq kişinin də beynindən min cür fikir, min cür güman keçirdi, lakin içini yandırıb-yaxan marağın təşnəsini heç cür söndürə bilmirdi.

Mən Rəna bibimi çox sevirdim. Bunu onun mənə bəslədiyi xüsusi rəğbətlə izah etmək olardı. Lakin elə bunsuz da qadını açıqürəkliliyinə, xeyirxahlığına, ağlına-kamalına görə sevməmək mümkün deyildi. Lap onun eyiblərində-zəhərli dili də, qumar oyununa ehtirası da, adamda rəğbət hissi oyadırdı. Çox vaxt gecələr gözümüzə yu-

xu getmədiyinə görə yanaşı uzanıb uzun-uzadı söhbət edərdik. Əmim qonşu otaqda xoruldayırdı, əsgərlər də öz nəfəsli alətlərini üfürərdilər. Bakının, bu küləklər şəhərinin, xəzrisiz-gilavarı da vıyıldayıb onların səsinə səs verərdi.

Biz lap donuz kimi his-pas içində idik. Payızın əvvəllərində tüğyan edən, adamın nəfəsini kəsən istilər az imiş, bu tərəfdən də şəhər su kəməri partladı. Bu çətin dövrdə onu təmir etmək son dərəcə müşkül bir məsələyə çevrilmişdi. Biz şəhərin küçələrində gəzişib növbə ilə gah rus, gah da Azərbaycan dilində: «Voda, voda! Ay su alan, ay su alan!» qışqıran susatanlardan içməyə su alırdıq.

Bizim isti diyarda indi suyu stəkanla ölçürdülər və kəmərlər işə düşməmişdən əvvəl yuyunmaq haqqında heç söhbət ola bilməzdi. Kəmərin təmir olunmasını gözləməkdən gözlərinin kökü saralmış əhali çirk içərisində yaşayırdı. Belə bir şəraitdə bitin sirkənin şəhəri başına götürməsi heç də təəccüblü deyildi. Darağımın dişləri arasında ilk dəfə yekə bir biti görəndə tüklərimin necə ürpəşdiyini hələ indi də xatırlayıram. Amma dünyanın işləri çox qəribədir: birinci bitdən canıma üşütmə düşdüyü halda, yüzüncüsü nəzərimə sataşanda heç vecimə də almadım.

Bu biri tərəfdən də üfünət dünyanı başına götürmüşdü. Əsgərlər çirkab qablarını elə otaqlarındaca qoymuşdular və çox nadir hallarda onların boşaldırdılar. Qablardan gələn iy bütün mənzilə, bəlkə də bütün evə yayılırdı. Pilləkənlə yuxarı qalxanda iy adamı vururdu. Çox qəribədir, bu üfunətli, musiqili, hisli-paslı heç də təəssüf hissi ilə xatırlamıram. O vaxtların şirini də vardı, acısı da. Bir də ki, məni hər cür əziyyətə qatlaşmağa məhz o zamanlar öyrətdi.

Allaha şükür, o vaxtlar bircə aclıqdan əzab çəkmirdik. Qafqaz torpağı çox bərəkətlidir. Bu diyarda nə istəsən bitir. Nəqliyyat vasitələri sıradan çıxdığına görə kənara ərzaq çıxartmaq mümkün deyildi və bizim tərəflərdə yaman bolluq yaranmışdı. Halbuki Rusiyanın bir çox yerlərində camaat acından ölürdü. Bizim tərəflərdə ərzaq cəhətdən firavanlıq idi. Rusiyada xüsusilə araq qıt idi. Bizdə isə ürəyi istədiyin qədər içki tapa bilərdin. Elə cəsarətli adamlar peyda olmuşdu ki, bu qiymətli mayeni Moskvaya aparıb qızıl qiymətinə satırdılar. Düzdür, tutulub həbsxanaya düşmək təhlükəsi də vardı. Amma təşəbbüsə dəyərdi: səfər uğurlu olanda bu adamlar böyük var-dövlət qazanırdılar.

Bacım Leylanın qulluqçusu Katerina ağzına kimi adamla dolu cədvəlsiz-filansız hərəkət edən qatarlarla müntəzəm olaraq Moskvaya gedib-gəlirdi. Xoşbəxtlikdən, qulluqçu qadın çöp kimi arıq idi. O, bədəninin müxtəlif hissələrinə müvafiq alümindən qablar düzəltdirmişdi. Arvad onların içini araqla doldurub dünyanın fəth etməyə yola düşürdü. Katerina hər dəfə bir neçə litr araq aparıb ağlasığmaz qazanc əldə edirdi. O, əlinə keçən bütün pulları gətirib Leylaya verirdi ki, uşağı üçün xərcləsin. Qulluqçu Leylanın körpəsini elə dərin bir məhəbbətlə sevirdi ki, onun üçün canından belə keçməyə hazır idi.

Şəhərə qayıdandan bir həftə sonra həbsxanaya, atamla görüşə yollandıq. Həbsxana uzaq Bibi-heybətdə, neft mədənləri rayonunda yerləşirdi. Neft çıxarılan hər yerdə olduğu kimi, burada da nə ot bitirdi, nə ağac. Hava yaman bürkü idi. Leyla içi bozartma ilə dolu yekə bir qazan aparırdı. Mənim də əllərimdə cürbəcür bağlamalar vardı. Əvvəlcə biz milyonçular şəhərinin yeganə nəqliyyatı olan iki miskin yabının güc-bəla ilə çəkib apardığı konka ilə getdik. Atlara baxanda adamın ürəyi sızlayırdı. Arıqlıqdan sümükləri elə çıxmışdı ki, sanki bu dəqiqə dərilərini deşib çıxacaqlar. Sürücü insaf-mürüvvət bilmədən atları var gücü ilə qamçılayır, yazıq heyvanlar da bu insan və dəmir yığınını çəkirdilər.

Konkanın son dayanacağı ilə həbsxana arasında xeyli məsafə vardı. Yol Xəzər dənizi sahili boyu uzanıb gedirdi. Yolun qırağında bircə kölgə də yox idi ki, adam ilin bu son -gələn ilin yazına kimi qeyb olacağını sanki dərk edib xüsusilə qəzəblənmiş istisindən daldalana bilsin.

Yolun sağ tərəfində boz buruqlar ucalırdı. Bir vaxtlar biz avtomobillə Bibi-Heybəti keçib, Dəniz sahilinə gedirdik. Düzdür, o tərəflərdə də bomboş səhra idi. Lakin hər halda mavi dəniz adamın gözlərini oxşardı. İndi isə atamın görüşünə piyada gedirdik bu yolu. Bütün keçmiş səfərlərimiz bir-bir gözlərim qarşısından gəlib keçir, mənəvi əzablarıma fiziki işgəncələr də, əlavə olunurdu. Lap yorulub əldən düşmüşdüm. Bu vəziyyətdə bircə çarə qalırdı-hər şeyi unudub xəyala dalasan. Mən artıq ərinin qarasınca deyinən Leylanın sözlərini eşitsəm də, mənasına varmırdım. Hərdənbir də qeyri-müəyyən bir səs çıxarırdım ki, güya ona qulaq asıram.

Bir saatdan sonra gəlib həbsxananın həyətinə çatdıq. Burada adam əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Xeyli gözləmək lazım gəldi. Şərq itaətinə adət etmiş adamlar səslərini çıxarmadan qızmar günəşin altında bişirdilər. Yeməklərin çəkib gətirdiyi milçəklər adamın lap zəhləsini tökürdü. Bir saat da burada gözləməli olduq. Sonra əlifba sırası ilə görüşə gələnləri səsləməyə başladılar. Yeri gəlmişkən, bu cəhətdən bəxtim yaman gətirmişdir: familiyam əlifbanın ilk hərfi ilə başladığı üçün nə qədər intizarın ömrünü qısa etmişəm. Biz bozartmanı və qalan bağlamalarımızı hərbçiyə birinci verdik. Amma bu hələ harasıdır: bundan sonra görüşə gələnlərlə dolu başqa bir həyətdə bir saat da gözləməli olduq. Vaxt uzanırdı. Nəhayət, bir nəfər əsgər gəlib bizi barmaqlıqla ikiyə bölünmüş bir həyətə apardı. Mən arıqlayıb çöpə dönmüş, pərişan saqqallı atamı gördüm. Cır-cındır dustaq geyimi vardı əynində. Barmaqlıqdan ikiəlli yapışmışdı. Bizi görən kimi atam qaralıb arıqlamış qollarını bizə tərəf uzatdı. Hıçqırıq məni boğurdu. Bu an atama elə yazığım gəlirdi ki! Onun arıq əllərini öpüşlərə qərq

etdim.

-Bəsdir, di sakit ol,-deyə atam mənə müraciət etdi.-Allaha şükür, görürsən ki, özümü heç də pis hiss etmirəm.

Göz yaşları qoymurdu ki, atamla bircə gəlmə kəsim. Atamın sözləri ürəyimi parça-parça edirdi. Allahın işinə bax, mənim arıq, çirkli atam həbsxanada özünü yaxşı hiss edirdi. Taleyin hökmünə belə itaətkarlıq mənə hər bir şikayətdən də ağır təsir bağışlayırdı.

Atamla görüşlərdən bir xatirə hafizəmdə həkk olunub qalmışdır. İlk baxışdan başıma gələn əhvalatın çox da böyük əhəmiyyəti yoxdur. Lakin hərdən əhəmiyyət siz bir şey bizi xoşbəxt edə bilir, qaranlıqda günəş kimi parlayır.

Bir gün mən yenə də həbsxanadan qayıdırdım. Tamam yorulub əldən düşmüşdüm. Soyuq adamın lap canına işləyirdi. Bakıya nadir qonaq gələn qar səkiləri örtmüşdü. Köhnə ayaqqabılarım (bizim şəxsi əmlakımızı tamamilə müsadirə etmişdilər) elə hey sürüşürdü.

Gəlib evə çatdım. Elə yorğun idim, elə üşüyürdüm ki, danışmağa da, gileylənməyə də taqətim qalmamışdı. Yerinə girib yatmaq-həbsxananı, əziyyətlərimi, məyusluğumu unutmaq istəyirdim. Lakin bu soyuq otaqda yuxuya getməyin özü də müşgül məsələ idi. Yerimdə büzüşüb qalmış, bir parça buz ətə çevrilmişdim. Birdən möcüzə baş verdi: göydən özü ilə istilik və rahatlıq gətirən bir pambıq yorğan düşdü mənim üstümə. Sanki indi cənnətdə idim. Yuxuya daldım. Ürəyimə də, bədənimə də hərarət yayan bu şəfqəti ömrüm boyu yaddan çıxara bilmərəm. Gör mənim əziz və həssas bibim mənəvi və fiziki əzablarımı nə yaxqı dərk edirmiş.

Günlərin bir günü Mariya Nikolayevna (belə idi bizim müəllimənin adı) mənim və bibim qızı Gülnarın ardınca gəldi.

-Qəşəng qızlarım,-deyə o təntənə ilə sözünə başladı,-mənə elə gəlir ki, sizin şüurunuz artıq göhnəliyin qalıqlarından təmizlənmişdir və siz bizim ideyaların ədalətliyini dərk edirsiniz. Bunu sözlə yox, işlə sübüt etmək istərdinizmi!

-Bəli, istərdik,-deyə bir ağızdan cavab verdik.

-Lap yaxşı, bu tərəflərdə yerləşən mülklərin siyahısını tutmaq üçün komissiyalar təşkil olunacaqdır. Asan işdir, amma adamın zəhləsini tökür. Görən bir karandaş, bir parça da kağız götürəsiniz əlinizə. Bu iş böyük tələb edir, çünki evlərdə nə var, hamısını siyahıya almaq lazımdır. Bizə kömək edərsinizmi!

Yaman çətin sual idi. Nə qədər ki, kommunist rolunu dörd divar arasında icra edirdik, birtəhər dözmək olardı. Amma tanış-bilişlərin əmlakını siyahıya almağa gələndə işlər ağırlaşırda. Mariya Nikolayevna bizimlə xeyli söhbət elədi. O bizim tərəddüdlərimizin səbəbini bilirdi: axı biz dost-tanışımızı özümüzdən incik sala bilərdik. Vasvasılığımızın səbəbini yaxşı dərk edən qadın onları dəf etmək üçün bizi ruhlandırırdı. «həyatda asan heç bir iş yoxdur,-deyə o bizə müraciət edir, atılan hər bir addım qətiyyət və səbat tələb edir». Onun fikrincə, əgər biz həqiqətən tərəddüdlərimizi dəf etməyi qərara almışdıqsa, nə vaxtsa ilk addımı atmaq lazım gələcəkdi. Təklikdə Gülnarla xeyli məsləhətləşdik. Amma son nəticədə mən özüm qərar qəbul edib Mariya Nikolayevnaya razılığımızı bildirdim: naz-qəmzə satmaqda tayı-bərabəri olmayan Gülnar qalan işlərdə son dərəcə qətiyyətsiz idi. Freyleyn Anna və bibim nahaq yerə bizi fikrimizdən daşındırmağa cəhd göstərmirdilər. Axı biz bu hərəkətlərimizlə atamı, Leylanın ərini və ailəmizin digər üzvlərini həbsxanaya salmış adamlara kömək əli uzatmış olurduq. Amma biz onların bütün dəlillərini, ürəyini qırdığımız nənəmin hıçqırıqlar içində üstümüzə yağdırdığı söyüşlərini bir qulağımıza alıb, o biri qulağımızdan verirdik. İnqilabi çoşğunluq ruhumuza hakim kəsilmişdi və biz Leninin şəklini nümayişkaranə yaxamıza sancıb cümduq ictimai borcumuzu yerinə yetirməyə, əlimizdə kağız-qələm getdik taleyimizin yeni səhifələrini yazmağa. Bizə elə gəlirdi ki, dərin tellərlə kommunizm ideyasına bağlıyıq. Hündürboy, cavan bir oğlanın başçılıq etdiyi, Mariya Nikolayevnadan, Gulnardan və məndən ibarət «Varlıların əmlakını siyahıyaalma komissiyası» öz görünüşü ilə bir təsir buraxmırdı. Var gücü ilə bizi fəaliyyətə təhrik edən Mariya Nikolayevna olmasaydı, çox güman ki, biz öz vəzifələrimizi yerinə yetirə bilməyəcəkdik.

Utancaq Sergey cibindən bir parça kağız çıxartdı. -Budur,-deyə o bizə müraciət etdi,-qonşunuz Mustafayevdən başlamalıyıq.

-Yox, yox,- deyə Gülnarla mən bir ağızdan qışqırdıq,-bu heç cür mümkün deyil.

-Yaxşı,-deyə cavan oğlan siyahıdakı ikinci adamın familiyasını oxudu. -Onda gedək Muxtarovlargilə.

-Onlara heç olmaz. Allah göstərməsin, Muxtarov elə hirslidir ki.

-Bəs onda neyləyək! Siyahıdakı üçüncü adamın familiyası Əkbərovdur.

-Ay allah, bu lap pis oldu! Ələkbər bizi yazxşı tanıyır, qolumuzdan tutub atar çölə.

-Di bəsdir,-deyə Mariya Nikolayevna sözümüzü kəsdi,-kefə-zada getmirik ki, borcumuzdur, yerinə yetirəcəyik. Əgər belədirsə, onda elə siyahıdakı birinci adamdan başlayaq.

Gülnarla mən yerimizdə donub qalmışdıq. Adı siyahıda birinci gedən Mustafayev ağlı çaşmış fağır bir qoca idi. Lakin nənəmin uzaq qohumu olan arvadı son dərəcə həyasız və əzazil bir arvad idi və ondan nə desən gözləmək olardı. Biz nahaq yerə Mariya Nikolayevnanı fikrindən daşındarmağa cəhd göstərdik. O, inanından dönmədi ki, dönmədi.

-Nəyin bahasına olursa-olsun, borcumuzu yerinə yetirməliyik,-deyə qadın qulaq asmadan dönə-dönə təkrar edirdi.-Əylənməyə getmirik ki. Adam gərək öz hərəkətləri üçün cavab verə bilsin.

Mariya Nikolayevna var gücü ilə Mustafayevlərin darvazasını döyəndə deşik axtarırdıq. Bu anda ikimizin də beynindən eyni fikir keçirdi: kaş tarixi materializm kerçəkləşməyib elə dərsliklərdəcə qalaydı. Bağban bizi yaxşı tanıyırdı. O elə düşündü ki, biz qonaq gəlmişik. Odur ki, qapını açıb bizi ehtiramla və xoş üzlə salamladı:

-Xoş gəlib, səfa gətirmisiniz! Sizi görsə, bəlkə Balacaxanımın fikri bir balaca dağıla. Qorxur ki, bu murdar ruslar evini əlindən alsınlar. Ay görüm onların lənətə gəlsinlər, canları yansın! Hə bunlar yəqin sizin dostlarınızdır.

Sonra o bizə göz vurub sözünə davam etdi:

-Yaxşı ki bu donuzlar öz dillərindən başqa dil qanmırlar. Dediklərimi başa düşməzlər. Ay allah, bir gör nə pis zəmanədə yaşayırıq. Başımıza nə çarə qılaq!

Biz evə yaxınlaşdıqca olan-qalan inamımız da əriyib gedirdi. Balacaxanımın hikkəsi haqqında elə sözlər danışırdılar ki! O, süpürgə ilə qızlarını döyür, ərini götəkləyirdi. Əgər yoldan keçənin sir-sifəti xoşuna gəlmirdisə, bərnini mürəbbə qarışıq düz onun təpəsinə çırpırdı. Babalı deyənlərin boynuna, söyləyirdilər ki, arvad tümanının altında tapança da gəzdiridi. Bədxahları deyirdilər ki, ərini bu günə qoyub dəli-divanə edən də elə Balacaxanımın özüdür. Bu bir sübüt edir ki, hətta müsəlman ölkələrində də qadınlar ərlərinə işgəncə verirlər. Qızları zəhləsini tökəndə Balacaxanım onları bir otağa salıb qapını bağlardı. Bəzən bir aya kimi yazıqlar orada dustaq qalardılar. İndi biz belə bir arvadın əmlakını siyahıya almağa gəlmişdik. Balacaxanımın bizi necə qarşılayacağı səhnəsini gözlərim qarşısına gətirəndə az qalırdı ağlım başımdan çıxa. Məqsədimizi bilən kimi arvad yəqin ki, bizi söyüb biabır edəcək, əlinə nə keçdi başımıza çırpacaq, üzümüzə tüpürəcəkdi. Bəlkə bizi qorxutmaq üçün lap tapançasını da çıxaracaqdı. Çox güman ki, atəş də açacaqdı. Bizi öldürmək istəməsə də, tavana bir-iki güllə çaxmaq nədir ki, onun əlində! Bir vaxtlar bunu sınaqdan keçirmişdi.

Balacaxanımı görəndə ayaqlarım qurudu və öyrəndiyim bütün nə varsa yaddaşımdan silinib getdi. Yanımızdakı kişini görən Balacaxanım üzünü örtdü. Lakin onun hiddətli qartal baxışlarını görəndə adamın canına üşütmə düşürdü.

-Allah göməyiniz olsun,-deyə o bizə türk dilində müraciət etdi.-Müsəlman xanımın nəvələri bizə xoş gəliblər. Xeyir ola!! Yanınızdakı bu adamlar kimdir! Bütün yaşlı adamlar kimi o da rus dilini bilmirdi.

-Bu adamlar...bu adamlar..-deyə mən özümü itirmiş halda, dilim topuq vura-vura cavab verdim...-Biz...yəni bunlar..Yəni...Ani olaraq ağlıma bir fikir gəldi:

-Bu adamlar bizdə qalırlar. Çox dəhşətlidirlər. Bizi də məcbur edirlər ki, bir yerdə gəzib onlara kömək edək. Əlbəttə ki, əvvəlcə biz imtina etdik Amma bizi qorxudub dedilər ki, kömək etməsək, dustaq edəcəklər. Siz allah, Balacaxanım, günahımızdan keçin. Onların əmrini yerinə yetirməyə məcburuq.

Nə Mariya Nikolayevna, nə də Sergey mənim dediklərimdən bircə gəlmə də başa düşmürdülər. Onlar hiss edirdilər ki, mən Balacahanıma vəziyyəti başa salıram. Odur ki, səbrlə durub gözləyirdilər.

-Görüm bunların başları batsın, dilləri qurusun, allah lənət eləsin.

-Deyəsən, axı arvadın bizə qəzəbi tutub!-Mariya Nikolayevna xəbər aldı.

-Hə, bir az var,-mən təvazökarlıqla cavab verdim.-Fikir verməyin, keçib gedər.

-Hər halda, başlamaq lazımdır. Mən sizinlə bu otaqda qalıram. Qoy Sergeylə Gülnar da qonşu otağa keçsinlər.

Mariya Nikolayevna get-gedə özündən çıxıb söyüş yağdıran Balacaxanıma heç bir əhəmiyyət verməyib, sakitcə keçib stolun arxasında əyləşdi və otaqdakı mebelləri bir-bir vərəqə yazmağa başladı.

-Köpəklər, donuzlar, çaqqallar,-deyə Balacaxanım söyə-söyə Sergeylə Gülnarın olduğu otağa keçdi. Əgər Sergey onun dediklərinin yarısını başa düşsəydi, utandığından yerə girərdi. Bir qədər keçəndən sonra Balacaxanımın səsi kəsildi: namaz vaxtı idi. İşimiz yaman ləng gedirdi və lap zəhləmizi tökmüşdü. Evdə Mariya Nikolayevna məmnuniyyətlə öz vəzifəsini icra edirdi. O, sidqi-qəlbdən əmin idi ki, gördüyü hər bir iş inqilabın qələbəsinə və xalqın tərəqqisinə kömək edir. Mən isə bu darıxdırıcı işin tezliklə başa çatmasını səbirsizliklə gözləyirdim. Bundan əlavə, qorxurdum ki, Balacaxanıma dediyim yalanın üstü açıla, arvad da ara vermədiyi söyüş və qarğışları ilə üstümə hücum çəkə.

Axşam yorğun-arğın evə qayıtdıq. Üç arvad-nənəm, bibim və Freyleyn Anna bizi dövrəyə alıb o ki var tənbeh etdilər. Biz onların danlaqlarına utanıb-qızarmadan, həya etmədən cavab verir, tam müstəqilliyimizi izah edir və fürsəti fövtə verməyib kommunist təbliğatı aparırdıq.

-Axı dediyiniz nədir! Mən onlara müraciət edirdim.-Budur, beş nəfərdən ibarət bir ailənin otuz dörd qazanı, iki dücur süfrəsi, nə bilim iki yüz otuz boşqabı var. Hələ xırda-para şeyləri demirəm. Bəs evində heç bir şeyi olmayan yazıq fəhlələr neyləsinlər! Yox, bu heç insafdan deyil. Sizin ürəyiniz daşdır, heç rəhminiz yoxdur.

-Görüm lənətə gələsiniz, qanmazlar, binamuslar, -deyə nənəm var gücü ilə qışqırırdı,-valideynləriniz həbsxanada çürüyürlər, siz də gedib bu murdarlarla vaxt keçirirsiniz.

-Biz vaxt keçirmirik, biz var qüvvəmizlə bəşəriyyətin tərəqqisinə xidmət edirik. -Gülnar təntənə ilə cavab

verdi.

-Axmağın biri axmaq,-deyə anası sözə qarışdı,-heyif ki, atan burada yoxdu. Səni yaxşıca götəkləyərdi, onda özünə gələrdin. O gün başıma kül oldu ki, sənin kimi qızı doğdum.

-Səndən xahiş eləməmişdik ki,-deyə Gülnar da cavabında bağırdı.-Kefiniz durmuşdu, onun üçün də məni əkib-doğmusunuz.

Bu minvalla dava-dalaş bir saat da davam etdi.

FRANSA GÖYLƏRİNDƏ ŞƏRQ ULDUZU

XXI əsr Azərbaycan xalqının tarixində ən faciəli səhifələrdən biri onun çoxlu sayda, özü də əsasən, ziyalı nümayəndələrinin məcburi şəkildə xarici ölkələrə köçməsi olmuşdur.

Köçkünlər içərisində bir çox yazıçılar, publisistlər, alimlər vardı ki, sonralar Vətəndən uzaqlarda, qürbətdə yazıb-yaratmağı davam etdirir və yaxud yaradıcılıq addımlarını atmağa başlayırdılar.

Və bu da qanunayğun haldır ki, məhz indi, ölkədə, eləcə də həyatın bütün olaylarında, o cümlədən yaradıcılıq və naşirlik sahəsində mürəkkəb yeniləşmə prosesinin getdiyi bir zamanda unudulmuş adlar ədəbiyyata qaytarılır, obyektiv ədəbi prosesin ziddinə olaraq kənarda qalmış olduğu cərgədə özlərinə möhkəm yer tuturlar. Odur ki, bu və ya digər səbəbdən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tədqiqat obyektinə çevrilməmiş ədəbi proseslərə və hadisələrə elmi qiymət verilməsi bir zərurət kimi meydana çıxır.

Hazırda mühacirət ədəbiyyatı XX əsr Azərbaycan bədii fikrinin üzvi hissəsi kimi özünü büruzə verir. İndi hamıya aydındır ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Əhməd bəy Ağaoğlunun, Ədlimərdan bəy Topçubaşovun, Əli bəy Hüseynzadənin adları Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatı üçün nə dərəcədə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ümmül Banunun adı isə bizdə yalnız 1985-ci ildən məlumdur. Hətta çoxları belə bir yazıçının varlığını özü də sağ-salamat olub xaricdə, Parisdə yaşadığını və onun bir neçə onilliklər ərzində gözəl sənət əsərləri yaratdığını bilmirdi.

Qüdrətli neft sənayeçiləri Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi, Azərbaycan Demokratik Respublikasının ticarət naziri Mirzə Əsədullayevin qızı olan və anasının xatirəsinə Ümmül Banu adlandırılan bu qız 1905-ci ilin yanvar ayında Bakıda doğulmuşdu.

Həddən artıq tez, yaşın kövrək bir dövründə Ümmül Banu ən yaxın adamı itirməyin bütün dəhşətlərini dərk edir. O, keçmişi belə xatırlayır: «Mən anamı görməmişəm. 1905-ci ilin qışında inqilab tufanını yatırmağa çalışan təcavüzkar qüvvələr Qafqazda xalqlar arasında toqquşmalar törətdilər. Anamı kortəbii qəddarlıqdan və talanların ağılsızlığından qorumağa çalışan atam onu hamiləlikdən azad olmaq üçün Bakıdan uzağa kəndə göndərir. Xeyirxah məqsəd bədbəxt sonluqla nəticələnir: doğuş ağır keçir, yaxınlıqda həkim olmur, anam ölür, amma mənə həyat verməyə imkan tapır...

Gördüyünüz kimi, elə olur ki, həyatımın ilk günlərindən mən bir şeyi anlayıram: dərd-sər qurban seçəndə nə milliyyətə baxır, nə də dini mən subiyyətə və heç kimə aman vermir»*

Banu şəxsiyyətinin formalaşması üçün mühüm amil hesab edilən ana qayğısından məhrum olur. Kövsər, Suriyə və Kubra adlı üç bacısı ilə o, dayənin himayəsində qalır, xarici mürəbbiyə tərəfindən tərbiyə olunur.

Banunun taleyi ilə tanış olanda ictimai hadisələrin və sosial-siyasi dəyişikliklərin insanların taleyinə necə daxil olduğunun, onu necə yaxıb dağıtdığının, yeni məcraya yönəltdiyinin şahidi olursan.

Banu öz ağır taleyi barədə bu sətirlərin müəllifinə 1991-ci il noyabrın 1-də yazdığı kədər dolu məktubda belə qeyd edir: «mənim bioqrafiyamı yazmaq çətindir: o, mürəkkəb və uzundur, müxtəlif hadisələrlə zəngindir. Mən axı hətta ikinci dəfə fransız arxitektoruna ərə gedərək burjua xanımı olmuşam və bir neçə il Tuluzada yaşamışam.

Nə qədər məşğuliyyətim olub-manekençi, satıcı, katibə, tərcüməçi, jurnalist, radioda ədəbi redaktor, yazıçı. Hələ bir çoxunu yadımdan çıxarmışam. Bütün bunları danışmaq çətindir, hətta mənim özümə belə...» Gələcək yazıçı doğma diyardakı qayğısız həyatın rahat axarından məhrum olanda hələ uşaq idi.

Tamamilə qanunayğundur ki, onun qohum-əqrəbası Oktyabr inqilabına və sovet quruluşuna düşməncəsinə münasibət bəsləyirdilər və əvvəlcə Türkiyəyə, oradan da 1924-cü ildə Parisə mühacirət etmişdilər.

Vətəndən uzaqlarda yaşayan, öz xalqı ilə fəal mədəni əlaqələri olmayan Ümmül Banu öz əsərlərini fransız dilində yazır və Fransada bu ad ilə tanınır. Lakin onun yaradıcılığı bütövlükdə bu və ya başqa şəkildə öz dərin kökləri ilə Azərbaycana bağlı idi.

Ümmül Banu yaradıcılığının özünəməxsusluğu çox cəhətdən onun taleyinin qeyri -adiliyi ilə bağlıdır: müasir ədəbiyyatda ikinci bir yazıçı tapmaq çətin mümkün olsun ki, yaradıcılığı bioqrafiyası ilə bu şəkildə sıx çulğaşmış olsun.

1943-cü ildə onun «Nami» adlı ilk romanı çapdan çıxır. Bu əsərdə yazıçı artıq öz mövzusunu-Qafqazda inqilab illərində tamamilə iflasa uğramış sosial qüvvələrin bədii təsvirini müəyyənləşdirmişdi. Həmin əsər ona

müvəffəqiyyət gətirmədi.

Uğursuzluqdan ruhdan düşməyən yazıçı avtobioqrafiya xarakterli «Qafqaz günləri» (1945) romanını yazır. Əsər fransız ictimaiyyətinin nəzərini dərhal cəlb edir və müəllifinə çox böyük müvəffəqiyyət qazandırır.

Daha sonra «Paris günləri» (1947), «Ernst Yungerlə görüş» (1951), «Mən tiryəki seçdim» (1959), «Sonra» (1961), «Yad Fransa» (1968), «Son ümidin çağırışı» (1971), «Ernst Yungerin portreti» (1971), "Ernest Yunger müxtəlif simalarda" (1989), «Mariya mənə nələr söylədi»(1991) əsərləri meydana çıxır.

Bir çox əsəri Fransada dəfələrlə təkrar nəşr olunmuşdur. Bu kitablar içərisində öz uşaqlıq həyatından, sevdiyi Vətəndən bəhs edən «Qafqaz günləri» (1985), «Mən tiryəki seçdim» (1989) və «Paris günləri» də vardır.

O Fransada təkcə gözəl romanlar müəllifi kimi deyil, həm də F. Dostoyevskinin əsərlərinin fransız dilinə mahir tərcüməçisi kimi də tanınır. O, Tatyana Tolstoyun «Xatirələr»ini, ingilis dilində bir çox hekayələri, alman dilindən Ernst Yungerin romanlarını da tərcümə etmişdir. O, İvan Buninin, Teffinin (N.A.Loxvitskaya), Ernst Yungerin, Lui Araqonun, Elza Triolenin, Monterlenin yaradıcılıqlarının gözəl bilicisi kimi də məşhurdur, tərcümə elədiyi müəlliflərlə onu yaxın dostluq telləri bağlayırdı. Burada xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hələ uşaqlıqdan Avropa dillərini bilməsi, yüksək səviyyədə təhsil alması ona Avropa yazıçılarının qəlbinə yol tapmağa, onların ədəbi yaradıcılıq aləminə daxil olmağa imkan vermişdi. Təsadüfi deyildi ki, yazıçı qeyd edirdi: başqa elə bir qüvvə yoxdur ki, adamları bədii ədəbiyyat kimi birləşdirə bilsin. Yazıçı istedadı qürbətdə doğma torpağa, onun mənəvi sərvətlərinə, Azərbaycan xalqına dərin məhəbbət, Vətən həsrəti hisslərindən qida alır. Məgər insan da Vətənini unuda bilər? Uzaqda olsa da o, insanın qəlbində öz yerini tapır.

İdeologiyanı, sosial quruluşu tərk etmək olar, xalqı, doğma torpağı isə tərk etmək mümkün deyil. Bütün bunlar olmasaydı-Ümmül Banu «Qafqaz günləri» kimi, hətta fransız dilində yazılmış olsa belə, dərin milli ruhlu əsəri yarada bilməzdi.

Avtobioqrafik material üzərində qurulan kitab yazıçının bütün bəşəri və ədəbi təcrübəsini birləşdirmiş, onun müşahidələrinin, düşüncələrinin, şübhə və gümanlarının ümumiləşdirilmiş yekunu kimi meydana çıxmışdır. Bu axtarışlar belə bir başlıca məsələ ilə bağlı idi: insan həyatı, onun əsas mahiyyəti nədir, insan taleyi hansı qanunların və amillərin təsiri ilə formalaşır?

Bu fəlsəfəçiliyin özü, klassik Şərq ədəbiyyatı ənənələrindən biri kimi Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərini də narahat etmiş həyatın əbədi problemlərinə müraciət olunması həmin ənənələrin yeni mərhələdə davam etdirilməsidir. Azərbaycan torpağı, onun insanları, Abşeronun zəngin və əsrarəngiz təbiəti romanın səhifələrindən boylanır. Doğma yerlərə sonsuz məhəbbət uşaqlıq xatirələrinə həsr olunmuş romanın bütün səhifələrinə hopmuşdur.

Əsədullayevin Mərdəkanda yerləşən, böyük parkı və çarhovuzları olan şəhərkənarı bağına düşərkən qız rastlaşdığı gözəl mənzərədən heyrətə gəlir : «Kəndə gəlişimin ilk dəqiqələri məni əfsunladı: heç yerdə bu cür iri və tər, ətirli, bihuş edici gül-çiçəyə rast gəlməmişdim. Hətta hava sakit, sükunətdə olanda belə, qovaq ağacları sanki adi qaydada yox, daha çox sevindiklərindən həzin-həzin səslənirdilər, elə bil heç yerdə, heç vaxt buradakı kimi təmiz su, mavi səma olmamışdı».

Aktyorluq, yaradıcılıq təbiətinə malik adamların çoxu kimi, gələcək yazıçı da onu əhatə edən füsunkar aləmlə öz vəhdətini hiss edir və bu, müəllifi vəcdə gətirir: «Başqaları üçün cansız olan əşyalar mənim gözümdə canlandılar və mən onlarla salamlaşmağa tələsdim,»-deyə yazıçı yazır.

Tamamilə təbiidir ki, «Qafqaz günləri» əsərində bilavasitə ilkin uşaqlıq illərinin təəssüratları yazıçının məişət və sərt sosial təcrübə ilə kamilləşmiş həyatından alınan cizgilərlə tamamlanır. Əgər Mərdəkana gəlişi onun Azərbaycan kəndinin patriarxal həyatının sadə, toxunulmamış yenilikləri ilə bağlıdırsa, uşaqlıqdan canına-qanına hopmuş və özü də həddən çox xoşladığı neft qoxusu ona başqa şeyləri xatırladır. Neft çıxarılan rayonlardan birində yaşamış yazıçı «əsl neft övladı idi», onun qoxusunu həvəslə ciyərlərinə çəkirdi. Elə buradaca yazıçı Bakı nefttinin Azərbaycanın həyatındakı rolundan, neft sahibkarlarından, onlara «bəşər mədəniyyətinin bütün nemətlərindən istifadə etmək» imkanı vermiş sərvətdən söhbət açır.

20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən hadisələr-inqilabın gətirdiyi terror və dağıntılar, Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutu, Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən fəth olunması əsrdə güclü realist boyalarla təsvir edilmişdir.

Romanın səhifələrində biz dövrün real şəxsiyyətlərinin-neft sənayeçilərinin, tacirlərin, bəylərin, əməkçi xalqın hökümətin nümayəndələrinin bütöv bir dəstəsi ilə tanış oluruq. Əsərdə yazıçı ona yaxın və əziz olan adamların -babası Musa Nağıyevin, fanatik müsəlman qadını zabitəli nənəsinin, atası Mirzə Əsədullayevin, bacılarının xeyirxah Freyleyn Annanın obrazlarını çox böyük rəğbət və məhəbbətlə yaratmışdır. Əsil müsəlman ailəsinin övladı kimi o, xalqının ənənəvi bayramları Novruz və Ramazandan həvəslə söhbət açır.

Romanda dilin, real obrazların gücü ürəkdən gələn hüznlü bir lirizmlə qovuşur ki, bu da oxucuda kədər hissi yaradır; ömrün bahar çağında əbədi tərk olunan Vətən həsrəti ilə dolu bir kədər hissi.

Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı əvvəllər o dövrün köçkünlərinin çoxu kimi, uzun çəksə də, yad ellərdə həyatın daimi olmayacağına, bolşeviklərin tarixin səhnəsindən çəkiləcəklərinə və Vətənin yenidən onu öz ağuşu-

na alacağına inanırdı. Lakin bu, baş vermədi. O da öz təşnəsini qəlbinin dərinliklərinə qovmaqla, həsrət dolu kədərini boğmağa çalışırdı. Bunun üçün o, kifayət qədər fəal, mənən güclü idi. O, Parisi doğmalaşdırmağa çalışırdı; «Paris günləri» kitabının «Qafqaz günləri» əsəri ilə paralel yarandığı kimi.

Məlum olduğu kimi, Paris 20-ci əsrin əvvəllərində bir çox Qərb və Şərq yaradıcı ziyalılarını, aristokrat və sənayeçilərini özünə cəlb edən mərkəz, Avropa mədəniyyətinin nümunəsi, mənəvi azadlıq simvolu idi. Parisə düşməsi Avropa təhsili almış, Vətənində qanlı ziyafət qurmuş terror və zorakılıq cəhənnəmindən qurtulmuş gənc azərbaycanlı qızı sevindirməli idi.

«Şərq ekspresi bütün gücü ilə həsrəti çəkilən bu torpağa can atırdı: o, qulaqbatırıcı bir gurultu ilə, relslər vəhşicəsinə bir rəqslə yolun birində digərinə ata-ata şəhərə yaxınlaşırdı. O öz polad dili ilə mənə azadlıq və xoşbəxtlikdən xəbər verirdi, o məni inqilabın dörd ili ərzində, dağıntı və dəhşətlər içərisində, yerlə yeksan edilmiş dünyanın tör-töküntüləri üzərində gözlədiyim xəyallar diyarına aparırdı».

O, romanda şəhərə aşağıdakı təntənəli sətirləri həsr edir «Paris bu ad qarşısında riqqətə gəlmiş qəlbim üçün sanki bir günəş, şəfəq saçan cənnət, uzun və narahat tarix boyünca yaradılmış daşlara və küçələrə, meydan və abidələrə hopmuş arzu idi.

Bu bütün arzuların ən parlağı idi. Bu elə bir aləm idi ki, orada misli görünməmiş nemətlər yaradan mikroaləmləri özündə qovuşdururdu. Mən Parisə həmişə sadiq olmuşam..» Biz bunu da əlavə edək-Vətənə də.

Qərb və Şərq özünəməxsus vəhdət yaratmaqla istedadlı azərbaycanlı yazıçının şüurunda beləcə qaynayıb qovuşmuşdu.

Doğrudan da, o ulduz Fransanın ədəbi göylərində parladı. Lakin bu, heç də o demək deyildi ki, Ümmül-Banu daha öz uzaq Vətəninin həsrətini çəkmirdi. Doğma torpaqla bağlı olan hər şey daim onu özünə cəlb edirdi. «Orada baş verən hər şey məni hədsiz dərəcədə maraqlandırır. Mən həmişə oraya getmək, şəhər və kəndləri gəzmək, adamlarla söhbət etmək, onların necə yaşadıqlarına baxmaq istəmişəm».

O, «Qafqaz günləri» (1985) kitabını ikinci nəşrinə yazdığı ön sözdən çox böyük təəssüf hissi ilə qeyd edir ki, ona Vətən görmək qismət olmadı. «Azərbaycanla bağlı hər şey məni daim narahat edir», Qafqazda millətlərarası zəmində baş verən toqquşmalardan narahat olması heç də təsadüfi deyil. Burada yazıçının 1988-ci ildə Fransanın «Mond» qəzetinə və «Literaturnaya qazeta » ya verdiyi müsahibələri xatırlatmaq istərdik.

Bizə elə gəlir ki, «Paris günləri» romanında Fransa torpağına gəldiyindən həddən ziyadə şad olduğunu, bu torpağı sürgün yeri kimi yox, həsrətini çəkdiyi bir yer kimi qəbul etdiyini bir daha təkrarlaması yazıçının yalnız daxilindəki həsrət yanğısını boğmaq üçün idi. Onun yaradıcılığı qismətinə düşən taleyə qarşı məğrurcasına bildirilən etiraz, istedad və zəhmətsevərlik nəticəsində əldə olunan xoşbəxtlik idi.

«Banu fransız dilində yazan Azərbaycan mənşəli ilk qadındır».

-1990-cı ildə nəşr edilən «Paris günləri» romanına yazılmış redaksiya məqaləsində çox haqlı olaraq göstərilir. Bu günədək yazıçının əsərlərindən Azərbaycanda yalnız «İvan Buninin son höcəti» povesti dərc olunmuşdur. Əsər 1988-ci ildə «Azərbaycan» və «Literaturnı Azerbaycan» jurnallarının səhifələrində, Azərbaycan və rus dillərində verilmişdir.

İnanırıq ki, yaxın gələcəkdə onun kitabları onun doğma Vətənində daha geniş şəkildə tanınacaq, bu əsərlər Azərbaycan milli mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olacaqdır. Buna onun haqqı var.

MÖHKƏMLİK SINAĞI

-İnsan təbiəti mükəmməl deyil. Deyirlər ki, bədənin hüceyrələri yeddi ildən bir təzələnir. Elə isə necə olur ki, insanlar az dəyişirlər? Niyə axı biz keçmişdən ibrət dərsi ala bilmirik?

Bunları Ümm əl-Banin Əsədullayeva səlis rus dilində güclə sezilən bir şivə -fransızcadan daha çox Qafqaz ləhcəsi ilə deyir. Banin-azərbaycanlı yazıçının ədəbi təxəllüsü belədir.

Baninin Fransada dəfələrlə nəşr edilmiş avtobioqrafik kitabı «Qafqaz günləri» adlanır. Nənəsi dindar müsəlman qadın, atası-milyonçu neft sahibkarı, müsavat hökümətinin ticarət naziri idi. Banin atasının həbsdən qayıtması, xarici pasport alıb Türkiyəyə qaçması xatirinə sevmədiyi nüfuzlu bir adama ərə getdi. Sonra Paris. «Sovetlərin tezliklə yıxılacağına» dair xam xəyallar tezliklə yox oldu...

Banin xatırlayır:

-Anam yadımda deyil. 1905-ci ildə inqilab dağlasını yatırmaq üçün mürtəce qüvvələr Qafqazda milli ixtişaş saldılar. Azərbaycanlıları, ermənilər, rusları, kürdləri, iranlıları bir-birlərinə qarşı qaldırdılar. Hamilə anamı ağına-bozuna qəddarlıqlardan və azğın talanlardan qorumaq üçün atam Bakıdan uzaqlara yola saldı. Atamın xoş niyyəti kədərli sonluqla nəticələndi: doğum çox ağır keçdi, yaxınlıqda həkim olmadı, mənə həyat verməyə macal tapan anam keçindi.

-Qafqaz günləri, Qafqaz günləri...-Banin asta-asta danışır.-Qırxıncı illərdə inqilab barədə romanımı yazarkən ağlıma gələrdimi ki, əsərin adı haçansa müəyyən mənada peyğəmbərlikdə deyilən sözlər olacaq. Budur..Zaman gəlib, bu diyarın adamları bir daha möhkəmlik sınağına çəkilir. Həm də yalnız onlar yox-bütün insanlar.

Əsədullayeva (Veber) Züleyxa Xələf qızı (1919-2001). Əmircan. 1943-cü ildə Türkiyənin İstanbul şəhərindəki Universitetin tarix və ədəbiyyat fakültəsini bitirib. 1949-1952-ci illərdə Türkiyə Baş Qərargahında ingilis dili üzrə tərcüməçi işləyib. 1952-ci ildə ABŞ-a getmiş və orada müxtəlif şirkətlərdə tərcüməçi kimi işləmişdir. 1990-cı ildə Azərbaycana gəlmişdir. 1995-1997-ci illərdən «Mobiloya» şirkətində işləyib. 1997-ci ildən «Penzoyl» Amerika şirkətində prezident müşaviridir. Xeyriyyəçilik işləri ilə məşğul olmuşdur. Rus, ingilis, fransız, alman, türk, portuqal dillərini bilmişdir. 2001-ci ildə Türkiyədə vəfat etmiş, Azərbaycan hökuməti və özünün vəsiyyəti ilə Əmircan qəsəbəsinin qəbirstanlığında dəfn edilmişdir.

Babayev Abgül Zəfər oğlu (1913-1986). Babayev Abgul Zəfər oğlu 8 avqust 1913-cü ildə Bakı şəhərində sahibkar ailəsində anadan olmuşdur.

Əmək fəaliyyətinə Abgül Zəfər oğlu 1929-cu ildə başlamışdır. Əvvəl ocaqçı kimi işləyən Abgül Zəfər oğlu sonralar Bakı şəhəri sanitar təşkilatının maşinisti kimi davam etmişdir.

1936-cı ildə M. Əzizbəyov adına Azərbaycan neft-kimya institutunun kimya fakültəsini bitirmişdir. Qazolin zavodunda işləyərək xüsusi yağlar zavodunun kimya laboratoriyasına rəhbərlik etmişdir.

1938-ci ildə A. Babayev Azərbaycan əczaçılıq institutunun biokimya kafedrasının aspirantı olmuşdur, sonrakı illərdə isə həmin kafedranın assistenti və dossenti vəzifəsində çalışmışdır.

1941-ci ildə Sovet ordusu sıralarına səfərbər olmuşdur və kimyəvi qoşunlarda xidmət etməyə göndərilmişdir. Lakin 1943-cü ildə yaralandıqdan sonra (kontuziya almışdır) o ordu sıralarından tərxis olunmuşdur.

Müharibə qurtarandan sonra A. Babayev elmi fəaliyyətini davam etdirir. 1945-ci ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Elmi tədqiqatlarını Respublikamızın yeraltı sərvəti olan Naftalan neftinin müalicəvi təsirinin mexanizmlərinin öyrənilməsi istiqamətində aparmışdır. Naftalan neftinin müxtəlif fraksiyaların naften karbohidratları üzərində geniş aparılmış tədqiqatlar əsasında A. Z. Babayevin dərc edilmiş elmi əsərləri arasında SSSR EA nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuş «Naftalan, onun bioloji təsiri və müalicəvi tətbiqi» adlı kitabı xüsusi diqqətə layiqdir (həmmüəlliflər A. İ. Qarayev və R. K. Əliyev).

Cəmiyyətimizin yüksəlməsi naminə o, 50 ildən çox vicdanla qulluq etmişdir, onlardan 40 ilini N. Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutuna həsr etmişdir.

1950-1967-ci illər ərzində A. Z. Babayev Azərbaycan Tibb İnstitutunun məhkəmə və analitik kimya kafedrasına, 1969-cu ildən isə fiziki-kolloid və biofizika kafedrasına rəhbərlik etmişdir.

1960-cı ildən «Neft karbohidratların bioloji oksidləşməsinə dair bir sıra üsulları» adı altında doktorluq dissertasiyasını yerinə yetirmişdir. 1962-ci ildən isə professor adına layiq görülmüşdür.

Təhsil işləri ilə yanaşı o mühüm elmi iş də aparırdı. A. Babayevin narkomaniya ilə mübarizənin elmi əsaslarının yaradılması sahəsində zəhməti çox böyükdür. O, bir çox zəhərli maddələrlə mübarizə üsullarını işləyib hazırlamış, narkotik maddələrin obyektdə təyini ilə əlaqədar çoxlu təddqiqatlar aparmış, özündən sonra böyük irs qoymuşdur. Bu sahədə A. Babayevin 149 dərc edilmiş elmi işi var. Ümumiyyətlə o, 150-dən çox elmi əsərin və bir sıra monoqrafiyanın müəllifidir. Professor Babayev habelə anasının obyektlərdə və biosubstansiyalarda təyini problemləri ilə bağlı elmi tədqiqatları ilə elmdə yeni cığır açmışdır.

Yüksək səviyyəli tibbi kadrların hazırlanmasına A. Z. Babayev böyük diqqəti ilə yanaşırdı. Bu işdə o, böyük əmək, bilik, zəngin təcrübə sərf etmişdir. Onun elmi yaradıcılığının çox təmayüllü səbəbindəndir ki, onun yetişdirmələri müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssisləridir. Onun rəhbərliyi altında biologiya, kimya, tibb, farmasevtika elmləri üzrə 16 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilib. Üç doktorluq dissertasiyasının məsləhətçisi olub.

Professor A. Z. Babayev elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı ictimai işlərə də geniş yer ayırırdı. Respublika Səhiyyə Nazirliyinin prezidiumunun üzvü idi. Tibb institutunun elmi cəmiyyətinin şuralarında, elmi-koordinasiya şurasının işində, silsilə tədris-metodiki komissiyasının fəaliyyətində iştirak edirdi. O, Azərbaycan biokimyaçıları cəmiyyətinin və Ümumittifaq elmi-texniki cəmiyyətinin Azərbaycan bölməsinin fəxri üzvü seçilmişdir.

Çoxillik layiqli əməyə görə professor A. Z. Babayev «Əmək veteranı», «Əmək şücaətinə görə» Lenin yubileyi medalları ilə təltif olunmuşdur. 1980-ci ildə ona Azərbaycan SSR əməkdar elm xadimi fəxri adı verilmişdir.

Onu tanıyanlar yaxşı xatırlayırlar ki, o, necə gözəl insan, humanist bir şəxs, həddindən artıq tələbkar bir pedaqoq idi. O, gənc tədqiqatçıların sevimlisi, böyük müəllimi və yaxın məsləhətçisi olmuşdur.

Respublikamızda narkomaniya ilə mübarizənin elmi əsaslarının ilk yaradıcısı və banisi hesab edilən Babayev Abgül Zəfər oğlunun adı və işi bu sırada birincidir və heç vaxt unudulmayacaq.

Babayev Raufbəy Abgül oğlu (1940). Babayev Raufbəy Abgul oğlu 1940-cı ildə Bakı şəhərində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur.

1948-ci ildə 171 saylı orta məktəbə getmiş və 1958-ci ildə oranı bitirmişdir. 1958-ci ildə N. Nərimanov adına Tibb İnstitutunun əczaçılıq fakültəsinə daxil olmuşdur. 1963-cü ildə həmin institutu bitirmiş və provizor ix-

tisasına yiyələnmişdir.

1963-cü ildə Azərbaycan SSR Səhiyyə Nazirliyi nəzdində Baş Apteklər idarəsinin Mərkəzi aptek bazasına 4 saylı şöbənin müdir müavini vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Sonralar həmin bazada kimyaçı-analitik vəzifəsində çalışmışdır.

1965-ci ildə R.A.Babayev Elmlər Akademiyasının Fiziologiya sektorunun aspiranturasına daxil olmuş, 1968-ci ildə oranı bitirmişdir.

1968-1974-cü illər ərzində AMEA A. İ. Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu «Fizioloji fəal və radiomüdafiə maddələri» laboratoriyasında kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır.

1970-ci ildə «İntakt və şüalanmış heyvanların qanın lipidlərinə bir sıra fizioloji aktiv maddələrin təsiri» adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir və 1974-cü ildə həmin laboratoriyanın böyük elmi işçi vəzifəsinə keçirilmişdir.

1977-ci ildən biologiya elmləri namizədi R.A.Babayev Azərbaycan SSR EA Prezidiumun qərarı əsasında Fiziologiya İnstitutunun nəzdində yaradılmış «Eksperimental farmakologiya» laboratoriyasına (sonralar bu laboratoriya «Fizioloji aktiv maddələrin farmakologiyası» adını almışdır) rəhbərlik edir. Bu laboratoriyanın məqsədi AMEA Botanika İnstitutunda və Azərbaycan Tibb Universitetinin əczaçılıq fakültəsinin kafedralarında alınan təbii və bir sıra kimya profili İnstitutlarda sintez olunan perspektivli preparat birləşmələrin müalicəvi təsirinin və zərərsiz olmasının müəyyən edilməsi istiqamətində aparılan işlərdən ibarət olmalıdır.

Belə ki, buna əsaslanaraq laboratoriyanın elmi işləri bu istiqamətdə aparılırdı: «Selenin bir sıra təbii və sintetik birləşmələrin fizioloji aktiv xassələrin aşkar edilməsi və öyrənilməsi» və «Allium cinsinə aid bitkilərdə «Allipolin» bitki mənşəli antisklerotik maddəsinin alınma üsullarının işlənib hazırlanması, bunun əsasında skleroza qarşı preparatın yaradılması». Bununla yanaşı laboratoriyada respublikamızda alınmış bir sıra təbii və sintetik birləşmələrin bioloji əhəmiyyəti və toksikliyi öyrənilmişdir.

Sonrakı illərdə laboratoriyada aparılan işlər «təbii və sintetik mənşəli yeni fizioloji aktiv maddələrin farmakoloji xassələrinin öyrənilməsi» mövzusuna həsr edilmişdir. Bu müddət ərzində alınmış nəticələrə əsaslanaraq bir sıra müəlliflik şəhadətnaməsi alınmışdır.

Sonralar laboratoriyadakı işlər «Homeostazın biokimyəvi mexanizmlərinin tənzimlənməsinə məqsədli sintez olunmuş fizioloji aktiv birləşmələrin təsiri» adı altında aparılmışdır. Bu istiqamətdə 1989-cu ildə Azərbaycan Tibb Universitutinin farmakoqnoziya və botanika kafedrasında alınmış pariotinin 0,2% linimentin şüa yanıqları zamanı yanıq əleyhinə olan aktivliyinin tədqiqi başa çatmışdır. Hal-hazırda Xarkov kimya-əczaçılıq zavodunda «Parizol 0,2%» adlı aerozol şəklində olan preparat buraxılır.

Babayev R. A. rəhbərliyi altında laboratoriya «Təbii və sintetik mənşəli fizioloji aktiv maddələrin spesifik və farmakoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi» mövzusunda bir sıra elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Belə ki, 1993-cü ildə miokardin eksperimental yaradılmış pituitrin işemiyası fonunda murdarcavari çaytikanı flavonoidlərin cəminin kardiotonik xassəsinin müəyyən edilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparılmışdır.

1993-1995-ci illərdə zəfəran gövdəsində alınmış 1% ekstraktın - «Şafranol» preparatının farmakoloji tədqiqatları aparılmışdır.

Sonrakı illərdə laboratoriyanın ciddi istiqamətindən biri təbii və sintetik mənşəli radioprotektorların alınması və aşkar edilməsi idi. Belə ki, bir sıra dərman bitkilərinin lipofil fraksiyalarının radio müdafiə xassələri öyrənilmişdir, antioksidant xassəyə malik terpenoid birləşmələrin farmakoloji tədqiqi intensiv aparılmışdır.

Fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində «Fizioloji aktiv maddələr farmakologiyası» laboratoriyası Leninqrad Sanitar-gigiyena İnstitutu ilə, Rusiya EA Bax adına biokimya institutu ilə, Latviya Respublikası üzvü kimya institutu ilə, V. L. Komarov adına Botanika institutu ilə, oftalmologiya, kurortologiya, mikrobiologiya və virusologiya institutları ilə «Farmakologiya və xalq təbabəti» elmi cəmiyyəti ilə sıx əlaqələr yaratmışdır.

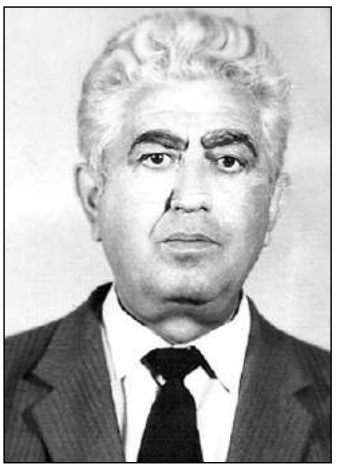
Hal-hazırda laboratoriyada Babayev Raufbəy Abgul oğlunun rəhbərliyi ilə perspektivli təbii və sintetik birləşmələrin farmakoloji xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində geniş tədqiqatlar davam etdirilir.

Babayev R. A. 110 çapdan çıxmış elmi əsərlərin müəlliflidir, onlardan 11 - müəlliflik şəhadətnaməsi, 2 - patent ixtiradır. Onun rəhbərliyi altında 2 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilib.

İsrafil İbrahim oğlu, Suraxanı rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri işləyib.

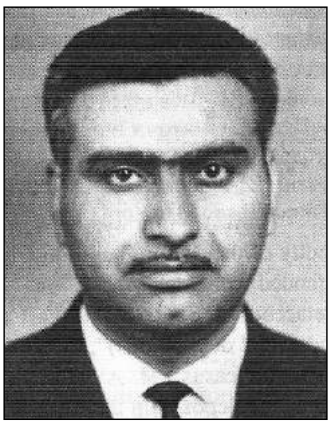
Salamova Bikəxanım Ağacavad qızı. ADU-nun kimya-biologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 97 №-li məktəbin direktoru işləyib. Əməkdar müəllimdir.

Salamov Ağacavad Əli oğlu. (1933) Azərbaycan Neft Akademiyasını bitirib. «Suraxanıneft» idarəsinin II. V.VII mədənlərinin müdiri, texniki istehsalat şöbəsinin rəisi işləyib. 1985-1990-cı illərdə Yeni Suraxanı qəsəbə sovetinin icraiyyə komitəsinin sədri işləyib.

Salamova Raisə Əli qızı. 1934-cü ildə Əmircanda anadan olub. ANKİ-nin geofizika fakültəsini bitirib. Yer qatlarının fizikası üzrə dissertasiya müdafiə edib, fizika elmləri namizədi idi. ANKİ-nin fizika kafedrasının dossenti idi.

Xəlil Əliyulla oğlu (1931-1992). Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, professor. Xəlil Əliyulla Bakı şəhərində doğulmuşdur. 1955-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji-kəşfiyyat fakültəsini bitirib. Geologiya İnstitutunda işləməyə başlamışdır. 1961-ci ildə «Kiçik Qafqazın şərq dağətəyi zonasında (Ağcakənd. Ağdərə və Xocavənd çökəkləri) üst təbaşir çöküntülərinin mikrofaunası (foraminiferlər) və stratiqrafiyası» mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1969-cu ildə isə «Kiçik Qafqazın gectəbaşir formininferləri» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1976-cı ildən ömrünün sonünaqədər «Mikropaleontologiya» laboratoriyasına rəhbərlik etmişdir. Qafqazın üst təbaşir və paleogen çöküntülərinin paleontologiyası və stratiqrafiyası sahəsində mütəxəssisdir. Elmi fəaliyyəti gectəbaşir və foraminiferlərin mərhələli inkişafı, onların biostratiqrafiyası, sistematikası və filogeniyasının öyrənməklə bağlıdır. O, Qafqazın təbaşir və paleogeninin regional stratiqrafik sxemlərinin müəlliflərindən biri, plankton foraminiferlərinə görə bu sistemlərin zonal sxeminin müəllifidir. 1991-ci ildə Azərbaycanın təbaşir çöküntülərinin paleontologiyası və stratiqrafiyası üzrə silsilə işlərinə görə Respublikanın Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. İbtidailər faunasının mikromorfoloji tədqiqatlarında müasir üsullardan geniş istifadə olunmasının təşəbbüsçüsüdür. Plakton foraminiferlərin sistematikası və təkamülü üçün taksonomik əhəmiyyəti olan mikromorfoloji əlamətləri əsaslandırmışdır. SSRİ EA Okeanologiya İnstitutunun elmi ekspedisiyalarında iştirak etmiş, Mərkəzi Atlantikanın pleystosen və qolosen foraminiferlərini tədqiq etmişdir. Xeyli elmi əsərin müəllifidir. Bir neçə namizədlik və doktorluq dissertisiyalarına rəhbərlik etmişdir.

Dünyamalıyeva Arzu Qəzənfər qızı. ADU-nun riyaziyyat fakültəsini bitirib. Dissertasiya müdafiə edərək dossent rütbəsi alıb. ANKİ-nin ali riyaziyyat kafedrasının müəllimidir.

Salamov Asəf Ağacavad. ADU-nun fizika fakültəsini bitirib. Novosibirskdə biofizika üzrə elmi işini bitirib, dissertasiya müdafiə edərək elmlər namizədi alimlik dərəcəsini alıb. Hal-hazırda İngiltərədə Kembric Universitetinin, sonra ABŞ-da San-Fransisko şəhərində qadın orqanlarında şişlərin müalicəsi üzrə elmi işini müdafiə edib. San-Fransisko Universitetinin professor-doktorudur.

Quliyev Məlik Bəytulla (1935). 1959-cu ildə M. Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji kəşfiyyat fakültəsini bitirib. Qaradağneft mədən idarəsinin rəisi, Ekologiya komitəsi müavini olub. Orconikidzeneft mədənləri idarəsinin neftçıxarma rəisi, tədqiqat üzrə texnik, «Qum adası» Neftçıxarma idarəsinin rəisi olub.

Əliyeva Xırdaxanım Əli qızı (1924-1989). ANKİ-nın mexanika fakültəsini bitirib. Balaxanı Əzizbəyov adına Mexaniki təmir zavodunda direktor işləyib.

Əliyeva Nərgiz Əli (1917-2001). ATİ-nin müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. İsmayıllı rayonu, Basqal kəndində xəstəxananın baş həkimi olub.

Məmmədov Əbülfəz Yafəz (1913-2001). ANKİ neft mədən fakültəsini bitirib. Əzizbəyov neft mədənində müdir işlyəib. 1945-ci ildə Bakı Ali Partiya məktəbini bitirib. 1952-ci ildə Kaqanoviç rayonu Partiya Komitəsinin katibi olmuşdur. 1955-ci ildə Stalinneft mədənlərinin müdiri işləyib.

Polkovnik-leytenant ***Salamov Yusif Davud oğlu***, 31 may 1961-ci ildə Əmircan qəsəbəsində anadan olub.

1978-ci ildə 114 №li orta məktəbi bitirib.

1979-cu ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti adına Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri məktəbinə daxil olub və oranı 1983-cü ildə bitirib.

1983-cü ildən 2003-cü ilə qədər polk komandiri vəzifəsindən briqadanın qərəgah rəisi vəzifəsinə qədər xidmət edib.

2003-cü ildən 2009-cu ilə qədər Naxçıvan MR Hərbi Komissarlığının çağırış bölmə rəisi vəzifəsində xidmət edib.

Azərbaycan Respublikasının bir sıra medalları və fəxri fərmanları ilə təltif olunub.

Muxtar
Murtuz
Muxtar
Balaəhməd
Zinyət
Balaəhməd
Mirzə
Murtuz
Mədinə
Naibə
Tükəz-
ban
Fəridə
Sənubər
Sevda, Simnarə,
Gülnarə, Fikrət
Leyla
Meryem
Hamid
Mina
Ümmisə
Ələbbas
Ruqiyyə
Hamid
Azad, Azər
Leyla, Şahin
Teymur
Nəbəvan
Mikayıl
İrada
Zərifə
Zinyət
Sevda
Murtuz
Simə
Adil
Sara
Fatma
Teymur
Surıyyə
Murtuz
İsa
Fatmənsə
Möhsun
Ümxanım
Ruqiyyə
Əliabbas
Murtuza
Həmid
Çingiz
Aysel
Ayaz
Umxanım
Nisəxanım
Azad
Azər
Leyla
Şahin

Вслед за Гаджи Зейналабдин Тагиевым, Шамси Асадуллаевым, Мусы Нагиевым Муртуз Мухтаров является видным представителем национальной азербайджанской буржуазии и нефтяной промышленности.

Имя Мухтарова больше связано с развитием нефтяных технологий. Не имея высшего образования среди нефтяных магнатов, трудно было найти второго такого человека знающего все тонкости нефтяных месторождений и бурильных работ. Без наличия диплома Мухтаров вошел в историю азербайджанской нефтяной промышленности благодаря своим изобретениям. В 1895-м году он создает модернизированный станок ударного штангового способа бурения, на который получает государственный патент. Это изобретение он назвал «бакинской бурильной системой». Станок Мухтарова был значительно совершеннее всех, известных ранее. И во всем мире был известен под именем «Мухтаров». Он экспортировался во многие страны. Имелся у него и ряд других изобретений.

В 1890-м году он открывает частную бурильную контору, которую расширял год от года. Его фирма производила бурильные, ремонтные, транспортные работы. Он владел самым современным для того времени оборудованием, приборами, двигателями. Его контора сыграла большую роль в бурении нефтяных скважин в Балаханах, Сураханах и Раманах. Большая часть этих скважин разрабатывались его фирмой. Помимо этого у него имелись собственные месторождения. Первая остановка после Сабунчи по маршруту электрички Баку-Бузовна называется его именем «Мухтаровка». В свое время здесь находились принадлежащие ему нефтяные месторождения.

В конце XIX века Мухтаров вводит в строй целый завод бурильного оборудования в Биби-Эйбате. Это было первое в России промышленное предприятие по производству нефтяного оборудования. Невдалеке от завода он выстроил трехэтажное здание для рабочих и служащих. Это привлекло к нему лучшую рабочую силу и принесло дополнительные прибыли.

Станки, оборудование, выпускаемые на заводе Мухтарова, продавались на российском рынке, экспортировались за границу.

Муртуз Мухтаров родился в бакинской деревне Амираджаны. Как и многие бакинские миллионеры он прошел путь от простого чернорабочего до нефтяного магната. Долгое время, проработав извозчиком, черпальщиком (вычерпывал вручную нефть из мелких колодцев), штукатурщиком, мастером начинает заниматься мелким подрядчеством, становится владельцем собственной фирмы. Наконец забившие нефтяные фонтаны доводят его до уровня миллионера.

Контора Мухтарова заключала договора с нефтепромышленниками всего Северного Кавказа, с владельцами промыслов Майкопа и Грозного. Он имел многосторонние связи со многими заводами, предприятиями, конструкторскими бюро. Часто сам выезжал на Северный Кавказ, ездил по городам России, отправлялся для заключения деловых контрактов за границу.

В одной из своих деловых поездках по Северному Кавказу Муртуз Мухтаров познакомился со своим будущим тестем известным генералом из Владикавказа Тугановым. Генерал пригласил состоятельного бакинца посетить его дом во Владикавказе. Там Муртуз и познакомился со своей будущей женой - средней дочерью генерала, Лизой.

Сватовство и свадьба прошли очень пышно, торжественно.

Отправился он с молодой женой в турне по Европе. Архитектура Венеции очаровала Мухтарова. И вернувшись, всего за один год (1911-1912) построил он в Баку дворец в венецианском стиле. Архитектурное решение дворца подтвердило незаурядный талант зодчего И.Плошко, автора прекрасного здания «Исмаилийе». Дворец задуман и выполнен в духе «французской готики», каждая его колонна, окно, дверь, каждый элемент архитектурной композиции представляют собой подлинное произведение искусства. В первые послереволюционные годы здесь помещался Клуб освобожденной турчанки, а затем Дворец бракосочетания.

С его именем также связаны и другие здания построенные на его деньги в Баку и его окрестностях, в городах России и Европе. Построенное в 1910 году в Амираджанах здание мечети до сих пор поражает своей архитектурой и величественностью. На деньги Мухтарова также были построены: на Апшероне маяк в 1913 году (сейчас не действует), мечеть во Владикавказе, здания в Кисловодске, во Флоренции. Мухтаров также активно участвует в благотворительных обществах и не скупится на оказания материальной помощи.

Жизнь его закончилось трагично в апреле в первые дни революции. Увидев как в его дом врываются двое вооруженных солдат, Мухтаров выстрелив в них, вторую пулю пускает себе в лоб.

Здание Суннитской мечети - построено в 1905-1907 г.г. на средства бакинского миллионера Мухтарова в дар мусульманам г. Владикавказа, уроженкой которого была его жена Лиза - дочь генерала Х. Туганова. Предполагается, что прообразом мечети могли послужить две каирские мечети, сооруженные соответственно в

1485 и 1503 г.г. Аналогов данной мечети в России не было. Суннитская мечеть , была превращена в музей в 40-х годах XX века. Полностью отреставрирована в 1997 г. и возвращена верующим.

Суннитская мечеть 1907, была превращена в музей в 40-х годах XX века. Полностью отреставрирована в 1997 г. и возвращена верующим.

Уникальная суннитская мечеть Владикавказа будет отреставрирована московскими архитекторами

Московские архитекторы во главе с Александром Лесовым, специалистом федерального государственного предприятия «Культура», отреставрируют уникальные культовые сооружения Северной Осетии, сообщила сегодня директор Северо-Осетинского центра по охране памятников истории и культуры Людмила Габоева.

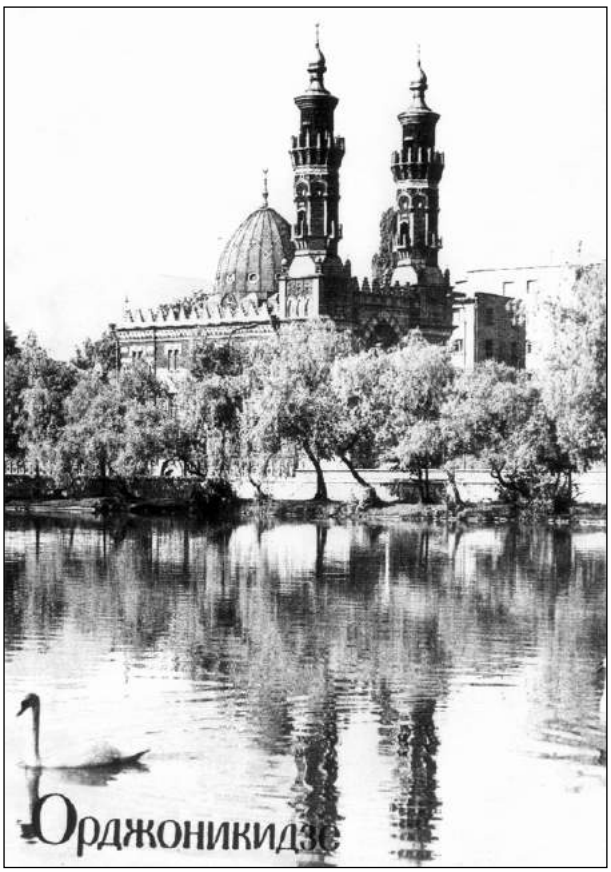
По ее словам, реставрационные работы начнутся со знаменитой суннитской мечети, которая находится в аварийном состоянии, сообщает ИТАР-ТАСС. «Мечети почти 100 лет. Последний раз здание восстанавливали 40 лет назад. Эта суннитская мечеть уникальна в своем роде благодаря удивительной схожести с мечетями в Каире, а также мастерски выполненной росписью и богатым декором», - сказала Габоева.

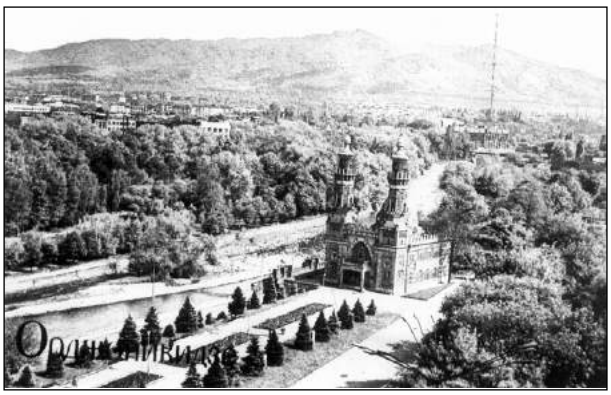
В первую очередь московские инженеры намереваются воссоздать крышу и покрыть ее медью. После теракта в январе 1996 года мощным взрывом была разрушена южная стена. Теперь ее нужно возвести заново. По мнению архитекторов, эти работы займут не меньше месяца.

На реконструкцию и реставрацию мечети из федерального бюджета выделен 1 млн 200 тыс. рублей.

Параллельно с восстановлением суннитской мечети московские инженеры приступают к реконструкции относящейся к середине XЫВ века христианской часовни в горном селении Нузал Северной Осетии. «Это одно из старейших христианских святилищ Кавказа не реставрировалось 20 лет. И вот теперь группа специалистов во главе с заслуженным художником России Анатолием Кузнецовым приступила к восстановлению средневекового памятника», - пояснила Габоева.

Работы по возрождению часовни в Нузале рассчитаны на два года. После генеральной реконструкции и реставрации московские инженеры приступят к восстановлению находящихся в Нузале средневековых оборонительных крепостей, а также древнего некрополя, где в десятках склепов захоронены аланские воины.

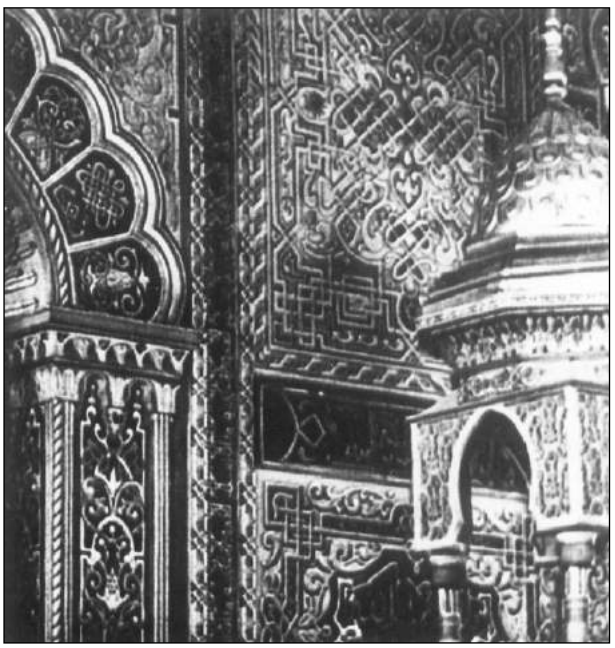

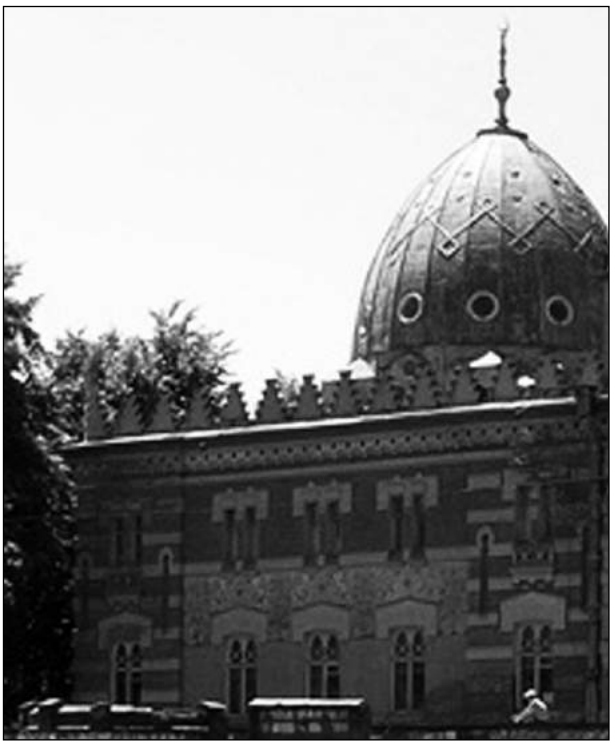

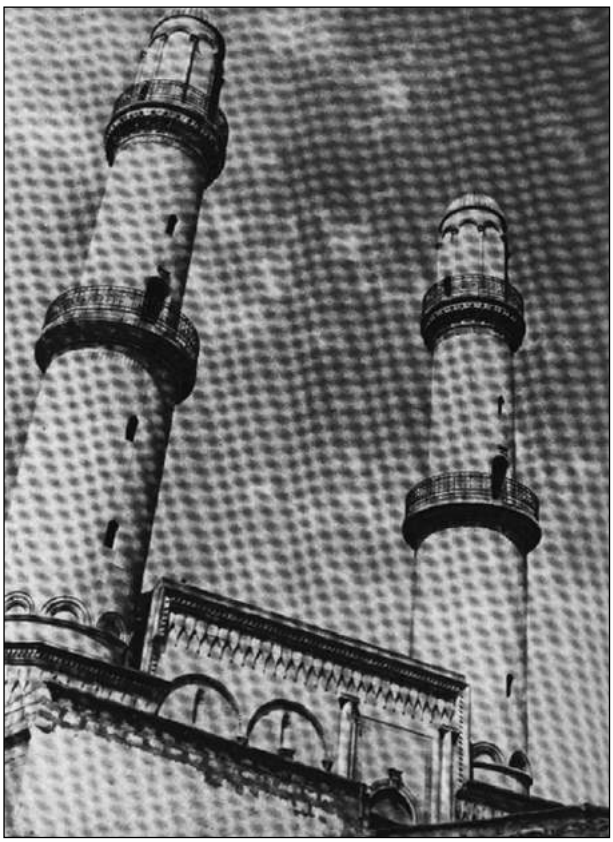

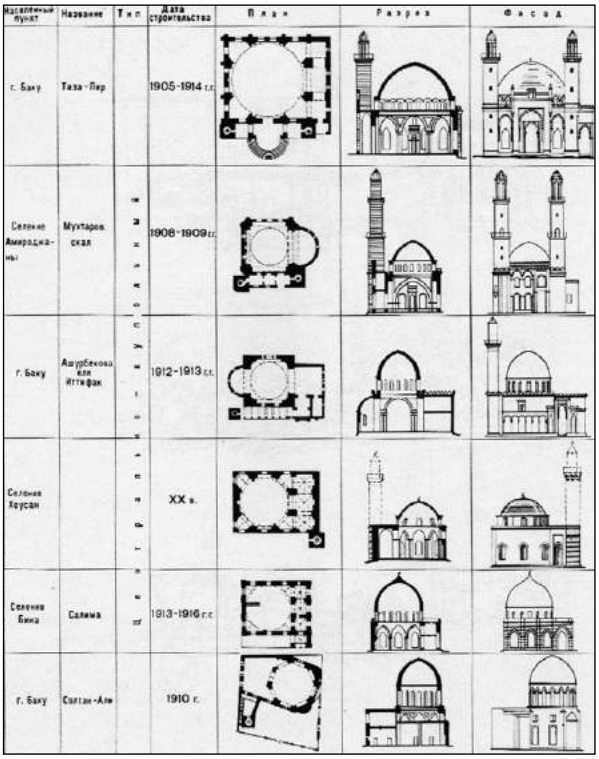

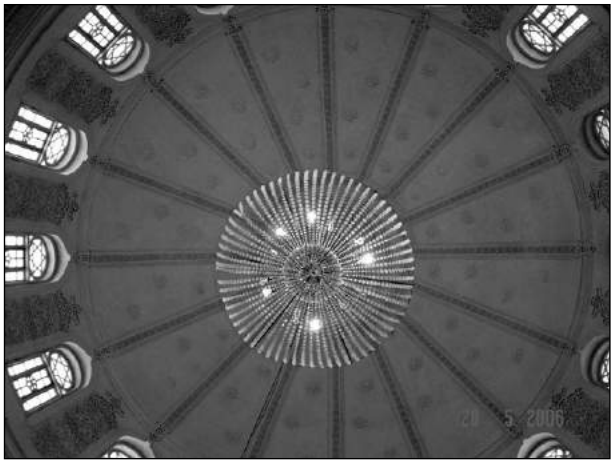

Населенный пункт	Название	Тип	Дата строительства	План	Разрез	Фасад
г. Баку	Тазе-Пир		1905-1914 гг.			
Селение Амирджаны	Мухтаров-ская	мечети	1908-1909 гг.			
г. Баку	Ашурбекова или Иттифак		1912-1913 гг.			
Селение Хусан			XX в.			
Селение Бина	Салима		1913-1916 г.г.			
г. Баку	Султан-Али		1910 г.			

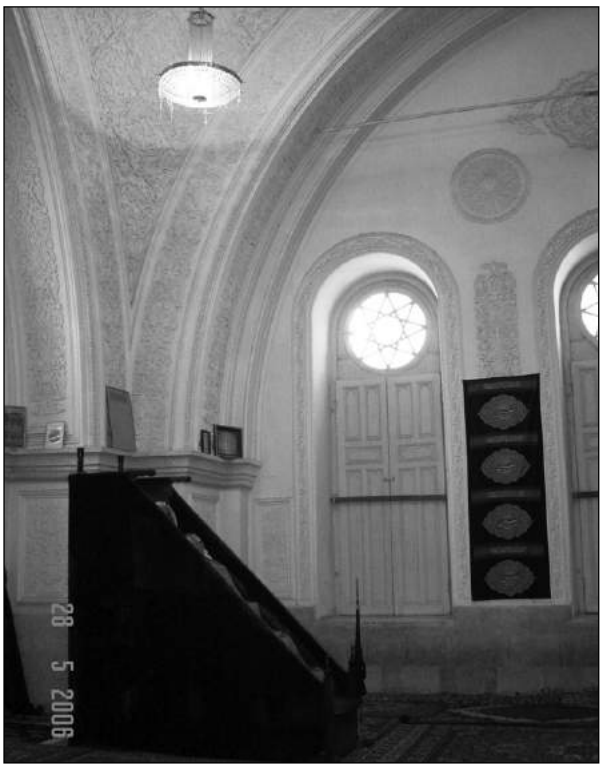
1908-1909

Böyük neft maqnatı M.Muxtarovun vəsaitilə 1908-ci ildə ustad sənətkarlar Kərbəlayi Əhməd Səməd oğlu və Mirzə Mələk Abbasqulu oğlu Əmircanda ikiminarəli məscid tikirlər. Məscidin memarı Zivərbəy Əhmədbəyov idi. İlk axundu Mirzə Əbu Turablı olub. (Ətraflı məlumat Kərbəlayi Əhməd Səməd oğlu məqaləsində oxumaq olar).

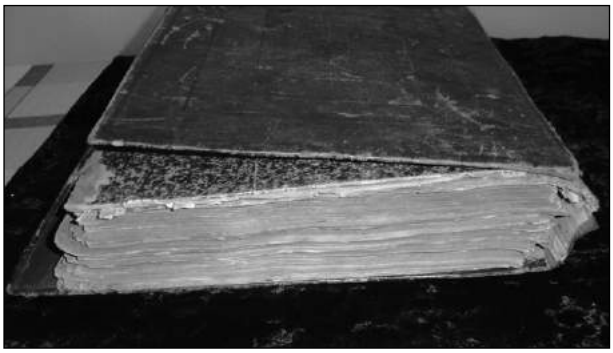

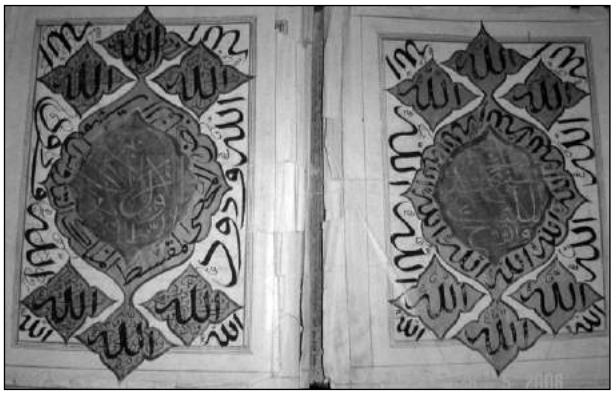

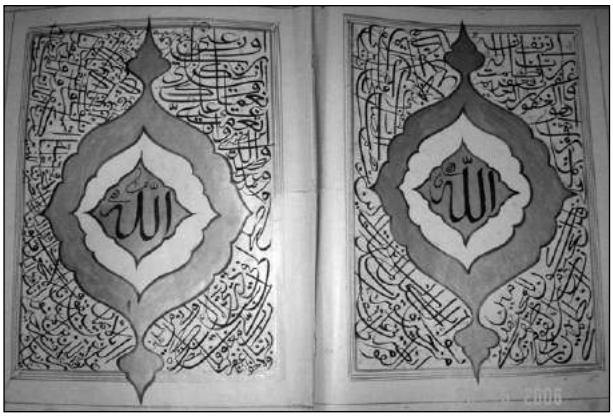

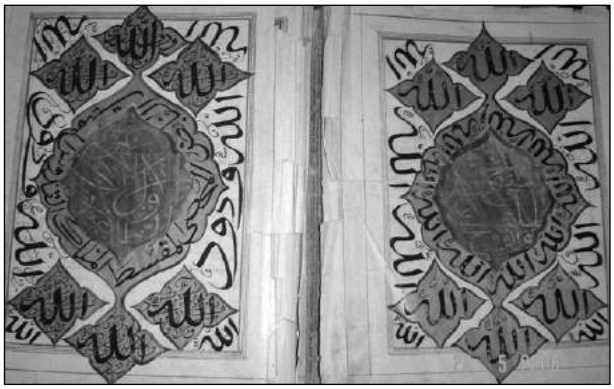

Əmircanda M.Muxtarov məscidinin daxili görünüşünün şəklilləri

1908-ci ildə Pakistanda yazılmışdır. 60x40 ölçülü bu kitaba 8 kq qızıl sərf olunmuşdur. 25 kq ağırlığındadır. Hazırda Əmircanda Murtuza Muxtarov məscidində saxlanılır.

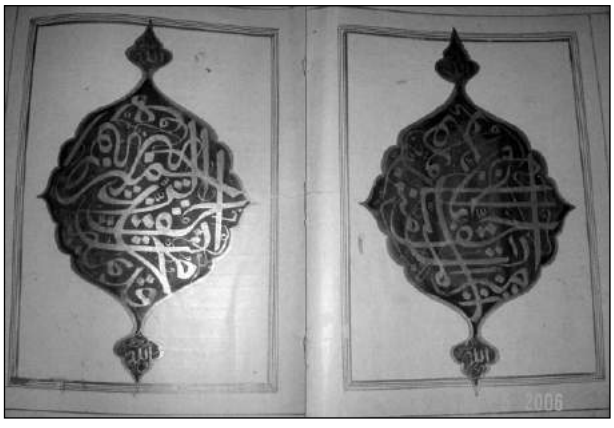

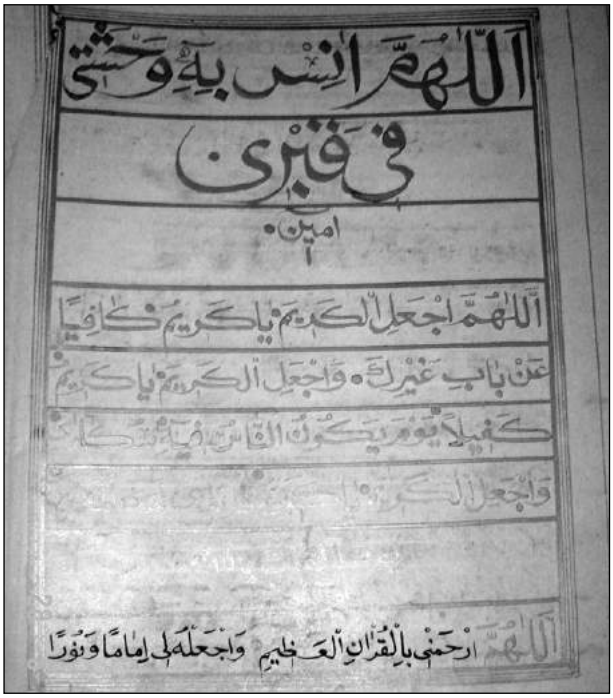
«Allah sözləri hər tərəfdə»

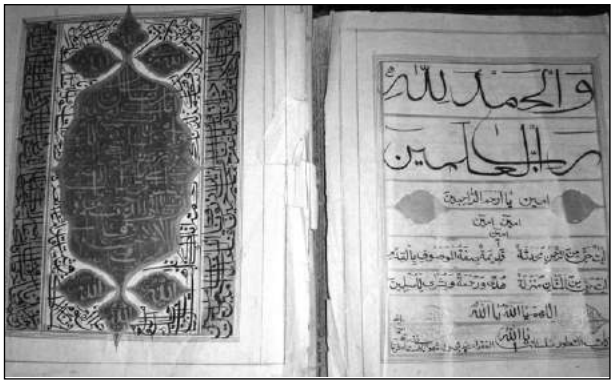

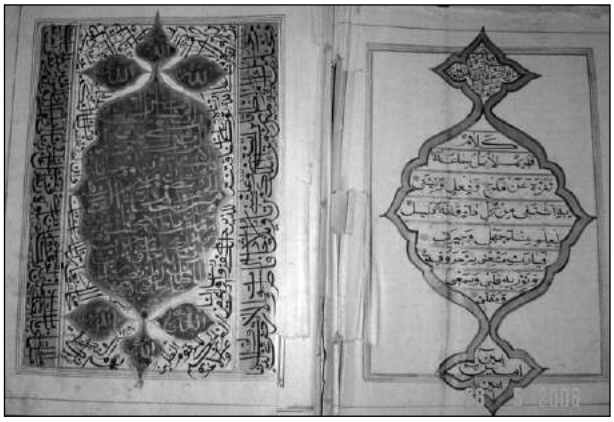

Şəkil. Bu Quran kitabının son səhifəsində bu sözlər yazılıb: «Murtuza Muxtarov tərəfindən hədiyyə».

ЛЮБОВЬ ПОХОЖАЙА НА СОН...

Расскажите, пожалуйста, об истории создания и строительства Дворца счастья, что расположен в центре Баку.

Назим Мамедов

К вечным и прекрсным памятникам, несомненно, относится Дворец счастья, расположенный в центре нашей столицы, на улице, с недавнего времени носящей имя известного нефтепромышленника и мецената Ага Муртузы Мухтарова, который посвятил этот шедевр архитектуры и зодчества столицы супруге Лизе.

Об этом недавно выдался лишний повод поговорить с родственником Лизы ханым Мухтаровой (в девичестве Тугановой), один из ведущих инженеров-путейцев Азербайджанской железной дороги, заслуженным тренером Азербайджана по шашкам Низамом Туаевым.

… Уроженец села Амирджан, выходец из простой и бедной семьи, по утверждению очевидцев, необыкновенно одаренный и целеустремленный юноша, Муртуза Мухтаров начинал «карьеру» возчиком повозок с нефтью. Но уже через некоторое время, приобретя собственный участок земли, вырос в преуспевающего нефтепромышленника и бизнесмена, умеющего не только «стричь купоны» со своего прибыльного дела, но и постоянно технически совершенствовать и развивать его, а главное - достойно распоряжаться огромными дивидендами, щедро вкладывая капиталы в развитие промышленности и культуры страны.

Владелец нескольких нефтяных заводов и промыслов, патентов на изобретение оборудования для бурения и ремонта скважин, М. Мухтаров являлся главным вдохновителем и финансистом целого ряда изысканных сооружений религиозного и советского толка, в числе которых - мечеть в Амирджане, четырехэтажный особняк на углу улиц Гоголя и Низами, изящный архитектурный дом на улице Р. Бейбутова…

Любовь к дочери царского генерала - Лизе Тугановой, потомственной осетинской аристократке, думается,

достойно и закономерно дополнила и обогатила его судьбу, явившись символом единения двух кавказских народов, важным звеном в укреплении и обогащении их исторических и культурных взаимосвязей. В честь новоявленных родственников, отца Лизы - генерала Туганова, так же, как с всех мусульман-суннитов Владикавказа, Муртузой Мухтаровым на берегу Терека была возведена величественная «голубая мечеть», которая в советские годы была краеведческим музеем, а ныне - внов является действующим храмом надежды и опоры всех правоверных. Вход в мечеть венчает мраморная доска, на которой увековечено имя ее создателя - Муртузы Мухтарова.

Поистине знаменательным стал и главный подарок Муртузы Мухтарова своей красавице-жене. Восхитившись во время путешествия в Венецию зданием в стиле французской готики, Лиза Мухтарова уже через год с небольшым была одарена точь-в-точь таким же - но только в Баку. Во время очередной прогулочной поездки фаэтон Мухтаровых как бы невзначай свернул на улицу Персидскую, и взору Лизы Мухтаровой (даже и не подозревавшей о строительстве особняка) предстало белокаменное чудо. Именно здесь, во дворце спустя всего несколько лет трагически оборвалась жизн Муртузы Мухтарова, не сумевшего смириться с произволом социалистической диктатуры и покончившего жизнь самоубийтсвом.

Это прекрасное сооружение по своей уникальности и архитектурной значимости для нашего народа, наверное, позволительно сравнит с Девичьей башней. Лвеянный драматической историей создания и представляющий собой подлинный симбиоз древности и вечности, романтики и величия, дворец Мухтарова является одним из бесценных паритетов нашего города. Не случайно вынужденно переживший на своем веку несколько реинкарнаций (поочередно здесь размещались клуб Али Байрамова, картинная галерея, всевозможные союзы), дворец Муртузы Мухтарова наконец обрел свое подлинное предназначение как Храм Счастья всех влюбленных, скрепляя узами верности и долга их судьбы и сердца.

Дворец паражает воображение и оказывает сильнейшее эмоционально-эстетическое воздействие на посетителей продуманностью композиций, изысканностью оформления, величием интерьера, а еще - той особой уникальной аурой, которая окружает подлинные шедевры…

Мы не случайно коснулись тесной взаимосвязи и взаимообогащения личной и общечеловеческой любви, которые не могут существовать отдельно друг от друга. В роду Лизы Тугановой-Мухтаровой - целое созвездие государственных и общественных деятелей, среди которых - генералы, врачи, юристы, деятели науки и культуры. Но главное - это патриоты, переданные своему народу, высокогуманные и благородные люди, заслужившие почет и добрую память. Впрочем, этими качествами Бог одарил и Лизу ханым. Материальное благосостояние и всеобщее почтание не могут вытеснить из ее души чувства милосердия и сострадания, благородства и доброты.

Она являлась членом правления Бакинского отдела Кавказского общества борьбы с туберкулезом, была активисткой благотворительного общества «Детская больница», вместе с мужем оказала немалое содействие Бакинскому мусульманскому обществу «Ниджат», создала и возглавила Мусульманское дамское благотворительное общество, куда входили представительницы высшего сословия - супруги миллионеров и интеллигентов: Сара ханым Везирова, Хадиджа ханум Алибекова, Сурая ханым Кулибекова, Рахиля ханым Гаджибабабекова и другие.

Благотворительную деятельность супруги направлял и финансировал Муртуза Мухтаров. Так, на его средства Мусульманским дамским обществом была построена школа для благотворительного общества «Саадат». Мухтаров выделял немалые средства для строительства дорог и богоугодных заведений. Помогал он и частным лицам, обращавшимся к нему за материальной поддержкой; история сохранила лиш несколько фактов его попечительства: финансирование поездки на лечение выдающегося азербайджанского трагика Гусейна Араблинского, выделение средств на учебу в Москве выпускницы Бакинской Мариинской женской гимназии Марьям ханым Байрамалибековой.

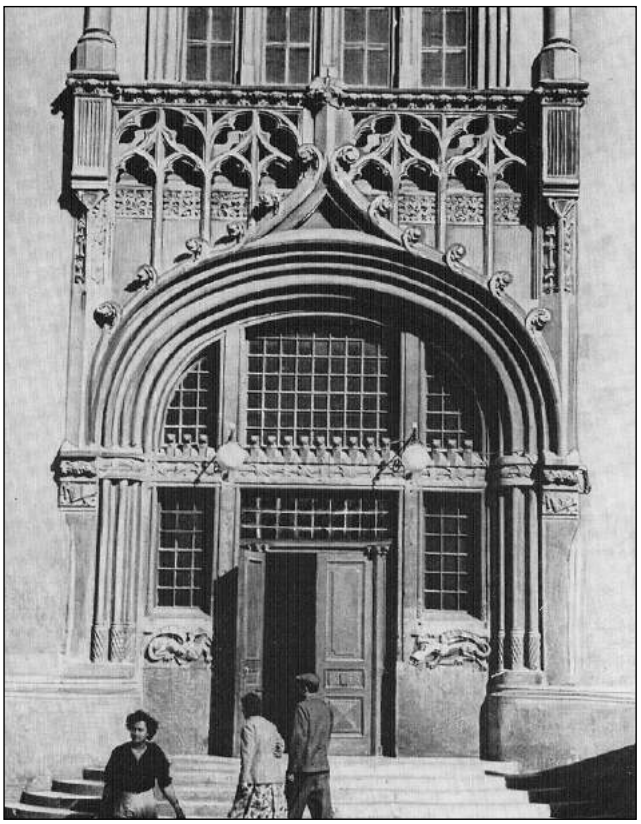
Мухтаровыы оказали неоценимую, поистине судьбоносную поддержку многим нашим соотечественникам - самых разных возрастов и социальных слоев. Во многом именно благодаря им, спонсировавшим начинающую музыкальную карьеру иранскую девушку Фатьму, с огромными светлыми глазами и еще более редкостным талантом, спустя годы азербайджанская оперная школа и вся национальная культура обогатилась выдающейся певицей, воспитанницей русской школы вокала, народной артисткой Фатьмой Мухтаровой.

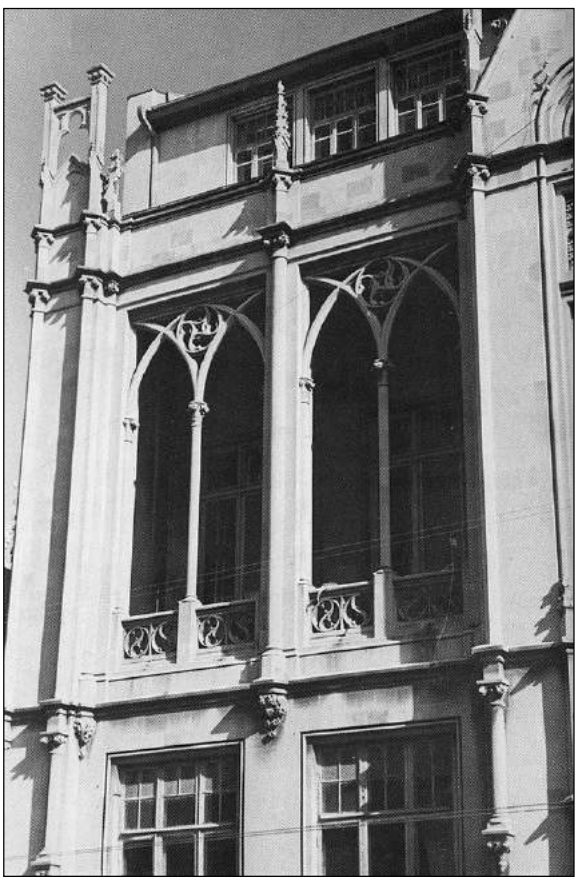
К слову, родная внучка Фатьмы Мухтаровой, внешне похожая на бабушку, по профессии библиотекарь, Светлана Курочкина, - частый гость и автор «Бакинского рабочего». Так что в определенном смысле наша газета тоже имеет некоторое, пусть самое косвенное, отношение к славной многогранной деятельности большой семьи Муртузы и Лизы Мухтаровых вписавших яркую страницу в истории Азербайджанской Республики.

Джейла ИБРАГИМОВА

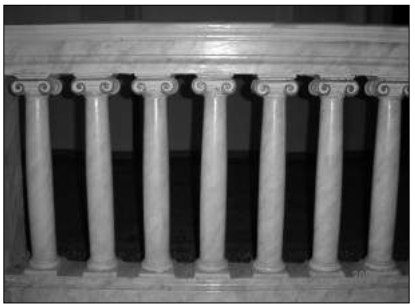
M.Muxtarovun sarayının şəkilləri

Barokko-renesans üslubu

Qapının üstü

İonik məktəbi numunəsi

Fransız memarlığı nümunəsi

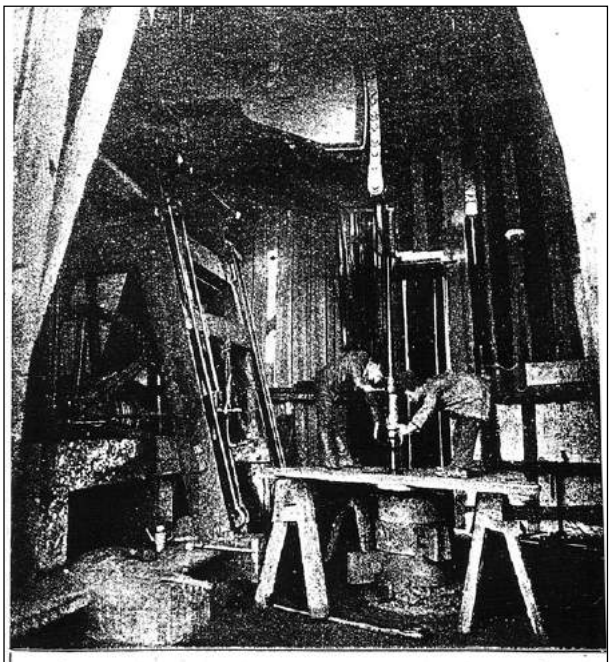
M.Muxtarov sarayının daxili memarlıq hissələrinin şəkilləri

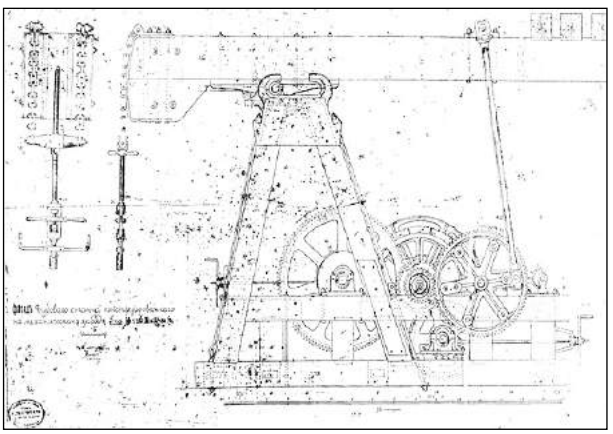
Sarayın daxili hissələri

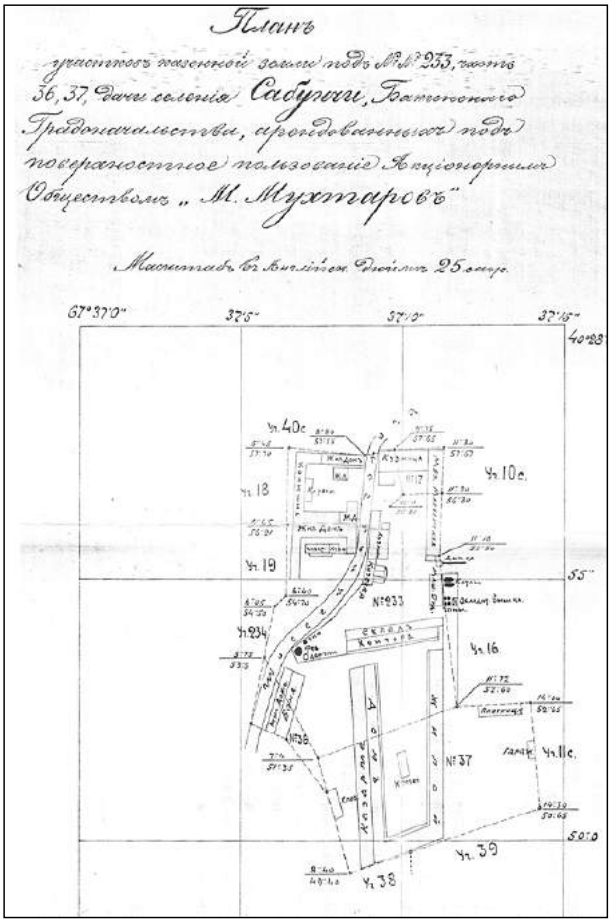

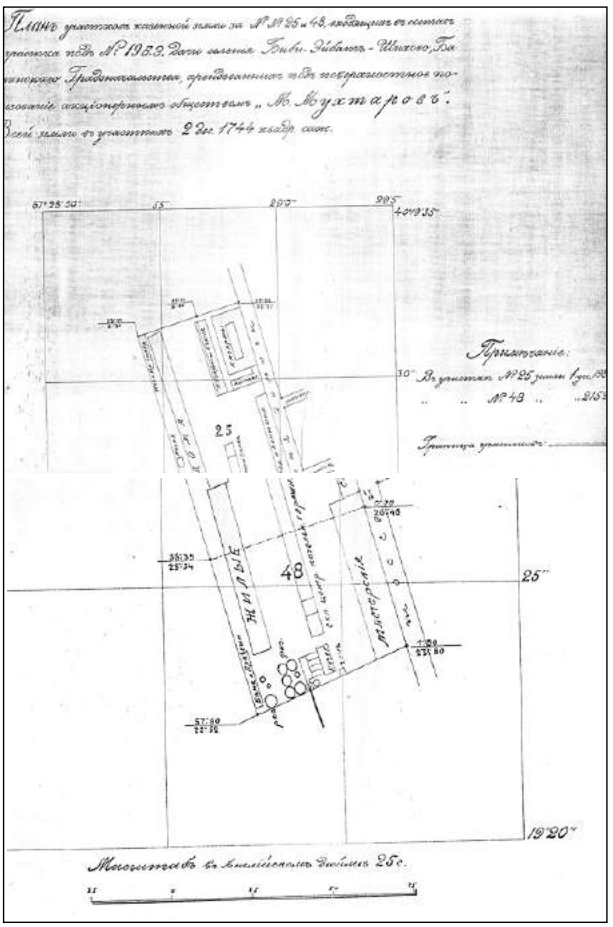
Sarayın daxili hissələri

ПОДРЯДНОЕ БУРЕНІЕ
ПЕРВОЙ ГИЛЬДІИ КУПЦА
МУРТУЗЫ МУХТАРОВА въ гор. Баку.
Существуетъ съ 1890 года.
Контора М. МУХТАРОВА
Баку, Старо-Почтовая улица, д. Шагиданова, № 110.
ПРОИЗВОДИТЪ БУРЕНІЕ

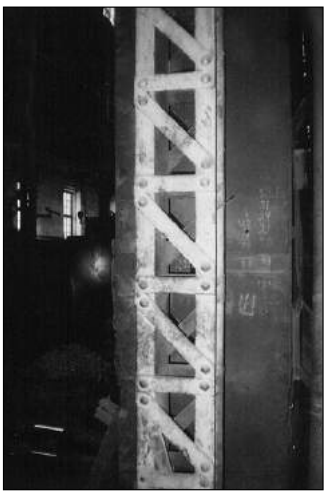

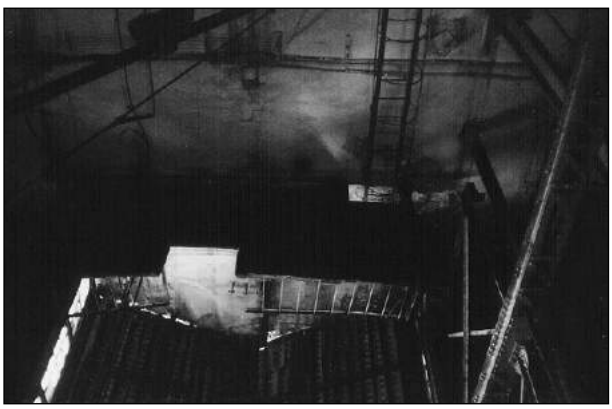

Qoqol küçəsi №9. Memarı i.V.Edel. 1896-cı il. Mühəndis İ.K.Ploşko. 1910-cu il M.Muxtarovun tikdirdiyi yaşayış evi. 1898-1911-ci illər bu evdə yaşayıb.

M.Muxtarovun Bayıl maşınqayırma zavodunun sexlərinin şəkilləri

Bibiheybət maşınqayırma zavodunun fəhlələri üçün M.Muxtarovun tikdirdiyi yaşayış evi

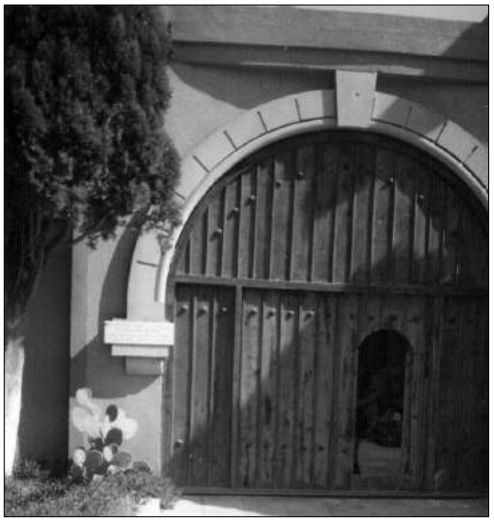
Əsas binanın görünüşü (konfrans zalı)

Mərdəkandakı (hazırda Mərdəkan Dendrarisi) Murtuza Muxtarovun bağındakı ev

Mərdəkan dendrarisi

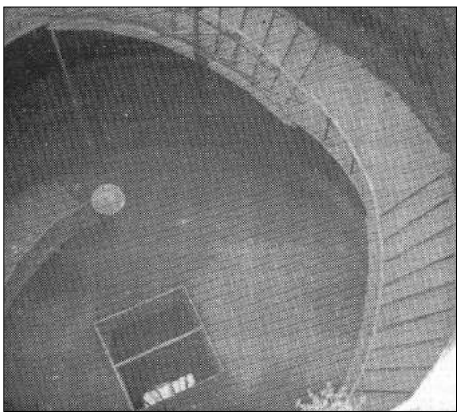
Bağın ikinci giriş qapısı

Mərdəkan bağındakı büstü

Ağa Murtuza Muxtarov 1885-ci ildə Mərdəkanda bağ yeri alır. Böyük maliyyə vəsaiti sərf edərək bağda geniş miqyaslı işə başladı. Texniki imkanların olmadığı vaxtda torpağın münbitləşdirilməsinə böyük vəsait xərclədi. Lənkərandan torpaq gətirtdi. Su təchizatını təmin etdi. Quyular qazdırdı. Bağın ümumi sahəsi 22-ha-dır. Burada dünyanın hər yerindən-Avstraliya, Afrika, Amerika, Yaponiya, Çin, Mərkəzi Asiyadan) gətirilmiş çoxlu ağac, kol və güllər əkilmişdir, bu günədək qorunub saxlanılır.

1920-ci ildə M.Muxtarovun vəfatından sonra Stalinin əmri ilə bağa akademik N.İ.Vavilov rəhbərlik edib. Sonra Leninqrad Ümumittifaq Bitkiçilik İnstitutunun filialı olmuşdur. 1961-ci ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə bağ Azərbaycan EA-nın Botanika İnstitutuna verilir. 1965-ci ildən bağa akademiklərdən Mustafa bəy Topçubaşov. Yusif Məmmədəliyev. Zahid Xəlilov, Həsən Abdullayev rəhbərlik etmişlər. 1996-cı ildən Azərbaycan Milli EA Biologiya bölməsinin Mərdəkan Dendrarisi kimi fəaliyyət göstərir. Bağda rus yazıçısı S.Yeseninin muzeyi də fəaliyyət göstərir. Bağın gözəlliklərindən biri də "Ootik" üslubunda tikilmiş binadır. Memarı fransız Plaşko olub. Bu binada böyük hall-hazırda respublika əhəmiyyətli tədbirlər keçirmək üçün fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda bağa biologiya elmləri doktoru, professor Tafiq Sadiq oğlu Məmmədov rəhbərlik edir.

M.Muxtarovun bağındakı əl quyusu

XIX əsr Rusiyasında ilk qazma avadanlığı zavodunu açan milyonçu Murtuza Muxtarovun icad etdiyi qazma dəzgahı əsrin kəşfi sayılırdı. Azərbaycanda neft hesabına varlanan, özünə ev-eşik quran milyonçulardan biri də Murtuza Muxtarovdur. Rusiya imperiyasında ilk qazma avadanlığı zavoduna sahib olan neftxuda kəşf etdiyi dəzgaha görə dövlətdən patent alan yeganə Bakı milyonçusu idi.

Ağa Murtuza Muxtarovun Mərdəkan bağında (Mərdəkan dendrarisi) düzəltdirdiyi əl quyusu (1898-1914). Quyunun divarında qonaqları qəbul etmək üçün xüsusi yer düzəldilib. İsti yay aylarında M.Muxtarov qonaqları orada qəbul edərmiş. Hazırda bu yer saxlanılıb. Quyunun diametri 6,5 metr, dərinliyi 29 metr, dənizə doğru yeraltı 200 metr tunel qazılıb. Quyunun dibinə qədər vintvari pilləkən qurulmuşdur. Əl əməyindən istifadə edərək belə bir tikintini başa çatdırmaq qəhrəmanlıq idi. Quyudan çıxan su dadlı, şəffaf, kimyəvi cəhətdən tam təmizdir.

Gələcəyin mühəndisi

Murtuza Muxtarovun ata babası gündəlik çörək pulunu arabaçılıq və rəncbərlikdən çıxarırdılar. Yeniyetmə yaşlarından qışın sazağı, payızın küləyində araba ilə Tiflisə yük daşıyan Murtuzanın əsas qazanc mənbəyi mədənlərdən şəhərə çəlləklə qara neft gətirib satmaq idi. Az sonra Balaxanı ətrafında yağışdan sonra göbələk kimi artan neft mədənlərinin birində fəhləliyə başlayır. Səhər tezdən evdən çıxan gənc bir də alaqaranlıqda geri qayıdardı. Həddən artıq çalışqan və zəhmətkeş olan Murtuzanın keyfiyyətləri qazma avadanlaqları emalatxanasında milliyyətcə rus olan sahibkarının diqqətini cəlb edir. Ona mexaniki alət və cihazların sirrini öyrətməyə başlayır. Bir müddət sonra isə əmircanlı gənci emalatxanaya usta təyin edir. Qazma avadanlıqları sahəsində getdikcə püxtələşən Murtuza sonda yaşlı sahibkarın emalatxanasını satın alır. Həmin vaxt sabiq arabaçı artıq Bakı neftxudaları arasında əsl peşəkar kimi sayılıb tanınırdı. Bu sahədə bacarığını artırmaq üçün mütəxəssislərdən sxem, çetryoj qurmağın yollarını öyrənirdi. Yeni istifadəyə buraxılan neft avadanlıqlarının ən xırda detallarına qədər mənimsədiyindən ali savadlı mühəndislərdən heç də geri qalmırdı.

Rusiyanın ilk zavod sahibkarı

Hələ usta işlədiyi vaxtlar «Molot» quyuqazma dəzgahında müəyyən dəyişikliklər etməklə görülən işin keyfiyyətini və sürətini artırmağa nail olmuşdu. XIX əsrin sonları Muxtarov özü qazma avadanlığı icad edir. Kövrək, yağlı süxurlarda quyu qazmaq üçün əvəzolunmaz sayılan «Muxtarov» dəzgahı əsrin ən yaxşı kəşflərindən hesab edilirdi. Təxminən həmin vaxt milyonçu Bibiheybətdə qazma avadanlığı zavodunu açır. Rusiya imperiyası ərazisində analoqu olmayan zavodun yaxınlığında fəhlə və qulluçuların yaşaması üçün üç mərtəbəli binalar tikilmişdi. Zavodun istehsalı olan avadanlıqları bir sıra xarici ölkələrə satan sahibkar bu sahədə ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsinə çalışırdı. Onun ticarət əlaqəsində olduğu ölkələr arasında Amerika birinci yeri tuturdu. Müqavilə əsasında xaricdən son neft avadanlıqlarını alan M. Muxtarovun adına inqilabdan sonra da maşın və dəzgahlar gəlirdi.

General qızı ilə evlilik

Muxtarov təkcə Bakıda deyil, Qroznıda da neft və mədən sahiblərinin sifarişilə quyu qazırdı. İşgüzar əlaqələr səviyyəsində vaxtaşırı səfərlərə çıxan sahibkar tez-tez yolunu Şimali Qafqazdan salırdı. Belə səfərlərin birində isə milyonçunun gələcək xanımı Liza Tuqanova ilə tanışlığının bünövrəsi qoyulur. Dəmiryolu stansiyasında yerə xalça sərib namaz qılan yaşlı general Tuqanov olduğunu deyirlər. İlk görüşdəncə rus generalı ilə azərbaycanlı milyonçu arasında səmimi münasibət yaranır. Generalın dəvətini qəbul edən Muxtarov onun evində qonaq olur. Qısa zaman kəsiyində osetin ailəsinin ən sevimli müsafirinə çevrilən milyonçu sonda general qızı Liza xanıma könül verir. Evlənmək təklifi qarşı tərəfdən razılıqla qarşılanır. Baxmayaraq ki, bu Muxtarovun ikinci evliliyi idi. Vladiqafqazda yeddi gün yeddi gecə davam edən toy məclisi Bakıda başa çatır. Gəlini Varşava gümüşü ilə bəzədilmiş faytonda yola salırlar. General Tuqanovla ilk dəfə tanış olduğu stansiyanın ərazisindən keçərkən Muxtarov ötən günləri yada salır. Stansiyadakı restoran sahibini çağırıb bugünkü müştərilərdən pul almamasına göstəriş verir: «Bu gün burada nahar edənləri mənim hesabıma yaz, onları qonaq edirəm». Deyilənlərə görə həmin gun restoranda müştəri əlindən iynə atsan, yerə düşməzmiş. Milyonçunun təklifindən xəbər tutan hər kəs bura axışırmış.

Xanımının şərəfinə «Səadət sarayı»

Paytaxtda milyonçu M. Muxtarov tərəfindən tikilən binaların hər birinin Bakının arxitektura tarixində öz yeri var. Neftxudanın inşa etdiyi binalardan biri də şəhərin mərkəzində öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən təkrarolunmaz memarlıq abidəsi sayılan «Səadət sarayı»dır. Binanın olduqca maraqlı tikilmə tarixçəsi var. Toydan dərhal sonra Muxtarov xanımı ilə bal ayına çıxır. Gözəl xanımının uğrunda pul xərcləməyə xəsislik etməyən təzə bəyin gəzinti üçün Venesiyanı seçməsi təsadüfi deyildi. Orijinal mənzərələr, xüsusi arxitekturaya malik binalarla zəngin olan Venesiya hələ o dövrlərdə dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri sayılırdı. «Cənnət məkanı»nda keçirdiyi günlər ərzində şəhəri əldən salan cütlüyün gördükləri bir bina olduqca xoşlarına gəlir. Liza xanı-

mın binadan göz çəkmədiyini görən Muxtarov sevgilisi üçün belə bir bina inşa etdirmək qərarına gəlir. Bu məqsədlə də xanımından xəbərsiz binanın çertyojunu cızır, özü üçün müəyyən qeydlər götürür. Vətənə dönən kimi binanın tikintisini sifariş verir. Olduqca çətin olan bu işin ixrasına polyak memar Ploşkoya etibar edir. Fransız qotik üslubunda tikilən sarayın inşasına Muxtarov pul əsirgəmir. Bina bir il ərzində tikilib başa gəlir. Bu il ərzində Liza xanım sarayın tikintisindən xəbər tutmayır. Neftxuda mülkünün tikintisini xanımından gizli saxlayır, ona sürpriz etmək istəyir. Hər şey öncədən planlaşdırıldığı kimi olur. Sürpriz baş tutur. Bir il əvvəl Venesiyada gördüyü binanın əkiz tayının Bakıda ucaldılması milyonçu xanımının hədsiz təəccübünə səbəb olsa da, onun sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Əri bu binanı onun şərəfinə ucaltmışdı. Bu isə onun xanımına hədsiz sevgisindən xəbər verirdi.

Qoçu milyonçu

Murtuza Muxtarov dövrünün yüksək intellektual səviyyəyə malik olan mədəni, alicənab, elmli bir şəxs olmaqla yanaşı, həm də cəsarətli, mərd, sözünün kəsəri olan bir insan kimi tanınırdı. Neft və milyonlar səltənətində milyonçunun «Qoçular qoçusu» tituluna layiq görülməsi də onun bu keyfiyyətlərinə dəlalət edirdi. Bir vaxtlar xanımının atası ilə tanış olduğu stansiyada üzləşdiyi hadisə Muxtarovun cəsarəti, mərdliyi haqqında dolaşan söz-söhbətlərin artmasına dəlalət verir. Köməkçisi ilə stansiyanın restoranında nahar etdikləri zaman müştərilərin bir-bir aradan çıxması, restoran sahibi, qulluqçuların vurnuxması Muxtarovun nəzərindən yayınmır. Pıçıldaşmalardan Zəlimxan adlı birinin restorana gəldiyini və hay-küyə də heç kimlə hesablaşmayan bu qaçağın səbəb olduğunu öyrənir. Ətraflarında baş verənlərdən tələşlanan köməkçi sahibkara aradan çıxmağı məsləhət görsə də, Muxtarov etiraz edir. Başını aşağı salıb iştahla xörəyə girişir, köməkçisinə də çörəyini yeməsini məsləhət görür. Zəlimxan adamları restorana girdikdə içəridə Muxtarov və köməkçisindən başqa kimsə yox idi. Yerini rahatlayan Zəlimxan öz adamlarından birini «öz işlərində» olan ikiliyi çağırmağa göndərir. Naməlum müştərinin saymamazlığı «əgər lazımdırsa, Zəlimxan özü gəlsin» deməsi qaçağa bərk toxunur. Əli silahının tətiyində milyonçunun oturduğu masaya yaxınlaşır. Ətrafdakılar Zəlimxanın dikbaş müştərinin dərsini verəcəyini gözləyirdilər. Amma Muxtarovun ayağa qalxıb Zəlimxanı onlarla birgə nahara dəvət etməsi vəziyyəti dəyişir. Gözlmədiyi hərəkət və sözlər qaçağı çaşdırır. Bayaqkı hirs və qəzəbində əsər-əlamət belə qalmır. Bu hadisə Muxtarovla Zəlimxanın arasında yeni dostluq münasibətinin bünövrəsini qoyur. Bir il sonra Zəlimxan qətlə yetirildikdə Muxtarov öz adamlarını göndərib onun oğul və qızını Bakıya gətizdirir. Bir müddət öz evində saxladığı bu uşaqları öz xərci ilə Peterburqa göndərib ali təhsil almalarına yardım edir.

M. Muxtarovun şöhrətinin dünyaya səs saldığı bir zamanlarda yardım etdiyi şəxslərdən biri də Fatma Muxtarova idi. O Fatma Muxtarova ki, Rusiya Opera Teatrının ilk müsəlman qadın müğənnisi olub. O Fatma ki, onun sağlığında rus müğənniləri Azərbaycan səhnəsində «Karmen»i oynamağa cəsarət etməzdilər. Fatmanın «Karmen»inin qarşısında onların ifasını kim bəyənəcəkdi ki? Uşaqlıqdan öz şarmankası ilə Rusiyanın vilayətlərini qarış-qarış gəzib çörəkpulu qazanan Fatmanı təsadüf Muxtarovun qarşısına çıxarır. Məlahətli səsi olan türk qızını övladlığa götürən neftxuda ona öz soyadını verir. Amma tarix dövrlərin məşhur simalarından olan ata-balaya ömürlərinin son illəri amansız davranır. Neftxudanı taxtdan endirən bolşevik hökumətinin illər sonrası onun qızına münasibəti də fərqli olmayıb.

Diplomsuz mühəndis

Bu fotoşəkildə əks olunan cəsarətli şəxsin bir çoxları adını belə eşitməyiblər. 70 il müddətində onun barəsində bir sətir də yazılmamışdır. Bu, H. Z. Tağıyev, Şəmsi Əsədullayevdən sonra Milli Azərbaycan burjuaziyasının və neft sənayesinin görkəmli nümayəndəsi Murtuza Muxtarovdur. Öz millətinin tərəqqisi naminə var-dövlətini əsirgəməyən, keçmiş Bakının abadlaşmasına çar məmurlarından qat-qat artıq diqqət yetirən, qayğısına qalan varlılardan biri idi. Muxtarovun adı daha çox Bakıda neft çıxarılması texnologiyasının inkişafı ilə bağlıdır. Ali texniki təhsili olmasa da neft maqnatları içərisində neft yataqlarının sirrini və qazıma işlərini onun kimi dərindən bilən ikinci bir sahibkar, çətin ki, tapılaydı. Muxtarov diplomsuz neft mühəndisi kimi şöhrət tapmış, Azərbaycan neft sənayesi tarixinə özünün ixtirası ilə daxil olmuşdur. Onun ixtirası neft qazıma üsulunu xeyli təkmilləşdirmişdir. 1896-cı ildə o, qazıma və ştanqların endirilib-qaldırılması kimi əsas və başqa köməkçi işləri icra edən xüsusi bir dəzgah yaratmış və bundan ötrü patent də almışdı. Biz Muxtarovun qohumlarından birinin evində onun arxivini araşdırarkən, çoxlu layihələr və başqa materiallara rast gəldik. Bu

göstərirdi ki, Muxtarov texniki layihələşdirmə ilə ciddi və ardıcıl məşğul olurmuş. 1890-cı ildə yaratdığı «Podrat qazıma» kontoru Bakının əsasən Balaxanı, Suraxanı, Ramana və Sabunçu neft rayonlarında neft quyularının qazılmasında böyük rol oynamışdır. Bu sahələrdəki quyuların əksəriyyəti onun «Podrat qazıma» kontoru tərəfindən qazılmışdır. Bundan əlavə özünün xüsusi mədənləri də olub. Elektrik qatarı ilə Bakıdan Buzovnaya gedərkən Sabunçudan sonra birinci dayanacaq onun adı ilə «Muxtarovka» adlanırdı (Təəssüf ki, indii dayanacaq onun adından çıxarılmışdır). Bu dayanacağın ətrafındakı bütün neft quyuları vaxtilə onun olmuşdur.

Lakin təbiətcə məğrur olan bu şəxsin həyatı faciə ilə bitmişdir...

Hadisə 1920-ci il aprel ayının axırlarında baş vermişdi: Bir neçə gün idi ki, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Bakı isə hələ də qarqaşalı idi. Şəhərə daxil olmuş qızıl ordunun başıpozuq nəfərləri və aranın qarışmasından istifadə edən yerli soyğunçular evləri və idarələri qarət etməyə başlayırlar. Onlar nəinki varlıların, habelə öz əməyi ilə yaşayan adamların da evlərinə basqınlar edir, sırğalarını, boyunbağılarından qızıl bəzəkləri zorla çıxarır, qiymətli müxəlləfatı güclə sürüyüb aparırdılar. Bu soyğunçuların içərisində, təəccüblü olsa da, bolşeviklərə də rast gəlmək olardı. Talan və qarət bir həftə davam etdiyi üçün yerli Bakı əhli bunu «Talan həftəsi» adlandırmışdı. Bu dəhşətli hadisələrin şahidi olmuş yaşlı bakılıların dediklərinə görə talançılara başçılıq edən Mikoyan və Sarkis idi.

Özbaşına talan və müsadirənin baş alıb getdiyini görən Bakı İnqilab Komitəsi, nəhayət, həmin ilin beş mayında aşağıdakı məzmunda bir əmr verir: «Bakı inqilab komitəsi hamının nəzərinə çatdırır ki, məsuliyyətsiz adamlar idarələri və evləri özbaşlarına müsadirə edirlər. Hər cür müsadirə ancaq Bakı İnqilab Komitəsinin icazə və orderi ilə keçirilə bilər. Özbaşına müsadirəçilər hərbi-inqilab dövrünün qanunları əsasında ciddi cəzalandırılacaqlar («Kommunist» (rus dilində), 5 may, 1920)».

Belə günlərin birisində Murtuza Muxtarovun Vrangel (indiki Qarayev) və Persidski (indiki Poluxin) küçələrinin tinindəki fransız kotikası üslubu ilə ucaldılmış əzəmətli imarətinə XI ordunun bir zabiti və Anosov adlı sıravi bir əsgəri gəlir. Muxtarovların ailə həkimi olan Fringelşteynin dediyinə görə Bakıdakı son hadisələrdən psixi pozğunluğa tutulmuş Muxtarov hərbçilərin nə üçün gəldiyini soruşmadan onlara atəş açır və Anosovu öldürür. İkinci güllələni isə Muxtarov öz alnına çaxır. O dövrün qəzetlərində verilən xronikada göstərilirdi ki, hərbçilər guya yüksək mənsəbli bir hərbçi üçün mənzil kirayələməyə gəliblərmiş.

M. Muxtarov bizə əzəmətli binalar miras qoyub getmişdir. Bakı şəhərində, onun ətraf kəndlərində, Rusiyanın şəhərlərində və Avropanın bəzi ölkələrində hazıradək hifz olunub qalmış bir çox binalar onun adı ilə bağlıdır. 1910-cu ildə Əmircan kəndində tikdirdiyi məscid binası indiyədək öz memarlıq quruluşu və əzəməti ilə göz oxşayır. Məscidin günbəzini başa çatdırmaq üçün o dövrün ən görkəmli memarı olan Zivər bəy Əhmədbəyov dəvət edilmişdi. İctimai binalar, məktəblər inşa etmək üçün Muxtarov vəsaitini heç zaman əsirgəməmişdi. Muxtarovun şəhərdə olan binaları içərisində ən əzəmətlisi 1911-1912-ci illərdə indiki Poluxin küçəsi ilə Qarayev küçələrinin tinində fransız kotikası üslubunda ucaldılan binadır. Mühəndis Ploşkonun layihəsi əsasında tikilmiş bu bina indi də şəhərimizə bəzək verir. 1913-cü ildə Abşeronun qumsal dəniz sahilində mayak qülləsi (indii bu mayak işləmir), Mərdəkanın Pirhəsən adlanan yerində Axund Mirzə Abu Turabın qəbri üstündə günbəz, Vladiqafqaz şəhərində məscid, Kislovodskda, İtaliyanın Florensiya şəhərində mövcüd olan gözəl, yaraşıqlı binalar M. Muxtarovun adı ilə bağlıdır.

Muxtarov Bakının, demək olar ki, bütün xeyriyyə cəmiyyətlərində yaxından iştirak etmiş və maddi köməyini əsirgəməmişdi. O da H. Z. Tağıyev kimi xeyriyyəçiliyi bəşəri məqsədlərə çatmaq üçün bir vasitə kimi başa düşmüşdür.

Muxtarov sözün həqiqi mənasında bir ziyalı idi. Mətbuat işlərinə qayğı ilə yanaşması, tələb olunan vəsaitdən heç vaxt boyun qaçırmaması buna sübutdur. İncəsənət xadimlərinin maddi və mənəvi ehtiyaclarına da biganə deyildi. 1913-cü ilin yayında belə bir hadisə olmuşdu: Azərbaycan səhnəsinin böyük tragik artisti Hüseyn Ərəblinski vərəm xəstəliyinə tutulmuşdu. Vəziyyəti gündən-günə ağırlaşırdı. «Sədaye-haqq» qəzeti 1913-cü il 21 avqust tarixli nömrəsində yazırdı: «Müsəlman səhnəsinin ən adlı, məşhur və köhnə artistlərindən biri Ərəblinskinin cavan ömrü səhnə artsitlərinin, səhnə həvəskarlarının gözü qabağında şam kimi əriyib getməkdədir».

Təkcə «Sədaye-haqq» deyil, Bakının, demək olar ki,bütün demokratik əhval-ruhiyyəli qəzetləri bu məsələ ətrafında həyəcan təbilləri döyərək bütün varlıları xəstə artistə kömək əli uzatmağa çağırırdılar. Lakin çağırış cavabsız qalmış, Bakı varlılarından haray verən olmamışdı. Təkcə Murtuza Muxtarov xəstə artistin halına acıyaraq, ona 700 manat verərək müalicə olunmaq üçün Abastumana göndərmiş və tapşırmışdı ki, müalicə olunmayınca geri dönməsin və lazım olarsa, ona əlavə vəsait göndərəcəkdir. Müalicə olunmuş H. Ərəblinski sonra «Baku» qəzeti vasitəsilə öz minnətdarlığını belə bildirmişdir: «İcazə verin, sizin qəzet vasitəsilə xəstə artistin halına qalaraq pozulmuş səhhətimi düzəltmək üçün 700 manat pul vermiş və habelə sonrakı xərcləri də öz üzərinə götürmüş yeganə adam kimi cənab Murtuza Muxtarova öz dərin minnətdarlığımı bildirim. Bundan ötrü mən də, mənim ailəm də dərin təşəkkürümüzü bildiririk».

Artist: Hüseyn ƏRƏBLİNSKİ
(«Baku» № 194,31 avqust, 1913)

Sonralar sovet hakimiyyəti illərində bəziləri M. Muxtarovun xeyirxah işlərinə müxtəlif yollarla ləkə vurmağa çalışmışdılar. Hətta S. M. Əfəndiyev kimi dövlət xadimi də Muxtarova iftira yaxmışdı. O, Azərbaycan teatrının 60 illiyilə əlaqədar yazdığı məqaləsində göstərirdi ki, Muxtarov özünü xalq içərisində maarifpərvər göstərmək məqsədilə Ərəblinskiyə verdiyi pulu sonralar artistdən aldığı veksel üzrə bütün ev şeylərini satdırıb geri almışdır. Bu böhtan idi. Çünki həmin illərdə Ərəblinskinin mənzilində müxəlləfat adına yalnız dəmir bir çarpayısı vardı. Əgər üstəlik mənzilini də satdırsaydı, yenə də 700 manat eyləməzdi.

Muxtarovun incəsənət xadimlərinə göstərdiyi qayğıya ikinci bir misal: o, Saratovda olduğu zaman (burada onun neft məhsulları kontoru vardı) küçədə qaraçıya oxşayan qarasaçlı bir qızın şarmankada çalıb-oxuduğunu eşidir. Qızın səsi ona xoş gəlir. Xüsusilə qızın azərbaycanlı olduğunu biləndən sonra onu konservatoriyaya aparır, vokal şöbəsinə daxil olmasına kömək edir və xərcini çəkir. Bu, sonralar məşhur opera artisti olmuş Fatma Muxtarova idi. Belə misallardan çox göstərmək olar. Adamların elmə, biliyə yiyələnmələri üçün Muxtarov əlindən gələni edirdi. Bakının Xalq Təhsili Muzeyində görkəmli qadınlarımızdan Məryəm xanım Bayraməlibəyovanın xatirə dəftəri saxlanılır. Bu xatirə dəftərinin bir yerində Məryəm xanım yazır ki, Bakıda «Müqəddəs Nina» məktəbini bitirdikdən sonra Moskvaya gedib Tibb institutuna daxil olur. Lakin maddi vəziyyəti ağır olduğundan Murtuza Muxtarova müraciət edir. Muxtarov tərəfindən dərhal ona təqaüd müəyyən edilir. Bakıda üzvü olduğu «Səadət» xeyriyyə cəmiyyəti üçün məktəb binasını da Murtuza Muxtarov tikdirmişdir. Muxtarovun mətbuat sahəsindəki xidmətlərinə gəlincə, demək lazımdır ki, bu sahədə o, hər şeydən qabaq dövrünün qabaqcıl maarifpərvərlərindən biri idi. 1908-ci il iyun ayının 3-dən fəaliyətə başlamış «Tərəqqi» qəzeti «İrşad» mətbəəsində Muxtarovun pulu ilə çap edilirdi. Qəzetin baş mühərriri Əhmədə bəy Ağayev idi. O, İstanbula getdikdən sonra qəzet bir müddət bağlanır. Muxtarov yenə mətbuat işlərindən geri çəkilmir. O, «irşad» mətbəəsini pula alıb daimi istifadə üçün Haşım bəy Vəzirovun sərəncamına verir.

Milli mətbuatın yayılmasına olan bu qayğı ilə yanaşı, o, Milli-azadlıq hərəkatını da alqışlayır və imkan düşdükcə ona maddi yardım göstərirdi. 1905-1911-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda davam edən Milli-azadlıq hərəkatı və onun başçıları Səttar xan və Bağır xana öz rəğbətini açıq ifadə edə bilməsə də onlara gizli yollarla kömək etməkdən çəkinmirdi. Əlimizdə olan bir sənəd bunu sübut edir. 1908-ci il 10 oktyabrda Qafqaz canişini əvəzinin mülki işlər üzrə müavininin Bakıya göndərdiyi gizli məktubunda belə deyilirdi: «Canişin əvəzinin aldığı məlumata görə, Qafqazın inqilabi əhval-ruhiyyəli müsəlmanları İran inqilabçılarına pul və silahla kömək edirlər. Həmin məlumatda göstərildiyi kimi, böyük maddi vəsaitə malik Bakı əhli Muxtarov və Tağıyev də belələrindəndir. Canişin əvəzinin göstərişi ilə yuxarıda adları çəkilən şəxslərin üzərində gizli nəzarət qoyulmasını xahiş edirəm».

Onu da göstərək ki, Bakı xeyriyyə cəmiyyətləri də bu işdən geri qalmamışdılar. Bu cəmiyyətlər benefistlər təşkil edir, toplanan pulları gizli yollarla İrana göndərirdilər. «Nicat» cəmiyyəti bir neçə dəfə belə təşəbbüsdə olmuşdu.

Bir faktı da qeyd etmək istəyirəm, son zamanlar M. Muxtarov barədə bir sıra ötəri qeydlərə, mən deyərdim ki, atmacalara təsadüf olunur. Mən bu atmacaların üstündən ona görə ötüb keçmirəm ki, bunlar Muxtarovun şəxsiyyətini oxucuların nəzərində gözdən sala bilər. Məsələn, Muxtarovu qoçuların qoçusu adlandırırlar. Muxtarov qoçu olmamışdır. Bəs bu şayiə hardan doğub? Bu bir həqiqətdir ki, Muxtarov çox zəhmli adam olub. Qoçulardan heç kim cürət edib ona yaxın düşməzmiş. Başqa milyonerlərin xüsusi qoçuları olduğu halda, Muxtarovun buna ehtiyacı yox idi. Onun təkcə zəhmi, vahiməsi kifayət imiş ki, qoçular ondan yan gəzsinlər.

Biz Əmircan kəndində olduq. Rastımıza çıxan yaşlı kişilərdən Murtuza Muxtarov haqqında soruşduqda, hamı bir ağızla deyirdi ki, Muxtarov çox səxavətli, ehtiyacı olanların qeydinə qalan, onlara həmişə kömək əlini uzadan bir şəxsiyyət olmuşdur. Muxtarov ona muraciət edəni heç zaman ümidsiz yola salmazmış. Yaşı səksəni ötmüş bir qoca Muxtarovun səxavətliliyini, onun özünün də Əmircan kəndində ehtiyac içərisində böyüməsi gəncliyində ağır zəhmətə qatlaşması ilə izah etdi. Kənd məscidində olduq. Oraya toplaşmış qocalardan biri belə dedi: «Biz hər gün onun ruhuna dua oxuyuruq ki, bizə belə bir məscid qoyub getmişdir». Məsciddə bizə dedilər ki, kənddə Muxtarovun qohumlarından biri - Səkinə adlı bir qarı yaşayır. Guya o, Muxtarovdan nə isə bir yadigar saxlayır. Maraqlı idi, qarının evinə getdik. Xahiş etdik ki, Muxtarovun yadigarını bizə göstərsin. Qarı evin küncündə qoyulmuş qədim sandığı açdı. Onun içindəki qalın bir şeyi bizə göstərib dedi: «Qaldırın, mənim gücüm çatmaz». Qaldırdıq, doğrudan da çox ağır idi. İyirmi beş kiloqramdan da artıqdı. Onu parçanın içərisindən çıxartdıqda məlum oldu ki, 60x40 ölçüsündə bir Qurandır. Üzərində Murtuza Muxtarov tərəfindən Əmircan məscidinə vəqf edildiyi yazılmışdı. Bütün səhifələr qızıl suyu ilə yazılmış və ornamentlə bəzədilmişdi. Deyildiyinə görə, Yaxın Şərqdə ən iri Qurandır.

- Bu sizin əlinizə necə keçib? - soruşduq.

- Məscid bağlananda ərim götürüb gəlmişdi. O vaxtdan əzizləyib saxlamışam. Gözləyirəm ki, məscidimizə Axund göndərsinlər, aparıb verim ona.

Murtuza Muxtarov adı ilə bağlı hər bir şey qədirbilən Əmircan əhalisi tərəfindən əziz tutulur.

Bu materialın hazırlanmasında mənə yaxından kömək etmiş Muxtarovun bütün qohumlarına, xüsusilə, polis kapitanı Yusif Abdullayevə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Məşədi Manaf - M. Muxtarovun neft mədənlərndə podratçı idi. Çoxlu arabalarla neft daşıyıb, gəmilərə yükləyirdilər.

Муртуза Мухтаров - нефтяной магнат, месенат и просто настоящий человек

Г. Сулейманова

Рассказывая нашим читательям о самых известных личностей XX века, оставивших достойный след в истории всего человечества, на наш взгляд, нельзя обойти вниманием человека, который оставил нам, азербайджанцам в наследство не просто свое «имя», но и многие прекрасные архитектурные здания в городе Баку. Этого человека, имя которого было незаслуженно предано забвению на многие годы, звали Муртуза Мухтаров.

Одним из прекрасных «даров» является ныне существующий и довольно известный не только в предела нашей страны Мардаканский дендрарий АН Азербайджанской Республики, где с 1890 по 1920 годы нефтяной магнат жил в месте со своей семьей.

Детство, отрочество, юность

Муртуза Мухтаров родился в 1857 году в селении Амираджан в семье арабачы. С детских лет со своим братом Бала Ахмедом он зарабатывал на хлеб тем, что возил на арабах (телегах) товары из Баку в Тифлис (Тбилиси).

В 1874 году, продав свою арабу, семнадцатилетний Муртуза пошел работать простым рабочим на нефтьяные промыслы близ Балаханы и Забрата. Впоследствии он добывал нефть из колодцев наполненных нефтью.

Ежедневно ранним утром из Амирджан до Забрата он шел пешком на работу, а вечером возвращался обратно. В то время для того, чтобы работать на нефтяных промыслах, нужно было иметь немалую силу и выносливость.

Один из владелцев нефтяных промыслов, некий Мартов, оценив силу духа Мухтарова, научил его пользоватся специальными механическими инструментами и оборудованием. И, спустя некоторое время, назначил юношу на должность мастера, а также продал ему промысловую мастерскую.

С тех пор Муртуза начинает вносить новшества в механизированное оборудование и создает собственный аппарат под названием «Молот». Его хозяин,увидев его целеустремленность, продает ему и мастерскую по ремонту бурового оборудования в Забрате. В его поддержку вступают все односельчане, амираджанцы собирают средства для того, чтобы помочь ему. За очень короткое время благодаря своей енергии муртуз приобретает имя мастера по спасению. Он дает хорошую зарплату своим инженерам и сам повышает свое образование и знания техники. Начинает заниматся черчением, изучает строительство цехов. Особенно много работает над изучением новой техники и оборудования. Когда он подписывал документы, то чаще всего не писал своей фамилии, а подписывался псевдонимом «Мух».

Великий знаток своего дела

Знаменитый азербайджанский нефтяник Пири (Гулиев) рассказывал, что однажды Муртуза ехал на фаэтоне на дачу и вдоуг внезапно остановился возле одной буровой. Подозвав к себе мастера этой буровой, сообщил ему, что буровые оборудования вертятся в холостую и что скоро может случиться взрыв. Когда мастер спросил его: «А откуда вы это знаете?», Мухтаров ответил, что ему это стала известно по шуму буровых установок. Бурение прекратили и проверили технику, оказалось, что Мухтаров был прав.

В 1890 году Муртуза Мухтаров открыл собственную буровую и стал постепенно его расширять. Именно им в первые в мире была пробурена скважина глубиной 1100 метров, при этом он исползовал ударно-буровой станок. Затем он получает патент под названием «Бакинская буровая система». Это оборудование было намного лучше старого образца, и у него было много преимуществ перед предыдущими.

В конце XЫX века Мухтаров приводит в действие Биби-Эйбатскую организацию по оборудованию для бурения. Там было запущено в производство новое оборудование. Возле самогозавода для работников были построены трехэтажные жилые дома. Ради такого дела вокруг него собираются единомышленники и вся трудовая сила, а также приходит дополнительная прибыль.

В 1917 году нефтяной магнат впервые сконструировал деревообрабатывающий станок. Этот станок до сих пор хранится в Петербургрском горно-обогатмительном институте.

Мухтаров начинает продавать в Росиию и другие страны оборудование, сделанное на его заводе. К тому же он сам привозит из-за рубежа (особенно из Америки) много новых машин, станков, оборудование. Даже после Октьябрского переворота 1917 года на его имя все еще поступали инструменты и оборудование из-за океана.

Два семейных очага

Несмотря на свое богатство и всенародное признание, М. Мухтарова нельзя было назвать совершенно счастливым человеком. Скорее, его семейная жизнь была более чем трагична. Его первая супруга - Гончаназ -

родила ему двух очаровательных девчушек. Однако, в то время, когда Мухтаров был в очередной деловой поездке, его дети тяжело заболели и умерли из-за отсутствия нужных лекарств. Вернувшись и узнав о трагедии, Мухтаров не выдержал такого удара и расстался со своей первой супругой.

И лиш спустя долгие годы после семейной трагедии, на железнодорожнем вокзале Владикафказа Муртуза находить свою единственную настоящую любовь.

Дочь эенерала Туганова - Елизавета - была писаной красавицей. Несмотря на то, что она «иноверка», Муртуза засылает к ней сватов, и выясняется, что и она «не ровно дышит» к нему.

Свадьбу отметили весма пышно: 30 роскошных всадников на белых конях, в белой одежде и с белыми папахами приносят невесте дары на 30-ти хонча. Семь дней и семь ночей праздновали гости эту свадьбу. Невесту в дом жениха привезли на фаэтоне, разукрашенным варшавским серебром. Ее сопровождал кортеж из тех же 30-ти белых всадников. Вскоре Мухтаров со своей молодой женой отправляется в путешествие по Европе. Современники утверждают что Муртуза Мухтаров очень любил свою Лизу и не изменил ей на протяжении своей совместной жизни.

Усердный созидатель

Во время своего путешествия по Европе М. Мухтаров на все обращал пристальное внимание. Больше всего ему нравились постройки венецианских дворцов, и по возвращении на родину, в течении года (1911-1912 гг.) он строит по их образцу «Дворец счастья» (всем известный «Саадат сарайы»). Все украшения и барельефы етого дворца поистине являются произведением искусства. Для его постройки Мухтаров не жалел средств и даже пригласил известного русского архитектора Плошка, который и спроектировал здание в стиле французской готики.работу исполнил подрядчик Мухтарова - Гаджи Гасымов. Второй такой же дворуц в форме корабля был построен в Мардакянах на даче Мухтарова. Уже в то время в доме была предусмотрена система вентиляции и акустики.

Кроме архитектуры, Мухтарова очень любил природу и уделял ей немало времени. Он сам выбрал себе участок для постройкидачи (где сейчас находится Дэндропарк), отличающийся благоприятными климатическими условиями для разведения растей со всего мира. Сюда же была доствлена почва из Ленкорани и много деревьев и кустарников для посадки. М. Мухтаров попросил вырыть бссейн площадью 240 кв.м и глубиной 6 метров для того, чтобы обеспечить систематический полив растений. Кроме него, на территории ныне существующего парка находятся еще два других 40-тонных бассейна.

Муртуза Мухтаров очень много помогал владикафказским мусульманам. Для них он построил мечеть с двумя минаретами. Люди говорили, что сто тысяч манатов для него, как «капля в океане». Однажды старики села Амираджан обращаются к нему: «Спасибо тебе за то, что ты построил школу для наших детей, теперь им есть где учиться. А тепер построй для стариков мечеть, и мы будем молиться за души твоих покойных родителей. Заодно эта мечеть станет памятью о тебе!» на что Мухтаров ответил: «Баш уста!» и в скорее принялся за строительство новой мечети, идентичной той, что построена была во Владикафказе.

Северная ГРЕС тоже была построена М. Мухтаровым. Это он впервые провел электричество в Шувеляны и Мардакяны. Когда недалеко от берега потонул корабль, по заказу Мухтарова построили мойак на острове Пираллахи.

А в то время т.е. в 1911 году в Иане произошел революционный переворот, он перечислил огромную сумму денег в шахскую казну, хотья с государственной стороны такие взносы запрещались.

Одновременно с этими событиями в Баку привезли военнопленных, среди которых было много турков. В то времена свирепствовали голод и антисанитария в тюрьмах. Мухтаров под предлогом того, что они умерли, вывозит этих людей на остров Наргин, а мешки, наполненные камнями, сдрасываются в море вместо несуществуующих трупов.

Не склонивший головы

М. Мухтаров был очень мужественным и непректонным человеком. Об этом же сведетельствует один факт из его жизни. однажды в Бислоне он сидел в салоне местного кафе и обедал с одним из своих знакомых. Вдруг люди засуетились вокруг со словами: «Зелимхан приехал!» (Зелимхан был гочы, и все его до ужаса боялись). Все ринулись к выходу из кафе и разбежались. Знакомый магната предложил ему также бежать. Однако Мухтаров не только остался сам, но и убедил друга никуда не уходить.

Когда гочы зашел в пустой салон, то увидел лишь двоих посетителей. Он был озадачен тем, что эти люди не покинули своих мест и не дросились бежать прочь. Тогда Зелимхан послал одного из своих подручных узнать, кто осмелился сидеть в его присуствии. Этот человек подошел к Мухтарову с приказом от Зелимхана подойти к нему, а тот, не растерявшись, в свою очередь, почтительно отказался и попросил передать гочы, что его самого просят подойти к ним. Подчиненные Зелимхана предложили ему убить двух непокорных, но тому стало весьма любопытно, кто это осмелился ему перечить. Когда Зелимхан подошел к столу Мухтарова, тот подвинул к нему кресло со словами: «Будьте моим гостем!» Эти слова не только обезоружили гочы, но и вселили в его сердце уважение. С тех пор они стали закадычными друзьями. Несколько лет спустя, когда по приказу царских властей Зелимхан был казнен, Мухтаров привез к себе всю его семью и даже на свои средства выучил обоих детей друга в Санкт-Петербурге. Сын Зелимхана впоследствии стал агрономом, о дочь - врачем.

В 1920 году в Азербайджан вошла оккупация ХЫ Красная Армия. Двое всадников, приехав в дом М. Мухтарова (нынешний «Дворец счастья»), потребовали сдатся властьям. Муртуза Мухтаров, не выдержав такого оскорбления и позора, взял ружье, застрелил обоих большевиков, а затем застрелился сам.его жену Лизу слуги спрятали в подвале дома. После этого, при подделжке и помощи друзей муха она бежала за границу, сначала в Истамбул, потом в Берлин… История умалчивает о ее дальнейшей жизни.

Вот так незаслуженно трагично закончилась жизнь яркой и незаурядной личности М. Мухтарова.

ЛЮБОВЬ И СМЕРТЬ МУРТУЗЫ МУХТАРОВА

Баку… конец девятнадцатого - начало двадцатого столетия… удивительная эпоха, когда промышленный бум на глазах преобразил жизнь старинного, но небольшого дселе губернского города. Его гордый облик, былую мощь и стат и сейчас доносят до нас улицы Мамедалиева (бывшая Полицейская) и коммунистическая (бывшая Николаевская), Уз. Гаджибекова (Биржаева) и Зевина (Михайловская) и многие другие. А роскошные дома, расположенные здесь, несмотря на наше многолетнее безразличие и бездушие, соперничая друг с другом красотой и оригинальностью архитектуры, словно исполняют гимн своей эпохе. Гимн в камне!

Но эпоха - не только здания, не только памятники истории и архитектуры. Эпоха - это в первую очередь люди, создавшие его облики так или иначе вошедшие в нашу историю. К сожалению, многие из них долгие годы были преданы забвению. Однако история рано или поздно возвращает все на круги своя, и сегодня, когда по прошествии десятков лет людям возвращено доброе имя Гаджи Зейналабдина Тагиева, крупного промышленника, мецената и великого гуманиста, хотелось бы рассказать и о другой крупной и яркой личности того времени - Муртузе Мухтарове.

Муртуза Мухтаров, бесспорно, яркая, неординарная фигура, даже среди своих «коллег» нефтепромышленников. В этом человеке, как море в капле воды, отразилась вся его эпоха, бурная, непредсказуемая. Родился Муртуза в небольшом апшеронском селении Амираджаны. Старожили и до сих пор вспоминают его, выходца из простой семьи, работавшего поначалу аробщиком, а затем промысловым рабочим. Юность Мухтарова пришлась на так называемый «нефтяной бум» на Апшероне. Однако путь Мухтарова-нефтепромышленника, как и всех тогдашних нефтяных магнатов, начинался с самых тяжелых работ на промыслах.

С молодых лет Муртузу Мухтарова отличали боевой, непреклонный характер, гордость, выносливость и незаурядный характер, гордость, выносливость и незаурядная физическая сила. Он не боялся тяжелой работы, однако, попав на промысли, не собирался ограничиваться одной лиш поденщиной. Человек любознательный, пытливого ума и, как сейчас принято оговорить, технических наклонностей, он заинтересовавшись техникой и технологией бурения, начал изучать различные виды пород и грунтов, присматриваться к машинам. Это был своего рода самородок. Даже будучи уже крупным нефтепромышленником, он как-то, проезжая на фаэтоен мимо скважины, велел остановить машины: по звуку работавшего двигателя он догадался, что бурение идет в холостую.

Владелец промысла Мартов, почувствовав тягу Муртузы к технике, стал обучать его азам устройства буровых машин. И вскоре, уже став мастером, Муртуза возглавляет промысловую ремонтную мастерскую. Вскоре и сам Мухтаров решает попытать счастья, взяв на паях с компаньеном в аренду небольшой участок. Амираджанских аксакал Абульгасан киш рассказывает, что деньги на аренду собирало Муртузе чуть ли не все село. Однако, первые попытки обнаружить нефть успеха не принесли, работы замедляются. И когда разрушившись и забрав свою долю, из дела выходит компаньен, Муртуза в одиночестве продолжает поиск. Интуиция не подвела Мухтарова. Ударивший, наконец, мощный нефтяной фонтан в считанные дни сделал его миллионером.

Но и после етого Мухтаров в душе продолжал оставаться таким же простым и доступным человеком. Он не только расплатился с кредиторами, но и дал работу ан своих промыслахмногим амираджанйам, построил в селе первую школу, рассказывают и про такой случай: уличив одного из рабочих в краже бревен, брат Муртузы Бала-Ахмед жестоко избил его. Когда же Мухтаров узнал об этом, гневу его не было предела:

- Не будь ты моим братом, я бы обошелся с тобой так же, - сказал он.

- Но ведь он же украл… - пытался было возразить Бала-Ахмед.

- Не он у нас - мы у него, если хочеш знать, воруем! - заявил Муртуза.

Муртуза Мухтаров любил свое родное село, людей, с которыми рос. Уже разбогатев, имея возможность во всю шир проявлять свою природную щедрость (именно щедрость, а не мотовство), он на ряду со школой строит для амираджанских аксакалов великолепную двухминоретную мечеть. По своим архитектурным достоинствам - это одна из лучших мечетей Апшерона, а по величию стройных 42-метровых минаретов, двойному ряду далконов-шерефе, их искусной отделке мухтаровская мечеть вообще не имеет аналога в Азербайджане. К сожалению многие из нас сейчас заново открывают для себя этот великолепный архитектурный памятник, построенный всего за два года простым амираджанским мастером уста Кербалай Ахмедом. Да и чему удивляться, если до недавнего времени в етой мечети располагался… цех прядильной фабрики?!

Как знать, быть может с любви Муртузы к своему селу и началась его болшая любовь к своей земле, своему народу. В 1911 году во время революции в Иране, несмотря на строжайший запрет властей, он вместе с Тагиевым материально помогает семьям восставших в Южном Азербайджане. А когда началась первая война, он, пожалуй, единственный из нефтепромышленников, отказался вносить свой пай в импературскую казну: война-то велась и с Турцией.

Когда же на остров Наргин, что напротив Баку, стали доставлять военнопленных, в том числе и турок, содержавшихся здесь в условиях антисанитарии, без воды. Мухтаров опять одним из первых потребовал немедленного перевоза последних в Баку. Правда, тут, как рассказывают, не обошлось без «махинации»: пленных турецких солдат перевозили в город, оформляя, как умерших от эпидемии. В море же летели мешки с камнями и песком.

Но, пожалуй, самые интересные, увлекательные строки мухтаровской биографии связаны с историей его любви к осетинской красавице Лизе ханум Тугановой. Встретившись с ней во Владикафказе в гостях у ее отца, полковника Туганова, Муртуза влюбился в нее и с присущей ему пылклстью принес это чувство через всю свою жизнь.

Венчание Муртузы отличалось даже по тем временам невиданной роскощью. 30 молодых конников в ослепительно белых черкесках и на белых конях везли вместе с богатыми хонча роскошный келагаи, сотканный сельчанами Муртузы. Свадебный обряд вершился по азербайджанским обычиям, а везли невесту в Баку в инкрустированном серебром белом екипаже, специально выписанном из Варшавы. В самом же Владикафказе Мухтаровым по проекту известного Бакинского архитектора И. К. Плошко была возведена изумительной красоты двухминаретная мечеть. Она и до сих пор сверкает голубизной на берегу Терека, напоминая об удивительном человеке, умевшем своей радостью принести радость и другим людям…

Говоря о Мухтарове, невозможно не восхищаться богатством души, щедростью и жизнелюбием этого человека. Во время путешествия по Италии Лиза Мухтарова была восхищена великолепием одного из соборов Венеции. Своими впечатлениями она имела неосторожность поделиться с Муртузой, и вот что по этой причине произошло. Ни словом ни обмолвившись с женой Муртуза привез проект етого здания в Баку и, немного доработав его с Плошко, в 1911-1912 годах возвел роскошный дворец в стиле французской готики на бывшей Персидской улице (Полухина). Глядья на великолупную отделку, резьбу по камню, ажурный декор, стройные арки и купола этого дворца (ныне Дворца счастья) невольно поражаешься, как сумели искусные мастера, руководимые известным в городе подрядчиком Хаджи Имраном Касумовым, возвести все это за какие-то… полтора года.

Кстати, сама супруга Мухтарова была в полном неведении о готовящемся ей сюрпризе. И когда однажды во время прогулки, свернув с Николаевской на Персидскую, Муртуза как бы невзначай обратил ее внимание на дворец, она обомлела: так это же здание, которым она восхищалась в Венеции! Особняк, его отделка, внутренний вид, по словам самой Лизы Мухтаровой, «были сказкой, которую подарил ей Муртуза». На что только не способен по-настоящему любящий человек!

За годы Советской власти какие только учреждения не прописывались в мухтаровском дворце: клуб Али Байрамова и картинная галерея, всевозможные союзы. Самое здание горело. Вот и сейчас она частично обнесено лесами: идет очередной затяжной ремонт. И тем не менее, по моему глубокому убеждению, Дворец Счастья - это лучшее что может находится в этом прекрасном памятнике верности и любви.

С ВЕЛОКОЛЕПНЫМ дворцом на бывшей Персидской связана и трагическая кончина Мухтарова: в 1920 году в него въехали двое конных бойцов и потребовали от Муртузы «убраться куда глаза глядят». Человек гордый и честолюбивый, Мухтаров не мог снести этого. Как рассказывали очевидцы, он выпустил из револьвера две пули в «гостей», а третью - в себя.

О дальнейшей судьбе Лизы ханум Мухтаровой, в прошлом одной из главных попечительниц школы Св.Нины в Баку, увы, известно мало. Ей удалось емигрировать в Стамбул, где она скончалась в 1956 году. Прекрасный союз Лизы и Муртузы Мухтаровых оставил и такой яркий след - ими была удочерена и воспитана известная впоследствии азербайджанская артистка Фатьма Мухтарова.

M.Muxtarovun Əmircan qəsəbəsində məscidin həyətindəki qəbri

Сегодня память о М. Мухтарове хранят его добрые дела, благотворительность, а также возведенные им великолепные дома по сей день украшающие Баку. Это четырехэтажный особняк с сияющим куполом на углу улиц Гоголя и Низами, красивой архитектуры дом по улице Р. Бейбутова, 25 и ряд других. Остается лишь надеяться, что сейчас, когда нас оставляет пелена забвения, доброе имя Мухтарова будет возвращена Баку и нам бакинцам. Ну, а улица, где стоит его дворец Любви и Счастья называется - улица Муртузы Мухтарова.

Muxtarova Fatma Səttar qızı. Azərbaycan SSR xalq artisti. Gürcüstan SSR əməkdar artisti. Kiçik yaşlarından ailəsi ilə birlikdə Rusiyaya (əvəllər Rostova, sonra isə Peterburqa) köçmüşdür. Atasını erkən itirmiş, ailəsini saxlamaq üçün Rusiyanın şəhərlərində (Peterburq, Saratov və s.) «Katya» adı ilə şarmanka, eləcə də qarmonun müşayiəti ilə oxumuş, təlxək və oyunbazlarla birlikdə çıxış etmişdir. «Saratovskiye vedomosti» qəzetinin redaktoru N.M.Arxangelskinin, Saratov konservatoriyasının prof. M.J.Medvedenin köməyi ilə 1914 ildə Saratov konservatoriyasını bitirdikdən sonra Moskvaya köçmüş. F.İ. Şalyapinin vasitəsilə S.İ.Ziminin opera teatrına dəvət olunaraq 1917 ilədək burada oxumuşdur. M.Vətəndaş müharibəsi illərində Qızıl Orduya xidmət edən konsert briqadalarında çıxış etmişdir.1920-ci ildən M. Kazan, Leninqrad, Kiyev, Xarkov, Odessa, Tbilisi və s. şəhərlərin opera teatrlarında oxumuş, 1938-53 illərdə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının solisti olmuşdur. Fitri istedada, güclü və gözəl səsi, yüksək aktyorluq məharətinə, coşqun temperamentə malik M.-nın ifası təbiiliyi, müstəsna emosionallığı ilə fərqlənmişdir. Əsas partiyaları: Marfa, Marina Mnişek («Xovanşina», «Boris Qodunov», M.Musorqski), Lyubaşa (Çar gəlini», N.Rimski-Korsakov), Amneris («Aida», C.Verdi),Dalila («samson və Dalila», K.Sen-Sais), Aksinya («Sakit Don», İ.Dzerjinski), Əzra («Nizami», Ə.Bədəlbəyli) və s. M. yaradıcılığının zirvəsi Karmen («Karmen», J.Bize) partiyasıdır. Onun yaratdığı Karmen obrazı opera ifaçılığı sənətində əhəmiyyətli yer tutur. M. operada F,Şalyapin, S. Lemeşev, Bülbül və b. məşhur müöənnilərlə çıxış etmiş, onun sənətkarlığını A.Lunaçarski, L.Sobinov, Y.Hacıbəyov, M.Maqomayev, H.Sarabski, Bülbül, A.M.Şərifzadə və b. görkəmli incəsənət xadimləri yüksək qiymtləndirmişlər. M.konsert proqramları ilə də çıxış etmişdir. Qırmızı Əmək Bayrağı , «Şərəf nişanı» ordenləri və medallarla təltif edilmişdir.

Əsəri: Rasskaz o sebe, «Sovetskiy teatr», 1936, № 2.

Ədəbiyyat: Paşayev A.Ə.Fatma xanım Muxtarova, «Azərbaycan arxivi». 1969, № 2: Боголйцбов Н.Полвека на оперной сцение. М.1957: йеня онун 60 лет в оперном театре, М., 1967.

MƏNALI ÖMÜR

Müdriklərdən biri xoşbəxtlik nədir və xoşbəxt adam kimdir?- sualına belə cavab vermişdir: «Bütün bilik, bacarıq və qabiliyyətini, sözün əsl mənasında xeyirxah işlərə sərf edən adam xoşbəxtdir və əsl xoşbəxtlik də elə budur».

Bu sözləri tam mənasilə 70 yaşı bu günlərdə tamam olan səmimi insan, gözəl müəllim və istedadlı alim Teymur Əliyevə aid etmək olar. Teymur müəllim çətin və şərəfli həyat yolu keçmişdir. O, artıq 45 ilə yaxındır ki, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda fəaliyyət göstərir. Teymur hələ gənc yaşlarından başlayaraq atası usta Mövsüm kişinin sənətini sevmiş, neftçi olmaq arzusu ilə yaşamış və bu arzu onu Suraxanı neft mədənlərinə gətirib çıxarmışdır. İlk həyat təcrübəsi ona çox şeyi öyrətmiş və bu sahədə öz biliyini artırmaq üçün ustası Hüseyn kişinin tövsiyəsi ilə Azərbaycan sənaye institutunun neft-mədən fakültəsinə daxil olmuşdur. 1938-ci ildə bu fakültəni fərqlənmə diplomu ilə bitirərək öz doğma Suraxanı mədənlərinə qayıtmış və 1941-ci ilədək neft ustası, böyük mühəndis, sahə rəisi vəzifələrində işləmişdir. Neft sənayesində işlədiyi müddətdə özünü bacarıqlı və savadlı mühəndis kimi göstərmişdir. Məhz buna görə də 1941-ci ilin mart ayında Az. Sİ-nin ETŞ-nə elmi işçi vəzifəsində işləmək üçün dəvət olunmuşdur.

1941-ci ildə vətənin ağır günlərində Teymur da bütün sovet vətəndaşları kimi əlinə silah aldı. Cəbhəyə yollandı. O, 51-ci ordunun buz üzərinə Azov-Qara dəniz körfəzindən Kerç şəhərinə çıxarılan desant əməliyyatında və 416-cı Taqanroq diviziyasının müdafiə və hücum əməliyyatlarında mərdliklə iştirak etmiş və bu əməliyyatların birində ayağından ağır yaralanmışdır. Cəbhədə göstərdiyi şücaətlərə görə o, II dərəcəli «Vətən müharibəsi», Qırmızı ulduz ordenləri və bğir çox medallarla təltif olunmuşdur.

1944-cü ilin avqustunda öz doğma institutuna qayıdaraq aspiranturaya qəbul olunmuşdur. 1945-ci ildən neft-mədən mexanikası kafedrasında assistent vəzifəsində işləməyə başlamışdır. Bu vəzifədə o, özün bacarıqlı, gündən-günə inkişaf edən neft-mədən mütəxəssisi kimi göstərmiş və az müddətdən sonra baş müəllim vəzifəsinə keçirilmişdir. Teymur müəllim uzun müddət qazıma və istismar maşın mexanizmləri, hidravlik maşın və kompressorlar fənlərindən yüksək səviyyədə mühazirələr oxumuş, yüksək ixtisaslı mühəndis kadrların yetişməsində

böyük əmək sərf etmişdir. Bu dövrdə Teymur müəllim eyni zamanda elmi tədqiqat fəaliyyətini də davam etdirmiş və namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək dosent adını almışdır.

Dosent T. Əliyev 1950-1953-cü illərdə Gürcüstan Politexnik İnstitutuna neft ixtisası üzrə bir müəllim kimi dəvət olunmuş və qardaş respublikanın ilk neft mühəndisi kadrları üçün neft-qazıma fəndərindən mühazirələr oxumuş, elmi məsləhətlər vermişdir.

Teymur müəllim 1957-ci il Moskvada və 1953-cü il Bakıda nəşr olunmuş «Neft hasilatı üçün lazım olan maşın və mexanizmlər» və «Müasir qazıma maşın və mexanizmləri» dərsliklərinin müəllifidir. Onun bu kitabları uzun müddət tələbələrin stolüstü dərs vəsaiti olmuşdur.

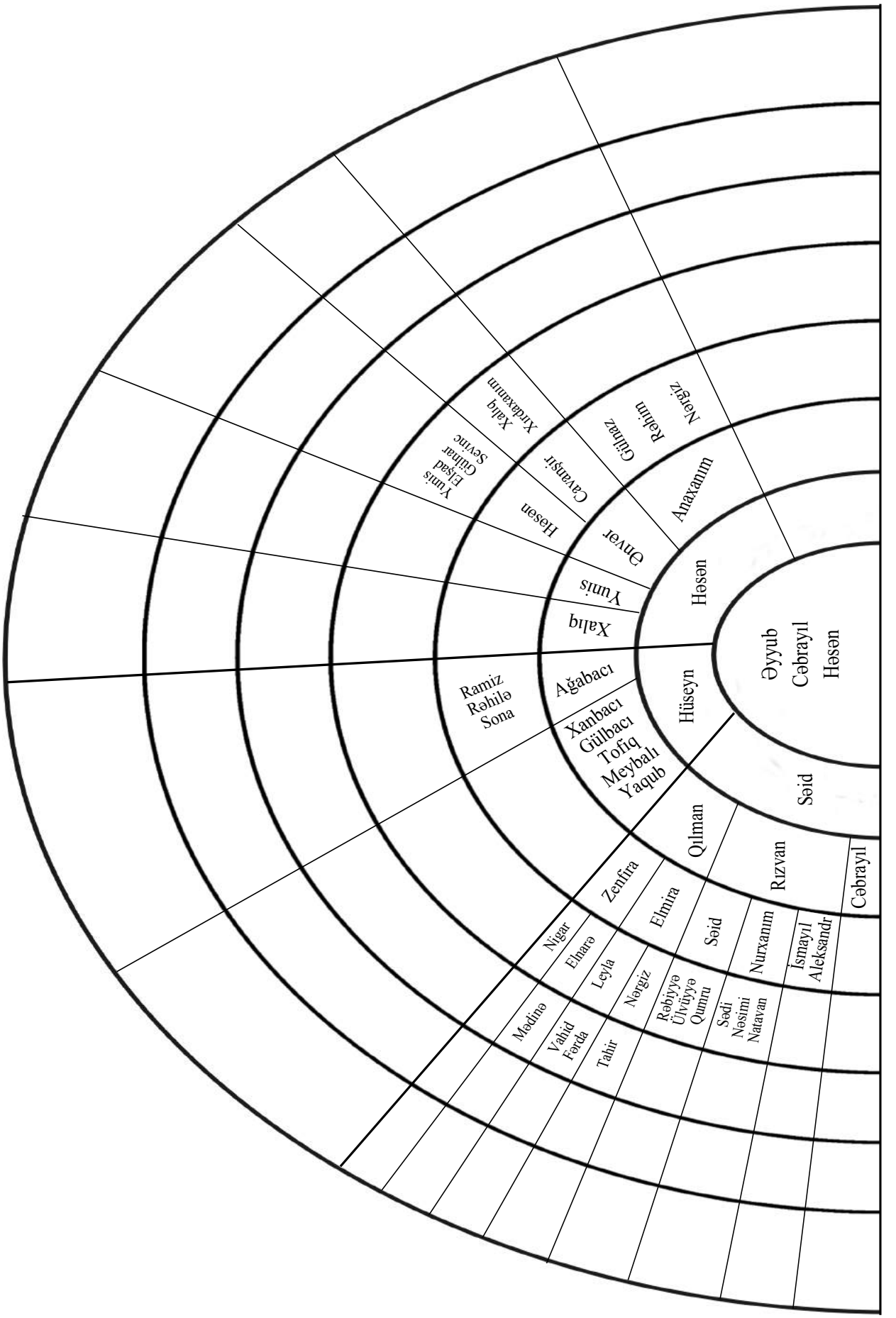
Teymur müəllim 1965-ci ildən bu günə qədər neft və qaz quyularının qazılması kafedrasında dosent vəzifəsində çalışır, öz bilik və bacarığını gənc neftçi kadrlarının yetişməsinə sərf edir. Onun tərtib etdiyi metodik göstərişlər və rəhbərlikdən tələbələr kurs və diplom laiyhələrinin yerinə yetirilməsində geniş istifadə edirlər. Kommunist T. Əliyev institutun ictimai həyatında və institutda keçirilən bütün tədbirlərdə fəal iştirak edir. Onun pedaqoji, elmi və ictimai fəaliyyəti partiya və hökumət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, o, «Respublikanın əməkdar mühəndisi» kimi şərəfli ada layiq görülmüşdür.

İnstiututun əməkdaşları içərisində Teymur müəllimin yetişdirmələri çoxdur. Onlar bu gün də onu bir müəllim kimi sevir və dərindən hörmət edirlər.

Teymur müəllim neft sahəsində tanınmış mütəxəssis olmaqla yanaşı, incə bədii zövqə malik, kamil musiqi bilicisi, bədii ədəbiyyat vurğunu, bir sözlə tam mənada yüksək erudisiyaya malik ziyalıdır. Belə bir təntənəli gündə hörmətli müəllimimizə möhkəm can sağlığı və mənalı ömür arzulayırıq. Əziz Teymur müəllim! Sənin keçdiyin həyat yolu gənclərimizə örnəkdir.

Əliyev Teymur Mövsum oğlu Murtuza Muxtarovun bacısı Zinyət xanımın nəvəsidir. Hazırda Teymur müəllimin qızı Zinyət xanım Neft Akademiyasında atasının yolunu davam etdirərək işləyir.

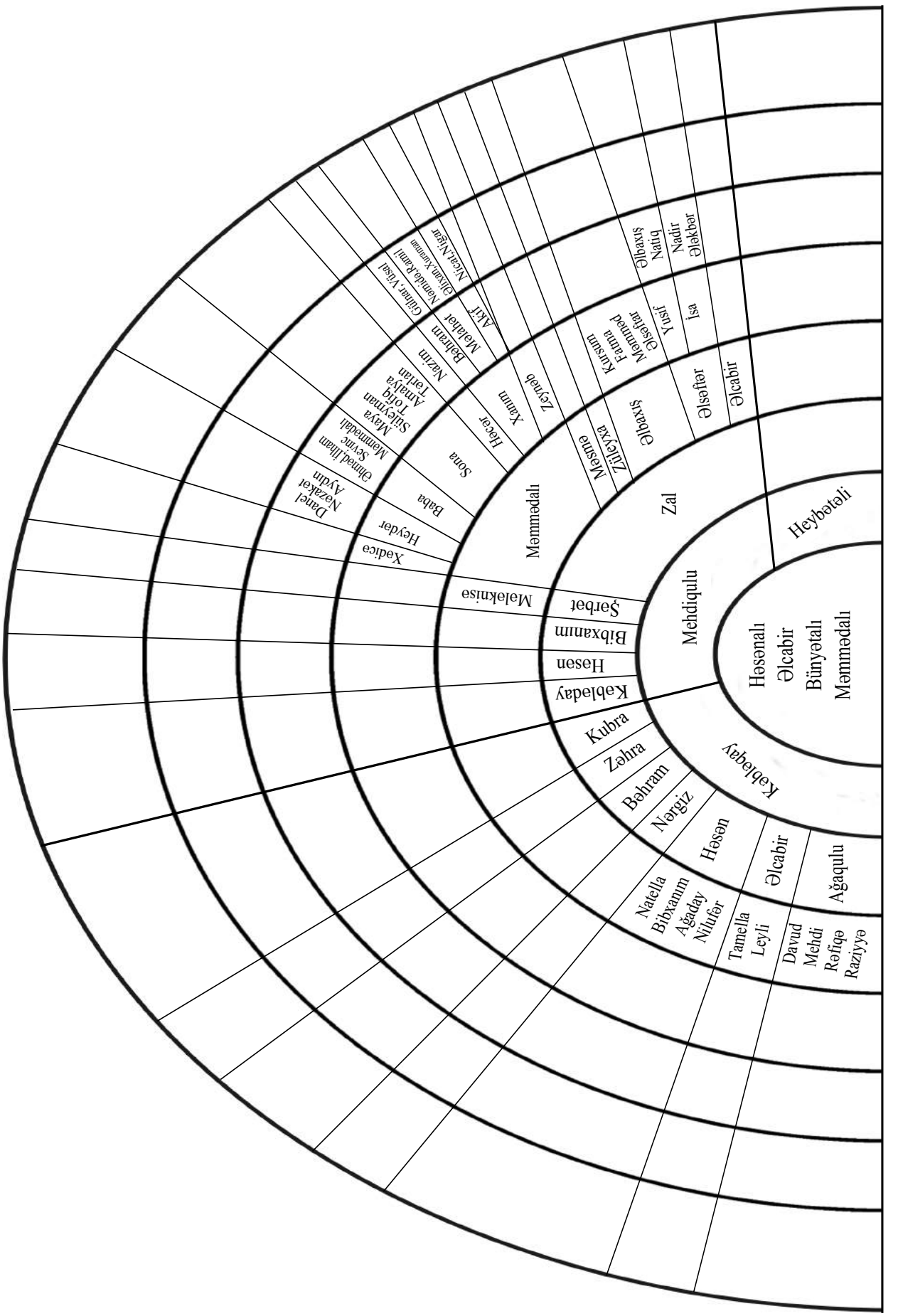

Əyyub
Cəbrayıl
Həsən
Səid
Rızvan
Cəbrayıl
İsmayıl
Aleksandr
Nurxanım
Sədi
Nəsimi
Natavan
Qılman
Zenfira
Elmira
Hüseyn
Ağabacı
Xanbacı
Gülbacı
Tofiq
Meybalı
Yaqub
Ramiz
Rəhilə
Sona
Xalıq
Yunis
Əhyar
Həsən
Cavanşir
Yunis
Elşad
Gülnar
Sevinc
Xalıq
Xırdaxanım
Anaxanım
Gülnaz
Rəhim
Nərgiz
Nigar
Elnarə
Leyla
Nərgiz
Rəbiyyə
Ülvüyyə
Qumru
Sədi
Nəsimi
Natavan
Mədinə
Vahid
Fərda
Tahir

Cəbrayılov Səid Rizvan oğlu (1951). Azərbaycan Politexnik İnistitutunun Avtomatika və Telemexanika fakültəsini bitirib. 1992-ci ildə Müdafiə Nazirliyinin İşlər İdarəsində xidmət rəisi işləyir. Polkovnik leytenantdır.

Cəbrayılov İsmayıl Rizvan oğlu (1956). Azərbaycan DTİ-nin müalicə profilaktika fakültəsini bitirib. 1985-2010-cu illərdə Ədliyyə Nazirliyinin Tibb Baş İdarəsinin İxtisaslaşmış-Müalicə idarəsində şöbə rəisi işləyir.

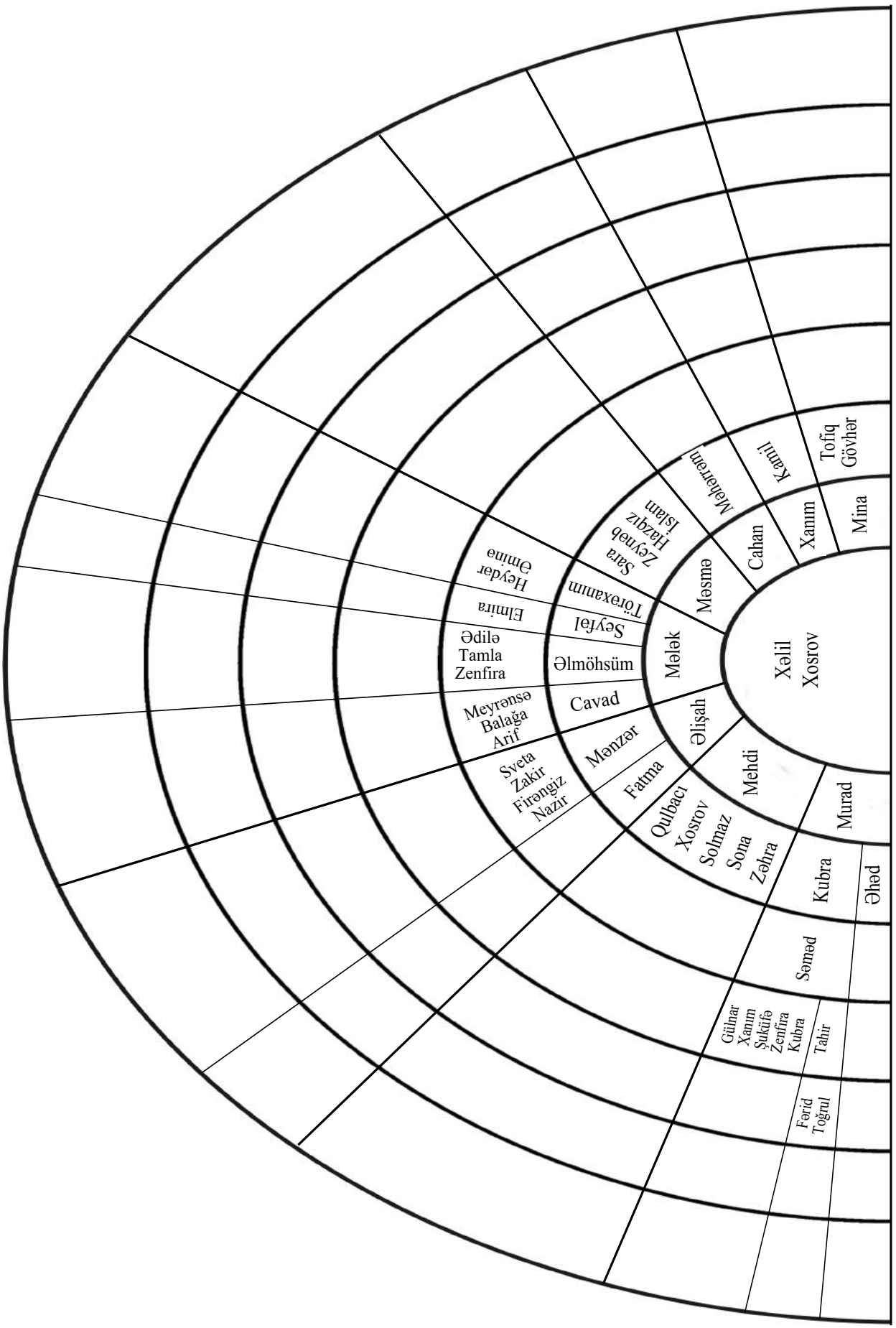

Həsənalı
Əlcabir
Bünyətalı
Məmmədalı
Heybətəli
Mehdiqulu
Zal
Kəbləbəy
Əlcabir
Ələsgər
İsa
Yusif
Nadir
Ələkbər
Ələhəxş
Natiq
Əlbaxş
Kursum
Məmmədfəqan
Ələsgər
Məsnə
Züleyxa
Xanım
Zeynəb
Məmmədalı
Malakmisə
Şərbət
Bibxanım
Həsən
Kəbləbəy
Kubra
Zəhra
Bəhram
Nərgiz
Həsən
Əlcabir
Ağaqulu
Natella
Bibxanım
Ağaday
Nilufər
Tamella
Leyli
Davud
Mehdi
Rəfiqə
Raziyyə
Xədicə
Heydər
Bəbə
Sona
Hacər
Xanım
Zeynəb
Bəhram
Məhəbbət
Axşt
Nəzrin
Tərlan
Ambalya
Toriq
Şüküfə
Məryə
Məmmədəli
Sevinc
Əhməd.İlham
Aydın
Nəzakət
Daniel
Cümşüd.Vüsal
Nəmidə.Rəmzi
Əlbəxş.Xanım
Nicat.Nigar

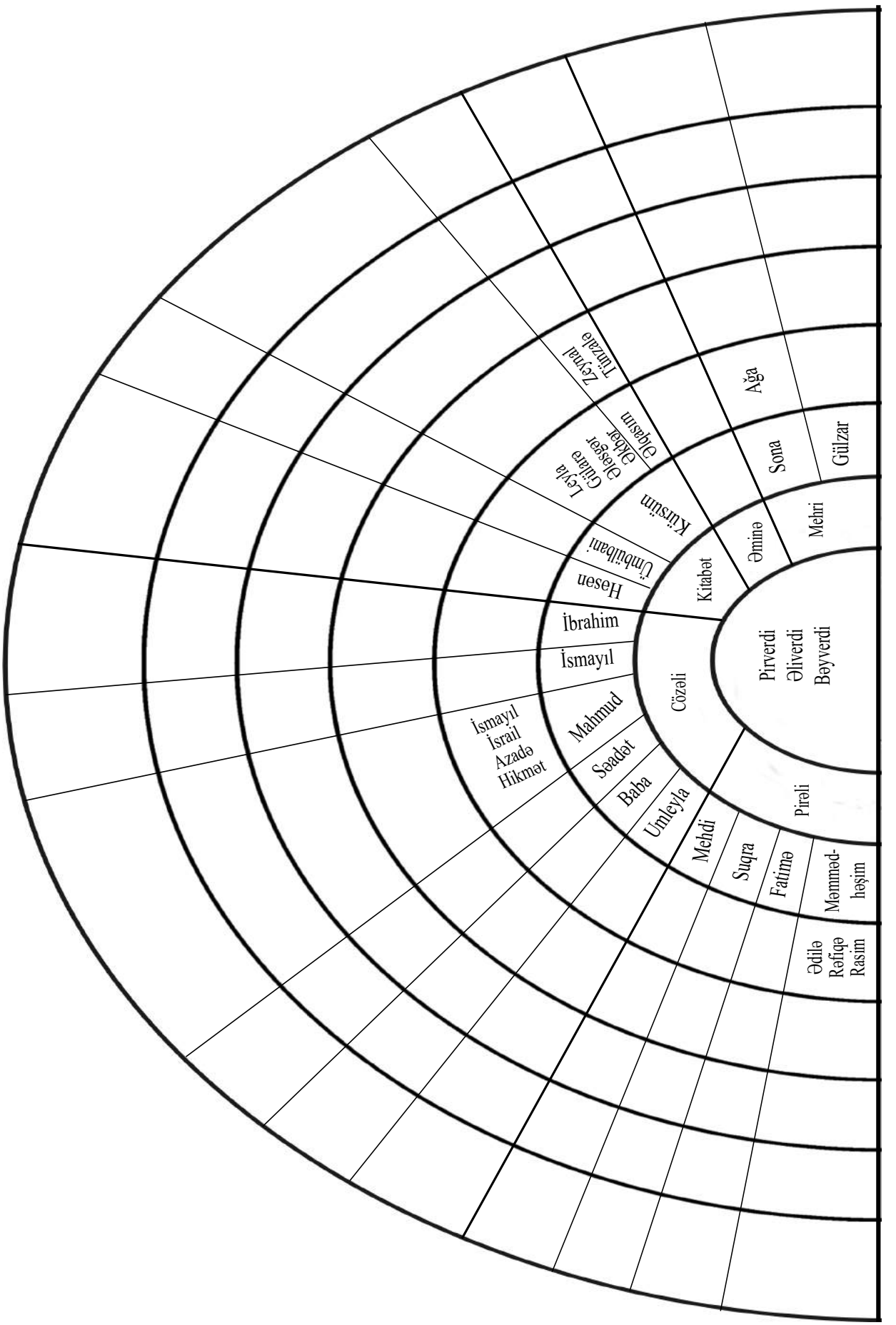
Görkəmli həkim ***Həsən Mehdiyev.***

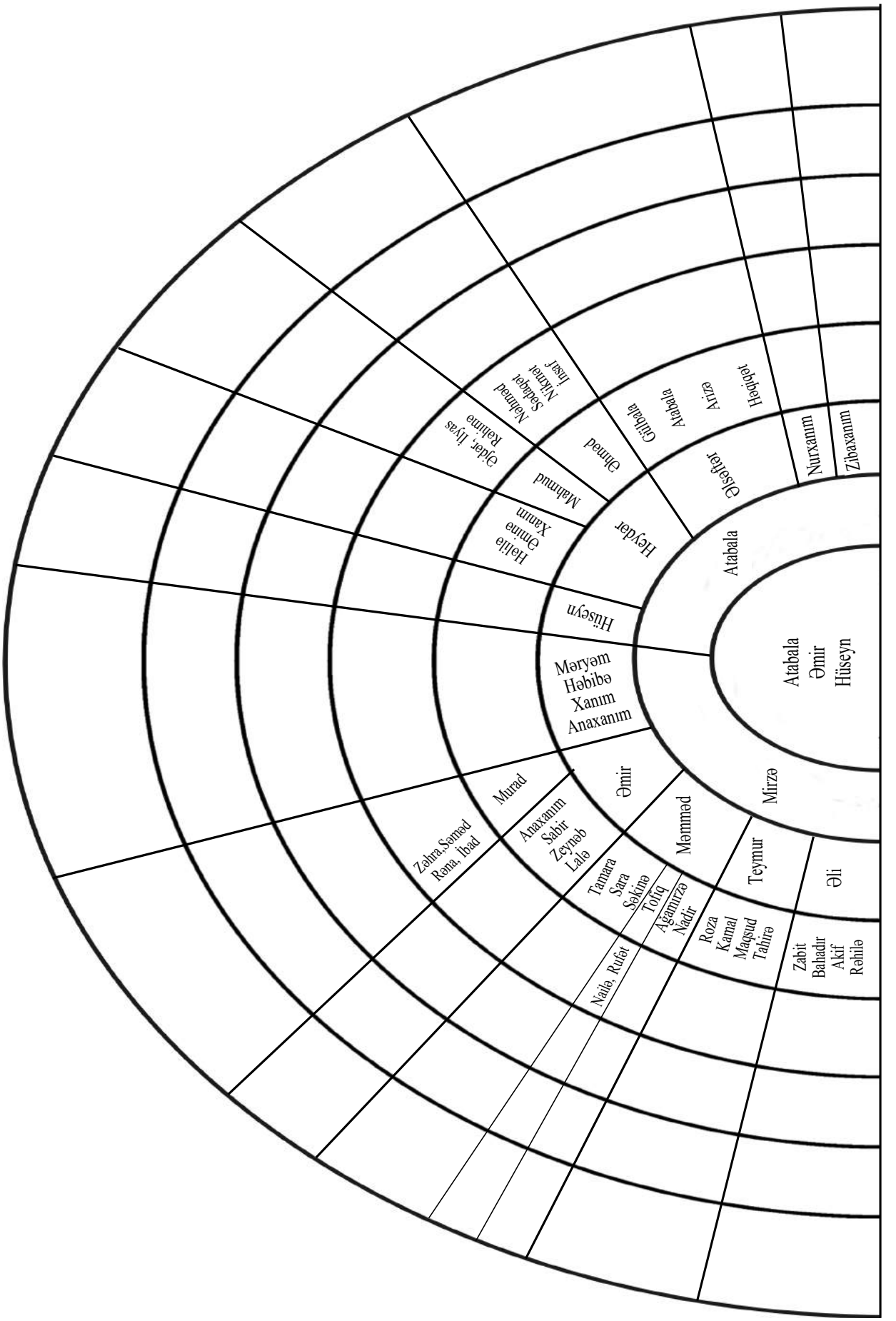
Rəsulova Nilufər Həsən qızı. Jurnalist "Vışka" qəzetinin əməkdaşıdır.

Xəlil
Xosrov
Mina
Xanım
Cahan
Tofiq
Gövhər
Kamil
Məhərrəm
Məsmə
Mələk
Sara
Zeynəb
Həzrət
İslam
Türəxanım
Heydər
Əmina
Seyfəl
Elmira
Əlmöhsüm
Ədilə
Tamla
Zenfira
Cavad
Meyrənsə
Balağa
Arif
Mənzər
Sveta
Zakir
Firəngiz
Nazir
Əlişah
Fatma
Mehdi
Qulbacı
Xosrov
Solmaz
Murad
Sona
Zəhra
Kubra
Əhəd
Səməd
Gülnar
Xanım
Şükufə
Zenfira
Kubra
Tahir
Fərid
Toğrul

Məşədi Xəlil Xosrov oğlu. İş adamı olub. Meydan yeri deyilən ərazidə dukanları olub. Kənddə 11 hamamı olduğu söylənilir.

Əsədov Tahir Cəbrayıl oğlu (1968). Slavyan Universitetinin prorektoru.

Pirverdi
Əliverdi
Bəyverdi
Cözəli
Kitabət
Əminə
Mehri
Sona
Gülzar
Ağa
Pirəli
Mehdi
Suqra
Fatimə
Məmməd-
həşim
Ədilə
Rəfiqə
Rəsim
Umleyla
Baba
Səadət
Mahmud
İsmayıl
İbrahim
Həsən
Ümbülbanı
Küsüm
Leyla
Gülarə
Ələsgər
Əkbər
Əlqasım
Zeynal
Tünzalə
İsmayıl
İsrail
Azadə
Hikmət

Atabala
Əmir
Hüseyn
Mirzə
Teymur
Əli
Məmməd
Əmir
Hüseyn
Heydər
Atabala
Qəsəftər
Nurxanım
Zibaxanım
Məryəm
Həbibə
Xanım
Anaxanım
Tamara
Sara
Səkinə
Tofiq
Ağamirzə
Nadir
Roza
Kamal
Maqsud
Tahirə
Zabit
Bahadır
Akif
Rəhilə
Murad
Anaxanım
Səbir
Zeynəb
Lalə
Zəhra,Səməd
Rəna, İbad
Nailə, Rüfət
Mahmud
Əhməd
Heyran
Xanım
Nəbi, İlyas
Rahilə
Nəbməd
Səadət
Nikmət
İnsaf
Gülbəniz
Atabala
Ariyə
Həbibə

Hüseynov Heydər Atabala oğlu (1902-1943). Suraxanı Heyvandarlıq Təsərrüfatının müdiri işləyib. Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı olub. Lenin ordeni, əmək qəhrəmanıdır.

Hüseynov Hüseyn Atabala oğlu (1880-1975). Neft mədənlərində qazma işinin mahir ustası kimi tanınıb. Adlı-sanlı neft ustası idi. Moskvada VDNX adına neft bölməsində şəkli vurulub. Lenin ordeni, əmək qəhrəmanıdır.

Mirzəyev Teymur Mirzə oğlu (1910-1981). 1939-cu ildə ADTİ-nun müalicə-profilaktika fakültəsini bitirib. Ermənistanın Leninakan şəhərində Hərbi Qospaitalda baş həkim işləyib. Böyük Vətən Müharibəsində iştirak edib, sonra Sabunçu xəstəxanasında cərrah, poliklinikada onkoloq-həkim işləyib.

Mirzəyev Murad Əli oğlu (1925-2007). ADTİ-nun mualicə-profilaktika fakültəsini bitirib. 1946-1953-cü illərdə İmişli rayon xəstəxanasının baş həkimi Mərdəkan "Günəşli" sanatoriyasının şöbə müdiri, 1954-1990-cı illərdə Buzovna qəsəbəsindəki Hərbi Zavodun poliklinikasında terapevt-pevrapotoloq işləyib. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Ali dərəcəli həkimidir. SSRİ-tibb əlaçısıdır. Müharibə və Əmək veteranıdır.

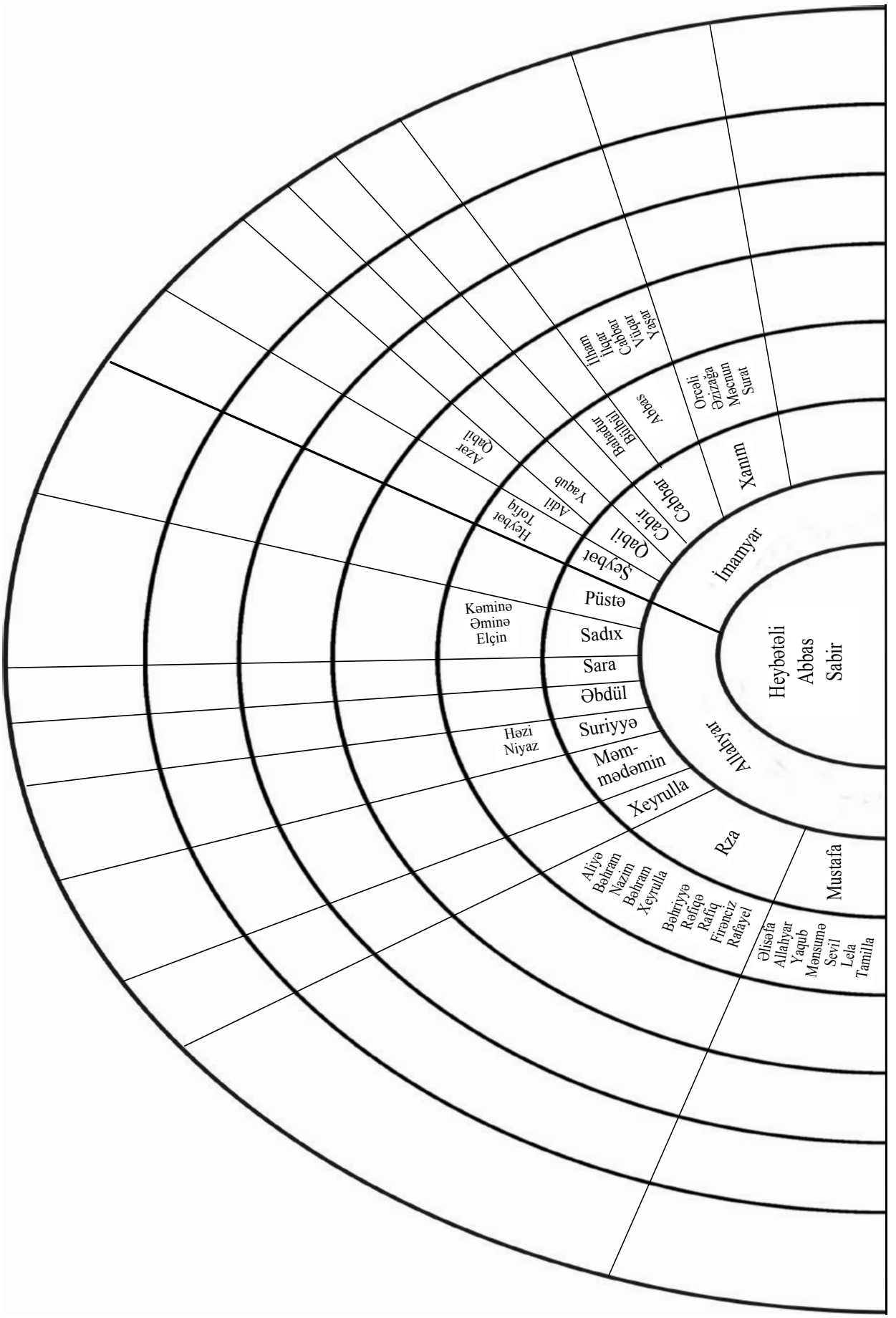
Mirzəyev Səməd Murad oğlu. ANKİ-nun kimya-texnologiya fakültəsini bitirib. Texnika elmləri namizədidir. AZİNKEP-da baş elmi işçidir.

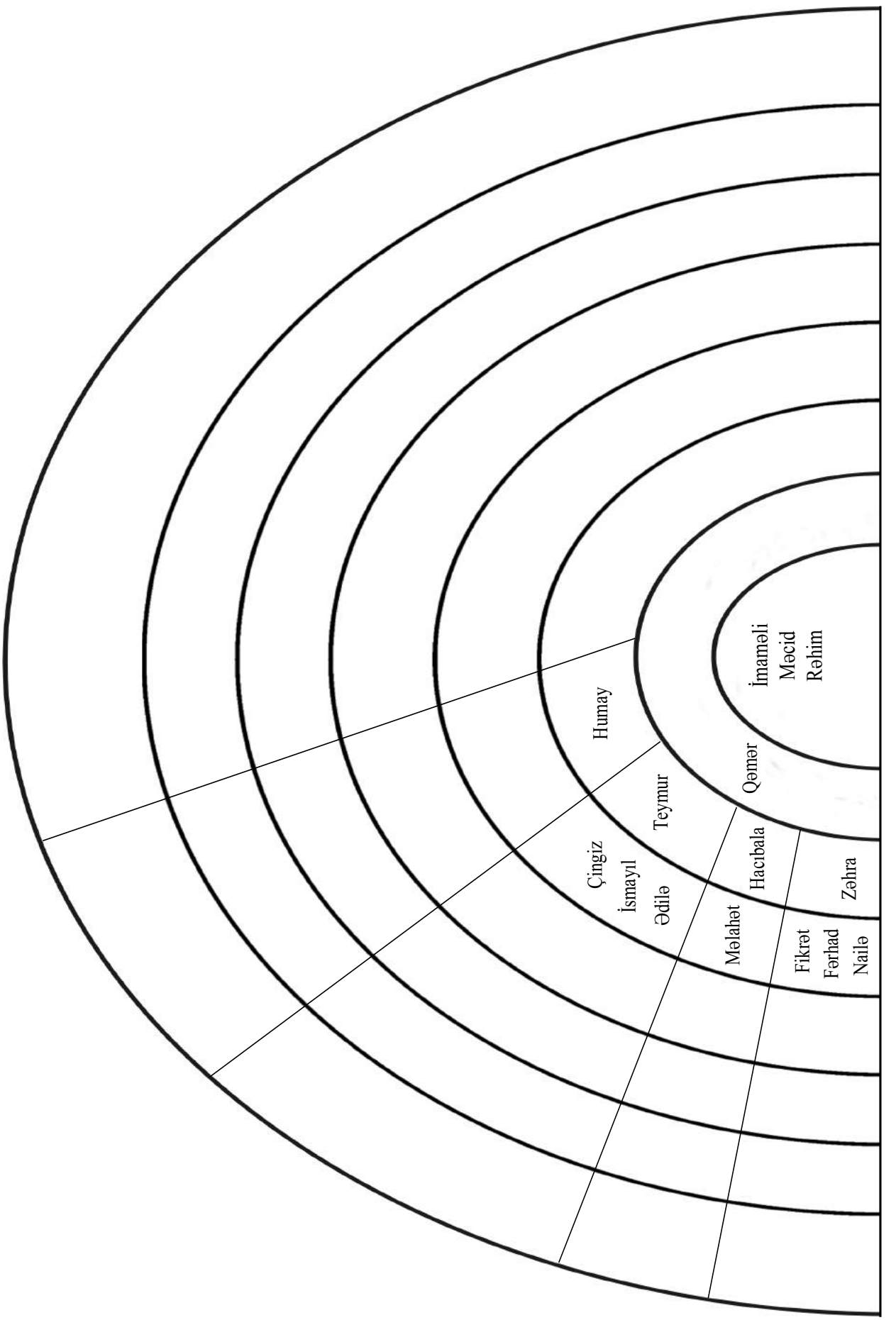
Mizəyev İbad Murad oğlu. ANKİ-nun kimya-texnologiya fakültəsini bitirib. Kimya elmləri namizədi dosentdir. Almaniyada kimya elmi üzrə çalışır.

Məmmədov Tofiq Məmməd oğlu. Suraxanı rayonu Veteranlar Şurasının Əmircan qəsəbəsi üzrə sədrdir.

Təhməz

Təhməzov Fərman Əlibaba. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun Farmakalogiya fakültəsinin dosentidir.

Heybətəli
Abbas
Sabir
İmamyar
Xanım
Allahyar
Rza
Mustafa
Şeybət
Qabil
Cabir
Cabbar
Püstə
Sadıx
Sara
Əbdül
Suriyyə
Məm-
mədəmin
Xeyrulla
Kəminə
Əminə
Elçin
Həzi
Niyaz
Heybət
Toğrul
Adil
Yaqub
Azər
Qabil
Batabur
Bülbül
Abbas
Tilsim
Ləgər
Cabbar
Vüqar
Yaşar
Ocaqlı
Əzizağa
Məcnun
Sənət
Aliyə
Bəhram
Nazim
Bəhram
Xeyrulla
Bəhriyyə
Rəfiqə
Rafiq
Firəngiz
Rafaiyel
Əlisəfa
Allahyar
Yaqub
Mənsumə
Sevil
Lela
Tamilla

İmaməli
Məcid
Rəhim
Qəmər
Humay
Teymur
Çingiz
İsmayıl
Ədilə
Hacıbala
Məlahət
Fikrət
Fərhad
Nailə
Zəhra

Qəmər xanım Rəhimova. Əmircanda qadınlar təşkilatının sədri. Bir neçə yetişdirməsi mühüm vəzifələrdə işləmişlər. Qəmər xanım Rəhimova (1897-1969) 1922-30-cu illərdə Suraxanı rayonunun qadınlar təşkilatının rəhbəri, Suraxanı rayon partiya komitəsinin qadınlar şöbəsinin müdiri işləmişdir. 1922-ci ildə Azarbaycan Kommunist Partiyasının üzvü 1931-34-cü illərdə "Profakademiyanı" oxuyub bitirmiş, "Orconikidzeneftin" 1-ci mədənində baş müşhəndis işləmişdir. 1938-ci ildə Orconikidze rayon partiya komitəsinin ikinci katibi, 1939-cu ildə Çaparidze RK KP(b) birinci katibi. 1945-ci ildə Azərbaycan KP (b) MK və BK partiya kollegiyasının üzvü seçilmişdir. Dəfələrlə Bakı rayon və kənd sovetinin deputatı seçilmişdir. Şərəf nişanı ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

Qadınlar klubu
(T.Bayram küçəsi № 65)

1921-ci ilin əvvəlində kənddə qadınlar klubu açılır. Bu klubun açılışında Qəmərxanım Rəhimovanın da zəhməti az olmamışdır. O, bir-bir evləri gəzərək qadınlar arasında təbliğat aparmış, ilk qadınlar təşkilatını yaratmış və onun rəhbəri olmuşdur.

1921-ci ildə Bakıda Azərbaycan qadınlarının birinci qurultayında kəndin fəal qadınlarından Q.Rəhimova, Fatma Quliyeva, Sara Əlibəyli, Şahzaman Rəfiyeva iştirak etmişlər.

Qadınlar təşkilatı Əli Bayramov klubu ilə (Bakının mərkəzi qadınlar klubu) sıx əlaqədə olmuş və onun köməyi ilə kənddə qadınlar klubunda tikiş arteli açmışdır.Həmin illərdə qadınlar klubunun müdiri işləmiş Həsənova Xanımana və Dadaşova Səriyyə o günləri belə xatırlayırlar: "Qadınlar klubunda təşkil etdiyimiz tikiş və əl toxuculuq dərnəklərində iştirak edən qadınların sayı 20-25 nəfərə çatmışdı. Biz Bakı Mərkəzi qadınlar klubunun rəhbərliyi və köməyi ilə həmin dərnəyi tikiş artelinə çevirdik. Ayna xanım Sultanova və Qəmərxanım Rəhimova o zaman qadınlar təşkilatının rəhbəri idi. 1923-cü ildə kəndin inqilabi komitəsi bizə qadınlar klubunun yanında iki böyük otaqlı bir bina verdi, orada artel təşkil etdik.

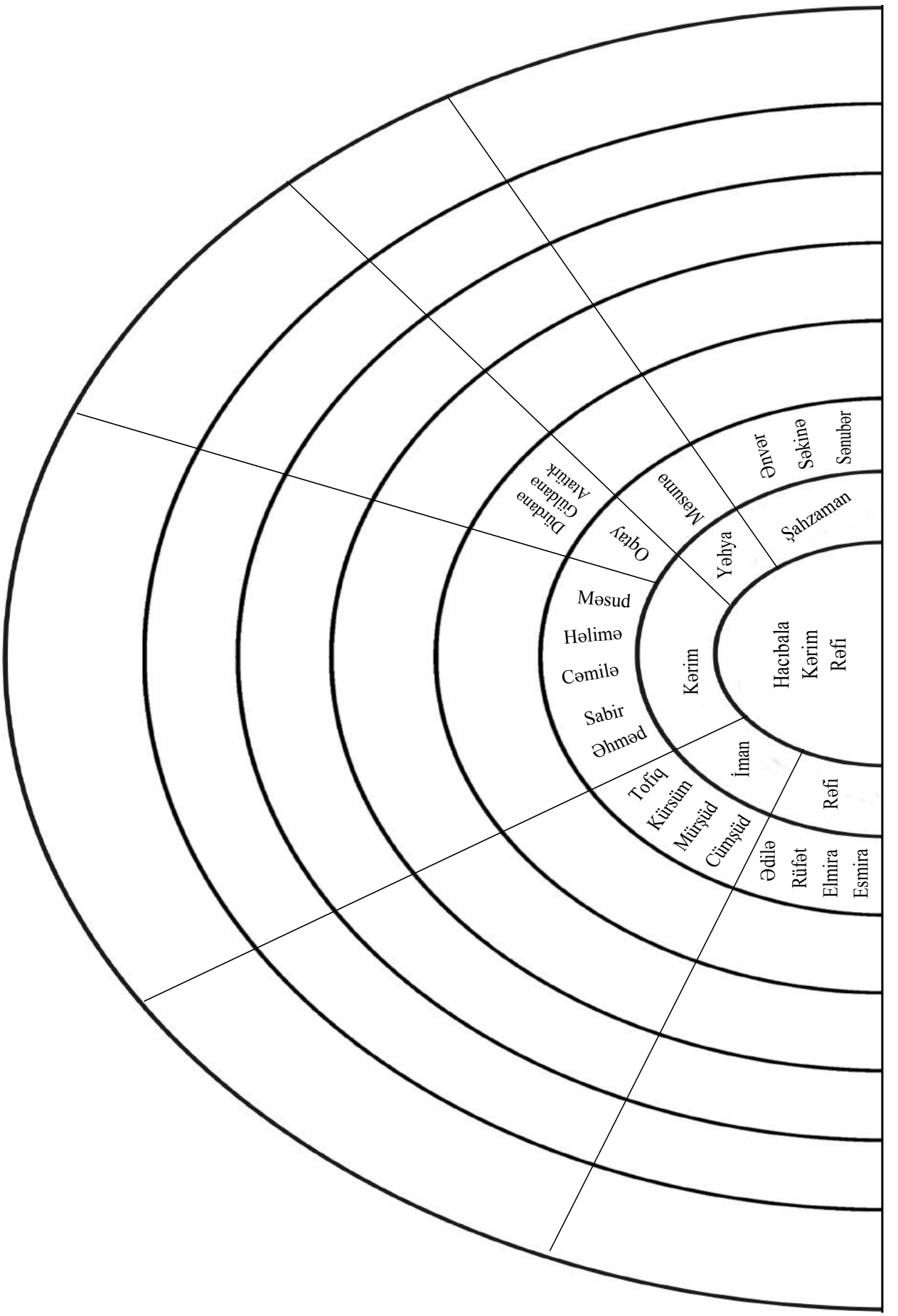
Kluba cəlb olunan qadınların sayı 1922-ci ildə 15-20 nəfər idisə, 1923-ci ildə tikiş artelində işləyənlərin sayı 30-40 nəfər idi. Həmin ildə artelin 20 ədəd tikiş maşını vardı. Bəziləri işi aparıb evdə öz maşınında tikirdi".

1927-ci ildə kənddə istifadəsiz qalmış böyük, iki minarəli məsciddə də tikiş arteli açıldı. 1930-1935-ci illərdə artel böyük tikiş fabriki səviyyəsinə qədər yüksəldi. İkinci məhəllə məscidində və bir neçə evdə tikiş fabrikinin sexləri fəaliyyətə başladı. Beləliklə, 1940-ci ildə Əmircan tikiş fabrikinin işçilərinin sayı 300 həfərə çatırdı. Burada partiya, komsomol və həmkarlar təşkilatları böyük fəaliyyət göstərirdilər. Suraxanı, Bülbülə və başqa yaşayış məntəqələrində rus, tatar, gürcü, osetin, alman, polyak və s. millətlərdən olan qadınlar bir ailənin üzvü kimi işləyir, plan tapşırıqlarını artıqlaması ilə yerinə yetirirdilər.

1932-ci ildə Əmircanda qadınlar klubunda təşkil edilmiş tar dərnəyi.

Rəhimova Zəhra Ələkbər qızı. Azərbaycan Tibb İnstitutunu bitirib. Sonra Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının fortepiano fakültəsini bitirib. Zaqafqaziya İncəsənət Olimpiadasında birinci yeri tutaraq vokal solist adını alıb.

Hacıbala
Kərim
Rəfi
Şahzaman
Yəhya
Kərim
Ənvər
Səkinə
Sənubər
Oqtay
Məsumə
Dürdanə
Gülzarə
Aytək
Məsud
Həlimə
Cəmilə
Sabir
Əhməd
İman
Rəfi
Tofiq
Kürsüm
Mürşüd
Cümşüd
Ədilə
Rüfət
Elmira
Esmira

Rəfiyev Rəfi Əhməd oğlu (1904-1943). 1921-ci ildə ADU-nun Hüquq fakultəsini bitirib. Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin Maliyyə Komissarı olub. 1932-ci ildə Azərbaycan Ali Məhkəməsinin sədri olub.

Rəfiyev Kərim Əhməd oğlu. Əmircan kənd soveti sədri olub.

Rəfiyev Oqtay Kərim oğlu (Eldəgəz). 2001-ci il Superulduz yazar jurnalist adını alıb.

Oqtay Eldəgəz

1962-ci il dekabrın 17-də 95 nəfərlik iştirakçı ilə gizli yığıncaq keçirildi. Burada Milli Azərbaycan Qərargahı (M.A.Q) təşkil edildi. Təşkilatın sədri Oqtay Eldəgəz, sədr müavini Xudu Məmmədov seçildi. MAQ- nın rayonlarda şöbələri yaradıldı. Təşkilatın üzvləri arasında çoxlu vəzifəli şəxslər var idi. Təşkilatın məqsədi yüksək vəzifələrə azərbaycanlıların təyin olunmasına, respublika büdcəsinə ayrılmaların Moskvada deyil, Bakıda həll olunmasına çalışmaq, milli oyanışa xidmət etmək idi.

MAQ- çılar bir neçə mühüm vəzifəyə azərbaycanlı kadrların təyin edilməsinə nail oldular.

(Azərbaycan tarixi. VII cild, səh 146)

KƏRİMLİ NECƏ KREML OLDU?

1367-ci sənənin yanvar ayının 5-də, şaxtalı bir gündə, səhər erkən Şamaxıda əyin-başlarına uzun boz kürklər, qara xəz papaqlar, ayaqlarına qırmızı uzunboğazlar geymiş on suvari və arxalarına hədiyyə tayları yüklənmiş xınayı rəngli üç köhlən at Şirvanşahlar sarayının günçıxan baş darvazasından həyətə girdi. Yolçular Moskva böyük knyazı Dimitri Donskoyun Şeyx İbrahimə 1352-1417 ərzini gətirmiş, taylardakı ərməğan samur dəriləri, məşhur Vladimir kürkləri, çex büllur güldanları və çini qab dəstləriylə hökmdarı şərəfləndirmişdilər. İ.A.Baratınski kazaklara xas bir çılğınlıqla gətirdiyi namənin məzmunuyla dövlət başçısını bilgiləndirməyə başladı. Şirvanşahlar diyarının ali memarı Əlis Sübhan oğlu Kərəmli Şirvani Moskvaya nəhəng bir inşaat işinə çağrılırdı. Öncə Şeyx İbrahim sevimli sənətkarı buraxmaq istəmədi, lakin onun şəxsi təhlükəsizliyinə dair yazılı knyaz zəmanətini və memarın öz razılıq ovqatını duyaraq, səfərə xeyir-dua verdi. Memar Əlis Yaxın Doğuda, Azərbaycanda, Qafqazda tanınmışdı. O, Dəməşqin Bağlar bölgəsindəki məhəllədə üç əzəmətli ərəb üslublu dörd mərtəbə binanı, Dəclə çayı üzərindəki beştağlı Bağdad körpüsünü, Krımdakı Krım Baxçasaray mülkünü və fəvvarəsini, gürcülərin qədim baş kəndi Mtsxetidə knyaz Dodia sarayını, Təbrizdə Kərim ağa mədrəsəsini, Quzey Azərbaycanın güney batısındakı Dəbil şəhərində Cümə məscidini, Şamaxıda indi də duran köhnəlmiş şəhərə giriş körpüsünü və onlarca odaları yaradan ustaddı. Ərəblər gəlməzdən qabaq memarın Şamaxıdakı doğma köyü Çalbaş sonralar burda məskunlaşmış ərəb sakinləri sarıdan Ərəbçalbaş, gözəl axar-baxarına görə isə həm də Kərəmli adlandırılsa da, sonuncu deyim yaşamaqdaydı.

Elə həmin ayın 10-da rus elçiləri və memar Əlis Kərəmli Moskvaya yola düşdülər. Sözü gedən ildə Novruza onca gün qalmış böyük knyaz Dimitri Donskoyla baş memar arasında müqavilə imzalandı. Sənədə görə, işçi qüvvəsinə, maliyyə təminatına, ərazi dəyişmələrinə məhdudiyyət qoymur, nəzarətlər, göstərişlər və baş memar layihəsinə düzəlişlər istisna olunurdu. Bu, dörd ilə təhvil verilməliydi. Moskva çayı və onun qolu Yauza çayının dörd yandan qurduqları adada iç şəhər, onun qüllələrlə, bürclərlə, darvazalarla oymaqlanmış qala divarları tikiləsiydi. Memar öncə dış divarların surətli layihəsini Donskoya təsdiqlətdi. Nəhayət mart ayının 25-də Xeyir xəbərlər (Blaqiya vesti, yəni Məryəm ananın Müqəddəs ruh- Allah tərəfindən nütfələnməsi vaxtı, günü tikintinin bünövrəsinə ilk yonma qara daş qoyuldu. İçqala divarı əvvəllər ağac və gilməhrədən inşa edildiyindən, memarın əmriylə sökdürülmüşdü. memar Əlis Rusiyada ilk kərə malaya çiy yumurtanın ağını qatmaqla hamını heyrətləndirdi. Bir il ötmüş artıq qala divarları 5 qüllə altlarındakı 5 darvaza hasilə gəldi. Moskvalılar ona sadəcə "Kremli sırası" adlandırırdılar. Qüllələrə ad verilərkən, belə mənzərə yarandı.Baş qüllə Spassk (Spas), digərləri Troitsa, Nikola, Borovitsa və...Keremli kimi tarixə düşdü. Beşinci qüllə ustadın etirazına rəğmən tikintidə və məişətdə onunla məhrəmanə dolanan böyük knyazın bacısı qızı, 16 yaşlı Annanın dayısına yalvarışları sonucunda belə adlanmış, sənədlərdə soydaşımıza əlməzlik gətirmişdi. Sonralar 1555-ci sənədə çar İvan Qroznı paxılcasına Kremli qülləsini Vodoaznoda çevirdi. Nə olsun ki, son əsrin astanasına kimi moskvalılar, mühacirlər və iç qonaqlar adətən qülləni, ümumiyyətlə, bütün ünsürləriylə birlikdə abidəni gah "Keremli", gah da "Kremli", gah da "Kreml"deyə yad edirdilər. Böyük memar öz layihəsinə nəzərən, qapanmış daş divarların həyətində knyazlar sarayı kilsə, yığıncaq yeri, boyarların və kilsə xadimlərinin evlərini də yaratdı. Yayza çayınacan Moskva və Moskva çayının altından keçməklə üç istiqamətdə mülkü-hərbi soncar (strateji) dəyəri olan sirli yeraltı yollar

qalırdı. 1371-ci ilin qışında divarları yonma daşla örtülmüş yarımdairə kembə şəkilli alt yollar, ustadın dilində tez-tez işlətdiyi, azərtürkcədən gələn "qat komba" (katakomba) deyilən yeraltı dolanbaclar aləmi də başa çatdı. Martın 25-də Xeyir xəbər günü hazır hədəfin açılışı baş verdi. Vaxt ötdü, Suzdalda, Novqorodda, Qazanda, Praqada soydaşımızın Kərəmli layihəsiylə Kremllər yaratdı. Lakin öz gözəlliyi ilə dünyaya səs salmış XIV əsr almaz memarlıq abidəsi, azərtürk Əlis Kərəmlinin soyadına uyğun sənət əsəri kimi Kreml adlandırılan bu mürəkkəb quruluşlu hədəf qərəzlə bizim ilkinliyimizdən oğurlanmışdır. Rus dilçiləri ona "kremnik", "drobovets", yəni "içqala" kimi güya rusca bayrağı ünvan tapmışlar. "Kremnik" mənasız səslər yığınıdır, rus mənşəli deyil ona görə də cəfəngiyatdır. Yunanlar evin ov və balıq ovu əşyaları saxlanılan güşəsinə "kremniys"deyirlər söhbət yalnız Kərəmlidən və onlardan törəmə söz Kremldən getməlidir.

Elə ki, yayın ilk günüdür, Moskva-Smolenski araba yolunun 9 minarında (kilometr) indiki Volokolamski yolunun başlanğıcında soldakı meşə talasında sənətkarlarımızın vətənə qayıtma-vida məclisi açıldı., sirr boğulsun deyə 1371-ci sənənin iyun ayının 22-də bir kazak xaincəsinə arxadan qılıncla soydaşımızın başını bədənindən ayırdı. Qaş qaralananda ordaca dahi memarımızı torpağa tapşırdılar.

525 -ci qəzet 15 yanvar 1997.

Marağa xəritəsinin sirri (Tusi xəritəsi)

Əziz oxucular! Burada yazılanlar sizdə təəccüb, heyrət doğuracaq. Bəlkə də siz bunlara inanmayacaqsınız. Ancaq bu azı faktlarla əsaslanır və mənbələrdə göstərilmişdir. Oxuyun və bir daha şahidi olun ki, biz hələ də özümüzü tanımırıq.

Oqtay Eldəgəz

1492-ci ilin avqust ayının 20-də səhər 10^{00}-da bayraqdar «Santa-Mariya» başda olmaqla üç nəhəng yelkənli ümman gəmisi İspaniya sahillərinə yaxın Kənar adalardan şərqə doğru ilk səfərə yollandı. Genuya dənizçisi Xristofor Kolumb İtaliya zəminində heç bir dayaq və maliyyə yardımı tapmayaraq, bəxtini sınamaq üçün İspaniya sarayına gəlmiş, I Filipp Habsburq və kraliça İzabella xanımın xeyir-duasını alıb, onlara yeni müstəmləkə torpaqları vəd etmiş, Bakıdan bərəkətli ədviyyat ölkəsi Hindistana yol açacağına söz vermişdi. Qardaşlarımız Osmanlı türkləri Aralıq və Qırmızı dənizlərə, öncə bizim azəritürk Qaraqoyunlu, sonra Ağqoyunlu dövlətlərimiz Ərəb körfəzinə və Hind ümmanının şərqinə hakim kəsilərək, qərbə doğru bənd-bərəni kəsdiklərindən, avropalılar xarici ticarətdən üzüntülər keçirir, iqtisadi gərginlikdə çabalayırdılar. İspaniya sarayı xoş güzərandan şirniklənmiş, təzə asılı ölkələr ələ keçirmək, şərq sularında danılmaz dəniz dövləti imtiyazlarına sahib durmaq xatirinə bu səfəri maliyyələşdirmişdi.

Eləki, üzgünün qasırğalarla zəngin, fırtınalarla dolğun üç həftəsi oldu, gəmilərdə çaxnaşmalar başlandı. Üç gəminin katolik keşiş ataları müqəddəs kitabincilə, aramsız dini moizələrə əl atsalar da, Xristofor Kolumb (1441-1509) araqarışdıranlara ağır cəzalar versə də, itaətsizlik və narazılıq səngimirdi, çünki dənizçilər və hətta bəzi zabitlər belə Şərq təriqiylə Budda diyarına yetişməyin gerçəkliyinə inanmırdılar. Oktyabr ayının 12-də səhər alatoranlığı çəkilər-çəkilməz «Santa-Mariya»nın dor ağacının ucunda müşahidə yeşiyində oturmuş seyrçi durbini gözlərindən ayırıb qışqırdı:»Torpaq görürəm!» Yarımca saat ötmüş onlar sahilə yan aldılar. Bura Qəraib dənizinin şimal şərqindəki Böyük Antil adalarıydı. On yeddi gün ərzində səyyahlar kiçik Antil adalarını, Kuba, Haiti, Barbados adalarını kəşf edərək, sahillərdə ləngimədən əlli nəfər «Hindu» adlandırdıqları kişi, növcavan, qızqadın götürüb gəmilərə döndülər və İspaniyaya yön aldılar. Dəniz səyyahları şərq tərəfdən Hindistana çatdıqları gümanında bulunaraq, girovlara «Hindu» adı qoymuşdular. Yaxşı, bəs Kolumbu belə arxayınlığa, qibtə ediləcək inama sövq edən hansı qüvvəydi? Kapitan otağında Kolumbun hamıdan gizlətdiyi və neçə həftə öncə qiyam qaldıranlar qarşısında istinad etdiyi 800x800 mincə millimetr ölçülü kağız nəydi? Hadisələri burada dondurараq, 238 il əvvəllərə- Güney Azərbaycana qayıdaq.

K.Marksın «triqonometrik funksiyalar nəzəriyyəsinin atası», böyük alman riyaziyyatçısı Eylerin səma cisimləri və Yer ölçülərinin yerbəyeredicisi» adlandırdıqları azərtürk soydaşımız Məhəmməd İbn Həsən Hacı Xacə Nəsirəddin Tusi (1201-1274) qədim Midiya dövlətimizin başkəndi Əkbatan (şərq və qərb qaynaqlarında «Ekbatan», çağdaş Həmədan) şəhərinin Bahar bölgəsində dünyaya gəlmiş, təhsilini Xorasan vilayətinin Tus qəsəbəsində aldığına görə, «Tusi» ayamasını götürmüşdü. Onda ki, elmə, mədəniyyətə qiymət verən Elxanlılar sülaləsi Güney Azərbaycanda möhkəmləndi, artıq alimlər içində tanınmış Tusi Təbriz sarayına çağrıldı, Hülakü xanın himayəsindən bəhrələnən riyaziyyatçımız gəncliyindən bəri könlündə qoruduğu arzusunu gerçəkləşdirmək üçün hökmdarın qılığına girərək, rəsədxana inşasını maliyyələşdirməsinə onu razı saldı. Əsası 1259-cu ilin Novruz bayramı günündə qoyulmuş rəsədxananın məsrəfinə o dövr üçün çox böyük məbləğ olan 35.000 dinar (qızıl sikkə) ayrılmış, Marağa şəhərinin qərbindəki dağda uzunu 350 arşın, eni 150 arşın sahə seçilmişdi. Marağa rəsədxanası düz bir ilə işə salındı. Tusi öz rəsədxanasında ərəb, fars, yəhudi, həbəş, çinli, təbii ki, azərtürk olmaqla,

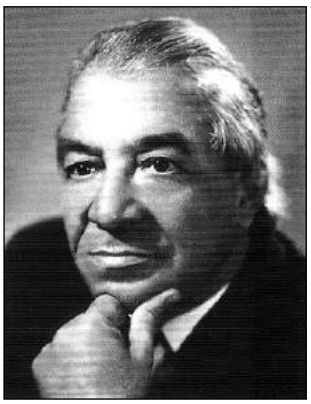
mehriban, çoxmillətli bir kollektiv yaratmışdı.

Burada gənc ustad çinli gənc alim Mun-çiyə daha çox ümid bəsləyirdi. Xacə Nəsirəddin ingilis İ.Nyutondan 400 il qabaq Ayın fəsillərini (faza) tapmış, Yerlə Ay arasında məsafəni ilk dəfə olaraq, 7 arşın az fərqlə ölçmüş(386.781 minar, yəni kilometr), peykimizin Yerə nisbətən beş dərəcə bucaq altında çəpəki dövr etdiyini, Yerin tam kürə şəklində deyil, qütblərdə batırıq oval olduğunu aşkarlamış, Ayda cazibə qüvvəsinin Yerə nisbətən 6 kərə zəifliyini meydana çıxarmışdır. Tusinin «Zic elxani» astronomik əsərində 900 ulduzun uzunluq, 878 ulduzun isə enlik koordinatları dəqiqliklə göstərilmişdir. Bu hesablamaların dürüstlüyü çağdaş astronomları da heyrətə gətirmişdir. Biz mətləbə sarı hələ indi-indi gəlir, böyük soydaşlarımızın xələfləri mat qoyan elmi tapıntıların kandarına ayaq basırıq. Nyutonu və azman dünya astronomlarını 400 il qabaqlamış alimimiz sübut etmişdir ki, dənizlərdə və okeanlarda baş verən qabarma və çəkilmələr heç də təbiətin kor-koranə şıltaqlığı olmayıb, məhz Ayın çəpəki hərəkətindən və Yerin qütblərindəki bataqlığından irəli gələn vaxtaşırı, yəni il ərzində 24 dəfə özünü göstərən cazibə sıxılmasının sonucu kimi biruzə verir. Tusi su-quru münasibətlərini dahiyanə şəkildə önə çəkərək, qabarma və çəkilmələrin dənizlərdəki vüsəti və cizgiləriylə okeanlar içrə gücü və sərhədləri arasındakı məsafə fərqlərini hesablamaqla insanlığa hələ məlum olmayan torpaqların mövcudluğunu qabaqcadan xəbər vermişdir. Bu ümumbəşəri inqilabi kəşf idi: Atlantik okeanın köksündə, alimimizə görə, uzunluğu 1015 kilometrlik ada yerləşməliydi. Doğrudan da, dənizçilər bu bilgilərdən xəbərsiz, 1467-ci ilin martında Tusimizin öncədən xəbər verdiyi quru parçası Müqəddəs Yelena adasını- 450 il sonra Napoleon sürgündə olacağı cəzirəni aşkarladılar. Atlantik okeana günbatana vardıqca heyrətamiz olaylar Marağa rəsədxanasının yaradıcısını və digər əməkdaşları düşündürürdü. Tusi gərgin araşdırmalardan sonra belə qəti qərara gəldi ki, Yer kürəsi şərti olaraq, 24 meridiana bölünməli, birinci meridian Atlantik okeanına yaxın guşədən keçməlidir. İndi «O» meridianın Qrinviçdən keçməsi Tusi dühasının sonsuzluğuna canlı sübut kimi yaşayır. Marağada dəqiq hesablamalar göstərdi ki, Atlantik okeanın qərbində şimaldan-cənuba doğru sularda nəhəng quru sahilləri uzanmalıdır və hələ insan ayağı dəyməmiş bu əsrarəngiz torpaqlar başlanğıc meridiandan (indi «O» Qrinviç meridianı) şərqə sarı düz 81 dərəcə şimal en dairəsində və düz 62 dərəcə cənub uzunluq dairəsində yerləşməlidir. Azərtürk xalqımız üçün başucalığı fəxarətdir ki, Amerika qitəsinin coğrafi cizgilərini əvvəlcədən bizim həmyerlimiz aşkarlamışdır. Bu elmi kəşflərin gerçəkləşməsində Ayın əsas amil olması fikri də Tusiyə məxsusdur. Marağa alimləri tapdılar ki, okean və daxili-xarici dənizlərdə baş verən fırtınalar, qasırğalar, sunamilər heç də küləklərin, tufanların törəməsi yox, tam əksər hallarda Ay törəməsinin fəsadlarıdır. Beləliklə dahi astronom, coğrafişünas, riyaziyyatçı və yazıçı Tusinin elmi gümanlarında «Yengi Dünya» adlandırdığı hələ tapılmamış torpaqların, o cümlədən, şərqdə Amerika qitəsi və ətraf arxipelağın dəqiq xəritəsi meydana gəldi. Belə xəritələrdən əməkdaşların hər birində vardı. Tusinin vəfatından sonra o birilər kimi, Mun-çi də vətəni Çinə, Mankin şəhərinə qayıtdı. Tusi xəritəsinin sonrakı taleyi əfsunla sehrbazlıq arasındakı bənzəyişləri andırır. Məşhur italyan səyyah Marko Polo 1292-ci ildə Azərbaycandan keçərək, uzaq Çinə səfərə yollanır. O, ölkədə tanınan sözü getmiş Mun-çi ilə görüşür və ondan nəfis şəkildə üzü köçürülmüş Marağa coğrafi xəritəsini ucuz qiymətə alıb, çeşidli əşyalar çantasına qoyur. İki il ötmüş M.Polo vətəninə dönərkən yenə bizim Muğan-Mil düzlərindən adlayaraq, Apennin yarımadasına qayıdır. Coğrafişünas italiyalı dünyasını dəyişəndən sonra (1317) yeganə oğlu Paola Florensiya Tarix Muzeyinin inadkar rəhbərliyinin təkidiylə və böyük pul ödənciylə atasının xeyli səfər sənədlərini, yol qeydlərini, o cümlədən Marağa rəsədxanasını ona satdı. Doğrudur, «Səyahətnamə» əsəri muzeyin xərciylə işıq üzü görsə də, xəritə hansı səbəbdənsə, oraya daxil edilmədi. Gəlin, biz azərtürklər üzümüzü Florensiya Tarix muzeyinə çevirək və Tusi xəritəsinin taleyilə maraqlanaq. Kolumb mahir rəssamdı və İspaniyaya yollanmazdan altı il qabaq Florensiyalı varlı bir notariusun qızı Veronika ilə izdivac bağlamışdı. Əslən genuyalı dənizçi vəfat etmiş qayınatasının təmtaraqlı sarayına köçüb Florensiyada yaşayırdı. O, tez-tez tarix muzeyinə gedir, Roma sərkərdəsi Pompeyin dostu Krass ünvanladığı, onu parfiyalılarla və azərlərlə (azərtürklər) mücadilədən saqındırma məzmunlu məktubunu oxuyub əzbərləyirdi. Təbii ki, sağda şüşə altında uyuyan, lakin heç kəsin diqqətini çəkməyən bir xəritə onun gözündən yayınmazmış... Tusinin Marağa xəritəsində naməlum böyük torpaq qitənin şimalında 62 dərəcə cənub uzunluq dairəsi, cənubunda isə 81 dərəcə şimal en dairəsi xətti boyu yerləşməliydi. Elə isə X.Kolumbun sonrakı daha üç səyahətinə qayıdaq. Bir il ötmüş ikinci səyahət zamanı (1493) ispanlar Venesuelanın qərbə yaxın şimal sahillərinə çatıb, geri qayıtdılar, üçüncüdə iki il keçmiş (1495) Cənubi Amerikanın, başqa sözlə, Brazilyanın qərb sahilindəki, yəni xəritədə aydın göstərildiyi kimi, 62 dərəcə cənub uzunluq dairəsinə toxunan Nyufaundlend yarımadasının qərb sahillərinə çatdılar. Kolumb Qəraib dənizindəki yuxarıda adı çəkilən adalar dəstəsinə Vesthind (Qərbi Hindistan) adlndırmaqla hamını aldatmışdı. Əgər bura həqiqətən də Histandırsa, sən ora qərb tərəfdən yaxınlaşa bilərdin, daha doğrusu, yolüstü Yaponiyaya keçərək, mənzilə çatardın. Kolumb qanırdı ki, belə sorğular gözlənilir, ona görə də hiyləgər genuyalı Antil adalarını gah Sipanqo (yəni Yaponiya), gah Katay (yəni Çin), gah da Vest-Hind deyə təsbitləyir və hər torpaqlar arasındakı məsafələri iki kərə artırır ki, guya Hindistana çatma yolu uzun görünsün. Əslində isə Kolumb bizim azərtürk yolgöstəricimizlə «kəşf etdiyi» Yeni Dünyanın maddi nemətlərini, insan qüvvələrini zəngin torpaqlarını İspanyanın ayaqları altına atmış, onu rəhmsiz qul alverinə əsaslanan müstəmləkəçilik nəhənginə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, Madrid sa-

rayı və sonrakı ispan zədəganlığı onun Hindistan cəfəngiyyatına göz yumdu və qitənin Portuqaliya dənizçisi Ameriqo Vespuççinin adıyla deyiminə soyuqqanlıqla yanaşdı.

Tur Heyerdal Bakıda olarkən (sentyabr, 1999) Qobustan qaya rəsmlərinə baxanda heyrətini gizlətməmişdi: «Mən bir norveçli səyyah kimi ərz edirəm ki, xalqımızın çox böyük tarixi mədəni kökü vardır. Azərtürklər mənim millətimdən olmuş qədim vikinqlərlə qohum və doğmadırlar. Ona görə də Kolumbun, sizin Xacə Nəsirəddin Tusinin coğrafi xəritəsiylə səfərə çıxdığına, Amerika qitəsini «kəşf etdiyinə» əsla təəccüblənmirəm. Gərək Yeni Dünya məhz «Tusiya» adlanaydı...» Mat-məəttəl qalırsan ki, şərq ölkələrinə yollanan soydaşlarımız və rəsmilərimiz ora rəhbərlərinə torpağımızın 20 faizinin işğalından, 1 milyon qaçqınımızdan məzlum-məzlum söz açırlar, nə cənab Klintona, nə cənab Bleyerə, nə də İspaniya kralı cənab Xuan Karlosa çatdırmırlar ki, amerikalıların üzərində gəzdikləri torpaqların cahan xəritəsinə düşməsində biz azərtürklərə borclu sayılırlar. Böyük-böyük məclislərdə işıqlı tariximizi danışmırıq. Şərqdə düşünürlər ki,biz dünən sürülərimizi otaran, bizə hasarlar tikən hayların vecsiz atəşkəsinə məruz qalmışıq. Şərqlilər, siz özünüz xalqımızı «1991-1992-ci illərin ən qəhrəman xalqın elan etmişdiniz. Əlimyandı vaxtımızda bizə bir balaca siyasi-mənəvi dəstək versəniz, dəvəni eşşəyin quyruğuna bağlamasanız, o təqdirdə ulu əcdadımız Xacə Nəsirəddin Tusinin hələ ödəmədiyiniz borcundan çıxacaqsınız. Amerikanın kəşfindəki ilkinliyimizi təstdiq edin, cənablar.

Nəbz» qəzetindən.
№01(50),06-12.01.2001-ci il.

Tofiq Bayram (Tofiq Qulam oğlu Bayramov) 1934-cü il dekabrın 16-da Bakının Əmircan kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda (1953-1954) təhsil alıb. Elə qəbul imtahanı zamanı şairliyini təsdiqləyib. Məsələ burasındadır ki, o vaxtlar dil-ədəbiyyat fənnindən imtahan verəndə üçüncü sual adətən cümlə təhlili olardı. O,cümləni təhlil etmək, mübtəda, xəbər və ikinci dərəcəli üzvləri tapmaq əvəzinə vərəqdə yazır:

İnlədi qəlbimdə incə bir səda
Burda nə xəbər var, nə də mübtəda

Xanoğlan Bayramov
Sosialist Əməyi Qəhrəmanı

Bütün müəllimlər yığışır və gənc şairin təbini alqışlayırlar. Tofiq Bayramov doğrudan da tezliklə şair kimi tanınır və institutu qurtardığı 1959-cu ildə Yazıçılar ittifaqına üzv seçilir.

Əmək fəaliyyətinə «Azərbaycan müəllimi» qəzetində şöbə müdiri (1959-1960) kimi başlayan Tofiq Bayram sonralar Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri komitəsində (1960-1961), «Ulduz» jurnalında(1964-1968), «Yazıçı» nəşriyyatında müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Şair çox gənc ikən məhşurlaşmışdır. Bunu özü də etiraf edirdi:

İyirmi dörd yaşlı bir gənc idim,..
...Şairəm deyəndə lovğalanırdım.

Doğrudur, yaradıcı adam özündən razı olmasa, ilhamlanmasa yazıb-yarada bilməz. Lakin şair yaşa dolduqca vədəsindən əvvəl məhşurlaşmağın, vaxtından əvvəl çiçək açan kimi az bəhrə verdiyini, xeyirdən çox ziyan gətirdiyini, arxayınçılığa, özünə alüdəçiliyə gətirib çıxardığını dərk edərək yazmışdı:

Dərd olur vədəsiz şöhrətə yetmək,
Kirayə verilən bir otaq kimi.
Özgə paltarında görüşə getmək
Özgə ürəyilə yaşamaq kimi.

Məhz bu daxili həssaslıq və qorxu hissi onu gecə gündüz sövq etmiş, bir-birinin ardınca neçə-neçə kitablar çap etdirmiş, poeziya həvəskarlarının sevimli şairlərindən birinə çevrilmişdi. Onun müxtəlif illərdə yazdığı «Ana təbəssümü» (1961), «Mənim şair xalqım» (1963), «Azərbaycan dünya gəzir» (1965), «İnamım, əqidəm» (1969), «Gərək elə yanım» (1971), Azərbaycan deyəndə» (1974), «Əsrin oyunu» (1979), «Könlümdə yaşayan-

lar» (1980), «Məsləkim, silahım» (1984), «Ay gecikən məhəbbətim» (1987) və eləcə də şairin ölmündən çap olunan «Torpağın altı da mənə vətəndir» (1998), «Səkkizliklər» (2004) kitabları əl-əl gəzmiş, şairin hər kitabı çıxanda hadisəyə çevrilmişdi. Bu baxımdan Tofiq Bayramı xoşbəxt taleli şairlərdən hesab etmək olar.

Tofiq Bayramın bir çox şeirlərinə musiqi bəstələnib. «Cavanlığım», «Vağzalı çalınır, anam ağlayır», «Ay gecikən məhəbbətim» və bu kimi qızıl fondda yer alan mahnılar isə onu Azərbaycanda hər evin, hər toyun sevimlisinə çevirmişdir.

Tofiq Bayram peziyası mövzu, forma və məzmun cəhətdən çox zəngin və rəngarəngdir. Bununla bağlı bir məsələni xüsusilə qeyd etmək istərdik. Aşıq məktəbləri. Aşıq mühitləri olduğu kimi poeziya məktəbləri, poeziya mühitləri də ola bilər. Adətən Azərbaycanın Şərq bölgəsində əruz vəzni üstünlük təşkil edir. Şərq bölgəsinin nümayəndəsi Tofiq Bayramda bunun əksini görürük.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Tofiq Bayramın şeirləri Səməd Vurğunun çox xoşuna gəlib və haqqında deyib: «Bu gəncin dili səlis, misraları ləngərlidir».

Qürur hissi ilə deyə bilərik ki, Səməd Vurğun yaradıcı gənclərlə bağlı söylədiyi bütün fikirlərində olduğu kimi, Tofiq Bayram haqqında dediklərində də yanılmamışdı.

Doğrudan da şairin dili səlis, saf, şirin və cazibəlidir. Görkəmli alman alimi Leybnisin dərin mənalı, təcrübədə təsdiqini tapmış müdrik kəlamı vardır: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim».

Göründüyü kimi Tofiq Bayram dilimizə, ədəbiyyatımıza, bütövlükdə mədəniyyətimizə eyni dərəcədə layiqli xidmət göstərmişdir.

Tofiq Bayram yaradıcılığında «Ana» mövzusu aparıcı yerlərdən birini tutur. Şair analara böyük ehtiram və şükranlıqla neçə-neçə dərin mənalı şeirlər həsr edib: «Analıq haqqı», «Şair arvadına», «Anna sevinci, anna qəzəbi», «Ay gecikən məhəbbətim», «Vağzalı çalınır, anam ağlayır», «Qadın ürəyi», «Qadınlar və analar haqqında qəsidə» və s. kimi bir-birindən gözəl şeirlərdə real həyat həqiqətləri bariz şəkildə əks etdirilir.

Tofiq Bayram Azərbaycanı tarixdə yaşadan, onun ilham mənbəyinə çevrilmiş korifeylərimizdən: N.Gəncəvinin, M.Fizulinin, M.F.Axundovun, Ü.Hacıbəyovun, S.Vurğunun, R.Rzanın, Maestro Niyazinin və bir çox dəyərli sənətkarlarımızın ədəbi portretlərini elə ustalıqla canlandırmışdır ki, oxucu ilə bu böyük dühalar arasında sanki ədəbi bir dialoq yaranmışdı. Bu şeir-sənət dühaları şairin həyat və yaradıcılığına elə dərin təsir etmişdir ki, onun forma, mövzu, məzmun və dil baxımından cilalanmış əsərlərini oxuduqca valehedici bir mənzərənin şahidi olursan.

Dostluq şarjları Tofiq Bayram yaradıcılığında da əhəmiyyətli yer tuturdu. Duzlu-məzəli şarjlarına görə o, qələm dostlarının xüsusi hörmət və ehtiramını qazanmışdı.Onun Anar, Nəbi Xəzri, Hüseyn Arif, Səyavuş Aslan, İsi Mələkzadə, Sabir Əhmədov, Oqtay Kazımov və Musa Yaquba həsr etdiyi şarjların ideya məğzini xoş məramlı niyyət, həddindən ziyadə səmimiyyət, nikbinlik, zarafatyana sataşma təşkil edir.

Şairin uğurlu tərcüməsində Azərbaycan oxucuları A.Tvardovskinin «Üfüqlərdən-üfüqlərə» (1966) və «ürəkdən-ürəyə» (1975), Rəsul Həmzətovun «Durnalar» (1973) və «Dostları qoruyun» (1989) şeir kitabları, Puşkinin «Mosart və Salyeri», Tvardovskinin «Yaddaşın hökmü», Anna Axmatovanın «Rekviyem» poemaları, ispan dramaturqu Hope de Veqanın «Hiyləgər məşuqə» əsəri ilə tanış olmaq imkanı əldə etmişdir. Şair eləcə də Y.Yevtuşenko, T.Çiladze, İ.Abaşidze, Q.Quluyev, L.Xaustov və başqalarının bu gün də şüur və qəlblərə sirayət edən poeziya nümunələrini yüksək bədii şəkildə tərcümə edərək Azərbaycan oxucularına töhfə etmişdir.

Tofiq Bayram yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıq belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, şairin forma, üslub, məzmun və ideya baxımından bir-birindən fərqlənən, bütövlükdə poetik təfəkkürün bəhrəsi olan əsərləri bir ortaq nöqtədə doğma xalqına, vətəninə qeyrətli bir oğul kimi xidmət etmək anlamında birləşir:

Vətən mənim bu günüm,
Sabahkı toy-düyünüm.
Haqqım var ki, öyünüm,
Azərbaycan deyəndə.
Ürəklərdə döyünüm,
Azərbaycan deyəndə...
Mən Vətənə Fizuli,
Abbas Səhhət deyirəm.
Mən Vətənə Üzeyir,
Müşfiq, Səməd deyirəm.
Günəş kimi müqəddəs
Bir həqiqət deyirəm
Azərbaycan deyəndə.

Tofiq Bayramın xidmətləri dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, Əməkdar incəsənət xadimi

(1984), Dövlət mükafatı laureatı (1988) kimi fəxri adlara layiq görülmüş, ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Əmircan kəndində istirahət parkı adına verilmiş və parkda büstü qoyulmuşdur. Parkın açılışında şəxsən iştirak edən, ədəbiyyatımızın böyük qayğıkeşi Heydər Əliyev şairin yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir.

Mənalı ömür yaşayan Tofiq Bayram 1991-ci il aprel ayının 18-də dünyasını dəyişdi və Əmircan qəbristanlığında dəfn edildi. Nə edəsən ki, «bir yandan boşalıb, bir yandan dolan dünya»mızın keçilməz qanunları vardır. Tofiq Bayramın yoxluğunu ürək ağrısı ilə qeyd etsək də, təsllini onda tapırıq ki, şairin ölməz poeziyası yaşayır və tam əminliklə deyə bilərik ki, ədəbiyyatımızda layiqli yeri olan şairin poetik irsi gələcək nəsillərin də qəlbində yaşayacaqdır.

Əmircan. Tofiq Bayram adına küçədə şairin ata mülkü

Tofiq Bayram ailə üzvləri arasında. Həyat yoldaşı Zərifə xanım, oğlanları Zakir, Cavanşir və Cahangir

Zərifə xanım nəvələri arasında

Tofiq Bayram öz qohumları arasında

f.e.d. prof. Qəzənfər Paşayev
f.e.n. Gülzar İbrahim qızı

Tofiq Bayram ailə üzvləri arasında

QADIN ÜRƏYİ

Necə rəhmlidir, necə amansız,
Necə mehribandır qadın ürəyi
Sən onu sındırsan, bil ki, a qansız,
Ağlayan kamandır qadın ürəyi.

Güldürsən, ömürlük səadətindir,
Söndürsən, yanmağı bir də çətindir.
O, əsil qayğının, məhəbbətindir,
Sevgisiz zindandır qadın ürəyi.

Onu alçaldan da, ucaldan da biz,
Dərd verib vədəsiz qocaldan da biz.
Qədrini biləndə bu cahanda biz,
Həmişə cavandır qadın ürəyi.

Bəzən gül tək solar acı bir sözdən,
Ağlayar xəlvəti, gülsə də üzdən...
Bəzən uşaq kimi bir ürəksizdən
Məhəbbət umandır qadın ürəyi.

Bir namərd əlindən zəhər içəndə,
Keçirər ömrünü o yas içində.
Bəzən ən qiymətli libas içində
Nalədir, fəgandır qadın ürəyi.

Sənsiz əl çəkərəm arzudan, kamdan,
Nə çıxar sevgisiz-sənsiz ilhamdan?
İncitsən dözərəm, Tofiq Bayramdan
İncimə, amandır, qadın ürəyi.

Tofiq Bayramın bacısı Svetlana xanım, Zərifə Salahova və Anar

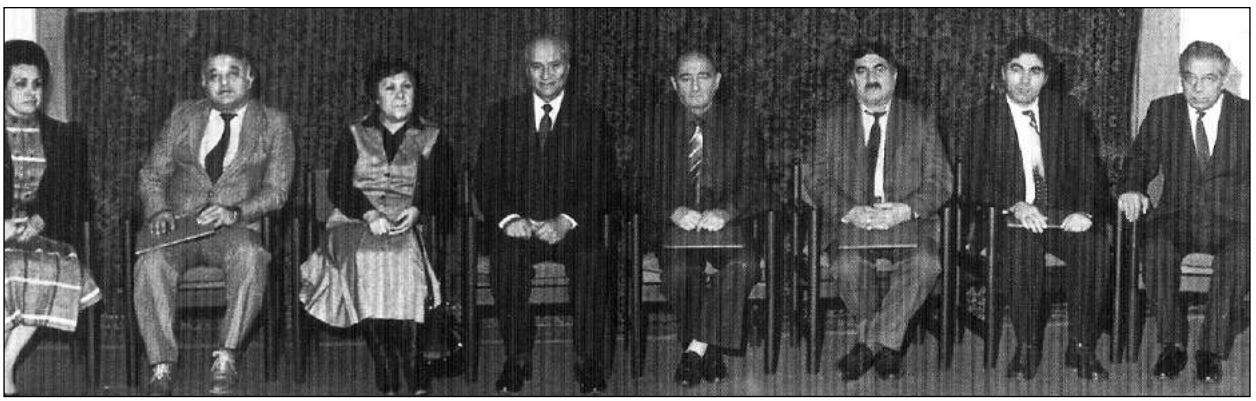
Maestro Niyazi

Tofiq Bayram və Mirzə İbrahimov

Tofiq Bayram və Fərhad Bədəlbəyli

Elçin Əfəndiyev, Höküma Billuri, Qurban Xəlilov, Hüseyn Arif, Qabil, Ayaz Vəfalı, Tofiq Bayram. 1984-cü ildə Əməkdar incəsənət xadimi adına layiq görülməsi mərasimində.

Görkəmli akademik Əlisöhbət Sumbatzadə və Tofiq Bayram Səttar Bəhlulzadənin məzarını ziyarət edərkən.

Xəlil Rza, Əkrəm Cəfər, Lətif Kərimov, Tofiq Bayram və Səid Rüstəm

KEÇ GÜNAHIMDAN

Sağalmaz xəstənəm, dərmanım sənsən,
Həkimim, hakimim, fərmanım sənsən.
Dövlətim, şöhrətim, ad-sanım sənsən.
Yeganə ümidim, gümanım sənsən,
Mən necə əl çəkim son pənahımdan:
Sənə yalvarıram:
Keç günahımdan!...
Vaxt ötür, səfərə yığılır köçüm,
Rəvamı özgəni axtarım, seçim?
Bir dərya ömrümdən qalıb bir içim,
Ondan da yolunda hazıram keçim,
Keçim öz canımdan, öz var yoxumdan,
Bəlkə ayılmadım şirin yuxumdan.
Sənə yalvarıram:
Keç günahımdan!...
Mənə qurban verdin cavanlığını,
Nur etdin ömrümün qaranlığını.
Heyf, ucuz tutdum qurbanlığını,
Görmədim, duymadım insanlığını,
Qəzəbin soyusun etirafımdan,
Sənə yalvarıram:
Keç günahımdan!...
Elə ucaltmısan, enə bilmərəm,
Elə yandırmısan, sönə bilmərəm.
Sənsiz lal olaram, dinə bilmərəm,
Əl çəkə bilmərəm, dönə bilmərəm
Mən öz bugünümdən, öz sabahımdan
Sənə yalvarıram:
Keç günahımdan!...
Ömrün tək qanadlı quşa dönməsin,
Həsrətin gözümdə yaşa dönməsin.
Baharın borana, qışa dönməsin.
Ürəyin bərkiyib daşa dönməsin,
Daşlar da od tutub yanar ahımdan,
Sənə yalvarıram:
Keç günahımdan!...

Zərifə xanım böyük bəstəkar Qara Qarayevin yubiley tədbirində Tofiq Bayramın «Ölməz sənətkar» şerini oxuyarkən Bülbül adına musiqi məktəbində.

VAĞZALI ÇALINIR, ANAM AĞLAYIR

Duvağa bürünüb yola düşürsən,
Qonşular telinə çiçək bağlayır.
Ay bacım, sən haldan-hala düşürsən,
«Vağzalı» çalınır, anam ağlayır.

Köçürsən üzüağ, məğrur, hayalı,
Gedirsən könlünü verdiyin yerə.
Buydu anamın da fikri-xəyalı,
Bəs niyə kövrəlir o, birdən-birə.

Ortada quş kimi süzür gəlinlər,
Qızlar oğrun-oğrun yar soraqlayır.
Gülür, fərəhlənir toya gələnlər,
«Vağzalı» çalınır, anam ağlayır.

Bir evdən bir evə səadət gedir,
Biri yola salır, biri səsləyir.
Bir ana qızını burda ləngidir,
Bir ana həsrətlə gəlin gözləyir.

Ona təskinlik də gərək deyildir,
O göz yaşlarında sevinc var, bacım.
Səadət həmişə gülmək deyildir,
Ana qız toyunda ağlayar, bacım.

Gedirsən ən şirin arzu-kam kimi,
«Vağzalı» çalınsın, get yavaş-yavaş.
Dünyada hər ana öz anam kimi,
Bircə toy günümdə ağlayaydı kaş.

AY GECİKƏN
MƏHƏBBƏTİM

İllər boyu səni gəzdim,
Ay gecikən məhəbbətim.
Sən yubandın, mən tələsdim,
Getdi gənclik təravətim.
Ay gecikən məhəbbətim.

Mən bir yanda sənə möhtac,
Sən bir yanda gəzdin əlac.
İki qəlbdə bir ehtiyac,
Övladıyıq bir həsrətin,
Ay gecikən məhəbbətim.

Saç ağartdım bu yollarda,
Harda idin, söylə, harda?
Bir yarpağam son baharda
Saralıram yetim-yetim,
Ay gecikən məhəbbətim!

...Bir könül var, əmanətdir,
Acısı da şirin dərddir.
Bir qadına xəyanətdir
Bir gözələ sədaqətim,
Ay gecikən məhəbbətim!

Cəzam varsa , verən gəlsin
Könlü hicran görən gəlsin.
Məcnun gəlsin, Kərəm gəlsin,
Desin nədir qəbahətim,
Ay gecikən məhəbbətim!

KAŞ Kİ, ÖLƏCƏYİM
GÜNÜ BİLƏYDİM

Bələkdə köçsəm də qoynuna, kəndim
Burda son məskənim, ilk ünvanım var.
Hər yerdə, hər zaman sənə güvəndim,
Sənsiz nə ürəyim, nə də sanım var.

...Sinəndə Səttarın sənət gülzarı,
Yolumu gözləyən ata məzarı.
Qapıdan boylanan ağbirçək qarı,
Mənə oğul deyib qol açanım var.

Mənim səcdəgahım sənsən cahanda,
Adın dövr eləyir ürəkdə, qanda.
Xoşbəxtəm, vətənim Azərbaycanda
Dilimin əzbəri Əmircanım var.

Kaş ki öləcəyim günü biləydim,
Biləydim nə zaman son nəfəsimdir,
Demirəm dünyaya bir də gələydim,
Bir dəfə gəlmişəm, elə bəsimdir.

...Kimin ki, qəlbinə toxunmuşam mən
Gizli bir həsrətlə ona yanaşım.
Haqlı gileylənən, haqsız inciyən
Bütün dostlarımla mən halallaşım.

...Eşidim Bakının addım səsində
Sonuncu əlvida nəğməsini mən.
Eşidim bir körpə qəhqəhəsində
Ömrümün uğurlu əvəzini mən.

Gözümdə qüssə yox, ürəyimdə qəm,
Ötən günlərimə çətin ki, yanam.
Əgər qəbrim üstə bir gülə dönsəm,
Bilin, ürəyimdir yerdən boylanan.

....Ürəklə yazmışam neçə nəğməni,
Biri yadda qalan, biri itəndir.
Demərəm, ey Vətən, bağışla məni,
Torpağın altı da mənə Vətəndir.

Тофиг БАЙРАМ

ШЕ'РЛЭР

ӘМИРЧАН ЛӨВЊӘЛӘРИ

КӘНДИН ФӘХРИ ВӘТӘНДАШЫ

Она мәнзил вердилар
Шәһәрин мәркәзиндә,
Деди: Көрәјим дејил.
Дедилар: Бағын олсун
Бағларын мәркәзиндә,
Деди: Көрәјим дејил.
Бағым да вар, евим дә,
Ушағым јох мәним.
Бағым — јашыл табиәт,
Евим — ана Вәтәним.
Дедилар: Машын верәк
Сәнә нәвәдәнкәнар.
Деди: Көрәјим дејил.
Симиндә көзәсәм.
Јоллар мәндән ајрылар,
Дағлар мәнә гынајар.
Төкәрләрин алтында
Әзилсә бир јул, чичәк
Бүтүн күллар, чичәкләр
Өлкәдә ел үзәчәк,
Јәрјүзүнә үстүмә
Бүтүн дағлар, гајалар,
Гызыл гана дәнәчәк
Фырчаларымы бојаләр.
Сәнәтим Мәнкүнүнә
Сәҹдә гәфәсдир мәшын.
Гојун тәбиә галым,
Табиәтә јарашым...

Хорузлар бан верәндә
Чыхарды мәнзилиндән,
Дан јери чырпыҹды.
Сых, дәлгалы сечләри
Бәзәрди өз әлиндән,
Бармаглар дарағыҹды.
Бәдән мәзәк, шүвәрәк,
Гоплар гамма јиннәдән,
Өлчүдә рәнк ишләри.
Өмүрбојлу көлүндән
Инк дәмчы кими дән
Онун мавн көзләри.
Кәнддә Фузулинин
Өзәбәрдән дејәҹәји,
Һәр әддымы јоллара
Бир бәхшиш, бир һәдијјә.
Нә гышын бораләри,
Нә јајын истиләри
Ланкитмәрди бир анлыг
Јәнишини Сәттарын.
Өзүндән кечәндә
Сигарет түстүләри
Кәндә хәбәр верәрди
Көлишини Сәттарын.
Бир ејлинмиш будағы
Өјкиб галдырарды
Бармағының учунда.
Бир чәрәк гырынтысы
Үрәјини гырарды,
Сығаларды сечүндә,

Јығарды чантасына,
Өз-өзүнә дејинб:
«Ахшыг, дәвә көрмәјән
Тохлар һәддини дүшүр,
Бә'зи рәссамлар кими
Бәр-бәзәкли көјнүб
Һеҹ, тек-түк әдәмлар
Инкидән јохсулашыр.
Гој апарым шәһәрә,
Бу бир сәваблыг олсун;
Гошсун көрчиләрә
Мәндән гонаглыг олсун...».
Онун сәдаҹи мәним —
Елвитрин гатары,
Билети дә дәним.
Көлишн галдырарды
Бүтүн отуранлары:
—Бујур, Сәттар мүәллим,
—Кәл отур, Сәттар әми.
Тәләбәләр, нәфтчилар
Јығыларды башына,
Гатардан дүшмәјә дә
Ким нә унударды,
Хәзәрнин зилләјиб
Илаһи бахышына
Онун һәр көләмәнә
Һәвә кими ударды.
Тарзән нечә төләсәр
Өз тарыјла көрүшсүн,
Дурна нечә төләсәр

Гатарыјла көрүшсүн.
Лоғман нечә төләсәр
Хәстәнини јанына,
Мәчнун нечә төләсиб
Ләјлисинә говушсун, —
Бах, бель төләсәрдә
Рәссам иш атасына.
Бүрүләрдә шәһәрни
Дөнәсиндән, тикиндән,
Сәттар сонсуз дејилди,
Бу Вәтән торпағына
Мин көзәллик дөгүлүб
Онун хиш бәтиндән.
Бир отаға сығарды
Кеј кәл, Чыдыр мејданы.
Өз Кәпәзи бојадды
Күчәҹ, хамат оңа.
О, чәмәнли, чәшмәли
Бүтүн Азәрбајчаны
Үрәјиндән, көзүндән
Кечүрәрди көтәнә...

Инди һејкәлә дөнүб,
Јенә Өмирчандадыр.
Үрәјинә дәр көлир
Көксү гранит дашын.
Нәфәси хәдсиздә,
Шәһрәти чәһәндәдир
Бу әбади сәнинин,
Бу фәхри вәтәндашын.

КИТАБХАНАЧЫ

Кәндин китабханасы икиҹан мәртәбәдә,
Өсир көһнә пилләләр бир-бириниң далында.
Јорулмаздым бу јерә галхсајдым јүз дәфә дә,
Охујардым көзләрим јумуруб гаралынча.

Бурда һамыдан әввәл мән ачардым гапыны,
Унудуб ләззәтини футбол ојнамағын дә.
Бир аj мәзәб көзләјиб «Нағыллар» китабыны
Бириндәсә охудум гирәт отағында.

Бә'зән дә башлајанда биринчи сәһифәни,
Сонунчу сәһифәни битирмәдән гоймадым.
Китабын һәр чүмләси әфсунларды мәни,
Өн истәкли достуму итирмәкдән горхардым.

Чөкмә јох, бәјимә јығыларды сөвәтим,
Һәр китаб көзләримә таза бир чыраг ҹды.
Мәним академијам, мәним университетим,
Мәним сәһрли дүнјам кичик бир отаг ҹды.

Годим китаблар кими үз-көзүндән нур јаған
Бир инсанла бу јердә көрүшәрдим һәмишә.
Бирчә сөзү вар ҹды: «Охујана чән гурбан,
Сәвадсызын көзүндә — әлəм гәрәклиг мәшә».

Бурда көчиб өмрүнүн ән мә'налы күнләри,
Мин отага нур јајыб бир отагда отурак.

Тахта аjагларында тахта пилләкәнләри
Гајғы илдир галхыб-енир бу чәбһәчи әтәрак.

Ағыр-ағыр төрәниб јериjәрди габаға,
Таныjарды узагдан мәним әддым сәсими.
Бир шә'ри башлајанда әвәзлә охумага
Она гулаг асдығча гысардым нәфәсими.

Көрәндә бир сәһифә позулуб, гараланыб,
Бу дәрд оны гочалдыб гамятини әjирди.
Сенырды, үрәjиндә мәрмәрләр сыраланыб,
Һәр сырылмыш китабдан она күлүб дејирдим.

Өлмәлчә јалышдырыр голан сәһифәләри,
Өлү газабдан әсир, синәси габарыбды.
Елә бил һүчүм вахты јараланмыш әскәри
О... тапшырыб...ерини...дејүш гајдарды...

Ајлар, илләр доланишт узаныр бир сап кими,
Тозланыр, дөjүшүр бу отаға көләнләр.
Һамын көһнә гапыны галын бир китаб кими
Алагулу муәллим ачыб-ортур һәр сәһәр.

Јенә көзүндә әjнәк, бахышлары мәһрибан,
Бир аз годан әjилиб, сачы дөнүб күмүшә.
Јенә һамын көләләр: «Охујана чән гурбан,
Сәвадсызын көзүндә — әлəм гәрәклиг мәшә».

Бу дүнјада бирчә шеj она дәрдәнҹ, әзабдыр:
Ајагына көз дикир сөз дүшәндә дәвәдән.
Китабларын ичиндә јазылмамыш китабдыр,
Инсанларын ичиндә ән сөнмәјән бир инсан.

Anadan gəlmə şair qardaşım Tofiq Bayrama onunla Əmircanda görüş məclisindən xatirə

27 XI 1982 Qabil

Gələcəyinə böyük ümidlər bəslədiyim şair dostum Tofiq Bayrama müəllifdən yadigar

6. IV. 71. Kərim Faiq (kor)

Abşeron torpağı qədər odlu, Xəzər dalğaları qədər təmiz, Səttar sənəti qədər əlvan nəğmələr bəstələyən bu kitaba səmimi rəy yazan şair dostum Tofiq Bayrama gözəl arzularla

15. IX. 77 Əli Tudə

Səmimiyyət və yaxınlığımı bildirmək üçün söz tapmadığım şair dostum Tofiq Bayrama Musa Yaqubdan yadigar

27. XII. 73 Musa Yaqub

МӘНИМ ИЛК ҮНВАНЫМ

Илк синиф отағым, илк мүәллимим,
Шә'рә мизраб вуран илк сары симим,
Илк севким, чәваблыг севкинимә, гәмким,
Үрәји ешгимлә чөлаjаным вар.

Ушаглыг достларым раст көлир мәнә,
Сечләри охшаjыр думаг jелкәнә.
Нәчәси бәбәдир, нәчәси көкә,
Мәним дә о күнә бир думаным вар.

Шәкр мин jүзәjа гонаг гуш дејил,
Елдән ајрылмаjан күнү хош дејил,
Бир тоjда, мәчлисдә jерим бош дејил,
Мәндән сәсәвәтлә сөз ачаным вар.

Нә шөһрәт ачыjам, нә пул һәриси,
Тәләjим, гисмәтим илһам пәриси,
Сабаһын Сәттары, уста Пәриси,
Шә'рә ганад верән jүз чәваным вар.

Мәним сечдикәчим сәнсән чәһәндә,
Адын дөвр еләjир үрәкдә, гәлбдә,
Хошбәхтәм, вәтәним Азәрбаjчанда
Дилимин әзбәри Өмирчанын вар.

Şeirlərindən şeir yazmağı öyrəndiyim, şeirin vəfalı dostu, dostla dost, düşmənlə düşmən olan təmiz qəlbli, böyük ürəkli Tofiq Bayrama kiçik xatirə

XII. 70 Ağa Laçınlı

Gözəl şairimiz, zərif qəlbli insan, tələbkar redaktor, bu kitabça üçün xüsusi əziyyət çəkmiş, dostum Tofiq Bayrama ən xoş arzularla

7. V. 79 Ağasəfa

İnsan elə yaşamalıdır ki, o, evinin yox, bütün kainatın hökmdarı olmalıdır. Böyük şəxsiyyət olmayan yerdə böyük sənətdən söhbət aparmaq olmaz. Hər cür möcüzənin qaynağı cəsurluqdur. Belə bir insan yanız Tofiq Bayramdır.

1970. Süleyman Rüstəm

Tofiq Bayram ensiklopedik zəkalı, yüksək təfəkkürə malik böyük ürək sahibidir. Şairlik, vətəndaşlıq, qeyrət və hünər onun şəxsiyyətində birləşmişdir. Odlu-alovlu, coşğun, Prometey hünərli bir şairdir.

1975. Aslan Aslanov

Tofiq Bayram öz istədiyinə nail olmuşdur. O, A. Tvardovskinin «Üfüqlərdən üfüqlərə» əsərini məhəbbətlə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Misralar rus dilindən tərcümə olunmuşdur. Amma əlinizi ürəyinizin üstünə qoyub deyə bilərsinizmi ki, oxuyanda onların tərcümə olunduğunu hiss etdiniz? Əlbəttə, deməzsiniz. Çünki misralar rəvandır, axıcıdır. Sözlər yerində işlənmişdir, vəzn də, qafiyə də düzdür, aydındır. Orijinalla müqayisə etdikdə açıq görünür ki, mütərcim müəllifin hər misrasına, hər ifadəsinə, sözünə ehtiramla yanaşmışdır. Onun demək istədiyi fikri ruscada olduğu kimi Aərbaycan dilində də obrazlı şəkildə verə bilmişdir.

1975. Rəfail Hağıyev

T. Bayramın tərcüməsi mənim orijinalımdan qatqat güclüdür. Universitetdə görüş zamanı Tofiq mənim şeirlərimi oxuyanda oxucular onu çox yaxşı qarşıladı-

lar. Bunları mən öz gözümlə gördüm. Tofiq mənim şeirlərimi odlu-alovlu oxudu.

Rəsul Həmzətov

Azərbaycanın odlu, alovlu poeziya qartalı, sevimli şairimiz Tofiq Bayram həmişə yaşayacaq.

İslam Səfərli

Artıq ömrünüzün və yaradıcılığınızın müdrik çağına qədəm qoyursunuz. Mənalı ömür yolunuz, zəngin həyat təcrübəniz müasir gənclər üçün, şübhəsiz ki, yeni-yeni şeirlərinizlə oxucularımızı sevindirəcəksiniz. Yubileyiniz münasibətilə sizi bir daha təbrik edir, sizə möhkəm can sağlığı və uğurlar arzulayıram.

1984. Mirzə İbrahimov

Sizin ana dilində yazdığınız şeirlər nənə laylası qədər şirin, cana hopan, ata tələbatı qədər ciddi səslənən çoxcəhətli şeirləriniz biz oxuculara daima mənəvi qida verir. Şair ömrünün parçalanaraq oxucu ömrünə qarışması şairin indiki və gələcək oxucularla birgə yaşamasıdeməkdir.

Akademik: Budaq Budaqov

Özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətləri, orijinal istedadı və yazı manerası ilə seçilən şairlərdən biri T. Bayramdır. O, hələ ilk qələm təcrübələrindən başlayaraq öz oxucusunu tapmış, ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, şirin oxunan və hər yeni əsəri ilə təzə, təravətli fikirlər təbliğ edən bir odlu-alovlu şair kimi tanınmışdır.

Niyazi

Tofiq Bayram həqiqi dostunu tanıyan, nöqsanını üzə deyən, əsl bir insan idi.

Teymur Elçin

Böyük Səməd Vurğunun vəfatından sonra mənim üçün Azərbaycana gəlmək, onun yerini boş görmək son dərəcə ağır idi. Amma bir gün gənc və istedadlı şair Tofiq Bayramın odlu-alovlu şeir oxumasını gördükdən sonra mən inandım ki, Səməd Vurğunun layiqli davamçısı yetişir.

1959. Nazim Hikmət

Tofiq Bayram anadan müdrik, ağsaqqal, elin dərdini, qeyrətini çəkən bir əsgər, döyüşçü, mübariz kimi doğulmuşdur.

Məmməd Rahim

Yazmaq, yaratmaq, tərcümə ilə can və başla işləmək, rus dilinin qrammatikası və ədəbiyyatı ilə dərindən məşğul olmaq Tofiq üçün nəfəs almaq qədər təbii və gözəl bir işdir. Hərəsi bir dissertasiya həcmində yazılmış kitabları ilə mən şəxsən dostum, qardaşım Tofiq Bayramla fəxr edirəm.

Məktəb dostu, professor
Şamil Salmanov

Tofiq yalnız yubileyi günlərində deyil, o, həmişə yadıma düşür, o, həmişə ürəyimdədir... Tofiq sənətə, sənətkara qiymət verən, onu uca tutan şəxsiyyət idi. 1963-cü ildə bir gecə qarlı qış axşamını Tofiq bizim evdə keçirib. O, şeir vurğunu idi. Yazdığım «Vətən» kantatası onun sözlərilə musiqi dünyasına yol açıb.

Arif Məlikov
Xalq artisti, bəstəkar

«Mən Tofiq Bayram qədər auditoriya tərəfindən hərarət və xüsusi məhəbbətlə qarşılanan şair görməmişəm».

Andrey Vaznisenski

Şeirimizin inam, əqidə yolunda vətəndaşlıq pafosunun genişlənməsində, yüksəlməsində misilsiz xidməti olmuş gözəl şair qardaşım, ilk gənclik illərimizdən həmişə qolumuzdan tutmuş xeyirxah ziyalımız Tofiq Bayrama - yaradıcılığına və şəxsiyyətinə dərin hörmətlə

Sabir Rüstəmxanlı

Xalqımızın Səməd Vurğun nəfəsli ustad şairlərindən biri kimi bütün qəlbimlə sevdiyim əziz Tofiq Bayrama qardaş töhfəsi

Hüseyn Kürdoğlu

Mərd, vüqarlı, qeyrətli, odlu-alovlu şairimiz, qələm yoldaşım Tofiq Bayrama

Yusif Əzimzadə

Qeyrətli, odlu, qüdrətli şair qardaşım Tofiqə - əzizimə balaca nişanə

Şəmşad Rza

Şeirlərində kişilik vüqarı və dərdli fikirlər gördüyüm, əziz, sevimli şairimiz Tofiq Bayrama qardaş məhəbbətilə

Məsud Əlioğlu

Mən Tofiq Bayramın tərcümələrinə minnətdaram. Azərbaycaın poeziya həvəskarlarının yaxşı rəyinə səbəb olmuş seçilmiş şeirlərinin toplandığı «Durnalar» kitabına daxil olan əsərlərin tərcüməçisi Tofiq Bay-

ramdır. Tofiqin tərcüməsi oriinaldan qat-qat güclüdür.

Rəsul Həmzətov

«Mən öz imamı qoruyacağam,
Ana balasını qoruduğu tək!
Oğul anasını qoruduğu tək!
Əsgər Vətənini qoruduğu tək!»

Hikmətilə məni heyrətdə qoyan, ən qadir qayğıkeşlərimdən biri dostum Tofiq Bayram!

Əli Qurbanov

Şeirlərinin dəlisi olduğum gözəl insan, gözəl şair Tofiq Bayrama kiçik hədiyyə

Qərib Mehdiyev

İstedadlı, ilhamlı, odlu-alovlu şairimiz Tofiq Bayrama ən xoş arzularla

Xəlil Rza

Tofiqimizin böyük kitabxanasına lap kiçik bir hədiyyə

Məmməd Aslan

Müasir poeziyamızın keşiyində mərdanə və tələbkarcasına duran şairimiz Tofiq Bayrama müəllifdən xatirə olaraq

Teyyub Qurban

Qardaşım Tofiq!

Sənə baxanda özümü, Səməd Vurğun xilqətli, inamlı və vüqarlı bir şair kimi görürəm.

Hüseyn Arif

«Mənim əzizlərim» kitabı üzərində böyük zəhməti olan odlu-alovlu şair qardaşım Tofiq Bayrama

Tofiq Mütəllibov

Ürəyi ilə, şeirləri ilə, münasibətləri ilə həmişəcavan Tofiq Bayram üçün ilk qələm götürdüyüm günlərin minnətdarlıq hissilə

Nüsrət Kəsəmənli

Gözəl insan, gözəl şair, xeyirxah insan, torpağımızın yanan oğlu Tofiq Bayrama dostuma, qardaşıma məhəbbətlə

Məmməd İsmayıl

Həm mənim dostum, həm də «Kommunist» redaksiyasının dostu, gözəl şairimiz Tofiq Bayram ən xoş arzularla

Əfqan

Əzizim Tofiq!

Şeir üfüqlərində sənə daha qüdrətli qanadlar arzulayıram.

Qulam Məmmədli

Ustadım Tofiq Bayramın oğluna

Elimiz, obamız, xalqımız səndən böyük ümid gözləyir, Zakir!

Sən öz işinin böyük şairisən. Uğur olsun sənə, qardaşım. Müəllifdən balaca nişanə.

Şəmşad Rza

Azəri xalqının odlu-alovlu şairi, böyük zəkaya malik, dərin düşüncə, anadan şair doğulmuş Tofiq Bayrama ən xoş arzularla

Manaf Süleymanov

Həqiqi dostunu tanıyan, nöqsanını üzə deyən, sevimli şairimiz Tofiq Bayrama müəllifdən yadigar

Teymur Elçin

№10 12-13 iyun 2001 KASPİ 065 (246) xatirə

Инчимә, амандыр, гадын үрәји

Сәттар Бәһлулзадә Тофиг Бајрама Фәхри Хијабанда дәфн олунмамасыны вәсијјәт едиб

Абасгулу Ага Бакыхановун, Сәттар Бәһлулзадәнин дүнјаја көз ачдығы Әмирчан кәндиндә доғулду. Елә ушаглыгдан "ағыр олур, батман каһ" самбалыјнан сајылды, сечилди. Биринчи синифдә көзалты еләдији Зәрифә ханыма, али мәктәбдә охујанда үрәјини ачды. Әдәбиҗјата чох еркән кәлди. Чохлары она бәнзәмәк истәсә дә, о һеч кәсә бәнзәмәди. Јаздығы һәр мисрасы дилләр әзбәри олду. Сәккизликләри илә Азәрбајчан әдәбиҗјатына јенилик, тәзә нәфәс кәтирди. Горки адына вә Азәрбајчан дөвләт мүкафатына лајиг көрүлдү. Әмәкдар инчәсәнәт хадими олду.

Көрәк елә јанам күлүмдән белә,
Нәсилләр танысын Тофиг Бајрамам!

— дејди.

Чәми 57 ил өмүр сүрмүш Азәрбајчан әдәбиҗјатының азман сәнәткарларындан бири Тофиг Бајрамын евиндәјәм, 35 ил бир јердә өмүр сүрдүјү, она үч оғул бәхш етмиш Зәрифә ханымла онун һәјаты вә јарадычылығы барәдә сөһбәтләширик.

– Зәрифә ханым, шаирләр бир аз дәјмә-дүшәр олурлар. Шаирә һәјат јолдашы олмаг гадын үчүн ағыр дејилми?

— Мән Тофиг Бајрамын һәјат јолдашы олмагымла, онун сағлығында да, өлүмүндән сонра да фәхр етмишәм. Тофиг инчә гәлбли адам иди. Мән инанмырам ки, өзәк адам мәни Тофиг гәдәр дүјәҗәди. О, чох сәдагәтли адам иди. Истәр мәнә, истәрсә дә өвладларына гаршы чох сәмими иди. Дүздүр, характери ағыр иди, анчаг үрәји чох јумшаг иди. Мән дә өз нөвбәмдә һәмишә сәмими вә сәдагәтли олмушам. Бир јерә кетмәк истәјәндә әввәлчә она дејирдим. Әкәр јох дејирдисә, дүшүнүрдүм ки, белә олмалыдыр.

Мән мүәллимә ишләјирдим. Бир дәфә мүәллимләр ушаглары Губустана екскурсијаја апарырдылар. Мән дә өз синифимин шакирдләрини апармалыдым. Ахшам дедим ај Тофиг, ушаглары Губустана апармалыјам. Мәнә јох деди. Анчаг күнорта өзү кәлиб мәни машынла Губустана апарды.

– Белә чыхыр ки, Тофиг мүәллим сизи гысганырмыш.

— Нә билим валлаһ, мәнә дејирди ки, һара лазымса мән өзүм апарачам сәни. Оғлум Москвада охујурду. 5 ил али тәһсил алыб, 3 ил дә аспирантурада охујуб. Мән оғлумун јанына кетмәмишәм. Кедим дејәндә, дејирди ки, мәни тәк гојуб һара кедирсән. Һәм дә рәһмәтлик гонаг-гаралы адам иди. Евдә мәндән башга чај-чөрәк һазырлајан јох иди. Әкәр Тофигин гонагы кәлибсә, демәли нә ишим варса, тәзијә салыб онун гонагларынын үчүн суфрә ачмалыјдым. Ону да дејим ки, Тофигин нөинки гонаглары, өзүнүн јолунда нә иш көрүрдүмсә, мәнә хош иди. Мәним өн хош күнләрим Тофигло кечиб.

– Зәрифә ханым сиз гысганмырдыныз ки?

– *(күлүр)* Билирсиниз, ева кеч кәлән вахтлары да олурду. Ону дејим ки, Тофиг әкәр шәһәрдә идисә, мүтләг кечәни евинә кәләрди. Көрүшләри олурду. Гадынлар ону чох севирдиләр. Мән бунларын һамысыны тәбии гәбул едирдим. Амма бәзи гадынларын өндәзәдән чыхмыш һәрәкәтләрини көрәндә мәнә пис тәсир едирди. Јена дә мән һиссләримә бурузә вермәздим, ичимдә сахлајардым. Бир дәфә дедим Тофиг, гадынларын бу гәдәр сәнинлә јахынлыгы мәнә пис тәсир едир. Белә олмаз ахы. Мәним бу сөзүмдән сонра Тофиг "Гадын үрәји" шеирини јазды:

Инчитсән дөзәрәм,
Тофиг Бајрамдан,
Инчимә, амандыр,
гадын үрәји.

Дедијим кими Тофиг инчә үрәкли адам иди. Мән дә башa дүшүрдүм ки, о, шаирдир, ону севәнләр шаир кими севирләр.

– Ешитдијимә көрә, Азәрбајчанын халг шаири Мәммәд Рәһим Тофиг мүәллими бир шаир кими чох севирмиш вә гајғысына галырмыш.

— Әввәла ону дејим ки, Мәммәд Рәһим сөзүн һөгиги мәнасында ағсаггал адамыјды. Ејни заманда истедадлы кәнчләрин гајғысына галырды. Тофигә исә хүсуси гајғы кәстәрирди. Тофиг Мәммәд мүәллими өзүнә ата һесаб едирди, һәм дә она дәдә дејә мүраҹиәт едәрди.

Һеч јадымдан чыхмаз, бир дәфә кәлди ки, дәдәм бизи гонаг чағырыб. Јығышдыг кетдик. О күну о, ағсаггал киши өзү бизә гуллуг еләди. Кабабы өзү бишириди вә дејирди ки, өзүм биширдијим јемәк мәнә ләззәт верир. Онун ханым-хатын һәјат јолдашы вар иди, Мәләк ханым. Ағбирчәк гадын иди. Бизи јола саланда Мәләк ханым мәнә бир халат һәдијә верди. Инанын ки, бу кичик һәдијә шаирләрин евиндә бир сәс-күј јаратмышды ки, кәл көрәсән. Јәни Мәләк ханым һәр адама һәдијә вермәзди. Әлфи Гасымовун һәјат јолдашы мәнә зәнк едиб сорушду ки, доғрудан Мәммәд Рәһимин һәјат јолдашы сәнә халат бағышлајыб? Мән һә дејәндә о, деди ки, Зәрифә ханым, сиз өмәли сәләф адамсыныз ки, Мәләк ханым сизә һәдијә вериб. Демәк истәјирәм ки, сөһбәт һәдијәнин гијмәтиндән кетмирди, ону кимин бағышладығындан кедирди. Еһ, көзәл инсанлар варды (аһ чәкир). Анчаг сиз фикир верин. Бу гәдәр мәһрибан адамлар шәрдә бир-бириндә күзәштә кетмирдиләр. Елә мүбаһисә едирдиләр ки, елә бил бир јашда идиләр. Онларын (икисинә дә Аллаһ рәһмәт еләсин!) һеч бири зәиф шеһә көрә кимәсә күзәштә кетмәздиләр.

– Тофиг Бајрамын белә бир шеири вар. "Мәнди һүсејин күчәси нөмрә бир". Бу шер јеканә шеирди ки, Азәрбајчан телерадио ширкәтинә һәср олунуб. Анчаг нәдәнсә телевизија онун һагтында хәбәрлик едир. Сизчә белә дејилми?

— Габаглар бир чох верилишләрин әввәлиндә о шеири дејәрдиләр. Анчаг даһа демирләр. Галды о шеирин тарихчәсинә, Тофиг әвәлә Мәһди һүсејни һәм јазычы кими, һәм дә шәхсијјәт кими чох севирди. О күчә дә Мәһди мүәллимин адыны дашыјырды. О шеирин јазылмасы да Мәһди һүсејнә һөрмәтдән ирәли кәлиб. Тофиг Бајрамын бир шаир кими, бир шәхсијјәт кими пухтәлашмәсиндә Мәммәд Рәһимлә јанашы Мәһди һүсејнин вә мәестро Ниҹазинин бөјүк өмәји олуб. Габаглар әдәбиҗјат вә инчәсәнәт хадимләри хүсуси гатарла кәнд өмәкчиләринин көрүшүнә кедәрдиләр. Јадымда дејил, һансы рајондаса Тофиг чыхыш едәндә ону Ниҹази ешитмишди. Көрүшдән сонра Тофиглә таныш олмуш вә ону бир шаир кими бәјәндијини билдирмишди. Танышлыгдан сонра өјрәниб ки, Тофиг ишләмир. Бакыја гајыдан кими Ниҹази Тофиги Опера вә Балет Театрында ишә дүзәлтди. Онда Мәһди һүсејнә зәнк едиб Тофигин һагтында сорушанда, Мәһди мүәллим Тофиги һәм көзәл шаир кими бәјәндијини вә һәм дә онун ишсизлијиндән нараһат олдуғуну дејибмиш. Сонралар Тофиг мәдәстро Ниҹазијә дә бир нечә шер һәср етди. Она гајғы көстәрән инсанлары һәмишә һөрмәтлә јад едәрди.

– Зәрифә ханым, кәлин бир аз да Тофиг Бајрамын Азәрбајчан әдәбиҗјатына јени нәфәс кими кәтирдији сәккизликләрдән данышаг.

— Тофигин јаздығы һәр сәккизлијин бир тарихчәси вар. Низами Кәнчәвијә јаздығы Низами чөлнәки сәккизликләриндә даһи сәнәткара олан мәһәббәтини "Шер паҹтахты" сәккизлијиндә

Бакы инчимәсин,
Кәнчә шаһәри,
Шер паҹтахтыдыр
Азәрбајчанын

ифадә едиб. Еләчә дә Сабиро, С.Вургуна вә Сәттар Бәһлулзадәјә һәср етдији шерләриндә сәккиз мисрада поетик фикирләр дејиб Тофиг.

Сабир шеримизин
Короғлусудур,
Каш онун "дәлиси" олајдым
мән дә!

Вахтсыз гочалды ки,
вахтындан габаг
Вурғун шеримиздә
ағсаггал олсун.

Рәһмәтлик Сәттар Бәһлулзадә илә көһнә идиләр. О, чох севирди Сәттары бир рәссам кими. Сәттарын даим бармағынын арасында Аврора сигарети оларды. Одур ки, Тофиг она һәср етдији шериндә

Чәкдијин Аврора илләрдән
бәри
Әлиндә алтынчы бармаг
кимидир...

јазмышды. Бу сәккизлији Тофиг С.Бәһлулзадәнин өлүмүндән сонра јазмышды. С.Бәһлулзадәнин һеч кәси јохуду. Одур ки, о, Тофигә вәсијјәт етмишди ки, мән өлән дә гојма мәни Фәхри Хијабанда дәфн етсинләр. Мәни Әмирчанда валидејнәримин јанында дәфн един. Тофиг рәһмәтлијин вәсијјәтинә әмәл етди.

– Зәрифә ханым, "Әсрин ојуну" шериндә:

Хоккеј киши ојунудур
Әсл киши!
Шаирин дә хоккеҗија
Вар охшары, бәнзәјиши.
Ән дөјүшкән мисраларым
Кечә-күндүз һүчумдадыр.
Һәјат хоккеј мејданы тәк
Гәләмимин учундадыр.-

дејир. Бу, садәчә хоккеј ојунуна шер јазмагдыр, јохса, доғрудан да идманы севирди Тофиг Бајрам?

— Һә, о вахт, о шер дә бир сәс-күј јаратды шаирләр арасында. Тофиг өзү идманчыјды. Бөксүнә мәшғул олурду. Һәм дә идманын бүтүн нөвләринин һәвәскарыјды. Бир хоккеј, бир футбол олмазды ки, Тофиг она бахмасын. О, нөјин ки, ојунлара бахарды, инанын ки, бүтүн ојунчуларын адыны билирди, истәр хоккеидә, истәр футболда. Тофигин бундан башга идман һагтында бир бөјүк поемасы "Идман" гәзетиндә чап едилиб. Умумијјәтлә, о, нә јазырдыса, орда мүтләг тәзә фикир дејирди. Одур ки, онун шерләри чох севилирди.

– Калин бир аз да Тофиг мүәллимлә илк танышлығыныздан данышаг.

— Биз икимиз дә Әмирчан кәндиндәник. Орта мәктәби бир охумушуг. О, һәлә орта мәктәбдә охујанда шер јазарды. Јадымдадыр биз сәккизинчи синифдә охујанда Сталин вәфат етди. Тофиг "Ананын сәси" адлы бир шер јазмышды. Онда халг Сталин үчүн ағлајырды. Тофиг о шери нечә охудуса, ән үрәји мәнкәм адамлар белә көврәлиб ағладылар. Галды бизим танышлығымыза, дедијим кими орта мәктәбдә бир охујурдуг. Анчаг о вахт мәктәбдә әдәб-әркан вар иди. Һызла өглянын севки, мәһәббәт бәрасиндә демәк олар ки, данышмасы јасаг иди. Мән орта мәктәбдә һеч вахт онун мәнә олан истәјини һисс етмәмишәм. Сонра биз али мәктәбә кирдик. Тофиг һәр ахшам бизим института кәләрди вә мәни көзләјәрди. Мән дәрсдән чыханда мәнимлә сөһбәт едә-едә ева кедәрдик. Белә-белә бир дә көрдүм артыг о, мәним үрәјимә кириб. Сонра евләндик. Үч оғлумуз олду. Јенә дә дејирәм ки, мән Тофиг Бајрамын һәм адыјла, һәм шаирлији илә, һәм дә шәхсијјәти илә фәхр едирәм.

Dayandur SEVGİN

P.S. ***Бир наданын она алим кими дәрс вермәјинә дөзмәјән,***

"Һәр үрәјим ағрыјанда
Демә, нәдир белә дәрдин
"Валокардин кәтир ана,
Валокардин"

истедадсызлара, паразитләрә гаршы әмансыз олан, истедадлыларын исә даим гајғысына галан, Јер үзүндә ган төкән илбисләрә өлүм, сүлһ башынын үстүндә көјәрчинә дөндәрәнләрә алтыш дејән шаир,

Дүнјада һәр ана өз
анам кими,
Тәкчә тој күнүндә
ағлајајды каш!-

дедим. Тәкә аналәрын көз јашы тој күнүндә севинчдән, фәрәҳдән ахсын.

Тофиг Бајрама исә Аллаһ ган-гәһи рәһмәт еләсин.

QARABAĞI VERMƏRƏM

Bütün aləm danışır
Mənim səxavətimdən.
Qonağa pay verəndə
Bahasını verərəm.
Dostlara süfrə açıb
Öz halal nemətimdən,
Evimin ipəyini,
Xarasını verərəm.
Lazım olsa, yolunda
Keçib can sərvətimdən,
Çıxarıb ürəyimin
Parasının verərəm.

Kimlər ki, şəfqət tapır
Ana təbiətindən,
Dərman kimi dağların
Havasını verərəm,
Amma dağı vermərəm.
Mən heç zaman dönmərəm.
Fikrimdən, niyyətimdən,
Lazım gəlsə gözümün
Qarasını verərəm,
Qarabağı vermərəm.

Tofiq Bayram

Rəssam Səttar Bəhlulzadə və Tofiq Bayram

Əmircan Tofiq Bayramın adına istirahət parkında abidəsi

Tofiq Bayramın abidəsinin açılışı

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev 1998-ci il sentyabrın 24-də Əmircanda Tofiq Bayramın büstünün açılışında iştirak etmişdir.

Səttar Bəhlulzadə və Tofiq Bayram

Abdullayev Ağaxan 1950-ci idə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. 1958-1968-ci illərdə 84 saylı orta məkəbdə təhsil almışdır.

1969-1973-cü illərdə A.Zeynallı adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbində təhsil almışdır.

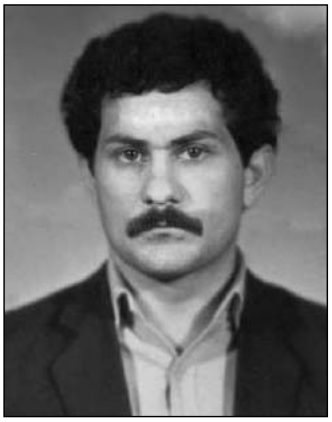
1973-cü ildə Əbilov adına Mədəniyyət evində muğam ixtisası üzrə müəllim vəzifəsinə dəvət olunmuşdur.

1977-ci ildən A.Zeynallı adına musiqi məktəbində muğam müəllimi kimi çalışır.

1975-ci ildə Filarmoniyanın səhnəsində fəaliyyətə başlayıb.

Rusiya, Qazaxıstan, Gürcüstan, Özbəkistan, ABŞ, Kanada, Almaniya, Hollandiya, İsveç, Belçika, Avstriya, Fransa, Avstraliya, Hindistan, İraq, Tunis, Türkiyə, İran və s. ölkələrdə konsert proqramları ilə çıxışlar edib.

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Artisti fəxri adına, 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti fəxri adına layiq görülüb. Prezident təqaüdçüsüdür.

Eldar Hidayət oğlu Mikayılov. Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq məktəbini bitirib. Onun yaratdığı "Nizami", "Yeni Xilə", "Leyli və Məcnun", "Bakı" və s. xalçaları sənət baxımından çox maraqlıdır. "Şəbu-Hicran" xalçası ölməz şairimizin dahi Füzulinin adına layiq sənət əsəridir.

Gənclərin yaxın dostu

Tale məni çoxlarının ancaq adını eşitdiyi bənzərsiz fırça ustası Səttar Bəhlulzadə ilə həmyerli etmişdi. Məndə rəssamlığa meylin yaranmasında bu amilin də rol oynadığını etiraf etməliyəm. Onun Əmircanda yaşamasının digər sənət həvəsli uşaqlara da təsir etdiyi birmənalıdır. Etiraf edək ki, bu kənd yeni-yeni rəssamların yetişdirilməsinə görə Abşeron kəndləri arasında öndə gedir. Mən isə Səttar Bəhlulzadəni, bilavasitə mənə dərs deməsə də, özümə mənəvi ata, həyat müəllimi bilirəm. Bir-birimizi çoxdan tanısaq da, mənim rəssamlıq məktəbinə qəbul olunmağımdan sonra görüşlərimiz daha sıx-sıx oldu. Böyük sənətkarla bağlı xatirələrim həddindən çoxdur. Amma bunların arasında üç hadisəni tez-tez xatırlayıram. İlk dəfə onun emalatxanasına daxil olmağımı heç vaxt unutmuram. Elə ilk xatirəm də bununla bağlıdır... Mən içəri girəndə qapının yanında molbert qoyulduğundan içəri tam görünmürdü., bu an heç Səttar müəllimi də görmək mümkün deyildi, sən demə o, emalatxanasının küncündə oturubmuş. İçəri girər-girməz diqqətimi cəlb edən ilk şey sağ tərəfdə qoyulan su kranının açıq qalması oldu. Gördüm ki, su axır, altında da içərisi fırça dolu bir şüşə banka var. Fikirləşdim, yəqin ki, yadından çıxıb. Salamsız-kəlamsız onu bağladım. Kranı bağlayan kimi də emalatxananın küncündən qışqırtı gəldi:»Kimdir onu bağlayan?» dedim ki, Səttar müəllim, mənəm, gördüm ki, axır, mən də bağladım. O da qayıtdı ki, bayaqdan şəlaləni təsvir etmək istəyirəm, şəlaləni, onun səsini təsəvvürümə gətirməyə çalışıram. Bu təəssüratı yaratmaq üçün bayaqdan bankanın kranın altında yerini axtarıram ki, şəlaləyə oxşasın, onun səsini versin. Sən də hər şeyi korladın, çıx bayıra. Mədəni şəkildə qovdu məni. Hamı kimi mən də bundan inciməmdim. Çünki uşaq kimi xasiyyəti vardı, tez küsər, tez də barışardı. Elə ertəsi gün mən emalatxanaya baş çəkəndə onda dünənin incikliyindən əsər-əlamət qalmamışdı. Odur ki, içəri girməyimlə onun: «Adə harda qalmısan? Bir çay dəmlə görək!» -deməsi bir oldu.

İkinci xatirəm isə onun Moskvaya getməsi ilə bağlıdır. 1973-cü ilin payızında orada rəssamın fərdi sərgisi açılmışdı, odur ki, o, Moskvaya getmək istəyirdi. Müəyyən adamlar onun bu gedişinə mane olmağa çalışırdılar. Bunun üçün onun yoluxucu xəstəliyə düçar olduğunu bəhanə gətirirdilər. Həmin günlərdə rəssamın yaxın dostu Gülmurada məxsus olan çayxanaya gələrkən orada Səttarı ilk dəfə ağlayan gördüm. Onun bu halından Gülmurad da narahat oldu, ondan ağlamağının səbəbini soruşdu. Səttar asta-asta dilləndi:»Gülmurad mənim toyum olmayıb. Mən Moskvada fərdi sərgimin açılmasına özümə qurulan toy hesab edirəm. Ora da məni getməyə qoymurlar, deyirlər ki, yoluxucu xəstəsən. Amma bilirəm ki, başqa şeyə görə mane olurlar». Bu sözləri eşidən kimi Səttarı götürüb «leçkomissiya»nın baş həkiminin yanına getdik. O, Gülmuradın dostlarından idi. Məsələni ona başa salandan sonra həkim qayıtdı ki, mən ona yoluxucu xəstəliyi olmaması barədə arayış verərəm. Ancaq aeroportda onu görən kimi qaytaracaqlar. Mənə bu barədə şifahi göstəriş veriblər. Çəkinirlər ki, Moskvaya gedər, orada artıq-əskik danışar, qanqaraçılıq düşər. Gülmurad cavabında bildirdi ki, hər ehtimala qarşı sən o arayışı ver, birdən Moskvada gərəkli olar. Mən onu Moskvaya təyyarə ilə yox, qatarla aparacam, orada yoxlama aparmırlar. Arayışı əlinə alan Gülmurad cibindən bir şax yüzlük çıxarıb mizin üstünə qoydu. Düzü, yüzlüyün adını

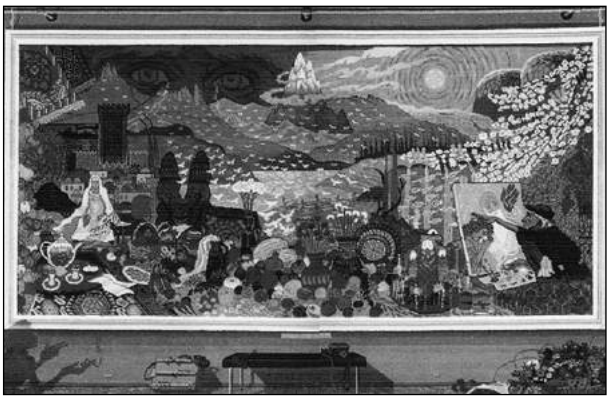
o vaxta kimi eşitmişdim, amma canlı görməmişdim. Baş həkim pulu görüb Gülmurada etirazını bildirdi və qeyd etdi ki,axı biz dostuq. O da izah etdi ki, bu rüşvət deyil, sadəcə Səttarın Moskvada böyük sərgisi açılıb, bunu şirinlik hesab elə. Həkim həmkarlarına qonaqlıq verərsən. Beləcə, rəssam, dostlarının müşayiətiylə Bakı-Moskva qatarı ilə yola düşdü. Etibarlı dostlarının sayəsində arzusuna çatdı... Qayıdandandan sonra tez-tez Moskva səfərini xatırlayardı. Söhbətinin sonuna özü də gülərdi, elə onu həvəslə dinləyənlər də: «Moskvaya gedən «nümayəndə heyətinin» mərkəzi fiquru mən idim, bir tərəfimdə dayanan çayçı Gülmurad idi, o biri tərəfimdəkilər isə Xamizlə lotu Ağababa».

Bir il sonra isə böyük sənətkarla son görüşüm oldu. 1974-cü ilin bir payız günü baş verən bu görüşün axırıncı olacağını heç vaxt düşünməzdim.

Axşam dərsdən evə qayıdanda mənə bildirdilər ki, rəssamın qardaşı oğlu bizə gəlmişdi. Səttar xəbər göndərib ki, Eldar nə vaxt evə gəlsə mütləq mənə dəysin. Durmayıb onlara yollandım. Saat 9-10 arası olardı. Qapını açıb içəri girdim. Gördüm ki, elə dəhlizdə,döşəyin üstündə uzanıb yatıb. Onu qaldırmağı qıymadım, gözləməyə qərar verdim. Yanında balaca albomu görəndə fikrimdən onun rəsmini çəkmək keçdi. Götürüb onun karandaşla rəsmini çəkdim. Özümü nə qədər sakit aparmağa çalışsam da, elə həyirtiyə ayıldı. Hal-əhval tutandan sonra məni çağırmasının səbəbini dedi. Bildirdi ki, səhər müalicə üçün yola düşür, dünyanın işini bilmək olmaz, bəlkə, bir də görüşmədik. Çağırdım ki, halallaşaq. Beləcə, ayrıldıq. İndi o vaxt çəkdiyim rəsm mənə tez-tez həmin günləri, sevimli müəllimim Səttar Bəhlulzadəni xatırladır...

Hacı Eldar Mikayılzadə. Səttar Bəhlulzadəyə ithaf olunur. 2008

Hacı Eldar Mikayılzadə. Səttar dünyası. 1999

Teymur Ənvər oğlu Göyçayev (11 avqust 1958). Xalq artisti, dirijor və Qara Qarayev adına Dövlət Kamera Orkestrinin bədii rəhbəri.

T.Göyçayev Bakı Musiqi Akademiyasının Simli Alətlər fakültəsini (skripka üzrə) 1981-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, 1985-ci ildə musiqi ifaçılarının Zaqafqaziya müsabiqəsində iştirak etmiş və laureat adı qazanmışdır. Sənətçi kimi Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Simfonik orkestrində artist işləmiş, 1986-cı ildən bu günəcən Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbində, daha sonralar Bakı Musiqi Akademiyasında pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. Halhazırda Bülbül adına məktəbin direktorudur.

1998-ci ildən Q.Qarayev adına Azərbaycan Dövlət Kamera orkestrinin bədii rəhbəri kimi məsuliyyətli bir vəzifəyə layiq görülür. T.Göyçayevin rəhbərlik etdiyi Kamera orkestri bütün Dövlət tədbirlərinin, ziyafətlərin yüksək bədii səviyyədə keçirilməsində iştirak etmişdir.

2000-ci ildən Azərbaycan Respublikasının Əməkdar İncəsənət Xadimi və 2002-ci ildən isə Prezident mükafatçısıdır. 2005-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasının Xalq Artisti adına layiq görülmüşdür

Mündəricat

1. Tarixi oçerk 9
(Səcərələr)
2. Heybətqulu.....91
3. Rüstəmli 135
4. Məmmədəli.....166
5. Dadaş.....172
6. Əlpənah.....177
7. Mirzəağa..... 189
8. Turabli.....194
9. Əliyunus.....203
10. Hacıalı.....215
11. Pirqulu.....219
12. Bəbir.....245
13. Canbulat..... 249
14. Yarimxan.....253
15. Dövlətəli.....255
16. Hacıbaba 265
17. İbadullah.....286
18. Ümud.....301
19. Bünyətəli..... 304
20. Şıxibrahim..... 309
21. Malik.....312
22. Kərim.....314
23. Xidırağa 316
24. Mirzobba.....318
25. Musa.....320
26. Kövsərli.....322
27. Şirməmməd.....325
28. Binnyətəli..... ...327
29. Məmmədəmin.....325
30. Ağaqulu.....340
31. Ağaəli.....342
32. Kazım.....344
33. Teyyub.....355
34. Heydər.....357
35. Heybətqulu..... 360
36. Rübail..... 362
37. Abbas.....370
38. Abdulla.....373
39. Məmədqulu.....375
40. Musaxan.....377
41. Əziz.....380
42. Sübhan..... ...387
43. Əmbiya.....389
44. Zülfəli..... ...391
45. Nağdalı.....393
46. Məmmədrəhim..... 395
47. Əhməd..... 397
48. İmamverdi.....400
49. Qədim.....402
50. Atakişi.....404
51. Ələkbər..... 406
52. Məsim.....408
53. Dəmirbəyli.....410
54. Balaəhməd.....456
55. Həsən.....480
56. Məmmədalı.....482
57. Xəlil..... 484
58. Bəyverdi.....486
59. Atabala..... 487
59. Təhməz.....489
60. Sabir.....491
61. Rəhim.....492
62. Rəfi.....494
63. X.Bayramov.....498
64. T.Bayram.....498
65. A.Abdullayev.....509
66. E.Mikayılov.....509
67. T.Göyçayev.....510

FƏRİDƏ KƏRİM QIZI BÜNYATOVA
ƏMİRCAN (XİLƏ) ŞƏCƏRƏLƏRİ

Kompüter tərtibatçısı
və dizayner: ***Namiq VƏLİOĞLU***
Texnoloq: ***Nəriman RƏHİMOV***
Korrektor: ***Cabir HACIBƏYLİ***
Kompüter yığıcısı: ***Bənarə CƏMALƏDDİNQIZI***

Yığılmağa verilib: 25.11.2011
Çapa imzalanıb: 25.02.2012
Kağızın formatı: 70x100 1/8
Sayı: 400 nüsxə

Kitab "Tuna" mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Ünvan Bakı şəhəri